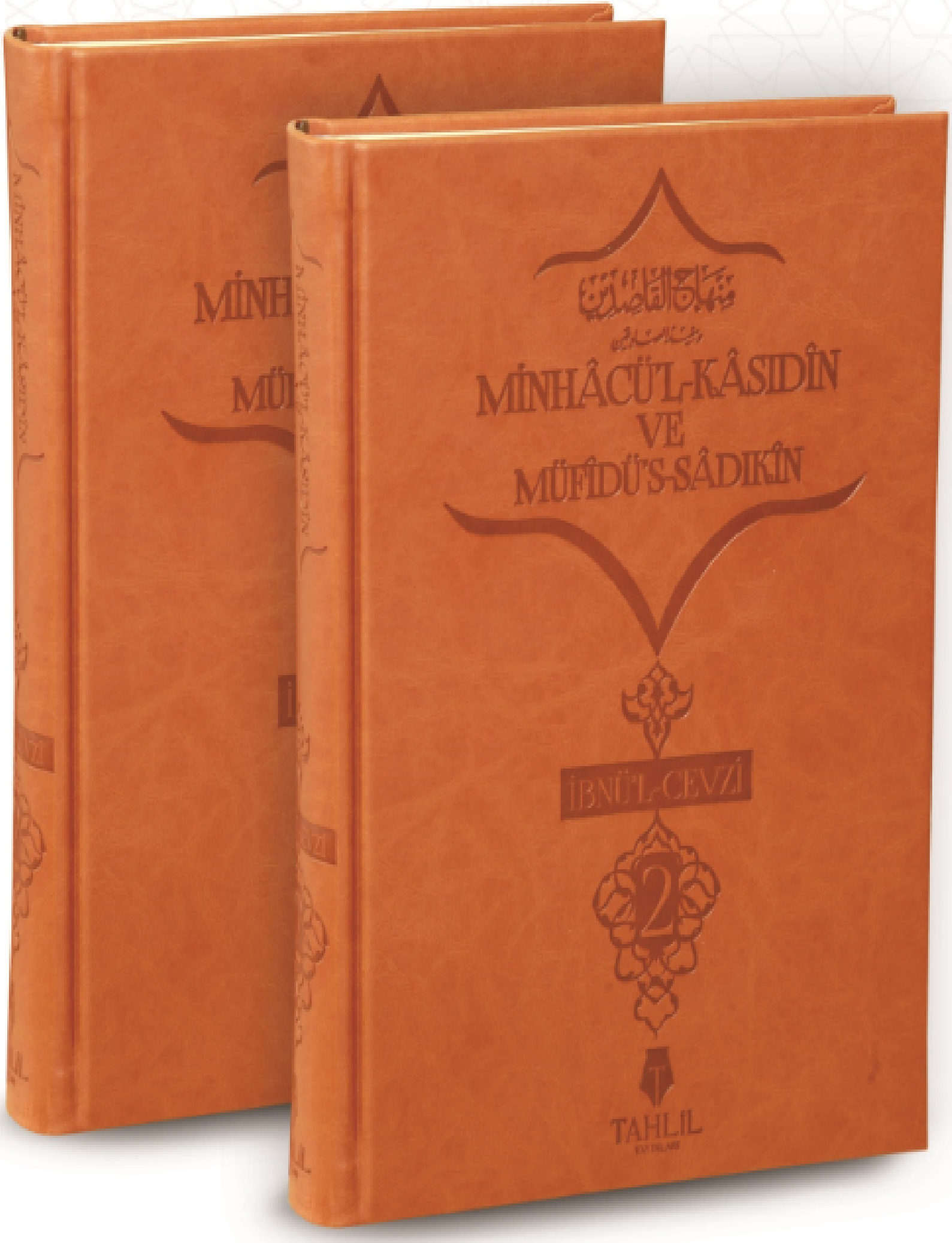
MİNHÂCÜ'L-KÂSIDÎN
VE
MÜFÎDÜ'S-SÂDIKÎN
İBNÜ'L-CEVZÎ
2
TAHLİL

İstanbul - 1435/2014

منهاج القاصدين

ومفيد الصادقين

MİNHÂCÜ'L KÂSIDÎN

VE MÜFÎDÜ'S-SÂDIKÎN - 2

TELİF

Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali

İBNÜ'L-CEVZÎ

TAHKİK

Kâmil Muhammed El-Harrât

TERCÜME

Fatih Mehmet Albayrak

Fatih Mehmet Albayrak

Tahlil Yayınları: 77

Kaynak Eserler Serisi: 3

Yayın Editörü
Sadullah Yıldız

Tashih
Sadullah Yıldız

Kapak Tasarım
Murat Barçın

İç Tasarım
Şaban Muslu

1. Baskı: Haziran 2014

Baskı - Cilt
Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
(0212) 422 18 34

ISBN
978-605-5271-27-5
978-605-5271-26-8 (Takım)

İletişim Adresi
Kartaltepe Mah. 60. Sok. No: 50 Bayrampaşa/İSTANBUL
Tel/Faks: (0212) 417 77 75

tahlilyayinlari.com
aloku.com
editor@tahlilyayinlari.com

Her hakkı mahfuzdur.

DÜNYANIN KINANMASI KİTABI

Dünyanın kusurlarını anlayış ve tahkik sahiplerine gösterip madenî para uzmanlarının gözünde dünyanın dirheminin sahte olduğunu ortaya çıkaran Allah'a hamd olsun. Dünyanın sevinci tasasını, nefreti dostluğunu karşılamaz. Tatlı bir meyve ekse hasadından önce onu koparır. Ne zaman bir neşe vaat etse vaadinden döner. Talipleri için süslenir, tam onun sevenleri oldukları zaman şahitlerin gözü önünde onları felaketlerin içine atar. Doğuşu batıp kararmasından kurtulamaz. Kötülük, iyiliğinin içinde gizlidir; korkulu yerlerinde emniyet nadir bulunur ve çoğunda bile noksanlık vardır. Dünyaya güvenen acı çeker, ondan memnun olan pişman, umduğunu talep eden mahrum olur. Vallahi dünyadan ancak zahitler esenlikte kalır. Dünya, kendisine değer vereni aşağılar. Çünkü o aşağılıktır. Aldatma, dünyanın hamurunda bulunan bir fıtrattır: "*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir.*" (Hadîd, 57/20)

Doğruyu gösterdiği için O'na hamd, hidayet ve feraset armağanlarını O'ndan niyaz ve O'nun bir olduğunu ama diğer birler gibi olmadığını ikrar ederim. Bütün kullara gönderilmiş olan elçisi Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashâbına, onlara istedikleri hedefleri kazandıracak ve şahitlerin konuşacağı güne kadar devamlı olacak şekilde çokça salât ve selâm ederim.

Şüphesiz ki aziz Kur'an dünyanın ayıplarını her yerde sayıp dökmüş, sahih nakilde bu husus dile getirilmiş ve akıl sahibi kimseler dünyayı kınayan, onun hile ve gailelerine karşı uyaran sözler söylemeye devam etmişlerdir.

Öncelikle dünyanın hakikatini ve mahiyetini, âfetleri ve ayıpları olmakla beraber yaratılmasının hikmetini ve insanı aldatıp kötü yola düşürme yollarını öğrenmek gerekiyor. İnşallah biz burada söz konusu maddeleri maksat hâsıl olacak şekilde ele alacağız.

DÜNYANIN KINANMASI

Dünyanın ayıp ve kusurlarını zikreden, ona bağlanmamak gerektiğini söyleyen ve bununla ilgili örnekler veren birçok âyet vardır. Bu âyetlerin bir kısmı şunlardır:

"*Nefsanî arzulara; kadınlara, oğullara, yığınla biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük*

insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır. De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takva sahipleri için Rableri yanında, içinden ırmaklar akan, sonsuza kadar kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (bunların hepsinin üstünde) *Allah'ın hoşnutluğu vardır.*" (Âl-i İmrân, 3/14, 15);

"*Dünya hayatı sadece aldatıcı bir faydalanmadan ibarettir.*" (Âl-i İmrân, 3/185);

"*Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir suya benzer. İnsanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü süslenip rengârenk hâle geldiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz vakti ona emrimiz* (âfetimiz) *gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılarak biçilmiş bir hâle getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.*" (Yûnus, 10/24);

"*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki bitirdiği bitkileri çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur!*" (Hadîd, 57/20);

"*Bütün bunlar sadece dünya hayatının geçimliğidir. Âhiret ise Rabbinin katında Allah'ın azabından sakınıp rahmetine sığınanlara mahsustur.*" (Zuhruf, 43/35);

"*Sen, bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselere yüz verme! İşte onların erişebilecekleri bilgi budur.*" (Necm, 53/29, 30)

Bu konuda nakledilen hadis ve eserleri ise şöyle zikredebiliriz:

(…) Müstevrid radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Dünya âhiretin yanında ancak sizden birinizin şu parmağını denize daldırıp çıkardığında üzerinde kalan suya benzer. Baksın bakalım parmağında* (işaret parmağını gösterdi) *ne kadar su var.*"[1]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.*"

Sehl b. Sa'd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Dünya Allah katında bir sivrisinek*

kanadına denk olsaydı orada hiçbir kâfire bir damla su vermezdi.”[2]

(…) Müstevrid radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Ben, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte bir seferdeyken kenara atılmış bir kuzu leşine rastladı. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem dedi ki, bu kuzunun sahipleri için artık değersiz hâle geldiğini görüyor musunuz? Dediler ki ey Allah’ın elçisi, değersiz hâle geldiği için onu bir kenara atmışlar. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Muhammed’in canını elinde tutana yemin ederim ki dünya Allah katında, bu kuzunun sahipleri gözündeki değersizliğinden daha değersizdir.*”[3]

Mahmûd b. Lebîd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Sizler nasıl ki zarar görmesinden korktuğunuz için hastanızı yiyecek ve içecekten koruyorsanız Allah da mümin kulunu sevmiş olduğu dünyadan korur.*”[4]

Abdullâh b. Mes’ûd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Meslek edinip de dünyaya rağbet etmeyin.*”[5]

Muhammed b. Münkedir’in babası yoluyla naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Dünya melundur ve Allah için olanlar dışında dünyadaki her şey melundur.*”

Ebû Mûsâ radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Âhiretini seven kişi dünyasına zarar verir. O hâlde baki olanı fani olana yeğleyin.*”

Hz. Ali b. Ebî Tâlib radıyallâhu anh dünyayı şöyle tarif etmiştir: “Dünya öyle bir yurttur ki orada sağlıklı olan hastalanır, emniyette olan pişman olur, fakir olan üzülür, zengin olan fitneye düşer. Dünyanın helâl malında hesap, haram malında ateş vardır.”

İbni Mes’ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Dünya, yurdu olmayanın yurdu ve malı olmayanın malıdır. Aklı olmayan dünya malı biriktirir.”

(…) Hasenü’l-Basrî, halife Ömer b. Abdülaziz’e şu mektubu göndermişti: “Şüphesiz ki dünya göçme yeridir, kalma yeri değil! Âdem, dünyaya cezasını çekmek üzere indirildi. Ey müminlerin emiri, dünyadan uzak dur! Dünyanın erzağı onu terk etmek, zenginliği ise fakir kalmaktır. Dünya her an birini öldürür, aziz kıldığını zelil hâle getirir, dünyalık toplayanı fakir eder. Dünya, onu tanımayanın yiyip öldüğü bir zehir gibidir. Dünyada, yarasını tedavi edip belanın uzun sürmesinden korktuğu için bir süre orada korunan kişi gibi ol. Bu aldatıcı, hilekâr ve dolandırıcı yurttan uzak dur! O

yurt ki hilesiyle süslenmiş, aldatmasıyla insanları fitneye düşürmüş ve hayalleriyle onları dolandırmıştır. Dünya, ona talip olanların yolunu gözleyen duvaklı bir gelindir. Gözler ona bakmakta, kalpler onun için yanıp tutuşmakta ve canlar ona âşık olmakta, oysa o bütün kocalarını öldürmektedir! Ne geriye kalan kocası geçmişten ibret alıyor, ne sonra gelen öncekine bakıp onunla evlenmekten vazgeçiyor, ne de Allah'ı tanıyan bir arif dünyanın hilelerini anlattığında öğüt alıyor! Dünyaya âşık olan kişi ondan istediğini almış, aldanmış, haddini aşıp âhireti unutmuş, aklını onunla meşgul etmiş ve sonunda ayakları dünyadan kayıp gitmiştir. Gerçeği görünce çok pişman olmuş ve üzülmüştür. Ölüm sarhoşluğu ve acısı üzerine çullanmış, kaçırdığı şeyleri telâfi edemeyecek olmasının kederi her yanını sarmış, dünyadan ne istediğini anlayamamış ve bir süreliğine bile yorgunluk atıp dinlenemeden azıksız bir hâlde dünyadan ayrılarak istirahat yeri olmayan bir yurda gelmiştir. O hâlde ey müminlerin emiri, dünyadan sakın! Dünya hakkında çok temkinli ve uyanık ol. Çünkü dünyalık sahibi olan kişi ne zaman bir şeye sevinse dünya başına bir kötülük verir. Bugün dünyada seni sevindiren, yarın üzer. Orada bolluk ve rahatlığın hemen yanıbaşında bela ve darlık vardır. Orada kalmanın sonunda yok olma vardır. Dünyanın sevinci kederle bulanmıştır. Orada elden giden, bir daha asla geri dönmez. İleride meydana gelecek şeyler bilinmez ki beklensin! Dünyanın umutları yalancıdır, emelleri asılsızdır, saflığı bulanır, yaşamı dert ve çiledir. Yaratıcı dünya hakkında bir haber vermemiş ve darbımesel söylememiş olsaydı bile dünya uykudakini uyandırır ve gafili uyarırdı. Oysa yüce Allah tarafından dünyadan sakınmamızı söyleyen nice söz söylenmiş ve öğüt verilmiştir. Allah katında dünyanın hiçbir değeri ve ağırlığı yoktur. Dünyayı yaratan ona bakmamıştır. Dünya bütün anahtarları ve hazineleriyle peygamber efendimize arz edilmiş, o ise kabul etmemiş ve kendisini yaratanın sevmediğini sevmekten veya sahibinin alçalttığını yüceltmekten hoşlanmamıştır. Böylece yüce Allah dünyayı salihlerden kendi tercihleriyle saklayıp gizlemiş, düşmanlarına ise alabildiğince dünyalık vererek onları aldatmıştır. Dünya ile aldanmış ve orada iktidar sahibi olmuş kişi, dünyalıkla onurlandırılmış olduğunu zanneder. Oysa yüce Allah'ın, karnına taş bağladığında Hz. Muhammed sallalâhu aleyhi ve selleme ne yapmış olduğunu unutur."

Hasenü'l-Basrî şöyle söylemiştir: "Vallahi kendisine alabildiğine dünya nimeti verilmiş olup da dünyada bu nimetler sebebiyle tuzağa düşürülmüş olmaktan endişe etmeyen kişinin aklı kısa ve görüşü kıttır. Allah bir kula

çok kısıtlı nimet verdiği hâlde bunun kendisi için hayır olabileceğini zannetmezse aklı kısa ve görüşü kıt olur. Ey insanoğlu, kalbni dünyaya bağlama. Böyle yaparsan onu bağlanılan en kötü şeye bağlamış olursun. Kalbinin iplerini kes ve kapılarını kapat. Ey kişi, seni istediğin yere ulaştıracak kadar dünyalık sana yeter. Heyhat, heyhat, dünya onun kapısında duranları götürdü ve geriye boyunlara asılı duran ameller kaldı."

Yine, Hasenü'l-Basrî dünyaya hitaben şöyle demiştir: "Ey pislik! Bütün kamışlarını emdik ve hepsinin acı olduğunu gördük."

Yine şöyle söylemektedir: "Birtakım insanlar dünyaya değer verdiler, o da onları darağaçlarında sallandırdı. O hâlde dünyaya değer vermeyin. Ona değer vermediğiniz zaman mutlu ve rahat olursunuz."

Mâlik b. Dînâr şöyle demiştir: "Sihirbazdan (dünyadan) uzak durun. Çünkü o, âlimlerin kalplerini büyüler."

Yine, bir başka yerde şöyle söylüyor: "Dünya için ne kadar üzülürsen âhiret düşüncesi o kadar kalbinden çıkar. Âhiret için ne kadar üzülürsen dünya düşüncesi o kadar kalbinden çıkar."

Bize rivâyet edildiğine göre Hz. İsâ aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Dünyayı Rab edinmeyin ki o da sizi kul edinmesin. Dünyadan geçip gidin, onu mamur etmeyin. Bilin ki her günahın esası dünya sevgisidir. Nice arzu vardır ki sahibine uzun zaman hüzün vermiştir. Dünya bir kulun kalbine yerleştiği zaman oraya şu üç şey yapışır: Sıkıntısı bitmeyen bir meşguliyet, zenginliğine ulaşılamayan bir fakirlik ve sonu gelmeyen bir emel. Dünya hem talep eden, hem talep edilendir. Dünya, orada rızıklarını tamamlayıncaya kadar âhirete talip olanları talep eder. Âhiret ise ölüm gelip boğazlarına yapışıncaya kadar dünyayı talep edenleri talep eder. Ey Havariler, din selameti olduktan sonra az ve değersiz dünya malına razı olun. Tıpkı dünyayı sevenlerin, dünya selameti karşılığında az ve değersiz dinî amellere razı oldukları gibi…"

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Dünya, ıslak bir su kırbası gibi gök ile yer arasında kanatlarını çırparak Allah'ın onu yarattığı günden yok edeceği güne kadar şöyle nida eder: 'Yâ Rabb, neden beni sevmiyorsun? Yâ Rabb, neden beni sevmiyorsun?' Yüce Allah ona şöyle buyurur: Sus ey hiçbir şey olmayan, sus ey hiçbir şey olmayan!"

(…) Fudayl şöyle söylemiştir: "Dünya kıyamet gününde bütün süsü ve şaşaası ile çalım yaparak gelir ve der ki ey Rabbim, beni en güzel kuluna yurt olarak ver. Yüce Allah ona şöyle buyurur: 'Seni ona lâyık

görmüyorum! Sen hiçbir şeysin! Hemen toz hâline gel!’ O anda dünya toz hâline geliverir.”

ÖRNEKLERLE DÜNYANIN TARİFİ

Bil ki dünya çabucak yok olur, yıkımı pek yakındır. Kalıcı olduğunu vaat edip sonra da sözünü yerine getirmez. Ona baktığında sakin ve kararlı olduğunu görürsün. Oysa o şiddetli bir şekilde hareket etmekte ve hızla yer değiştirmektedir. Fakat ona bakan kişi hareket ettiğini ancak hareket sona erdiğinde hisseder. Dünya gölgeye benzer. Çünkü gölge gerçekte hareketlidir ama ilk bakışta sakinmiş gibi görünür. Gölgenin hareketi gözler değil, içteki basiretle görülür. Hasenü’l-Basrî’nin yanında dünyadan söz edilince şöyle söylemiştir:

Uykuda görülen rüyalar veya gidici gölge gibi,
Akıllı olan adam onun gibisiyle tuzağa düşmez!

Hasen b. Ali radıyallâhu anhümâ da dünyayı şöyle örneklendirirdi:

Ey dünya zevklerine dalanlar, bu zevkler kalıcı değil!
Yok olmaya mahkûm bir gölgeye aldanmak ahmaklıktır!

Bedevinin birisi, bir grup insanın yanına konuk olur. Ona yemek verirler. Yemeği yer, sonra bir çadırın gölgesi altında uyumaya başlar. Adamlar çadırı sökünce güneşte kalıp uyanır ve ayağa kalkıp şu beyti söyler:

Uyanık ol, dünya ancak altında uyuduğumuz bir gölgeye benzer,
Bir gün gelip senin gölgenin yok olması da kaçınılmazdır!

Bir şair şöyle demiştir:

En değer verdiği şey dünya olan kişi,
Ona aldanma ipiyle sımsıkı bağlıdır!

Hayalleriyle aldattıktan sonra iflas ettirmesi yönüyle dünya, uykuda görülen hayallere ve karışık rüyalara benzer. Yûnus b. Ubeyd şöyle diyor: “Dünya ancak uykudaki adama benzer. Uyuyan adam rüyasında hoşlandığı ve hoşlanmadığı her şeyi görür. Adam bu hâldeyken birden uyanıverir.”

Bu durumu anlatan bir başka şey de şu sözdür: “İnsanlar uykudadırlar. Öldükleri zaman uyanırlar.” Yani, insanlar öldüklerinde uyanacak ve dünyadayken meyletmiş oldukları ve sevindikleri hiçbir şeyin ellerinde olmadığını göreceklerdir.

Hikmet sahiplerinden birine dünyaya en çok neyin benzediği sorulunca şöyle cevap vermiş: “Uyuyan kişinin rüyaları.”

Bil ki dünyanın huyu, ilk olarak yumuşak ve sevecen bir şekilde kişiyi cezbedip sonunda helâk etmektir. Dünya, talipleri için süslenip onlarla evlendikten sonra öldüren bir kadına benzer.

(…) Leys şöyle anlatıyor: “Meryemoğlu İsâ aleyhisselâm dünyayı, üzerinde her çeşit süs bulunan yaşlı bir kadın şeklinde görür ve ona sorar: ‘Kaç kere evlendin?’ Kadın der ki, saymadım! Hz. İsâ sorar: ‘Hepsi de öldü mü, yoksa seni boşadılar mı?’ Kadın der ki hayır, hepsini öldürdüm! İsâ aleyhisselâm bunun üzerine şöyle der: Geride bekleyen kocaların ne kadar da yiğitler! Birer birer öldürdüğün önceki kocalarından ibret alıp da senden kaçmıyorlar.”

Dünyanın içyüzünün, dış görünüşünden tamamen farklı olduğunu gösteren bir örnek: Bil ki dünyanın dışı süslü, içi çirkindir. Tıpkı süslü bir yaşlı kadın gibi, dış görünüşüyle insanları kandırır. Peçesini açtıklarında ve içyüzünü öğrendiklerinde bütün çirkinlikleri ortaya çıkar. Onu takip ettiklerine pişman olur ve ona aldanmalarından dolayı utanırlar.

(…) İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ şöyle demiştir: “Kıyamet gününde dünya saçları bembeyaz olmuş, mavi gözlü, köpekdişleri çıkık, sureti tamamen değişmiş bir yaşlı kadın şeklinde insanların önüne getirilir. Bu şekle girmiş olan dünya insanlara gösterilerek denilir ki, bu kadını tanıyor musunuz? Derler ki, bunu tanımaktan Allah’a sığınırız. Denilir ki bu, uğruna birbirinizi boğazladığınız, akrabalık bağlarını kestiğiniz, birbirinize haset ettiğiniz, kin güttüğünüz ve aldandığınız dünyadır. Sonra yaşlı kadın şeklindeki dünya cehenneme atılır ve orada şöyle bağırır: ‘Yâ Rabb, bana uyanlar ve bağlananlar nerede?’ Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurur: Ona uyanları ve bağlananları da onun yanına gönderin.”

(…) Ebu’l-Alâ şöyle anlatıyor: “Rüyamda kocaman, derisi buruşuk ve üzerinde dünyanın bütün süsleri bulunan yaşlı bir kadın gördüm. İnsanlar onunla meşgul oluyorlar ve hayretler içinde ona bakıyorlardı. Ben de yanına gidip baktım. Onların bu yaşlı kadına bakmalarına ve ona yönelmelerine şaşırdım. Kadına dedim ki yazık sana, kimsin sen? Dedi ki, beni tanımıyor musun? Dedim ki hayır, tanımıyorum, kimsin sen? Dedi ki, ben dünyayım.

Dedim ki, senin şerrinden Allah'a sığınırım. Dedi ki, benim şerrimden korunmak istiyorsan parayı sevme."

(…) Ebû Bekr Ayyâş şöyle anlatıyor: "Rüyamda dünyayı saçları bembeyaz, kambur ve deforme olmuş yaşlı bir kadın şeklinde gördüm."

Yine, Ebû Bekr Ayyâş şöyle diyor: "Rüyamda saçları beyazlamış, vücudu deforme olmuş, ellerini çırpan yaşlı bir kadın şeklinde gördüm. Arkasında onu takip eden, el çırparak dans eden birtakım insanlar vardı. Yanıma geldiğinde bana dönerek dedi ki seni ele geçirebilseydim, onlara yaptığımı sana da yapacaktım." Bu sözleri söyleyen Ebû Bekr ağlamaya başladı ve şöyle dedi: "Bu rüyayı Bağdat'a gelmeden önce görmüştüm."

(…) Fudayl şöyle anlatıyor: "Bana anlatıldığına göre adamın biri ölünce yolun ortasında, üzerinde süslü takılar ve elbiseler bulunan bir kadın görür. Kadın, yanından geçen herkesi yaralamaktadır. Kadın arkasını döndüğünde insanların gördüğü en güzel şey, yüzünü çevirdiğinde ise en çirkin şey; saçları beyazlamış, mavi gözlü, gözleri görmeyen yaşlı bir kadın şekline giriyordu. Dedim ki, senden Allah'a sığınırım. Dedi ki hayır, vallahi parayı sevmedikçe Allah seni korumaz. Dedim ki, sen kimsin? Dedi ki, beni tanımıyor musun? Dedim ki hayır, tanımıyorum. Dedi ki, ben dünyayım."

Dünya ile ve insanların onun üzerinden geçmeleriyle ilgili bir başka örnek:

Bil ki, senin üç hâlin var. Birincisi; hiçbir şey olmadığın, varlık sahnesine çıkmadığın hâldir. İkincisi; ölüm anından başlayarak sonsuza dek sürecek olan hayatındır. Canın bedenden ayrıldıktan sonra da var olmaya devam edecek, ya cennette veya cehennemde olacaktır. Sonra canın bedene iade edilecek, amelinin karşılığını görecek ve iki yurttan birinde daimî olarak kalacaksın. Bu iki hâlin -yani var olmadan önceki hâl ile öldükten sonraki hâlin- arasında üçüncü ve ortada kalan bir hâl daha var ki dünyada yaşadığın günlerdir. Dünya hayatında geçirdiğin zamanın miktarına bak ve onu diğer iki hâle kıyasla. Bunu yaptığında, söz konusu zamanın diğerinin yanında bir göz açıp kapama süresinden daha az olduğunu göreceksin.

Dünyayı bu gözle gören kişi ona meyletmez ve dünya hayatını darlık ve sıkıntı veya bolluk ve rahatlık içinde geçirip geçirmediğine hiç aldırış etmez. İşte bundan dolayı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem tuğla üstüne tuğla, kamış üzerine kamış koymamış ve şöyle buyurmuştur: "*Benim dünya ile işim yok. Ben ve dünya, bir ağacın altında öğle uykusu uyuyup sonra kalkıp onu terk eden bir yolcu gibiyiz.*"; *"Âhiretin yanında dünya,*

sizden birinin şu parmağını denize daldırmasına benzer. Baksın bakalım sudan çıkardığında parmağında ne kadar su kalmış.”

İsâ aleyhisselâm da bu hususa şöyle işaret etmiştir: “Dünya bir köprüdür. Onun üzerinden geçin, onu imar etmeyin.” Bu gayet açık bir misaldir. Çünkü dünya hayatı âhirete açılan bir geçittir. Beşik köprünün başındaki ilk direk, mezar ise sonundaki ikinci direktir. İnsanlardan bazısı köprünün yarısına, bazıları üçte ikisine kadar gelir, bazıları da köprünün sonuna gelmesine bir adım kalmış olmasına rağmen dünyanın bir köprü olduğundan gafillerdir. Durumları nasıl olursa olsun bu köprüden geçmeleri kaçınılmazdır. Oradan geçmeye teşvik edildiği hâlde köprü üzerinde durup da bina kurmaya çalışan ve binasını çeşitli süslerle süsleyen kişi son derece cahil ve ahmaktır!

Bil ki, dünyanın başlangıcı kolay ve yumuşak görünür. Kişi dünyaya daldığı ve ondan hoşlanmaya başladığı zaman onu helâk eder. Bu hâliyle dünya, dokunuşu yumuşak ama zehiriyle öldüren bir yılana benzer. O hâlde insanın dünyadan olabildiğince sakınması gerekir. Çünkü dünyalık sahibi olan kişi ne zaman dünyada bir sevinçle huzur bulmaya kalksa ardından hemen kötü bir şey meydana gelir.

Ona daldıktan sonra dünyanın ilgilerinden kurtulmanın zorluğuyla ilgili bir başka örnek:

Dünyalık elde etmeye kendisini kaptıran ve dünyanın şerrinden selamette olduğunu zanneden kişi, suda yürüyüp de ayaklarının ıslanmayacağını zanneden kimseye benzer. Geçmişe oranla dünyanın kalan ömrü, başından sonuna kadar yırtılmış ve sonundaki bir ipliğe bağlı olarak kalakalmış elbiseye benzer. O ipliğin kopması pek yakındır.

Meryemoğlu İsâ aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: “Dünyayı isteyen kişi, deniz suyu içene benzer. Ne kadar deniz suyu içerse o kadar susar ve sonunda içtiği su onu öldürür.”

Dünya hayatının sonunun başına hiç benzemediğine, başlangıcının zevkli ve akıbetinin acı olduğuna dair bir örnek:

Bil ki dünya zevkleri, midedeki yemeğin lezzeti gibi kalbe leziz gelir. Ölüm anında kul, kalbinde dünya zevklerine dair bir hoşlanmama, iğrençlik ve çirkinlik hissi duyar. Tıpkı leziz yemeklerin yenildikten sonra önce mideye ve oradan da gideceği yere gittikten sonraki iğrenç hâli gibi… Yemekler ne kadar lezzetli, ne kadar yağlı ve ne kadar tatlı olursa kalıntısı o kadar iğrenç olur. Aynı şekilde, nefsin en lezzetli bulduğu ve fitnesi en kuvvetli olan her zevkin ölüm anında vereceği sıkıntı ve eziyet o kadar

şiddetli olur. Tıpkı insanın sevdiği birini kaybetmesi anında çektiği acının ona duyduğu sevgi oranında olması gibi…

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, Dahhâk b. Süfyân'a[6] şöyle buyurur: "*Tuzu ve baharatı konulmuş olan yemeğini yiyip sonra da üzerine süt ve su mu içiyorsun? Dahhâk, evet öyle yapıyorum, diye cevap verince Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem sordu: 'Bu yemek sonunda ne oluyor?' Dahhâk dedi ki, bildiğin şey oluyor! Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Şüphesiz ki yüce Allah, dünyanın sonunda ne olacağına misal olarak insanoğlunun yediği yemeği verdi.*"[7]

Seleften biri arkadaşlarına "Gelin de size dünyayı göstereyim." diyerek onları çöplüğe götürür ve şöyle derdi: "Halkın meyvelerine, tavuklarına, ballarına ve yağlarına ne olduğuna bakın."

Bil ki dünya ehli, içinde bulundukları gaflet yönünden bir gemiye binerek adalardan birine çıkan insanlara benzer. Kaptan yolculara ihtiyaçlarını görmeleri için gemiden çıkabileceklerini ancak geç kalmamalarını söyleyerek geminin yola devam edeceği ve aceleleri olduğu hususunda onları uyarır. Yolcular adanın çeşitli taraflarına dağılarak bazıları ihtiyaçlarını görür ve hemen gemiye dönerek yerlerin boş olduğunu görürler. Bu yolcular yerlerin en genişini, en rahatını ve isteklerine en uygun olanını kaparlar. Diğer bazı yolcular ise adada duraksayıp oradaki çiçeklere, kuş nağmelerine, güzel taşlara ve madenlere bakmakla vakit geçirip son anda gemiyi kaçırma tehlikesini hatırlayıp hemen gemiye dönerler. Fakat orada daracık bir yer bulup oraya otururlar. Diğer kısım yolcular ise o gördükleri güzel taşlarla ve eşsiz çiçeklerle ilgilenip onlardan bir kısmını yanlarına alırlar. Gemiye geldiklerinde ise çok az bir yerin kendilerine kaldığını görürler. Yanlarında getirdikleri şeyler de yeri iyice daraltır. Böylece taşıdıkları şeyler birer yük ve kötülük hâline gelir. Ne onları atabilir ne de gemide onları koyacak bir yer bulabilirler. Hâl böyle olunca onları boyunlarında taşıyıp aldıklarına pişman olurlar. Oysa bu pişmanlığın onlara hiçbir faydası yoktur. Sonra yanlarında taşıdıkları çiçekler solar ve çürümeye başlar. Çürümüş çiçeklerin kokusu onları rahatsız eder. Diğer bir kısım yolcular ise adadaki cangılın içlerine dalarak gemiyi unuturlar, uzak yerlere giderler. Hatta kaptan gemi kalkacağı sırada insanlara çağrı yapar ancak kendi işleriyle ilgilendikleri için onun sesini duyamazlar. Bazen meyve yerler, bazen çiçekleri koklarlar ve bazen de ağaçların güzelliğine hayran hayran bakarlar. Onlar bu durumdayken aniden karşılarına çıkacak yırtıcı bir hayvandan korkarlar, meydana gelecek bir

âfete karşı tetikte olurlar, elbiselerine takılıp ayaklarına batacak dikenlerden ve vücutlarını yaralayacak dallardan sakınırlar. Onlardan bazıları gemiye yetişir ve bir de bakarlar ki oturacak yer kalmamış! Böylece sahilde kalıp ölürler. Bazıları da kendi eğlencesiyle meşgul olurken yırtıcı bir hayvana yem olur. Bazıları ise yılanlar tarafından ısırılır. Kimisi de yolunu kaybeder ve ölünceye kadar avare bir şekilde dolaşıp durur.

İşte, dünya ehlinin kendi acil hazlarıyla meşgul olup gidecekleri yeri ve işlerinin sonunu unutmaları bu misalde anlatılan olaya benzer. Sonunda harap olup gidecek olan birtakım taşların ve bitkilerin akıllı bir insanı aldatması ne çirkin bir şey! Dünyada bunlarla meşgul olup onları yitirdiğinde üzülüyor, sonra bu dünyadan ayrılırken ona bir yük oluyor ve onları yanına da alamıyor.

İnsanların dünyaya aldanmalarına ve âhirete imanlarının zayıf olduğuna dair bir örnek:

(…) Hasenü'l-Basrî'nin anlattığına göre bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ashâbına şöyle buyurmuş: "*Ben, siz ve dünya; ıssız bir çöle giren topluluğa benziyoruz. Ne kadar yolları kaldığını bilemedikleri bir anda azıkları biter ve binekleri ölür. Böylece çölün ortasında azıksız ve bineksiz kalırlar ve öleceklerini anlarlar. Onlar bu durumdayken karşılarına güzel elbiseli ve başından su damlayan bir adam çıkar. Derler ki, bu adam şehirden yeni geliyor olmalı. Yakın bir yerden sizin yanınıza gelmiş. Adam onların yanına gelince der ki, ne hâldesiniz? Derler ki, gördüğün hâldeyiz. Adam der ki, size berrak suyun ve yemyeşil bahçelerin bulunduğu bir yer göstersem ne yaparsınız? Derler ki, sana hiçbir itirazda bulunmayız! Der ki, Allah adına bana söz verin. Onlar da ona asla itiraz etmeyeceklerine dair Allah adına söz verirler. Adam da onları berrak bir suyun ve yemyeşil bahçelerin olduğu yere götürür. Adam Allah'ın dilediği bir süre onların yanında kalır, sonra der ki, artık ben gidiyorum! Derler ki, nereye? Sizin suyunuz ve bahçeleriniz gibi olmayan suların ve bahçelerin bulunduğu yere. Oradakilerin çoğu derler ki, vallahi biz böyle bir şeyi bulamayacağımızı zannedinceye kadar bunu bulamamıştık. Bundan daha hayırlı bir hayatı ne yapalım? Aralarından sayıca az bir grup derler ki, ona itiraz etmeyeceğinize dair bu adama Allah adına söz vermemiş miydiniz? Size ilk verdiği söz doğru çıktı. Elbette son söylediği bu söz de doğru çıkacaktır. Böylece adam kendisine uyanlarla birlikte oradan ayrılır, diğerleri ise orada kalırlar. Orada kalanlara düşman saldırır ve bir kısmı esir edilip bir kısmı da öldürülür.*"

(…) Ebû Mûsâ radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *“Ben ve Allah’ın benimle göndermiş olduğu şey, kavmine gidip şöyle diyen adama benzer: ‘Ben düşman ordusunu gözlerimle gördüm! Ben apaçık bir uyarıcıyım! Kaçıp kurtulun!’ Kavminden bir grup ona uydu ve akşam olunca sessizce oradan ayrılıp kurtuldular. Diğer bir grup ise onu yalanladı ve oldukları yerde sabahladılar. Sabahleyin düşman ordusu onlara saldırdı ve hepsini öldürdü. İşte bu, bana itaat edip getirdiklerime uyanların ve isyan edip getirdiğim gerçeği yalanlayanların misalidir.”*[8]

İnsanların dünya nimetlerine dalıp sonra da onlardan ayrılacak oldukları için acı çekmelerine dair bir örnek:

Kendilerine dünya malı verilen insanlar, bir konak inşa edip onu süsleyen ve sonra da teker teker insanları konağına davet eden adama benzer. Adam içeriye girecek olan kişiye, üzerinde ud buhurdanlığı bulunan altın bir tabak verir ve o da bu buhurla kokulanır. Sonra konak sahibine teşekkür ederek yerine geçer. Ardından bir başkası girer. Konak sahibi ona da kokulanması için altın tabak içindeki buhurdanlığı sunar. O ise altın tabağın kendisine hediye edildiğini zanneder ve kalbi o tabağa bağlanır. Tabak elinden geri alınınca üzülür, rahatsız olur ve öfkelenir. Oysa konak sahibinin bu formalitesini bilmiş olsaydı rahatsız olmayacaktı.

Aynı şekilde, Allah’ın dünyadaki sünnetini (kurallarını) bilen kişi, dünyanın yolcuların emanet aldıkları eşyalardan faydalandıkları gibi dünyadaki nimetlerden faydalanarak kendilerine yetecek kadar azık elde etmeleri için orada devamlı kalanlara değil, oradan geçenlere verilmiş bir misafirhane olduğunu anlar. Böylece bütün kalbini dünyalıklara verip sonra da onlardan ayrılacağı zaman feryat etmez. Ümmü Süleym radıyallâhu anhânın oğlu öldüğünde dikkat çektiği mânâ budur. Şimdi onun hikâyesini dinleyelim:

(…) Enes radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: *“Ebû Talha’nın Ümmü Süleym’den olan oğlu öldü. Ümmü Süleym ailesinden, kendisi ona haber verinceye kadar çocuğun ölümüyle ilgili babası Ebû Talha’ya hiçbir şey söylememelerini istedi. Ebû Talha akşam eve gelince Ümmü Süleym ona akşam yemeğini sundu. O da yemeğini yiyip suyunu içti. Sonra Ümmü Süleym önceden hiç süslenmediği şekilde kocası için süslendi ve Ebû Talha onunla ilişkiye girdi. Ümmü Süleym kocasının hem doyduğunu, hem de cinsel yönden tatmin olduğunu görünce dedi ki ey Ebû Talha, bir grup insan bir ev halkına emanet olarak bir kap verseler, sonra da verdikleri emaneti*

geri isteseler o ev halkı emaneti vermeyebilir mi? Ebû Talha dedi ki hayır, vermeleri gerekir. Ümmü Süleym şöyle dedi: Oğlunu o emanetin yerine koy.”

DÜNYANIN HAKİKATİ, MAHİYETİ, KINANMIŞ VE ÖVÜLMÜŞ TARAFLARI

Birçok insan mutlak olarak dünyanın kınandığını duymuş ve işaret edilen şeyin (kınanmış olan şeyin) insanların yararlanması için yaratılmış olan varlıklar olduğuna inanarak kendilerini ayakta tutacak yiyecek ve içeceklerden yüz çevirmişlerdir. Yüce Allah insanların mizaçlarına, nefsin kendisini ayakta tutacak şeylere karşı bir istek yerleştirmiştir. Nefisleri ne zaman bir şey istese, kendilerinden istenen şeyin bu olduğunu zannedip nefsin haklarını bilmeden ona istediğini vermemişlerdir. Zahitlik iddiasında bulunanların çoğunun durumu budur. Bunu yapmalarının sebebi, kendilerinden istenen şey hakkında bilgi azlığı ve maksadı yanlış anlamalarıdır. Biz ise hiç kimseye sevgi gösterisinde bulunmadan gerçekleri kafaları çatlatırcasına söyleriz!

Bil ki dünya, var olan birtakım maddelerden ibarettir ve insanın bunlardan alacağı bir payı vardır. Söz konusu maddeler, yeryüzü ve içinde bulunan her şeydir. Yeryüzü insanın meskeni olup yeryüzünde bulunanlar onun giymesi, yemesi, içmesi ve üremesi içindir. Yeryüzündeki madenler, ihtiyaç olduğunda kullanılmak üzere depolanmış hazineler gibidir. Bitkiler insanın beslenmesi, giyinmesi ve çeşitli maslahatları için, hayvanlar da etlerinden yenilmesi ve birtakım işlerde kullanılması amacıyla yaratılmıştır. Bütün bunlar, insanın yüce Allah’a doğru yaptığı yolculukta beden bineğinin ihtiyacı olan şeylerdir. Çünkü insan, hac yoluna çıkan devenin ihtiyaç duyduğu şeyleri bulamadığında hayatta kalamaması gibi, bunlar olmadan hayatta kalamaz. Söz konusu maddeleri kendisine emredilen şekilde kullanan kişi övülür, kınanmaz. Bu dünya malını açgözlülük yaparak ihtiyacından fazla alan kişi yaptığı fiilden dolayı kınanır ve dünya ehli olmakla nitelenir.

Açgözlü adamın dünya malını almasının hiçbir haklı gerekçesi yoktur. Çünkü fazla mal faydalı olmaktan çıkıp zarar vermeye başlar ve kişiyi âhiret için çalışmaktan uzak tutar. Böyle yapan kişi, maksadı elden kaçırarak devesini yemlemeye, suyunu soğutmaya ve üzerine rengârenk kumaşlar örtmeye çalışıp kervanın çoktan oradan ayrıldığını unutup çölde kendisini ve devesini yırtıcı hayvanların yemi hâline getiren adama benzer.

Dünyadan ihtiyaç miktarı kadar olan şeyi almada ihmalkârlık etmenin de bir anlamı yoktur. Çünkü deve ancak zarurî ihtiyaçları giderildiği zaman yola çıkabilir. Yiyecek, giyecek ve barınağa olan ihtiyaç zarurî olduğu için insanlar çiftçilik, dokumacılık ve bina ustalığı yapmak zorunda kalmışlardır. Sonra bu zanaatlardan her biri demircilik ve marangozluk gibi başka zanaatlara ve onların yaptıkları aletlere ihtiyaç duymuştur. Yine insanlar birlikte yaşamaya ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü her fert kendi ihtiyaçlarının tümünü tek başına karşılayamaz. İnsanlar üremeye başlayınca hasımlar ve rakipler ortaya çıkar ve bir yöneticiye ihtiyaç duyarlar. Bazı beldelerde ihtiyaç duyulan her şey bulunmadığı için tüccarların kalbine para kazanma hırsı düşer ve başka ülkelerden oraya mal getirirler. Bazı insanlar da tembellik yüzünden bir meslek sahibi olmazlar ve kendilerinin olmayan şeyi almak veya dilencilik kapısını kendisine açmak üzere çareler arar.

Dünya işleri aralıksız olarak devam edip giderken sonunda bu durum kalbi tam olarak âhireti düşünmekten alıkoyar. Bu yüzden insanlar neredeyse ihtiyaçları olan yiyecek, giyecek ve barınak gibi şeylere çok fazla ihtimam göstermekten dolayı maksadın sadece bunlarla zaman geçirmek olduğunu zannetmeye başlarlar. Onların bu maddeleri kazanmak için kendilerini çalışmaya kaptırmaları, bu maddelerin başka bir hedefe varmak üzere kendilerine verilmiş yol azığından ibaret olduğu gerçeğini unutturmuştur. Birçok insanın bütün gayretinin sadece mal biriktirmek olduğunu görürsün. Çünkü onlar mal biriktirmeyi amaçlarına ulaşma sebebi olarak görüp bizatihi malı sevmişler ve o malın ne için yaratılmış olduğunu unutmuşlardır. Birtakım insanların da işi gücü yemektir. Onlar yemek için gün boyu çalışırlar ve çalışmak için yerler. Bazılarının da işi gücü övülmelerini, yüceltilmelerini ve birbirlerine karşı övünmelerini sağlayacak olan şeyleri elde etmeye çalışmaktır. Bu saydığımız insanların hepsinin kendilerini kaptırmış oldukları şeye dalmaları onları kibirlenmeye, birbirlerine haset etmeye, açgözlülüğe ve benzeri çirkin huylara yöneltmiştir.

Buraya kadar söylediklerimiz, geçim zaruretinin insanı başka bir şeye sürüklediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yüzden de dünya nimetlerinin ne için yaratılmış olduğu unutulmuştur. O hâlde kınama, dünyanın sureti için söz konusu değildir. Bize nakledildiğine göre Hz. Ali b. Ebî Tâlib radıyallâhu anh bir hutbesinde şöyle demiştir: “Dünya, ona doğruyu söyleyen için doğruluk yurdu, mânâsını anlayan için akıbet yurdudur. Dünya, kendisiyle barışık olan için başarının aranacağı yerdir. Orada

Allah’ın mescitleri, vahyinin indiği yerler, meleklerinin namaz kıldığı bölgeler ve evliyasının ticarethaneleri vardır. Onlar rahmeti dünyada kazandılar, esenliği orada elde ettiler. Dünya pek yakında ayrılacağını haber vermiş, kendisinin ve üzerinde yaşayanların öleceğini bildirmiş, zeval bulacağına dair birçok örnek göstermiş, korkutarak, uyararak ve rağbet ettirerek buradaki sevinci gerçek sevince örnek gösterip teşvik etmişken dünyayı kim kınayabilir? Birtakım insanlar dünyayı pişmanlıklarının hemen ardından kınamışlardır. Bazıları da dünyayı övmüş; o onlara hatırlatmış hatırlamışlar, o onlara öğüt vermiş öğüt alıp uyanmışlar! Ey dünyayı kınayan ve onun aldatmasına aldanan, dünya onu kınamanı gerektirecek ne yaptı sana, hatta seni ne zaman aldattı? Atalarının toprak altındaki evleriyle (mezarlarıyla) mi, yoksa büyükannelerinin eskiyip çürümüş döşekleriyle mi seni aldattı? Nice mirasçı gördün, ellerinle nice hastayla meşgul oldun, şifa bulmasını dileyerek tabiplerden ona reçete yazmalarını isteyip baktığın nice hasta senin bu yaptığın yardımdan fayda görmedi, istediğin hâlde ona yardım edemedin! Dünya sana, o hastanın ölümünden sonra kendi ölümünü, onun döşeğinden sonra senin döşeğini örnek gösterdi.”

Hz. Ali radıyallâhu anh bu sözleri söyledikten sonra mezarlığa döndü ve şöyle dedi: “Ey yurtlarından uzakta ve üstleri başları toz toprak olanlar! Geride bıraktığınız evleri başkaları mesken edindi, mallarınız paylaşıldı, eşleriniz başkalarıyla evlendi! Bunlar, bizim tarafın haberleriydi. Şimdi siz bize öte taraftan haber verin.”

Hz. Ali bunları söyledikten sonra arkadaşlarına dönerek şöyle söyledi: “Onlara konuşmak üzere izin verilmiş olsaydı elbette sizlere en hayırlı azığın takva olduğunu haber verirlerdi.”[9]

Birtakım insanlar işin farkına varıp dünyadan yüz çevirmek ve orada zahit olmak için uyandıklarında İblis onlara haset ederek gruplara ayırdı. İçlerinden bir gruba, yapılacak en doğru işin acilen dünyadan âhirete geçmek olduğunu ve oraya varanın her hâlükârda mutlu olacağını gösterdi. Onlar da bu vesveseye uyarak dünyadan kurtulmak amacıyla kendilerini öldürdüler. Hindistan’da bir grup insan bu görüşte olup ateşe atlayarak kendilerini öldürüyorlar ve bunu yapmakla dünyanın mihnetlerinden kurtulduklarını zannediyorlar!

İçlerinden diğer bir grubu ise şeytan beşerî sıfatları tamamen öldürecek ve söküp atacak bir riyazetin gerekli olduğuna inandırdı. Bu inançla nefislerine ağır mücahede yöntemleri uyguladılar ve hatta çokları riyazetin şiddetinden öldü. Kiminin aklı gitti, kimi de hastalandı.

Aralarından bazıları riyazette iyice ileri gitti ve mizacın sökülüp atılamayacağını gördü. Buna bağlı olarak şeriatın kendisine yüklediği görevlerin muhal olduğunu zannedip ilhada düştü. Bazıları ise bu mücahedelerin bir faydası olmadığına inandı. Çünkü onlara göre yüce Allah'ın böyle şeylere ihtiyacı yoktu ve ibadetin O'na bir faydası olmadığı gibi, masiyetin de bir zararı yoktu. Bu düşünceyle ibaha yolunu tuttular ve şeriat yaygısını dürüp kaldırdılar. Üstüne üstlük bunun, yüce Allah'ın kullarının yapacakları ibadete ihtiyacı olmadığına inanmaları yönüyle tevhidlerinin ne kadar saf olduğunu gösterdiğini zannettiler!

Diğer bazıları ise ibadetlerden maksadın mücahede olduğunu ve kul Allah'ı tanıyıncaya kadar ibadete devam edilmesi gerektiğini zannettiler. Onlara göre kul Allah'ı tanıyıp marifet elde edince hedefe varmış oluyor ve ibadet ederek yorulmaktan kurtuluyordu! Bunlar, Allah'ı tanıma konusunda geldikleri mertebenin, onları şeriatın emrettiği görevleri yaparak kibirlerinin kırılması merhalesinden kurtardığını zannettiler. Onlara göre söz konusu ibadetler ve görevler avam içindi.

Bunlardan başka bu cinsten birtakım yollar daha vardır. Söz konusu yolları *Telbîsü İblîs* adlı kitabımda zikrettim. En güvenli yol orta yoldur. Bu yol, canının çektiği bir şey olsa bile yola devam etmek için ihtiyacın kadar olan azığı dünyadan almandır. Çünkü nefsin arzuladığı ve onun zarurî ihtiyaçlarından olan bir şeyi ona vermek, yardım etmek ve hakkını vermek demektir. Süfyânü's-Sevrî bazı vakitlerde en leziz yemekleri yer ve yolculuğa çıktığı zaman sofrasında kızarmış kuzu ve falûzec[10] bulunurdu. İbrâhim b. Edhem de bazı vakitlerde en hoş yiyeceklerden yer ve şöyle derdi: "Bulduğumuz zaman adamlar gibi yeriz. Bulamadığımız zaman adamlar gibi sabrederiz."

Bu konuda bir de Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ve ashâbının yaşantısına bakalım. Onlar dünyadan yararlanmada ne ifrata kaçtılar ne de nefislerinin haklarını vermeyi ihmal ettiler. Aksine, onlar orta yolu tutan bir ümmet oldular. Arzulanan şeyde nefsin payının ne olduğuna dikkat edilmesi gerekir. Nefsin payında onu koruyan, ayakta tutan, ıslah eden ve iyiliğe yönelten bir şey varsa ona engel olmamak gerekir. Fakat arzulanan şeydeki nefsin payı, onun söz konusu ettiğimiz maslahatlarıyla ilgili olmayıp sadece bir arzudan ibaretse o zaman kınanmış bir paydır ve zühd işte burada devreye girer.

İlk paylardan birinde, özellikle de riyazetinin (eğitiminin) başlarında arzularına iyice kendisini kaptırmaması için nefsi zühde (terk etmeye)

alıştırmak gerekir. Tıpkı Hz. Ömer radıyallâhu anhın kendisine bal şerbeti getirildiğinde söylediği gibi: “Onun hesabını vermekten beni azledin.”

Özetleyecek olursak, nefsi muhafaza etmede adaleti sağlaman ve onu takva yolunda güçlendirecek paylarını nefsinden esirgememen, zarar vereceğinden endişe edilen arzularını da serbestçe elde etmesine engel olman gerekir. Çünkü (bildiğin gibi) vadi iki dağın arasındadır!

---

[1]. Ahmed, 18008; Müslim, 2858.

[2]. Tirmizî bu hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir.

[3]. Ahmed, 18013, 18020.

[4]. Ahmed, 23622, 23627, 23632.

[5]. Ahmed, 3579, 4048, 4234. Kişinin meslek edinmemesinin istenmesinden maksat, kendisini tamamen mesleğine verip ondan istenen diğer vecibeleri ihmal etmesidir. Fakat kişinin, kendisine ve ailesine bakmak amacıyla kendi meslek dalında çalışıp para kazanması, bu sayede insanlara fayda verip onlardan faydalanması Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin teşvik ettiği bir durumdur.

[6]. Dahhâk b. Süfyân, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin zekât toplamakla görevlendirdiği memurlardan biriydi. Bir görüşe göre ise Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin görev verdiği bir cellattı.

[7]. Ahmed, 15747; Taberânî, *Kebîr*, 8138.

[8]. Buhârî ve Müslim.

[9]. İbni Ebi’d-Dünyâ, *Zemmü’d-Dünyâ*, 147; İbni Receb, *Câmiu’l-Ulûm ve’l-Hıkem*, 2/194, 195; Yakûbî, *Târîh*, 2/208.

[10]. Un, su ve baldan yapılan bir tatlı çeşidi.

CİMRİLİĞİN VE MAL SEVGİSİNİN KINANMASI KİTABI

İçlerinden hangisinin doğru yolda gidip hangisinin yoldan çıkacağını öğrenmek için kullarını mal musibetiyle imtihan eden Allah'a hamd olsun. O, kimi kullarına çok, kimisine de az mal vererek onları sınamaktadır. Bazıları malı haram yollardan, bazıları da helâlden kazanır. Allah, malı kazanma hususunda onlara hırs, kanaat, cömertlik ve cimrilik hasletlerini yerleştirdi ve hâlleri birbirinden farklı oldu.

Emellere ulaştırdığından ötürü O'na hamd eder ve O'ndan başka her mabudun muhal olduğuna şahitlik ederim. En şerefli insan olan, kaylûle uykusu uyuyup söz söyleyen elçisi Hz. Muhammed'e, onun ashâbına ve en hayırlı âl olan âline sabahlar ve akşamlar devam ettiği sürece çokça salât ve selâm ederim.

Dünyanın Kınanması kitabında insanın yiyecek, giyecek ve barınağa ihtiyacı olduğunu, malların (paranın) da söz konusu amaçları elde etmek için yaratıldığını söylemiştik. O hâlde insan malsız yapamaz ve onun şerrinden kurtulmak mümkün değildir. Çünkü mal olmazsa neredeyse küfre denk olacak fakirlik meydana gelir. Malın varlığında ise azgınlığa kapılmaktan korkulur.

Bil ki mal, dünyanın mükâfatlarından biridir. Dünya ile ilgili söylenecek söz malı da içine alır. Ancak biz malın gailelerini ve âfetlerini bu bölümde ayrı olarak zikrettik. Çünkü malı olmayan adam fakir, malı olan adam zengin sıfatını taşır. Fakirlik ve zenginlik, denenme ve imtihan vesilesidir. Sonra, malı olmayanın iki hâli vardır: Kanaat ve hırs. Bunlardan biri kınanmış, diğeri ise övülmüştür. Hırslı olanın da iki hâli vardır: İnsanların ellerindeki mala tamah etmek veya meslek ve zanaat sahibi olmaya çalışmak. Tamahkârlık iki hâlin en kötüsüdür. Malı olanın da iki hâli vardır: Cimrilik ve pintilik hükmünce malı elinde tutmak ve infak edip harcamak. Malı harcayanın ise iki hâli vardır: Saçıp savurmak ve az vermek. Bunlardan övülmüş olanı orta yolu izlemek ve tutumlu olmaktır. Bu saydıklarımız birbirine benzeyen durumlar olup anlaşılmayan noktalarını açıklamak önemlidir.

Biz söz konusu durumları, inşallah on dört fasılda açıklayacağız ki şunlardır:

Malın kınanması, malın övülmesi, malın faydaları ve âfetleri, hırs ve tamahkârlığın kınanması, hırs ve tamahkârlığın tedavisi, cömertliğin fazileti, cömertlerin hikâyeleri, cimriliğin kınanması, cimrilerin hikâyeleri, ihtiyacı olduğu hâlde başkasını kendine tercih etmek ve fazileti, cömertliğin ve cimriliğin tanımı, cimriliğin tedavisi, mal konusunda yapılması gerekenler, zenginliğin kınanması ve fakirliğin övülmesi.

MALIN KINANMASI

Bil ki dünya hakkında söylediğimiz gibi, mal bizatihi kınanmaz. Aksine, kınama insanın mala yönelik tavrından kaynaklanır. Bu yüzden malın genel olarak, yani kayda bağlı olmaksızın kınanması yeğlenmiştir. İnsanın mala yönelik tavrı ya mala istekli olmada çok hırslı olmak veya malı helâlinden kazanmamak veya malın hakkını vermemek veya harcanmayacak yerlere harcamak veya malla iftihar edip başkalarına karşı övünmektir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir.*" (Enfâl, 8/28); "*Ey iman edenler, mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın.*" (Münâfikûn, 63/9); "*Gerçek şu ki insan kendini yeterli gördüğü* (zengin olduğu) *için azar.*" (Alak, 96/6, 7)

(…) Mâlik el-Ensârî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Koyunların arasına bırakılan iki aç kurt onlara, mal ve şeref hırsının kişinin dinine verdiği zarardan daha fazla zarar veremez.*"[11]

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Ebû Zerr radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Kâbe'nin gölgesinde oturmakta olan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına gittiğimde şöyle buyurdu: Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki onlar en çok kaybedenlerdir, onlar en çok ziyana uğrayanlardır. Dedim ki, onlar kim? Şöyle buyurdu: Malları çok olanlar. Ancak Allah'ın kulları hakkında şöyle, şöyle, şöyle yapanlar* (sağındakine, solundakine ve önündekine verenler) *hariç.*"[12]

Selef, mal fitnesinden korkarlardı. Hz. Ömer radıyallâhu anh İslam ordularının fetihlerini gördüğünde ağlar ve şöyle derdi: "Allah bu fetihleri peygamberine ve Ebû Bekir'e onların kötülüğünü istediği için vermedi de onun hayrını istediği için Ömer'e mi verdi!"

Hz. Ömer radıyallâhu anh şöyle derdi: Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim: *"Dünya bir kimseye kendisini*

verdiğinde Allah onların arasına kıyamete kadar sürecek bir düşmanlık ve kin salar. Ben de bundan korkuyorum.”

Hz. Ömer radıyallâhu anh, Zeyneb radıyallâhu anhâya hediyesini gönderdiği zaman o, şöyle der: “Allah’ım, bundan sonra Ömer’in hediyesi bana gelmesin.”

Yahyâ b. Muâz şöyle söylemiştir: “Para akreptir. Onu güzel bir şekilde efsunlamadıysan eline alma. Çünkü sokarsa zehiri seni öldürür.” Dediler ki, paranın efsunu nedir? Şöyle cevap verdi: “Parayı helâlinden kazanmak ve hak ettiği yere harcamaktır.”

Yine, Yahyâ b. Muâz şöyle söylemiştir: “Kulun ölürken malı konusunda iki musibeti vardır ki hiçbir yaratılmış onlar gibisini duymamıştır.” Dediler ki, nedir onlar? Şöyle cevap verdi: “Kul ölürken bütün malı alınır ve kendisine bütün malının hesabı sorulur.”

---

[11]. Tirmizî’nin belirttiğine göre hadis sahihtir.
[12]. Buhârî, 6638; Müslim, 990.

MALIN ÖVÜLMESİ

MALIN ÖVÜLMESİ İLE KINANMASININ UZLAŞTIRILMASI

Daha önce açıkladığımız gibi, mal bizatihi kınanmaz. Aksine, övülmesi gerekir. Çünkü mal din ve dünya maslahatlarını elde etmeye vesiledir. Yüce Allah malı "hayır" olarak adlandırarak "*geride bir hayır bırakmışsa…*" (Bakara, 2/180) buyurmuş ve muhafaza edilmesini emretmiştir. Bil ki, insanın hayatını devam ettirebilmesi mala bağlıdır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktdır: "*Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere* (reşit olmayanlara) *vermeyin.*" (Nisâ, 4/5) Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ise şöyle buyurmuştur: "*Salih kimse için salih mal ne kadar iyidir!*"

Saîd b. Müseyyeb şöyle söylemiştir: "İnsanlara yüzsuyu döküp dilenmemek, akrabalarına faydalı olmak, hakkını (zekâtını) vermek amacıyla helâlinden para kazanmak istemeyen kişide hayır yoktur."

Ebû İshak Sebîî şöyle söylemiştir: "Selef, para yönünden genişliği dine yardımcı bir unsur olarak görürlerdi."

İbnü'l-Münkedir şöyle demiştir: "Zenginlik, takvaya ne güzel bir yardımcıdır!"

Süfyânü's-Sevrî şöyle söylemiştir: "Bu zamanda mal, müminin silahıdır." Süfyân hazretleri geriye mal bırakmıştı.

Yûsuf b. Esbât şöyle söylemiştir: "Dünya yaratıldığından bu yana mal şimdiki kadar faydalı olmamıştır."

Bil ki mal bedenin muhafazasına, bedenin korunması nefsin korunmasına ve nefsin bekası marifet, ilim ve amele sebep olunca bu yolla malın şerefi anlaşılmış oldu. Malın kınanması ise bozuk maksatlara vesile olmasına bağlanmıştır. Bu durumda kınama mala değil, onu bu kötü maksatlar için kullanana yöneliktir. Tıpkı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin buyurduğu gibi: "*Dinarın kölesi perişan olsun, dirhemin kölesi perişan olsun!*"

Mizaçlar fazla mal sahibi olmaya meylettiğinden ve bundan genelde kötülük meydana geldiğinden dolayı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Allah'ım, Muhammed ailesinin rızkını yetecek kadar ver.*" Malın fitnesinden emniyette olan Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem böyle söyleyince başkasının hâli nasıl olur?

MALIN ÂFETLERİ VE FAYDALARI

Bil ki, mal içinde zehir ve panzehir bulunan bir yılana benzer. Malın faydaları panzehiri, gaileleri ise zehridir. Malın gailelerini ve faydalarını bilen kişinin onun şerrinden kaçınması ve hayrından yararlanması mümkün olur.

Malın faydaları dinî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayrılır. Malın dünyevî faydalarını halk bildiği için onu elde etmek uğruna canla başla çabalarlar. Malın dinî faydalarını üç kısımda ele alabiliriz:

1- Bir ibadete veya ibadete yardımcı olacak şeye olmak üzere malı kendisi için harcamak. Malı ibadete harcamaya örnek verecek olursak; hacca ve cihada gitmek için ondan yararlanmaktır. İbadete yardımcı olacak şeylere örnek verecek olursak; yiyecek, giyecek, barınak, evlenmek ve zorunlu geçim harcamalarıdır. Çünkü bu ihtiyaçlar sağlanamazsa kalp onları nasıl sağlayacağını düşünmekle uğraşır ve dine vakit ayıramaz. İbadet etmeye vesile olan şey de ibadettir. Dine yardımcı olması için yetecek kadar dünyalık elde etmek dinî yararlardandır. Bolluk ve lüks içinde yaşamak ve zaruret miktarından fazla mala sahip olmak bu söylediğimize dâhil değildir. Çünkü bu sadece dünya hazlarındandır.

2- İnsanlara harcamak. Burada dört kısım söz konusudur: Sadaka (zekât), cömertlik yapmak, şerefi korumak ve yaptırılan işin ücretini vermek.

a) Sadaka: Bunun faziletlerini daha önce zikretmiştik.

b) Cömertlik yapmak: Bu ifadeyle kastettiğimiz şey; ziyafet vermek, hediye sunmak, destek olmak vb. şekillerde zenginler ve eşraf için para harcamaktır. Bunu yapmak da dinî yararlardandır. Çünkü kul böyle yaparak ihvan ve arkadaş edinir, cömertlik sıfatını kazanır. Ziyafet ve hediye vermekle ilgili haberler pek çoktur.

c) Şerefi korumak: Bundan kastımız; şairlerin hicivlerini ve sefihlerin iftiralarını savuşturmak, onları susturmak ve şerlerini defetmek için para harcamaktır. Bu uygulama dünya işlerinde kişiye faydalı olmakla beraber aynı zamanda dinî yararları da vardır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Kişinin şerefini korumasına vesile olan şey sadakadır.*” Çünkü böyle bir şeyi yapan kişi kendisini gıybet edeni gıybet günahından korumuş ve gıybetçinin, şeriatın sınırlarını aşma pahasına kendisinden intikam alınmasına sebep olacak düşmanlık çıkaran sözlerinin sonuçlarından sakınmış olur.

d) Yaptırılan işin ücretini vermek: İnsanın yaşam şartlarını düzene koymak için ihtiyaç duyduğu işler pek çoktur. Kişi bu işleri kendisi yapsa

vakti zâyi olacak ve saliklerin en yüksek makamı olan tefekkür ve zikirle âhiret yoluna girmeleri imkânsız hâle gelecektir. Malı veya parası olmayan kendi işini kendisi yapmak zorunda kalır. Başkasının yapmasıyla, senin amacının yerine geleceği tasavvur edilen bir şeyle senin uğraşman aptallıktır. Çünkü senden başkasının yapmadığı ilim, amel, tefekkür ve zikir gibi şeylerle meşgul olmaya ihtiyacın daha fazladır.

3- Cami yaptırmak, köprü inşa ettirmek ve süresiz vakıflar kurmak gibi, belirli bir insana harcanmamakla beraber herkesin yararına olan harcamalar.

Buraya kadar saydıklarımız, malın din konusundaki faydalarıydı. Bunun dışında malın, dünya hazlarına yönelik dilenme zilletinden ve muhtaçlık rezilliğinden kurtulmak, ihvan ve arkadaşların çokluğu, halk arasında izzet sahibi olmak, onların kalplerinde şeref ve vakar sahibi olmak gibi birtakım yararları daha vardır.

Âfetlere gelince, onlar da dinî ve dünyevî âfetler olmak üzere ikiye ayrılır. Malın dinî âfetleri üçtür:

a) Mal genellikle kişiyi masiyete sürükler. Çünkü arzular hep bir şeyler ister ve onların istediklerini yapamamak ise masiyete engel olur. Kişinin bir şeyi yapmaya gücünün yetmemesi de bir çeşit korunmadır. İnsan masiyet işlemekten umudunu keserse içindeki dürtü onu harekete geçiremez. Kişi masiyeti işlemek üzere kendisinde bir kudret hissettiği anda içindeki dürtü hemen harekete geçer. Mal da bir kudret çeşidi olup masiyet işleme dürtüsünü harekete geçirir. Kişi arzuladığı masiyeti yaparsa helâk olur, sabrederse kudreti olduğu hâlde sabretmenin verdiği sıkıntıyı çeker. Bolluğun fitnesi darlığın fitnesinden daha büyüktür.

b) Mal, mübahları alabildiğine bolca kullanmaya yöneltir. Dâvûd oğlu Süleymân aleyhisselâmın yaptığı gibi, zengin adam zenginliğine rağmen arpa ekmeğini nasıl yesin? Kişi mübahları alabildiğine kullanmaya başlayınca bu bir âdet ve alışkanlık hâline gelir, onlarsız yapamaz olur. Bazen de içerisinde şüphe olan bir kazanç yolundan başkasıyla mübahlardan yararlanmaya devam edemez hâle gelerek şüpheli kazanç yollarına girer. Durum böylece devam eder ve içinde bulunduğu refahın sürekliliğini sağlamak için sonunda iş yağcılık, ikiyüzlülük vb. çirkin huylara varır. Malı çok olan kişi insanların arasına daha çok karışır. İnsanların arasına karışan kişi ise ikiyüzlülük, düşmanlık, haset, kin ve gıybetten selamet bulamaz. Bütün bunlar malı telâfi etmeye duyulan ihtiyaçtan kaynaklanır.

c) Bu maddede söyleyeceğimiz şey herkeste vardır. O da malını telâfi edip yenisini kazanmaya çalışmanın insanı Allah'ı zikretmekten alıkoymasıdır. Meryemoğlu İsâ aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Malın üç hâli vardır: Birincisi malı helâlinden almamaktır. Denilir ki, ya helâlinden alırsa? Der ki, o zaman da harcanması gereken yerlerden başkasına harcar. Denilir ki, harcanması gereken yere harcarsa? Der ki, bu sefer harcadığını telâfi etmek kişiyi Allah'ı anmaktan alıkoyar."

İşte amansız hastalık budur! Çünkü ibadetlerin aslı ve özü yüce Allah'ı anmak, O'nun celâl ve azametini düşünmektir. Bunu yapmak ise boş bir kalbi gerektirir. Arazi sahibi olan kişi sabah akşam çiftçisinin husumetini, tuttuğu hesabı, hainlik edip etmediğini, ortaklarını ve onların arazi sınırları ve su konusundaki tartışmalarını, sultanın haraç memurlarını, işçilerin yaptıkları işleri gerektiği gibi yapıp yapmadıklarını düşünür. Ticaret sahibi ise ortağının kendisine hıyanet edip etmediğini, işini gerektiği gibi yapıp yapmadığını ve malı savurup savurmadığını düşünür. Diğer mal sahipleri de böyledir. Söz konusu mallar içerisinde kişiyi en çok meşgul edeni toprağa gömülen hazinedir. Kişi, onun nasıl muhafaza edileceği ile başkaları tarafından bulunacağı korkusu arasında gidip gelir. Dünya ehlinin bu türden düşüncelerinin sonu gelmez. Günlük yiyeceğini bulan adam bütün bu düşüncelerden selamettedir.

Buraya kadar anlattıklarımız, malın dünyevî âfetleriydi. Bunun yanında mal sahiplerinin hasetçileri defetmek, malı kazanmak ve muhafaza etmenin zorluklarına katlanırken duydukları korku, üzüntü, keder, sıkıntı ve yorgunluk da onların dünyada çektikleri sıkıntılar bâbındandır. O hâlde malın panzehiri, yetecek kadarını alıp kalanı hayır işlerine harcamaktır. Bunun dışındaki her şey zehir ve âfettir.

HIRS VE TAMAHKÂRLIĞIN KINANMASI

KANAATİN VE İNSANLARIN ELİNDEKİ MALA İSTEK DUYMAMANIN ÖVÜLMESİ

Bil ki fakirlik, Fakirlik kitabında geleceği üzere övülmüş bir şeydir. Ancak fakirin kanaatkâr olması, halkın elindekilere tamah etmemesi ve nasıl olursa olsun mal elde etmeye istekli olmaması gerekir. Bu ise ancak zaruret miktarı olan yiyecek ve giyecekle yetinmesi, bunların da en azı ve en ucuzuyla sınırlı kalıp emelini günüyle sınırlı tutması gerekir. Buna gücü yetmezse ayı ile sınırlı tutmalıdır. Fakirin emeli uzun olur da daha fazlasına göz dikerse kanaatin izzetini elinden kaçırır, tamahkârlık kirine bulanır ve sonunda hırs ve tamahkârlık onu kötü huylara sürükler.

İnsan hırslı, tamahkâr ve açgözlü olarak yaratılmıştır. Bize nakledildiğine göre, tilavet edilen Kur'an ayetleri arasında olup sonradan kaldırılan âyette şu ifade geçmekteydi: *"Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsaydı bir üçüncüsünü isterdi. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doyurur."*

Buhârî ve Müslim'in Enes b. Mâlik radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"Âdemoğlu yaşlandığı hâlde şu iki hasleti genç kalır: Hırs ve emel."*

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"Yaşlının kalbi şu iki şeyi isteme konusunda gençtir: Uzun yaşam ve mal sevgisi."*

İbni Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Hiçbir hırslı kişi kendisine takdir olunmamış şeyi elde edemez."

Şa'bî şöyle demiştir: "Dünyadaki belaların hırs ve açgözlülük sebebiyle insanların başına geldiğini gördüm."

İnsanoğlunun fıtratında bu olunca, şeriat kanaati ve kendine hâkim olmayı övmüştür. (…) Abdullah b. Amr b. el-Âs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"Müslüman olup da kendisine yetecek kadar rızka sahip olan ve yüce Allah'ın verdiğine kanaat eden kişi muhakkak kurtulmuştur."*[13]

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"Zenginlik, mal çokluğuyla değildir. Gerçek zenginlik gönül zenginliğidir."*

Buhârî ve Müslim'in Hakîm b. Hızâm radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

“*Kendine hâkim olmaya çalışanı Allah onurlu bir şekilde yaşatır. Başkalarına ihtiyaç duymayan kişiyi de Allah muhtaç olmaktan kurtarır*.”

İbni Mes’ûd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Miskin, ne ona buna el açan, ne bir veya iki hurma ve ne de bir veya iki lokma verince geri dönen kişi değildir. Gerçek miskin, insanlardan hiçbir şey istemeyen ve fark edilip de kendisine sadaka verilmeyen iffetli kimsedir.*”

Bize nakledildiğine göre Hz. Mûsâ aleyhisselâm; “Ey Rabbim, hangi kulun daha zengindir?” diye sorunca yüce Allah şöyle buyurdu: “En kanaatkâr olanı.”

Bize nakledildiğine göre Dâvûd oğlu Süleymân aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: “Yaşamın her çeşidini; yumuşağını da sertini de tattık ve gördük ki en basiti insana yetiyormuş.”

Üzeyr aleyhisselâm; “Ey Rabbim, yarattıklarının içinde dost oldukların kimlerdir?” diye sorunca yüce Allah şöyle buyurdu: “Aza kanaat edenlerdir ve ben onlar için âhirette çok fazla şey sakladım.”

Câbir b. Abdullah radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki kanaat hiç tükenmeyen bir maldır.”

İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Nefsinin kanaat ettiği şey sizden birine yeter.*”

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Allah’ın sana verdiği paya razı olursan insanların en zengini olursun.*”

Bir keresinde Ebû Zerr radıyallâhu anh insanlarla birlikte otururken karısı gelip şöyle der: “Bunlarla birlikte oturuyorsun ha! Vallahi evde yiyecek hiçbir şey yok!” Bunun üzerine Ebû Zerr radıyallâhu anh şöyle der: “Ey kadın, önümüzde aşmamız gereken zorlu bir engel var. Oradan ancak yükü hafif olanlar geçip kurtulabilir.” Bu sözleri dinleyen kadın razı olarak evine döner.

Vehb b. Münebbih, yüce Allah’ın; “*Onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız*” (Nahl, 16/97) kavlini tefsir ederken şöyle demiştir: “Burada kastedilen şey kanaattir.”

Muhammed Vâsi hazretleri kuru ekmeği suyla ıslatarak yer ve şöyle derdi: “Bununla yetinen kişi kimseye muhtaç olmaz.”

Hasenü’l-Basrî şöyle söylerdi: “Allah’ım, bizler senin himayeni usandırmaktan sana sığınırız!” Dediler ki ey Ebû Saîd, bu nasıl olur? Şöyle cevap verdi: “Kişi kendi beldesinde refah içindeyken nefsi onu başka bir beldede rızık aramaya davet eder.”

Ebû Hâzim de şöyle demiştir: “Şu üç şey kimde bulunursa aklı olgun hâle gelmiştir: Nefsini tanımak, dilini korumak ve Allah’ın verdiğine kanaat etmek.”

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle söylemiştir: “Kanaate sarıldığın sürece aziz yaşarsın.”

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem aşırı hırstan menederek şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar, rızkınızı ararken ölçüyü kaçırmayın! Çünkü hiçbir kul kendisi için takdir edilen şeyden başkasını elde edemez.*”

Şebîb b. Şeybe şöyle demiştir: “Kişinin hırsı saygınlığını zedeler. Kanaatkâr olan kişi ise ehlini korumuş olur.”

Bişru’l-Hâfî şöyle söylemiştir: “Kanaate karşılık hırsını satan kişi zengin olur.”

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem de tamahkârlığı ve hırsı yasaklayarak şöyle buyurmuştur: “*İnsanların elindeki şeylerden ümidini kes.*”[14]

Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle demiştir: “Bilin ki tamahkârlık fakirlik ve insanların elindeki şeylerden ümit kesmek zenginliktir. İnsanların elindeki şeylerden ümidini kesen kişi onlara muhtaç kalmaz.”

Ebû Bekr el-Verrâk şöyle demiştir: “Tamahkârlığa babasının kim olduğu sorulsa der ki, takdir edilenden şüphe duymaktır. Ona mesleğinin ne olduğu sorulsa der ki, zillet kazanmaktır. Ona sonunun ne olduğu sorulsa der ki, mahrumiyettir.

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “Akıllar en çok tamahkârlığın parıltıları altında yok olurlar. Tamah edilen şeyler zillet kelepçeleridir.”

Bir başka hikmet sahibi de şöyle söylemiştir: “Tamahkârlık hükümdarı zelil, insanların elindekinden ümit kesmek ise fakiri aziz eder.”

---

[13]. Sadece Müslim tarafından tahriç edilmiştir.

[14]. Ahmed, 23498. Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallâhu anhın naklettiği hadisin tam metni şöyledir: “*Adamın biri Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme gelerek kendisine kısa bir öğüt vermesini istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ona şöyle buyurdu: Namaz*

kılarken veda eden adamın kıldığı gibi kıl, yarın özür dilemek zorunda kalacağın bir söz söyleme ve insanların elindeki şeylerden ümidini kes.”

HIRS VE TAMAHKÂRLIĞIN TEDAVİSİ

KİŞİYE KANAAT SIFATINI KAZANDIRAN İLAÇ

Bil ki söz konusu tedavi üç öğeden oluşmaktadır: Sabır, ilim ve amel (pratik olarak yapılacak şeyler). Bunların toplamı ise beş eder.

1- Amel: Bu konuda yapılacak şey geçinmede orta yolu takip etmek ve harcama yaparken aşırıya kaçmamaktır. Kanaatin izzetini isteyen kişinin mümkün mertebe gider kapılarını kapatması ve zorunlu ihtiyaçlarını sağlamaya yönelmesi gerekir. Gideri artıp masraf kapıları genişleyen kişinin kanaat etmesi mümkün değildir. Kişi tek başına yaşıyorsa kaba bir giysiyle ve herhangi bir yiyecekle yetinmesi, mümkün olduğunca katığını azaltması ve kendisini buna alıştırması gerekir. Kişi tek başına değilse ve bakmakla yükümlü olduğu bir ailesi varsa herkesi bu miktarla yetinmeye ikna eder. Çünkü bu miktar az bir çabayla elde edilebilir ve kişi bunu yapmakla rızkını aramada ölçüyü kaçırmış sayılmaz.

Geçinirken orta yolu takip etmek kanaatin esasıdır. Bundan kastımız, ölçülü harcama yapmak ve çılgınca harcamayı bırakmaktır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki yüce Allah her işte ölçülü davranılmasını sever.*”; “*Tutumlu olan kişi muhtaç düşmez.*”; “*Şu üç şey kişiyi kurtarır: Gizli ve açık yapılan her işte Allah’tan korkmak, zenginlikte fakirlikte tutumlu olmak, sevinçliyken öfkeliyken adaletli olmak.*”; “*Tasarruf geçimin yarısıdır.*”

Bir keresinde adamın birisi Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anhın yere düşmüş tahıl tanelerini topladığını ve şöyle dediğini görür: “Maişetinde ölçülü olman senin anlayış sahibi olduğunu gösterir.”

2- Kişi kendisine yetecek kadarını bulmuşsa gelecek için fazla endişe duymaması gerekir. Kısa emelli olmak ve hırslı olmasa bile takdir edilmiş olan rızkının muhakkak kendisine ulaşacağına ve aşırı hırsın rızka ulaşmaya vesile olmadığına dair kesin bilgiye sahip olmak kişiye bu hususta yardımcı olur. Kişi bilsin ki şeytan ona fakirliği hatırlatarak korkutur, çirkin işler yapmasını emreder, hastalanacağı, âciz hâle geleceği veya muhtaç düşeceği endişesini aklına getirir. Böylece şeytan onu çok fazla hırslı olmaya ve zillete katlanmaya teşvik eder. İşin sonunda, ele geçip geçmeyeceği hayalî bir şey uğruna aceleyle zillete razı olup hırsına yenik düşen adama güler.

İbni Mes’ûd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Rûhu’l-Emîn* (olan Cebrâil) *ruhuma*

ilham etti ki bütün rızkını elde etmeden hiçbir can ölmez. O hâlde Allah'tan korkun ve rızkı talep ederken ölçülü olun. Rızkınızın geç kalması, sizi onu Allah'a isyan ederek elde etmeye itmesin. Çünkü Allah katındaki şeyler ancak O'na itaat edilerek elde edilir."

Ebû Saîd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sizden biriniz rızkından kaçmış olsa ölümün yakaladığı gibi rızkı onu yakalar.*"

Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Herkesin üzerine basacağı bir ayakizi, yiyeceği bir rızkı, ulaşacağı bir eceli ve öldüreceği bir ölümü vardır. Hatta kişi rızkından kaçmış olsa ölümün ondan kaçanı yakalaması gibi rızkı onu takip edip yakalar."

Ebû Hâzim şöyle demiştir: "Dünyanın iki şeyden ibaret olduğunu gördüm. Birisi benim olan şeydir ki göklerin ve yerin gücüyle onu istemiş olsam vaktinden önce elde edemem. Diğeri ise benim olmayan şeydir ki onu ne geçmişte elde ettim, ne de gelecekte elde etmeyi umuyorum! Benim olan şey nasıl başkasına verilmiyorsa, başkasının olan şey de bana verilmez. Ömrümü bunlardan hangisinin uğrunda tüketeyim? Bana verilen dünyalıklarda iki şey olduğunu gördüm. Birisi benim ecelimden önce eceli gelen ve bundan dolayı ona galip geldiğim şey. Diğeri ise benim ecelimin onunkinden önce geldiği şey ki onu öldükten sonra geride kalanlara bırakacağım. Bunlardan hangisi uğruna Rabbime isyan edeyim?"

Bil ki, insan ancak yüce Allah'ın kullarının rızıklarını takdir etmesindeki planlamasına iyice güvenmekle, rızkının kesinlikle kendisine ulaşacağına inanmakla ve onu ararken ölçüyü elden kaçırmamakla hırstan kurtulabilir. Hatta insanın, kulun bilmediği yönlerden gelen rızkının daha fazla olduğunu bilmesi gerekir. Rızık beklediği bir kapı kapanırsa kalbinin endişelenmesine gerek yoktur. Çünkü Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Allah, mümin kulunu bilmediği bir yerden rızıklandırmakta ısrar eder.*"

Bu maddede anlattıklarımız ilim yönünden hırsın ilacıydı. Şeytanın verdiği endişeyi ve fakir düşmekle korkutmasını defetmek için bunların bilinmesi şarttır.

3- Kişinin, kanaatte gizli olan ihtiyaçsızlık (istiğna) izzetini, tamah ve hırstaki zilleti bilmesi gerekir. Bu bilgiyi özümsediğinde kanaate yönelir. Çünkü hırsta yorulma, tamahta zillet ve boyun eğme vardır. Kanaatte ise sadece arzulardan ve fazladan elde edilmek istenen şeylerden uzak durmanın vereceği acı vardır. Bu acıyı ise hiç kimse bilmez ve sevabı

âhirette alınır. Ama diğerlerinde durum farklıdır ve insanların gözü onlara ilişir. Onlarda vebal ve günah vardır. Bir de izzetinefsi elden gider ve doğru olanı yapamaz. Çünkü çok tamahkâr ve hırslı olan kişinin insanlara duyduğu ihtiyaç artar ve bundan dolayı onları hakka davet etmesi mümkün olmaz. Hâl böyle olunca onlara yağcılık yapmaya ihtiyaç hisseder ve izzetinefsini karnının arzusuna tercih edemez. Böyle birinin aklı zayıf, imanı eksiktir. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Müminin izzeti, onun insanlara muhtaç olmamasıdır.*" Özgürlük ve izzet kanaattedir. İşte bu yüzden şöyle denilmiştir: "Sen, muhtaç olmadığın kişinin dengi, muhtaç olduğun kişinin esiri ve iyilik yaptığın kişinin emirisin."

4- Önce Yahudiler'in, Hıristiyanlar'ın, adi insanların, ahmakların, dinsiz ve akılsızların refah ve bolluk içinde yaşamalarını iyice düşünmelidir. Sonra da peygamberlere, velilere ve salihlere bakması gerekir, onlara ait haberleri dinleyip hâllerini öğrenmesi sonra da adi insanlara benzemek ile Allah katında yaratılmışların en değerlileri olan yüce insanlara uyma konusunda tercih yapmalıdır ki aza sabredebilsin ve kanaat edebilsin. Çünkü insan dilediği yiyeceği yiyorsa hayvanlar ondan daha fazlasını yemektedir, dilediği kadar cinsel ilişkiye giriyorsa serçeler ondan daha fazlasını yapmaktadır. Eğer azla yetinirse hayvanlarla ortak olmayıp peygamberlerin ve velilerin rütbesini kazanır.

5- Kişinin, malın âfetlerini anlatırken değinmiş olduğumuz gibi mal toplamanın; çalınma, talan edilme ve kaybolma endişesi gibi birtakım tehlikelerini anlaması gerekir. Bunun yanında; elinde bir şey bulunmamasının ona emniyet hissi, boş vakit ve fakirlik sevabı kazandırdığını düşünmelidir. Bunun tamamlayıcısı olarak da dünyada her zaman kendinden üstte olanlara değil, altta olanlara bakmalıdır. Çünkü şeytan dünyada her zaman insanın gözünü kendinden üstte olanlara, dinde ise altta olanlara çevirtir.

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Sizden biri yüce Allah'ın mal ve huy yönünden kendisinden üstün kıldığı kişiye baktığı zaman hemen daha aşağıda olanlara baksın.*"[15]

Başka bir lafızda ise şu ifade geçmektedir: "*Sizden daha aşağıda olanlara bakınız, sizden üstte olanlara bakmayınız. Böyle yapmanız, Allah'ın size verdiği nimetleri küçümsememeniz açısından daha uygundur.*"

Bil ki, bu söylediğimiz şeyleri yapabilen kişi kanaat huyunu kazanabilir. İşin temeli sabırlı ve kısa emelli olmaktır. Aynı zamanda kişi, sabrının dünya hayatıyla sınırlı olduğunu ve birkaç günlük dünya hayatından sonra devamlı ve ebedî bir refaha kavuşacağını bilmelidir. Böyle yapan kişi, şifa bulma ümidiyle ilacın acılığına sabreden hastaya benzemiş olur.

CÖMERTLİĞİN FAZİLETİ

Malı olmayan kişinin kanaate ve sabra sarılması gerekir. Malı olan kimse ise cömertliğe, başkasını kendine tercih etmeye ve iyilik yapmaya yönelmelidir. Çünkü cömertlik peygamberlerin ahlâkındandır ve kurtuluşun öğelerinden biridir.

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kulların sabahladığı her gün iki melek yeryüzüne iner ve biri şöyle der: Allah'ım, malını infak edene yenisini ver. Diğer melek ise şöyle der: Allah'ım, malını elinde tutanın malını telef eyle*."

Câbir radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cebrâil dedi ki, yüce Allah şöyle buyurdu: Bu* (başka bir lafızda ise İslâm) *öyle bir dindir ki ben ondan razı oldum. Ona cömertlikten ve güzel ahlâktan başkası uygun olmaz. O hâlde yanında bulunduğunuz insanlara cömertlik ve güzel ahlâk gösteriniz.*"

Câbir radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme hangi imanın hayırlı olduğu sorulunca şöyle buyurmuştur: "*Sabır ve müsamaha ile birlikte olan iman.*"

İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cömert adama karşı suç işlemekten sakının. Çünkü onun ne zaman ayağı sürçse yüce Allah elinden tutar.*"

Hz. Âişe radıyallâhu anhânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cennet cömertlerin yurdudur.*"

Allah'ın bütün veli kullarının hamurunda cömertlik vardır. Cömert kişi Allah'a yakın, cehennemden uzak ve cennete yakındır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Cahil olan cömert kimse, cimri olan âbidden Allah'a daha sevimli gelir. Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cömertlik cennette bulunan bir ağaçtır. Cömert olan kişi o ağacın bir dalını alır ve o dal onu cennete sokuncaya kadar*

peşini bırakmaz. Cimrilik de cehennemde bulunan bir ağaçtır. Cimri olan kişi onun bir dalını alır ve o dal onu cehenneme sokuncaya kadar bırakmaz.”

Enes radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Ümmetimin ebdâli cennete ne namaz ne de oruçla girdiler. Onlar cennete nefislerinin cömertliği, kalplerinin selameti ve Müslümanlar’a karşı iyi niyetli olmakla girdiler.*”

Ebû Saîd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah’ın en sevdiği kul, kendisine iyiliğin ve iyilik yapmanın sevdirilmiş olduğu kuldur. İyilik yapmak kişiyi kötü ölümden korur. Şüphesiz ki yüce Allah, yarattıklarından bazılarını iyilik yapmak üzere görevlendirmiştir. Onlara iyiliği ve iyilik yapmayı sevdirmiş, iyiliğe talip olanları onlara yöneltmiş ve vermeyi onlara kolay eylemiştir. Tıpkı yağmuru kurak topraklara yöneltip yağdırarak o topraklara ve orada yaşayanlara hayat verdiği gibi…*”

İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*İyilik yapmaya gayret edin. Çünkü iyilik yapmak kötü ölüme engel olur.*”

Huzeyfe radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yapılan her iyilik bir sadakadır.*”

İbni Ömer radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki yüce Allah, kulların *yararına birtakım kimselere nimetler vermiştir. O nimetleri harcadıkları sürece onları kendilerinde bırakır. Eğer ellerindeki nimetleri kimseye vermezlerse onları kendilerinden alarak başkalarına verir.*”

İbnü’s-Semmâk şöyle söylemiştir: “Parasıyla köleler satın alan kimsenin nasıl olup da iyilik yapmak suretiyle hürleri (kalplerini) satın almadığına şaşıyorum!”

CÖMERTLERE DAİR HİKÂYELER

Sahih hadislerde geldiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem iyilik yapma konusunda esen rüzgârdan daha cömertti[16] ve kendisinden bir şey istendiğinde asla “hayır” demezdi.[17] Bir keresinde adamın biri ondan bir şey isteyince ona iki tepe arasındaki vadiyi dolduracak kadar koyun vermişti. Adam halkının yanına gidince onlara şöyle demişti: “Müslüman olun. Çünkü Muhammed, fakirlikten korkmayan kimsenin verdiği gibi bağış veriyor.”[18]

Mûsâ b. Talha radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: “Hz. Osmân’ın, Talha’dan[19] elli bin dirhem (gümüş para) alacağı vardı. Bir gün Hz. Osmân mescide geldi ve Talha ona dedi ki paranı hazırladım, onu alabilirsin. Hz. Osmân dedi ki ey Ebû Muhammed, cömertliğine destek olsun diye onu sana bağışladım.”

Bir gün Talha radıyallâhu anh; “Yanımda beni kederlendiren bir para var.” der ve söz konusu parayı taksim edip dağıtır. Paranın yekûnu dört yüz bin dirhemdir.[20]

Bedevinin biri Talha radıyallâhu anhın yanına gelerek ondan bir şeyler ister ve bir akrabası vasıtasıyla gözüne girmeye çalışır. Bunun üzerine Talha radıyallâhu anh “Şüphesiz ki senden önce hiç kimse onun vasıtasıyla benden bir şey istememişti.” diyerek bedeviye üç yüz bin dirhem bağışlar.[21]

Urve radıyallâhu anh[22] şöyle anlatıyor: “Kendi giydiği entarisi yamalı olduğu hâlde Hz. Âişe’yi yetmiş bin dirhemi taksim ederken gördüm.”

Ümmü Zerre radıyallâhu anhâ[23] şöyle anlatıyor: “Bir keresinde Hz. Âişe’ye iki çuval dolusu yüz seksen bin dirhem gönderildi. Hemen bir tabak istedi ve onları insanlara tabakla dağıttı. Akşam olunca cariyesine dedi ki ey cariye, bana yemeğimi getir. O da kendisine bir parça ekmekle bir miktar zeytinyağı getirdi. Cariyesi Ümmü Zerre ona dedi ki, bugün dağıttığınız paralardan bir dirhemiyle et alıp onunla karnınızı doyursaydınız olmaz mıydı? Hz. Âişe şöyle dedi: Bana hatırlatmış olsaydın elbette öyle yapardım.”

Abdullah b. Âmir, Hâlid b. Ukbe’nin çarşı içinde bulunan konağını doksan bin dirheme satın almıştı. Gece olunca Hâlid’in ailesinin ağlamasını işitti. Bunun üzerine kendi ev halkına dedi ki onların neyi var? Dediler ki, satın almış olduğun konaklarına ağlıyorlar! Abdullah b. Âmir hemen şöyle dedi: Ey hizmetkâr, hemen onların yanına git ve de ki, para da konak da onların artık!

Bir keresinde Ubeydullah b. Ebî Bekre, Ebu’l-Esved Düelî’nin üzerinde eski ve yıpranmış bir entari görünce der ki, bu entariden bıkmadın mı? Ebu’l-Esved der ki, nice bıkılan şey vardır ki ondan ayrılmak insana zor gelir! Bunun üzerine Ubeydullah ona yüz adet elbise gönderir.

Adamın birisi[24] Ubeydullah’a bir adam göndererek şu mesajı iletir: “Tabip reçete olarak bana inek sütü yazdı. Bana bir inek gönder de onun sütünden içeyim.” Ubeydullah da ona yedi yüz inekle birlikte bir de

çobanlarını gönderir ve şöyle yazar: “Bu ineklerin otlamış oldukları köy de senin!”

Ali b. Huseyn (Hz. Hüseyin radıyallâhu anhın oğlu) bir keresinde hasta yatağında yatmakta olan Üsâme b. Zeyd radıyallâhu anhın oğlu Muhammed’in yanına girer. Muhammed ağlamaya başlar. Ali der ki, neyin var? Muhammed der ki borçluyum! Ali borcunun ne kadar olduğunu sorunca on beş bin dinar (altın para) olduğunu söyler. Bunun üzerine Ali der ki, o borcunu ben üstleniyorum![25]

Abdullah b. Seleme şöyle anlatıyor: “Mescidimizin iki kapısı vardı. Aramızdan biri kalkıp dedi ki bu kapıdan çıkana beş yüz, şu kapıdan çıkana üç yüz dirhem vereceğim! Bunun üzerine insanlar hemen beş yüz dirhemin verileceği kapıya üşüştüler.”

(…) Vâkıdî şöyle anlatıyor: “Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ile beraberken bir keresinde bütün malımı yitirmiştim. Bayram da gelmişti. Bir cariye bana gelerek dedi ki, bayram geldi fakat bayram yapacak hiçbir şeyimiz yok. Ben de hemen bir tüccar arkadaşımın yanına gittim ve borç almaya ihtiyacım olduğunu söyledim. Hemen üzeri mühürlü ve içerisinde bin iki yüz dirhem bulunan bir kese çıkardı. Ben de onu alıp evime döndüm. Onu eve daha henüz getirmişken Hâşimî olan bir arkadaşım geldi ve para beklediği bir yerin gelirinin geciktiğini ve borca ihtiyacı olduğunu söyledi. Ben de hemen karımın yanına girip durumu ona anlattım. Karım ne yapmaya niyetim olduğunu sorunca ben de kesenin içindeki paranın yarısını ona vermeye niyetli olduğumu söyledim. Karım dedi ki: ‘Bu yaptığına iş denmez! Sen avamdan bir adama gidip borç para istiyorsun ve o da sana bin iki yüz dirhem veriyor. Sonra sana Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin akrabası olan bir adam geliyor ve sen ona avamdan adamın sana verdiğinin yarısını veriyorsun! Bu yaptığın iş değil! Kesenin içinde ne varsa ona ver!’ Karımın bu sözlerinden sonra keseyi çıkarıp ona verdim. Tüccar olan arkadaşım, onun da arkadaşı olan Hâşimî’nin yanına gitti ve alacağını istedi. Hâşimî de ona keseyi verdi. Tüccar kesenin üzerindeki mührü görünce onu tanıdı ve hemen yanıma gelerek durumu bana anlattı. Daha sonra Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî’nin elçisi bana gelerek kendisiyle gitmemi istedi. Ben de bir ata binerek onunla birlikte gittim ve Yahyâ b. Hâlid’e keseyle ilgili olan biteni anlattım. Sözlerimi dinledikten sonra dedi ki ey hizmetkâr, şu dinarları getir. Hizmetkâr ona on bin dinar getirdi. Yahyâ b. Hâlid bunların içinden iki bin dinar kendim, iki bin dinar tüccar arkadaşım, iki bin dinar Hâşimî ve dört

bin dinar karım için almamı istedi ve ekledi: Çünkü içinizde en cömert olan karınmış.”[26]

(…) Ebû Osmân el-Mâzinî’nin naklettiğine göre Maan’ın[27] polis müdürü ona şunları anlatmış: “Ben Maan’ın yanıbaşındayken hızla gelen bir atlı gördüm. Vali Maan kapıdaki muhafıza onu hemen içeri almasını emretti. Atlı gelip önünde saygıyla durunca şöyle dedi:

Allah senin durumunu düzeltsin, elimdeki azaldı,
Sayıları artan ailemi geçindiremiyorum!
Aman vermedi kader, ağırlığını bıraktı üzerime,
Beni sana gönderdiler ve dörtgözle beklemekteler!

Bu sözleri işiten Maan neşelenip mutlu oldu ve şöyle dedi: Üzülme, vallahi işini hemen halledeceğim. Ey hizmetkâr, filanca devemi ve bin dinar getir, şu adama ver.”

Yine, vali Maan ile ilgili anlatılan bir kıssaya göre şairin biri onun kapısında bir müddet kalır fakat onunla karşılaşmak nasip olmaz. Bunun üzerine valinin hizmetkârlarından birisine der ki, vali bahçeye çıkınca bana haber ver. Vali bahçeye girince ona haber verir. Bunun üzerine şair bir tahta parçası üzerine bir beyit yazarak vali Maan’ın bahçesine giden su kanalına bırakır. Vali Maan tahta parçasını görünce onu alır ve okur. Tahta üzerindeki beyitte şunlar yazılıdır:

Ey Maan’ın cömertliği, Maan’a söyle muhtaçlığımı,
Senden başka Maan ile aracılık yapacak kimsem yok.

Beyti okuyan Maan bunu kimin yazdığını sorar. Adamı çağırırlar. Maan ona beyti tekrar okumasını emreder. Şair de beytini tekrar okur. On kese[28] verilmesini emreder. Şair altınları alıp gider. Vali söz konusu tahta parçasını yastığının altına koyar. Ertesi gün onu yastığının altından çıkarıp üzerindeki beyti okur. Sonra adamı çağırtıp bu kez ona yüz bin dirhem verir. Şair parayı alınca valinin dönüp parayı geri vermesini isteyeceğinden korkarak dışarı çıkar. Üçüncü gün vali yine tahta parçası üzerindeki beyti okur ve adamı çağırtır. Adamı ararlar ama bulamazlar. Bunun üzerine vali Maan şöyle der: Hazinemde ne bir dirhem, ne de bir dinar kalmayıncaya kadar ona para vermek üzerime borç olsun!

Sa’d b. Ubâde radıyallâhu anhın oğlu Kays hastalanır. İhvanı onu ziyarete gelmekte gecikirler. Kays’a derler ki, sana olan borçları yüzünden utandıkları için gelmekte gecikmişler. Bunun üzerine Kays “İhvanın ziyarete gelmesine mâni olan parayı Allah kahretsin!” diyerek bir tellal çağırtıp şöyle nida etmesini emreder: “Kimin Kays’a borcu varsa helâl edilmiştir.” Bunu duyan herkes onu ziyarete gelmeye başlar. Hatta akşam vakti kendisini ziyarete gelenlerin çokluğundan dolayı evinin merdiveni kırılır.

Adamın biri Saîd b. Âs’a gelip ondan bir şeyler ister. Ona yüz bin dirhem verilmesini emreder. Parayı alan adam ağlamaya başlar. Saîd ona neden ağladığını sorunca şöyle der: “Toprağın senin gibi birini yiyecek olmasına ağlıyorum!” Bunun üzerine Saîd adama yüz bin dirhem daha verilmesini emreder.

CİMRİLİĞİN KINANMASI

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Allah’ın, kereminden kendilerine verdiklerini infak etmede cimrilik gösterenler sanmasınlar ki bu yaptıkları kendileri için hayırlıdır. Tam aksine bu onlar için şerlidir. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır.*” (Âl-i İmrân, 3/180); “*Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah’ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir.*” (Nisâ, 4/37)

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Şu iki haslet müminde bir arada bulunmaz: Cimrilik ve kötü ahlâk.”[29]; “*Sizden biri benden bir şey istiyor, ben de istediğini ona veriyorum. Sonra da onu koltuğunun altına alıp çıkıyor. O verdiğim şey kendisi için ateşten başka bir şey değildir! Bunun üzerine Ömer dedi ki ey Allah’ın elçisi, o hâlde onlara neden veriyorsun? Şöyle buyurdu: Onlar benden istemekte ısrar ediyorlar, Allah da benim cimrilik etmemi istemiyor.*”[30]; “*Bir kulun kalbinde iman ile cimrilik asla bir araya gelmez.*”[31]

Müslim’in Câbir radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Cimrilikten sakının! Çünkü cimrilik sizden öncekileri helâk etti. Onları birbirlerinin kanlarını dökmeye ve dokunulmazlarına el koymaya sevketti.*”[32]

Müslim’in Zeyd b. Erkam radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle dua ederdi:

“*Allah’ım, korkaklıktan ve cimrilikten sana sığınırım.*”[33]

(…) Amr b. Şuayb’ın babası ve dedesi -radıyallâhu anhüm- yoluyla naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Bu ümmetin evvelini yakîn ve zühd kurtardı. Bu ümmetin âhirini ise cimrilik ve emel helâk edecek.*”[34]

Câbir b. Abdullah radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Selemeoğulları’na şöyle buyurdu: Ey Selemeoğulları, sizin efendiniz kim? Dediler ki, kendisine saygı duyduğumuz İbni Kays’ın dedesi. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Cimrilikten daha kötü bir hastalık var mıdır? Aksine, sizin asil efendiniz Amr b. Cemûh’tur.*”[35]

Aynı hadisin başka bir rivâyetinde şu lafız geçmektedir: “*Aksine, sizin efendiniz Bişr b. Berâ b. Ma’rûr’dur.*”[36] Bu rivâyet, Amr b. Cemûh’u zikreden rivâyetten daha sahihtir. Ravilerden birisi hata ederek “Berâ b. Ma’rûr” demiştir.[37] Oysa Berâ, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Medine’ye hicret etmeden önce ölmüştü.

Ebû Muhammed Râmehürmüzî[38] şöyle diyor: “Cimriliğin hastalığa benzetilmesinin sebebi; huyları ifsat etmesi, efendiliğe engel olması, kötü anılmaya ve kınanmaya yol açmasıdır. Tıpkı hastalığın bedeni zayıflatması, istekleri köreltmesi ve yüzü sarartması gibi… Sonra, cimri kişi parasını harcadığı zaman hastanın acı duyması gibi acı hisseder. Hikmet sahipleri şöyle demişlerdir: Cömert kişi hürdür, çünkü malının sahibidir. Cimri kişi ise hür nitelemesini hak etmez, çünkü malı onun sahibidir.”

Bize nakledildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Hiçbir cimri cennete giremez.*”[39]; “Şu üç şey insanı helâk eder: İtaat edilen cimrilik, uyulan arzu, kişinin kendisini beğenmesi.”[40]

Hattâbî şöyle söylüyor: “Şuhh/pintilik, vermeme konusunda buhl/cimrilikten bir derece daha ileridir. Şuhh cins, buhl ise tür mertebesindedir. Buhl tekil işlerde olur, şuhh ise geneldir. Şuhh, mizaç ve fıtrat yönünden insanın ayrılmaz bir vasfıdır.”

Bir diğeri şöyle demiştir: “Buhl, kişinin malını vermeyip sakınmasıdır. Şuhh ise malını vermediği gibi iyilik yapmaktan da sakınmasıdır.”

Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Güneş doğduğu zaman yüce Allah onun iki yanında iki melek gönderir. Bu melekler, insan ve cinlerin*

dışında bütün yaratılmışların duyacağı şekilde şöyle nida ederler: Allah'ım, harcayana acilen yenisini ver, elinde tutanın malını telef et."[41]

Hz. Âişe radıyallâhu anhânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Allah, cahil olan cömerti cimri olan âbidden daha çok sever.*"[42]

İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki yüce Allah, Adn cennetindeki ağaçları eliyle dikti ve orasını süsleyerek şöyle buyurdu: İzzetim ve celâlim hakkı için, senin içinde hiçbir cimri bana komşu olamaz.*"[43]

Selmânü'l-Fârisî radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Cömert kişi öldüğü zaman yeryüzü ve hafaza melekleri şöyle derler: 'Rabbim, dünyadaki cömertliği hürmetine onun günahlarını affet.' Cimri kişi öldüğü zaman ise şöyle derler: Allah'ım, dünyada senin ona verdiğin nimetleri kullarından gizlediği gibi sen de bu kulu cennetten gizle."[44]

Ömer b. Abdülaziz'in kızkardeşi olan Ümmü'l-Benîn şöyle demiştir: "Üf şu cimriliğe! Cimrilik elbise olsaydı onu giymezdim, yol olsaydı o yola girmezdim!"[45]

Ebû Hanife şöyle söylemiştir: "Cimri adamın âdil kabul edilmesini doğru bulmam. Çünkü cimrilik onu araştırmaya sevkeder ve böylece aldatılma endişesiyle hakkı olandan daha fazlasını alır."

İbnü'l-Mu'tezz şöyle der: "Malını vermekte en cimri olan, şerefi konusunda insanların en cömerdidir."

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle der: "Cimri olanın malına düşmanı vâris olur."

Bedevinin biri bir adamı şöyle tarif eder: "Dünyayı gözünde büyüttüğü için benim gözümde iyice küçüldü."

Bir başka bedevi birtakım insanları kınama sadedinde şöyle söyler: "İyilikten oruç tutup çirkin işleri yaparak iftar ediyorlar."

CİMRİLERE DAİR HİKÂYELER

Ebû Sâlih'in naklettiğine göre İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ şöyle söylemiştir: "Hubâhıb, bedevilerden biriydi ve cimriydi. Birisi görüp de ışığından yararlanacak korkusuyla geceleri ateş bile yakmazdı. Ateş yakmaya ihtiyacı olduğu zaman yakar, ışığından yararlanmak isteyen birini görürse hemen söndürürdü."

(…) Nâciye b. Abdullah el-Basrî anlatıyor: “Basra’da yanımızda zengin bir adam vardı ve cimriydi. Bir keresinde komşularından biri onu yemeğe davet etti ve önüne yumurtayla karışık dilimlenmiş et koydu. Adam yemekten oldukça fazla yemişti. Sonra su içmeye başladı. O sırada karnı çok şişti, acı çekmeye ve kıvranmaya başladı. Bu durum onu iyice endişeye sevkedip ölmekten korkunca tıp ilmini bilen bir komşusuna birisini gönderip çağırttı. Adam gelince ona ne olduğunu sordu. O da yumurtalı dilimlenmiş et yediğini ve çok fazla su içtiğini söyledi. Adam dedi ki, korkacak bir şeyin yok! Kalk ve yediklerini kusmaya çalış, şifa bulacaksın! Öteki dedi ki: Ha, yediğim yumurtalı eti kusacak mıyım? Ölürüm de asla yumurtalı eti kusmam!”[46]

(…) Muhammed en-Nevfelî şöyle anlatıyor: “Mervân b. Ebî Hafsa et yeme isteği depreşmedikçe et yemezdi. Et yeme arzusu depreşince uşağını gönderip baş aldırır ve baş eti yerdi. Bir gün ona şöyle soruldu: ‘Yaz kış sadece baş eti yediğini görüyoruz, neden böyle yapıyorsun?’ Mervân onlara şöyle dedi: Evet, öyle yapıyorum. Çünkü başın kaça satıldığını biliyorum ve bundan dolayı uşağımın beni kandırıp kandırmadığından emin oluyorum. Uşağım baş eti konusunda beni kandıramaz! Çünkü normal et gibi olmadığından onu pişirip yiyemez. Eğer başın gözüne, kulağına ve yanağına dokunmuş olsa hemen anlarım. Baş etini yediğimde her çeşit eti yemiş oluyorum. Gözlerini, kulaklarını, gerdanını, beynini yemiş oluyorum. Üstelik başı pişirmeye de para vermiyorum. Bütün ihtiyacımı baş yiyerek karşılıyorum!”

(…) Muhammed b. Kâsim şöyle anlatıyor: “Mervân b. Ebî Hafsa insanların en cimrilerinden biriydi. Halife Mehdî ile görüşmek üzere evden çıkarken ailesinden bir kadın ona dedi ki, ödül alarak eve dönmüş olsan bana ne vereceksin? Mervân dedi ki, bana yüz bin dirhem verirlerse bir dirhemini sana veririm. Kendisine altmış bin dirhem verilince kadına dört danik[47] verdi.”

(…) Basralı bir genç şöyle anlatıyor: “Çok malı olan zengin bir adam narin birtakım malzemeler satın almak için bakınıyordu. İhtiyacı olan şeyleri alınca bir hamal çağırıp eşyaları kaça taşıyacağını sordu. Hamal da bir habbeye[48] taşıyacağını söyledi. O da bundan daha azına taşıyıp taşıyamayacağını sorunca hamal dedi ki, bir habbeden daha azına mı? Sen ne dediğini bilmiyorsun! Bunun üzerine zengin adam şöyle dedi: Biz bir habbeye et alıp oturup hep birlikte onu yeriz!”

(…) Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Askerî şöyle anlatıyor: “Gördüğüm insanların en cimrisi olan Ahvazlı Ebû Ahmed b. Fâdeveyh için bazı yiyeceklerin listesini yazıyordum. Bazen beni beraber yemek için yanında alıkoyardı. Ben de onunla birlikte sofraya oturur ama fazla bir şey yemezdim. Bir gün yine beni yemek için alıkoydu ve yanında bir grup insan daha vardı. Yemeye başladılar. Ben de âdetim olduğu üzere az yedim. Yemeklerin arasında pilav ve kızarmış oğlak da vardı. Biz yemeği bitirince, üzerinde kızarmış oğlak eti bulunan tepsiyi taşıyan ve bize doğru gelen uşağına dönerek dedi ki ben doydum, daha fazlasını yiyecek yerim kalmadı, siz ne düşünüyorsunuz? Ben doyduğumu söyledim. Orada bulunanlar da benim gibi söylediler. Bunun üzerine dedi ki, oğlağı yarına bırakalım ve soğuk olarak yiyelim! Ben de doğrusunun bu olacağını söyledim. Dedi ki, hâlâ yiyebilecek durumda olduğunuzu zannediyorum. Doyduğunuzu söylemenizin sebebi bana yardımcı olmak istemeniz. Ben dedim ki hayır efendim, benim yiyecek yerim kalmadı. Benim yanımdaki adama görüşünü sordu ve o da yiyecek hâli olmadığını söyledi. Bunun üzerine dedi ki, eğer tok olsaydın Ebû Abdillâh gibi yemin ederdin! Bunun üzerine yanımdaki adam tok olduğuna dair yemin etti. Bu sefer onun yanındakine sordu, o da yemin etti. Bu şekilde teker teker herkese sordu ve yemin ettirdi. Yemin etmeyen olunca ona, tok olsaydın yemin ederdin, diyor ve adam da yemin ediyordu. Bütün gruptan yemin alıp da aramızdan hiç kimsenin yemeye takatinin olmadığı konusunda gönlü rahat edince şöyle dedi: Bana gelince, nefsim oğlağın böbrek yağını sıcak olarak yemeyi istiyor. Biz de ona dedik ki o zaman ye, sana afiyet olsun! Bunun üzerine uşağına oğlağın olduğu tepsiyi önüne koymasını emretti ve tek başına oğlağın çoğunu yiyip bitirdi, kalanın kaldırılıp muhafaza edilmesini emretti.”[49]

İHTİYACI OLDUĞU HÂLDE BAŞKASINI KENDİNE TERCİH ETMENİN FAZİLETİ

Bil ki, cömertlik ve cimrilik derece derecedir. Cömertlik derecelerinin en üstünü ihtiyacı olduğu hâlde başkasını kendine tercih etmektir. Cömertlik, kişinin ihtiyaç duymadığını bir muhtaca veya muhtaç olmayana vermesidir. Oysa ihtiyaç duyulan şeyi vermek daha zordur. Nasıl ki cömertliğin son haddi kişinin ihtiyacı olduğu hâlde başkasına cömertlik yapması ise cimriliğin son haddi de ihtiyacı olduğu hâlde kişinin kendisine cimrilik etmesidir. Nice cimri var ki parasını harcamayıp hastalandığı hâlde tedavi olmaz. Bir şey yemek ister ancak ödeyeceği paradan dolayı canının istediği

şeyi alıp yiyemez. İhtiyacı olduğu hâlde kendisine cimrilik eden ile başkasını kendisine tercih eden kişi arasında ne kadar fark var! Huylar, yüce Allah'ın dilediği yere koymuş olduğu bağışlardır. İhtiyacı olduğu hâlde başkasını kendine tercih etmekten daha yüksek bir cömertlik derecesi yoktur. Yüce Allah, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ashâbını bu vasıfla överek şöyle buyurmuştur: "*Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.*" (Haşr, 59/9)

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Adamın biri bir şeyler istemek üzere Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına gelince o da eşlerine birini gönderip evlerinde yiyecek bir şey olup olmadığını sordu. Eşleri evlerinde sudan başka bir şey olmadığını söylediler. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: 'Bu adamı kim misafir edecek?' Ensâr'dan bir adam 'ben' diyerek adamı karısının yanına götürdü ve dedi ki, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin misafirine cömert davran. Karısı dedi ki, evde çocukların yiyeceğinden başka bir şey yok. Adam karısına yemeği hazırlamasını, kandilini yakmasını ve akşam yemeği istedikleri zaman çocuklarını uyutmasını söyledi. Kadın da yemeğini hazırladı, kandilini yaktı, çocuklarını uyuttu ve sonra ayarlamak bahanesiyle onu kurcalarken kandili söndürdü. Bu sırada misafirleri karşısında onlar da yiyormuş gibi yaptılar ve geceyi aç olarak geçirdiler. Sabah olunca Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına gittiğinde şöyle buyurdu: Bu gece Allah sizin yaptığınız şeye gülümsedi. Sonra yüce Allah şu âyeti indirdi:* ***Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir****.*"[50]

(…) İbnü'l-A'râbî şöyle anlatıyor: "İkrime b. Ebî Cehl, Süheyl b. Amr, Hâris b. Hişâm ve Mugîre oğullarından bir grup şehit oldular. Henüz şehit olmamış yerde yatarlarken kendilerine su getirilmiş, suyu başkası içsin diye içmemişler ve o şekilde ölmüşlerdi. İkrime'ye su getirildiğinde Süheyl b. Amr'ın kendisine baktığını gördü ve suyu ona vermelerini istedi. Bu kez Süheyl b. Amr suyu içmek üzereyken Hâris b. Hişâm'ın ona baktığını gördü ve içmeden suyu ona gönderdi. Hepsi bu şekilde su içemeden şehit oldular. Hâlid b. Velîd onların yanına geldiğinde şöyle dedi: Canım size feda olsun!"

Bir keresinde sahâbeden birisine bir koyun başı hediye edilmişti. Dedi ki, kardeşimin buna benden daha çok ihtiyacı var. Hemen o koyun başını ona

gönderdi. O gönderilen de başı bir başkasına gönderdi. Sonunda koyun başı bu şekilde yedi ev dolaştı ve birinci eve geri döndü.

Bir keresinde Abdullah b. Cafer kendi tarlasına gitmek üzere yola çıkmıştı. Yolda başka birisinin hurma bahçesine geldi. Bahçede çalışan siyah tenli bir köle vardı. O sırada köleye yemesi için yiyecek getirildi. Duvardan içeri bir köpek atladı ve köleye yaklaştı. Köle köpeğe bir pide attı, o da yedi. Sonra ikinci ve üçüncü pideleri de attı, köpek de yedi. Abdullah bu sırada köleyi izliyordu. Ona dedi ki ey köle, günlük yiyeceğin ne kadar? 'Şu gördüğün kadar!' Peki, bütün yiyeceğini neden bu köpeğe verdin? 'Çünkü burası köpeklerin yaşadığı bir yer değil, uzak bir mesafeden aç olarak gelmiş. Bundan dolayı onu aç olarak geri çevirmek istemedim!' Ona dedi ki, şimdi sen ne yapacaksın? 'Bugünü aç geçireceğim!' Bunun üzerine Abdullah b. Cafer şöyle dedi: Cömert olduğumdan dolayı beni övüyorlar. Bu köle benden daha cömert! Sonra o köleyi, hurma bahçesini ve içindeki bütün aletleri satın aldı ve köleyi azat ederek bahçeyi ona hediye etti.

Bir grup fakir insan, kendilerine ait bir yerde akşam yemeği için toplanmışlardı. Önlerinde kendilerine yetmeyecek sayıda birkaç pide vardı. Pideleri parçalara böldüler, kandili söndürdüler ve yemeye başladılar. Yemek sona erince baktılar ki yiyecek olduğu gibi duruyor! Arkadaşını kendisine tercih ettiği için hiçbiri bir lokma yememişti.

CÖMERTLİK VE CİMRİLİĞİN TANIMI VE HAKİKATLERİ

Bazılarına göre cimrilik vacip olanı vermemektir. Üzerine vacip olanı yerine getirip veren kimse cimri değildir. Bu tarif yeterli değildir. Çünkü hâkimin gerekli gördüğü miktarda parayı ailesine teslim edip sonra da bir lokma ve hurma fazladan yemesinler diye onları sıkıştıran adam cimri sayılır.

Bazıları da bağış yapmakta zorlanan kişinin cimri sayılacağını söylemişlerdir. Bu tarif de eksiktir. Çünkü bu ifadeyle, adamın her türlü bağışı yapmakta zorlandığı kastedilmişse nice cimriler var ki habbe[51] gibi az bir bağışı yapmakta zorlanmaz, bundan fazlasını yapmakta zorlanır. Bu ifadeyle, söz konusu kişinin bazı bağışları yapmakta zorlandığı kastedilmişse nice cömertler vardır ki yüklü miktarda parayı vermekte zorlanır. Bu ise ona cimri demeyi gerektirmez.

Yine, cömertlik/cûd hakkında da söz söylemişlerdir. Bazıları cömertliği, başa kakma olmadan bağışta bulunmak, diye tarif etmişlerdir. Bazıları da istemeksizin vermek olarak cömertliği tanımlamıştır. Bir görüşe göre ise cömertlik bağış yapmaktan hoşlanmak ve isteyen kişiyi görünce sevinmektir. Bir başka görüşe göre, malının bir kısmını bağışlayan kişi sehıyy/cömerttir. Malının çoğunu veren kişi cevâd, kendine yetecek kadar olanı başkasına veren ise en üst derecede olan mü'sirdir. Hiçbir şey vermeyen ise cimridir.

Bütün bunlar cimriliğin ve cömertliğin hakikatini ihata edecek tarifler değildir. Ancak biz şöyle diyoruz: Mal ancak bir hikmete ve maksada binaen yaratılmıştır. Söz konusu maksat ise malın halkın ihtiyaçlarını görmeye uygun olmasıdır. Malın, sarfedilmesi için yaratılmış olduğu yerlere sarfedilmemesi mümkündür. Yine, sarfedilmesi güzel olmayan yerlere sarfedilmesi mümkün olduğu gibi, malı adaletle sarfetmek de mümkündür. Onu adaletle sarfetmek muhafaza edilmesi gereken yerde muhafaza etmek, harcanması gereken yerde harcamaktır.

Cömertlik/cûd; israf ile pintilik, alabildiğine vermekle hiç vermemek arasında orta yoldur. Cimrilikten kurtulmak, şeriatın vacip kıldığını yapmakla gerçekleşir. Erdemli insanın yapması gereken şey hakir ve önemsiz görülen şeylerde problem çıkarmayı ve araştırmayı bırakmaktır. Çünkü bu çirkin görülen bir davranıştır. Bunun çirkin görülmesi hâllere ve şahıslara göre değişir. Zengin birinin para konusunda problem çıkarması çirkin görüldüğü hâlde, fakirin böyle yapması çirkin bulunmaz. Kişinin ailesi, akrabaları ve komşularına para konusunda problem çıkarması çirkin bulunduğu hâlde yabancılara böyle yapması çirkin görülmez.

O hâlde cimri; ya şeriatın veya erdem kurallarının hükmüne göre menedilmemesi gereken şeyi meneden kimsedir. Bunun miktarını belirlemek ise mümkün değildir. Şeriatın gerekli gördüğünü yapıp erdem kurallarına uygun hareket eden kişi cimrilik tanımlamasından kurtulmuş olur. Fakat bundan fazlasını harcamadıkça kendisine cömert ve eliaçık denilmez. Şeriatın vacip saymadığını harcarsa ve örfte bu miktarda bir malın verilmemesi kınanmıyorsa o zaman cömert sayılır. Ancak cömertliğin dereceleri vardır. Bazı insanlar diğerlerinden daha cömerttirler. İyiliği emretmek, örfün gerekli gördüğünü yapmaktan sonra gelir. Mertlik ve fazilet sahibi olmak da cömertliktir. Ancak burada gönlünün rahat olması, bir karşılık veya teşekkür beklememe şartı aranır. Çünkü teşekkür ve övgü bekleyen kişi cömert değil, tüccardır. Çünkü parası karşılığında övgü satın

almak ister. Gerçek cömertlik karşılık beklemeden vermektir. Bu ise gerçek anlamıyla ancak Allah'tan beklenebilir. İnsana cömert denilmesi ise sadece bir mecazdan ibarettir. Çünkü insan bir şeyi ancak bir amaç güderek verir. Fakat bu amacı, sadece âhiret sevabını ve cömertlik fazileti kazanmak veya nefsi cimriliğin aşağılık hâllerinden temizlemek olursa o zaman cömert adını alır. Cömertliğin sebebi insanların kınamasından ve hicvetmelerinden korkmak veya yardım edilen kişiden bir fayda beklemek ise o zaman kişi cömert olmaz. Çünkü verdiği şeyin karşılığını almak istemiştir.

CİMRİLİĞİN İLACI

Bil ki, cimriliğin sebebi mal ve para sevgisidir. Mal sevgisinin ise iki sebebi vardır. Birincisi; uzun emelle birlikte ancak mal ve parayla elde edilen birtakım zevkleri sevmektir. Çünkü insan bir gün sonra öleceğini bilse malını vermede cimrilik etmez. Çünkü bir günde pek az bir paraya ihtiyaç duyar. Eğer kısa emelli olmakla birlikte çocukları varsa bu çocuklar da uzun emel yerine geçer. Çünkü kişi kendisinin bekasını umduğu gibi, onların da bekasını umar ve onlar için parayı elinde tutar. Bundan dolayı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Çocuk cimrilik, korkaklık ve cahillik sebebidir.*"[52] Bunlara bir de fakir düşme korkusu ve rızkın geleceğine dair güven azlığı eklenirse elbette cimrilik iyice güçlenir.

İkinci sebep malı ve parayı sevmektir. Kimilerinin elinde ömrü boyunca kendisine yetecek kadar mal varken kendisi için yaptığı harcamada âdeti olan miktarla yetinip binlerce dirhem biriktiriyorsa, yaşlı biri olup çocuğu da yoksa sonra nefsi elindeki malın zekâtını vermesine ve hastalandığında tedavi olmasına engel oluyorsa malın bizatihi kendisine tutkun demektir. Malın elinde olmasından ve ona kâdir olmaktan zevk alır. Bu yüzden malını veya parasını toprak altında saklar. Fakat öldüğünde sakladığı paranın zâyi olacağını veya düşmanlarının eline geçeceğini bilir. Böyle olmasına rağmen nefsi istediği şeyleri yemesine veya sadaka vermesine müsaade etmez. Bu müzmin ve amansız bir hastalıktır ve tedavisi yoktur. Bu durumdaki birisi bir şahsa âşık olup onun gönderdiği elçiyi sevdikten sonra âşık olduğu şahsı unutarak elçisiyle meşgul olan adama benzer. Şüphesiz ki para, kişiyi ihtiyaç duyduğu şeylere ulaştıran bir elçidir. Bundan dolayı insanlar tarafından sevilmiştir. Çünkü tat veren bir şeyin elde edilmesine vesile olan şey de tatlıdır. Sonra, insan ihtiyaç duyduğu şeyleri unutup paranın bizatihi kendisini sever. İşte bu, yolunu kaybetmişliğin ve dalâletin zirvesidir.

Bil ki her hastalığın ilacı, ona sebep olan şeyin zıddıdır. Arzu ve istekler kanaat ve sabırla tedavi edilir. Uzun emel ölümü çokça hatırlamakla, yaşıtlarının birer birer dünyadan ayrıldıklarını düşünmekle ve biriktiren kişinin ölüp malın zâyi olduğunu görmekle tedavi edilir. Kalbin çocuklara iltifat etmesi, çocuğu yaratanın onunla birlikte rızkını da yarattığını ve babasından kendisine hiçbir miras kalmayan nice çocuğun kendisine mal kalan çocuktan hâl olarak daha iyi durumda olduğunu düşünmekle tedavi edilir.

O hâlde hayrı (malı) çocuğuna bırakıp Allah'ın huzuruna şerle çıkmaktan sakınmalıdır. Çünkü geride bıraktığı çocuk salih ise Allah ona bakar. Eğer çocuk fasıksa ona bırakılan maldan yardım alarak günah işler. O hâlde kişi bizim Cimriliğin Kınanması ve Cömertliğin Övülmesi bahislerinde zikrettiğimiz sözleri kulağına küpe etsin, cimrilerin ahvalini, mizaçların onlardan nefret ettiğini ve çirkin hâllerini düşünsün. Hatta cimri adam, başkasının cimrilik yapmasını çirkin bulur! Mal ve paranın ne maksatla yaratıldığını tefekkür etsin.

Aşkın ancak sevgiliden ayrı kalmakla ortadan kalktığı gibi, insandaki cimrilik sıfatı da ancak zorlamayla da olsa bir şeyler vermekle ortadan kalkabilir. Kişi bu ayrılığa sabrederse artık sevdiğini düşünmez olur ve onu unutur.

O hâlde cimriliğin tedavisi ilim ve amelle (bilgi ve uygulama) olur. Bu konudaki ilim; cimriliğin âfetlerini ve cömertliğin faydalarını bilmeye bağlıdır. Amel ise zorla da olsa parayı vermeye bağlıdır. Ancak bazen cimrilik bunlara karşı kör ve sağır olur. Bundan dolayı cimriliğin âfetlerinin öğrenilmesine engel olur, bu yönde bir rağbet ortaya çıkmaz, buna bağlı olarak amel ve uygulama da mümkün olmaz ve hastalık müzmin olarak kalır. Tıpkı tedavisini öğrenmeye ve onu kullanmaya engel olan hastalık gibi ki ölüme kadar sabretmekten başka bir çaresi yoktur.

Bil ki, dünyada ne kadar çok şey sevilirse onları ele geçirememekten dolayı çekilen dertler o kadar çok olur. Malın ve paranın âfetini bilen kişi ona bağlanmaz ve ancak ihtiyaç duyduğu kadarını alır. İhtiyacı olduğu için malı elinde tutan kişi cimri değildir.

KULUN MALI KONUSUNDA YAPMASI GEREKEN GÖREVLER

Daha önce zikrettiğimiz gibi mal, kendisine zehir ve panzehir bulunan bir yılana benzer. Efsun yapan kişi onun panzehirini çıkarıp alır. Cahil ve bilgisiz kişi ise onu eline alınca zehri onu öldürür. Malın zehrinden ancak şu beş görevi yerine getirmekle kurtulabilinir.

Malın hangi amaçla yaratıldığını ve neden ona ihtiyaç olduğunu bilmek, ancak ihtiyaç miktarını muhafaza etmek ve hak ettiğinden fazlasını vermemek.

Malın nasıl elde edildiğine bakmak ve zalimlerin malları gibi tümü veya çoğu haram olan maldan kaçınmak. Rüşvet şaibesi bulunan hediyeler, kişiyi zelil edip onurunu kıran dilencilik gibi, mertliği ve erdem kurallarını zedeleyici hoş olmayan mal edinme yollarından kaçınmak.

Kazanmış olduğu paranın miktarıyla ilgili olup ne fazlasını ne azını istememek. Aksine, ihtiyaç miktarıyla yetinmektir. İhtiyaç miktarı ise mesken, yiyecek ve giyecektir. Bunların her birinin üç derecesi vardır: Düşük, orta ve yüksek. Kişi ne kadar çok kanaate yakın olursa kurtuluşa o kadar yaklaşır. Bu sınırı aştığı zaman dibi görünmeyen çukura yuvarlanır. Zühd kitabında söz konusu dereceleri ayrıntısıyla açıkladık.

Harcama yerlerini gözden geçirmek ve harcamalarda iktisatlı olup ne israf ne de pintilik yapmak. Helâlinden kazandığı paranın hakkını vermek. Çünkü parayı haksız yerden kazanmak ile hakkı olmayan yere harcamanın günahı aynıdır.

Parayı kazanırken, terk ederken, harcarken ve elinde tutarken güzel niyetli olmak. Kazandığını, ibadet ederken ondan yardım almak için kazanmak, terk ettiğini de zühd ve onu küçümseme yoluyla bırakmak. Kişi bunları yaparsa malının bulunması ona zarar vermez.

O hâlde bütün eylemlerinin ve eylemsizliklerinin Allah için olmasına, bir ibadetle veya ibadete yardımcı olan şeyle sınırlı olmasına çalışmalıdır. Çünkü ibadetten en uzak olan eylemler yemek ve def-i hacette bulunmaktır. Bu iki şey kişiye yardımcıdır. İbadet hususunda onlardan yardım almaya niyet edince senin hakkında bu iki şey ibadet sayılır. Mal toplama konusunda iyi niyetli olan kişiye malın bir zararı olmaz. Malları çok olan sahâbenin durumu buydu. Cahil kimse mal toplama konusunda onlara benzemeye çalışırsa, yılanı eline alırken efsuncuya benzemeye çalışan çocuk gibi olur.

ZENGİNLİĞİN TEHLİKESİ VE FAKİRLİĞİN ESENLİĞİ

Bil ki bazıları zenginliği, bazıları da fakirliği üstün görmüşlerdir. Biz burada işi fazla uzatmadan onların bu hususta söylediklerini açıkça ve tahkik ederek ortaya koyacağız. Çünkü işi uzatmanın pek faydası yoktur. Kimileri fakirliği üstün göstermek için çoğu sabit olmayan bazı hadisleri delil göstermişlerdir. Sabit olanlar da yoruma açıktır. Yine, bu görüşte olanlar zenginliğin gailelerini ve âfetlerini dile getirerek zenginlikten insanları korkutmuşlardır. Zenginliğin tehlikeli olduğu elbette inkâr edilemez.

Doğrusu şöyle demektir: Genelde fakirlik esenlik ve selamet yoludur. Fakir olan kişi, hastalığı sebebiyle istediği şeyi yapamayan hastaya benzer. Bu kişi hastalığı sebebiyle sevap kazanır ve güzel sabrettiği için ecir alır.

Zenginlik ise zenginin kazancında, mal biriktirmesinde, kastında ve malını vermemesinde selamet içinde olmasıyla kayıtlıdır ve bundan dolayı tehlikesi büyüktür. Zenginin kazancında bir şaibe yok ise ve mal biriktirirken ve gerekli yerlere harcarken taşıdığı niyet güzelse böylesi bir zenginlik fakirlikten daha faziletlidir. Çünkü bu tür zenginliğin başkalarına da faydası vardır. Fakir, bir köşede kendini ibadete vermiş birisine, hayır yapan zengin ise müftüye ve mücahide benzer.

Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Muhacirlerin fakirleri, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme gelerek dediler ki, zenginler yüksek dereceleri ve devamlı nimetleri kapıp götürdüler. Buyurdu ki, neden söz ediyorsunuz? Dediler ki; onlar da bizim gibi namaz kılıyorlar, bizim gibi oruç tutuyorlar ama onlar sadaka veriyor biz veremiyoruz, onlar köle azat ediyor bir edemiyoruz! Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: 'Sizden önce yaşayanların derecesini yakalayacağınız, sizden sonra gelenleri geçeceğiniz ve sizin yaptığınızı yapmadıkça hiç kimsenin sizden üstün olamayacağı bir şeyi size öğreteyim mi?' Dediler ki öğret, ey Allah'ın elçisi! Şöyle buyurdu: Her namazın ardından otuz üç kere 'sübhânallah, Allahu ekber ve elhamdülillah' dersiniz.*"

Ebû Sâlih[53] şöyle anlatıyor: "*Daha sonra muhacirlerin fakirleri Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme gelerek dediler ki, mal sahibi olan din kardeşlerimiz bizim yaptığımız şeyi duymuşlar ve onlar da aynısını yapmışlar. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Bu Allah'ın ihsanıdır ve onu dilediğine verir.*"[54]

Sahâbe -radıyallâhu anhüm- mal kazanmışlar, toplamışlar ve geriye miras olarak mal bırakmışlardır. Daha önce malın neden övülüp neden kınandığını

söylemiş ve bunun malın kendisiyle değil, kulun fiiliyle ilişkili olduğunu belirtmiştik. Çünkü mal bir alettir. Malın verilip harcanmasının gerekli olmasına ilişkin olarak Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyuruyor: *"Bana, Ebû Bekir'in malı gibi faydası dokunan bir mal olmadı."*[55]

(…) Yezîd b. Meysere şöyle anlatıyor: "Önceki devirlerde yaşamış bir adam vardı. Birçok mal toplayıp yığmış ve çok sayıda çocuğu olmuştu. Sonra ailesinin yanındayken nefsine dönerek uzun yıllar nimet içinde olacağını söylemişti. Bir gün ölüm meleği ona da geldi ve kapıyı çaldı. Karşılarına bir fakir suretinde çıkmıştı. Onlara dedi ki, bana ev sahibini çağırın. Dediler ki, efendimiz senin gibi birinin ayağına mı gelecek? Bir süre bekledikten sonra yeniden kapıyı çaldı ve dedi ki, ona benim ölüm meleği olduğumu söyleyin! Efendileri gelenin ölüm meleği olduğunu duyunca hemen yerinden fırladı ve dedi ki, ona karşı kibar sözler söyleyin! Dediler ki Allah seni mübarek eylesin, efendimizden başkasını istemiyor musun? Dedi ki hayır, onu görmek istiyorum! Sonra içeri girdi ve adama dedi ki, kalk ve ne vasiyet edeceksen et! Çünkü evden çıkmadan önce canını alacağım! Bu sözleri duyan ailesi bağırıp çağırarak ağlamaya başladılar. Adam dedi ki sandıkları ve kutuları açın, para kasalarını açın! Onlar da dediğini yapıp açtılar. Adam biriktirdği paralara dönüp onlara lânet etmeye ve sövmeye başladı. Parasına dedi ki: 'Bana Rabbimi unutturan sensin! Âhiretim için amel yapmaktan beni alıkoydun! Şimdi ecelim geldi!' Parası dile gelip dedi ki: Bana sövme! İnsanların gözünde değersiz biriyken kadrini ben yükseltmedim mi? Üzerinde benim izlerimi taşımıyor musun? Hükümdarların ve eşrafın kapılarına gider onların kızlarıyla evlenirdin benim sayemde! Oysa Allah'ın salih kulları o kızları istediğinde onlara vermezlerdi! Beni putlara, kâhinlere ve büyücülere harcadığında sana karşı çıkıyor muydum? Beni Allah yolunda harcamış olsaydın yine sana karşı çıkmazdım! O hâlde sen kınanmaya benden daha lâyıksın! Ben ve siz ey insanoğlu, topraktan yaratıldık ve kimimiz iyilik, kimimiz günah işledi!" İşte mal ve para böyle diyor! O hâlde ondan sakının!

---

[15]. Buhârî ve Müslim.
[16]. Buhârî, 6; Müslim, 2308.
[17]. Buhârî, 6034; Müslim, 2311.
[18]. Müslim, 2312.

[19]. Talha b. Ubeydullah el-Kuraşî Ebû Muhammed et-Teymî olup hayattayken cennetle müjdelenen on sahabeden biridir. (Bkz: *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, 1/23)

[20]. Fesevî, *el-Marifetü ve't-Târîh*, 1/458; Taberânî, *Kebîr*, 95; Ebû Nuaym, *Hılye*, 1/88.

[21]. *Hılyetü'l-Evliyâ*, 1/88; *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, 11/31

[22]. Urve b. Zübeyr b. Avâm el-Esedî Ebû Abdillah tâbiînin büyüklerinden olup hicrî 94'te vefat etmiştir. (Bkz: *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, 4/421)

[23]. Hz. Âişe radıyallâhu anhânın azat ettiği cariyesidir.

[24]. Söz konusu edilen adam Mühelleb b. Ebî Sufra'dır. (Bkz: *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, 4/138)

[25]. *Hılyetü'l-Evliyâ*, 3/141.

[26]. *Târîhu Bağdâd*, 3/19, 20.

[27]. Tam adı Maan b. Zâide b. Matar olup meşhur cömertlerden biridir. Sırasıyla Yemen, Sicistan ve Basra valiliği yapmış ve hicrî 152 senesinde Haricîler tarafından öldürülmüştür. (Bkz: *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, 7/97)

[28]. Bir kesenin içinde bin veya on bin dirhem veya yedi bin dinar bulunur.

[29]. Hadis hasendir. Bkz: Tayâlisî, 2208; Abd b. Humeyd, *Müntehab*, 996; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 282; Tirmizî, 1962; Ebû Ya'lâ, 1328; Harâitî, *Mesâvi'l-Ahlâk*, 9, 369; Ebû Nuaym, *Hılyetü'l-Evliyâ*, 2/258, 388; Kuzâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 319; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 8018, 10830; Hatîbü'l-Bağdâdî, *Buhalâ*, 40; Taberî, *Tehzîbü'l-Âsâr*, 165.

[30]. Ahmed, 127, 234; Müslim, 127, 1056. Hz. Ömer radıyallâhu anhın hadisi. Ahmed, 11004, 11123, 11124; Bezzâr, 924; Ebû Ya'lâ, 1327. Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhın hadisi.

[31]. Ahmed, 7480, 8479; Tayâlisî, 2461; Saîd b. Mansûr, 2401, 2402; İbni Ebî Şeybe, 5/334, 9/97; Hennâd, *Zühd*, 476; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 281, *Târîhu'l-Kebîr*, 4/307. Ebû Hureyre radıyallâhu anhın hadisi.

[32]. Müslim, 2578.

[33]. Müslim, 2722.

[34]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *Yakîn*, 3; Taberânî, *Evsat*, 7646; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 10844, 10845.

[35]. Taberânî, *Evsat*, 8908; Ebu'ş-Şeyh, *Emsâl*, 91, 92, 93; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 296; Bezzâr, *Keşfü'l-Estâr*,2705; Ebû Nuaym, *Hılye*,

7/317; Kuzâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 286, 287; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 10857, 10859, 10860.

[36]. Taberânî, *Kebîr*, 2/1203; İbni Adiyy, *Kâmil*, 4/459; Hâkim, 3/219, 4/163; Ebû Nuaym, *Târîhu Asbahân*, 2/251; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 10856.

[37]. Ebu'ş-Şeyh, *Emsâl*, 94 (Ebû Hureyre'den nakletmiş); Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 10858 (Abdurrahmân b. Ka'b b. Mâlik'ten mürsel olarak nakletmiş).

[38]. Tam adı Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân el-Fârisî olup hadis hafızıdır. Şu eserleri tasnif etmiştir: *el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, *en-Nevâdir*, *Edebü'n-Nâtık*… Hicrî 360 senesinde İran topraklarındaki Râmehürmüz kentinde vefat etmiştir. (Bkz: *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, 16/73)

[39]. Ahmed, 13, 32; Tirmizî, 1963; Mirvezî, *Müsnedü Ebî Bekr*, 98; Ebû Ya'lâ, 95; Harâitî, *Mesâvi'l-Ahlâk*, 355, 356, 719, 820; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 10862; Hatîbü'l-Bağdâdî, *Buhalâ*, 50, 51. Hz. Ebû Bekir radıyallâhu anhın hadisi.

[40]. Harâitî, *Mesâvi'l-Ahlâk*, 362; Taberânî, *Evsat*, 5448; Ebû Nuaym, *Hılye*, 2/343; Kuzâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 325-327; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 745; İbni Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/143. Enes b. Mâlik radıyallâhu anhın hadisi.

[41]. Ahmed, 21721; Tayâlisî, 979; İbni Hibbân, 686, 3329; Hâkim, 2/445; Ebû Nuaym, *Hılye*, 2/233; Kuzâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 810; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 3412, 10373; Begavî, Şerhu's-Sünne, 4045.

[42]. İbni Adiyy, *Kâmil*, 4/119; Hatîbü'l-Bağdâdî, *Buhalâ*, 38.

[43]. Taberânî, *Kebîr*, 12/12723, *Evsat*, 5514.

[44]. Hatîbü'l-Bağdâdî, *Buhalâ*, 58.

[45]. Hatîbü'l-Bağdâdî, *Buhalâ*, 92.

[46]. Hatîbü'l-Bağdâdî, *Buhalâ*, 93.

[47]. Bir danik, bir dirhemin altıda biridir. Kıssanın ayrıntısı için bkz: Hatîbü'l-Bağdâdî, *Buhalâ*, 119.

[48]. Bir dirhemin kırk sekizde biri.

[49]. Hatîbü'l-Bağdâdî, *Buhalâ*, 227.

[50]. Buhârî, 3798; Müslim, 2054.

[51]. Bir dirhemin kırk sekizde biri.

[52]. Ahmed, 17562; İbni Ebî Şeybe, 12/97; İbni Mâce, 3666; Taberânî, *Kebîr*, 3/2587, 22/703; Hâkim, 3/164; Kuzâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 25, 26;

Beyhakî, *Sünen*,10/202, *Esmâ ve's-Sıfât*, 2/207. Ya'lâ b. Mürre el-Âmirî'nin hadisi.

[53]. Ebû Sâlih es-Semmân Zekvân b. Abdullâh ez-Zeyyât el-Medenî. Bir grup sahâbeden hadis rivâyet etmiş olup Ebû Hureyre hakkında insanların en güvenilir ve en sağlamıdır. Hicrî 101 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, 5/36.)

[54]. Buhârî, 843; Müslim, 595.

[55]. Ahmed, 7446, 8790; İbni Ebî Şeybe, 12/6, 7; Tirmizî, 3661; Nesâî, *Kübrâ*, 8056; İbni Mâce, 94; İbni Ebî Âsım, *Süne*, 1229; Tahâvî, Şerhu Meâni'l-Âsâr, 4/158, Şerhu Müşkili'l-Âsâr, 1599; İbni Hibbân, 6858. Ebû Hureyre radıyallâhu anhın hadisi.

ŞÖHRETİN VE RİYANIN KINANMASI KİTABI

Kalplerin gizlerine muttali olan, büyük günahları affeden, gayplarda saklı olanları bilen, kusurların içyüzlerini gören, gizlice ve art arda yapılan işlerden gafil olmayan, halis niyet ile şaibeli talebi en iyi şekilde bilen, rızasını kazanmak kastıyla yapılmayan her amelin yok olup eridiği ve yarattıklarına süslü ve güzel görünmek için yapılan her amelin günah ve bela olduğu yüce Allah'a hamd olsun.

Rabbin kulu olduğunu itiraf eden kişinin hamdiyle O'na hamd ederim. O'nun, doğanların en şereflisi ve mensupların en hayırlısı olan elçisi Hz. Muhammed'e, onun ashâbına ve tâbilerine kuzey ve güney oldukları yerde durduğu sürece çokça salât ve selâm ederim.

Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Ümmetim için en korktuğum şey riya ve gizli arzudur.*"[56]

Riya da gizli arzuya dâhildir. Genel olarak âbidler ve takva sahipleri bir yana, söz konusu gizli arzunun gailelerine önde gelen âlimler bile vakıf olmaktan aciz kalmışlardır. Bu gizli arzu, nefsin gailelerinin ve gizli hilelerinin en son sınırıdır.

Bu gizli arzu, âhiret yoluna girmede paçalarını sıvamış ve gayrete gelmiş olan âlimlere ve âbidlere musallat olur. Bu kimseler nefislerini sindirip onunla mücahede ettikleri, arzularını ketledikleri, şüpheli şeylerden korundukları ve zor kullanarak ona çeşitli ibadetleri yapmaya sevkettikleri zaman nefis, el ve ayak gibi organlarla işlenen günahlara tamah etmez, ilim ve amelle tezahür ve ikiyüzlülük etmekle yetinir. Böylece mücahedenin ağırlığından kurtuluşu, halkın gözünde makbul olmakta ve halkın ona saygı ve hürmetle bakmaları lezzetinde bulur. Nefsin bu tuzağına düşenler halkın kendilerini görmesine aldanıp Allah'ın görmesiyle yetinmediler. İnsanların kendilerini övmesine sevindiler ve sadece Allah'ın övmesiyle yetinmediler. İnsanların, onların arzularını terk ettiklerini ve ağır ibadetlere tahammül ettiklerini öğrendiklerinde kendilerini çok fazla methedip saygı göstereceklerini, onları görmeyi, karşılaşmayı ve dualarını almayı isteyeceklerini, alışverişlerinde onlara indirim yapacaklarını ve karşılarında boyun bükeceklerini anladılar. Bütün bu hususlardan nefis zevklerin en büyüğünü ve arzuların en üstününü elde eder. Böylece nefis günahları ve hataları terk etmeyi gözünde küçük görüp ibadetlere devam etmenin ağırlığı

ona kolay gelmeye başlar. Bu hâlde olanların bazıları kendisini Allah'a adadığını zanneder. Oysa içerisinde kulların gözüne güzel görünmek, halkın önünde yapmacık tavırlar takınmak ve elde ettiği konuma sevinmek arzusunu gizlemektedir. Bu yüzden de yaptığı ibadetlerden hiçbir ecir alamaz ve adı münafıklar defterine yazılır. Nefsin bu hilesinden ancak sıddîklar kurtulabilir ve uçurumundan ancak mukarrebler yukarı çıkabilirler. İşte bu yüzden şöyle denilmiştir: "Sıddîkların kafasından en son çıkan şey lider olma sevgisidir."

Riya, şeytanların en büyük ağını oluşturan esas hastalık olduğuna göre riyanın sebebini, hakikatini, derecelerini, kısımlarını, tedavi yollarını ve ondan nasıl kaçınmak gerektiğini açıklamamız gerekli olmaktadır.

Bunu yapmak için bahsi iki bölüme ayırdık. Makam ve Şöhret Sevgisi başlığını taşıyan birinci bölümde şu başlıklar bulunmaktadır: Şöhretin kınanması, namsız olmanın fazileti, nam sahibi olmanın kınanması, namın mânâsı ve hakikati, nam sahibi olma isteğinin mal sevgisinden daha üstün olmasının sebebi, namın hakikî değil hayalî bir mükemmellik olduğunun açıklanması, nam sahibi olma sevgisinin övülen ve kınanan çeşitleri, övülme ve yüceltilmeyi sevmenin ve kınanmaktan hoşlanmamanın sebebi, nam sahibi olma sevgisinin ilacı, övülme sevgisinin ilacı, kınanmaktan hoşlanmamanın ilacı, kınanma ve övülme konusunda insanların farklı hâlleri. Böylece konuyu on iki fasılda topladık. Riya, bu sözünü ettiğimiz şeylerden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden önce onları zikretmek gerekli oldu.

---

[56]. Ahmed, 1720; İbni Mâce, 4205; Taberânî, *Kebîr*, 7144, 7145, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, 2236; Hâkim, 4/330; Ebû Nuaym, *Hılye*, 1/268; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 6830. Şeddâd b. Evs radıyallâhu anhın hadisi.

BİRİNCİ BÖLÜM:
ŞÖHRETİN VE ÜNLÜ OLMANIN KINANMASI

Bil ki, namın aslı ünün yayılması ve şöhret bulmasıdır. Bu çok büyük bir tehlikedir ve sahibinin selamete ulaşması çok zordur. Selamet, namsız ve ünsüz olmaktadır. Fakat şöhret kendisine yüce Allah tarafından verilmiş ve şahıs bunu istememişse durum değişir. Tıpkı Kur'an'a yardım ettiği zaman İmam Ahmed b. Hanbel hazretlerinin şöhret ve ün sahibi olması gibi…[57] İbni Sîrîn çarşıya girdiği zaman insanlar tekbir getirirlerdi. Bir keresinde Ebû Habîb el-Bedevî, Süfyânü's-Sevrî'ye; "Hakkında şöyle şöyle denilen Süfyân sen misin?" diye sorar. Süfyânü's-Sevrî; "evet, benim" deyince de şöyle der: "Allah'tan, hakkında söylenenlerin bereketini dileriz."

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kuşkusuz her şey için bir hırs ve rağbet, her rağbetin de bir fasılası vardır. Rağbetin sahibi, onunla arasına set çekmiş ve çekmeye yakınlaşmış ise ondan isteyin. Parmakla gösteriliyorsa onu kabul etmeyin.*"[58]

Enes b. Mâlik radıyallâhu anhın rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İnsanların, dininde ve dünyasında kendisini parmakla göstermeleri* (Allah'ın korumuş olduğu kimse hariç) *kişiye kötülük olarak yeter.*"[59]

Hasenü'l-Basrî bu hadise güzel bir yorum getirmiştir. Kendisi bu hadisi rivâyet ettiğinde ona derler ki, insanlar seni gördüklerinde parmaklarıyla gösteriyorlar! Hasenü'l-Basrî ise onlara şöyle der: "Hadiste bu kastedilmiyor. Kastedilen şey, dininde bidatçi olan ile dünyasında fasık olan kimsedir."

Bil ki, hayır ehli olanlar şöhretli olmayı istemezler ve ne şöhrete ne de onun sebeplerine ilgi duyarlar. Allah tarafından herhangi bir nedenle şöhret sahibi olurlar ve ünlenirlerse hemen ondan kaçar ve izlerini kaybettirmeye çalışırlar.

Bize nakledildiğine göre, bir gün İbni Mes'ûd radıyallâhu anh evinden dışarı çıkınca bir grup insan onun peşine takılır. İbni Mes'ûd radıyallâhu anh onlara dönerek şöyle der: "Neden beni takip ediyorsunuz? Vallahi kapımı hangi sebeple kapattığımı bilmiş olsaydınız hiçbiriniz beni takip etmezdiniz." Başka bir lafızda ise şu ifade geçmektedir: "Geriye dönün. Çünkü böyle yapmak takip eden için bir zillet, takip edilen için ise fitnedir."

Bir gün Hasenü'l-Basrî evinden çıkınca bir grup adam peşine takıldı. Bunun üzerine onlara şöyle dedi: "Bir ihtiyacınız mı var? Bu tür şeylerin mümin kalbinde ne bırakacağı umulur? Adamların arkasından gelen ayakkabı sesleriyle ancak ahmakların kalpleri oyalanır."

Bir keresinde Alkame'ye[60] "Mescide girsen de toplanıp sana sorular sorsak" denilince şöyle der: "Ben, birtakım insanların peşime düşmesinden ve 'işte Alkame, işte Alkame' demelerinden hoşlanmıyorum."[61]

Eyyûb Sahtiyânî bir yolculuğa çıkarken onu çok kalabalık bir insan topluluğu uğurlar. O ise şöyle der: "Yüce Allah'ın, bundan hoşlanmadığıma dair kalbimden geçenleri bildiğini bilmemiş olsaydım yüce O'nun gazabından korkardım."

Mu'temir diyor ki, bir keresinde entarisinin uzun olmasından dolayı Eyyûb'ü kınayınca bana şöyle dedi: "Geçmişte şöhret entarinin uzun olmasındaydı. Oysa bugünkü şöhret entariyi kısa tutmaktır. Vallahi kul Allah'a karşı samimî olursa yerinin bilinmemesi onu sevindirir."

Ebu'l-Âliye, yanına dörtten fazla kişi oturduğunda kalkıp giderdi.[62] Hâlid b. Ma'dân ise mescitteki dinleyici halkası büyüyünce şöhretten hoşlanmadığı için kalkıp oradan uzaklaşırdı.

Adamın birisi yolculukta İbni Muhayrîz'e yol arkadaşı olur. Adam ondan ayrılmak istediğinde kendisine bir nasihat etmesini ister. O da şöyle der: "Tanımayı fakat tanınmamayı, gitmeyi fakat gelinmemeyi, sormayı fakat sorulmamayı başarabilirsen bunu yap."[63]

Süfyânü's-Sevrî şöyle demiştir: "Liderlikten daha az züht yapılan bir şey görmedim. Kişinin yiyecekte, içecekte ve malda zahit olduğunu görüyorsun ama liderlik konusunda birileri kendisiyle rekabete girince hemen kızıp kavgaya tutuşuyor."

Adamın birisi, Bişr b. Hâris'ten kendisine nasihat etmesini isteyince ona şöyle der: "Adını gizle ve helâlinden ye." Bir başka sözünde Bişr şöyle demiştir: "İnsanların kendisini tanımalarını isteyen kişi âhiretin tadını alamaz."

NAMSIZ OLMANIN FAZİLETİ

(…) Âmir b. Sa'd'ın anlattığına göre, kardeşi Ömer Medine dışında koyunlarıyla meşgul olan Sa'd b. Ebî Vakkâs radıyallâhu anhın yanına gider. Sa'd onu görünce, bu gelen atlının şerrinden Allah'a sığınırım, der. Ömer onun yanına gelince der ki sevgili babacığım, koyunlarının arasında yaşayan bir bedevi olmaya razı mı oldun? Oysa insanlar Medine'de mal

konusunda birbirleriyle rekabet ediyorlar! Bunun üzerine Sa'd radıyallâhu anh, oğlu Ömer'in göğsüne vurup şöyle der: "Sus! Ben Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim: *Şüphesiz yüce Allah takva sahibi, zengin ve tanınmayan kulunu sever.*"[64]

Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Nice saçı başı dağınık, toz toprak içinde, kapılardan kovulan kimse vardır ki Allah adına yemin etse yemini yerine gelir.*"[65]

Buhârî'nin Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Allah yolunda atının yularını tutan, saçı başı dağınık, ayakları toz içinde olan kula müjdeler olsun.*"[66]

(…) Ebû Ümâme radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Katımdaki velilerin en mutlusu yükü hafif* (malı ve çocukları az), *namazdan nasibi olan, Rabbine güzel ibadet eden, insanlar arasında tanınmayan, parmakla gösterilmeyen, erken ölen, mirası ve ağlayanı az olan mümindir.*"[67]

Bize nakledildiğine göre Hz. Ömer radıyallâhu anh bir keresinde mescide girer ve Muâz b. Cebel radıyallâhu anhın Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin kabrinin başında ağlamakta olduğunu görür. Ona neden ağladığını sorunca Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu nakleder: "*Riyanın en basiti bile şirktir. Şüphesiz yüce Allah bilinmeyen, ortadan kaybolduğunda kimsenin aramadığı, bir yere geldiğinde tanınmayan takva sahibi kulunu sever.*"[68]

Hz. Ali radıyallâhu anh ise şöyle buyurmuştur: "Namsız, insanları tanıyan ama onlar tarafından tanınmayan kullara ne mutlu! Onlar hidayet kandilleridir. Yüce Allah, her karanlık fitneyi onlardan kaldırır."[69]

İbni Mes'ûd radıyallâhu anh arkadaşlarına şöyle nasihat ederdi: "İlim pınarları, hidayet lambaları, evlerinde oturanlar, gece kandilleri, kalpleri azimliler, elbiseleri eskiler, gökte tanınıp yeryüzündekiler tarafından bilinmeyenler olunuz."[70]

Hasenü'l-Basrî şöyle demiştir: "Kişi fakih olup insanların arasında oturur. İnsanların bir kısmı onun kendisini ifade edemeyen beceriksiz biri olduğunu zanneder ama onda bir beceriksizlik yoktur. Ancak o, insanlar arasında şöhret kazanmaktan hoşlanmadığı için böyle görünmek istemiştir."

Yine, Hasenü'l-Basrî hazretleri şöyle söylemiştir: "Kalbim Mekke ve Medine'de, yün elbise ve aba giyen gariplerle birlikte olmak istiyor."[71]

Bil ki namsız olmanın üstün görülmesinin sebebi, makam sahibi olmayı ve kalplerde yer edinmeyi gerektiren ünün yayılmasından selamette olmaktır. Bir insan kalplerde yer ettiği zaman onları (o kalplerin sahiplerini) sevmeye başlar ve sıraya sokmaya çalışır. Kişinin bundan selamette olması çok zordur.

Biri kalkıp "Peygamberlerin ve önder âlimlerin şöhretinden büyüğü yoktur." diyebilir. Biz daha önce buna cevap vermiştik. Şöyle ki kınanmış olan şey, insanın şöhret sahibi olmak istemesidir. Fakat insan istemediği hâlde yüce Allah tarafından kişiye bir şöhret verilmişse böylesi bir şöhret kınanmaz. Ancak böyle bir şöhretin varlığı zayıf kimseler için fitnedir. Bu hususta zayıf olan kişiyi, yüzmeyi pek beceremeyen suya düşmüş adama benzetebiliriz. Böyle birisi için en güzeli, ne kendisi ne de diğerlerinin boğulmaması için suya düşen diğer insanların ona sarılmamalarıdır. Oysa mahir olan yüzücüye diğerlerinin tutunmaları onları boğulmaktan kurtarır.

NAM VE MAKAM SAHİBİ OLMANIN KINANMASI

Bil ki, nam ve makam nefsin sevdiği şeylerdir. Ancak nefsin bunlara duyduğu sevgi galip gelir ve onları elde etmek için gayret etmeye başlarsa günahtan selamette olamaz.

Ka'b b. Mâlik radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Koyunların arasına bırakılan iki aç kurt onlara, mal ve şeref hırsının kişinin dinine verdiği zarardan daha fazla zarar veremez.*"[72]

NAMIN MÂNÂSI VE HAKİKATİ

Bil ki, nam ve mal dünyanın iki direğidir. Malın mânâsı; kendisinden faydalanılan birtakım maddelere sahip olmaktır. Namın mânâsı; saygı gösterip itaat etmesi istenen kalplere sahip olmaktır. Nasıl ki istediği şeyleri yapmak ve arzularına ulaşmak için paraya sahip olan kişi zengin ise insanların kalplerine sahip olup onların sahiplerini kendi amaçları ve istekleri doğrultusunda kullanmak üzere kalplerde tasarruf etmeye kâdir olan da nam sahibidir. Nasıl ki mallar zanaatlar sayesinde kazanılıyorsa halkın kalpleri de çeşitli muamelelerle kazanılır. Kalpler ancak inanç sayesinde emir altına alınır. Bir şahsın mükemmel vasıflardan birine sahip

olduğuna inanan kişi, hakkındaki inancın kuvvet derecesine göre ona boyun eğer. Söz konusu vasfın aslen mükemmel olması da şart değildir. Aksine, bazen söz konusu vasıf, inanç sahibinin kendi zannına göre mükemmeldir. Nasıl ki malı seven kişi birçok köleye sahip olmak isterse nam ve şöhret sahibi olmak isteyen kişi de hür insanları köle edinmek ve kalplerine sahip olmak ister. Bu türden bir sahiplik, köleye sahip olmaktan daha kuvvetlidir. Çünkü köle zorla sahip olunmuş bir insandır. Oysa diğerleri isteyerek köle olmuşlardır ve bu köleliğe sevinmektedirler. Nam sahibinin istediği şeyler, köle sahibinin istediği şeylerden kat be kat fazladır.

O hâlde namın mânâsı; insanların kalplerinde yer edinmektir. Nam; kalplerin ilim, ibadet, soy, güzel ahlâk, beden gücü veya suret güzelliği vb. mükemmellik vasıflarından birinin bir şahısta bulunduğuna inanmasıdır. Bu saydıklarımız, insanların mükemmel olduğuna inandıkları vasıflardır. İnançları hangi seviyedeyse kalpleri o derece söz konusu şahsa itaat eder. Bunun sonucu olarak söz konusu kişiler o şahsı över, yüceltir ve ona hizmet edip saygı gösterirler.

ANCAK AĞIR BİR MÜCAHEDEDEN SONRA KALPTEN ATILACAK ŞEKİLDE NAM SAHİBİ OLMANIN MİZAÇ TARAFINDAN SEVİLMESİNİN SEBEBİ

Bil ki altın, gümüş ve diğer malların sevilmesini sağlayan şey, nam sahibi olmanın sevilmesini sağlayan şeyin aynıdır. Hatta bu şey, nam sahibi olmayı mal sahibi olmaktan daha çok sevmeyi gerektirir. Tıpkı altının gümüşten daha çok sevilmesini sağladığı gibi… Sen altın ve gümüşün bizatihi kendilerinin bir amaç olmadığını, onlarla çakıl taşlarının eşit olduğunu ancak onların sevilen şeylere vasıta oladukları için sevildiklerini biliyorsun. İşte nam sahibi olmayı istemek de böyledir.

Yukarıda açıkladığımız üzere, nam kalplere sahip olmak anlamına gelmektedir. Nasıl ki altın ve gümüş sahibi olmak insanın bütün amaçlarına ulaşması için ona güç veriyorsa hür insanların kalplerine sahip olmak ve onları emri altına almak da bütün amaçlarına ulaşmasına sebep olur. Sebeplerin müşterek olması sevginin de müşterek olmasını gerektirir. Nam sahibi olmanın mal sahibi olmaya yeğlenmesi namın maldan daha çok sevildiğini gösterir.

Kalplere sahip olmak, şu üç yönden mal sahibi olmaktan daha baskındır:

1- Nam sahibi olmak sayesinde mal elde etmek, mal sayesinde nam sahibi olmaktan daha kolaydır. Kalplerde nam kazanmış olan âlim veya zahit, mal kazanmak istediği zaman bu işi kolaylıkla yapar. Çünkü kalp sahiplerinin malları kalplerin emrine âmâdedir ve mükemmel birisi olduğuna inanılan şahsın ayaklarına serilir.

Fakat mükemmellik vasfı taşımayan adi bir adam bir hazine bulduğu zaman eğer nam sahibi değilse malını muhafaza eder ve onunla nam elde etmek ister fakat elde edemez.

O hâlde nam bir alettir ve mal kazanma vesilesidir. Nama sahip olan kişi mala da sahip olur. Mala sahip olan ise nama sahip olamaz. İşte bundan dolayı nam daha çok sevilmiştir.

2- Mal, hırsızlık ve gasp yoluyla elden çıkmaya açıktır. Zalimler mala tamah ederler ve bundan dolayı malı korumak gerekir. Oysa kalplere malik olunduğu zaman bu âfetlerden hiçbirine maruz kalınmaz. Sahip olunan kalpler, hırsızların ele geçiremeyeceği korunaklı hazinelerdir.

3- Kalplerin mülkiyeti, uğrunda hiçbir çaba harcamaksızın yayılır, gelişir ve artar. Çünkü kalpler bir şahsa boyun eğdiği ve onun mükemmel olduğuna inandığı zaman, inanmış olduğu şeyi başkalarına anlatmaya başlar ve bu sayede maldan farklı olarak başkaları avlanmış olur. Malın çoğaltılması ise ancak bir dizi çaba ve yorgunlukla sağlanabilir. Oysa nam, sürekli olarak kendi kendine büyür ve gelişir.

Birisi şöyle diyebilir: Bilindiği üzere, kendisini hedeflerine ulaştıracak miktarda mal ve nam isteyen kişi mazurdur. İnsanın daha çok mal istemesinin sebebi nedir? Hatta insanın iki vadi dolusu altını olsa bir üçüncüsünü ister. İnsanın, oralara gidemeyeceğini ve orada yaşayanların gelip de kendisine hiçbir şekilde yarar sağlamayacağını bildiği ülkelerde namının ve şöhretinin yayılmasını istemesinin sebebi nedir?

Buna cevap olarak şöyle deriz: Söz konusu isteğin iki sebebi vardır. Birisi açık, diğeri ise gizlidir. Gizli olanı, en kuvvetlisidir. Çünkü gizli olan sebep, mizaçta üstü örtülü kalmış bir karakterden kaynaklanır. Söz konusu sebebe ancak derinlere dalabilen âlimler vâkıf olabilir.

Birinci ve açık olan sebebe gelince, korkunun getirdiği elemi defetmek istemektir. Çünkü kötü zannı sebebiyle korku içinde olan kişi delicesine çıldırır. İnsan hâl-i hazırda her ne kadar kendi kendine yeterli olsa bile uzun emellidir. Bundan dolayı kendisine yeten malın telef olabileceği ve başkasına muhtaç kalacağı endişesi aklına gelir. Bu düşünce aklına geldikçe

korkusu depreşir. Korkusu ancak elindeki mal telef olursa sığınabileceği başka bir malın varlığıyla hâsıl olan güven duygusuyla ortadan kalkabilir. İhtiyaçların çoğalması ve âfetlerin kapıyı çalması ihtimali arttığında bu korku gündeme gelir. Söz konusu korkunun durulması belirli miktarda bir mala bağlı değildir. Aynı illet, kişinin uzak diyarlardaki insanların kalplerinde nam sahibi olma isteği için de geçerlidir. Çünkü insan, kendisini vatanından uzaklaştıracak veya uzak diyarlarda yaşayanları vatanlarından uzaklaştırıp onun yanına getirecek bir olayın olabileceğini ve onlara ihtiyaç duyabileceğini düşünür. Bu mümkün olduğu zaman nefis, o diyarda yaşayanların kalplerinde nam sahibi olmaktan dolayı sevinç ve zevk duyar. Çünkü bu durum, onun söz konusu korkudan güvende olmasını sağlamıştır.

İkinci sebebe gelince, bil ki nefsin yemek ve cinsel ilişkiye girmek gibi hayvanî sıfatlara; öldürmek, vurmak ve zarar vermek gibi yırtıcılara ait sıfatlara; hile ve tuzak kurmak gibi şeytanî sıfatlara; izzet, yücelik ve kibir gibi rububiyet sıfatlarına meyli vardır. İnsanda rabbanî sıfatlar bulunduğu için doğal olarak rububiyeti sever. Rububiyet; tek başına mükemmelliğe sahip olmak ve tek başına müstakil bir varlık olmaktır. Çünkü hiç kuşkusuz, varlıkta başka bir ortağın bulunması eksikliktir. Şöyle ki, güneşin mükemmelliği tek başına olmasından kaynaklanır. Onunla birlikte başka bir güneş daha olsaydı bu onun için bir eksiklik olurdu. Çünkü güneş olma sıfatına tek başına sahip olamazdı. Yegâne varlık sahibi yüce Allah'tır. Çünkü O'nunla beraber başka bir varlık yoktur. Çünkü O'ndan başka her şey O'nun kudretinin yansımalarıdır ve kendi başlarına mevcudiyetleri yoktur. Tam aksine, O'nunla mevcutturlar. Daha önce O'nunla birlikte mevcut değillerdi. Çünkü birliktelik, rütbede eşit ve denk olmayı gerektirir. Oysa rütbede denklik, mükemmel olmada bir eksikliktir. Çünkü mükemmel olan, rütbesinde dengi olmayan demektir. Güneş ışığının ufuklarda doğup ışımaya başlaması güneşte bir eksikliğe sebep olmaz. Aksine, bu onun mükemmel oluşunun cümlesindendir. Güneşin eksikliği ancak onunla aynı rütbede olan ve ona ihtiyaç duymayan başka bir güneşin varlığıyla ortaya çıkar. Âlemde bulunan her şeyin varlığı da aynı şekilde kudret nurlarının doğup ışımasına bağlıdır. Bu durumda o şeyler kudret nurlarının takipçisi olurlar ama onlarla birlikte olmazlar.

O hâlde rububiyetin anlamı; tek başına var olmaktır ki bu mükemmelliktir. Her insan doğal olarak tek başına mükemmelliğe sahip olmak ister. Nefis mükemmelliğin zirvesini elde etmekten âciz kalsa bile mükemmelliğe duyduğu arzu yok olmaz. Nefis mükemmel olmayı ister ve

ardındaki başka bir sebepten dolayı değil, bizatihi mükemmellikten zevk alır.

Mükemmelliğin en mükemmeli ise başkasının varlığının senden kaynaklanmasıdır. Durum böyle olmasa bile ona egemen olmak mükemmelliktir. Bundan dolayı her şeye egemen olmak mizaçların doğal olarak istediği bir şeydir. Çünkü bu egemenlik de bir tür mükemmelliktir. İşte bundan dolayı insan göklere, feleklere, bilinmeyen denizlere, bilgiye bağlı her çeşit tekniğe ve sırlarına egemen olmayı ister. Çünkü bir şeyi bilen kişi ona egemen olmuş demektir. İnsan bazen onu amaçlarına ulaştırmayacak olan bilgileri de öğrenmek ister. Çünkü bunda da bilgilere egemen olmak söz konusudur.

Mallar ve köleler gibi, zatına egemen olmanın düşünülebileceği şeylere gelince, insan bunların suretlerine egemen olmayı sever. Bu yüzden nam sahibi olmak suretiyle kalplere egemen olmayı ister. Bilginin ve kudretin nesnesi olacak şeyler var olduğu sürece mükemmellik istemesinden dolayı insanın onlara duyduğu şevk bitmeyecektir.

HAKİKÎ MÜKEMMELLİK İLE HİÇBİR GERÇEKLİĞİ OLMAYAN HAYALÎ MÜKEMMELLİK

Bil ki, hakikî mükemmellik ilim ve hürriyettir. İlim; yüce Allah’ı tanımak ve bilmektir. Hürriyet ise hiçbir arzunun kışkırtıp öfkenin ayartamadığı meleklere benzemeye çalışarak arzuların esaretinden kurtulmaktır.

Kulun eksiksiz olan mükemmel bir ilmi ve hürriyeti kazanma yolu vardır. Bunlar ölmekle ortadan kalkmaz. Aksine, birer mükemmellik ve yüce Allah’a yakınlaşma vesilesi olarak kulun yanında kalırlar. Fakat kulun mallar üzerindeki kudreti ve kalpleri namını kullanarak emri altına alması ölümle sona erer.

Mükemmel kudreti malda ve namda arayan cahillere bir bak! Böyle bir mükemmellik anlayışı doğru değildir. Doğru olduğunu varsaysak bile devamlı olmaz. O cahiller, kalıcı ve devamlı olan ilim ve hürriyet mükemmelliğinden yüz çevirip âhiret yerine dünya hayatını satın aldılar.

Bu zikrettiklerimizden, mal ve namla elde edilen kudretin mükemmelliğinin zannî ve hayalî bir mükemmellik olduğu, aslının bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Hakikî mükemmelliğe ulaştıracak miktarda olanı elde etmek haricinde, bütün vaktini bunları elde etmek için harcayan adam cahildir.

NAM SAHİBİ OLMA İSTEĞİNİN ÖVÜLEN VE KINANAN YANLARI

Yiyecek ve giyecek zaruretinden dolayı malın gerekli olduğu bilinen bir husustur. Aynı şekilde, halkla birlikte yaşama zaruretinden dolayı nam da gereklidir. Çünkü insan kendisini koruyacak bir sultana, yardım edecek bir dosta ve hizmet edecek hizmetkâra muhtaçtır. Kişinin, kötülüğü kendisinden savmaya onu teşvik etmek üzere sultanının, ona iyi arkadaşlık etsin diye arkadaşının kalbinde ve güzel hizmette bulunsun diye hizmetkârının kalbinde yer edinme isteği kınanamaz. Çünkü nam da mal gibi insanın birtakım amaçlarına ulaşmasına vesiledir. Ancak bu hususta yapılan tahkikin sonucuna göre mal ve nam bizatihi sevilmemeli, aksine hacetini görme zaruretinden dolayı insanın evinde bir tuvalet bulunmasını istemesi kabilinden olmalıdır. Bazen de mal ve nam, önceki fasılda açıkladığımız gibi bizatihi sevilir. Tıpkı kişinin karısını onunla cinsel ihtiyacını gidermek için değil, bizatihi sevmesi örneğinde olduğu gibi…

Kişi, kendisinin taşımış olduğu bir vasıftan dolayı kalplerde nam sahibi olmayı talep ederse bu mübahtır. Tıpkı Yûsuf aleyhisselâmın şu sözünde olduğu gibi: “*Beni bu toprakların hazineleri üzerine görevli tayin et. Çünkü ben onları çok iyi koruyan ve çok iyi bilenim.*” (Yûsuf, 12/55) Kişinin insanlar arasındaki mertebesini kaybetmemek için bir kusurunu gizlemek amacıyla bunu yapması da mübahtır.

Fakat kişi ilim, takva ve soy gibi insanların kendisinde bulunmayan bir vasfın onda bulunduğuna inanmaları vasıtasıyla onların kalplerinde yer edinmek isterse bu haramdır. Aynı şekilde, onun huşû sahibi birisi olduğuna inanmalarını sağlamak için insanların önünde güzel namaz kılması da böyledir. Böyle yapan kişi riyakârdır. Nasıl ki kandırma yoluyla malı mülk edinmek caiz değilse sahtekârlık yaparak kalpleri mülk edinmeye çalışmak da caiz olmaz.

ÖVÜLMEK VE YÜCELTİLMEK İSTEMENİN SEBEBİ, NEFSİN BUNLARA SEVİNMESİ, MİZAÇLARIN BUNLARA MEYLETMESİ VE KINANMAKTAN HOŞLANMAYIP NEFRET ETMESİ

Bil ki, övülmek istemenin ve kalbin bundan lezzet almasının dört sebebi vardır:

1- Nefsin mükemmel olduğunu hissetmesi ki bu söz konusu sebeplerin en kuvvetlisidir. Daha önce açıkladığımız gibi, mükemmellik sevilen ve istenen bir şeydir ve her sevileni elde etmek insana lezzet verir. Nefis mükemmel olduğunu hissettiği zaman rahatlar ve bundan lezzet alır.

Övgü, övülen kişiye mükemmel olduğunu hissettirir. Çünkü övülmüş olduğu vasıf ya net ve açıktır veya şüphelidir. Söz konusu vasıf net ve açıksa övgüden alınan lezzet daha az olur ama yine de lezzet alınır. Tıpkı uzun boylu ve beyaz tenli olmakla övülmek örneğinde olduğu gibi… Çünkü bu vasıflar da bir tür mükemmelliktir. Ancak nefis bundan gafil olduğu için onun lezzetini duymaz. Fakat gafil olduğu şey ona hissettirilirse lezzet almakta gecikmez.

Söz konusu vasıf şüpheli ise onunla övülen kimsenin alacağı lezzet daha büyük olur. Tıpkı kişinin mükemmel bir ilme ve mükemmel bir takvaya sahip olmakla veya mutlak olarak güzel olmakla övülmesi örneğinde olduğu gibi… Çünkü insan bazen kendi güzelliğinin, ilminin ve takvasının mükemmel olup olmadığı konusunda şüphe eder ve kesin bilgi sahibi olmakla bu şüphenin izale olmasına iştiyak duyar. Başka birisi onun bu vasıflarda mükemmel olduğunu söylediği zaman gönlü rahatlar ve kendine güven duyar. Böylece aldığı lezzet büyük olur.

Övgüden alınan lezzetin büyük olması için öven kişinin söz konusu vasıfları bilen, onlar konusunda uzman ve sözleri eğip bükmeden konuşan birisi olması gerekir. Tıpkı hocasının zeki ve üstünlükleri fazla biri olmakla övdüğü öğrencinin sevinmesi örneğinde olduğu gibi… Sözü eğip bükerek konuşan veya söz konusu vasıf hakkında bilgisi bulunmayan birisi tarafından övülen kişinin alacağı lezzet zayıf olur. İşte tam da bu illetten dolayı kişi kınanmayı istemez ve bundan hoşlanmaz. Çünkü kınama, insana kendi eksikliğini gösterir. Eksiklik ise sevilen mükemmelliğin zıddıdır ve sevilmez. Kişinin kendisinde eksiklik olduğunu hissetmesi ona elem verir. Övgü konusunda değindiğimiz gibi, kişi uzman ve kendisine güvenilen birisi tarafından kınandığında elemi daha büyük olur.

2- Övgü, öven kişinin kalbinin övülen tarafından sahiplenildiğini ve övenin övülene inandığını gösterir. Kalplere sahip olmak sevilen bir şeydir ve kişiye lezzet verir. İşte bu nedenle hükümdarlar ve önde gelen şahsiyetler gibi kudret alanı geniş olan ve kalbinin avlanması sayesinde fayda görülecek kimselerden sâdır olan övgünün vereceği lezzet çok daha büyüktür. Övgü, önemsiz ve hiçbir şeye kudreti olmayan birinden sâdır olursa vereceği lezzet çok zayıf olur. Çünkü böyle birinin kalbine sahip

olmak önemsiz bir şeye sahip olmak demektir. Bundan dolayı böylesinin övgüsü sınırlı bir kudreti gösterir. İşte aynı nedenle, kınanmak hoş görülmez ve kalbe elem verir. Bir de kınayan önde gelen şahsiyetlerden biri olursa kalbin çekeceği acı daha büyük olur. Çünkü ondan beklenip de elden kaçan şey daha büyüktür.

3- Övenin övgüsü ve methedenin methi, onu her duyanın kalbinin avlanmasına vesile olur. Özellikle de övgüde bulunan kişi sözü dinlenilen ve övgüsü kâle alınan biriyse avlayacağı kalp daha çok olur. Bu durum topluluk arasında yapılan bir övgü için geçerlidir. Kalabalık ne kadar çok ve öven kimse sözü ne kadar fazla dinlenen biri olursa övgüden alınan lezzet daha çok olur. Böyle bir durumda kınama olursa nefse o derece ağır gelir.

4- Övgü, övülen kimsenin haşmet sahibi olduğunu ve öven kişinin onu övmek üzere isteyerek veya istemeyerek bir şeyler söylemek zorunda kaldığını gösterir. Çünkü haşmet de içinde barındırdığı üstünlük ve kudretten dolayı lezzet verir. Öven kişi her ne kadar onu övdüğü şeye içinden inanmıyor olsa bile söz konusu lezzet hissedilir. Ancak övenin bunları söylemek zorunda olması da övülen için bir tür üstünlük ve egemenlik sayılır. Bundan dolayı elbette övülen kişinin alacağı lezzet onu övenin elegeçmezliği ve gücü oranında büyük olur. O hâlde, güçlü ve elegeçmez birinin övgüsünün vereceği lezzet mütevazı birininkinden daha büyük olur.

Bu saydığımız dört sebep bazen bir tek övenin övgüsünde bir arada bulunabilir ve alınan lezzet iyice çoğalır. Bazen de övgüde sebeplerden biri bulunur ve alınan lezzet eksik olur. Sebeplerin en önemlisi olan mükemmellik hissi övülenin, kendisini öven kişinin övgüsünde samimî olmadığını bilmesiyle ortadan kalkar. Kişi, kendisinin öyle olmadığını bildiği hâlde “âlim” veya “cömert” olmakla methedildiğinde mükemmellik hissinin sebep olduğu lezzet ortadan kalkar ve geriye onun kalbine ve diline egemen olma lezzetiyle diğer lezzetler kalır.

Kişi, kendisini övenin söylediği şeye inanmadığını biliyorsa onun kalbine egemen olmaktan doğan ikinci lezzet geçersiz olur ve geriye onu kendisini övmeye zorlamayan tevazu ile egemen olmanın lezzeti kalır. Bu övgü korkudan değil de oyun oynama yoluyla yapılmışsa o zaman geri kalan üç sebebin bulunmayışından dolayı bütün lezzetler geçersiz olur.

İşte sana nefsin övgüden lezzet almasının ve kınanmaktan elem duymasının nedenlerini açıkladık. Bunu yapmamızın sebebi, nam ve övgü sevgisi ile kınanma korkusunun tedavi edilme yöntemlerini sana öğretmek

istememizdir. Şüphesiz, sebebi bilinmeyen hastalığın tedavisi mümkün değildir. Çünkü tedavi, hastalığın sebeplerinin çözümlenmesinden ibarettir.

NAM SAHİBİ OLMA SEVGİSİNİN İLACI

Bil ki, nam sahibi olma sevgisinin kalbine baskın geldiği kişi bütün gayretini halkı gözetmeye yöneltir, onlara şirin görünmek ve gösteriş yapmak için yanıp tutuşur. Sözlerinde ve fiillerinde, sürekli olarak halkın gözündeki derecesini yükseltecek şeyler yapmaya çalışır. Bütün bunlar nifak tohumu ve fesadın aslıdır. Çünkü insanların kalplerinde yer edinmek isteyen kişi, kendisinde bulunmayan şeyleri izhar ederek onlara ikiyüzlü davranmak zorunda kalır. Bu ise onu, kalplerde yer edinebilmek için ibadetlerinde riyakâr olmaya ve haram işlemeye sürükler. İşte bu yüzden Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem mal ve şeref sevgisini dini nasıl bozduklarını iki aç kurda benzetmiştir. O hâlde nam sahibi olma isteği insanı helâke götüren hususlardan biridir. Bundan dolayı tedavi edilmesi gerekir. Bu tedavinin ise ilim (bilgi) ve amel (uygulama) olmak üzere iki ayağı vardır.

İlim ayağına gelince, kişinin nam sahibi olma isteğinin sebebini bilmesidir. Bu ise insanların sadakatleri ve kalpleri üzerinde mükemmel bir kudrete sahip olmaktır. Daha önce açıkladığımız üzere bu husus sade ve fesattan selamette olsa bile sonunda ölüm vardır. Nam sahibi de, onun boyun eğdiği kimse de bir süre sonra öleceklerdir. O hâlde ebedî hayatı kazandıran bu dinin ihmal edilmemesi gerekir.

Daha önce açıklamış olduğumuz hakikî ve hayalî mükemmelliği kavramış olan kişinin gözüne nam sahibi olmak çok küçük görünür. Ancak bu sadece onu görüyormuşçasına âhirete bakan kişinin gözünde böyledir. Tıpkı Hasenü'l-Basrî'nin halife Ömer b. Abdülaziz'e yazdığı şu mektupta ifade edildiği gibi:

"Kendini, insanlar içinde eceli en son gelip ölmüş biri olarak gör." Hasenü'l-Basrî'nin bakışını nasıl geleceğe yönelttiğine bir bak. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz ona şu cevabı gönderir:

"Sen de kendini, dünyada hiç yaşamamış ve hep âhirette yaşayan biri olarak gör." Onlar, bütün ilgilerini takva sahiplerinin akıbetine yöneltmişler, malı ve namı küçümsemişlerdi. İnsanların çoğunun gözü zayıftır, sadece dünya ile sınırlıdır ve işin akıbetini göremezler. Tıpkı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*Sizler dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa âhiret daha hayırlı, daha devamlıdır.*" (A'lâ, 87/16, 17)

Görmesi bu sınırda olan kişinin, dünyadaki âfetlerini öğrenmek suretiyle nam sevgisini kalbinden temizleyip onu tedavi etmesi gerekir. Şöyle ki kişi, dünyadaki nam sahiplerinin hedef olduğu tehlikeleri düşünmelidir. Çünkü her nam sahibine haset edilir, zarar verilmek istenir, sürekli olarak namının elden gideceği korkusuyla yaşar ve kalplerde edindiği yerin değişmesine karşı dikkatli davranmak zorundadır. Kalpler, kaynamakta olan bir tencerenin içindekinden daha hızlı değişir, kimi zaman sana yüzünü döner, kimi zaman sırt çevirir. Bundan dolayı halkın kalpleri üzerine kurulan bina, deniz dalgaları üzerine kurulan binaya benzer. Böyle bir binanın yerinde durması mümkün değildir. İnsanların kalplerinin değişip değişmediklerini gözetlemekle, namını korumakla, hasetçilerin tuzaklarını savuşturmaya ve düşmanların vereceği zararlara engel olmaya çalışmakla uğraşmak bu işin dünyadaki gam ve kederidir. Bunlar nam sahibi olmanın vereceği lezzeti bulandırır. Âhirette elden kaçıracağı şeylere ilave olarak, bu dünyadan umulanlar ondan korkulanları asla karşılamaz. Bu yüzden zayıf olan basiretin tedavi edilmesi gerekir. Fakat basireti keskin ve imanı güçlü olan kimse dünyaya dönüp bakmaz. İlim bakımından yapılması gereken tedavi budur.

Amel bakımından yapılması gereken tedaviye gelince, namını halkın kalplerinden silecek birtakım eylemlerde bulunmaktır. Bize nakledildiğine göre bir hükümdar zahit bir adamı ziyarete gider. Ona yaklaştığında zahit adam yemek, yeşillik ve süt istetir ve büyük lokmalar alarak iştahla onları yemeye başlar. Hükümdar bunu görünce adam gözünden düşer. Yine, İbrâhim en-Nehaî'yi kadı yapmak istediklerinde kırmızı bir entari giyip çarşının ortasına oturmuştur.

Bil ki, zahidin insanlardan uzak durması onların gözünde kendisini nam sahibi yapar. Zahit bu fitneden endişe ederse selametli bir şekilde onların arasına katılsın, çarşı pazarda dolaşsın, ihtiyacı olan şeyleri satın alıp taşısın ve onların dünyalıklarına tamah etmesin! Bunları yaptığında muradına erer. Bişru'l-Hâfî bir attarın yanında otururdu. Onlar, günümüzde yaşayan zahit kırıntılarının yaptıkları düzenbazlıkları bilmezlerdi!

ÖVÜLME İSTEĞİ VE KINANMAKTAN HOŞLANMAMA NASIL TEDAVİ EDİLİR?

Bil ki insanların çoğunun helâk olmalarının sebebi, halkın onları kınamasından korkmak ve kendilerini övmelerini istemektir. Buna bağlı olarak insanların bütün davranışları, övülmeyi umarak veya kınanmaktan

korkarak halkın rızasına uygun olacak şeylere göre ayarlanır. Bu ise kişiyi helâke götüren şeylerden biridir. Bundan dolayı da tedavi edilmesi gerekir. Bunun yöntemi ise övülmeyi sevmesinin ve kınanmaktan hoşlanmamasının sebeplerini araştırmak ve göz önüne almaktır.

Birinci sebep: Öven kişinin söyledikleri sebebiyle kişinin mükemmel olduğunu hissetmesidir. Burada izleyeceğin yöntem, aklına müracaat etmen ve adamın seni övdüğü vasfı taşıyıp taşımadığına bakmandır. Söz konusu vasfı taşıyorsan o zaman vasfın nam ve mal gibi onunla sevinmeye uygun olup olmadığına bak. Çünkü nam ve mal sahibi olmaya sevinmek, kısa bir süre sonra saman çöpü olacak yeryüzü bitkilerine ve yeşilliklerine sevinmeye benzer. Buna sevinmek akıl kıtlığından kaynaklanır. Oysa akıllı olan şöyle der:

Benim gözümde kederin en ağırı o sevinçtir ki
Sahibine dünyadan ayrılacağını kesin biçimde anlatır.[73]

O hâlde akıllı olan kişinin dünya metaına sevinmemesi gerekir. Sevinse bile kendisini nam ve mal sahibi olmakla öven kişinin övgüsüne sevinmemelidir.

Sözü edilen vasıf, ilim ve takva gibi sevinilecek bir sıfatsa akıbetinin ne olacağından endişe duymalıdır. Çünkü akıbet konusunda endişeli olmak sevinmeye engel olur. Dünya gam ve keder yurdudur, sevinme yeri değildir. Akıbetinin güzel olacağı umuduyla buna sevinecek olursa o zaman seni övenin söylediklerine değil, Allah'ın sana ilim ve takva nimetlerini vermiş olmasına sevinmelisin. Çünkü lezzet mükemmellik hissindedir. Mükemmellik ise övülmekten değil, Allah'ın fazlından kaynaklanır. Övülmek ona tâbidir. O hâlde övülmeye niçin seviniyorsun? Övülmek senin üstünlüğünü artırmıyor ki!

Öven kişinin övdüğü vasıf sende yoksa o zaman bu övgüye sevinmen tam bir deliliktir! Bu durumda kendisine "Dışkın ne hoş kokuyor!" denildiğinde sevinen adama benzemiş olursun!

O hâlde öven kişi doğruları söylemişse Allah'ın sana ihsan ettiği o sıfattan dolayı sevinmelisin. Eğer yalan söylemişse bu duruma üzülmelisin.

İkinci sebep: Övgünün, öven kişinin kalbinin emre âmâde olduğunu ve başkalarının kalplerini de emir altına almaya sebep olduğunu göstermesidir. Bu durum, nam sahibi olmak ve kalplerde yer edinmek istemekten

kaynaklanır. Bunun tedavisini daha önce zikretmiştik. Söz konusu tedavi, tamahkârlığı bir kenara bırakıp Allah katında yer edinmeyi istemek ve insanların kalplerinde yer edinmek istemenin Allah katındaki mertebeni düşüreceğini bilmenle olur. Bu durumda seni övmelerine nasıl sevinebilirsin?

Üçüncü sebep: Öven kişiyi övmeye zorlayan, karşısındakinin haşmet sahibi olmasıdır. Bu övgünün kaynağı, kararlı olmayan arızî bir kudrettir. Bundan dolayı böyle bir övgü sevinmeye lâyık değildir. Aksine, böyle bir övgü seni üzmeli ve ondan hoşlanmamalısın! Çünkü Dilin Âfetleri bölümünde zikrettiğimiz üzere, övgünün övülen üzerindeki âfeti pek büyüktür. Selef, övülmekten hoşlanmazlar ve kendilerini övenlere kızarlardı.

KINANMAKTAN HOŞLANMAMANIN İLACI

Daha önce geçtiği üzere, kınanmaktan hoşlanmamanın nedeni, övülmek istemenin nedeninin zıddıdır. İlacı da buradan anlaşılmış olur. Bu hususta söylenecek özlü cümle şudur: Seni kınayan kişide şu üç hâlden biri bulunur:

1- Seni kınarken söylediği söz doğrudur ve sana nasihat etmekte, acımaktadır. Bu durumda onun iyi niyetini kabul etmeli ve kızmamalısın. Çünkü sana kusurlarını gösteren kişi, seni helâk olacağın şeylere karşı uyarmaktadır. Sonra da seni kınamış olduğu şeyleri izale etmekle uğraş.

2- Kınayan kişinin kastı kusurunu bulup seni lekelemekse kendi dinine karşı suç işlemiş olur ve sen onun bu sözlerinden yarar sağlarsın. Çünkü o bu sözleriyle sana bilmediğin yönlerini göstermiş ve unuttuğun bazı hatalarını hatırlatmış olur.

3- Beri olduğun hususlarda sana iftira atmışsa şu üç şeyi düşünmelisin:

a) Onun söylediği kusur sende yoksa benzeri başka kusurların vardır. Allah'ın onun gözünden saklamış olduğu kusurların daha çoktur. O hâlde diğer kusurlarını ona göstermediği ve senin beri olduğun bir şeyi zikretmekle onu senden savuşturduğu için Allah'a şükret.

b) Bu kınamanın günahların için kefaret olduğunu düşün.

c) Onun bunu yapmakla dinine karşı suç işlediğini ve Allah'ın gazabına maruz kaldığını düşünmelisin. O hâlde ona karşı şeytana yardımcı olmamak için yüce Allah'tan onu affetmesini istemen gerekir.

Bize nakledildiğine göre adamın biri İbrâhim b. Edhem'in başını yarar. O da adamın bağışlanması için dua ederek şöyle der: "Onun sayesinde ecir

kazandığım için benim yüzümden cezalandırılmasına razı olamadım.”

KINANMA VE ÖVÜLME KONUSUNDA İNSANLARIN FARKLI HÂLLERİ

İnsanların çoğu övülmeyi sever ve kınanmaktan hoşlanmaz. Ancak riyazet erbabı işlerin sonlarına bakarak dinî maslahatlarını nefislerinin isteklerine tercih etmişler, akıbetinden korktukları için övülmekten hoşlanmamış ve kusurlarını öğrenmeye vesile olduğundan dolayı kınanmayı yeğlemişlerdir. Bu yaptıkları şey imanlarının hoşlanması ve imanlarının yeğlemesidir. Mizaçlarının bu hususta hiçbir dahli yoktur. Bazen yapılan riyazet kişiyi, mizacın âdeti olmadığı bir hususta ona uyum gösterme derecesine yükseltir. Tıpkı birinin söylediği şu söz gibi: “Arzularıma öyle direndim ki sonunda bütün arzum direnmek hâline geldi!”

---

[57]. Söz konusu olay şudur: Mutezile’den bir grup, Abbasî halifesi Memûn’a Kur’an’ın mahlûk olduğu görüşünü benimsetirler. O da bir grup âlimi bu konuda imtihan eder. Âlimlerden bir kısmı halifenin gazabından kurtulmak için Kur’an’ın mahlûk olduğunu kabul eder. Aralarında İmam Ahmed b. Hanbel’in de bulunduğu bir kısım âlim bu görüşü kabul etmezler. Bunun üzerine İmam Ahmed b. Hanbel hazretleri halife Memûn, Mutasım ve Vâsık devirlerinde dövülür, hapsedilir, işkence görür. Fakat bütün bunlara rağmen sabrederek hakkı dimdik ayakta tutar ve sevabını Allah’tan umar. Sonunda halife Mütevekkil bu musibete son verir. (Bkz: İbnü’l-Cevzî, *Menâkıbü’l-İmâm Ahmed*, 430 vd; Makdisî, *Mihnetü’l-İmâm Ahmed*)

[58]. Tirmizî, 2453; Tahâvî, Şerhu Müşkili’l-Âsâr, 1242; İbni Hibbân, 349.

[59]. Beyhakî, Şüabü’l-Îmân, 6977.

[60]. Alkame b. Kays en-Nehaî Ebû Şibl el-Kûfî. Alkame hazretleri, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem hayattayken doğdu ama onu göremedi. Dört halifeden ve bir grup sahâbeden hadis rivâyet etmiştir. Hicrî 60 senesinden sonra vefat etti. (Bkz: *Siyeru A’lâmi’n-Nübela*, 4/53)

[61]. *Hılye*, 2/100; *Siyeru A’lâmi’n-Nübela*, 4/59.

[62]. *Hılye*, 2/218.

[63]. *Hılye*, 5/141.

[64]. Müslim, 2965; Ahmed, 1441.

[65]. Müslim, 2622, 2854.

[66]. Buhârî, 2887.

[67]. Ahmed, 22167; Tirmizî, 2347; Taberânî, *Kebîr*, 8/7829; Hâkim, 4/123; Ebû Nuaym, *Hılye*, 1/5; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 6814.

[68]. Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr, 1798; Taberânî, *Kebîr*, 20/321; Hâkim, 4/328; Temmâm, *Fevâid*, 1673; Ebû Nuaym, *Hılye*, 1/5; Kuzâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 1071; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 6812; İbni Mâce, 3989. Abdullah b. Ömer radıyallâhu anhümânın hadisi.

[69]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *et-Tevâzu' ve'l-Humûl*, 10.

[70]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *et-Tevâzu' ve'l-Humûl*, 11.

[71]. *Hılyetü'l-Evliyâ*, 7/6.

[72]. Ahmed, 15784, 15794; İbni Ebî Şeybe, 3/241; Tirmizî, 2376; Nesâî, *Kübrâ*, 11796; İbni Hibbân, 3228.

[73]. Mütenebbî, *Dîvân*, 3/341.

İKİNCİ BÖLÜM:
İBADETLER VASITASIYLA NAM VE MERTEBE SAHİBİ OLMAYI TALEP ETMEK: RİYAKÂRLIK

Bu bölümde şu başlıkları ele alacağız: Riyanın kınanması, riyanın hakikati ve riya konusu olan şeyler, riyanın dereceleri, gizli riya, riyanın ameli geçersiz hâle getiren ve getirmeyen çeşitleri, riyanın ilacı ve tadavisi, açıktan ibadet yapmada ruhsat, günahları gizlemede ruhsat, riyadan ve âfetlerinden endişeyle ibadetleri terk etmek, halkın görmesi sebebiyle kulun canla başla ibadete girişmesinin doğru olan şekilleri, ibadetten önce ve sonra müridin kalbini yapmaya zorlaması gereken şeyler. Bunlar toplam on fasıl oldu.

RİYANIN KINANMASI

Bil ki, riya haramdır ve riyakâr adam Allah katında sevilmez. Birçok âyet ve hadis buna şahitlik etmektedir. Bu konudaki âyetlere gelince, yüce Allah'ın şu sözleridir:

"*Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yaparlar…*" (Mâûn, 107/4-6); "*Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.*" (Kehf, 18/110)

Konu hakkındaki hadislerin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın rivâyet ettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kıyamet gününde ilk olarak haklarında hüküm verilecek olanlar üç kısım insandır:* (Birincisi) *Şehit olan kişidir. Şehit getirilir ve Allah ona nimetlerini tanıtır, o da onları tanır. Allah buyurur: 'Bu nimetleri elde etmek için ne yaptın?' Der ki, öldürülünceye kadar senin uğrunda savaştım! Allah buyurur: 'Yalan söyledin! Ancak sen 'cesur adam' denilsin diye savaştın ve bu da denildi.' Sonra alınıp yüzüstü sürüklenerek cehenneme atılır.* (İkincisi) *İlim öğrenip başkalarına öğreten ve Kur'an okuyan kişidir. O da getirilir ve Allah ona nimetlerini tanıtır, o da onları tanır. Allah buyurur: 'Bu nimetleri elde etmek için ne yaptın?' Der ki, senin için ilim öğrenip öğrettim ve Kur'an okudum!' Allah buyurur: 'Yalan söyledin! Ancak sen 'âlim adam' denilsin*

diye ilim öğrendin ve ‘kurrâ adam’ denilsin diye Kur’an okudun ve bunlar denildi!’ Sonra alınıp yüzüstü sürüklenerek cehenneme atılır. (Üçüncüsü) *Yüce Allah’ın kendisine geniş imkânlar ve her çeşit maldan vermiş olduğu kişidir. O da getirilir ve Allah ona nimetlerini tanıtır, o da onları tanır. Allah buyurur: ‘Bu nimetleri elde etmek için ne yaptın?’ Der ki, uğrunda infak edilmesini istediğin her konuda senin için infakta bulundum! Allah buyurur: ‘Yalan söyledin! Ancak sen ‘cömert adam’ denilsin diye infak ettin ve bu da denildi!’ Sonra alınıp yüzüstü sürüklenerek cehenneme atılır.*”[74]

Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Rabbinden şu kudsî hadisi rivâyet etmiştir: “*Ben ortakların en hayırlısıyım. Kim bir amel işler de benden başkasını ona ortak ederse ben ondan uzağım. O yaptığı amel ortak koştuğu kişinindir.*”[75]

(…) Mahmûd b. Lebîd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Sizin için korktuğum şeylerin en korkutucu olanı küçük şirktir. Dediler ki, küçük şirk nedir? Şöyle buyurdu: Riyadır. Kıyamet gününde insanlar amellerinin karşılığını aldıklarında yüce Allah onlara şöyle buyuracak: Dünyada uğruna riyakârlık ettiğiniz kimselere gidin ve bakın bakalım onların yanında bir mükâfat bulabilecek misiniz?*”[76]

Ebu’l-Âliye bu hususta şöyle söylemiştir: “Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ashâbı şöyle derlerdi: Allah’tan başkası için amel etme. Yoksa Allah seni, kendisi uğrunda amel ettiğin kişiye havale eder.”

Rebî b. Huseym şöyle söylemiştir: “Allah’ın rızası murad edilmeyen her amel yok olup gider.”

Süfyân b. Uyeyne ise şöyle diyor: “İnsanların gözüne süslü görünmek için bir iş yapan kişiyi Allah çirkin kılar.”

Bişru’l-Hâfî şöyle söylüyor: “Kaval çalarak dünyalık kazanmaya çalışmak benim için dini vasıta yaparak dünyalık kazanmaktan daha iyidir.”

(…) Ebû Cafer Abdullah b. İsmâil b. Büreyh şöyle anlatıyor: “Kurrâ olan Ebû Bekr el-Edemî’yi vefatından bir süre sonra rüyamda ellerini uzatırken gördüm. Ona dedim ki, Allah sana ne yaptı? Dedi ki, beni huzurunda durdurdu, birçok sıkıntıya ve zor şeylere katlandım! Dedim ki, peki o gecelerin ve Kur’an okumaların bir yararı olmadı mı? Dedi ki, bana onlardan daha çok zarar veren bir şey olmadı çünkü hepsi dünya içindi! Ona dedim ki, işin sonunda başına ne geldi? Dedi ki, yüce Allah bana şöyle

buyurdu: Seksen yaşına girmiş olanlara azap etmemek üzere kendi kendime söz verdim!”

RİYANIN HAKİKATİ VE RİYA KONUSU OLAN ŞEYLER

Bil ki riya, görmek anlamına gelen “ru’yet”, nam da işitmek anlamına gelen “semâ” kelimesinden türemiştir. Riyakâr, insanlara onların gözünde itibar sahibi olmanın gerektirdiği şeyleri gösterir. Bunlar beş kısımda toplanmıştır ve kulun insanlar için süslenip güzel göründüğü şu maddeleri içine almıştır: Beden, giysi, söz, fiil, takipçiler ve haricî şeyler.

Dünya ehli bu beş şeyle riyakârlık ederler. Ancak ibadet kapsamına girmeyen birtakım fiillerle nam sahibi olmayı istemek ve riyakârlık etmek ibadetlerle riya ve gösteriş yapmaktan daha kolaydır.

Birinci kısım: Beden yönünden dinde riya. Ne kadar ağır mücahede yaptığını ve âhiret korkusunun kendisine galip geldiğini insanlara gösterebilmek için bitkin, zayıf ve solgun görünmek, bitkinlikle az yemek yediğini ve solgunlukla sabaha kadar uyumayıp çok fazla nefis mücahedesi yaptığını göstermeye çalışmaktır. Yine, bütün düşüncesini dine verdiğini ve saçını taramaya vakit bulamadığını göstermek için saçı başı dağınık olması da bu bâptandır. Bu sebepler ortaya çıktığı zaman insanlar kişide söz konusu vasıfların bulunduğunu anlar ve riyakârın nefsi onların bu algılarına sevinir ve rahatlar. Nefis, bu rahatlamaya ulaşmak için kişiyi söz konusu şeyleri yapmaya çağırır.

Sürekli oruç tuttuğunu göstermek, şeriata saygısının ses tonunu alçalttığını ve açlığın kendisini zayıf düşürdüğünü hissettirmek için alçak sesle konuşmak, gözlerini içeriye çöktürmek, dudakların rengini uçuklatmak da bu saydıklarımıza yakın şeylerdir. İşte bu yüzden İsâ aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz oruç tuttuğu zaman başını yağlasın ve saçlarını tarasın.” Bunun sebebi, oruçlu hakkında riyanının âfetlerinden duyulan endişedir. Buraya kadar anlattıklarımız, din ehlinin bedenle yaptıkları riyakârlıklardır. Dünya ehli ise semizliklerini, beyaz renklerini, mutedil boylarını, güzel yüzlerini ve temiz vücutlarını göstererek riyakârlık yaparlar.

İkinci kısım: Giysi ve görünüşle riya. Görünüşle riyaya gelince; saçları dağınık bırakmak, bıyıkları kesmek, yürürken başını öne eğmek, secde izini yüzde bırakmak, kaba ve yün elbise giymek, entariyi çok fazla yukarı doğru

katlayıp kısa tutmak, elbisenin yenlerini kısa tutmak, giysiyi yırtık ve kirli olarak bırakmak. Bütün bunlar, sünnetin takipçisi olduğunu ve salihlere uyduğunu göstermek içindir. İçinde onların sıfatları bulunmadığı hâlde sırf sufîlere benzeyebilmek için yamalı ve mavi renkli elbise giymek de bu bâptandır.

Yoldaki tozlardan korunmak ve bu alâmetle temeyyüz etmesinden dolayı bakışların kendisine yönelmesi amacıyla sarığın üzerine örtü atmak ve onlardan olduğu sanılsın diye âlim olmadığı hâlde taylasan giymek de böyledir.

Giysiyle riyakârlık yapanlar tabakalara ayrılmıştır. Kimisi zahit görünmeye çalışarak salihlerin gözüne girmek ister ve bu amaçla yırtık, kaba, kirli ve kısa elbise giyer. Böylece elbisesinin kabalığı, kısalığı, kirliliği ve yırtıklığıyla riyakârlık eder. Selefin giydiği gibi orta kalitede, temiz bir elbise giymeye zorlansa, insanların "Zahit olmaya başlamıştı ama o yoldan çabucak döndü." demesinden korktuğu için bu durum onun için boğazının kesilmesi mesabesinde olur!

Kimisi de salihler, hükümdarlar ve tüccarlardan oluşan dünya ehli katında makbul olmak isterler. Kaliteli elbise giyseler kurrâların gözünde makbul olmazlar. Yırtık ve adi elbise giyseler bu kez de hükümdarlar ve zenginler tarafından küçümsenirler. Oysa onlar hem din hem dünya ehlinin gözünde makbul olmak isterler. Bunu sağlamak için ince yün giysiler, narin ve değerli peştamallar araştırıp onları giyerler. Bazen giydikleri elbisenin değeri zenginlerin giydiği elbisenin değerine ulaşır. Ama elbisenin rengi ve görünüşü salihlerin giydiklerinin aynısıdır. Böyle yaparak her iki grubun gözünde de makbul olmanın yollarını bulmaya çalışırlar. Bu adamlar kaba veya kirli elbise giymek zorunda kalsalar, hükümdarların ve zenginlerin gözünden düşme endişesi taşıdıklarından bu onlar için boğazlanmak anlamına gelir. İnce ve narin debîkî,[77] ince beyaz keten veya yumuşak dokunuşlu ince ketenden yapılmış elbiseleri giymek zorunda kalsalar ve bunların kıymeti giymiş olduklarının kıymetinden daha ucuz olsa salihlerin onlar hakkında "Dünya ehlinin elbiselerine özendiler." demelerinden korktukları için bu da onlara ağır gelir.

Özel bir giysi sebebiyle insanların gözünde makbul olduğunu gören kişiye, kınanmaktan korktuğu için ondan daha ucuz veya pahalı başka bir elbise giymek ağır gelir.

Dünya ehline gelince, onlar değerli giysilerle, pahalı bineklerle, en güzel elbiselerle, evler ve ev eşyalarıyla gösteriş yaparlar. Evlerinde kaba

elbiseler giyerler ama dışarıda bu şekilde görülmek onlara ağır gelir.

Üçüncü kısım: Sözle riya. İlimlerinin ne kadar çok olduğunu ve selef-i salihin hâllerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını göstermek amacıyla vaaz ve öğüt verip başkalarına anlatabilmek için hadisleri ve sahâbe sözlerini ezberlemeleri, insanların arasındayken dudaklarını kıpırdatıp zikir yapmaları, halkın gözü önünde iyiliği emredip kötülüğe engel olmaları, kötülük gördüklerinde açıktan kızmaları, insanların günah işlemelerine üzüldüklerini belli etmeleri, düşük bir ses tonuyla konuşmaları, üzüldüklerini ve korktuklarını göstermek için hüzünlü bir sesle Kur’an okumaları, hadis ezberlediklerini ve hadis şeyhleriyle karşılaştıklarını iddia etmeleri, tartışma yaptıkları kişinin ağzını açtırmama niyetini taşımaları din ehlinin sözle yaptığı riyadır.

Dünya ehlinin sözle riyası ise şiirleri ve meselleri ezberlemek, fesahatli konuşmak, ne söylediği anlaşılmasın diye anlamı bilinmeyen kapalı kelimeler ezberlemek ve kalplerini çelmek için insanlara sevgi gösterisinde bulunmaktır.

Dördüncü kısım: Fiil ile riya. Namaz kılanın uzun süre kıyamda kalması, secdeleri ve rükûları uzatması, yürürken başını öne eğmek, öteye beriye bakmamak, huşûlu görünmek, ellerine ve ayaklarına hâkim olmak, oruç tutarken, savaşta, hacda, sadaka verirken ve yemek yedirirken riya yapmak, yürürken gözkapaklarını indirip başı öne eğmek gibi fiilleri buna örnek verebiliriz. Hatta riyakâr bazen bir işini görmek üzere aceleyle giderken din ehlinden birisi onu görürse, onun aceleci ve edepten nasibi olmayan biri olduğunu söylemesin diye hemen hâlini değiştirip vakarla yürümeye başlar! Adam gözden kaybolduğu anda yine önceki hâline dönüp acele etmeye başlar! Bazı insanlar, halkın arasında bulunduklarında yürüyüş şekilleri değişmesin diye yalnızken de bu şekilde yürümeye çalışırlar! Böyleleri yalnızken de riyakâr olmuşlardır! Çünkü halkın arasında da öyle yürümek maksadıyla yalnızken güzel yürümeye çalışmışlardır.

Dünya ehlinin fiille riyasına gelince; çalım satarak ve böbürlenerek yürümek, yürürken elleri sallamak ve sık adım atmak, haşmetli birisi olduğunu göstermek için elbisenin eteklerini tutmak ve omuzlarını çevirmektir.

Beşinci kısım: Arkadaşları, ziyaretçileri ve ilişkide olduğu kimselerle gösteriş ve riya yapmak. Tıpkı kendisi için “Filan kişi filancayı ziyaret etti.” denilsin diye bir âlimin veya “Din ehli onu seviyor ve yanına gidiyorlar.” denilsin diye bir âbidin veya “Dindeki mertebesinin büyük olmasından dolayı onunla teberrük ediyorlar.” denilsin diye bir hükümdarın veya valininin kendisini ziyaret etmesini isteyen kişi gibi… “Birçok hocayla karşılaşmış ve onlardan istifade etmiş.” denilsin diye birtakım hocaların ve şeyhlerin adını çokça zikreden ve şeyhleriyle övünen kişi de bu bâptandır. Hatta böyleleri bazen birisiyle tartışırken karşısındaki adama “Sen hangi hocadan ders aldın?” diye sorar ve “Ben filanca hocadan ders aldım, birçok ülkeyi dolaştım ve hocalara hizmet ettim.” der.

Buraya kadar riyakârların nelerle riya ve gösteriş yaptıklarını anlatmaya çalıştık. Onlar bunları yaparak kulların kalplerinde nam ve mertebe sahibi olmayı isterler. İçlerinden kimisi kendisi hakkında insanların güzel düşünceler beslemesiyle yetinir. Senelerce manastırın bir köşesine çekilip ibadetle meşgul olan nice rahip ve uzun yıllar bir dağın tepesinde uzlete çekilen nice âbid vardır ki insanların mallarına tamah etmemesine rağmen bütün hayatını onların kalplerinde nam sahibi olduğunu bilmeye adamıştır. O sadece nam sahibi olmayı istemiştir. Daha önce açıkladığımız üzere nam sahibi olmak kişiye lezzet verir. Hatta böyle yaşamakla dillerde övülmeyi ister. Kimisi de kendisine daha fazla ziyaretçi gelsin diye her yerde adının yayılmasını ister. Kimisi ise yapacağı bir aracılığın kabul edilmesi ve halkın birtakım ihtiyaçlarının kendisinin eliyle görülmesi amacıyla hükümdarlar katında tanınmış olmayı ve böylece halk arasında nam sahibi olmayı diler. Bazıları da böyle yapmakla bir kısım dünyalık kırıntılarını toplamayı amaçlar.

“Riya haram mı, mübah mı, mekruh mu?” diye sorulursa cevap olarak şöyle deriz: Bu hususta ayrıntıya girmek gerekir. Çünkü riya, nam sahibi olmak istemektir ve bu ya ibadetler veya başka şeyler vasıtasıyla olur. Mal ve para talebi gibi ibadetler dışında bir vasıtayla olursa, kulların kalplerinde yer edinme isteğinden ibaret oluşu itibariyle haram olmaz. Ancak nasıl ki mal aldatarak ve haram yollarla elde edilebiliyorsa nam da böyledir. Nasıl ki insanın ihtiyaç duyduğu kadar az bir mala sahip olmak övülmüşse kişiyi âfetlerden güvende kılacak kadar az bir nam kazanmak da güzel şeydir. Yûsuf aleyhisslâmın şu sözünde talep ettiği nam bu türdendir: “*Ben onları çok iyi korurum ve bu işi bilirim.*” (Yûsuf, 12/55)

Nasıl ki malda hem zehir, hem de panzehir varsa namda da vardır, hatta namdaki daha kuvvetlidir. Çünkü namın fitnesi malınkinden daha büyüktür. Nasıl ki bizler "Çok mala sahip olmak haramdır." demiyorsak, aynı şekilde daha fazla kalpte yer edinmenin haram olduğunu da söyleyemeyiz. Ancak mal ve nam çokluğunun kişiyi caiz olmayan bir şeyi yapmaya sevketmesi durumunu bu hükümden ayrı tutmalıyız.

Çabanın daha geniş nam sahibi olmaya yönelmesi daha fazla mala sahip olmaya yönelmesine benzer. Nam ve mal sevgisi taşıyan kişi kalp, dil ve diğer organlarla işlenen günahları bırakamaz.

Fakat senin herhangi bir talebin olmaksızın ve son bulursa bundan dolayı hiçbir şekilde kederlenmeksizin namının genişlemesinde bir zarar yoktur. Çünkü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ve ondan sonra gelen din âlimlerinin namından daha genişi yoktur. Ancak kişinin ilgisini nam talep etmeye yöneltmesi dinde bir eksiklik olmakla beraber haram olduğu söylenemez.

Buna göre deriz ki, insanın evinden çıkarken giydiği elbisenin güzel olması insanların onu güzel görmesi içindir. İnsanlar karşısında güzel görünmeye yarayan her çeşit fiil de böyledir. Bunların yasaklanmış fiiller olduğu söylenemez. Bunlardaki maksatlar farklılık arz eder. İnsanların çoğu hiçbir şekilde eksik görünmek istemezler. Onlar, tam ve eksiksiz görünmek için süslenirler. Bu ise kınanamaz.

Müslim'in İbni Mes'ûd radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: "*Kalbinde zerre ağırlığınca kibir bulunan kimse cennete giremez. Adamın biri dedi ki, kişi elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Şüphesiz ki Allah güzeldir ve güzeli sever. Kibir; hakkı inkâr etmek ve insanları küçük görmektir.*"[78]

İnsanlardan bazıları da yüce Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimeti göstermek ister. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem de bunu emretmiştir. (…) Ebu'l-Ahvas babasından naklen şöyle anlatıyor: "*Eski ve kirli bir elbiseyle Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına gitmiştim. Bana malımın olup olmadığını sorunca olduğunu söyledim. Hangi türden malım olduğunu sordu; ben de develer, köleler, atlar ve koyunlar olmak üzere her*

türden malım olduğunu söyledim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Allah sana mal verdiği zaman verdiği nimetler üzerinde görünsün.”[79]

Bazıları da küçümsenmek istemediği için güzel giyinir. Kimisi de İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın dediği gibi karısı için güzel giyinmeyi yeğler: “O nasıl benim için süslenmeyi seviyorsa ben de karım için süslenmeyi seviyorum.” Bu ve benzeri birçok maksatla güzel görünmek istemek asla kınanmaz.

Selef-i salih birbirlerine ziyarete gittiklerinde en güzel elbiselerini giyerlerdi. Cuma ve bayram namazlarına giderken de en değerli ve kaliteli elbiselerini giyerlerdi. Bir keresinde Hz. Ömer radıyallâhu anh, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme hitaben “Bu değerli elbiseyi satın alsanız da heyetler geldiğinde giyseniz!” diye bir öneri getirdiğinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem onun bu sözlerini reddetmemişti.[80]

Mâlik b. Enes radıyallâhu anh da, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin hadislerini rivâyet ederken en güzel elbisesini giyer ve hoş koku sürünürdü.

Sadaka vermek, namaz kılmak, savaşa çıkmak ve hacca gitmek gibi ibadetlere gelince, riyakârın bu türden ibadetlerde iki hâli söz konusudur:

Birincisi kullarla ilgilidir ki, aldatmak ve hile yapmaktır. Çünkü kişi, halka kendisini yüce Allah’a itaatkâr biri olarak göstermiş, oysa O’na ibadet ederken başkasına niyet etmiştir. Bu hâliyle alaycı konumuna düşmüştür. Bu kimse gün boyunca cariyesini görebilmek maksadıyla hükümdarın huzurunda bekleyen adama benzer. Şüphesiz böyle yapmakla hükümdarla alay etmektedir. Çünkü ona hizmet etmek suretiyle kendisine yakın olma niyetinde değildir. Hangi musibet kulun yüce Allah’a ibadet ederken ona fayda ve zarar veremeyecek olan zayıf bir kulu dikkate almasından daha büyük olabilir! Bunu ancak istediğini ona vermede o kulun yüce Allah’tan daha kudretli ve kendisine yakınlık kurmaya Allah’tan daha lâyık olduğunu (hâşâ) zannetmesi sebebiyle yapmıştır. Çünkü o kulu, hükümdarların hükümdarına tercih etmiş, böylece onu ibadetinin kıblesi edinerek yüce Allah’ın üstünde konumlandırmıştır. İşte bundan dolayı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bu hâli “küçük şirk” diye nitelendirmiştir.

Fakat inşallah ileride açıklanacağı üzere riya derecelerinin bir kısmı diğerinden daha ağır ve kötüdür. Hiçbir riya derecesi günahtan uzak değildir. Riyada, Allah’tan başkasına rükû ve secde etmekten başka bir şey olmasa bile günaha girmek için yeterlidir. Çünkü ibadet ederken Allah’a yakınlık kurmaya niyet etmeyen birisi Allah’tan başkası için bunu yapmıştır. Ancak riyakâr, görünüşte Allah’ı tazim ettiğini göstermek

suretiyle gözünde büyüdüğü kişinin kalbinde kendisini büyük göstermek ister. Bundan dolayı içine düştüğü şirk açık değil, gizli şirk olur. Bu ise ancak şeytanın ona kulların fayda ve zarar vermeye, rızkını bağışlamaya, ecelini tayin etmeye, o andaki ve gelecekteki maslahatlarını yerine getirmeye Allah'tan daha fazla malik olduğunu zannettirdiği kişilerde görülür. Böylece kişi yüzünü Allah'tan kullara döndürür, kalbiyle onlara yönelir ve bunu yapmakla onların kalplerini çelmeye çalışır. Yüce Allah böyle bir kişiyi dünyada onlara havale etmiş olsa yaptığına karşılık alacağı en az karşılık bu olurdu. Kullar kendileri hakkında böyle bir şeyi yapmaktan âciz oldukları hâlde başkaları için bunu nasıl yapabilirler? Bu, riyanın dünyadaki karşılığıdır. Babanın çocuğuna hiçbir faydası olmayacağı ve peygamberlerin "*nefsim, nefsim*"[81] diyecekleri günde hâli ne olacak?

Cahil kişi nasıl olur da dünyada sahte tamahıyla insanlardan beklemiş olduğu şeyi âhiret sevabına ve yüce Allah'a yakın olmaya yeğleyebilir? Allah'a ibadet suretinde riya yapan kişinin Allah'ın gazabına uğrayacağı hususunda asla şüphe edilmemelidir.

İkinci hâl, kulun yaptığı amelde riya niyeti taşımakla beraber bir de ecir ve sevap ummasıdır. İleride inşallah bunu ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

RİYANIN DERECELERİ

Bil ki, riya çeşitlerinin bir kısmı diğerlerinden daha ağır ve kötüdür. Riya çeşitlerinin farklılıkları rükünlerinin ve derecelerinin farklı olmasından kaynaklanır. Riyanın rükünleri üçtür:

1- Riya niyetinin kendisi,
2- Riya yapılan şey,
3- Riya yapma amacı.

A. Riya niyetinin kendisi:

Buradaki niyette ya Allah rızası ve sevap kazanma kastı yoktur veya Allah rızası ve sevap kazanma kastı vardır. Sonra söz konusu sevap kazanma kastı ya daha kuvvetli ve galip veya daha zayıf veya ibadet kastıyla eşit olur. Bu şekilde dört derece ortaya çıkar:

1- En ağırı olan bu derecede kulun kastı aslen sevap kazanmak değildir. İnsanların arasında namaz kılan, tek başına kalmış olsa kılmayacak, hatta belki de abdestiz olarak insanların yanında namaz kılacak kişiyi buna örnek gösterebiliriz. Bu adamın bütün kastı ve niyeti riya ve gösteriş yapmaktır. Böyleleri Allah katında hiç sevilmezler ve gazaba uğrarlar. İnsanların

kınamasından korktuğu için sadaka veren kişi de böyledir. Bu gibiler sevap kazanmayı murad etmezler. Tek başına kalsalar sadaka vermezler. Bu, riyanın en üst derecesidir.

2- Riyanın yanında sevap kazanma kastı da vardır ancak yalnız başına olsa bu fiili yapmayacak olması itibariyle bu kasıt çok zayıftır. Yani, söz konusu kasıt yalnızken onu o fiili yapmaya sevketmeyecek kadar cılızdır. Bu tür riya da bir öncekine yakındır. Sevap kastı zannı olmakla birlikte kişiyi tek başına amele sevketmeyen fiil günahtan ve gazaptan uzak değildir.

3- Sevap kastı ile riya kastının eşit olması hâlidir. Şöyle ki, bu iki şıktan her biri bağımsız olmuş olsalardı kişiyi amele sevketmeyeceklerdi. Fakat ikisi bir araya gelince amel isteği harekete geçmiş oldu. Veya iki şıktan her biri bağımsız olsaydı kişiyi tek başına amele sevkedecekti. Bu da ıslah ettiği şeyin bir benzerini ifsat ettiği için günahtan uzak değildir.

4- Yaptığı ameli insanların görmeleri sebebiyle canlılığının artıp güçlenmesidir. İnsanlar onu görmeseydi bile ibadetini terk etmeyecekti. Öte yandan sadece riya kastı bulunsaydı o ibadeti yapmayacaktı. Bu kişi sahih ve doğru olan kastından dolayı sevap alır, fasit kastından dolayı ise ceza görür.

B. Riya yapılan şey; ibadetler:

Bu da ibadetlerin kendileri ile riya ve ibadetlerin vasıflarıyla riya olmak üzere iki kısma ayrılır.

Birinci kısım: İbadetlerin kendileriyle riyadır ki en ağırıdır. Bu da kendi arasında üç derecedir:

1- İmanın kendisiyle riyadır ki bu riya türlerinin en ağırı ve kötüsü olup faili kâfirdir ve cehennemde ebedî olarak kalacaktır. Böyle birisi kelime-i şehadeti diliyle söylemekle birlikte içinden söylediklerini tamamen yalanlamakta, dışarıdan Müslüman görünmektedir. Bu, münafıkların sıfatıdır. Yüce Allah onları şöyle nitelendirmektedir: “İnsanlara gösteriş yaparlar, Allah’ı da pek az hatıra getirirler.” (Nisâ, 4/142)

Bu sıfat zamanımızda çok az kalmıştır. Ancak içinden dinden tamamen sıyrılmış olan ve dinsizlerin görüşüne meylederek cenneti, cehennemi ve âhiret yurdunu inkâr edenlerin veya ibaha ehlinin görüşüne kapılıp şeriat ve hükümler kitabının artık kapandığına inananların veya içinden kâfir ve bidatçi olduğu hâlde bunun tam aksini gösterenlerin nifakları çoktur. Bütün

bu sayılanlar cehennemde ebedî kalacak olan riyakâr münafıklardır. Bu riyanın ötesinde riya yoktur! Bunların içinde bulundukları hâl, açıktan küfürlerini belli edenlerin hâlinden daha beterdir. Çünkü onlar içlerindeki küfür ile dışlarındaki nifakı bir araya getirmişlerdir.

2- Dinin aslını tasdik etmekle birlikte ibadetlerin kendileriyle riyadır. Bu tür riya da Allah katında çok büyük günahtır. Ancak birinciden çok daha ehvendir. Buna şu örneği verebiliriz: Adamın malı bir başkasının elindedir ve kınamasından korkarak ona malının zekâtını vermesini emreder. Oysa Allah, malı kendi elinde olsa zekâtını vermeyeceğini bilmektedir. Veya yalnızken namaz kılmadığı hâlde bir topluluk arasındayken vakti girince namaz kılmaya başlayan kişiyi de bu duruma örnek verebiliriz. Ramazan orucunu tuttuğu hâlde insanların bulunmadığı bir yerde bulunup da orucunu bozmuş olmayı temenni eden kişi de buna örnektir. Bir başka örnek de insanların kınamasından korktuğu için cuma namazına giden kişidir. Bir diğer örnek ise insanlardan korktuğu için akrabalarını ziyaret eden, anne babasına iyilikte bulunan, savaşa çıkan veya hacca giden kişidir. Bunları yapan kişi Allah'a iman etmekte, O'ndan başka tapılacak varlık olmadığına inanmaktadır ve Allah'tan başkasına ibadet veya secde etmesi istense bunu yapmayacaktır. Fakat tembel olduğu için ibadetleri yapmamakta, insanların gözleri önünde bulunduğunda ise hemen harekete geçmektedir. Bu durumda halkın gözündeki mertebesi ona Allah katındaki mertebesinden daha sevimli gelmektedir. Böylesinin insanların kınamasından duyduğu korku Allah'ın azabından duyduğu korkudan daha büyüktür. Onun insanların övgüsüne duyduğu rağbet de Allah'ın vereceği sevaba duyduğu rağbetten daha şiddetlidir. Bu durum cahilliğin zirvesidir ve böyle yapan gazaba ne kadar lâyıktır!

3- Ameller ve farz ibadetlerle riya yapmamakla birlikte terk etmiş olsa isyankâr olmayacağı sünnetlerle ve nafile ibadetlerle riya yapmaktır. Fakat sevabına duyduğu rağbetin zayıf olması ve umulan ecir yerine tembelliğin lezzetini yeğlemesinden dolayı yalnızken söz konusu nafile ibadetleri yapmaz. Sonra insanlara gösteriş yapmak amacıyla bu nafileleri yerine getirmek için harekete geçer. Buna örnek olarak şunları verebiliriz: Cemaatle namaz kılmak, hasta ziyaretine gitmek, cenazelere katılmak, ölü yıkamak, gece teheccüt namazı kılmak, arefe, aşure, pazartesi ve perşembe günlerinde oruç tutmak. Riyakâr, bazen bütün bunları kınanmaktan korktuğu veya övülmek istediği için yapar. Fakat yüce Allah onun yalnız başına olduğunda farzlardan başkasını yerine getirmeyeceğini bilir. Bu da

ağır bir riya şekli olmakla birlikte bir öncekinden daha alt derecededir. Çünkü önceki riya örneğinde kişi halkın övgüsünü Allah'ın övgüsüne yeğlemektedir. Allah'ın değil, halkın kınamasından çekinmiş ve halkın kınamasını Allah'ın vereceği cezadan daha önemli saymıştır. Buradaki ise böyle yapmamıştır. Çünkü terk etmiş olduğu takdirde nafileyi terk etmesinin cezasından korkmamıştır. Bunun cezasının birinci derecede olanınkinin yarısı olması muhtemeldir. Buraya kadar saydıklarımız ibadetlerin kendileriyle yapılan riyadır.

İkinci kısım: İbadetlerin kendileriyle değil, vasıflarıyla yapılan riya olup bu da üç dereceye ayrılır:

1- Yapılmaması hâlinde ibadetin eksik kalmayacağı bir fiille riya yapmaktır. Niyeti rükû ve secdeleri kısa tutmak ve kıraati uzatmamak olan birinin insanları görünce rükû ve secdeleri güzel yaparak öteye beriye bakmaması ve iki secde arasındaki beklemeleri tam olarak yerine getirmesini buna örnek verebiliriz. Bu riya türü de Allah'tan daha çok halkı önemsemeyi ihtiva etmektedir. Tıpkı bir insanın yanında yastığa yaslanmış olarak yatarken hizmetkârı veya kölesi içeriye girdiğinde hemen doğrulan adam örneğinde olduğu gibi… Kuşkusuz burada efendi yerine köleye öncelik verilmiştir. Aynı şekilde, zekâtını adi altınla ve adi hububatla vermeyi âdet haline getirmiş olan birinin başkası tarafından görüldüğünde kınanmaktan korkup zekâtını altının ve hububatın iyisinden vermesi de böyledir. Kınanmaktan korkup orucunu gıybetten ve müstehcen sözler söylemekten koruyarak tutan kişinin durumu da budur. Bu tür riya da haramdır. Çünkü yaratan yerine yaratılana öncelik verilmiştir. Fakat bu tür riya, nafile ibadetlerin kendileriyle yapılan riyadan bir derece aşağıdadır.

Riyakâr "Bunu, onların benim gıybetimi yapmalarına engel olmak için yaptım, çünkü rükû ve secdeleri kısa tuttuğumu ve öteye beriye çok baktığımı gördükleri zaman beni kınayıp gıybetimi yapacaklardı." derse ona şöyle denilir:

Bu düşünce şeytanın bir aldatmacasıdır. Çünkü namazının eksik olması sebebiyle göreceğin zarar, başkasının gıybetiyle göreceğin zarardan daha büyüktür. Eğer burada dini düşünerek hareket etmişsen nefsine olan şefkatin daha fazla olmalıydı. Çünkü hükümdarın kölesinin tarafını gözeten birinin hükümdarı daha çok kollaması gerekir. Ancak riyakârın burada iki hâli vardır:

a) Bunu yapmakla insanların gözünde derece kazanmak ve onlar tarafından övülmek istemesi ki bu haramdır.

b) Riyakârın "Rükû ve secdeleri güzel bir şekilde yerine getirirken ihlâslı olamıyorum. Bunları hızlı olarak yapsam bu kez Allah katında namazım eksik olacak ve insanlar kınayıp gıybetimi yapmak suretiyle bana eziyet verecekler. Ben onların yanında namazı güzelce kılmakla onların kınamalarını engellemiş oluyorum ve buna karşılık bir sevap beklemiyorum. Böyle yapmak, namazı terk etmemden ve böylece sevabı elden kaçırıp kınanmaktan daha hayırlıdır." demesi hâlinde ona şöyle denilir:

Senin üzerine düşen, ibadeti güzel bir şekilde ve ihlâsla yapmandır. Halkın kınamasını riyakârlık yaparak engellemen caiz değildir.

2- Rükû ve secdeleri uzun tutmak, kıyamı uzatmak, elleri kaldırırken güzel bir şekilde kaldırmak, ilk tekbirde acele etmek, rükûdan kalkarken tam olarak doğrulmak, kıraat esnasında mutat surelerden daha fazlasını okumak, oruç tutarken uzun süre susup konuşmamak, zekât verirken malın en iyisini vermek ve pahalı olan köleyi azat etmek gibi, yapılmaması hâlinde ibadetin eksik kalmayacağı ancak yapılmasının ibadet için ilave bir unsur sayılacağı fiille riya yapmaktır. Bütün bunlar, kişi kendi başına kaldığında yapmayacağı şeylerdir.

Bişru'l-Hâfî şöyle söylemiştir: "Hâlid Tahân'ı şöyle derken duydum: Gizli şirkten sakının. Dedim ki, nedir o? Dedi ki, namaz kılarken halkın sana bakması hâlinde secdeleri uzun tutmandır."

3- Cemaatten önce camiye gitmek, birinci safa geçmek, imamın sağ tarafına oturmak gibi, nafile ibadetlerin dışındaki birtakım fazladan fiillerle yapılan riyadır. Bütün bunları yaparken Allah onun kendi başına kalmış olsa namazda nerede duracağına ve ne zaman tekbir alacağına aldırmayacağını bilmektedir. Buraya kadar anlattıklarımız, riya konusu olan şeyler ile birlikte riyanın dereceleriydi. Söz konusu derecelerin bir kısmı diğerlerinden daha ağır ve tehlikeli olmakla beraber hepsi de kınanmıştır.

C. Riya yapma amacı:

Hiç kuşkusuz, riyakârın riya yaparken güttüğü bir amaç vardır. Riyakâr bir mal, makam veya nam elde etmek veya başka bir amaçla riya yapar. Bunun da üç derecesi vardır:

1- Bir günahı işleyebilmek amacıyla riya yapmaktır ki bu en şiddetlisi ve en büyüğüdür. Tıpkı güvenilir biri olarak tanınıp yargıda, vakıflarda ve

yetimlerin malları üzerinde yetki sahibi olarak onları almak veya dağıtmak üzere zekât mallarının kendisine verilmesini sağlayıp gücü yettiği kadarını kendisine ayırmak veya emanet mallarının kendisine verilmesini sağlayıp bir kısmını zimmetine geçirmek vb. amaçlarla ibadet ederken riya yapıp takva ve vera sahibi olduğunu gösteren ve şüpheli şeylerden kaçınan kişi örneğinde olduğu gibi…

Bunlardan bazıları sufîlerin giydiklerini giyip huşû sahibi ve öğüt alan birisi gibi görünür ama bütün bunları yapmadaki kastı helâl olmayan bir hedefe ulaşmaktır. Bazen vaaz meclislerine gider ama maksadı kadınları görebilmektir. Bazen hacca gider ama muradı yolda bir günah işlemektir. Bunlar yüce Allah'ın en sevmediği riyakârlardır. Çünkü onlar Rablerine yaptıkları ibadeti O'na isyan etmede bir merdiven olarak kullanmışlardır. Israrla yapmakta olduğu bir suçla itham edilip kendisinden töhmeti uzaklaştırmak için takva sahibiymiş gibi görünmeye çalışan kişi ile bir emaneti aldığını inkâr edip insanların onu aldığı suçlamasını yönelttikleri ve bunun üzerine "Bu adam kendi malını tasadduk ediyor, nasıl olur da başkasının emanet verdiği malı zimmetine geçirebilir?" denilsin diye malı tasadduk eden kişinin durumu da bu hükme yakındır.

2- Bir malı elde etmek veya bir kadınla evlenmek gibi mübah bir şeyi elde etme amacıyla zikirle meşgul olmak ve zahit görünmeye çalışmaktır. Yine, âbid bir âlimin kızıyla evlenmek isteyip kızını kendisiyle evlendirmek istesin diye ilim ve ibadet ehliymiş gibi görünen kişi de böyledir. Bu da haram bir riyadır. Çünkü burada kişi, Allah'a ibadet ve taat etmekle dünya metaını talep etmektedir. Ancak bu riya birinciden bir alt mertebededir. Çünkü bu riya ile amaçlanan şey bizatihi mübahtır.

3- Herhangi bir haz veya mal elde etmek veya bir kadınla evlenmek amacı taşımamakla birlikte halkın onun eksik biri olduğunu düşünmelerinden veya avamdan biri olduğuna inanmalarından korkarak ibadet gösterisinde bulunmasıdır. Kendisi havastan ve zahitlerden sayılmak istemektedir. Tıpkı yürürken insanlar ona baktığında daha güzel yürümeye başlayan ve hakkında "vakar sahibi değil, eğlenceyi seven birisi" denilmemesi için aceleyi bırakan kişi gibi… Yine, herkesten önce gülen ve mizah yapan, bundan dolayı insanların kendisine küçümseyen gözlerle bakmasından korkup hemen tövbe istiğfar edip derin derin nefes alıp iç çekerek bu duruma üzüldüğünü söyleyen sonra da "İnsanın ne büyük kendini bilmezliği bu!" diyen kişi de böyledir. Oysa Allah, onun kendi başına kaldığında bunu yapmaktan çekinmeyeceğini bilmektedir. Onun tek

korkusu, insanların kendisine saygı duyarak değil, küçümseyerek bakmasıdır.

Yine, teravih veya teheccüt namazı kılan, pazartesi ve perşembe günleri oruç tutan veya sadaka veren bir grup gördüğü zaman tembel olduğunu söylemelerinden korkarak onların yaptıklarını yapan, kendi başına kalmış olsa bunlardan hiçbirini yapmayacak kişi de böyledir.

Aynı şekilde, arefe veya aşure gününde veya haram aylarda susuz kalıp insanların onun oruç tutmadığını öğrenmelerinden korkarak su içmeyen, onun oruçlu olduğunu zannettikleri zaman sırf bundan dolayı yemekten kaçınan veya bir yemeğe davet edilince oruçlu olduğu zannedilsin diye oraya gitmeyen kimse de böyledir. Bazen böyle biri kendisinin oruçlu olduğunu açıkça söylemeyip "bir özrüm var" der. Bunu yapmakla iki çirkin şeyi birlikte gerçekleştirmiş olur. Önce oruçlu olduğunu, sonra riyakâr değil samimî olduğunu ve yaptığı ibadeti insanlara söyleyip de riyakâr olmaktan kaçındığını göstermiş olur. Bunu yapmakla kendisi hakkında "yaptığı ibadeti gizliyor" denilmesini ister. Sonra su içmek zorunda kalırsa açıktan veya ima yoluyla bu hususta kendisi için herhangi bir özür zikretmekten geri durmaz ve kişiyi aşırı susuz bırakan ve oruç tutmasına engel olan bir hastalığı olduğunu söyleyerek bahane uydurur. Veya "filancanın gönlünü hoş etmek için oruç açtım" der. Bazen de riya olsun diye özür ileri sürdüğü zannedilmemesi için suyu içtikten hemen sonra bunları söylemez. Ancak bir süre sabredip özrünü bir hikâye bağlamında zikrederek şöyle der: "Filanca, ihvanı çok seviyor ve insanların onun yemeğinden yemesini çok istiyor. Bu gün bana yemem için çok ısrar etti ve ben de onun gönlünü hoş etmekten başka bir çıkar yol bulamadım!" Yine şöyle der: "Annemin kalbi çok zayıf ve bana çok düşkün. Bir gün oruç tutsam hastalanacağım diye korkuyor ve oruç tutmama izin vermiyor!"

Bu ve benzeri sözler riya alâmetidir ve ancak riya kişinin içinde kök salıp oraya yerleştiği zaman dile gelirler. Samimî ve ihlâslı olan kişi ise halkın kendisine nasıl baktığına aldırmaz. Aksine, yüce Allah'ın kendi hâlini bilmesiyle yetinir.

Buraya kadar riyanın derecelerini ve çeşitli riyakârların mertebelerini anlatmaya çalıştık. Saydıklarımızın hepsi de yüce Allah'ın nefret ve gazabı altındadır. Söz konusu riya insanı helâk eden günahların en ağırlarından biridir. Nefislerin âfetlerini ve kalplerin gailelerini bilmeyen cahil âbidler bir yana, bazen riyanın kaygan yollarında önde gelen âlimlerin bile ayağı kayabilir.

KARINCANIN YÜRÜMESİNDEN DAHA SESSİZ OLAN GİZLİ RİYA

Bil ki riya, açık ve gizli olmak üzere iki kısımdır. Açık riya; kişiyi amele tahrik ve sevk eden riyadır. Kişi bununla sevap kazanmayı kastederse daha açık riya olur. Bundan bir derece gizlisi ise tek başına kişiyi amele sevk etmemekle birlikte Allah rızası güdülen ameli hafifletip sevabını azaltan riyadır. Tıpkı her gece teheccüt namazı kılmayı âdet edinmiş birine o gece namaz kılmak ağır geldiği hâlde bir misafiri geldiğinde canlanıp namazın ona hafif gelmesi örneğinde olduğu gibi… Bu örnekteki adam sevap kazanma umudu olmasaydı sadece misafire gösteriş yapmak için namaz kılmayacaktı.

Bundan daha gizli olanı, amele etki etmediği gibi onu kolay ve hafif hâle getirmeyen ancak bununla birlikte kalpte gizli olan riyadır. Bu riyanın kişiyi amele yönlendirmede etkili olmadığı durumlarda bazı alâmetler olmaksızın bilinmesi mümkün değildir.

Gizli riyanın en açık alâmetlerinden birisi, yapmış olduğu ibadeti insanların görmesi sebebiyle kişinin sevinmesidir. Amelinde samimî ve riya düşüncesi olmayan, hatta ondan hoşlanmayıp reddeden nice kullar vardır ki insanların amelini görmesine sevinir ve memnun olurlar. Bu durum, yapmış oldukları ibadetin ağırlığını kalplerinden kaldırıp onları rahatlatır. İşte bu sevinç gizli bir riyanın varlığını gösterir. Kişinin sevinci oradan sızmıştır. Kalbin insanlara iltifatı olmasaydı insanların amelini görmeleri anında sevinç ortaya çıkmazdı. Böyle bir durumda riya, ateşin taşın içinde gizlenmesi gibi kalpte gizlenmiştir. Halkın ameli görmesi, sevinç ve sürüru kalpten dışarıya çıkarmıştır. Sonra kişi, insanların amelini görmesi sonucu duyduğu sevincin lezzetini alıp da bundan hoşlanırsa riyanın gizli damarı için bu temel bir gıda hâline gelir. Sonunda riya gizli bir şekilde hareket etmeye ve istediğini gizli olarak almaya devam eder. Böylece açıkça ifade edilmeye ihtiyaç olmasa bile insanların ima ile anladığı bir şeyi yapmakta zorlanır.

Bazen riya gizli olup ne ima yoluyla ne de açık olarak söylemekle ortaya çıkmaz ancak bitkinlik ve solgunluk belirtisi göstermek, düşük bir ses tonuyla konuşmak, dudak kuruluğu, tükrük azlığı, gözyaşı izleri ve bütün gece uyanık olduğunu gösteren uyuklama hâli gibi birtakım işaretlerle ortaya çıkar.

Bundan daha gizlisi, görülmesini istemeyecek şekilde gizlenmesidir. Ancak bununla birlikte kişi insanları gördüğü zaman ona önce selam

vermelerini, güleryüzle ve saygıyla karşılanmayı, övülmeyi, ihtiyaçlarının karşılanması için harekete geçilmesini, alışverişte kendisine kolaylık gösterilmesini ve bir meclise geldiğinde ona yer açılmasını ister. Birisi bu konularda ona karşı kusur işlerse kalbine ağır gelir. Sanki nefsi, gizlemiş olduğu ibadet ve taatten dolayı ona saygı duyulmasını talep etmektedir. Oysa söz konusu ibadetleri yaptığı sırada insanlar onu görmemiştir. Yapmış olduğu ibadet ve taat olmasaydı insanların onun hakkında kusur işlemesinin normal olmadığını düşünmeyecekti. Halkla ilgili hususlarda ibadetin varlığı ile yokluğu bir olmadıkça kişi Allah'ın kendi hâlini bilmesiyle yetinmez ve karıncanın ayak sesinden daha sessiz olan gizli riyanın şaibesinden kurtulamaz. Bütün bunlar kişinin alacağı ecri neredeyse boşa çıkarır. Bu durumdan sadece sıddîklar kurtulabilir.

Vehb b. Münebbih şöyle anlatıyor: "Âbidlerden biri arkadaşlarına der ki: 'Bizler azgınlığa düşeriz endişesiyle mallarımızı ve çocuklarımızı terk ettik. Biz, bu yaptığımız işte mal sahiplerinin malları sebebiyle kapıldıkları azgınlıktan daha fazlasına kapılmaktan endişe ediyoruz. Bizden biri başkasıyla karşılaştığında dindeki konumundan dolayı saygı görmek ister, bir ihtiyacı olup onu istese dindeki konumundan dolayı istediği şeyin ona verilmesini ister, bir şey satın aldığı zaman dindeki konumundan dolayı kendisine indirim yapılmasını ister!' Âbidin bu sözleri hükümdarlarına ulaşınca atına binip maiyetiyle birlikte yola çıkarak onu görmeye gelir. Bütün ova ve dağ insanlarla dolar. Âbid der ki nedir bu? Denilir ki, bu gelen hükümdardır! Arkadaşına der ki bana hemen yiyecek bir şeyler getir! O da hemen biraz yeşillik, zeytinyağı ve ağaç özü getirir. O da avurtlarını onlarla doldurup kaba bir şekilde hızla yemeye başlar. Hükümdar der ki, nerede o âbid? Derler ki, işte şu adam! Hükümdar ona der ki sen nasıl birisin? Der ki, insanlar gibi biriyim! Bunun üzerine hükümdar onda hayır olmadığını söyleyerek oradan ayrılır. O ayrılınca âbid der ki, beni kınayıp yeren bir şekilde onu yanımdan uzaklaştıran Allah'a hamd olsun."[82]

İhlâs sahipleri gizli riyadan sürekli olarak korkmuşlar, bu yüzden yapmış oldukları salih amelleri insanların aldatma yoluyla ellerinden almamaları için büyük çaba göstermişler ve insanların yapmış oldukları çirkin amelleri gizlemeye duydukları hırstan daha büyük bir hırsla amellerini gizlemeyi istemişlerdir. Bütün bunları yapmalarının sebebi, amellerinin halis olması ve yüce Allah'ın kıyamet gününde onlara ihlâsları sayesinde mükâfat vermesidir. Onlar bu hâlleriyle, Allah'ın evini ziyaret etmek amacıyla Mekke'ye doğru yola çıkan hacılara benzerler. Çünkü hacılar yola çıkarken

çölde yaşayanların alışveriş esnasında kalp ve değersiz altını almadıklarını bildiklerinden yanlarına halis altın alırlar. Çölde insanlar daha çok şeye ihtiyaç duyarlar ve sığınabilecekleri bir vatanları da yoktur. Bu durumda insanı halis altından başkası kurtaramaz. Kalp erbabı kıyameti ve azık edindikleri takvayı işte bu gözle görürler.

Görüldüğü gibi gizli riyanın şaibeleri pek çok olup sayılması mümkün değildir.

İnsan, yaptığı ibadeti bir insanın, hayvanın veya çocuğun görmesi arasında kalbinde fark hissettiğinde onda riyanın bir şubesi var demektir.

Çünkü insanın hayvanlardan yana bir tamahı ve isteği olmazsa yanında bir hayvanın bulunup bulunmadığına aldırmaz. Kişi ihlâslı ve Allah'ın kendisini bilmesiyle yetinen biriyse çocukları ve delileri önemsiz gördüğü gibi, akıllı insanları da önemsemez. Bilir ki akıllı insanlar da ona rızık veremez, ecelini belirleyemez, sevabını artıramaz, göreceği azabı eksiltemez. Ancak her şaibe ibadetten alınacak ecri boşa çıkarmaz ve ameli ifsat etmez. Aksine, bu konunun tafsilatı vardır.

"Yaptığı ibadetin bilinmesine sevinmeyen bir kimse göremezsin! Bunların hepsi de kınanmış mıdır?" diye sorulursa şöyle cevap verilir:

Sevinç; övülen ve kınanan sevinç olmak üzere iki kısma ayrılır. Övülen sevinç de kendi arasında dört kısımdır:

1- Kişinin kastının ibadeti gizlemek ve onu sadece Allah için yapmak olması. Ancak halk onun yaptığı ibadete muttali olduğunda Allah'ın onları buna muttali kıldığını bilerek en güzel hâlini ortaya koyar. Bu durumu Allah'ın yaratışının güzelliğinin, kendisini görmesinin ve ona lütufta bulunmasının bir delili sayar. Kendisi ibadetlerini ve günahlarını gizlemiş, Allah ise onun yaptığı ibadeti insanlara göstermiş, günahını ise örtmüştür. Çirkin fiilin örtülmesinden ve güzel işin ortaya çıkmasından daha büyük bir lütuf yoktur. Böylece insanların onu övmelerine ve kalplerinde yer edinmeye değil, yüce Allah'ın kendisini güzel bulmasına sevinir. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*De ki: Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler.*" (Yûnus, 10/58)

2- Dünyadayken yüce Allah'ın, yapmış olduğu güzel fiilleri insanlara gösterip çirkin fiilleri örtmesini, âhirette de kendisine böyle davranacağının delili sayar. Hz. Ali radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Allah dünyada*

kişinin işlediği günahı örtmüş ve affetmişse, Allah affetmiş olduğu şeye geri dönmekten daha yücedir.”[83]

Birinci kısma göre, makbul olmaktan dolayı duyulan sevinç, gelecek mülâhazası olmaksızın anlık olur. İkinciye göre ise ilgi geleceğe yönelir.

3- İbadet ederken kendisini görenlerin ona uyacaklarını ve böylece alacağı ecrin katlanacağını zannetmesi. Bu durumda kişi sonradan ortaya çıkması sebebiyle ibadetinden alenîlik sevabını alırken, ilk baştaki gizli ibadet etme niyetinden dolayı ayrı bir sevap daha alır. Bir ibadette insanların kendisine uymuş olduğu kimse, ötekilerin ecirlerinde hiçbir eksilme olmaksızın onların yaptığı ibadetlerin ecirlerini de alır. Bu ecri kazanmayı ummak da sevince sebep olur. Çünkü kazanç emarelerinin görünmesi kişiye zevk verir ve onu sevindirir.

Müslim’in Ebû Zerr radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde şöyle gelmiştir: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme denildi ki, bir iyilik yaptığında insanlar tarafından övülen kişi hakkında ne dersiniz? Şöyle buyurdu: Bu durum müminin dünyadaki müjdesidir.*”[84]

4- Yaptığı ibadeti görenlerin kişiyi övmeleri ve onun da onların bu övgülerinde yüce Allah’a itaat etmelerinden, O’na itaat eden bir adamı sevmelerinden ve kalplerinin taate meyletmesinden dolayı sevinmesi. Çünkü insanlar arasında, Allah’a itaat eden kimseye haset edenler, onu kınayanlar, alay edenler ve riyakâr olmakla suçlayanlar da vardır. O ise Allah’ın kullarının sahip oldukları güzel imana sevinmiştir.

Fakat kişi insanların kalplerinde yer edindiğine, böylece onların kendisini övmelerine, saygı göstermelerine, ihtiyaçlarını görmelerine ve ona değer vermelerine sevinirse işte bu hoş görülmeyen ve kınanan sevinç kapsamına girer.

O zaman “*Adamın biri dedi ki ey Allah’ın elçisi, kişi bir amel işler ve bu onu sevindirir. Yaptığı amel insanlar tarafından görülürse bu da hoşuna gider? Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Onun iki ecri vardır: Birisi gizli yaptığından, diğeri de alenî hâle geldiğinden dolayı alacağı ecirdir.*”[85] ifadesiyle Ebû Hureyre radıyallâhu anh tarafından nakledilen hadiste kastedilen nedir, diye sorulursa buna üç yönden cevap verilir:

a) Bu hadis zayıf sayılmıştır. Çünkü hadisi rivâyet edenlerin çoğu onu Ebû Sâlih’e dayandırarak mevkûf olarak nakletmiş ve Ebû Hureyre radıyallâhu anhı zikretmemiştir. Tirmizî de hadisi Ebû Sâlih-Ebû Hureyre

şeklinde merfû olarak rivâyet ederek garîb bir hadis olduğunu söylemiştir. [86]

b) Tirmizî'nin belirttiğine göre bazı âlimler hadisi şöyle yorumlamışlardır: Hadis, hayırlı bir iş yapmasından dolayı kişinin insanların onu övmesini beğenmesi anlamına gelir. Çünkü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sizler Allah'ın yeryüzündeki şahitlerisiniz.*"[87] Fakat insanların hayrı ondan bilip bu yüzden ona değer vermelerini beğenirse bu riya olur.

c) Âlimlerden birisi şöyle demiştir: "Yaptığı hayırlı amel insanlar tarafından görüldüğü zaman onun yaptığını yapmaları, böylece onların da ecrini alması ümidiyle işini beğenmiştir."

YAPILAN AMELİ BOŞA ÇIKARAN VE ÇIKARMAYAN GİZLİ VE AÇIK RİYA

Kul, ibadetini ihlâsla yapmaya niyet etmiş ve sonra riya belirmişse bu durumda iki şık söz konusu olur: Riya ya ibadetini bitirdikten sonra veya bitirmeden önce belirmiştir.

İbadetini bitirdikten sonra izhar etmeksizin kendiliğinden insanlar tarafından görülmesine sevinmişse bu durumda yapılan ibadet boşa gitmez. Çünkü ibadet ihlâsla tamama ermiştir ve bundan dolayı sonradan meydana gelen bir şey ona etki etmez. Özellikle de kendisi o ibadeti göstermeye kalkmadıkça ve dile getirmedikçe amelinin sevabı boşa gitmez. Olan şey sadece onun ibadeti izhar etmesiyle Allah'ın izhar etmesinin aynı anda meydana gelmiş olmasıdır.

Fakat ibadeti bittikten sonra yaptığı ibadetten başkalarına söz edip onu bu şekilde izhar ederse durumundan korkulur. İbadetini bitirdikten sonra övülmek için ondan başkalarına söz eden kişinin kalbinde, ibadeti yaptığı anda genel olarak bir çeşit riya vardır. Eğer kalbinde böyle bir şey yoksa ihlâsından dolayı sevap kazanır ama başkalarına söz etmekle riya yaptığı için cezalanır. Bundan kurtulsa bile ecri eksik olur.

Bize rivâyet edildiğine göre Süfyânü's-Sevrî şöyle söylemiştir: "Bana şöyle bir hadis ulaştı: *Kul amelini gizli olarak yapar. Şeytan, amelini açığa vurması için kulun peşinden ayrılmaz ve sonunda kul onu açığa vurur ve böylece açığa vurarak yapılmış amel olarak defterine yazılır. Sonra şeytan, yaptığı amelden dolayı övülmek istemesi için kulun peşini bırakmaz. Kul*

yaptığı amelden dolayı övülmek isteyince açığa vurarak yapılmış amel yazısı silinir ve riya ile yapılmış amel olarak yazılır.”[88]

Bu gizli hileye bakın! Çünkü gizli yapılan amel ile açıktan yapılanı arasında yetmiş derece fazilet farkı vardır.

Riya, ihlâsla başlamış olduğu namazı bitirmeden önce belirmişse ve sadece sevinmekten ibaret olup amele etkisi olmamışsa bir şey olmaz. Eğer ameli tahrik eden bir riya ise ve ibadet onunla bitirilmişse alınacak ecir boşa gider. Kişinin namaz kılarken yanına birinin gelmesi ve ona bakması hâlinde, onun görmesi için namazını uzatmasını buna örnek verebiliriz.

İbadete başlarken mevcut olan duruma gelince, kişinin namaza başlarken riya kastı gütmesi ve namazını bu şekilde tamamlaması hâlinde kıldığı namaz geçersizdir. Namaz içindeyken yaptığı şeye pişman olursa bana göre namazı yeniden kılmalıdır.

RİYANIN İLACI VE RİYAKÂR KALBİ TEDAVİ ETME YÖNTEMİ

Daha önce verilen bilgilerden riyanın amelleri boşa çıkardığını, yüce Allah’ın gazabına sebep olduğunu ve insanı helâke sürüklediğini öğrenmiş oldun. Bu özellikleri taşıyan bir hastalığın ortadan kaldırılması için paçaları sıvamaya değer. Herkes bu mücahedeyi yapmak zorundadır. Çünkü çocuk, aklı ve temyiz melekesi zayıf olarak doğar. Sonra insanların birbirlerine karşı yapmacık tavırlar takındıklarını görür ve yapmacık davranma isteği zorunlu olarak ona da hâkim olur. Yapmacık tavırlar takınmanın kişiyi helâk ettiğini ancak aklı kemâl bulduktan sonra anlar. Oysa riya çoktan kalbinde kök salıp oraya yerleşmiştir. İşte o zaman riyayı oradan çekip çıkarmak için ağır bir mücahedeye ve güçlü bir sabra ihtiyaç duyar. Bu mücahedeye duyduğu ihtiyaç süreklidir. Ancak ilk başlarda mücahede kişiye ağır gelir ve yol aldıkça bu durum hafifler. Riyanın tedavisinde iki makam vardır:

Birincisi; riyanın dallara ayrılıp her yana yayılmasına sebep olan damarları ve kökleri söküp çıkarmaktır.

İkincisi; tehlike oluşturan kısımları o anda ortadan kaldırmaktır.

Birinci makam: Riyanın damarlarını ve köklerini söküp çıkarmaktır. Riyanın aslı nam ve mertebe sahibi olma sevgisidir. Bunu biraz daha ayrıntıya dökersek üç esas ortaya çıkar:

1- Övülmenin lezzetinden hoşlanmak

2- Kınanmanın acısından kaçmak

3- İnsanların sahip oldukları şeylere tamah etmek.

Riyanın bu sebeplerden doğduğunu ve riyakârı harekete geçiren dinamiklerin bunlar olduğunu gösteren delillerden biri de Hibetullah b. Muhammed'in (…) Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallâhu anhdan bize naklettiği şu hadistir: "*Adamın birisi Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme gelerek dedi ki ey Allah'ın elçisi, kişi cesaret, hamiyet ve gösteriş için savaşır. Bunların hangisi Allah yolundadır? Bu soru üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Kim Allah'ın kelimesinin en yüce olması için savaşırsa o Allah yolundadır.*"[89]

Hadiste geçen "*cesaret için savaşır*" ifadesi, dillerde hatırlanıp övülmek için savaşmak anlamına gelir. Hamiyet için savaşmak ise kişinin yenilmeyi veya yenilmiş diye kınanmayı içine sindiremediği için savaşmasıdır. Gösteriş için savaşmak ise önemli birisi olduğunu ve konumunu göstermek için savaşmaktır. İşte, kalplerde nam ve kıymet sahibi olma zevkini istemek budur.

İnsan bazen övülmeyi arzulamaz ve buna tamah da etmez ancak cömertlerin arasında bulunan cimri adam gibi kınanmaktan çekinir. Çünkü cömertler sadaka verdikleri zaman cimrilikle suçlanmamak için o da verir. Yiğit ve cesur kimseler arasında bulunan korkak da böyledir. O da kınanmamak için savaşta sebat edip kaçmaz. Bu iki örnekte anlatılan kişiler övülmek istememişlerdir. Çünkü övülme umutları yoktur. Ancak kınanmaktan sakınmışlardır. Bazen insan, bilgisi olmadığı hâlde sırf cahillikle kınanmaktan çekindiği için fetva verir!

Riyakârı, riya yapmak için harekete geçiren işte bu üç hususdur. Bunun ilacı, bu bölümün birinci kısmında özetle zikrettiğimiz şeylerdir. Fakat biz şimdi riyaya mahsus olanları burada zikredeceğiz.

İnsanın, o anda veya gelecekte kendisi için daha hayırlı, faydalı ve zevkli olduğunu zannettiği için bir şeyi yapmaya niyetlendiği ve ona rağbet ettiği anlaşılmaz bir şey değildir. Kişi yapmaya niyetlendiği şeyin o anda kendisine zevk vermekle birlikte gelecekte zararı dokunacağını bilirse ona yönelik rağbetini kesmek kolay olur. Tıpkı balın lezzetli olduğunu bilen ama daha sonra balda zehir olduğunu öğrenen kişinin onu yemekten vazgeçmesi örneğinde olduğu gibi… Riya konusundaki rağbetin ortadan kaldırılmasının yolu da budur. Yani, kişinin riyanın zararını bilmesidir. İnsan riyanın verdiği zararı, kalbinin salahı hakkında elinden kaçırdığı güzellikleri, âhirette kaybettireceği mertebeleri, bütün yaratılmışların önünde kendisine "ey günahkâr, ey riyakâr"[90] diye nida edileceği günde

maruz kalacağı azabı, gazabı ve horluğu bildiği zaman riyadan vazgeçer. Bunun yanında bir de halkın kalplerini gözleyip onları hesaba katmanın verdiği dikkat ve gayret dağınıklığına maruz kalır. Çünkü insanları razı etmek asla ulaşılamayacak bir hedeftir. Bir grup insanın razı olduğu şeye diğer bir grup kızar. Allah'ı kızdırmak pahasına insanları razı etmek isteyen kişiye yüce Allah gazap ettiği gibi, o insanların da ona kızmalarını sağlar. Sonra kişinin onların övgüsünü kazanıp Allah tarafından kınanmakla elde edebileceği şey nedir? Onların övgüsü ne rızkını artırır ne ecelini uzatır ve ne de ihtiyaç duyduğu gün kendisine bir faydası olur.

İnsanların sahip oldukları şeylere tamah etmeyi izale etmek için, vermek ve vermemek hususunda kalpleri emri altında tutanın Allah olduğunu ve O'ndan başka rızık veren olmadığını bilmek gerekir. Halkın sahip olduğu şeylere tamah eden kişi zillet ve hüsrandan kurtulamaz. Muradına erse bile minnet altında olmaktan ve küçümsenmekten kurtulamaz. Bu durumda nasıl olur da yalancı bir ümit ve bazen isabet edip bazen ıskalayan fasit bir vehim karşılığında Allah katında olan güzellikleri bırakıp gider? İsabet etmiş olsa bile alacağı lezzet, minnet altında olmasının ve zilletin verdiği acıyı telâfi edemez!

İnsanların kınamasına gelince, bundan neden çekinsin? Onların kınaması, Allah'ın onun hakkında yazmamış olduğu kadere bir şey ilave edemez, ecelini öne alamaz ve rızkını geciktiremez. Bütün kullar âciz varlıklardır; ne kendilerine bir yarar sağlamaya ne bir zararı savmaya ne ölümden kurtulmaya ne yaşamaya ve ne de yeniden dirilmeye malik değillerdir.

Bu sayılan sebeplerin âfeti ve zararı kişinin nefsinde yer ettiği zaman riya yapma rağbeti yatışır ve kalbi Allah'a yönelir. Çünkü akıllı kişi zararı fazla, yararı az olan şeye rağbet etmez. İnsanların onun kalbindeki riya kastını öğrenseler kendisinden iğreneceklerini bilmek kişiye yeter! Pek yakında Allah, riyakârın içinde gizlediği niyeti açığa çıkaracak, onu insanlara sevimsiz gösterecek, onun riyakâr ve Allah katında gazaba uğramış birisi olduğunu haber verecektir. Eğer Allah için ihlâsla amel etmiş olsa Allah onun bu samimiyetini insanlara gösterir, onu insanlara sevdirir, onları ona hizmet ettirir, onu övüp yüceltmelerini sağlar. Bununla birlikte insanların kişiyi övmesi onu kemâle erdirmediği gibi, kınamaları da bir eksiklik getirmez. Tıpkı Temîmoğulları'nın şairinin[91] dediği gibi: "Şüphesiz ki övgüm süstür, kınamam ise lekedir! Bu sözleri duyan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: *O sözünü ettiğin Allah'tır.*"[92]

Allah katında kınanmış biri olduktan sonra insanların onu övmeleri kişiye ne hayır getirir? Allah katında övülmüş olduktan sonra insanların onu kınaması kişiye ne kötülük getirir?

Aklına âhireti ve onun ebedî nimetlerini getiren kişi, dünya hayatı günlerinde halkla ilgili şeyleri, onu kederlendiren ve hayatı çekilmez hâle getiren şeyleri önemsemez. Aklını başına toplayıp kalbini yüce Allah'a döndürür. Böylece riyanın getireceği zilletten ve halkın kalplerini kontrol edip onların kendisinden razı olup olmadıklarını anlamaya çalışmaktan kurtulur. Bu ihlâsından kaynaklanan nurlar kalbini sarmalar, böylece göğsü genişler, Allah'a aşinalığını, halka yabancılığını, dünyayı küçümsemesini ve âhireti önemsemesini artıracak lâtif mükaşefelerin kapısı kendisine açılır. Sonunda halkın konumu kalbinden düşer, riya güdüsü tamamen çözülüp dağılır ve ihlâs rotasına kolaylıkla girer. Buraya kadar söylediğimiz şeylerle daha önce bu bölümün birinci kısmında zikrettiklerimiz, riyayı kalpten söküp çıkarmaya yarayan ilmî (teorik) tedavi şekilleriydi.

Amelî (pratik) tedaviye gelince; ibadetleri gizli yapmaya kendisini alıştırmak ve kalbi Allah'ın onu bilmesi ve yaptığı ibadeti görmesiyle yetininceye, nefsi Allah'tan başkasının da onun yaptığı ibadeti bilmesi için nefsiyle çekişmeyi bırakıncaya kadar çirkin fiillerin kapalı kapıların ardında işlenmesi gibi, ibadetleri kapalı kapılar ardında yapmaktır.

Riyanın, amelleri gizlemek kadar önemli bir ilacı yoktur. Mücahedenin başlarında bunu yapmak kişiye çok ağır gelir. Kendini zorlayarak bir süre bu duruma sabrederse ağırlığı ortadan kalkar, Allah'ın art arda gelen lütufları ve kullarına verdiği başarı ve yardım desteği sebebiyle bunu yapmak ona kolay gelmeye başlar. O hâlde kula düşen mücahede etmektir. Başarı Allah tarafından ihsan edilir.

İkinci makam: İbadet sırasında ortaya çıkan riya dürtüsünü savuşturmak hakkındadır. Bunun da nasıl yapılacağının öğrenilmesi gerekir. Çünkü nefsiyle mücahede edip kanaatkâr olmakla, tamahkârlığı bırakmakla, kendini halkın gözünden düşürmekle, onların övgülerine ve kınamalarına önem vermemekle riyayı kalbinden söküp çıkaran kişiyi ibadet sırasında şeytan rahat bırakmaz. Riya düşünceleriyle karşısına çıkarak tahriklerine devam eder. Nefsin arzusu ve meyli tamamen ortadan kalkmaz. Bundan dolayı akla gelen riya düşüncesini savuşturmak için canla başla gayret etmek gerekir.

Riya düşünceleri üç çeşittir. Bazen hepsi bir anda akla gelir. Bazen de tedricen birbirini takip ederler. İlki halkın kendisini gördüğünü bilmek ve görmelerini ummaktır. Sonra ardından nefis onların övgüsüne ve gözlerinde değer kazanmaya rağbet etmeye başlar (bu ikincisidir). Bunun ardından nefis bu durumu kabul edip ona meyleder ve gerçekleştirmeye niyetlenir (bu üçüncüsüdür).

Birinci düşünce bilgiden ibarettir. İkincisi arzu ve rağbet diye isimlendirilen hâldir. Üçüncüsü ise niyet ve kesin karar diye adlandırılan fiildir.

En mükemmel kuvvet birinci düşünceyi savuşturmada ve ardından ikincisi gelmeden onu geri çevirmede gizlidir. Kişi, halkın kendisini gördüğünü öğrenme veya görmelerini umma düşüncesi aklına gelirse şöyle diyerek onu savuşturur: “Halktan sana ne! İster senin ne yaptığını bilsinler ister bilmesinler. Allah senin hâlini en iyi şekilde biliyor. O’ndan başkasının bilmesinin sana ne faydası var!”

Kalbinde yer etmiş olan riya sebebiyle övülmenin zevkini tatmaya duyduğu rağbet harekete geçerse nefsine riyanın âfetlerini, nefrete maruz kalacağını ve amellerine en muhtaç olduğu anda hüsrana uğrayacağını hatırlatır. Nasıl ki insanların kendisini gördüklerini bilmek riyaya duyulan arzuyu ve rağbeti kamçılıyorsa, riyanın âfetlerini bilmek de söz konusu arzunun mukabilinde riyadan iğrenme duygusunu harekete geçirir. Riya arzusu kabul etmesini ve iğrenme duygusu reddetmesini dayatır. Nefis ise bu ikisinin en güçlüsüne ve en baskınına uyar. O hâlde riyayı bu üç şeyle geri püskürtmek gerekir: Bilgi, iğrenme ve reddetme.

Kul bazen ibadetine ihlâs azmiyle başlar, sonra riya düşüncesi aklına düşünce onu kabul eder. Bu sırada aklına ne bilgi gelir ne de kalpte bulunan iğrenme duygusu! Bunun sebebi, kalbin kınanmaktan korkma ve övülmeyi isteme duygularıyla dolu olması ve kalpte başkasına yer kalmayacak şekilde hırsın orayı tamamen istila etmesidir. Bundan dolayı riyanın âfetlerine ve kötü akıbetine dair kalbin daha önceki bilgisi aklından gider. Çünkü kalpte övülme arzusu ve kınanma korkusundan dolayı boş yer kalmamıştır. Bu durumdaki kişinin durumu, nefsine halim olması gerektiğini ve öfkelenmenin kötü bir şey olduğunu hatırlatıp onu öfkelendirecek bir olay olduğunda halim olmak için gayret etmeye niyetlenen, sonra öfkesini alevlendiren bir olay olduğunda önceki niyetini unutup kalbi öfkenin âfetlerini hatırlamasına engel olacak şekilde öfkeyle dolan adamın hâline benzer. İşte, arzunun tatlılığı kalbi bu şekilde doldurur ve öfkenin acılığı

bilginin ışığını söndürür. Buna benzer bir olay sahâbenin de -radıyallâhu anhüm- başına gelmiş, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme ağacın altında savaştan kaçmayacaklarına dair biat edip söz verdikten sonra[93] Huneyn savaşında çoğunun kalbi korkuyla dolunca önceki sözlerini unutarak savaş alanından kaçmışlardır.[94]

Aniden saldıran arzuların çoğu böyledir. Bu durumda iman akdine dâhil olan zarar bilgisi unutulur. Bilgi unutulunca iğrenme duygusu ortaya çıkmaz. Çünkü iğrenme duygusu bilginin semeresidir.

Bazen kişi bu bilgiyi hatırlar ve aklına gelen düşüncenin onu Allah'ın gazabına maruz bırakacak riya düşüncesi olduğunu bilir. Fakat arzusunun şiddetli olmasından dolayı o çirkin fiili yapmaya devam eder. Böylece arzusu aklına galip gelir. O anda alacağı zevki terk edemez ve sonradan tövbe ederim, der veya arzusunun şiddetinden dolayı bunları düşünemez bile! Nice âlimin aklına bir söz söyleme düşüncesi gelir de halka gösteriş yapmaktan başkası o sözü söylemesine izin vermez. Durumunu bildiği hâlde bunu yapmaya devam eder. İğrenme duygusundan yoksun olan bilgisinin de ona bir faydası olmaz.

Bazen bilgi iğrenme duygusuyla birlikte gelir, sonra da kişi riya dürtüsüne uyar. Bu durum, iğrenme duygusu arzunun kuvvetine oranla daha zayıf olduğunda ortaya çıkar. Burada da kişi iğrenme duygusundan bir fayda göremez. Çünkü iğrenmenin amacı kişiyi riya ihtiva eden fiili yapmaktan alıkoymasıdır.

O hâlde bilgi, iğrenme ve reddetme üçlüsü birlikte olmadan riya konusunda bir başarı sağlanamaz. Reddetme, iğrenme duygusunun semeresidir. İğrenme ise bilginin semeresidir. Bilginin kuvveti iman kuvvetine ve bilginin nuruna bağlıdır. Bilginin zayıflığı ise gaflete, dünyayı sevmeye, âhireti unutmaya, Allah katındaki nimetleri az düşünmeye, dünya hayatının âfetlerini ve âhiret nimetlerinin büyüklüğünü pek az düşünmeye bağlıdır. Bunlardan bir kısmı diğer kısmını doğurur ve semeresini verir. Bütün bunların aslı ise dünya sevgisi ve arzuların kişiye galip gelmesidir. Dünya sevgisi bütün günahların başı ve kaynağıdır. Çünkü kalbi soyup talan eden şey, nam ve makam sahibi olmak istemenin ve dünya nimetlerinin tatlılığıdır. Bunlar kişinin akıbetini düşünmesine ve bilginin ışığında aydınlanmasına engel olurlar.

"Tabiatının riyadan hoşlandığının farkına varan kişi hakkında ne dersin?" diye sorulursa şöyle cevap veririz: İnsan, tabiatında olanı tamamen silmekle

mükellef değildir. Onun sorumlu olduğu şey tabiatında olan çirkin huylara muhalefet edip aksini yapmaktır.

İBADETLERİ AÇIKTAN YAPMA NİYETİ HAKKINDA VERİLEN RUHSAT

Bil ki, amellerin gizli olarak yapılmasında ihlâslı olma ve riyadan kurtulma faydası vardır. Açıktan yapmakta ise insanlara örnek olma ve onları hayra teşvik etme faydası söz konusu olmakla birlikte riya âfeti de vardır. Amelleri açıktan yapmak iki kısımdır. Birincisi amelin kendisiyle, diğeri ise ameli dile getirmekle ilgilidir.

Birinci kısım: İnsanları teşvik etmek için gözleri önünde sadaka vermek gibi davranışlardır. Sahih olarak rivâyet edilen bir hadiste geldiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir keresinde insanları sadaka vermeye teşvik edici sözler söyleyince Ensâr'dan birisi bir kese para getirir. Onun ardından diğerleri de bir şeyler getirirler. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: "*Kim İslam'da güzel bir âdet ortaya çıkarırsa onun ecrini aldığı gibi onu yapanların ecirlerini de alır ve diğerlerinin ecirlerinde bir eksilme olmaz.*"[95]

Bil ki, hac ve cihat gibi bazı amellerin gizli olarak yapılması mümkün değildir. Bunları yapmak, insanlara ilan etmek anlamına gelmez. Aksine, sadece bir teşvikten ibarettir. Asıl olan bunlara riya için değil, başkalarını teşvik için girişmektir. Sadaka vermek ve namaz kılmak gibi bazı amellerin ise gizli yapılması mümkündür. Sadakanın açıktan verilmesi sadaka alan kişiye eziyet verecek ancak insanları sadaka vermeye teşvik edecekse gizli verilmesi daha faziletlidir. Çünkü başkalarına eziyet vermek haramdır. Başkalarına eziyet verilmesi söz konusu değilse hangisini yapmanın daha faziletli olacağı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Kimilerine göre başkalarına örnek olmak söz konusu olsa bile gizli vermek açıktan vermekten daha faziletlidir. Kimisine göre ise başkalarına örnek olmayacaksa gizli vermek açıktan vermekten daha faziletlidir. Fakat başkalarına örnek olmak söz konusu olduğunda açıktan vermek daha faziletlidir. Örnek olmanın üstünlüğünden dolayı bu görüş daha doğrudur. Açıktan verilmesi hâlinde korkulan şey riyadır. Riya lekesi meydana geldiği zaman başkalarına örnek olmanın kişiye bir faydası olmaz. Ancak ameli açıktan yapanın iki görevi vardır:

Birincisi; başkalarına örnek olacağını bildiği veya kuvvetli bir biçimde zannettiği yerlerde ameli açıktan yapmaktır. Amel ancak başkalarına örnek olma niyetiyle ve örnek olma konumunda olan kişi tarafından onu örnek alma durumundaki kişi karşısında açıktan yapılabilir.

İkincisi; kalbini kontrol etmektir. Çünkü bazen kalpte gizli riya isteği olabilir ve bu da kişiyi başkalarına örnek olma bahanesiyle amelini açıktan yapmaya yöneltir. Oysa onun tek arzusu ameli sayesinde insanlara şirin görünmek ve başkalarının örnek aldığı birisi olmaktır. Kuvvetli ihlâs sahipleri dışında açıktan amel yapanların hepsi bu hâldedir. Onlar ise pek azdır. Zayıf olan kişinin kendisini bununla aldatmaması gerekir. Yoksa hiç farkında olmadan helâk olur. Zayıf olan kişi, yüzmeyi çok iyi bilmediği hâlde boğulmak üzere olan bir gurup insanı görüp onlara acıyarak kendisine tutunmaları için yanlarına giden ama kurtarmak istediği kimseler boğulduğu gibi kendisi de boğulan adama benzer. Keşke riya boğulmak gibi olsaydı! Çünkü boğulmanın vereceği acı bir anlıktır. Oysa riyanın azabı çok uzun süre devam eder. İşte, âbidlerin ve âlimlerin ayaklarının kaydığı yer burasıdır. Çünkü onlar açıktan amel yapma konusunda kuvvetli kimselere benzemeye çalışırlar ama kalpleri ihlâslı olmaya güç yetiremez. Böylece bütün kazançları riya nedeniyle boşa gider.

Bu durumu fark etmek çok zordur. Bunu anlamanın ölçüsü nefsini teftiş etmektir. Eğer kendisine “Sen amelini gizli yap ki insanlar akranın olan başka bir âlimi örnek alsınlar ve böylece amelini gizli yapmanın ecri yanında açıktan yapma ecri de alırsın.” denildiğinde kişinin kalbi kendisinin örnek alınan kişi olmasını isterse o zaman ameli açıktan yapan kişi konumunda olur ve böyle yapmaya onu sevkeden şey ecir talebi değil, riyadır. Çünkü kişinin ameli açıktan yapmaya meyletmesinin sebebi insanların gözüne girmektir. O hâlde kul nefsin bu gibi tuzaklarından sakınsın! Açıktan amel yapmanın birçok tehlikesi vardır. Kurtuluş ise ameli gizli yapmaktır.

İkinci kısım: Ameli bitirdikten sonra yaptığı şeyi başkalarına anlatmaktır. Bunun hükmü de ameli açıktan yapmak gibidir. Buradaki tehlike daha büyüktür. Çünkü konuşmanın zahmeti dile hafif gelir. Bazen konuşmada ve başkalarına anlatmada birtakım fazlalıklar ve mübalağalar olur. Nefis açıktan iddialarda bulunmaktan çok zevk alır. Fakat bu, daha sonra kişiye riya arız olursa önceden bitirilmiş ameli ifsat etmez ve bu yönüyle ehvendir. Yaptığı şeyi başkalarına anlatmanın hükmüne gelince, ihlâsı kuvvetli ve tam

olup insanları önemsemeyen, onların övgüleri ve kınamalarına aynı gözle bakan kişi kendisini örnek almasını umduğu birine bu yaptığını anlatırsa caizdir. Hatta niyeti saf ve sağlamsa bunu yapmak mendup olur. Çünkü iyilik yapmaya teşvik bâbındandır ve iyiliğe teşvik etmek de bir iyiliktir.

Buna benzer davranışlar birçok insandan nakledilmiştir. Hz. Ömer radıyallâhu anh şöyle demiştir: "Darlık veya bolluk içinde olup olmadığıma aldırmıyorum. Çünkü onların hangisinin benim için daha hayırlı olduğunu bilmiyorum."

Hz. Osmân b. Affân radıyallâhu anh ise şöyle söylemiştir: "Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme biat ettiğimden beri ne şarkı mırıldandım ne bir temennide bulundum ne de sağ elimle zekerime elledim."[96]

İbni Mes'ûd radıyallâhu anh da şöyle demiştir: "Sabahleyin bir hâl içerisinde olup da sonra başka bir hâlde olmayı hiç temenni etmedim."

Şeddâd b. Evs radıyallâhu anh ise şöyle söylemiştir: "Müslüman olduğumdan bu yana şu sözümden başka söylediğim her söze gem vurup ölçüp biçerek söyledim." Bir keresinde Şeddâd radıyallâhu anh kölesine "Sofrayı getir de biraz oyalanalım."[97] demişti. Ebû Süfyân el-Mugîre[98] de ölüm döşeğindeyken ailesine şunları söylemişti: "Ben öldükten sonra ağlamayın. Çünkü Müslüman olduğumdan bu yana hiçbir pisliğe bulaşmadım."

Selef-i salihin buna benzer çok sözü vardır ve hepsi de şerefli hâlleri ortaya koymaktan ibarettir. Aynı sözler, onları riya yapmak için söyleyen birinin ağzından çıktığında riyakârlığın ve örnek alınan birinin ağzından çıktığında özendirmenin zirvesi olur. Buna göre, daha önce zikrettiğimiz şartları taşımak koşuluyla yaptığı ameli başkalarına söylemek kuvvetli kimseler için caiz olmaktadır.

GÜNAHI GİZLEMEK, İNSANLARIN GÜNAHI ÖĞRENMELERİNDEN VE KINAMALARINDAN HOŞLANMAMAK HAKKINDAKİ RUHSAT

Bazen biri çıkıp da günahları gizlemenin riya olduğunu zannedebilir. Oysa durum hiç de öyle değildir. Haram olan sadece başkalarına takva sahibi olduğunu ve Allah'tan korktuğunu göstermek için insanın günahlarını gizlemesidir. Oysa bu öyle değildir.

İnsanlara gösteriş yapmayan samimî kişi günahlarını gizleyebilir ve bu hususta ki niyeti de sahihtir. Böyle birinin insanlar tarafından görülmesi

nedeniyle tasalanıp üzülmesini üç şıkta inceleyebiliriz:

1- Yüce Allah'ın onun halini örtmesine sevinir. Hâli ortaya çıktığında yüce Allah'ın bu örtüyü kaldırmış olması sebebiyle tasalanır ve kıyamette de bu örtüyü kaldırıp onu mahcup etmesinden endişe duymaya başlar. Bu, iman kuvvetinden kaynaklanan bir tasa ve üzüntüdür.

2- Yüce Allah'ın günahların ortaya çıkmasından hoşlanmadığını ve örtülmesini istediğini bilir. Tıpkı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin buyurduğu gibi: "*Kim bu pisliklerden birini yaparsa yüce Allah'ın örtüsüyle örtünsün!*"[99]

Çünkü kişi günah işlemekle Allah'a âsi olsa bile kalbinde hâlâ Allah'ın sevdiğini sevme duygusu mevcuttur. Bu, yüce Allah'ın günahların açıktan işlenmesinden hoşlanmamasına duyulan inancın güçlü olmasından kaynaklanır. Bu davranış biçimindeki samimiyet göstergesi ise başkasında da aynı günahı görmekten hoşlanmaması ve buna üzülmesidir.

3- İnsanların, işlediği günahtan dolayı kendisini kınamasından hoşlanmamasıdır. Şöyle ki bu hâl onu tasalandırır, kalbini ve aklını yüce Allah'a ibadet etme düşüncesinden uzaklaştırır. Çünkü insan tabiatı kınanmaktan etkilenir. Yine aynı nedenle, kendisini yüce Allah'tan uzaklaştıracak, kalbine tamamen hâkim olacak ve onu zikirden alıkoyacak olan insanlar tarafından övülmeyi de istememesi gerekir. Bu da aynı şekilde iman kuvvetinden kaynaklanır. Çünkü ibadet etmek için kalbin boş olmasını samimî şekilde istemek de imandandır.

"Kişinin, salih olduğu için insanların kendisini övmelerini ve sırf bu sebeple onu sevmelerini istemesi caiz midir? Nitekim adamın biri Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme der ki, onu yaptığımda Allah'ın ve insanların beni seveceği bir ameli bana göster? Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: '*Dünyayı terk et ki Allah seni sevsin. Bu döküntü dünyalıkları onlara bırak ki insanlar seni sevsinler.*'[100]" diye sorulursa şöyle deriz:

Bunu sadece yüce Allah'ın, kişiyi sevdiğinin anlaşılması için istemek övülmüş bir davranıştır. Çünkü yüce Allah kişiyi severse onu kullarına sevdirir. Fakat bir ibadetin bizatihi kendisinden dolayı insanların onu övmesini isteyen kişi ibadeti karşılığında bir bedel talep etmiştir.

RİYADAN VE ÂFETLERİNDEN KORKARAK TAATLERİ TERK ETMEK

Bil ki, insanlardan kimisi riyakâr olmaktan korkarak ameli terk eder. Bu hatalı bir davranıştır ve şeytana uymaktır. Ancak biz burada konunun detayına inerek şöyle diyoruz:

Taatler ikiye ayrılır:

1- Namaz, oruç, hac ve savaş gibi bizatihi kendisinde zevk olmayan taatlerdir. Çünkü bunlar birer mücahededir. Ancak insanların övgüsüne sebep olmaları yönünden zevkli hâle gelirler. İnsanların övgüsü zevk vericidir.

2- Halifelik, yargıçlık, kamu görevleri, namaz imamlığı, vaaz vermek, ders okutmak, halka mal infak etmek vb. taatler ise bizatihi zevklidir. Halkla ilgili olmalarından ve zevk vermelerinden dolayı bu türden taatlerin âfetleri büyüktür.

Birinci kısımdakiler bedenle ilgili olup başkasını ilgilendirmeyen namaz ve oruç gibi taatlerdir. Bunlarda bizatihi zevk yoktur. Bu taatlerdeki riya düşünceleri üçe ayrılır:

a) Amelden önce ortaya çıkan ve amele başlamadan insanlara gösteriş yapmaya sevk eden düşünceler. Bunda dinle ilgili bir dürtü yoktur. Bu tür amelin terk edilmesi gerekir. Şüphesiz bu düşünceyle yapılan amel masiyet olup içinde itaat yoktur. Çünkü bu, makam elde etmek amacıyla taate sarılmaktan ibarettir.

b) Allah için olmakla birlikte ibadetin başında niyet ederken riya arız olur. Bu durumda amelin bırakılması gerekmez. Çünkü burada dinle ilgili bir dürtü söz konusudur. Kişi amele başlasın, riyayı savuşturmak ve daha önce zikrettiğimiz nefsi riyadan iğrendirmek ve onu kabullenmeyi reddetmek gibi ilaçlarla ihlâsı elde etmek için nefsiyle mücahede etsin!

c) Kendisine riyakâr denilmesi korkusuyla ameli bırakmak. Bu, şeytanın tuzaklarından biridir. İbrâhim en-Nehaî şöyle demiştir: “Sen namazdayken şeytan yanına gelip gösteriş yaptığını söylerse namazını daha da uzat!”

“Seleften bir grubun riyaya düşmekten korkarak ibadeti bıraktıklarına dair rivâyetler vardır. Nakledildiğine göre adamın biri Kur’an okumakta olan İbrâhim en-Nehaî’nin yanına gelince mushafı kapatıp okumayı bırakmış ve şöyle söylemiştir: “Bu adam benim her zaman böyle Kur’an okuduğumu zannetmesin.”[101] Bazıları da ağlamaklı olduklarında bunun insanlar arasında yayılmasından endişe ettikleri için hemen kendilerini zorlayıp gülmeye çalışırlardı.” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Biz, selefin önde gelen zatlarından ibadetlerini açıktan yaptıklarına dair birçok rivâyet naklettik. Bizim naklettiklerimizin zıddı olan hâller,

nefislerinin insanların gözüne bir çeşit süslü görünme isteğine kapıldığını görüp hemen yaptıkları ameli bıraktıklarına hamledilebilir.

İkinci kısma gelince, bunlar halkla ilgili taatler olup âfetleri ve tehlikeleri büyüktür. Bunlar içinde tehlikesi en büyük olan halifeliktir. Çünkü halifelik en büyük ibadetlerden biridir. Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yedi kişi vardır ki Allah onları kendi gölgesinde gölgelendirecektir…*"[102] Bu hadiste sayılan yedi kişiden biri de âdil devlet başkanıdır.

Fakat selef, içinde barındırdığı tehlikeden dolayı her zaman yöneticilikten kaçmışlardır. Çünkü yöneticilik nam sahibi olmayı gerektirir, kişiye egemen olma ve emrinin yerine gelmesi zevkini tattırır. Bunlar ise dünya zevklerinin en önemlileri ve kişinin arzusuna uymasına en çok yardım edenleridir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, Abdurrahmân b. Semüre'ye şöyle buyurmuştur: "*Ey Abdurrahmân, yönetici olmayı isteme.*"[103]

Yöneticilik görevleri kuvvetli olanlara bir zarar vermez ama zayıf olanlara verir. Bu yüzden Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallâhu anh, kendisi yöneticilik görevini üstlenmiş olmasına rağmen bir adama[104] şöyle buyurmuştur: "Sakın iki kişiye yönetici olma!"[105]

Kadılık da bir yöneticiliktir ve halifelik gibidir. Gerektiği gibi hakkı gözetip ona göre hüküm veremediği hâlde azledilmek istemeyen kişi kendi arzusuna hizmet etmiş olur.

Fetva vermek, ders okutmak, vaaz vermek ve hadis rivâyet etmek gibi işlerin âfetleri de büyük olup yöneticiliğin âfetleri gibidir. Endişe duyan selef-i salihten olan zatlar fetva vermekten kaçarlardı.

Vaiz, sözünün dinlenmesi ve meclisinde bulunan insanların nara atmalarından büyük bir zevk alır. Hâl böyle olunca vaizin insanların gözünde daha da büyümek amacıyla kalpleri harekete geçirme maksadına ulaşabilmek için bâtıl sözleri kullanarak konuşmasını süslemeye meyletmesinden emin olunamaz.

Bu durumun alâmeti, minbere uygun bir söz söylediğinde sevinmesidir. Gerçek bir vaiz olsaydı saadet yoluna uygun bir söz söylediği zaman sevinirdi.

"Bu görüş yargı, fetva ve vaaz işlerinin durmasına yol açar." denilirse şöyle deriz:

Durum öyle olmaz! Çünkü insanların lider ve yönetici olma istekleri buna meydan vermez. Hem biz ilimleri değil, onlarla kötü amaçlar güdülmesini kınıyoruz. Amacı güzel olanın alâmeti, kendisinden daha bilgili birisi ortaya çıktığında ona haset etmemesidir. Ancak ona gıpta etmesinde bir beis yoktur. Âlimlerin birbirlerine haset ettiklerini ve kıskandıklarını gördüğün zaman onların amaçlarının âhiret değil, dünya olduğunu bil.

KULUN HALKIN ONU GÖRMESİ SEBEBİYLE DAHA CANLI BİR ŞEKİLDE İBADET ETMESİNİN SAHİH OLAN VE OLMAYAN ŞEKİLLERİ

Bazen kişi teheccüt namazı kılanların yanında geceyi geçirir. Onlar gecenin çoğunu namaz kılarak geçirdikleri hâlde ötekinin âdeti kısa bir süre gece namazı kılmaktır ama onlara uyarak o da öyle yapar veya başkaları oruç tuttuğu için o da tutar. Onlar olmasaydı bu şekilde canlı ibadet etmeyecekti. Bazen birileri bu durumun riya olduğunu zannedebilir. Hayır, genel olarak buna riya denemez. Aksine, işin ayrıntısına girmek gerekir. Şöyle ki her mümin yüce Allah'a ibadet etmek ister ancak birtakım engellerin ortaya çıkması ve gaflete düşmesi sebebiyle bunu yapamaz. Bazen kişinin başkasını ibadet yaparken görmesi gafletinin zeval bulup engelin kalkmasına sebep olur. Çünkü insan kendi evinde olduğunda yumuşak yatağında uyuyabilir ve eşiyle ilişkiye girebilir. Fakat tanımadığı bir yerde geceyi geçirdiğinde bu meşguliyetler ortadan kalkar ve onu hayırlı ameller yapmaya sevkeden birtakım sebepler hâsıl olur. Söz konusu sebeplerden biri de ibadet edenleri görmektir. Onları görmek, din dürtüsünü harekete geçirir. Bazen de evinden başka bir yerde bulunduğu için uyuyamaz ve uykusunun dağılmasını fırsat bilerek namaz kılar. Bazen evindeki iştah kabartan yiyeceklerin çok olması sebebiyle kişiye evinde oruç tutması zor gelir. Başka bir yerde bu yiyecekleri bulamadığında oruç tutması ona ağır gelmez. Bu ve benzeri hâllerde şeytan kendisini yapılan ibadetten bir şeyler aşırmaya adar ve "Bu ibadeti yaparsan riyakâr olursun, çünkü senin âdetin bu değil!" der. Kişinin, şeytanın bu sözlerine asla iltifat etmemesi gerekir. Aynı şekilde, şeytan ona "Seni tembellikle suçlamasınlar diye ibadet et!" dediği zaman da ona iltifat etmemelidir.

Kişinin bakması gereken şey içindeki niyetidir. Burada şeytanın vesveselerine bakılmaz. İnsanları görebileceği ama onların kendisini göremeyeceği bir yerde durmak ve yaptıklarını yapmak suretiyle içinde bulunduğu hâli imtihan etmelidir. Eğer hâlâ nefsi ibadet etmeye istekliyse o

zaman yaptığı ibadet Allah içindir. Eğer istekli değilse o zaman bu yaptığı riyadır.

Aynı şekilde, bazen vaaz esnasında insanların ağlamaları, onlar ağlamamış olsalar ağlamayacak olan kişinin de ağlamasına sebep olabilir. Bu hâlin tecrübesi de az önceki imtihanla yapılır. Şöyle ki, kişi kendisini onların göremeyeceği bir yerde farz eder. Bu durumda onların ağlaması sebebiyle ağlayabiliyorsa ağlaması Allah içindir. Fakat ancak onların yanında olduğunda ağlıyorsa o zaman yaptığı riyadır. Sözünü etmediğimiz inlemek ve geceyi uykusuz geçirmek gibi hâlleri buna kıyas et.

Bazen korkunun sebep olduğu inleme de riya olabilir. Buradaki riya inleme sesini iyice uzatmaktır. Görülebilmesi için gözyaşını yanakta tutmakta da riya vardır. İnsan bazen bir anlığına gerçekten cezbeye kapılabilir ama sonra bu durum hemen yok olur. Oysa o mecalsiz olduğunu gösterecek şekilde davranmaya ve inlemeye devam eder, başkasına dayanır, ayağa kalkamayacak kadar mecalsiz olduğunu gösterir, yürürken sendeler ve kısa adımlar atar. Bütün bunlar şeytanın hileleridir. Bu vesveselerin ilacı, insanların onun içinde gizli olan ikiyüzlülüğü bilmiş ve kalbindekini görmüş olsalar ondan nefret edeceklerini, yüce Allah'ın onun içindekini bildiğini ve kendisinden insanlardan daha çok nefret edeceğini aklına getirmektir.

Hz. Hüseyin'in oğlu Ali radıyallâhu anhümâ şöyle dua ederdi: "Allah'ım, gözlerin parlak bakışları altındayken dışımın güzel ve yalnız başıma kaldığımda içimin çirkin olmasından sana sığınırım."[106]

Buraya kadar riyanın âfetlerini zikrettik. Onları titiz bir şekilde araştır ve niyetini kontrol et. Çünkü riya karıncanın yürümesinden daha gizlidir. Hatta bazen nefis, kendi riyasını bile fark edemez!

MÜRİDİN AMELDEN ÖNCE, SONRA VE AMEL ESNASINDA YAPMASI GEREKENLER

Bu hususta müridin kalbini zorlaması gereken şeylerin en önemlisi, bütün ibadet ve amellerinde yüce Allah'ın kendisini görüp hâlini bilmesiyle yetinmektir. Bununla ancak Allah'tan korkan ve O'nu uman kişi yetinebilir. Fakat başkasından korkan ve onu uman kişi, güzel hâllerini o başkasının görmesini arzular. Kalbinde böyle bir şeyi hisseden kimse Allah'ın gazabından sakınsın ve ağır ibadetlerde nefsini kontrol etsin. Çünkü nefis, ağır ibadetleri yaparken onları başkalarına gösterme isteğiyle yanıp tutuşur ve şöyle der: "Bu engin ilmi ve çok ibadeti insanlar öğrenmiş olsaydı sana

secde ederlerdi. Nasıl olur da bunları gizleyip konumunun bilinmemesine neden oluyorsun?”

Bunları söyleyen nefsine şöyle cevap ver: “Nasıl olur da halkın övgüsü karşılığında bu yaptığım amelleri satabilirim! Oysa onlar bana yarar ve zarar vermekten âcizler!”

Kişinin; “İhlâsa ancak kuvvetli olanlar kâdir olabilirler, ben ise taşkınlık yapanlardan biriyim.” diyerek ihlâsı elde etme konusunda mücahede etmeyi bırakıp ihlâslı olamamaktan dolayı ümitsizliğe kapılmaması gerekir. Şüphesiz taşkınlık yapan kişi, buna takva sahibinden daha çok muhtaçtır. Çünkü takva sahibinin nafile ibadetleri fasit olursa farz ibadetleri kâmil olarak kalır. Taşkınlık yapanın farzları ise eksiktir ve nafilelerle tamamlanmaya ihtiyaç duyar. Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kulun kıyamet gününde ilk hesaba çekileceği ameli namazıdır. Namazı geçerli ise kurtulur ve mutlu sona kavuşur. Namazı bozuksa umutları boşa gider ve kaybeder. Farzlarından bir kısmı eksikse Rab azze ve celle buyurur ki, bakın bakalım kulumun nafile ibadeti var mı? Böylece eksik olan farzları o nafilelerle tamamlanır. Sonra diğer amelleri de buna göre olur.*”[107]

İnsanın, o fark etmeksizin gizli riyanın kalbine sızmasından korkması ve amelini bitirdikten sonra onu gizlemesi gerekir. Daha önceki İlim kitabında âlimlerin ahlâkı bölümünde zikrettiğimiz gibi, ilim öğretmek suretiyle yüce Allah’a yakınlaşmaya çalışan âlimin, niyetinin geçerli olması için bunun karşılığında bir ücret almaması gerekir.

İnsanlardan uzlette yaşayan zahidin, insanların onun zahit olduğunu öğrenmelerini ve çok önemli bir konumda bulunduğunu zannetmelerini aklına getirmemesi gerekir. Çünkü bunlar zahidin kalbine riya tohumları eker ve böylece yalnız başına yaptığı ibadetler ona kolay gelmeye başlar. İbadetlerin ona kolay gelmesini sağlayan şey, insanların onun uzlette olduğunu bildiklerini bilmesidir.

İbrâhim b. Edhem başından geçenleri şöyle anlatıyor: “Marifeti, Sem’ân adındaki bir rahipten öğrendim. Bir keresinde uzlete çekildiği hücresine girerek ona dedim ki, kaç yıldan beri bu hücredesin? Dedi ki, yetmiş yıldan beri! Dedim ki, ne yiyorsun? Dedi ki; ey hanif dinine bağlı olan, neden bunu öğrenmek istiyorsun? Dedim ki, bilmek istiyorum. Dedi ki, her akşam bir nohut tanesi yiyorum. Dedim ki, kalbinde hangi istek uyanıyor ki bu nohut tanesiyle yetiniyorsun? Dedi ki, şu karşındaki manastırı görüyor musun? Ben, evet diye cevap verince dedi ki; oradakiler senede bir gün

bana gelirler, hücremi süslerler, onun çevresinde dönerler ve böyle yaparak beni tazim ederler. İbadet etmek nefsime ağır geldiği zaman bu anın verdiği izzet duygusunu ona hatırlatırım. Ben bir anlık izzet için bir yılın sıkıntısına katlanırken sen de ey hanif dininden olan, ebedî izzete karşılık bir anlık sıkıntıya katlan! Onun bu sözleri marifetin önemini kalbime yerleştirmiş oldu. Daha fazla bilgi vereyim mi, diye sorunca ben de evet, dedim. Bunun üzerine benden hücreden aşağıya inmemi istedi. Ben de aşağıya indim. Sonra bana içerisinde yirmi nohut tanesi bulunan deriden bir torba sarkıttı ve dedi ki manastıra gir, çünkü sana sarkıttığım şeyi gördüler! Bunun üzerine ben manastıra girince Hıristiyanlar hemen etrafıma toplanıp dediler ki ey hanif dininden olan, yaşlı adam sana ne sarkıttı? Dedim ki, günlük yiyeceğini sarkıttı. Dediler ki; onu ne yapacaksın, o senden çok bizim hakkımız, haydi pazarlık yap! Dedim ki, onu size yirmi dinara veririm. Bunun üzerine bana yirmi dinar verdiler, ben de yaşlı adamın yanına döndüm. Bana dedi ki ey hanif dininden olan, ne yaptın? Dedim ki, nohutları onlara sattım. Kaça sattığımı sorunca yirmi dinara sattığımı söyledim. Bunun üzerine bana dedi ki, eğer onlardan yirmi bin dinar istemiş olsaydın sana verirlerdi. Bu, O'na ibadet etmeyenlerin izzeti! Bir de O'na ibadet edenlerin izzetinin nasıl olacağına bak sen! Ey hanif dininden olan, Rabbine yönel ve oraya buraya gidip gelmeyi bırak!"[108]

Böylece anlaşılmış oldu ki nefislerin başkalarının kalplerindeki azametlerini hissetmesi kişiyi halvete ve yalnız kalmaya teşvik eder. Bazen insan, nefsindeki bu âfetin farkına varmaz. Kişinin bu âfetten selamette olduğunun alâmeti, onun gözünde halk ile hayvanların aynı mesabede olması ve yeryüzünde ondan başkasının bulunmadığı biri gibi amel etmesidir. Bu durumda halka iltifat etme türünden zayıf bir düşünce aklına gelirse onu defetmesi kolay olur. Bilindiği gibi fakirlere değil de daha çok zenginlere yaklaşılmasının sebebi dünya sevgisidir. Fakat zenginde, fakire üstünlük sağlayacak fazladan bir erdem varsa o zaman durum farklı olur. Söz konusu erdem fakirde de varsa o zaman fakir onurlandırılmaya daha lâyık olur. Süfyânü's-Sevrî'nin maksadı sahih olmasaydı meclisindeki en zelil insanlar zenginler olmazdı.

---

[74]. Ahmed, 8277; Müslim, 1905; Nesâî, *Kübrâ*, 4330, 11495.

[75]. Ahmed, 7999; Müslim, 2985; İbni Huzeyme, 938; İbni Hibbân, 395; Tayâlisî, 2559; İbni Mâce, 4202; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 6816.

[76]. Ahmed, 23630, 23631, 23636; Begavî, Şerhu's-Sünne, 4135; İbni Ebî Şeybe, 2/481; İbni Huzeyme, 937.

[77]. Debîk işi elbise. Debîk, ince ve yumuşak elbiseleriyle meşhur Mısır'ın Dimyat şehrindeki köylerden biridir.

[78]. Müslim, 91.

[79]. Ahmed, 15888; Tayâlisî, 1303; Abdürrezzâk, 20513; Ebû Dâvûd, 4063; Tirmizî, 2006; Nesâî, *Kübrâ*, 9484, 9486; Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr, 3041, 3043; İbni Hibbân, 5416, 5417; Taberânî, *Kebîr*, 19/607, 624; Hâkim, 1/24, 25, 4/181.

[80]. Müellifin bu sözü doğru değildir. Tam aksine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ipekten dokunmuş olduğu için Hz. Ömer'in o elbiseyi seçmesini kabul etmemiş ve şöyle buyurmuştur: "*Bunu ancak âhiretten nasibi olmayanlar giyer.*" (Buhârî, 886, 948; Müslim, 2068)

[81]. Şefaat hadisinde geçen bir ifadedir. Bkz: Buhârî, 3340, 4712; Müslim, 194. Ebû Hureyre'nin hadisi.

[82]. *Hılyetü'l-Evliyâ*, 4/48, 49.

[83]. Ahmed, 775; Tirmizî, 2626; İbni Mâce, 2604; Bezzâr, 482; Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr, 2181; Taberânî, *Sagîr*, 46; Hâkim, 2/445, 4/388; Beyhakî, *Sünen*, 8/328.

[84]. Müslim, 2642; Tayâlisî, 455; İbni Ebî Şeybe, 11/53; Ahmed, 21380, 21400, 21477; İbni Mâce, 4225; İbni Hibbân, 367.

[85]. Tayâlisî, 2430; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 2/228; Tirmizî, 2384; İbni Mâce, 4226; İbni Hibbân, 375; Taberânî, *Evsat*, 4699; Begavî, Şerhu's-Sünne, 4141. Ebû Sâlih Zekvân yoluyla merfû olarak Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan nakledilmiştir.

[86]. *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 9/342; Şerhu's-Sünne, 4141.

[87]. Buhârî, 1367; Müslim, 949.

[88]. Bu hadisin merfû olarak rivâyet edilen lafzı sahih değildir. Zührî, hadisi kimden aldığını zikretmemiştir. Hatîbü'l-Bağdâdî hadisi *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde (6/63), İbnü'l-Cevzî ise *Mevzûât* adlı kitabında (3/154) Enes radıyallâhu anhdan nakletmişlerdir. Hadisin isnadı hasar görmüştür. İsnatta adı geçen Halef b. Muhammed çok zayıf bir ravidir. İsâ b. Mûsâ Guncâr adlı ravi ise yalancılardan rivâyet nakleden müdellis biridir. İsmâil b. Ebî Ziyâd es-Sükûnî de çok yalancı biridir. Diğer bir ravi olan Ebbân b. Ebî Ayyâş metrûktür.

[89]. Ahmed, 19543; Buhârî, 123; Müslim, 1904.

[90]. Deylemî, *Firdevs*, 6619.

[91]. Sözü edilen şair Akra’ b. Hâbis et-Temîmî el-Mücâşiî olup cahiliye ve İslam devrinde önde gelen sahâbedendir. Önceleri kalpleri İslam’a ısındırılacaklar arasındayken sonra güzel ve sağlam bir Müslüman oldu. Mekke’nin fethine, Huneyn ve Taif savaşlarına katıldı. Hicrî 31 senesi civarında Cüzcan’da şehit oldu. (Bkz: İsâbe, 1/101; *Siyeru A’lâmi’n-Nübela*, 2/5)

[92]. Ahmed, 15991; İbni Ebî Âsım, *el-Âhâd ve’l-Mesânî*, 1178; Taberânî, *Kebîr*, 878; Ebû Nuaym, *Marifetü’s-Sahâbe*, 1033; İbnü’l-Esîr, Üsdü’l-Gâbe, 1/130. Ebû Seleme b. Abdurrahmân-Akra’ b. Hâbis yoluyla nakledilen hadisin isnadı kesik olduğu için zayıftır. Çünkü Ebû Seleme Akra’dan hadis dinlememiştir.

[93]. Buhârî, 2960; Müslim, 1860. Seleme b. Ekva radıyallâhu anhın hadisi. Bu hadiste geçen bilgiye göre biat ölünceye kadar savaşmak üzere alınmıştı. (Bkz: Müslim, 1856, Câbir radıyallâhu anhın hadisi ve 1858, Ma’kıl b. Yesâr radıyallâhu anhın hadisi). Bu son rivâyetin lafzı şöyledir: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme savaştan kaçmamak üzere biat ettik, ölünceye kadar savaşmak üzere değil.*”

[94]. Huneyn savaşından söz eden hadis için bkz: Müslim, 1775, Abbâs radıyallâhu anhın hadisi.

[95]. Ahmed, 19174; Müslim, 1017; Tayâlisî, 670; İbni Ebî Şeybe, 3/109, 110; Nesâî, *Müctebâ*, 5/758, *Kübrâ*, 2335; İbni Hibbân, 3308; Taberânî, *Kebîr*, 2372; Beyhakî, *Sünen*, 4/175, Şüabü’l-Îmân, 3319; Begavî, Şerhu’s-Sünne, 1661. Cerîr b. Abdullah el-Beclî radıyallâhu anhın hadisi.

[96]. Ebû Ya’lâ, *Müsned*, 3958. Enes b. Mâlik radıyallâhu anhın hadisi. Bu mevzu bir hadis olup isnat zincirinde yalancı olan Sakr b. Abdurrahmân adlı ravi bulunmaktadır. İbni Hacer, *Metâlibü’l-Âliye* adlı eserinde (3842) bu hadisin mevzu olduğunu ve hakkında tartışma bulunduğunu belirtmiştir.

[97]. *Hılyetü’l-Evliyâ*, 1/265.

[98]. Tam adı Ebû Süfyân el-Mugîre b. Hâris b. Abdülmuttalib olup Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin amcasının oğludur. Hicrî 20 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *Siyeru A’lâmi’n-Nübela*, 1/202)

[99]. Tahâvî, Şerhu Müşkili’l-Âsâr, 91; Hâkim, 4/244, 383; Beyhakî, *Sünen*, 8/330. İbni Ömer’in hadisi.

[100]. İbni Mâce, 4102; Ukaylî, *Zuafâ*, 2/11; Taberânî, *Kebîr*, 6/5972; İbni Adiyy, *Kâmil*, 3/458; Hâkim, 4/313; Ebû Nuaym, *Hılye*, 7/136, *Ahbâru Asfahân*, 2/244, 245; Kuzâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, 643; Beyhakî, Şüabü’l-Îmân, 10522; İbnü’l-Cevzî, İlelü’l-Mütenâhiye, 1352. Hadis; Hâlid b. Amr-

Sevrî-Ebû Hâzim-Sehl b. Sa’d es-Sâidî yoluyla merfû olarak rivâyet edilmiştir.

[101]. *Hılyetü’l-Evliyâ*, 4/220.

[102]. Buhârî, 660; Müslim, 1031. Ebû Hureyre radıyallâhu anhın hadisi.

[103]. Buhârî, 6622; Müslim, 1652.

[104]. Sözü edilen adam Râfi b. Amr et-Tâî Ebu’l-Hasen es-Sinbisî olup çölün insanı kurtaracak yerlerini çok iyi bilen sahâbelerden biriydi. Hz. Ömer’in halifeliği sırasında vefat etmiştir. (Bkz: İsâbe, 2/440)

[105]. Bu sözü İbni Hacer İsâbe adlı esrinde (2/440) nakletmiştir. Yine, merfû olarak Ebû Zerr radıyallâhu anhın naklettiği bir hadiste Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ona şöyle buyurmuştur: “*Ey Ebû Zerr, ben senin zayıf biri olduğunu görüyorum ve kendim için istediğimi senin için de istiyorum. Sakın iki kişiye yönetici olma ve hiçbir yetim malının velayetini üzerine alma.*” (Bkz: Ahmed, 21563; Müslim, 1826; Ebû Dâvûd, 2868; Nesâî, *Müctebâ*, 6/255, *Kübrâ*, 6461; İbn Hibân, 5564)

[106]. *Hılyetü’l-Evliyâ*, 3/134.

[107]. Ahmed, 7902, 9494; Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, 2/33-35; Ebû Dâvûd, 864, 865; Tirmizî, 413; Nesâî, *Müctebâ*, 1/232, *Kübrâ*, 322; İbni Mâce, 1425, 1426; Tahâvî, Şerhu Müşkili’l-Âsâr, 2553; Dârekutnî, İlel, 8/248.

[108]. Ebû Nuaym, *Hılyetü’l-Evliyâ*, 8/29.

KİBRİN VE KENDİNİ BEĞENMENİN KINANMASI KİTABI

İzzetinde bir benzeri olmaktan yüce ve azametinde başkasına benzetilmekten münezzeh olan, ridâsı kibriya olup bu konuda onunla rekabete girişenin sefih olduğu, hakir olarak yaratılmış olduğu hâlde büyüklük taslayanı onda bulunmayan bir vasıfla *"Şüphesiz onların kalplerinde, asla ulaşamayacakları bir büyüklükten başkası yoktur."* (Mü'min, 40/56) buyurarak kınayan Allah'a hamd olsun.

Sayamayacağım nimetlerinden dolayı O'na hamd ve O'nun karşısında bir benzer, O'na karşı çıkabilecek bir rakip olmadığına şahitlik ederim. Elçisi Hz. Muhammed'e, onun âline ve bağlılarına çokça salât ve selâm ederim.

Müslim'in Egarr yoluyla Ebû Hureyre ve Ebû Saîd radıyallâhu anhümâdan naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah şöyle buyurur: İzzet izârım ve kibriya ridâmdır. Kim bunlarda benimle rekabete girerse ona azap ederim!"*[109]

Ebû Süleymân Hattâbî bu hadisin anlamı konusunda şöyle diyor: "Kibriya ve azamet Allah'a mahsus iki sıfat olup hiç kimse bunlarda O'na ortak değildir. Bundan dolayı hiçbir yaratılmış bu sıfatlarla övünmemelidir. Çünkü yaratılmışın sıfatı tevazu ve boyun eğmedir. Hadiste izâr ve ridânın örnek verilmesinin sebebi -Allah daha iyi bilir- belki de şudur: Nasıl ki giymiş olduğu ridâ ve izârda insanın bir ortağı yoksa (aynı elbiseyi iki kişi giymiyorsa) kibriya ve azamette de hiçbir yaratılmış Allah'a ortak olamaz."

Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"Şu üç şey insanı helâke götürür: İtaat edilen cimrilik, uyulan arzu ve kişinin kendisini beğenmesi."*

Kibir ve kendini beğenme kişiyi helâk eden iki hastalıktır. Kibirlenen ve kendisini beğenen kişiler bu illetleri sebebiyle hastadırlar ve yaratıcıları katında sevilmezler.

Bu bölümü iki kısma ayırarak inceleyeceğiz. Birinci kısım kibir, ikinci kısım ise kendini beğenme hakkında olacak ve böylece her iki konuyu kökenine inerek açıklayacağız.

---

[109]. Müslim, 2620.

BİRİNCİ KISIM

Bu kısımda şu başlıklar bulunmaktadır: Kibrin kınanması, çalım satarak yürümenin kınanması, tevazunun fazileti, kibrin hakikati ve âfeti, kime kibir gösterilir, kibrin dereceleri, kibirlenmek nasıl olur, kibirlenmeye sebep olan şeyler, tevazu sahiplerinin huyları, kibrin ortaya çıktığı yerler, nefsin kibir huyu ile imtihanı, tevazu huyunun övülen ve kınanan çeşitleri.

KİBRİN KINANMASI

Yüce Allah, kitabının birçok yerinde kibirlenmeyi kınamış, her zorba ve kibirliyi şöyle yermiştir: "*Yeryüzünde haksız yere kibirlenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım.*" (A'râf, 7/146); "(Peygamberler Rablerinden) *yardım istediler. Her zorba ve inatçı hüsrana uğradı.*" (İbrâhim, 14/15); "*O, büyüklük taslayanları asla sevmez!*" (Nahl, 16/23); "*Andolsun ki onlar kendileri hakkında kibre kapılmışlar ve azgınlıkta pek ileri gitmişlerdir.*" (Furkân, 25/21); "*Bana ibadete tenezzül etmeyip büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.*" (Mü'min, 40/60); "*Allah, büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.*" (Mü'min, 40/35)

(…) Abdullâh b. Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şeytanın dürtüklemesinden, tükürüğünden* (müstehcen şiirinden) *ve kibrinden Allah'a sığınırdı.*"[110]

(…) Ebû Seleme şöyle anlatıyor: "Abdullâh b. Amr ve İbni Ömer bir keresinde Merve tepesinde karşılaşır, sonra aşağıya inip konuşurlar. Daha sonra Abdullâh b. Amr gider ve İbni Ömer oturup ağlamaya başlar. Neden ağladığı kendisine sorulunca şöyle der: Bu adam, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu söyledi: *Kimin kalbinde hardal tanesi kadar kibir varsa yüce Allah onu yüzüstü cehenneme atar*."

(…) Seleme radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kişi zorbalar defterine yazılıncaya kadar kendini büyük görmeye devam eder ve sonunda o zorbaların başına gelen onun da başına gelir.*"

Müslim'in İbni Mes'ûd radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: "*Kalbinde zerre miktarı kibir olan cennete giremez.*"

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cehennem şöyle der: Kibirlenenler ve zorbalar bana sevdirildi.*"

Buhârî ve Müslim'in Hârise b. Vehb radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Size cehennemlikleri haber vereyim mi? Onlar mal biriktirip ihtiyaç sahiplerine vermeyenler, çalım satarak yürüyenler, kaba ve sert olanlar, kendisini övüp şişinen kibirlilerdir.*"[111]

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kıyamet gününde cehennemin içinden gören gözleri, işiten kulakları ve konuşan dili bulunan bir boyun çıkıp der ki, benim görevim şu üç kişiyi alıp cehenneme atmaktır: İnatçı zorbalar, Allah'ın yanında başka bir ilâh olduğunu iddia edenler ve suret yapanlar.*"[112]

(…) Esmâ binti Umeys radıyallâhu anhânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Çalım satıp böbürlenerek Kebîr ve Müteâl olanı unutan ne kötü kuldur! Zorbalık yapıp başkalarına zulmederek Cebbâr ve A'lâ olanı unutan ne kötü kuldur! Gaflet içinde olup eğlenerek mezarları ve çürüyeceğini unutan ne kötü kuldur! İnat edip haddi aşarak başlangıcı ve sonu unutan kul ne kötüdür! Dünyayı dinle yamayan kul ne kötü kuldur! Dinine şüpheli şeyleri karıştıran ne kötü kuldur! Tamahının peşinden giden ne kötü kuldur! Arzusunun saptırdığı kul ne kötü kuldur! Zelil olmayı isteyen kul ne kötü kuldur!*"

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kibirli zorbalar, Allah katında hiçbir ehemmiyetleri olmadığı için kıyamet gününde insanların üzerine bastıkları toz zerreleri suretinde haşredileceklerdir.*"

Muhammed b. Vâsi' şöyle anlatıyor: "Bilâl b. Ebî Bürde'nin yanına girdim ve ona dedim ki, baban bana babasından naklen Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu nakletti: *Cehennemde Hebheb denilen bir vadi bulunur. Her zorbayı oraya yerleştirmek Allah'ın üzerine aldığı bir iştir. Oraya yerleşenlerden olmaktan sakınmaya bak!*"

Süfyân b. Uyeyne şöyle söylemiştir: "Bir arzusu uğrunda günah işleyen kişinin tövbesinin kabul edileceğini umabilirsin. Çünkü Âdem aleyhisselâm bir arzusuna uyarak günah işledi, sonra bağışlandı. Fakat kibir uğruna günah işleyen kişinin lânete uğramasından kork! Çünkü İblis kibirlenerek isyan etti ve lânetlendi.

ÇALIM SATARAK YÜRÜMENİN, YÜRÜRKEN VE ELBİSEYİ ÇEKERKEN KİBİR EMARELERİ GÖSTERMENİN KINANMASI

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Sonra da çalım sata sata yürüyerek kendi taraftarlarının yanına gitmişti.*" (Kıyâme, 75/33)

(…) Sâlim'in babasından -radıyallâhu anhümâ- naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kim çalım satarak elbisesini sürürse kıyamet gününde yüce Allah onun yüzüne bakmaz. Bu sözler üzerine Ebû Bekir dedi ki ey Allah'ın elçisi, izârımın iki ucundan biri bollaşıp sarkıyor ancak ben onun bu hâline alıştım. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Sen bunu çalım satmak için yapanlardan değilsin.*"

Buhârî'nin Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan anklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kıyamet gününde yüce Allah, izârını kibirlenerek sürüyen kişinin yüzüne bakmayacak.*"

Yine, Buhârî'nin Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Adamın birisi çok beğendiği bir elbisesiyle saçlarını omuzları üzerine salmış bir şekilde yürürken yüce Allah onu yere batırdı. Kıyamet gününe kadar o hâlde debelenip duracak!*"

(…) Büsr b. Cahhâş el-Kuraşî radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Bir keresinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem avucunun içine tükürdü, sonra da parmağını onun üzerine koyarak şöyle buyurdu: Allah buyurdu ki ey Âdemoğlu, seni bunun gibi bir şeyden yarattığım hâlde beni nasıl âciz bırakacaksın? Seni düzgün ve dengeli bir şekilde yaratıp biçim verince topraktan olduğun hâlde iki kat elbise giyip yürüdün, mal toplayıp kimseye vermedin. Can boğaza gelince dedin ki, şimdi sadaka vereceğim. Sadaka vermenin zamanı geçti!*"[113]

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cennetin kokusu bir yıllık yürüyüş mesafesinden duyulur. Çalım satarak yürüyen, yaptığı işi başa kakan ve sürekli içki içen kimseler onun kokusunu alamazlar.*"

Urve, Hz. Âişe radıyallâhu anhânın şu sözlerini naklediyor: "Bir keresinde yeni bir kombinezon (bir çeşit iç çamaşırı) giymiştim. Hayranlıkla ona bakmaya başladım. Bunu gören Ebû Bekir dedi ki; neye bakıyorsun, Allah sana bakmayacak! Dedim ki, nedenmiş o? Dedi ki, kul

dünya süsüne hayran olduğunda onu bırakıncaya kadar Rabbinin ona bakmayacağını bilmiyor musun? Bunları işitince onu üzerimden çıkardım ve sadaka olarak verdim. Bunu gören Ebû Bekir şöyle dedi: Belki bu yaptığın günahına kefaret olur.”

Yezîd b. Meysere şöyle diyor: “İsrailoğullarının küçük büyük bütün hahamları yürürken çalım satmamak için hep bastonla yürürlerdi.

Ebû Bekir el-Hüzelî şöyle anlatıyor: “Biz Hasenü’l-Basrî ile sohbetteyken İbnü’l-Ehtem yanından geçti. Maksureye doğru gidiyordu. Üzerinde, bacağının üstüne gelecek şekilde üst üste dizilmiş ipek cübbeler vardı ve çalımla yürüyordu. Hasenü’l-Basrî ona bakarak şöyle dedi: ‘Üf üf! Kibirli, mağrur, insanlara tepeden bakan bir adam! Ey küçük ahmak! Şükrünü yapmadığın, vereni hatırlamadığın, haklarında Allah’ın emrini tutmadığın ve Allah’ın hakkını ödemediğin birtakım nimetler içinde ötene berine bakıyorsun! Vallahi ya onlardan biri kendi mizacını değiştirir ya da deli gibi sallanıp durur! Uzuvlarından her birinde Allah’ın bir nimeti, şeytanın da bir oyuncağı var!’ Bu sözleri işiten İbnü’l-Ehtem yanına gelerek ondan özür diler. Hasenü’l-Basrî der ki: Benden özür dileme! Rabbine tövbe et! Yüce Allah’ın şu kavlini duymadın mı: “*Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Çünkü sen ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.*” (İsrâ, 17/37)

Bir keresinde güzel elbiseli bir genç Hasenü’l-Basrî’nin yanından geçerken onu çağırdı ve şöyle dedi: “Âdemoğlu gençliğine ve güzelliğine hayrandır. Mezara girdiğini ve amelinle yüzleştiğini düşün. Yazık sana. Kalbini tedavi et. Çünkü yüce Allah’ın kullarından isteği kalplerinin salahıdır.”

Anlatıldığına göre henüz halife olmadan önce Ömer b. Abdülaziz hacca gider. Tâvûs, onun çalım satarak yürüdüğünü görünce parmağıyla yan tarafını işaret ederek der ki, karnında dışkı bulunan birisi böyle çalımlı yürümez! Bunun üzerine Ömer özür diler mahiyette şöyle der: Amca, benim bütün uzuvlarım, öğreninceye kadar bu şekilde yürümek üzere eğitildi.

(…) Huseyn b. Cafer b. Süleymân’ın naklettiğine göre babası ona şunları anlatmış: “Basra valisi bir keresinde caka satarak Mâlik b. Dînâr’ın yanından geçer. Mâlik yüksek sesle bağırarak der ki, bu yürüyüşü bırak! Valinin korumaları onu yakalayıp tartaklamak üzereyken vali der ki, bırakın onu! Sanırım beni tanımıyorsun? Bunun üzerine Mâlik der ki: Seni benden daha iyi tanıyan var mı? Senin başlangıcın atılmış bir sperm ve sonun pis

bir leş! Sonra sen bu iki halin arasında hayâ damarı çatlamış gibi yürüyorsun! Bu sözleri dinleyen vali başını önüne eğip gider.”

TEVAZUNUN FAZİLETİ

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Mütevazı olan kişiyi Allah ancak yüceltir.*”[114]

Ebû Ümâme radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Herkesin yanında iki melek ve bir de onların tuttukları bir gem vardır. Kul başını kaldırdığında melekler gemi çekerek derler ki Allah’ım, onu alçalt. Kul gururunu kırıp mütevazı olunca derler ki Allah’ım, onu yücelt.*”

Rakbü’l-Mısrî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Hiçbir eksikliği olmadığı hâlde mütevazı olan kimseye müjdeler olsun.*”

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “*Rabbim, kul peygamber olmak ile kral peygamber olmak arasında seçim yapmamı istedi. Melekler arasındaki dostum Cebrâil idi. Başımı kaldırdığımda bana Rabbim karşısında mütevazı olmamı söyledi. Ben de dedim ki, kul peygamber olmayı tercih ederim.*”

Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Kuşkusuz ki kul, Allah karşısında mütevazı olduğunda Allah onun bilgeliğini yükseltir ve buyurur ki kalk, Allah seni yüceltti. Kul kibirlenip de haddini aşarsa Allah onu şiddetle yere atar ve buyurur ki defol, Allah seni alçalttı. Böylece kendi gözünde büyük, insanların gözünde hakir olur. Hatta onların gözünde domuzdan daha hakirdir.”

Cerîr şöyle anlatıyor: “Bir keresinde altında bir adamın uyumakta olduğu bir ağacın yanından geçiyordum. Adamın deriden hazırlamış olduğu gölgeliği güneşin bir miktar aşmış olduğunu görünce güneşte kalmasın diye gölgeliğin yerini değiştirip düzelttim. O sırada adam uyandı. Bir de baktım Selmânü’l-Fârisî imiş. Yaptığım şeyi ona anlatınca bana dedi ki ey Cerîr, dünyada Allah için mütevazı ol. Çünkü kim dünyada Allah için mütevazı olursa Allah kıyamet günü onu yüceltir.”

Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle söylemiştir: “Sizler ibadetlerin en faziletlisini ihmâl ediyorsunuz; mütevazı olmayı.”

Yüce Allah, Hz. Mûsâ aleyhisselâma şunları vahyetmişti: “*Ben ancak azametim önünde mütevazı olan, yarattıklarım karşısında büyüklenmeyen,*

kalbinde korkumu eksik etmeyen, gün boyunca beni zikreden, arzularından benim için vazgeçen, açları doyuran, çıplakları giydiren ve yolcuyu barındıran kimsenin kıldığı namazı kabul ederim. Onun kıyamet günü yüzünün nuru güneş gibi her yanı aydınlatır. Beni çağırınca çağrısına cevap veririm, benden isteyince istediğini veririm, tanınmazdan gelindiğinde ona hilim duygusu ve karanlıklar içinde nur veririm, izzetimle onu korur, himayemle muhafaza ederim. İnsanlar arasındaki bu kul, cennetler arasındaki Firdevs gibidir; meyveleri hiç tükenmez ve hâli hiç değişmez."

Hasenü'l-Basrî şöyle söylemiştir: "Tevazu; evinden çıktığında karşılaştığın her Müslüman'ı senden üstün görmendir."

Muhammed b. Vâsi bize şunları anlattı: "Oğlum bana şikâyette bulununca ona dönüp dedim ki oğlum, ananı dört yüz dirheme satın aldığım hâlde insanlara karşı küstahlık ediyorsun! Babana gelince, Allah Müslümanlar içinde onun gibisinin sayısını çoğaltmasın!"

Bekr b. Abdullâh şöyle söylemiştir:

"Yaşça senden büyük olanları gördüğünde kendi kendine de ki, iman ve salih amel bakımından benden önce gelmiş, o hâlde benden daha hayırlıdır. Yaşça senden küçük olanları gördüğünde de ki, ondan daha çok günahım var, o hâlde benden daha hayırlıdır. Din kardeşlerinin sana saygı gösterdiklerini ve övdüklerini gördüğün zaman de ki, bu onların kendi üstünlükleridir. Onlarda sana karşı bir kusur görürsen de ki, bu benim işlediğim bir günahın sonucudur."

Fudayl şöyle demiştir: "Tevazu; hakka boyun eğmen ve ona uyman, insanların en cahilinden bile duysan hakkı kabul etmendir."

Fudayl bir keresinde Süfyân b. Uyeyne'ye şöyle söyler: "Bu caminin içinde senden daha aşağıda bir kimse olduğunu düşünüyorsan büyük bir bela ile karşı karşıyasın demektir."

Ebû Süleymân şöyle söylüyor: "Kul nefsini bilip tanımadığı sürece mütevazı olamaz."

Şöyle denilmiştir: "Herkesin mütevazı olması güzel bir huydur ama zenginlerin mütevazı olması daha güzeldir. Herkesin kibirli olması çirkin bir huydur ama fakirlerin kibirli olması daha çirkindir."

KİBRİN HAKİKATİ VE ÂFETLERİ

Bil ki, kibir insanın içinde olan bir huydur ve onun semeresi olan birtakım ameller içten dışa vurarak uzuvlarda ortaya çıkar. Söz konusu huy, nefsin kendisini karşısındaki kişinin üzerinde görmesidir. O hâlde kibir; karşısında kibirlenilen kişi ile kibre sebep olan şeyin var olmasını gerektirir. İşte, daha sonra açıklanacağı üzere kibri, kendini beğenme huyundan ayırt eden şey budur. Çünkü kendini beğenme huyunda sadece kendini beğenen kişi vardır. Hatta insan tek başına yaratılmış olsaydı kendini beğenmesi düşünülebilirdi ama yanında başka birisi olmadıkça kibirlenmesi düşünülemezdi. Kişi, kendisini kemâl sıfatlar yönünden başkasından üstün gördüğünde kibirlenmiş olur. Kişinin kendisini üstün görmesi kibirlenmesi için yetmez. Ancak başkasını kendinden daha büyük veya kendine denk görürse onun karşısında büyüklenemez. Başkasını hakir görmesi de yetmez. Çünkü kendini ondan daha hakir görürse kibirlenmez. Başkasını kendisi gibi görürse ona karşı büyüklenmez. Aksine, kendisinin bir mertebede, başkasının bir mertebede olduğunu, sonra da kendi mertebesinin diğerininkinin üstünde olduğunu düşünür. İşte bu üç tür düşünce kibirlenme huyuna sebebiyet verir. Yalnız bu durum söz konusu bakış açılarının kibri ortadan kaldırdığı anlamına gelmez. Aksine, bu bakış açıları ve düşünceler kişiyi şişirir ve kalbinde kendine güven, neşe, sevinç ve kendi düşüncesine meyletme duygusu doğurur. İşte bu şeref, neşe ve kendi düşüncesine meyletme duygusu kibirlenme huyunu oluşturur. Bundan dolayı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şeytanın şişirmesinden Allah'a sığınarak onun şişirmesinin kibirlenmek olduğunu söylerdi. Bir keresinde adamın birisi insanlara kıssa anlatmak üzere Hz. Ömer radıyallâhu anhdan izin isteyince ona şöyle der: "İyice şişinip de Süreyya yıldızına çıkmandan korkuyorum."

İnsan kendisini büyük gördüğü zaman kibirlenip şişinerek başkalarını hakir ve alçak görür, onlara denk olmaya tenezzül etmez ve kibri daha da artar. Sonunda onlara bu gözle baktığı kişilerle aynı yerde oturup yemek yemeye tenezzül etmez ve onların kendisinin önünde saygı duruşunda olmalarını hak ettiğini düşünür. Kibri daha da ağır bir hâl alırsa o insanları yanında çalıştırmaktan bile hazzetmez olur. Bu nitelikleri taşıyan kibirli adam, onları cahil görüp hafife almak suretiyle halka eşek sürüsü gözüyle bakar.

Kibrin âfeti pek büyük ve gailesi çok korkutucudur. Halkın seçkinleri bile kibir gailesinde helâk olur. Değil avam; âbidler, zahitler ve âlimler bile pek azı hariç bu illetten kurtulamazlar. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve

sellem şöyle buyuruyorken kibrin âfeti nasıl büyük olmaz: “*Kalbinde zerre kadar kibir olan kişi cennete giremez.*” Kibrin cennete girmeye perde olmasının sebebi, kul ile müminlerin taşıması gereken bütün diğer huylarının arasına girip onu perdelemesidir. Söz konusu huylar cennetin kapılarıdır. Kibir bütün bu kapıları kapatır. Çünkü kişi kendisi için istediğini din kardeşleri olan müminler için isteyemez hâle gelir. Aynı zamanda ne mütevazı olmaya ve ne de kini, hasedi, öfkeyi terk etmeye gücü yetmez. Kendisinde kibir kırıntıları olduğu sürece öfkesini yenemez ve başkasının nasihatini kabul etmez. İnsanları küçük görmekten ve gıybetlerini yapmaktan kurtulamaz. Ne kadar kınanmış huy varsa kibirli kimse şerefini korumak için onları taşımaya mecburdur! Kötü huylar birbirleri peşisıra gelirler ve biri diğerini davet eder. Kibir çeşitlerinin en kötüsü ise ilimden istifade etmeye ve hakkı kabul edip ona uymaya engel olan kibirdir.

KARŞISINDA BÜYÜKLÜK TASLANAN ŞEY, KISIMLARI, DERECELERİ VE KİBRİN BUNLARIN HER BİRİNDEKİ NETİCELERİ

Bil ki, insanoğlu çok zalim ve çok bilgisiz olarak yaratılmıştır. Bazen yaratılanlara, bazen de yaratıcıya karşı kibirlenir. Yaratıcıya karşı kibirlenmek kibir çeşitlerinin en çirkini olup sebebi, Firavun’un “*Ben sizin en yüce Rabbinizim*” (Nâziât, 79/24) sözünde olduğu gibi sadece katışıksız cahillik ve azgınlıktır. Nemrud’un, göklerin Rabbi ile savaşmak (hâşâ) için yüksek kuleler yapmasının sebebi de bu cehalet ve azgınlıktır. İşte bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.*” (Mü’min, 40/60); “*O’na kulluk etmekten çekinip büyüklenenlerin hepsini pek yakında huzuruna toplayacaktır.*” (Nisâ, 4/172); “*Onlara, Rahmân’a secde edin, denildiği zaman, Rahmân da neymiş, bize emrettiğin şeye secde eder miyiz hiç, derler.*” (Furkân, 25/60)

Yaratılmışlara karşı kibirlenmek ise iki kısma ayrılır. Birincisi nefsin kendisini şerefli görüp diğer insanlar gibi bir beşere boyun eğmeye ve ona uymaya tenezzül etmemesi yönüyle peygamberlere karşı kibirlenmektir. Bu bazen davetin başlarında meydana gelir ve kişiyi peygamberin işi hakkında düşünmekten alıkoyar. Böylece kişiyi cehaletin karanlığında bırakarak bu hususta haklı olduğu zannına kaptırıp peygambere uymasına engel olur. Bazen de kibir sahibi, Allah elçisinin doğru söylediğini bildiği hâlde nefsi hakka uyma hususunda kişiye itaat etmez. Yüce Allah böyleleri hakkında

şöyle buyurmaktadır: “*Kendileri de bunlara yakînen inandıkları hâlde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler.*” (Neml, 27/14); “*Dediler ki, kavimleri bize kölelik ederken bizim gibi olan bu iki adama inanır mıyız?*” (Mü’minûn, 23/47); “*Dediler ki, siz de bizim gibi bir insansınız.*” (İbrâhim, 14/10); “*Bizimle karşılaşmayı ummayanlar dediler ki, bize ya melekler indirilmeliydi ya da Rabbimizi görmeliydik. Andolsun ki onlar kendileri hakkında kibre kapılmışlar ve azgınlıkta pek ileri gitmişlerdir.*” (Furkân, 25/21); “(Firavun dedi ki) *Yanında ona yardımcı melekler gelmeli değil miydi?*” (Zuhruf, 43/53); “*O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar.*” (Kasas, 28/39)

Bu şekilde davrananlar hem Allah, hem de elçisi karşısında büyüklenmişlerdir. Vehb b. Münebbih şöyle söylüyor: “Mûsâ aleyhisselâm Firavun’a dedi ki iman et, elindeki mülkün sende kalsın. Firavun dedi ki, Hâmân’a bir danışayımc Firavun Hâmân’a danıştıktan sonra dedi ki, sen kendisine tapılan bir rabken şimdi başka bir rabbe tapan bir kul oldun. Böylece Firavun Allah’a tapmaya ve Hz. Mûsâ’ya uymaya tenezzül etmedi.”

Yüce Allah müşriklerin şöyle söylediklerini bizlere anlatmaktadır: “*Dediler ki bu Kur’an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?*” (Zuhruf, 43/31) Müşrikler bu sözleriyle, dünyada Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden daha üst konumda bulunan birilerinin peygamber olmasını talep ettiler ve şöyle dediler: “*Aramızdan Allah’ın kendilerine lütuf ve ihsanda bulunduğu kimseler de bunlar mı?*” (En’âm, 6/53) Bu söz de bir alt derecede olsa bile Allah’a karşı büyüklenme anlamına gelir. Çünkü Allah’ın emrini kabul etme ve elçisi karşısında mütevazı olma konusunda büyüklenmektir.

Yaratılmışlara karşı kibirlenmenin ikinci kısmına gelince, kişinin kendisini büyük görerek kulları küçümsemekle onlara karşı kibirlenmesidir ki bu kibir çeşidi de iki yönden büyük bir günahtır:

a) Kibir ve azamet sahibi olan âciz bir kula değil, her şeyin sahibi olan ve her şeye gücü yeten Allah’a lâyık bir sıfattır. Kibirlenen kişi, sadece yüce Allah’a lâyık olan bir sıfatta O’nunla rekabete girmiş demektir. Bu durumdaki kişi, kralın tacını alıp başına koyan ve onun tahtına oturan köleye benzer. Böyle yapan kişi krala çok büyük bir saygısızlık etmiş ve onu hafife almıştır. İşte bundan dolayı yüce Allah daha önce zikrettiğimiz gibi şöyle buyurmuştur: “İzzet izârım ve kibriyâ ridâmdır. Kim bunlardan birinde benimle rekabete girerse ona azap ederim.” Kulları karşısında

büyüklenmek ancak Allah'a lâyık bir sıfat olduğuna göre kullar karşısında büyüklenen kişi Allah'a karşı suç işlemiş olmaktadır. Çünkü sultanın yakın adamlarını hakir gören ve onlar karşısında kendini yüce gören kişi, sadece sultanın hakkı olan bir şeyi tekeline almış demektir. Bu durumda sultanla rekabete girmiş olur.

b) Kibir insanı yüce Allah'ın emirlerine muhalefet etmeye çağırır. Çünkü kibirlenen kişi, yüce Allah'ın kullarından birinden hak sözü işittiğinde onu kabul etmeye tenezzül etmez ve onu inkâr etmek üzere paçaları sıvar. İşte bundan dolayı tartışmacıların çoğunun aralarından birinin diliyle ortaya çıkan hakkı kabul etmeye tenezzül etmeyip onu inkâr etmek üzere paçaları sıvadıklarını görürsün. Bu, şu sözleri söyleyen kâfirlerin huylarından biridir: "*Bu Kur'an'ı dinlemeyin! Okunurken gürültü yapın, umulur ki bastırırsınız!*" (Fussılet, 41/26) Hakkı ortaya koymak için değil de karşı tarafı bastırmak ve ağzını açtırmamak için tartışma yapan herkes bu huyda kâfirlere ortak olmuş demektir. Gurur ve büyüklenme bazılarını öğüt kabul etmemeye sevk eder. Tıpkı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*Ona, Allah'tan kork, denildiği zaman gururu kendisini günah işlemeye sürükler.*" (Bakara, 2/206)

Kullara karşı büyüklenmek, kişiyi yüce Allah'ın emirlerine karşı büyüklenmeye sevk eder. Tıpkı İblisin Âdem aleyhisselâma karşı büyüklenmesinin, yüce Allah'ın ona secde etme emrini yerine getirmesine engel olduğu gibi… İşte bundan dolayı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem kibri bu iki âfetle açıklayarak şöyle buyurmuştur: "*Kibir; hak karşısında gurura kapılmak ve insanları küçümsemektir.*"

Abdullâh b. Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Adamın biri dedi ki, şüphesiz ki kişi elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasını sever. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Elbette Allah güzeldir ve güzel olanı sever. Kibir; hak karşısında gurura kapılmak ve insanları küçümsemektir.*"

Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Adamın biri Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme gelerek dedi ki, ben güzel olan şeyleri seven bir adamım ve bana gördüğün gibi güzel şeyler verilmiş. Hatta hiç kimsenin sandaletimin bağı konusunda bile benden üstün olmasından hoşlanmam! Bu kibir sayılır mı? Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Hayır, sayılmaz. Ancak kibir; hak karşısında gurura kapılmak ve insanları küçümsemektir.*"

KİBRE SEBEP OLAN ŞEYLER

Bil ki, kendisini büyük görenden başkası kibirlenmez. Kendisini de ancak mükemmel sıfatlara sahip olduğuna inanan kimse büyük görür. Bunların tümünün kaynağı dinî veya dünyevî mükemmel sıfatlardır. Dinî olanlar ilim ve amel, dünyevî olanlar soy, güzellik, güç, mal ve destekçilerin fazla olmasıdır. Bunlar toplam yedi sebepten ibarettir.

1- İlim. Kibir âlimlere çok çabuk tesir eder. Çünkü âlim ilmin şerefiyle şeref duymaktan, kendisini büyük görmekten ve insanları küçümsemekten geri durmaz. Halka, hayvanlara baktığı gibi bakar. Onların kendisine selâm vermelerini bekler. Halktan birisi ona selâm verir, verdiği selâmı güleryüzle alır, onu gördüğünde ayağa kalkar veya davetine icabet ederse o kişi üzerinde, karşılığında kendisine teşekkür edilmesi gereken bir menfaat ve yardım hakkı olduğunu düşünür. Çünkü âlim, halkın onu ziyaret etmeleri ve hastalandığında onu görmeye gelmeleri gerektiğini oysa kendisinin böyle bir şeyi yapma görevinin olmadığını düşünür. Halkı birer köle veya ücretli işçi gibi kendi hizmetinde kullanmaya çalışır. Bunlar dünya ile ilgili hususlardı.

Âhiretle ilgili hususlara gelince, âlimin halka karşı kibirlenmesi Allah katında kendisini onlardan daha yüce ve üstün görmesi, kendi nefsinden çok onlar için korkması ve onlar için umduğundan daha çoğunu kendisi için ummasıyla olur. Böylesine, âlim yerine cahil denilmesi daha uygundur. Gerçek ilim, insana nefsini ve Rabbini tanıtır, akıbetin tehlikelerini, Allah'ın âlimlere karşı hüccetini ve ilim sahibi olmanın tehlikesinin büyüklüğünü ona öğretir. Bu husus, kibrin ilimle tedavisi bahsinde açıklanacaktır. Bu ilimler âlimin korkusunu, tevazusunu ve itaatkârlığını artırır, Allah'ın ilim sebebiyle üzerindeki hüccetinin büyüklüğünden dolayı bütün insanların kendisinden daha hayırlı olduğunu ve ilim nimetine gerektiği gibi şükredemediğini düşünmesini gerektirir. İşte bundan dolayı Ebu'd-Derdâ radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "İlmi artanın acısı da artar."

Bazı âlimlerin sahip oldukları ilim sebebiyle daha çok kibirlenip kendilerini güvende hissetmelerinin sebebi nedir, diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bunun iki sebebi vardır:

a) İlim diye meşgul olduğu şeyin tartışma yöntemleri, gramer, lügat, şiir, matematik ve tıp ilmi gibi gerçek ilim olmaması. İnsan bu saydığımız ilimlerle dolu olursa kibirle dolar. Bunlara "zanaat" denilmesi, "ilim" denilmesinden daha doğrudur. Gerçek ilim; kulun Rabbini ve nefsini

tanımasına, yüce Allah'a kavuşması anındaki tehlikeleri öğrenmesine vesile olan ilimdir. İşte bu ilim kişiyi kibir değil, haşyet ve tevazu sahibi yapar. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Kulları içinde ancak âlimler Allah'tan* (gerektiği gibi) *korkar.*" (Fâtır, 35/28)

b) Kulun ilim öğrenmeye başlarken habis bir öz ve kötü huylarla başlamasıdır. Böyleleri ilim öğrenmeden önce nefsini arındırmak ve eğitmekle, mücahede yöntemleriyle kalbini temizlemekle meşgul olmamıştır. Bundan dolayı özü habis olarak kalmıştır. Bu durumda olan kişinin kalbine hangi ilim girse habis bir yere gelmiş olur ve bundan dolayı ne vereceği meyve hoş olur ne de bir hayır getirir. Vehb b. Münebbih bu durumu şu örnekle anlatmaktadır: "İlim, tatlı ve saf olarak gökten inen yağmur gibidir. Ağaçlar kökleriyle yağmur suyunu alırlar ve onu kendi tatlarına uygun hâle getirirler. Acı ağacın meyvesi daha acı, tatlı ağacınki daha tatlı olur. İlim de böyledir. İnsanlar ilmi alıp onu kendi maksatlarına ve arzularına uygun hâle getirirler. Böylece kibirlinin kibri, mütevazı olanın tevazusu artar."

Evet, durum böyledir. Çünkü maksadı kibirlenmek olan cahildir. Cahil, başkalarına karşı kibirlenebileceği bir ilim öğrendiği zaman kibri daha da artar. Kişi cahil olmakla birlikte Allah'tan korkuyorsa daha fazla ilim öğrendiğinde aleyhindeki hüccetin iyice pekiştiğini bilerek korkusu, tedirginliği, boyun eğmesi ve tevazusu artar. İlim, kibirlenmeye vesile olan şeylerin en büyüğüdür. Bundan dolayı Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle demiştir: "Kibirli âlimlerden olmayın. Yoksa ilminiz cehaletinizi karşılayıp telâfi edemez."

Rivâyet edildiğine göre bir keresinde Huzeyfe radıyallâhu anh bir gurup insana namaz kıldırır. Selâm verince şöyle der: "Ya benden başka bir imam bulursunuz ya da tek başınıza namaz kılarsınız. Çünkü ben, bu topluluk arasında kendimden daha üstün birinin olmadığını aklımdan geçirdim." Huzeyfe radıyallâhu anh gibi bir sahâbe böyle bir şeyden kurtulamayınca zayıf kimseler ne yapsın!

Kendisine "âlim" denilmeyi hak eden, ilmin şerefinin ve büyüklüğünün etkisine kapılıp büyüklenmeyen bir âlim bulmak çok zor! Böyle bir âlim bulunursa zamanının sıddîkıdır ve nefeslerinden ve hâllerinden istifade etmenin yanında, ibadet yönünden Allah'ın nazarı onadır. Heyhat! Böyle bir âlimin zamanımızda mevcut olması uzak bir ihtimaldir. Hatta zamanımızda bu hasletin elden gitmesine tasalanıp üzülen bir âlimi bulmak da mümkün değildir.

2- Amel ve ibadet. Bunların erbabında da kibir vardır. Bunun eseri onlarda dinî ve dünyevî konularda ortaya çıkar.

Dünyevî konulara gelince, başkalarının kendilerini ziyaret etmesinin onların başkalarını ziyaret etmesinden daha uygun olduğunu düşünürler, insanların onların işlerini yapmalarını, saygı göstermelerini, meclislerde kendilerine yer açılmasını, takva sahibi olarak anılmalarını ve âlimler hakkında zikrettiğimiz şekilde başkaları yerine kendilerine öncelik verilmesini beklerler. Yapmış oldukları ibadeti halka yaptıkları bir ihsanmış gibi görürler!

Dinî konulara gelince, böyleleri diğer insanları helâk olmuş, kendilerini ise kurtulmuş olarak görürler. Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: "*Kişi insanların helâk olduğunu söylüyorsa kendisi onlardan daha çok helâk olmuştur.*"[115]

Bu sözü ancak Allah'ın kullarını önemsiz ve küçük gören kimse söyleyebilir. Kullar, günahkâr olmalaına rağmen belki de bu sözü söyleyenden daha hayırlıdırlar. Çünkü onlar, bu sözü söyleyene yakın olmakla yüce Allah'a yaklaşmak istemektedirler. Oysa bu sözü söyleyen, halktan uzak durmakla yüce Allah'ın nefretini kazanır. Böylece halk hakkındaki bu kötü düşüncesi sebebiyle onların makamına inmeyi ve halkın ona karşı duydukları hüsnüzanları sebebiyle onun konumuna yükselmelerini hak etmiş olur.

Tıpkı şu kıssada anlatıldığı gibi: İsrailoğullarından günahkâr bir adam âbidlerden birisini görüp ona yaklaşır. Âbid ise ona karşı büyüklenip yanından uzaklaşır. Bunun üzerine yüce Allah o devirdeki peygamberine vahyederek şöyle buyurur: Her ikisine de yeniden amel etmelerini söyle. Çünkü bunun günahı bağışlandı, diğerinin ameli boşa gitti.

Bunun sebebi, kullardan istenen şeyin kalpler oluşudur. Âsinin kalbi boyun büktüğünde kalbiyle Allah'a itaat etmiş olur. İtaatkârın kalbi kibirlendiğinde ise kalbiyle Allah'a isyan etmiş olur. İşte bundan dolayı Hasenü'l-Basrî şöyle söylemiştir: "Birtakım insanlar kalpleriyle kibirlenip giysileriyle tevazu gösterdiler. Tıpkı yün aba giyenin ipekten nakışları olan elbise sahibinden kendisini daha çok beğenmesi gibi… Neden böyle birbirlerini kaybediyorlar?"

Çünkü onlara göre ipek elbise giyen hakir görülür, yün aba giyen ise hakir görür. Âbidlerin çoğu bu âfetten kurtulamaz. Hatta birisi âbide zarar vermiş olsa Allah'ın onu bağışlamasının imkânsız olduğunu ve yüce Allah'ın ona

gazap ettiğini düşünür. Oysa kendisi başkasına zarar verse bu yaptığını gözünde büyütmez. Çünkü ona göre kendi mertebesi büyüktür. Bu hem bir cahillik, hem de kendini beğenme ile kibri aynı anda sergilemektir. Hatta bazısı ona zarar verildiği zaman meydan okuyarak der ki, bana zarar veren bu adamın başına neler geleceğini göreceksiniz! Söz konusu adamın başına bir şey gelmiş olsa bunun kendi kerameti olduğunu zanneder. Oysa o, birtakım kâfirlerin Allah ve resûlüne eziyet verdiğini, bununla birlikte dünyada başlarına kötü şeyler gelmediğini görüp durur! Bu, aldanmış olanların hâlidir. Fakat zeki ve akıllı olanlar Atâ es-Selmî gibi davranırlar: Atâ bir yıldırım düşse insanların başına gelen bu belaya kendisinin sebep olduğunu zannederdi! Yine, Bekr b. Müzenî'nin Arafat'ta söylediğini söylerler: "Ben aralarında olmasaydım ne şerefli bir vakfe olacaktı!" Bu zatlar ile amelini başa kakıp kendini bir şey zannedenler arasında ne kadar büyük fark var! Kendisinin kesin olarak herhangi bir Müslüman'dan daha yüksek konumda olduğunu zanneden kişi bu cahilliği sebebiyle amelini boşa çıkarmış demektir.

Bil ki, kibir âfeti konusunda âlimler ve âbidler üç dereceye ayrılır:

a) Kibrin kalbinde yer etmiş olması. Böyle birisi kendini başkasından daha hayırlı görür. Ancak gayret edip mütevazı olmaya çalışır ve başkasını kendisinden daha hayırlı görenler gibi davranır. Böylesinin kalbinde kibir ağacı dikilidir ancak ağacın dallarını kesmiştir.

b) Meclislerde büyüklenip insanlara tepeden bakmakla, aynı konumda olduğu kişilerin önüne geçmekle ve hakkında dikkatsiz davrananları beğenmemekle kibri fiilleriyle ortaya koyar. Bakarsın böyle bir âlim onlardan yüz çeviriyormuşçasına insanlara tepeden bakar. Yine, böyle bir âbid insanlardan iğreniyormuşçasına onlara surat asar. Yaptıkları ameli halka karşı bir ihsanmış gibi düşündükleri için bunların yüce Allah'ın şu kavlinde peygamberine verdiği terbiyeden haberleri yok: "*Sana uyan müminlere kanadını indir.*" (Şuarâ, 26/215)

c) Çeşitli iddialar, övünmeler, kendini tezkiye etmeler, hâllerini anlatmalar, başkasının ilim ve amelde daha üstün olması sebebiyle kendi yaptıklarını sayıp dökmeler gibi kibri diliyle ortaya koyar. Âbid, başkası karşısında övünmek sadedinde şöyle der: "O da kim oluyor! Hangi ameli yapmış? Zahitliği ne kadar? Ben şu kadar zamandan bu yana yemek yemedim, geceleri uyumuyorum, her gün Kur'an'ı hatmediyorum! Filanca bana zarar vermek istedi ve helâk oldu veya malı elinden gitti veya hastalandı!" Böyle birisi gece namazı kılan bir toplulukla birlikte olduğunda

onlara ibadet konusundaki gücünü ve kendi âcizliklerini göstermek maksadıyla onlardan daha fazla ibadet etmek için bazen kendisini zorlar.

Âlim de kendisini övme sadedinde şöyle söyler: “Ben ilimler konusunda uzmanım, gerçekleri biliyorum, filancayı ve filancayı gördüm! Filan adam da kim oluyor? Kimden ilim almış?” Sonra tartışmada karşısındakini yenmeye ve yenik düşmemeye çalışır. Cedel ilmi ve akranlarının anlamakta zorlanacağı birtakım yabancı kelimeleri söylemek amacıyla kimse tarafından bilinmeyen birtakım ilimler gibi, toplantılarda üstün ve bilgili görünmesini sağlayacak bilgileri öğrenmek için sabahlara kadar çalışır. Kendi üstünlüğü ve akranlarının eksiklikleri ortaya çıksın diye hata edenlerin yanlışlarını göstermek için metinleri ve senetleriyle birlikte hadisleri ezberler. Akranlarından birinin hata etmesi durumunda ona hatasını gösterecek olmasına sevinir. Akranı işini doğru ve güzel yaptığında kendisinden daha büyük görüneceği için üzülür.

Bu saydıklarımızın hepsi de semeresi ilim ve amelle övünmek olan kibir huylarıdır. Bu huyların kendisinde bulunduğunu gören ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin “*Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.*” şeklindeki sözünü işiten kişi, böyle yapanların Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin sözüne göre cehennemlik olduğunu bile bile nasıl olur da kendisini büyük görür ve başkaları karşısında kibirlenir! İlim ve amel sebebiyle kibirlenmek bundan ibarettir.

3- Soy ve asalet sahibi olmak sebebiyle kibirlenmek. Şerefli ve asil bir soya sahip olan kimse, ilim ve amel bakımından kendisinden daha yüksek mertebede olsalar bile onun gibi asil olmayanları hakir görür. Hatta bazıları, insanların onun uşakları ve köleleri olduğunu düşünür ve onlarla bir arada bulunmaya tenezzül etmez.

Bu türden kibrin dildeki tesiri asil soyu ile övünmektir. Böyleleri başkalarına şöyle der: “Ey Nebâtlı, ey Ermeni, ey avam! Sen kimsin, baban kim? Ben filan oğlu filanım! Senin gibi biri benimle nasıl konuşur?” Bu, nefsin bir huyu olup salih ve akıllı bile olsa soylu ve asil olan herkes ondan payını almıştır. Ancak bazen normal hâldeki asil birinden böyle bir kibirli davranış dışarı sızmaz. Fakat öfkesine yenik düşüp de basiret nuru söndüğünde kibir dışarı sızmaya başlar. İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ şöyle söylemiştir: “Adamın biri diğerine der ki, ben senden daha değerliyim! Oysa Allah’tan sakınması dışında hiç kimse diğerinden daha değerli değildir.”

4- Güzellikle övünmek. Bu kibir türü en çok kadınlar arasında görülür ve kadınları birbirlerinin eksiklerini bulmaya, kusurlarını araştırmaya, gıybetlerini yapmaya ve ayıplarını anlatmaya yöneltir. Hz. Âişe radıyallâhu anhâdan bize nakledildiğine göre kendisi Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanında bir kadından söz eder ve kısa boylu olduğunu söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: "*O kadının gıybetini yaptın.*" Bu davranış kibirden kaynaklanır. Çünkü sözü edilen kadın kısa boylu olsaydı onu kısa boylu olmakla zikretmezdi. Sanki kendi uzun boyunu beğendiğinden dolayı yanındaki kadını kısa boylu görmüştür.

5- Mal sahibi olmakla kibirlenmek. Bu tür kibir hazineleri hakkında hükümdarlar, sahip oldukları ticaret malları hakkında tüccarlar, arazileri hakkında köy ağaları, sahip oldukları elbiseler, yarış atları ve binekler hakkında güzellik yarışına girenler arasında olur. Zengin olan, fakiri hakir görerek karşısında büyüklenir ve ona şöyle der: "Sen dilenci ve miskinin birisin! Ben istesem senin gibilerini satın alır, senden üstünlerini hizmetimde kullanırım! Sen de kim oluyorsun? Neye sahipsin? Benim ev eşyam senin bütün malından daha fazladır! Ben bir günde senin bir yılda yiyemeyeceğin kadar para harcıyorum!"

Bütün bunlar kişinin zenginliği önemseyip fakirliği hakir görmesinin bir sonucudur. Bu sözleri söyleyen kişi, zenginliğin âfetini ve fakirliğin üstünlüğünü bilmiyor demektir. Yüce Allah şu kavliyle bu hususa işaret buyurmaktadır: "*Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: 'Ben servetçe senden daha zenginim, insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm.* (Böyle gurur ve kibirle) *kendisine zulmederek bağına girip şöyle dedi: Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam! Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet Rabbimin huzuruna götürülürsem hiç şüphem yok ki orada bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum!' Arkadaşı ona hitaben şöyle dedi: Seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'ı inkâr mı ettin? Fakat o Allah benim Rabbimdir ve ben Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam! Bağına girdiğinde; mâşallah, kuvvet yalnız Allah'ındır, deseydin ya! Eğer malca ve evlâtça beni kendinden güçsüz görüyorsan şunu bil ki belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir, senin bağına ise gökten yıldırımlar gönderir de bağın kupkuru bir toprak hâline gelir!*" (Kehf, 18/34-40)

Yukarıda kıssası anlatılan adam malı ve çocukları sebebiyle büyüklenmişti. Karun'un kibri de bu türdendi. Yüce Allah onun durumunu şöyle anlatıyor: *"Derken Karun, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar: Keşke Karun'a verilenin benzerine biz de sahip olsaydık, doğrusu o çok şanslı, dediler."* (Kasas, 28/79)

6- Kuvvetiyle ve zayıf insanlara karşı üstün cesaretiyle kibirlenmek.

7- Bağlıları, yardımcıları, öğrencileri, hizmetkârları, aşireti, akrabaları ve oğulları sebebiyle kibirlenmek. Bu türden kibirlenme askerlerinin çokluğu bakımından hükümdarlar ve kendilerinden istifade edenlerin sayısının çokluğu bakımından âlimler arasında vuku bulur.

Özetle söyleyecek olursak, nimet olan ve bizatihi bir mükemmellik olmasa bile mükemmellik olarak düşünülmesi imkân dâhilinde olan her şeyle kibirlenmek mümkündür. Hatta kadınsı davranışlar sergileyen erkek, kadınsı davranma sanatında daha fazla bilgiye ve kudrete sahip olması sebebiyle akranlarına karşı kibirlenir. Çünkü bu davranış şeklini bir mükemmellik olarak görmekte ve onunla iftihar etmektedir. Fasık da böyledir ve yaptığı şeyin bir mükemmellik olduğunu zannederek bazen çok içki içmek ve günah işlemekle iftihar eder.

Buraya kadar söylediklerimiz kulların birbirlerine karşı kibirlenmelerine sebep olan hususlardı. Söz konusu kibir sebeplerinden birine sahip olan kişi, kendi düşüncesine göre ondan daha azına sahip olana karşı kibirlenir. Hatta bazen bu kibirlendiği kişi Allah katında onunla aynı veya daha üst mertebede olabilir. Tıpkı kendisinin daha bilgili olduğunu zannedip nefsi hakkında iyi şeyler düşündüğü için ondan daha bilgili olan bir âlime karşı sahip olduğu bilgiyle kibirlenen âlim gibi…

KİBİRLENME SEBEPLERİ VE ONU TAHRİK EDEN UNSURLAR

Daha önce kibrin insanın içindeki bir huy, kişinin uzuvlarında ortaya çıkan fiillerin ve davranış şekillerinin bu huyun birer semeresi olduğunu ve bunlara kibirlenme denilmesi gerektiğini, "kibir" isminin ise içteki huyun özel adı olduğunu söylemiştik. İşte bu içteki huyun tek bir sebebi vardır o da kendini beğenmektir. Çünkü kendini, yaptıklarını, bilgisini veya bunların vasıtalarından birini beğenen kişi kendini büyük görerek kibirlenir.

Zahirdeki kibirlenmenin ise üç sebebi vardır: Birincisi kibirlenen kişiyle, ikincisi kibrin nesnesi olan kişiyle, üçüncüsü ise ötekilerle ilgili olan sebeplerdir.

Kibirlenen kişideki sebep kendini beğenmektir.

Kibrin nesnesi olan kişideki sebep kin ve hasettir.

Ötekilerle ilgili olan sebep ise riyadır.

Bu açıdan bakıldığında sebeplerin sayısı dört olmaktadır: Kendini beğenmek, kin, haset ve riya.

Kendini beğenmeye gelince, daha önce zikrettiğimiz gibi bu sebep kişide bâtınî kibre sebep olur ve bu da fiillerdeki, sözlerdeki ve hâllerdeki zahirî kibri ortaya çıkarır.

Kine gelince, bazen kin kendini beğenmekten dolayı kişiyi kibre sevkeder. Tıpkı kendisi gibi veya daha alt konumda olduğunu düşündüğü ancak daha önceden öfkelenmiş olduğu kişiye karşı kibirlenen kimse örneğinde olduğu gibi… Söz konusu öfke ona kin duymasına yol açmış ve kalbinde ondan nefret etme duygusu kök salmıştır. Bundan dolayı tevazu gösterilmeyi hak ettiğini düşünse bile nefsi onun karşısında mütevazı olmayı kabul etmez. Nice adi kimse vardır ki duymuş olduğu kin ve nefretten dolayı önde gelen zatlardan biri karşısında mütevazı olması konusunda nefsi ona itaat etmez. Bu da karşı taraftan gelen hak sözü reddetmeye, nasihati kabule tenezzül etmemeye, hak etmediğini bilse bile ondan önde olmaya çalışmaya, haksızlık etmiş olsa bile ondan helâllik dilememeye, ona karşı suç işlemiş olsa bile özür dilememeye ve bilmediği şeyleri ona sormamaya sebep olur.

Hasede gelince, karşı taraftan bir zarar veya öfkeye ve kine sebebiyet verecek bir davranış söz konusu olmasa bile haset de haset edilen kimseden nefret etmeye sebep olur. Aynı şekilde haset, nasihati ve ilim öğrenmeyi kabul etmeye engel olacak biçimde hakkı inkâra yol açar. İlim öğrenme özlemi içindeki nice cahil, ona karşı duyduğu haset ve zulmetme hisleri sebebiyle bir hemşehrisi veya akrabasından istifade etmeye tenezzül etmediği için cehalet çukurunda kalmıştır. İlminin üstünlüğünden dolayı tevazuyu hak ettiğini bilmesine rağmen ondan yüz çevirip karşısında kibirlenir. Çünkü haset, içinden kendisinin ondan üstün olmadığını düşünse bile onun karşısında kibir davranışları sergilemesine yol açar.

Riyaya gelince, o da kibirlilerin huylarını sergilemeye yol açar. Hatta kişi, kendisinden daha üstün olduğunu bildiği ve aralarında tanışıklık, hasetleşme ve kin bulunmayan birisiyle tartışmaya girer ancak insanların onun kendisinden daha üstün olduğunu söylemesinden korkarak onun söylediği doğruları kabul etmekten kaçınır ve bilgisinden istifade etmek için gururunu kırıp tevazu göstermez. Burada onun kibirlenmesine yol açan şey

sadece riyadır. Etrafta insanlar olmadan o kişiyle yalnız kalabilmiş olsaydı karşısında kibirlenmeyecekti. Fakat kendini beğenme, haset veya kin saikiyle kibirlenen kişi, aralarında üçüncü bir şahıs olmasa bile diğeriyle yalnız başına kaldıklarında bile ona karşı kibirlenir. Yine, kişi bazen yalan olduğunu bildiği hâlde sahtekârlık yaparak asil bir soydan geldiğini iddia edip o soydan olmayan kimse karşısında kibirlenir, toplantılarda ona karşı böbürlenir, yolda önüne geçer, asalet ve saygı konusunda onunla eşit olmayı kabullenemez. Oysa içinden, söz konusu adamın bunu hak etmediğini bilmektedir. Kendisinin asil soyu konusunda yalancı olduğunu bildiği için içinde karşısındaki adama karşı bir kibir yoktur. Ancak kibirli davranmasına sebep olan şey riyadır.

---

[110]. Ahmed, 3828; Ebû Ya'lâ, 5380; Beyhakî, *Sünen*, 2/36.

[111]. Buhârî, 4569; Müslim, 2846.

[112]. Ahmed (bu lafızla), 18728; Buhârî, 4918, 6071, 6657; Müslim, 2853.

[113]. Ahmed, 17842, 17845.

[114]. Müslim tarafından tahriç edilmiştir.

[115]. Ahmed, 2623. Hadisin meşhur olan rivâyetinde geçen kelime "ehlekühüm" şeklindedir. Buna göre cümle; kendisi insanlardan daha çok helâk olmuştur veya helâk edilmeye onlardan daha lâyıktır, anlamına gelir. Başka bir rivâyette ise kelime "ehlekehüm" şeklinde nakledilmiştir. Buna göre cümle; insanları helâk eden kendisidir, çünkü Allah'ın kullarını O'nun rahmetinden ümit kestirmek suretiyle onları helâk etmiştir, anlamına gelir.

MÜTEVAZI OLANLARIN HUYLARI

TEVAZU VE KİBİRLENMENİN ORTAYA ÇIKTIĞI DURUMLAR

Bil ki kibirlenme yüz buruşturmak, göz ucuyla bakmak, başını öne eğmek, bağdaş kurarak veya bir yere dayanarak oturmak gibi kişinin davranışlarında, konuşmalarında, hatta sesinde ve ses tonunda ve konuşma biçiminde ortaya çıkar. Kibir, kişinin yürüyüşünde, çalım yapmasında, kalkmasında, oturmasında, bütün eylemlerinde ve eylemsizliklerinde, hâl ve sözlerindeki diğer değişimlerde gözlenir. Bazı kibirlilerde bunların hepsi bulunur. Bazıları da bunlardan bir kısmında kibir gösterirken diğer kısmında tevazu sergiler.

Kibirli olanların özelliklerinden biri de insanların o geldiğinde ayağa kalkmaları veya onun önünde ayakta durmalarından hoşlanmasıdır. Bir insan için ayağa kalkmak iki şekilde olur. Birincisi; biri otururken diğerinin onun yanıbaşında ayakta durmasıdır. Böyle bir duruş yasaklanmıştır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu konuda şöyle buyurmuştur: "*İnsanların kendisinin önünde ayakta durmalarını isteyen kişi cehennemdeki yerine hazırlansın!*"

İkinci şekli ise bir insan geldiğinde ayağa kalkmaktır. Selef-i salih neredeyse hiçbir zaman bunu yapmazlardı. Enes radıyallâhu anh şöyle söylüyor: "*Sahâbe, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden daha çok sevdikleri bir insan olmadığı hâlde onu gördüklerinde ayağa kalkmazlardı. Çünkü onun bundan hoşlanmadığını biliyorlardı.*"

Âlimler bu hususta şöyle söylemişlerdir: Ana baba, âdil yönetici ve faziletli insanlar için ayağa kalkmak müstehaptır. Bil ki, bu davranış biçimi faziletli insanlar arasında bir şiar hâline geldi. Geldiğinde ayağa kalkılması gereken için ayağa kalkmayan kişi, onu hor görmekle ve hakkında kusur işlemekle suçlanmaktan emin olamıyor. Bu da karşı tarafın içinde bir tür kin doğmasına sebep oluyor. İnsan geldiğine ayağa kalkmanın müstehap olması, kendisi için ayağa kalkılan kişinin bundan hoşlanmamasına ve buna lâyık olmadığını düşünmesine engel değildir.

Kibirli olanların özelliklerinden bir diğeri, yürürken arkasında biriyle yürümesidir. Selef bundan hiç hoşlanmazlardı. Bize nakledildiğine göre, bir grup insan İbni Mes'ûd radıyallâhu anhın peşine takılırlar. Onlara bir istekleri olup olmadığını sorar. Onlar herhangi bir istekleri olmadığını

sadece onunla birlikte yürümek istediklerini söylediklerinde onlara şöyle söyler: “Geriye dönün. Çünkü bu yaptığınız sizin için bir zillet, benim içinse fitnedir.” Bir keresinde de bazı insanlar Hasenü’l-Basrî’nin arkasından yürümeye başlayınca onlara engel olmuştur. İbni Sîrîn de hiç kimsenin kendisiyle birlikte yürümesine izin vermezdi.

Kibir sahiplerinin diğer bir özelliği, insanlar karşısında büyüklenip hiç kimseyi ziyaret etmemesidir. Bize nakledildiğine göre, Süfyânü’s-Sevrî bir keresinde Ramle’ye gelir. Bunun üzerine İbrâhim b. Edhem ona birini göndererek yanlarına gelip onlara sohbet etmesini ister. Süfyân yanlarına gelince derler ki ey Ebû İshâk, ona böyle bir adamı mı gönderdin? Şöyle cevap verir: “Tevazusunun nasıl olduğunu görmek istedim.”

Kibirlilerin bir başka özelliği aynı mertebede olmadığı birinin yanında oturmasından veya yanında yürümesinden hoşlanmamasıdır. İbnü’l-Husayn’in bize naklettiğine göre (…) Enes radıyallâhu anh şöyle rivâyet etmiştir: “*Medineli bir cariye Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin elinden tutar ve işini görmek üzere onu alıp götürürdü.*”

İbni Vehb şöyle anlatıyor: “Bir keresinde Abdülaziz b. Ebî Revvâd’ın yanına oturdum. Dizleri benim dizime değince kendimi uzağa çektim. Bunun üzerine Abdülaziz elbisemden tutup beni kendisine doğru çekerek şöyle dedi: Neden bana kibirlilere davrandığınız gibi davranıyorsunuz? Oysa ben, aranızda benden daha kötü birini tanımıyorum!”

Kibirlilerin bir başka özelliği de evinde eliyle hiçbir iş yapmamasıdır. (…) Esved diyor ki, bir keresinde Hz. Âişe radıyallâhu anhâya Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin eve girdiğinde neler yaptığını sorunca bana şöyle dedi: “*Ailesine yardımcı olurdu. Namaz vakti geldiğinde evden çıkıp namazını kılardı.*”[116]

Bize nakledildiğine göre Ömer b. Abdülaziz’e bir misafir gelip geceyi onun yanında geçirir. Kandil neredeyse sönmek üzeredir. Misafiri der ki, kalkıp kandilin fitilini düzelteyim. Ömer b. Abdülaziz ona der ki, misafirini kendi işinde kullanmak asil bir davranış değildir. Misafir der ki, hiç olmazsa hizmetkârı uyandırayım da o yapsın. Ömer b. Abdülaziz bunu da kabul etmez ve kalkıp kandilin fitilini düzeltir, sonra şöyle der: “Kalkıp bu işi yaptığımda Ömer olarak yaptım, dönüp yerime oturduğumda yine Ömer olarak oturdum.”

Kibir sahiplerinin diğer bir özelliği ise çarşıdan aldığı ihtiyaç maddelerini evine kadar elinde taşımamasıdır. Oysa Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem çarşıdan bir şey satın aldığında onu kendisi taşırdı. Ebû Bekir

radıyallâhu anh ticaretini yapmak üzere satacağı elbiseleri çarşıya kadar kendisi taşırdı. Bir keresinde Hz. Ömer radıyallâhu anh satın aldığı eti eline asıp evine kadar taşımıştı. Hz. Ali radıyallâhu anh da bir keresinde bir dirheme aldığı hurmaları taşırken bir adam ona “Senin yerine ben taşıyayım.” deyine şöyle demişti: “Hayır, aile reisinin taşıması daha uygun olur.” Ebû Ubeyde b. Cerrâh radıyallâhu anh ise su kovasını hamama kadar kendisi taşırdı. Medain valisi olan Huzeyfe radıyallâhu anh, bir katır üzerinde şehre girerken elindeki ekmek ile üzerinde bir miktar et bulunan kemik parçasını geveliyordu! Bir gün Halife Mervân’ın valisi olan Ebû Hureyre radıyallâhu anh sırtında bir yük odun taşıyarak çarşıdan dönerken karşısına çıkan bir adama “Valiye yol ver.” demişti.

Kibirlilerin başka bir özelliği, elbisesiyle gurur duyup böbürlenmektir. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: “*Pejmürdelik imandandır.*” Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu ifadesiyle adi ve gösterişsiz elbise giymeye işaret etmiştir. Ömer b. Hattâb radıyallâhu anhın elbisesinde on iki tane yama vardı. Ömer b. Abdülaziz de entarisinin önüne ve arkasına yama yapardı.

“Daha önce Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme, kişinin elbisesinin güzel olmasını istediği ve bunun kibir olup olmadığına dair bir soru sorulduğunu ve onun da bunun kibir olmadığını söylediğini nakletmiştiniz, bu nasıl oluyor?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

İnsanlar bu hususta farklılık arz ederler. Kimisi kibirlenmek amacıyla değil de kendisi için güzel elbise giymeyi sever. Hadis böylesi hakkındadır. Kimisi de elbiseyi büyüklenmek amacıyla giyer. Genelde insanların görmesi için pahalı elbise giyen kişi kibirlenmek istemiş demektir.

Kibir sahiplerinin bir diğer özelliği eziyete katlanamaması, hatta bazen kendisine yapılan eziyetten daha fazlasıyla karşılık vermesidir. Daha önce öfkeden söz ederken yumuşak huylu ve affedici olmanın faziletini zikretmiştik. Özetle söylemek gerekirse, kibirden kurtulmak ve mütevazı olmak isteyen kişi Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yaşantısını kendisine örnek almalıdır.

KİBRİN TEDAVİ EDİLİP TEVAZU HUYUNUN KAZANILMASININ YOLU

Bil ki kibir, kişiyi helâke götüren bir huydur ve hiç kimse ondan kurtulamamıştır. Bundan dolayı kibrin tedavi edilmesi farz-ı ayındır. Kibrin tedavisinde iki evre vardır. Birincisi; kökünü bulunduğu yerden çıkarmak

ve kalpteki kibir ağacını oradan söküp atmaktır. İkincisi ise insanın başkası karşısında kibirlenmesine sebep olan özel birtakım faktörlere bağlı olarak arız olan kibirlenme dürtüsünü defetmektir.

Kibrin kökünü bulunduğu yerden çıkarmaya dair birinci evrenin biri ilmî, diğeri amelî olmak üzere iki ilacı vardır ve ikisi birlikte verilmeden şifa gerçekleşmez.

İlmî ilaç; kişinin nefsini ve Rabbini bilmesidir. Kibri ortadan kaldırmada kişiye bu yeter. İnsan, nefsini tam anlamıyla tanıyıp bildiği zaman kendisinin her çeşit zelilden daha zelil ve hakir olduğunu, kendisine lâyık olan şeyin mütevazı olmak ve boyun bükmekten başkası olmadığını bilir. Rabbini tanıyıp bildiği zaman ise bütün azamet ve büyüklüğün sadece Allah'a lâyık olduğunu anlar. İnsanın Rabbini ve O'nun azametini bilmesi için yüce Allah'ın kudretinin eserlerine ve yarattığı harikalara bakması yeterlidir. İnsan bunları yapınca Rabbinin azametini görür ve O'nu tanır.

Kişinin nefsini tanıması için de yokluktan sonra önce topraktan, sonra idrar yolundan çıkan spermden, sonra kan pıhtısından, sonra bir çiğ etten var olup adı anılmaya değer bir şey hâline geldiğine bakması yeterlidir. İnsan; işitmeyen, görmeyen, hissetmeyen ve hareket etmeyen cansız bir şeyden yaratılması bakımından varlıkların en değersizidir.

Ölüyken hayat bulmuş, zayıfken kuvvetlenmiş, cahilken bilgi sahibi olmuş, dilsizken konuşur hâle gelmiş, acizken kudretli olmuş ve muhtaçken kendine yeterli hâle gelmiştir. Yüce Allah bu duruma işaret ederek şöyle buyurmaktadır: "*Kahrolası insan, ne inkârcıdır! Allah onu neyden yarattı? Bir nutfeden* (spermadan) *yarattı da ona şekil verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı.*" (Abese, 80/17-20); "*Biz insanı katışık bir nutfeden* (erkek ve kadının döl suyundan) *yarattık; onu imtihan edelim diye kendisini işitir ve görür kıldık.*" (İnsân, 76/2) Yüce Allah ölüyken ona hayat verdi, güzel bir şekle soktu, dünya sahnesine çıkardı, doyurdu, susuzluğunu giderdi, giydirdi, yolunu gösterdi ve kuvvet verdi.

Yüce Allah'ın insanı yokluktan var etmesinin ve spermadan yaratmasının sebebi, zatının değersizliğini ona anlatmak ve üzerindeki nimetlerini ortaya koymaktır. Başlangıcı bu olanın kibirlenmesinin, övünmesinin ve gururlanmasının hangi haklı nedeni olabilir? Yüce Allah insanın kendi tercihiyle onun varlığını devam ettirseydi bu durum onun iyice azmasına yol açardı. Fakat Allah insana birbirine zıt ahlâtı (insan vücüdundaki dört

sıvı) ve korkunç hastalıkları musallat etti. Sonra tam vücudu bütünlük kazanıp gücünün zirvesine çıkmışken yıkıma uğrayıp yok olur. Bu hâliyle insan ne kendisine bir fayda vermeye ne de başına gelecek zararı önlemeye kâdirdir. Bir şeyi hatırlarken unutur hâle gelir, bir şeyden tat alırken onun tarafından yere yıkılır, bir şeyi elde etmeyi ister ama ona ulaşamaz. Sonra insan ani ölümden güvende değildir. Bu saydıklarımız insanın ortalama hâlidir ve yolunun başıdır. Fakat son varış yeri, daha önce olduğu gibi onu cansız hâle getirecek olan ölümdür. Öldükten sonra toprağa gömülecek, kokmuş bir leş hâline dönüşecek, uzuvları çürüyüp kemikleri ufalanacak ve kurtçuklar en küçük parçasına kadar onu yiyecektir. En iyi hâli, kendisinden su testisi yapılan ve inşaatta kullanılan bir toprak hâline gelmektir. Bu hâliyle bırakılsa ne kadar güzel olurdu! Ama hayır, bu hâlde bırakılmayacak! Yüce Allah, belanın sıkıntılarına katlanıp acı çekmesi için insanı uzun süren bir çürüme ve bozulmadan sonra yeniden diriltecek, öteye beriye dağılmış olan parçalarını bir araya getirecek ve kıyamet meydanına bırakacak. İnsan orada değişik bir dünya bulacak; dağların yürütüldüğünü, göğün yarıldığını, yıldızların söndüğünü, güneşin katlanıp dürüldüğünü, karanlık hâlleri, sesli sesli soluyan cehennemi, açılan amel defterlerini görecek. Ona “Kitabını oku!” denilecek. “Hangi kitabımı?” diye sorunca şöyle denilecek: Sevinip nimetleriyle kibirlendiğin dünya hayatında yanında iki görevli melek vardı. Az çok söylediğin veya yaptığın her şeyi, kalkmanı, oturmanı, yemeni ve içmeni kayıt altına alıyorlardı. Sen bütün yaptıklarını unuttun ama Allah kaydetti. Şimdi gel de bunların hesabını ver ve cevap hazırla. Aksi hâlde cehenneme atılacaksın!

Hâli bu olacak kişinin kibirle ne işi olabilir? Cehenneme giderse hayvanlar ondan daha iyi hâlde olacaklar. Çünkü onlar azaptan kurtularak toprağa dönecekler. Cehenneme girerse oradaki çirkin görünüşünü, iğrenç kokusunu ve şiddetli azabı ona kim anlatacak? Hâli bu olup günahlarının affedilip affedilmeyeceği konusunda şüphe içinde olan insan nasıl kibirlenebilir? Cezalandırılmayı hak ettiği bir suçtan kim kurtulabilir? Bu durumda olan adam bir hükümdara karşı suç işleyip bundan dolayı bin kırbaçla cezalandırılmayı hak eden, daha sonra ceza görmek üzere hapse atılan ve cezalandırılmak üzere çağırılacağı günü bekleyen kişiye benzer. Onun hapishanedekilere karşı kibirlendiğini görebilir misin? Dünya da bir hapishane değil mi? Orada işlenen günahlar ceza görmeyi gerektirmiyor mu? Buraya kadar anlattıklarımız kibrin kökünü sökmeye yarayan ilmî ilaçtı.

Amelî ilaca gelince, yüce Allah ve kullar karşısında fiilî olarak mütevazı olmaktır. Bu da mütevazı kişilerin huylarını hayata geçirmeye devam etmekle sağlanır. Bize nakledildiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem yerde yemek yer, kölenin davetine gider, elbisesini yamalar, sandaletlerini tamir eder ve buna benzer zahirî eylemler yapardı. Tevazu ancak amelle tamamlanır. Bu yüzden Araplar'a namaz kılmaları emredilmiştir. Çünkü onlar eğilmeye tenezzül etmezler ve bundan hoşlanmazlardı. Secde etmekle itaatkârlıkları ortaya çıkmış oldu.

Kibrin tedavisindeki ikinci evreye gelince, daha önce sözünü ettiğimiz yedi sebepten kaynaklanan arızî kibir hâliyle ilgilidir. Nam sahibi olmanın kınanması bahsinde zikrettiğimiz gibi, gerçek mükemmellik ilim ve amelin birlikteliğiyle elde edilir. Ölüm nedeniyle ortadan kalkanlar ise hayalî mükemmelliktir. Bundan dolayı kibirlenmemek âlime zor gelir. Biz burada altı sebebin hepsindeki ilim ve amelle ilgili tedavi yöntemini zikredeceğiz.

Birinci sebep: Soy ve asaletten kaynaklanan kibirlenmedir. Soylu ve asil olduğu için kibirlenen kişi şu iki şeyi bilmek suretiyle kalbini tedavi etsin:

a) Soylu olduğu için kibirlenmek, başkasının mükemmelliği sebebiyle övünmektir. Zatının sıfatları yönünden değersiz ve adi olan birisi nasıl olur da başkasının mükemmelliğini kullanarak kendi adiliğini telâfi edebilir?

b) Gerçek soyunu, babasını ve dedesini bilmelidir. Kişinin en yakın babası pis bir dölsuyudur. Uzak dedesi ise alçak ve hakir bir topraktır. O hâlde insanın müntesip olduğu şey en değersiz ve adi şeydir.

İkinci sebep: Güzel olmakla kibirlenmektir. Bunun tedavisi, kişinin akıllı kimselerin bakış açısıyla iç dünyasına bakmasıdır. Hayvanlar gibi dış görünüşüne bakmamalıdır. Kişi iç dünyasına baktığı zaman güzelliğiyle duyduğu gururu kırıp bulandıracak çirkin şeyleri görür. Çünkü bağırsaklarında dışkı, mesanesinde idrar, ağzında tükürük, burnunda sümük, kulaklarında kir, damarlarında kan, koltukaltlarında ve apışarasında pis koku vardır. İnsan sık sık helâya gider, üzerindeki pislikleri yıkayıp temizler ve kendisinden çıkan şeyleri bilir. Sonra insan sperma ve hayız kanından oluşan iğrenç pisliklerden yaratıldığını ve dünyaya gelirken pis yerlerden geçtiğini kesin bir şekilde bilmektedir. Vücudunu yıkama alışkanlığı olmasaydı insan hayvanlardan çok daha pis olurdu. Sonunda her çeşit pislikten daha iğrenç olan bir leş hâline gelecektir. Bu durumda insanoğlu kötü yerde bitmiş güzel bir bitkiye benzeyen güzelliğiyle nasıl övünebilir?

Sonra bu güzellik kalıcı değildir ve kötüye doğru değişime maruzdur. O hâlde insan nasıl olup da eksikliği kendi elinde olmayan biri karşısında güzelliğiyle övünebilir? Bütün bunları düşünen kişi güzellikle kibirlenme huyunu kalbinden çıkartır.

Üçüncü sebep: Sahip olduğu güç ve kuvvetle kibirlenmektir. Kişinin, bir damarından dolayı acı duymasının onu herkesten aciz hâle getireceğini, bir günlüğüne ateşler içinde yatmasının gücünü uzun sürede telâfi edilemeyecek şekilde alıp götüreceğini, ayağına batan bir dikenin kendisini âciz bırakacağını ve kulağına giren bir tahtakurusunun onu tedirgin edeceğini bilmesi bu türden bir kibirlenmeyi engeller. İnsan gitgide âciz hâle gelmektedir. Hem sonra insan nasıl olur da hayvanların önde olduğu bir sıfatla övünebilir? Fil ve deve insandan çok daha kuvvetlidir!

Dördüncü sebep: Zenginlik ve mal çokluğuyla kibirlenmektir. Bağlılarının ve destekçilerinin çokluğuyla ve sultan tarafından bir göreve atanmakla kibirlenmek de bu bâptandır. Bütün bunlar insanın haricinde cereyan eden şeyler sebebiyle kibirlenmesidir ve kibir çeşitlerinin en çirkinidir. Çünkü malı sebebiyle kibirlenen kişi atı ve evi sebebiyle de kibirlenir. Atı ölse veya evi yıkılsa zelil hâle gelir. Sultanın kendisini bir göreve ataması sebebiyle kibirlenen kişi, bu işini fırtınalı bir günde üzerinde hiçbir bitkinin bulunmadığı çorak bir arazide bulunan kuş tüyünden daha hızlı yer değiştiren kalbe bağlamıştır. Sultanın kalbi değişiverse ve görevinden alınsa halkın en zelili hâline gelir. Zenginliğiyle kibirlenen kimse bir grup Yahudi'yi düşünse onların kendisinden daha zengin olduğunu görür. Yahudiler'in senden önde olduğu ve hırsızın bir anda aşırıp sahibini zelil hâle getireceği bir şerefe yuh olsun!

Bu sayılanlar insanın zatına ait sıfatlar değildir. İnsan, kendi zatında olan sıfatların devamının onun elinde olmadığını bilir. Devamını sağlamanın senin elinde olmadığı şey senin değildir. Bir şeyin sahibi onu verendir. Veren onu olduğu gibi bırakırsa yerinde kalır, geri alırsa elden gider. Sen hiçbir şeye gücü yetmeyen bir kuldan başka bir şey değilsin! Bunu bilen kişinin kibri kalmaz. İnsan malı, evleri, uşakları, binekleri ve özgürlüğü ile övünse ve iki âdil şahit hâkim huzurunda onun filancanın kölesi olduğuna ve ana babasının da onun köleleri olduğuna dair şahitlik etse hâkim de buna dayanarak hükmünü verse ve mal sahibi gelip onu ve elindeki her şeyi alsa, bunun yanında bir de adamın malını israf edip harcadığı ve sahibini bulmak

için çaba sarfetmediğinden dolayı cezalandırılma korkusu duysa, adam onu içinde yılanların ve haşerelerin bulunduğu bir evde hapsetse ve ne canına ne malına malik olamayıp oradan kurtulma yolu bulamasa böyle birinin övünmesi mi yoksa boyun eğip mütevazı olması mı güzel olur? İşte, insanoğlunun durumu budur. İnsan kendi canını ve malını iyice düşünürse bunlardan hiçbirine sahip olmadığını anlar. Sonra insan yılanlar ve akrepler misali olan birtakım âfetler, arzular ve hastalıklarla boğuşur. Durumu bu olan kişi, kudreti ve kuvvetiyle kibirlenmez. Çünkü aslında kendisine ait bir kudret ve kuvvet yoktur!

Bunlar, çeşitli sebeplerle kibirlenmenin tedavi yöntemiydi. Bu, ilimle ve amelle kibirlenme tedavisinden daha kolaydır. Çünkü ilim ve amel nefsin iki mükemmel sıfatı olup onlarla sevinmeye lâyıktırlar. Ancak bu iki sıfat sebebiyle kibirlenmede de aynı şekilde ileride zikredeceğimiz gibi bir tür gizli cehalet vardır.

Beşinci sebep: Sahip olduğu ilimle kibirlenmektir. Bu kibir türü âfetlerin en büyüğü, hastalıkların en baskını ve tedaviyi, o da ağır bir uğraşıdan sonra en zor kabul edenidir. Çünkü ilim Allah katında ve insanların gözünde çok değerlidir. İlim maldan, güzellikten ve diğer her şeyden daha değerlidir. Mal ve güzellik aslen ancak ilim ve amelle birlikte olduğunda bir değer ifade eder. Cahile nispetle âlim, ilmin üstünlüğünü bildiğinden dolayı kendini büyük görmeden edemez. Âlim, şu iki hususu bilmeden asla kibirlenmeye engel olamaz:

a) Âlim, yüce Allah'ın ilim sahiplerine karşı hüccetinin daha kesin olduğunu ve âlimin bir günahı bağışlanmadan cahilin yetmiş günahının bağışlanacağını bilmelidir. Çünkü bilerek isyan edenin işlediği suç daha çirkindir. Bu durumda olan kimse Allah'ın kendisine bahşettiği ilim nimetinin hakkını vermemiş demektir. Yüce Allah, bildikleriyle amel etmeyen kişiyi köpeğe ve eşeğe benzetmektedir. Yüce Allah, Bil'âm[117] hakkında şöyle buyurmuştur: "*Onlara, kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku. Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer; üstüne varsan dilini sarkıtıp solur, bıraksan dilini sarkıtıp solur.*" (A'râf, 7/175, 176); "*Tevrat'ı yüklenip de onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir.*" (Cuma, 62/5)

Buhârî ve Müslim'in Üsâme b. Zeyd radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kişi kıyamet gününde getirilip cehenneme atılır, bağırsakları dökülür ve eşeğin değirmen taşının etrafında döndüğü gibi kendi etrafında dönmeye başlar. Cehennemdekiler başına toplanıp derler ki ey filanca, ne oldu sana? Bize iyiliği emreden ve kötülüğü yasaklayan sen değil miydin? Der ki size iyiliği emreder ama kendim yapmazdım, size yasakladığım kötülüğü ise yapardım.*"

Bu tehlike bile âlime yeter. Cahile nispetle kadrinin büyük olduğu kalbine düşen âlim, içinde bulunduğu büyük tehlikeyi düşünmelidir. Çünkü nasıl ki kadri diğer insanlardan büyükse içinde bulunduğu tehlike de diğer insanlardan çok daha büyüktür. Tehlikenin büyüklüğü kadrinin büyük olmasının karşılığıdır. Âlim, düşmanlarının çokluğu sebebiyle mülkünde canını riske atan hükümdara benzer. Çünkü böylesi bir hükümdar düşmanları tarafından yenilip yakalandığı zaman fakir bir kimse olmayı temenni eder. Nice âlim vardır ki âhirette cahiller gibi selâmette olmayı temenni edecektir. Hiçbir âlim, ilmi hangi dereceye ulaşmış olursa olsun sahâbeden -radıyallâhu anhüm- daha büyük olamaz. Buna rağmen sahabeden biri "Keşke bir kuş olsaydım", bir diğeri "keşke bir saman parçası olsaydım" ve bir başkası "keşke öldükten sonra hiç dirilmeyecek olsaydım" diye temennide bulunmuştur.

Böyle söylemelerinin sebebi, akıbet tehlikesinden korkmalarıdır. Âlim, içinde bulunduğu durumun tehlikesini aklına getirdiği zaman kibri ortadan kalkar ve kendisini halkın en kötüsü olarak görür. Âlim, efendisinin kendisine birtakım emirler verdiği ve bu emirlerin bir kısmını yapmayıp bir kısmını eksik yapan, bir kısmını da efendisinin razı olacağı şekilde yapıp yapmadığı konusunda şüphe içinde bulunan köleye benzer. Bir adam çıkıp ona efendisinin kendisine bir elçi gönderip içinde bulunduğu her şeyden onu soyutlayıp çıplak ve zelil bir hâle getireceğini, güneşin ve sıcağın altında uzun süre kapısının önünde bırakacağını haber verir. İyice sıkıntıya düşüp acılar içinde kıvranırken efendisi hesabının görülmesini emreder, az çok bütün amellerini gözden geçirir. Sonra daracık bir zindana atılıp sürekli bir azaba maruz kalır. Orada efendisinin, kullarından bazılarına böyle ceza verdiğini ve bazılarını affettiğini anlar. Oysa kendisi affedilip affedilmeyeceğini bilmez. Bunları düşündüğü zaman nefsi kırılır ve kibri kalmaz. Korkmaya başlar ve eğer azaba maruz kalırsa içlerinden birisi şefaatçisi olur ümidiyle halka karşı mütevazı olur.

Âlim de böyledir. Açıktan elleriyle işlediği suçları sebebiyle Rabbinin zâyi etmiş olduğu emirlerini ve riya, kendini beğenme, iki yüzlülük vb. batınî günahlarını düşündüğü, içinde bulunduğu büyük tehlikeden haberdar olduğu zaman kibirden kurtulur.

b) Âlim, kibrin ancak yüce Allah'a yaraştığını ve kibirlendiğinde Allah katında nefret edilen iğrenç biri olacağını bilir. Allah onun mütevazı olmasını isteyerek şöyle buyurmuştur: "Bir kıymetin olduğunu düşünmediğin sürece katımda kıymetin var. Kıymetli biri olduğunu düşünürsen katımda hiçbir kıymetin yok!" Bu durumda âlimin, mevlasının istediği şeyi yapmak için gayret etmesi gerekir. Böyle yapması kalbindeki kibri ortadan kaldırır. Hiç günahı olmadığını kesin biçimde bilse bile yüce Allah ile büyüklük konusunda rekabete girenin öldürücü bir darbeye maruz kalacağını bilmelidir.

"Nasıl olur da bir âlim, fasık ve bidatçiler karşısında tevazu göstererek kendisini onlardan aşağıda görür? Böyle yaparsa ilmi miktarınca cahil olmuş olur." denilirse cevaben şöyle deriz:

Bu ancak akıbetin tehlikesi düşünüldüğü zaman mümkün olur. Çünkü âlim, bir kâfiri görse onun Müslüman olup kendisinin küfre düşebileceğini tasavvur eder. Aynı şekilde, bir bidatçi görse onun doğruyu bulup kendisinin sapıtabileceğini düşünür. Akıbetler kullardan gizlenmiştir. Âlim, bir cahili gördüğü zaman "Bu adam Allah'a bilmediği için isyan etmiş, ben ise bildiğim hâlde isyan ettim. O hâlde onun mazereti benden daha kuvvetli." demelidir. Yaşça kendisinden büyük birisini gördüğü zaman "Bu benden önce Allah'a itaat etmiş." ve kendisinden küçük birisine baktığında "Ben ondan önce Allah'a isyan ettim." demelidir.

Biri kalkıp da "Bana bidatçileri ve kâfirleri sevmemem emredildiği hâlde nasıl olur da onlar karşısında mütevazı olurum?" derse şöyle cevap veririz:

Bir bidati veya günahı reddetme ve tanımamada, Allah için kızmak ile nefsin kibirlenip ilmi ve takvayı hor görmesi hâlinin birbirine karışması sebebiyle birçok insan bu durumun içinden çıkamazlar. Nice cahil âbid ve mağrur âlim, yanına günahkâr birisi oturduğunda nefsindeki batınî kibirden dolayı onu yerinden kaldırır ve ondan uzak durur. Bunu yaparken de Allah için kızdığını zanneder! Çünkü Allah'a itaat eden birine karşı kibirlenmek kötüdür ve ondan sakınmak mümkündür. Ama günahkâr ve bidatçi birine karşı kibirlenmek Allah için kızmaya benzer ve hayırlı bir şeydir. Çünkü kızan kimse öfkelendiği adama karşı kibirlenir. Kibirlenen adam da kızar.

Bu iki şey birbirine karışmış ve girmiş olduğundan onları ancak muvaffakiyet sahipleri birbirinden ayırabilir.

Seni bu durumdan kurtaracak olan şey, bir bidatçiyi veya günahkârı gördüğün veya onlara iyiliği emredip kötülükten men ettiğin zaman şu üç hususu aklına getirmendir:

1- Kendi gözünde kadrinin iyice küçülmesi için önceden işlemiş olduğun günahlara ve hatalara yönelmen gerekir.

2- Sahip olduğun ilim, doğru itikat ve salih amelin yüce Allah'ın bir nimeti olduğunu görmen, bunlardaki minnetin sana değil O'na ait olduğunu bilmen gerekir. Böylece bütün bunları O'ndan bilerek kendini beğenmez ve kendini beğenmeyince kibirlenmezsin.

3- Kendinin ve karşındaki kimsenin akıbetinin bilinmez olduğunu görmen gerekir. Belki karşındaki kimsenin sonu hayırlı, seninki şerli olur. Böyle düşünmek de seni kibirlenmekten uzak tutar.

"Bu durumda Allah için nasıl kızacağım?" denilirse şöyle derim:

Mevlan için ancak sana kızmanı emrettiği zaman kızarsın, nefsin için değil! Kızdığın zaman da kendini kurtulmuş ve karşındaki adamı helâk olmuş birisi olarak görmemelisin. Aksine, yüce Allah'ın bilmiş olduğu gizli günahların sebebiyle kendin için duyduğun korku, karşındaki kimsenin akıbetini bilmediğin için ona karşı duyduğun korkudan daha fazla olmalıdır. Allah için kızmanın, kızdığın kişi karşısında kibirlenmeni ve ondan daha değerli biri olduğunu düşünmeni gerektirmediğini anlatabilmek için sana bir örnek vereceğim:

Hükümdarın bir hizmetkârı ve bir de gözbebeği gibi sevdiği bir çocuğu olsa ve onun terbiyesini hizmetkâra havale edip kötü bir iş yaptığında onu dövmesini ve kızmasını emretmiş olsa hizmetkâr, her kötü iş yaptığında çocuğa kızar. Ama bunu efendisi için yapar, çünkü efendisi ona böyle emretmiştir. Hizmetkâr bu kızmasıyla, çocuk karşısında kibre kapılmaksızın sadece efendisine yakın olmayı amaçlar. Çünkü çocuk kesin olarak ondan daha değerlidir. Kızmanın sonucunda karşı tarafa kibirlenmek zorunlu değildir. Aynı şekilde, senin de bidatçiye ve günahkâra bakıp onun âhirette Allah katında senden daha değerli olabileceğini düşünmen mümkündür. Çünkü onların akıbeti güzel, seninki kötü yazılmış olabilir. Sen de mevlanın emri gereği onlara kızarsın, çünkü O'nun hoşlanmadığı bir durumdadırlar. Bunu yaparken âhirette Allah'a senden daha yakın olması muhtemel olan kişilere karşı mütevazı olursun. Bazı zeki âlimler böyle davranırlar, korku ve tevazu içerisinde olurlar. Fakat mağrur olan âlim kibirlenip akıbetinin ne

olacağını bilmediği hâlde başkası için istediğinden daha fazlasını kendisi için ister. Bu yaptığı şey aldanmışlığın zirvesidir. Buraya kadar anlattığımız şeyler Allah'a isyan eden veya bidatçi olan kimselere kızmak ve emir gereği onlardan uzak durmakla birlikte onlara karşı mütevazı olmanın yoluydu.

Altıncı sebep: Sahip olduğu takva ve yaptığı ibadet sebebiyle kibirlenmektir. Bu, âbidler için fitnelerin en büyüğüdür. Bu kibrin ilacı, âbidin kalbini bütün kullar karşısında mütevazı olmaya mecbur etmesidir. İlmin faziletini öğrenmiş olduğundan dolayı bir âlim gördüğünde ona karşı mütevazı olmalıdır. Çünkü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Âlimin âbide üstünlüğü, benim sizin en düşük mertebede olanınıza üstünlüğüm gibidir.*"

Eğer âbid "Bu durum ancak ilmiyle amel eden âlim için geçerlidir, günah işleyen bir âlim için ne demeli?" diye sorarsa ona şöyle denilir:

Kuşkusuz, iyilikler kötülükleri siler. Nasıl ki ilim âlimin aleyhine bir hüccetse aynı zamanda onun lehine çalışan bir araç ve günahlarına kefarettir. Biz bu durumu bilmediğimize göre yapmamız gereken şey ilmin suretinden dolayı ona karşı mütevazı olmaktır.

"Sizin zikrettiğiniz hadis, âlimin kendisini âbidin üstünde görmesini gerektirir" denilirse buna şöyle cevap verilir:

Âlimin akıbetinden dolayı korkması onun bunu yapmasına engel olur. Çünkü âlim, günahkâr olan cahilin öldüğü hâlden daha kötü bir hâlde ölebilir. Bazen bu şekilde ölmesinin sebebi, önemsiz saydığı ama Allah katında çok ağır olan ve gazaba uğramasını gerektiren bir günah olur. Tıpkı Hasenü'l-Basrî'nin söylediği gibi: "Günahlarımdan biri sebebiyle bana dönüp 'Git, seni bağışlamıyorum.' demesinden korkuyorum."

O hâlde hem âlimin hem de âbidin kendisi hakkında korku, başkası hakkında ise umut beslemesi gerekir. Böyle olunca kibir önlenmiş olur. Âbidin âlim karşısındaki durumu bundan ibarettir.

Âbidin başkaları karşısındaki durumuna gelince, âbide göre başkaları hâlleri gizli ve açık olanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Âbidin, hâli gizli olan kişilere karşı kibirlenmemesi gerekir. Belki karşısındaki kişinin günahı ondan daha az, ibadeti daha çoktur ve Allah'ı daha çok seviyordur. Hâli açık olanlar hakkında da "Onun benden daha çok günahı var." demen mümkün değildir. Çünkü her iki tarafın işlediği günahların sayısını bilmek mümkün değildir. Evet, belki karşı tarafın günahının adam öldürmek, içki

içmek ve zina etmek gibi daha ağır olduğu bilinebilir. Bununla birlikte ona karşı kibirlenmemek gerekir. Çünkü kalbin kibir, riya ve Hak Teâlâ'nın sıfatlarına dair vesveselerle birlikte yaşamak gibi hâllerinin hepsi de ağır günahlardır. Hatta bunlardan biri Allah'ın gazabına sebep olabilir. Bazen de o ağır günahları işleyen günahkâr adam Allah için korkmak, O'nu sevmek ve ihlâslı ameller yapmak gibi birtakım taatlerde bulunur ve bunlar, söz konusu günahlarına kefaret olur. Kıyamet gününde perde ortadan kalktığında o günahkârın senden derecelerce yukarıda bulunduğunu ve hatta onun selâmete erip kendinin helâk olduğunu görebilirsin!

Nefsine acıyorsan, kendin hakkındaki uzak ihtimali yakın olarak görmeli ve başkası için mümkün olan şeyler hakkında düşünmemelisin. Aksine, kendin hakkındaki korkutucu şeyleri düşünmelisin. Çünkü hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü çekmez. Başkasının azap görmesi, senin azabını hiçbir şekilde hafifletmez. Bu tehlikeyi düşündüğün zaman kibirlenmeye ve kendini başkasından üstün görmeye ne vaktin, ne de hâlin kalır.

Bil ki, Allah katında cehennemlik olması mümkün olan bir adamın kibirlenmesi düşünülemez. Kalbinde korkunun egemen olduğu kişi herkesi kendisinden iyi olarak görür.

(…) Celd b. Eyyûb şöyle anlatıyor: "İsrâiloğulları içinde, altmış yıldır hücresinde ibadet ederek yaşayan bir âbid vardı. Rüyasında kendisine filanca ayakkabıcının ondan daha hayırlı olduğu söylendi. Uyanınca, rüyadır, deyip sustu. Ertesi gün rüyasında yine aynı şeyi gördü. Bu rüyayı defalarca görünce bunun bir işaret olduğunu anladı ve inzivaya çekildiği hücresinden çıkarak ayakkabıcının yanına gitti. Ayakkabıcı onu görünce işini bırakıp kendisini karşıladı ve bereket umarak elini öptükten sonra hücresinden neden çıktığını sordu. Dedi ki; çıkma sebebim sensin, yaptığın ameli söyle bana. Ayakkabıcı dedi ki; gündüz çalışıp para kazanır, Allah'ın verdiği rızkın yarısını sadaka olarak dağıtır ve kalan yarısını ailemle paylaşırım, gündüzleri oruç tutarım. Bunları dinleyen âbid oradan ayrıldı. Bir gece rüyasında ondan ayakkabıcıya gidip yüzünün neden solgun olduğunu sorması istendi. O da gidip bunu ayakkabıcıya sordu. Ayakkabıcı dedi ki; ne zaman birini görsem onun cennetlik, benim ise cehennemlik olduğumu zannederim. Bu ayakkabıcının o rahibe üstün olmasının sebebi kendini küçük görmesiydi."

Yüce Allah'ın şu kavli de bu hasletin üstünlüğünü göstermektedir: "*Rablerine dönecekleri için, yapmakta oldukları işleri kalpleri titreyerek yapanlar…*" (Mü'minûn, 23/60) Yani, onlar ibadet ederken ibadetlerinin

kabul edilip edilmeyeceğinden korkarlar. Bir başka yerde yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Rablerinin korkusundan dolayı titrerler.*” (Mü’minûn, 23/57) Günahlardan beri ve sürekli ibadet hâlinde olmalarına rağmen yüce Allah melekleri, O’na karşı duydukları korkudan tedirgin olup titremekle niteleyerek şöyle buyurmaktadır: “*Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz* (Allah’ı) *tesbih ederler.*” (Enbiyâ, 21/20); “*Onlar, Allah korkusundan titrerler.*” (Enbiyâ, 21/28)

Bil ki, kaderde yazılı olanlardan korkma hâli ortadan kalktığı zaman Allah’ın mekrinden güvende olma durumu zahir olur ve kibirlenme başlar. İşte, helâk olmanın sebebi budur. O hâlde âbidin içinde kibrini gizlemesi ve halkı hakir görmesi sebebiyle bozdukları, yaptığı amellerle düzelttiklerinden daha fazladır.

Bunlar, kibir hastalığını ortadan kaldırmaya yarayan bilgilerdi. Ancak nefis bu bilgileri öğrendikten sonra bile bazen tevazusunu gizleyip kibirden uzak olduğunu iddia eder. Oysa bu iddiasında yalancıdır! Bu konuda imtihan edildiğinde eski mizacına dönüverir. O hâlde tedavide sadece bilgilenmekle yetinilmemeli, aksine tedavi uygulamayla tamamlanmalı ve nefsin kibirlenme heyecanıyla harekete geçtiği yerlerde mütevazı kişilerin davranışlarını sergilemek suretiyle denenip imtihan edilmelidir. Nefsin şu beş imtihandan geçirilmesi ve imtihanları kazanması, içerisindeki kibir vb. huyların çıkarılmış olduğunun göstergesidir:

1- Kişi akranlarından biriyle bir konu hakkında konuşurken onun diliyle bazı gerçekler ifade edildiğinde bu durumu kabullenmek, ona uymak, haklı olduğunu itiraf etmek, kendisini uyardığı ve doğruyu gösterdiği için ona teşekkür etmek kendisine ağır geliyorsa bu durum onun içinde kibrin yerleşmiş olduğunu gösterir. Bu hâlde olan kişi Allah’tan korksun ve kibir huyunu tedavi etmeye uğraşsın. Bilgi yönünden nefsini tedavi ederken onun değersizliğini, tehlikeli akıbetini ve kibrin yüce Allah’tan başkasına asla yaraşmadığını ona hatırlatmalıdır.

Uygulama yönünden yapması gerekenlere gelince, kendisine ağır gelen gerçeği kabul etmek için nefsini zorlamalı, akranını övüp yüceltmeli, acziyetini kabul ederek bu katkısından dolayı ona teşekkür etmeli ve şöyle demelidir: “Anlayışın ne kadar güzel! Ben bundan gafilmişim. Beni uyardığın için Allah sana iyilik versin.”

Hikmet müminin yitik malıdır, onu bulmasını sağlayan kişiye teşekkür etmelidir. Kişi sürekli olarak böyle davranmaya devam ederse onu huy edinir. Akranlarında olan güzel vasıfları söyleyip onları yüceltmek kişiye

ağır geliyorsa onda kibir vardır. Bu şekilde davranmak baş başa kaldıklarında ağır gelmiyor da insanların içinde olunca ağır geliyorsa o kişide kibir yoktur ancak riya vardır. O zaman daha önce zikrettiğimiz ilaçları kullanmak suretiyle riyayı tedavi etmeye çalışsın. Hem baş başa kaldıklarında hem de topluluk içinde akranını yüceltip övmek kişiye ağır geliyorsa onda kibir ve riya birlikte mevcuttur. Bu durumda ikinciden kurtulmadıkça birinciden kurtulmasının ona hiçbir faydası olmaz. Buna göre her iki hastalığı da tedavi etsin! Çünkü her ikisi de insanı helâke sürükler.

2- Çeşitli toplantılarda akranları ve emsalleriyle birlikte olduğunda onlara öncelik vermeli, onların arkasında yürümeli ve onlardan aşağıda oturmalıdır. Bunu yapmak kendisine ağır geliyorsa kibirli demektir. Bu ağırlığı ortadan kaldırıncaya kadar zorlamayla da olsa bu davranışları sergilemeye çalışsın. Böyle yaparsa kibirden kurtulur. Burada şeytanın bir tuzağı söz konusudur ki o da şudur: Ayakkabıların bulunduğu yerde oturmak veya akranlarıyla arasına bazı adi kimseleri sokmakla bunun tevazu olduğunu zanneder. Oysa bu yaptığı kibrin ta kendisidir. Çünkü böyle yapmak kibirlilerin nefsine ağır gelmez. Çünkü onlar, yerlerini hak etme ve üstün tutma sebebiyle terk ettiklerine insanları inandırırlar. Böylece tevazu göstermek suretiyle yine kibirlenmiş olurlar! Aksine, burada yapılması gereken şey akranlarının önüne geçip onların yanında oturmak, onları bırakıp ayakkabıların bulunduğu yerde durmamaktır. İşte, kibir pisliğini içeriden söküp atan hareket budur.

3- Fakirin davetine gitmek, arkadaşların ve akrabaların ihtiyaçlarını görmek için çarşıya gitmelidir. Bunu yapmak ona ağır geliyorsa bu bir kibirdir. Çünkü bu davranışlar güzel ahlâktandır ve sevabı çok fazladır. Nefsin bu davranışlardan kaçınması içindeki bir pislikten kaynaklanır. O hâlde kişi, kibir hastalığını ortadan kaldırmaya yarayan bazı bilgilere dair zikrettiklerimizi de hatırında tutup bu şekilde davranmaya çalışarak pisliği izale etmekle uğraşsın.

4- Kendisinin, ailesinin ve arkadaşlarının ihtiyaç malzemelerini çarşıdan eve kadar taşımalıdır. Nefsi bunu yapmak istemezse bu bir kibir ve riyadır. Bunu yapmak sadece insanların görmesi hâlinde ona ağır geliyorsa bu bir riyadır. Bütün bunlar kalbin hastalıkları olup tedavi edilmedikleri takdirde kişiyi helâk ederler. İnsanlar kalplerin tedavisini ihmal edip vücutlarını tedavi etmekle uğraşıyorlar. Oysa vücutların er ya da geç ölmeleri kaçınılmazdır. Kalplerin esenliği ise süreklidir. Tevazu sahiplerinin

huylarından söz ederken onların kendi ihtiyaç malzemelerini yüklenip taşıdıklarını zikretmiştik.

5- Pejmürde elbiseler giymelidir. Çünkü nefsin insanların önünde bu şekilde durmaktan kaçınması riya, yalnızken böyle yapması ise kibirdir. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem yünden yapılmış giysiler giyer, koyun sağar, yemekten sonra parmaklarını yalar ve kölelerin davetine icabet ederdi. Bir keresinde vali olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallâhu anha insanların elbiselerine özen göstereyim derken cemaat namazına geç kaldıkları söylenince yünden bir aba giyerek insanlara namaz kıldırmıştır. Halife Ömer b. Abdülaziz'in de geceleri giydiği, siyah yünden bir entarisi vardı.

Daha önce söylediğimiz gibi, kişinin insanların önünde yapmaktan kaçındığı şeyler riya, yalnızken kaçındıkları ise kibirdir. Bu husus iyice bilinmelidir. Çünkü neyin kötü olduğunu bilmeyen kişi ondan kaçınamaz. Hastalığın ne olduğunu bilmeyen de onu tedavi edemez.

TEVAZU HUYUNDA RİYAZETİN SINIRI

Bil ki bu huy da diğer huylara benzer; iki ucu ve ortası vardır. Fazlalığa bakan ucuna kibirlenmek denilir. Eksikliğe bakan ucuna adilik ve mezellet adı verilir. Ortası ise tevazu adını alır.

Övülmüş olanı, kişinin mezellete ve adiliğe varmayacak şekilde mütevazı olmasıdır. İşlerin en hayırlısı orta olanlarıdır. Emsal ve akranlarının önüne geçen kişi kibirli, onlardan geride duran ise mütevazıdır. Çünkü onlardan geride durmakla kendi mertebesinden özveride bulunmuş olur. Âlimin yanına bir ayakkabıcı girdiğinde âlim kenara çekilip yerini ona verir, ayakkabısını tutar ve evin kapısına kadar arkasından yürürse değerini düşürmüş ve zillete düşmüş olur. Bu ise övülen bir davranış değildir. Övülen her şeyi yerli yerine koymak ve dengeli davranmak, herkese hakkı olanı vermektir. Bu konumda olan kişinin kendi akranları ve mertebesi ona yakın olan kimseler karşısında mütevazı olması gerekir. Bunu yaptığında mütevazı sayılır. Bunu yaparken zorlanıyor ve kolayca yapamıyorsa tevazulu olmak için kendisini zorluyor demektir, mütevazı değildir. Çünkü huy, hiç düşünmeden kolayca ortaya konulan davranış biçimidir.

Kişinin avamdan biri karşısındaki tevazusu ayağa kalkmakla, güleryüzlü konuşmakla, bir şey isterken nazik olmakla, davetine icabet etmekle, ihtiyacını görmeye çalışmakla vb. davranışlarla gerçekleşir. Kişi kendisini ondan daha hayırlı görmemelidir. Aksine, başkasından daha çok kendisi için

korkmalı, avamdan olanları hakir ve küçük görmemelidir. Çünkü ne kendisinin, ne de ötekinin akıbetinin ne olacağını bilemez.

Tevazu göstereyim derken kendi mertebesinden oldukça aşağıya inen kişi eksiklik ucuna kaymış olur. Böyle yapmayıp kendi konumunu yükseltsin. Mümin kendini zelil etmemelidir. Eksiklik ucuna doğru meyletmek kibir gösterip fazlalık tarafına meyletmekten ehvendir. Tıpkı malı gereğinden fazla harcama cihetine gitmenin cimriliğe meyletmekten övgüye daha çok lâyık olması gibi… Hem malı gereğinden fazla harcayıp savurmak, hem de cimrilik kınanmış davranışlardır ve biri diğerinden daha çirkindir. Kibirlenmek ve zelil görünmek de böyledir. Övülmüş olan davranış şekli, bunların ortasını bulup hepsinin hakkını vermektir.

---

[116]. Buhârî, 676; Ahmed, 24226, 24948.

[117]. Bil’âm b. Bâûrâ. Denildiğine göre Bil’âm ism-i a’zamı biliyordu. Bir keresinde kavmi ondan Mûsâ aleyhisselâma beddua etmesini istediler. O da onların dediğini yapmaya yeltenmişken dili ona itaat etmedi ve tam aksine kendisine ve kavmine beddua etmeye başladı. (Bkz: *Tefsîru İbni Kesîr*, 3/507-512)

KİBRİN VE KENDİNİ BEĞENMENİN KINANMASI KİTABININ İKİNCİ KISMI

Bu kısımda kendini beğenmenin kınanması, âfetleri, kendini beğenmenin ve küstahlığın hakikati ve tarifi, genel olarak kendini beğenmenin tedavisi, kendini beğenme sebeplerinin kısımları ve bunların ayrı ayrı tedavilerinden söz edeceğiz.

KENDİNİ BEĞENMENİN KINANMASI VE ÂFETLERİ

Kendini beğenmek (ucb) Kur'an ve Sünnet'te kınanmış bir davranış biçimidir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı!*" (Tevbe, 9/25) Yüce Allah, onların bu huyunu inkâr mahiyetinde böyle buyurmuştur. Bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "*Sadakalarınızı başa kakma ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın.*" (Bakara, 2/264) Verilen sadakayı başa kakmak, verdiğini çok önemli bir şeymiş gibi görmenin sonucudur. Onu önemli bir şeymiş gibi görmek de beğenmek demektir.

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Adamın birisi, çok beğendiği iki elbisesi içinde çalım satarak yürürken yüce Allah onu yere batırdı. Kıyamet gününe kadar o hâlde debelenip duracak!*"

Yine, bir başka hadisinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Üç şey insanı helâk eder: İtaat edilen cimrilik, uyulan arzu ve kişinin kendisini beğenmesi.*"

(…) Suheyb radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem namaz kıldığı zaman benim anlamadığım ve bize söylemediği bir şey fısıldadı ve bunun farkında olup olmadığımızı sordu. Biz de farkında olduğumuzu söyledik. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Kendisine kavminden çok miktarda asker verilen bir peygamberi hatırladım. O peygamber bu durum karşısında şöyle demişti: Bu askerlerin karşısına kim çıkabilir, onları kim yenebilir? Bunun üzerine ondan kavmi için şu üç şeyden birini seçmesi istendi: Ya onlara başka bir düşman kavmini musallat eder ya açlık verir veya ölüme mahkûm ederiz. Peygamber bu durumu kavmiyle istişare edince onlar dediler ki, sen Allah'ın peygamberisin. Bu işi sana havale ediyoruz, bizim yerimize sen tercih et. Bunun üzerine o peygamber namaza*

başladı ve Allah'ın dilediği kadar namaz kıldıktan sonra şöyle dedi: 'Ey Rabbim, başka bir düşmanı onlara musallat etmeni kabul edemem. Açlığı da kabul edemem. Ancak ölümü kabul ediyorum.' Bunun üzerine ölüm onlara musallat edilir ve içlerinden yetmiş bin kişi ölür. Sizin fark ettiğiniz fısıldamamda şöyle dua ettim: Allah'ım, senin sayende savaşır, senin yardımınla saldırı yaparım. Güç ve kuvvet ancak Allah iledir."[118]

Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Günah işlememiş olsaydınız sizin için günah işlemekten daha ağır sonuçları olan bir şeyden korkardım: Kendini beğenmekten, kendini beğenmekten!*" Allah Resûlü, burada kendini beğenmeyi günahtan daha tehlikeli ve ağır bir durum saymıştır.

Nakledildiğine göre İbni Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle demiştir: "Helâk şu iki şeydedir: Ümitsizlik ve kendini beğenmek." İbni Mes'ûd'un bu ikisini birlikte zikretmesinin sebebi, saadete ancak taleple ve çaba harcamakla ulaşılabileceği gerçeğidir. Ümidini kesmiş olan kişi bir şey talep etmez. Kendini beğenen kişi de istediğini elde ettiğini zanneder ve herhangi bir çaba harcamaz.

Mutarrif şöyle söylemiştir: "Geceyi uykuyla geçirip sabah pişman olarak kalkmayı, geceyi ibadetle geçirip sabah kendimi beğenmiş olarak kalkmaktan daha çok severim."

Bir keresinde Dâvûdü't-Tâî'ye sorarlar: "Şu yöneticilerin yanına gidip onlara iyiliği emreden ve kötülük yapmalarına engel olmaya çalışan adam hakkında ne dersin?" Dâvûd şöyle cevap verir: "Kırbaç yemesinden endişe ederim." Oradakiler adamın buna dayanacak gücü olduğunu söyleyince onlara şöyle der: "O zaman öldürülmesinden endişe ederim." Oradakiler adamın bunu da göze alacağını söylediklerinde Dâvûd son olarak onlara şu cevabı verir: "Onun amansız hastalığa yakalanmasından; kendini beğenmesinden endişe ederim."

Ebû Süleymân ed-Dârânî şöyle demiştir: "(Abbasi halifesi) Ebû Cafer'in hutbede ağladığını bana naklettiler. Bunun üzerine kalkıp onun yanına gitmeye ve ağlama hâliyle ilgili bildiklerimi ona söylemeye niyetlendim. Sonra bir halifenin yanına gidip etrafında insanlar olduğu hâlde ona öğüt vereceğimi, insanların gözleriyle beni süzeceklerini, bu sırada kendini beğenme hissine kapılacağımı ve hâlimi düzeltemeden halifenin benim öldürülmemi emredebileceğini düşünerek bundan vazgeçtim."

KENDİNİ BEĞENMENİN ÂFETLERİ

Kendini beğenmek kibre davetiye çıkarır. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi, kendini beğenmek kibrin sebeplerinden biridir. Bundan dolayı kendini beğenmek kibre, kibir ise birçok âfete yol açar. Bu, kişinin halk karşısındaki halidir. Yaratıcı karşısındaki hâline gelince, yaptığı ibadetten dolayı kişinin kendini beğenmesi, onları büyük ve önemli görüp onlarla övünmesinin bir sonucudur. Böyle yapan kişi, onları yapmada kendisini muvaffak kılması şeklinde tezahür eden nimetini unutup sanki yaptığı ibadetlerle yüce Allah'a ihsanda bulunmuş (hâşâ) olmaktadır. Sonra yaptığı ibadetleri beğenmesi onların âfetlerini görmemesi sonucunu doğurmaktadır. Nice âfet, yaptığı ibadete sızmış ve onu ifsat edip bozmuştur.

Amellerin âfetlerini ancak onların reddedilmesi endişesini taşıyan kişi arayıp bulmaya çalışır. Yaptığı ibadetlerden hoşnut olup onları beğenen, söz konusu ibadetlerin kendisine Allah katında bir konum sağladığını ve onlar karşılığında ücrete hak kazandığını zanneden kişi amellerin âfetlerini asla aramaya çalışmaz. Kişinin bu zannı kendisini övmesi ve yüceltmesi, onları küçük gördüğünden dolayı birçok günahını unutması sonucunu doğurur. Bundan dolayı da kendine göre oldukça fazla olan iyiliklerinin söz konusu günahlarını kapatacağını zannedip onları gidermeye ve telâfi etmeye çalışmaz.

FASIL

Kişi kendi görüşünü, bilgisini ve zekâsını beğenirse bu durum onun bunlardan daha fazlasını elde etmesine engel olur ve elindekiyle yetinmek zorunda kalır. Bu yüzden yeni bir şeyler öğrenmekten ve istişare etmekten kaçınır. Bazen aslı olmayan bir görüşünü beğenir ve bundan dolayı öğüt veren birinin sözünü dinlemez. Bundan dolayı hikmet sahipleri şöyle demişlerdir: "Kişinin kendisini beğenmesi, onun aklına haset edenlerden biri gibidir." Kendini beğenmek iyiliklere çok zarar verir.

İbrâhim Havvâs şöyle demiştir: "Kendini beğenmek, nefsin kadrini bilmeye engel olur."

FASIL

Bazen insan, itikat bâbında gördüğü rüyaları beğenir. Beğenmiş olduğu rüyalarında hata vardır ve bu yüzden helâk olur. Bir rüya hakkında âlimlerden yardım istemiş olsaydı hatayı ve doğruyu öğrenirdi.

KENDİNİ BEĞENMENİN VE KÜSTAHLIĞIN HAKİKATİ VE TARİFİ

Kendini beğenmek ilim, amel, mal vb. şeylerdeki bir mükemmellik vasfı sebebiyle olur ve kendisini beğenen şahıs, insanların kendilerine verilen nimetle rahata kavuşmaları gibi söz konusu vasıfla rahata kavuşup huzur bulur. Bu duyguya bir de cevherinin saflığı sebebiyle veya ibadetinin bir karşılığı olarak bunun Allah katında kendisine ait bir hak olduğu düşüncesi eklenirse o zaman küstahlık meydana gelir. Sanki Allah ile aralarında bir teklifsizlik olduğunu zanneder. Fakire bir şey verip de verdiğini başına kakması hâlinde kendini beğenmiş olur. Fakiri hizmetinde kullansa veya kendisine hizmetten geri kalmasının mümkün olmadığını düşünse ona karşı küstahlık yapmış olur. Kendini beğenmek, beğenilen şeyi önemsemek ve gözünde büyütmekle meydana gelir. Küstahlık ise duasına icabet edilmesini bekleyen ve reddedilmesini uygun görmeyen ama fasıkların duasının reddedilmesine hayret etmeyen kimse örneğindeki gibi, bir karşılık beklemeyi gerektirir. İşte, küstah olan budur.

GENEL OLARAK KENDİNİ BEĞENMENİN TEDAVİSİ

Bil ki her hastalığın tedavisi, ona sebep olan şeyin zıddı ile muamele etmektir. Sırf cahilliği beğenmenin ilacı, sadece bu cahilliğin zıddı olan bilgidir. Farz edelim ki kendini beğenmek ibadet etmek, sadaka vermek, savaşmak ve halkı yönetmek gibi kulun tercihine bağlı bir fiil sebebiyle olmuş olsun. Bu şekildeki bir kendini beğenme güzellik, güç, asalet ve kişinin kendi tercihine bağlı olmayan vasıflar sebebiyle olan kendini beğenmeden daha çok olur. Diyoruz ki ibadetle meşgul olan kul, kendisinin mahalli ve mecrası olması veya kendisinin gücü ve kudretiyle gerçekleşmesi yönünden amelini beğenir. Kul, amelin mahalli ve mecrası olması yönünden kendini beğeniyorsa bu bir cahilliktir. Çünkü kişinin mahal ve mecra olmasında hiçbir etkisi yoktur. Bu durumda nasıl olur da elinde olmayan bir şey sebebiyle amelini beğenebilir? Kişi, amelin kendi gücüyle ve tercihiyle meydana gelmesi yönünden amelini beğeniyorsa amelini tamamlamasını sağlayan sebepleri; uzuvlarını ve kudretini düşünmelidir. Bunu düşünen kişi bunlara sahip olmasının Allah'ın keremi olduğunu anlar. Çünkü yüce Allah ona vermiş olduğu eksiksiz uzuvları ve kudreti ibadete yöneltme nimetini başkalarına vermemiştir. Eğer aklına "Yüce Allah beni bu nimetlere ehil gördü." diye bir düşünce gelirse bilsin

ki nimete ehil olmak da O’nun bir ihsanıdır. Her şey O’ndan geldiğine göre kendini değil, O’nun bu cömertliğini beğenmelisin. Seni, sıfatlarını, amellerini ve amellerinin vasıtalarını var etmekle gerçek nimet veren O’dur. O hâlde bir âmilin amelini, bir âlimin ilmini, bir güzelin güzelliğini ve bir zenginin zenginliğini beğenmesinin bir anlamı yoktur. Çünkü bunların hepsi de yüce Allah’ın fazlı ve ihsanıdır. İnsan sadece nimetlerin üzerine taştığı bir mahalden ibarettir. Onun mahal olması bile bir nimettir.

Biri çıkıp da “Amellerimi ve onları benim işlediğimi görmezden gelmem mümkün değil. Bunlar benim amellerim olmasaydı onlara karşılık bir sevap beklemezdim. Bunlar benim amellerim olduğuna göre nasıl olur da onları beğenmem.” derse buna iki açıdan cevap veririz:

Birincisi gerçeği açıkça ifade etmek, ikincisi ise müsamahalı olmaktır.

Gerçeği açıkça ifade etmeye gelince; sen, kudretin, iraden ve hareketin yüce Allah tarafından yaratılmıştır. Amel işlediğinde sen işlemiş, attığında sen atmış değilsin! Çünkü seni ve uzuvlarını, uzuvlarındaki kuvvet, kudret ve sağlığı, aklını, ilmini ve iradeni yaratan O’dur. Bunlardan herhangi birini kendinden atıp ihraç etmek istesen bunu yapmaya gücün yetmez. Sonra yüce Allah senin uzuvlarında, senin herhangi bir iştirakin olmaksızın bağımsız bir şekilde hareketlerini tasarlayıp yarattı. Ancak bunu yaparken sırayla yarattı. Şöyle ki, uzuvda kuvveti ve kalpte iradeyi yaratmadan hareketi, irade edilen şeyin bilgisini yaratmadan iradeyi, ilmin mahalli olan kalbi yaratmadan ilmi yaratmadı. Yüce Allah’ın her şeyi bu şekilde tedricen yaratması, seni amelini kendinin icat ettiğin zannına kaptırdı. Burada hata ettin! Bunun açıklamasını ve yüce Allah’ın yaratmasından ibaret olan bir amele karşılık nasıl sevap verileceğini Şükür kitabında ele alacağız.

Biz şimdi, içerisinde müsamaha olan cevabı verip senin problemini çözelim. Diyoruz ki, bir an için amelin kendi kudretinle hâsıl olduğunu farzet! Kudretin nereden geliyor? Amelin; senin, iradenin ve kudretinin varlığı olmaksızın meydana gelmesi düşünülemez. Bütün bunlar ise senden değil, yüce Allah’tandır. Eğer amel kudretle meydana geliyorsa kudret onun anahtarı demektir. Bu anahtar ise Allah’ın elindedir. Anahtarı sana vermediği sürece amel işlemen mümkün değildir. Kilitlenmiş bir hazinenin yanında oturmuş olsan anahtarı sana verilmedikçe içindekileri alamazsın. Sana anahtar verildiğinde elini uzatıp onu almış olsan elini uzatmanı değil, hazine sahibinin anahtarı vermesini beğenmen gerekir. Çünkü el uzatmanın zahmeti azdır. Esas iş anahtarın teslim edilmesidir. Aynı şekilde, sana bir kudret verilmiş, kesin bir irade ona yönetici olarak atanmış, sebepler

harekete geçirilmiş ve engeller ortadan kaldırılmışken amel işlemen kolaydır. Bu hâldeyken kendini beğenip kolaylaştırılması sayesinde amelinin kolay hâle geldiği vasıtaların kolaylaştırılmasını unutman hayret edilecek bir şey! Yüce Allah fasıklara fesat sebeplerini musallat edip sendeki iyilik yapma sebeplerini harekete geçirmedi mi? Bütün bunları ne senin daha önce katettiğin bir aşama ne de fasıkların işlemiş oldukları suç sebebiyle yaptı! Aksine, seni tercih edip seçerek bunu yaptı.

Tevhid ve Tevekkül kitabında sebeplerin ve sonuçların art arda birbirini izlemesi hakkında açıklama yaparken Allah'tan başka fail olmadığı ve O'ndan başka yaratıcı bulunmadığı ortaya çıkacaktır. Allah'ın kendisine akıl verip muhtaç kıldığı kişinin nasıl olup da "İlim ve akıl varken muhtaçlığın anlamı ne? Bir nimet başka bir nimeti talep etmeye bahane mi oldu?" diye itiraz etmesine şaşılır! Nasıl olur da akıl sahibi kişi muhtaç olmasındaki hikmet yönlerini görüp de bunun sonucunda sabretmez. Hikmetleri bilemiyorsa Mâlik olana teslim olması ona yeter. Sonra müminin, kendisine verilen nimetlerin elinden alınması endişesi onun kendini beğenmesine engel olur. Özellikle de tefekkür edip söz konusu nimetlerin ona hiçbir vasıta olmadan hibe edildiğini, birtakım insanların hiçbir suçları olmadığı hâlde bu nimetlerden mahrum edildiğini ve verenin dilediğini yaptığını anladığında kendisini asla beğenmez. İşte, kendini beğenme hastalığını kalpten söküp atacak ilaç budur.

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sizden birini asla yaptığı amel cennete sokmaz. Dediler ki, seni de mi ey Allah'ın elçisi? Şöyle buyurdu: Yüce Allah'ın kendi katından bir ihsanla beni koruyup himaye etmesi olmasa beni de amelim cennete sokmaz.*"

KENDİNİ BEĞENMEYE SEBEP OLAN ŞEYLER VE BUNLARIN TEDAVİSİ

Bil ki, kendini beğenme ile kibre sebep olan şeyler aynıdır. Onları daha önce anlatmıştık. Bazen kendini beğenme davranışı, insanın hatalı olan görüşünü beğenmesi örneğinde olduğu gibi kibirlenme sebebi olmayan bir şeyden de kaynaklanabilir. Kendini beğenmeye sebep olan hususları sekiz kısımda toplayabiliriz:

1- Kişinin vücudunu, suretinin ve nefsinin güzelliğini beğenerek bunların yüce Allah'ın ona verdiği bir nimet olup elinden gidebileceğini unutması. Bunun tedavisini, güzellik sebebiyle kibirlenme konusunda anlatmıştık. O

da kişinin içindeki pislikleri ve işin başıyla sonundaki musibetleri düşünmesidir.

2- Kişinin gücünü ve kuvvetini beğenmesi. Tıpkı Âd kavminin, sahip oldukları gücü beğenip "*Bizden daha kuvvetli kim var?*" (Fussılet, 41/15) dedikleri için rüzgârla helâk olmaları örneğinde olduğu gibi… Ûc,[119] sahip olduğu kuvveti beğenerek Mûsâ aleyhisselâmın kavminin üzerine atmak üzere dağdan bir parça koparınca yüce Allah o dağ parçasını delip boynuna asmıştı. Bazen insan sahip olduğu kuvvete güvenir.

Daha önce nakletmiş olduğumuz gibi, İsrâiloğulları aralarında müzakere ederken, insanın Allah'a isyan etmeden geçirdiği bir gün var mıdır, diye birbirlerine sorarlar. Dâvûd aleyhisselâm da mücahede konusunda kendi gücüne dayanarak, vardır, der ve o gün bir günahla imtihan edilir. Süleymân aleyhisselâm da "Bu gece yüz eşimi dolaşacağım ve her biri Allah yolunda savaşacak birer erkek çocuk doğuracak." der ve bu dediğinden mahrum kalır.

Bazen kişinin gücünü beğenmesi, savaşta kendisini tehlikeye atmasına sebep olur. Bunun ilacı, sahip olduğu gücün geçici olduğunu, bir günlük ateşin vücudun kuvvetini giderdiğini ve küçük bir hastalığın kesin kararlar almaya engel olduğunu bilmesidir.

3- Kişinin aklını, zekâsını ve işlerin inceliklerini bilme yeteneğini beğenmesi. Bu durum kendi görüşüne göre hareket etmesi, başkalarına danışmaması ve görüşüne muhalif olanları cahil bulması sonucunu doğurur.

Bunun ilacı, aklının hangi derecede olduğunu arkadaşlarından, düşmanlarından ve kendinden değil, hikmet sahiplerinden öğrenmeye çalışmaktır. Çünkü kişi bazen aslen büyük olmayan nefsinin bir özelliğini kendi gözünde büyütebilir, sonra da onu kendisine verdiği için Allah'a şükreder. İnsan bilsin ki kendisine verilen ilim pek azdır. Sonra bilsin ki beyni etkileyecek en küçük bir hastalık aklına halel getirebilir, sonra da hâlinin değişmesinden ve bu nimetlerden dolayı şükretmediği için cezalandırılmaktan korkar.

4- Kişinin soyunu ve asaletini beğenmesi. Tıpkı asil olan kimsenin atalarının asaleti sebebiyle kurtuluşa ereceğini, bazılarının da herkesin kendilerinin kölesi olduğunu zannetmesi örneğinde olduğu gibi…

Bunun ilacı, kişinin atalarının yaptığı fiillere aykırı davranışlar sergileyip sonra da onlara ilhak edileceğini zannetmesinin tam bir cahillik olduğunu bilmesidir. Atalarına uyduğunu iddia ediyorsa, onların huyları arasında kendini beğenme diye bir huy yoktu. Aksine, onlar korku içinde yaşarlar ve

nefislerini hor görürlerdi. Onlar soylarıyla değil, itaatleri ve övgüye değer hasletleri sayesinde asalet ve şeref sahibi oldular. Çünkü soy konusunda, mümin olmayanlar da onlara ortaktır. Allah şerefin soyla değil, takva ile olduğunu belirterek şöyle buyuruyor: "*Muhakkak Allah katında en değerliniz, O'ndan en çok korkanınızdır.*" (Hucurât, 49/13)

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem de bu konuda şöyle buyurmuştur: "*Ey Fâtıma, ben Allah karşısında sana hiçbir şekilde yardım edemem.*" Atalarının takva sahibi ve mütevazı olduklarını bilip de onlar gibi olmayan kişi hâl diliyle kendi soyunu karalamış olur.

Birisi çıkıp "Soylu olan kimse sadece akrabası olan birinin kendisine şefaatçi olmasını umar." derse buna şöyle cevap veririz:

Bütün Müslümanlar şefaat umarlar. Bazen bir şahsa ateşte yandıktan sonra şefaat edilir. Bazen de günah daha kuvvetli olur ve şefaat bile onu kurtaramaz. Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sakın sizden birinin kıyamet günü boynuna binmiş böğüren bir deveyle gelip de ey Allah'ın elçisi, bana yardım et, dediğini görmeyeyim! O zaman ben ona şöyle derim: Senin için bir şey yapamam. Sana tebliğ etmiştim.*"

Şefaat umuduna dayanarak günahlara dalan kişi, uzman ve şefkatli doktorunun kendisini tedavi edeceğine itimat ederek arzu ettiği her şeyi yiyip içen adama benzer. Bu tam bir cahilliktir. Çünkü doktorun yapacağı tedavi sadece bazı hastalıklar için faydalıdır, hepsi için değil. Bu durumu daha iyi açıklayan husus ise önde gelen sahâbenin âhiretten korkmalarıdır. Hz. Ebû Bekir radıyallâhu anh şöyle derdi: "Keşke bir koç olsaydım da sahibim beni kesseydi!" Hz. Ömer radıyallâhu anh ise şöyle söylerdi: "Keşke kerpiç içindeki bir saman çöpü olsaydım da hesaba çekilmeseydim!" Hz. Âişe radıyallâhu anhâ da şöyle derdi: "Keşke unutulup gitseydim!" Bu değerli sahâbelerin mertebesinde olmayan kişi nasıl olur da şefaate güvenebilir?

5- Kişinin, zalim yöneticilerin soyundan geldiği için kendini beğenmesi. Bunun ilacı, o zalim yöneticilerin içine düştükleri utanç verici hâlleri düşünmek ve kıyamet günündeki zilletlerini, küçümsenmelerini ve hasımlarının onların boğazına sarılmasını aklına getirmektir. Bu yöneticilerin soyundan gelip de onların yaptıkları zulümleri yapmaktan korunmuş olan kişilerin din selâmeti verdiği için yüce Allah'a şükretmeleri ve babaları için bağışlanma dilemeleri gerekir.

6- Çocuklarının, hizmetkârlarının, aşiretinin, akrabalarının ve takipçilerinin sayıca çok olmasını beğenmek. Tıpkı kâfirlerin söylediği gibi: “*Biz mal ve evlat bakımından daha çoğuz. Biz azaba uğratılacak da değiliz.*” (Sebe, 34/35)

Bunun ilacı, kibir bahsinde zikrettiğimiz hususlar. O da kendisinin ve onların zayıf olduklarını, hepsinin birer âciz kul olup kendilerine ne bir fayda temin edip ne de bir zararı engellemeye güçlerinin olmadığını, öldüğünde her birinin ondan ayrılacağını ve kabrinde yalnız başına kalacağını, kıyamet gününde kendisinden kaçacaklarını düşünmektir. En sıkıntılı durumunda seni bırakıp gidenlere nasıl güvenebilirsin?

7- Kişinin sahip olduğu malı beğenmesi. Tıpkı şu bahçe sahibinin dediği gibi: “*Ben, servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm.*” (Kehf, 18/34) Bunun ilacı; malın âfetlerini, üzerindeki hakların çokluğunu, gailelerinin büyüklüğünü, nasıl kazanılıp nasıl harcandığı konusunda verilecek hesabı, fakirlerin mal sahiplerinden önce cennete gireceğini ve Zühd, Dünyanın Kınanması ve Malın Kınanması kitaplarında zengin olmaktan kişiyi endişeye düşüren şeylere dair bahsettiğimiz hususları düşünmektir.

8- Kişinin hatalı olan görüşünü beğenmesi. Tıpkı yüce Allah’ın buyurduğu gibi: “*Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse* (imanı ve iyi ameli tercih eden kimseye benzer) *mi?*” (Fâtır, 35/8); “*İyi işler yaptıklarını sanıyorlar.*” (Kehf, 18/104) Bütün bidatçiler kendi hatalı görüşlerini beğendikleri için bidatlerinden vazgeçmemişlerdir.

Bunun ilacı, bütün diğerlerinden daha acıdır. Çünkü hatalı görüş sahibi olan kişi hatasını bilmez. Bilinmeyen hastalığın tedavi edilmesi ise mümkün değildir. Cahillik, bilinmeyen bir hastalık olduğundan tedavisi çok zordur. Söz konusu şahıs kendi hatalı görüşünü beğendiği zaman hiçbir nasihatçiye kulak asmaz. Nasıl olur da kendisini kurtaracak olduğuna inandığı bir şeyi bırakabilir?

Bu durumda olan kişinin tedavisi özetle şudur: Kişi her zaman kendi görüşünü itham etmeli ve elinde bu görüşünü destekleyen Kitap, Sünnet ve bütün delil olma şartlarını haiz aklî bir delil yoluyla elde edilmiş kesin bilgi olmadıkça görüşüne aldanmamalıdır. Kendi görüşünün doğru olup olmadığını bilebilmesi için de âlimlerin meclislerinde bulunması, Kitap ve Sünnet’i incelemesi gereklidir. Ömrünü ilme ayıracak vakti olmayan kişi için en iyisi mezheplerin görüşlerine derinlemesine dalmamak ve genelin itikadından ayrılmamaktır. Bu bağlamda, yüce Allah’ın tek ve ortağı

olmadığına, bir benzerinin benzeri dahi bulunmadığına, O'nun her şeyi işiten ve gören olduğuna, elçisinin getirdiği bütün hükümlerde doğru sözlü olduğuna inanmalı, onun getirdiği Kur'an'a hiçbir araştırma ve tahkik yapmaksızın iman etmeli ve zamanını takvaya uygun işlerle ve ibadetlerle geçirmelidir. Kişi mezheplerin görüşlerine daldığı ve kendisi gibi birinin bilemeyeceği şeyleri öğrenmeyi arzuladığı anda helâk olur.

---

[118]. Ahmed, 23927; İbni Hibbân, 1975.

[119]. Ûc b. Unuk. Denildiğine göre Hz. Âdem aleyhisselâmın evinde doğmuş ve Mûsâ aleyhisselâm zamanına kadar yaşamıştır. Bir başka görüşe göre ise Ûc bir firavun olup inanılmayacak şekilde uzun bir boya sahipti. Anlatıldığına göre ayağa kalktığı zaman bulutlar belinin altında kalıyordu. Sanırız bunlar İsrâiliyattır.

ALDANMANIN KINANMASI KİTABI

Hâlleri ve işleri düzene koyan, anları ve uzun çağları yürüten, vakitleri ve asırları art arda getiren, sura üfürülme sırasında selâmet ve yok olma meşieti, hüzün ve sevinç iradesi, kırma ve onarma hikmeti vasıtasıyla suretleri (bedenleri) neşe ve felâket hükmüne iade edecek olan, deliller arasında şüpheleri açıp yaydıktan sonra ışığı saçarak aklı, kişi tökezlemeden önce “Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan Allah’ın affına güvendirerek sizi kandırmasın.” diye haykıran bir nasihatçi olarak tayin eden Allah’a hamd olsun.

Günler ve aylar devam ettiği müddetçe O’na hamd ederim. Söyleyenini karanlıklardan aydınlığa çıkaran bir şahitlikle O’nun bir olduğuna şahitlik ederim. Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna, şeytan tuzakları ve aldanmayı süslü göstermişken yüce Allah’ın onu göndermekle gerçeği ortaya koyup sahteyi meydana çıkardığına, şeriatının gündüzü sayesinde bütün gecelerin karanlığını giderdiğine şahitlik ederim. Allah ona, ona biat edip uyanlara haşir ve huzurda toplanma gününe kadar salât eylesin.

Kuşkusuz saadetin anahtarı uyanık ve bilinçli olmak, şekâvetin ve bahtsızlığın kaynağı ise aldanmak ve gafil olmaktır. İman ve marifetten daha büyük bir nimet yoktur. Bunlara ise ancak basiret nuruyla ulaşılabilir. Küfür ve masiyetten daha büyük bir âfet yoktur. Bunların sebebi ise cehaletin karanlığından dolayı kalbin kör olmasıdır. Uyanık olanların kalpleri, içinde lamba bulunan bir kovuğa benzer. Aldanmış olanların kalpleri de dalgalı bir denizdeki karanlıklar gibidir.

Aldanmanın, bahtsızlığın başı ve ana sebebi ve helâkin membaı olduğu bilindiği zaman aldanmanın nasıl meydana geldiği, ne şekilde cereyan ettiği ve müridin sakınabilmesi için en çok hangi şeylerde aldanmanın meydana geldiğinin açıklanması gerekir.

Aldananlar birçok gruba ayrılmıştır ve hâlleri farklı farklıdır. Kimisi, camileri haram yollardan elde edilen parayla süsleyenler gibi kötülüğü iyilik zanneder. Kimisi, amacı insanların gözüne girmek ve nam sahibi olmak olan vaiz gibi kendisi için yaptığı şeyle yüce Allah için yaptığı şeyi birbirinden ayırmaz. Kimisi, sadece ibadetle meşgul olup ailesi için para kazanmaya çalışmayan kişi gibi farzı bırakıp nafileyle uğraşır. Kimisi de okuduğu âyetin ne demek istediğini anlamaya çalışmak yerine harflerin

mahreçlerini düzeltmeye uğraşan kişi örneğinde olduğu gibi öz yerine kabukla meşgul olur.

ALDANMANIN KINANMASI

Aldanmanın kınanması hususunda yüce Allah'ın şu sözleri yeterlidir: "*Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın.*" (Lokmân, 31/33); "*Kuruntular sizi aldattı*." (Hadîd, 57/14) Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem de bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Akıllı olan kişi nefsini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz ise nefsinin arzusuna uyup Allah'tan birtakım isteklerde bulunan kişidir.*"

İlmin fazileti ve cahilliğin kınanması bâbında varit olan her söz aldanmanın kınanmış olduğunun bir delilidir. Çünkü aldanma, cahilliğin bir çeşididir. Şöyle ki, cahillik bir şeye inanıp onu gerçekte olduğunun tam aksi olarak görmektir. Aldanma da bir cahilliktir. Ancak her cahillik aldanma değildir. Aksine, aldanmada özel olarak bir aldanılan, bir de aldanmaya vesile olan şeyin varlığı gerekir. İnsan, arzusuna uygun gelen bir şeye inandığında ve cahilliği gerektiren sebep de bir delil olduğu zannedilen fasit bir şüphe ve hayal olduğu zaman bundan ortaya çıkan cahillik "aldanma" adını alır. Aldanma; nefsin şeytandan gelen bir şüphe ve hile ile arzuya uygun olan ve mizacın meylettiği şeyi benimseyip kabul etmesidir. Aldanmanın farklı dereceleri vardır.

KÂFİRLERİN ALDANMASI

Kâfirlerden kimisi dünyaya aldanarak şöyle der: Peşin olan, veresiyeden daha iyidir. Burada dünya peşin, âhiret ise veresiyedir. Kimisi de dünya zevklerinin kesin, âhiret zevklerinin ise şüpheli olduğunu iddia edip kesin olanın şüpheliden daha iyi olduğunu söyler.

Bu aldanma tevhid delilini ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin doğruluğunu araştırıp incelemekle tedavi edilir. Böyle yapıldığında Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin âhiretin daha hayırlı olduğuna dair vermiş olduğu haberin doğruluğu kesinleşir.

Kimisinin "Peşin olan veresiyeden daha iyidir." şeklindeki sözüne gelince, bu bir aklı karıştırma yöntemidir. Çünkü peşin, veresiyenin dengi olsa o zaman peşin daha iyidir. Peşin veresiyeden daha az olsa veresiye daha iyi olur. Bundan dolayı, bu sözü söyleyen kâfir yapmış olduğu ticarette daha sonra on dirhem almak üzere bir dirhem peşin vermiştir. Bu durumda

“Peşin olan veresiyeden daha iyidir.” diyemez ve gelecekte başına gelecek bir hastalığın vereceği acıdan korkarak lezzetli yiyecekleri yemekten vazgeçemez. Bilindiği üzere âhiret hayatına göre insan ömrü milyonda bir bile değildir. Hâl böyle olunca nefis nasıl olur da âhiretle bağlantısını kesebilir. Aksine, kişi sonsuz sayıda ve asla bitmeyecek olanı almak için değersiz bir şeyi bırakır. “Peşin olan veresiyeden daha iyidir.” diyen kimsenin sözü, veresiye olan şey peşin olana denk olduğunda doğru olur.

“Kesin olan şüpheliden daha iyidir.” sözünde ise dünya “kesin” diye nitelendirilimiştir. Biz, onu bırakmakla bıraktığından çok daha iyisini bulacağı ümidiyle şüpheli şey uğruna kesin olanı bırakan veya yiyecek olduğunu yemekten korkan nice kimseler gördük! Kuşkusuz tüccar yapmış olduğu alışverişte kesin bilgi sahibidir ama kâr edip etmeyeceği şüphelidir. Fıkıhla uğraşan kişi de yaptığı içtihad konusunda kesin bilgi sahibidir ama ilim rütbesine erişip erişmeyeceği hususunda şüphe duyar. Hasta, iyileşip iyileşmeyeceği şüpheli olmasına rağmen acı ilacı içer. Sonra azim, ittifakla akıllı olanların tuttuğu yoldur. Bütün bunlar şüphe sebebiyle kesin olanı terk etmektir. Âhiretten şüphe eden kişinin azmi, kendisine yasaklanmış olan şeylerden ömrü boyunca uzak durma yönünde olmalıdır. Dünya ömrü, âhiret günlerine nispetle çok azdır. Âhiret vaadi doğru değilse pek kısa olan dünya hayatında elde edeceği zevkleri kaçırmış olur. Ama doğruysa cehennem azabına kimse dayanamaz! Ebu’l-Alâ’nın söylediği şu şiir bu kabildendir:

Müneccim ve tabip; ikisi birden dediler ki,
Ölüler tekrar dirilmeyecek! Onlara dedim ki,
Bu sözünüz doğruysa bir şey kaybetmem ben,
Benim sözüm doğruysa siz olursunuz kaybeden!

Bu, “Kesin olan şüpheliden daha iyidir.” sözüyle itiraz edeni susturma maksadıyla verilmiş bir cevaptı. Yoksa âhiret hayatı zaten kesindir. Âhiret hayatının kesin olduğu bilgisi, olağanüstü mucizeler göstererek âhiret hayatının varlığını haber veren Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin doğru söylediğini düşünmekle elde edilir.

Akideleri sağlam olmakla birlikte masiyet ve günah kirine bulanmış olanlar, bu aldanış konusunda kâfirlere iştirak etmişlerdir. Çünkü dünya hayatını âhirete tercih etmişlerdir. İmanlarının onları ebedî olarak azap görmekten kurtarması yönünden durumları kâfirlere nazaran daha iyidir.

Kâfir bazen “Eğer yeniden diriliş varsa ben daha güzel şeylere kavuşurum.” diyerek aldanır. Tıpkı şu sözü söyleyenin durumunda olduğu gibi: “*Rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki orada bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum.*” (Kehf, 18/36); “*Muhakkak bana mal ve evlât verilecek.*” (Meryem, 19/77) Bu aldanmanın sebebi, dünya nimetlerine garkolduklarını ve azabın kendilerinden uzak olduğunu görmeleridir. Onlar âhiretteki hâllerini dünya ile kıyaslayarak kendilerine yapılan ihsanın sevildiklerini gösterdiğini zannetmişlerdir. “Allah bizi sevmemiş olsaydı bize bir şey vermezdi, geçmişte ihsanda bulunan gelecekte de ihsan eder” diyerek kendilerini teselli etmişlerdir. Oysa onlar kendilerine verilen nimetlerin onlar için olmadığını bilmiş olsalardı bu sözü söylemezlerdi. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*İnkâr edenler sanmasınlar ki kendilerine mühlet vermemiz onlar için daha hayırlıdır. Onlara ancak günahlarını arttırmaları için fırsat veriyoruz!*” (Âl-i İmrân, 3/178)

Müminin dünya hayatında elde edemediği nimetler ise onun için bir korunmadır. Yüce Allah’ın şu kavli bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: “*İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde, Rabbim bana ikram etti, der. Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise, Rabbim beni önemsemedi, der. Hayır, asla böyle değil!*” (Fecr, 89/15-17) Yani, bu durum ne nimet verilenlerin Allah katında değerli olduğunu ne de nimet verilmeyenlerin değersiz ve önemsiz olduğunu gösterir.

Bu aldanmanın ilacı, Allah katında değerli ve değersiz olmanın işaretlerini bilmektir. Âsilerin “Allah cömerttir, biz O’nun affına güveniyor ve tevhidi vesile edinerek yardımını diliyoruz.” diyerek aldanmaları bu türdendir. Bazen de asiller gibi, atalarının salih olmaları ve bir insanı seven, onun çocuklarını da sever, yüce Allah babalarımızı seviyordu, diye kıyas etmeleri sebebiyle aldanırlar. Oysa bunları söyleyenler, Nûh aleyhisselâmın oğlunu gemiye bindirmek istediğinde kendisine “*O asla senin ailenden değil.*” (Hûd, 11/46) diye vahiy geldiğini, Hz. İbrâhim’in, babasının bağışlanmasını dilemesinin ona bir fayda sağlamadığını ve Hz. Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemin annesi hakkındaki şefaatinin ona bir faydasının olmadığını unutmuşlardır. Yüce Allah sadece kendisine itaat edenleri sever. Eğer âsi bir çocuğun babası itaatkâr biriyse çocuğunun isyankârlığından dolayı babaya buğzedilmez. Aynı şekilde, babanın itaatkâr olması da çocuğunun Allah tarafından sevilmesini gerektirmez. Babasının takva sahibi olması sayesinde kurtulacağını zanneden kişi babasının yemesiyle

doyacağını zanneden gence benzer. Takvalı olmak farz-ı ayındır (başkasının yapmasıyla diğerinden sakıt olmaz).

Onların "Allah cömerttir." şeklindeki sözleri doğrudur. Ancak şeytanlar bu sözle onları tuzağa düşürür. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözü bunu ortaya koymaktadır: "*Âciz ise nefsinin arzusuna uyup Allah'tan birtakım isteklerde bulunan kişidir.*"

Onların ümide sarılmalarına gelince, elbette ümit beslemek için birtakım sebepler vardır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Şüphesiz ki iman edenler, hicret edip Allah yolunda cihat edenler var ya işte onlar Allah'ın rahmetini ümit ederler.*" (Bakara, 2/218) Yüce Allah burada ümidin ancak sözü edilen insanlara yaraştığını açıklamaktadır. Birtakım kapları tamir etmesi için kiralanan ustanın onları kırdığı takdirde ücret almayı ümit etmesi doğru olur mu?

Âlimler şöyle söylemişlerdir: "Bir şeyi ümit eden kimse onu arar. Bir şeyden korkan kimse ondan kaçar." Evlenmeyen kişi nasıl olur da çocuk sahibi olmayı umabilir? Tövbe edip de affedilmeyi ümit eden kişinin bu ümidi sahihtir. Fakat günah işlemeye devam ettiği hâlde bağışlanmayı ümit eden kimse aldanmıştır. Bu durumda olan kişi bilsin ki yüce Allah, engin rahmet sahibi olmakla birlikte azabı da şiddetli olandır. İnkârlarının kendisine bir zararı olmadığı hâlde yüce Allah kâfirlerin cehennemde ebedi kalmalarına hükmetmiş, onları izale etmeye kâdir olduğu hâlde dünyada birçok kuluna hastalıkları ve mihnetleri musallat etmiş, sonra da bizi azabına karşı korkutmuştur. Bu durumda nasıl olur da korkmayız! Korku ve ümit kişiyi amele sevkeden iki saiktir. Kişiyi amele sevketmeyen her şey sadece bir aldanmadır.

Halkın çoğunun beslediği ümidin, onları tembelliğe ve günah işlemeyi yeğlemeye teşvik etmesi bu gerçeği açıklamaktadır. Bu da söz konusu ümidin bir aldanmadan ibaret olduğunu gösterir. Hicretin ilk asrında yaşayanların amel ettikleri hâlde korku içinde olmalarına rağmen bu asırda yaşayanların amel konusunda ihmalkâr oldukları hâlde kendilerini güvende hissedip huzur içinde yaşamaları şaşılacak bir şeydir! Onların, Allah'ın cömertliği ve keremi konusunda peygamberlerin ve selef-i salihin bilmedikleri şeyi bildiklerini görürsün! Madem ki bu kerem sadece temenni etmekle elde edilebiliyordu o zaman onlar neden onca ibadet yapıp yoruldular ve çok fazla ağladılar? Yüce Allah, kitap ehlini "*Şu değersiz dünya malını alıp nasıl olsa bağışlanacağız, diyorlar.*" (A'râf, 7/169) kavliyle bu hâllerinden dolayı kınamıyor mu?

FASIL

Birtakım ibadetleri ve günahları olmakla birlikte günahları ibadetlerinden daha fazla olmasına rağmen iyiliklerinin ağır basacağını zanneden bazı insanların içine düştükleri aldanma durumu da yukarıdaki aldanmaya yakındır. Onlardan kimisi birkaç dirhem sadaka verir ama öte yandan gasp yoluyla bundan kat kat fazlasını elde eder. Verdiği sadaka bile gaspettiği paradan olduğu hâlde kalkıp bir de o sadakaya güvenir! Böyle birisi, terazinin bir kefesine bir, diğer kefesine bin dirhem koyup sonra da bir dirhemin bin dirheme ağır basmasını ümit eden adama benzer.

Kimisi de vardır ki ibadet ve taatlerinin günahlarından daha fazla olduğunu zanneder. Bu zannın sebebi, yapmış olduğu iyiliklerin sayısını ezberinde tuttuğu hâlde kötülüklerini hesap etmeyip günahlarını gözden geçirmemektir. Tıpkı günde yüz kere Allah'a istiğfar edip O'nu tesbih eden, sonra da Müslümanlar'ın gıybetini yapıp gün boyuca Allah'ın hoşlanmadığı sözleri söyleyen kimse gibi… Bu örnekteki adam, istiğfarın ve tesbihin faziletlerine bakıp gıybetin ve söylenmesi yasak olan sözlerin gerektirdiği cezayı görmez.

FASIL

Çoğu zaman aldanma şu dört grup insan hakkında vaki olur: Âlimler, âbidler, sufîler, zenginler.

Birinci grubu oluşturan âlimlere gelince, onların aldanmış olanları birkaç gruba ayrılır. İçlerinden bir grup, şer'î ve aklî ilimlerde derinleşip onlarla uğraşmışlar ama uzuvlarını kontrol edip onları günahtan korumayı ve taat yapmaya zorlamayı ihmâl etmişlerdir. İlimlerine aldanıp Allah katında mevki sahibi olduklarını, ilimde ulaştıkları seviyeden dolayı Allah'ın onlara azap etmeyeceğini ve hatta halka şefaatçi olmalarını kabul edeceğini zannetmişlerdir.

Böyleleri basiret gözüyle bakmış olsalar muamele ilminin ancak amel edilmesi için murad edildiğini ve amel olmasa hiçbir değerinin olmayacağını anlarlardı. Bu kişi, kendisinde ancak uzman tabiplerin bildiği ve birçok maddeden yapılmış bir ilaçla tedavi edilebilecek bir hastalık bulunan adama benzer. Bu adam uzman bir tabip arayıp bulur. Tabip ona ilacın nasıl yapılacağını öğretir, ilaç hammaddelerini nerede bulacağını, miktarlarını ve nasıl terkip edileceğini açıklar, sonra da bir reçete yazıp evine döner. Hasta adam yazılan reçeteyi tekrar tekrar okuyup hastalara

öğretmeye başlar ama kendisi o ilacı içmez. Bunun onun hastalığına bir faydası olur mu? Heyhat! Yazılan reçetedeki ilacı kullanmadığı ve ilacın acılığına katlanmadığı sürece bir fayda görmesi mümkün değildir. Bunları yapmış olsa bile şifa bulma konusunda risk vardır. Taatler hakkında derin bilgiye sahip olduğu hâlde onlarla amel etmeyen, neyin günah olduğunu bildiği hâlde onlardan kaçınmayan ve kınanmış huyları tanıdığı hâlde nefsini onlardan arındırmayan fakihin durumu da buna benzer. Çünkü yüce Allah "Nefsini nasıl arındıracağını öğrenen kurtulmuştur." demeyip "*Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir.*" (Şems, 91/9) buyurmaktadır. Eğer şeytan ona ilmin faziletlerini sayıp dökmeye kalkarsa ona facir âlimler hakkında söylenen şu âyetleri hatırlatsın: "*Onun durumu köpeğin durumuna benzer.*" (A'râf, 7/176); "*Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir.*" (Cuma, 62/5)

Marifetullah ilmine sahip olduğunu iddia edip sonra da O'nun emirlerini ve koyduğu sınırları ihmal eden kişinin aldanışı çok daha ağırdır. Böyle birisi bir krala hizmet etmek isteyip onu, huylarını ve vasıflarını tanıyan ama sevdiği ve hoşlanmadığı, kızdığı ve razı olduğu şeyleri öğrenmeyen veya bunları öğrenmiş olsa bile kralı kızdıran şeylerle yakın ilişkisi olup onun sevdiği şeyleri yapmakta tembellik eden adama benzer. Kralın hoşlanmadığı her şeye bulaşmış olup sevdiği her şeye karşı tembellik yapan bu adam hâl böyleyken ona yakın olmak istemiş ve bilgisiyle onun sevgisini kazanmaya çalışmıştır. Bu adam gerçekten de aldanmıştır. Çünkü bildiği her şeyi bırakıp da kralın sevdiği ve hoşlanmadığı şeyleri öğrenmekle uğraşmış olsaydı istediğini daha çabuk elde edebilirdi.

Böyle birisinin takva konusunda ihmalkâr olması ve nefsinin arzusuna uyması, onun marifetullah hususunda isimde kalıp mânâya eremediğinin göstergesidir. Çünkü gerçekten Allah'ı tanımış olsaydı O'ndan korkar ve sakınırdı. Yüce Allah'ın hiç aldırmaksızın bütün yarattıklarını helâk edebileceği, dilediğine azap edeceği ve bu hususta hiçbir tereddüt göstermeyeceğine dair sıfatlarını bilen kimse O'ndan daha çok korkmaya başlar. Bir mesele karşısında Hasenü'l-Basrî'nin vermiş olduğu cevap ne kadar güzeldir! Ona fakihlere muhalefet ettiği söylenince şöyle demiştir: "Şimdiye kadar hiç fakih görmedim. Gerçek fakih yüce Allah'tan korkan adamdır."

Diğer bir grup âlim ise ilim ve amel konusunda mahir olup zahirî taatlere devam ederek masiyetleri terk etmişler ama kibir, haset, riya, yücelmek

isteği, akranlarının başına kötü bir şey gelmesini istemek ve meşhur olma hevesi gibi kınanmış birtakım sıfatları kalplerinden silmek için onları gözden geçirmemişlerdir. Hatta bazıları bunların kınanmış vasıflar olduğunu dahi bilmemiş ve dolayısıyla onlardan kaçınmayarak Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözlerini düşünmemiştir: "*Riyanın en düşüğü dahi şirktir.*"; "*Kalbinde zerre ağırlığınca kibir olan kimse cennete giremez.*"; "*Haset, ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi iyilikleri yer, bitirir.*"

Böyleleri, dışlarını süsleyip iç dünyalarını ihmal ederek Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözünü unutmuşlardır: "Şüphesiz ki Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz. O sadece kalplerinize ve amellerinize bakar." Onlar amelleri gözetip kalpleri ihmal etmişlerdir. Oysa asıl olan kalptir. Çünkü Allah'ın huzuruna selim bir kalple gelenden başkası kurtuluşa eremez. Bu türden âlimler dışı kireçtaşıyla sıvanmış, içi pislik dolu olan helâ çukuruna, dışı süslenmiş olduğu hâlde içinde leş olan mezarlara ve dışında kandil yandığı halde içi karanlık olan eve benzerler. Böylelerine verilecek en güzel örnek, bir tohum eken adamdır. Ektiği tohumdan biten bitkinin yanında, onun gelişmesine engel olan bir yabanî ot da bitmiştir. Adama o yabanî otları kökünden söküp bitkinin etrafını temizlemesi emredildiği hâlde otların başlarını ve toprak üstünde kalan saplarını kesip köklerine ilişmez. Bu durumda otların kökleri kuvvet bulup yeniden biter. İşte, masiyetlerin bittiği yer de kalpteki çirkin huylardır. Kalbini bunlardan arındırmayan kimse zahirî ibadetleri ancak birçok âfetleriyle birlikte ifa edebilir. Böyleleri, uyuz hastalığına yakalanıp da kendisine cildine katran sürüp ilaç içmesi söylenen adama benzer. Katran sürmek uyuz hastalığının derideki etkisini gidermek, ilaç içmek ise hastalığın içerideki kökünü kazımak içindir. Oysa adam katranı sürmekle yetinip ilaç içmemiş, üstüne üstlük hastalığı kuvvetlendirecek şeyler yemiştir. Bundan dolayı da hastalıktan kurtulamamıştır.

Diğer bir grup âlim ise içerideki bu huyların çirkin ve kınanmış olduğunu bildikleri hâlde kendilerini beğenmelerinden dolayı söz konusu huylardan uzak olduklarını ve bunlarla sınanmayacak kadar Allah katında değerli olduklarını, söz konusu huylarla ancak avamın sınanacağını zannederler. Sonra üzerlerinde kibir, riyaset ve yücelme isteğine dair gurur belirtileri ortaya çıktığında derler ki, bu kibir değildir! Bu sadece dinin aziz olması, ilmin şerefinin ortaya çıkması ve bidatçilerin burunlarının yere sürtülmesi isteğidir. Çünkü ben daha adi bir elbise giyip meclisin en alçak yerine

oturmuş olsam din düşmanları benimle alay eder ve buna sevinirler. Benim bu zilletim de İslam'ın zilleti olur!

Bu sözleri söyleyen zavallı aldanmış âlim, bunları kendisine söyletenin İblis olduğunu unutur. Çünkü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ve ashâbı tevazu ile hareket ederler, fakirliği ve meskeneti tercih ederlerdi. Bize nakledildiğine göre Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh Şam topraklarına geldiğinde karşısına suyu azalmış bir dere çıkar. Bunun üzerine karşıya geçmek üzere devesinden iner. Ebû Ubeyde radıyallâhu anh ona "Sen bugün yeryüzünde yaşayanların gözünde çok büyük bir iş yaptın!" diyerek göğsüne vurup onu geri iter. Bunun üzerine Hz. Ömer radıyallâhu anh şöyle der: "Ey Ebû Ubeyde, bu sözleri keşke senden başkası söylemiş olsaydı! Sizler insanların en zelili ve en hakiriydiniz, yüce Allah gönderdiği elçi sayesinde sizi aziz eyledi! O'ndan başkasıyla izzet elde etmeyi isterseniz Allah sizi zelil eder."

Bir başka rivâyette anlatıldığına göre Hz. Ömer radıyallâhu anh Şam topraklarına geldiğinde devesi üzerinde olduğu hâlde insanlar onu karşıladılar. Kendisine denildi ki, iri bir ata binseydin insanların önde gelenleri seni karşılamaya gelirlerdi. Bunun üzerine şöyle dedi: "Dikkat edin! Sizi burada görüyorum ama iş esasında gök tarafından bitirildi! Devemin yolunu açın!"

Dinin izzetini değerli giysilerde ve atik atlarda arayan aldanmış adama hayret edilir. Bazen de böyleleri dinin izzetini ipek elbise giymede ararlar. Kimi zaman da hasedinden dolayı akranları hakkında kızıp ileri geri konuşarak bunu Hak için yaptığını zannederler. Âlimin bunu Hak için yapıp yapmadığı şöyle anlaşılır: Başka bir âlime dil uzatılmış olsa veya bir riyaset makamı hakkında bir başka âlimle birileri rekabete girse İslam uğruna kızdığına göre, acaba kendisi için kızdığı gibi buna da kızacak mıdır? Heyhat! Değil böyle yapmak, bu duruma sevinir bile! Böylece yukarıda sözünü ettiğimiz âlimin İslam için değil, nefsi için kızmış olduğu ve akranlarına haset ettiği anlaşılır.

Aklına riya düşüncesi gelirse der ki, benim ilim ve amel izhar etmedeki amacım halkın beni örnek alıp dine yönelmeleridir. Eğer kastı buysa insanların kendisine uymalarına sevindiği gibi, başka bir âlime uymalarına da sevinir. Eğer amacı halkın düzelip salah bulması ise başka birinin eliyle salah bulmalarına da sevinir. Tıpkı hasta köleleri olup onları tedavi etmek isteyen kişi gibi ki kölelerinin kendi eliyle veya bir başka tabibin eliyle şifa bulup bulmayacağına aldırmaz.

Bazen de bu âlim der ki, halk benim sayemde doğruyu bulursa bunun ecrini ben almış olurum ve halkın sözüne değil, yüce Allah'ın vereceği sevaba sevinirim. Oysa Allah onun içinden geçenleri bilmektedir. Şöyle ki, bir peygamber ona ilmini gizlemesinin sevabının, açığa vurmasının sevabından daha çok olduğunu haber vermiş olsa sonra da bir zindana hapsedilip zincire vurulsa riyasetinin ortaya çıktığı ders verme, vaaz etme vb. şeyleri yaptığı yere geri dönmek amacıyla zindanı yıkmak ve zincirleri çözmek için çareler arar.

Sultanın yanına da bu amaçla gider, onun dostluğunu kazanmak ister, onu yüceltip över ve karşısında mütevazı davranır. Zalimler karşısında mütevazı olmanın haram olduğu aklına gelirse o zaman şöyle der: "Benim bunu yapmamdaki amaç bir Müslüman için aracılık yapmak ve başına gelebilecek bir zarara engel olmaktır." Oysa Allah onun içinde gizlediği asıl amacı bilmektedir. Şöyle ki, akranlarından biri söz konusu sultan tarafından sevilmeye ve sultan onun her Müslüman için yaptığı aracılığı kabul etmeye başlasa ve böylece bütün Müslümanlar zarardan kurtulsalar bu ona ağır gelir. Yalan söyleyip lekelemek suretiyle o âlimi sultanın gözünden düşürmenin bir fırsatını yakalasa bunu hemen yapar.

Bazı âlimlerin aldanmaları o dereceye kadar varır ki halkın malını almakta bir sakınca görmezler. Bunun haram olduğu aklına geldiği zaman der ki bu, sahibi olmayan bir maldır, Müslümanlar'ın maslahatları için kullanılabilir ve sen de onların önderlerinden biri olduğundan ihtiyacın kadarını alman caizdir. Böylece âlim, şu üç hususta bu hileyle aldanır:

1- "Bu, sahibi olmayan bir maldır." Oysa bazen malın kimden alındığı bilinir. Çünkü eğer kişi ölmüş ve vârisleri hayatta ise olsa olsa mallar karışır ve bilindiği gibi on kişiden yüz dinar gaspedip parayı birbirine karıştıran adamın aldığı para haramdır ama sahibi yoktur denilemez. Bundan dolayı kişilerin paraları birbirine karışmış olsa bile söz konusu on kişi arasında parayı taksim edip her birine on dinar vermesi gerekir.

2- "Bu mal Müslümanlar'ın maslahatları için kullanılabilir ve din senin sayende ayakta durmaktadır." Bazen böyle düşünen bir âlim söz konusu malı kendisi için helâl görmekle din deccallarından birisi hâline gelir. Çünkü din önderi, ilmiyle amil olan âlimdir. Meryemoğlu İsâ aleyhisselâm kötü âlim hakkında şu örneği vermiştir: "O, vadinin ağzına düşmüş olan büyük bir kayaya benzer. Ne kendisi gelen sudan faydalanır ne de ekinlere doğru akması için suyu salıverir!"[120] Bu devirdeki âlimlerin aldanma

çeşitleri sayılamayacak kadar çoktur. Zikrettiğimiz kısımlar bunu göstermektedir.

Bir başka grup âlim ise sağlam ilme sahip olup uzuvlarını çirkin işlerden arındırmışlar, onları taatlerle süslemişler, zahirî günahlardan kaçınmışlar ve riya, haset, kibir ve kin gibi nefsin huylarını ve kalbin sıfatlarını arayıp bularak köklerini kalplerinden çıkarıp atmışlardır. Ancak kalplerinin bir köşesinde şeytanın gizli hileleri ve nefsin tuzaklarına dair anlaşılması çok güç bazı ince kalıntılar kalmıştır. Bunların farkına varamadıkları için ihmal etmişlerdir. Onlar bu hususta ekini zararlı otlardan temizlemek isteyip de temizleyen ve her gördüğünü söküp alan adama benzerler. Ancak adam henüz topraktan başını çıkarmamış olan yabanî otları görememiş ve bütün otları temizlediğini zannetmiştir. Sonra o gizli yabanî otlar ortaya çıkarak onun farkında olmadan ekine zarar vermiştir.

İşte, gizli noktaları kontrol etmeyen âlimin durumu da böyledir. Böylesinin sabaha kadar ibadetle meşgul olduğunu, gündüzleri ilmini artırmak için çalıştığını görürsün. Kendisini böyle yapmaya sevkeden şeyin yüce Allah'ın dinini izhar etme ve şeriatını yayma isteği olduğunu düşünür. Ama bazen bunları yapmasının sebebi insanların dilinde anılma, ününün yayılması, övülme, söylediği şeylerin güzelce dinlenmesinden zevk alma, insanların onu dinlerken onaylar şekilde başlarını sallamaları, dostlarının ve takipçilerinin çokluğuna sevinme, akranları arasında sadece kendisinin bu özelliklere sahip olması ve böylece dünyaya yönelenleri kınama konusunda istediğini söyleme konumuna sahip olma isteğidir. Yoksa onun istediği dinin başına gelenlere kederlenmek değildir. Ancak o ayrıcalıklı konumundan dolayı böbürlendiği ve yaptığı ihtisasa güvendiği için böyle yapmıştır. Belki de bu aldanmış âlimin hayatı işinin ve otoritesinin düzenli gitmesi ve kendisine gerektiği gibi saygı gösterilmesine bağlıdır. İnsanların kalpleri ondan yüz çevirse kalbi bulanır ve virdlerini yapamaz hâle gelir. Hatta bazen kusurlarını örtmek için yalana ihtiyaç duymaya başlar. Bazen sürekli yanında bulunanlardan ve hizmetkârlarından birisini öne geçirir. Çünkü istediği şeyleri o daha iyi yapar ve kendisine daha çok kulak verir. Fakat kendisi niyetini düzeltip düzeltmediğini kontrol etmez. İlmini gizleyip namsız nişansız kalmayı tercih ettiği takdirde kendisine sevap alacağı vaat edilmiş olsa belki de insanların kalbinde olamayacağı ve riyaset şerefinden yoksun kalacağından dolayı bu sevaba rağbet etmez. Bazen de insanların faydalanması için birtakım bilgileri derlediğini zannedip kitap yazar. Oysa niyeti çok güzel kitap yazdığının söylenip

isminin herkes tarafından bilinmesidir. Birisi çıkıp da o kitabı kendisinin yazdığını iddia ederek ismini kitaptan silmiş ve kendi adını yazmış olsa, o kitaptan istifade etme sevabının onu yazana ait olduğunu ve yüce Allah'ın o iddiacının değil, kendisinin kitabın gerçek yazarı olduğunu bildiğini çok iyi şekilde bilmesine rağmen bu durum ona ağır gelir. Bazen de yazmış olduğu kitapta ya uzun ve kapsamlı iddialarla açık olarak veya başkalarını eleştirmek ve böylece eleştirdiği kişiden daha üstün ve daha bilgili olduğunu göstermek suretiyle zımnen kendisini över. Bazen de sahte olduğunu gösterip onu söyleyene nispet etmek istediği aslı olmayan sözleri anlatır. Güzel bulduğu sözleri ise kendi sözü olduğu zannedilmesi için onu söyleyene nispet etmeyip hırsız gibi aynen nakleder veya bir entariyi çalıp da çalıntı olduğu anlaşılmasın diye onu aba hâline getiren hırsız gibi sözü değiştirerek nakleder. Bazen de kendi takipçilerinin başkasının takipçilerinden daha fazla olmasına sevinir. Arkadaşlarından ve bağlılarından birisi ondan ayrılıp başka bir âlime katılsa, her ikisinden de istifade edilebileceğini bilmesine rağmen bu durum kendisine ağır gelir ve o adamın yüzüne bakmaz olur. Hatta bazen bağlısının yanına gitmiş olduğu âlim din bakımından daha düzgün olur. Bazen de yanında akranı gıybet edildiği zaman nefsi için değil de din adına kızdığını ortaya koymak suretiyle gıybetçinin sözlerini tasdik eder. Akranı övülürse bundan hoşlanmaz.

Bu ve benzerleri ancak zeki insanların farkına varabileceği ve kuvvetli kişilerin uzak durabileceği gizli ve anlaşılması zor kusurlardır. Bizim gibi zayıf kimselerin bu tarakta bezi olamaz. Ancak söz konusu derecelerin en düşüğü, insanın nefsinin kusurlarını tanıyıp onları düzeltmeye çalışmasıdır. Yaptığı iyiliğe sevinen ve kötülüğe üzülen kişinin hâlinin düzelmesi umulur ve nefsini tezkiye eden ve halkın en iyilerinden biri olduğunu zanneden aldanmış adamdan çok daha iyi durumdadır. Buraya kadar zikrettiklerimiz önemli ilimleri öğrendikleri hâlde ilimleriyle amel etmede ihmalkârlık edenlerin aldanma çeşitleriydi.

Şimdi de kendilerini ilgilendirmeyen ilimleri öğrenmekle yetinip önemli olanlarını bir kenara bırakanları anlatalım. Söz konusu âlimler ya öğrendikleri ilmin aslına ihtiyaç duymamaları veya sadece onunla yetinmelerinden dolayı hataya düşmüşlerdir.

İçlerinden bir grup yönetim, husumetler ve günlük hayatın düzen içinde yürüyebilmesi için insanlar arasında cari olan dünyevî muamelelerin incelikleri hakkında fetva verme ilmine kendilerini adamışlar ve bu

yaptıklarına “fıkıh” ismini koyarak ona “fıkıh ve mezhep ilmi” adını vermişlerdir. Bazen bununla birlikte hem zahirî, hem de bâtınî amelleri ihmal etmişler, uzuvlarını kontrol altında tutamamış ve dillerini gıybetten, karınlarını haramdan, ayaklarını caiz olmayan yerlere gitmekten ve kalplerini kibir, riya, haset gibi kişiyi helâk eden kötü huylardan koruyamamışlardır. Bu tip âlimler birincisi amel, ikincisi ilim olmak üzere iki yönden aldanmışlardır.

Amel yönünden aldanmalarına gelince, daha önce amel konusunda aldanmanın nasıl olduğunu anlatmış ve bu şekilde aldananların ilaç reçetesini öğrenip onu defalarca okumakla ve başkalarına öğretmekle uğraşan hastaya benzediğini söylemiştik. Hatta böyleleri akciğer zarı iltihabına (zatülcenb) yakalanıp ölmek üzere olan, kendisinin hayız görmeyen ve istihaze kanı gelmeyen bir erkek olduğunu bilmesine rağmen istihaze ilacını öğrenmekle ve gece gündüz bu öğrendiğini tekrar etmekle uğraşan kişiye benzerler. Böyleleri derler ki, belki bir kadın istihaze illetine yakalanıp bana onun ilacını sorabilir! Bu, aldanmanın son noktasıdır.

Dünya sevgisinin, arzulara uymanın, hasedin, kibrin, riyanın ve bütün helâk edici bâtınî huyların kendisine musallat olduğu fıkıhçı geçinen kişiler bu hâldedir. Bazen böylelerini ölüm, tövbe etmeden ve hâllerini düzeltemeden yakalar ve helâk olurlar. O bütün bunları bırakıp selem, idare, zıhar, lian, diyetler ve hayız ilimleriyle uğraşır. Oysa kendisi için bunlardan hiçbirisini öğrenmeye muhtaç değildir. Başka birisi bunlara ihtiyaç duyarsa birçok fetva veren vardır. Fakat o nam, mal ve riyaset elde etmek için bunları öğrenmekle meşgul olur. Oysa kendisi hissetmeden şeytan onu kandırmıştır. Çünkü nefsine aldanmış olan kişi dininin farzı olan bir şeyle uğraştığını zanneder, oysa farz-ı aynı bitirmeden farz-ı kifaye ile uğraşmanın günah olduğunu bilmez. Niyeti kendisinin dediği gibi sahih olanın ve fıkıh öğrenmekle yüce Allah’ın rızasını kazanmayı kastedenin hâli budur. Her ne kadar Allah’ın rızasını kastetmiş olsa da söz konusu ilimlerle uğraştığından dolayı uzuvları ve kalbi hakkında farz-ı ayın olan ilimden yüz çevirmiştir. Bu, onların amel yönünden aldanmasıdır.

İlim yönünden aldanmalarına gelince, sadece fetva ilmini öğrenmekle yetinip bunun din ilimlerinin tümü olduğunu zannetmişlerdir. Hatta bazen hadisçileri karalayıp derler ki, birer nakilciden ve kitap taşıyandan ibaret olup söyledikleri şeylerin ne anlama geldiğini bilmezler. Söz konusu kişiler aynı zamanda huylarını düzeltme ilmini de terk etmişlerdir. Kişide korku, korku ile karışık saygı ve huşu uyandırıp onu takvaya sevkeden, celâl ve

azametini idrâk etmekle yüce Allah'ı tanıma ilmini öğrenip uygulamamışlardır.

Böyle bir âlimin Allah'tan emin olduğunu, bu duruma aldandığını ve dinin ayakta durmasını sağladığı için muhakkak merhamet olunacağına güvendiğini görürsün. Çünkü kendisi fetva işiyle uğraşmasaydı helâl ve haram bilinemeyecekti! Gafil ve aldanmış bir şekilde daha önemli olan ilimleri öğrenmedi! Aldanmasının sebebi ise bazı hadislerden işittiği fıkhın yüce ve önemli bir ilim olduğuna dair sözlerdi. Oysa bu aldanmış âlim söz konusu olan fıkhın; kalbin korku duyup takvaya sarılabilmesi için yüce Allah'ı, O'nun korkulan ve umulan sıfatlarını tanıyıp öğrenmek anlamına gelen "fıkıh" olduğunu bilemedi. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Onların her kesiminden bir grup dinde geniş bilgi* (fıkıh) *elde etmek ve kavimleri* (savaştan) *döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.*" (Tevbe, 9/122) İkazın hâsıl olacağı ilim bu ilim değildir. Çünkü bu ilmin (fıkıh) maksadı, alışveriş konusunda getirdiği şartlarla malları muhafaza etmek, bedenleri ve malları korumak, adam öldürme ve yaralama suçlarına engel olmaktır. Mal, Allah yolunda kullanılan bir alet, beden ise binektir. Önemli olan ilim, yola nasıl girileceğini bilmek ve çirkin sıfatlardan oluşan kalbin önündeki engelleri ortadan kaldırmaktır. Söz konusu engeller kul ile Allah arasında perde oluşturur. Kul, bu sıfatlarla kirlenmiş olarak ölürse yüce Allah'tan perdelenmiş olur. Kişinin fıkıh ilmiyle yetinmesi, hacca gitmek üzere yola çıkan kimsenin deriden kırba ve çarık dikme ilmiyle yetinmesine benzer. Bu ilmin bilinmesi gerektiği konusunda elbette kuşku olamaz ancak hacla uzaktan yakından bir ilgisi yoktur.

Bazı âlimler fıkıhtan hilâf ilmini öğrenmekle yetinir ve üstünlük sağlayıp övünmek amacıyla tartışma, delille hasmı yenme, karşısındakini susturma ve hakkı savunma yöntemlerini öğrenmekten başka bir şeyle ilgilenmez. Böyleleri, gece gündüz görüş sahiplerinin içine düşmüş oldukları çelişkileri bulmaya çalışır ve akranlarının kusurlarını araştırırlar. Bunlar insanlar içindeki yırtıcı hayvanlardır. Mizaçları, başkalarına zarar vermek ve işleri güçleri arsızlık yapmaktır. İlmi ancak akranları karşısında övünmeye vesile olması için öğrenirler, kalp ilmi ve çirkin sıfatları yok edip yerine övülmüş sıfatları getirmeye yarayan Allah yoluna girme ilmi gibi övünmelerine yaramayacak ilimleri küçümserler. Bu türden ilimlere makyaj ve vaizlerin sözü adını verirler. Onlara göre gerçek ilim, tartışmada birbirlerini yenmeye çalışanlar arasında cereyan eden arbedenin ayrıntılarını bilmektir. Bunlar,

kendilerinden önceki âlimlerin fetva ilmi konusunda derleyip topladıklarını toplamışlar ancak fazladan bir de farz-ı kifaye olmayan ilimlerle de meşgul olmuşlardır. Oysa fıkıh hakkındaki tartışma ilminin bütün incelikleri selefin asla bilip tanımadığı bir bidattir. Hükümlerin çıkarıldığı deliller ise mezhep ilminin kapsamına girer ki o da Allah'ın kitabı, resûlünün sünneti ve bunların mânâlarını bilmektir. Fakat cedel ilminin birtakım hileleri karşı tarafa üstün gelmek, susturmak ve tartışma pazarını ikame etmek için ortaya çıkarılmış bidatlerdir. Bu usulü kullananların aldanmaları kendilerinden öncekilerin aldanmasından daha şiddetlidir.

Başka bir grup âlim ise kelam ilmiyle, kendi arzuları uğrunda başkalarıyla çekişmekle, muhaliflere reddiye vermekle ve onların çelişkiye düştükleri noktaları araştırmakla uğraşmış, muhtelif öğretileri inceleyip öğrenmiş ve o öğretilerin sahipleriyle tartışmakla ve onları susturma yöntemlerini öğrenmekle meşgul olmuşlardır. Sonunda bu konuda birçok fırkalara ayrılmış ve kulun ancak imanı sayesinde amelinin olacağına, imanın sahih olması için de onların uydurdukları cedel ilmini ve akidelerinin delilleri adını verdikleri şeyleri öğrenmek gerektiğine inamışlardır. Buna bağlı olarak da yüce Allah'ı ve sıfatlarını kendilerinden daha iyi bilen hiç kimsenin olmadığını zannetmişlerdir. Bunlar iki fırkadır: Sapmış olanlar ve doğruyu bulanlar. Sapmış olanlar Sünnet'in dışındaki şeylere davet ederler. Doğruyu bulanlar ise Sünnet'e davet ederler. Aldanma ise her iki fırkaya da şamildir.

Sapmış olanların aldanmalarının sebebi sapmış olduklarının farkında olmamaları ve sadece kendilerinin kurtuluşa erdiklerini zannetmeleridir. Bunlar, birbirlerini küfürle suçlayan birçok fırkaya ayrılırlar. Bu hâlde olmalarının sebebi, kendi görüşlerini asla kusurlu bulmayıp ilk önce yapılması gereken delillerin şartlarını ve kullanılma yöntemlerini iyice öğrenme işini ihmal etmeleri, hatta bazılarının şüpheyi delil ve delili şüphe olarak kabul etmeleridir.

Doğruyu bulan fırkanın aldanmasının sebebi ise cedel ilminin en önemli şey ve yüce Allah'ın dinindeki en üstün kurbiyet vesilesi olduğunu zannetmeleridir. Onlara göre kişi araştırma yapmadıkça dini tamam olmaz ve delilleri araştırmadan Allah ve resûlünü tasdik eden kişi mümin değildir veya imanı kâmil değildir. Bu fasit zanları sebebiyle ömürlerini cedel ilmini öğrenmekle, çeşitli öğretileri, bidatçilerin hezeyanlarını ve çelişkiye düştükleri konuları arayıp bulmak ve incelemekle geçirmişlerdir. Bu yüzden nefislerini ve kalplerini ihmal etmişler ve kendi hatalarını görememişlerdir.

Onlardan bazısı cedel ilmiyle uğraşmasının yüce Allah'a kendisini daha yakın kılacağını zanneder. Üstünlüğün, riyasetin ve Allah'ın dinini müdafaa eden biri olmanın verdiği zevkten dolayı basireti kör olmuştur. İlk asırda yaşayanlar, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin onların en hayırlı nesil olduklarını söylemesine ve birçok bidat ve arzu ürünü sapıklık görmelerine rağmen ömürlerini ve dinlerini husumetlere ve tartışmalara maruz bırakmamışlar, aksine sadece sapmış olanı düzeltebilecekleri bir fırsatı yakaladıklarında konu hakkında söz söylemişlerdir. Sapmış olan kişinin bidatinde ısrarcı olduğunu gördüklerinde kibirlenmeden ve tartışmadan onu kendi hâline bırakmışlardır. Ebû Ümâme radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Bir kavim doğru yolu bulduktan sonra ancak tartışmaya daldıkları zaman saparlar.*"

Bir başka grup âlim ise vaaz vermekle meşgul oldular. Onların rütbe bakımından en yüksekte olanları nefsin huyları ve kalbin korku, ümit, sabır, şükür, tevekkül, züht, takva, ihlâs ve yakîn gibi sıfatları hakkında konuşanlarıdır. Bunlar aldanmışlardır; Müslümanlar'ın avamının sahip olduğu birkaç sıfat dışında Allah katında söz konusu sıfatları taşır olmadıkları hâlde o sıfatlar hakkında konuştukları zaman kendilerini onların ehli zannederler. Muhabbet ilminde ancak Allah'ı sevdikleri için engin bilgiye sahip olduklarını, ihlâsın inceliklerini ancak ihlâslı oldukları için yerine getirebildiklerini ve nefsin gizli kusurlarını ancak kendileri o kusurlardan uzak oldukları için bildiklerini zannederler. Kendileri salik olmasalar sülûkün ne olduğunu açıklayamayacaklarını ileri sürerler. İçlerinden bazıları Allah'ın ona azap etmeyeceğinden emin olduğu hâlde kendisini O'nun azabından korkan, aldanmış olduğu hâlde ümit eden, riyakâr olduğu hâlde ihlâslı birisi olarak görür. Hatta hiç de ihlâslı görünmediği hâlde ihlâsı, kendisi ihlâslı olmasa riyanın inceliklerini anlayamayacağına inanılması maksadıyla kendisini zikrederek riyakârlık yaptığı hâlde riyayı ve dünyayı çok sevdiği hâlde zühdü tarif edip anlatır! O'ndan kaçtığı hâlde insanları Allah'a davet eder, O'nun azabından emin olduğu hâlde insanları O'nunla korkutur; O'nu unuttuğu hâlde halka Allah'ı hatırlatır ve kendisi onları taşıdığı hâlde çirkin sıfatları kınar. Bütün bunları yaparken tek amacının halkı ıslah etmek olduğunu zanneder. Akranları arasında halkın kendisine teveccüh ettiği ve onun eliyle ıslah oldukları birisi ortaya çıkarsa gamından ve hasedinden ölür. Yanına gelip gidenlerden birisi akranı olan âlimlerden birini övmüş olsa ondan şiddetle nefret eder.

Böyleleri, insanların en çok aldanmış ve uyanıp ıslah olması en zor olanlarıdır. Çünkü insanı övülmüş huylara sahip olmaya teşvik eden ve çirkin huylardan sakındıran şey, bütün faydaları ve gaileleri ile birlikte ilimdir. Bu adamın ilmi olduğu hâlde kendisine bir faydası olmamıştır. İnsanları ilme davet etme isteği, onu ilmiyle amel etmekten uzaklaştırmıştır. Bu durumda neyle tedavi olacaktır? Bu konuda yapılması mümkün olan şey sadece ona kendisini imtihan etme ve deneme yolunun gösterilmesidir. Bunu yapmak için ona denilir ki; sen Allah'tan korktuğunu iddia ediyorsun, peki bu korku senin neyi yapmana engel oldu?

Zühd sahibi olduğunu iddia ediyorsun, peki dünyalık namına neyi terk ettin? Allah ile ünsiyetin olduğunu iddia ediyorsun, peki ne zaman insanlardan uzak yaşamak gönlüne hoş geldi, ne zaman halkı görmekten hoşlanmadın? Tek başına kalmaktan hoşlanmayıp yanına gelenler çevreni kuşattığında sevindiğin hâlde nasıl olur da bütün bunları iddia edebilirsin?

Zeki ve aklıselim sahibi olanlar söz konusu vasıflarla dışlarını süslemeyle yetinmeyip nefislerinden onları içselleştirmelerini isterler. Aldanmış olanlar ise sadece iyi zan beslemekle yetinirler. Aldanma işte bunların başına gelir. Çünkü kalplerinde Allah sevgisi, Allah korkusu, O'nun fiiline rıza gösterme gibi mânâların başlangıç aşamasına dair zayıf bir şey hissedip sonra da bununla birlikte yüce mertebeleri vasfetmeye muktedir olduklarında kendilerinin o vasfedip anlattıkları sıfatı taşıdıkları için buna lâyık görüldüklerini zannederler. Oysa bir şeyi vasfedip anlatmanın onu içselleştirmek anlamına gelmediğinin farkına varmamışlardır. Böyleleri, dili çok güzel kullanan ve diğer hastaların yapamayacağı şekilde hastalığın ve sağlığın ne olduğunu çok güzel anlatan bir hastaya benzerler. Hastalığı çok iyi anlatmakla onlardan ayrılsa bile kendisi de diğerleri gibi hastadır. Sözlerinde hiçbir kusur bulunmayan, hatta vaazlarında Hasenü'l-Basrî ve benzerlerinin metodunu uygulayan vaizlerin aldanmaları işte böyledir.

Diğer bir grup âlim ise vaazda gerekli olan yöntemin dışına çıkmışlardır ki bunlar pek azı hariç olmak üzere zamanımızın vaizleridir. Bunlar, alışılmamış tuhaf şeyler söyleyebilmek amacıyla felâketlerden ve konuyla ilgisi olmayan şeylerden söz edip şeriatın ve aklın sınırlarını zorlayan sözler söylerler. İçlerinden bazıları, söylediklerine örnek vermek için kavuşma ve ayrılıktan söz eden şiirler okurlar. Amaçları, fasit gayelerle bile olsa

meclislerinde naraların ve kendinden geçmelerin çoğalmasıdır. Bunlar, insan şeytanları olup kendileri saptıkları gibi başkalarını da saptırırlar. Çünkü evvelkiler kendilerini ıslah etmemiş olsalar bile başkalarını ıslah edip onların sözlerini tashih ederlerdi. Oysa bunlar insanları Allah yolundan alıkoymakta ve onları ümit olduğunu zannettikleri şeyle Allah karşısında aldanmaya teşvik etmektedirler. Bu durumda, söylemiş oldukları sözler âsi ve günahkârlara günah işleme ve dünyaya rağbet konusunda daha da cesaret vermektedir. Özellikle de vaiz dünya zinetlerine bürünmüş biriyse bu durum daha da belirgin hâle gelmektedir. Çünkü böyle bir vaizin içinde bulunduğu hâl dünyaya rağbet ettiğini gösterir. Böylelerinin aldanmış oldukları gayet açık bir husustur.

Diğer bir grup da ne anlama geldiğini bilmeden zahitlerin sözlerini ve öğütlerini ezberlemekle yetinmişlerdir. Bunlar, söylemiş oldukları sözleri ezberlemiş olmakla kendilerini günahlardan korumaksızın istenen amaca ulaştıklarını zannederler. Bunların aldanmaları öncekilerden daha açıktır.

Başka bir grup âlim ise bütün vakitlerini hadis dinlemek, hiç duyulmamış nadir ve değerli hadis rivâyetlerini ve isnatlarını derlemek için harcarlar. Onların yegâne işi belde belde dolaşıp “Ben filancadan rivâyet ediyorum, filancayla karşılaştım ve başkasında olmayan isnatlarım var.” diyebilmek amacıyla hadis şeyhleriyle görüşmektir. Bunların aldanmaları birkaç nedene dayanır:

a) Naklettikleri hadisin lafzıyla yetinip mânâsını anlamazlar.

b) Anlamış olsalar bile onunla amel etmezler.

c) Bunlarla meşgul olup farz-ı ayın olan huylarını temizleme işinden uzak kalırlar.

d) Hadis alırken tahrif yaparlar. Bazen içlerinden birisi hadis meclisinde uyur, sonra da hadisi dinlemiş olduğunu yazar veya ne okuduğunu bilmeden bir şeyhe hadis okur veya üzerinde o şeyhin ismi bulunan bir hadis varağı görür ve o şeyhten hadis dinleyip dinlemediğini hatırlamaz. Hadisçilerin pek çoğu bu hususlarda gelişigüzel davranmışlardır.

Bir başka grup âlim de Arapça grameri, lügat ve şiir ilimleriyle meşgul olup kendilerinin ümmetin âlimlerinden olduklarını ve bu ilimlerle meşguliyetlerinin, bağışlanmalarına sebep olacağını zannetmişlerdir. Çünkü din, Kitap ve Sünnet sayesinde ayakta durmaktadır ve gramer ile lügat ilmi onları açıklamaktadır. Bu âlimler bütün ömürlerini söz konusu ilimlerin inceliklerini öğrenmekle tüketmişlerdir. Onlar bu konuda bütün ömrünü harfleri düzgün ve güzel yazmayı öğrenmekle geçirip ilimlerin ancak

yazıyla muhafaza edileceğini zanneden kimseye benzerler. Biraz aklını kullanmış olsaydı okumasına imkân verecek şekilde yazının aslını öğrenmesinin kendisi için yeterli olacağını, kalan kısmın fazlalık olduğunu bilirdi.

Aynı şekilde, edebiyatla uğraşan kişi de aklını kullanmış olsaydı Araplar'ın dilinin de Türkler'in dili gibi olduğunu ve bütün ömrünü Arapçayı öğrenmekle geçiren kişinin ömrünü Türkçeyi öğrenmekle geçiren kişiye benzediğini anlardı. İki dil arasındaki tek fark şeriatın Arap diliyle varit olmasıdır. Lügat ilimlerinden sadece Kur'an ve hadisin garîbini (kapalı kelimelerini) öğrenmek yeterlidir. Gramer ilmi açısından ise düzgün konuşabilecek kadarını öğrenmek yeterlidir. Fakat sonu gelmeyen bir şekilde gramer ilminde derinleşmeye çalışmak kişiyi ondan daha değerli ve gerekli olanla uğraşmaktan alıkoyar. Gramer konusunda derinleşmeye çalışan kişi, bütün ömrünü Kur'an harflerinin mahreçlerini düzeltmekle geçiren ve sadece bununla uğraşan adama benzer. Bu bir aldanmadır. Çünkü harfleri öğrenmekten maksat, onlardan oluşan kelimelerin anlamlarını bilmektir. Harfler sadece birer zarf ve alettir. Safrayı izale etmek amacıyla sekencebîn[121] içmeye ihtiyaç duyduğu hâlde vaktini ilacı içeceği bardağı güzelleştirmeye harcayan kişi aldanmıştır.

Mutlu olan kişi, bunların her birinden ihtiyacı kadarını öğrenip amel eden, sonra işin özüne vakıf olan, kalbi amelin hakikatini talep edip nefsini buna teşvik eden ve amelleri tashih ederek onları şaibelerden arındırmaya çalışandır. Şeriat ilimlerinin hepsinin amacı ve hizmet ettikleri hedef budur. Diğer bütün ilimler bu amaca hizmet eder, ona vesile olur ve kişiyi maksada ulaştırır. Ancak bu ilimler şeriat ilimleriyle ilgili olduğundan onların erbapları sahip oldukları bilgi sebebiyle gurura kapılıp aldanmışlardır.

Başka bir grup âlim fıkıh ilminde büyük bir aldanma içine düşmüşler ve kulun kendisi ile Allah arasındaki hükmün mahkemedeki hükmüne tâbi olduğunu zannetmişlerdir. Bu sebeple birtakım haklardan kurtulmak için çözüm yolları ve hileler bulmuşlardır. Bu da bir aldanmadır. Çünkü insan, karısını kendi hakkından vazgeçmeye zorladığı zaman kendisiyle Allah arasındaki sorumluluktan kurtulamaz. Aynı şekilde, bir adam bir başkasından insanların ortasında bir talepte bulunsa ve o da halkın kendisini kınamasından korkup talep edilen şeyi verse verilen şey helâl ve hoş (tayyip) olmaz. Yine, kötülüğünden korunmak için kendisine bir şeyler verilen kimse de böyledir ve o verileni alması haramdır. Kişinin sene sonunda zekât malını karısına hibe edip vermesi gereken zekâtı düşürmek

için karısının malını hibe olarak alması da bu bâptandır. Çünkü bunu yapmakla kıyamet gününde hesaptan kurtulamaz. Yüce Allah'ın maslahat mallarını âlimlere mübah kılması da bu bâptandır. Mağrur ve aldanmış olan âlimler, hazlarını tamamlayan her şeyi ihtiyaç olarak görürler. Bu ise tam bir aldanmadır. Aksine, gerçek ihtiyaç, kulun ibadetine yardımcı olması için alıp kullandığı şeylerdir. Bunların dışındakiler ise fazlalık ve arzudan ibarettir. Buraya kadar zikrettiklerimiz aldanma çeşitlerini gösteren örneklerdi.

İkinci grubu oluşturan âbidlerin ve amel sahiplerinin aldanmasına gelince, onlar da kendi aralarında birtakım gruplara ayrılmışlardır.

Bir grup âbid farz ibadetleri ihmal edip fezâil ve nafilelerle meşgul olurlar. Hatta bazen fezâilde o kadar derinleşirler ki sonunda abdestte vesvese sahibi olup şeriata göre temiz olduğuna hükmedilen suyla abdest almaya razı olmayan hatta kirli olduğu konusunda aklında bir sürü asılsız ihtimal kurgulayan kimse gibi ifrat ve aşırılığa kaçarlar. Oysa söz konusu kişi yiyeceği konusunda bu türden ihtimalleri düşünmez. Bu ihtiyat abdest suyundan yiyeceğe yönelmiş olsaydı selefin davranış ve yaşantısına daha çok benzemiş olurdu. Çünkü bir keresinde Hz. Ömer radıyallâhu anh, necaset ihtimali olmasına rağmen bir Hıristiyan'ın kırbasındaki sudan abdest almıştı. Bununla birlikte o, harama düşme endişesiyle helâl olan birçok yiyeceği yemezdi.

Bir başka grup âbid ise abdest alırken suyu çok fazla kullanıp israf eder, bazen de işi uzatıp namaz vakti çıkıncaya kadar namazını kılamaz. Namaz vakti çıkmasa bile vaktin evveli hakkındaki fazileti kaçırmış olur. Sonra suyu israf etmede de aldanmıştır. En değerli şey olan ömrü gerekli olmayan şeylerde zayi ettiği için aldanmış olur. Şeytan, kulları ancak onlara ibadetmiş gibi gösterdiği şeylerle aldatır.

Bir grup âbid ise namaza niyet konusunda vesveseye yenik düşerler. Hatta bu yüzden imamla birlikte kılacakları bir rekâtı kaçırırlar. Aşırı ihtiyatlı oldukları için tekbir kalıbını bile değiştirirler. Sonra da namazın başlangıcının düzgün olmasının yeterli olduğunu zannedip namazın geri kalanında gafil olurlar! İşte bu, aldanmanın ta kendisidir!

Diğer bir grup ise Fatiha suresi ve diğer zikirlerin harflerini mahreçlerinden çıkarma konusundaki vesveselerine yenik düşerler. Onlardan birisi, şeddeler ve zâd ile zı harflerini birbirinden ayırma konusunda gerektiğinden fazla ihtiyat gösterir. Bütün namazında başka bir şeyle değil, sadece harflerin mahreçlerini düzgün çıkarmaya çalışmakla

uğraşır. Ne okuduğu Kur’an ayetlerinin anlamını düşünür, ne de onlardan öğüt almayı! Bu ise aldanma türlerinin en çirkinidir. Çünkü halk Kur’an okurken harflerin mahreçlerini çıkarma konusunda, kendi aralarındaki konuşmalarda yaptıklarından daha fazlasıyla mükellef değillerdir. Böyle yapanlar, sultana bir mesaj götüren ve onu sunarken harflerin mahreçlerini zerafetle çıkarıp onları üstüne basa basa tekrar eden adama benzerler. Bu adam mesajın maksadından ve meclisin saygınlığından gafildir. Böyle yapmakla huzurdan kovulmayı ve cezalandırılmayı hak eder.

Başka bir grup ise Kur’an okumakla aldanmışlardır. Bunlar Kur’an’ı hızlı bir şekilde okurlar. Hatta bazen günde iki hatim yaparlar. Dilleri Kur’an okurken kalpleri arzu ve kuruntu vadilerinde dolaşır. Çünkü Kur’an’ın sınır koyan hükümleriyle kendisini sınırlayabilmek, öğütlerine kulak vermek, emir ve yasaklarını uygulamak, ibret alınması gereken âyetlerinden ibret almak için okudukları cümlelerin anlamını düşünmezler. Böyleleri aldanmış olup Kur’an’ın indirilme amacının sadece okunması olduğunu zannederler. Böyle bir kişi, efendisinin kendisine içerisinde bazı emir ve yasakların bulunduğu bir mektup gönderdiği köleye benzer. Köle, mektubu anlamaya çalışıp uygulamaya ilgi göstermemiş ve efendisinin ona emrettiği şeylerin aksini yapmaya devam ederek kendisinden istenen şeyin bu olduğunu zannederek mektubu ezberleyip sık sık okumakla yetinmiştir. Bu adam cezalandırılmayı hak etmiştir. Kendisinden istenen şeyin bu olduğunu zannettiği sürece aldanmış demektir. Ancak korunup unutulmaması için Kur’an’ın okunması istenmiştir. Sonra lafzı okumaktan maksat mânâsını anlamaktır. Mânâsını anlamaktan maksat ise onunla amel etmek ve faydalanmaktır.

Bazen kişinin güzel bir sesi olur ve Kur’an okurken zevk alır ve aldığı bu zevk sebebiyle aldanarak bunun münacaat (Allah ile konuşma) zevki olduğunu zanneder. Oysa bu sadece kendi sesinden aldığı zevkten ibarettir. Bu şekilde şiir söylese veya başka sözleri tekrar edip dursa aynı zevki alırdı. Kalbini kontrol edip aldığı zevkin lafızdan mı sesinden mi yoksa mânâdan mı olduğunu öğrenmeye çalışmadığı için aldanmıştır.

Bir başka grup ise oruç tutmakla aldanmışlardır. Çok fazla oruç tutmakla birlikte dillerini gıybetten ve fuzulî konuşmalardan, düşüncelerini riyadan ve karınlarını iftar zamanı haramdan korumazlar. Böylece farzları ihmal edip nafileleri yaparlar. Bu ise aldanmışlığın zirvesidir.

Başka bir grup da hacla aldanmışlardır. Yapmış oldukları haksızlıkları telâfi edip helâllik almadan, borçlarını ödemeden, ana babalarının rızasını

almadan ve helâl yol azığı aramadan hac yoluna çıkarlar. Bazen bunu farz olan haccın düşmesinden sonra yaparlar. Yolda namazları ve farzları zâyi ederler, elbise ve vücut temizliğinden âciz kalırlar ve yol kesen zalimlerin oradan geçmeleri karşılığında kendilerinden para almalarına maruz kalırlar. Hac sırasında müstehcen sözler söylemekten ve münakaşadan kaçınmazlar. Bazen içlerinden bazıları haram mal toplar, nam ve gösteriş yapmak için yolda bunları arkadaşlarına harcar. Böylece hem kazanmasında hem de harcamasında Allah'a isyan etmiş olur. Sonra da çirkin huylar ve kınanmış sıfatlarla kirlenmiş kalbiyle Allah'ın evine gelir. Oraya gelmeden önce arınıp temizlenmemiştir. Hâl böyle olmasına rağmen hayırlı bir iş yaptığını zanneder, oysa aldanmıştır!

Bir başka grup da iyiliği emretme ve kötülüğe engel olma işiyle uğraşıp kendilerini unuturlar. İnsanlara bir şey emrederken kaba ve sert davranarak üstünlük ve liderlik elde etmek isterler. Bazen içlerinden birisi bir kötülüğe engel olmak üzere insanları bir araya toplamaya çalışır ve gecikenleri kınar. Bazıları da ezan okur ve bunu Allah için yaptığını zanneder. Oysa o yokken başka biri ezan okumuş olsa kıyameti koparır ve der ki, mertebemi elde edebilmek için benimle rekabete girdi! İçlerinden bazıları ise bir camide imamlık yaparken ondan daha bilgili ve takvalı birisi öne geçip imamlık yapsa bu ona ağır gelir.

Bir başka grup da Mekke ve Medine'de mücavir olarak yaşarlar ve buna aldanarak kalplerini murakabe etmezler. Oysa kalpleri memleketleriyle ilgilenmekte ve insanların "filan adam Mekke'de mücavir" şeklindeki sözlerini işitmeyi istemektedir. İçlerinden bazısı "Mekke'de şu kadar yıl mücavir oldum." der. Bu mücavirliği sırasında insanların paralarına tamah eder. Sonra o paraları toplar ve başkalarına vermeyip cimrilik eder. Böylece insanlardan bir şeyler isteme, cimrilik etme ve mücavir olmanın getirdiği diğer birtakım helâk edici hususları kendisinde toplamış ve aldanmış olur.

Âfeti olmayan hiçbir amel yoktur ve amellerin âfetlerini bilmeyenler onları kanıksar ve aldanmış olurlar. Söz konusu âfetleri bilmek isteyenler bu kitabımıza baksınlar. Namaz konusundaki aldanma için Namaz kitabına; hac, zekât, Kur'an okuma ve diğer ibadetler hakkındaki aldanma için de ilgili bölümlere baksınlar. Bizim buradaki amacımız diğer bölümlerde geçen hususların geneline işaret etmektir.

Bir başka grup ise malı bir kenara iterek kalitesiz elbise ve yemeklerle yetinerek mescitleri mesken edinmişler ve bunu yapmakla zahitlerin mertebesine ulaştıklarını zannetmişlerdir. Oysa böyle yapmalarına rağmen

riyasete ve makama çok rağbet ederler. İki şeyin en kolayını bırakıp helâk edici iki şeyin en büyüğünü yapmışlardır. Çünkü riyaset istemenin şerri malın şerrinden daha büyüktür. Bunlar aldanmış kimselerdir, çünkü kendilerini zahit zannederler! Ne dünyayı anlamışlar ne dünyanın en büyük zevkinin riyaset olduğunu kavramışlar ve ne de riyasete rağbet eden kişinin hasetçi, ikiyüzlü, kibirli, riyakâr ve nice kötü huylara sahip olmasının kaçınılmaz olduğunu öğrenebilmişlerdir.

Kimisi de riyaseti bırakıp uzleti tercih eder. O da bunu yapmakla zenginlere karşı küstahlık edip onları küçümsemesi, onlar için umduğundan daha fazlasını kendisi için umması, amelini beğenmesi ve kalplerin nice çirkin hâliyle muttasıf olması bakımından aldanmıştır ama bunun farkında değildir.

Bazen kendisine para verildiğinde “zühdü boşa gitti” denilmesinden korktuğu ve dünyaya dair şeylerin en zevklisi olan insanların övgüsüne rağbet ettiği için onu almaz. Bazen zenginleri kurrânın önüne geçirir, kendi müritlerine meyledip başka zahitlere meyledenlerden uzak durur. Bütün bunlar aldanma ve şeytanın hileleridir.

Âbidlerden bazıları da bedenle yapılan ibadetler konusunda nefsini zora sokar. Bazen bir günde bin rekât namaz kılar ve Kur’an hatmi yapar. Bunları yaparken kalbini kontrol etmek ve onu riyadan, kibirden, kendini beğenme huyundan ve diğer helâk sebeplerinden arındırmak aklına bile gelmez. Bunların kişiyi helâk edeceğini bilmez. Bilse bile kendisinin öyle olmadığını zanneder. Kendisinin öyle olduğunu zannetse bile zahiren yaptığı ameli sebebiyle bağışlanmış olduğunu ve kalbinin hâllerinden dolayı cezalandırılmayacağını vehmeder. Bunları vehmetse bile zahiren yaptığı ibadetlerinden dolayı iyiliklerinin ağır basacağını zanneder. Heyhat! Oysa takva sahibinden sadır olan zerre miktarı bir amel ve basiret sahiplerinin huylarından bir tanesi bile bedenle yapılan dağlar misali amelden daha üstündür.

Sonra, böyleleri riyadan ve övülme isteğinden kurtulamazlar. Kendisine “Sen yeryüzünün direklerinden (evtâd) birisin.” denildiği zaman sevinir, aldanışı daha da artar ve insanların onu tezkiye etmesinin yüce Allah katında razı olunmuş bir kul olduğunu gösterdiğini zanneder. Oysa bu durumun, insanların onun içindeki pislikleri bilmemesinden kaynaklandığını kavrayamaz.

Bir başka grup ise nafile ibadetlere rağbet edip onları farzlardan daha çok önemser. Onlardan birinin duhâ namazı, gece namazı ve benzeri nafile

ibadetleri yaptığından dolayı sevinç duyduğunu görürsün. Oysa farzı yerine getirdiğinde o kadar lezzet almaz. Farz namazı ilk vaktinde kılma hususunda gayret göstermez ve Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin Rabbinden naklettiği şu kudsî hadisi unutur: "*Bana yakınlaşmaya çalışanlar, onlara farz kıldığım ibadetleri eda etmekten başka hiçbir amelle bana yakınlaşamazlar.*"

Bil ki bazen insan, biri geçen diğeri geçmeyen iki farzı veya birinin vakti dar diğerinin geniş iki faziletli ameli yerine getirmekle yükümlü olur. Bu durumda sıralamaya riayet etmezse aldanmış olur. Bunun örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Çünkü masiyet de ibadet de açıktır. Kapalı olan ise sadece birtakım ibadetlere öncelik verip diğerlerini sonraya bırakmaktır. Tıpkı bütün farzları nafilelerden önce yapmak, farz-ı ayınları farz-ı kifayelerden önce yapmak, yapanı olmayan farz-ı kifayeye öncelik verip yapanı bulunan farz-ı kifayeyi bırakmak, daha önemli olan farz-ı ayınlara öncelik vermek, vakti geçene öncelik verip vakti geçmeyeni sonraya bırakmak örneklerinde olduğu gibi…

Bunun yanında kişinin annesinin ihtiyacını babasınınkinden önce görmesi gerekir. Çünkü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme "Kime iyilik yapayım?" diye sorulduğunda "*annene*" buyurmuş, "Sonra kime?" denildiğinde "*annene*", "Sonra kime?" denildiğinde "*annene*" ve dördüncüde "Sonra kime?" denildiğinde "*babana, sonra da sırasıyla en yakın akrabana*" buyurmuştur. Sıla-i rahim yapmaya en yakın akrabadan başlanması gerekir. Yakınlıkları denkse o zaman en muhtaç olandan başlanır. Muhtaçlıkları denkse en takvalı ve en vera sahibi olandan başlanır.

Parası ana babasının ihtiyaçlarını ve hac masraflarını karşılamaya yetmeyen kişi de böyledir. Bazen bu durumdaki kişi aldanmış olarak hacca gider. Asıl yapması gereken, hacca gitmek yerine ana babasının ihtiyaçlarını görmeye öncelik vermesidir. Bu, daha önemli olan farzı, bir alt derecedeki farzın önüne geçirmektir.

Aynı şekilde, iki kişi arasında bir randevu olsa ve o sırada cuma vakti girse ve vakit geçecekse aslen bir taat olan sözünde durma bu durumda bir masiyete dönüşür.

Haramlar ile taatlerin karşı karşıya gelmesine dair örnekler sayılamayacak kadar çoktur. Bu saydığımız örneklerde sıralamaya riayet etmeyen kişi aldanmıştır. Bu, son derece kapalı bir aldanmadır. Çünkü bu hususta aldanmış olan kişi aslında bir taat işlemektedir ancak işlediği taatin

masiyete dönüştüğünün farkına varamaz. Şöyle ki işlediği taatten daha önemli olan vacip bir taati terk etmiştir.

İnsanda bedenine ve kalbine ilişkin taatler ve masiyetler varken mezhep ve hilâf ilmiyle meşgul olması da bu bâptandır. Ancak riyaset, makam ve akranlarını yenme isteği gözlerini örttüğünden kendisinin dinin en önemli konusuyla meşgul olduğunu zanneder.

Üçüncü grubu oluşturan sufîlere gelince, onlar da aldanma hususunda çeşitli gruplara ayrılmışlardır.

Onlardan bir grup yüce Allah'ın korudukları hariç, bu zamanda yaşayanlar içerisinde sufî geçinenlerdir. Giysi, konuşma ve görünüşe aldanarak giyinmeleri, görünüşleri, sözleri, edepleri, taharetleri, huşuları, derin derin nefes almaları, alçak sesle konuşmaları vb. hususlarda gerçek sufîlere benzemeye çalışırlar. Bu konularda onlara benzediklerinde sufî olduklarını zannederler. Oysa mücahede, riyazet, içlerini ve dışlarını açık ve gizli günahlardan arındırmak yoluyla nefislerini hiç zora sokmamışlardır. Oysa bu sayılanlar tasavvuf menzillerinin başlangıcıdır. Sonra bu adamlar harama, şüpheli şeylere ve sultanların verdikleri paralara saldırır, bir somun ekmek ve bir habbe (dirhemin kırk sekizde biri) için birbirleriyle yarışır ve bir amaç konusunda ihtilaf ettikleri zaman birbirlerinin şereflerini ayaklar altına alırlar! Bunların aldanmış oldukları çok açıktır.

Bu adamlar, yiğit ve kahraman savaşçıların isimlerinin sicillere yazıldığını ve her birine büyük araziler bağışlandığını duyunca canı bunları elde etmeyi arzulayıp üzerine bir zırh, başına da miğfer giyerek kahramanlara ait şiirlerden bazı beyitler ezberleyen, sonra da daha kolay dile gelebilmesi için bu beyitleri kahramanların nağmeleriyle söylemeye kendisini alıştırıp kahramanların savaş meydanında nasıl çalımlı yürüdüklerini ve ellerini nasıl kullandıklarını, giyim, konuşma, hareket ve duruşlarına ait bütün hususları öğrenen, sonra da isminin yiğitler siciline yazılması için ordugâha giden yaşlı kadına benzerler. Yetkililerin önüne çıktığında kim olduğunun anlaşılması ve yiğitlik derecesinin ne kadar olduğunun bilinmesi için yiğitlerden biriyle düello yapmak üzere sınanması maksadıyla miğferini ve zırhını çıkarması istenir. Zırhı ve miğferi çıkarıldığında bir de ne görsünler! Yaşlı, zayıf, hasta ve ne zırh giymeye ne de taşımaya gücü yetmeyen bir kadın! Ona denilir ki, bu kandırmacayla buraya hükümdarla ve huzurunda bulunanlarla alay etmeye mi geldin? Alın bu kadını ve filin önüne atın! Sonra da yaşlı kadın filin önüne atılır. Kıyamet gününde örtüleri açılıp da elbiseye ve üzerindeki yamalara değil,

kalplere bakan en büyük hâkimin huzuruna çıkarıldıklarında sufî olduklarını iddia edenlerin hâli bu olacaktır.

Bir başka grup ise yukarıda sözünü ettiklerimizden daha fazla aldanmışlardır. Şöyle ki, eski ve yıpranmış elbise giyme ve her şeyin değersizine razı olma konusunda sufîlere uymak onlara ağır gelmiştir. Bu kimseler sufi görünmek istemişler ve bu konuda sufilerin kılığına girmekten başka yol bulamadıkları için de ipek ve ibrişimden yapılma giysileri terk edip kıymetli kumaştan yamalı giysiler, değerli peştamallar ve renkli kilimler kullanma yolunu tutmuşlardır. Bunu yaparken ipek ve ibrişimden daha kıymetli elbiseler giymişlerdir. Böyle yapmalarına karşın, sadece giydikleri elbisenin renginden ve yamalı olmasından dolayı kendilerinin sufî olduğunu zannederler. Oysa onlar, sufîlerin boyanmış elbise giymelerinin sebebinin kirlenmeye karşı dayanıklı olması ve yıkamadan uzun bir süre kullanılabilmesi olduğunu unutmuşlardır. Sufîlerin yamalı elbise giymelerinin sebebi de yırtılıp delindiği için giysilerini yamamalarıdır. Oysa değerli peştamalları parça parça yapıp sonra da bu parçaları dikerek birleştirmek sufîlerin hayat tarzına ne kadar benziyor?

Sözünü ettiğimiz kimselerin bütün aldanmışlardan daha ahmak oldukları çok açıktır. Çünkü en değerli elbiseleri giyip en lezzetli yemekleri yerler, müreffeh ve tasası olmayan bir hayat isterler, devlet yöneticilerinin mallarını yerler, bâtınî günahlar bir yana zahirî günahlardan bile kaçınmazlar. Bütün bunlara rağmen kendilerinin hayır içinde olduğunu zannederler. Onların şerleri halka sirayet eder. Çünkü onlara uyanlar helâk olur, uymayanların ise bütün sufîler hakkındaki inancı bozulur ve bundan dolayı samimî olan sufîlerin arkasından konuşmaya başlar. Bunun sebebi, kendilerini sufîlere benzetmeye çalışan sahtekârların uğursuzluğudur.

Bir başka grup da arif olduklarını, Hakk'ı gördüklerini, nice makamlar ve hâller geçtiklerini ve sonunda kurbiyet makamına erdiklerini iddia ederler. Oysa bu sayılanların isimlerinden başka bir şey bilmezler! Kimisi bu isimleri (marifet, müşahede, makam, hâl vb.) tekrarlayıp bu yaptığının öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerinden daha üstün olduğunu zanneder. Avam bir yana fakihlere, hadisçilere ve her sınıftan âlime küçümseyerek bakar. Hatta çiftçiler ve dokumacılar işlerini bırakıp sayılı günler boyunca bu gibi kimselerin yanında bulunurlar ve onlardan söz konusu sahte sözleri öğrenirler, sonra da (hâşâ) vahiyden söz ediyormuş gibi o sözleri tekrarlayıp dururlar. Bunu yaparken de bütün âlimleri ve âbidleri küçümserler. Âlimler hakkında şöyle derler: "Onlar, ilimleri sebebiyle Allah'tan perdelenmiş

kişilerdir!” Âbidler hakkında ise şöyle derler: “Onlar kendilerini yorup duran ücretli işçilerdir!” Bunları söylerken de kendilerinin Hakk’a erdiğini, O’na yakın kimselerden olduklarını iddia ederler. Oysa böyleleri Allah katında günahkâr ve münafık, kalp erbabı yanında ise cahil ahmaklardır. Ne bir ilim öğrenmiş ne bir huylarını düzeltmiş ve ne de arzusuna uymak ve hezeyanını muhafaza etmek dışında kalplerini murakabe etmişlerdir.

Diğer bir grup ise ibâha (serbestiyet) vartasına düşerek şeriat defterini dürüp dinî hükümleri reddetmişler ve helâl ile haramı bir görmüşlerdir. Onlardan biri şöyle der: “Allah benim yapacağım amele muhtaç değildir, kendimi neden yorayım!” Kimisi de şöyle der: “İnsanlar, kalplerini arzulardan ve dünya sevgisinden arındırmakla mükellef tutulmuşlardır. Bu ise mümkün değildir. Bu mükellefiyetle ancak onu tecrübe etmeyenler aldanmıştır. Bizler tecrübe ettik ve bunun muhal olduğunu anladık!” Bu sözü söyleyen bilmez ki insanlar kalplerindeki arzu ve öfkeyi kökünden söküp atmakla mükellef tutulmamışlardır. Tam aksine, her biri aklın ve şeriatın hükmüne boyun eğinceye kadar onları eğitmekle mükelleftirler.

Kimisi de şöyle der: “Bedenle yapılan ibadet ve amellerin bir kıymeti yoktur. Esas olarak kalplere bakılır. Bizim kalplerimiz Allah sevgisiyle coşmuş ve Allah bilgisine ulaşmıştır. Bizler bedenlerimizle dünyaya dalmışken kalplerimiz Rabbin huzurunda inzivaya çekilmiştir. Biz kalplerimizle değil, sadece bedenlerimizle arzularla beraberiz!” Bunları söyleyenler avamın mertebesinden yükselip bedenî amellerle nefislerini terbiye etmekten azade olduklarını ve onlara karşı kuvvetli olduklarından arzuların kendilerini Allah yolundan alıkoymadığını zannederler. Sonunda vardıkları derecenin peygamberlerin derecesinden (hâşâ) yüksekte olduğunu iddia ederler. Çünkü peygamberler bir tek günah için yıllarca ağlarlardı!

Sufîlere benzemeye çalışan sahtekâr ibâha ehlinin aldanma türleri sayılamayacak kadar çoktur. Bütün bunların sebebi ise iyice ilim sahibi olmadan, dinde ve ilimde ilerlemiş sağlam ve kendisine uyulmaya uygun bir şeyhe bağlanmadan mücahedeyle meşgul olmalarından dolayı birtakım yanlışlara ve şeytanın ayartmalarına yenik düşmeleridir. Onların sınıflarını sayıp dökmek için uzun satırlar gerekir.

Bir başka grup ise sözünü ettiğimiz kişilerin mertebesini aşarak güzel ameller yapmış, helâl şeyleri talep etmiş ve kalplerini kontrol etmekle meşgul olmuşlardır. Böylece içlerinden birisi hakikatlerine, şartlarına, alâmetlerine ve âfetlerine vâkıf olmadan zühd, tevekkül, rıza ve sevgi

makamlarına ulaştığını iddia eder hâle gelmiştir. Kimisi de vecd ve yüce Allah için sevme makamına ulaştığını iddia edip Allah'a tutkun olduğunu zanneder. Hatta bazen Allah hakkında küfür ve bidatten oluşan birtakım hayallere kapılır ve O'nu tanımadan Allah'ı sevdiğini iddia eder. Sonra böyle adamlar yüce Allah'ın hoşlanmadığı şeyleri yapmaktan, Allah'ın emri yerine nefsinin arzusuna uymaktan ve halktan utandıkları için bazı şeyleri terk etmekten geri durmazlar. Oysa yalnız başına kalsalar Allah'tan utandıkları için onu terk etmezler. Bütün bunların Allah sevgisine aykırı olduğunu bilmezler.

İçlerinden bazıları da kanaate ve tevekküle meylederek tevekkül iddiasını doğrulamak için yanına azık almadan çöllere dalar. Oysa bu yaptığı şeyin ne sahâbeden, ne de selef-i salihten nakledilmemiş bir bidat olduğunu bilmez. İlk devirde yaşayan selef, tevekkülü ondan daha iyi bilirlerdi. Onlar tevekkülü, canı tehlikeye atmak ve azığı terk etmek olarak anlamadılar. Aksine, azıklarına değil Allah'a tevekkül ederek yanlarına azık alırlardı. Bu adam ise bazen herhangi bir vasıtaya tevekkül edip ona güvenerek azığı terk ediyor.

Bir başka grup ise yiyecek konusunda halis helâli talep edinceye kadar nefislerini sıkıştırdıkları hâlde bu tek hasletin dışındaki amellerde kalbi ve uzuvları kontrol etmeyi ihmal etmişlerdir. Kimisi yiyeceğinde, giyeceğinde ve kazancında helâli talep etmeyi ihmal edip başka şeylerde derinleşmeye başlamıştır. Oysa bu miskin bilmez ki yüce Allah kulundan sadece helâl talep etmesini istemez. Ayrıca O, helâl talebi olmadan yapılan diğer bütün amellerden razı olmaz. Aksine, yüce Allah bütün ibadetlerin ve masiyetlerin kontrol edilmesinden razı olur. Bu işlerden bazısının kendisine yeteceğini ve kurtaracağını zannediyorsa aldanmıştır.

Bir diğer grup güzel ahlâk, tevazu ve müsamahakârlık iddiasında bulunarak sufîlerin hizmetine girmişlerdir. Bir grup insanı toplayıp onların hizmetini üstlenmişler ve bunu riyaset ve mal toplama vasıtası hâline getirmişlerdir. Onların amaçları kibirlenmek olduğu hâlde hizmet ediyor ve tevazu gösteriyormuş gibi hareket ederler. Amaçları faydalanmak ve avantaj elde etmek olduğu hâlde hizmet edip faydalı oluyorlarmış gibi görünürler. Maksatları kendilerine uyulmasını istemek olduğu hâlde amaçlarının sadece hizmet edip tâbi olmak olduğunu göstermeye çalışırlar. Sonra bu kimseler haram ve şüpheli malları toplayarak bağlıları çoğalıp isimleri hizmet edenler olarak yayılsın diye onların yoluna harcarlar. Kimisi de devlet yöneticilerinin verdiği malları alıp hizmetinde bulunduğu kişilere harcar.

Kimisi hac yolunda sufîler için harcamak üzere o malları alır ve amacının iyilik yapmak ve insanlara faydalı olmak olduğunu zanneder. Oysa onların hepsini yönlendiren şey riya ve nam sahibi olma isteğidir. Bunun alâmeti, onların Allah'ın bütün emirlerini zahiren ve bâtınen ihmal etmeleri ve haram malı alıp onu başkalarına harcamaya razı olmalarıdır. İyilik yapmak amacıyla hac yolunda haram para harcayan kişi Allah'ın mescitlerini imar etme kastıyla onları dışkıya bulayan adama benzer!

Bir diğer grup ise mücahedeyle, huylarını düzeltmekle ve nefislerini kusurlarından arındırmakla meşgul olup bu hususta derinleşmişler, nefsin kusurlarını ve nefsin âfetleri hakkında konuşmanın inceliklerini ortaya çıkarma yolunu tutmuşlardır. Onlar şöyle derler: "Nefsin bir kusuru vardır. Gafletin bir kusur olduğundan gafil olmak da bir kusurdur. Onun bir kusur olduğuna iltifat etmek de kusurdur." Bu kişiler, kurup tasarlamak için vakitlerini kaybettikleri zincirleme cümlelere tutkun hâle gelmişlerdir. Bütün ömrünü kusurları araştırmak ve o kusurların tedavi ilmini yazıya dökmek için harcayanlar, hacca engel olan şeyleri araştırıp hac yoluna girmeyen kişiye benzerler. Oysa hacca gitmeye engel olan şeyler onu ilgilendirmez.

Bir başka grup da bu mertebeyi aşıp tarike sülûk etmişler ve marifet kapısı kendilerine açılmıştır. Marifet rüzgârıyla gelen ilk kokuları aldıklarında buna çok şaşırırlar, sevinirler, garipliğine hayret ederler, kalpleri bu marifete bağlanır, sadece onu ve onun kapısının başkalarına kapanıp kendilerine açılmış olduğunu tefekkür ederler. Bütün bunlar aldanmadır. Çünkü Allah yolundaki garip şeylerin sonu yoktur. Kişi her garip şeye takılıp kalırsa attığı adımlar kısalır ve maksada erişmekten mahrum edilir. Böyle bir adam, bir hükümdarı görmeye giden ve onun sarayının kapısı önünde, içerisinde renkli çiçekler bulunan ve daha önce benzerini hiç görmediği bir bahçe görüp onu seyre dalarak hükümdarla olan randevusunu kaçıran kimseye benzer.

Bir diğer grup ise yukarıda sözünü ettiğimiz kimseleri de geçerek Allah'a giden yolda üzerlerine yayılan nurlara ve verilen bol hediyelere iltifat etmemiş, bundan dolayı sevince kapılmamış ve onlara iltifat etmemişler, yollarına ciddiyetle devam etmişler ve sonunda Allah'a yakınlık mertebesi sınırına varmışlardır. İşte burada Allah'a erdiklerini zannederek durmuşlar ve hataya düşmüşlerdir. Aslında bir perde olan nura bakan kişi onu varmak istediği hedef zanneder. İşte bundan dolayı, Hıristiyanlar Allah'ın nurunun Mesih aleyhisselâmın üzerinde parıldadığını gördüklerinde onun hakkında

hataya düştüler. Tıpkı bir aynada veya suda bir yıldızın yansımasını görüp onun aynanın veya suyun içinde olduğunu zannederek tutmak için elini ona doğru uzatan kişi gibi… O da aldanmıştır!

Dördüncü grubu oluşturan mal sahiplerine gelince, onların aldanmışları da çeşitli gruplara ayrılmıştır.

Onlardan bazıları cami, okul, sınır kaleleri ve köprüler gibi insanların görebilecekleri binalar yaptırmaya heveslidirler. İsimleri ebedî hâle gelsin ve öldükten sonra da izleri kalsın diye isimlerini tuğla ile binaların üzerine yazdırırlar. Onlar bu binaları yapmakla bağışlanmayı hak ettiklerini zannederler. Oysa şu iki sebeple aldanmışlardır:

a) Hayır maksadıyla yaptıkları binaları zulüm, rüşvet ve diğer haram yollarla kazanmış oldukları parayla yaptırmışlardır. Böylece o paraları elde ederken Allah'ın gazabına maruz kaldıkları gibi, harcarken de Allah'ın gazabına maruz kalırlar. Yapmaları gereken şey o paraları bu şekilde kazanmamaktı. Parayı kazanırken Allah'a isyan edince yapmaları gereken şey tövbe edip kendisi duruyorsa bizzat malı, durmuyorsa bedelini sahibine, sahibini bulamadığı takdirde vârislerine geri vermekti. Zulme uğrayan kişinin hiçbir vârisi de kalmamışsa yapması gereken şey o parayı en önemli maslahata harcamaktır. Sanırız en önemli maslahat parayı miskinlere dağıtmaktır. Oysa onlar, insanlar bunu göremeyecekler diye parayı miskinlere dağıtmayıp riya ve övülmek amacıyla tuğladan binalar yaptırırlar. Onların bu binaların uzun süre ayakta kalmasına dair istekleri, yaptıkları hayrın devamlı olması için değil, isimlerinin devamlı olarak orada kalması içindir.

b) Kendilerinin samimî olduklarını ve bu binalara harcama yaparken hayır yapmayı amaçladıklarını zannederler. Oysa onlardan birisinden bir dinar vermesi ve verdiği paranın harcandığı yere isminin yazılmaması istenmiş olsa bu ona ağır gelir ve nefsi buna müsaade etmez. Gerçekte ismi oraya yazılsın veya yazılmasın, yüce Allah onun niyetini ve yaptığını bilmektedir. Allah'ın değil de insanların hoşnutluğunu istiyor olmasaydı bunu yapmazdı.

Diğer bir grup ise malı helâlden kazanır ve bu parayla cami yaptırır. Bu gruptakiler de iki yönden aldanırlar:

a) Riya ve övülme isteği. Helâlinden kazandığı parayla cami yaptıran kişinin bazen fakir komşuları olabilir ve parasını onlara harcaması cami yapımına ve süslemesine harcamasından daha önemlidir. Böylelerinin

kazandıkları parayı cami yapımına harcamalarının onlara kolay gelmesinin sebebi, yaptıkları şeyi insanların görecek olmasıdır.

b) Helâlden kazandıkları parayı camilerin süslenmesine ve yasaklanmış olmasının yanında bir de namaz kılanların gözlerini ve kalplerini meşgul eden nakışların yapılmasına harcarlar. Oysa namaz kılmaktan maksat huşu ve kalp huzurudur. Bu süslemeler ve nakışlar ise namaz kılanların kalplerini ifsat eder ve sevaplarını boşa çıkarır. Bütün bunların vebali bunlara para harcayan adama aittir. Durum böyle olmasına rağmen söz konusu adam yaptığı şeyle gururlanıp hayır yaptığını zanneder ve bunu Allah'ın sevgisini kazanmaya bir vesile sayar. Bunu yapmakla yüce Allah'ın gazabına maruz kaldığı hâlde Allah'a itaat ettiğini ve O'nun emrini yerine getirdiğini zanneder. Gerçekte, camiye yaptırdığı süsleme ve nakışlarla insanların kalplerini bulandırmış, hatta belki de onları dünya süsleri konusunda şevklendirmiş ve onlar da evlerinde böyle süslemelerin olmasını arzu eder ve bunu yapacak ustaları aramakla uğraşır hâle gelirler. Bütün bunların vebali de bu adama aittir. Çünkü camiler mütevazı olmak ve kalp huzuruna ermek üzere yapılırlar.

Mâlik b. Dînâr şöyle söylemiştir: "Adamın birisi bir caminin kapısı önünde durup dedi ki, benim gibi bir adam mı Allah'ın evine giriyor? O anda sıddîklar defterine yazıldı." İşte, camilere bu şekilde saygı gösterilmesi gerekir. Şöyle ki kişi, caminin haramla veya dünya süsüyle kirlenmesini yüce Allah'a karşı edilmiş bir minnet olarak görmemeli, aksine caminin nefsiyle kirlenmesini camiye karşı işlenmiş bir suç olarak görmelidir. Bu adamın aldanması, kötülüğü iyilik olarak görmesi ve bu yaptığına güvenmesidir.

Bir başka grup ise mallarını sadakalara ve fakirlere harcarlar ve bu sayede kalabalık bir çevre edinmeyi isterler. Fakirlerden bazılarının âdeti de yardım aldığı kişiye teşekkür etmek ve yapılan iyiliği başkalarına anlatmaktır. Bunlar gizli olarak sadaka vermekten hoşlanmazlar ve fakirlerin kendisinden aldığı sadakayı gizleyip kimseye söylememesini onlara karşı işlenmiş bir suç ve nankörlük sayarlar. Bazen de hacda infakta bulunmak isterler ve hac üstüne haccederler. Oysa komşularını aç bir vaziyette bırakırlar.

Adamın birisi Bişru'l-Hâfî'ye hacca gitmek istediğini söyler. Bişr ona hac yolculuğu için ne kadar para ayırdığını sorunca adam iki bin dirhem ayırdığını söyler. Bişr ona hacca gitmekle ne kazanmak istediğini sorunca adam Allah'ın rızasını kazanmak istediğini söyler. Bunun üzerine Bişr der

ki, sen evinde otururken bu parayı infak etmekle Allah rızasını kazanmış olsan bunu yapar mısın? Adam bu soruya, evet, deyince Bişr şöyle devam eder: O hâlde bir borçlunun borcunu öde, bir fakirin darmadağın olmuş hâlini düzelt, ailesini geçindirmeye çalışan birinin ev halkını canlandır, bir yetimi sevindir. Kalbin o parayı bunlardan birine verme konusunda ikna olursa hemen bunu yap! Çünkü bir Müslüman'ı sevindirmen ve kaybettiği bir şey için üzüntü çeken birisine yardım etmen yüz kere hacca gitmekten daha faziletlidir. Bunları dinleyen adam der ki, kalbim hac yolculuğuna ikna oldu. Bunun üzerine Bişr hazretleri şöyle der: Para şüpheli şeylerden kazanıldığında nefis o parayla bir ihtiyacını görmeyi ister. Allah ise ancak takva sahiplerinin amelini kabul eder."

Mal sahiplerinden diğer bir grup da mallarını muhafaza edip cimrilikleri yüzünden onları kimseye vermezler. Sonra da gündüz oruç tutmak, gece namaz kılmak ve Kur'an hatmi yapmak gibi para harcamaya gerek olmayan bedenî ibadetlerle meşgul olurlar. Bunlar da aldanmış kimselerdir. Çünkü insanı helâk eden cimrilik onların kalplerini istila edip ele geçirmiştir. Bu yüzden mal vermek ve para harcamak suretiyle cimriliği kalplerinden söküp atmaya muhtaçtırlar. Oysa muhtaç olmadıkları birtakım faziletli amelleri yapmakla meşgul olmaktadırlar. Bu hususta onlar, elbisesinin içine yılan girmiş olduğu hâlde safrasını teskin etmek üzere sekencebîn ilacı hazırlayan adama benzerler.

Bir başka grup ise cimriliğe yenik düşmüş olduğu ve nefislerinin zekâttan başka hiçbir şey vermeye yanaşmadığı kimselerdir. Sonra bunlar zekât verirken malın en kalitesiz olanını verirler ve kendilerine hizmet eden ve ihtiyaçlarını gören fakirleri veya gelecekte bir hizmet için onlara ihtiyaç duyacakları birilerini veya genel olarak bir amaçlarını gerçekleştirmeyi diledikleri kişileri bulup zekâtı onlara verirler. Ya da gözünde bir mertebe elde etmeyi ve böylece birtakım ihtiyaçlarını görmesini amaçlayarak ekâbirden birine başkalarına dağıtması için zekâtlarını teslim ederler. Bütün bunlar zekât niyetini ifsat eder ve bunu yapan aldanmıştır. Çünkü Allah'ın emrettiği bir ibadet karşılığında başkasından karşılık beklemiş olmaktadır. Mal sahiplerinin aldanmalarına verilebilecek örnekler pek çok olup biz burada benzerlerine dikkat çekmiş olduk.

Halkın avamından, mal sahiplerinden ve fakirlerden oluşan bir başka grup ise zikir (öğüt, vaaz) meclislerine katılmakla aldanmış olanlardır. Bunlar, söz konusu işi âdet hâline getirmişler ve bunun kendilerine yeteceğine inanmışlardır. Amel edip öğüt almasalar bile sadece zikir meclisinde

dinledikleriyle ecir alacaklarını zannederler. Bunlar aldanmışlardır. Çünkü zikir meclisi, insanı hayra teşvik ettiğinden dolayı üstün sayılmıştır. Başka bir şeye ulaşmak üzere yapılması istenen şeyin, o amaca ulaştırmadığı zaman bir etkisi olmaz. Bazen de zikir meclisine katılmanın ve ağlamanın fazileti hakkında vaizden işittikleri sözlere aldanırlar. Aslında faziletli olan şey zikir meclisinde söylenenlerle amel etmektir. Ağlamanın faziletli olmasının sebebi ise tövbe anlamına gelen pişmanlığa vesile olmasıdır. Bunlarla maksat hâsıl olmazsa kişinin zikir meclisinde bulunmasının ona bir faydası olmaz.

Bazen o mecliste bulunanlardan biri vaizden korkutucu bir söz işitir ama "ey Selâm, selâmet ver" veya "Allah'a sığınırım" sözünü söylemekten başka bir şey yapmaz ve isteneni yapmış olduğunu zanneder. Oysa bu bir aldanmadır. Bunu yapan kişi, doktorların yanına giderek orada söylenenleri dinleyen hastaya ve kendisine leziz yemeklerden söz edip sonra da çekip giden birinin yanında bulunan aç adama benzer. Bunların o kimselere hiçbir faydası yoktur. İbadet ve taatlerin nasıl yapılacağını dinleyip amel etmemek de böyledir. Senin fiillerini değiştirecek şekilde, sahip olduğun bir sıfatı değiştirmeyen her öğüt, aleyhine delil olacaktır. O öğüdü kendin için bir derece alma vasıtası olarak görürsen aldanmış olursun.

"Zikretmiş olduğun aldanma çeşitlerinden kurtulabilen adam neredeyse yok gibidir, bu ise ümitsizliğe düşmeyi gerektirir." denilecek olursa cevaben şöyle deriz:

Bir iş hakkındaki niyeti ve gayreti zayıf olan kişi ondan ümit keser, işi gözünde büyütür ve yolu engebeli görür. Arzusunda samimî olan kişi ise amacına ulaşma yolunda çareler bulur ve inceden inceye araştırarak yolun gizli yönlerini ortaya çıkartır. Hatta insan, kendisinden uzak olmasına rağmen gökte uçan kuşu aşağıya indirmek istese indirebilir, deniz dibindeki kocaman balığı çıkartmak istese çıkartabilir, dağların altından altın çıkarmak istese çıkarabilir, çöllerden vahşi hayvanları yakalamak, filleri emri altına almak veya engerek yılanlarından panzehir elde etmek istese bunların hepsini yapabilir. İnsanoğlu yeryüzünde yaşadığı hâlde yıldızların derecelerine ait bilgiyi elde etmiştir. Bütün bunların sebebi dünya işlerine önem vermiş olmalarıdır. Âhiret işine önem vermiş olsalardı onu da elde ederlerdi. Çünkü âhiret işinin merkez noktası tektir ki o da kalbi düzeltmektir. Selef-i salih ve onlara uyanlar bunu başardılar. Bu işi ancak niyeti samimî olmayanlar başaramazlar.

"Peki, aldanmaktan nasıl kurtulunur?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Aldanmaktan kurtulmak üç şeyle mümkündür: Akıl, ilim ve marifet.

Akla gelince, burada kastettiğimiz şey mizaca bağlı olan fıtrat ve insanın hakikatleri idrâk etmesine yarayan aslî nurdur. Zekilik ve uyanıklık fıtrattır, ahmaklık ve aptallık da fıtrattır. Aptal olan kimse aldanmaktan korunamaz. Fıtratın aslında, akıl berraklığı ve anlayış kıvraklığı bulunmalıdır. Eğer bunlar fıtratta yoksa sonradan kazanılmaları mümkün değildir. Bunların varlığında olabilecek tek şey pratik ve uygulama yapmak suretiyle onu güçlendirmek ve takviye etmektir. Bütün mutlulukların esası akıldır. İlim kitabında aklın üstünlüğü zikredilmişti.

Marifete gelince, bizim bundan kastımız insanın nefsini, Rabbini, dünyasını ve âhiretini bilmesidir. Kişinin nefsini bilmesi kullukla ve Rabbini bilmesi ise ilâhını tanımasıyla olur. Sevgi, Kalbin Şaşırtıcı Hâlleri, Tefekkür ve Şükür kitaplarında nefsin ve Allah'ın celâlinin vasıflarına dair işaretler vardır. Dünyanın ve âhiretin bilinmesine gelince, bunu elde edebilmek için Dünyanın Kınanması ve Ölümün Hatırlanması kitaplarında zikrettiğimiz şeylerden yararlanılabilir. Kişi bu bilgileri elde ettiğinde Allah'ı tanıması sebebiyle Allah sevgisi, âhireti bilmesi sebebiyle âhireti şiddetle arzulama ve dünyayı bilmesi sebebiyle de ondan uzak durma hisleri kalbinde belirir. Böylece en çok kendisini Allah'a ulaştıracak ve âhirette ona faydası olacak şeylere önem vermeye başlar. Bu irade kişinin kalbine hâkim olursa bütün işlerindeki niyeti geçerli ve samimî olur. Örneğin, bir şey yemekle veya tuvalet ihtiyacını gidermekle meşgul olsa bile bunları yapmaktan maksadı âhiret yoluna girmede onlardan yardım almaktır.

Niyetinin geçerli ve samimî olmasından dolayı, amaçların birbiriyle mücadele etmesinden ve dünyayı arzulamaktan kaynaklanan bütün aldanma türlerinden uzak kalır. Kişi dünyayı âhiretten daha çok sevmeye ve nefsinin arzusunu Allah rızasına tercih etmeye devam ettiği sürece aldanmaktan kurtulması mümkün olmaz.

O'nu ve nefsini tanıması sebebiyle kişinin kalbinde Allah sevgisi hâkim olursa üçüncü bir şeye ihtiyaç duyar ki o da ilimdir. Buradaki ilimden kastımız, Allah'a giden yola nasıl girileceğine, bu yolun âfetlerine, kişiyi Allah'a yaklaştıran ve O'ndan uzaklaştıran hususlara dair bilgidir. Bütün bilgiler bu kitabımızda mevcuttur. İbadetler bölümünden kişi bu yolun şartlarını öğrenip onları yerine getirir ve âfetlerini tanıyıp onlardan kaçınır. Âdetler bölümünden sosyal ilişkilere dair sırları, yapmak zorunda olduğu davranışları öğrenip şeriatın edebine bağlı kalarak yapar. İhtiyacı olmayan şeyleri ise yapmaz. Helâk Edenler bölümünden ise yüce Allah'a giden

yolun bütün engellerini öğrenir. Çünkü kişiyi Allah yolundan alıkoyan engel huylardaki kınanmış sıfatlardır. Kişi bu sayede kınanmış olan sıfatları öğrenip nasıl tedavi edileceğini anlar. Kurtaranlar bölümünden ise kınanmış olan sıfatı silip yerine konulması gereken övülmüş vasıfları öğrenir. Kişi bütün bu bilgileri tam olarak öğrendiğinde işaret ettiğimiz aldanma türlerinden kaçınması mümkün hâle gelir. Bütün bunların esası ise Allah sevgisinin kalbe hâkim olması, dünya sevgisinin kaybolması ve böylece iradenin güçlenip niyetin geçerli hâle gelmesidir. Bu ise ancak zikrettiğimiz marifetin elde edilmesiyle meydana gelir.

“Kişi bütün bunları yaptığında onun hakkında hangi şeyden korkarsın?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Şeytanın onu halka nasihat etmeye, ilmini yaymaya ve insanları öğrenmiş olduğu şeye çağırmaya davet etmek suretiyle tuzağa düşürmesinden korkarım. Çünkü samimî mürit nefsini ve huylarını eğitimden geçirip düzelttikten, kalbini kontrol edip bütün kirlerden arındırdıktan, dosdoğru yola girdikten, dünya gözünde küçülüp onu terk ettikten ve halktan bir isteği kalmayıp onlara yönelmeyi kestikten sonra tek ilgisi kalır. Bu ilgi ise Hak sübhânehûdur, O’nu anmak ve O’nunla söyleşmekten zevk almak ve O’na kavuşmayı özlemektir. Şeytan, dünya ve dünya arzuları yönünden onu kandırmaktan âciz kaldığından din tarafından ona yaklaşarak onu halka acımaya ve onlara nasihat etmeye davet eder. Çünkü bu duruma gelmiş olan kişi halkı şaşkın, sarhoş, hasta ve tabipsiz kalmış olarak görür ve onların hangi ilaçla tedavi olacaklarını bilmektedir. Bu hâlde olan kişi, acısına dayanılamayacak kadar ağır bir hastalığa yakalanmış, sabaha kadar uyuyamayıp gündüzleri endişe içinde geçiren ve bu durumda kıvranırken ücretsiz ve acı olmayan bir ilaç bulup onu kullandıktan sonra iyileşen adama benzer. Adam aynı hastalığa yakalanmış nicelerini görüp onlara acır ve kendisini onları tedavi etmek zorunda hisseder.

Burada sözünü ettiğimiz kişinin durumu da budur. Kendisi doğru yolu bulup halkın hasta olduğunu görünce onlara merhamet hisleri kabarır. İşte tam bu sırada şeytan fitneye düşürme yolunu bulma ümidiyle onu böyle davranmaya teşvik eder. Böylece şeytan, karıncanın yürümesinden daha sessiz ve fark edilmez bir davetle onu riyaset talep etmeye davet eder ve mürit bunu hissetmez bile! Bunu başardıktan sonra halk için yapmacık ve süslü hareketler sergilemeye ve sözler söylemeye çağırır. Böylece halk ona yönelir, onu yüceltir ve saygı göstermeye başlar. Sonra da onun köleleri gibi

olurlar. İşte tam bu sırada, aldığı zevkten dolayı nefis kımıldanmaya başlar ve şeytan bir fırsat bulup o zevki elde edeceği her ortamda onu kullanır.

Nefsin kımıldanmasının, tabiatın tercih edilmesinin ve arzuya meyletmenin emaresi, bir toplantı esnasında hatası kendisine söylenen kişinin buna kızmasıdır. Nefsinin kızmasını uygun bulmadığında ise şeytan ona bu kızmanın Allah için olduğu zannını verir.

Çünkü müritlerin senin hakkındaki inançları güzel değilse yoldan ayrılırlar. Böylece kişi aldanır. Bazen de bu durum kişiyi, kendisine hatasını söyleyen adam hakkında kötü sözler söylemeye, geniş olan helâl alanını terk ettikten sonra haram olan gıybete, iyi düşünceleri terk ettikten sonra kibre ve yapmacık davranmaya yöneltir. Gülmüş olsa, insanların onu bu hâlde görüp onların gözünden düşeceği korkusuyla nefsi hemen kaygılanmaya başlar. Bazen gülmesinin ardından hemen istiğfar edip derin derin nefes alıp iç geçirmeye çalışır. Bazen halk görsün diye fazladan ibadet eder. Şeytan ona şöyle der: “Sen bunu, onların iyilik yapmaktan geri kalmamaları için yapıyorsun!”

Bu, riyaseti elden kaçırmaktan dolayı nefsin duyduğu bir kaygıdır. Böyle olduğunun alâmeti, insanların onun akranlarından birisini gülerken görmeleri hâlinde kaygılanmayıp tam aksine buna sevinmesidir. Akranlarından birisine karşı halkın kalpleri meyletse ve sözleri onun sözünden daha tesirli olsa bu durum ona ağır gelir. Nefis riyasetten zevk almamış olsaydı bunu ganimet sayardı. Çünkü o bu hususta, birkaç kardeşinin bir kuyuya düşüp kuyunun üzerinin onların yukarıya tırmanmalarına engel olacak şekilde büyük bir taşla kapanmış olduğunu gören adama benzer. Adam onların bu hâline acıyarak gelip taşı kaldırmak ister ancak bunu başaramaz. O sırada yanına kendisine yardım edecek birisi gelir. Bunu görünce çok sevinir. Çünkü amacı kuyuya düşen kardeşlerini oradan kurtarmaktır. Müslüman kardeşlerini, içinde bulundukları kötü durumdan kurtarmak isteyen nasihatçinin hâli de böyledir. Nasihatçiye bu konuda yardım edecek veya işi tek başına yapacak birisi ortaya çıktığında, eğer amacı onların doğru yolu bulmaları ise bu durum ona ağır gelmez. Şeytan bu bâpta kişiyi ele geçirirse onu kalple ve uzuvlarla işlenen büyük ve çirkin günahların hepsini işlemeye çağırır ve helâk eder.

“Peki, kişinin halka nasihat etmekle meşgul olması ne zaman doğru olur?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

İnsanların doğru yolu bulmalarından başka bir amacı olmayıp kendisine yardımcı olacak birisini bulmayı veya kendi başlarına doğru yolu bulmalarını çok isteyip böylece onların övgülerine ve mallarına karşı tamahı tamamen kesildiği, halkın övgüsüne ve kınamasına aynı gözle baktığı ve koyun çobanının sürü karşısında güzel görünmeye çalışmadığı gibi halkın karşısında güzel görünmeye çalışmadığı zaman nasihatçinin halka nasihat etmesi uygun olur. Çünkü çobanın maksadı koyunların kendisine bakması değil, onları kurtlardan korumaktır. Nasihatçi bu hâlde olmazsa halkı ıslah veya ifsat etmesinden emin olunamaz. Bu durumda nasihatçi, başkalarını aydınlatıp kendisini yakan muma benzemiş olur.

“Vaizler ve nasihatçiler bu mertebeye ulaşmadıkları sürece insanlara öğüt vermeyi bırakmış olsalar dünyada öğütçü kalmaz ve kalpler harap olur?” denilirse cevaben şöyle deriz:

Dünya sevgisi olmasaydı yaşam dururdu. Bununla beraber dünya sevgisi bir tehlikedir ve âfetleri vardır. Vaizler hâlen riyaset sevgisiyle konuşmaya devam ediyorlar. Sen kendine bak! Kuşkusuz yüce Allah, salih olmayan bir adam vasıtasıyla birçok insanı ıslah edebilir. Elbette yüce Allah facir ve günahkâr adamla da dini teyit edip kuvvetlendirir.

“Mürit şeytanın bu tuzağını anlayıp nefsiyle meşgul olsa, halktan ve onlara nasihatten uzak dursa ve ihlâs şartına riayet etse bir korkusu kalır mı?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Şüphesiz korkuların en büyüğü kalır. O da şeytanın ona vesvese verip şöyle demesidir: “Zekânla beni aciz bıraktın! Allah katındaki merteben olmasaydı beni yenmen için sana kuvvet vermez ve bütün aldatma hilelerimin farkına varmanı sağlamazdı.” Kişi şeytanın bu sözlerini tasdik edip aldanmadan kurtulma konusunda kendisini beğenirse bu beğenmesi aldanmanın zirvesi olur. En büyük helâk edici de budur! Bize nakledildiğine göre İblis şöyle der: “Bilgisi sayesinde benden kurtulacağını zanneden kişi bu cahilliği sebebiyle tuzağıma düşer.”

“Kişi kendini beğenmekten kurtulur, bu hâlin kendinden değil Allah’tan kaynaklandığını ve şeytanı defetmeyi ancak Allah’ın tevfikiyle başardığını anlarsa korkması gereken başka bir şey kalır mı?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bu durumda onun Allah’ın mekrinden (tuzağından) emin olmasından endişe ederiz. Çünkü kişi bazen bir şeye ehil kılındığını zanneder ve bu hediyeye güvenir, hâlinin değişmesinden endişe etmez. Aksine, yapması gereken şey bütün bunların Allah’ın fazlından olduğunu görmektir. Sonra

dünya sevgisi, insanlara gösteriş yapmak veya şerefe iltifat etmekten dolayı kemâl sıfatlarından birinin kendisinde bulunmamasından korkar. Sonra her göz açıp kapayışında hâlinin elinden alınmasından endişe duyar. Sonra da ölüm anındaki tehlikeyi düşünür. Çünkü bu tehlikeden ancak sıratı geçtikten sonra emin olunabilir. İşte bu yüzden şöyle denilmiştir: "İhlâslı olanlar da tehlikededir." İmam Ahmed b. Hanbel rahimehullâh, vefat etmek üzereyken kendisine "Benden kurtuldun." diyen şeytana "Hayır, henüz değil." demiştir!

Buraya kadar anlattıklarımızdan ortaya çıkmış oldu ki aldanmış olan kişi helâk olur ve aldanmaktan kaçan ihlâslı kimse de tehlike içindedir. Bu yüzden velilerin kalplerinde sürekli olarak korku hâlinin bulunması gerekir. *Telbîsü İblîs* adlı kitabımızda aldanma ve aldanmanın çeşitleriyle ilgili geniş bilgi verdik. Burada bu kadar bilgiyle yetinelim! Biz, aldanmaktan selâmette olmayı ve sonumuzun güzel olmasını yüce Allah'tan niyaz ederiz. Şüphesiz ki o çok yakında olan ve dualara en güzel şekilde icabet edendir.

---

[120]. Müellif burada üçüncü maddeyi zikretmemiştir. Herhâlde üçüncü madde "Sen onların önderlerinden birisin." sözü olmalıdır.

[121]. Sirke ve baldan oluşan bir ilaç.

KURTARAN AMELLER
BÖLÜMÜ

TÖVBE KİTABI

İnsanoğlunu şaşırtıcı bir şekilde yaratan Allah'a hamd olsun. İnsanın tabiatı hataya ve aklı doğruya meyyaldir. Akıl sahiplerine göre, insan tabiatı ve aklı arasındaki rekabet süreklidir. Gafil olanlar, azabın acılığını unutarak arzunun tatlılığıyla birlikte olurlar. Onlardan kimileri devrilme (ölüm) anına dek hatasından dönmez. Kimisi de hatasını anlar, pişman olup tövbe eder ve intikam alıcı (el-Müntekım), çok verici (el-Vehhâb), günahları bağışlayıcı, tövbeleri kabul edici ve azabı şiddetli olandan ümit eder ve korkar.

Sayılamayacak ve hesaplanamayacak şekilde O'na hamd eder ve kuşkusu olmayan bir kalpten sadır olan şahitlikle O'nun birliğine şahitlik ederim. Kendisine kitap inen şerefli peygamber olan elçisine, onun eşlerine, takipçilerine ve bütün arkadaşlarına, kurbiyet makamını ve güzel geleceği elde etmeye vesile olacak bir salât ile salât ederim.

Şüphesiz ki günahlardan dönüp tövbe etmek sâliklerin yolunun başlangıcı, müritlerin ilk adımı, yoldan kaymış olanların yola girmelerinin anahtarı, kazananların sermayesidir. İlk hatayı ve suçu işleyen insan, âlemin atası ve ümmetlerin kaynağı olan Âdem aleyhisselâmdır. Onun çocuklarından bazısı ayağı kayıp suç işlediğinde atasına benzemiş ve mizacının gereğini yapmış olur. Ancak pişmanlık duymada atasına benzemesi gerekir.

Kişi bilsin ki, hatadan uzak olmak mukarreb (Allah'a yakın olan) meleklerin hâlidir. Hataya ve suça gark olmak ise âsi cinlerin ve şeytanların vasfıdır. İnsanoğlu ise bir deler bir yamar, bir düşer bir kalkar. İnsanoğlunun Âdem'in neslinden oluşu bu şekilde ortaya çıkar. Kötülüğün insanoğlunun hamuruna sağlam bir şekilde karışmış olduğu sabit olduğuna göre, kişi bilsin ki o kötülüğü ancak dünyadaki pişmanlık ateşi veya âhiretteki cehennem ateşi onun hamurundan arındıracaktır. Akıllı olan kişi, tercih yaygısı dürülüp ölmeden ve geriye sadece ateşin işi kalmadan iki kötülükten en zararsızını seçer ve iki işten en hafifini yapmaya çalışır.

Biz bu bölümde tövbenin hakikatini, şartlarını, sebeplerini, alâmetlerini, semerelerini, tövbe etmeye engel olan âfetleri, tövbe etmeyi kolaylaştıran ilaçları açıklayacağız. Bütün bunlar ise şu dört rüknün zikredilmesiyle ortaya çıkacaktır:

Birinci rükün: Tövbe, tövbenin tarifi, hakikati, gecikmeden tövbe etmenin vacipliği ve sahih olarak yapılan bir tövbenin kabul edileceği hakkındadır.

İkinci rükün: Nelerden tövbe edileceği, tövbe edilecek günahların küçük ve büyük günahlar olmak üzere ikiye ayrılması, kullara ve yüce Allah'ın hakkına taalluk eden günahlardan tövbe etmeye, derecelerin iyilikler ve kötülükler olarak nasıl ayrılacağına ve küçük günahların büyümesine neden olan sebeplere dairdir.

Üçüncü rükün: Tövbenin devamlı olmasının şartları, geçmişte yapılan zulümlerin nasıl tedavi edileceği, işlenen günahların kefareti ve tövbenin devamlı oluşunda tövbekârların kısımları hakkındadır.

Dördüncü rükün: Tövbeye teşvik eden sebepler ve günahkârların tövbe düğümünü çözüp günah işlemede ısrarcı olmalarının nasıl tedavi edileceği hakkındadır. Allah'ın izniyle maksadımız bu dört rükünle tamam olacaktır.

BİRİNCİ RÜKÜN:
TÖVBENİN HAKİKATİ

Bil ki tövbe, sırasıyla şu üç şeyden oluşan bir mânâdır: Bilgi, hâl ve fiil. Bilgi birinci, hâl ikinci ve fiil üçüncü sıradadır. Birinci sıradaki bilgi ikinci sıradaki hâli, ikinci sıradaki hâl de üçüncü sıradaki fiili yapmayı gerektirir. Bu sıralama, yüce Allah'ın mülk ve melekût âlemindeki sünnetinin kesintisiz olarak süregelmesinin bir sonucudur.

Bilgiden kastedilen şey, günahların zararlı olduğunu ve kul ile sevdiği her şeyin arasında bir perde teşkil ettiğini bilmektir. Kişi bunu, kalbine hâkim olan kesin bir bilgiyle tahkik edilmiş şekilde bildiğinde sevdiği şeyi elinden kaçırması sebebiyle kalp elem duymaya başlar. Çünkü sevdiğinin elinden kaçtığını hisseden kalp acı duymaya başlar. Sevilen şeyin elinden kaçması kişinin kendi fiili sonucunda olmuşsa onu elinden kaçırtan fiili işlediğine üzülür. Bu durumda kişinin sevdiği şeyi elinden kaçırtan fiili sebebiyle duyduğu acıya pişmanlık denilir. Bu acı kalbe hâkim olup onu tamamen istilâ ettiğinde, kalpteki bu acıdan şimdiye, geçmişe ve geleceğe taalluk eden bir eylemi yapma iradesi ve niyeti adı verilen başka bir hâl doğar. Eylemin şimdiye taalluk etmesi, kişinin yapmakta olduğu günahı terk etmesiyle ortaya çıkar. Geleceğe taalluk etmesi ise kişinin sevdiği şeyi elinden kaçırmasına sebep olan günahı ömrünün sonuna kadar işlememeye azmetmekle belli olur. Geçmişe taalluk etmesi ise onarılması mümkünse elden kaçmış olan şeyi onarma ve kaza etme yoluyla telâfi etmekle ortaya çıkar.

Bilgi ilk sıradadır ve bütün bu iyiliklerin başlangıç noktasıdır. Bu bilgiyle kastettiğim şey inanmak ve kesin olarak bilmektir. İnanmak, günahların insanı helâk eden zehirler olduğunu tasdik etmekten ibarettir. Kesin olarak bilmek ise bu tasdikin pekişmesinden, şüphenin ortadan kalkmasından ve kalbi tamamen istilâ etmesinden ibarettir. Bu inancın nuru kalbi aydınlattığı zaman pişmanlık ateşini yakar. Böylece kalp acı duymaya başlar ve sonunda inancının nuruyla sevdiği şeyden perdelenmiş olduğunu görür. Tıpkı karanlık içerisinde olan birisinin üzerine güneş ışığının doğması ve yükselmesi sayesinde sevdiğinin ölmek üzere olduğunu görmesi gibi…

Böylece sevgi ateşi kalpte yanmaya başlar ve bu ateş sayesinde elinden kaçırdığı şeyi telâfi etmek için kişinin iradesi harekete geçer. Bilgi, pişmanlık, işlenen günahı şimdiki ve gelecek zamanda terk etmeye ve

geçmişi telâfiye yönelik niyet, meydana gelişte birbirini izleyen üç mânâ olup hepsine birden “tövbe” adı verilir. Fakat çoğu zaman sadece pişmanlığa tövbe denilmekte, ilim başta gelen bir mukaddime ve işlenen günahı terk etmek daha sonraki bir semere olarak kabul edilmektedir. Bu itibarla Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Pişmanlık bir tövbedir.*” Çünkü pişmanlık, kendisini gerektiren ve ortaya çıkaran bir bilgiden, ona uyan ve ardından gelen bir azimden ayrı olmaz. Buna göre pişmanlık her iki tarafından da sarılmış olur. Bundan kastım pişmanlığın semeresi ve onu ortaya çıkaran sebeptir. Bu itibarla tövbe tarif edilirken şöyle denilmiştir: “Geçmiş günahlardan dolayı insanın içinin erimesidir.” Bu tarif sadece çekilen acıya değinmiştir. Yine bir başka tarifte şöyle denilmiştir: “Tövbe kalpte yanan alevli bir ateş ve ciğerde hiç kapanmayan bir yaradır.” İşlenen günahları terk etme mânâsı itibariyle tövbeyi tarif ederken şöyle denilmiştir: “Cefa elbisesini çıkarıp vefa yaygısını yaymaktır.”

Sehl b. Abdullâh bu konuda şöyle söylemiştir: “Tövbe; kınanmış davranışları övülmüş davranışlara döndürmektir. Bu ise ancak yalnız kalmakla, susmakla ve helâl yemekle olur.” Sanırız Sehl burada tövbenin üçüncü anlamına işaret etmektedir.

Tövbeyi tarif sadedinde söylenmiş sözler pek çoktur. Söz konusu ettiğimiz üç mânâyı, onların birbirlerinden ayrılmazlığını ve sıralamasını anladıysan tövbeyi tarif eden sözlerin onun bütün mânâlarını ihata etmekten uzak olduğunu anlarsın. İşlerin hakikatlerini öğrenmeyi istemek mücerret sözleri öğrenmeyi istemekten daha önemlidir.

TÖVBENİN VACİP OLUŞU

Bil ki, tövbe etmenin vacip oluşu âyetler ve hadislerle ortadadır. Bu, basireti açılmış ve iman nuru sayesinde yüce Allah’ın kalbini açmış olduğu, böylece her adımında kendisine yolu gösterecek birisine muhtaç olmadan önündeki nur sayesinde cehaletin karanlıklarında yürüyebilen kimse tarafından basiret nuruyla görülebilecek bir şeydir. Çünkü sâlik ya kördür ve kendisine yol gösterecek birisine muhtaçtır veya gözü gördüğü için yolun başı ona gösterildiğinde gerisini kendisi halleder. Din yolundaki insanlar da bu şekilde kısımlara ayrılırlar.

Kimisi âcizdir ve bir adımda taklidi aşmaya güç yetiremez. Bundan dolayı her adım atışında Allah’ın kitabından veya elçisinin sünnetinden bir nass duymaya ihtiyaç hisseder. Bazen de bu durum onu iyice âciz bırakır ve

şaşkınlığa düşer. Ömrü ne kadar uzun olursa olsun böyle birinin yürüyüşü uzun soluklu olmaz ve adımları kısa kalır.

Kimisi de saittir. Allah onun kalbini İslâm için açmıştır. Rabbi katından gelen bir nura sahip olduğundan en ufak bir işaretle zor yollara girme ve engelleri aşma konusunda uyanık olur. Kalbini Kur'an ve iman nuru aydınlatır. İçindeki nurun şiddetinden dolayı en küçük bir açıklamayla dahi iktifa eder. Ateş değmese bile yağı neredeyse ışık verir. Ateş değdiğinde ise ışık üzerine ışık olur. Böyle bir kimse, başına gelen her olayda nassa ihtiyaç duymaz.

Bu hâlde olan kişi tövbenin vacip olduğunu anlamak istediği zaman önce basiret nuruyla tövbenin ne anlama geldiğine, sonra vacibin ne demek olduğuna bakar, sonra da vacipliğin anlamıyla tövbeyi birleştirir. Böylece tövbenin vacipliği hakkında şüphe etmez. Bunu, vacibin ebedî saadete ulaşmada ve ebedî helâkten kurtulmada yapılması gereken şey anlamına geldiğini, saadet ve bahtsızlığın bir şeyi yapmaya veya yapmamaya taalluk etmeseydi onu "vacip" olarak tarif etmenin bir anlamı olmayacağını anlamakla başarmıştır. Kişi vacibin ne anlama geldiğini ve ebedî saadete vesile olduğunu anladığında, ebediyet yurdunda Allah ile buluşmaktan başka bir saadet olmadığını ve ondan perdelenen herkesin kesin biçimde bahtsız olacağını bildiğinde arzuladığı her şeyden vazgeçer. Cehennem ateşinde ayrılık ateşiyle yanar ve yüce Allah ile buluşmaya engel olan yegâne şeyin arzulara uymak ve hevânın istediği şeylerle uğraşmak, Allah ile buluşmayı sağlayan şeyin tamamen O'na yönelmek ve O'nu sevmek olduğunu ve günahların kişiyi O'ndan uzaklaştırdığını ve perdelediğini anlar.

Hiç kuşkusuz kişiyi Allah'tan uzaklaştıran şeylerden ayrılmak O'na yakınlaşmak için vaciptir. Söz konusu ayrılma ise ancak bilgi, pişmanlık ve niyetle olur. Günahların sevgiliden uzak kalmaya sebep olduğu bilmediği sürece, uzaklaşma yoluna girmesinden dolayı kişi ne pişmanlık duyar, ne de acı hisseder. Acı duymadığında ise girdiği yoldan geri dönmez. O halde sevgiliye ulaşmada bu üç mânâ zorunludur. İşte, basiret nuruyla hâsıl olan inanç bu şekilde olur. Bu makama ulaşamayan kişinin önünde taklit ve tabi olma hususunda geniş bir alan olup bu sayede helâk olmaktan kurtulabilir. Bu hususta sahabe sözlerine ve hadislere bakılsın!

TÖVBE ETMENİN EMREDİLMESİ

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: “*Ey müminler, hep birlikte Allah’a tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.*” (Nûr, 24/31); “*Ey iman edenler, samimî bir tövbe ile Allah’a dönün. Umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter.*” (Tahrîm, 66/8); “*Şüphesiz ki Allah çokça tövbe edenleri ve temizlenenleri sever.*” (Bakara, 2/222)

(…) İbni Ömer radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar, Rabbinize tövbe edin. Ben her gün O’na yüz kere tövbe ediyorum.*”

YÜCE ALLAH’IN TÖVBE EDENLERİN DURUMUNA SEVİNMESİ

(…) Abdullâh b. Mes’ûd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Elbette yüce Allah sizden birinin tövbe etmesine şu kimseden daha çok sevinir: Adam, üzerinde yiyeceği, içeceği, azığı ve ihtiyacı olan şeyler bulunan bineğiyle birlikte hayat izi bulunmayan ölümcül bir çölde yolculuğa çıkar. Yolculuk sırasında bineğini kaybeder. Onu aramaya başlar. Ölmek üzere olduğu hâlde onu bulamamıştır. Kendi kendine der ki, onu kaybettiğim yere döneyim de orada öleyim! Oraya gider ve uykuya dalar. Uyandığında bineğinin yanı başında olduğunu ve yiyeceğinin, içeceğinin, azığının ve ihtiyacı olan şeylerin olduğu gibi durduğunu görür.*”[122]

Buhârî ve Müslim aynı anlama gelen başka bir hadisi Enes ve Ebû Hureyre radıyallâhu anhümâdan nakletmişlerdir.[123]

Müslim’in İbni Mes’ûd radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kendisinden özür dilenmesini Allah’tan daha çok seven kimse yoktur.*”[124]

Hz. Ali radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki yüce Allah imanlı, günahlarla imtihan edilen ve sürekli tövbe eden kulu sever.*”[125]

Sonra tövbenin vacip olduğu konusunda icma edilmiştir. Çünkü günahlar insanı helâk ederler ve yüce Allah’tan uzaklaştırırlar. Bu durumda hemen günahları terk etmek, gelecekte terk etmeye niyet etmek ve geçmiştekileri telâfi etmek gereklidir. Bütün bunlar vaciptir.

Geçmişte işlenen günahlara pişman olmak tövbenin ruhudur ve telâfi bununla tamam olur. Pişmanlık, Allah’ın gazabını gerektiren ve ömrü,

sonuçları zarar veren işlerde zâyi ettiren şeyleri öğrenme anında duyulan bir çeşit acıdır.

“Kalbin acı hissetmesi kişinin kendi elinde değildir, bu durumda nasıl olur da vacip olduğu söylenebilir?” denilirse şöyle cevap veririz:

Söz konusu acının sebebi, sevilen şeyin elden gittiğine dair kesin bilgidir ve insan acı duymasına sebep olacak şeyler yapabilir. İşte bu mânâdan dolayı bilgi de vacip hâle gelmiştir. Ancak bu durum, ilmin insanın kendi içinde icat ettiği bir şey olduğu anlamına gelmez. Aksine, her birini Allah yaratmıştır. Kulun seçimi de Allah’ın yaratmasındandır. Çünkü yüce Allah sağlıklı elleri, lezzetli yiyecekleri, yiyeceklere duyulan arzuyu, kalpte şu yiyeceğin arzuyu teskin edeceği bilgisini yaratmıştır. Sonra şu yiyecek, arzuyu teskin etmekle beraber zararlı mıdır, yoksa onu yemeye engel teşkil eden başka bir şey var mıdır, yok mudur diyen çelişkili düşünceleri, sonra da yenilmesine bir engel olmadığı bilgisini yaratmıştır. Bu sebepler bir araya geldiğinde o yiyeceği yemeyi emreden irade kesinleşir. İradenin kesinleşmesi, çelişkili düşüncelerin gelip gitmesinden ve yiyeceğe duyulan kuvvetli arzudan sonra gerçekleşir. İradenin kesinleşmesine “tercih/ihtiyar” adı verilir. İradenin kesinleşmesi de Allah’ın yaratmasıyla olur. Bunun sonucunda sağlıklı eller yiyeceğe doğru uzanır.

Yaratılan bu şeylerden bir kısmı, yüce Allah’ın yarattığı şeylerde geçerli olan sünnetine uygun bir sıralamayla başka şeylerin sonucunda meydana gelirler. Yüce Allah onda “kudret” adını alan bir sıfatı, hayatı ve iradeyi yaratmadıkça düzgün bir yazı yazmak üzere elin hareketini yaratmaz. Nefiste bir arzu ve meyil yaratmadıkça kesin iradeyi yaratmaz. O anda veya daha sonra nefse uygun olacağına dair bir bilgi yaratılmadıkça söz konusu meyil tam bir şekilde harekete geçmez. Bilgiyi de ancak hareket, irade ve bilgiye dönük başka sebepler vasıtasıyla yaratır. İnsanın mizacından kaynaklanan meyil ve istek de kesin irade sonucunu doğurur. İrade ve kudret ise kesin olarak hareketi tetikler. Her eylemde bu sıralama mevcuttur ve her biri Allah’ın tasarımıdır.

Ancak Allah’ın yarattığı bazı şeyler, diğerlerinin ortaya çıkması için şarttır. Tıpkı iradeyi ilimden sonra, ilmi hayattan ve hayatı bedenden sonra yaratması gibi… Buna göre bedenin yaratılması hayatın ortaya çıkması için şart olur. Ama bu, hayatın bedenden doğduğu anlamına gelmez. Hayatın yaratılması da ilmin yaratılmasının şartıdır. Ama bu, ilmin hayattan doğduğu anlamına gelmez. Fakat mahal ancak hayat sahibi ve canlı olduğunda ilmi kabul edecek duruma gelir. Böylece iradenin kesinleşmesi

için ilmin yaratılması şart olur. Ancak ilim, iradeyi doğurur fakat değişmeyi kabul etmez. Vasfın şartı bulunduğu anda onun sayesinde mahal vasfı kabule hazır hâle gelir. Söz konusu vasıf, istidadın bulunması hâlinde ilâhî kudretten meydana gelir. Şartlar sebebiyle istidadın bir tertibi olunca, olayların Allah'ın fiiliyle meydana gelmesi için de bir tertip olmuştur. Kul ise söz konusu tertipli (sıralama takip eden) olayların üzerinde cereyan ettiği mahaldir. O olaylar ise asla değişmeyecek şekilde küllî ve icmalî bir tertiple yüce Allah'ın kazasında göz açıp kapayıncaya kadar geçen sürede tertip edilmişlerdir. Bu olayların (tarih sıralamasına göre) ayrıntılı olarak teker teker ortaya çıkması onları aşmayacak bir ölçüye (kadere) bağlanmış ve takdir edilmiştir.

Kullar, kaza ve kader akışının hükmü altında emre âmâde olarak kullanılırlar. Elinde "kudret" adı verilen özel bir sıfatın ve nefiste "niyet" adını alan güçlü ve kesin bir meylin yaratılmasından sonra kâtibin elinde meydana gelen hareket, kader cümlesindendir. Bu durumda faile "hareket ettin, yazdın ve attın" derler. Oysa melekût âleminin otağlarından şöyle seslenilir: "Attığın zaman sen atmadın!" İşte o anda yaratılmışlar hayrete düşerler! Kimisi "Bu tam bir cebirdir/zorlamadır.", kimisi "Bu tam bir tasarımdır." der. Kimisi de orta yolu tutarak bunun "kesb/elde ediş" olduğu görüşüne meyleder. Hiçbirisi bu işin künhünü idrâk etmemiş olsa da bu görüşleri kabul edenlerin her biri bir açıdan doğru söylemiştir.

Bu hususu bir örnekle anlatmaya çalışalım: Bir grup kör adam, yaşamış oldukları şehre fil adı verilen garip bir hayvanın girdiğini duyarlar ve derler ki, kudretimizin zirvesi olan dokunma duyumuzla bu hayvanı tanımamız gerekiyor. File dokunduklarında kimisinin eli onun ayağına, kimisinin eli dişine, kimisininki kulağına dokunur. Filin yanından ayrıldıkları zaman kalan körler filin nasıl bir hayvan olduğunu onlara sorarlar ve her biri farklı cevaplar verir. Filin ayağına dokunan kör, filin sütun gibi görünüşte sert olmakla birlikte ondan daha yumuşak olduğunu söyler. Filin dişine dokunan kör, filin hiç de öyle olmadığını, aksine sert olduğunu, yumuşak bir yanının olmadığını, kaba saba değil pürüzsüz bir hayvan olduğunu, bir sütun gibi değil de direk gibi olduğunu söyler. Filin kulağına dokunan kör ise yemin edip yumuşak olmakla birlikte kaba bir hayvan olduğunu söyler. Körlerden her biri bir açıdan doğru söylemiştir. Çünkü her biri fil hakkında elde etmiş olduğu bilgiyi açıklamıştır. Fakat hepsi de filin suretinin nasıl olduğu konusunda yetersiz kalmışlardır.

Bu örneği ibret al. Çünkü bu, insanların ihtilaf ettikleri konuların çoğunun örneğidir. Fiiller kulun kendi kesbidir. Kulun kesbi ise yüce Allah'ın yaratmasındandır.

GECİKMEDEN TÖVBE ETMENİN VACİP OLUŞU

Günahlar insanı helâk edici fiiller olunca gecikmeden onlardan kaçmak vacip olur. Çünkü bir eylemi yapmak için istenen her bilgi, o eylemi teşvik eden bir saik hâline gelmediği sürece sorumluluğundan kurtulmak mümkün değildir. Günahların zararlı olduğu bilgisi ancak günahları terk etmeye vesile olsun diye istenmiştir. Günahları terk etmeyen kişinin imanına halel gelir. Tıpkı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin buyurduğu gibi: "*Zinakâr adam zina ederken mümin olarak zina etmez.*"

Burada Allah'a ve O'nun birliğine inanmaya işaret edilmemiştir. Ancak işaret edilen şey, zinanın kişiyi yüce Allah'tan uzaklaştırdığına dair imanın olmamasıdır. Tıpkı doktorun "Bu zehirdir, sakın ona yaklaşma!" demesi örneğinde olduğu gibi… Çünkü hasta zehri içerse doktorun varlığına ve onun doktor oluşuna inanmamış olmaz. Aksine, onun "Bu öldürücü bir zehirdir." sözünü tasdik etmemiş olur. Çünkü zehri bilen kişi onu içmez. Bu sebeple günahkârın imanı eksiktir. Şöyle ki, imanın kökü nefiste yerleşip dalları amellerde yayılmadığı sürece ölüm meleği geldiğinde korkutucu fırtınalar karşısında ayakta duramaz ve sahibinin kötü akıbete düşmesinden korkulur.

Günahkârın günah işlemeyen kişiye "Ben de senin gibi müminim." demesi, kabak bitkisinin çam ağacına "Ben de senin gibi bir ağacım." demesine benzer. Çam ağacı ona şöyle der: "Sonbahar rüzgârları estiğinde aldanmış olduğunu anlayacaksın. O zaman köklerin sökülüp çıkacak, yaprakların etrafa dağılacak ve ağaç ismine ortak olduğuna dair söylediğin şeyde aldanmış olduğun ortaya çıkacak!" Tıpkı şu sözde anlatıldığı gibi:

Toz duman dağılıp gittiğinde göreceksin
Bindiğin şeyin at mı eşek mi olduğunu!

Bu, kişinin ölüm anında belli olacak bir durumdur. Ömrü boyunca içinde âfetlerin birikmiş olmasından dolayı, günahkârın kalbinin imanın aslından dönüp dönmeyeceği konusundan emin olunmaz. Tıpkı zararlı yiyeceklerin biriktikten sonra mizacı ifsat etmeye başlayıp kişinin ölümüne sebep olması gibi… Ariflerin kalplerinin aort damarlarının parçalanmasının sebebi,

karşısında ancak çok küçük bir azınlığın sebat edebileceği ölümün âfetlerinden ve ürkütücü öncüllerinden duydukları korkudur. İşte, ölüm anındaki ürkütücü hâllerin darbeleri karşısında iman kökü sendeleyip titremeye başlar.

Günahların zehre benzediği sabit olduğuna göre, zehri içen kişi onu içtiğine pişman olduğunda kusması ve nasıl mümkünse o şekilde zehri dışarı çıkarması gerekir. Elinden geldiğince çabuk bir şekilde zehir içme eyleminin sonuçlarını ortadan kaldırmak ve telef olmasıyla sadece dünya hayatının elden gideceği bedenine gelen zararı gidermek için harekete geçer. O hâlde günah zehirlerini içen kişinin, âhireti elden kaçırmamak için hâlini düzeltmesi gerekir. Âhireti elden kaçırmak demek, sürekli olarak cehennem ateşinde yanmak demektir. Günahların zehri imanın ruhuna, doktorların yazacağı reçetelerin işe yaramayacağı, korunmanın fayda vermeyeceği ve nasihatçilerin öğütlerinin yarar sağlamayacağı bir şey yapmadan önce tövbe etmekte acele edilmelidir.

TÖVBENİN VACİPLİĞİ HERKES İÇİN GEÇERLİDİR VE HİÇ KİMSE BUNDAN MÜSTESNA DEĞİLDİR

Tövbenin herkes için geçerli olduğunu gösteren delil yüce Allah'ın şu kavlidir: "*Ey müminler, hep birlikte Allah'a tövbe ediniz.*" (Nûr, 24/31) Basiret nuru da bunun böyle olduğunu gösterir. Çünkü tövbe, kişiyi Allah'tan uzaklaştırıp şeytana yakınlaştıran yoldan dönmek anlamına gelir. İnsanoğlunun başına, yanlışa düşmesini gerektiren birçok hâl gelir ve akıl ile arzu arasındaki savaş süreklidir. Daha önce sabit olduğu üzere, aklı henüz olgun hâle gelmeden insan arzularla tanışır, onlara aşina olur ve arzular onu istilâ eder. Akıl ise tedricen ve yavaş yavaş gelişir. Akıl olgun hâle geldiğinde şeytanın askerlerini sindirmek, alışkanlıklarından ayrılmak ve tabiatını zor kullanarak ibadete döndürmeye ihtiyaç duyar. Tövbenin anlamı budur. Bu iş sadece bir kişi için değil, herkes için geçerlidir.

Tek başına Hind'in ihanet ettiğini sanma sakın,
Nefsin tabiatıdır bu, her güzel kadın Hind'dir!

Bu, insanoğlu için yazılmış ilâhî bir hüküm gibi vukuu kaçınılmaz bir durumdur. Buna göre deriz ki, cahil bir kâfir olarak ergenliğe ulaşan kişinin cehaletinden ve küfründen tövbe edip dönmesi gerekir. Ana babasına uyarak İslâm'ın hakikatinden gafil bir şekilde Müslüman olup ergenliğe

ulaşan kişinin ise gafletinden dolayı tövbe etmesi ve İslâm'ın ne demek olduğunu anlamaya çalışması gerekir. O aynı zamanda, kendisi bizzat İslâm'a girmedikçe anne babasının Müslüman olmasının kendisine hiçbir faydası olmayacağını bilmelidir. Bu gerçeği anladığında yasaklama, serbest bırakma ve kaçındırma konularında yüce Allah'ın koyduğu sınırlara dönerek arzuların peşinden koşma âdetinden ve alışkanlığından vazgeçmesi gerekir. Bu, tövbe bâplarının en ağırlarından biridir. Çoğu kimse burada helâk olmuştur. Bu da tövbenin her şahıs hakkında farz-ı ayın olduğunu ve hiçbir insanın ondan muaf olmadığını gösterir.

Devamlı olarak ve her şartta tövbenin vacip oluşuna gelince, hiçbir insan günah işlemekten azade değildir. Uzuvlarıyla günah işlemese bile kalbiyle günah işlemeye niyet etmekten kurtulamaz. Böyle bir niyetten kurtulsa bile şeytanın onu yüce Allah'ı anmaktan alıkoyan çeşitli düşünceleri vasıta edinerek verdiği vesveseden kurtulamaz. Bundan kurtulsa bile yüce Allah'ı, sıfatlarını ve fiillerini tanımak ve bilmekten gafil ve kusurlu kalmaktan kurtulamaz. Bütün bunlar ise birer eksikliktir ve birtakım sebepleri vardır. Zıtlarıyla meşgul olmak suretiyle sebeplerini terk etmek, bir yoldan onun zıddı olan diğer yola dönmek demektir. Tövbeyle istenen şey de dönmektir. Hiçbir insanın bu eksiklikten kurtulması düşünülemez. Sadece eksikliğin miktarı konusunda insanlar arasında farklar vardır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Benim kalbim de bazen perdelenir. Bundan dolayı her gün ve gece yetmiş kere Allah'a istiğfar ederim.*"[126]

Bu yüzden yüce Allah şöyle buyurarak Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi onurlandırmıştır: "*Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar.*" (Fetih, 48/2) Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin hâli buysa başkalarınınki nasıl olur? Sonra, çok kıymetli olan ömrünü âhiretine zarar veren işlerde zâyi eden kimse nasıl olur da kendisine zarar veren fiili işlediğine ve cevherinin zâyi olduğuna pişmanlık duymaz.

Kuşkusuz ömrün her anı, hatta her bir nefes kıymetli bir mücevherdir. Çünkü insanı ebedî bahtsızlıktan kurtarmaya ve ebedî saadete ulaştırmaya yarar. O hâlde bu kıymetli mücevheri gaflet içerisinde harcamak hüsran ve günah işlemek için kullanmak helâktir.

ŞARTLARI YERİNE GETİRİLMİŞ BİR TÖVBE KESİNLİKLE MAKBULDÜR

Bil ki, sen makbul olmanın ne anlama geldiğini anladığın zaman sahih ve geçerli olan her tövbenin makbul olduğundan kuşku duymazsın. Şöyle ki kalp, şüphesiz selim olarak yaratılmıştır ve her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Kalbin selim olmaktan çıkması, günahların tozu ve karanlığıyla yüzünü örten isten dolayıdır. Kişi tövbe ettiğinde bu is kalkar ve iyiliklerin nuru, kötülüklerin karanlığını gündüzün geceyi silmesi gibi silip ortadan kaldırır.

Basiret sahipleri, kalbin günahlardan ve taatlerden etkilendiğini öğrenmişlerdir. Bundan dolayı günahlar için "zulmet/karanlık" ve taatler için "nur/ışık" kelimesi mecaz olarak kullanılmıştır. Zulmet ile nur arasında öyle derin bir tezat vardır ki yan yana bulunmaları düşünülemez. Sahih olsa bile tövbenin kabul edilmeyeceğini düşünen kişi, güneş doğmuş olsa bile karanlığın süreceğini vehmedene benzer. Esas iş tövbeyi sahih hâle getirmektir. Biz, Mutezile'nin dediği gibi "Tövbeyi kabul etmek Allah için vaciptir." demeyiz. Aksine deriz ki: "Yüce Allah suyu, susuzluğu ortadan kaldırmak için yarattığı gibi iyiliği de kötülüğü silmek üzere yaratmıştır."

"Fakat tövbe eden kişi susuz kalmış adamın aksine, tövbesinin kabul edilip edilmeyeceği hakkında kuşku içindedir, oysa susuz kalan adam suyu içtiği zaman susuzluğunun gideceği konusunda kuşku duymaz." denilirse şöyle deriz:

Kuşku ancak tövbenin sahih olmasının şartlarının varlığı ve hepsinin yerine gelip gelmediği hakkındadır. Bu açıklama tövbenin kabulü konusunda basiret sahipleri için kâfidir. Fakat biz yine de bu hususu âyetler, hadisler ve sahâbe sözleriyle pekiştireceğiz.

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: "*O, kullarının tövbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.*" (Şûrâ, 42/25); "*O, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden…*" (Mü'min, 40/3)

Daha önce Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu zikretmiştik: "*Elbette yüce Allah sizden birinin tövbe etmesine şu kimseden daha çok sevinir…*" Sevinmek ise tövbeyi kabul etmenin de ötesinde bir şeydir. Bu da tövbenin kabul edildiğini ve hatta fazlasının verileceğini gösterir.

(…) Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İsrâiloğulları arasında doksan dokuz kişiyi öldürmüş bir adam vardı. O adam hâlinin ne olacağını sorup öğrenmek üzere yola çıktı. Bir rahibe gidip tövbesinin kabul edilip edilmeyeceğini sordu. Rahip kabul edilmeyeceğini söyleyince*

onu öldürdü. Sonra aynı soruyu sormaya devam etti. Adamın birisi ona filanca şehre gitmesini sâlik verdi. Fakat o şehre varamadan ölüm onu yakaladı ve ölmek üzereyken göğsünü güçlükle o şehre doğru döndürdü. Bunun üzerine rahmet melekleri ile azap melekleri adam hakkında tartıştılar. Yüce Allah adamın gitmekte olduğu şehre yaklaştırılmasını, ayrılmış olduğu şehirden uzaklaştırılmasını vahyetti. Sonra meleklere adamın hangi şehre daha yakın olduğunu ölçmelerini emretti. Melekler adamın gitmekte olduğu şehre bir karış daha yakın olduğunu gördüler. Bunun üzerine adam bağışlandı.”[127]

(…) Abdurrahmân b. Beylemânî şöyle anlatıyor: “Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ashâbından dört kişi bir araya geldiler ve içlerinden birisi dedi ki, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim: Şüphesiz ki yüce Allah, ölmeden bir gün öncesine kadar kulun tövbesini kabul eder. İkincisi dedi ki, sen bu sözü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden mi duydun? Öteki, evet, deyince dedi ki, ben de Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim: Şüphesiz ki yüce Allah, ölmeden yarım gün öncesine kadar kulun tövbesini kabul eder. Üçüncüsü dedi ki, sen bu sözü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden mi duydun? Öteki, evet, deyince dedi ki, ben de Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim: Şüphesiz ki yüce Allah, ölmeden bir kuşluk vakti öncesine kadar kulun tövbesini kabul eder. Dördüncüsü dedi ki, sen bu sözü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden mi duydun? Öteki, evet, deyince dedi ki, ben de Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim: Şüphesiz ki yüce Allah, canı boğazına gelinceye kadar kulun tövbesini kabul eder.”[128]

Safvân b. Assâl radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki batı tarafından uzaklığı kırk veya yetmiş sene olan bir kapı vardır ve yüce Allah gökleri ve yeri yarattığı gün o kapıyı açmıştır. Güneş oradan doğuncaya kadar bu kapı kapanmayacaktır*.”

Yine, bir başka hadisinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Pişmanlık tövbedir.*”

Ebû Bekir radıyallâhu anhın naklettiği “*Günah işledikten sonra iki rekât namaz kılıp sonra da bağışlanma dileyen kimse bağışlanır.*” şeklindeki hadis ile İbni Mes’ûd radıyallâhu anhın “Günah işledikten sonra iki âyet okuyan kimse bağışlanır.” şeklindeki sözü Dördüncü Rükün kısmında gelecektir.

İbni Ömer radıyallâhu anhümâ şöyle söylemiştir: “İşlediği bir günahı hatırlayıp kalbi ondan dolayı ürperen kimsenin günahı silinir.”

Abdullâh b. Selâm radıyallâhu anh şöyle demiştir: “Size ancak gönderilmiş bir peygamberin veya indirilmiş bir kitabın sözlerini anlatıyorum: Şüphesiz ki kul, bir günah işledikten sonra bir göz açıp kapama süresi kadar bile olsa yaptığına pişmanlık duysa göz açıp kapamadan daha kısa sürede günahı silinir.”

Saîd b. Müseyyeb şöyle demiştir: “Yüce Allah’ın ‘*Allah, kötülükten yüz çevirerek tövbeye yönelenleri son derece bağışlayıcıdır.*’ şeklindeki kavli günah işleyip tövbe eden, sonra yine günah işleyip tövbe eden kişi hakkında inmiştir.”

İsrâiloğulları arasında bir müddet kendisini ibadete verdikten sonra günaha dalan bir adam vardı. Sonra adamın aklına tövbe etmek geldi. Kendi kendine dedi ki, acaba Allah beni kabul eder mi? O sırada şöyle bir ses duydu: Bizi sevdin, biz de seni sevdik. Sonra bizi bıraktın, biz de seni bıraktık. Sonra bize isyan ettin, biz de sana mühlet verdik. Geri dönersen seni kabul ederiz.”

---

[122]. Ahmed, 3627, 3628; Buhârî, 6308; Müslim, 3, 2744.

[123]. Enes radıyallâhu anhın hadisini Buhârî (6309) ve Ebû Hureyre radıyallâhu anhın hadisini Müslim (2675) nakletmişlerdir.

[124]. Müslim, 35, 2760.

[125]. Ahmed, 605, 810; Ebû Nuaym, *Hılye*, 3/178; Ebû Ya’lâ, 483.

[126]. Değişik nüshalarda ve İhyâ’da bu şekilde “*yetmiş kere*” ifadesi geçmektedir. Bkz: Müslim, 2702; Ahmed, 17848; İbni Mübârek, Zühd, 1140; Ebû Dâvûd (“*Yüz kere*” ifadesiyle), 1515.

[127]. Buhârî, 3470; Müslim, 2766.

[128]. Ahmed, 15499.

İKİNCİ RÜKÜN:
TÖVBE EDİLMESİ GEREKEN KÜÇÜK VE BÜYÜK GÜNAHLAR

Bil ki tövbe, günahı terk etmektir. Günahın terk edilebilmesi içinse nelerin günah olduğu bilinmelidir. Günah; yüce Allah'ın emrine aykırı olan her çeşit yapma ve yapmama eylemidir. Bunu ayrıntıya dökmek için başından sonuna kadar bütün mükellefiyetleri açıklamak gerekir ki bizim amacımız bu değildir. Ancak biz burada söz konusu mükellefiyetlerin birleştikleri yerlere, aralarındaki ilişkilere ve kısımlarına işaret edeceğiz.

KULUN SIFATLARINA NİSPETLE GÜNAHLARIN KISIMLARI

Bil ki, Kalbin Şaşırtıcı Hâlleri kitabında açıklandığı üzere insanın pek çok huyu ve sıfatı vardır. Ancak günahları tetikleyen sıfatlar dört taneye münhasırdır: Rablik sıfatları, şeytanlık sıfatları, hayvanlık sıfatları ve yırtıcılık sıfatları. Bunun böyle olmasının sebebi, insanın yaratıldığı çamurun muhtelif karışımlardan yoğrulmuş olmasıdır. Çamurda bulunan söz konusu karışımlardan her biri bir etkiye sahiptir. Tıpkı sekencebîn ilacının içindeki şeker, sirke ve safranın birbirinden farklı etkilere sahip olduğu gibi…

Rablik sıfatlarına meyletmeyi gerektiren şeyler kibir, övünme, methedilmekten, yüceltilmekten, şeref sahibi ve zengin olmaktan hoşlanma, kalıcı olmayı isteme, "Ben sizin en yüce Rabbinizim!" demek istercesine egemen olma isteği gibi sıfatlardır. Halkın çoğunun gafil olduğu büyük günahların bir bölümü bu sıfatlardan kaynaklanır. İnsanlar söz konusu günahları günah olarak görmemiş olmalarına rağmen bunlar Helâk Eden Ameller bölümünde açıkladığımız üzere günahların çoğunun anası olan büyük helâk edici günahlardır.

İkincisi hasedin, azgınlığın, hilelerin, tuzakların, fesadı ve kötülüğü emretmenin kaynağı olan şeytanlık sıfatıdır. Aldatma, ikiyüzlülük, bidat ve sapkınlıklara davet etmek de buna dâhildir.

Üçüncüsü hayvanlık sıfatı olup oburluk, midenin ve cinsel organın arzularını tatmin etme isteği, zina, oğlancılık, hırsızlık, yetim malı yeme ve arzuları tatmin etmek için döküntüleri alma fiilleri bundan kaynaklanır.

Dördüncüsü yırtıcılık sıfatı olup öfke, kin, insanlara saldırıp küfretme, dövme, öldürme ve mallarını alma fiilleri bundan kaynaklanır. Bu sıfatlar fıtratta tedricen gelişir. İlk hâkim olan hayvanlık sıfatıdır. İkinci olarak onu yırtıcılık sıfatı takip eder. Bu iki sıfat bir araya gelince tuzak ve hile konusunda aklı kullanırlar ki bu şeytanlık sıfatıdır. Sonra da Rablik sıfatları hâkim olur ki onlar da övünme, şeref duyma, yücelme, kibirlenme ve bütün yaratılmışlara egemen olma isteğidir.

Bu saydıklarımız, günahların anaları ve membaıdır. Sonra bu kaynaklardan fışkırarak günahlar uzuvlara geçer. Küfür, bidat, nifak, insanlar hakkında kötülük düşünmek gibi bazıları ise özellikle kalbe sirayet eder. Bazıları göz ve kulaklara, bazıları dile, bazıları mide ve cinsel organa, bazıları el ve ayaklara ve bazıları da bütün vücuda yerleşir. Bunları ayrıntılı olarak açıklamaya ihtiyaç yoktur, çünkü gayet açıktır.

Bil ki günahlar, Allah ile kullar arasındaki günahlar ve kulların haklarıyla ilgili günahlar olmak üzere ikiye ayrılır. Kula mahsus olan günahlar namazları, orucu ve kendisine has görevleri terk etmek gibi fiillerdir. Kulların haklarına ilişkin olanlar ise zekât vermemek, adam öldürmek, mal gaspetmek, namusa dil uzatmak, başkasının canına, uzvuna, malına, dinine veya makamına zarar vermek, yoldan çıkarmak ve bidatlere davet etmek suretiyle dine zarar vermek, günahları özendirmek ve bazı kıssa anlatıcılarının yaptığı gibi ümidi korkuya üstün getirmekle yüce Allah'a karşı arsızlık yapma sebeplerini körükleyip harekete geçirmektir.

Kulların haklarına ilişkin olan günahlar daha ağırdır. Kul ile Allah arasında olanların ise şirk olmadığı sürece affedilme ümitleri çok fazladır.

Üç sicille ilgili (…) Hz. Âişe radıyallâhu anhânın naklettiği hadiste Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah katında üç sicil vardır: Allah'ın hiç önem vermediği sicil, Allah'ın içindekilerden hiçbirini es geçmediği sicil ve Allah'ın bağışlamadığı sicil. Allah'ın bağışlamadığı sicil şirktir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur:* ***Kim Allah'a ortak koşarsa Allah cenneti ona haram kılar***. (Mâide, 5/72) *Allah'ın hiç önem vermediği sicil, kulun kendisi ile Rabbi arasında bir gün oruç tutmaması veya namaz kılmamasına dair kendi nefsine yapmış olduğu zulümdür. Şüphesiz, Allah bunları bağışlar ve dilerse affeder. Allah'ın, içindekilerden hiçbirini es geçmediği sicil ise kulların birbirlerine karşı yaptıkları zulümdür. Bunlarda kısas kaçınılmazdır.*"[129]

Bil ki günahlar, bir başka yönden küçük ve büyük günahlar olmak üzere ikiye ayrılır. Âlimler bunlar hakkında çok fazla ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı

aslında küçük günah olmadığını ve Allah'a karşı yapılan her muhalefetin büyük günah olduğunu söylemişlerdir ki yüce Allah'ın şu kavlinden dolayı bu görüş doğru değildir: "*Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz.*" (Nisâ, 4/31); "*Ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince…*" (Necm, 53/32)

Müslim'in, Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Beş vakit namaz, sonraki cumaya kadar cuma namazı ve sonraki Ramazan'a kadar Ramazan orucu, büyük günahlardan sakınıldığı sürece aralarında işlenen günahları silerler.*"

Büyük günahların sayısı hakkındaki hadisler farklı şeyler söylemiştir. Buna bağlı olarak âlimler de aralarında on bir görüşe ayrılmışlardır. *El-Mugnî Fî Tefsîri'l-Kur'an* adlı kitabımda bu konuda varit olan hadisleri isnatlarıyla birlikte zikrettim. Burada onları zikretmek konuyu uzatır. Ancak sahih olan beş hadisi şöyle nakledelim:

1- Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yedi büyük günahtan sakının. Dediler ki ey Allah'ın elçisi, nedir onlar? Şöyle buyurdu: Allah'a ortak koşmak, sihir yapmak, Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş anında geri dönüp kaçmak ve namuslu gafil mümin kadınlara zina iftirası atmaktır.*"

2- Buhârî ve Müslim'in İbni Mes'ûd radıyallâhu anhdan naklettiği bir hadiste şöyle gelmiştir: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme hangi günahın daha büyük olduğu sorulunca şöyle buyurdu: Seni yaratmış olduğu hâlde Allah'a ortak koşmandır. Sonra hangisi, diye sorulunca buyurdu ki, yemeğine ortak olmasından korkarak çocuğunu öldürmendir. Sonra hangisi, diye sorulunca şöyle buyurdu: Komşunun karısıyla zina etmendir.*"

3- Buhârî ve Müslim'in Abdullâh b. Amr radıyallâhu anhümâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Büyük günahlar şunlardır: Allah'a ortak koşmak, ana babaya karşı gelmek, adam öldürmek, yalan yere yemin etmek.*"

4- Buhârî ve Müslim'in Enes radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem büyük günahlardan söz etmiş veya büyük günahların neler olduğu kendisine sorulduğunda şöyle buyurmuştur: "*Allah'a ortak koşmak, adam öldürmek, ana babaya karşı gelmek.*"

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir başka sözünde şöyle buyurmuştur: “*Dikkat edin. Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi? Yalan söylemektir* (veya şöyle buyurdu) *Yalancı şahitlik yapmaktır.*”

5- Buhâri ve Müslim’in Ebû Bekre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem büyük günahlardan söz ederek şöyle buyurmuştur: “*Allah’a ortak koşmak, ana babaya karşı gelmektir. Yaslanmış bir şekilde dururken kalkıp oturdu ve şöyle buyurdu: Bir de yalancı şahitlik yapmaktır* (veya yalan söylemektir). *Bu ifadesini o kadar çok tekrarladı ki, keşke sussa, diye içimizden geçirdik.*”

Nakledildiğine göre İbni Mes’ûd radıyallâhu anh büyük günahların dört, İbni Ömer radıyallâhu anhümâ yedi ve Abdullâh b. Amr b. el-Âs radıyallâhu anhümâ dokuz olduğunu söylemişlerdir. İbni Ömer radıyallâhu anhümânın büyük günahların yedi olduğuna dair sözünü duyan İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ, büyük günahların yediden çok yetmiş sayısına daha yakın olduğunu ifade etmiştir.

Ebû Sâlih’in naklettiğine göre İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ şöyle demiştir: “Büyük günahlar, dünyada had cezasını gerektiren fiiller sayısıncadır.”

İbni Mes’ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Büyük günahlar Nisâ suresinin başından ‘*Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz.*’ âyetine kadardır.”

Hasenü’l-Basrî, Saîd b. Cübeyr ve Mücâhid’e göre büyük günahlar, yüce Allah’ın, karşılığında cehennemi vaat ettiği bütün günahlardır.

Ebû Tâlib el-Mekkî[130] ise bu hususta şöyle demiştir: “Büyük günahlar on yedi tane olup onları hadislerden derledim. Bunlardan dört tanesi kalple ilgili olup şirk, günah işlemekte ısrar etmek, Allah’ın rahmetinden ümit kesmek ve Allah’ın mekrinden emin olmaktır. Dört tanesi dille ilgili olup yalancı şahitlik yapmak, iffetli kadınlara zina iftirası atmak, yalan yere yemin etmek ve sihir yapmaktır. Üç tanesi mideyle ilgili olup içki içmek, haksız yere yetimin malını yemek ve faiz yemektir. İki tanesi cinsel organla ilgili olup zina ve oğlancılık yapmaktır. İki tanesi ellerle ilgili olup adam öldürmek ve hırsızlık yapmaktır. Bir tanesi ayaklarla ilgili olup savaşta geriye dönüp kaçmaktır. Bir tanesi de bütün vücutla ilgili olup ana babaya karşı gelmektir.”

Mekkî’nin zikretmiş olduğu bu büyük günahlar listesi sadra şifa değildir. Çünkü bunlara ilave yapılması veya eksiltilmesi mümkündür. Çünkü yetimi

dövmek ve ona işkence etmek, malını yemekten daha büyük bir günah olduğu hâlde onu zikretmemiştir.

Bu konuda sadra şifa olacak şeyi şöyle ifade edebiliriz: Büyük ve küçük günah, izafî şeylerdendir. Her günah kendisinden bir derece altta olana göre büyük, bir derece üstte olana göre küçüktür. Şüphesiz ki yabancı bir kadınla aynı yatakta yatmak, ona uzaktan bakmaktan daha büyük, onunla zina etmekten daha küçük bir günahtır. Bir Müslüman'ın elini kesmek, onu dövmeye göre büyük, öldürmeye göre ise küçük bir günahtır.

En doğrusu şöyle söylemektir: Şeriatın bakış açısına göre günahlar; büyük ve ağır olduğu bilinenler, küçükler arasında sayıldığı bilinenler ve şüpheli olup hükmü bilinmeyenler olmak üzere üç kısma ayrılır. Büyük günahları bir çerçeve içine sokmak veya belli bir sayıda toplamayı istemek, mümkün olmayanı talep etmek demektir. Büyük günahlar hakkındaki hadisler onların söz konusu hadislerde zikredilen günahlarla sınırlı olduğunu göstermez. Belki de şeriat, insanların günahlardan korku hâlinde olmaları için onları kapalı bırakıp belirtmemiş olabilir. Ancak bizim, büyük günahların cinslerini ve türlerini kesin bir şekilde bilmemizi sağlayan genel bir yöntemimiz var. Fakat büyük günahların bizatihi kendileri zanla ve takribi olarak bilinebilir. Büyük günahların en büyüğü de bu şekilde bilinebilir. Ancak küçük günahların en küçüğünü bilmek mümkün değildir.

Yukarıdaki sözlerimizi şöyle açıklayabiliriz: Bizler, şeriatın delilleri ve kavrama yeteneğimiz sayesinde biliyoruz ki bütün hükümlerin maksadı halkı yüce Allah'ın civarına ve O'nunla buluşmaya götürmektir. Buna ulaşmak ise ancak yüce Allah'ı, sıfatlarını, elçilerini ve kitaplarını bilmekle olur. Rububiyetle Rabbini ve ubûdiyetle nefsini bilmediği sürece kul gerçek bir kul olamaz. Kulun kesinlikle nefsini ve Rabbini bilmesi gerekir. Peygamberlerin gönderilmesinin maksadı da budur. Ancak bu durum sadece dünya hayatında tamamlanır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözünde kastedilen de budur: "*Dünya âhiretin tarlasıdır.*" Buna göre dünyayı korumak da dine tâbi olarak bir maksat hâline gelmiştir. Çünkü dünya ona ulaşmak için bir vesiledir.

Dünyada âhirete ilişkin iki şey vardır: Canlar ve mallar. Allah'ı tanıyıp bilme kapısını kapatan her şey büyük günahların en büyüğüdür. Ondan sonra, büyük günah olarak sırasıyla canların hayat kapısını ve canların hayatlarını sürdürmelerini sağlayan geçim kapsını kapatan şeyler gelir. Bunlar üç mertebe oluştururlar. Kalplerin bilgisini, bedenlerin hayatını ve şahısların mallarını korumak bütün şeriatlarda zorunludur. Bu üç mertebe

konusunda hiçbir dinin farklı görüşte olması düşünülemez. Buna göre, yüce Allah'ın bir peygamber gönderip onu göndermekle halkın dinini ve dünyasını düzene koymayı istemesi, sonra da onlara kendisini ve elçilerini tanıyıp bilmelerine engel olacak şeyleri emretmesi veya canları ve malları yok etmelerini emretmesi mümkün değildir. Buradan ortaya çıkmış oldu ki büyük günahlar üç mertebeye ayrılır:

1- Allah'ı ve elçilerini tanımaya engel olan günah ki küfürdür. Küfürden daha büyük günah yoktur. Çünkü kul ile Allah arasındaki perde bilgisizliktir. Kişiyi Allah'a yaklaştıran vesile ise ilim ve marifettir. Kul, marifeti oranında Allah'a yakın, bilgisizliği oranında O'ndan uzak olur. Küfür olarak adlandırılan bilgisizliğin ardından büyük günah olarak sırasıyla Allah'ın mekrinden emin olmak ve O'nun rahmetinden ümit kesmek gelir. Bunlar aynı şekilde bilgisizliğin ta kendisidir. Allah'ı tanıyıp bilen kişinin O'ndan emin olması veya rahmetinden ümit kesmesi düşünülemez.

Bunların ardından yüce Allah'ın zatı, sıfatları ve fiillerine ilişkin bütün bidatler gelir. Söz konusu bidatlerin bir kısmı diğerlerinden daha ağır günahtır. Bu farklılık onlardan kaynaklanan bilgisizliğin farklı oluşuna ve Allah'ın zatına, fiillerine, hükümlerine, emirlerine ve yasaklarına ilişkin olmalarına göre değişir. Bu mertebelerin sonu yoktur ve Kur'an'da zikredilmiş olan büyük günahların kapsamına girdiği bilinenler, girmediği bilinenler ve hakkında şüphe olanlar olarak üç kısma ayrılır. Ortadaki kısımda şüphenin kalkmasını istemek, mümkün olmayan şeyi istemek olur.

2- Cana kıymak. Çünkü hayat, canın tende kalmasıyla ve korunmasıyla devam eder. Böylece yüce Allah'ı tanıma fırsatı elde edilir. O hâlde cana kıymak veya adam öldürmek küfürden daha alt mertebede olsa da kuşkusuz büyük günahlardan biridir. Çünkü küfür, maksadın bizatihi kendisiyle vuruşurken, adam öldürmek ise maksada vesile olan şeyle vuruşmaktadır. Şüphesiz ki dünya hayatının istenmesinin sebebi âhireti kazanmaktır. Âhiret ise Allah'ı tanıyıp bilmekle elde edilir.

Bu büyük günahın ardından insan uzuvlarını kesmek veya işlemez hâle getirmek ve ölüme yol açacak her şey, hatta dövmek gelir. Bu fiillerden bir kısmı diğerinden daha ağırdır. Zinanın ve oğlancılığın haramlığı da bu mertebede bulunur. Çünkü insanlar cinsel arzularını tatmin etmede sadece erkeklerle yetinmiş olsalar nesil kesilir. Varlığın devamına engel olmak da varlığı kesmeye yakın bir eylemdir.

Zinaya gelince, her ne kadar bu fiil varlığın aslını ortadan kaldırmıyorsa da nesepleri karıştırır, miras alıp vermeyi, yardımlaşmayı ve hayatın düzen içinde yürümesini sağlayan birçok şeyi iptal eder. İçlerindeki erkeğin diğerleri arasında bir dişi ile ayırt edilmedikçe hayvanların işleri bile düzgün gitmezken nasıl olur da zinanın mübah sayılmasıyla düzen sağlanabilir. İşte bu yüzden zinanın herhangi bir şeriatta mübah olması düşünülemez.

Zinanın, adam öldürme günahından daha alt mertebede olması gerekir. Çünkü zina varlığın devam etmesine sebep olan unsurları ortadan kaldırmaz ve varlığın aslına da zarar vermez. Ancak neseplerin birbirinden ayrılmasına engel olur ve düşmanlık doğurur. Bundan dolayı oğlancılıktan daha ağır bir günah olması gerekir. Çünkü cinsel arzu her iki tarafı da zinaya davet eder, bundan dolayı daha çok vuku bulur ve çokluğundan dolayı zararının etkisi büyük olur.

3- Mallar. Mal insanın geçimini sağlar. İnsanların diledikleri gibi, hatta istila ve hırsızlık yoluyla mal elde etmelerine müsaade etmek caiz değildir. Aksine, elde tutulmalarıyla canların hayatta kalması için malların korunması gerekir. Ancak bir mal, sahibinin elinden alındığında geri alınması ve yenildiğinde bedelinin ödettirilmesi mümkündür. Bundan dolayı mallar hakkındaki günah o kadar ağır değildir. Fakat bir mal, telâfisi çok zor olacak bir yolla alındığı zaman bunun büyük günahlardan olması gerekir. Söz konusu yollar dörttür:

a) Hırsızlık. Çoğu zaman hırsızlığı kimin yaptığı görülmediğinden telâfisi çok zordur.

b) Yetim malı yemek. Yetimin malında itimat edilen kişi velisidir ve yetim dışında velisinin (mahkemede) bir hasmı da yoktur. Yetim küçük olduğundan bu durumu bilemez. Bu yüzden yetim malı yeme günahının gaspın aksine büyük sayılması gerekir. Çünkü gaspçı bilinen bir kişidir. Emanet olarak verilen malın kaçırılması da böyledir. Çünkü emaneti veren kişi kendi hakkını alma konusunda (mahkemede) hasımdır.

c) Yalancı şahitlik yoluyla mal elde etmek.

d) Yalan yere yemin etmek suretiyle emanet malı aldığını inkâr etmek.

Bu saydıklarımız, malın telâfisinin mümkün olmadığı yöntemlerdir ve aslen bunların haram sayılmasında birbirinden farklı olmaları mümkün değildir. Bu günahların hepsi de cana kıymaya ilişkin olan ikinci mertebede olanların altındadır. Her ne kadar şeriat bir kısmı için had cezası koymamış olsa da yukarıda zikrettiğimiz dört çeşit günah büyük sayılmaya lâyıktır.

Şeriat tarafından haklarında had cezası getirilmemiş olmakla birlikte söz konusu günahlar çoğu zaman azap vaadiyle anılmış ve dünya maslahatları hakkındaki tesirleri büyük olmuştur.

Faiz yemek, şeriatın koymuş olduğu bir şartı ihlâl etmek suretiyle karşılıklı rıza yoluyla başkasının malını yemektir ve şeriatların faiz benzeri bir günahta farklılık arz etmesi uzak bir ihtimal değildir. Başkasının malını, onun ve şeriatın rızası olmadan yemek anlamına gelen gasp büyük günahlardan sayılmadığına göre, faiz de şeriatın rızası olmamakla birlikte mal sahibinin rızasına dayanarak başkasının malını yemektir. Her ne kadar şeriat faiz yemeyi şiddetle yasaklamış olsa da zannın en çok meylettiği görüş faizin büyük günahlara dâhil olmadığıdır. Büyük günahların dinde zarurî olarak kabul edilebilmesi için şeriatların haklarında ihtilaf etmesinin mümkün olmadığı şeyler olması gerekir.

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin saydığı büyük günahlardan geriye iffetli kadınlara zina iftirası atmak, içki içmek, sihir yapmak, savaştan kaçmak ve ana babaya karşı gelmek kalmaktadır.

İffetli kadınlara zina iftirası atmaya gelince, sadece kıyas bu fiilin büyük günah olduğunu göstermeye yetmez. Hakkında had cezası gereken her fiili büyük günah saymışlardır. O hâlde şeriatın hükmünü bilen kişi hakkında bu fiil büyük günah olur. Fakat tek başına şahitlik etmesi gerektiğini veya başka birisinin şahitlik konusunda kendisine yardım edeceğini zanneden kişi hakkında büyük günah sayılmaması gerekir.

Aklı izale eden (içki vb.) maddeleri içmeye gelince, bu fiil büyük günah olmaya lâyıktır. Çünkü akıl da canın korunduğu gibi korunmuştur. Hatta akıl olmadan can bir işe yaramaz. Aklı izale eden şeyleri içme fiiline had cezası getirilmesi de buna çok önem verildiğini gösterir.

Sihir yapmaya gelince, yapılan sihirde küfür varsa yapanı küfre düşürür. Aksi hâlde sihrin büyük günah olması bir cana kıymaya, hastalığa ve benzeri şeylere sebep olmasından kaynaklanır.

Savaştan kaçmak ve ana babaya karşı gelmeye gelince, daha önce geçmiş olan hadisler bu iki eylemin büyük günahlardan olduğunu zaten zikretmektedir.

"Büyük günahlar kesin olarak bilinmediğine göre nasıl olup da şeriat onları zikreder?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Büyük günahın hükmü dünyayla ilgili değildir. İnsanların sürekli olarak korku içinde bulunmaları için büyük günahların kapalı bırakılmaları caiz olmuştur.

“Şahitlik ancak büyük günahlardan kaçınanların yapabileceği bir görevdir. Küçük günahlardan sakınmak ise şahitliğin kabulünde şart değildir. Bu da dünyayla ilgili hükümlerden biridir.” denilirse şöyle cevap veririz:

Biz şahitliğin kabul edilmemesini sadece büyük günahlarla sınırlı tutmuyoruz. İpek elbise giyen, altın yüzük veya takı takan erkek ve altın kaplardan bir şey içen kişinin şahitliğinin kabul edilmeyeceği konusunda görüş ayrılığı yoktur. Bütün bunlar ise icma ile büyük günah değildir. Aksine, insanın çoğu zaman alışkanlıkları sebebiyle kurtulamadığı gıybet, başkasının kusurlarını araştırma, iyiliği emretmeme ve maslahat sınırını aşıp öfke sebebiyle çocuğunu veya hizmetkârını dövme gibi fiiller dışındaki bütün günahlar kişinin adalet sıfatını zedeler. Şahitlikte bu gibi fiilleri işlememiş olmayı şart koşarsak şahit bulmak çok zor olur. Sonra bir kimse, devamlı gıybet eden kişi gibi bu küçük günahları sürekli olarak işlese şahitliği reddedilir.

ÂHİRETTEKİ DERECE VE DEREKELERİN DÜNYADAKİ İYİLİKLERE VE KÖTÜLÜKLERE GÖRE DAĞITILMASI

İnsanlar dünyada derece ve konum bakımından birbirlerinden farklı oldukları gibi âhirette de farklı olacaklar ve dört kısma ayrılacaklardır: Helâk olanlar, azap görenler, kurtulanlar ve kazanç elde edenler.

Bu duruma şu örneği verebiliriz: Hükümdarın birisi bir ülkeyi ele geçirdiği zaman kimilerini öldürür, bunlar helâk olanlardır; kimilerine bir süre işkence edip öldürmez, bunlar azap görenlerdir; kimilerini serbest bırakır, bunlar kurtulanlardır; kimilerine de birtakım lütuf ve bağışlarda bulunur, bunlar kazanç elde edenlerdir. Hükümdar âdil ise onları ancak hak etmelerine bağlı olarak bu şekilde kısımlara ayırır. Hükümdarlığı hak etmesine karşı çıkan ve yönetici olarak onu tanımamakta ısrar edenlerden başkasını öldürmez. Hükümdarlığını kabul etmekle birlikte kendisine hizmette kusuru olanlardan başkasına işkence yapmaz. Hükümdarlığını kabul etmekle birlikte işkence görmesini gerektirecek herhangi bir kusuru olmayan ve bununla birlikte bağışta bulunmayı gerektirecek bir hizmeti de olmayanlardan başkasını serbest bırakmaz. Kendisine hizmet ve yardımda elinden geleni yapanlardan başkasına ise bağış ve lütufta bulunmaz. Sonra kazanç elde edenlere verilen bağışların, hizmetlerinin derecelerine göre farklı olması gerekir. Helâk olanların helâk edilmesi inatçılık ve dik kafalılıklarının derecesine göre ya boynunun vurulması veya ibret olsun diye ceza vermekle olur. Kusurlarının derecelerine göre işkence görenler

hafif veya ağır, kısa veya uzun süreli, çeşitli veya tek bir işkenceye maruz kalırlar.

İnsanlar âhirette de bu şekilde farklı mertebelerde olacaklardır. Kimisi helâk olacak, kimisi bir süre azap görecek, kimisi kurtulup selâm yurdu olan cennete girecek, kimisi de birçok bağış ve ihsana kavuşacaktır.

Bağış ve ihsana kavuşanlar da kendi aralarında Adn, Me'vâ ve Firdevs cennetlerine girenler olmak üzere kısımlara ayrılırlar. Azap görenler ise hadiste belirtildiği üzere[131] az bir miktar azap görenler ile bin seneden yedi bin seneye kadar azap görenler olmak üzere kısımlara ayrılır.

Aynı şekilde, yüce Allah'ın rahmetinden ümit kesmiş helâk olanların da dereceleri birbirinden farklıdır. Söz konusu dereceler taat ve masiyetlerin farklılığına göre olacaktır. Şimdi bu derecelerin nasıl dağıtıldığını zikredelim:

Birinci rütbe: Burada helâk olanlar, yüce Allah'ın rahmetinden ümitsiz olanlar vardır. Çünkü yukarıda vermiş olduğumuz örnekte hükümdarın öldürmüş olduğu kişiler onun hoşnutluğundan ve ikramından ümitlerini kesmişlerdir. Bu derece ancak yüce Allah'ı ve elçisini körü körüne inkâr edip yalanlayanlar içindir. Onlar Rablerinden perdelenecekler, cehennemde ayrılık ateşiyle yanacaklardır. Ayrılık ateşiyle yüreğin çektiği acı, bedenin cehennem ateşinde çektiği acıdan kat kat fazladır. Bu gibi durumlar için şöyle denilmiştir:

Sevenin yüreğindeki arzunun ateşi öyle sıcaktır ki
En sıcak cehennem ateşi onun yanında serin kalır!

Âhiret âleminde de bunun böyle olacağı inkâr edilmemelidir. Çünkü dünya âleminde bir benzeri vardır. Vecde yenik düşüp kendisini ateşe ve ayakları yaralayacak keskin kamış köklerinin üzerine atan ve çektiği acıyı hiç hissetmeyen niceleri görülmüştür. Savaş sırasında öfkesinden köpüren bir adamın yaralandığı hâlde o anda hiçbir acı çekmediğini görürsün. Çünkü öfke kalpte yanan bir ateştir ve gönül yangını bedenin yanmasından daha şiddetlidir. Daha şiddetli olan şey ise daha zayıf olanı hissetmeye engel olur. Kalbi sevdiğinden ayırmak, bedenleri birbirinden ayırmaktan daha çok acı verir. Ancak bu hususu anlayış ve basiret erbabından başkası idrak edemez. Çünkü çocuktan, top ve savlecân[132] oynamak ile sultanlık mertebesi arasında tercih yapması istenmiş olsa savlecân mertebesini tercih eder. Çünkü çocuk, sultanın rütbesini bilmez. Aynı şekilde, midesine düşkün olan

kişiden tatlı yemek ile düşmanlarını kahredip dostlarını sevindirecek güzel bir fiili yapmak arasında tercih yapması istense tatlıyı tercih eder.

Bütün bunların sebebi, varlığı sayesinde nam ve makamın sevildiği mânânın olmayışı, buna karşılık varlığı sayesinde yemeğin lezzetli hâle geldiği mânânın bulunmasıdır. Bu durum, hayvanlık ve yırtıcılık sıfatlarının kendisini esir aldığı kişi hakkında geçerlidir. Henüz bu kişide ancak âlemlerin Rabbine yakın olmaktan zevk alan melekî sıfatlar ortaya çıkmamıştır. Nasıl ki tat alma dilde oluyorsa, bu sıfat da ancak kalpte olur. Kalbi olmayanın ise böyle bir hissi yoktur. Burada kalpten kastımız, şu et parçasından oluşan kalp tahtında oturan sırdır.

İkinci rütbe: Bu, azap görenlerin mertebesidir. Bu kimselerde imanın aslı mevcuttur. Fakat imanlarının gereğini yapma konusunda kusur işlemişlerdir. Kuşkusuz imanın başı tevhiddir. Arzusuna uyan kişi diliyle tevhid ehli olsa da hakikatte değildir. Hiç kimse arzusuna uymaktan kurtulamadığı için bu durum herkesin istikametten ayrılması oranında sahip olduğu tevhidin kemâlini zedeler. Bu da Allah'a yakınlık derecesinin eksik olmasını gerektirir. Her eksikliğin beraberinde ise iki ateş bulunur. Birincisi söz konusu eksiklik sebebiyle elden kaçan kemâlden uzak düşmenin ateşi ve ikincisi cehennem ateşidir. Buna göre dosdoğru yoldan ayrılmış olan herkes iki yönden azap görür. Fakat gördükleri azabın ağırlığı, hafifliği ve farklılığı şu iki şeyden dolayıdır:

a) İmanlarının kuvvetli veya zayıf olması.

b) Arzularına çok veya az uymaları. Genelde her insanda bu iki şeyden birisi bulunur. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*İçinizden oraya* (cehenneme) *uğramayacak hiç kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah'tan sakınanları kurtarırız; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.*" (Meryem, 19/71, 72)

Değişik hadislerden naklettiğimiz üzere insanlardan bazıları sırattan göz kamaştıran bir şimşek gibi geçecek, bazıları cehennemde yedi bin yıl kalacak. Bir an ile yedi bin yıl arasında çok büyük fark vardır.

Görülen azabın ağırlığının üst sınırının sonu yoktur. Alt sınırı ise hesap verirken onu tartışmak suretiyle azap vermektir. Tıpkı hükümdarın, işinde kusur gösterenleri hesaba çekerken hesabını tartışarak işkence edip sonra affetmesinde olduğu gibi… Hükümdar bazen kamçılatmak suretiyle, bazen de başka işkence çeşitleriyle işinde kusur gösterenleri cezalandırır. Azabın süresi ve şiddeti dışında, üçüncü bir şık daha azaba dâhildir ki o da farklı

şekillerde azap etmektir. Çünkü sadece malı müsadere edilerek cezalandırılan kimse ile malı alınıp çocukları öldürülmek, dili, eli ve ayakları kesilmek suretiyle cezalandırılan kimse bir değildir.

Bütün bu farklılıklar âhiret azabı için de geçerlidir ve birçok delil bunu göstermektedir. Söz konusu farklılıklar imanın kuvvetli veya zayıf oluşuna, taatlerin ve günahların az veya çokluğuna göre değişir. Azabın şiddeti işlenen kötülüklerin çirkinliğinin ağırlığına ve çokluğuna göredir. Azabın çokluğu da günahların çokluğuna göredir. Azap çeşitlerinin çokluğu ise günahların çeşitliliğine göredir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir.*" (Mü'min, 40/17); "*Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük işlemişse onu görür.*" (Zilzâl, 99/7, 8) Fakat günahların affedilmesi, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin O'ndan naklettiği şu kudsî hadis sebebiyle daha ağır basmaktadır: "*Rahmetim gazabımı geçti.*"

Âhiretteki derecelerin ve derekelerin yapılan iyiliklere ve kötülüklere bağlı oluşu nakille ve marifet nuruyla bilinen genel bir durumdur. Fakat konunun tafsilatı hadislerin zahir ifadelerine ve düşünme sonucunda varılan zanna dayanmaktadır. Deriz ki, imanın aslını muhkemleştirip bütün büyük günahlardan sakınan, bütün farzları güzel bir şekilde yerine getiren ve yapmakta ısrarcı olmadığı birkaç küçük günahı olan kişinin affedilmesi muhtemeldir. Kur'an nassına göre büyük günahlardan sakınmak küçük günahları siler. Fakat kişinin ashâb-ı yemin veya mukarrebler arasına girmesi imanına ve yakînine bağlıdır. Kişinin imanı ve yakîni az ve zayıfsa mertebesi düşük, çok ve kuvvetliyse yüksek olur.

Mukarrebler de yüce Allah hakkındaki marifetlerinin farklılığına göre farklı sınıflara ayrılırlar. Ariflerin marifet konusundaki derecelerine sınır yoktur. Çünkü marifet denizinin kıyısı bulunmaz. Dalgıç olanlar kuvvetleri oranında o denize dalarlar. Ashâb-ı yeminin en yüksek derecesi, mukarreblerin en düşük derecesidir. Bu, büyük günahlardan sakınan ve farzları yerine getirenlerin hâlidir. Fakat bir büyük günah işlemiş veya İslâm'ın rükünlerinden birini ihmal etmiş olan kişi eceli yaklaşmadan önce nasuh bir tövbe ederse hiç günah işlemeyenlere dâhil olur. Çünkü günahına tövbe eden kimse günah işlememiş gibidir. Yıkanmış elbise aslen kirlenmemiş olan elbise gibidir.

Eğer kişi tövbe etmeden önce ölürse işi karışıktır. Çünkü günahta ısrar etmekteyken ölmesi, özellikle de imanı taklide dayalıysa imanının sarsıntı geçirmesine ve sonunun kötü olmasına sebep olur. Çünkü taklide dayalı

olan iman en küçük bir şüphe ve hayalle çözülmeye açıktır. Kesin bilgiye sahip olan arif, kötü sona düşmesinden korkulacak en son kişidir. Sonra tövbe etmeden ölen kişinin göreceği azap, işlediği büyük günahların çirkinliğine ve ısrarcı olduğu süreye göre değişir. Sonra saf ve budala olan taklitçiler cennete girerler. İşin farkında olan akıl sahibi arifler ise cennetlerin en yüksek yerine konarlar.

Kulların dönüp gidecekleri âhiret yurdundaki mertebelerine dair zikrettiğimiz şey sebeplerin zahirine göre verilmiş bir hükümdür ve doktorun bir hastanın kesinlikle öleceğine ve asla tedavi olamayacağına, başka bir hastanın hastalığının ise hafif ve tedavisinin kolay olduğuna dair verdiği hükme benzer. Bu bir zan veya tahmin olup genellikle doğru çıkar. Bazen doktor farkına varmadan, ölmek üzere olan kişi sağlığına kavuşabilir ve hastalığı hafif olan adamın hiç hissetmeden eceli gelebilir. Bu durum, yüce Allah'ın canlıların ruhlarında yaratmış olduğu gizli sırların ve müsebbibin belirli bir sıraya göre düzene koyduğu sebeplerin anlaşılmazlığının bir sonucudur. İnsanoğlunun söz konusu sebeplerin mahiyetine vâkıf olmaları mümkün değildir.

Âhirette kazanç elde etmek ve helâk olmak da böyledir ve bunların da insanın muttali olamayacağı gizli sırları vardır. Bundan dolayı, yaptığı kötülükler çok olsa bile âsilerin affedilmesi ve zahiren taat ve ibadetleri çok olsa bile itaatkârların Allah'ın gazabına uğraması caizdir. Çünkü bütün bu hususlarda asıl kabul edilen şey takvadır. Takva ise kalptedir ve kalbin hâllerini bazen onun sahibi bile bilemez ki başkası nasıl bilsin?

Üçüncü rütbe: Kurtulanların rütbesidir. Burada kurtulmaktan kastımız saadet bulup kazanç elde etmek değil, sadece selâmete kavuşmaktır. Bu guruba girenler hizmette bulunmadıkları için bir bağış alamadıkları gibi, kusurları olmadığı için azap da görmezler. Bu daha çok delilerin, kâfirlerin ölen çocuklarının ve kendilerine İslam çağrısı ulaşmadığı için marifete kavuşmadan yaşayıp ölenlerin hâline benzemektedir. Bunların ne Allah hakkında marifetleri ne inkârları, ne taatleri ne masiyetleri, ne Hakk'ın huzuruna yakınlık sağlayacak bir vesileleri ve ne de oradan uzaklaşmalarına sebep olacak suçları vardır. Bu grupta olanların arafta[133] bulunmaları uygun görülmüştür.

Dördüncü rütbe: Kazanç elde edenlerin rütbesidir. Kazanç elde edenler, taklit ehli olmayan ariflerdir, Hakk'ın huzuruna yakın olanlar ve önde

gidenlerdir (sâbikûn). Onlar, hiçbir nefsin kendileri için göz aydınlığı olacak hangi nimetlerin saklanmış olduğunu bilmediği kimselerdir. Onlar cenneti değil, Allah'a kavuşmayı ve O'na bakmayı isterler. Onlar, sevgilisine deli divane olan âşığa benzerler. Bu durumda bulunan kişi kendi canından habersizdir ve vücuduna zarar veren hiçbir şeyi hissetmez. Onun sevdiğinden başka bir kaygısı yoktur. İşte onlar gözlerini aydın edecek olana erecekler ve hiçbir insanın kalbine doğmayan şeylere kavuşacaklardır. Derecelerin iyiliklere göre dağıtılması hakkında bu kadar bilgi yeterlidir.

KÜÇÜK GÜNAHLARIN BÜYÜMESİNE SEBEP OLAN ŞEYLER

Bil ki, küçük günahlar şu sebeplerden dolayı büyür:

1- Israrla ve devamlı olarak aynı günahı işlemektir. İbni Abbâs radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Israrın olduğu yerde küçük günah, istiğfarın olduğu yerde büyük günah olmaz.*"

Bil ki, olup bitmiş ve ardından bir benzeri işlenmemiş olan büyük bir günahın affı, kulun işlemeye devam ettiği küçük günahın affından daha muhtemeldir. Buna şu örneği verebiliriz: Su damlaları arka arkaya bir taşın üzerine düştüklerinde taşa etki ederler. Söz konusu damlalar toplanıp tek bir defada taşın üzerine dökülmüş olsalar ona hiçbir etkileri olmaz. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın en sevdiği amel, az da olsa devamlı olanıdır.*"

Faydalı olan amel, az da olsa devamlı olanı olunca, çok olduğu hâlde kesintili olanın kalbi aydınlatma ve arındırmada faydası az olur. Aynı şekilde, az olduğu hâlde devamlı olan günahların kalbi karartmadaki tesiri oldukça büyüktür.

Fakat daha önce işlenmiş küçük günahlar ve ardılları olmadan birden büyük günaha hücum etmek pek az tasavvur edilebilir. Ayartma ve birtakım öncüller olmadan zinakâr pek ender zina eder ve daha önceden bir hasımlık ve düşmanlık olmadan kişi aniden pek nadir adam öldürür. Her büyük günah, küçük günahlar tarafından sarılmıştır. Kişinin aniden bir büyük günah işlediği ve aynı günaha bir daha dönmediği düşünülse belki de affedilme ihtimali, sürekli olarak yinelenen bir küçük günahtan daha çok olur.

2- İşlenen günahı küçük görmektir. Çünkü kul ne zaman işlediği günahın büyük olduğunu düşünse o günah Allah katında küçülür, ne zaman günahını

küçük görse Allah katında büyür. Çünkü işlenen günahı büyük görmek, kalbin ondan kaçınmasının ve hoşlanmamasının bir sonucudur. Söz konusu kaçınma, kişinin o günahtan çok fazla etkilenmesine engel olur. Kişinin, işlemiş olduğu günahı küçük görmesi ona alışkın olmasının bir sonucudur. Bu ise işlenen günahın kalbi çok daha fazla etkilemesine yol açar. Kalp, taatlerle aydınlatılması istenen ve kötülüklerle karartılması yasaklanmış olan bir yerdir. İşte bundan dolayı insan, gaflet hâlinde cereyan eden şeylerden dolayı cezalandırılmaz. Çünkü kalp gaflet anında cereyan eden şeylerden etkilenmez.

(…) Hâris b. Süveyd'in naklettiğine göre Abdullâh b. Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Şüphesiz ki mümin kişi günahlarını hemen üzerine düşecek bir dağ gibi görür. Facir kimse ise günahlarını burnunun üzerine konmuş ve elini şöyle salladığında uçup gidecek bir sinek gibi görür."[134]

Mümin, Allah'ın celâl ve azametini bildiği için günahı kalbinde büyük görür. Mümin, isyan ettiği Rabbin azametine baktığı zaman küçük olanı büyük görmeye başlar. Buhârî'nin naklettiği efrâd hadislerden birinde Enes radıyallâhu anh şöyle söylemektedir: "Sizler öyle işler yapıyorsunuz ki gözünüze kıldan daha önemsiz görünüyor. Oysa biz Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem devrinde o işleri kesin bir şekilde kişiyi helâke götüren şeylerden sayardık."

Bilâl b. Sa'd şöyle söylemiştir: "Günahın küçüklüğüne değil, kime isyan ettiğine bak!"

Sahâbenin yüce Allah'ın celâline dair bilgileri daha mükemmel olduğundan dolayı küçük günahlar onların gözünde yüce Allah'ın celâline nispetle büyük günah olmuştur. Bu yüzden bilgi sahibi bir kişinin işlediği küçük bir günah bilgisiz birinin işlediğinden daha büyük görülür ve birtakım işlerde avamdan olanın yaptığı hata affedilirken arifin aynı şeyi yapması affedilmez. Çünkü günah ve suçun derecesi, suçu işleyenin bilgisi oranında artar.

3- İşlenen küçük günaha sevinmek ve onunla gösteriş yapmak, onu yapma imkânına sahip olmayı bir nimet saymak ve onun şekavet sebebi olduğundan gafil olmak. Küçük günah kul tarafından ne kadar tatlı görülürse o kadar büyür ve kalbini karartmadaki etkisi artar. Hatta günahkârlardan bazıları, onu işlemesi sebebiyle duyduğu aşırı sevinçten dolayı günahıyla övünüp gösteriş yapar. Tıpkı kimisinin dediği gibi: "Filancanın şerefini nasıl beş paralık ettiğimi, kötü işlerini anlatıp onu utandırdığımı ve onu nasıl tahkir ettiğimi görmedin mi?"

Ticaret işiyle uğraşan bir diğeri şöyle der: “Sahte malı müşteriye nasıl gerçekmiş gibi sattığımı ve onu nasıl aldattığımı görmedin mi?” Bu ve benzeri davranışlar küçük günahları büyütür. Çünkü günahlar kişiyi helâk eder. İnsan bir günah işlediği zaman düşmanının ona galip gelmesinden ve yüce Allah’tan uzaklaşmasından dolayı üzülmesi gerekir. Hasta olan kimse, içinde ilacı bulunan bardağın kırılmasına onu içmekten kurtulduğu için sevinirse şifa bulması ümit edilmez.

4- Yüce Allah’ın, kişinin işlediği günahı örtmesine, ona müsamaha gösterip mühlet vermesine aldırmayıp önemsememektir. Oysa kişi, gazap yoluyla yüce Allah’ın onun daha çok günah işlemesi için kendisine mühlet verdiğini bilmez ve günah işleyebilmesinin yüce Allah’ın ona bir inayeti olduğunu zanneder. Böyle düşünmesinin sebebi, yüce Allah’ın mekrinden emin olup O’nunla aldanma tuzaklarını bilmemesidir. Tıpkı yüce Allah’ın buyurduğu gibi: “*Kendi içlerinden; ‘Bu söylediklerimiz yüzünden Allah’ın bize azap etmesi gerekmez miydi?’ derler. Cehennem onlara yeter! Oraya gireceklerdir. Ne kötü dönüş yeridir orası!*” (Mücâdele, 58/8)

5- Önce günah işleyip sonra işlediği günahı başkalarına anlatmak veya başkalarının önünde günah işlemektir. Kuşkusuz bu davranış yüce Allah’ın kulunun üzerine sarkıtmış olduğu örtüyü yırtmak ve işlediği günahtan söz ettiği veya önünde günah işlediği kimselerde kötülük yapma isteğini harekete geçirmek demektir. Bu iki husus, kişinin işlemiş olduğu suça eklenip onu daha da ağırlaştırır. Bir de bunlara başkasını günaha teşvik etme işi eklenirse dördüncü bir suç daha işlenmiş olur.

Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Açıktan günah işleyenler dışında bütün ümmetim affedilecektir. Kişinin gece vakti bir günah işleyip de Allah onu örttüğü hâlde sabah kalkınca ‘Ey filanca, dün gece şöyle şöyle yaptım.’ demesi de açıktan günah işlemeye girer. Oysa Rabbi onu örttüğü hâlde geceyi geçirmişti.*”

Açıktan günah işleyenler, insanlar örtülmüş olmaları yönünden esenlikte oldukları hâlde gizli olarak işledikleri günahları halka anlatanlardır ve bu yaptıklarıyla bütün ayıplarını ortaya dökmüş olurlar. Kulunun günahlarını örtmesinin yüce Allah’ın bir nimeti olduğu sabit olduğuna göre, açıktan günah işlemek veya işlenen günahı insanlara anlatmak bu nimete karşı bir nankörlüktür.

(…) İbni Abbâs radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Ey günahkâr, sakın günahının kötü akıbetinden emin olma! Günahı takip eden şey, onu

yaparsan eğer günahtan daha büyüktür. Sağındaki solundaki kimselerden uyanmadan günah işlemen, işlediğin günahtan daha büyük günahtır. Allah'ın sana ne yapacağını bilmediğin hâlde gülmen, işlediğinden daha büyük günahtır. İşlediğin günaha sevinmen, ondan daha büyük günahtır. İşleyemediğin günah için üzülmen, işlediğin günahtan daha büyük günahtır. Sen günah işlerken rüzgârın kapının perdesini kaldırıp açmasından korkman ve Allah'ın seni görmekte olduğundan dolayı gönlünde hiçbir endişe duymaman, işlediğin günahtan daha büyük günahtır."

6- Günah işleyen kişinin kendisini herkesin örnek aldığı bir âlim olmasıdır. İpek elbise giymesi, yaptıklarının doğru olmadığını söylemeksizin zalimlerin yanında bulunması, insanların şeref ve namuslarına dil uzatması ve cedel (tartışma yöntemleri) ilmi gibi sadece nam kazanma maksadı güdülen ilimlerle meşgul olması örneklerinde olduğu gibi, böyle birinin günah işlediği bilindiği zaman günahı büyür. Bunlar, âlimin örnek alındığı günahlardır ve o ölse de kötülüğü geride kalır ve her yana yayılır. Öldüğünde, günahları da beraberinde ölen kimseye ne mutlu! Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Onların yaptıkları her işi ve bıraktıkları her izi yazarız.*" (Yâsîn, 36/12)

Müslim'in Cerîr b. Abdullâh radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kim İslâm'da güzel bir âdet ihdas ederse o âdetin ve onunla amel edenlerin ecrini alır ve onunla amel edenlerin ecirlerinden de hiçbir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir âdet ihdas ederse o âdetin ve onunla amel edenlerin günahını yüklenir ve onunla amel edenlerin günahlarından da hiçbir şey eksilmez.*"

İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ şöyle söylemiştir: "Bir hata yattıktan sonra ondan dönen âlimin vay başına gelenlere! İnsanlar onun yaptığı hatayı nasıl da taşıyıp her yere götürürler!"

Bir başkası şöyle demiştir: "Bir âlimin hatası geminin delinmesine benzer; kendisi battığı gibi içindekileri de batırır."

İsrâiliyat bâbında anlatılan bir hikâyede şöyle anlatılır: Âlimin birisi ihdas ettiği bidatla insanları doğru yoldan saptırıyordu. Sonra tövbe etti. Bunun üzerine yüce Allah o halkın peygamberine şöyle bir vahiy gönderdi: "O âlime de ki, işlediğin günah benimle senin aranda olsaydı onu muhakkak bağışlardım. Ancak kullarımın içinden saptırıp da cehenneme soktukların ne olacak?"

Buradan ortaya çıktığına göre âlimlerin durumu çok tehlikelidir. Şu hâlde onların yapması gereken iki görev vardır. Birincisi işledikleri günahı bırakmak, ikincisi ise o günahı işlediklerinde gizlemektir. İşledikleri günahı görenlerin onları örnek alarak aynı şeyi yapmaları hâlinde nasıl günah yükleri katlanıyorsa, yaptıkları iyilikleri görüp aynısını yapan insanlar sebebiyle de sevapları katlanır.

Âlimin giyiminde ve para harcamasında orta yolu takip etmesi gerekir. Hatta azla yetinip zorunlu ihtiyaçlarını karşılayarak idare etmesi daha iyidir. Çünkü insanlar doktorun koruyucu hekimlik konusunda söylediklerinden çok onun yaptıklarına bakarlar. Hz. Ali radıyallâhu anh kaba ve kalitesiz giysiler giyer ve şöyle derdi: "Böylesi, Müslüman'ın örnek alması bakımından daha iyidir!"[135] Şa'bî de şöyle söylemiştir: "Eskiden güler ve şaka yapardık. Örnek alınan önderler hâline gelince, artık tebessüm etmemizin bile doğru olacağını sanmıyorum."

Âlim giyiminde, bineğinde ve harcamasında ölçüyü kaçırırsa insanları tehlikeye atmış olur. Çünkü âlimler bazen bunu ancak şüpheli şeylere tevessül ederek veya zalimlerin yanında bulunarak elde edebilirler. Bir âlim (zalim) sultanların yanında bulunmaya ve ne bulursa almaya ruhsat verir de başkaları bu hususta onu örnek alırsa onların günahını da yüklenmiş olur. Bazen de âlimin zalimlerin yanına girip orada bulunmasında bir beis olmadığı hâlde insanlar onun orada bulunuş sebebini anlayamazlar. Bu yüzden âlimin, örnek alınacağı böyle bir eylemi yapmaktan kaçınması gerekir.

Daha önce naklettiğimiz gibi, hükümdarın birisi insanları domuz eti yemeleri için zorluyormuş. Âlim bir adam getirilmiş ve hükümdarın görevlendirdiği yetkili kişi ona demiş ki senin için bir oğlak kestim, ondan ye! Âlim, hükümdarın huzuruna girince söz konusu et kendisine sunulmuş ama yememiş. Bunun üzerine öldürülmesi emredilmiş. Hükümdarın görevlisi ona demiş ki, sana onun oğlak eti olduğunu söylememiş miydim? Bunun üzerine âlim şöyle demiş: Beni örnek alan kişiler bu hâlimi (ne eti yediğimi) nereden bilecekler?

Zikrettiklerimizden anlaşılmış oldu ki âlimlerin iyilik ve kötülük bâbında yaptıkları bütün hareketlerin etkileri kat kat artar. Tövbeyi gerektiren günahların ayrıntılarına dair bu kadar bilgi yeterlidir.

---

[129]. Ahmed, 26031.

[130]. Muhammed b. Ali b. Atıyye Ebû Tâlib el-Hârisî el-Mekkî. *Kûtü'l-Kulûb* adlı kitap ona aittir.

[131]. Söz konusu hadis Hâkim ve *Nevâdiru'l-Usûl* adlı kitabında Tirmizî tarafından Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan nakledilmiş olup içerisinde şu ifade geçmektedir: "*Cehennemde en uzun kalanınız dünyanın yaratıldığı günden kıyamet gününe kadar geçen süre kadar orada kalacaktır ki bu yedi bin yıldır.*"

[132]. Ata binmiş oyuncunun topa vurduğu bir ucu kıvrık sopa.

[133]. Cennet ile cehennem arasındaki bir yer.

[134]. Buhârî, 6308; Müslim, 3, 4, 2744; Ahmed, 3627, 3628, 3629.

[135]. *Hılyetü'l-Evliyâ*, 1/83; *Sıfetü's-Safve*, 1/333.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN:
TÖVBENİN TAMAMLANMASI VE ÖMRÜN SONUNA DEK SÜRMESİNİN ŞARTLARI

Daha önce zikrettiğimiz gibi, tövbe bir azim ve niyet ortaya koyan pişmanlıktan ibarettir. Söz konusu pişmanlık ise işlenen günahların kul ile sevdiği arasında bir engel olduğuna dair bilginin neticesidir. Bu bilgi, pişmanlık ve azimden her birinin bir sürekliliği ve tamamlanması söz konusudur. Bunların tamamlanması için bir alâmet ve sürekliliği için bir şart vardır. Bunların açıklanması gereklidir.

Bilgiye gelince, onunla ilgili inceleme tövbenin sebebiyle ilgilidir ve ileride gelecektir.

Pişmanlık ise sevilen şeyin elden kaçırıldığını hisseden kalbin acı duymasıdır. Bu acının alâmeti uzun süre kederli ve hüzünlü olmak, gözyaşı dökmek ve uzun uzun ağlamaktır. Çocuğunun veya kendisi için çok değerli olan bir kimsenin cezalandırılacağını hisseden kişi uzun süre ağlar ve çektiği acı şiddetli olur. Kişinin nefsinden (canından) daha değerli bir şey var mıdır? Ateşten daha şiddetli bir cezalandırma biçimi var mıdır? Kişinin ceza görmesi için günahlarından daha iyi bir sebep var mıdır? Allah ve elçisinden daha doğru sözlü bir haberci var mıdır?

Bir doktor, kişiye çocuğunun başına gelen hastalığın asla iyileşmeyeceğini söylese o anda üzüntüsü artar. Oysa kişinin çocuğu kendi canından daha değerli olmadığı gibi, doktor da Allah ve elçisinden daha bilgili değildir. Yine, ölüm ateşten daha ağır bir musibet olmadığı gibi, hastalık da ölümü günahların yüce Allah'ın gazabını ve ateşe maruz kalmayı gösterdiği kadar göstermez. Çekilen acı ne kadar çok olursa günahların affedilmesi o kadar çok umulur. Pişmanlığın sahih ve sağlıklı olduğunun göstergesi kalbin yumuşaması ve çok gözyaşı dökmektir. Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Çokça tövbe edenlerle birlikte olun. Çünkü onların gönülleri çok yumuşaktır."

Pişmanlığın sağlıklı olduğunun bir başka göstergesi de işlenen günahların tatlılığı yerine acılığının kişinin kalbinde yer etmesidir. Böylece kişi günaha meyletmek yerine ondan hoşlanmaz ve rağbet etmek yerine kaçınır hâle gelir.

"İnsan mizacı günah işlemeyi arzuladığı hâlde kişi nasıl olup da günahın acılığını hissedebilir?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bilmeden içerisinde zehir bulunan bir bal yiyen ve hasta olan kişiye daha sonra çok açken ve canı tatlı çekerken aynı baldan sunulmuş olsa o baldan, hatta o bala benzediğinden dolayı içinde zehir bulunmayan bütün ballardan kaçınır. İşte, bütün günahların tadının bal tadında ve etkisinin zehir etkisinde olduğunu bilen tövbekâr, günahların acılığını bu şekilde hisseder. Bu sıfat pek az bulunduğundan tövbe ve tövbekârlar da az bulunur. Bu yüzden de neredeyse hep yüce Allah'tan yüz çeviren, günahları hafife alan ve yapmakta ısrar eden insanlar görürsün.

Yukarıda söylediğimiz şey pişmanlığın tam ve eksiksiz olmasının şartıdır. Pişmanlığın ölüme kadar devam etmesi ve daha önce işlememiş olsa bile kişinin bu acılığı bütün günahlarda hissetmesi gerekir. Tıpkı zehirli balı yiyen birisinin, içerisinde o zehirden bulunan soğuk suyu içmekten kaçınması örneğinde olduğu gibi… Çünkü söz konusu kimse baldan değil, onun içindeki zehirden zarar görmüştür. Aynı şekilde, tövbe eden kişi de hırsızlık ve zina olması yönünden yapmış olduğu hırsızlık ve zinadan zarar görmüş değildir. Aksine, yüce Allah'ın emrine muhalefet edip aykırı davrandığı için zarar görmüştür. Bu durum bütün günahlar hakkında geçerlidir.

Pişmanlıktan doğan niyet, yapılan yanlışı telâfi etme iradesi olup o anla ilgilidir ve yapılmakta olan her haram kılınmış fiili bırakmayı ve yönelmiş olunan her farzı yerine getirmeyi gerektirir. Pişmanlığın geçmişle olan ilgisi yaptığı kötülüğü telâfi etmektir. Gelecekle olan ilgisi ise ölünceye kadar ibadetleri yapmaya ve günahları terk etmeye devam etmektir.

Tövbenin geçmişe ilişkin sıhhat şartı, kişinin ergen olduğu ilk güne dönerek yıl yıl, ay ay, gün gün ve nefes nefes ömrünün geçen her anını kontrol edip hangi ibadetleri eksik yaptığına ve hangi günahları işlediğine bakmasıdır. Bir namazı kılmamış veya pis bir elbiseyle kılmış veya niyeti bilmediğinden sahih olmayan bir niyetle kılmışsa hepsini kaza etmelidir. Eğer ne kadarını kaçırmış olduğu konusunda şüphe ederse ergen olduğu günden itibaren hesap edip yerine getirmiş olduğunu kesin olarak bildiği ibadetleri bırakıp kalanları kaza eder. Kişi bu hususta galip zannına ve yaptığı araştırmanın sonucuna göre hareket eder.

Oruca gelince, kasıtlı olarak orucunu bozmuş veya geceden oruca niyet etmemişse bunların toplamını araştırıp kendi içtihadına göre kazasını yapar. Ramazan'da oruç tutmadığı günleri sene içinde kaza etmede ihmalkârlık etmiş ve diğer Ramazan ayı gelmişse daha sonra o günleri kaza edip her gün için ayrıca bir miskini doyurur.

Zekâta gelince, sahip olduğu bütün malları hesaplar ve ergen olduğu andan değil, mülkiyetine sahip olduğu günden itibaren kaç sene geçtiğini sayar. Çünkü çocuğun sahip olduğu malın da zekâtının verilmesi vaciptir. Böylece galip olan zannına göre zimmetinde olduğunu sandığı her malın zekâtını verir.

Hacca gelince, senelerden birinde durumu hacca gitmeye müsait olduğu hâlde gitmeyip sonra iflas etmiş olan kişi, bu ihmalkârlığından dolayı tövbe etsin ve bilsin ki kendisine vacip olan hac zimmetinde bakidir. Bunlar ibadetlerdeki kontrol ve telâfi yollarıydı.

Günahlara gelince, kişinin ergenliğe ulaşmasından itibaren kulak, dil, göz, karın ve sair organlarıyla işlediği günahları kontrol edip araştırması gerekir. Sonra o ana kadar geçirdiği bütün günlerini ve saatlerini incelemeli, bütün günahlarını araştırmalıdır. Bu günahlar içerisinde kendisi ile yüce Allah arasında olup kullardan birisine karşı zulüm ve haksızlık içermeyen harama bakmak, mushafa abdestsiz ellemek, içki içmek, müzik aletlerini dinlemek ve bir bidate inanmak gibi günahların tövbesi bunları yaptığına pişman olmak ve üzülmektir. Sonra kişi, süresi ve çokluğu bakımından günahlarının miktarına bakarak onlardan her biri için münasip bir iyilik yapmaya çalışır ve yaptığı kötülük miktarınca iyilik yapar. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*İyilikler kötülükleri giderir*.” (Hûd, 11/114) Seleften birisi ise şöyle söylemiştir: “Günah işledikten sonra iyilik yap ki onu gidersin. Çünkü eski bir günahı yeni yapılan bir iyilikten daha hızlı yakalayan hiçbir şey yoktur.”

Kişinin müzik aletlerini dinlemeyi Kur’an ve zikir (vaaz) meclislerini dinlemekle, abdestsiz olarak mushafa ellemeyi Kur’an’a saygı gösterip onu çokça okumakla ve bir mushaf yazarak onu vakfetmekle, içki içmeyi helâl olan içecekleri sadaka olarak vermekle telâfi edip örtmesi gerekir. Buna göre her günahın zıddını yaparak onu telâfi eder. Çünkü hastalık ancak zıddıyla tedavi edilir. Bir günah sebebiyle kalbe yayılan her karanlık ancak onun zıddı olan bir iyilik sebebiyle oraya yayılacak nurla ortadan kaldırılır. Günahları silme yolundaki bu tedricî hassaslık, günahları silmede tesiri olsa bile tek çeşit ibadete devam etmekten daha iyidir. Bu, kişi ile Allah arasında olan günahlarla ilgili hükümdü.

Kullara karşı yapılan haksızlık ve zulümlere gelince, bunlarda da aynı şekilde yüce Allah’ın hakkına karşı suç işlenmiştir. Çünkü yüce Allah kullara zulmetmeyi yasaklamıştır. O’nun hakkıyla ilgili olan günahlar pişman olmak, üzülmek ve benzeri şeyleri gelecekte yapmamaya

azmetmek, onlara zıt olan iyilikleri yapmak suretiyle telâfi edilir. İnsanlara eziyet etmek onlara iyilik yaparak, mallarını gaspetmek helâl malından onlara vermekle, şereflerini ve namuslarını lekelemek dindar olanlarını övmekle, adam öldürmek köle azat etmekle telâfi edilir. Çünkü köle azat etmek bir diriltme hareketidir. Çünkü köle kendisi için yok, efendisi için vardır. O hâlde azat etme bir var etme fiilidir ve insanın bundan daha fazlasını yapmaya gücü yetmez. Buna göre bir canı yok etmek, bir başkasını var etmekle telâfi edilir. Bununla bilinmiş oldu ki günahları örtme ve silmede onların zıtlarını yapma yöntemi şeriatta da mevcuttur. Şöyle ki şeriat, adam öldürmenin kefareti olarak köle azat etmeyi öngörmüştür. Kişi bütün bunları yapsa bile kullara haksızlık yapmaktan vazgeçinceye kadar bunlar ona yetmez. Kullara yapılan haksızlıklar ya canlar, ya mallar ya şeref ve namus veya kalpleri üzmek hakkındadır.

Canlar konusunda yapılan haksızlıklara gelince, kişi hata ile bir adam öldürürse hak edenlere diyet öder. Bu diyet ya adam öldüren kişinin kendisi veya âkılesi[136] tarafından ödenir. Eğer kasten adam öldürmüşse o zaman kısas gerekir. Eğer katil bilinmiyorsa, katilin öldürdüğü adamın velisinin yanında onu kendisinin öldürdüğünü itiraf etmesi ve canı hakkında onu hakem yapması gerekir. Bu durumda öldürülenin velisi ya katilin öldürülmesini ister veya onu affeder. Bundan başka bir şeyin yapılması yeterli gelmez. Zina, hırsızlık, içki içmek, yol kesmek ve yüce Allah'ın had cezası koyduğu bir fiili işlemek gibi günahların aksine adam öldürme işini gizlemek caiz olmaz. Sayılan günahları işleyen kimsenin ise tövbe ederken kendisini rezil etmesi, gizlisini açığa vurması ve validen kendisine ceza verilip Allah'ın hakkını almasını talep etmesi gerekmez. Aksine, Allah'ın örtüsüyle örtünmesi gerekir. Kendisine had cezasını uygulamak üzere işlediği günah valiye iletilirse (yargıya taşınırsa) gereği yapılır. Bu durumda kişinin yaptığı tövbe sahih ve Allah katında makbul olur. Bunun delili, Mâiz'in ve Gâmid kabilesinden bir kadının işledikleri günahı itiraf edip nefislerini teslim etmeleridir.

(…) Büreyde radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin yanında otururken Mâiz b. Mâlik denilen bir adam gelerek dedi ki ey Allah'ın peygamberi, ben zina ettim ve beni temizlemeni istiyorum. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ona geri dönmesini emretti, sonra da adamın kabilesine birini gönderip hakkında araştırma yaptırdı. Onlara dedi ki: 'Mâiz b. Mâlik hakkında ne biliyorsunuz? Onda bir kötülük görüyor musunuz, aklından kuşku duyuyor*

musunuz?' Kabilesi dediler ki, onda bir kötülük görmüyoruz ve aklından kuşku duymuyoruz. Sonra Mâiz ikinci kez Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına geldi ve zina yaptığını itiraf etti. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem yine kabilesine adam gönderip aynı şeyleri sordu. Onlar da onda bir kötülük görmediklerini ve aklından kuşku duymadıklarını söylediler. Adam dördüncü kez Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme gelip onun yanında zina yaptığını itiraf edince Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem emretti ve onun için bir çukur kazılarak göğsüne kadar o çukura gömüldü. Sonra da insanlara onu taşlamaları emredildi."[137]

Büreyde radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin yanında otururken Gâmid kabilesinden bir kadın gelerek dedi ki ey Allah'ın peygamberi, ben zina ettim ve beni temizlemeni istiyorum. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ona geri dönmesini emretti. Ertesi gün kadın yine gelip onun yanında zina ettiğini itiraf ederek dedi ki ey Allah'ın elçisi, ben zina ettim ve beni temizlemeni istiyorum. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ona geri dönmesini emretti. Ertesi gün kadın yine geldi ve onun yanında zina ettiğini itiraf ederek dedi ki: 'Ey Allah'ın peygamberi, beni temizle. Belki de Mâiz b. Mâlik'i geri gönderdiğin gibi beni de geri göndermek istiyorsun, vallahi ben hamileyim!' Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bunu duyunca doğuruncaya kadar gidip beklemesini emretti. Kadın doğurunca çocuğunu taşıyarak geldi ve dedi ki ey Allah'ın peygamberi, işte çocuğu doğurdum. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ona dedi ki, git ve sütten kesilinceye kadar çocuğunu emzir. Çocuk sütten kesilince kadın elinde bir parça ekmek bulunan çocuğuyla tekrar geldi ve dedi ki ey Allah'ın peygamberi, işte çocuğu sütten kesip geldim. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem çocuğun Müslüman bir adama verilmesini, sonra da kadın için bir çukur kazılmasını emretti. Kadın için bir çukur kazıldı ve göğsüne kadar çukura gömüldü. Sonra insanlara onu taşlamaları emredildi. Hâlid b. Velîd elinde bir taşla öne çıkıp kadının başına o taşı attı. Bu sırada Hâlid'in yanağına kan sıçrayınca kadına sövdü. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, onun kadına sövdüğünü işitince şöyle buyurdu: 'Yavaş ol ey Hâlid, ona sövme! Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki bu kadın öyle bir tövbe etti ki meks*[138] *sahibi öyle bir tövbe etmiş olsa bağışlanırdı!' Sonra kadının cenaze namazının kılınmasını ve defnedilmesini emretti."*[139]

Namuslu bir kadına zina iftirası atmanın cezası da böyledir ve hak sahibinin hakem tayin edilmesi gerekir. Kişinin gasp, hıyanet, alışverişte aldatma, sahte mal ve para vermek veya işçinin ücretini eksik ödemek yoluyla yaptığı haksızlıklarda verdiği bütün zararı telâfi etmesi gerekir. Mal sahibinin çocuk olması hâlinde, velisinin malın bir kısmında yaptığı ihmalkârlık ergen olduğunda çocuk tarafından telâfi edilir. Çünkü malî haklar konusunda çocuk ile ergenler eşittir. O hâlde kişi hesaba çekilmeden önce kendisini hesaba çekmelidir. Tıpkı Hz. Ömer radıyallâhu anhın söylediği gibi: “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, tartılmadan önce kendinizi tartın.”

Kişi haksızlık yaptığı kişilerin adını yazsın ve onları arayıp bularak haklarını ödeyip helâllik istesin. Bunu yapmak zalimler ve tüccarlar için oldukça zordur. Çünkü onlar iş veya alışveriş yaptıkları herkesi veya onların mirasçılarını arayıp bulamazlar. Ancak onların her biri gücü yettiği kadar bunu yapmalıdır. Haksızlık yaptığı kimseleri bulamazsa geriye yapacağı tek şey kalır, o da kıyamet gününde kısas yoluyla kendisinden alınıp haksızlık yaptığı kişilerin terazisine konulmak üzere bol bol iyilik yapmaya bakmalıdır. Çünkü yapmış olduğu iyilikler haksızlıkları karşılamaya yetmezse haksızlığa uğrayanların kötülüklerinden bir kısmı alınarak onun kötülüklerine eklenir. Bütün bu saydıklarımız kişinin zimmetinde yer alan haksızlıkların hükümleriydi.

Haksız yere alınan ve hazırda bulunan malların ise sahibi bilinenlerinin sahiplerine geri verilmesi gerekir. Sahibi ve mirasçıları bilinmeyen mallar ise sadaka olarak dağıtılır. Helâl ile haram mal birbirine karışmışsa Helâller ve Haramlar kitabında açıklandığı üzere içtihat ederek haram miktarın ne kadar olduğunu öğrenir, sonra da o miktarı sadaka olarak dağıtır.

Kalpleri üzmek ve insanların hoşlanmadıkları şeyleri yüzlerine karşı söylemek suretiyle işlenen suçlarda kişiler aranıp bulunarak kendilerinden helâllik alınmalı ve suçun ne olduğu onlara söylenmelidir. Çünkü üstü kapalı bir helâllik isteme yeterli değildir. Belki hakkında suç işlenen kişi onu öğrendiğinde hakkını helâl etmek istemeyebilir. Fakat gizli kusurlarından birini söylemek veya cariyesiyle zina yapmak gibi, işlenen suç dile getirildiğinde kişinin üzüntüsü artacaksa o zaman söylememek gerekir. Bu durumda karşı tarafa nazik davranıp iyilik yapmaya gayret etmeli, sonra da helâllik istemelidir.

Haksızlığa uğrayan alacaklı kişi ölmüşse telâfi fırsatı elden kaçmış olur. Bu durumda yapılmış olan haksızlık telâfi edilemez ve yapılması gereken

şey kıyamet günü bedel olarak alınmak üzere bolca iyilik yapılmalıdır. Kişi ancak terazide iyilikleri ağır bastığı zaman kurtulacaktır. Ebû Saîd'in naklettiği ve yüz kişiyi öldürdükten sonra iyilik yapacağı yere bir karış daha yakın yerdeyken ölen ve bağışlanan adamdan söz eden hadis bu gerçeği göstermektedir. Yukarıda bu hadisi zikretmiştik. Kurtuluşun bir miskal bile olsa iyiliklerin ağır basmasıyla gerçekleşeceği buradan anlaşılmaktadır. O hâlde tövbe eden kişinin iyiliklerini çoğaltması gerekir. Bu, geçmişe ilişkin azim ve niyetin hükmüdür.

Geleceğe ilişkin azim ve niyete gelince, yüce Allah ile sağlam bir akit yapmak ve bir daha ne yapmış olduğu günahlara ne de benzerlerine dönmeyeceğine dair O'na sağlam bir şekilde söz vermektir. Tıpkı mesela meyvenin kendisine zarar vereceğini bildiğinden, hastalığı süresince meyve yememeye kesin bir şekilde azmeden hasta örneğinde olduğu gibi… Kuşkusuz bu azim anlık olarak gerçekleşir. Her ne kadar bir sonraki zaman diliminde arzusunun kişiye galip geleceği tasavvur edilse bile kişinin azmi o anda gerçekleşip pekişmedikçe tövbe etmiş sayılmaz. Bunların, tövbekârın işinin başında tamamlanması ancak uzlete çekilmesi, susması, az yemesi, az uyuması ve helâl gıda temin etmesi durumunda tasavvur edilebilir. Kişinin miras kalmış helâl bir malı veya kendisine yetecek kadar para kazanmasını sağlayacak bir mesleği varsa bunlarla yetinsin. Çünkü günahların başı haram lokma yemektir. Haram yemekte ısrar edip helâlle yetinmeyen ve şüpheli şeyleri terk etmeyen, arzu duyduğu yiyecekleri ve giyecekleri bırakamayan kişi nasıl tövbekâr olabilir?

Büyüklerden birisi şöyle demiştir: "Bir arzusunu terk etme konusunda samimî olup Allah için nefsiyle bu konuda yedi kere (veya sene) mücahede eden kişi o arzuyla bir daha imtihan edilmez." Bir başkası ise şöyle söylemiştir: "Bir günahtan tövbe edip yedi sene istikamet üzere olan kişi bir daha o günahı işlemez."

Yapacağı şeyleri bilmeyen tövbekârın görevlerinden biri de istikamet üzere olmaya devam edebilmesi için gelecekte ne yapıp yapmaması gerektiğini öğrenmektir. Uzleti tercih etmezse tam anlamıyla istikamet üzere olamaz. Kişi bazı günahlarından tövbe ederse bir gruba göre bu tövbe sahih ve geçerlidir. Diğer bir gruba göre ise sahih değildir.

Biz diyoruz ki kişi ya büyük günahlardan tövbe edip küçüklerinden etmez ya küçük günahlardan tövbe edip büyüklerinden etmez veya bir kısım büyük günahından tövbe edip diğerlerinden etmez. Eğer büyük günahlarından tövbe etmişse bunu yapması mümkündür. Çünkü bunlar

Allah katında daha ağır günahlardır. Diğerlerinden daha ağır olduğuna inanarak büyük günahlarının bir kısmından tövbe etmişse bu da mümkündür. Tıpkı adam öldürmek ve zulmetmek günahlarından tövbe edip yüce Allah ile kendisi arasında cereyan eden günahları ihmal eden kimse gibi… Çünkü kişinin Allah ile kendisi arasında kalan günahların affedilme umudu fazladır.

Kişi bazen tövbe ettiği günahın diğerlerinden ağır basması sebebiyle bütün kötülüklerin anası olan içki içmek gibi bir kısım büyük günahlardan tövbe edip diğerlerini ihmal edebilir. Büyük bir günahı işlemekte ısrar ettiği hâlde küçük bir günahından tövbe etmesi de mümkündür. Çünkü kişi bazen bazı günahlarında şeytana galip gelmeyi ister ve bunun şeytana yenik düştüğü başka bir günahına kefaret olmasını umar. İşte bundan dolayı fasık kişi bazı günahlarını silmek veya cezasının hafiflemesi maksadıyla oruç tutup namaz kılar. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Günahına tövbe eden, günah işlememiş kimse gibidir.*" Burada Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem "günahlarına tövbe eden" dememiştir. Çünkü zikrettiğimiz hususla "Şu küpten değil de bu küpten şarap içmeye tövbe ediyorum." sözü arasında fark vardır. Çünkü şarap küpleri, onlara duyulan arzu ve Allah'ın gazabına maruz bırakma konusunda birbirlerine benzerler. Fakat bunun aksine, Allah'ın gazabını gerektirmeleri bakımından aralarında fark olduğu için kişinin şarap içmeye tövbe edip nebîz[140] içmeye etmemesi caizdir. Yine, kişi günahın çoğundan tövbe edip azından etmeyebilir. Çünkü günahın çokluğu cezanın da çok olmasına etki eder.

Bu anlattıklarımızdan ortaya çıktığına göre, kişinin bir şeye tövbe edip de benzeri başka bir şeye tövbe etmemesi mümkün değildir. Aksine, kişinin tövbe ettiği şeyin ya masiyetin ağırlığı veya arzunun galip gelmesi konusunda içinde bulunduğu hâle aykırı olması gerekir.

"İki kişi farz edelim ve bunlardan birinin nefsi günaha istek duymaz hale gelmiş, diğerinin nefsi ise günaha istek duymakla beraber onunla mücahede eder olsun, bu iki kişiden hangisi daha üstündür?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Âlimler bu hususta görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Doğrusu şöyle söylemektir: Nefsi günah işlemeye istek duymaz hâle gelen kişinin iki hâli vardır. Birincisi; günaha istek duymamanın, sadece arzunun kendisine dair bir durgunluktan kaynaklandığı hâldir. Nefsiyle cihat eden kişi böylesinden

daha üstündür. Çünkü günahı mücahede etmek suretiyle yakîninin kuvvetine dayanıp dininin arzusuna galip gelmesiyle terk etmiştir.

İkincisi ise günah işlemeye istek duymamanın, yakîn kuvveti ve geçmişte yaptığı samimî mücahededen kaynaklandığı hâldir. Çünkü bu durumdaki kişinin samimiyeti, arzusunun kabarmasını sindirip şeriatın edebine uyacak dereceye ulaşmıştır. Bu kimsenin arzusu ancak dinden gelecek bir işaretle harekete geçer hâle gelmiş, dinin ona egemen olmasıyla durulmuştur. Böyle bir kişi, arzusunun kabarmasıyla uğraşan ve onu sindirmeye çalışan mücahede erbabından daha yüksek rütbede bulunur.

Bir kimse “Nefsiyle mücahede eden kişinin cihat üstünlüğü vardır.” derse şöyle cevap veririz:

Cihadın bizatihi kendisi maksat değildir. Aksine, asıl maksat kişiyi kendi arzularına sürüklememesi ve din yoluna girmeye engel olmaması için düşmanın hırsını ve tamahını kesmektir. İnsan düşmanı yendiği zaman işi başarmış olur. Kişi mücahedeye devam ettiği sürece henüz başarı elde etme yolundadır. Bu, düşmanı yenip onu esir almış kişi ile savaş safında cihat etmekle uğraşan ve nasıl kurtulacağını bilmeyen kişinin durumlarına benzer. Bazıları, en yüce gayenin cihat olduğunu zannetmişlerdir. Oysa bu yanlıştır. Cihattan maksat, yoldaki engellerden kurtulmaktır. Diğer bazıları ise arzuları sindirip onları bütünüyle ortadan kaldırmanın asıl maksat olduğunu sanmışlardır. Bazıları da bunu denemiş ve âciz kalıp “bunu yapmak imkânsız” diyerek şeriatı yalanlamış ve ibâha (her şeyin serbest olduğunu savunan düşünce) yoluna girmiştir. Bütün bunlar cahilliktir. Bu konuları Nefis Terbiyesi kitabında açıkladık.

“Birisi işlediği günahı unutup hakkında hiç düşünmeyen, diğeri ise günahını gözünün önüne getirip sürekli onu düşünerek pişmanlıktan yanan iki tövbekârdan hangisinin üstün olduğunu düşünüyorsun?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Eski âlimler bu konuda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bir kısmı gerçek tövbenin işlenen günahı gözünün önüne koymak olduğunu, diğer bazıları ise gerçek tövbenin işlenen günahı unutmak olduğunu söylemişlerdir. Bize göre her iki grubun haklı olduğu noktalar vardır. Ancak bu haklılık iki farklı hâle göre geçerlidir. İşlenen günahı düşünmek, hatırlamak ve ondan dolayı acı duymak yolun başında olan (müptedi) hakkında bir mükemmelliktir. Çünkü yolun başındaki adam günahını unutursa pişmanlıktan dolayı fazla yanmaz ve bu yüzden istikamet yoluna girme konusunda iradesi ve hevesi

kuvvet bulmaz. Ayrıca bu durum, onun aynı günaha düşmesine engel olan hüznünü ve korkusunu ortadan kaldırmış olur.

Fakat bunlar yola girmiş olan kişiye göre eksikliktir. Çünkü vuslatın ilk emareleri ortaya çıktığında ve marifet ışıkları görünmeye başladığında bunlara garkolur ve geçmişte işlediği günahlara dönüp bakacak mecali kalmaz.

Deriz ki tövbenin devamlı olmasının şartı, kişinin rağbet ve hevesinin artması için âhiret nimetlerini çokça düşünmesidir. Tövbe eden genç biriyse, huriler ve saraylar gibi dünyada bir benzeri bulunan nimetleri çok fazla düşünmemesi gerekir. Çünkü bunları düşünmek bazen hevesini harekete geçirir ve dünyadakini istemesine sebep olur. Yapılması gereken sadece yüce Allah'ı seyretmeyi düşünmektir. Çünkü yüce Allah'ı seyretmenin dünyada bir benzeri yoktur. Aynı şekilde, işlenen günahı hatırlamak da bazen insanın arzusunu harekete geçirebilir ve yolun başında olan adam bundan zarar görür. Bu durumda günahını unutmak onun için daha iyi olur.

TÖVBENİN DEVAMI KONUSUNDA KULLARIN KISIMLARI

Tövbekârlar dört tabakaya ayrılırlar:

1- İsyankâr adam tövbe eder ve ömrünün sonuna kadar tövbesini bozmadan istikamet üzere yoluna devam eder, yaptığı günahları telâfi etmeye çalışır ve genelde insanların uzak duramayacağı küçük hata ve günahlar dışında önceden işlemiş olduğu günahları tekrar etmeyi içinden bile geçirmez. Tövbede istikamet işte budur ve bu tövbenin sahibi hayırlarda yarışan kimsedir. Bu tövbeye "nasuh tövbe" adı verilir ve bu nefsin ismi "mutmainne", yani mutmain olmuş, huzura ermiş nefistir. Bu grupta olan kişiler arzulara meyletme bakımından farklı özellikler gösterirler. Kimilerinin arzusu marifetin kahrı altında sükûnete ermiş ve meyli durulmuştur. Kimisi ise nefsiyle çekişir ve onunla mücahede etmekle meşgul olur.

2- Ana ibadetler ve büyük günahlar konusunda istikamet yolunu tutan tövbekârdır. Fakat kasıtsız olarak bazı günahlara bulaşmıştır. Ancak o günahları işlemeye niyeti olmaksızın hayatın akışı içerisinde onlarla müptela olmuştur. Bu günahlardan birini işlediğinde nefsini kınayarak yaptığına pişman olur ve kendisini bu günahlara düşürecek durumlardan kaçınmaya azmeder. Bu, "levvâme" olan, yani kendisini sürekli olarak

kınayan nefistir. Çünkü söz konusu nefis, kendisini çirkin hâllere maruz bıraktığı için sahibini kınar. Bu da birinci tabakadan aşağıda olsa da yüce bir rütbedir ve tövbekârların en yaygın hâlidir. Çünkü insanoğlunun hamurunda kötülük vardır ve ondan kurtulmak pek nadirdir. İnsanın bütün gayreti, iyiliklerinin kötülüklerinden fazla olması ve böylece terazisindeki iyilikler kefesinin ağır basması için çalışmaktır. Kötülükler kefesinin tamamen boş olması ise mümkün değildir. Bu kimselere yüce Allah güzel bir vaatte bulunarak şöyle buyurmuştur: "*Ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince, bil ki Rabbin affı bol olandır.*" (Necm, 53/32) Nefis ona alışmaksızın küçük bir günahı işlemek, affedilmiş olan ufak tefek kusurlardandır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Onlar bir kötülük yaptıklarında ya da nefislerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen istiğfar ederler.*" (Âl-i İmrân, 3/135)

Yüce Allah burada, nefislerine zulmetmiş oldukları hâlde pişman oldukları ve nefislerini kınadıkları için onları övmektedir. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözü de buna benzer bir rütbeye işaret etmektedir: "Şüphesiz ki yüce Allah imanlı, günahlarla imtihan edilen ve sürekli tövbe eden kulu sever." Yine, bir başka hadisinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Mümin başağa benzer; bazen yere doğru eğilir, bazen de dik durur.*"

Bütün bunlar, hata kabilinden olan küçük bir günahın tövbeye noksanlık vermeyeceğini ve sahibini günah işlemekte ısrar edenlerin derecesine çıkarmayacağını gösteren kesin delillerdir. Böyle bir hatayı işleyen adamın tövbe edenler derecesinde olamayacağını söyleyip onu ümitsizliğe düşüren kişi, belirli bir zaman diliminde dersini tekrar etmede ihmalkârlık gösterdiği için fıkıh öğrencisine fakih olamayacağını söyleyip onu ümitsizliğe düşüren adama benzer. Bu durum, fakihteki bir eksikliği gösterir. Çünkü fakih, arada sırada görevlerini yapmada ihmalkârlık gösteren ve durgunluğa maruz kalan insanların ebedî saadetten mahrum kalacaklarını söyleyerek onları ümitsizliğe düşürmez. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Onlar kötülüğü iyilikle savarlar…*" (Kasas, 28/54) Yüce Allah burada, onları kötülük yapmamakla nitelemedi. Tevrat'ta şöyle denilmiştir: "Âdemoğlu sürekli hata eder. Hata edenlerin en hayırlısı ise hatasından dönüp bağışlanma dileyenlerdir."

3- Tövbe edip bir süre istikamet üzere devam ettikten sonra bazı günahlar konusunda arzuya yenik düşerek onu sindirmekten âciz kaldığı için günahı

işlemektir. Ancak bunu yapan kişi ibadetlerini ve taatlerini yapmaya ve kudreti ve arzusu olmakla birlikte birçok günahı işlememeye devam etmektedir. Burada ise onu sadece bir veya iki arzu yenilgiye uğratmıştır ve o yüce Allah'ın bu arzuları sindirmek için kendisine kudret vermesini ve onların şerrinden kendisini korumasını çok ister. Arzusuna uyarak günahı işledikten sonra pişmanlık duyar ancak o günahtan tövbe edeceği konusunda kendi kendine söz verir. Bu nefse "müsevvile" adı verilir ve bu nefsin sahibi, yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdendir: "*Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar.*" (Tevbe, 9/102)

Taat ve ibadetlere devam etmesi ve işlediği günahlardan hoşlanmaması yönünden bu kimsenin durumu ümit vericidir. Allah'ın onun tövbesini kabul etmesi umulur. Tövbesini yarına bırakıp ertelemesi yönünden ise akıbeti tehlikelidir. Bazen tövbe etmeye fırsat bulamadan bu dünyadan göçebilir. Günah peşin işlenip tövbe veresiye olursa bu durum başarısızlık ve mağlubiyet alâmetidir.

Sehl b. Sa'd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kişi cehennem ehlinin amelini yapar ama cennet ehlindendir. Bir başkası da cennet ehlinin amelini yapar ama cehennem ehlindendir. Ameller hiç şüphesiz akıbetlere göredir.*"

Buna göre akıbetten korkmak gerekir. Her nefes, son nefestir. Çünkü her nefesten sonra ölmek mümkündür. O hâlde bu adam nefeslerini kontrol etsin ve yasaklanmış bir fiili işlemekten sakınsın.

4- Tövbe edip bir süre istikamet üzere devam ettikten sonra, içinden tövbe etmeyi geçirmeksizin ve yaptığı fiile üzülmeksizin tekrar günahlara dalmaktır. İşte böyle yapan kişi, günahta ısrar edenler sınıfına girer ve nefsi kötülüğü emreden nefistir. Bu kişinin kötü akıbete düşmesinden korkulur. Eğer tevhit inancı üzere ölürse bir süre yandıktan sonra bile olsa cehennemden kurtulması umulur. Kimsenin bilmediği gizli bir sebepten dolayı böyle bir kişinin umumî af kapsamına girmesi imkânsız değildir. Tıpkı bir adamın hazine bulmak için bir harabeye girip orada hazineyi bulmasının imkânsız olmadığı gibi… Fakat buna güvenmek doğru olmaz. Çünkü "Allah, Kerim'dir ve hazineleri sonsuzdur, benim işlediğim günah O'na zarar vermez." diyen kişinin bir dinar kazanmak için gemiye binip başka yerlere gittiğini görürsün. Kendisine "Madem ki Hak Kerim'dir, o hâlde evinde otur, belki sana rızık gönderir." diyen kişiyi cahillikle suçlayarak şöyle der: "Rızıklar ancak kazanma yoluyla elde edilir." İşte o

zaman ona şöyle denilir: “Öteki hayatta kurtuluş da kazanma yoluyla elde edilir!”

BİR GÜNAHA DÜŞEN TÖVBEKÂRIN YAPMASI GEREKENLER

Böyle bir şey yapan kişinin hemen tövbe etmesi, pişman olması ve yaptığı kötülüğü daha önce söylediğimiz gibi onun zıddı olan bir iyilikle telâfi edip gidermesi gerekir. Arzusunun galip gelmesi sebebiyle nefsi o günahı terk etme niyeti konusunda kendisine yardımcı olmazsa iki vacipten birisini yapmaktan âciz kalmış olur. Ama bu durumda ikinci vacibi yapmaması gerekmez. İkinci vacipten kastımız, işlediği günahı silmek için bir iyilik yapmaktır. Böylece iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırmış olanlar sınıfına girmiş olur.

Kötülükleri silip gideren iyilikler ya kalple ya dille veya uzuvlarla yapılır. O hâlde, bu amaçla yapılacak olan iyilik, işlenen kötülüğün mahallinde ve onun sebepleriyle ilgili şeylerde yapılmalıdır.

Kalple yapılacak olan iyilik, affedilmek için yüce Allah’a yalvarıp yakarmakla ve O’nun önünde efendisinden kaçan suçlu bir köle gibi boyun bükmekle olur.

Dille yapılacak iyilik, “Rabbim, muhakkak ki ben nefsime zulmettim, beni bağışla.” örneğinde olduğu gibi, işlenen zulmü itiraf edip bağışlanma dilemekle olur.

Uzuvlarla yapılacak olan iyilik, çeşitli ibadet ve taatlerde bulunmak ve sadaka vermekle olur.

Pişman olduktan sonra günahın silinmesini sağlaması umulan fiillerden birisi de iki rekât namaz kılıp istiğfar etmektir. (…) Hz. Ebû Bekir radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Bir günah işledikten sonra güzel bir şekilde abdest alarak iki rekât namaz kılan ve yüce Allah’tan bağışlanma dileyen kişi bağışlanır.*”[141]

İbni Mes’ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Ben Allah’ın kitabında öyle iki âyet biliyorum ki bir günah işleyip onları okuyan, sonra da yüce Allah’tan bağışlanma dileyen her kul bağışlanır. O iki âyet şunlardır: ‘*Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah’tan bağışlanma dilerse, Allah’ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulacaktır.*’ (Nisâ, 4/110); ‘*Onlar bir kötülük yaptıklarında ya da nefislerine zulmettikleri zaman Allah’ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen bağışlanma dilerler.*

Günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler.' (Âl-i İmrân, 3/135)"

---

[136]. Âkıle; kişinin baba tarafından diyet ödemeye ortak olan akrabalarıdır.

[137]. Ahmed, 22942; Müslim, 23, 1695; Ebû Dâvûd, 4434; Dârimî, 2320; Nesâî, *Kübrâ*, 7202; Ebû Avâne, 6294; Tahâvî, Şerhu Meâni'l-Âsâr, 3/143, 144.

[138]. Meks; Öşür toplayan memurun almış olduğu vergidir. Genelde bu kelime zalimlere yardım eden birtakım adamların alışveriş sırasında almış oldukları haksız paradır.

[139]. Ahmed, 33949; Müslim, 23, 1695; Ebû Dâvûd, 4434; Ebû Avâne, 6296; İbni Abdilberr, *Temhîd*, 24/132.

[140]. Herhangi bir meyvenin bir miktar kaynatılıp mayalanmaya bırakılmasıyla elde edilen bir çeşit içecek, şıra. Ekşimiş olanını içmek haramdır.

[141]. Ahmed, 2; Humeydî, 4; İbni Mâce, 1395; Ebû Ya'lâ, 12.

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN:
TÖVBE İLACI VE GÜNAHTA ISRAR ETMENİN TEDAVİSİ

İnsanlar ikiye ayrılırlar. Birincisi nefsinin arzularına meyli olmayan, iyilik yaparak ve kötülükten kaçınarak yetişmiş gençlerdir. Hafız Abdülvehhâb'ın (…) Ukbe b. Âmir radıyallâhu anh yoluyla bize nakletmiş olduğu şu hadiste zikredilen de onlardır: "*Rabbimiz Tebâreke ve Teâlâ nefsinin arzularına meyli olmayan gençleri beğenir.*"[142] Böylesi gençler çok azdır ve nadir bulunur.

İkincisi ise günah işleyenlerdir. Sonra bunlar günah işlemekte ısrar edenler ile tövbe edenler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bizim buradaki maksadımız günahta ısrar etmenin ilacını ve tedavisini açıklamaktır.

Bil ki, hastalığı tanımayan kimse tedaviyi bilemez. Çünkü tedavinin, hastalığın sebeplerine zıtlık teşkil etmekten başka bir anlamı yoktur. Her hastalık bir sebepten meydana gelir ve tedavisi o sebebi çözüp ortadan kaldırmakla gerçekleşir. Bir şey ise ancak zıddı ile ortadan kalkar. Günahta ısrar etmenin gaflet ve arzudan başka sebebi yoktur. Gafletin ilimden başka ve arzunun da ona yönelten sebepleri kesmeye sabretmekten başka zıddı yoktur. Gaflet bütün günahların başıdır.

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Onlar gafillerdir. Hiç şüphesiz onlar âhirette ziyana uğrayanların ta kendileridir.*" (Nahl, 16/108, 109)

O hâlde tövbenin, ilmin tatlılığı ve sabrın acılığı ile yoğrulan macundan başka ilacı yoktur, tıpkı şekerin tatlılığı ile sirkenin ekşiliğinin sekencebînde bir araya geldiği gibi… Bu iki etken maddenin bir araya gelmesiyle safrâyı harekete geçiren sebepler ortadan kalkar.

Bu ilacın ilim ve sabırdan oluşan iki esas maddesi olduğuna göre, bunları açıklamak gerekmektedir. Hastanın bazı şeyleri kabul etmesi gerekir:

1- Genel olarak hastalığın ve sağlığın, sebepleri yaratanın düzenlemiş olduğu kanunlara göre tercih ve iradeyle ulaşılan birtakım sebepleri olduğunu kabul etmektir. İşte bu, tıbbın aslına inanmaktır. Çünkü bunları kabul etmeyen kişi tedavi ile uğraşmaz. Bizim anlattığımız konuda ise

bunun karşılığı şeriatın aslına iman edip inanmaktır ki o da şudur: Âhiret saadetinin sebebi taat ve ibadet, bahtsızlığın sebebi ise masiyet ve günahtır.

2- Hastanın, belirli bir doktor hakkında onun tıbbı bildiğine, uzmanlığına ve haber verdiği şeylerde samimî ve doğru sözlü olduğuna inanması gereklidir. Çünkü kişinin tıbbın aslına inanmasının, bu inancı olmaksızın tek başına ona bir faydası olmaz. Bizim anlattığımız konuda ise bunun karşılığı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi tasdike dair bilgi ve onun her söylediğinin hak olduğuna inanmaktır.

3- Perhizi bıraktığında korkuya düşmesi için, zararlı şeyleri yememesi konusunda doktorun yaptığı tavsiyelere uyması gerekir. Böylece kişinin duyacağı şiddetli korku onun sağlığını koruyucu önlemleri almasına ve perhize uymasına yol açar. Bu durumun dindeki karşılığı ise takvayı teşvik eden, günah işlemeye ve arzulara uymaya karşı uyaran âyetlere ve hadislere kulak verip uymaktır. Bir de bütün bunları hiç şüphe duymaksızın kabul etmektir ki böylelikle sabrı takviye eden korku harekete geçebilsin.

4- Hastalığına mahsus şeylerde ve korunması lazım gelen hususlarda doktorun tavsiye ve önerilerini yerine getirmelidir. Her hastanın her şeyden perhiz etmesi şart değildir. Aksine, her hastalığın ona has bir bilgisi ve ilacı vardır. Bunun dindeki karşılığı ise her müminin ona has bir günahı veya günahları olmasıdır. Müminin, yapmış olduğu eylemin günah olduğunu, sonra da onun âfetlerini ve dine ne kadar zarar verdiğini, sonra o günahtan nasıl uzak durabileceğini, sonra da geçmiş günahlarını nasıl telâfi edip silebileceğini bilmeye şiddetle ihtiyacı vardır. Bunlar, din tabiplerinin uzmanlık alanına giren bilgilerdir. Söz konusu tabipler âlimlerdir.

İsyankâr olan kimse isyan ettiğini bilirse doktordan, yani âlimden bunun ilacını ve tedavisini istemesi gerekir. Eğer işlediği fiilin bir günah olduğunu bilmiyorsa âlime düşen de ona bunu öğretmektir. Bu ise âlimlerin her memlekette insanlara dinlerini öğretmeleri, onlara fayda ve zarar verecek şeyleri anlatmalarıyla gerçekleşir. Çünkü kalpleri hasta olanlar hastalıklarını bilmezler. Bu görevi yapmak bütün âlimlere farz-ı ayındır. Sultanlara düşen görev ise her şehir ve mahalleye insanlara dinlerini öğretecek dindar bir fakih tayin etmektir. Çünkü insanlar cahil olarak doğarlar ve İslâm davetinin anne babalara ve çocuklara ulaştırılması gerekir. Kalbi hasta olanlar, bedenleri hasta olanlardan daha çoktur. Âlimler birer doktordur. Sultanlar ise hastane yöneticileridir. Tedavi olmayı kabul etmeyen her hasta, şerrinden kurtulmak için sultana teslim edilir, tıpkı delinin ona mukayyet

olması için kayyıma teslim edilmesi gibi… Kalp hastalığının beden hastalığından fazla olması üç sebebe bağlıdır:

a) Kalbi hasta olan hasta olduğunu bilmez.

b) Kalbi hasta olanın akıbeti, bedeni hasta olanın aksine bu dünyada müşahede edilmez. Çünkü bedeni hasta olanın akıbeti insan tabiatının ürktüğü gözle görülen bir ölümdür. Ölümden sonrası görülmez. Bundan dolayı işleyen kimse akıbetini bilse bile günahlardan pek az kaçınır. İşte bu yüzden böylelerinin kalp hastalığı konusunda yüce Allah'ın fazlına tevekkül edip beden hastalığını hiç tevekkül etmeden tedavi etmeye çalıştığını görürsün.

c) Bu üçüncü sebep amansız bir hastalıktır; doktorun bulunmaması! Şüphesiz bu hastalığın doktorları âlimlerdir ve onlar bu çağda ağır bir şekilde aynı hastalığa tutulmuşlar ve tedavisinden âciz kalmışlardır. Kendilerindeki eksiklik ortaya çıkmasın diye hastalığın umumî olmasıyla teselli bulmuşlar ve bu yüzden insanlara onları daha da hasta eden şeyleri anlatmaya mecbur kalmışlardır. Çünkü insanı helâk eden hastalık dünya sevgisidir. Bu hastalık ise doktorlara da sirayet etmiş olduğundan, kendilerine "Nasıl oluyor da tedavi olmamızı emredip kendiniz bunu yapmıyorsunuz?" denilmesinden çekindikleri için halkı uyarma görevini yerine getirememişlerdir. İşte bu yüzden hastalık yaygınlaşmış ve tedavi ortadan kalkmıştır. Doktor bulunmadığı için de birçok kimse helâk olup gitmiştir.

Doktorlar (âlimler) bu hastalığı tedavi edecekleri yerde insanları yoldan çıkarma teknikleriyle meşgul olmaya başlamışlardır! Islah edemiyorlarsa keşke ifsat etmeselerdi! Keşke konuşmayıp susmuş olsalardı! Çünkü konuştukları zaman verdikleri öğütlerde tek önem verdikleri şey halkın kalplerini çelmek ve nara atmalarını sağlamaktır. Bunu da ancak âhiret hayatı hakkında kişiyi umutlu hâle getiren şeyleri söylemekle yapabiliyorlar. Çünkü böyle yapmak kulaklara daha hoş ve mizaçlara daha hafif geliyor. Sonunda insanlar onların öğüt meclislerinden ayrıldıklarında günah işlemeye karşı daha çok cesaretlenmiş ve affedilme konusunda daha çok güven duygusuna kapılmış oluyorlar.

Doktor cahil veya hain olduğunda, yerinde kullanmadığı ilaç sebebiyle kişiyi ölüme sürükler. Ümit ve korku iki ilaçtır. Ancak bunlar hastalıkları farklı olan iki ayrı şahıs içindir. Korkusu galip olup dünyayı tamamen terk etmiş, nefsine kaldıramayacağı yükü yüklemiş ve hayatı kendisine zehir etmiş olan şahsın itidal hâline dönmesi (sağlığına kavuşması) için ümit

duymasını gerektiren sebepler zikredilmek suretiyle korku konusundaki aşırılığı giderilir. Aynı şekilde, günah işlemekte ısrar edip tövbe etmek isteyen ama daha önce işlediği günahları büyük görerek içine düştüğü ümitsizlikten dolayı tövbe edemeyen şahıs da tövbesinin kabul edileceğine inanıp tövbe etsin diye ona ümit aşılayan sözlerle tedavi edilir. Aldanmış ve günahlara dalmış olan kişi de onu ümit duymaya yönelten sözlerle tedavi edilir. Bu durum, sinirlenmenin balla tedavi edilmesine benzer. Bu ise zenginlerin âdetidir. O hâlde doktorların bozulması asla tedavi kabul etmeyen amansız bir hastalıktır.

“O hâlde öğüt verenin halka karşı takınması gereken tavır hangisidir?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bunu anlatmak uzun sürer. Ancak biz burada günah işlemekte ısrarcı olmayı engelleme ve insanlara günahları bırakma hususunda faydalı olacak bazı şeylere değineceğiz. Söz konusu şeyler dört çeşittir:

Birinci çeşit: Günah işleyenleri korkutan Kur’an âyetlerini, hadisleri ve sahâbe sözlerini dile getirmektir. Günahkârların kınandıklarını söylerken tövbekârların övüldüklerinden söz etmelidir.

İkinci çeşit: Günahları sebebiyle peygamberlerin -aleyhimüsselâm- ve selef-i salihin başına gelen musibetleri anlatmaktır. Tıpkı Rabbinin emrine karşı gelmesinden dolayı cennetten çıkarılan Hz. Âdem aleyhisselâmın, yaptıklarından dolayı ağlayan ve üzülen Hz. Dâvûd aleyhisselâm ve Hz. Süleymân aleyhisselâmın ve yüce Allah’ın “Şeytan ona, efendisine durumunu hatırlatmayı unutturdu. Bundan dolayı (Yusuf) *birkaç sene daha zindanda kaldı*.” (Yûsuf, 12/42) kavliyle cezalandırılan Hz. Yûsuf aleyhisselâmın başına gelenler gibi… Kur’an ve hadislerde geçen bu hikâyeler, insanların gece sohbetlerine konu olmak için anlatılmamıştır. Aksine, bunların anlatılmasının maksadı insanların dikkatini çekmek ve ibret almalarını sağlamaktır. Peygamberlerin saadetinin sebebi, söz konusu cezalandırma ile tedavi edilmeleridir. Bahtsızlara (şakîler) ise daha çok günah işlemeleri için mühlet verilmektedir. Âhiret azabının dünyadakinden daha şiddetli ve ağır olması sebebiyle, günah işleyenlerin kulaklarına bunun gibi hikâyelerin tekrar tekrar çalınması gerekir. Çünkü böyle yapmak, tövbe etme güdüsünü harekete geçirme bakımından faydalıdır.

Üçüncü çeşit: Günahın cezasının dünyadayken verilmesinin muhtemel olduğunu ve kulun başına gelen her belanın işlediği suçlardan kaynaklandığını hatırlatmaktır. Âhiret konusunda gevşeklik gösteren nice kul vardır ki aşırı cahilliğinden dolayı yüce Allah'ın dünyada kendisini cezalandırmasından daha çok korkar. Bundan dolayı kulun bu şekilde korkutulması gerekir. Çünkü bazen günahların getireceği felâket dünyada başa gelir. Tıpkı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin buyurduğu gibi: "*Hiç kuşkusuz işlediği günah sebebiyle rızkından mahrum edilir.*"

İbni Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Sanıyorum ki kul işlediği bir günah sebebiyle bildiği şeyleri unutur."

Seleften birisi ise şöyle demiştir: "Lânet yüz karalığı değildir. Gerçek lânet, bir günah işledikten sonra aynısını veya ondan daha kötüsünü işlemendir."

Anlatıldığına göre ariflerden birisi elbisesini yukarıya doğru toplamış, dikkatli bir şekilde çamurda yürüyordu. O sırada ayağı tökezledi ve yere düştü. Bunun üzerine ağlamaya başladı ve şöyle dedi: "Bu durum günahlardan sakınıp uzak durmaya çalıştığı hâlde yine de bir veya iki günaha düşen kulun hâline benziyor! Ya bir de hiçbir şeye aldırmadan günahlara dalanlar!"

Burada, bir günahın cezasının bu dünyada verilmesinin başka bir günaha düşmek olduğuna işaret edilmektedir. Fudayl b. Iyâz şöyle söylemiştir: "Ben yüce Allah'a karşı bir günah işlediğimde, bunu eşeğimin ve cariyemin huyunun değişmesinden anlıyorum."

Ebû Süleymân ed-Dârânî şöyle söylemiştir: "İhtilâm olmak bir cezadır. Bir kimse cemaatle namaz kılmayı ancak işlediği bir günah sebebiyle kaçırır."

Adamın birisi Hıristiyan bir çocuğa nazar edince, kırk senedir ezberinde olan Kur'an'ı unutmakla cezalandırıldı!

Bil ki, kul bir günah işlediği zaman kalbinin yüzü kararır, günahları dışına da tesir eder ve bütün hâlleri bulanıklaşıp kederlenir. (…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Mümin günah işlediği zaman kalbinde kara bir nokta oluşur. Tövbe edip elini günahtan çeker ve bağışlanmayı dilerse kalbi perdahlanıp cilalanır. Günah işlemeye devam ederse noktalar o kadar çoğalır ki kalbini yüce Allah'ın şu kavlinde zikrettiği o pas kaplar:* ***Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları şeyler kalpleri üzerinde pas olmuştur***. (Mutaffifîn, 83/14)"[143]

(…) A’meş şöyle anlatıyor: “Biz Mücâhid’in yanındayken avucunu açıp ‘Kalp işte böyledir.’ dedi. Sonra ‘Kişi bir günah işlediği zaman şöyle olur.’ diyerek bir parmağını kapadı. ‘Sonra bir günah daha işler.’ deyip bir parmağını daha kapadı. Sonra üç, sonra dört derken beşinci günahtan söz edince elinin başparmağını da kapadı ve ‘Böylece kişinin kalbi mühürlenir.’ dedi ve ekledi: Bu durumda hanginiz kalbinin mühürlenmediğini söyleyebilir?”

Huzeyfe b. Yemân radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Kul günah işlediği zaman kalbinde kara bir nokta meydana gelir. Günah işlemeye devam ederse kalbi tıpkı üzerinde kırmızı lekeler bulunan simsiyah bir koyun postu gibi olur.”

Hasenü’l-Basrî şöyle demiştir: “Yapılan iyilik kalpte nur, bedende kuvvet olur. Kötülük ise kalpte karanlık ve bedende zayıflık meydana getirir.”

Dördüncü çeşit: Şarap içmek, zina etmek, adam öldürmek, kibirlenmek, haset ve gıybet etmek gibi çeşitli günahların cezaları hakkında varit olan haberleri anlatmaktır. Özet olarak söylemek gerekirse, âlimin tedaviyi ve nasıl ilaç yapacağını iyi bilen bir doktor olması gerekir. Çünkü adamın birisi Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden kendisine bir tavsiyede bulunmasını istediğinde ona “*Öfkelenme*!” buyurduğu hâlde, aynı istekte bulunan bir başkasına “*İnsanların elinde bulunan şeylerden ümit kesmelisin.*” buyurarak sanki birinci kişide öfkelenme, diğerinde ise tamah belirtilerini görmüş ve ona göre tavsiyede bulunmuştur.

Kişiyi kendisine en uygun olan ilaçla tedavi edebilmesi için öğütçünün bütün ilgisi, karşısındakinin gizli sıfatlarını araştırıp tespit etmeye ve doğru davranışlarını yakından gözlemeye yönelmelidir. Öğütçü, bir topluluğa hitap ederse veya iç dünyasını bilmediği bir kişi kendisine soru sorarsa ona halkın müşterek olduğu konularda öğüt verir. Çünkü şeriat ilimlerinde hem gıdalar hem de ilaçlar vardır. Gıdalar herkes içindir. İlaçlar ise hasta olanlara mahsustur. Hasenü’l-Basrî hazretlerinin, kendisine bir tavsiyede bulunmasını isteyen bir adama söylemiş olduğu şu cümleyi buna örnek verebiliriz: “Allah’ın emrine değer ver ki Allah da sana değer versin.”

Ebû Hâzim’in, kendisinden tavsiye isteyen bir adam söylediği şu söz de buna başka bir örnektir: “Yattığın zaman ölümü başucuna koy ve o anda neyle meşgul olmaktan hoşlanacaksan onu yap, hoşlanmayacağın şeyi yapma.”

Bu öğütler birer gıdaya benzer ve onlardan faydalanma konusunda herkes müşterektir. Söz konusu öğütçülerin artık bulunmayışından dolayı her yeri fesat kapladı ve insanlar, maksatları sadece süslü sözler söylemek olan birtakım öğütçüler ve vaizlerle sınanıp belaya düştüler. Bu yüzden onların verdikleri öğütlerin bir yararı olmadı.

Tövbenin ilacının ikinci esas maddesi olan sabra şundan dolayı ihtiyaç duyulur: Hastanın hastalığının uzamasının sebebi, zararlı şeyleri yemesidir. Hasta bunları ya zararını bilmediğinden veya çok fazla arzu duymasından dolayı yer. Yukarıda zikrettiğimiz şeyler gaflet ve bilgisizliğin ilacıydı. Geriye arzunun ilacını zikretmek kalıyor ki onu da Nefsin Terbiyesi kitabında zikretmiştik. Burada özetlemek gerekirse, hastanın kendisine zarar veren bir yiyecekten dolayı uğradığı hasar artarsa bunu telâfi etmenin yolu o yiyeceğin çok zararlı olduğunun farkına varmak, görmeyecek şekilde onu gözünün önünden kaldırmak, sonra da ona çok benzeyen ama zararı fazla olmayan başka bir yiyecekle teselli bulmaktır. Daha sonra korkunun kuvvetiyle o yiyeceği terk etmesinin acısına karşı sabreder. Her durumda sabrın acılığı kaçınılmazdır. Günahlara arzu duymak da bu şekilde tedavi edilir. Buna bir genci örnek verebiliriz: Şehvet ve arzusuna yenik düşüp gözünü, kalbini veya uzuvlarını arzusunun peşinden gitmekten koruyamayan genç, yüce Allah'ın kitabı ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin sünnetinde zikredilen korkutucu durumları okuyup incelemek suretiyle dininin bundan göreceği zararı fark etmelidir. Korkusu arttığı zaman şehvetini harekete geçiren vasıtalardan uzak durur. Şehveti dışarıdan harekete geçiren şey, arzu duyulan kadının yanına gidip ona bakmaktır. Bunun ilacı ise ondan kaçmak ve uzlete çekilmektir. Şehveti içeriden harekete geçiren şey ise leziz yemekler yemektir. Bunun da ilacı aç kalmak ve devamlı oruç tutmaktır. Bütün bunlar ancak sabırla gerçekleşir. Kişi ise korku olmadan hiçbir şeye sabredemez. Korku ise ancak ilimden kaynaklanır. İlim ise ancak basiretin ürünüdür. İşin başı öğüt meclislerinde bulunmak, sonra bütün meşguliyetlerden soyutlanmış bir kalple orada anlatılanlara kulak vermek, sonra da söylenenleri iyice tefekkür etmektir. İşte o zaman korku ortaya çıkar, sabretmek kolaylaşır ve ilaç arama isteği ortaya çıkar. Yüce Allah'ın tevfiki bundan sonra gelir.

"Sonuçlarının çirkin olduğunu bilmesine rağmen insan neden günah işler?" diye sorulursa buna birkaç yönden cevap veririz:

1- Günah işleyen kişiye vaat edilen ceza göz önünde değildir. Oysa nefis, göz önünde olandan etkilenmek üzere yaratılmıştır. Bundan dolayı nefsin

göz önünde olana nispetle vaat edilen bir şeyden etkilenmesi çok zayıftır.

2- Günah işlemeye sebep olan arzu ve şehvetlerin verdiği zevkler tamamlanmış ve gerçekleşmiştir. Söz konusu zevkler o anda nefsin yularını eline alır ve bunlar birer âdet ve alışkanlık hâline gelir. Alışkanlık ise beşinci mizaçtır (tabiat). Sonraki bir korkudan dolayı şimdiki zevki bırakmak nefse çok ağır gelir. İşte bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Hayır! Doğrusu siz, çabucak geçeni* (dünyalığı, şimdikini) *seviyorsunuz da âhireti* (sonrakini) *bırakıyorsunuz.*" (Kıyâme, 75/20, 21)

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cehennem arzularla ve cennet arzu edilmeyen şeylerle çevrelenmiştir.*" Buhârî'de ise "*çevrelenmiştir*" yerine "*perdelenmiştir*" kelimesi geçmektedir.

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah cenneti ve cehennemi yarattığı zaman Cebrâil'i cennete gönderip ona buyurdu ki, oraya ve oradakiler için hazırladığım nimetlere bak. Cebrâil cennete gidip oraya ve Allah'ın cennetlikler için hazırlamış olduğu nimetlere bakar ve geriye dönüp şöyle der: 'İzzetine yemin olsun ki bu nimetleri duyan herkes oraya girer.' Bunun üzerine emir verilir ve cennet hoşa gitmeyen şeylerle çevrelenir. Allah oraya tekrar gidip bakmasını emreder. Cebrâil geri dönüp bakınca cennetin hoşa gitmeyen şeylerle çevrelenmiş olduğunu görür ve geriye dönüp şöyle der: 'İzzetine yemin ederim ki oraya hiç kimsenin giremeyecek olmasından korkarım.' Yüce Allah der ki cehenneme git, oraya ve oradakiler için hazırlamış olduğum şeylere bak. Cebrâil cehenneme gidip oraya ve oradakiler için hazırlanmış olan şeylere bakar, cehennemin bir kısmının diğer kısmına bindiğini görür. Allah'ın huzuruna dönüp şöyle der: 'İzzetine yemin ederim ki oradaki şeyleri duyup da oraya girecek kimse yoktur.' Bunun üzerine emir verilir ve cehennem hoşa giden şeylerle çevrelenir. Allah ona gidip oraya tekrar bakmasını emreder. Cebrâil oraya gidip bakar ve hoşa giden şeylerle çevrelenmiş olduğunu görür. Allah'ın huzuruna dönerek şöyle der: İzzetine yemin olsun ki hiç kimsenin ondan kurtulamayıp cehenneme girmesinden korkarım.*"[144]

Arzular şimdiki, ceza tehdidi ise sonraki hâlde kişiyi baskı altına aldığına göre, imanın aslı mevcut olsa bile bu ikisi kişinin rahat hareket edip günah işlemesinde iki zahirî sebeptir. Şüphesiz ki insan hastayken susuz kaldığında kar suyu içmiş olsa bunun kendisine zarar vereceğini söyleyen tıp kuralını inkâr etmiş olmaz. Ancak o arzusuna yenik düşerek kar suyunu

içmiştir. Susuzluğa sabretmenin vereceği acı baskın gelerek ileride onu bekleyen şeyi küçümsemesine sebep olmuştur.

3- Günah işleyip de tövbe etmeye kararlı olmayan mümin yoktur. Çünkü bunun işlenen günahın verdiği zararı tamir edeceği mümine vaat edilmiştir. Ancak emeli uzun tutmak mizaçlara galip olduğundan kişi tövbe etmeyi sonraya bırakır. Tövbe edeceğini umduğu için de yeniden günah işlemeye yönelir.

4- Her mümin, günah işlemenin affı mümkün olmayacak şekilde cezayı gerektirdiğine inanmaz. Bundan dolayı günah işler ve yüce Allah'ın fazlına güvenerek affedilmeyi bekler.

Buraya kadar saydığımız dört sebep, imanın aslı mevcut olmakla birlikte kişiyi ısrarla günah işlemeye yöneltir. Fakat peygamberlerin doğru söylediklerinden kuşku duyarak günah işleyen kimse kâfir olur.

"Bu sebepleri ortadan kaldırmak için yapılacak şey nedir?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bunları ortadan kaldırmak için şunları yapmalıdır: Aklın, nefsin gerisinde kalması olan birinci sebepte kişi gelecek olan her şeyin yakın olduğunu, ansızın ölüme yakalanmaktan emin olamayacağını ve hastalığı sırasında Hıristiyan bir doktor kendisini canının her çektiği şeyi yememesi konusunda uyarmış olsa onu yemeyeceği gerçeğini nefsine kesin biçimde kabul ettirmeyi düşünmektir. Hıristiyan bir doktorun sözüne uyduğu hâlde, günahların akıbetleri hakkında vahiyle desteklenmiş olarak konuşan peygamberlerin sözleri konusunda ne diyecek? Nasıl olur da cehennem azabı hastalığın vereceği azaptan daha hafif gelebilir? Bu düşünce sayesinde baskın gelen zevki tedavi edip nefsini sabırla yükümlü kılarak şöyle der: Çok kısa olan ömrün günlük zevklerini terk edemediğim hâlde nasıl olur da bunun ebedî olanına dayanabilirim? Sabrın acısına dayanamadığım hâlde cehennemin acısına nasıl dayanabilirim? Bulanık ve kirli olduğu hâlde dünyanın süslerinden uzak kalamadığım hâlde nasıl olur da âhiretin nimetlerinden uzak kalmaya dayanabilirim?

Tövbeyi yarına bırakıp ertelemeye gelince, kişi bunu cehennem ehlinin en çok bu yüzden pişmanlık duyup inleyeceklerini düşünmek suretiyle tedavi eder. Çünkü tövbesini yarına bırakan kimse, onu kendisinin elinde olmayan bir şey, yani hayatta kalmak üzerine kurmaktadır. Oysa belki yarın hayatta olmayacaktır. Hayatta olsa bile belki günah işlemeyi bugün bırakamadığı gibi yarın da bırakamayacaktır. Bugün bunu yapamamasının sebebi arzusuna yenik düşmesinden başka bir şey değil midir? Bu arzu onu yarın

da bırakmayacak, hatta alışkanlık hâline gelen günahı sebebiyle daha da pekişecektir. İşte, tövbelerini yarına bırakanlar bu yüzden helâk olmuşlardır. Çünkü onlar iki benzer şey arasında fark olduğunu zannediyorlar. Oysa günlerin, arzularını ebediyen bırakmanın zor olması konusunda birbirine benzediğini düşünmüyorlar.

Tövbesini yarına bırakan kişi bir ağacı sökmeye ihtiyaç duyup çok büyük zorluklarla yerinden sökülecek kadar güçlü olduğunu görünce "bu işi seneye bırakayım" diyen, sonra da ağacın yerinde kaldığı sürece daha da kökleneceğini ve kendisinin ömrü uzadıkça daha da zayıf düşeceğini bildiği hâlde yapması gereken işi erteleyen adama benzer. Kendisi güçlüyken zayıf bir şeyle mukavemetten âciz olan adamın kendisi zayıflayıp zayıf olan rakibi güçlendiğinde nasıl olup da onu yenmeyi umduğuna şaşılır doğrusu!

Dördüncü madde olan yüce Allah'ın affını beklemeye gelince, bunun tedavisi azimli ve kararlı olup Allah'ın affının muhtemel olduğunu söyleyen temelsiz kuruntuları bir kenara bırakmaktır. Bu durumda olan kişi, bütün malını dağıtıp kendisini ve ailesini fakir düşüren, sonra da yüce Allah'ın harabe bir binada kendisine hazine buldurmasını bekleyen adama benzer. Yine, aynı kişi zalimlerin şehri talan ettiklerini görüp malları evinin sofasında ve onları gömüp gizlemek mümkün olduğu hâlde bunu yapmayarak "Allah'ın talancı zalime bir gaflet verip benim evime sıranın gelmemesini ve evime geldiğinde kapıda ölmesini bekliyorum." diyen adama benzer. Böyle bir şeyin olması mümkündür ancak bu şekilde düşünen kişiye ahmak derler. Günahın affedilmesinin mümkün oluşu da buna benzer.

Kuşku duymaya ve inkâra gelince, bunun ilacı peygamberlerin doğruyu söylediğini düşünmektir. Aklın sınırlarına uygun, kolayca anlaşılan basit bir bilgiyle de bu husus tedavi edilebilir ve söz konusu kuşkuyu taşıyan kişiye "Peygamberlerin doğruyu söylemeleri mümkün mü, imkânsız mı?" diye sorulur. Eğer onların doğruyu söylemelerinin imkânsız olduğunu söylerse ahmaktır. Bundan kuşku duyduğunu söylerse kendisine "Evinde bir yiyecek bırakmış olsan ve meçhul bir şahıs o yemeği bir yılanın yalayıp yediğini ve zehrini içerisine akıttığını söylemiş olsa o yemeği yer misin, yemez misin?" diye sorulur. Elbette bu soru karşısında şöyle diyecektir: "Yemem! Çünkü bu haberi veren şahıs yalan söylemiş olsa bile o yemekten başka kaybedeceğim bir şey olmaz ve buna sabretmek kolaydır. Ama doğru söylemişse hayatımı kaybederim ve yemekten uzak kalmaya nispetle ölüm çok daha ağır bir durumdur."

Bu kez ona şöyle denilir: “Nasıl olur da bunca mucize gösteren peygamberlerin, bütün âlimlerin ve hikmet sahiplerinin, hatta her akıllı insanın söyledikleri doğruyu bir kenara atıp belki de bir gayeye hizmet etmek için bu sözleri söyleyen meçhul bir şahsın doğru söylediğini kabul edebilirsin? Akıllı olanların içinde âhiret gününün varlığını ve keyfiyeti konusunda aralarında görüş ayrılığı olsa da bu hayatta yapılan her şeyin karşılığının verileceğini kabul etmeyen yoktur. Eğer onlar doğruyu söylüyorlarsa ebediyen sürecek olan bir azabın kenarında duruyorsun demektir. Eğer yalan söylüyorlarsa bu dünyanın geçici ve bulanık arzularından bir kısmını elden kaçırmış olursun, o kadar! Kişi akıl sahibiyse, bu fikrin ardından artık bir tereddüdü kalmaz. Çünkü ömür sonsuzluğun yanında bir hiçtir. Hatta dünyanın tıka basa darıyla dolu olduğunu ve bir kuşun bunların arasından her bir milyon senede bir darı tanesini aldığını düşünsek darı biter ama sonsuzluk bitmez. O hâlde nasıl olur da akıllı olan adam, sonsuza kadar sürecek olan bir mutluluk uğruna örneğin bir sene arzularından vazgeçmez?

Şairin şu sözü zikrettiğimiz bu örnek bâbındandır:

Müneccim ve tabip; ikisi birden dediler ki,
Ölüler tekrar dirilmeyecek! Onlara dedim ki,
Bu sözünüz doğruysa bir şey kaybetmem ben,
Benim sözüm doğruysa siz olursunuz kaybeden!

“İmanın tereddütle olmaması gerekir.” denilirse deriz ki:

Biz bunu sadece bu haddi aşan adama delil göstermek üzere tedricen zikrettik ki yaptığımız şey yüce Allah’ın şu kavli cinsindendir: “*De ki: Ne dersiniz, eğer o* (Kur’an) *Allah tarafından ise siz de onu inkâr etmişseniz o zaman uzak bir ayrılığa düşenden daha sapık kim vardır?*” (Fussılet, 41/52); “*Eğer o yalancı ise yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiği şeyin bir kısmı olsun gelip size çatar.*” (Mü’min, 40/28) Yoksa zaten iman edilmesi gerektiğini gösteren deliller çok açıktır.

“Bunlar apaçık şeyler olduğu hâlde kalpler onları düşünmeyi bırakıp nasıl küçümser? Kalplerin onları düşünmeye dönmesinin ve özellikle de şeriatın bir esasına iman eden birinin bunu yapmasının çaresi ve yolu nedir?” diye sorulursa şöyle deriz:

Kalplerin bunları düşünmesine engel olan iki şey vardır:

a) Faydalı olan düşünce; âhirette görülecek cezayı, korkutucu hâlleri ve âsilerin ebedî nimetlerden mahrum kalmaktan dolayı çekecekleri hasretleri düşünmektir. Bu, çok yakıcı ve kalbe acı verici bir düşüncedir. Kalp bu tür düşünceden ürküp kaçar ve eğlenip rahatlama yoluyla dünya ile ilgili şeyleri düşünmekten zevk alır.

b) Bu düşünce, kişinin o anını meşgul eden, dünyanın zevklerini tatmaya ve arzuları elde etmeye engel olan bir eylemdir. Her insanın bütün hâllerinde ve nefeslerinde bir arzusu vardır ve bu arzu ona musallat olmuş ve esir almıştır. Böylece insanın aklı arzusunun emrine girer, arzuyu elde etmenin çarelerini aramaya başlar ve bu uğurda çalışmaktan veya arzuyu tatmin etmekten zevk almaya başlar. Oysa düşünce onun bunu yapmasına engel olur.

Bu iki engelin ilacı, insanın kalbine şöyle demesidir: Onu hatırlamaktan acı duyup başına geldiğinde çekeceğin elemi küçümseyerek ölümü ve sonrasını düşünmekten kaçınma konusunda ne kadar aptalsın! Sen ölümü ve sonrasını hatırlamaya bile dayanamayıp bundan acı duyarken ölüm gelip çattığı zaman onun sıkıntılarına nasıl dayanacaksın?

Âhireti düşünmenin dünya zevklerini elden kaçırmaya sebep olacağını söyleyen ikinci engelin ilacına gelince, kişinin âhiret zevklerini elden kaçırmanın daha ağır ve büyük bir kayıp olduğunu kesin bir şekilde bilip anlamasıdır. Çünkü âhiret nimetleri sonsuzdur ve hiçbir bulanıklık ve kederi yoktur. Oysa dünya zevkleri bulanıktır, kederi vardır ve çok çabuk yitip gider. Sonra günahlara tövbe etme ve taatlere yönelmede yüce Allah ile münacaat etme zevki vardır. O’nu tanıyıp bilmek, taatinde bulunmak ve uzun süre O’nunla ünsiyet kurmak kişiyi rahatlatır. Allah’a itaat eden kişi, bundan alacağı tattan ve yüce Allah ile münacaata aşinalık ruhundan başka bir karşılık almasaydı bu bile ona yeterdi. Bir de buna âhiret nimetlerinin eklendiğini düşün! Fakat söz konusu zevk, tövbenin başlarında değil, uzun bir süre sabretmekle ancak elde edilebilir. Böylece yapılan iyilik bir alışkanlık hâlini alır. Nefis, ona alıştırdığın şeyi huy edinip âdet hâline getirmeye kabiliyetlidir.

Söz konusu düşünceler, dünya zevklerinden uzak durabilme kuvvetini harekete geçiren korkuyu tetikler. Bu düşünceleri harekete geçiren şey ise öğütçülerin verdikleri öğütler ve birbirine uygun düşen sebeplerle kalbe vaki olan sayılamayacak kadar çok uyarılardır. Bunlar sayesinde düşünce mizaca uygun hâle gelerek kalp ona meyleder. Mizaç ile iyiliğin sebebi olan düşünce arasındaki uygunluğu meydana getiren sebebe “tevfik” adı verilir.

Çünkü tevfik, irade ile kişiye âhirette fayda verecek taat olan mânâyı birleştiren şeydir. Tövbe konusunda bu kadar bilgi yeterlidir.

Sabır, tövbenin devamı hususunda bir rükün olunca sabrın açıklanması kaçınılmazdır. Onu da bundan sonraki bölümde Allah'ın izniyle zikredeceğiz.

---

[142]. Ahmed, 17371; Taberânî, *Kebîr*, 17/853; İbni Ebî Âsım, *Süne*, 571; Ebû Ya'lâ, 1749.

[143]. Ahmed, 7952; Tirmizî, 3334 (hadisin sahih olduğunu belirtmiştir); İbni Mâce, 4244.

[144]. Tirmizî'nin belirttiğine göre hadis sahihtir.

SABIR VE ŞÜKÜR KİTABI

İzzet ve yüceliğin tek sahibi, şeref ve kibriyâda ortağı olmayan, övgüye, hamde ve yüceltilmeye lâyık olan, izzetin, arşın Rabbi olan Allah'a hamd olsun. O Allah ki insanları denemek için darlığın ve bolluğun her çeşidini dağıtıp saçtı, yaptıklarının en güzelinin karşılığını ebediyet yurdunda onlara vermek için kullarını sıkıntı karşısında sabretmeye ve rahatlık esnasında şükretmeye teşvik etti. Bunun üzerine gevşeklik hastalığı uzuvlarda depreşmeye başladı. Birtakım insanlar bu hastalığı tedavi etmek için uyandılar, hazırlık yaptılar, arzuyu (heva) düşman saydılar, fani olanın fena bulmasından kaçarak bakiyi tercih ettiler. Onları övmeye yerin ve göğün Rabbinin şu kavli yeter: "*Sıkıntı ve hastalık anında sabredenler…*" (Bakara, 2/177)

Bolca vermiş olduğu nimetlerinden ötürü rüzgârın esmesi ve suyun akmasının sürekliliği ile sürecek şekilde O'na hamd ederim. Peygamberlerin efendisi olan elçisi Hz. Muhammed'e, onun değerli, hayırlı ve takva sahibi ashâbına, hüküm alanında kıyamet gününe kadar onun şeriatını uygulayacak olanlara sayıp dökülemeyecek kadar çok salât ve selâm ederim.

İman iki yarımdan oluşur: Sabır ve şükür. Sabrın ve şükrün hakikatini bilmemek, imanın her iki yarısını bilmemek demektir. Bu durumda imanı iman yapan şeyler bilinmeden iman yoluna nasıl girilebilir? O halde imanın bu iki yarısının açıklanmaya ihtiyacı vardır. Birinin diğeriyle olan yakın irtibatı sebebiyle biz imanın her iki yarısını da tek bölümde açıklamaya çalışacağız inşallah.

SABIR

Bu kısımda sabrın fazileti, tarifi ve hakikati, imanın yarısı olması, ilgili olduğu şeylere göre isimlerinin çeşitlilik göstermesi, kuvvet ve zayıflık yönünden kısımları, sabra ihtiyaç duyulan yerler, sabır ilacı ve sabra yardımcı olan şeyler.

Böylece yedi fasılda sabrın bütün maksatları ele alınmış olacaktır.

SABRIN FAZİLETİ

Yüce Allah sabrı Kur'an'ın doksana yakın yerinde zikretmiş, iyiliklerin ve derecelerin çoğunu sabra bağlayarak onları sabrın birer meyvesi olarak niteleyip şöyle buyurmuştur: "*Sabrettikleri ve âyetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik.*" (Secde, 32/24); "*Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz yerine geldi.*" (A'râf, 7/137); "*Elbette sabredenlere yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.*" (Nahl, 16/96); "*Onlara, sabretmelerinden ötürü mükâfatları iki defa verilecektir.*" (Kasas, 28/54); "*Yalnızca sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.*" (Zümer, 39/10)

Sabır dışındaki her Allah'a yaklaşma vesilesinin (kurbet) ecri bir ölçüye ve hesaba göre verilir. Orucun sabrın bir çeşidi olmasından dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Oruç benim içindir ve onun karşılığını ben veririm.*"[145] Yüce Allah burada, diğer ibadetlerin arasından yalnızca orucu kendisine nispet etmiştir. Bir başka yerde sabredenlere onlarla beraber olduğunu vaat ederek şöyle buyurmuştur: "*Sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir*." (Enfâl, 8/46)

Bir başka yerde yüce Allah zaferi sabretmeye bağlayarak şöyle buyurmaktadır: "*Evet, siz sabreder ve Allah'tan sakınırsanız, onlar* (düşmanlarınız) *hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder.*" (Âl-i İmrân, 3/125)

Bir başka yerde ise yüce Allah başkaları için vermediği müjdeleri sabredenlere vererek şöyle buyurmaktadır: "*Sabredenleri müjdele. O sabredenler, başlarına bir bela geldiği zaman 'Biz Allah'ın kullarıyız ve O'na döneceğiz.' derler. İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.*" (Bakara, 2/157) Bu konudaki âyetler pek çoktur.

Sabırla ilgili hadislere ve sahâbe sözlerine gelince, Buhârî ve Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve geniş bir bağış verilmemiştir*."

Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Biz en güzel geçimi sabır sayesinde bulduk. Eğer sabır bir insan olsaydı çok cömert birisi olurdu."

Hz. Ali radıyallâhu anh şöyle demiştir: "Dikkat edin. Sabrın imandaki yeri, başın vücuttaki yeri gibidir. Baş kesilince beden ölür." Sonra Hz. Ali radıyallâhu anh sesini yükselterek şöyle söyledi: "Dikkat edin. Sabrı olmayanın imanı da yoktur!"

Hasenü'l-Basrî şöyle demiştir: "Sabır, cennet hazinelerinden biridir. Allah onu ancak kendisi için çok değerli olan kullarına verir."

Ömer b. Abdülaziz şöyle söylemiştir: "Yüce Allah bir kula nimet verdikten sonra onu çekip alır ve yerine sabrı verirse, bu vermiş olduğu şey çekip aldığı nimetten daha hayırlı olur."

Meymûn b. Mihrân şöyle söylemiştir: "Hiç kimse ister bir peygamber, ister bir başkası olsun en büyük hayırları sabırla elde etmişlerdir."

Süleymân b. Kâsim şöyle demiştir: "Sabır dışında her amelin sevabı bilinir. Yüce Allah sabır hakkında şöyle buyurmuştur: *Yalnızca sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.* (Zümer, 39/10) Tıpkı bardaktan boşalırcasına yağan yağmur gibi…"

Ariflerden birisinin cebinde bir kâğıt parçası vardı ve her zaman onu çıkartıp okurdu. O kâğıtta şu ibare yazılıydı: *Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin.* (Tûr, 52/48)

SABRIN HAKİKATİ VE ANLAMI

Bil ki sabır, din makamlarından ve saliklerin menzillerinden biridir ve din makamlarının hepsi ancak şu üç şeyden oluşur: Marifetler, hâller ve ameller.

Marifetler esası teşkil eden unsur olup hâlleri doğururlar ve hâllerin meyvesi de ameller olur. Marifetler ağaçlara, hâller dallara ve ameller meyvelere benzer. Yüce Allah'a giden yola girmiş olan saliklerin bütün menzillerinde bu sıralama geçerlidir. "İman" tanımlaması bazen marifetler, bazen de iman ile İslâm ismi arasındaki farklılık konusunda daha önce *Kavâidü'l-Akâid* (Akâidin Kaideleri) kitabında[146] zikrettiğimiz gibi hepsi (marifetler, hâller ve ameller) hakkında kullanılır.

Sabır da aynı şekilde ancak önceden elde edilmiş bir marifet ve sağlam bir hâlle tamam olur. Gerçek anlamda sabır bundan ibarettir ve bir de bunun semeresini teşkil eden ve ondan kaynaklanan amel lazımdır. Bu durumu anlayabilmek için melekler, insanlar ve hayvanlar arasındaki sıralamanın keyfiyetini bilmek gereklidir. Çünkü sabır insanlara has bir özelliktir. Meleklerin ve hayvanların sabretmesi düşünülemez. Hayvanlar eksik olduklarından sabır gösteremezler. Melekler ise mükemmel olduklarından onlar hakkında sabır söz konusu olmaz. Bu hususu şöyle açıklayabiliriz: Hayvanlara şehvetler (güdüler) musallat edilmiş ve güdülerin esiri olmuşlardır. Hayvanlar ancak güdülerinin etkisiyle hareket eder veya etmezler. Onlarda güdülere direnip mukavemet edecek ve onun gereğini yapmaktan men edecek bir kuvvet yoktur ki söz konusu kuvvetin güdünün gereğini yapması karşısında sebat etmesine "sabır" denilebilsin.

Meleklere gelince, onlar rububiyet dergâhına özlem duymaya ve ona yakın olma derecesiyle sevinmeye adanmışlardır. Onlara, kendilerini bunlardan alıkoyacak bir güdü musallat edilmediğinden kendilerini yüce Allah'ın dergâhından alıkoyacak şeylerle mukavemet etmeye ihtiyaç duymazlar.

İnsana gelince, o tıpkı hayvanlar gibi henüz çocukluğun başlangıcında olan eksik bir yaratıktır ve ona önceleri muhtaç olduğu beslenme güdüsünden başka bir şey verilmemiştir. Daha sonra oynama ve süslenme, sonra da üreme güdüsüne sahip olmuştur. Burada elbette sabır kuvvetinin varlığından söz edilemez. Çünkü sabır, amaçları ve istekleri zıt olduğu için aralarında savaş olan bir ordunun diğeri karşısında sebat etmesinden ibarettir. Oysa çocukta hayvanlarda olduğu gibi hevâ (güdü) ordusundan başka bir şey yoktur. Akıl harekete geçip kuvvet bulduğu zaman temyiz çağına gelen çocukta hidayet nurunun ilk ışıkları görülmeye başlar. Böylece bu nur ergenlik çağına kadar tedricen gelişip büyür. Tıpkı sabah ışıklarının güneş yuvarlağı ufkun üzerine çıkınca iyice belirgin hâle gelmesinde olduğu gibi… Ancak söz konusu hidayet nuru yetersiz olup âhirette zararına olacak hususları insana göstermez, sadece dünyada zararına olacak şeyleri gösterir. İşte bundan dolayı namazını kılmayan çocuk dövülür ama âhirette bunu yapmaktan dolayı cezalandırılmaz. Akıl kuvvetlendiğinde dünyaya ilişkin şeylerin sonuçlarının farkına varmaya başlar ve şeriat bilgisiyle desteklendiğinde ise âhirete ilişkin şeylerin farkına vararak silahları çoğalır. Fakat mizaç istediği şeyi elde etmeyi, akıl ve din ise buna engel olmayı gerektirir. Bu durumda aralarında bir savaşın çıkması

kaçınılmaz hâle gelir ve bu savaş kimi zaman mizacın, kimi zaman aklın lehine olacak şekilde sürüp gider. Savaşın yapıldığı yer kulun kalbidir. Sabır ise din saikinin güdü saiki karşısında sebat etmesinden ibarettir. Güdü saikini yeninceye kadar sebat ederse sabredenler zümresine katılmış olur. Zayıf düşerek güdüye yenilir ve onu defetmede sabır göstermezse şeytanların takipçileri zümresine katılmış olur. Çünkü güdü tarafından yapılması istenen fiilleri yapmamak "sabır" adını alan bir halin neticesidir. Söz konusu sabır, güdü saiki karşısındaki din saikinin sebatından ibarettir. Din saikinin sebatı ise güdülerin düşman ve dünya ve âhirette kişiyi mutlu edecek sebeplere zıt olduğunu bilmenin neticesi olan bir hâldir.

O hâlde marifeti ve bilgisi kuvvetli olanın din saikinin sebatı da kuvvet bulur. Sebatı kuvvet bulduğunda ise insanın eylemleri güdüsünün istediğinin tam tersi olarak gerçekleşir. Güdünün isteklerinin terki ancak güdü saikine zıt olan din saikinin kuvvetlenmesiyle tamam olur. Marifet ve iman kuvveti, güdülerin akıbetinin çirkin ve kötü olduğunu gösterir. Sabrın, din saikinin güdü saiki karşısında sebat etmesinden ibaret olduğu kesinleştiğine göre, bu mukavemetin sadece insanlara mahsus olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.

SABRIN İMANIN YARISI OLMASI

Sabır iki açıdan ve iki tanımlamadan dolayı imanın yarısıdır:

1- Hem tasdiklere, hem de amellere hep birlikte iman denilmesidir. Çünkü imanın biri yakîn, diğeri sabır olmak üzere iki rüknü vardır. Yakînden maksat, yüce Allah'ın kuluna dinin asıllarını göstermesiyle hâsıl olan kesin bilgilerdir. Sabırdan maksat ise yakînin gereğiyle amel etmektir. Çünkü yakîn, kişiye masiyetin zararlı ve taatin yararlı olduğunu öğretir. Sabır olmaksızın masiyeti bırakmak ve taate devam etmek mümkün değildir. Sabır; din saikini güdü ve tembellik saikini yenmek için kullanmaktır. Bu açıdan sabır imanın yarısı olmaktadır.

2- Bilgi ve marifetlere değil de amelleri doğuran hâllere iman denilmesidir. Bu durumda kulun karşılaşmış olduğu her şey dünyada ve âhirette ona faydalı ve zararlı olan şeyler olarak ikiye ayrılır. Kula zarar veren şeylere nispetle hâli sabırdır. Ona yararlı olan şeylere nispetle hâli şükürdür. Bu açıdan şükür imanın iki yarısından biri olmaktadır. Tıpkı birinci bakış açısıyla yakînin imanın iki yarısından biri olduğu gibi… İşte bu itibarla İbni Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "İman iki yarımdan oluşur. Bir yarısı sabır, diğer yarısı şükürdür."

Sabır, din saikinin sebatı yardımıyla güdü saiklerinden sakınmak anlamına geldiğine göre, güdü saiki iki kısma ayrılmıştır. Birisi arzu (şehvet) bakımından saik, diğeri ise öfke bakımından saiktir. Arzu, zevk veren şeyi elde etmek, öfke ise acı veren şeyden kaçmak içindir. Buna göre oruç sadece arzunun gerektirdiği şeylerden sakınıp onlara karşı sabır göstermektir. Söz konusu arzu; mide ve cinsel organın arzusu olup öfkenin gereği bunlar değildir. Bu yüzden "Oruç sabrın yarısıdır." denilmiştir. Çünkü sabrın mükemmelliği, hem arzu hem de öfkenin gereklerinden sakınıp onlara karşı sabretmekle gerçekleşir. Bu itibarla oruç imanın çeyreği olmaktadır. Şeriatın ameller ve hâllerin sınırlarını belirlemek ve imanla ilişkilerini açıklamak amacıyla koymuş olduğu ölçülerin bu şekilde anlaşılması gerekir.

SABIR GÖSTERİLMESİ GEREKEN YERLERE GÖRE SABRIN DEĞİŞEN İSİMLERİ

Bil ki, sabır iki kısma ayrılır. Birincisi bedenle ilgili olan sabırdır. Bu türden sabır sıkıntılara katlanmak ve sebat etmekle olur. Bu da ya ibadet veya başka türden ağır amelleri yapmakta olduğu gibi fiille veya şiddetli şekilde dövülmeye, ağır bir hastalığa ve korkunç yaralara sabretmekte olduğu gibi katlanmayla olur. Bunlar şeriata uygun oldukları zaman övülebilirler. Ancak tam olarak övülmüşü ikinci kısımda olanıdır. Yani, mizacın istekleri ve güdülerin gerekleri karşısında nefsin sabretmesidir. Sonra bu kısımdaki sabır mide ve cinsel organ güdüsünden sakınmakla olursa iffet adını alır. Hoşa gitmeyen bir şeye katlanmak şeklinde ise sabredilen hoşa gitmeyen şeylerin farklılığına göre insanlar tarafından farklı isimler alır. Bir musibete katlanmak şeklinde ortaya çıkarsa sadece "sabır" denilmekle yetinilir. Bunun zıddı olan hâle ise sızlanma ve kaygılanma denilir. Sızlanma ve kaygılanma, sesi yükseltmek, yanaklara vurmak, üstünü başını yırtmak vb. şeyleri yapmak suretiyle güdüyü serbest bırakmak anlamına gelir. Eğer sabır zenginliğe katlanmak şeklinde zuhur etmişse buna kendini zaptetmek denilir. Bunun zıddı olan hâl ise mağrurluk adını alır. Bir savaşta meydana gelen sabır cesaret adını alır ve zıddı korkaklıktır. Öfkeyi yutmak şeklinde olursa hilim denilir ve zıddı homurdanmaktır. Kişiyi rahatsız eden zamanın getirdiği bir felâkete katlanmak ise gönül genişliği, diye nitelenir ve zıddı sıkılmak, usanmak ve gönül darlığıdır. Bir sözü söylememek şeklinde tezahür ederse sırrı gizlemek adını alır ve bunu yapan kimseye ketum denilir. Temel ihtiyaç maddeleri dışındaki yaşam

vasıtalarını kullanmamak şeklinde ortaya çıkarsa zühd adını alır ve zıddı hırstır. Dünya zevklerinden pek azıyla yetinmek şeklinde olursa kanaat adını alır ve zıddı açgözlülüktür. İman huylarının çoğu sabrın içindedir. Bu sayılanlar, ilgili olduğu şeylere göre sabrın kısımlarıydı.

KUVVET VE ZAYIFLIĞININ FARKLI OLMASINA GÖRE SABRIN KISIMLARI

Bil ki, güdü saikine göre din saikinin üç hâli vardır:

1- Güdünün (hevâ) dürtülerini tamamen sindirip ezmek ve bir daha kişiyle çekişemeyecek bir hâle getirmektir. Bu hâl sabra devam etmekle elde edilir. İşte bundan dolayı "Sabreden güçlü olur." denilmiştir. Bu rütbeye ulaşanlar pek azdır: "*Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenler…*" (Fussılet, 41/30)

2- Güdünün dürtülerinin üstün gelerek din saikinin tamamen yenik düşmesi ve kendisini şeytanın ordusuna teslim edip savaşı kazanmaktan ümit kestiği için mücahedeyi bırakmasıdır. Bunlar gafillerdir ve çoğunluktadırlar. Güdüleri onları esir almış ve bahtsızlıklarına yenik düşmüşlerdir. Onlar âhiret karşılığında dünya hayatını satın almışlardır. Bu hâlin alâmeti ümitsizlik ve kuruntulara aldanmadır. Bu durum ahmaklığın zirvesidir. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Âciz olan, nefsini arzusuna tâbi kılan ve Allah'tan birtakım temennilerde bulunan kimsedir.*"[147]

Bu hâlin sahibi olan kişiye öğüt verildiğinde "Ben tövbenin özlemini çekiyorum ancak artık bu benim için imkânsız, bu yüzden tövbe konusunda istekli değilim." der. Bazen de tövbe özlemi çekmez ancak şöyle der: "Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. O'nun benim tövbeme ihtiyacı yoktur!" Bu miskin adamın aklı arzusuna köle olmuştur ve aklını sadece arzusunu yerine getirmeye yarayacak ince hileler ve yöntemler bulup çıkarmakta kullanır. Onun arzularının elindeki aklı, kâfirlerin eline düşmüş ve ona domuz çobanlığı, şarap bekçiliği ve hamallığı yaptırdıkları Müslüman bir esir gibidir. Bu kişinin Allah katındaki konumu, bir Müslüman'ı zorla ele geçirip kâfirlere teslim eden ve onlara esir olarak satan adamın konumuna benzer. İşlemiş olduğu suçun çok çirkin olmasının sebebi, başkasının emrine verilmeyecek olanı vermek ve hakkı tasallut edilmek olanı musallat etmektir. Yüce Allah'ın taraftarı (hizbi) olan şerefli mânâyı, şeytanın taraftarı olan değersiz mânânın emrine verince bir Müslüman'ı kâfire esir veren kimseye benzemiş oldu. Hatta bu miskin, kendisine nimet veren

hükümdarın yanına gidip onun en sevdiği çocuğunu alarak düşmanlarından birisine teslim eden adama benzer. Bu miskinin o hükümdarın gazabını nasıl hak ettiğine bir bak! Çünkü güdü (hevâ), Allah katında yeryüzünde tapılan ilâhların en iğrenci ve akıl, yaratılmış en değerli varlıktır!

3- İki ordu arasındaki savaşın bazen bir tarafın lehine bazen aleyhine olacak şekilde devam etmesidir. Bu hâlde bulunanlar salih amel ile kötü ameli birbirine karıştırmış olanlardır. Bu durum kuvvet ve zayıflık hâline göre değişiklik gösterir. Sabra konu olan şeylerin sayısına göre de bu kişi üç hâlde bulunabilir. Ya kâmil insanda olduğu gibi bütün güdülerine galip gelir veya güdülerinden hiçbirine galip gelemez. Bu ikinci gruptakiler hayvanlara benzerler, hatta onlardan daha sapkındırlar. Çünkü hayvanda güdülerine karşı mücadele edebileceği bir marifet ve kudret yaratılmamıştır. Oysa bu ikinci gruptaki kişide söz konusu şeyler yaratılmış olduğu hâlde onları kullanmamıştır. Üçüncü grubu oluşturanlar ise güdülerinin bir kısmına galip gelip diğerlerine yenik düşmüşlerdir. Bu grupta olanlar "*İyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar.*" (Tevbe, 9/102) makamında bulunurlar. Bazı insanlar çok güçlü bir gayret gösterip ağır bir zahmete katlanarak sabrederler. Bu durum "tasabbur" adını alır. Bazıları da nefsine pek az yüklenerek sabreder ki buna "sabr" denilir.

Birinci hâldeki kimse çok kuvvetli bir adamla güreşen kişiye benzer. Söz konusu kişi o adamı ancak çok ağır bir yorgunluk ve meşakkatten sonra yenebilir. İkinci hâldeki kimse ise zayıf bir adamla güreşen ve hiç yorulmadan onu yenen birisine benzer. İşte, din saiki ile güdü (hevâ) saiki arasındaki güreş de böyledir. Bu gerçek anlamda melekler ordusu ile şeytanlar ordusu arasında meydana gelen bir mücadeledir. Güdünün isteklerine boyun eğdirilip kontrol altına alındığında ve buna uzun bir süre devam etmekle sabır kolay hâle geldiğinde kişi rıza makamına ulaşır.

Bil ki sabır, hükmü açısından farz, nafile, mekruh ve haram olmak üzere dört kısma ayrılır. Haram kılınmış olan şeyleri yapmayıp sabretmek farzdır. Mekruhlara karşı sabretmek nafiledir. Haram kılınmış bir eziyete ve zarara karşı sabretmek haramdır. Tıpkı kendi elini kesen ve buna sabreden veya eşine karşı haram kılınmış olan bir fiil işlenirken kıskançlığı harekete geçtiği hâlde buna sabredip eşine yapılan muamele karşısında susan kişi gibi… Bu türden bir sabır haramdır. Mekruh olan sabır ise şeriatta mekruh olan bir vasıtayla kişinin başına gelen bir zarara sabretmesidir. O hâlde şeriat sabrın mihengi olmalıdır.

SABRA İHTİYAÇ DUYULAN YERLER VE KULUN HER DURUMDA SABRA MUHTAÇ OLMASI

Bil ki, kulun dünyada karşı karşıya geldiği her olay iki çeşitten birine girer. Birincisi; kişinin arzusuna uygun olan, ikincisi ise hoşuna gitmeyen olaydır. İnsan bunların her birinde sabra muhtaçtır.

Kişinin arzusuna uygun olan şeyler şunlardır: Sağlık, esenlik, mal, makam, aşiret ve takipçilerinin çokluğu ve bütün dünya zevkleri. Kul bütün bunlarda sabra muhtaçtır. Şöyle ki; bunlara dayanıp itimat etmemeli, onlarla mağrur olup şımarmamalı, zevke ve oyuna dalmayıp infak etmek suretiyle malındaki ve halka yardımcı olmak suretiyle bedenindeki Allah hakkını gözetmelidir. Kişi nefsine hâkim olamayıp dünya zevklerine daldığı ve onlara itimat ettiği zaman bu hâl onu mağrurluk ve azgınlığa götürür. Hatta ariflerden birisi bu hususta şöyle söylemiştir: "Belaya mümin sabreder. Sağlık ve esenliğe ise ancak sıddîk olan sabreder."

Abdurrahmân b. Avf radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Sıkıntılara maruz kaldık sabrettik, bolluğa kavuştuk sabredemedik."

İşte bundan dolayı yüce Allah kullarını mal, eş ve çocuk fitnesine karşı uyararak şöyle buyurmuştur: "*Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın.*" (Münâfikûn, 63/9); "*Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir fitnedir* (imtihandır)." (Tegâbün, 64/15); "*Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının.*" (Tegâbün, 64/14)

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ise bu konuda şöyle buyurmuştur: "*Çocuk cimrilik ve korkaklık sebebidir*."

(…) Büreyde radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bize hitap ederken Hasan ve Hüseyin üzerlerinde kırmızı birer entari olduğu hâlde kâh yürüyüp kâh düşerek geldiler. Bunu gören Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem minberden inerek onları kucağına aldı ve önüne oturttu, sonra şöyle buyurdu:* ***Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir fitnedir****, buyuran Allah doğruyu söyledi. Bu iki çocuğun yürürken tökezleyip düştüklerini görünce sabredemeyip sözümü yarıda kestim ve onları buraya çıkardım.*"[148]

Gerçek anlamda adam olan kişi, daha önce açıkladığımız gibi esenlikte de sabredendir. Bu sabır şükürle beraberdir ve ancak şükrün hakkını yerine getirmekle tamamlanır. Bolluk ve rahatlıkta sabretmenin daha ağır ve zor olmasının sebebi, istediğini yapabilme kudretinin bulunmasıdır. Yanında

yemek olmayan aç adam, yanında lezzetli yemekler bulunan kimseden daha kolay sabreder.

Kişinin hoşuna gitmeyen ikinci çeşide dâhil olan şeylere gelince, bunlar ya taatler ve masiyetler gibi, kulun kendi tercihiyle bağlantılıdır veya başa gelen musibetler gibi kulun tercihiyle ilgili değildir veya kişinin kendisine zarar verenden öç alması örneğinde olduğu gibi, başlangıçta kendi tercihi olmamakla birlikte onu izale etmede tercih kullanılabilecek durumlardır. O hâlde bu üç kısmı açıklayalım:

1- Kişinin kendi tercihiyle bağlantılı olan fiiller. Bunlar, taat veya masiyet olarak nitelendirilebilecek olan kulun bütün fiilleridir. Taate gelince, kul elbette bunları yaparken sabra muhtaçtır. Çünkü nefis, tabiatı itibariyle kulluktan kaçar ve rububiyeti arzular. Sonra namaz gibi bazı ibadetlerden tembellik, zekât gibi bazı ibadetlerden cimrilik, hac ve cihat gibi bazı ibadetlerden ise hem tembellik, hem de cimrilik sebebiyle nefis hoşlanmaz. Buna göre mürit, şu üç hâlde taat yaparken sabra ihtiyaç duyar:

a) Amelden önce, doğru ve samimî bir şekilde ibadete niyet etmektir. Ayrıca, riya şaibelerinden ve âfetlere sebep olacak durumlardan uzak kalmaktır. Bir de ibadeti tam olarak yerine getirmeye azmetmelidir. Niyetin, ihlâsın, riyanın âfetlerinin ve şeytanın tuzaklarının ne demek olduğunu gerçek anlamda bilenler için bu çok ağır bir sabırdır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şu sözüyle buna dikkat çekmiştir: “*Ameller ancak niyetlere göredir. Herkes ancak niyet ettiği şeyi alır.*”

Yüce Allah da bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Onlara ancak dini yalnız O’na has kılarak ve hanifler olarak Allah’a kulluk etmeleri emredilmişti.*” (Beyyine, 98/5) İşte bundan dolayı yüce Allah sabrı amelden önce zikrederek şöyle buyurmuştur: “*Ancak sabredip güzel iş yapanlar böyle değildir.*” (Hûd, 11/11)

Hz. Ali radıyallâhu anh bu konuda şöyle demiştir: “Sabır dört şeyde olur: Özlem, korku, terk etme ve gözleme. Cenneti özleyen arzularını unutur; cehennemden korkan haramlardan kaçar; dünyayı terk eden musibetleri gözünde büyütmez; ölümü gözleyen iyilik yapmaya koşar.”

b) Amel esnasında, Allah’tan gafil olmamak ve yaptığı ibadetin edeplerini ve sünnetlerini yerine getirmede tembellik etmemek ve ibadet sona erinceye kadar bıkkınlık emarelerine karşı sabretmektir.

c) Amelden sonra kişi, yapmış olduğu ibadeti ifşa etme, nam ve riya maksadıyla onu başkalarına anlatma konularında sabra ihtiyaç duyar. Bir de yaptığı ibadete kendini beğenme gözüyle bakmamak ve amelini geçersiz

kılacak her davranış için sabra muhtaçtır. Sadaka verdikten sonra sabır gösteremeyip onu başa kakan kişi yaptığı ameli geçersiz kılmıştır. İbadetler ve taatler farzlara ve nafilelere ayrılır ve insan bütün bunlarda sabra ihtiyaç duyar. Süfyânü's-Sevrî bu hususta şöyle söylemiştir: "Eskiden şöyle denilirdi: Mümin, yiyecek ve içeceğe muhtaç olduğu gibi sabra muhtaçtır."

Masiyetlere gelince, kul onları işlememek üzere sabra ne kadar çok muhtaçtır! Masiyetler, güdü saikinin gereklerini yapmaktır. Masiyetlere karşı sabrın en ağır olan çeşidi, alışkanlık hâline gelmiş olanlarıdır. Çünkü alışkanlık beşinci mizaçtır (tabiat). Alışkanlık veya âdet hâline gelmiş olan davranış arzuyla (şehvet) birleşince şeytanın iki ordusu yüce Allah'ın ordusu karşısında üstünlük sağlarlar ve böylece din saiki onları yenemez.

Alışkanlık hâline gelmiş olan fiilin yapılması kolaysa ona karşı sabretmek nefse çok daha ağır gelir. Tıpkı dilin masiyetlerinden olan gıybet, yalan, münakaşa, açıkça veya ima yoluyla kendini övmek, başkalarını değersiz ve küçük görme kastıyla söylenen sözler, ölmüş olan kimseleri anıp onları, ilimlerini ve yaşam biçimlerini eleştirmek gibi fiilleri yapmamak için sabretmek gibi… Çünkü ölmüş olanları eleştirmek zahiren gıybet ve aslen kendini övmektir. Nefsin bu davranışta iki arzusu vardır: Başkasını yok saymak ve kendini ispat etmek. Bu ise mizaçta yerleşik olan rububiyet sıfatının eseridir. Oysa bu, nefse emredilen kulluğun tam zıddıdır. İki arzunun birleşmesi ve dilin harekete geçmesinin kolay olması sebebiyle bu durum, uzak durulması çok zor olan sohbetlerde mutat hâle gelmiştir. Hatta çokça tekerrür etmesi ve insanların genelinin aşina olmasından dolayı onu reddetmek ve çirkin bulmak hükmünü yitirmiştir. Örnek vermek gerekirse, ipek elbise giymiş bir adamın bu fiilinin çok feci sayıldığını ama buna karşılık gün boyu insanların gıybetini yapan kimseye bir şey denilmediğini görürsün! Sohbetlerde diline sahip olamayan ve sabredemeyen kişiyi uzletten başkası kurtaramaz. Çünkü tek başına kalmaya sabretmek, insanların yanındayken sükût etmeye sabretmekten daha kolaydır.

Masiyeti işlemeye tahrik eden şeyin kuvvet ve zayıflığının farklı oluşuna göre onlar karşısındaki sabrın şiddeti de farklılık gösterir. Dilin hareketinden daha kolay olan şey, vesveselerin kalbi doldurmasıyla canlanan düşüncelerin hareketidir. Bu durumda uzlette bile olsa kişi içinden birtakım şeyler geçirmeye başlar. Kalbe din konusunda başka bir ilgi öğesi hâkim olup onu kaplamadıkça bundan uzak durmak aslen mümkün değildir. Tıpkı bütün ilgileri bir tek ilgiye indirgenmiş kişinin hâlinde olduğu gibi…

Amr b. Şuayb-babası-dedesi radıyallâhu anhüm isnadıyla nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah bütün yaratılmışları bir araya topladığı zaman bir münadi nida edip der ki, sabredenler nerede? Bunun üzerine çok az sayıda insan ayağa kalkarlar ve hızla cennete doğru giderler. Bu sırada onları melekler karşılar ve sorarlar: ‘Hızla cennete doğru gittiğinizi görüyoruz, siz kimsiniz?’ Derler ki, bizler sabredenleriz. Melekler sorarlar: ‘Sabrınız neydi?’ Derler ki; bizler yüce Allah’a taat konusunda sabrederdik, yüce Allah’a isyan etmeme konusunda sabrederdik. Bunun üzerine sabredenlere denilir ki, girin cennete. Çalışanların ecri ne güzeldir!*”

Hz. Ali radıyallâhu anhın naklettiğine göre, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Sabır üç çeşittir: Musibete karşı sabır, taat konusunda sabır ve masiyete karşı sabır. Güzelce kendisini teselli edip musibete karşı sabreden kişiye Allah üç yüz derece verir. Bir derece ile diğerinin arası, gökle yer arası gibidir. Taat konusunda sabreden kişiye Allah altı yüz derece verir. Bir derece ile diğerinin arası, yeryüzünü diğer yeryüzünden ayıran sınırla arşın son noktası arası gibidir. Masiyete karşı sabreden kişiye Allah dokuz yüz derece verir. Bir derece ile diğerinin arası, yeryüzünü diğer yeryüzünden ayıran sınırla arşın son noktası arasının iki katı gibidir.*”[149]

Meymûn b. Mihrân sabır konusunda şöyle söylemiştir: “Sabır iki çeşittir. Musibete sabretmek güzel bir şeydir. Ama bundan daha üstün olanı masiyetlere karşı sabretmektir.”

Fudayl b. Iyâz, yüce Allah’ın “*Sabretmenize karşılık size selâm olsun.*” (Ra’d, 13/24) kavli hakkında şöyle söylemiştir: “Bu sözün muhatapları kendilerine emredilenleri yapmakta ve yasaklananlardan kaçınmada sabır göstermişlerdir.”

2- Bir şahsın kendisine hücum etmesinin kişinin kendi tercihiyle ilgisi olmamakla birlikte, onu savuşturmada kişinin tercih hakkının bulunmasıyla ilgili fiiller. Örneğin; kişi herhangi bir şekilde bir fiil veya sözle başkasından zarar görse, canı veya malı konusunda kendisine karşı bir suç işlense, buna karşı bazen karşılık vermemek suretiyle sabretmek vacip, bazen de fazilet kapsamına girer. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: “*Eğer sabreder ve Allah’tan korkarsanız, işte bunlar yapmaya değer işlerdendir.*” (Âl-i İmrân, 3/186); “*Ama sabrederseniz elbette bu sabredenler için daha hayırlıdır.*” (Nahl, 16/126); “*Onların*

söyledikleri şeyler yüzünden canının sıkıldığını andolsun biliyoruz. Sen şimdi Rabbini hamd ile tesbih et.” (Hicr, 15/97, 98)

Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem mal taksim etmiş ve bazı insanlar “Bu taksimatta Allah rızası gözetilmedi.” demişlerdi. Bu sözler Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme haber verilince şöyle buyurmuştu: “*Allah, kardeşim Mûsâ’ya rahmet etsin. Kendisine bundan da ağır eziyetler yapıldığı hâlde sabretmişti.*” O hâlde, insanların eziyetlerine sabretmek, sabır mertebelerinin en yücesidir. Çünkü din, arzu ve öfke saikleri bu hususta birbiriyle yardımlaşmaktadır.

3- Kişinin çok değerli bir yakınının ölmesi, mallarının helâk olması, gözlerinin kör olması, hastalık sebebiyle sağlığını kaybetmesi vb. bela ve musibet çeşitleri gibi, başı da sonu da kişinin tercihiyle ilgili olmayan fiiller. Bunlara karşı sabretmek, sabır makamlarının en yükseklerinden biridir. Çünkü bu sabrın dayandığı esas yakîndir.

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Allah kimin iyiliğini isterse ona bela verir.*”; “*Senden, dünya musibetlerine kolaylıkla göğüs germemi sağlayacak yakîn dilerim.*”

(…) Hz. Âişe radıyallâhu anhânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Vücuduna batan bir dikene kadar Müslüman’ın başına gelen her musibet karşılığında yüce Allah onun günahını bağışlar.*”[150]

Buhârî ve Müslim’in, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hureyre radıyallâhu anhümâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Vücuduna batan bir dikene kadar Müslüman’ın başına gelen her yorgunluk, ağrı, sıkıntı, üzüntü, eziyet ve gam karşılığında yüce Allah onun günahlarını bağışlar.*”[151]

Müslim’in Hz. Âişe radıyallâhu anhâdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: “*Mümine batan bir diken ve başına gelen daha büyük bir musibet karşılığında yüce Allah onu bir derece yükseltir ve bir günahını siler.*”[152]

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Mümin erkek veya kadın sürekli olarak vücudu, malı ve çocuklarıyla ilgili belalara uğrar ve sonunda hiçbir günahı kalmadığı hâlde Allah’a kavuşur.*”[153]

Sa’d b. Ebî Vakkâs radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Dedim ki ey Allah’ın elçisi, en ağır belaya hangi insanlar uğrar? Şöyle buyurdu: Peygamberler, sonra salihler, sonra sırasıyla onlara en çok benzeyen insanlar. Kişi, dininin*

durumuna göre belaya uğrar. Dini kuvvetliyse uğradığı bela artar. Dininde zayıflık varsa uğradığı bela hafifletilir. Hatta öyle olur ki kul, hiçbir günahı kalmadığı hâlde yeryüzünde yürüyünceye kadar belalara uğrar.”[154]

Bizim rivâyet ettiğimiz bir hadiste Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: “*Yüce Allah şöyle buyurdu: Kullarımdan birisine vücudu, malı veya çocukları hakkında bir musibet verdiğimde bunu güzel bir sabırla karşılarsa, kıyamet gününde onun amellerini tartmaktan veya amel defterini açmaktan hayâ ederim.*”[155]

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem başka iki hadisinde şöyle buyurmaktadır: “*Allah bir kavmi sevdiği zaman onlara bela verir.*”; “*Allah bir kulun iyiliğini istediğinde başına bela yağdırır.*”

VÜCUDUN BAŞINA GELEN MUSİBETLER VE SEVAPLARI

(…) Abdullâh b. Mes’ûd radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Sıtmadan titrerken Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına girdim ve ona dokunarak dedim ki ey Allah’ın elçisi, sen çok fazla titriyorsun! Buyurdu ki evet, sizden iki adamın titrediği gibi titriyorum. Dedim ki, bundan dolayı iki ecir mi alacaksın? Buyurdu ki evet, canımı elinde tutana yemin ederim ki yüce Allah, yeryüzünde başına gelen bir hastalıktan veya başka bir şeyden dolayı eziyet çeken her Müslüman’ın günahlarını, kurumuş ağacın yapraklarını döktüğü gibi döker*.”[156]

Buhârî ve Müslim’in naklettiğine göre Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle söylemiştir: “Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden daha ağır acı çeken birisini görmedim.”

Bizim rivâyet ettiğimiz bir hadiste Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki kişi, vücudu hakkında bir belaya uğrayıncaya kadar yüce Allah katındaki derecesine hiçbir ameliyle ulaşamaz. O bela sayesinde bu dereceye ulaşır.*”

Hz. Âişe radıyallâhu anhânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Mümin bir acı çektiğinde bu onu, körüğün demirin pasını arındırdığı gibi günahlarından arındırır.*”

HUMMA[157]

Müslim’in Câbir b. Abdullâh radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde şöyle gelmiştir: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem*

bir keresinde bir kadının yanına girerek neden titrediğini sordu. Kadın dedi ki: 'Hummadan dolayı titriyorum. Allah ona bereket vermesin!' Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Hummaya sövme. Çünkü o, körüğün demirin pasını giderdiği gibi insanoğlunun günahlarını giderir."[158]

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kim bir gece boyunca sıtmalanıp titrer, buna sabreder ve yüce Allah'tan razı olursa anasından doğduğu günkü gibi günahsız kalır.*"

Hasenü'l-Basrî şöyle söylemiştir: "Bir gecelik hummaya tutulmak kulun bütün günahlarına kefarettir."

BAŞ AĞRISI

Ebû Saîd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Başı ağrıyan, bir yerine diken batan veya başka bir eziyete maruz kalan her mümin hastayı yüce Allah o çektiği acı karşılığında kıyamet gününde bir derece yükseltir ve bir günahını bağışlar.*"

TÂÛN[159]

Buhârî ve Müslim'in Enes radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Tâûn her Müslüman için bir şehadettir.*"

Buhârî'nin Hz. Âişe radıyallâhu anhâdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: "*Tâûna yakalanıp da bulunduğu beldede kalarak sabreden, bunun ecrini Allah'tan bekleyen ve başına Allah'ın yazmış olduğu şeyden başkasının gelmeyeceğini bilen kul şehit sevabı alır.*"

KÖRLÜK

Buhârî'nin Enes radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: "*Yüce Allah şöyle buyurdu: Kulumun iki gözünü aldığımda sabrederse onların yerine ona cenneti veririm.*"

Buhârî'nin tahriç etmediği bir başka lafızda şu ifade geçmektedir: "*Dedim ki ey Allah'ın elçisi, bir gözü kör olsa da mı? Buyurdu ki, bir gözü kör olsa*

da!”

ÇOCUĞUN ÖLÜMÜ

Müslim’in Ebû Hassân’dan naklettiği efrâd hadislerden birinde şöyle gelmiştir: “İki oğlum ölmüştü. Ebû Hureyre’ye dedim ki, *Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden ölenlerimiz hakkında gönlümüzü rahatlatacak bir hadis işittin mi? Dedi ki, evet: Küçük yaşta ölen çocuklar cennet çocuklarıdır. Onlardan biri babasıyla* -veya ana babasıyla- *karşılaşınca, senin şu elbisenin ucunu tuttuğum gibi babasının elbisesinin bir ucundan* -veya elinden- *tutar ve yüce Allah onu ve babasını cennete sokuncaya kadar bırakmaz.*”

Buhârî ve Müslim’in Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem kadınlara şöyle hitap etmiştir: “*Sizden bir kadının üç çocuğu ölürse cehenneme karşı ona perde olurlar. Kadının birisi dedi ki, iki çocuğu ölse? Çünkü benim iki çocuğum öldü. Buyurdu ki, iki çocuğu ölse de.*”

Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Ergenlik çağına girmemiş üç çocuğu ölen bir Müslüman’a cehennem ateşi ancak yemini yerine gelecek kadar kısa bir süreliğine dokunur.*”

(…) Enes radıyallâhu anhın rivâyet ettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Ergenlik çağına girmemiş üç çocuğu ölen bir Müslüman’ı yüce Allah o çocuklara olan merhametinin fazlıyla cennete sokar.*”

FASIL

Sabrın edeplerinden biri de ilk sadmede sabretmektir.

(…) Enes radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir kabrin başında ağlamakta olan kadının yanından geçerken şöyle buyurdu: ‘Allah’tan kork ve sabret!’ Kadın dedi ki: ‘Git yanımdan! Çünkü senin başına benimki gibi bir musibet gelmedi!’ Kadın onu tanımamıştı. Kadına onun Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem olduğu söylenince hemen yanına gitti ve onun yanında kapıcılar görmedi. Dedi ki, seni tanıyamadım! Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Gerçek sabır ilk sadme anında olandır.*”

Başa gelen musibetlerde takınılacak edeplerden biri de istircâdır.[160]

Müslim’in Ümmü Seleme radıyallâhu anhâdan naklettiği efrâd hadislerden birinde geldiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Başına bir musibet geldiğinde yüce Allah’ın kendisine emrettiği gibi ‘Bizler Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz. Allah’ım, başıma gelen musibetten dolayı bana ecir ver ve ondan daha hayırlısını bahşet.’ diyen Müslüman’a Allah ondan daha hayırlısını bahşeder.* (Ümmü Seleme diyor ki) *Ebû Seleme* (kocası) *öldüğünde kendi kendime dedim ki, hangi Müslüman Ebû Seleme’den daha hayırlı olabilir ki? Sonra bu duayı yaptım. Bunun üzerine yüce Allah bana onun yerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi bahşetti.*”

Ebû Mûsâ radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah buyurur ki ey ölüm meleği, kulumun çocuğunun canını mı aldın, onun gözünün nurunu ve gönlünün meyvesini mi aldın? Ölüm meleği der ki, evet. Allah buyurur ki, kulum ne dedi? Ölüm meleği der ki, sana hamd etti ve ‘Bizler Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz.’ dedi. Allah buyurur ki, o hâlde onun için cennette bir ev bina edin ve o eve ‘hamd evi’ adını verin.*”

Hz. Ali radıyallâhu anhın oğlu Hz. Hüseyin radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Başına geçmiş zamanda gelmiş bir musibeti hatırlayan ve ‘Bizler Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz.’ diyen bir Müslüman erkek ve kadına Allah o musibetin başına geldiği günkü ecrini yeniden verir.*”

Musibet karşısında takınılacak edeplerden biri de uzuvların ve dilin sükûnet içinde olmasıdır. Ağlamak ise caizdir. Çünkü insan kendini tutamaz ve ağlar. Buhârî ve Müslim’in İbni Mes’ûd radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Üstünü başını yırtıp yanaklarına vuran ve cahiliye sözlerini söyleyen kimse bizden değildir.*”

Buhârî ve Müslim’in Hz. Ömer radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Ölü, kendisi için feryat edilip üst baş yırtılmasından dolayı mezarında azap görür.*”

Müslim’in Ebû Mâlik el-Eş’arî radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Ölülerin arkasından ağlayıp dövünen kadın* (nâiha) *ölmeden önce tövbe etmezse kıyamet gününde üzerinde katrandan bir entari ve uyuzdan bir zırh olduğu hâlde diriltilir*.”

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle söylemiştir: “Ağlayıp sızlanmak elden gideni geri getirmez ancak alay edenleri sevindirir.”

FASIL

Güzel sabrın bir örneği de musibet izinin kişinin üzerinde görülmemesidir. Eskiler, başlarına gelen musibetin izi görülüp anlaşılmasın diye musibet esnasında cesur olup şikâyet etmezler, tahammül gösterirlerdi. Rebîa b. Ebî Abdurrahmân’a sabrın zirvesinin ne olduğu sorulunca şöyle cevap verdi: “Musibetin kişinin başına geldiği anda, başına gelmeden önceki hâlinde olmasıdır.”

(…) Enes radıyallâhu anh, annesi Ümmü Süleym radıyallâhu anhânın başından geçen bir olayı şöyle anlatıyor: “*Ebû Talha’nın Ümmü Süleym’den olan oğlu öldü. Ümmü Süleym ailesinden, kendisi ona haber verinceye kadar çocuğun ölümüyle ilgili babası Ebû Talha’ya hiçbir şey söylememelerini istedi. Ebû Talha akşam eve gelince Ümmü Süleym ona akşam yemeğini sundu. O da yemeğini yiyip suyunu içti. Sonra Ümmü Süleym önceden hiç süslenmediği şekilde kocası için süslendi ve Ebû Talha onunla ilişkiye girdi. Ümmü Süleym kocasının hem doyduğunu, hem de cinsel yönden tatmin olduğunu görünce dedi ki ey Ebû Talha, bir grup insan bir ev halkına emanet olarak bir kap verseler, sonra da verdikleri emaneti geri isteseler o ev halkı emaneti vermeyebilir mi? Ebû Talha dedi ki hayır, vermeleri gerekir. Ümmü Süleym şöyle dedi: ‘Oğlunu o emanetin yerine koy!’ Bunun üzerine Ebû Talha kalkıp Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına gitti ve olan biteni ona anlattı. Onu dinleyen Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Allah geçirdiğiniz geceyi bereketli kılsın. Ümmü Süleym o gece* (Enes’e) *hamile kaldı.*”[161]

Sâbit el-Bünânî şöyle anlatıyor: “Mutarrif’in oğlu Abdullâh ölmüştü. Babası Mutarrif güzel bir elbise giyip koku sürünerek halkın karşısına çıktı. Halk kızarak dediler ki, oğlun Abdullâh öldüğü hâlde sen böyle bir elbise giyip koku sürünerek sokağa çıkıyorsun ha! Bunun üzerine Mutarrif şöyle dedi: Rabbim bana, her birini dünyadaki her şeyden daha çok sevdiğim üç hususiyet vaat edip şöyle buyurduğu hâlde bu musibete teslim mi olayım: *O sabredenler, kendilerine bir bela geldiği zaman ‘Biz Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz.’ derler. İşte, Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.* (Bakara, 2/156, 157) Âhirette verilecek bir bardak suyun karşılığının bile dünyadayken benden alınmış olmasını çok isterdim.”

Yine Sâbit el-Bünânî şu olayı anlatmıştır: “Sıla b. Eşyem oğluyla birlikte bir gazaya gitmişlerdi. Oğluna dedi ki sevgili oğlum, safların önüne geçip savaş ki seni kaybetmenin karşılığını âhirette bulayım! Bunun üzerine oğlu düşmana hamle yapıp savaştı ve öldürüldü. Sıla da ön saflara geçip savaştı ve öldürüldü. Kadınlar Sıla’nın karısı olan Muâze el-Adeviyye’nin evine gelip toplandıkları zaman Muâze onlara şöyle dedi: Beni kutlamaya geldiyseniz size merhaba! Eğer başka bir şey söylemek için geldiyseniz geriye dönün!”

Şeddâd b. Evs radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah şöyle buyurdu: Bir kulumun başına bela verdiğimde onu bu şekilde sınadığımdan dolayı bana hamd ederse yatağından kalktığında anasından doğduğu günkü gibi günahsız olur.*”

FASIL

Başa gelen musibetin gizlenmesi mümkünse onu gizlemek, yüce Allah ile yapılan gizli bir alışveriş sayılır. Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kul hastalandığı zaman yüce Allah ona iki melek gönderip buyurur: ‘Bakın bakalım kulum kendisini ziyarete gelenlere ne diyor.’ Melekler yanına girdiklerinde hastanın yüce Allah’a hamd ettiğini görürler ve O, durumu daha iyi bildiği hâlde bunu yüce Allah’a bildirirler. Bunun üzerine yüce Allah buyurur: Onu vefat ettirirsem cennete koymam kulumun hakkıdır. Ona şifa verirsem eski eti yerine yenisini, eski kanı yerine yenisini ona vermem ve günahlarını bağışlamam onun hakkıdır.*”

Hz. Ali radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Çektiğin acıdan şikâyet etmemen ve başına gelen musibeti kimseye söylememen Allah’a saygı göstermenin ve hakkını tanımanın bir göstergesidir.”

Ahnef şöyle demiştir: “Kırk yıldır gözümün biri görmediği hâlde bu durumu hiç kimseye söylemedim.”

Adamın birisi İmam Ahmed hazretlerine der: “Kendini nasıl hissediyorsun ey Abdullâh’ın babası?” İmam Ahmed şöyle der: “Sağlık ve afiyet içindeyim.” Adam sorar: “Dün gece sıtmalandın mı?” İmam şöyle cevap verir: “Sana sağlık ve afiyet içindeyim, dediysem bu yeterli. Beni hoşlanmadığım bir şeyi söylemeye zorlama!”

İbrâhim el-Harbî şöyle anlatıyor: “Yakalandığım hummayı ne anneme, ne kız kardeşime ne de karıma söylemedim. Gerçek adam, gamını içine

gömerek ailesini üzmeyen kimsedir. Kırk beş senedir migren ağrısı çektiğim hâlde hiç kimseye söylemedim. Yirmi yıldır bir gözümle görüyorum ama bunu kimseye söylemedim.”

Hikmet sahipleri şöyle söylemişlerdir: “Başa gelen musibetleri gizlemek iyilik hazinelerinden biridir.”

Şakîk el-Belhî şöyle diyor: “Başına gelen bir musibeti Allah’tan başkasına açıp şikâyet eden kimse yapmış olduğu ibadetten kalbinde asla bir tat hissetmez.

FASIL

Eskiler, kazanacakları sevaba bakarak başlarına gelen musibetlere sevinirlerdi. Ebu’l-Ahvas el-Cüşemî şöyle anlatıyor: “Üç oğlu yanında bulunan İbni Mes’ûd radıyallâhu anhın evine girmiştik. Çocukların yüzleri altın gibi güzeldi. Onların güzelliğine hayret ettik. Bize dedi ki, herhâlde onlara sahip olduğum için bana gıpta ediyorsunuz? Dedik ki, evet vallahi öyle! Bu çocuklar gibi şeylerden dolayı Müslüman’a gıpta edilir. Bunun üzerine İbni Mes’ûd başını, bir kırlangıcın yuva yapıp yumurtlamış olduğu yan taraftaki küçük bir odanın tavanına doğru kaldırarak şöyle dedi: Canımı elinde tutana yemin ederim ki çocuklarımın ölüp de onları gömmüş olmayı bu kırlangıcın yuvasının yere düşüp de yumurtasının kırılmasına tercih ederim.”

Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Üç şey var ki insanlar onlardan hoşlanmadığı hâlde ben onları seviyorum: Fakirlik, hastalık ve ölüm.”

Ebû Cuhayfe şöyle diyor: “Biz Mihrân’a savaşmaya giderken yanımızda Esed kabilesinden bir adam vardı. Adam ağlamaya başlayınca ona dedim ki, bu bir sızlanma mı? Dedi ki hayır, ancak oğlumu kervanda bıraktım. Keşke benimle birlikte olsaydı da hep birlikte cennete girseydik.”

Ebû Hayân et-Teymî babasından naklen şu olayı anlatmıştır: “Süveyd b. Mes’abe’nin yanına girdiğimde bir deri bir kemiğe dönmüş, bir elbiseye bürünmüş vaziyette yüzüstü yerde yatıyordu. Karısı ‘Ailem sana feda olsun, sana ne yedirelim, ne içirelim’ dememiş olsaydı o elbisenin içinde bir insan olduğunu anlayamayacaktım! Beni görünce dedi ki ey kardeşimin oğlu, kalçalarımı ve belimi yaralar kapladı! Gördüğünden başka bir şekilde yatamıyorum. Vallahi kesilmiş bir tırnak parçası kadar bile olsa bu hâlimin değişmesini istemem.”[162]

(…) İbni Yesâr şöyle anlatıyor: “Ticaret için Bahreyn veya Yemâme’ye gitmiştim. İnsanların bir eve doğru gidip geldiklerini görünce ben de oraya gittim. Bir de baktım kalın ve kaba bir elbise giymiş, kederli, mahzun ve pek az konuşan bir kadın, evinin ibadet etmek üzere ayırdığı odasında oturuyor. Gördüğüm insanların hepsi de onun çocukları, uşakları ve köleleriymiş meğer. Sonra işimi görmeye gittim. İşimi bitirdikten sonra kadının yanına gidip ona veda ettim. Bana dedi ki, tekrar buraya gelirsen mutlaka bize gel. Ülkeme döndükten bir süre sonra bir iş için yeniden o kadının memleketine gittim. Şehre girdiğimde kadının evinden başka daha önce görmüş olduğum hiçbir şeyi göremedim. Hemen kadının evine gittim ama orada kimse yoktu. Kapının yanına gidip tıklattım. İçeriden bir kadın gülüşü ve konuşması duyuluyordu. Kapı açılınca içeriye girdim. Bir de baktım o kadın, üzerinde çok güzel ve ince bir elbise olduğu hâlde bir odada oturuyor ve işittiğim gülme ve konuşma sesleri de ona aitmiş. Yanında ise sadece bir tek kadın var. Bu durumu yadırgayıp dedim ki, seni birbirinden farklı iki garip hâlde gördüm; ilk gelişimdeki hâlin ve şimdiki hâlin. Kadın dedi ki: ‘Gördüğün şeye şaşırma! Görmüş olduğun ilk hâlimde ben iyilik ve bolluk içindeydim. Çocuklarım, uşaklarım, mallarım ve diğer ticaret işlerimde başıma gelen her musibetten kurtuluyor ve adıma yapılan her ticaret kâr getiriyordu. Bunları görünce Allah katında benim adıma hiçbir iyilik olmayacağından endişe ettim. İşte bundan dolayı kederliydim ve kendi kendime diyordum ki Allah katında bir iyiliğim olsaydı başıma bela verirdi. Sonra daha önce görmüş olduğun çocuklarım, uşaklarım ve mallarım arka arkaya musibete maruz kaldı ve hiçbir şeyim kalmadı! Bunun üzerine ben de yüce Allah’ın benim için iyilik dilemiş olduğunu ve beni sınayıp andığını ümit ettim. Bu yüzden sevindim ve gönlüm rahatladı.’ Kadını dinledikten sonra oradan ayrıldım ve Abdullâh b. Ömer ile karşılaştım. Kadının durumunu ona anlatınca şöyle dedi: Vallahi Eyyûb aleyhisselâm bu kadını ancak biraz geçmiş! Ancak benim şu ipekli nakışlı elbisem bir keresinde yırtılmıştı ve tamir edilmesini emretmiştim. Fakat tam istediğim gibi tamir edilmeyince buna üzülmüştüm.”

Bize nakledildiğine göre Ömer b. Abdülaziz’in oğlu Abdülmelik öldüğü zaman Ömer onu defnedip toprağını düzeltir, sonra da ayağa kalkar. Bu sırada insanlar etrafını sararlar. Ömer şöyle söyler: “Allah sana rahmet eylesin sevgili oğlum. Babana karşı çok iyiydin. Vallahi Allah seni bana bahşettiğinden bu yana beni hep sevindirdin. Fakat vallahi Allah’ın koymuş olduğu bu eve kendi ellerimle seni yerleştirdikten sonra eskiden

olduğumdan daha sevinçliyim ve senin hakkında yüce Allah'tan alacağım sevap konusunda daha umutluyum."

Fudayl hazretlerinin oğlu öldüğünde mezarının başında durup ona rahmet diledikten sonra şöyle dedi: "Sevgili oğlum, elbette senin hakkında alacağım ecri eksiksiz bir şekilde tamamlayacağım ve senin için gözümden bir damla yaş akıtmayacağım!"

İbrâhim en-Nehaî şöyle anlatıyor: "Ümmü Esved ayağından kötürüm olmuştu. Bunun üzerine kızlarından birisi sızlanıp ağlamaya başlayınca şöyle dedi: Allah'ım, bu iş hayırlıysa daha fazlasını ver!"

Ebbân b. Taglib şöyle anlatıyor: "Hasta oğluna bakan göçebe bir kadın gördüm. Çocuk ölünce kadın onun gözlerini kapattı ve başucundaki yerinden ayrılıp çocuğun karşısına geri dönüp oturarak şöyle dedi: 'Ey filanca, kendisine esenlik elbisesi giydirilip nimetlere boğulan ve ölüp de akıbetine kavuşarak canını terk etmeden önce kendini sağlama almaktan âciz olmaması için mühleti uzatılan kimsenin hakkı nedir?' Kadın böyle sorunca oradaki bir göçebe adam ona şöyle cevap verdi: Biz şimdiye kadar sızlanmanın ve yas tutmanın sadece kadınlara ait bir şey olduğunu duyardık. Senden sonra artık hiçbir erkek başına gelen bir musibetten dolayı asla sızlanmayacak! Çok onurlu bir sabır gösterdin ve diğer kadınlara benzemedin! Kadın yüzünü adama dönerek şöyle dedi:

Bir adam sabır ile sızlanmayı birbirinden ayırdığı zaman, aralarında birbirinden çok farklı iki yolun olduğunu görür. Sabrın açıktan yapılması güzeldir ve akıbeti övülmüştür. Oysa sızlanmak hem günahtır, hem de bir karşılığı yoktur. Eğer sabır ve sızlanma aynı surette iki adam olsalardı sabır diğerine üstün gelmeye, ondan güzel görünmeye, dünya ve âhiretle ilgili işlerde cömert mizaçlı olmaya daha lâyık olurdu.

Yüce Allah'ın sabırla ilgili olarak, kendisine sabırlı olmayı ilham ettiği kimselere vereceğini vaat ettiği karşılık insana yeter!"

FASIL

Eskiler (selef), kazanacakları sevaba veya onun sayesinde kavuşacakları Allah'ın rızasına bakarak başlarına gelen beladan zevk alırlardı. Seleften birisi şöyle derdi: "Allah'ın öyle kulları vardır ki O'nun kaderde yazdığı hükümlerin nasıl cereyan edeceğini bilmiş olsalardı onlara elbette çabucak kavuşmak isterlerdi."

Bir başkası ise şöyle demiştir: “Allah’ın darbesinden zevk almayan kişi O’nu sevmede samimî değildir!”

(…) Bişr b. Hâris şöyle anlatıyor: “Bana anlatıldığına göre Feth el-Mevsılî’nin bir kızı giyecek bir elbisesi olmadığında çıplak kalır. Feth’e derler ki, kızına elbise giydirecek birisini arayalım mı? Feth der ki hayır, olduğu gibi kalsın ta ki Allah onun çıplaklığını ve benim buna sabrımı görsün! Feth, kış gecelerinde çoluk çocuğunu bir araya toplayıp abasını onların üzerine örtüp şöyle der: Beni ve ailemi muhtaç ettin, beni ve ailemi aç bıraktın, beni ve ailemi elbisesiz ve çıplak bıraktın! Hangi vesileyle sana tevessül edeyim? Bunları ancak dostlarına ve sevenlerine yaparsın, biliyorum! Acaba ben de onlardan biri miyim ki buna sevineyim?”

Bize nakledildiğine göre Feth el-Mevsılî’nin karısı tökezleyip yere düşünce başparmağı yere sürtüp tırnağı kopar. Bunun üzerine gülmeye başlayan kadın şöyle der: “Başıma gelen bu belaya karşılık alacağım sevabın tadı, çektiğim acıyı bana unutturdu.”

“Sabırdan kasıt musibetlerden hoşlanmamak ise insan bunu asla yapamaz. Eğer sözünü ettiğin efendi zatların hâllerinde olduğu gibi musibetin varlığına sevinmek kastediliyorsa bunu yapmak daha da imkânsızdır. Bu durumda sabır nasıl mümkün olacak?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Sabır ancak sevilen bir şeyden uzak kalmaya dayanmak veya hoşlanılmayan bir şeye katlanmakla olur. Kişinin yapamayacağı şey olan kalbinin rahatsız olması yasaklanamaz. Yasaklanan şey sadece üstünü başını paralamak, yanaklara vurup dövünmek ve dille söylenmek gibi fiillerdir. Musibetlere sevindiklerine dair hikâyeler nakletmiş olduğumuz kişilerin sevinçleri mizaçlarıyla değil, şeriatla ilgilidir. Çünkü mizacın musibetlerden hoşlanmaması kaçınılmazdır. Buna hasta bir adamı örnek verebiliriz. Söz konusu hastaya reçete olarak bir şurup yazılır. O da şurubu bulup temin etmek için para ve emek harcar. Şurubun hammaddeleri bulunup tam olarak karışım hazırlanınca şifa bulacağı ümidiyle onu içer. Oysa mizacı aslında hâlâ şurubu içmekten hoşlanmamaktadır.

Bir hükümdar fakir bir adama “Bu ince çubukla vurduğum her darbe karşılığında sana yüz bin dinar vereceğim.” demiş olsa adam kendisine daha çok darbe vurulmasını ister. Acı duymadığından dolayı değil, aksine kendisini ağlatsa bile beklediği güzel sonuçtan dolayı bunu ister. Selef de böyleydi; karşılığında alacakları sevabı bildikleri için başlarına gelen bela onlara çok hafif gelirdi.

FASIL

Yukarıda zikrettiklerimizden, sabrın bütün hâllerde gerekli olduğu gerçeği ortaya çıkmış oldu. Çünkü insanlardan uzakta kalmayı tercih eden kişinin uzlette kalmaya ve şeytanın vesveselerine kapılmaya karşı sabretmesi gerekir. Çünkü akla gelen kötü düşünceleri insan kontrol edemez ve bunların sonu gelmez. Arzuları gerçekleştirmek üzere düşüncenin birtakım çareler üretmeye yeltenmesini gerektiren bir gafletten kim kurtulabilir ki?

SABIR İLACI VE SABRA YARDIMCI OLAN ŞEYLER

Bil ki, hastalığı veren elbette ilacını da vermiş ve şifa vereceğini vaat etmiştir. Sabır her ne kadar zor veya imkânsız olsa da ilim ve amelden oluşan macun yardımıyla elde edilmesi mümkündür. Bütün kalp hastalıkları için yapılan ilaç karışımları bu iki unsurdan meydana gelir. Ancak her hastalığın tedavisi, ayrı bir ilme ve amele ihtiyaç duyar.

Sabrın kısımları muhtelif olduğu gibi, sabra engel olan illetler de çeşitli kısımlara ayrılır. İlletler muhtelif ve çeşitli olunca ilaç ve tedavi de farklı olur. Çünkü tedavi illetlerin panzehiri ve engelleyicisidir. Bu durum için bir örnek verelim: İnsan, cinsel organına hâkim olamayacak veya ona hâkim olsa bile gözüne olamayacak veya ona hâkim olsa bile cinsel arzunun gerekleri hakkında konuşup kendisini zikre ve fikre devam etmekten alıkoyan gönlüne hâkim olamayacak şekilde onu egemenliği altına alan cinsel arzusu karşısında sabretmeye muhtaç olabilir. Bu durumda olan kişiye şunu söyleriz:

Daha önce söylediğimiz gibi sabır, din saikiyle hevâ (güdü) saikinin dövüşmesinden ibarettir. Dövüşen herkes de birbirini yenmek ister. Bu hususta bizim önümüzde ancak karşı tarafı yenmesini ve zayıflatmasını istediğimiz tarafı güçlendirme yolu vardır. Burada yapmamız gereken şey de din saikini güçlendirip şehvet saikini zayıflatmaktır. Şehvet saiki şu üç şey vasıtasıyla zayıflatılır:

1- Önce bu şehveti güçlendiren maddelere bakmalıyız. Söz konusu maddelerin, çeşitleri ve fazla miktarda olmaları açısından arzuları harekete geçiren hoş gıdalar ve yiyecekler olduğunu görmekteyiz. Bu durumda şehvetin arzularını kesmek sürekli oruç tutmakla ve iftar ederken az miktarda ve kalorisi az olan bir yiyecekle yetinmekle olur.

2- Şehveti harekete geçiren sebepleri derhâl ortadan kaldırmak. Şehvet genellikle bakışla harekete geçer. Bakış kalbi, kalp de şehveti harekete

geçirir. Bunun ilacı uzlete çekilmek ve gözün iştahını kabartan görüntülere ilişeceği yerlerden uzak durmaktır. Bu hususta Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kadının güzelliklerine bakmak şeytanın zehirli oklarından biridir.*"

Söz konusu oku doğrultan İblistir ve gözleri kapatmak veya atılan okun önünden kaçmaktan başka onu engelleyecek bir kalkan yoktur. Çünkü şeytan bu oku ancak görüntüler yayını kullanarak atar. Sen görüntülerden uzak durduğun zaman attığı ok sana isabet etmez.

3- Nefsi, arzulamış olduğu şeyin mübah olanıyla, yani evlenmekle teselli etmek. Çünkü mizacın arzu ettiği her şeyin haram olanından mübahlar sayesinde kurtulmak ve tatmin olmak mümkündür. Çoğu insan hakkında en faydalı ilaç budur. Kuşkusuz gıdayı kesmek veya kısıtlamak bütün eylemlerinde insanı zayıflatır. Sonra çoğu insanda şehvet kontrol altına alınamaz.

Birinci ilaç yemeği kesmektir. Yemeğin kesilmesi, kuvvetini zayıflatmak amacıyla söz dinlemeyen ata veya saldırgan köpeğe yiyecek vermemeye benzer. İkinci ilaç, onları görmekle içgüdülerinin harekete geçmemesi amacıyla köpeğe eti ve ata arpayı göstermemeye benzer. Üçüncü ilaç ise eğitime dayanmasını sağlayacak kadar gücü olması için mizacının meylettiği yiyeceklerden az bir miktarla atı teselli edip avutmaktır.

Din saikinin güçlendirilmesi ise iki yolla olur:

1- Onu mücahedenin faydaları, din ve dünya konusundaki semereleri konusunda cesaretlendirmektir. Bu ise sabrın fazileti, dünya ve âhiretteki güzel neticeleri hakkında daha önce zikrettiğimiz hadisleri düşünmekle gerçekleşir. Şöyle ki, dünyada belalardan uzak bir şekilde yaşamış olan kişi âhirette başlarına bela gelenlerin aldıkları sevabı gördüğünde dünyadayken hasta olmayı temenni edecektir. Dünyada çekilen dertlerin bir süre sonra bittiğini ve âhiret sevabının sonsuz olduğunu hayal edip sonra da faziletli amelleri elinden kaçırdığını düşünen kimseye bunlar arasında ayrım yapmak kolay gelir.

(…) Câbir radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Dünyada esenlik içerisinde yaşayanlar, kıyamet gününde yüce Allah'ın başlarına bela gelenlere verdiği sevabı gördüklerinde etlerinin makaslarla lime lime edilmiş olmasını dileyecekler.*"

2- Ona karşı zafer kazanmanın zevkine varıp böylece dövüşünde güç kazanıncaya kadar bu saikin hevâ saikiyle tedricî olarak ve azar azar

dövüşmeye alıştırılması gerekir. Çünkü ağır işleri yapmada alışkanlık kazanmak, söz konusu amelleri yapan kuvvetleri pekiştirir. Bundan dolayı çiftçiler, hamallar ve ağır işler yapanlar attarlardan ve terzilerden daha güçlüdürler. Çünkü attarların ve terzilerin kuvvetleri pratik ve uygulamayla pekişmemiştir.

Birinci ilaç, galip gelmesi hâlinde dövüşçüye elbise vermeyi ve çeşitli şekillerde onurlandırmayı vaat etmeye benzer. İkincisi ise ileride dövüşçü olması istenen çocuğu, ona alışması ve gücünün yetmesi amacıyla daha küçük yaşlardan itibaren bu işe alıştırmaya benzer. Mücahedeyi tamamen terk eden kişinin din saiki zayıflar ve zayıf bile olsa şehvet karşısında kuvvet bulup tutunamaz. Kendisini hevâsına muhalefet etmeye alıştıran kimse ise ne zaman isterse ona galip gelir.

Bu, sabrın bütün türlerinde kullanılabilecek tedavinin yapılma yöntemiydi. Sabır türlerinin en ağırı kalpten geçen şeylere engel olmaktır. Bu iş ancak bir şeyle meşgul olmayıp uzlete çekilen kişiye ağır gelir. Çünkü vesveseler onu çekiştirmeye devam eder. Bütün alâkalarını kesip ilgisini tek bir şeye odaklamaktan, düşünceyi göklerin ve yerin melekûtuna, Allah'ın yarattığı hayret uyandıran varlıklara ve Allah'ı tanımayı sağlayan bütün diğer unsurlara yönlendirmekten başka bu kimseye verilecek ilaç yoktur. Bu sayılanlar onun kalbini kapladığı zaman bunlarla meşgul oluşu, şeytanın ve vesveselerinin çekiştirmesine engel olur. Bu kimse bâtınında yolculuğa çıkmamışsa onu ancak Kur'an, zikir ve duadan oluşan devamlı virdler kurtarabilir. Bununla birlikte kalbini yaptığı işe vermeye zorlamalıdır. Çünkü kalbi dille söylenen virdler değil, söylenenleri düşünmek tamamen meşgul eder.

Sabrın ikinci çeşidi birinciden daha gereklidir. Bu ise kişinin yiyeceğini, giyeceğini ve geçimini sağlamakla meşgul olmaya sabretmesidir. Bütün bunları sağlamak, eğer kendisi çalışacaksa insanın bir işle meşgul olmasını gerektirir. Kendisi değil de başkası çalışıyorsa kalbi onun ne yaptığını düşünmekle meşgul olur. Fakat bütün alâkalarını kestikten sonra vaktinin çoğu kendisine kalır. Bu hâle ulaşmak, çalışıp gayret etmekle elde edilmesi mümkün olan makamların son noktasıdır. Hâller ve ameller konusunda yüce Allah'ın lütfuna dair açılanların miktarı ve gelenlerin meblağlarına gelince, bu durum avlanmaya benzer ve kişinin rızkı neyse onu avlar. Bazen az bir gayretle avlanan av çok olur. Bazen de çok gayret edilmesine rağmen av az olur. Bu gayret ve çabanın ötesinde güvenilecek yegâne şey yüce Rahmân'ın cezbelerinden biridir. Çünkü Allah'ın bir cezbesi bütün

insanların ve cinlerin amellerine denktir. Bu ise kulun tercihine bağlı bir şey değildir. Tam aksine, burada kulun tek tercihi söz konusu cezbeye maruz kalabilme konusundadır. Bu ise dünya cazibelerini kalbinden atmakla olur. Çünkü aşağıların en aşağısına çekilmiş olan kimse yücelerin en yücesine çekilmez. Dünyaya heves eden herkes ona doğru çekilir. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözünde kastedilen de kişiyi kendisine çeken alâkaları kesmektir: "*Yaşadığınız zamanın günlerinde şüphesiz ki Rabbinizden gelen birtakım hoş kokulu esintiler vardır. Dikkat edin, o esintilere maruz kalmaya çalışın.*"

Bize düşen görev, o esintilere maruz kalacak mahalli boşaltmak ve rahmetin inmesini beklemektir. Tıpkı toprağı sürüp hazırlayan, yabanî otları temizleyen ve tohumlarını eken kişi gibi… Yağmur yağmadığı takdirde bütün bunları yapmış olmasının kişiye hiçbir faydası olmaz. Ayrıca kişi, yüce Allah'ın yağmuru ne zaman yağdıracağını da bilmez. Fakat o, her sene yağmur yağdıran yüce Allah'ın fazlına güvenir. Tam da bunun gibi her senede, ayda ve günde bir cezbe ve hoş kokulu esinti hiç eksik olmaz. Buna göre kulun kalbini arzular otundan arındırması, oraya irade ve ihlâs tohumlarını ekmesi ve onu rahmet rüzgârının estiği yöne çevirip beklemesi gerekir. Nasıl ki yağmur beklentisi ilkbaharda ve bulutların ortaya çıktığı anda kuvvetleniyorsa, söz konusu hoş kokulu esintiler beklentisi de arefe günü, cuma günü ve Ramazan günleri gibi şerefli vakitlerde ve gayretlerin yoğunlaştığı ve kalplerin birbirine yardımcı olduğu anlarda kuvvetlenir.

Şüphesiz ki gayretler ve nefesler yüce Allah'ın rahmetini yağdırmak için takdir ettiği hükmün sebepleridir. Şöyle ki, bu sebepler vasıtasıyla yağmur duası vaktinde yağmur yağdırılır. Adı geçen sebepler, dağ ve deniz yörelerinden bulutları çekip yağmur yağdırmaktan daha çok melekût hazinelerinden mükâşefe ve zarif marifetler yağmurlarının yağdırılmasıyla ilgilidir. Hatta hâller ve mükâşefeler senin yanındadır, kalbindedir (dağ ve denizler gibi uzakta değil)! Seni onları elde etmekten alıkoyan şey, alâkaların ve arzularındır. İşte bunlar seninle o hâllerin arasında perde olmuştur. Burada ihtiyacın olan tek şey yan tarafı açıp perdeyi kaldırmaktır. O zaman kalbin içinden marifet nurları etrafı aydınlatmaya başlar. Bilindiği üzere yeraltındaki suyu çıkarmak için kuyu açmak, seviyesi oradan alçak olan uzak bir yerden kanalla su getirmekten daha kolay ve uygundur. Kalpte hazır bulunması ve başka şeylerle uğraşıldığı için unutulmuş olması sebebiyle yüce Allah bütün iman marifetlerini "tezekkür/hatırlama" diye adlandırmış ve şöyle buyurmuştur: "*Akıl sahipleri hatırlasınlar diye…*"

(Sâd, 38/29) Bu anlattığımız, vesveselerden sakınmanın ilacıydı ki sabır derecelerinin sonuncusudur. Bütün alâkalardan sakınmak ise akla gelen düşüncelerden (havâtır) sakınmaktan daha önceliklidir.

Cüneyd-i Bağdâdî bu konuda şöyle söylemiştir: “Dünyadan âhirete gitmek mümin için kolaydır. Hakk’ın sevgisi uğruna halkı terk etmek ise çok zordur. Nefisten Allah’a gitmek çok zordur. Allah ile sabretmek ise daha da zordur.” Cüneyd burada öncelikle kalbin meşguliyetlerinden sakınmanın, sonra da halkı terk etmenin zorluğuna değindi.

Nefse en ağır gelen alâka halka bağlanmak ve makam sevgisidir. Çünkü liderlik, üstünlük, egemen olmak ve başkalarının uyduğu kimse olmak dünyada akıllı kimselerin nefislerine hâkim olan en büyük zevktir. Talep edilen şey yüce Allah’ın sıfatlarından biri olduğuna göre söz konusu şey nasıl olur da zevklerin en üstünü olmaz? Rububiyet tabiî olarak kalbin talep edip sevdiği bir şeydir. Kalp bundan dolayı kınanamaz. Fenası olmayan bir beka, zilleti olmayan bir izzet, korkusu olmayan bir emniyet, fakirliği olmayan bir zenginlik ve noksanlığı olmayan bir mükemmellik isteyen kalp nasıl kınanabilir ki! Bütün bu saydıklarımız rububiyet vasıflarıdır. Kalp ancak bu konuda yapacağı bir yanlıştan dolayı kınanabilir. Bu yanlış ise kalbin söz konusu vasıfları yerinde kullanmamasıdır.

Peygamberlerin gönderilme sebebi, dünyada insanları sürekli olacak mülke davet etmek, dünya mülkünün devamlı ve duru olmadığını, âhiret mülkünün ise dünyayı talep etmekle elden kaçacağını onlara anlatmaktır. O hâlde dünya ve âhiret iki kumaya benzemektedir. Dünyayı terk edip zahitçe yaşamak mevcut bir mülk olduğundan dolayı şeytan bu mülke sahip olan mümine haset ederek onu zühtten alıkoymaya çalışır. Züht, kulun arzularına ve öfkesine hâkim olması ve böylece bunların din saikine ve imanın işaretine boyun eğmeleri anlamına gelir. İşte gerçek mülk budur. Çünkü ona sahip olan kimse gerçek anlamda hür olur. Arzuların ve şehvetin istilasına uğrayan kimse ise midesinin, cinsel organının ve diğer amaçlarının kulu olur. Bu durumda olan bir kişi tıpkı bir hayvan gibi güdü ve şehvet yularının onu dilediği yere götürdüğü emre âmâde bir köle olur. Başkasının mülkiyeti altındayken mülk elde edeceğini ve kul olmakla rububiyete sahip olacağını zanneden kişi ne kadar cahildir!

Bize anlatıldığına göre hükümdarlardan birisi zahitlerden birine “Benim kulum olduğun hâlde neden beni ziyarete gelmiyorsun?” diye sorar. Zahit der ki, bilâkis sen benim kulumun kulusun! Hükümdar bunun nasıl

olduğunu sorunca şöyle der: Çünkü sen hevânın kulusun ve hevâ da benim kulumdur!

İşte, dünyadaki mülk budur ve kişiyi âhirette mülk sahibi olmaya götüren yol odur. Şeytanın aldatmasıyla tuzağa düşenler hem dünyalarını, hem de âhiretlerini kaybetmişlerdir. Dosdoğru yola girmeye muvaffak olanlar her iki yurdun mülkünü kazanırlar.

Şimdi gerçek mülkün ne anlama geldiğini; onun gerçek mânâda kulluk etmek olduğunu, kullukta yapılan yanlışın sebebini ve şeytanın bu konudaki aldatmasını öğrendiğine göre dünya mülkünden ve namından vazgeçmek ve bunları elinden kaçırdığında sabretmek sana kolay gelir. Çünkü bunların terk edilmesi o anda başka bir mülke dönüşür ve bunu yapmanın karşılığında âhirette bir mülke sahip olmayı umabilirsin. Nama ve makama iyice alışıp aşina olduktan sonra bu hususu keşfeden kişinin tedavisinde bilgi ve keşif yeterli olmaz. Aksine, bunlara amelin de ilave edilmesi gerekir. Amel ise şu üç hususdan ibarettir:

a) Sebep ve vasıtalarını görmemek için nam ve makam bulunan yerlerden kaçmak. Nam ve makamın sebep ve vasıtalarını gören kişiye sabretmek zor gelir. Tıpkı şehvetine yenik düşen kişinin hareketli görüntülerden (suretler) kaçması örneğinde olduğu gibi…

b) Kişinin, nefsini alışkanlık hâline getirdiği şeylerin aksini yapmaya zorlamalı, zorlanmayı içten davranmaya döndürmeli ve ihtişam elbisesi yerine tevazu giysisini giymelidir. Mesken, elbise ve yiyecek konusundaki her şekil, hâl ve fiilde böyle yapmalıdır. Çünkü zıtları kullanmadan tedavinin bir anlamı yoktur.

c) Bunları yaparken nezaketi ve tedrici elden bırakmamalı, bir anda uçlara kaymamalıdır. Çünkü mizaç çok ürkektir ve onu huylarından vazgeçirmek ancak tedriçle gerçekleşir. Önce bazı huyları terk edip diğerleriyle avunmalıdır. Nefis bu kalan huylarıyla yetinmeye alışınca onların bir kısmını daha terk etmeye başlamalıdır. Sonra da nefse kök salmış olan çirkin sıfatların tümü ortadan kalkıncaya kadar tedriçle bu iş tamamlanır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu ifadesi söz konusu tedrice işaret etmektedir: “*Şüphesiz ki bu din sağlamdır. O hâlde sen dinin derinliklerine yavaşça, acele etmeden dal. Allah’a ibadet etmeyi nefsine sevimsiz gösterme. Çünkü kendisini bir işe ifrat derecesinde veren kişi ne yol alabilir ne de istediğini elde edebilir.*”

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki din kolaylıktır.*

Bir kişi dinle çekişirse din ona üstün gelir. O hâlde eksiklikleri giderin, orta yolu tutun, sevinin ve sabah, akşam ve bir miktar da gece vakti yapacağınız ibadetten yardım alın.”

Vesveselere, arzulara ve makama karşı sabretmekle ilgili olarak zikrettiğimiz ilaçları sen ‘Helâk Eden Ameller’in Nefis Terbiyesi bölümünde zikrettiğimiz mücahede yöntemlerini de ekle. Sonra da bunları, daha önce ayrıntısıyla anlattığımız bütün kısımlarda sabrın nasıl olması gerektiğini öğrenmek için düstur edin. Çünkü bu kısımları ayrıntılı olarak açıklamak uzun sürer. Tedrice riayet eden kişiyi sabır öyle bir hâle yükseltir ki artık tedriç olmadan sabretmek ona ağır gelmez. Sonunda işleri tersine döner ve daha önce sevmiş olduğu şeyleri sevmez, hoşlanmadığı şeylerden hoşlanır hâle gelir ve artık ondan sakınmaz. Bu hâl ancak tecrübe ederek ve tadarak anlaşılır.

Zikretmiş olduğumuz şeyin âdetlerde de bir benzeri vardır. Şöyle ki, çocuk ilk yaşlarında zorlamayla eğitim almaya sevk edilir. Bu durumdaki çocuğa oyundan uzak kalmaya ve ilim öğrenmeye sabretmek çok ağır gelir. Fakat sonunda basireti açılıp da ilme aşina olunca iş tersine döner ve oyun oynamak yerine ilimden uzak kalmak ona ağır gelmeye başlar.

Bize nakledildiğine göre seleften birisi şöyle söylemiştir: “Arzularıma öyle mukavemet ettim ki sonunda tek arzum mukavemet etmek oldu.”

---

[145]. Müslim, 165, 1151. Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhın hadisi.

[146]. Bu söz İmam Gazâlî’ye -rahimehullâh- aittir ve *Kâvâidü’l-Akâid* kitabı onun eserlerinden biridir.

[147]. Ahmed, 17123; Tayâlisî, 1112; Tirmizî, 2459; Taberânî, *Kebîr*, 7143; Beyhakî, *Sünen*, 3/369. Şeddâd b. Evs’in hadisi.

[148]. Ahmed, 22995; Tirmizî, 3774; Ebû Dâvûd, 1109; İbni Ebî Şeybe, 8/368; İbni Mâce, 3600; İbni Hibbân, 6038; Hâkim, 4/189).

[149]. Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, 4/235.

[150]. Buhârî, 5640; Müslim, 49, 2572; Ahmed, 24573.

[151]. Buhârî, 5641; Müslim, 2573; Ahmed, 8027, 8424, 11141.

[152]. Müslim, 47, 2572.

[153]. Ahmed, 7859, 9811; İbni Hibbân, 2913; Tirmizî, 2399.

[154]. Ahmed, 1481, 1494; Abd b. Humeyd, 146; Dârimî, 2783; Tayâlisî, 215; İbni Hibbân, 2900, 2921.

[155]. Kuzâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, 2/330; Hakîmü’-Tirmizî, *Nevâdiru’l-Usûl*, 2/290.

[156]. Buhârî, 5647, 5648, 5660, 5661, 5667; Müslim, 45, 2571; Ahmed, 3618, 3619, 4205, 4346.

[157]. Her çeşit ateşli hastalık bu tanıma dâhildir.

[158]. Müslim, 2575.

[159]. Veba.

[160]. “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn” demektir.

[161]. Müslim, 107; Ahmed, 13026; Buhârî (muhtasar olarak), 1301.

[162]. İbni Sa’d, *Tabakât*, 6/160; İbni Ebî Âsım, *Zühd*, 1/359; İbnü’l-Mübârek, *Zühd*, 1/157; İbnü’l-Cevzî, *Sıfetü’s-Safve*, 3/42.

ŞÜKÜR

Şükrü üç rükne ayırdık:

Birinci rükün: Şükrün fazileti, hakikati, kısımları ve hükümleridir.

İkinci rükün: Nimetin hakikati ve özel-genel kısımlarıdır.

Üçüncü rükün: Sabrın ve şükrün en üstün olanı hakkındadır.

BİRİNCİ RÜKÜN:
ŞÜKRÜN FAZİLETİ

Bil ki, yüce Allah şükrü zikirle (kendisini anmakla) birlikte kullanarak şöyle buyurmuştur: “*Siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin.*” (Bakara, 2/152); “*Siz iman edip şükrederseniz Allah size neden azap etsin.*” (Nisâ, 4/147); “*Biz, şükredenleri mükâfatlandıracağız.*” (Âl-i İmrân, 3/145); “*Kullarımın içerisinde şükreden azdır.*” (Sebe, 34/13)

Sonra yüce Allah, şükredenlere verdiği nimetleri artıracağını söyleyerek şöyle buyurmaktadır: “*Eğer şükrederseniz elbette size verdiğim nimeti artıracağım.*” (İbrâhim, 14/7) Bununla birlikte yüce Allah birçok şeyi kendi dilemesine bağlamıştır. Onlardan biri de zenginliktir. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Allah dilerse sizi kendi fazlından zengin edecektir.*” (Tevbe, 9/28)

Kendi dilemesine bağladığı şeylerden biri de dualara karşılık vermektir: “*O da* (kaldırılması için) *kendisine yalvardığınız belayı dilerse kaldırır*.” (En’âm, 6/41)

Dilemesine bağladığı bir başka şey de rızıktır: “*Dilediğine rızık verir.*” (Âl-i İmrân, 3/37)

Dilemesine bağlı başka bir husus bağışlamadır: “*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan başkasını ise dilediği kimse için bağışlar.*” (Nisâ, 4/48)

Dilemesine bağlı bir başka şey tövbeyi kabul etmektir: “*Allah dilediğinin tövbesini kabul eder.*” (Tevbe, 9/15) Yüce Allah kendisini “Şekûr” diye isimlendirmiştir. Şükrün kadrini anlayan İblis, insanoğlunu karalama sadedinde şöyle söyler: “*Onların çoğunun şükrettiğini görmeyeceksin!*” (A’râf, 7/17)

Şükür konusundaki hadislere gelince, Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle anlatıyor: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem namaz kıldığı zaman ayakları yarılıncaya kadar ayakta dururdu. Bir keresinde dedim ki, Allah gelmiş geçmiş bütün günahlarını bağışlamışken neden bunu yapıyorsun? Buyurdu ki, çok şükreden bir kul olmayayım mı?*”

İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kendisine şu dört şey verilen kişiye dünya ve âhiret hayırları verilmiş demektir: Şükreden bir*

kalp, zikreden bir dil, belaya sabreden bir beden, kendisi ve kocasının malı hakkında kişiye sadakatsizlik etmeyen bir kadın.”

Muâz b. Cebel radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Bir keresinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bana şöyle buyurdu: Seni seviyorum. O hâlde de ki; Allah’ım seni zikretmek, sana şükretmek ve güzelce ibadet etmek konusunda bana yardımcı ol.*”[163]

(…) Hz. Âişe radıyallâhu anhânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah bir kula nimet verdiğinde kul o nimetin Allah katından olduğunu bilirse Allah o nimetin şükrünü o kulun adına yazar. Allah bir kulun işlediği günahtan dolayı pişman olduğunu görürse, kul kendisinden bağışlanma dilemeden onu bağışlar. Kuşkusuz kişi bir dinara elbise alıp giyer ve yüce Allah’a hamd ederse elbiseyi daha dizlerine kadar giymeden günahları bağışlanır.*”[164]

ŞÜKÜR VE HAKİKATİ

Bil ki şükür, saliklerin makamlarından biridir. Aynı zamanda şükür ilim, hâl ve amelden meydana gelir. İlim şükrün esası olup hâli doğurur, hâl de ameli ortaya çıkarır.

Şükür konusundaki ilim; nimetin nimet verenden geldiğini bilmektir. Hâl; O’nun verdiği nimete sevinmektir. Amel ise nimet verenin istediği ve sevdiği şeyi yapmaktır. Bu husus kalp, uzuvlar ve dille yapılacak ameli kapsar. Şükrün hakikatini tam olarak anlayabilmek için bütün bunların açıklanması gerekir. Çünkü şükre dair yapılan tariflerin hepsi şükrün bütün anlamlarını içine almaktan uzaktır.

İlk esas ilimdir. Bundan kasıt ise şu üç şeyi; nimeti ve onun kişinin kendisi hakkında bir nimet olduğunu; nimet vereni ve nimet vermesini sağlayan sıfatlarını; nimetin kendisine O’nun tarafından verildiğini bilmektir. Çünkü bir nimet, nimet veren ve nimet verenin kastı ve iradesiyle nimetin kendisine ulaştığı nimet verilen kişinin bulunması gereklidir. Şükür için bu üç şeyin bilinmesi gerekir. Bu, Allah’tan başkasının hakkı için yapılan şükürdür. Allah hakkı için yapılacak şükür ise ancak bütün nimetlerin Allah’tan geldiğini ve gerçek nimet verenin O olduğunu, diğer vasıtaların O’nun tarafından bu işte kullanıldığını bilmektir.

Bu bilgi, takdis ve tevhitten sonra gelir. Çünkü takdis ve tevhit bu bilgiye dâhildir. Hatta imanî bilgilerin ilk rütbesi takdistir. Sonra kişi mukaddes bir zatın varlığını öğrendiği zaman mukaddes olanın tek olduğunu ve O’ndan başkasının mukaddes olmadığını anlar ki bu tevhittir. Sonra âlemdeki her

şeyin sadece bu tekten var olduğunu ve her şeyin O'nun nimeti olduğunu öğrenir. Bu bilgi üçüncü rütbeyi oluşturur. Çünkü takdis ve tevhitle birlikte bu rütbede mükemmel kudret ve fiilleri tek başına gerçekleştirme sıfatı mevcuttur.

Bu bilginin zirvesi, fiillerde ortaklığı kabul etmemek ve nimetin sadece nimet veren Allah'tan geldiğini bilerek vekili ve hazinedarı (aracılık edenleri) görmemektir. Çünkü vekil ve hazinedar, hükümdarın emrini yerine getirmek zorundadırlar. Yine kişi, hükümdarın üzerine imza attığı kâğıdı ve kalemi de görmemelidir. Sana onun eliyle bir nimetin ulaştığı herkes o nimeti sana vermek zorundadır. Çünkü yüce Allah iradesini ona yöneltmiş, sebepleri harekete geçirmiş, kalbine bir amaç bırakmış ve ona, amacının ancak sana o nimeti vermekle gerçekleşeceğini düşündürmüştür. O hâlde aracı olan kişi o nimeti sana kendi amacını gerçekleştirmek için vermiştir, senin amacına hizmet etmek için değil! Amacı, o nimeti sana vermekle gerçekleşmeyecek olsaydı onu sana vermez, kendi menfaatinin senin menfaatinle paralel olduğunu bilmeseydi sana faydası dokunmazdı. O hâlde o, sana fayda sağlamakla aslında kendine fayda sağlamayı istemektedir. O hâlde sana gerçekten nimet veren o değildir. O sadece seni, umut ettiği başka bir nimete kavuşmak için araç olarak kullanmıştır. Sana gerçek nimet veren, o kişiyi hizmet etmesi için görevlendirip o nimeti vermesini sağlayacak olan inancı ve iradeyi onun kalbine salandır.

İşlerin bu şekilde gerçekleştiğini bilirsen Allah'ı tanımış, fiilini bilmiş ve gerçek tevhit ehli olmuş olur, böylece O'na şükredebilirsin. Hatta sadece bu bilgiye sahip olmakla dahi şükreden bir kul olursun. İşte bundan dolayı Mûsâ aleyhisselâm; "İlâhi, Âdem'i ellerinle yarattın ve dilediğini yaptın. *Sana nasıl şükretti?*" diye sorunca Yüce Allah şöyle buyurdu: "*Bunu benim yaptığımı bildi ve bu bilgisi şükür oldu.*"

O hâlde ancak her şeyin O'ndan olduğunu bildiğin zata şükretmelisin. Bu konuda bir şüpheye düşersen ne nimeti ne de nimet vereni bilmiş olur ve bu yüzden nimeti verenle değil, başkasıyla sevinirsin. Sahip olduğun bilginin eksikliği oranında sevinmedeki hâlin ve sevinmedeki eksikliğin oranında da amelin eksik olur. Buraya kadar söylediklerimiz birinci esasın açıklamasından ibaretti.

İkinci esas bilgiden doğan hâldir. Bu hâl, boyun eğip tevazu göstererek nimet verenle sevinmektir. Bu durum aynı zamanda, tıpkı bilginin tek başına şükür olması gibi tek başına bir şükürdür. Ancak şükür olabilmesi

için gerekli olan şartları taşıması lazımdır. Söz konusu şart, nimete ve sana nimet verilmesine değil, nimet verene sevinmendir. Bunu anlamak belki de sana imkânsız gelebilir. Sana bir örnek verelim: Hükümdar bir sefere çıkmak isteyip de bir insana bir at ihsan etse, bu nimetin kendisine verildiği insanın şu üç yönden sevineceği düşünülebilir:

a) Verilen nimete; at olması, kendisinden istifade edilebilecek bir mal olması, amacına uygun bir binek olması ve değerli bir hayvan olması yönlerinden sevinmek. Bu, hükümdar hakkında hiçbir şey bilmeyen, tek amacı ata sahip olmak olan adamın sevincidir. Atı çölde bulup almış olsaydı bunun kadar sevinirdi.

b) Verilen nimete at olması yönünden değil, hükümdarın kendisini önemsediğini ve onunla ilgilendiğini göstermesi bakımından sevinmek. Öyle ki söz konusu atı başka birisi ona vermiş veya çölde bulmuş olsaydı ata ihtiyacı olmadığından veya hükümdarın kalbinde yer bulma isteğinin yanında bunu küçük gördüğünden dolayı asla sevinmezdi.

c) Ata binerek hükümdara hizmet etmek için onunla birlikte yola çıkmaya sevinmek. Bu kişi hükümdara hizmet etmekle yakınlarından olma rütbesine ulaşmak ve vezirlik derecesine yükselmek için seferin sıkıntılarına katlanır. Hükümdarın kalbinde yer etmekle ve onun kendisine gösterdiği ilginin bu kadar olmasıyla yetinmez. Aksine o, hükümdarın ancak kendisi vasıtasıyla başkalarına bir şeyler vermesine taliptir. Sonra o, bu vezirlikle sadece vezir olmayı değil, hükümdarı her zaman görmeyi ve ona yakın olmayı da istemektedir. Öyle ki sadece hükümdara yakın olup vezir olmamak ile vezir olup hükümdara yakın olmamak arasında tercih yapması istense ona yakın olmayı seçer. Bu durum üç dereceyi temsil eder:

1) Birinci dereceye şükür denilmez. Çünkü bu derece sahibinin gözü attadır ve sevinci onu verene değil, ata yönelmiştir. Bu, zevk verici ve amaca uygun olması bakımından her nimete sevinen kişinin hâlidir ki şükür mânâsından uzaktır.

2) Bu dereceye, nimet verene sevinmek bakımından şükür denilebilir. Ancak zatı yönünden değil, gelecekte tekrar nimet vermeye onu teşvik eden ilgisini bilmek yönünden şükür denilebilir. Bu, cezalandırmasından korkup vereceği sevabı ümit ederek yüce Allah’a kulluk edip şükreden salihlerin hâlidir. Gerçek ve mükemmel şükür sevinmededir.

3) Kulun kendisine verilen nimete, yüce Allah’a yakınlaşmaya, O’nun yanında olmaya ve sürekli olarak yüzüne bakmaya vesile olması bakımından sevinmesidir. Şükrün en yüksek rütbesi budur. Bu hâlin emaresi

ise kulun bir nimete ancak âhiret için tarla olması ve âhirette kendisine yardım etmesi bakımından sevinmesidir. Bu hâldeki kişi kendisini Allah'ı anmaktan ve O'nun yolundan alıkoyan her nimete üzülür. Çünkü o, at sahibinin güzel, hızlı ve çalımlı yürüyen bir at olduğu için değil, sürekli olarak hükümdarı görmeye ve onun yanında bulunmaya vesile olacağı için istemesi örneğinde olduğu gibi, nimeti kendisine zevk verdiği için istememiştir. Bundan dolayı Şiblî[165] şöyle söylemiştir: "Şükür nimeti değil, nimet vereni görmektir."

Havvâs[166] ise şöyle der: "Halk yiyecek ve giyecek için şükreder. Havâs ise kalbe gelen varidât için şükreder." Bu öyle bir mertebedir ki bütün zevki midesi, cinsellik ve duyu organlarının algıları olup kalbin zevkinden habersiz bulunan kişi oraya ulaşamaz. Çünkü kalp ancak sağlıklıyken Allah'ı anmak, O'nu tanımak ve O'nunla buluşmaktan zevk alır. Kalp ancak kötü alışkanlıklara kapılıp hastalandığı zaman başka şeylerden zevk almaya başlar, tıpkı bazı insanların çamur yemekten lezzet alması ve bazı hastaların tatlı şeyleri acı, acı şeyleri de tatlı bulmaları gibi… Tıpkı denildiği gibi:

Acı ve hasta bir ağzı olan kişi,
Soğuk ve tatlı suyu acı bulur.

O hâlde yüce Allah'ın verdiği nimetlere sevinmenin şartı budur. Deve yoksa keçi de olur. Bu yoksa ikinci derece de olur. Fakat birinci derece hiçbir hesaba dâhil olamaz. Atı elde etmek için hükümdarın yanına giden ile hükümdarın yanında olabilmek için atı elde etmek isteyen kişi arasında ne büyük fark vardır! Aynı şekilde, kendisine nimet vermesi için Allah'ı isteyen ile onun vasıtasıyla Allah'a ulaşmak için nimet isteyen kimse arasındaki fark da çok büyüktür.

Üçüncü esas sevinmenin gereğiyle amel etmektir. Kalbin ameli, iyilik yapmayı ve yaptığı iyiliği bütün halktan gizlemeyi istemektir. Dilin ameli, kendisine delâlet eden övgülerle yüce Allah'a dille şükretmektir. Uzuvların ameli, yüce Allah'ın vermiş olduğu nimetleri O'na itaatte ve kendisine isyana yardımcı olmaktan korunmada kullanmaktır. Hatta bir müslümanda gördüğün her kusuru örtmen gözlerinin, duyduğun her kusuru örtmen ise kulaklarının şükrüdür. Bunlar, söz konusu uzuvların şükrü cümlesindendir. Dille yapılan şükür Allah'tan razı olduğunu göstermektir ki bunu yapmak emredilmiştir.

Bize nakledildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir keresinde Hz. Abbâs radıyallâhu anhın yanına girer ve sorar: “*Nasıl sabahladınız?*” Hz. Abbâs şöyle der: “*Hayır içinde ve Allah’a hamd ederek sabahladık. Sen nasıl sabahladın ey Allah’ın elçisi?*” Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: “*Hayır içinde ve Allah’a hamd ederek sabahladım.*”

Bir keresinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir adamın yanından geçerken ona selâm verip sorar: “*Nasıl sabahladın?*” Adam şöyle der: “*Seninkiyle birlikte Allah’ın nimetine hamd ediyorum.*” Sonra Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir kere daha sorar: “*Nasılsın?*” Adam yine aynı cevabı verir. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem üçüncü kez sorunca şöyle der: “*Allah’ın sana bıraktığı hayır içindedir.*” Bu cevap üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem yoluna devam edip adama bir daha sormaz ve şöyle buyurur: “*Yüce Allah’a hamd etsin diye ona nasıl olduğunu soruyordum.*”

Ensâr’dan iki adam yolda karşılaşınca birisi diğerine “Nasıl sabahladınız?” diye sorar. Öteki “Yüce Allah’a hamd ediyoruz.” diye cevap verince Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: “*İşte böyle deyiniz.*”

Bir başka hadiste Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Nimetleri dile getirmek şükür, dile getirmemek nankörlüktür.*”

Bize nakledildiğine göre adamın birisi Ömer b. Hattâb radıyallâhu anha selâm verince adamın selâmını alan Hz. Ömer ona şöyle sorar: “Nasılsın?” Adam, Allah’a hamd olsun, deyince Hz. Ömer “İşte duymak istediğim buydu.” der.

Selef birbirlerinin hatırlarını sorarlar ve bundan kasıtları Allah’a şükrü izhar etmek olurdu. Bu durumda şükreden ve onun şükretmesine sorusuyla aracılık eden kişi; ikisi birden Allah’a itaat etmiş olurlar.

Ebû Abdirrahmân el-Hubullî şöyle diyor: “Kişi bir adama selâm verip ona hatırını sorduğunda diğeri, Allah’a hamd ediyorum, diye cevap verirse sol tarafındaki melek sağdaki meleğe, bu cevabı nasıl yazacaksın, diye sorar. Sağdaki melek der ki, onu çok hamd edenler grubuna yazacağım.” Ebû Abdirrahmân’a hatırı sorulduğunda şöyle derdi: “Allah’a hamd ettiğimi sana ve bütün yarattıklarına bildiririm.”

Bil ki, hâli sorulan her kul ya şükreder veya şikâyette bulunur. Şükretmek taat, şikâyet etmek ise dindar birisi için çirkin bir masiyettir. Hükümdarların

hükümdarı olan Allah'tan şikâyet eden adamın bu davranışı nasıl çirkin olmaz? Belaya güzelce sabır gösteremeyen ve zayıf olduğu için hemen şikâyet etmeye başlayan kula lâyık olan şey şikâyetini Allah'a yapmasıdır. Ona belayı veren ve izale etmeye kadir olan O'dur. Şikâyet etmek boyun eğme ve zillettir. Kulun efendisinin önünde boyun eğmesi ise bir izzettir. Kendileri zelil olan kulların önünde zelil görünmek çirkin bir davranıştır. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Allah'ı bırakıp da taptıklarınız size rızık veremezler. O hâlde rızkı Allah katında arayın. O'na kulluk edin ve şükredin.*" (Ankebût, 29/17); "*Allah'tan başka taptıklarınız da sizin gibi kullardır.*" (A'râf, 7/194)

Dille şükretmek de şükür cümlesindendir. (…) Enes b. Mâlik radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah bir kula eş, mal ve çocukla ilgili bir nimet verir de 'Allah diledi ve kuvvet ancak Allah iledir.' derse ölümden başka bir âfet görmez.*"[167]

(…) Enes radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem aynada yüzüne baktığı zaman şöyle buyururdu: Beni düzgün ve eksiksiz yaratıp yüzümün şeklini güzel kılan ve beni Müslümanlar'dan eyleyen Allah'a hamd ederim.*"[168]

Bir başka hadiste Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: "*Yeni bir elbiseyi boğazından geçirirken; 'Avretimi örtüp hayatıma güzellik katan bu elbiseyi bana giydiren Allah'a hamd ederim.' diyen, sonra da eski elbisesini alıp bir fakire giydiren kişi o elbiseden bir parça kaldığı sürece hayattayken ve öldükten sonra, hayattayken ve öldükten sonra, hayattayken ve öldükten sonra Allah'ın civarında, Allah'ın zimmetinde ve Allah'ın gölgesinde olmaya devam eder.*"[169]

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem su içerken şöyle buyururdu: "*Bu suyu rahmetiyle tatlı ve içimi kolay yapan ve onu günahlarımız sebebiyle tuzlu ve acı yapmayan Allah'a hamd olsun.*"[170]

Mûsâ aleyhisselâm; "*Ey Rabbim, sana lâyık olan şükür hangisidir?*" diye sorunca yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Beni hiç dilinden düşürmemendir.*"[171]

Nûh aleyhisselâm bir şey yediği zaman; "*Allah'a hamd olsun.*", bir şey içtiği zaman "*Allah'a hamd olsun.*" ve bir şey giydiği zaman "*Allah'a hamd olsun.*" dediği için yüce Allah onu "çok şükreden kul" olarak nitelendirdi. [172]

Bize nakledildiğine göre, halife Ömer b. Abdülaziz'in yanına bir heyet gelir ve konuşmak üzere bir genç ayağa kalkar. Bunun üzerine halife Ömer der ki, büyükleriniz konuşsun! Bunun üzerine genç der ki ey müminlerin emiri, iş yaşta olsaydı Müslümanlar arasında bu görevi yerine getirecek senden daha yaşlı kimseler vardı! Bu sözü işiten Ömer ona konuşmasına devam etmesini söyler. Genç der ki, biz bir şey istemek veya bir şeyden korktuğumuz için sana gelmedik. İsteklere gelince, senin ihsanın onların hepsini bize ulaştırdı. Korkuya gelince, senin adaletin onlardan yana bize güvence verdi. Biz teşekkür için gelen bir heyetiz. Dilimizle sana teşekkür edip gitmek için huzuruna geldik."

İşte bunlar, hakikatinin tamamını ihata eden şükür mânâlarının esaslarıydı.

"Şükür; nimet verenin nimetini boyun eğmek suretiyle itiraf etmektir." diyenin bu sözü, kalbin bazı hâlleriyle birlikte dilin fiiline yöneliktir. "Şükür; yaptığı iyiliği dile getirmek suretiyle iyilik yapanı övmektir." diyenin sözü ise sadece dil göz önüne alınarak söylenmiştir. "Şükür; hürmeti elden bırakmayarak şühûd yaygısı üzerinde itikâf etmektir." diyenin sözü ise dilin ameli dışında şükrün bütün mânâlarını kendisinde toplayan bir tariftir.

Hamdûn el-Kassâr'ın "Nimetin şükrü, kendini onda bir tufeyli olarak görmendir." şeklindeki sözü şükür mânâlarından sadece marifete işaret etmektedir. Cüneyd'in "Şükür; nefsini nimete ehil görmemendir." şeklindeki sözü ise özel olarak kalbin hâllerinden birisine işaret etmektedir. Onların söyledikleri sözler içinde bulundukları hâlleri anlatmaktadır. Bundan dolayı da şükrün ne olduğu sorusuna dair verdikleri cevaplar birbirinden farklı olmuştur. Bazen birisinin iki ayrı hâlde vermiş olduğu cevap da farklı olabilir. Çünkü onlar, kendilerini ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olmadıkları için ancak o anda kendilerine hâkim olan hâlleri hakkında veya ihtiyaç duyduğu kadarını anlatmakla yetinip ihtiyacı olmayan şeyleri atlayarak soru soranın hâline uygun gördükleriyle ilgili konuşurlar.

ALLAH'A YAPILACAK ŞÜKRÜN NİTELİĞİ

Şükrün sadece teşekkürde pay sahibi olan ihsan eden bir kişi hakkında tasavvur edilebileceği düşüncesi aklına gelebilir. Bizler hükümdarlara ya kalplerdeki yerleri daha da pekişsin ve insanların gözünde saygınlıkları ortaya çıksın ve böylece namları artsın diye onları övmekle veya bazı

amaçları doğrultusunda onlara yardım etmek anlamına gelen hizmet etmekle veya hizmetkârlar suretinde önlerinde el bağlayıp saygı duruşunda bulunmakla şükrederiz. Bunu yapmak onların destekçilerini çoğaltmaya ve namlarını artırmaya yardım eder. Fakat bu saydıklarımızdan birisini yaparak onlara şükretmiş oluruz. Fakat bunlar şu iki sebeple yüce Allah hakkında muhaldir:

1- Yüce Allah hazlardan ve amaçlardan münezzehtir, hizmet edilmeye ve yardım görmeye ihtiyaç duymaktan, övülmek ve yüceltilmek suretiyle nam ve haşmetinin yayılmasından ve önünde eğilip secde edilerek saygı gösterilmek suretiyle hizmetkârlarının çoğaltılmasından mukaddestir. Bizim yüce Allah'a ihtiyaç duymadığı bir şeyle şükretmemiz, bize ihsanda bulunan hükümdara evimizde uyumakla veya secde etmek ve önünde eğilmekle şükretmeye benzer. Çünkü hükümdarın bunlara ihtiyacı yoktur. Aynı şekilde, yüce Allah'ın bizim hiçbir fiilimize ihtiyacı yoktur.

2- Kendi tercihimizle yaptığımız her şey yüce Allah'ın nimetlerindendir. Çünkü uzuvlarımız, kudretimiz, irademiz ve bizi harekete geçiren sebeplerin hepsi yüce Allah'ın yaratmasıyladır ve O'nun nimetidir. Nasıl olur da O'nun nimetiyle O'nun verdiği nimete şükredebiliriz? Hükümdar bize bir binek vermiş olsa, biz de ona ait başka bir bineği alıp ona binsek veya bize başka bir binek verse ikincisi, birincisine şükür olmaz. Aksine, birincisinin şükre ihtiyaç duyması gibi ikincisi de şükre ihtiyaç duyar. Sonra şükre şükretmek ancak başka bir nimet sebebiyle olabilir. Bu durum yüce Allah hakkında şükrün iki yönden muhal olmasına sebep olur. Bu iki şeyin hiç birinde şüphemiz yoktur. Oysa şeriat şükretmeyi emretmiştir. O hâlde bunları nasıl bağdaştıracağız?

Bil ki, bu düşünce Dâvûd aleyhisseelâmın aklına da gelmiş ve şöyle demişti: "*Ey Rabbim, sana şükretmem bana verdiğin ve sana şükretmemi gerektiren başka bir nimetken sana nasıl şükredebilirim?*" Yüce Allah ona şöyle vahyetti: "*Bu gerçeği anladığında bana şükretmiş olursun.*"

"Şükrün başka bir şükre dönüşmesi nasıl bilinebilir? Çünkü bu bilgi de bir nimettir ve nasıl olur da şükür hâline gelebilir? Bu durumda şükretmeyen kişinin şükretmiş olacağı ve hükümdarın verdiği ikinci hilâti kabul etmenin birinci hilâtin şükrü olduğu sonucu çıkmaktadır." denilirse buna şöyle cevap veririz:

Katışıksız tevhit gözüyle bakan kişi şükredenin ve şükredilenin, sevenin ve sevilenin gerçekte Allah olduğunu anlar. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Allah'tan başka her şey O'nun sayesinde varlığını sürdürür. Başkası

sayesinde var olan bir şey ise yok hükmündedir. Çünkü varlığını borçlu olduğu şeyin var olmadığı düşünüldüğü takdirde o da var olmayacaktır. Buna göre bütün her şey O'ndandır. Veren ve vermesinden dolayı öven de O'dur.

Bu durumu daha iyi anlatmak için şöyle diyelim: Müellif telif ettiği eseri, zanaatkâr ürettiği ürünü sevdiği zaman kendini sevmiş olur. Varlık âlemindeki her şey de Allah'ın telifi ve O'nun eseridir. Allah bunları sevdiğinde ancak kendisini sevmiş olmaktadır. Nefsin fani olduğunu söyleyen kişi bu hâle işaret etmektedir. "Filanca fani oldu" denilir. Yani, kendinden ve Rabbi dışındaki her şeyden fani oldu ve Allah'tan başkasını görmedi.

Sonra şükürden fayda gören Rab değil, kuldur. Çünkü Rabbin bundan yarar sağlaması mümkün değildir. Hükümdar, ona ihtiyacı olmadığı hâlde kendisine refakat etmek üzere bir kölesine binmesi için bir at verdiği zaman köle ya şükreder veya nankörlük eder. Efendisinin ona bağışladığı atı kendisinin istediği yerde değil, efendisinin istediği yerde kullanması şükretmesi demektir. Nankörlük etmesi ise bunu yapmayıp atı, kendisini efendisinden daha da uzaklaştıracak yerde kullanmasıdır.

Allah Teâlâ'nın nimetleri de kulun aşağıların en aşağısından yukarı çıkmak için kullanacağı birer alettir. Yüce Allah o nimetleri, kendisine yakın olma saadetini elde etmek üzere kul için yaratmıştır. Allah ise yakın veya uzak olsun, kula muhtaç değildir. Kul, söz konusu nimetleri taatte kullanırsa efendisinin isteğine uygun davranmasından dolayı şükretmiş olur. O nimetleri efendisine isyanda kullanırsa efendisinin hoşlanmadığını yapmasından dolayı O'na nankörlük etmiş olur. Nimeti kullanmazsa zâyi etmesinden dolayı yine nimete nankörlük etmiş sayılır.

Allah'ın dilemesi hem taati, hem de masiyeti içine alır. Fakat O'nun için sevmek ve sevmemek bunları içine almaz. Aksine, iradenin nesnesi olan nice sevilen ve sevilmeyen şey vardır. Bu inceliğin açıklanması ifşa edilmesi yasaklanmış olan kader sırrıdır. Bununla, ilk problem çözülmüş oldu ki o da şükredilen kimsenin bir nimete ihtiyacı olmaması durumunda, şükrün nasıl yapılacağıdır. Aynı zamanda bununla ikinci problem de çözülmüş oldu. Biz şükür demekle ancak yüce Allah'ın verdiği nimeti O'nun istediği yönde kullanmayı kastediyoruz. Verilen nimet O'nun fiiliyle Allah'ın istediği yönde kullanıldığı zaman dilenen şey hâsıl olur. Senin fiilin Allah'ın bir bağışıdır. Senin o fiilin mahalli olman itibariyle seni övmüştür. O'nun övmesi de sana verdiği başka bir nimettir. Bu durumda

veren de öven de O’dur. Böylece bu iki fiilinden biri, ikinci fiilinin kendi istediği yönde gerçekleşmesine sebep oldu.

Her hâlükârda şükür O’nadır. Senin şükreden bir kul olarak nitelendirilmen, şükrü meydana getiren mânânın mahalli olduğun anlamına gelir. Yoksa bu, senin şükrü var ettiğin anlamına gelmez. Tıpkı senin arif ve âlim diye nitelendirilmenin, ilmi yaratıp var ettiğin anlamına değil, ilmin mahalli olman anlamına gelmesi örneğinde olduğu gibi… Ezelî kudret sayesinde şükür sende var olmuştur. Şükreden bir kul olarak nitelendirilmen senin bir şey olmanı ispat eder. Sen bir şeysin, çünkü şeyleri yaratan seni bir şey kılmıştır. Eğer bir şey olmanın kendi zatından kaynaklandığını zannedersen sen hiçbir şeysin! Şeyleri şey yapan bakış açısına göre O seni bir şey kılarsa sen bir şey olursun. O’nun seni bir şey kılmasını göz önüne almazsak sen tam olarak hiçbir şey olursun.

İşte, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Amel edin. Çünkü her şey yaratılış amacı için kolaylaştırılmıştır.*” Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem burada yaratılan her şeyi Allah’ın kaderinin mecrası ve fiillerinin mahalli olduğunu açıklamaktadır. Yaratılmışların kendileri de O’nun fiillerinden olmakla beraber bazı fiilleri diğer bazı fiillerinin mahallidir. “*Amel edin.*” ifadesi her ne kadar Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin dilinden cari olmuşsa da o da Allah’ın fiillerinden biridir. Ayrıca bu ifade, amelin faydalı olduğu yönünde halkın bilgi sahibi olmasına sebep olmuştur. Halkın sahip olduğu bilgi de yüce Allah’ın fiilidir. Bilgi kişiyi harekete geçmeye ve taat yapmaya yönelten kararlı bir güdünün uyanmasına sebep olur. Bu güdünün uyanması da yüce Allah’ın fiillerinden olup uzuvların hareketine sebep olur. Bu hareket de Allah’ın fiilidir. Ancak O’nun bazı fiilleri, diğer bazı fiillerinin sebebidir. Yani, ilk fiil ikincisinin şartıdır. Tıpkı cismin yaratılması arazın yaratılmasının sebebi olduğu gibi… Çünkü Allah cisimden önce arazı yaratmamıştır. Hayatın yaratılması ilmin yaratılması ve ilmin yaratılması da iradenin yaratılması için şarttır. Bütün bunlar Allah’ın fiilidir ve bazısı diğer bazısı için sebep, yani şarttır. Şart olmasının anlamı şudur: Cevherden başkası hayatı kabul etmeye uygun değildir. İlmi ancak hayat sahibi, iradeyi de ancak ilim sahibi olan kabul eder. Böylece Allah’ın bazı fiillerinin kimisi kimisine sebep olur.

“Madem ki her şey Allah’tan kaynaklanıyor o hâlde ameli terk eden neden kınanıyor?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Ameli terk etme konusundaki korkutma bizde inancın meydana gelmesine, inanç korkunun harekete geçmesine, korkunun harekete geçmesi de günahları terk etmeye sebep olur. Bu sonuncusu ise Allah'a yakınlaşmaya sebeptir.

Sebeplerin sebebi Allah'tır ve o sebepleri, sonuçları doğuracak şekilde düzenleyen de O'dur. Saadete ereceği yazılmış olan kişi için bu sebepler kolaylaştırılır ve onu alıp cennete götürürler. İşte bu, "Çünkü her şey yaratılış amacı için kolaylaştırılmıştır." ifadesinin anlamıdır.

Saadete ermeyeceği yazılmış olan kişi, kendisini günah işlemekten alıkoyacak men edici sözleri işitmekten uzak durur, uzak durunca neyin kötü olduğunu bilemez, bilemeyince amel edemez. Amel edemeyince korkmaz ve korkmayınca dünyaya yapışmayı bırakmaz. Böylece şeytanın taraftarı olarak kalır.

Bunları öğrendiğin zaman cennete zincirlerle sürüklenip götürülenlere şaşırırsın. Herkes cennete sebepler zinciriyle götürülür. Bu durum bilgi ve korkunun ona hâkim kılınmasının sonucudur. Yenik düşmüş herkes de yüce Allah'ın huzuruna zincirlerle getirilir. Bu durum gaflet, kendini güvende hissetme ve aldanmanın ona hâkim kılınmasının sonucudur. O hâlde herkes zorla (kahırla) cennete ve cehenneme götürülmektedir. Yüce Allah'tan başka zorlayan (kahredici) da yoktur. Cahillerin gözündeki perde kalkıp da işin böyle olduğunu gördükleri zaman nida edeni işitirler: "*Bugün mülk kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır.*" (Mü'min, 40/16) Mülk hâlen de O'nundur. Fakat gafiller bu gerçeği ancak o gün anlayıp idrak edeceklerdir. Bu, onları görmenin kendilerine bir faydasının olmayacağı günde gafillerin sürekli tekrarlanan korkunç şeyler göreceğine dair bir haberdir.

YÜCE ALLAH'IN SEVDİĞİ ŞEYİ SEVMEDİĞİ ŞEYDEN AYIRT ETMEK

Bil ki, şükretme ve nankörlük etmeme fiilleri ancak yüce Allah'ın sevdiği şeyleri öğrenmekle tamam olur. Çünkü şükür, O'nun verdiği nimetleri sevdiği yerlerde kullanmak anlamına gelir. Nankörlük ise bunun tam tersi olup ya o nimetleri kullanmamak veya O'nun sevmediği yerlerde kullanmak demektir. Yüce Allah'ın sevdiği ve sevmediği şeyleri birbirinden ayırmak için iki idrak şekli vardır:

a) İşitme duyusu. Bunun dayandığı yer âyetler ve hadislerdir.

b) Kalp basireti. Bu ise ibret gözüyle bakmaktır. Bu sonuncusu oldukça zordur ve bu yüzden çok değerlidir. Yüce Allah bundan dolayı elçiler göndermiş ve onlar sayesinde halka gidecekleri yolu kolaylaştırmıştır.

Allah'ın sevip sevmediği şeyleri bilmek, şeriatın kulların fiilleri hakkındaki bütün hükümlerini bilmeye bağlıdır. Bütün fiilleri hakkında şeriatın getirdiği hükümleri bilmeyen kişinin aslen şükrün hakkını yerine getirmesi mümkün değildir.

İkinci şıkkı oluşturan ibret gözüyle bakmak, yüce Allah'ın yaratmış olduğu her bir varlıktaki hikmetini idrak etmektir. Çünkü yüce Allah âlemde hikmetsiz hiçbir şey yaratmamıştır. Hikmetin altında ise kastedilen bir şey vardır ve bu şey sevgilidir.

Söz konusu hikmet, açık ve gizli olmak üzere ikiye ayrılır. Açık olan hikmet; güneşin yaratılmasındaki hikmetin, gece ve gündüzün meydana gelerek gündüzün çalışma ve gecenin dinlenme zamanı olması, güneşin göründüğü zaman diliminde hareketin ve gizlendiği zaman diliminde sükûnun kolaylaşması olduğunu bilmek gibidir. Bu söylediklerimiz güneşin yaratılmasının hikmetlerinden bazılarıdır, hepsi değildir. Bulutlar, yağmurun yağması ve toprağın yarılarak halkın yiyeceği ve hayvanların otlayacağı çeşitli bitkiler bitirmesi hakkındaki hikmeti bilmek de böyledir. Bu hikmet yüce Allah'ın şu kavlinde ortaya çıkmaktadır: "*Yağmurlar yağdırdık, sonra toprağı göz göz yardık. Bu suretle orada ekinler bitirdik. Zeytinlikler, hurmalıklar iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik. Bütün bunlar sizi ve hayvanlarınızı yararlandırmak içindir.*" (Abese, 80/25-29)

Yıldızların yaratılmasındaki hikmet ise gizli olup herkes tarafından bilinemez. Halkın anlayışının kaldıracağı bilgi, yıldızların gökte birer süs olup gözün onlara bakmakla haz duymasıdır. Yüce Allah bu hususu şöyle açıklamaktadır: "*Biz yakın göğü yıldızlarla süsledik.*" (Sâffât, 37/6). Âlemin bütün parçaları, hiçbir zerresi hariç olmamak üzere hikmetle yaratılmıştır. Canlıların uzuvları da böyledir. Söz konusu uzuvlardan bazılarının hikmeti; gözün görmek, elin tutmak ve ayakların yürümek için olması gibi açıktır. Canlıların içinde bulunan öd kesesi, böbrek, karaciğer, damarlar, sinirler gibi organların ve bunlar arasındaki ahenk, birbirine kenetlenme, incelik ve kalınlık gibi hususların hikmetini herkes bilemez. Bunların hikmetini bilenlerin bilgisi ise yüce Allah'ın bildiğinin yanında pek azdır.

O hâlde bir şeyi yaratılmış olduğu amaç dışında kullanan herkes yüce Allah'ın o nimetine nankörlük etmiş olur. Eliyle başkasına vuran kişi el

nimetine nankörlük etmiştir. Çünkü el, başkasına zarar vermesi için değil, kişinin kendisine zarar verecek bir şeyi defetmesi ve yararlı olanı alması için yaratılmıştır. Kendisine haram olan bir yüze bakan kişi göz ve güneş nimetlerine nankörlük etmiştir. Çünkü görme göz ve güneşin ışığı sayesinde gerçekleşir. Göz ve güneş, kişinin dini ve dünyası konusunda ona yarar sağlayacak şeyleri görebilmesi ve bu ikisinin zararına olacak şeylerden kaçınması için yaratılmıştır. Söz konusu kişi ise göz ve güneşi onların yaratılış amacının dışında kullanmıştır. Çünkü insanların, dünyanın ve dünyadaki vasıtaların yaratılmasındaki amaç, insanların onların yardımıyla yüce Allah'a ulaşmalarıdır. O'na ulaşma ise ancak O'nu sevmekle, dünyada O'na aşina olmakla ve dünyanın aldatıcı nesnelerinden uzak durmakla olur. Aşinalık ancak devamlı zikirle (O'nu anmaya), sevgi ise ancak devamlı fikirle hâsıl olan bilgiyle gerçekleşir. Devamlı zikir ve fikir de ancak bedenin devamlılığıyla sağlanır. Beden ise ancak su, toprak, hava ve gıda sayesinde hayatta kalır. Bütün bunların tamamlanması için de gök ve yer, iç ve dış organlar yaratılmıştır. Bunların hepsi beden içindir. Beden nefsin (can) bineğidir. Allah'a dönecek olan şey de uzun ibadetler ve marifetler sayesinde mutmain olmuş nefistir. İşte bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*" (Zâriyât, 51/56) Bir şeyi Allah'a taatin dışında kullanan herkes, o masiyeti işlemek için gerekli olan bütün vasıtalarda yüce Allah'ın nimetine nankörlük etmiş olur.

İbret alınması ve nimetlere nasıl şükür ve nankörlük edilmiş olacağının bilinebilmesi için şimdi pek fazla gizli olmayan hikmetlerden birine örnek verelim:

Yüce Allah'ın nimetlerinden biri gümüş ve altın paraları yaratmış olmasıdır. Dünya bu iki şeyle ayakta durur. Bu iki şey bizatihi kendilerinde herhangi bir menfaat olmayan birer madendir. Fakat halk, her insanın yiyecek, içecek, giyecek ve diğer ihtiyaçları konusunda birçok mala muhtaç olması yönünden altın ve gümüşü kullanmaya mecbur kalır. Bazen insan ihtiyaç duyduğu şeye değil, ihtiyacı olmayan şeye sahip olur. Örneğin; bir adamın safranı vardır ama binebileceği bir deveye muhtaçtır. Devesi olan adamın ise bazen ona ihtiyacı olmaz ve safrana ihtiyaç duyar. Bu durumda karşılıklı takas yapılması kaçınılmazdır. Takasta ise her iki malın takdir edilip ölçülmesi gerekir. Çünkü devenin sahibi devesini safranın her miktarına karşılık takas etmez. Deve ile safran arasında bir benzerlik de olmadığından "Ağırlık ve şekil bakımından bir benzerini verir." denilemez.

Elbise karşılığında ev, ayakkabı karşılığında köle ve eşek karşılığında un alan kişinin durumu da böyledir. Burada adı geçen mallar arasında bir benzerlik yoktur. Bu durumda devenin ne kadar safrana denk geldiği bilinemez ve alışveriş neredeyse imkânsız hâle gelir. O hâlde birbirinden uzak ve türdeş olmayan bu mallar, aralarında adaletle hüküm verecek bir aracıya gereksinim duyar. Böylece her malın yeri ve değeri bilinmiş olur ve bu bilinince de birbirine denk olmayan mallar belirlenmiş olur. İşte, yüce Allah altın ve gümüş paraları, malların değeri onlar vasıtasıyla belirlensin diye iki aracı hâkim olarak yaratmıştır. Bu sayede insanlar "Bu deve yüz dirhem eder." ve "Bu miktarda safran yüz dirhem eder." diyebilmişlerdir. Deve ve safran tek bir şeye (yüz dirheme) denk gelince birbirine denk olmuş olurlar. Altın ve gümüş para sayesinde malları birbirine denkleştirmenin mümkün olmasının sebebi, altın ve gümüşün zatları itibariyle insanların ihtiyaç duymadığı birer maden olmasıdır. Eğer altın ve gümüşe zatları itibariyle ihtiyaç duyulsaydı söz konusu ihtiyacın özel olması, ihtiyaç sahibi hakkında bir tercihte bulunmasını gerektirecek ama ihtiyacı olmayan kişi hakkında böyle bir tercih söz konusu olmayacaktı. Bu durumda da alışveriş meydana gelemeyecekti. O hâlde yüce Allah altın ve gümüşü alışverişlerde kullanılması ve mallar arasında âdil birer hâkim olmaları için yaratmıştır. Bir başka hikmet ise altın ve gümüş sayesinde diğer malların elde edilmesidir. Çünkü altın ve gümüş zatları bakımında değerli madenler olup maddeleri itibariyle insanların ihtiyaç duydukları nesneler değildir. Buna göre altın ve gümüşün diğer mallara nispeti aynıdır. Altın ve gümüşe sahip olan, her şeye sahip olmuş gibidir. Oysa bir elbiseye sahip olan kişi ancak o elbiseye sahiptir ve yiyeceğe ihtiyaç duysa belki de elinde yiyecek olan kişi elbiseye rağbet etmeyecek ve bu durumda onun suretinde bir şeye ihtiyaç duyulacaktır. O şey ise hiçbir şey olduğu hâlde anlam bakımından sanki her şeydir. Bir şeyin farklı şeylere nispetinin eşit olması için kendi özelliğinin ifade etmiş olduğu özel bir sureti bulunmamalıdır. Tıpkı rengi bulunmayan ve her renge bürünen ayna gibi… Altın ve gümüş de böyle olup kendilerine zatları bakımından ihtiyaç olmadığı hâlde her ihtiyacı elde etmeye vasıta olurlar. Tıpkı kendi başına hiçbir anlamı olmayan bir harf gibi ki ancak diğer harflerle birlikte bir anlam ifade eder.

Altın ve gümüşü hikmetlerine yaraşmayacak şekilde onlardan istenen amaca aykırı olarak kullanan herkes onlar hakkında Allah'ın nimetine nankörlük etmiş olur. O hâlde altın ve gümüşü biriktirip stok yapan kimse

onlara haksızlık etmiş ve onlar hakkındaki hikmeti işlevsiz hâle getirerek Müslümanlar'ın yöneticisini bir zindana atıp onları yönetmesine engel olan kişiye benzemiş olur. Çünkü altını ve gümüşü biriktiren kişi onları zâyi etmiş ve böylece onlardan istenen işlevi yerine getirmelerine engel olmuştur. Gümüş paralar sadece Zeyd için yaratılmamıştır. Çünkü insanların altın ve gümüşün bizatihi madenine ihtiyaçları yoktur. Altın ve gümüş gerçekte iki taş olup insanların ellerinde dolaşıp onlar arasında iki hâkim ve değerleri belirleyip miktarları doğrultan bir alâmet olsun diye yaratılmışlardır. Yüce Allah, varlıklar defterine ilâhî bir yazıyla yazılmış olup gözle değil, basiret gözüyle idrak edilen ilâhî satırları okumaktan âciz olanlara elçisi Hz. Muhammed sallalâhu aleyhi ve sellemin dilinden işittikleri bir sözle bu mânâyı şöyle haber vermektedir: "*Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele.*" (Tevbe, 9/34)

Altın ve gümüşü kap kacak olarak kullanan herkes nimete nankörlük etmiş olur ve onları biriktirenden daha kötü hâldedir. Çünkü bu durumda olan adam, bir beldenin yöneticisini elbise dokuma, sokakları süpürme veya bayağı insanların yaptığı diğer işlerde zorla kullanan kimseye benzer. Onu zindana atmak bunu yapmaktan daha iyidir! Çünkü çömlek, demir, kurşun ve bakır sıvıları bozulup dağılmaktan korumakta altın ve gümüşün yerine geçer. Çömlek ve demir, altın ve gümüşten amaçlanan şeyi yerine getiremezler.

Bunu göremeyen kişi, ilâhî rahmet vasıtasıyla görür ve ona şöyle denilir: "Altın ve gümüş kaplardan bir şey içen kişi karnına cehennem ateşi doldurmuş olur." Altın ve gümüşle faizli alışveriş yapan herkes nimete nankörlük etmiş ve zulmetmiş olur. Çünkü altın ve gümüş kendileri kullanılmak üzere değil, başka şeylere aracılık etmek üzere yaratılmıştır. Çünkü insanların onların zatına ihtiyacı yoktur. Kişi onların bizatihi zatlarıyla ticaret yaparsa, onları hikmetin aksi yöndeki bir amaç için kullanmış olur. Çünkü altın ve gümüşü (nakd) kendisinden amaçlanan şeyin dışında kullanmak zulümdür. Elinde bir elbise olduğu hâlde nakdi olmayan adam, ihtiyaç duyduğu yiyeceği ve bineği bazen satın alamaz. Bazen yiyecek ve binek elbise karşılığında satılmayabilir. Bu durumdaki kişi, nakit bulup onunla istediği şeyi alıncaya kadar evinde hapis kalır. O hâlde altın ve gümüş, başka şeyleri elde etmeye vesile olan ve kendi zatlarına ihtiyaç duyulmayan iki nesnedir. Altın ve gümüşün mal sayılması çömleğin mal

sayılmasına benzer. Çünkü çömlek de başka bir amacı yerine getirmek için yapılmıştır.

“O zaman neden altın ve gümüşü birbirleriyle değiştirmek caiz görülmüştür?” denilirse:

Bil ki altın ve gümüşten her biri, isteneni elde etme amacı konusunda birbirlerine benzemezler. Çünkü azar azar çeşitli ihtiyaçlar için kullanılan gümüş paralarda olduğu gibi, onlardan birisiyle çok bulunması itibariyle istenen şey elde edilir. Buna engel olmak, ona mahsus olan amacı zedeler ki söz konusu amaç onun sayesinde başka şeyleri kolayca elde etmektir. Yiyecekler ise gıda ve ilaç olarak kullanılmak üzere yaratılmıştır. Bunlar konusunda faizli alışveriş kapısı açılmış olsaydı stok edilmeye başlanacaklar ve bu yüzden yaratılış amacı olan yenilmeleri geciktirilmiş olacaktı.

Bu, altın ve gümüşün yaratılış hikmetlerinden birinin örneğidir. Nimete şükür ve nankörlük etmenin bu örneğe göre düşünülmesi gerekir. Bir hikmete binaen yaratılan her şeyin o hikmetten saptırılmaması gerekir. Bu gerçeği ise ancak hikmetin ne olduğunu bilen anlar. Şehvet ve arzuların çöplüğü hâline gelmiş ve şeytanın oyuncağı olmuş kalpler hikmet mücevherlerine tesadüf etmezler.

Bu örneği iyice anladıysan hareketini, sükûnunu, konuşmanı, susmanı ve yaptığın her fiili ona kıyas et. Çünkü yaptığın şey ya şükür veya nankörlüktür. Çünkü bu ikisinden başka bir şey olması mümkün değildir. Bu fiillerden bazısı kerahet, bazısı da haram olarak nitelenir. Bir örnek vereyim: Sağ elle istincâ yaptığın zaman el nimetine nankörlük etmiş olursun. Çünkü yüce Allah senin için iki el yaratıp birini diğerinden daha kuvvetli kıldığında, genelde üstünlüğünün fazla olmasından dolayı onurlandırılmayı ve üstün tutulmayı hak eder. Çünkü eksik olanı üstün tutmak adaletten sapmaktır. Yüce Allah ise ancak adaletli olmayı emreder. Sonra sana iki el veren Allah seni bir kısmı mushafı tutmak gibi şerefli, bir kısmı da necaseti temizlemek gibi adi olan işleri yapmak zorunda bırakmıştır. Sen mushafı sol elinle tutup necaseti sağ elinle temizlersen şerefli olanın yerine adi olanı getirmiş ve ona haksızlık etmiş olursun.

Aynı şekilde, örneğin kıbleye doğru tükürsen veya kıbleye dönük olarak hacet gidersen yönleri yaratmasında yüce Allah’ın nimetine nankörlük etmiş olursun. Çünkü yüce Allah yönleri, yapacağın hareketlerde geniş bir alan olarak yaratmış ve onları şerefli kıldığı ve kılmadığı yönler olarak ikiye ayırmıştır. Yüce Allah, kalbinin ona bağlanıp bu sayede bedeninin de

ibadette vakar anlamında onun yönüne bağlanacağı kendi zatı nispet ettiği bir ev (Kâbe) yaratmıştır. Amellerin; taat gibi şerefli ve tükürmek gibi adi olmak üzere ikiye ayrıldığına göre, kıbleye doğru tükürürsen ona zulmetmiş ve ibadetinin tam olmasını sağlayan kıbleyi yaratan Allah'ın bu nimetine nankörlük etmiş olursun.

Aynı şekilde, ayakkabılarını giyerken sol ayakla giymeye başlarsan zulmetmiş olursun. Çünkü ayakkabı ayağı korumak içindir ve onda bir payı vardır. Payları dağıtırken en şerefli olandan işe başlamak gerekir. Böyle yapmak adalettir ve hikmete vefa göstermektir. Bunun aksi ise zulümdür, ayak ve ayakkabı nimetine nankörlüktür.

Aynı şekilde, önemli bir ihtiyacı ve geçerli bir amacı olmadığı hâlde bir ağaç dalını kıran kişi yüce Allah'ın ağaçları ve elleri yaratması nimetine nankörlük etmiştir. El, abes işler yapması için yaratılmamıştır. Ağaçlar ise onlardan faydalanmak için yaratılmıştır. Fayda sağlama amacı olmaksızın henüz tam büyüklüğüne erişmemiş bir dalı kırmak hikmetin güttüğü amaca aykırıdır ve adaletten sapmaktır. Eğer bunu yapanın geçerli bir amacı varsa bunu yapabilir. Çünkü ağaçlar ve hayvanlar insanların amaçları ve kullanımları için yaratılmıştır. Kişi başkasına ait olan bir ağacın dalını kırarsa ona ihtiyacı olsa bile zalim olur.

"Bu söylenenler doğrultusunda yüce Allah'ın her şeyde bir hikmet gözettiği, kulların bazı fiillerini söz konusu hikmeti tamamlamak ve o hikmetten istenen şeye ulaşmak üzere birer sebep kıldığı ve bazı fiillerini de söz konusu hikmetin tamamlanması önünde birer engel olarak yarattığı anlaşılmış oldu. Buna göre, gayesine ulaşacak hikmetin amacına uygun düşen her fiil şükür, sebepleri hikmetin amacına ulaşmasına engel olacak şekilde kullanan her fiil nankörlüktür. Bütün bunları anladık! Fakat problem henüz çözülmedi! O da şudur: Kulun; hikmeti tamamlayan ve hikmete engel olan olmak üzere ikiye ayrılmış fiilleri de aynı zamanda Allah'ın fiilidir. Peki, burada kulun yeri neresidir ki bazen şükreden, bazen de nankörlük eden olsun?" diye sorulursa şöyle deriz:

Daha önceki birtakım notlarda bunun cevabına işaret etmiştik. Şimdi burada söz konusu meseleyi, kuşdilinden anlayanların anlayacağı bir ibareyle açıklayacağız. Yüce Allah'ın "kudret" adı verilen bir sıfatı vardır, yaratma ve icat bu sıfattan kaynaklanır. Sonra bu yaratma, meşîetten (dileme/irade) kaynaklanan kısımlara ve sıfatlara ayrılır. Sonra kudretten kaynaklanan fiiller, hikmetlerinin gayesine ulaşan ve gayesine ulaşmayan

fiillere ayrılır. Hikmetin gayesine ulaşan fiillere “mahbûb/sevilen” fiiller, gayesine ulaşmayanlara ise “mekrûh/sevilmeyen” fiiller denilir.

Sonra aynı zamanda O’nun yaratıp icat ettiği kullar da birtakım teşvik edici unsurları ona hâkim kılmak suretiyle hikmetin gayesine değil, başlangıcına ulaşması için kullanmak üzere ezelde meşîette adı geçenler ile ezelde hikmetin gayesine ulaşma için kullanılmak üzere adları geçenler olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki gruptan her birinin özel olarak meşîetle ilişkisi vardır. Hikmeti tamamlamak için kullanılan kulların ilişkisini nitelendirmek için “rıza” ve hikmetin gayesine ulaşmasına engel olan kullarınki için “gazap” ibaresi kullanılmıştır.

Buna göre yüce Allah’ın ezelde kendisine gazap ettiği kullarda hikmetin gayesine ulaşmadığı fiiller ortaya çıkmış ve buna “nankörlük” denilmiştir. Ezelde razı olduğu kullarda ise hikmetin gayesine ulaştığı fiiller ortaya çıkmış ve buna da “şükür” denilmiştir. Rıza ve kabule ek olarak yüce Allah, şükreden kuluna bir de övgü ve yüceltme hilâti giydirmiştir. Özetle söylemek gerekirse yüce Allah önce ödülü verip sonra övmüş, önce cezayı verip sonra azarlamıştır.

Bu duruma şu örneği verebiliriz: Hükümdar kirli olan kölesini kirlerinden temizledikten sonra ona en güzel elbiselerini giydirir. Onu tam olarak süslediği zaman der ki ey yakışıklı, ne kadar güzelsin, elbisen ne kadar hoş ve yüzün ne temiz! Bu durumda kölesini temizleyip süsleyerek güzel hâle getirdikten sonra onun güzelliğini öven hükümdarın kendisidir. Sanki hükümdar gerçekte ancak kendisini övmektedir. Köle ise sadece zahir ve suret bakımından bu övgünün hedefidir.

İşte, ezeldeki işler böyle oldu. Sebeplerin ve sonuçların birbirini takip etmesi böyle gerçekleşti. Bunların hiçbiri tesadüfen olmadı. Aksine, hepsi bir irade, hikmet ve “kaza” adı verilen hak bir hükümle meydana geldi. Bu kesin kazanın hükmüyle kaderler denizi taştı ve takdir edilen olayların her birinin diğerini izlemesine “kader” denildi. Kaza lafzı, küllî olan tek bir emrin, kader lafzı ise sonsuza dek aralıksız olarak sürecek olan tafsilin hizasında yerini aldı. İnsanların çoğu bu işin künhünü anlayamadığı için dediler ki, bunca farklılık adaletle nasıl bağdaşıyor? İnsanlar bu tufana dalmamaları için dizginlendiler ve onlara denildi ki susun, bunun için yaratılmadınız! İnsanlardan kiminin kandil yuvası (kalbi) yüce Allah’ın nurundan alınmış bir nurla doldu ve olayları gerçekte olduğu gibi idrak ettiler. Onlara denildi ki, kaderden söz edildiği zaman konuşmayın! Çünkü etrafınızda gözleri zayıf olanlar var! En zayıf olanınızın yürüdüğü gibi

yürüyün! Sakın perdeyi kaldırıp yarasaların gözüne güneş ışığı değdirmeyin! Çünkü bu onların helâk olmasına sebep olur! Bu söylediklerimiz sevmeme, sevme, rıza, gazap, şükür ve nankörlük mânâlarına yaptığımız imalardan ibaret oldu. Bundan fazlasını söylemek muamele ilmine uygun düşmez. Çocuk olup perdenin ardında oynayan hayal gölgesini gören kişi onların kendi başına hareket ettiğini zanneder. Fakat akıllı olan adam onların biri tarafından hareket ettirildiğini bilir. Halk çocuklara, âlimler ise adamlara benzer.

Şimdi yeniden şükrün maksatlarına dönelim. Şükrün hakikati, kulun yüce Allah'ın hikmetini tamamlamak üzere kullanıldığı gerçeğini gösterdiğine göre, kulların en iyi şükredeni, Allah'ın en sevdiği ve O'na en yakın olanıdır. Kulların Allah'a en yakın olanları meleklerdir ve onlardan her birinin malum bir makamı vardır. Meleklerden sonra peygamberler gelir. Yüce Allah peygamberleri meleklerle, halkı ise peygamberlerle ıslah etmiştir. Hepsinin üzerinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin rütbesi vardır. Ondan sonra âlimler gelir. Âlimler vasıtasıyla yüce Allah bütün halkı ıslah etmiştir. Âlimlerden sonra sadece kendilerini ıslah etmiş olan salihler gelir. Allah'ın hikmeti onlar vasıtasıyla değil, onlarda tamam olmuştur. Bu sayılanların dışında kalan halk ise avam ve ayak takımından ibarettir.

---

[163]. Ahmed, 22119; Ebû Dâvûd, 1522; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, 109; İbni Huzeyme, 751; İbni Hibbân, 2020, 2021.

[164]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 20.

[165]. Ebû Bekr eş-Şiblî'nin ismi hakkında farklı görüşler vardır. Kimilerine göre ismi Dülef b. Ca'fer, kimilerine göre Dülef b. Cahder, kimilerine göre ise Ca'fer b. Yûnus'tur. Sufî şeyhlerin önderlerinden birisiydi. Aslen Horasan'ın Şibliye beldesindendir. Sâmerrâ'da doğdu ve hicrî 334 senesinde Bağdat'ta vefat etti. (Bkz: *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, 5/367; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/175)

[166]. Tam adı İbrâhim b. Ahmed b. Muhammed Ebû İshâk olup sufî ve vaizdir. Cüneyd-i Bağdâdi'nin akranıydı. Hicrî 291 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, 15/487;*el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/782)

[167]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 10.

[168]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 38.

[169]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 26.

[170]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 25.

[171]. İbni Ebi’d-Dünyâ, *eş-Şükr*, 18.
[172]. İbni Ebi’d-Dünyâ, *eş-Şükr*, 61.

İKİNCİ RÜKÜN:
ŞÜKRE KONU OLAN NİMETLER

Bu bölümde nimetin hakikatini, derecelerini, kısımlarını ve türlerini zikredeceğiz. Çünkü yüce Allah'ın kullarına vermiş olduğu nimetleri saymak insanın yapabileceği bir iş değildir. Tıpkı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız.*" (İbrâhim, 14/34) Burada, nimetleri tanımada kanun yerine geçecek birtakım genel hususlara değinip sonra da teker teker konunun ayrıntısına gireceğiz.

NİMETİN HAKİKATİ VE KISIMLARI

Bil ki, talep edilen ve istenen her şeye "nimet" adı verilir. Ancak gerçek nimet âhiret saadetidir. Bunun dışındaki şeylere nimet denilmesi mecazdan ibarettir. Tıpkı âhiret konusunda kişiye hiçbir yardımı olmayan dünya saadetine nimet demek gibi… Çünkü bu tam bir hatadır. Kişiyi âhiret saadetine götüren şeylere nimet demek daha doğrudur. Nimet adını alan haz ve zevkleri şu şekilde kısımlara ayırarak açıklayalım:

Birinci Kısım: Bil ki, bize göre her iş dört kısımdan birine dâhildir. Birincisi; ilim ve güzel ahlâk gibi, dünyada ve âhirette faydalı olandır. İkincisi; cehalet ve kötü ahlâk gibi, dünyada ve âhirette zararlı olandır. Üçüncüsü; arzulara uymakla elde edilen zevk gibi, dünyada faydalı olup âhirette zararı dokunan şeydir. Dördüncüsü; arzuları kontrol altına almak ve nefsin istediğini yapmamak gibi, dünyada zararlı ve acı verici olmakla birlikte âhirette yararlı olan şeydir.

İlim ve güzel ahlâk gibi, insana dünyada ve âhirette faydalı olan şey gerçek nimettir. Bunların zıddı ise dünyada ve âhirette gerçek beladır. Dünyada yararlı olup âhirette zararlı olan, basiret sahiplerine göre safî bela olmakla birlikte cahiller onu nimet sanır. Bu durumun örneği aç adamdır. İçinde zehir bulunan bir bal bulduğu zaman aç olan adam balın içinde zehir olduğunu bilmeyen bir cahilse onu nimet zanneder. Eğer balın içinde zehir olduğunu biliyorsa bunun başına gelen bir bela olduğunu bilir.

Dünyada zararlı olup âhirette yararlı şey ise akıl sahiplerine göre nimet, cahillere göre beladır. Bu durumun örneği, içildiği anda tadı çok kötü olan ilaçtır. Fakat tadı çok kötü olan bu ilaç hastalıklara şifadır ve kişiyi sağlığa ve esenliğe kavuşturur. Cahil olan çocuğa bu ilaç zorla içirilirse onu tam bir

bela zanneder. Akıllı olan ise o ilacı bir nimet sayıp onu kendisine veren ve hazırlanmasını sağlayan kişilerin bu iyiliğini kabul eder.

İşte bundan dolayı anne, çocuğun hacamat olmasını istemezken babası ister. Çünkü baba, olgun aklıyla işin akıbetine bakar. Anne ise kusurlu düşünmesinden ve çocuğuna karşı duyduğu aşırı sevgisinden dolayı anı düşünür. Çocuk, bilgisizliği sebebiyle babasının değil, annesinin iyiliğini benimser, annesine ve onun şefkatine yakınlık göstererek babasını düşman zanneder. Aklını kullanabilseydi annesinin arkadaş şekline girmiş gizli bir düşman olduğunu anlardı. Çünkü annesinin onun hacamat olmasını engellemesi, onun birtakım hastalıklara yakalanmasına ve hacamattan daha ağır acılar çekmesine sebep olacaktır. Cahil arkadaş, akıllı düşmandan daha kötüdür. Her insan, nefsinin arkadaşıdır ama cahil bir arkadaştır. İşte bu yüzden kişi nefsine, düşmanın yapamayacağı kötülükleri yapar.

İkinci Kısım: Bil ki, dünyadaki her şey karışık olup iyiliği ve kötülüğü iç içe geçmiştir. Bundan dolayı mal, eş, çocuk, akraba, nam ve makam gibi dünya nimetlerinin içerisinde iyiliği safî olanı pek azdır. Ancak söz konusu nimetler; malın, namın, vb. nimetlerin yeterli miktarda olanı gibi faydası zararından çok olanlar, çok mal ve yaygın bir nam gibi çoğu kimse hakkında zararı faydasından daha çok olanlar ve zararı faydasına denk olanlar olmak üzere üç kısma ayrılır.

Bunlar, kişilere göre değişen şeylerdir. Nice salih insan, salih olan maldan fayda görür. Malı çok olursa onu Allah yolunda infak eder ve iyilik yapmada kullanır. Söz konusu mal bu tevfikle birlikte onun hakkında bir nimettir. Nice insan da vardır ki az bir maldan dahi zarar görür. Çünkü o az malı küçümseyerek Rabbine şikâyette bulunur ve ondan daha fazla mal ister. Böylece o mal, bu terk edilmişlikle birlikte onun hakkında bir bela olur.

Üçüncü Kısım: Bil ki başka bir bakış açısıyla hayırlar; bizatihi kendisi için tercih edilen, başkası için tercih edilen ve hem kendisi hem de başkası için tercih edilen hayırlar olmak üzere üçe ayrılır.

1- Başkası için değil, sadece kendisi için tercih edilen hayırlar; yüce Allah'ın yüzüne bakmanın zevki ve O'nunla buluşmanın vereceği mutluluk gibi sonsuz âhiret saadetleridir. Çünkü bu hayırlar başka bir gayeye ulaşmak için değil, bizatihi kendilerine ulaşmak için talep edilirler.

2- Bizatihi kendisi gaye olmadığı hâlde başka bir şeye ulaşmak için istenen gümüş ve altın paralar gibi hayırlardır. Çünkü ihtiyaçlar bunlar vasıtasıyla giderilmemiş olsaydı altın ve gümüş paralar ile çakıl taşları aynı mesabede olurdu. Ancak altın ve gümüş paralar zevkleri elde etme vesilesi ve onlara hızlı bir şekilde ulaşma vasıtası olduğu için cahiller tarafından bizatihi sevilir hâle gelmiştir. Hatta bu cahiller, onları toplayıp biriktirerek faizli işlemlerde kullanmışlar ve onların gaye olduğunu zannetmişlerdir. Bu düşüncede olanlar, bir şahsı sevdiği için ikisini bir araya getiren elçisini de seven kimseye benzer. Sonra da elçinin sevgisi ona asıl sevdiğini unutturur ve bütün ömrü boyunca ondan yüz çevirerek elçiyi kollayıp gözetmek ve onu ziyaret etmekle meşgul olur. Bu ise cahilliğin zirvesidir.

3- Sağlık ve selâmet içinde yaşamak gibi hem bizatihi kendisi hem de başka bir şeye ulaşmak için istenen hayırlardır. Çünkü sağlık ve selâmet içinde yaşamak, kişiyi yüce Allah'a ulaştıran fikri ve zikri yapabilmek için istenir. Ayrıca, bir de dünya zevklerini tadabilmek için sağlıklı ve selâmet içinde olmak talep edilir. Aynı şekilde, sağlık ve selâmet bizatihi istenen iki hususdur. Çünkü insan her ne kadar ayakların sağlam olmasını gerektiren yürüme eylemini yapmaya muhtaç olmasa bile sağlık işareti olması bakımından ayağının sağlam olmasını da ister.

O hâlde, sadece bizatihi kendisi için tercih edilen şeyler gerçek anlamda hayır ve nimettir. Hem bizatihi kendisi, hem de başka bir şeye ulaşmak için istenenler de nimet olmakla birlikte derece bakımından birincinin altındadır. Fakat altın ve gümüş paralar gibi sadece sayesinde başka bir şeye ulaşmak için istenen şeyler, birer cevher olmaları bakımından bizatihi nimet olarak nitelendirilemezler. Bilakis, birer vasıta olmaları bakımından nimet adını alabilirler. Bu durumda da ancak onlar sayesinde istediği şeye ulaşması mümkün olan kişi hakkında birer nimet olurlar. Eğer kişinin amacı ilim öğrenmek ve ibadet etmekse ve yanında zarurî ihtiyaçlarını karşılayacak kadar parası varsa altın ile çamur onun gözünde birdir. Böylece onların varlığı ile yokluğu ona göre aynı mesabededir. Hatta bazen altın ve gümüşün varlığı kişiyi fikir ve ibadetten alıkoyabilir ve böylece onun hakkında nimet değil, bela olur.

Dördüncü Kısım: Bil ki, başka bir bakış açısından hayırlar faydalı, güzel ve zevkli olmak üzere üçe ayrılır. Zevkli olan hayır, rahatlığı hemen anlık olarak elde edilendir. Faydalı olan hayır, ileride yararı dokunandır. Güzel olan hayır ise bütün hâllerde güzel bulunandır.

Şerler de aynı şekilde zararlı, çirkin ve acı verici olmak üzere üçe ayrılır. Bu her iki üçlü kısmın iki çeşidi vardır: Mutlak ve mukayyet.

Mutlak olanı; içinde üç vasfın veya niteliğin bulunduğu kısımdır. Hayırdaki mutlaklık ilim ve hikmet gibidir. Çünkü sahiplerine göre ilim ve hikmet hem faydalı, hem güzel, hem de zevklidir. Şerdeki mutlaklık cehalet gibidir. Çünkü cehalet zararlı, çirkin ve acı vericidir. Cahil kimse, başkasının âlim ve kendisinin cahil olduğunu görüp anladığı zaman cehaletinin ve eksikliğinin acısını hisseder. Böylece vereceği zevkten dolayı cahilde ilim öğrenme arzusu harekete geçer. Sonra bazen haset, kibir ve bedenine ait birtakım arzuları cahilin ilim öğrenmesine engel olur. Bu durumda birbirine zıt iki şey onu kendi tarafına çekmeye çalışır ve acısı daha da büyür. Çünkü ilim öğrenmeyi bıraksa cahil kalacağı ve eksikliğini gideremeyeceği için acı duyar. İlim öğrenmekle meşgul olsa bu kez arzularını veya kibri bırakıp ilim öğrenmenin zilletine düşmekten dolayı acı duyar. Böyle bir kimse kuşkusuz devamlı bir azap içerisindedir.

İkinci çeşit olan mukayyete gelince, söz konusu üç vasfın bazısının bulunup bazısının bulunmadığı kısımdır. Nice faydalı şey vardır ki kangren olmuş parmağın veya cildin üzerinde kabarık bir şekilde duran et parçasının kesilmesi örneğinde olduğu gibi kişiye acı verir. Ahmaklık gibi nice faydalı şey vardır ki çirkindir. Çünkü ahmaklık bazı feci durumlar açısından faydalıdır. Bu konuda şöyle denilmiştir: “Aklı olmayan rahat eder.” Çünkü aklı olmayan adam akıbetiyle ilgilenmez ve ölüm vaktine kadar rahat eder. Geminin batacağı endişesiyle malın denize atılması örneğinde olduğu gibi, nice faydalı olan şey vardır ki bir başka yönden zararlıdır. Malın denize atılması mal için zararlı olmakla birlikte canı kurtarması bakımından yararlıdır.

Beşinci Kısım: Bil ki, kişiye zevk ve lezzet veren her şeye nimet denilir. İnsana nispetle zevkler; kendine has zevkler veya başkasıyla ortak olduğu zevkler bakımından üç çeşittir: Aklî zevkler, bazı canlılarla ortak olan bedenî zevkler ve bütün canlılarla ortak olan bedenî zevkler.

Aklî olanlar; ilim ve hikmetin zevkleri gibidir. Çünkü ilim ve hikmetten ne kulak ne göz, ne burun ne mide ve ne de cinsel organ zevk alır. İlim ve hikmetten zevk alan, akıl denilen sıfata sahip olmasından dolayı sadece kalptir. Bu, zevklerin en az bulunanı ve en şereflisidir. Az bulunmasının sebebi, ilimden ancak âlimin, hikmetten ise ancak hikmet sahibinin zevk almasıdır. İlim ve hikmet sahipleri ise pek az bulunur. Fakat onların

isimlerini taşımaya çalışıp şekillerine bürünmeye uğraşanlar pek çoktur. İlim ve hikmetin şerefli olmasının sebebi ise kişinin ayrılmaz bir parçası olup ne dünyada ne de âhirette ondan ayrılmaması ve daimî olup bıkkınlık vermemesidir. Yemek yediği zaman kişi doyar ve fazlası bıkkınlık verir. Cinsel ilişki arzusu tatmin edildiğinde bir ikincisi insana ağır gelir. İlim ve hikmetin ise kişiye bıkkınlık vermesi ve ağır gelmesi düşünülemez.

Sonsuza kadar sürecek olan şerefli şeyi elde etmeye gücü yettiği hâlde onu bırakıp kısa sürede yok olacak değersiz şeye razı olursa aklını kaybetmiş, bahtsızlığı ve sırtını dönmesi sebebiyle mahrum kalmış olur. Bu hususta ki en çarpıcı şey, ilmin ve aklın, malın aksine yardımcılara ve koruyuculara ihtiyaç duymamasıdır. Çünkü ilim seni korur, sen ise malı korursun! İlim harcamakla artar, mal ise azalır. Mal çalınır ve bulunduğun kamu görevinden azledilebilirsin. Oysa ne hırsızların, ne de sultanların elleri ilme uzanamaz. Bu durumda ilim sahibi sonsuza kadar emniyet içerisinde bulunur. Fakat mal ve makam sahipleri sonsuza kadar korku ve tedirginlik içinde yaşarlar. Sonra ilim her hâlükârda sonsuza kadar faydalı, zevkli ve güzeldir. Mal ise bazen kişiyi ölüme götürür, bazen kurtarır.

Halkın çoğunun ilmin verdiği zevke varamamasının sebebi şu üç şeyden biridir:

a) İlmi tatmamış olmaktır ki tatmayan bilmez ve özlem duymaz. Çünkü özlem duymak tatmaya bağlıdır.

Mizaçlarının bozulup arzulara uyması sebebiyle kalplerinin hastalanmasıdır. Tıpkı balın tadını alamayıp onu acı bulan hasta gibi…

Fıtratlarının yetersiz olmasıdır. Henüz ilimden zevk almalarını sağlayacak sıfat onlarda yaratılmamıştır. Tıpkı balın lezzetini alamayan ve sütten başka bir şeyden tat almayan süt çocuğu gibi ki ona göre en lezzetli şey süttür.

İlim ve hikmetin zevkine varamayanlar üç kısma ayrılır:

a) Çocuk gibi, henüz iç dünyası hayat bulmamış olanlar.

b) Arzularına uyması sebebiyle, hayatta olduğu hâlde ölmüş olanlar.

c) Arzularına uyması sebebiyle hastalanmış olanlar.

İnsanın bazı canlılarla ortak olduğu zevklere gelince; liderlik, galip gelme ve egemen olmayla ilgili zevklerdir. Bunlar aslan ve kaplanda da mevcuttur.

İnsanın bütün canlılarla ortak olduğu zevklere gelince; mide ve cinsel organla ilgili zevklerdir. Zevklerin en çok bulunanı ve en adisi bu türden olanlardır. İşte bundan dolayı hareket edip yürüyen her şey bu zevklerde müşterektir. Bu mertebeyi geçen kişiye “üstün olma” zevki yapışır. Akıllı olmaya çalışanlara en çok yapışan zevk budur. Bu mertebeyi aşıp üçüncüye

yükselen kişinin en çok zevk aldığı şey ilim ve hikmet olur. Özellikle de yüce Allah'ı, O'nun sıfatlarını ve fiillerini tanıyıp öğrenmekten çok zevk alır. Bu, sıddîkların mertebesidir ve bu mertebenin tamamına ulaşmak ancak liderlik sevgisinin kalpten tamamen çıkartılmasıyla mümkündür. Sıddîkların başlarından en son çıkan şey liderlik sevgisidir.

Mide ve cinsel organın iştahını kırmak salihlerin yapabileceği bir şeydir. Liderlik arzusunu yenmeyi ancak sıddîklar başarabilir. Hiçbir zaman ve halde akla gelmeyecek şekilde liderlik sevgisini tamamen ortadan kaldırmak ise neredeyse insan gücünün dışındadır.

Evet, yüce Allah'ı tanımanın zevki bazı hâllerde galip gelir ve liderlik ve üstünlük elde etme zevkini duymaya engel olur. Ancak bu durum ömür boyu devam etmez. Aksine, bazen insan beşerî sıfatlarına geri döner. Söz konusu beşeri sıfatlar insanda mevcuttur ama sindirilmişlerdir. Bu yüzden nefsi doğru yoldan döndürmeye güç yetiremezler. İşte burada kalpler dört kısma ayrılır:

Birincisi; Allah'tan başkasını sevmeyen ve ancak O'nu daha fazla tanımak ve düşünmekle rahat eden kalptir. İkincisi; marifetin zevkinin ne olduğunu ve Allah'a aşina olmanın (ünsiyet) anlamını bilmeyen kalptir. Bu kalbin tek zevk aldığı şey makam, liderlik, mal ve diğer bedenî arzulardır. Üçüncüsü; genelde Allah'a aşina olup O'nun marifetinden ve hakkında düşünmekten zevk almakla birlikte bazen beşerî vasıflarına dönüveren kalptir. Dördüncüsü; genelde beşerî sıfatlardan zevk almakla birlikte bazen ilim ve marifetten de zevk alan kalptir.

Birinci sırada zikrettiğimiz kalbin bulunması her ne kadar mümkünse de bu son derece uzak bir ihtimaldir. İkinci sıradaki kalbe gelince, dünya onlarla dolup taşar. Üçüncü ve dördüncü sıradaki kalpler mevcut olmakla birlikte çok nadirdir ve ancak ender ve kuraldışı olarak varlığı düşünülebilir. Bunlar nadir olmakla birlikte azlık ve çoklukta aralarında fark vardır. Çok bulundukları zaman dilimi peygamberlerin yaşadığı dönemlere yakın olan çağlardır. Peygamberlerin çağından uzaklaştıkça bu türden kalpler daha az bulunur hâle gelir.

Bu türden kalplerin nadir olmasının sebebi, onların âhiret mülkünün esasları olmalarıdır. Mülk değerlidir ve mülk sahipleri çok olmaz. Nasıl ki mülkte ve güzellikte önde olanlar nadir ve insanların çoğu bu bakımlardan onlardan aşağı seviyedeyse âhiret mülkünde de durum aynıdır. Kuşkusuz dünya âhiretin aynasıdır. Çünkü dünya görünür (şehâdet) âlemdir ve görünmeyen (gayb) âlemi anlatır ve ifade eder. Görünür âlem görünmeyen

âleme tabidir, tıpkı aynadaki görüntünün aynaya bakanın görüntüsüne tâbi olduğu gibi… Aynadaki görüntü her ne kadar var olma bakımından ikinci sırada yer alsa da senin görmen hakkında birinci sıradadır. Çünkü sen önce aynadaki görüntünü görürsün, ikinci olarak da taklit yoluyla seninle kaim olan görüntünü onun sayesinde tanırsın. Böylece varlıkta tâbi olan, bilgi bakımından tâbi olunana; sonda olan başta olana dönüşür. Bu, bir tür yansımadır. Yansıma ve tersyüz olma bu âlemin bir zorunluluğudur. İşte, mülk ve şehâdet âlemi de gayb ve melekût âleminin taklidi ve benzeşidir.

Kimi insanlara ibret alma bakışı müyesser olmuştur ve onlar mülk âleminde bir şeye baktıklarında hemen onun sayesinde melekût âlemine geçiş yaparlar. Onların bu geçişine "ibret" denilir. İnsanlara ibret almaları emredilmiş ve "İbret alın ey akıl sahipleri!" (Haşr, 59/2) denilmiştir.

Kimilerinin de basiret gözü kör olmuştur, bu geçişi yapıp ibret alamazlar. Bu yüzden mülk ve şehâdet âlemine hapsolmuşlardır. Pek yakında onlara cehennem kapıları açılacaktır. Bu söylediklerimizden anlaşılmış oldu ki âhiret mülküne elverişli olan kalp, dünya mülküne tenezzülsüz olan şahıs gibi az ve değerli olur.

Altıncı kısım: Bu kısım birçok nimet çeşidini ihtiva etmektedir. Bil ki nimetler; gaye olmaları açısından bizatihi istenen nimetler ve gayeye ulaşmak için istenen nimetler olmak üzere ikiye ayrılır. Gaye, âhiret saadetidir. Âhiret saadetinin özü ise şu dört şeyden ibarettir: Yokluğu olmayan sürekli bir hayat, kederi olmayan mutluluk, beraberinde bilgisizlik olmayan bir ilim ve sonrasında fakirlik (muhtaçlık) olmayan bir zenginlik. İşte gerçek nimet budur. Bundan dolayı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Âhiret yaşamından başka yaşam yoktur.*" Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bu sözünü, Hendek savaşında Medine'nin etrafına şehri savunmak amacıyla derin bir hendek kazarlarken bir sıkıntı anında söylemiş ve kendini bu şekilde teselli etmiştir. Adamın birisi "Allah'ım, senden nimetin tam olanını isterim." diyerek dua edince, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ona "*Nimetin tam olanını biliyor musun?*" diye sormuş, adam "hayır" deyince şöyle buyurmuştur: "*Cennete girmektir.*"

Vasıtalar ise nefsin faziletleri gibi yakın ve özel; bedenin faziletleri gibi yakınlıkta nefsin faziletlerini takip edenler; mal, eş, evlat ve aşiret hususlarında bedeni çevreleyen faktörler gibi yakınlıkta bedeni takip edip onun dışına taşanlar; tevfik ve hidayet gibi nefsin dışındaki faktörler ile

nefsin sahip olduğu faktörleri derleyip bir araya getirenler olmak üzere dört bölüme ayrılır.

En özel olan birinci bölüm, nefse ait olan faziletlerdir. Bütün dallarıyla birlikte bu faziletlere sahip olmak iman ve güzel ahlâka bağlıdır. İman; Allah'ı, sıfatlarını, meleklerini ve elçilerini bilip tanımaktan ibaret olan mükâşefe ilmi ve muâmele ilimleri olmak üzere ikiye ayrılır.

Güzel ahlâk da ikiye ayrılır. Birincisi; içgüdünün ve öfkenin gereğini yapmamaktır ki bu "iffet" adını alır. İkincisi ise içgüdülerin gereğini yapmaktan kaçınmak ve onların gereğini cüretli bir şekilde yerine getirmek arasında itidali gözetmektir ki böylece kişi ne asla onları yapmaktan tamamen kaçınır ne de dilediği gibi yapmaya kalkışır. Tam aksine, bu durumdaki kişinin onları yapması ve yapmaktan kaçınması itidal ölçüsüne bağlıdır.

Cinsel birleşme içgüdüsünden kurtulmak için kendini hadım eden veya kudreti varken ve âfetlerinden emin olduğu hâlde evlenmeyen veya kendisini ibadetten, zikirden ve fikirden alıkoyacak şekilde yemeği terk eden kişi itidal ölçüsünü telef etmiş olur. Midenin ve cinselliğin isteklerine dalıp giden kişi de itidal ölçüsünü aşmış olur.

O hâlde nefse mahsus olan ve kişiyi yüce Allah'a yaklaştıran faziletler; mükâşefe ilmi, muâmele ilmi, iffet ve itidaldir. Bunlar da genellikle ikinci bölümle, yani bedene ait faziletler olan sağlık, kuvvet, güzellik ve uzun ömürle tamamlanır. Bu dört hususun uyumlu ve şık olması ise üçüncü bölümle, yani bedeni çevreleyen nimetler olan mal, eş, evlat, nam ve asil bir aşiret ile sağlanır. Saymış olduğumuz hariçteki ve bedene ait vasıtalardan da ancak dördüncü bölümle, yani bunlar ile dâhildeki nefse ait faziletlere münasip olan şeyleri derleyip bir araya getiren vasıtalar sayesinde yararlanılabilir ki bunlar dörttür: Allah'ın hidayeti, irşadı, tesdidi ve teyididir.

O hâlde söz konusu ettiğimiz nimetlerin toplamı on altıdır. Biz onları önce dört bölüme, sonra da her bir bölümü dört kısma ayırdık. Bütün bunlar ya zarurî veya faydalı bir ihtiyaç sebebiyle birbirine muhtaçtır. Zarurî ihtiyaç, âhiret saadetinin imana ve güzel ahlâka muhtaç olması gibidir. Çünkü âhiret saadetine ancak bu ikisiyle ulaşılır. Âhirette herkes ancak dünyadan getirdiği azığı yanında bulacaktır. Çeşitli ilimleri öğrenmek ve ahlâkı düzeltmek gibi nefse ait faziletler de bedenin sağlıklı olmasına muhtaçtır ve bu da zarurîdir. Faydalı olan ihtiyaçlara gelince, nefse ve bedene ait bu sayılan nimetlerin mal, şeref ve eş gibi hariçteki birtakım nimetlere muhtaç

olmasıdır. Çünkü bunların bulunmaması hâlinde bazen dâhilî birtakım nimetlere halel gelebilir.

“Âhiret yolunda mal, makam, eş, evlat ve aşiret gibi haricî nimetlere ihtiyaç duyulmasının sebebi nedir?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bil ki, sözünü ettiğimiz vasıtalar kişiyi hedefine ulaştıran ve işini kolaylaştıran aletler yerine geçer. Mala gelince, ilim ve kemâl yoluna girmiş olan fakirin elinde kendisine yetecek kadar malı yoksa silahsız bir şekilde savaş meydanına koşan adama veya kanadı olmadığı hâlde avlanmaya çalışan doğana benzer. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Salih mal salih adam için ne güzeldir!*” Nasıl böyle olmaz ki? Malı olmayan kişi bütün vaktini yiyecek, giyecek, barınak ve zorunlu geçim vasıtalarını sağlamak için çalışarak harcar. Sonra kişi kendisini fikir ve zikirden alıkoyacak birtakım belalara ve sıkıntılara maruz kalır. Bunlar ise ancak mal silahı sayesinde defedilir. Bunların yanında malı olmayan kişi hac, zekât, sadaka ve birtakım hayırların faziletinden de mahrum kalır.

Hikmet sahiplerinden birisine nimetin ne olduğu sorulunca şöyle der: “Nimet zenginliktir. Çünkü ben fakirin ömür süremediğini gördüm.” Ona başka bir nimet sorulunca şöyle der: “Bir başkası sağlıktır. Çünkü ben hastanın da ömür süremediğini gördüm.” Bir başka nimetten söz etmesi istenince şöyle der: “Bir diğer nimet güven içinde olmaktır. Çünkü ben korku içinde olan kişinin ömür süremediğini gördüm.” Bir başka nimete daha değinmesi istenince şöyle söyler: “Bir diğeri ise gençliktir. Çünkü ben yaşlıların ömür süremediğini gördüm.”

Hikmet sahibinin zikretmiş olduğu şeyler dünya nimetlerine işaret etmektedir. Ancak âhireti kazanma hususunda kişiye yardımcı oldukları için bunlar da birer nimettir.

Eş ve salih evlada gelince, kişinin bunlara muhtaç olduğu gayet açıktır. Eşe gelince, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: “*Bütün dünya bir geçimliktir. Dünya geçimliğinin en hayırlısı ise saliha kadındır.*”

Evlat hakkında ise Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kul öldüğünde şu üç şey hariç ameli kesilir: Kendisi için dua eden salih bir evlat…*” Eş ve çocukların sağladıkları yararları Evlenme kitabında zikretmiştik. Akrabalara gelince, onların çok olması hâlinde insanın gözleri ve elleri mesabesinde olurlar ve tek başına yapacak olsa kişiyi uzun süre meşgul edecek birtakım dünyevî işlerde ona yardımcı

olurlar. Kişinin kalbini, dünyaya ilişkin yapması gereken işleri düşünmekten kurtaran her şey dinine yardımcı olur. O hâlde bu da bir nimettir.

Şeref ve nama gelince, kişi bunlar sayesinde zillete ve ziyana düşmez. Hiçbir Müslüman bunlardan ayrı olamaz. Çünkü her Müslüman, ona eziyet eden bir düşmanla ve ilmini, amelini ve boş vaktini karıştırıp düzenini bozarak kalbini meşgul eden bir zalimle karşılaşabilir. Kalp ise kişinin sermayesidir. Bütün bu oyalayıcı unsurlar ancak şeref ve nam sayesinde bertaraf edilir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla savarak bertaraf etmesi olmasaydı yeryüzü elbette fesada uğrardı*." (Bakara, 2/ 251)

Namın kalplere ve zenginliğin de paraya sahip olmaktan başka bir anlamı yoktur. Kalplere sahip olan kişi, başına gelebilecek bir eziyete veya zarara o kalplerin sahipleri sayesinde engel olabilir. Nasıl ki insan kendisini yağmurdan koruyacak bir çatıya ve soğuktan uzak tutacak bir elbiseye muhtaçsa, aynı şekilde kötülüğe maruz kalmasına engel olacak kişilere de muhtaçtır. O hâlde asil bir aşiret ve şerefli bir aile birer nimettir. İşte bundan dolayı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İmamlar* (devlet başkanları) *Kureyş'tendir.*"; "*Gübrelikte biten yeşillikten uzak durun. Denildi ki, gübrelikte biten yeşillik nedir? Buyurdu ki, kötü bir ailede yetişen güzel kadındır.*" Biz burada aşireti övmekle zalimlere ve dünya erbabına müntesip olmayı değil, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin, önder imamların, salihlerin, iyilerin (ebrâr), ilim ve amelle süslenmiş olanların şeceresine müntesip olmayı kastediyoruz.

"Bedene ait faziletlerin sağladığı fayda nedir?" denilirse cevabı şudur:

Sağlığa, kuvvete ve uzun ömürlü olmaya duyulan ihtiyaç ortadadır. Çünkü ilim ve amel ancak bunlarla tamamlanır. Sahih bir hadiste Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: "*İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar konusunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit.*"

(…) Ebû Bekre radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Adamın birisi dedi ki ey Allah'ın elçisi, hangi insan daha hayırlıdır? Buyurdu ki, ömrü uzun ve ameli güzel olan insan. Adam dedi ki, hangi insan daha şerlidir? Buyurdu ki, ömrü uzun ve ameli kötü olan insan.*"[173]

Güzelliğin faydası az olmakla birlikte o da hayırlardan biridir ve tesiri üç şekilde görülür:

1- Çirkin olan şey ayıplanıp kınanır ve mizaçlar ondan kaçar.

2- Güzel olanın ihtiyaçları daha çabuk karşılanır ve gönüllerdeki namı daha fazladır. Bu sayede güzel olan kişi bir çeşit kudrete sahip olur. Dünyadaki ihtiyaçların sağlanmasına yardımcı olan her şey, onların sağlanması vasıtasıyla âhirete de yardımcı olmuş olur.

3- Genelde güzellik, nefsin faziletli olduğunu gösterir. Çünkü nefsin nuru tam anlamıyla parlamaya başladığında bedene sirayet eder. Çoğu zaman kişinin dış görünüşü ile iç dünyası birbiriyle uyumludur. Bundan dolayı firaset[174] erbabı nefsin asil niteliklerini öğrenmede vücut şekillerini esas almışlar, yüz ve gözün iç dünyanın aynası olduğunu ve bu yüzden de sevinç, öfke ve hüzün izlerinin bunlarda ortaya çıktığını söylemişlerdir.

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: "Yeryüzünde yaşayan her çirkinin yüzü, ondaki en güzel yerdir." Bir keresinde Abbasî halifesi Me'mûn orduyu teftiş ederken kendisine çirkin bir adam arz edildi. Adamın konuşmasını isteyince bir de baktı ki dili tutuk, ağır konuşan birisi. Bunun üzerine adamın adını ordu defterinden sildirerek şöyle dedi: "Ruhun ışığı kişinin dışını aydınlattığı zaman güzellik, içini aydınlattığında ise fesahat meydana gelir. Bu adamın ne dışı ne de içi var!"

Bize nakledildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Hayrı güzel yüzlülerin yanında arayın.*"

Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Bir elçi göndereceğiniz zaman güzel yüzlü ve güzel isimli birisini bulup gönderin."

Bizim burada güzellikten kastımız şehveti harekete geçiren güzellik değildir. Çünkü bu tip güzellik dişilikle ilgilidir. Bizim kastettiğimiz şey düzgün ve uzun bir boy, şişman olmayan bir vücut ve mizaçların ona bakmayı itici bulmayacağı şekilde orantılı uzuvlardan oluşan bir güzelliktir.

"Sen malı, namı, soyu, eşi ve çocukları nimet olarak nitelendirdin, oysa bunların çoğu birer fitnedir." denilirse şöyle cevap veririz:

Bütün bunlar kişinin âhiret hayatına yardımcı olan birer nimet olmakla beraber içlerinde fitneleri de barındırırlar. Mal, bünyesinde faydalı panzehir ile birikmiş zehri barındıran yılana benzer. Yılanın zehrinden kaçınmanın ve faydalı panzehirini çıkarmanın yolunu bilen muazzim[175] yılanı ele geçirirse onun için bir nimet olur. Fakat yılanla cahil bir köylü karşı karşıya gelirse onun için tam bir bela ve ölüm olur.

Söz konusu nimetler, dibinde mücevherleri ve incileri barındıran bir denize benzer. Yüzmeyi, dalmayı ve denizin ölümcül tehlikelerinden kaçınmayı iyi bilen bir adam denize girerse nimetin içine girmiş olur. Denizi hiç bilmeyen birisi girerse helâk olur. İşte bu yüzden yüce Allah

malı överek onu “hayır” olarak nitelendirmiştir. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem de malı övmüş ve “*Salih mal salih adam için ne güzeldir!*” buyurmuştur.

Nam ve şeref de aynı şekilde övülmüştür. Çünkü yüce Allah, onu bütün dinlere üstün kılıp insanlara sevdirerek elçisine ihsanda bulunmuştur ki bu namdır. Daha önce mal ve namdan uzun uzadıya söz etmiştik. Avamın mal ve nam konusunda uyarılmasının sebebi, bu iki şeyin faydasını elde etmeden zehirleriyle zehirlenip ölmeleri endişesidir. Eğer mal ve nam kayıtsız şartsız kınanmış nesneler olsaydı mülk ve zenginlik peygamberliğe dâhil olmazdı.

Her yolcunun hakkı, kendine özel şeyleri taşımaya niyet etmişse yolculukta ihtiyacı olacak miktarda azık taşımasıdır. Ancak başkalarına yemek yedirmek ve yol arkadaşlarına azık dağıtmak niyetindeyse kendi ihtiyacından fazlasını taşıyabilir. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin “*Sizden birisi yolcunun azığı kadar bir dünyalıkla yetinsin.*” şeklindeki sözü, “özellikle kendiniz için” anlamına gelir.

O hâlde dünya nimetleri bulanık olup hastalığı ilacına, ümitleri korkularına ve yararı zararına karışmıştır. Basiretine ve mükemmel bilgisine güvenen kişi, hastalık yapan tarafından sakınarak ilacını çıkarmak suretiyle dünya nimetlerine yaklaşabilir. Bu durumda olmayan kişi tehlikeli olacak her şeyden kaçmalıdır. Hiçbir şey selâmette olmaya denk değildir.

“Hidayet, irşat, teyit ve tesdide dönük tevfikten kaynaklanan nimetler ne anlama geliyor?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bil ki, hiç kimse tevfikten müstağni değildir. Tevfik; bir araya getirmek ve birleştirmekten ibarettir. Tevfik nitelemesi özel olarak yüce Allah’ın kaza ve kaderinden saadete muvafık olanlara ad olmuştur. İlhat kelimesi de meyletmekten ibarettir ve özel olarak haktan bâtıla meyledenler hakkında kullanılır. Tevfike ihtiyaç duyulduğu konusu gayet açıktır.

Hidayete gelince, herkes saadeti ancak hidayet sayesinde bulabilir. Çünkü bazen insan âhiretini kazandıracak olan şeylere meyleder ancak âhiretini neyin kazandıracağını bilemediği zaman âhiretine zarar verecek olan bir şeyi faydalı zannedebilir. Bu durumda sadece iradenin ona ne faydası olacaktır? İrade, kudret ve vasıtalar ancak hidayetten sonra kişiye fayda sağlar. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Eğer Allah’ın size lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiç kimse asla temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini temizler.*” (Nûr, 24/21)

Hidayetin üç mertebesi vardır:

1- Yüce Allah'ın "*Ona iki yolu* (doğruyu ve yanlışı) *gösterdik.*" (Beled, 90/10) kavlinde işaret edilen iyiliği ve kötülüğü bilmek. Yüce Allah bütün kullarına bunu bahşetmiştir. Kimini akılla, kimini de elçileri vasıtasıyla öğretmiştir. Bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Semûd'a gelince, onlara doğru yolu gösterdik ama onlar körlüğü doğru yola* (hidayete) *tercih ettiler.*" (Fussılet, 41/17) Hidayetin kaynakları kutsal kitaplar, elçiler ve akıldır. Bunlar herkesin ulaşabileceği şekilde mevcuttur ve onlara ulaşmaya ancak kibir, haset, dünya sevgisi ve kalpleri kör eden şeyler engel olur. Kalpleri kör eden şeylerden bazıları alışkanlıklar, âdetler ve bunlardan ayrılmama isteğidir. Yüce Allah'ın şu sözleri bu hususa işaret etmektedir: "*Dediler ki, bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?*" (Zuhruf, 43/31); "*Aramızdan bir beşere mi uyacağız?*" (Kamer, 54/24) İşte, kalbi kör eden bu şeyler kişinin doğru yolu bulup hidayete ermesine engel olurlar.

2- Yukarıdaki genel hidayetin ardından gelen ve yüce Allah'ın kulunu anbean onunla desteklemiş olduğu hidayettir ki mücahedenin semeresidir. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Bizim uğrumuzda mücahede edenlere elbette yollarımızı göstereceğiz.*" (Ankebût, 29/69); "*Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini arttırır.*" (Muhammed, 47/17)

3- Bu hidayet de ikincisinin ardından gelen ve mücahedenin tamam olmasından sonra nübüvvet ve velayet âleminde parlamaya başlayan nurdur. Bu nur sayesinde, sorumluluğun ve ilimleri öğrenme imkânının esasını teşkil eden akılla bilinemeyecek şeylere ulaşılır. Bu, mutlak hidayettir ve onun dışındaki her şey ona perde ve basamaktır. Hepsi O'nun katından gelse de yüce Allah'ın kendi zatına izafe etmek suretiyle şeref verdiği hidayet işte budur: "*De ki, Allah'ın hidayeti hidayetin ta kendisidir.*" (En'âm, 6/71) Söz konusu hidayet yüce Allah'ın şu kavlinde "hayat" diye nitelendirilmiştir: "Ölü iken hayat verdiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur ihsan ettiğimiz kimse…" (En'âm, 6/122) Bir başka âyette ise söz konusu hidayet nuru şu şekilde ifade edilmiştir: "*Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden bir nur üzere değil midir?*" (Zümer, 39/22)

İrşada gelince, bundan kastımız insanın gerçekleştirmek istediği şeylere yönelmesi anında ona yardımcı olan, yararına olan şeylerde ona kuvvet veren ve zararına olan şeylerde gücünü kırıp onu zayıflatan ilâhî ihsandır. Bu ise insanın içinden gelir. Tıpkı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*Andolsun biz İbrâhim'e daha önce rüştünü vermiştik.*" (Enbiyâ, 21/51)

Rüşt; kişiyi saadete yönelten ve ona doğru harekete geçiren bir hidayetten ibarettir. Çocuk büyüyüp de malını korumayı, ticareti ve nasıl kâr elde edeceğini öğrendiği hâlde malını saçıp savuruyor ve malının çoğalmasını istemiyorsa ona reşit denilmez. Bunu yapmasının sebebi, kendisine zararlı olduğunu bilmemesi değildir. Niceleri vardır ki kendisine zararlı olduğunu bildiği şeyi yaparlar. Ona hidayet verilmiş ve onun sayesinde bir şeyin zararlı olup olmadığını bilmeyen cahillerden ayrılmıştır ancak rüşt sahibi olamamıştır. Bu itibarla rüşt, amellerin nasıl yapılacağını gösteren mücerret hidayetten daha mükemmeldir. O hâlde rüşt büyük bir nimettir.

Tesdide gelince, en kısa zamanda doğru yönde yerini alması amacıyla kişinin hareketlerini istenen yöne yönlendirmek ve onları yapmasını kolaylaştırmaktır. Çünkü sadece hidayet tek başına yeterli değildir. Tam aksine, kişinin güdüsünü harekete geçirecek bir hidayet gereklidir ki o da rüşttür. Rüşt de tek başına yeterli değildir. Onun yanında, güdünün yönelmiş olduğu şeyden istenenin tam olarak elde edilebilmesi için uzuvlar ve aletler yardımıyla hareketlerin kolaylaştırılması gereklidir. Hidayet sırf tariften ibarettir. Rüşt, uyanması ve harekete geçmesi için güdüyü uyarmaktır. Tesdid, uzuvları doğru yöne hareket ettirmek suretiyle yapılan bir yardım ve destekten ibarettir.

Teyide gelince, bütün saydıklarımızı bir araya getirip derleyen bir unsur gibidir. Teyit; dâhilden basiretin ve hariçten sıkı bir şekilde tutup kavrama gücünün takviye edilip sebeplerin kişiye yardımcı olmasından ibarettir. Yüce Allah'ın şu kavlinde kastedilen de budur: "*Hani seni kutsal ruh* (Cebrâil) *ile desteklemiştim.*" (Mâide, 5/110) İsmet de teyide yakın bir mânâ olup insanın iyilikleri yapmasına ve kötülükten kaçınmasına yardım eden, içindeki ilâhî bir ihsandan ibarettir. Söz konusu ilâhî ihsan, kişinin içindeki gözle görülmeyen ama onun kötülük yapmasına engel olan birine benzer. Yüce Allah'ın şu kavlinde "ismet" kastedilmiştir: "*Andolsun ki kadın ona meyletti. Rabbinin işaretini görmemiş olsaydı o da kadına meyletmişti.*" (Yûsuf, 12/24)

Buraya kadar anlattıklarımız nimetlerin özüdür ve bunlar ancak yüce Allah'ın bahşedeceği saf ve keskin bir kavrayış, uyanık bir kulak, basiretli, mütevazı ve gözetici bir kalp, nasihat eden bir muallim, çokluğu sebebiyle kişiyi dinden uzaklaştırmayıp kalbi meşgul etmeyen ihtiyaç fazlası mal, kişiyi ahmakların küstahça davranışlarından ve düşmanların zulmünden koruyacak bir izzet sayesinde istikrar kazanıp sebat bulur.

Bu saydığımız altı sebep, on sebep daha gerektirir. Bu sebepler de başka sebepleri gerektirir ve bu durum zincirleme olarak sonunda sebepleri yaratan Allah'a varıncaya kadar devam eder. Kitabımız, söz konusu sebepleri sayıp dökmeye yeterli gelmeyeceğine göre onlardan bazılarını birer örnek gibi zikredelim ki böylece yüce Allah'ın şu kavlinin mânâsı bilinebilsin: "*Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız.*" (Nahl, 16/18)

YÜCE ALLAH'IN NİMETLERİNİN ÇOKLUĞUNA, BİRBİRİ ARDINA GELİŞİNE VE SAYILIP DÖKÜLEMEYECEĞİNE DAİR ÖRNEK VERMENİN SEBEBİ

Bil ki, biz nimetleri on altı çeşit altında topladık ve beden sağlığını en son mertebede bulunan nimetlerden biri olarak zikrettik. Bu bir tek nimeti bile meydana getiren sebepleri saymaya kalksak bunu yapamayız. Ancak yemek, sağlıklı olmanın sebeplerinden biridir. Şimdi yemek nimetini meydana getiren sebeplerden bir kısmını zikredelim. Yemek yemenin bir fiil olduğu konusunda şüphe yoktur. Bu türden her fiil bir hareketten oluşur. Bir hareketin meydana gelebilmesi için onun aleti olan hareketli bir cisim gereklidir. Söz konusu cismin de hareket etme kudretinin olması şarttır. Hareket etmek için ise irade gerekir. Ayrıca hareketten amaçlanan şeye dair ilim ve idrak de şarttır. Yeme fiilini gerçekleştirmek için yenilecek bir şey gerekir. Yenilen şeyin de onu meydana getiren bir aslının olması, bir de o aslı yenilecek hâle getirecek bir usta (yaratıcı) lazımdır. O hâlde ayrıntıya girmeden, işaret etmek suretiyle önce idrak, sonra irade, sonra kudret ve son olarak da yenilen şeyin vasıtalarını zikredelim.

YÜCE ALLAH'IN İDRAK VASITALARINI YARATMASINA DAİR NİMETLER

Bil ki, yüce Allah bitkileri yaratmıştır ve bitkilerin varlığı, beslenme ve büyümesi olmayan taş, toprak, demir, bakır ve sair madenlerden daha değerlidir. Çünkü bitkilerde öyle bir kuvvet yaratılmıştır ki o sayede bitki, toprakta bulunan kökleri ve damarları sayesinde besin maddelerini kendi bünyesine çeker. Sonra söz konusu besini, sapı kalın olan her yaprakta görmüş olduğun ince damarlara iletir. Sonra bu damarlar ince kollara ayrılarak yaprağın ucuna doğru kıl şeklinde uzanıp gözden kaybolur. Ancak

bütün bu mükemmelliğe rağmen bitki yine de eksiktir. Çünkü bitkiye gelen ve köküne temas eden besin bulunmayacak olursa bitki kuruyup ölür. Bitki bu hâliyle besin aramak üzere başka bir yere gidemez. Çünkü besin arama işi ancak aranan şeyin ne olduğunu bilmek ve ona doğru hareket etmekle gerçekleşir. Bitki ise bunları yapamaz.

Yüce Allah'ın sana verdiği nimetlerden biri de besin arayıp bulma konusunda dokunma ve hareket aletlerini senin için yaratmış olmasıdır. Yüce Allah'ın, idrak aleti olan beş duyuyu yaratmasındaki hikmetin tertibine bir bak!

Söz konusu duyuların ilki dokunma duyusudur. Bu duyunun senin için yaratılmasının sebebi, yakıcı bir ateş veya keskin bir kılıç sana değdiğinde onu hissederek kaçmandır. Canlıda yaratılan ilk duyu dokunma duyusudur. Bu duyudan mahrum bir canlı tasavvur edilemez. Çünkü canlıda aslen dokunma duyusu olmadığı zaman canlı değildir. Hissetmenin en eksik derecesi, canlının kendisine bitişen ve temas eden nesneyi hissetmesidir. Canlının, ondan uzak olan nesneyi hissetmesi hiç kuşkusuz en mükemmel hissetme derecesidir.

Bu şekilde sen kendinden uzakta bulunan nesneyi idrak edebileceğin bir duyuya muhtaç olunca Allah da senin için koklama duyusunu yarattı. Ancak sen bu duyuyla kokuları hissedersin ama hangi yönden geldiğini bilemezsin. Bu durumda birçok yeri dolaşman gerekir ve bazen kokusunu almış olduğun nesneyi bulur, bazen de bulamazsın. Senin için bu duyudan başkası yaratılmamış olsaydı son derece eksik bir canlı olacaktın. Böylece Allah, uzakta olan nesneleri idrak edebilmen için sende görme duyusunu yarattı. Bu duyu sayesinde o nesnenin nerede olduğunu görüp o tarafa yönelmeni sağladı. Fakat yüce Allah sende bu duyudan başkasını yaratmamış olsaydı yine eksik olacaktın. Çünkü duvarların ve engellerin arkasındaki nesneleri bu duyuyla idrak edemezsin. Aranızda engel bulunmayan bir besini veya düşmanı görebilirsin. Bazen ancak düşman iyice sana yaklaştıktan sonra aradaki engel kalkar ve bu durumda kaçmak için vaktin olmaz. İşte bundan dolayı, hareket etme sırasında duvarların ardındaki sesleri idrak edebilmen için sende işitme duyusu yarattı.

Sadece gözünün önündeki nesneleri idrak edebilmen ve ortada olmayan şeyleri de ancak işitme duyusuyla idrak edilen sözlerle öğrenmen mümkün olduğu için işitme duyusuna çok muhtaç oldun. Bu yüzden yüce Allah sende bu duyuyu yarattı ve söylenen sözü anlayabilme kabiliyetiyle diğer canlılardan ayrılmış oldun.

Fakat tatma duyun olmasaydı bütün bunlar sana yeterli olmayacaktı. Çünkü bazen sana besin gelir ve onun yemen için uygun olup olmadığını bilemeyip yersin ve ölürsün. Tıpkı köküne her çeşit sıvının döküldüğü ve tatma duyusu olmadığından o sıvıları bünyesine alıp kuruyan ağaç örneğinde olduğu gibi…

Sonra, beyninin ön kısmında yaratılmış olan ve söz konusu beş duyunun işlevlerinin gerçekleşip birleştikleri yer olup "müşterek his" adı verilen başka bir idrak bulunmasaydı bütün bunlar sana yine yetmezdi. O olmasaydı işin çok uzardı. Örneğin, sarı renkli bir şey yiyip onun acı ve sana uygun olmadığını gördüğünde bir kenara atarsın. Bir başka yerde onu gördüğün zaman müşterek his olmasa yeniden tatmadan onun zararlı olduğunu anlayamazsın. Çünkü göz sarı rengi görmekle birlikte acılığı idrak edemez. Bu durumda o nesneden nasıl uzak duracaksın? Tatma duyusu ise acılığı idrak eder ama sarı rengi edemez. O hâlde sarı rengi ve acılığı değerlendirip karar verecek bir hâkimin bulunması gerekir. Bu hâkim, sarı renkli nesneyi idrak ettiğinde onun acı olduğuna karar verir ve böylece kişi ikinci kez onu yemez.

Bütün bu duyular hayvanlarda da bulunur. Çünkü koyunda da bütün bu duyular vardır. Sende sadece bu duyular olsaydı yine eksik kalmış olurdun. Çünkü hayvan hile yapılarak ele geçirilir ve kendini bu tuzaktan nasıl kurtaracağını, bağlandığı zaman bağlarından nasıl kurtulacağını bilemez. Bazen kendisini bir kuyuya atar ve bunu yapmanın kendisini ölüme sürükleyeceğini bilmez. Bazen de hayvan o anda tadı hoşuna giden bir şeyi yer, fakat daha sonra hastalanarak ölür. Çünkü hayvanlar sadece o anı hissederler, sonradan meydana gelecek sonuçları bilmezler.

Yüce Allah, diğer bütün duyulardan daha değerli olan akılla seni hayvanlardan ayırmış ve onurlandırmıştır. Yiyeceklerin zararlı olup olmadığı, ileride zarar verip vermeyeceği, yiyeceklerin nasıl pişirileceği, nasıl harman edileceği, nasıl hazırlanacağı hep akıl sayesinde bilinir. Böylece aklın sayesinde sağlıklı kalmana sebep olan yiyeceklerden faydalanırsın ki bu, aklın en sıradan faydalarından ve hikmeti en az olan özelliklerinden biridir. Ama aklın en büyük hikmeti yüce Allah'ı tanımak ve O'nun fiillerini bilmektir. İşte tam da burada beş duyunun sana sağladığı fayda başka bir yöne doğru değişir ve beş duyu, ülkenin dört bir yanından sana haber getirmekle görevli olan birer casus ve haberciye dönüşür. Duyulardan biri renkleri, diğeri sesleri, bir başkası kokuları, ötekisi tatları, diğeri sıcaklık, soğukluk, sertlik, pürüzsüzlük, yumuşaklık ve katılıkla ilgili

bilgileri sana getirmekle görevlidir. Bu postacılar ve casuslar ülkenin her yanından haber toplayıp onları müşterek hisse teslim ederler. Müşterek his, hükümdarın kapısında duran kalem müdürü gibi beynin ön kısmında olup gelen bilgileri ve âlemin her yanından gönderilen mektupları derleyip mühürlü bir şekilde teslim alır. Çünkü onun görevi sadece söz konusu gönderileri alıp muhafaza etmektir. Onların içindeki bilgileri ve hakikatleri öğrenmek onun görevi değildir. Ancak hükümdar olan kalple karşı karşıya gelince gönderileri mühürlü bir şekilde ona teslim eder. Böylece hükümdar, gönderilen bilgilere bakıp ülkenin sırlarına ve ahvaline vakıf olur, sonra da onlar hakkında hayret uyandıran kararlar verir. Uygun gördüğü karara ve maslahata bağlı olarak askerlerini, yani uzuvları harekete geçirir. Bu hareket bazen aramak, bazen kaçmak, bazen de aklına gelen tedbirleri tamamlamak şeklinde ortaya çıkar.

Bu anlattıklarımız yüce Allah'ın idrakler konusunda sana verdiği nimetlerdir. Sakın bizim burada bütün nimetlerden söz ettiğimizi sanma! Çünkü dıştaki duyular idrak nevilerinin sadece bir kısmıdır. Görme, duyulardan biridir ve göz görme duyusunun aletidir. Göz, on değişik tabakadan oluşmuştur. Bu tabakalardan kimi sıvılar, kimi de zar ve mukozalar şeklindedir. Zarların bazısı örümcek ağına, bazısı da plasentaya benzer. Sıvı tabakalardan bazısı yumurta akına, diğer bazısı da buza benzer. Sözünü ettiğimiz on tabakanın her birinin bir sıfatı, sureti, şekli, görünümü, ekseni ve terkibi vardır. Bu on tabakadan birisi veya her tabakanın sıfatlarından birisi değişecek olsa görme duyusuna halel gelir ve hiçbir doktor onu eski hâline getiremez.

Bu söylediklerimiz, bir tek duyuyla ilgiliydi. İşitme duyusu ve diğerlerini buna kıyas eyle. Hatta senin, onca küçük hacmine rağmen gözün kendisi ve tabakaları hakkında yüce Allah'ın hikmetlerini ve nimetlerinin çeşitliliğini birçok kitap cildinde sayıp dökmen mümkün değildir. Hâl böyle olunca bedenin bütünüyle ilgili nimetleri nasıl sayacaksın? Biz burada yüce Allah'ın idrak vasıtalarını yaratmadaki nimetlerine sadece işaret yoluyla değinmiş olduk.

İRADELERİN YARATILMASINDAKİ NİMETLER

Bil ki, uzaktan besini idrak edebilmek için sende göz yaratılmış olup mizacında seni o besine doğru harekete geçirecek bir meyil, arzu ve istek yaratılmasaydı gözün işlevsiz kalacaktı. Nice hasta kendisine en faydalı şeylerden biri olan yiyeceği gördüğü hâlde ona karşı isteği ve iştahı

olmadığı için yiyemez. Bu durumda o yiyeceği gören gözü işlevsiz kalır. O hâlde “istek/şehvet” adı verilen ve mizacına uygun olana meyletme, “iğrenme/kerahet” adı verilen ve mizacına aykırı gelenden kaçınma duygusuna sahip olmak zorundasın. Böylece istek sayesinde bir şeyi arayıp bulur, iğrenme vasıtasıyla da ondan kaçarsın.

Yüce Allah sende yiyeceğe karşı bir istek yaratmış, o isteği sana yüklemiş ve vekil kılmıştır. Tıpkı yemek yiyip beslenebilmen ve böylece gıda sayesinde hayatta kalman için seni yemeye zorlayan davacı gibi… Bu istek sende ve hayvanlarda olduğu hâlde bitkilerde yoktur. Eğer ihtiyaç duyduğun miktarda besini aldıktan sonra söz konusu istek durulmasaydı yemeye devam edip kendini helâk ederdin. Bu yüzden yüce Allah, doyma anında yemeye devam etmemen için bir isteksizlik ve iğrenme hissi yarattı. Bu, bitkinin durumuna benzemez. Çünkü bitki, dibine dökülmeye devam eden suyun hepsini bünyesine alır ve sonunda fesada uğrayıp çürür. O hâlde bitki, ihtiyaç duyacağı miktarda besini ona verecek, bazen sulayıp bazen suyunu kesecek bir insana muhtaçtır. Yüce Allah, yemek yiyip bedeninin hayatta kalması için sende yeme isteğini yarattığı gibi, eşinle cinsel ilişkiye girerek neslinin devamını sağlaman için de sende cinsel isteği yarattı.

Yüce Allah’ın, rahmi ve hayız kanını yaratmada ve cenini sperm ve yumurtadan meydana getirmedeki eşsiz sanatını, testislerin ve spermin karar kıldığı yer olan belkemiğinden çıkıp testislere giden damarları nasıl yarattığını, kadının döl suyunun damarlar vasıtasıyla göğüs kemiğinden nasıl döküldüğünü, rahim içinin matrislere ayrılıp spermin bu matrislerden birinde karar kılıp nasıl erkek şeklini aldığını, bir başka matrise düşen spermin nasıl dişi şekline girdiğini, ceninin yaratılış aşamalarında önce kan pıhtısı, sonra bir çiğnem et parçası, sonra kemik, sonra kas ve kana dönüşerek nasıl bebek hâline geldiğini, sonra çocuğun baş, ayak, karın, sırt, el ve diğer uzuvlarının nasıl taksim edildiğini anlatmış olsaydık şimdi üzerinde gördüğün nimetler bir yana, ilk yaratıldığın anda yüce Allah’ın sana bahşettiği nimetlerin çeşitliliğinden dolayı hayrete düşerdin! Ancak biz burada sözü uzatmamak için yüce Allah’ın sadece yiyecekle ilgili nimetlerine değinmekle yetineceğiz.

O hâlde yemek yeme isteği veya şehveti irade çeşitlerinden biri olup sana yetmez. Çünkü her yandan üzerine, seni ölüme sürükleyecek nesneler gelmektedir. Eğer sende, sana zıt olan ve mizacına uygun olmayan her şeyi defedecek “öfke/gazab” hissi yaratılmamış olsaydı âfetlere açık olurdun ve besinlerden kazandığın her şey senden alınırdı. Çünkü herkes senin

elindekileri arzular. Bundan dolayı karşındakini defetmek ve onunla dövüşmek için bir güdüye, öfke güdüsüne ihtiyaç duyarsın.

Sonra bu da sana yeterli olmaz. Çünkü istek ve öfke hisleri anlık zararı ve faydası olan şeylere karşı kişiyi harekete geçirirler. Oysa anlık işin doğuracağı sonuçlar hakkında bu irade sana yeterli gelmez. Bu yüzden yüce Allah senin için, işlerin sonuçlarını gösteren aklın emri altında olan başka bir irade yarattı. Tıpkı istek ve öfkeyi, anı idrak eden hissin emri altında yarattığı gibi… Böylece onun sayesinde akıldan tam olarak faydalanman sağlanmış oldu. Çünkü sadece örneğin bu isteğin sana zarar vereceğine dair bilginin, onun gereğini yapmak için sende bir meyil olmadığı sürece zarar verici şeyden kaçınmada sana bir yararı olmaz. İnsanoğlunu onurlandırmak için bu irade hayvanlara verilmemiştir. Yine, insana yaptığı eylemlerin sonuçlarını bilme yetisi verilmiştir. Biz bu iradeye “dinî saik” adını verdik ve Sabır kitabında burada sözünü etmeye gerek bırakmayacak şekilde ayrıntılı olarak açıkladık.

YÜCE ALLAH’IN KUDRETİ VE HAREKET ETME VASITALARINI YARATMASINDAKİ NİMETLER

Bil ki, duyu/his sadece idrak etmeye yarar. İradenin ise talep edip aramak veya kaçmaktan başka bir anlamı yoktur. Aramaya ve kaçmaya yarayan bir aletin veya vasıtan olmadıkça bunlar yeterli değildir. Kendisinden uzakta bulunan bir şeye özlem duyup onu idrak eden nice kötürüm kimse vardır ki ayakları olmadığı için o şeyin yanına gitmesi veya eli olmadığı veya uyuştuğu için onu tutması mümkün değildir. O hâlde hareket etmek için birtakım aletlere ve vasıtalara, bir de bu aletlerin hareketinin isteğin gereği olan aramaya ve iğrenmenin gereği olan kaçmaya uygun olması için hareket etme kudretine ihtiyaç vardır.

İşte bundan dolayı yüce Allah sende dış görünüşlerine baktığın hâlde sırlarını bilmediğin uzuvları yaratmıştır. İnsanın ayağı, kuşun kanadı ve hayvanların ayakları gibi bazı uzuvlar arayıp bulmak, insanın sahip olduğu silahlar ve hayvanların boynuzları gibi bazıları da savunma içindir. Bu hususta hayvanlar arasında büyük farklılıklar vardır. Kimisi düşmanı çok ve besini uzakta olduğundan hızlı hareket etmeye muhtaçtır ve hızla uçabilmesi için yüce Allah onda kanatları yaratmıştır. Kimisi için dört, kimisi için iki ayak yaratmıştır. Kimi hayvanlar ise sürünerek hareket ederler. Bunları zikretmek uzun sürer. O hâlde biz, diğerleri ona kıyas edilsin diye burada sadece yemek yemeye yarayan uzuvları zikredelim.

Uzaktan yiyeceği görüp ona doğru harekete geçmen, onu tutup almadığın sürece bir işe yaramaz. Bu durumda yiyeceğini tutman için bir alete muhtaç olursun. Yüce Allah senin için, her şeye uzanıp tutabileceğin iki el yaratarak sana nimet vermiştir. Eller, her yöne doğru hareket etmelerini ve bir şeye uzanıp sana geri dönmelerini sağlayan birçok mafsaldan oluşur. Böylece eller yere dikilmiş bir tahta parçası gibi katı ve hareketsiz olmazlar.

Sonra yüce Allah avucu yaratmak için elin baş tarafını geniş kıldı. Sonra da elin başını parmakların oluşturduğu beş kısma ayırdı. Sonra parmakları iki sıraya yerleştirerek başparmağı bir tarafta olacak ve diğer parmakların her birine ulaşıp onların etrafında dönecek şekilde yarattı. Parmakların hepsi bir arada veya birbirinin üzerine binmiş olsaydı istediğin şeyi tam olarak yapamazdın. Yüce Allah, parmaklarını öyle bir şekilde yarattı ki onları yayıp açtığında bir el küreği, birleştirip kıvırdığında bir kepçe ve toplayıp yumduğunda bir vurma aleti işlevini görür. Parmaklarını açıp sonra kapattığında tutma aleti işlevini görür. Sonra yüce Allah parmaklar için tırnakları yarattı. Parmakların parçalanmaması ve kavrayamayacakları ince şeyleri onlar sayesinde tutabilmeleri için uçlarına tırnakları yerleştirdi. Böylece o ince şeyleri tırnaklarının ucuyla tutabildin.

Sonra farz et ki yiyeceği eline aldın, o yiyecek karnında bulunan mideye ulaşmadığı sürece sana bir faydası olmaz. O hâlde dışarıdan mideye doğru uzanan ve yiyeceğin oraya girmesini sağlayan bir koridor olması gerekir. Böylece Allah, ağzı mideye açılan bir kapı olarak yarattı. Mideye açılan bir kapı olmasının yanında ağzın daha birçok hikmetli yönü vardır.

Sonra yiyeceği tek parça hâlinde ağzına koyduğun zaman onu yutamazsın. Bu durumda yiyeceği öğütebileceğin bir öğütücüye ihtiyacın olur. Böylece yüce Allah senin için iki kemikten oluşan alt ve üst çeneyi yaratarak onların üzerine dişleri yerleştirdi. Bunu yaparken yiyeceği tam olarak öğütebilmen için azı dişlerini üstten alta doğru döşedi.

Sonra yiyeceğin bazen parçalanıp koparılması gerekir. Böylece Allah dişleri; azı dişleri gibi enli öğütücüler, kesici dişler gibi dar keskinler ve köpekdişleri gibi sivri parçalayıcılar olmak üzere üç kısımda yaratmıştır. Sonra çene kemikleri mafsalını, değirmen taşının dönmesi gibi alt çenenin bir ileri bir geri gideceği şekilde oynak yaratmıştır. Böyle olmasaydı sadece el çırpmakta olduğu gibi çene kemikleri birbirlerine vurur ve bu yüzden öğütme işi gerçekleşemezdi. Yüce Allah alt çeneyi hareketli, üst çeneyi hareketsiz olarak yarattı. Yüce Allah’ın hayret uyandıran sanatına bak! Çünkü halkın yapmış olduğu her değirmentaşında alttaki taş sabit olup

üstteki taş hareketlidir. Ancak yüce Allah'ın yapmış olduğu bu değirmentaşında alt taraf hareketli olup üst taraf sabittir. Çünkü eğer üst çene hareketli olsaydı barındırmış olduğu değerli organlar tehlikeye maruz kalabilirdi.

Farz et ki yiyeceği ağzına koydun. Yediğin şey dişlerin altına doğru nasıl gidecek veya dişler o yiyeceği öğütmek üzere kendine doğru nasıl çekecek veya elle ağzın içine kadar nasıl girecek? Yüce Allah'ın dili yaratmakla sana nasıl bir ihsanda bulunduğuna bak! Dil, ağzın her tarafını dolaşarak yiyeceği ihtiyaca göre ağzın ortasından dişlere doğru iter. Tıpkı buğday tanelerini değirmentaşına doğru iten el küreği gibi… Bir de bunun yanında dilin tat alma ile burada zikrederek konuyu uzatmayacağımız konuşma gücünün hayret verici faydaları vardır.

Sonra farz et ki yiyeceği kesip kuru olduğu hâlde öğüttün, bir çeşit ıslaklıkla boğaz içinde kaymadığı sürece onu yutamazsın. O hâlde bak ki, yüce Allah dilin altında nasıl da içinden yiyeceği hamur hâline getirebilmek üzere ihtiyaç miktarı tükürük fışkıran bir kaynak yarattı. Bak ki Allah, tükürüğü nasıl da bu iş için görevlendirdi. Sen uzaktan yiyeceği gördüğün zaman damaklar hizmet için harekete geçer ve henüz yiyecek senden uzaktayken ağzının sulanması için tükürük fışkırmaya başlar.

Sonra hamur hâline gelmiş olan bu yiyeceği ağızdayken mideye kim gönderecek? Elinle onu itekleyip mideye gönderemezsin! Midede de ona uzanıp alacak bir el bulunmaz. Yüce Allah'ın, yemek borusunu ve boğazı nasıl hazırlayıp baş tarafında yiyeceği almak için açıldıktan sonra kapanıp sıkışmak suretiyle yemek borusundaki yiyeceği mideye inmesi için itekleyen birtakım tabakalar yarattığına bir bak! Parçalanmış ekmek ve meyveden oluşan öğütülmüş yiyecek bu şekilde kaldığı sürece ete, kemiğe ve kana dönüşmeye uygun değildir. Aksine, tam olarak pişirilmesi gerekir. Bu yüzden yüce Allah mideyi, içerisine yemek konulan bir tencere şeklinde yaratmıştır. Yiyecek bu mide tenceresine girdikten sonra kapılar kapatılır. Yiyecek, mideyi çevreleyen iç organlardan gelen hararet sayesinde sindirim işlemi tamamlanıncaya kadar midede kalır. Çünkü midenin sağ tarafında karaciğer, sol tarafında dalak, ön tarafında mide ve bağırsakların üzerini örten içyağı tabakası ve arkasında belkemiği kasları bulunur. Böylece bu organların her yandan ısıtmasıyla hararet mideye işler ve sonunda yiyecek sindirilerek damarların içine nüfuz edebilecek homojen bir sıvı hâline gelir. İşte bu durumda olan sindirilmiş yiyecek, onu oluşturan parçaların

homojenliği ve inceliğinde arpa suyuna benzer ancak henüz beslenmeye uygun değildir.

Bundan dolayı yüce Allah mide ile karaciğer arasında damarlardan oluşan birtakım kanallar yaratarak onların başlarına, yiyeceğin dökülecеği ve böylece karaciğere ulaşacağı birçok ağız koymuştur. Karaciğer kanla yoğrulmuş bir organdır ve sanki tümüyle kandır. Karaciğerde, her yanına yayılan kılcal damarlar bulunur. İyice incelip gözeneklere nüfuz edecek hâle gelmiş olan sindirilmiş besin maddesi bu damarlara dökülür ve karaciğerin her tarafına yayılarak sonunda karaciğerin kuvveti onu tamamen istilâ eder ve kan rengine boyar. Bu hâle gelmiş olan besin maddesi başka bir pişme ve olgunlaşma için uygun hâle gelinceye kadar orada kalır. Böylece söz konusu besin maddesi, organların beslenmesine uygun safî kan şekline girmiş olur.

Fakat söz konusu kanı pişirip olgunlaştıran şey karaciğerin hararetidir. Pişirilen her şeyden iki atık ortaya çıktığı gibi, bu kandan da iki atık çıkar. Birincisi; zeytinyağının dibinde oluşan tortuya ve çökele benzer. Bu, sevdâvî salgıdır. İkincisi; köpüğe benzer ki safradır. Bu iki atık ayrıştırılmasa organların yapısı bozulurdu.

İşte bundan dolayı yüce Allah safra kesesi ile dalağı yaratıp her biri için karaciğere uzanıp onun içlerine giren birer uzantı yaptı. Böylece safra kesesi karaciğerdeki safrayı çekip alırken, dalak da sevdâvî çökeli aldı. Böylece kan, içinde akışkanlığını sağlayacak incelik ve rutubetten başka hiçbir şey kalmayacak şekilde safî hâle geldi. Böyle olmasaydı kan kılcal damarlara girip yayılamayacak, karaciğerden çıkıp diğer organlara ulaşamayacaktı.

Sonra yüce Allah iki böbreği yaratarak her birinden karaciğere doğru giden uzun birer uzantı çıkardı. Yüce Allah'ın hayret uyandıran hikmetlerinden biri de böbreklerden çıkan uzantıların karaciğerin içlerine girmeyip karaciğer kavisinden çıkan damarlara bağlanmış olmasıdır. Böylece bu uzantılar, karaciğerdeki kılcal damarlardan çıkan kanın usaresini çekip alabilirler. Çünkü bu hâle gelmeden söz konusu kan çekilecek olsaydı kalın ve ağdalı olacağından damarlardan çıkamayacaktı. Söz konusu usare kandan ayrılınca kan üç atıktan arınmış ve besini fesada uğratan her şeyden temizlenmiş olur.

Sonra yüce Allah karaciğerden birtakım damarlar çıkartarak onları birçok dallara ayırmış ve her dalı daha ince dallara bölmüştür. Böylece bu damarlar baştan ayağa bütün bedenin içine ve dışına yayılmıştır. Safî kan bu

damarlarda akarak bütün organlara ulaşır ve sonunda ağaç yapraklarındaki gözle görülemeyecek derecede ince damarlara benzeyen kılcal damarlara girer. Böylece bu damarlar vasıtasıyla besin, sızma yoluyla bütün organlara ulaşır.

Safra kesesinin başına bir iş gelmiş olsa kan fesada uğrar ve bundan dolayı kişide sarılık, sivilceler ve yılancık hastalığı gibi safrâvî hastalıklar meydana gelir. Dalağın başına bir iş gelip de sevdâvî salgıyı ayrıştırmamış olsa bu kez mayasıl gibi deri hastalığı, cüzzam, melankoli vb. sevdâvî hastalıklar ortaya çıkar. Eğer kanın usaresi böbrekler tarafından temizlenmemiş olsaydı vücudun her yeri su toplamaya başlar ve başka illetler ortaya çıkardı.

Sonra hikmet sahibi olan eşsiz yaratıcının hikmetine bak ki söz konusu üç değersiz atığın menfaatlerini nasıl düzene koydu! Safra kesesine gelince, bu organ iki uzantısından biriyle atığı çekip alırken diğeriyle onu bağırsaklara atarak besinin posasını kayganlaştıran bir rutubet oluşturur. Böylelikle bağırsaklarda bir yanma ve burulma meydana gelerek posayı çıkarmak üzere harekete geçer ve posa dışarıya çıkıncaya kadar sıkışıp kasılır. İşte safra bundan dolayıdır.

Dalağa gelince, bu organ da söz konusu atığı, içinde asitlik ve sıkma/kabz hâli meydana gelecek şekle sokar. Sonra her an midenin ağzına ondan bir miktar gönderir. Böylece söz konusu asitlik sayesinde midenin iştahını harekete geçirerek onu uyarır ve kalan posayı dışarıya çıkartır. Böbrek ise söz konusu usaredeki kanla beslenir ve kalan usareyi mesaneye gönderir.

Yüce Allah’ın yemek için hazırlanmış vasıtalar hakkındaki nimetlerinden bu kadarını açıklamakla yetinelim. Karaciğerin kalbe ve beyne olan ihtiyacını ve bu ana organlardan her birinin diğerine duyduğu ihtiyacı, ruhun bedenle ilişki kurmasını sağlayan atardamarların kalpten çıkarak bütün bedene nasıl yayıldığını, duyuları bedenin her yanına ileten sinirlerin beyinden çıkıp bütün vücuda nasıl dağıldığını, besinin bedene yayılmasını sağlayan toplardamarların karaciğerden çıkıp bütün vücuda nasıl dağıldığını, organların terkibini, kemiklerin, kasların, damarların, kirişlerin, bağların, kıkırdakların ve sıvıların sayısını zikretmiş olsaydık söz iyice uzardı.

Yeme işinde ve ondan başka diğer işlerde, insanın bütün bu sayılanlara ihtiyacı vardır. Hatta insanda küçük, büyük, ince, kalın, çok parçaya veya az parçaya ayrılmış sayılamayacak kadar farklı atık, damar ve sinir vardır. Bunlardan her birinde ise bir değil, birden çok hikmet vardır. Bunların hepsi

de yüce Allah'ın sana bahşettiği birer nimettir. Hareketli damarlardan biri dursa veya hareketsiz damarlardan biri hareket etmeye başlasa kesin bir şekilde ölürsün ey miskin!

Önce yüce Allah'ın sana verdiği nimetlere bak ki şükretmeye gücün yetsin. Çünkü sen yüce Allah'ın, nimetlerin en sıradanı olan yemekten başka bir nimetini bilmiyorsun! Sonra yemek konusunda da sadece acıktığın için yediğini biliyorsun. Hayvan da acıkınca yemek yediğini biliyor. Yorulduğunda uyuyup dinleniyorsun, şehvetin gelince cinsel ilişkiye giriyorsun, sonra da istirahat edip tekme atıyorsun! Sen kendin hakkında ancak eşeğin bildiklerini biliyorsan yüce Allah'ın nimetlerine nasıl şükredeceksin?

Buraya kadar özetle işaret ettiğimiz bilgiler yüce Allah'ın nimet denizlerinden birinin bir damlasıydı. Konuyu uzatmaktan endişe duyarak ihmal ettiğimiz birtakım bilgileri de sen bunlara kıyas eyle. Bizim ve bütün insanların bilmiş olduğu şeyler, yüce Allah'ın nimetlerine dair bilmediklerinin yanında bir denizin bir damlasından daha azdır. Ancak bu bilgilerden çok az bir miktarını bilen kişi, yüce Allah'ın şu kavlinin mânâlarından küçük bir esintiyi hisseder: *"Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız sayamazsınız."* (Nahl, 16/111)

Sonra yüce Allah'ın bu uzuvların, onların menfaatlerinin, idraklerinin ve kuvvetlerinin hayatiyetini ve devamlılığını nasıl olup da dört salgıdan (ahlât-ı erbaa) yükselen, karargâhı kalp olan, atardamarlar vasıtasıyla bütün vücuda yayılan ve ulaştığı vücut parçasında, oraya ulaştığı anda ihtiyaç duyduğu his, idrak, hareket vb. güçleri ortaya çıkaran latif bir buhar sayesinde düzenlediğine bir bak! Tıpkı evin her yanında dolaştırılan bir kandil gibi… Kandil evin hangi köşesine ulaşsa yüce Allah'ın yaratması ve icadı sayesinde orası aydınlanır. Ancak hikmetinden dolayı yüce Allah bu kandili oranın aydınlanmasına vesile ve sebep kılmıştır.

Söz konusu latif buhar tabiplerin "ruh" dedikleri şeydir ve mahalli kalptir. Bu latif buhar, kandil ateşinin cirmine benzer. Kalp onun lambası, kalbin içindeki siyah kan fitili, besinler yağı ve onun sayesinde bütün vücutta görülen hayat ise evin her köşesini aydınlatan kandil ışığı gibidir. Nasıl ki yağı biten kandil sönerse ruh kandili de besini bittiğinde söner. Nasıl ki kandilin fitili bazen yanıp ateşin ona tutunmasına engel olacak ve yağı bünyesine çekemeyecek şekilde kül oluyor, kandilin ateşi bazen daha önce zikrettiğimiz üzere dâhilî, bazen de fırtına gibi haricî bir sebeple sönüyorsa ruh da bazen dâhilî, bazen de öldürülme gibi haricî bir sebepten dolayı

söner. Nasıl ki kandilin sönmesi ancak yüce Allah'ın ilminde takdir edilmiş sıralı sebeplere bağlıysa ve bunların hepsi bir kaderle meydana geliyorsa ruhun sönmesi de böyledir. Nasıl ki kandilin sönmesi onun var olma vaktinin sonuysa ve bu, ana kitapta (ümmü'l-kitâb) onun için belirlenmiş olan eceliyse ruhun sönmesi de böyledir. Nasıl ki kandil söndüğü zaman bütün ev karanlığa gömülüyorsa ruh da söndüğü zaman bütün beden karanlığa gömülür ve ruhtan sağlamış olduğu ışıklar onu terk edip gider. Bunlar duyu, kudret ve irade ışıklarıdır. Bütün bunlar "hayat" lafzı altında birleşir.

Bu söylediklerimiz de aynı şekilde yüce Allah'ın nimet âlemlerinden başka bir âleme, hayret uyandıran sanatına ve hikmetine yaptığımız veciz bir işaretti. Bu nimetlere nankörlük edenler yok olsunlar, cehenneme gitsinler!

"Sen ruhu tarif edip onu örneklendirdin, oysa Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme ruhla ilgili soru sorulunca '*Ruh Rabbimin emrindendir.*' ifadesinden başka bir şey söylemedi." denilirse şöyle cevap veririz:

Ruh kelimesi müşterek bir isim olup birçok anlama gelir. Biz burada söz konusu anlamlar içinden tabiplerin "ruh" adını verdikleri latif cismi tarif ettik. Tabipler onun varlığının niteliklerini, uzuvlara nasıl yayıldığını ve uzuvlardaki his ve kuvvetlerin onun sayesinde nasıl meydana geldiğini anlatmışlardır. Hatta bazı uzuvlar uyuştuğu zaman bunun söz konusu ruhun geçtiği yolun bir engel sebebiyle kapanmasından dolayı meydana geldiğini düşünmüşler ve bundan dolayı uyuşan yeri değil, sinir köklerini ve sinirlerin tıkandığı noktaları onları açacak ilaçlarla tedavi etmişlerdir.

Söz konusu latif cisim latif ve ince oluşundan dolayı sinir ağlarına nüfuz etmekte ve bu sayede kalpten bütün uzuvlara ulaşmaktadır. Tabiplerin bilgisinin ulaştığı şeyi tanımak kolaydır. Fakat asıl olan ruh, yüce Allah'ın sırlarından biridir. Biz onu ne tarif edip tanımladık ne de onu tarif etmeye izin verilmiştir. Ancak onun rabbanî bir emir olduğu söylenebilir. Tıpkı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*De ki ruh, Rabbimin emrindendir.*" (İsrâ, 17/85) Rabbanî emirleri ise akıllar tarif edemez. Hatta halkın çoğunun akılları onların karşısında hayrete düşer. Evham ve hayaller ise gözün sesleri idrak etmekten âciz olması gibi zorunlu olarak onları idrakten âcizdir. Onları tarifin başlangıcında, cevher ve araz bağıyla bağlanmış ve onların darboğazına hapsolmuş olan akılların temelleri sarsılır. O hâlde onların vasfına dair hiçbir şey akılla idrak edilemez. Tam aksine, akıldan daha yüce ve şerefli başka bir nurla onları idrak etmek mümkündür. Söz

konusu nur velayet ve nübüvvet âleminde ışıldar. Bu nurun aklın yanındaki yeri, aklın vehim ve hayal yanındaki konumu gibidir.

Yüce Allah mahlûkatı çeşitli aşamalardan geçirerek yaratmıştır. Nasıl ki çocuk beş duyuyla idrak edilen şeyleri kavrayıp henüz ulaşmadığı bir aşamada bulunan akılla idrak edilen şeyleri kavrayamıyorsa ergen olan kişi de aynı şekilde akılla idrak edilenleri kavrayıp ötesindekileri algılayamaz. Çünkü ötedekiler onun henüz ulaşmadığı bir aşamada bulunmaktadır. Bu ötede olan, tatlı bir su içme yeri olmakla beraber söz konusu su içme yeri, her gelen için suyolu olmaktan daha değerlidir. Tam aksine oraya ancak teker teker gidilir. Tabipler tarafından ruh diye adlandırılan mânâ bu rabbanî emre nispetle ancak hükümdara nispetle onun asasının hareket ettirdiği top gibidir. Tabiplerin tarif ettiği ruhu tanıyıp da rabbanî ruhu idrak ettiğini zanneden kişi, topu görüp hükümdarı gördüğünü zanneden kişiye benzer. Bu kimsenin hatasının pek büyük olduğunda şüphe yoktur. Bu hata ise ondan daha büyüktür.

Sorumluluğun sebebi olan ve dünya maslahatlarını idrak eden akıllar bu emrin (ruhun) künhünü idrak etmekten âciz olunca yüce Allah elçisine onun hakkında konuşması için izin vermemiştir. Tam aksine, ona insanlar karşısında akıllarının kavrama kabiliyeti kadar konuşmasını emretmiştir. Yüce Allah kitabında bu emrin hakikatine dair hiçbir şey söylememiş ancak nereye ait olduğunu ve ne yapacağını zikredip özünden bahsetmemiştir. Ruhun nereye ait olduğuna dair yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Rabbimin emrindendir.*” (İsrâ, 17/85) Ne yapacağına dair ise şöyle buyurmuştur: “*Ey huzura kavuşmuş nefis! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön.*” (Fecr, 89/27, 28)

Şimdi asıl maksadımıza dönelim. Çünkü maksadımız, yüce Allah’ın yemek yemeye yarayan aletlere dair nimetlerini anlatmaktı.

YİYECEKLERİN HÂSIL OLDUĞU VE İNSANIN DAHA SONRA SANATI SAYESİNDE ONLARI İŞLEMESİNE UYGUN HÂLE GELEN ASIL GIDA MADDELERİNE DAİR YÜCE ALLAH’IN NİMETLERİ

Bil ki, yiyecekler pek çoktur. Yüce Allah’ın onları yaratmasında sayılamayacak kadar hayret verici noktalar ve art arda gelen sonsuz sebepler vardır. Her yiyecek maddesi hakkındaki hayret verici şeyleri ve sebepleri zikretmeye kalkarsak iş uzar. Şüphesiz ki yiyecekler ya ilaç ya

meyve veya gıdadır. Gıdalardan söz edecek olursak bunlar asıldır. Şimdi gıdalar içinden bir buğday tanesini ele alıp diğerlerini bir kenara bırakalım.

Bir veya birkaç buğday tanesi bulup da onları yersen onlar bittiği gibi sen de aç kalırsın. O buğday tanesi kendi başına büyüyüp artarak senin bütün ihtiyacını görünceye kadar beklemek zorundasın. Yüce Allah buğday tanesinde besin olarak kullanacağın kuvvetler yaratmıştır, tıpkı sende yarattığı kuvvetler gibi… Şüphesiz bitkilerin senden farkı, his ve hareket sahibi olmayışlarıdır. Beslenme konusunda ise senden bir farkları yoktur. Bitkiler suyla beslenir ve senin beslendiğin ve besinleri bünyene aldığın gibi, damarları vasıtasıyla besinleri bünyesine çekerek beslenir.

Bitkilerin besinleri bünyelerine çekmelerine yarayan aletleri zikredip konuyu uzatacak değiliz. Ancak burada bitkinin besinine işaret edeceğiz. Nasıl ki odun ve toprak seni beslemiyor, aksine özel bir besine ihtiyaç duyuyorsan buğday tanesi de her şeyle beslenmez, aksine özel bir şeye ihtiyaç duyar. Şöyle ki, buğday tanesini evde bir kenara bıraksan büyümez. Çünkü etrafında havadan başka bir şey yoktur ve tek başına hava onun besini olmak için uygun değildir. Yine, onu suyun içinde bıraksan büyümez. Onu suyu bulunmayan bir toprağın içine koysan yine büyümez. Aksine, onun büyümesi için içinde su bulunan ve suyu toprağına karışıp çamur hâline gelmiş bir yer gerekir. Yüce Allah'ın şu kavli bu duruma işaret etmektedir: "*İnsan yediğine bir baksın. Suyu nasıl bol bol boşalttık, sonra toprağı göz göz yardık…*" (Abese, 80/24-26) Sonra tanenin büyümesi için su ve toprak yeterli değildir. Çünkü tane ıslak, sert ve birbiri üstüne yığılmış bir toprakta bırakılacak olsa hava alamadığından dolayı bitmez. Bu yüzden tane, havanın içine işleyebileceği gevşek ve seyreltilmiş bir toprağa ekilmeye ihtiyaç duyar. Sonra hava kendi başına taneye doğru hareket edemez. Havayı hareket ettirip zorla ve şiddetle yere çalarak toprağa nüfuz ettirecek rüzgâra ihtiyaç vardır. Yüce Allah'ın şu kavli buna işaret etmektedir: "*Biz, rüzgârları aşılayıcılar olarak gönderdik.*" (Hicr, 18/22) Rüzgârın aşılayıcı olması hava, su ve toprak arasındaki birleşmeyi sağlamasıdır. Sonra havanın aşırı derecede soğuk olması hâlinde bunların da bir faydası olmaz. Tanenin, büyüyebilmesi için ilkbahar ve yaz sıcağına ihtiyacı vardır.

Böylece bitkilerin beslenmede bu dört unsura ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmış oldu. Her birinin neye ihtiyacı olduğuna bak. Çünkü su, ziraatın yapıldığı toprağa iletilmeye ihtiyaç duyar. Yüce Allah'ın nasıl denizleri yarattığına, pınarları fışkırtıp onlardan nehirler akıttığına bir bak. Sonra

bazen arazi yüksek bir yerde olur ve sular oraya çıkamaz. Yüce Allah'ın bulutları nasıl yaratıp kendi izniyle onları dünyanın değişik yerlerine götürmek için rüzgârları onlara nasıl musallat ettiğine bir bak. Bunlar, suyla dolu olan ağır bulutlardır. Sonra yüce Allah'ın bu bulutları ihtiyaç duyulan yerlere gönderip nasıl yağmur yağdırdığına bak. Yüce Allah'ın dağları nasıl suyu muhafaza edecek şekilde yarattığına ve kaynakların tedricen dağlardan nasıl fışkırdığına bak. Bu sular bir defada çıkacak olsa bütün beldeler sular altında kalır, ekinler ve hayvanlar helâk olurdu. Yüce Allah'ın dağlar, bulutlar, denizler ve yağmurlar hakkındaki nimetlerini saymak mümkün değildir.

Isıya gelince, ısı su ile toprak arasında meydana gelmez. Çünkü bunların ikisi de soğuktur. Yüce Allah'ın güneşi nasıl emre âmâde kıldığına bir bak! Yeryüzünden çok uzakta olmasına rağmen soğuğa ihtiyaç duyulduğunda soğuk, sıcağa ihtiyaç olduğunda sıcak olması için güneşi nasıl da belirli aralıklarla dünyayı ısıtan bir gök cismi olarak yarattı. Bu anlattığımız, güneşin hikmetlerinden sadece biridir. Onun hikmetleri sayılamayacak kadar çoktur.

Sonra bitki toprak üzerine çıkıp yükselmeye başladığı zaman meyvelerde katılık ve sertlik olduğundan onları olgunlaştıracak nem ve rutubete ihtiyaç duyar. Yüce Allah'ın ayı nasıl yarattığına ve güneşe ısıtma özelliği verdiği gibi ona da nemlendirme özelliği bahşettiğine bir bak! Ay bu hâliyle meyveleri olgunlaştırıp hikmet sahibi yaratanın takdiriyle onlara renklerini verir. İşte bu yüzden ağaçlar güneşin, ayın ve diğer yıldızların üzerlerine doğmasına engel olacak bir gölgenin altında olduklarında fesada uğrayıp meyve vermezler. Hatta büyük bir ağacın gölgesinde bulunan küçük ağaç fesada uğrar. Gece vakti başın açıldığında ayın nemlendirici özelliğini anlarsın. Çünkü o zaman başında "üşütme" denilen bir rutubet olur. Ay senin başını nemlendirdiği gibi meyveleri de nemlendirir.

Sayılıp dökülmesine gerek olmayan şeyleri zikredip konuyu uzatmayalım. Gökte bulunan her yıldız, güneşin ısıtma ve ayın nemlendirmeyle görevlendirilmesi gibi bir çeşit faydayı sağlamakla görevlendirilmiştir. Her yıldızın, insanın saymaya gücünün yetmeyeceği nice hikmetleri vardır. Nasıl ki bedenindeki uzuvlardan her birinin bir faydası varsa âlem bedeninin uzuvlarından her birinin de bir faydası vardır. Bütün âlem bir tek şahsa benzer ve onu oluşturan cisimlerin her biri onun uzuvları gibidir. Söz konusu uzuvlar, senin bedeninin uzuvları gibi birbirleriyle yardımlaşırlar. Bunu açıklamaya kalkarsak konu uzar.

Yıldızların, güneşin ve ayın, hikmetin hükmüne bağlı olarak aralarında sebep sonuç ilişkisi olan işlerde yüce Allah'ın emrine âmâde olduğuna inanmanın, yıldız ilmini ve müneccimleri tasdik etmeyi yasaklayan hükümler bulunduğu için şeriata aykırı olduğunu zannetmemen gerekir. Çünkü yıldızlar hakkında yasaklanan iki şey vardır:

1- Yıldızların tesirlerinin kendilerinden olduğunu, onların bu hususta bağımsız ve yıldızların onları yaratıp hükmü altına almış olan bir idarecinin idaresi altında olmadığını tasdik etmendir. Bu bir giz ve muammadır.

2- Müneccimleri, yıldızların bütün halkın idrak edemeyeceği etkilerine dair verdikleri haberlerin ayrıntılarında tasdik etmektir. Çünkü müneccimler bunları bilgileri olmadığı hâlde söylemektedirler. Yıldızların, yüce Allah'ın yaratmasıyla toprakta, bitkilerde ve hayvanlarda birtakım etkilere sebep olduğuna inanmak dini zedelemez. Tam aksine, bu bir gerçektir. İşte bu yüzden yanında, yıkayıp da kurutmak istediğin bir giysi olduğunda birisi çıkıp sana "Giysiyi çıkarıp yay, çünkü güneş doğdu ve hava ısındı." demiş olsa havanın ısınmasını güneşin doğmasına bağladığı için onu yalanlayıp reddetmezsin. Yine, bir adama neden yüz renginin değiştiğini sorduğunda sana "Yolda güneşin altında kaldım, bundan dolayı yüzüm kızardı." demiş olsa onu yalanlamazsın!

Diğer tesirleri de sen bunlara kıyas eyle! Ancak etkilerin bir kısmı malum, bir kısmı meçhuldür. Meçhul olan etkileri bildiğini iddia etmek caiz değildir. Malum olanların bir kısmı güneşin doğmasıyla ısının meydana gelmesi gibi bütün insanlar, bir kısmı ise ayın çıkmasıyla üşütmenin husule gelmesi gibi bazı insanlar tarafından bilinir. Göklerin melekûtuna dair göğün rengini ve yıldızların ışığını fark eden kişiye gelince, bunları hayvanlar da bilir! Göklerin, nefislerin, hayvanların ve bitkilerin melekûtu hakkında yüce Allah'ın öyle hayret uyandıran sırları vardır ki onları bilmeyi Allah'ı sevenler isterler. Çünkü bir âlimi seven kişi, onu sevdiğinden dolayı sahip olduğu ilmin sırlarına daha fazla vakıf olmak amacıyla eserlerini arayıp bulma tutkusuyla doludur. Yüce Allah'ın hayret uyandıran eserleri konusunda da durum böyledir. Çünkü bütün evren O'nun eseridir, hatta eser sahiplerinin eserleri de kullarının kalpleri vasıtasıyla tasnif etmiş olduğu kendi eseridir. Bir eser karşısında hayrete düşersen, onu meydana getirenin bunu nasıl yaptığı hakkında hayrete düşme! Tam aksine, ona bahşettiği hidayet, destek ve öğretme vasıtasıyla kendi eserini meydana getirmek için o eser sahibini kullanana (Allah'a) hayret et! Gözbağcılığı yapan adamın (illizyonist) kuklalarının dans edip dengeli ve uyumlu bir şekilde hareket

ettiklerini gördüğün zaman kuklalara hayret etme! Çünkü onlar bezden yapılmış, kendileri hareket edemeyen, başkası tarafından hareket ettirilen oyuncaklardır. Sen asıl onları gözle görülemeyecek kadar ince iplerle hareket ettiren gözbağcının maharetine hayret etmelisin!

O hâlde konumuza dönecek olursak, bitkilerin tam olarak beslenmesi için su, hava, güneş, ay ve yıldızlar gereklidir. Bunlar ise ancak içinde bulundukları felekler sayesinde tamam olur. Felekler de ancak hareket etmeleri sayesinde tam olurlar. Feleklerin hareketleri ise ancak onları hareket ettiren melekler sayesinde gerçekleşir. Bitkilerin beslenmesinin vasıtaları hakkında bu kadar bilgi vermekle yetinelim.

YİYECEKLERİ SANA ULAŞTIRAN YÜCE ALLAH'IN VASITALAR HAKKINDAKİ NİMETLERİ

Bil ki, bütün yiyecekler her yerde bulunmaz. Aksine, yiyeceklerin kendilerine mahsus şartları olup bu şartlardan dolayı bazı yerlerde bulunur, bazı yerlerde bulunmazlar. İnsanlar ise yeryüzünün her tarafına dağılmışlardır. Bazen yiyecek maddeleri onlardan uzakta bulunur ve aralarına çöller girer. Bu durumda yüce Allah'ın nasıl tüccarları kullanıp mal toplama ve kâr elde etme hırsını onlara musallat ettiğine bir bak! Oysa çoğu zaman bu yaptıkları ticaret onları zengin etmez. Ya topladıkları mal gemilerle birlikte batar ya yol kesiciler tarafından talan edilir veya gittikleri ülkelerden birinde ölürler ve mallarını sultanlar alır. En iyi hâlde bile malları vârislerine kalır ki onlar, eğer bilmiş olsalar onların en yaman düşmanlarıdır!

Yüce Allah'ın, cehalet ve gafleti tüccarlara nasıl musallat ettiğine bir bak! Tüccarlar kâr elde edebilmek amacıyla birçok sıkıntıya katlanıyorlar, tehlikelere atılıyorlar, deniz yolculuğuna çıkarak kazandıkları paraları riske sokup kumar oynuyorlar ve çeşitli yiyecek ve ihtiyaç maddelerini doğunun ve batının en uzak yerlerinden sana ulaştırıyorlar. Yüce Allah'ın onlara gemi yapmayı ve gemiye binmenin keyfiyetini nasıl öğrettiğine bir bak!

Yüce Allah'ın hayvanları nasıl yaratıp onları binmeye ve çöllerde yük taşımaya elverişli kıldığına bir bak! Develerin nasıl yaratıldığına, atların nasıl hızlı hareket etme yeteneğiyle donatıldığına, eşeklerin nasıl yorgunluğa karşı sabırlı yaratıldığına, yük develerinin ağır yüklerin altında açlığa ve susuzluğa katlanarak nasıl çölleri geçip uzun mesafeler katettiğine bir bak! Yüce Allah'ın, yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerini getirsinler diye tüccarları gemiler ve hayvanlar sayesinde karada ve denizde nasıl

gezdirdiğine bak. Sonra hayvanların ihtiyaç duyduğu aletleri ve yemlerini, sonra gemilerin ihtiyacı olan şeyleri düşün. Yüce Allah bütün bunları hem ihtiyaç oranında hem de ihtiyaçtan fazla olarak yaratmıştır. Bu nimetleri saymak mümkün değildir.

YİYECEK MADDELERİNİN YENMEYE UYGUN HÂLE GETİRİLMESİ

Bil ki, toprakta biten bitkilerin ve yaratılmış olan hayvanların oldukları gibi ağızda çiğnenip yenilmesi mümkün değildir. Tam aksine, bunlardan her birinin yenmeye uygun hâle getirilmesi, pişirilmesi, birbirine karıştırılıp terkip edilmesi, bir kısmı atılıp bir kısmı bırakılarak temizlenmesi ve buna benzer sayılamayacak kadar çok işlem gerekir. Her yiyecek hakkında ne yapılacağını söylemek uzun süreceğinden biz burada bir tek ekmeği ele alalım ve tohumun toprağa ekilmesinden sonra ekmek olup yenilecek hâle gelinceye kadar başından geçenlere bakalım.

Ekin ekmek isteyen çiftçinin ilk ihtiyaç duyacağı şey toprağı hazırlamak, sonra toprağı süreceği öküzü, onun boyunduruğunu ve diğer aletleri temin etmektir. Sonra sulama işlemini yapmak, toprağı zararlı otlardan temizlemek, sonra hasadı yapmak, sonra ekini sapından ve kabuğundan ayırıp tanelerini çıkarmak, sonra öğütmek, sonra öğütülen unu hamur hâline getirmek, sonra da pişirmektir. Şimdi, sözünü ettiğimiz ve etmediğimiz bu işlerin her birini, bu işleri yapan şahısların sayısını, bu işlerde ihtiyaç duyulan demir, odun, taş ve benzeri aletlerin sayısını inceden inceye düşün. Marangoz, demirci ve diğer zanaatkârların toprağı sürme, tahılı öğütme ve ekmeği pişirme aletlerini nasıl yaptığına bak. Demircinin demire, kurşuna ve bakıra duyduğu ihtiyaca bak. Sonra yüce Allah'ın dağları, taşları ve madenleri nasıl yarattığına ve yeri nasıl birbirinden farklı komşu parçalar kıldığına bir bak! Bunların hepsini araştırdığın zaman, onu ortaya çıkarmak üzere bin zanaatkâr çalışmadığı sürece bir tek ekmeğin yenmeye hazır hâle gelmesinin mümkün olmadığını anlarsın ey miskin!

O hâlde gökten suyu indirmek üzere bulutları sürüp ihtiyacı olan topraklara suyu gönderen Melik'ten başlayarak meleklerin yaptığı işlere ve nöbet sırası gelen insanın yaptığı işlere kadar her şeyi düşün. Makasa (ot biçme makası) baktığın zaman onun biri diğeriyle uyumlu iki keskin demir parçasından oluştuğunu ve bu parçaların bir nesneyi birlikte alıp hızla kestiklerini görürsün. Yüce Allah bizden öncekilere bu aleti edinme yolunu göstermemiş olsaydı kendi aklımızla onu keşfetmeye ihtiyaç duyacaktık.

Sonra makasın yapılmasını sağlayan aletlerin elde edilmesine baktığında, ömürlerin bunlar uğruna tüketildiğini görürsün.

Şimdi şunu bil: Yaşadığın şehirde değirmenci, demirci, zanaatkârların en sıradanı olan hacamatçı, dokumacı veya zanaatkârlardan bir tanesi dahi yoksa halkın işleri sekteye uğrar. Hikmetinin ortaya çıkması için kullarından her birini diğerlerinin işine koşan Allah'ın şanı ne yücedir!

ZANAATKÂRLARIN YAPTIKLARI İŞLER

Bil ki, yiyecek maddelerini yenmeye uygun hâle getirenler ve diğer zanaatkârların görüşleri ayrı ayrı olsaydı, vahşi hayvanların mizaçlarının zıtlaşması gibi mizaçları zıtlaşsaydı, her biri bir yana dağılıp birbirlerinden uzaklaşırlar ve böylece birbirlerine faydaları olmazdı. Hatta bu durumda vahşi hayvanlar gibi tek bir mekânda duramazlar ve tek bir amaç altında toplanamazlardı. Yüce Allah'ın onların kalplerini nasıl birleştirdiğine, ünsiyet ve sevgiyi onlara nasıl musallat ettiğine bir bak! Böylece bir araya gelip şehirleri kurdular, evler ve sokaklar inşa ettiler.

Sözünü ettiğimiz sevgi, uğrunda rekabet ettikleri birtakım amaçlar sebebiyle ortadan kalkabilir. İnsanın cibilliyetinde hiddet, haset ve rekabet vardır. Bunlar ise zıtlaşmaya ve birbirine düşman olmaya yol açar. İşte bundan dolayı yüce Allah sultanları musallat ederek onları kuvvet ve teçhizatla desteklemiş, halkın kalplerine onların korkusunu salmış ve böylece ister istemez herkes sultanlara boyun eğmiştir.

Sonra bak ki, yüce Allah sultanlara ülkeleri ıslah etmenin yolunu nasıl gösterdi. Sultanlar bu sayede ülkeyi oluşturan bölgeleri bir tek şahsın parçaları gibi, tek bir amaç uğrunda yardımlaşacak ve birbirlerinden faydalanacak şekilde düzene soktular. Sonra reisler, kadılar ve valiler atadılar. Bu sayede halk adalet kanununa boyun eğdi ve birbirlerine destek olmak zorunda kaldılar. Hatta demirci kasaptan, fırıncıdan ve diğer şehir halkından yararlanır hâle geldi. Onların hepsi de demirciden faydalandılar. Hacamatçı çiftçiden, çiftçi hacamatçıdan yararlanır hâle geldi. Herkes herkesten yararlanmaya başladı. Tıpkı bedeni oluşturan organların birbirlerinden yararlandığı gibi…

Halkı ıslah eden sultanları yola getirmek üzere peygamberlerin nasıl gönderildiğine bak. Peygamberler sultanlara halk arasında adaleti korumaya dair şeriat kanunlarını ve halkı zaptetmek üzere siyaset kanunlarını öğrettiler. Sonra onlara devlet başkanlığına ve saltanata dair hükümleri ve

fıkıh hükümlerini öğrettiler. Böylece dünyalarını ıslah ettikleri gibi, bir de onlara dinlerini ıslah edecek yolu gösterdiler.

Yüce Allah'ın melekler vasıtasıyla peygamberleri ve melekleri birbirleriyle nasıl ıslah ettiğine bak! Bu zincirleme ıslah uzayıp gider ve Allah ile arasında hiçbir vasıta bulunmayan en yakın meleğe kadar ulaşır.

Fırıncı pişirmek suretiyle hamuru, değirmenci öğütmek suretiyle hububatı, çiftçi hasat etmek suretiyle ekinleri, demirci işlemek suretiyle ziraat aletlerini ve marangoz, demircinin kullandığı aletleri ıslah eder. Bu şekilde bütün zanaat erbabı yiyeceklerin hazırlanmasını sağlayan aletleri ıslah ederler. Sultan zanaat erbabını, peygamberler âlimleri, âlimler sultanları ve melekler peygamberleri ıslah eder. Böylece bu silsile her düzenin kaynağı, her güzelliğin doğum yeri, her düzenleme ve oluşumun menşei olan rububiyet hazretinde son bulur.

Bütün bu saydıklarımız Rablerin Rabbi ve sebepleri yaratanın nimetleridir. O'nun ihsanı olmasaydı yüce Allah'ın nimetlerinden bu küçücük bölümü bile öğrenmeye yol bulamazdık.

O, bizi nimetlerinin künhünü tam olarak ihata etme hırsından uzak tutmasaydı onları ihata etmeyi ve kökenlerine inmeyi özlemle isterdik. Fakat O, kahır ve kudretin hükmü vasıtasıyla bizi bundan uzak tuttu ve şöyle buyurdu: "Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız." (Nahl, 16/18) Konuşmuşsak O'nun izniyle açılmış, susmuşsak O'nun kahrıyla kabuğumuza çekilmişizdir.

Çünkü O'nun men ettiğini verecek ve O'nun verdiğine engel olacak hiçbir şey yoktur.

YÜCE ALLAH'IN MELEKLERİ YARATMADAKİ NİMETLERİ

Yüce Allah'ın melekleri yaratmadaki nimeti, onların peygamberleri ıslah etmesi ve vahyi onlara ulaştırmasıyla ortaya çıkmış oldu. Meleklerin sadece bunları yaptığını zannetme sakın! Aksine, onların sana özel daha nice işleri vardır. Senin spermine onlar şekil verirler, rızkına sebep olacak şeyleri hazırlarlar, karaciğerde pişip olgunlaştıktan sonra ihtiyacına göre diğer organlara giden kanı gözetirler. Bir grup insan, kanı insanın içine yerleştirilmiş kuvvete nispet ederler, bir başka grup ise söz konusu kuvvete "melek" adını verirler.

Yüce Allah’ın nimetleri nasıl sayılabilir? Alınıp verilen her nefes iki ayrı nimettir. Çünkü verilen nefes sayesinde yanmış buhar kalpten çıkar. Bu buhar çıkmasaydı insan ölürdü. Alınan nefes sayesinde ise havanın ruhu kalbe ulaşır. İnsanın nefes borusu tıkanmış olsa havanın ruhunun kesilmesi ve soğukluğu (bürudet) sebebiyle kalbi yanar. Hatta bir gün yirmi dört saatten oluşur ve her saat takriben bin nefesten ibarettir. Her nefes takriben on lahza (an/saniye) sürer. Her lahzada ise senin bütün parçalarındaki nimetlerden bir nimet vardır. Bütün bu zikrettiklerimiz sadece yiyecek ve içeceklerle ilgili nimetler olduğuna göre, diğer hususlardaki nimetleri bir düşün!

HALKI ŞÜKÜRDEN ALIKOYAN SEBEPLER

Bil ki, halkın nimete şükretmesine engel olan şey cahillik ve gaflettir. Çünkü halk, cehalet ve gaflet sebebiyle nimetleri bilip öğrenmekten menedilmişlerdir. Bir nimete şükretmek ancak onu bilmekle mümkündür. Sonra insanlar bir nimeti öğrendiklerinde onun kendilerine verilmesinden dolayı şükretmenin dille “Allah’a hamd olsun, Allah’a şükür.” demek olduğunu zannedip şükrün, o nimeti ondan amaçlanan hikmeti tamamlamak için kullanılmak anlamına geldiğini bilmezler. Bu hikmet ise yüce Allah’a taat ve itaattir. Bu iki bilginin varlığından sonra şükre engel olan iki şey kalır: Arzu ve şehvetin baskın gelmesi ve şeytanın kişiyi istilâ etmesi.

Nimetlerden gafil olmanın çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri, cahillikleri nedeniyle insanların bütün hâllerinde yüce Allah’ın onlara vermiş olduğu şeyleri nimetten saymamalarıdır. İşte bu yüzden insanlar yukarıda zikrettiğimiz nimetlerden dolayı Allah’a şükretmezler. Çünkü söz konusu nimetler bütün insanlarda vardır ve bütün hâllerinde ellerinin altında bolca mevcuttur. Hiç kimse bunların kendisine özel olduğunu kabul etmediğinden onları nimet olarak görmez. Bundan dolayı insanların, havanın ruhundan dolayı yüce Allah’a şükrettiğini göremezsin. Boğazları, nefes almalarını kesecek şekilde bir anlığına sıkılacak olsa ölürler. Bir hamamda veya kuyuda hapsolsalar kederden ölürler. İçlerinden birisinin başına bu işlerden biri gelse ve sonra kurtulsa bunu bir nimet kabul edip yüce Allah’a şükreder. Bu yaptığı şey cehaletin zirvesidir. Çünkü yaptığı şükür, nimetin kendisinden alındıktan sonra bazı hâllerde kendisine iade edilmesine bağlı hâle gelmiştir.

Bütün hâllerde nimetin şükrünü yapmak, bazı hâllerde yapmaktan evlâdır. Gözleri gören birisinin kör olmadan gözlerinin sağlıklı olmasından dolayı

şükrettiğini göremezsin. Kör olduktan sonra tekrar görmeye başladığında bunun bir nimet olduğunu hissedip şükreder ve gözlerinin görmesini bir nimet olarak görmeye başlar.

Yüce Allah'ın nimetleri çok engin olduğundan ve bütün hâllerde herkese verildiğinden dolayı cahiller onları nimet saymazlar. Söz konusu cahil sürekli olarak dövülen kötü köleye benzer. Bir süreliğine dövülmese bunu minnet bilir. Fakat bir daha hiç dövülmese şımarır ve şükretmeyi bırakır.

Artık insanlar, sadece çokluk ve azlık yönünden özel bir alan oluşturan maldan dolayı yüce Allah'a şükredip onun kendileri üzerindeki bütün diğer nimetlerini unutur hâle geldiler. Anlatıldığına göre bir adam, basiret sahiplerinden birisine içinde bulunduğu fakirliği şikâyet edip bundan dolayı çok kederli olduğunu gösterince ona şöyle der: "Kör olup da elinde on bin dirhem olmasını ister miydin?" Adam bu soruya "hayır" cevabını verince basiret sahibi olan zat şöyle der: "Dilsiz olup da elinde on bin dirhem olmasını ister miydin?" Adam yine "hayır" der. Bu kez karşısındaki zat der ki, ellerin ve ayakların kesik olup da on bin dirheme sahip olmayı ister miydin? Adam bu soruya da "hayır" cevabını verir. Öteki zat der ki, deli olup da on bin dirhemin olmasını ister miydin? Adam buna da "hayır" deyince o zat şöyle der: "Utanmıyor musun? Sende elli bin dirhem değerinde malı bulunan mevlana nasıl şikâyette bulunuyorsun?"

Anlatıldığına göre kurrâdan (Kur'an'ı bütün kıraatlerine göre okuyan hafız) birisi iyice fakir düşüp buna tahammül edemez hâle gelince rüyasında kendisine şöyle diyen birini görür: "Sana En'âm suresini unutturup bin dinar vermemizi ister misin?" Adam "hayır" der. Rüyada gördüğü kişi ona der ki, Hûd suresini unutturup bin dinar versek? Adam yine "hayır" der. Öteki der ki, peki Yûsuf suresini unuttursak? Adam yine "hayır" der. Bunun üzerine rüyasında gördüğü kişi ona şunu söyler: "Sende yüz bin dinar değerinde mal (sureler) varken hâlinden şikâyet ediyorsun!" Sabah olunca adam rahatlayıp dertlerinden kurtulur.

Bir keresinde İbnü's-Semmâk halife Hârûn Reşîd'in yanına girerek ona öğüt verince halife ağlamaya başlar. Sonra İbnü's-Semmâk kendisine su getirilmesini ister ve ona bir bardak su getirilince der ki ey müminlerin emiri, bütün dünyayı ve içindeki her şeyi vermedikçe sana bu suyu vermeseler onu içmek için bütün dünyayı ve içindekileri feda eder miydin? Halife "evet" der. İbnü's-Semmâk bunun üzerine der ki iç, susuzluğunu gider, Allah sana hayır ve bereket versin. Halife suyu içince İbnü's-Semmâk der ki ey müminlerin emiri, bu dünyayı ve içindeki her şeyi feda etmedikçe

içtiğin suyun vücudundan dışarıya çıkmasına izin vermeseler bunun için bütün dünyayı ve içindekileri feda eder miydin? Halife “evet” diye cevap verince şunları söyler: “Ey müminlerin emiri, bir bardak sudan daha değersiz olan bir şeyi (dünyayı) ne yapacaksın!”

Böylece anlaşılmış oldu ki yüce Allah’ın susuzluk anında kuluna verdiği su nimeti bütün dünya mülkünden daha hayırlıdır. Sonra yediği ve içtiği şeylerin atıklarının vücudundan kolaylıkla çıkması da insan için en büyük nimetlerdendir.

Hasenü’l-Basrî şöyle derdi: “Ne büyük nimet! Lezzet alarak bir şey yiyorsun ve rahatça senden çıkıyor! Bu şehrin hükümdarlarından birisi kölelerinden birinin büyük su tulumunun yanına gidip oradan bir bardak su alıp lıkır lıkır içtiğini görünce der ki, keşke ben de senin gibi olsaydım! Susuzluk boğazını kurutmadan su içmiyor! Suyu içtiğindeyse onun tadına varıyor. Ne büyük nimet! Lezzet alarak bir şey yiyorsun ve rahatça senden çıkıyor!”

İnsan mizacı, genel nimet yerine sadece özel nimeti nimetten saymaya meyilli olunca genel nimetleri zikrettikten sonra şimdi de özel nimetlere kısaca değinelim. Yaşadığı hâlleri dikkatle inceleyen her kul yüce Allah’ın ona, bütün insanlarda olmayıp pek azında bulunan ve hatta belki de hiç kimsede bulunmayan bir veya birçok nimet verdiğini görür. Bunu her kul akıl, ahlâk ve bilgiden oluşan üç hususta itiraf eder.

Akla gelince, yüce Allah’ın her kulu aklı konusunda Allah’tan razıdır ve insanların en akıllısı olduğuna inanır. Bundan dolayı yüce Allah’tan pek nadir olarak kendisine akıl vermesini ister. Çünkü aklın şerefinden dolayı, akıllı olan ve olmayan herkes ona sahip olduğuna sevinir. Kişi, insanların en akıllısı olduğuna inanıyorsa şükretmesi vacip olur. Çünkü gerçekten durum inandığı gibiyse şükretmesi vaciptir. Durum inandığı gibi olmadığı hâlde o yine öyle inanıyorsa yine şükretmesi gerekir. Çünkü onun bu şekilde inanması da bir nimettir.

Ahlâka gelince, her kul başkasında hoşlanmadığı birtakım kusurlar ve kınadığı bazı huylar görür. Kınamasının sebebi, kendisini o huylardan uzak görmesidir. Bu durumdaki kul, kendi huylarını güzelleştirip başkalarını kötü huylarla sınayan yüce Allah’a şükretmekle meşgul olmalıdır.

Bilgiye gelince, herkes kendisine ait gizli hususları, örtülü fikirleri ve sadece ona mahsus hâlleri iyi bilir. Örtü kaldırılıp biri bu hâllerini görecek olsa mahcup düşüp rezil olur. Bir de bütün insanlar o hâlleri görmüş olsalar ne olur? O hâlde her kulun, yüce Allah’ın hiçbir kulunda olmayan özel bir

duruma dair bilgisi vardır. Bu durumda kul, kötülüklerinin üzerine örtü çekip güzel yanlarını gösteren, çirkin yanlarını halkın gözünden gizleyen ve bu bilgiyi kuluna mahsus kılıp başka hiç kimseyi haberdar etmeyen yüce Allah'a neden şükretmez?

Bu zikrettiklerimiz, her kulun ya mutlak olarak veya bazı işlerde itiraf etmiş olduğu özel nimetlerden üçüydü. Şimdi bu üçünden bir miktar daha genel olan başka bir tabakaya değinelim. Yüce Allah her kula sureti, şahsı, ahlâkı, sıfatları, eşi, çocukları, evi, yaşadığı belde, arkadaşları, akrabaları, şerefi, namı konusunda veya sevmiş olduğu diğer hususlarda öyle nimetler vermiştir ki bunlar elinden alınıp başkasına verilecek olsa buna razı olmaz. Örneğin, yüce Allah onu kâfir yerine mümin, cansız yerine canlı, hayvan yerine insan, dişi yerine erkek, hasta yerine sağlıklı ve kusurlu yerine sağlam olarak yaratmıştır.

Kuşkusuz bütün bu sayılanlar, her ne kadar bir miktar genellik taşısalar da özel niteliklerdir. Çünkü sözü edilen hâller yerine tam zıtları verilmiş olsaydı hiçbir kul buna razı olmazdı. Tam aksine, kulun başka insanların sahip olduğu şeyler karşılığında değişmeyeceği birtakım özellikleri vardır. Şöyle ki kul, ya halktan birine has olan hâl karşılığında kendi sahip olduğu özelliği değişmez veya halkın çoğuna has olan hâle değişmez. Kendi sahip olduğu hâli başkasının hâline değişmiyorsa, kendi hâli başkasınınkinden daha güzel demektir. Ya genel olarak veya özel bir hususta kendi hâli yerine onun hâlini almaya razı olacağı bir şahıs tanımıyorsa o zaman yüce Allah'ın başka hiçbir kuluna vermediği nimetlere sahip demektir. Eğer kendi hâlini bazı insanların hâline değişiyorsa gıpta ettiği kişilerin sayısına baksın! Çünkü böyle yaptığında gıpta ettiği kişilerin kesin bir şekilde diğerlerinden az sayıda olduğunu görür. Buna göre hâl yönünden kendisinden aşağıda olanlar, üstünde olanlardan çok daha fazla olacaktır. Öyleyse kul, yüce Allah'ın ona bahşetmiş olduğu nimetleri küçümsemesine yol açacak şekilde ne diye kendisinden üstte olanlara bakıyor da Allah'ın ona verdiği nimetleri önemli görmesini sağlayacak şekilde kendisinden aşağıda olanlara bakmıyor?

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sizden birisi mal ve yaratılış yönünden kendisinden üstün kılınmış olanları gördüğü zaman, kendisinden daha aşağıdakilere baksın.*"[176]

Aynı hadisi Tirmizî şu lafızla nakletmiştir: "*Sizden aşağıda olanlara bakın, sizden yukarıda olanlara bakmayın. Çünkü böyle yapmanız yüce*

Allah'ın size verdiği nimeti küçük görmemeniz açısından daha uygundur."[177]

Öyleyse kişi kendi hâlini göz önüne alarak ona mahsus nimetleri araştırırsa yüce Allah'ın birçok nimet; özellikle de iman, Kur'an, ilim ve sünnet nimetlerini bahşetmiş olduğunu görür. Sonra da boş vakit, sağlık, emniyet vb. birçok nimete sahip olduğunun farkına varır. Bize nakledildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kur'an okuyan kimse zengindir.*" Hadisin bir başka lafzında şu ifade geçmektedir: "*Kur'an öyle bir zenginliktir ki ondan sonra fakirlik olmadığı gibi, ötesinde zenginlik de yoktur."*[178]

Bize nakledilen bir hadiste şöyle gelmiştir: "*Kadının birisi Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme gelerek dedi ki ey Allah'ın elçisi, kocam çok fakir! Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem kadının kocasına buyurdu ki, Kur'an'dan ezbere okuyabildiğin bir şey var mı? Adam dedi ki, şu şu sureleri okuyabilirim. Bu sözler üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Aferin, aferin! Kocan zengin, ondan ayrılma!*"

Bir başka hadisinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: "*Kovuğunda emniyet ve sağlık içerisinde, günlük azığı mevcut olarak sabahlayan kimseye dünya bütün imkânlarıyla sunulmuş gibidir."*[179]

Şair şöyle demiştir:

Azığın sana gelirken
Sağlıklı ve güven içindeyken
Yine üzüntü içindeysen
Üzüntün hiç bitmesin!

Bir başka şair de şöyle söylemiştir:

Kim esenlik içerisinde sabahlarsa
Ganimetin en büyüğüne sahiptir
Sağlık ve esenlik içerisinde olan kişinin
Büyük bir nimetin farkında olduğunu sanmıyorum.

Bütün insanları düşündüğünde onların şikâyette bulunup bu üç nimetin ötesindeki şeylerden dolayı acı çektiklerini görürsün. Oysa uğrunda acı

çektikleri şeyler onlar için bir vebaldir. Ne bu üç nimet hakkında ne de onları ebedî nimetlere ulaştıracak olan iman hakkında yüce Allah'a şükretmiyorlar! Oysa basiret sahibi kişinin ancak marifet, iman ve yakîn sahibi olduğu için sevinmesi gerekir.

Bizler biliyoruz ki âlimlerden bazısına yeryüzündeki hükümdarların sahip oldukları bütün mülkler verilmiş ve "İlminin yerine veya ilminin yüzde birinin yerine bu mülkü al." denilmiş olsa onu almaz. Çünkü o, sahip olduğu ilim nimetinin kendisini âhirette yüce Allah'a yakınlaştıracağını umar. Hatta o âlime "Âhirette sana umduğun şey eksiksiz olarak verilecek ancak sen dünyada ilimden aldığın lezzetin ve tattığın sevincin yerine şu dünyalık zevkleri al" denilmiş olsa bunu da kabul etmez. Çünkü o âlim, ilmin lezzetinin daimî olup asla kesintiye uğramayacağını, sabit olup asla çalınamayacağını ve gasp edilemeyeceğini, safî olup içinde kir ve bulanıklık bulunmadığını bilmektedir. Oysa dünya zevklerinin hepsi eksik ve bulanık olup umulanı korkulanını, zevkleri acılarını ve sevinci kederini karşılamaz. Dünya zevkleri ancak eksik akılları pençesine düşürür. Akıllar onun tuzağına düşüp dünyaya bağlanınca onlara direnip isteklerini yerine getirmez. Tıpkı çok arzulu bir genç için süslenip hazırlanan güzel bir kadın gibi ki gencin kalbi bağlandığında ona direnip kendisini teslim etmez ve gözüne görünmez. Böylece genç sürekli olarak onun yüzünden cefa ve sıkıntı çeker. Bütün bunların sebebi, bir anlığına o kadına bakma zevkine aldanmış olmasıdır. İşin başında gözünü yere eğip bu zevke önem vermemiş olsaydı bütün ömrü boyunca cefadan ve sıkıntıdan esen kalacaktı. İşte, dünya ehli onun tuzaklarına bu şekilde düşmektedir.

"Dünyadan yüz çeviren kişi, ondan sakınmasından dolayı acı çeker." şeklinde bir sözün söylenmemesi gerekir. Çünkü dünyaya yönelen kişi de aynı şekilde dünyalık elde etmek, onları korumak gibi hususlarda sabır gösterip acı çeker. Dünyadan yüz çevirenin çektiği acı, onu âhiret zevklerine kavuşturur. Dünyaya yönelen kişinin bu uğurda çektiği acı ise onu âhiret acılarına garkeder. O hâlde dünyadan yüz çeviren kişi kendisine yüce Allah'ın şu kavlini okusun: "*Siz acı çekiyorsanız onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedirler. Üstelik siz Allah'tan, onların ümit etmedikleri şeyleri* (cennet nimetlerini) *ümit ediyorsunuz*." (Nisâ, 4/104)

Bu anlattıklarımızı göz önüne alarak diyebiliriz ki insanlar açık ve gizli, özel ve genel olan nimet çeşitlerini bilmediklerinden dolayı şükür yoluna girememektedir. "Yüce Allah'ın nimetlerini kavrayıp da şükredebilmek için bu kalplerin nasıl tedavi edilmesi gerekir?" denilirse şöyle deriz:

Basiretli kalplerin bu hususstaki ilacı yüce Allah'ın yukarıda işaret etmiş olduğumuz genel nimetlerini teemmül etmektir. Başına bir bela gelip de ona hatırlatmadan onun nimet olduğunu bilemeyen ahmak ve budala kalplere sahip olanların ise her zaman kendisinden aşağıda olanlara bakması ve eskilerden birinin sürekli yapmış olduğu şeyi yapması gerekir. O eskilerden biri olan zat, yüce Allah'ın insanlara vermiş olduğu çeşitli hastalık ve belaları görmek üzere hastaneye gider, sonra sağlık ve esenlik içinde olduğunu düşünerek sağlık nimetini kalbine hatırlatırdı. Sonra öldürülüp elleri ve ayakları kesilerek işkence gören canileri seyredip kendisini o suçları işleyip ceza görmekten koruyan yüce Allah'a şükrederdi. Sonra mezarlığa giderek ölülerin en çok istedikleri şeyin bir günlüğüne bile olsa dünyaya geri gönderilmek, isyan edenlerin isyanlarını telâfi etmek ve itaatkâr olanların daha fazla taatte bulunmak olduğunu düşünürdü. Çünkü kıyamet günü aldanma günüdür. İsyankârın aldanması açıktır. İtaatkârın aldanması ise ihmalkârlığı yönündendir. Mezarda yatanları seyredip de onların en çok istedikleri şeyin yapamadıklarını telâfi etmek olduğunu anlayınca, yüce Allah'ın ona mühlet vermesindeki nimetini öğrenmek üzere ömrünün geri kalan kısmını o ölülerin, uğruna dünyaya dönmeyi temenni ettikleri şeye harcamaya başlar. Böylece ömrünü, ömrün yaratılma amacı uğrunda harcamak suretiyle şükretmiş olur. İşte, âhiret azığı edinmek budur.

Bu söylediklerimiz gafil kalplerin ilacıydı. Uyanık zatlardan birisi kendisi için bir mezar kazıp ellerini bağlayarak lahdin içine uzanır ve "Rabbim, beni geri gönder." dedikten sonra kalkıp "İstediğin şey yerine geldi, artık bir daha geriye dönmeyi isteyip de dönemeyeceğin vakit gelmeden önce amel etmeye bak!" derdi.

Şükretmekten uzak olan kalplerin ilaçlarından biri de şükrü yapılmayan nimetin elden gideceğini bilmektir. Fudayl hazretleri şöyle derdi: "Nimetlerin şükrünü yapmaya devam edin. Elden giden nimetin yeniden geri gelmesi çok nadirdir."

Bir hadiste şöyle gelmiştir: "*Yüce Allah bir kula büyük nimet verdiğinde insanların ona ihtiyaçları artar. İnsanları basite alıp küçümseyen kul, o nimeti elden kaçırmaya maruz bırakmış olur.*" Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Bir toplum kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.*" (Ra'd, 13/11)

---

[173]. Tirmizî, 2330. Tirmizî, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

[174]. İnsanların dış görünüşlerinden onların kişiliklerine dair bilgiler çıkaran ilim.

[175]. Azimet adı verilen efsunlu sözleri okuyan efsuncu.

[176]. Ahmed, 8147; Buhârî, 6490; Müslim, 2963.

[177]. Tirmizî, 2513; Ahmed, 7449.

[178]. Taberânî, *Kebîr*, 1/255; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 1/32.

[179]. Tirmizî, 2346; İbni Mâce, 4141; Taberânî, *Evsat*, 2/130.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN:
SABIR VE ŞÜKRÜN MÜŞTEREK OLDUĞU VE BİRİNİ DİĞERİNE BAĞLAYAN HUSUSLAR

SABIR VE ŞÜKRÜN TEK BİR ŞEY ÜZERİNDE BİRLEŞMESİ

Belki de sen “Zikretmiş olduğun nimetler, yüce Allah’ın her varlık üzerinde bir nimeti olduğuna işaret etmekte ve bu da aslında belanın mevcut olmadığını göstermektedir. O hâlde sabrın mânâsı nedir? Bela mevcutsa, belaya şükretmenin mânâsı nedir? Sabredilen bir şey için nasıl şükredilir? Oysa sabır acı çekmeyi, şükür ise sevinmeyi gerektirir. Bu iki şey birbirine zıttır. Yüce Allah’ın var ettiği her şeyde kullarına bahşettiği bir nimet söz konusudur, demenizin mânâsı nedir?” diyeceksin.

Bil ki, nimet mevcut olduğu gibi bela da mevcuttur. Nimetin var olduğunu kabul etmek, belanın var olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Çünkü bu ikisi birbirine zıt şeylerdir. Belanın olmayışı bir nimet, nimetin olmayışı ise bir beladır. Ancak daha önce değindiğimiz üzere nimet ikiye ayrılır. Birincisi her yönden mutlak ve genel olan nimettir ki âhirette kulun yüce Allah’ın dergâhına varmakla, dünyada ise iman, güzel ahlâk ve bu ikisine yardımcı olan şeylere sahip olmakla saadet bulmasıdır. İkincisi ise bir yönden kişinin dinini daha güzel yaşamasına yardımcı olan, diğer yönden dinini ifsat eden mal örneğinde olduğu gibi bir yönden kayıtlı ve diğer yönden böyle olmayan nimettir.

Bela da aynı şekilde mutlak ve kayıtlı olmak üzere ikiye ayrılır. Âhiretteki mutlak bela, kulun ya bir süreliğine veya ebedî olarak yüce Allah’tan uzak kalmasıdır. Dünyadaki mutlak bela ise inkâr, günah işlemek ve kötü ahlâktır. Bu son sayılanlar mutlak belaya sebep olurlar.

Kayıtlı olan belaya gelince, bu türden bela din konusunda değil, tam aksine dünya hususunda bela olan fakirlik, hastalık, korku ve sair bela çeşitleridir. Mutlak şükür mutlak nimet içindir. Bazen dünyadaki mutlak belaya sabredilmesi emredilmez. Çünkü inkâr ve küfür bir beladır ve buna sabretmenin bir anlamı yoktur. Günah işlemek de böyledir. Tam aksine, kâfirin yapması gereken şey inkârını, günahkârın da günah işlemeyi bırakmasıdır. Fakat kâfir kendisinin kâfir olduğunu bilmez. Bu durumda olan kâfir kendisinde bir hastalık olduğu hâlde baygınlık veya başka bir

sebepten dolayı acı hissetmeyen kimseye benzer. Bu durumda sabretmesi düşünülemez. Günahkâr olan kişinin ise isyankâr olduğunu bildiği için günahı terk etmesi gerekir. Hatta insanın engellemeye gücü yettiği her belaya sabretmesi emredilmez. İnsan uzun süre susuz kaldığı hâlde su içmese ve bu yüzden çektiği elem iyice artmış olsa sabretmesi emredilmez. Tam aksine, çektiği elemi gidermesi emredilir. Sabır ancak kulun ortadan kaldıramayacağı elem için söz konusudur.

O hâlde dünyadaki sabır, mutlak bela olmayan şeylerde geçerlidir. Hatta bu belanın bir yönden nimet olması da mümkündür. Bundan dolayı da şükür ve sabır vazifesinin her ikisinin birden bu çeşit belada bir araya gelmesi düşünülebilir. Örneğin zenginlik, sahip olduğu maldan dolayı saldırıya uğrayıp çocuklarıyla birlikte öldürülmesiyle sonuçlanacak şekilde bir insanın helâkine sebep olabilir. Sağlık da böyledir. Ancak fakirlik ve hastalığın, hakkında daha hayırlı olacağı kişi açısından durum farklıdır. Çünkü bu kimse sağlıklı ve malı çok olduğu takdirde şımarıp taşkınlık edecektir. O hâlde her dünyevî nimetin aynı zamanda bela olması mümkündür. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli gördüğü için azar*." (Alak, 96/6, 7)

Eş, çocuk ve akraba da böyledir. İman ve güzel ahlâk hariç, on altı kısımda zikretmiş olduğumuz her nimetin bazı insanlar hakkında bela ve zıtlarının nimet olması düşünülebilir. Daha önce söylediğimiz gibi marifet (bilgi) bir mükemmellik ve nimettir. Çünkü yüce Allah'ın sıfatlarından biridir. Ancak marifet bazen kula bazı işlerde bela olabilir. Bu durumda ise o kulun marifete sahip olmaması nimet hâline gelir. Örneğin, insanın ecelini bilmemesi bir nimettir. Çünkü kişi ecelini bilmiş olsaydı hayatı zehir olur ve gamla yaşardı. Aynı şekilde, kişinin sahip olduğu bilgiler ve akrabaları hakkında insanların düşündükleri şeyleri bilmemesi de bir nimettir. Çünkü onları bilmiş olsaydı elemi, kini, hasedi ve intikamla meşguliyeti uzun sürecekti. Kişinin başkasındaki kötü sıfatları bilmemesi de bir nimettir. Çünkü onları bilmiş olsaydı o kimseye kin duyup zarar verecekti. Bu da ona dünya ve âhirette vebal olacaktı. Hatta kişinin başkasının övgüye lâyık hasletlerini bilmemesi de bazen kendisi için bir nimettir. Çünkü bazen karşısındaki kimse Allah dostu olur ve ona eziyet vermek ve hor görmek zorunda kalabilir. Onu tanıdığı hâlde eziyet etmiş olsaydı çok daha büyük bir günah işlemiş olacaktı. Çünkü tanıyıp bildiği hâlde bir peygambere veya Allah dostuna eziyet eden kimse bilmeden eziyet eden gibi değildir. Söz konusu nimetlerden biri de yüce Allah'ın kıyametin ne zaman kopacağını,

kadir gecesini, duaların kabul edildiği cuma vaktini ve bazı büyük günahları gizlemesidir. Bütün bunlar birer nimettir. Çünkü bu hususları bilmemek onları arayıp öğrenme yönünde insanı harekete geçirir.

Bu söylediklerimiz yüce Allah'ın bilgisizliğe dair nimetleriydi. Peki, bilgiye dair nimetlerine ne demeli? Daha önce değindiğimiz gibi, yüce Allah'ın her var olan şey üzerinde bir nimeti vardır. Hatta bazen çekilen acılar onu çeken kişi hakkında âfet olurken, bir başkası hakkında nimet olabilir. Tıpkı kâfirlerin cehennemde çekecekleri acı gibi ki bu acı cennet ehline göre bir nimettir. Çünkü bir grup insan azap görmeyecek olsaydı nimet içerisinde olanlar ellerindeki nimetin kadrini bilemeyeceklerdi. Cennet ehlinin sevinci ancak cehennem ehlinin çektikleri acıyı hatırladıklarında kat be kat artar. Dünyada yaşayanların ona bu kadar çok ihtiyaç duydukları hâlde herkese ulaştığı ve her yerde bulunduğu için güneş ışığına o kadar çok sevinmediklerini görmüyor musun? Yine, insanlar her bahçeden daha güzel olan göğün süsüne baktıkları zaman da o kadar çok sevinmezler. Çünkü bu, genel ve herkesin gördüğü bir şeydir. İşte bu yüzden söz konusu nimetleri hissedemez ve onların varlığı sebebiyle sevinmezler.

O hâlde, yüce Allah'ın her şeyde ya bütün kulları veya bazıları için bir hikmet ve nimet yarattığına dair söylediklerimiz doğrulanmış oldu. Öyleyse yüce Allah'ın belayı yaratmış olması da ya belaya maruz kalan veya maruz kalmayan için bir nimettir. O hâlde mutlak bela ve mutlak nimet olarak nitelenemeyecek olan her durum ve hâlde kulun sabır ve şükür olmak üzere iki görevi vardır.

"Sabır ve şükür iki zıt şey olduğu hâlde nasıl bir arada bulunabilirler? Çünkü ancak kedere karşı sabredilir ve ancak sevinçten dolayı şükredilir." denilirse şöyle deriz:

Bil ki, bazen bir şeyden dolayı bir yönden keder, bir başka yönden sevinç duyulabilir. Buna göre keder yönünden sabır ve sevinç yönünden şükür edilir. Dünyada başa gelen her türlü fakirlik, hastalık, korku ve belada akıllı olan kişinin sevinip şükretmesi gereken beş şey vardır:

1- Her musibet ve hastalığın daha ağır olması tasavvur edilebilir. Çünkü yüce Allah'ın kudretinin tecellileri sonsuzdur. Yüce Allah o musibet ve hastalığı ağırlaştırmış olsa buna kim engel olabilir? O hâlde kişi daha ağırına maruz kalmadığı için şükretsin.

2- Belanın dinde olması da muhtemeldir. Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Başıma gelen her belada yüce Allah bana dört nimet

verdi: Başıma gelen bela dinim hakkında olmadı, daha büyük bir bela olmadı, başıma gelen belaya razı olmaktan mahrum bırakılmadım ve o beladan dolayı sevap almayı umuyorum.”

Adamın birisi Sehl b. Abdullah’a “Evime hırsız girdi ve her şeyimi çalıp gitti.” deyince şöyle der: “Allah’a şükret. Şeytan kalbine girip de sahip olduğun tevhidi ifsat etseydi ne yapacaktın?”

O hâlde başına bela gelen her insan zahiren ve bâtınen içinde bulunduğu edepsizliği düşünse başına gelen beladan daha fazlasını hak ettiğini anlar. Sana yüz değnek vurma hakkı olan birisi on değnek vurmakla yetinse şükredilmeyi hak etmiş demektir. Senin ellerini kesmeyi hak etmiş olsan kimse bir elini kesmeyip bıraksa şükredilmeyi hak eder. Bu duruma örnek olacak bir olayı aktaralım: “Mâlik b. Dînâr’a yağmur duasına neden çıkmadığı sorulunca der ki; sizler yağmurun geciktiğini düşünüyorsunuz, bense başımıza taş yağmasının geciktiğini düşünüyorum!”

Salihlerden birisi yoldan geçerken bir evin damından kül atılınca üzerine gelir. Yanında bulunan arkadaşları bu duruma kızınca onlara şöyle der: “Ateşi hak ettiği hâlde küle razı olanın kızmaması gerekir!”

Birisi çıkıp da “Benden daha fazla günah işlemiş olanların ve hatta kâfirlerin benim başıma gelen belalara maruz kalmadığını görüp dururken nasıl sevinebilirim?” diye sorarsa şöyle deriz:

Bil ki, kâfir için çok daha fazla bela ve musibet saklanmıştır. Kâfire mühlet verilmesinin sebebi, daha fazla günah işleyip daha uzun süre azap görmesidir. Tıpkı yüce Allah’ın buyurduğu gibi: “*İnkâr edenler sanmasınlar ki kendilerine mühlet vermemiz onlar için daha hayırlıdır. Onlara ancak günahlarını artırmaları için mühlet veriyoruz.*” (Âl-i İmrân, 3/178)

Günahlara gelince, dünyada senden daha günahkâr birileri olduğunu nereden biliyorsun? Yüce Allah ve sıfatları hakkında akla gelen nice edepsizce düşünce içki içmekten, zina etmekten ve diğer günahları işlemekten daha büyük günahtır. İşte bu yüzden bu durumla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Hâlbuki bu, Allah katında çok büyük bir günahtır.*” (Nûr, 24/15) Belki de onun cezası âhirete ertelenmiş ve seninki dünyada çekmen için öne alınmıştır. Neden bu yüzden Allah’a şükretmiyorsun?

3- Âhirete ertelenmesi düşünülemeyen hiçbir ceza yoktur. Dünyada başa gelen musibetlerden dolayı bir şekilde teselli bulunur ve üzüntü hafifler.

Oysa âhiret musibeti süreklidir. Sürekli olmasaydı hafifletilmesine gerek kalmazdı. Dünyada ceza gören kişi ikinci kez ceza görmez.

(…) Hz. Ali radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"Kim dünyada bir günah işleyip de cezasını orada görürse yüce Allah kuluna ikinci kez ceza vermeyecek kadar âdildir. Kim dünyada bir günah işler de yüce Allah onun günahını örter ve affederse Allah affetmiş olduğu bir şeyi yeniden gözden geçirmeyecek kadar asil ve cömerttir."*[180]

İmam Ahmed -rahimehullâh- hazretlerinin Vekî-İbn Ebî Hâlid yoluyla Ebû Bekr b. Züheyr es-Sekafî radıyallâhu anhdan naklettiği bir hadiste şöyle gelmiştir: *"**Ne sizin kuruntularınız ne de ehli kitabın kuruntuları gerçektir! Kim bir kötülük yaparsa onun karşılığını görür.'*** (Nisâ, 4/123) *âyeti indiğinde Ebû Bekr dedi ki ey Allah'ın elçisi, her yaptığımız kötülüğün karşılığını görecek miyiz? Bu soru üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Allah sana merhamet etsin ey Ebû Bekr, sen hiç yorulmuyor musun, üzülmüyor musun, geçim darlığı çekmiyor musun? İşte bunlar o yaptıklarınızın karşılığı!"*[181]

Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde şöyle gelmiştir: *"**Kim bir kötülük yaparsa onun karşılığını görür.'*** (Nisâ, 4/123) *âyeti inince Müslümanlar büyük bir üzüntüye düştüler. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem onlara şöyle buyurdu: Amellerinizde orta yolu ve doğruyu bulmaya çalışın. Müslüman'ın başına gelen her şey; onu zora sokan bir sıkıntı ve ayağına batan bir diken bile onun için bir kefarettir."*[182]

4- Kişinin başına gelen musibet 'ana kitap'ta onun adına yazılmıştır ve başına gelmesi kaçınılmazdır. Musibet başına geldi ve o da söz konusu musibetlerin bazısından veya hepsinden kurtulmuş oldu. Bu da bir nimettir.

5- Dünyada başa gelen musibetlerin sevabı sıkıntısından çok daha fazladır. Çünkü dünya musibetleri iki yönden âhirete giden yollardır. Birincisi; hoşa gitmeyen ilacın hasta hakkında bir nimet olmasıdır. Tıpkı dilediği kadar oyun oynamasına engel olunmasının çocuk hakkında bir nimet olması gibi… Çünkü çocuk dilediği şekilde oynamak üzere serbest bırakılmış olsa ilim ve edep öğrenemeyecek ve bu yüzden bütün ömrünü zâyi etmiş olacaktı. Mal, aile, akrabalar ve organlar, hatta insanın en değerli organı olan göz bile bazen onun helâkine sebep olabilir. Dinsizler yarın kıyamet gününde dünyadayken deli veya çocuk olmuş olmayı ve Allah'ın dini hakkında akıllarını kullanmamış olmayı temenni edecekler.

Kulun başına gelecek bu türden musibetlerin onun dini hakkında hayırlı olması tasavvur edilir. O hâlde kul, yüce Allah hakkında iyi zanda bulunsun ve başına gelen şeyde hayır olduğunu düşünerek O'na şükretsin. Çünkü yüce Allah'ın hikmeti geniş olup kullarının yararına olacak şeyleri onlardan daha iyi bilir. Yarın kıyamet gününde kullar, sevabını gördükleri zaman kendilerine verdiği beladan dolayı O'na şükredecekler. Tıpkı aldığı terbiye ve eğitimin faydasını gören çocuğun ergen olduktan sonra kendisini dövüp terbiye verdikleri için hocasına ve babasına teşekkür etmesi gibi… Bela da yüce Allah'ın verdiği bir terbiye ve eğitimdir. O'nun kullarına gösterdiği nezaket ve şefkat, babaların çocuklarına gösterdiği özenden çok daha mükemmel ve tamdır.

Enes radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Mümine hayret ettim. Yüce Allah onun hakkında ne hüküm verirse versin hayrına oluyor.*"

Bize nakledilen bir hadise göre adamın biri Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme gelerek kendisine nasihatte bulunmasını isteyince Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "*Hakkında vermiş olduğu hiçbir hükümde yüce Allah'ı suçlama!*"

İkinci yöne gelince, insanı helâke sürükleyen hataların başı dünya sevgisidir. Kurtuluş vesilelerinin başta geleni ise kalbi dünyadan uzak tutmaktır. İstenen şekilde, hiçbir bela ve musibete karışmadan kişiye nimetlerin verilmesi kalbin dünyaya güvenmesine ve ona alışmasına sebep olur. Musibetler çok olduğu zaman kalp dünyadan rahatsızlık duyar ve ona güvenmez. Bu sayede dünya onun için bir zindan hâline gelir ve hapiste olan adamın oradan kurtulmak istemesi gibi, tek istediği şey dünyadan kurtulmak olur.

Musibetlerden dolayı acı çekmek ise zarurîdir. Bu durum hiçbir ücret almadan seni hacamat eden veya sana faydalı bir ilacı içiren kişiye sevinmene benzer. Çünkü sen bu hâllerde önce acı duyar, sonra rahatlayıp sevinirsin ve bundan dolayı çektiğin acıya sabredip rahatlamana vesile olana teşekkür edersin. Dünya işlerinde başa gelen bütün belalar, içildiği anda acı verip sonradan faydası görülen ilaca benzer. Hatta bir hükümdarın sarayına girip oradan eninde sonunda çıkacağını bilen kişi orada dayanamadığı güzel bir şey görüp de onu elde edemez ve yanında götüremezse bu onun için bir bela olur. Çünkü o şey, içinde ikamet etmesi mümkün olmayan bir saraya aşina olmasına sebep olur. Sonra bu durumdaki kişi tehlikededir. Şöyle ki, hükümdar belki onu fark eder ve

cezalandırır. Hoşlanmadığı bir şey başına gelip de hükümdar onu orada kalmaktan nefret ettirirse bu onun için bir nimet olur. Dünya da bir evdir, insanlar oraya girmişler ve bir süre sonra oradan çıkacaklardır. İnsanların eve alışmalarını sağlayan her şey onlar için beladır. İnsanların kalplerini dünyadan yana rahatsız edip ona alışmalarına engel olan şey onlar için bir nimettir. Bunları bilen kişinin başına gelen beladan dolayı şükredeceği düşünülebilir. Beladaki bu nimeti bilmeyen kişinin şükretmesi düşünülemez. Çünkü şükür, nimetin ne olduğunu bilmeye bağlıdır. Musibetin sevabının sıkıntısından daha büyük olduğuna inanmayan kişinin başına gelen musibetten dolayı şükretmesi düşünülemez. Nakledildiğine göre bir bedevî, İbni Abbâs radıyallâhu anha taziyede bulunarak şöyle söylemiştir:

Sabret ki seninle birlikte biz de sabredelim
Çünkü halkın sabrı liderin sabrından sonra gelir.
Ondan sonraki ecrin Abbâs'tan daha hayırlı
Allah ise Abbâs'a senden daha hayırlı!

Bu sözleri dinleyen İbni Abbâs radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Onun taziyesinden daha güzeliyle hiç kimse beni teselli etmedi." Daha önce belaların çeşitlerini ve onlar karşısında sabretmenin sevabını zikretmiştik.

NİMETİN BELADAN ÜSTÜNLÜĞÜ

Belki sen "Sabrın fazileti hakkında nakledilen hadisler dünyadaki belaların nimetlerden daha hayırlı olduğunu gösteriyor, o hâlde yüce Allah'tan bela isteyebilir miyiz?" diyebilirsin. Buna cevaben şöyle deriz:

Böyle bir şey istemek için hiçbir sebep yok! (…) Enes radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hastalıktan dolayı kuş yavrusu gibi olmuş bir adamı ziyaret edip ona şöyle buyurdu: 'Daha önce ettiğin bir dua veya istediğin bir şey var mıydı?' Adam şöyle cevap verdi: 'Evet, derdim ki Allah'ım, âhirette bana azap edeceksen bana dünyadayken ver!' Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Sübhânallah! Senin buna ne takatin yeter ne de gücün! Allah'ım, bize dünyada iyilik, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru, diye dua etseydin ya!*"[183]

İmam Ahmed'in, Huseyn b. Ali-Zâide-Yezîd b. Ebî Ziyâd-Abdullah b. Hâris yoluyla Abbâs radıyallâhu anhdan naklettiği bir hadiste şöyle

denilmektedir: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme giderek dedim ki ey Allah’ın elçisi, bana dua etmek için bir şeyler öğret. Buyurdu ki, Allah’tan af ve afiyet dile. Bir süre sonra yine onun yanına gittiğimde dedim ki ey Allah’ın elçisi, bana dua etmek için bir şeyler öğret. Buyurdu ki ey Abbâs, ey Resûlullâh’ın amcası, Allah’tan dünyada ve âhirette afiyet dile.*”[184]

(…) Enes b. Mâlik radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Adamın birisi dedi ki ey Allah’ın peygamberi, hangi dua daha üstündür? Şöyle buyurdu: ‘Allah’tan dünyada ve âhirette af ve afiyet dile.’ Ertesi gün adam yine gelerek dedi ki ey Allah’ın elçisi, hangi dua daha üstündür? Şöyle buyurdu: ‘Allah’tan dünyada ve âhirette af ve afiyet dile.’ Üçüncü gün aynı adam yine gelip aynı soruyu sorunca Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Allah’tan dünyada ve âhirette af ve afiyet dile. Dünyada ve âhirette sana af ve afiyet bahşedilirse kurtuldun demektir.*”[185]

Buhârî ve Müslim’in Enes b. Mâlik radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem en çok şöyle dua ederdi: “*Allah’ım, bize dünyada iyilik ver, âhirette iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru.*”

Yine Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Belanınmeşakkatinden, sürekli acıdan, kötü kazadan ve düşmanların diline düşmekten Allah’a sığının.*”[186]

Mutarrif şöyle söylemiştir: “Afiyette olup şükretmeyi belaya uğrayıp sabretmekten daha çok isterim.”

“Birtakım insanlar belayı temenni etmişler ve Sümnûn[187] demiştir ki, beni dilediğin gibi sına! Buna ne dersin?” diye sorulursa şöyle deriz:

Bela temenni edenin hâli aşırı sevgisinden dolayı şükre hamledilir. Eğer şükrünü terk ederse içinde bulunduğu hâlin gerçekliği olmadığı anlaşılır. Sümnûn idrar yapamama belasına maruz kalmıştı. Okulları dolaşıp çocuklara şöyle derdi: “Şu yalancı amcanız için dua edin!”

Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anhın “İnsanların hoşlanmadığı şu üç şeyi ben seviyorum: Fakirlik, hastalık ve ölüm.” şeklindeki sözü, insanın sonunda iyileşeceğini ümit ederek acı ilaç içmeyi sevmesi örneğinde olduğu gibi onun mizacından değil, şeriattan kaynaklanan bir sevgidir. Bu makama yükselen kimse bela konusunda sevdiğinin rızasını hisseder ve rıza hissinin verdiği zevk belanın acısını bastırır! Ancak daha önce açıkladığımız üzere böyle bir hâlin vukuu neredeyse imkânsızdır.

SABRIN VE ŞÜKRÜN HANGİSİNİN ÜSTÜN OLDUĞUNA DAİR

İnsanlar bu konuda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bir gruba göre sabır daha üstündür. Diğer bir gruba göre ise üstün olan şükürdür. Bir başka grup ise bu ikisinin eşit derecede olduğunu söylemişlerdir. Biz deriz ki, bunu açıklamanın iki makamı vardır:

Birinci makam: Bu, işin zahirine bakıp hakikatini araştırmayı ihmal eden ihmalci bir açıklamadır. Bu tür açıklamanın muhatabı, anlaşılması zor hakikatleri idrak edemeyecek olan halkın avamıdır. Söz söylemenin bu türden olanını vaizlerin ve öğüt verenlerin kullanması gerekir. Çünkü onların avamla muhatap olurken söyledikleri sözlerin amacı onların ıslah olması ve hâllerini düzeltmeleridir. Başkasının çocuğunu emziren şefkatli bir sütannenin çocuğu semiz tavukla ve tatlılarla değil, yemek yemeye alışıncaya kadar latif olan sütle beslemesi gerekir.

Açıklamanın bu makamı, araştırma yapmayı ve tafsilata inmeyi kabul etmez. Bu makamın gereği, şeriatın kaynaklarından anlaşılan şeyin zahirine bakmaktır. Bu da sabrın daha üstün olmasını gerektirir. Şükrün üstünlüğü hakkında her ne kadar birtakım hadisler varit olmuş olsa da, sabrın üstünlüğü hakkında varit olanlarla karşılaştırıldığı zaman sabrın üstünlüklerinin daha çok olduğu görülür.

Daha önce sabır ve sabredenler hakkında bazı hadisleri zikretmiştik. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemden nakledilen “*Şükreden yiyici, sabreden oruçlu menzilesindedir.*” şeklindeki hadis, sabrın üstünlüğünü göstermektedir. Çünkü Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hadisi şükrün derecesini yükseltmek için mübalağa sadedinde söylemiş ve şükrü sabra katmıştır ki bu şükrün en son derecesidir. Şeriat hükümlerinden sabrın derecesinin yüksek olduğu anlaşılmamış olsaydı şükrün sabra katılması mübalağa olmazdı. Bu durum, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözlerine benzemektedir: “*Kadının cihadı kocasının hakkını en güzel şekilde yerine getirmesidir. Cuma namazı miskinlerin haccıdır.*”; “*İçki içen kişi puta tapan gibidir.*” Benzetme yapılan şeyin kesin olarak benzeyenden daha üst mertebede olması gerekir. Yine, “*Sabır imanın yarısıdır.*” hadisi de böyledir. Çünkü iki kısma ayrılan her şeyin bir kısmına, aralarında derece farkı olsa bile onun yarısı denilir. Tıpkı şöyle denildiği gibi: “İman, ilim ve amelden oluşur. O hâlde amel imanın yarısıdır.” Bu söz amelin ilme denk olduğunu göstermez. Fakirliğin faziletleri hakkında varit olan her hadis

sabrın üstünlük ve faziletini gösterir. Çünkü sabır fakirin hâlidir. Şükür ise zenginin hâlidir. Avamı ikna eden, onlara layık olan, vaazda ve dinlerini düzeltecek şeyleri öğretmede halka yeterli gelen açıklama makamı budur.

İkinci makam: İlim ve basiret erbabının keşif ve izah yoluyla işlerin hakikatlerini anlatmalarını kastettiğimiz açıklama türü budur. Kapalılık var olduğu sürece iki müphem şeyi birbiriyle karşılaştırmak, her birinin hakikatini ortaya çıkarmadan mümkün değildir. Hakikati ortaya çıkarılan her şey de kısımlara ayrılır ve bunları birbiriyle karşılaştırmak mümkün değildir. Aksine, baskınlığın ve noksanlığın ortaya çıkabilmesi için icmalî olarak onları teker teker karşılaştırmak gerekir.

Daha önce zikrettiğimiz gibi bu makamlar üç şeyden oluşmaktadır: Bilgiler, hâller ve ameller. Şükür, sabır ve diğer makamlar da böyledir. Bu üç şey birbirleriyle karşılaştırıldığı zaman zahire bakan kimse bilgilerin hâllere ve hâllerin amellere sahip olmak için istenildiğini görür. Bu bakışa göre üstün olan amellerdir. Fakat basiret sahiplerinin gözünde durum bunun tam tersidir. Çünkü onlara göre ameller hâllere ve hâller bilgilere sahip olmak için istenilir. Bu bakışa göre en üstün olan bilgi, sonra sırasıyla hâl ve ameldir. Çünkü başka bir şeye ulaşmaya vesile olduğu için istenen her şey, ulaşılmak istenen şeyden elbette daha alt mertebededir.

Bu üçlüyü oluşturan kısımlara teker teker bakacak olursak, ameller birbirlerine nispet edildikleri zaman bazen birbirine denk, bazen farklı olurlar. Tekil olarak bilgiler/marifetler de böyledir. Marifetlerin en üstünü mükâşefe ilimleridir. Bunlar muamele ilimlerinden daha yücedir. Hatta muamele ilimleri muamelenin de altındadır. Çünkü muamele bilgileri muamele için istenir ve ameli düzeltmeye yarar. Âlimin muamele ilmiyle diğer kullardan üstün olması, ilminin herkese yarayan türden olmasına bağlıdır. Bu durumda özel bir ilme göre daha üstün olur. Yoksa amelde kalan ve başkalarına faydası olmayan ilim, başkasına faydası olmayan amelden daha üstün değildir.

Ameli düzeltmenin faydası kalbin hâlini düzeltmektir. Kalbin hâlini düzeltmenin faydası ise yüce Allah’ın zatında, sıfatlarında ve fiillerindeki celâlini görmektir. Buna göre mükâşefe ilimlerinin en yücesi yüce Allah’ı tanımaktır. Bizatihi ulaşılmak istenen hedef budur. Çünkü saadete ancak onun sayesinde ulaşılabilir. Hatta o, saadetin ta kendisidir. Fakat bazen kalp dünyada, Allah’ı tanımanın saadetin ta kendisi olduğunun farkına varmaz. Bunu ancak âhirette fark eder. Bu öyle bir hür marifettir ki ne kendisi

üzerinde bir kayıt vardır ne de başka bir şey sebebiyle kayıtlanmıştır. Ondan başka bütün marifet ve bilgiler onun yanında birer köle ve hizmetkârdır. Çünkü bu marifetler bizatihi istenirler ve bizatihi istendikleri için de aralarındaki üstünlük yüce Allah'ı tanımaya yönelik faydalarına göre farklılık arz eder. Çünkü bazı marifetler ya bir veya birçok vasıtayla başka marifetlere sahip olmayı sağlarlar. Buna göre yüce Allah'ı tanıma ile arasında en az vasıta olan marifet en üstün marifettir.

Hâllere gelince, onlardan kastımız dünya bulanıklıklarından ve meşguliyetlerinden arındırılma ve temizlenmesinde kalbin geçirdiği evrelerdir. Kalp temizlenip arındığı zaman Hakk'ın hakikatini görür. Buna göre hâllerin üstünlükleri kalbin ıslahı, temizlenmesi ve mükâşefe ilimlerini tahsil etmeye hazır hâle gelmesine etkisi miktarınca olur. Nasıl ki aynanın parlatılma işlemi tamamlanmadan önce aynanın bir kısmı parlaklığa diğer kısımlarından daha yakın oluyorsa kalbin hâlleri de böyledir. Kalbin arınmasına yakın olan veya ona yaklaştıran hâl, maksada yakın olması sebebiyle diğerlerinden elbette daha üstündür. Amellerin tertibi de böyledir. Çünkü ameller, kalbin sıfatlarının pekişmesine ve hâllere sahip olmasına etki eder. İşlenen her amel kalbe ya mükâşefesine engel olan, karanlıkta kalmasına yol açan ve onu dünya süslerine cezbeden veya ona yer hazırlayan, arınmasına yol açan ve dünya ilgilerinden uzak durmasını sağlayan bir hâle sürükler. Birinci hâlin adı "masiyet", ikincisinin adı "taat" olur. Kalbin karanlıkta kalmasına ve katılaşmasına etkileri bakımından masiyetler farklı farklıdır. Kalbin aydınlanması ve arınmasına etkileri bakımından taatler de böyledir. Bunların dereceleri de etkilerinin dereceleriyle orantılıdır. Aynı şekilde, hâllerin değişmesiyle bunlar da değişirler.

Şöyle ki; genel olarak biz deriz ki, nafile namaz kılmak her çeşit nafile ibadetten daha üstündür; hac sadaka vermekten daha üstündür ve gece namazı kılmak diğer nafile namazlardan daha üstündür. Ancak bunları tahkik edip özele indiğimizde malı olup cimriliğe ve mal sevgisine yenik düşen zenginin bir dirhem çıkarıp sadaka olarak vermesi birçok gece teheccüt namazı kılmasından ve günlerce oruç tutmasından daha faziletlidir. Çünkü oruç tutmak midesine düşkün olup bu iştahını kırmak isteyen kişiye uygundur. Doymuş bir mide, mükâşefe ilimlerini salim bir kafayla düşünmesine engel olduğu için aç kalmak suretiyle kalbini arındırmak istemiştir.

Fakat bu tedbiri alan kişi, yukarıda sözünü ettiğimiz hâlde değilse midesinin arzusundan zarar görmeyeceği gibi, doymuş olmasının kendisine engel olacağı bir çeşit düşünceyle de meşgul olmaz. Böyle birisinin oruçla meşgul olması kendi hâlinden çıkıp başkasının hâline girmesi demektir. Bu durumdaki kimse karın ağrısından şikâyet ettiği hâlde baş ağrısı ilacını kullanıp ondan fayda görmeyen hastaya benzer. Onun asıl yapması gereken, kendisini istilâ eden helâk edici şeyi araştırmaktır. Boyun eğilen cimrilik de kişiyi helâk edenlerden biridir. Yüz sene oruç tutmak ve bin sene gece namazı kılmak bu cimriliğin bir zerresini bile izale edemez. Onu izale edecek tek şey malı çıkartıp vermektir. Daha önce Helâk Eden Ameller bölümünde bunu ayrıntılı olarak açıklamıştık.

Öyleyse bu hâllere göre işler değişir. Bu durumda basiretli olan kimse bu konuda genel cevap vermenin hata olduğunu anlar. Çünkü birisi bize "Ekmek mi yoksa su mu daha iyidir?" diye sormuş olsa, bunun hakikî cevabı ancak şöyle olur: "Aç olan için ekmek, susuz kalan için su daha iyidir." Bu iki hâl aynı anda bulunursa en baskın olanına bakılır. Susuzluk daha baskınsa su daha iyidir. İki hâl eşitse o zaman ekmekle su da birbirine eşittir.

Aynı şekilde, "Sekencebîn mi yoksa nilüfer şurubu[188] mu daha iyidir?" diye sorulmuş olsa, buna genel bir cevap vermek asla doğru olmaz. Bilakis, bize "Sekencebîn mi yoksa safranın bulunmaması mı daha iyidir?" diye sorulmuş olsaydı o zaman safranın bulunmayışının daha iyi olacağını söylerdik. Çünkü sekencebîn başka bir şeye vasıta olması için kullanılan bir ilaçtır. Başka bir şeye vasıta olması için kullanılan şey ise kuşkusuz vasıta olduğu şeyden iyi olamaz.

O hâlde malı harcama sırasında işlenen bir amel vardır ki o da infaktır. Bu infak sayesinde ise bir hâl ortaya çıkar ki o da cimriliğin zevali ve dünya sevgisinin kalpten çıkmasıdır. Dünya sevgisinin kalpten çıkması sebebiyle kalp yüce Allah'ı tanımaya (marifet) hazırlanır. Burada en üstün olan marifet, onun altında hâl ve onun da altında ameldir.

"Şeriat amel işlemeye teşvik etmiş ve amelin faziletini zikretmekte mübalağa yapmış olduğu hâlde nasıl olur da fiil -ki burada infaktır- daha üstün olmaz?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bil ki, tabip ilacı övdüğü zaman bu, ne ilacın bizatihi istenen bir şey olduğunu ne de onun sayesinde elde edilecek olan şifadan üstün olduğunu göstermez. Ancak ameller kalp hastalıklarının ilacıdır. Kalp hastalıkları genelde hissedilmeyen hastalıklardandır. Böylece kalbin şifa bulması

amacıyla amel etme isteği doğar. Tıpkı Kur’an öğrenme konusunda gevşeklik eden çocuğuna şöyle diyen bir baba gibi: “Kölelerime Kur’an okumayı öğretirsen ben de sana şunları şunları veririm.” Babanın buradaki maksadı, kölelerin Kur’an öğrenmesi değil, Kur’an’ı tekrar etmek suretiyle çocuğun okumasının ve ezberinin pekişmesidir. Eğer çocuk “Onlardan daha değerli olduğum hâlde neden kölelerin hizmetinde kullanılacakmışım!” diyerek onlara Kur’an öğretmezse bilmeden kendisi de Kur’an’ı hıfzetmekten mahrum kalmış olur.

Buna benzer bir hayalle ibaha yolunu tutan bir grup insan da tuzağa düşerek şöyle demişlerdir: “Allah’ın bizim ibadetlerimize ve miskinler için bizden ödünç para istemeye ihtiyacı yoktur. Ne bizim miskinlere para vermekte bir kazancımız var ne de Allah’ın bizim ibadetimizden!” Böyle diyerek yukarıdaki çocuk gibi helâk olup gittiler.

O hâlde bil ki sadakanı alan fakir, tıpkı ölüme neden olacak kanı çıkarıp alan hacamatçı gibi senden cimrilik hastalığını çıkarmaktadır. Buna göre sen hacamatçıya değil, hacamatçı sana hizmet etmiş olmaktadır.

Ameller kalbi etkiler ve kalp o etkiye göre hidayeti ve marifet nurunu kabul etmeye hazır hâle gelir. İşte amellerin, hâllerin ve marifetlerin faziletleri hakkında esas kabul edilmesi gereken mutlak söz ve aslî kanun budur.

Şimdi sadede gelip şükür ve sabır konusuna geri dönelim. Bunların her ikisinde de marifet, hâl ve amel vardır. Şükür ve sabırdan birindeki marifetin, diğerindeki hâl veya amelle karşılaştırılması doğru olmaz. Tam aksine, bunlardan her biri diğer benzeriyle karşılaştırılır ki önce aralarındaki uyum, sonra da üstünlük belli olsun. Şükredenin marifeti, sabredenin marifetiyle karşılaştırılsa bazen her ikisi de bir tek marifete indirgenirler. Çünkü şükredenin marifeti örneğin göz nimetini, sabredenin marifeti de körlüğü Allah’tan bilmesidir. Bu iki marifet de birbirine bağlı ve denktir. Bu, her iki marifetin bela ve musibetlerde göz önüne alınması hâlinde böyledir.

Daha önce açıkladığımız gibi sabır bazen taat karşısında ve masiyetten kaçınmak için olur ve bu ikisinde sabır ile şükür birleşir. Çünkü taat karşısında sabretmek, taatin şükrü ile aynı şeydir. Çünkü şükür, yüce Allah’ın vermiş olduğu nimeti hikmetin gereği olarak ondan istenen yerde kullanmaktır. Sabır ise din saikinin arzu ve içgüdü saiki karşısında sebat

etmesidir. O hâlde burada sabır ve şükür, iki farklı açıdan tek bir şeyin ismi olmaktadır. Din saikinin arzu ve içgüdü saiki karşısında sebat etmesine arzu ve içgüdü saiki açısından sabır, din saiki açısından şükür denilir. Çünkü din saiki bu hikmet için yaratılmıştır ki o da din saiki ile arzu ve içgüdü saikini yenmektir. O hâlde sabır ve şükür burada tek bir şeyden söz eden iki ibareden ibarettir. Bir şey nasıl kendisinden üstün sayılabilir?

O hâlde sabrın cari olduğu yerler üçtür: Taat, masiyet ve belalar. Yukarıda taat ve masiyet hakkındaki hüküm ortaya çıktı. Belaya gelince, bir nimeti kaybetmekten ibarettir. Nimet ya gözler gibi zorunlu olarak veya yeterli mal miktarından daha fazlasına sahip olmak gibi ihtiyaç mahallinde vaki olur. Gözlere gelince, kör olan kimsenin sabrı; hâlinden şikâyet etmeyip yüce Allah'ın hükmüne razı olması ve kör olması sebebiyle bazı masiyetlere kapı aralamamasıdır. Gözleri görenin şükretmesi ise iki şeyi yapmasıyla olur: Birincisi; gözlerini günah işlemek için kullanmaması, ikincisi ise gözlerini taatte kullanmasıdır. Bu iki şeyin her biri de sabır gerektirir. Çünkü kör adam, onları göremediğinden dolayı güzel suretlere bakmayıp sabretmek işinden muaf tutulmuştur. Gören kimse ise güzel bir şeyi gördüğü zaman sabredip ikinci kez bakmazsa göz nimetine şükretmiş, eğer tekrar bakarsa göz nimetine nankörlük etmiş olur. Bu durumda sabır, şükrüne dâhil olmuş olur. Gözlerini taatte kullanırsa aynı şey söz konusudur. Yani, aynı şekilde taate sabretmesi gerekir. Sonra da bazen vesilesiyle yüce Allah'ı tanıyabilmek amacıyla O'nun hayret uyandıran eserlerine bakmakla göz nimetine şükredebilir. Bu durumdaki şükür sabırdan daha üstün olur.

Böyle olmasaydı Şuayb aleyhisselâmın mertebesi Mûsâ aleyhisselâmın mertebesinden üstün olurdu. Şuayb aleyhisselâm gözlerini kaybetmesi karşısında sabretti, Mûsâ aleyhisselâm sabretmedi. Ancak gerçek anlamda kemâl, insanın bütün uzuvlarının talan edilerek bir tahta parçası üzerindeki et gibi bırakılmasındadır. Bu ise muhaldir. Çünkü bu uzuvlardan her biri dinde işlev gören bir alettir ve onun elden gitmesiyle dinde işlev gördüğü rükün elden gider. O hâlde uzuvların şükrü, onları dinde gördükleri işlevlerde kullanmaktır. Bu da ancak sabırla mümkün olur.

Yeterli mal miktarından daha fazlasına sahip olmak gibi, ihtiyaç mahallinde vaki olan nimete gelince, kişiye ancak zorunlu ihtiyaçlarını görecek kadar mal verilmişse bundan fazlasına muhtaç demektir. Buna karşı sabırda mücahede etmesi gerekir ki bu, fakirlerin cihadıdır. İhtiyaçtan fazla malının bulunması ise bir nimet olup hayırlı işlere harcanmak veya günah işlemekte kullanılmamak suretiyle şükrü yerine getirilmiş olur. Sabır, malı

hayırlı işlere harcamak suretiyle yapılan şükürle karşılaştırılırsa şükür daha üstündür. Çünkü bu şükürde sabır da vardır; yüce Allah'ın bahşettiği nimete sevinme, onu fakirlere harcamanın acısına katlanma ve mübah olan müreffeh hayat koşullarını sağlamak için harcamama vardır.

Fakat kişinin şükrü, o nimeti günah işlemekte kullanmayıp mübah olan müreffeh hayat koşullarını sağlamak için harcamak şeklinde olursa, burada sabır şükürden daha üstün olur. Sabreden fakir, malını elinde tutup onu mübah şeylere harcayan zenginden daha üstündür. Ancak sözünü ettiğimiz fakir, malını hayır işlerine harcayan zenginden üstün değildir. Çünkü o fakir, nefsiyle cihat edip hevesini kırarak yüce Allah'ın verdiği belaya en güzel şekilde sabretmiştir. Bu hâl, bir kuvvete sahip olmayı gerektirir. Zengin olan ise hevesine uyup arzusuna boyun eğmiş ancak kendisine mübah olan müreffeh hayat koşullarını sağlamakla yetinmiştir. Mübahta ise haramdan kaçınma söz konusudur. Ancak haram karşısında sabretmek de bir kuvvete sahip olmayı gerektirir. Çünkü fakirin sabrının kaynağı olan kuvvet, mübah olan müreffeh hayat koşullarını sağlamakla yetinmenin kaynağı olan kuvvetten daha yüce ve mükemmeldir. Şeref, amelin delâlet etmiş olduğu bu kuvvetindir. Çünkü ameller ancak kalbin hâllerini elde etmek için istenir. Bu kuvvet ise kalbin hâli olup iman kuvvetine göre farklılık gösterir. İmanda kuvvet fazlalığına delâlet edeni hiç kuşkusuz en üstünüdür.

Sabrın ecrinin, şükrün ecrinden daha üstün olduğuna dair varit olan bütün hadislerde kastedilen şey özellikle bu mertebedir. Çünkü nimet denilince insanların aklına ilk gelen şey mallar ve onlar sayesinde elde edilen zenginliktir. Şükür denilince ilk akla gelen ise insanın "elhamdülillah" deyip kendisine verilen nimeti günah işlemekte kullanmamasıdır. Buna göre avamın anlamış olduğu sabır, onların anlamış olduğu bu şükürden daha üstündür. Çünkü bir acıya sabreden kişinin hâli, müreffeh hayat koşulları içinde yaşayandan daha güzeldir.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz mânâları mülahaza ettiğinde önceden ifade edilmiş olan iki görüşün de bazı hâllerde doğru yönü olduğunu görürsün. Nice sabreden fakir vardır ki şükreden bir zenginden daha üstündür. Yine, nice şükreden zengin vardır ki sabreden fakirden daha üstündür. Bu sözünü ettiğimiz zengin, kendini fakirle bir gören ve kendisi için zorunlu ihtiyaçları haricinde yanında mal tutmayıp kalanı hayır işlerine harcayan veya kendisini muhtaçların kumbarası yerine koyarak onlar geldiğinde vermek üzere yanında para tutan tutan zengindir. Bu zengin malını ne nam ve ün

sahibi olmak, ne de başkasının başına kakmak için harcamaz. Tam aksine, malını O'nun kullarını arayıp bulmada yüce Allah'ın ona verdiği görevi yerine getirmek üzere harcar ki bu, sabırdan daha üstün ve faziletli bir ameldir.

"Bunu yapmak nefse ağır gelmez, oysa fakirlik fakire ağır gelir. Çünkü zengin kudretin zevkini duyarken fakir sabrın acısını hisseder. Zengin, malının elinden çıkmasından dolayı acı duyarsa infak kudretinin verdiği zevk bu acısını telâfi eder." denilirse şöyle cevap veririz:

Malını isteyerek ve gönül rızasıyla infak eden kişinin hâli, malı konusunda cimri olduğu hâlde nefsini zorlayarak infakta bulunan kimseden daha mükemmeldir. Bu konunun ayrıntısını Tövbe kitabında zikretmiş ve orada nefse acı çektirmenin bizatihi istenen bir şey olmadığını, aksine bunun onu eğitmek ve terbiye etmek için yapıldığını açıklamıştık. Bu durum, av köpeğini eğitmek için onu dövmeye benzer. Eğitilmiş olan köpek, dövülmeye sabretse bile eğitime muhtaç köpekten daha mükemmeldir.

İnsanların genelini kastederse sabrın daha üstün olduğunu söyle! Çünkü bu, akla ilk gelen mânâdan dolayı doğrudur. Eğer konuyu tahkik edip özele inmek istersen o zaman ayrıntıya gir. Çünkü sabrın dereceleri vardır ve bunların en düşüğü başına gelen şeyden hoşlanmamakla birlikte hâlinden şikâyet etmemektir. Sabrın ötesinde rıza vardır ki bu, sabrın üzerindeki bir makamdır. Onun da ötesinde belaya şükretmek vardır ki bu, rızanın da üzerinde bir makamdır. Çünkü acı çekip buna rıza göstererek sabretmek, acısı ve sevinci olmayan hususlarda da mümkün olur. Şükür ise ancak kişiyi sevindiren ve hoşa giden bir husustan dolayı yapılır.

Aynı şekilde, şükrün de dereceleri vardır ki biz en üsttekileri zikrettik. O derecelerin arasında daha altta yer alanlar da vardır. Örneğin, kulun yüce Allah'ın ardı arkası kesilmeyen nimetlerine karşı hayâ duyması bir şükürdür. Yine kulun, kendisi onları hak etmediği hâlde bütün nimetlerin Allah tarafından bahşedildiğini itiraf etmesi de bir şükürdür. Ayrıca şükrün Allah'ın nimetlerinden biri ve O'nun mevhibesi olduğunu bilmek de şükürdür. Nimetler karşısında güzelce tevazu göstermek ve kendini hor görmek de bir şükürdür. Aynı şekilde, vasıta ve aracılara şükretmek de şükürdür. Çünkü Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a şükretmez.*"[189]

Nimet verenin huzurunda O'na itirazda bulunmamak ve edepli olmak da bir şükürdür. Her türlü nimeti güzel bir şekilde kabullenip en küçüğünü dahi

büyük görmek bir şükürdür. Şükür ve sabır adı altında yer alan amelleri ve hâlleri saymak mümkün değildir. Bunlar farklı derecelerden oluşurlar. Genel bir ifade kullanarak özeli kastetme yolu haricinde şükür ve sabrın birinin diğerinden üstün olduğunu söyleyerek sözü özetlemek nasıl mümkün olabilir?

Seleften birisi şöyle anlatıyor: "Yolculuklarımdan birinde oldukça yaşlı bir ihtiyar gördüm ve hâlini sordum. Bana dedi ki: Ben gençken amcamın kızına âşık olmuştum. O da bana âşıktı ve evlendik. Zifaf gecesi ona dedim ki gel bu geceyi, bizi bir araya getiren yüce Allah'a şükretmek için ihya edelim. O geceyi namaz kılarak geçirdik ve hiçbirimiz diğeriyle ilgilenemedi. Ertesi gece yine birbirimize aynı şeyi söyledik ve bütün geceyi namaz kılarak geçirdik. Yetmiş veya seksen seneden beri her gece aynı hâli yaşıyoruz, öyle değil mi ey kadın? Oradaki kadın dedi ki, ihtiyarın söylediği doğru!"

Allah onları bir araya getirmemiş olsaydı ve onlar ayrılık belasına sabretmiş olsalardı hâlleri nasıl olurdu bir bak! Bu durumda ayrılığa sabretmeyi, vuslata şükretmekle karşılaştır. Göreceksin ki vuslata şükretmek daha üstün bir hâldir. O hâlde daha önce söylediğimiz gibi ayrıntılara girip özele inmedikçe üstün amellerin hakikatlerini anlamak mümkün değildir. Allah en iyisini bilir.

---

[180]. Ahmed, 775; İbni Mâce, 2604; Tirmizî, 2626; Bezzâr, 482.

[181]. Ahmed, 71.

[182]. Müslim, 2574.

[183]. Ahmed, 12049; Müslim, 2688; Tirmizî, 3487; İbni Hibbân, 936, 941.

[184]. Ahmed, 1783; Tirmizî, 3514; Ebû Ya'lâ, 6696.

[185]. Tirmizî, 3512; İbni Mâce, 3848; Ahmed, 12291.

[186]. Buhârî, 5987; Müslim, 2707.

[187]. Tam adı Sümnûn b. Hamze Ebu'l-Huseyn el-Bağdâdî olup Seriyy es-Sekatî'nin takipçilerindendi.

[188]. Nilüfer bitkisi suyun çok olduğu göllerde ve nehirlerde yetişir. Nilüferden elde edilen şurup rutubet verici ve sakinleştirici olup öksürüğe, zatülcenbe ve baş ağrısına iyi gelir.

[189]. Tirmizî, 1954.

ÜMİT VE KORKU KİTABI

Hikmet sahibi yaratıcı, asil ve cömert, men edici ve hilim sahibi cezalandırıcı olan Allah'a hamd olsun. O, insanoğlunu birbiriyle uyumlu şeylerden yarattı ve insan eksiksiz olarak ortaya çıktı. Sonra içlerinden sağlıklı ve hasta olanlar uyanık olsunlar diye insanoğlunu korkuttu. Sonra onu, sanki dokunulmaz kutsal bir mekândaymışçasına ümit bölgelerinde gizleyip barındırdı. Muradı düzeltmek olduğu hâlde onun kalbini bu iki hâl arasında çevirip durdu: "*Biliniz ki Allah'ın cezalandırması çetindir ve yine Allah'ın bağışlaması ve esirgemesi sınırsızdır*." (Mâide, 5/98)

Bunları anlattığı ve öğrettiği için O'na hamd ederim. Bol ve geniş nimetleri için O'na şükrederim. Sağlam delile dayanan bir ikrarla O'nun tek olduğunu ikrar ederim. O'nun en şerefli ayrılıp giden ve en hayırlı ikamet eden elçisi Hz. Muhammed'e, onun ashâbına, eşlerine ve görkemli haşir gününe kadar gelecek takipçilerine salât ederim: "*O gün, Allah'a selim bir kalple gelenler dışında ne mal fayda verir ne de evlât!*" (Şuarâ, 26/88, 89)

Kuşkusuz, ümit ve korku iki kanat olup mukarreb (Allah'a yakın) olanlar onlar sayesinde her çeşit övülmüş makama doğru uçarlar. Yine, ümit ve korku iki binek olup âhiret yollarında bulunan aşılması güç engeller onlar sayesinde geçilir. Ümit, Rahmân'a yakın olmaya ve korku, cehennem ateşinden uzak durmaya sebep olur. O hâlde ümit ve korkunun hakikatlerini ve üstünlüklerini, bir de zıt gibi görünen durumlarda nasıl uzlaştırılacaklarını açıklamak gerekir. Bütün bunları iki kısma ayırdığımız bir bölümde derleyip anlatacağız. Birinci kısım ümit ve ikinci kısım korku hakkında olacaktır.

Birinci kısımda şu başlıklar bulunmaktadır: Ümidin hakikati, ümidin fazileti, ümidin ilacı, ümidin elde edilme yolu.

ÜMİT

ÜMİDİN HAKİKATİ

Bil ki ümit, saliklerin makamları ve taliplerin hâlleri cümlesindendir. Bir vasıf, sebat bulup pekiştiği zaman ona “makam” derler. Fakat söz konusu vasıf arızî olup hızla kaybolmaya yatkınsa “hâl” adını alır. Tıpkı sarı rengin altın sarısı gibi sabit sarı, korkan kişinin yüzünün aldığı renk gibi hızla kaybolan sarı ve bu ikisi arasında yer alan hastalıktan kaynaklanan sarı olmak üzere üçe ayrılması gibi… Kalbin sıfatları da aynı şekilde bu kısımlara ayrılır. Kalbin sabit olmayan sıfatlarına “hâl” denilir. Çünkü bunlar kalbi atlatıp orada durmazlar. Kalbin her vasfında bu durum geçerlidir.

Bizim burada anlatmak istediğimiz şey ümidin hakikatidir. Ümit; bilgi, hâl ve amelden oluşur. Bilgi, hâli doğuran sebeptir. Hâl ise ameli gerektirir. Böylece ümit bu üç şeyin birleşmesinden oluşan hâlin ismi olmaktadır. Şöyle ki, başına gelen her hoşlanmadığın ve hoşlandığın şey ya şimdiki anda veya geçmiş zamanda var olan veya gelecekte beklenen olmak üzere üç kısma ayrılır. Geçmişte var olan bir şey aklına geldiği zaman buna “hatırlama” adı verilir. Kalbine gelen şey şimdiki anda mevcutsa ona “bulma veya tatma ve idrak” adı verilir. Bu hâlin “bulma/vecd” olarak nitelendirilmesinin sebebi, onun nefsinde bulup hissettiğin bir hâl olmasıdır. Aklına gelen şey gelecekte var olacak bir şeyse ve bu husus kalbine galip gelmişse “beklenti ve umut” adını alır. Beklenen hoşa gitmeyen bir şeyse kalpte bir acı hissinin doğmasına yol açar ki buna “korku ve endişe” adı verilir.

Söz konusu şey hoşa giden ve istenen bir şeyse onu beklemekten, kalbin ona bağlanmasından ve akla gelmesinden dolayı kalpte bir zevk hissi ve rahatlama oluşur ki buna “ümit” denilir. Buna göre ümit, hoşlanmış olduğu şeyin beklentisi içinde olan kalbin rahatlamasıdır. Ancak umut edilen hoşlanılan şeyin bir sebebi olması gerekir. Kalbin beklentisi, umut ettiği şeyin sebeplerinin çoğunun hâsıl olmasına dayanıyorsa buna ümit adının verilmesi doğrudur. Eğer söz konusu beklenti, umut edilen şeyin sebeplerinin tükenmesi ve birbirine karışması hâlinde bile devam ediyorsa bu hâle ümit yerine aldanma ve ahmaklık denilmesi daha doğrudur. Eğer söz konusu sebeplerin ne varlığı ne de yokluğu bilinmiyorsa bu beklentiye

temenni demek daha uygun olur. Çünkü bu, sebepsiz yere gelişen bir beklentidir.

Her hâlükârda ümit ve korku nitelemesi ancak hakkında tereddüt edilen durumlar için kullanılır. Fakat hakkında kesin bilgi olan durumlar için asla kullanılmaz. Çünkü güneşin doğmasına yakın bir vakitte "Güneşin doğmasını ümit ediyorum." ve batmasına yakın vakitte "Güneşin batacağını ümit ediyorum." denilmez. Çünkü bunlar kesin bilgiyle sabittir. Tam aksine "Yağmurun yağmasını ümit ediyorum ve kesilmesinden korkuyorum." denilir.

Kalp erbabı, dünyanın âhiretin tarlası olduğunu bilirler. Kalp toprağa, iman ise o toprağa ekilen bitkiye benzer. Taat ve ibadetler ise toprağı sürmek, yabancı otlardan temizlemek ve kanaletler yardımıyla orayı sulamak yerine geçer. Dünyaya tutkun ve ona dalmış olan kalp, ekilen tohumların büyümediği tuzlu ve çorak toprak gibidir. Kıyamet günü ise hasat günüdür. Herkes ancak ektiği şeyi hasat eder. İman tohumunu ekmeyen kişinin hiçbir ekini bitmez. Nasıl ki tuzlu ve çorak toprağa ekilen tohum büyümezse kalbin pis ve kötü huylu olması hâlinde imanın pek faydası olmaz.

O hâlde kulun bağışlanacağına dair ümidinin ekin sahibinin ümidiyle kıyaslanması gerekir. Ekime elverişli bir toprak arayıp bularak bozulmamış ve küflenmemiş kaliteli tohumları oraya eken, ihtiyaç duyduğu anda sulayan, topraktaki dikenleri, yabanî otları ve tohumların büyümesine engel olan veya onları çürüten her şeyi temizleyen, sonra ekin büyüyüp olgunlaşıncaya kadar oturup yüce Allah'ın onu ifsat edecek yıldırımlardan ve âfetlerden korumasını bekleyen kişinin beklentisine ümit denilir. Elindeki tohumları sert, çorak ve suyun ulaşamayacağı yüksekçe bir toprağa eken, tohumların ne hâlde olduğuyla ilgilenmeyen, sonra da hasadı bekleyen kişinin beklentisine ümit değil, ahmaklık ve aldanma denilir. Tohumları ekime elverişli bir toprağa ekmekle birlikte arazide su yoksa ve yağmurun yağmasını beklerse böyle birisinin beklentisine de ümit değil, temenni denilir.

O hâlde "ümit" nitelemesi ancak bütün dâhilî sebepleri kulun kendi tercihi altında hazırlanmış olan hoşlanılan bir şeyi beklemek hakkında doğru olur. Geriye ise sadece kulun tercihi kapsamına girmeyen bir şey kalmaktadır ki o da ekine zarar veren ve onları ifsat eden şeylere engel olmak suretiyle gerçekleşen yüce Allah'ın fazlıdır.

Kul, iman tohumunu ekip taat suyuyla sular, kalbini kötü huylar dikeninden temizler, sonra da yüce Allah'tan ölünceye kadar kendisini bu hâlde sabit kılmasını ve bağışlanmasına medar olacak güzel akıbeti bahşetmesini beklerse, onun bu beklentisi gerçek ve kendi başına övgüye değer bir ümit olur. Böyle bir ümit o kulu, ölünceye kadar bağışlanmasına vesile olacak hususları tamamlamada imanının gereğini yapmaya ve taatlere devam etmeye sevk eder. Kul, iman tohumunu taat suyuyla sulamayı keserse veya kalbini kötü huylarla dolu olarak bırakıp dünya zevklerini elde etmeye dalar, sonra da bağışlanma dilerse bu tam bir ahmaklık ve aldanma olur. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Onların ardından da şu değersiz dünya malını alıp 'Nasıl olsa bağışlanacağız.' diyerek Kitab'a vâris olan birtakım kötü kimseler geldi.*" (A'râf, 7/169); "*Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler.*" (Meryem, 19/59) Yine, yüce Allah şöyle diyen kişiyi de kınamaktadır: "*Rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki orada bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum.*" (Kehf, 18/36)

(…) Şeddâd b. Evs radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Zeki olan, nefsini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz olan ise nefsinin arzusuna uyup yüce Allah hakkında birtakım temennilerde bulunandır.*"[190]

O hâlde taatler konusunda gayret edip masiyetlerden kaçınan kul yüce Allah'ın fazlından nimetin tamamlanmasını istemeye lâyıktır. Nimetin tamamlanması ise ancak cennete girmektir. İsyankâra gelince, tövbe edip bütün taksir ve kusurlarını telâfi ederse tövbesinin kabul edileceğine dair ümit duymaya lâyık olur.

Tövbeden önceki duruma gelince, isyankâr kul masiyeti kerhen işlemişse, kötülük yapmak hoşuna gitmiyor, iyilik yapmak onu sevindiriyor, bu hâlinden dolayı nefsini azarlayıp kınıyor ve tövbe etmeyi arzuluyorsa bu da tövbeye götürebilecek sebep yerine geçer. Gerçek ümit ancak sebeplerin kesinleşmesinden sonradır. Bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki iman edenler, hicret edip Allah yolunda cihat edenler var ya, işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar.*" (Bakara, 2/218)

Âyet, sadece anlatılanları yapanların Allah'ın rahmetini ümit etmeye hakları olduğu anlamına gelmektedir. Ancak ümidin mevcudiyeti sadece buna mahsus değildir. Çünkü başkaları da bunu ümit edebilirler. Fakat yüce Allah'ın hoşlanmadığı işlere dalanlar, bundan dolayı nefislerini

kınamayanlar, tövbe etmeye ve yaptıklarından dönmeye azmetmeyenlerin bağışlanma ümitleri ahmaklıktır. Tıpkı çorak bir toprağa tohum ekip onu sulamaya ve bakımını yapmaya azmetmeyen kişinin ümidi gibi…

Ma'rûfü'l-Kerhî bu hususta şöyle söylemiştir: "İtaat etmediğin kişiden merhamet umman tam bir yenilgi ve ahmaklıktır!"

Yahyâ b. Muâz da şöyle demiştir: "Aldanmanın en büyüğü, pişman olmadığı hâlde affedileceği ümidiyle günah işlemeye devam etmek, taat etmeksizin yüce Allah'a yakın olmayı beklemek, cehennem tohumlarını ekip cennet ekinini biçmeyi beklemek, masiyet işleyip itaatkârların gireceği cenneti istemek, sınırı aştığı hâlde yüce Allah'tan birtakım temennilerde bulunmaktır."

Ümidin hakikatini ve nerede beklenmesi gerektiğini öğrendiğin zaman onun pek çok sebebin cereyan etmesiyle bilgiden kaynaklanan bir hâl olduğunu anlarsın. Bu hal ise imkâna göre diğer sebepleri sağlamaya gayret etme neticesini doğurur. Çünkü tohumu güzel, toprağı verimli ve suyu bol olanın ümidi doğrudur. Bu kimsenin doğru yolda olan ümidi onu toprağa bakmaya ve hasat mevsimine kadar ekine zarar verecek her şeyden onu arındırmaya yöneltir. Çünkü ümidin zıddı yeistir. Yeis ise kişinin toprağın bakımını yapmasına engel olur. Toprağın çorak ve suyun kıt olduğunu, bundan dolayı da ekeceği tohumların bitmeyeceğini bilen kişi toprağa bakmayı bırakır.

Ümit, övülmüş bir sıfattır, çünkü kişiyi iş yapmaya sevk eder. Yeis ise kınanmıştır, çünkü kişiyi iş yapmaktan alıkoyar. Korku, ümidin zıddı olmayıp tam aksine, ileride değineceğimiz gibi onun yoldaşıdır. Hatta rağbet yolunda kişiyi amele teşvik edici bir unsurdur.

Öyleyse ümit hâli, ameller vasıtasıyla uzun bir mücahedeye ve hâller ne şekilde değişirse değişsin taatlere devam etmeye neden olur. Ümidin etkilerinden biri de sürekli olarak Allah'a yönelmekten zevk almak, O'nunla söyleşmeyi nimet saymak ve ona yaltaklanmakla sakinleşip yatışmaktır. Çünkü bu hâllerin, hükümdarlardan veya şahıslardan birini görmeyi ümit eden herkesin üzerinde görülmesi gerekirken yüce Allah'ı ümit eden kişide görülmemesi nasıl düşünülebilir? Bu hâl ortaya çıkmıyorsa kul, ümit makamından mahrum olduğunu, aldanma ve temenniye battığını anlasın!

Buraya kadar ümit hâlini, ümidin hangi bilgileri doğurduğunu ve bu bilgilerden hangi amellerin meydana geldiğini açıkladık. Ümidin söz konusu amelleri meydana getirdiğini gösteren delillerden biri de şu hadistir:

“*Adamın biri Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme yüce Allah’ın istediği ve istemediği kişi hakkındaki alâmetinin ne olduğunu sorunca buyurur ki, nasıl sabahladın? Adam der ki; iyilik yapmayı ve iyilik yapanları seven, bir iyilik yapma imkânım varsa hemen onu yapmaya koşan ve sevabını alacağından emin olan, bir iyilik yapma fırsatını kaçırdığımda buna üzülüp hasretini çeken birisi olarak sabahladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle der: Bunlar, yüce Allah’ın istediği kişideki alâmetidir. Seni başka bir alâmet için istemiş olsaydı ona hazırlar, sonra da o alâmetin hangi vadisinde helâk olduğuna aldırmazdı.*”

Bunlar iyilik ve kötülüğün alâmetinin açıklamasıydı. Kim bu alâmetleri taşımadığı hâlde iyilik için istenmiş olmayı ümit ediyorsa aldanmış demektir.

ÜMİDİN FAZİLETİ VE ÜMİTLİ OLMAYA TEŞVİK

Bil ki ümit duyarak yapılan amel, korkuyla yapılan amelden daha yüksek mertebededir. Çünkü yüce Allah’a en yakın olan kul, O’nu en çok seven kuldur. Sevgi ise ümide galiptir. Bundan dolayı aslen yeis duymak haram kılınmıştır.

Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah şöyle buyurdu: Ben kulumun bana beslediği zan üzereyim.*”[191]

Müslim’in Câbir radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: “*Sakın hiçbiriniz yüce Allah hakkında güzel zan besleyerek ölmekten başka bir şekilde ölmesin!*”[192]

Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem can çekişmekte olan bir adamın yanına gelir ve kendisini nasıl hissettiğini sorar. Adam günahlarından korktuğunu ve Rabbinin rahmetini umduğunu söyleyice Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: “*Bu iki şey böyle bir anda kulun kalbinde bir arada bulunduğu sürece Allah ona umduğu şeyi verir ve korktuğu şeyden emin kılar.*”[193]

Yüce Allah, Dâvûd aleyhisselâma şöyle vahyeder: “*Beni sev, beni sevenleri sev ve beni yarattıklarıma sevdir.*” Bunun üzerine Dâvûd aleyhisselâm der ki ey Rabbim, seni yarattıklarına nasıl sevdirebilirim? Yüce Allah şöyle buyurur: “*Beni güzel ve hoş bir şekilde an. Benim nimetlerimi ve ihsanlarımı anlat.*”[194]

(…) Enes radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*İki adam cehennemden çıkarılır ve Rablerinin huzuruna getirilir. Sonra her ikisinin cehenneme atılması emredilir. Birisi dönüp der ki ey Rabbim, beni cehennemden çıkardığında yeniden oraya göndermeyeceğini ümit ediyordum. Bunun üzerine Allah onu cehennemden kurtarır.*”[195]

(…) Mücâhid hazretleri şöyle söylemiştir: “Kıyamet günü kulun cehenneme atılması emredilince der ki, benim zannım bu değildi! Allah buyurur ki, zannın neydi? Kul der ki, bağışlanmak. Allah buyurur ki, bırakın gitsin!”

ÜMİDİN İLACI, ÜMİT HÂLİNİN MEYDANA GELMESİNE VE GALİP OLMASINA SEBEP OLAN ŞEYLER

Bil ki, bu ilaca iki adamın ihtiyacı olur. Onlardan birisi yeis hâline yenik düşüp ibadeti bırakan kimsedir. Diğeri ise korku hâline yenik düşüp ibadete devam etmekte aşırı giderek kendisine ve ailesine zarar veren kimsedir. Bu iki kişi de orta yoldan sapmış, ifrat ve tefrit uçlarına gitmişlerdir. Bundan dolayı da kendilerini orta yola geri döndürecek bir ilaca ihtiyaçları vardır.

İbadetten yüz çevirip günah işlemeye ısrarla devam eden âsi, aldanmış ve Allah’ın kendisine nasıl davranacağı hakkında birtakım güzel temenni ve kuruntular besleyen kişiye gelince, ümit ilaçları onun hakkında ölümcül zehirlere dönüşür ve bürudetin etkisi altında bulunanlar için bir şifa olan ancak hararetin etkisi altındakileri öldüren bal hâline gelir. Hatta aldanmış kimseler için korku ilaçları ve korkuyu kamçılayan şeylerden başkası kullanılmaz.

İşte bu yüzden, insanlara vaaz ve öğüt veren kişi sakin ve müşfik olup hastalıkların yerlerini belirlemeye çalışmalı ve her hastalığı zıddıyla tedavi ederek onu daha da azdıracak şeylerden sakınmalıdır. Çünkü yapılması istenen şey, bütün sıfatlarda ve huylarda orta yolun bulunmasıdır. İşlerin en hayırlısı orta yollu olanlardır. Ortadan iki uçtan birine doğru bir kayma olursa, kişiyi ortadan daha da uzaklaştıracak değil, ortaya çekecek şekilde tedavi edilmesi gerekir.

Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki bu devirde halka ümit aşılayan vasıtaların kullanılması doğru değildir. Tam aksine, korkutmada mübalağa yapılması gerekir. Çünkü halka ümit verecek şeyleri söylemek onları bütünüyle öldürür. Vaiz, âsilere ancak hasta olanlarını ıslah etmek için, kalpleri kendisine meylettirmek maksadıyla ümit verici şeyler söyleyebilir. Hz. Ali

radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Gerçek âlim, insanların Allah’ın rahmetinden ümit kesmelerine ve Allah’ın mekri hususunda güven duymalarına sebep olmayan kimsedir.”

Biz burada yeis içinde olanlar veya korku hâline yenik düşenler hakkında kullanılması için ümide sebep olan şeyleri zikredeceğiz. Maharetli olan âlim ilacı nerede kullanacağını bilir.

Ümit hâli şu iki şeyle kişiye galip olur: İbret almak ve âyetleri, hadisleri ve sahâbe sözlerini incelemek.

İbret almaya gelince, kişi daha önce Şükür kitabında zikretmiş olduğumuz bütün nimet çeşitlerini inceden inceye düşünmelidir. Yüce Allah’ın dünyada kullarına bahşettiği nimetleri ve insan fıtratını yaratırken gözetmiş olduğu hayret uyandıran hikmetleri öğrenmelidir. Yüce Allah insana dünyada varlığını devam ettirmesi için gerekli olan gıda aletleri gibi, ihtiyaç duyduğu parmaklar ve tırnaklar gibi, güzel görünmesini sağlayan ve yokluğu hâlinde ona zararı olmayıp sadece güzel görünmesine leke gelecek kaşların kavisli, dudakların kırmızı olması ve benzeri her çeşit nimeti vermiştir. Görüldüğü gibi ilâhî lütuf bu sayılanlar gibi ince hususlarda bile kullarında hiçbir eksik bırakmamış ve daha güzel görünme konusunda onlara her şeyi bahşetmiştir. Bu durumda nasıl olur da Allah onları ebedî helâke göndermeye razı olabilir! Dünyada onlara lütuf ve ihsanını bahşeden Allah elbette âhirette de bahşeder. Çünkü her iki yurdun işlerini yürüten O’dur. Bu, ümitli olmanın sebeplerini güçlendiren bir hususdur.

Şeriatın dünya maslahatları konusundaki hikmetine ve hükümlerine bakmak da ibret almaktır. Hatta âlimlerden birisi borç âyetini (Bakara, 2/282) ümit sebeplerinin en kuvvetli olanlarından biri olarak görmüştür. Ona, bu âyette ümidi gerektirecek ne var, diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Dünyanın tümü az bir geçimliktir. İnsanın dünyadaki rızkı da pek azdır. Borç ise insanın rızkının çok az bir kısmıdır. Durum böyle olduğu hâlde yüce Allah’ın, verdiği borcu korumada kuluna ihtiyat yolunu göstermek için borç hakkında en uzun âyeti nasıl indirdiğine bak! Bu durumda nasıl olur da yüce Allah, yerine geçecek hiçbir bedel bulunmayan kulun dinini koruyup muhafaza etmez!”

Ümit hakkında varit olan âyetleri, hadisleri ve sahâbe sözlerini incelemeye gelince, bu hususdaki veriler pek çoktur. Yüce Allah ümitli olmak hakkında şöyle buyurmaktadır: “*De ki, ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar*.” (Zümer, 39/53); “*Melekler Rablerine hamd*

ederek O'nu tesbih ediyorlar ve yerdekiler için bağışlanma diliyorlar." (Şûrâ, 42/5)

Yüce Allah, cehennemi düşmanları için hazırladığını ve dostlarını onunla korkuttuğunu şöyle haber vermektedir: "*Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında da tabakalar vardır. İşte, Allah kullarını bununla korkutuyor.*" (Zümer, 39/16); "*Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının.*" (Âl-i İmrân, 3/131); "*Alev alev yanan bir ateşle sizi uyardım. O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren kötüler girer.*" (Leyl, 92/14-16); "*Doğrusu, insanlar kötülük ettikleri hâlde Rabbin onları bağışlayıcıdır.*" (Ra'd, 13/6)

Ümit hakkında varit olan hadislere gelince, (…) Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anh, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*İblis, Rabbine şöyle demişti: İzzetine ve celâline yemin ederim ki canları çıkıncaya kadar insanoğlunu saptırmaya devam edeceğim! Bunun üzerine Allah ona şöyle buyurmuştu: İzzetime ve celâlime yemin olsun ki onlar benden bağışlanma diledikleri sürece onları bağışlamaya devam edeceğim*!"[196]

İmam Ahmed'in, Abdürrezzâk - Ma'mer - Ca'fer el-Cezerî - Yezîd b. Esamm yoluyla Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Canımı elinde tutana yemin ederim ki günah işlememiş olsaydınız elbette yüce Allah sizi götürür ve günah işleyen bir topluluk getirirdi. Sonra da onlar Allah'tan bağışlanma dilerler, O da onları bağışlardı.*"[197]

Buhârî ve Müslim'in Hz. Âişe radıyallâhu anhâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Elinizden geldiğince orta yolu tutup güzel işler yapın ve sevinin. Yapmış olduğu amel hiçbirinizi asla cennete sokmaz. Dediler ki, seni de mi ey Allah'ın elçisi? Şöyle buyurdu: Yüce Allah'ın kendi katından bir ihsanla beni koruyup himaye etmesi olmasa beni de amelim cennete sokmaz!*"

Buhârî ve Müslim'in, Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah kıyamet gününde şöyle buyurur: Ey Âdem, kalk ve cehennem grubunu gönder. Âdem der ki emret, buyur, bütün iyilikler senin elindedir. Ey Rabbim, cehennem grubu nedir? Allah şöyle buyurur: 'Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu!'* İşte o anda yeni doğmuş çocuk çabucak ihtiyarlar ve her hamile yavrusunu düşürür. İnsanları sarhoş olmuş görürsün, onlar sarhoş değillerdir ancak Allah'ın azabı şiddetlidir! Bu

durum insanlara çok ağır gelir ve yüzlerinin rengi değişerek derler ki ey Allah'ın elçisi, hangimiz o bin kişiden kurtulan biri olabiliriz? Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: *'Ye'cûc ve Me'cûc'den dokuz yüz doksan dokuz kişi, sizden bir kişi!'* İnsanlar bunu duyunca tekbir getirirler. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: *'Vallahi ben sizin cennet ehlinin dörtte birini oluşturacağınızı umuyorum, vallahi ben sizin cennet ehlinin üçte birini oluşturacağınızı umuyorum, vallahi ben sizin cennet ehlinin yarısını oluşturacağınızı umuyorum!' Bunun üzerine insanlar yeniden tekbir getirince Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şunları söyler: Bugün sizlerin insanlar içindeki sayısı, kara öküzün kılları arasındaki bir tek beyaz kıl* (veya beyaz öküzün kılları arasındaki bir tek siyah kıl) *kadardır."*[198]

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin önce insanları korkutup endişeye sevk ettikten sonra onları nasıl rahatlattığına bir bak! Kalpler arzuya ve içgüdüye kanıp güvendiğinde onları endişeye düşürmek, endişe ve tedirginliği arttığında ise işin itidal bulması için sakinleştirmek gerekir.

İbni Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Muhakkak ki yüce Allah kıyamet gününde hiçbir insanın gönlüne düşmeyecek şekilde insanları bağışlayacaktır."

Anlatıldığına göre bir Mecusî, Hz. İbrâhim aleyhisselâmdan kendisini konuk etmesini isteyince bunu kabul etmez ve der ki, Müslüman olursan seni konuk ederim. Bunun üzerine yüce Allah ona şu vahyi indirir: "Ey İbrâhim, inkârcılığına rağmen yetmiş seneden beri ben onu doyuruyorum." Bunun üzerine Hz. İbrâhim aleyhisselâm hemen adamın arkasından koşup yetişerek geri çevirir ve durumu ona anlatır. Adam yüce Allah'ın kendisine yaptığı bu iyiliğe şaşırır ve Müslüman olur.

Buraya kadar anlattıklarımız ümit ruhunun korkanların ve yeise düşenlerin kalplerine girmesini sağlayan sebeplerdi. Aldanmış olan ahmaklara gelince, onların bu anlattıklarımızın hiç birini duymamaları gerekir. Tam aksine, onların az sonra zikredeceğimiz korku sebeplerini duymaları gerekir. Çünkü insanların çoğu ancak korku sayesinde kendisine çekidüzen verir. Tıpkı sadece sopayla hâlini düzelten âsi köle ve sert karakterli çocuk gibi…

[190]. Ahmed, 17123; Tirmizî, 2459; İbni Mâce, 4260; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, 171.

[191]. Ahmed, 16016; İbni Hibbân, 641; Taberânî, *Kebîr*, 22/209, *Evsat*, 403. Hadis, Vâsile b. Eska' radıyallâhu anh tarafından rivâyet edilmiş olup şu ziyadesi vardır: "…*O hâlde, zanneden dilediğini zannetsin.*"

[192]. Müslim, 2877.

[193]. Tirmizî, 983; İbni Ebi'd-Dünyâ, *Husnü'z-Zanni Billâh*, 31.

[194]. Irâkî bu sözü *el-Mugnî An Hamli'l-Esfâr Fî Tahrîci Mâ Fi'l-İhyâi Min Ahbâr* adlı kitabında nakletmiş olmasına rağmen kaynağını bulamadım. İsrâiliyattan olduğu anlaşılıyor.

[195]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *Husnü'z-Zanni Billâh*, 70.

[196]. Ahmed, 11244; Taberânî, *Evsat*, 8783.

[197]. Ahmed, 8082; Müslim, 11, 2749; Abdürrezzâk, *Musannef*, 20271; Taberânî, *Dua*, 1801; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 7102.

[198]. Buhârî, 3170; Müslim, 222.

KORKU

Bu kısımda; korkunun hakikati, korkunun dereceleri, korkulan şeylerin kısımları, korkunun fazileti, korku ve ümidin en faziletli olanı, korkunun ilacı, kötü sonun anlamı, peygamberlerden ve salihlerden korkanların hâllerine değineceğiz.

KORKUNUN HAKİKATİ

Bil ki korku, kalbin gelecekte başına gelecek olan hoşlanmadığı bir şeyin beklentisi içinde olması sebebiyle acı çekip yanmasından ibarettir. Bil ki korku hâli bilgi, hâl ve amelden oluşur.

Bilgiye gelince, hoşlanılmayan şeye yol açan sebeptir. Bu, bir hükümdara karşı suç işleyip sonra onun eline düşen ve örneğin onun kendisini öldürmesinden korkup affetmesini umut eden kişinin durumuna benzer. Ancak kalbinin korkudan dolayı duyduğu acı, öldürülmesine yol açacak sebepler, suçunun çirkinliği ve hükümdar katındaki etkisi, hükümdarın intikamcı biri olması veya çevresinde onu intikam almaya yöneltenlerin bulunması ve affedilmesi için aracılık yapacak birilerinin olmaması hakkındaki bilgisinin kuvvetine ve affedilmesini sağlayacak herhangi bir vesilesi ve iyiliği bulunup bulunmamasına göre değişir.

Bu sebeplerin varlığını bilmek, korkunun ve kalbin çektiği acının daha da artmasına neden olur. Söz konusu sebeplerin zayıflığı oranında da korku zayıflar. Bazen korku, korkan kimsenin işlemiş olduğu bir suçtan değil de korkutucu bir durumdan dolayı meydana gelir. Tıpkı yırtıcı bir hayvanın pençesine düşen adam gibi… Bu adam, yırtıcı hayvanın gücü ve parçalama isteğinden ibaret olan yırtıcılık vasfından korkar.

İnsanın, hoşlanmadığı bir şeyin sebeplerine dair bilgisi, kalbinin yanmasına ve acı duymasına yol açan nedendir. İşte bu yanma korkudur. Aynı şekilde, bazen yüce Allah’tan korkmak O’nu ve sıfatlarını tanımaktan, bütün âlemleri helâk etmiş olsa bile buna hiç aldırmayacağını ve hiç kimsenin O’na engel olamayacağını bilmekten kaynaklanır. Bazen de korku kulun çok fazla suç ve günah işlemesinden kaynaklanır. İnsanın nefsinin kusurlarını, yüce Allah’ın celâlini ve hiç kimseye muhtaç olmadığını ve yaptığı hiçbir şeyden sorumlu tutulamayacağını bilmesi oranında korkusu azalır veya çoğalır. İnsanların en korkanı, nefsini ve Rabbini en iyi tanıyanıdır. İşte bu yüzden Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle

buyurmuştur: “*Ben sizin Allah’ı en iyi tanıyanınız ve O’ndan en çok korkanınızım.*” Tam da bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Kulları içinde ancak âlimler Allah’tan korkar.*” (Fâtır, 35/28)

Bilgi ve tanıma mükemmel hâle geldiğinde korkuyu doğurur ve bu korkunun tesiri kalpten taşarak bütün uzuvlara ve sıfatlara yayılır. Bu korkunun beden üzerindeki tesiri sebebiyle kişi zayıflar, sapsarı olur, ağlar ve kendisinden geçip bayılır. Hatta bazen ödü (safra kesesi) patlar ve ölümüne sebep olur. Bazen korkunun tesiri beyne ulaşır ve kişinin aklını alır. Bazen de korku iyice pekişip ümitsizliğe ve yeise sebep olur.

Korkunun uzuvlar üzerindeki tesiri sebebiyle uzuvlar günah işlemekten el çeker, ihmal ettiklerini telâfi etmek ve geleceğe hazırlık yapmak üzere ibadet ve taatlere sarılır. İşte bu yüzden şöyle denilmiştir: “Korkan, ağlayıp gözlerinden yaşlar boşanan kimse değildir. Gerçek korkan gücü yettiği kadar günahları terk edendir.” Bir başkası ise şöyle söylemiştir: “Korkan kişi gayretini artırır.”

Korkunun sıfatlardaki etkisine gelince, korku içgüdüleri ve arzuları kontrol altına alıp zevkleri bulandırır. Böylece kul, eskiden hoşuna giden günahlardan artık hoşlanmaz olur, tıpkı yemeyi arzuladığı hâlde içinde zehir olduğunu bildiğinden dolayı kişinin önünde bulunan baldan hoşlanmaması gibi… Korku sebebiyle içgüdüler ve arzular yanıp kül olur, uzuvlar edep örtüsüne bürünür, kalp itaatkâr hâle gelip boyun eğer ve kibir, kin ve haset kalpten ayrılıp gider. Hatta kul korkusundan dolayı gam ve tasaya boğularak akıbetinin tehlikesini düşünmeye başlar. Bundan dolayı da başka şeylere vakit ayıramaz, tek işi murakabe, muhasebe, mücahede olur, nefeslerini ve anlarını başka işlerde harcamaktan sakınır. Aklına gelen her şeyde, attığı her adımda ve söylediği her sözde nefsini azarlayıp yerer. Bu durumdaki kul, çok zararlı bir yırtıcı hayvanın pususuna düşüp onun bir an gaflete düşmesiyle kurtulacağını veya kendisine hücum edip öldüreceğini bilemediğinden dolayı içinde bulunduğu acı durumdan başkasını düşünemeyen adama benzer.

Murakabe ve muhasebenin kuvveti korkunun kuvvetine göre değişir. Korkunun kuvveti ise yüce Allah’ın celâlini ve sıfatlarını, nefsinin kusurlarını ve ileride başına gelebilecek tehlikeleri ve korkunç hâlleri bilmenin kuvvetine göre azalır veya artar.

Korku derecelerinin en düşüğü, etkisi amellerde ortaya çıkan ve kişiyi haramlardan alıkoyan korkudur. Söz konusu korku haram olması mümkün olan bir şeyden kişiyi alıkoyarsa buna “vera” denilir. Buna bir de kendini

hizmete adamak ve hayatın fuzulî yanlarını bırakıp bununla yetinmek eklenirse buna “sıdk” denilir.

KORKUNUN DERECELERİ, KUVVET VE ZAYIFLIK YÖNÜNDEN FARKLILIKLARI

Bil ki, korku övülen bir hâldir. Bazen her övülen şeyin ne kadar kuvvetli ve çok olursa o kadar övgüye lâyık olduğu zannedilir. Oysa bu yanlıştır. Aksine korku, yüce Allah’ın kendisine yakınlık mertebesine ulaşmaları için kullarını ilme ve amele devam etmeye sevk eden kamçısıdır. Hayvan için en uygun olan hâl kamçıyı ondan eksik etmemektir. Ancak bu, dövmede aşırıya gitmenin övülen bir davranış olduğunu göstermez. Korkunun da aynı şekilde yetersizi, aşırısı ve mutedil olanı vardır. Övüleni, mutedil olan korkudur.

Yetersiz olan korku, kadınların duygusal hassasiyetine benzer. Bir âyet veya ürkütücü bir söz duyulduğunda akla gelir ve ağlamaya yol açar. Fakat buna sebep olan şey duyulardan kaybolduğunda kalp yine gaflet hâline döner. Bu yetersiz, kârı az ve yararı zayıf olan bir korkudur. Bu tür korku, güçlü bir hayvana vurulan ancak onu rahatsız edip istenen şeyi yapmasına ve terbiye edilmesine yaramayan zayıf bir sopaya benzer. Arifler ve âlimler haricinde bütün insanların korkuları bu türdendir. Âlimlerden kastım şeklen ilim sahibi olanlar değildir. Çünkü onlar insanlar içinde korkudan en uzak olanlardır. Benim kastettiğim, yüce Allah’ı ve O’nun âyetlerini bilen âlimlerdir ki onlar pek nadir bulunurlar.

Korkunun aşırısı, iyice kuvvetlenip itidal sınırını aşarak kişiyi ümitsizliğe ve yeise sürükleyen korkudur. Bu tür korku da kınanmıştır, çünkü amele engel olur. Korkunun amacı, kamçıyla amaçlanan şeyin aynısıdır ki kişiyi amele sevk etmektir. Bu tür korku bazen insanı hastalığa, aklını kaybetmeye ve hatta ölüme sürükler. Bu, çocuğu öldürecek şekilde dövmeye ve hayvanı hasta edecek, öldürecek veya bir uzvunu kıracak şekilde kamçılamaya benzer. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ümide sebep olacak şeyleri zikretmesinin sebebi, aşırı korkunun sadmesini tedavi etmektir. Bir işi gerçekleştirmeye vesile olması arzulanan şeyin övüleni, o işi gerçekleştirendir. Söz konusu işi gerçekleştirmede yetersiz kalan veya haddi aşan kınanmıştır.

Korkunun faydası; uyanık olmak, vera, takva, mücahede, fikir, zikir, ibadet etmek ve kişiyi yüce Allah’a ulaştıran diğer vasıtalardır. Bütün bunlar ise beden sağlığı ve akıl selametiyle birlikte hayat sahibi ve diri

olmayı gerektirir. Korku, bunlardan herhangi birini zedeleyecek olursa kınanır.

“Korkudan ölen kişi hakkında ne dersin?” diye sorulursa cevaben şöyle deriz:

Korkudan ölen kişi, bu hâlde ölmesiyle birlikte korkusu olmadan ölmüş olması hâlinde elde edemeyeceği bir mertebeyi elde eder. Ancak hayatta kalıp da marifet ve muamele derecelerinde yükselmiş olsaydı daha iyi olurdu. Çünkü saadetlerin en üstünü Allah’a ibadet ve taat içerisinde geçen uzun ömürdür. Hayatı sona erdiren, aklı çalışmaz hâle getiren veya sağlığı bozan her şey ziyandan ve eksiklikten ibarettir.

Korkunun en üst derecesi, sağlık ve akıl selametinin eşlik ettiği ve kalbi sadece Allah ile meşgul eden korkudur. Korku, sağlığı ve aklı etkilerse tedavi edilmesi gereken bir hastalığa dönüşmüş demektir. Sehl b. Abdullah aç kalmakta ısrar eden müritlere şöyle derdi: “Aklınızı muhafaza edin. Çünkü yüce Allah’ın aklı eksik olan hiçbir velisi yoktur.”

KORKULAN ŞEYLERE GÖRE KORKUNUN KISIMLARI

Bil ki, korku ancak hoşa gitmeyen bir şeyin beklentisi içinde olmakla gerçekleşir. Hoşa gitmeyen şey ise ya ateş gibi bizatihi hoşa gitmez veya günahların azaba yol açması gibi hoşa gitmeyen bir şeye yol açtığı için. Korkan herkesin kendi kendine hoşuna gitmeyen bir şeyi aklına getirmesi ve onun beklentisi içinde olması gerekir ki onu hissetmesi sebebiyle kalbi yanabilsin.

Korkanların makamları, kalplerine hâkim olan hoşa gitmeyen şeylere göre farklılık arz eder. Kimisinin kalbine; tövbe etmeden ölme, yaptığı tövbeyi bozma, yüce Allah’ın hakkını yerine getirmekten âciz kalma, kalp hassasiyetinin katılaşmaya dönüşmesi, istikametten ayrılma, nimetler sebebiyle ayartılıp kandırılma, ömrünün geriye kalan kısmında başına ne geleceğini bilememe, O’ndan gafil olduğu bir sırada yüce Allah’ın gönlüne muttali olması veya kötü son korkusu gibi, bizatihi kendisinden değil de başka bir kötü duruma yol açtığı için hoşa gitmeyen şeyler hâkim olur. Takva sahiplerinin kalbine galip olan korku, kötü son korkusudur. Çünkü son, öncenin şubesidir. Önceki kazaya dönüp bakmak, ondan zuhur edene bakmaktan daha uygundur.

(…) Abdullah b. Amr radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: “*Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem elinde iki kitap bulunduğu hâlde karşımıza çıkarak şöyle buyurdu: Bunların ne kitabı olduğunu biliyor*

musunuz? Dedik ki hayır, bilmiyoruz. Bunun üzerine sağ elinde tuttuğu kitap hakkında şöyle buyurdu: Bu, âlemlerin Rabbi Tebâreke ve Teâlâ tarafından gönderilen ve içerisinde cennetliklerin isimleri, babalarının ve kabilelerinin isimleri bulunan kitaptır ve bunlara asla ne bir ekleme yapılır ne de eksiltilir. Sonra sol elinde bulunan kitap hakkında şöyle buyurdu: Bu, içerisinde kendi isimleri, babalarının ve kabilelerinin isimleri bulunan cehennemliklerin kitabıdır ve bunlara asla ne bir ekleme yapılır, ne de eksiltilir.”[199]

Bil ki, hâllerini zikretmiş olduğumuz korkanlar; günahından korkanlar ve celâli ve sıfatından dolayı yüce Allah’tan korkanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi salihlerin, ikincisi ise âlimlerin ve sıddîkların korkusudur. Âlimlerin ve sıddîkların korkusu, yüce Allah’ı tanımanın semeresidir. Çünkü yüce Allah’ı tanıyanlar, O’nun var olmasından önceye ait herhangi bir vesile olmaksızın Hz. Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemi yücelttiğini ve Ebû Cehil’i de var olmasından önceye ait herhangi bir suçu olmadan alçalttığını görürler. Bu durum, yüce Allah’ın sırf celâl sıfatından dolayı korkulmaya daha lâyık olduğunu gösterir. Çünkü O’na itaat eden, itaat iradesini ona musallat edip bu hususta kendisine kudret verdiği için Allah’a itaat etmiştir. İsyan eden de isyan iradesini ona musallat edip bu konuda ona kudret verdiği için isyan etmiştir. Öncekinin, itaat iradesinin kendisine musallat edilmesi suretiyle onurlandırılmasının zorlayıcı bir sebebi var mı? Diğerinin, isyan güdülerinin kendisine musallat edilmesi suretiyle aşağılanmasının zorlayıcı bir sebebi var mı? Bu durum nasıl kula havale edilebilir? Bu iş, ortada hiçbir vesile ve suç olmaksızın ezelî kaza ve kadere havale edildiğine göre, dilediği şekilde hüküm verenden korkmak basiret ve sağduyunun ta kendisidir.

Bu bahsettiğimiz mânânın ardında ifşası caiz olmayan kader sırrı bulunmaktadır. Yüce Allah’tan korkmayı anlatmak ancak şeriat izin vermemiş olsaydı asla söylemeye cüret edemeyeceğimiz bir örnekle mümkün olacaktır. Söz konusu örnek şu hadiste geçmektedir: “*Yüce Allah Dâvûd’a şöyle vahyetti: Ey Dâvûd, yırtıcı hayvanlardan korktuğun gibi benden kork.*”[200]

Bu örnek her ne kadar korkunun sebebi hakkında sana bilgi vermese de mânânın özünü sana anlatmaktadır. Mânânın özü şudur: Yırtıcı hayvandan, daha önce vermiş olduğu bir zarardan dolayı değil, sırf şiddetli saldırı gücünden dolayı korkulur. Yırtıcı hayvan yapacağını yapar ve buna hiç aldırmaz. Çünkü seni öldürmek onun kalbini incitmediği gibi, bundan acı

da duymaz. Sana ilişmeyip bıraksa sana duyduğu şefkatten dolayı bırakmaz. Aksine, sen onun gözünde diri veya ölü hâlinde dönüp bakılamayacak kadar değersizsin! Hatta senin gibi bin kişiyi öldürmekle bir karıncayı öldürmek ona göre birdir. Çünkü bu, onun yırtıcılığına bir halel getirmediği gibi, kudret ve satvet sıfatlarına da leke sürmez. En yüce örnek Allah'ındır! O şöyle buyurmuştur: "*Bunların cennette, şunların cehennemde olmasına hiç aldırış etmem!*"[201]

Korkanların ikinci tabakası ise ölüm sarhoşluğu ve sıkıntısı, Münker ve Nekir'in sorgusu, kabir azabı, yüce Allah'ın huzurunda durma, hesabının münakaşa edilmesi, Sırat'tan geçme, cehennem ve oradaki ürkütücü hâller, cennetten mahrum kalma veya yüce Allah'ı görememe korkusu gibi hoşa gitmeyen şeyleri düşünüp korkanlardır. Bütün bunlar bizatihi hoşa gitmeyen ve insanı korkutan şeylerdir.

Bu korkuların en yüce mertebesi, yüce Allah'ı görememe korkusudur. Bu, ariflerin korkusudur. Bunun altında ise zahidlerin ve abidlerin korkusu vardır. Marifeti kemâle ermemiş, vuslatın zevkini alamamış, uzak düşme ve ayrılmanın acısını tatmamış olanlar ise beş duyuyla algılanan zevklerden başkasını bilmezler.

KORKUNUN FAZİLETİ VE KORKMAYA TEŞVİK

Bil ki, korkunun fazileti bazen düşünmek ve ibret almakla, bazen de âyetler ve hadisler yardımıyla bilinir. İbret almanın yolu, bir şeyin fazilet ve üstünlüğünün saadete ettiği yardım miktarınca olduğunu bilmektir. Saadet ise yüce Allah'a kavuşmak ve O'na yakın olmaktır. Bunu gerçekleştirmeye yardımcı olan her şey faziletlidir ve fazileti, yaptığı yardım miktarıncadır.

Yukarıda anlattıklarımızdan O'nun sevgisini tahsil edip dünyada aşinası olmadan yüce Allah'a yakın olunamayacağı anlaşılmış oldu. O'nu sevmek ise ancak yüce Allah'ı tanımakla sağlanır. O'nu tanımak da ancak devamlı düşünmekle olur. Allah'a aşina olmak ise ancak sevgiyle ve devamlı O'nu anmakla gerçekleşir. Kolayca Allah'ı anmak ve düşünmek ise ancak dünya sevgisini kalpten söküp atmakla sağlanır. Bu sevgiyi söküp atmak ancak dünya arzularını terk etmekle, bunları terk etmek ise ancak korkuyla mümkün olur. Korku, arzuları yakıp kül eden bir ateştir. Buna göre korkunun fazilet ve üstünlüğü yakıp kül ettiği arzular, engel olduğu günahlar ve teşvik ettiği ibadetler kadardır. Yüce Allah'a yakınlaşmaya vesile olan faziletli amellerden olan iffet, vera, takva ve mücahede onunla tahsil edildiği hâlde korku nasıl fazilet sahibi olmasın ki?

Âyetler ve hadisler yoluyla korkunun faziletini anlamaya gelince, buna yüce Allah'ın şu kavillerini örnek verebiliriz: "*Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet vardı.*" (A'râf, 7/154); "*Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbinden korkanlar içindir.*" (Beyyine, 98/8); "*Eğer iman etmiş iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.*" (Âl-i İmrân, 3/175); "*Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır.*" (Rahmân, 55/46); "*Korkan kimse öğütten yararlanacak.*" (A'lâ, 87/10)

İlmin faziletini gösteren her şey aynı zamanda korkunun da faziletini gösterir. Çünkü korku bilginin semeresidir. Buna göre korkuyu doğuran şeye bakan kişi bilgiyi bulur veya korkunun semeresine bakan kişi vera'ı ve takvayı görür. Bu sayılanların fazilet ve üstünlükleri ise açıktır.

(…) Abbâs b. Abdülmuttalib radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kulun bedeni Allah korkusundan ürperirse kurumuş ağacın yapraklarının düşmesi gibi günahları düşer.*"[202]

Ebû Kâhil radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kalbinde korku olan kişiye Allah asla gazap etmeyecek ve cehennem onun bir kirpiğini dahi yakmayacaktır.*"[203]

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: "*Yüce Allah şöyle buyurdu: İzzetime yemin olsun ki kuluma iki korkuyu ve iki emniyeti birden tattırmayacağım. Dünyada benden emin olduysa kıyamet günü onu korkutacağım, dünyada benden korktuysa kıyamet günü onu emin kılacağım.*"[204]

Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle anlatıyor: "*Bir keresinde dedim ki ey Allah'ın elçisi, '**yapmakta oldukları işleri korkarak yapanlar**' (Mü'minûn, 23/60) âyeti hırsızlık ve zina yapanlardan mı söz ediyor? Şöyle buyurdu: Hayır, burada sözü edilenler, oruç tutup namaz kıldığı ve sadaka verdiği hâlde bunların kabul edilmeyeceğinden korkanlardır.*"[205]

Bir gün Hasenü'l-Basrî'ye sordular: "Kalplerimizi yerinden çıkaracak şekilde bizi korkutan birtakım adamlarla oturup da ne yapacağız?" Hasenü'l-Basrî bu söze şöyle karşılık verdi: "Vallahi emniyete kavuşuncaya kadar seni korkutanlarla arkadaşlık edip yanlarında bulunman, korkuya düşünceye kadar senin emniyet içinde olduğunu söyleyenlerle arkadaşlık etmenden daha iyidir."

Dârânî şöyle söylemiştir: "İçinde korku bulunmayan her kalp harap olmuş bir kalptir."

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah’ın mühlet vermesinden emin olmaz.*” (A’râf, 7/99) Burada korku övülmektedir. Çünkü emin olmanın zıddı korkudur. Allah korkusundan ağlamanın fazileti hakkında varit olan her ifade korkmanın faziletine delildir. Çünkü ağlamak korkunun semeresi ve neticesidir.

Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Şu yedi kişiyi yüce Allah kendi gölgesinden başka gölgenin bulunmadığı günde gölgelendirecektir: … Yalnızken Allah’ı hatırlayıp ağlayan kişi…*”[206]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Allah korkusundan ağlayan kişi, sağılan süt memeye dönünceye kadar cehenneme girmez. Yüce Allah yolunda bulanan toz ile cehennem dumanı bir arada bulunmaz.*”[207]

İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Şu iki göze ateş dokunmaz: Gece yarısında Allah korkusundan ağlayan göz ve Allah yolunda nöbet bekleyen göz.*”[208]

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Allah’ın haram kıldıklarına bakmayan göz, Allah yolunda sabaha kadar uyumayıp nöbet tutan göz ve Allah korkusundan sineğin başı gibi gözyaşı akıtan göz dışındaki her göz, kıyamet gününde ağlayacaktır.*”

Ebû Ümâme radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Allah’ın şu iki damladan daha çok sevdiği bir şey yoktur: Allah korkusundan akan gözyaşı damlası ve Allah yolunda dökülen kan damlası.*”

Enes radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar, ağlayın! Ağlayamıyorsanız ağlar gibi yapın! Çünkü cehennemlik olanlar öyle ağlayacaklar ki gözyaşları yüzlerinde dere gibi akacak, gözyaşları tükenecek, gözkapakları iltihaplanıp yara olacak, hatta üzerinde gemiler yüzdürülecek olsa yüzebilecek!*”

Abdullah b. Amr b. el-Âs radıyallâhu anhümâ şöyle demiştir: “Allah korkusundan bir damla gözyaşı dökmeyi bin dinar sadaka vermekten daha çok severim.”

Ka’b radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Yanaklarımdan gözyaşı akıncaya kadar Allah korkusundan ağlamayı bir dağ kadar altını sadaka vermekten

daha çok severim.”

Hasenü’l-Basrî şöyle söylemiştir: “Bir kul, Allah korkusundan ağlasa yirmi bin kişi bile olsalar etrafındaki herkes merhamete uğrar.”

Hâlid b. Ma’dân şöyle demiştir: “Bir damla gözyaşı, denizler kadar ateşi söndürür. O gözyaşı damlası ağlayanın gözünden akarsa, o yüz ateş yüzü görmez.”

Mâlik b. Dînâr şöyle diyor: “İşlenen günaha ağlamak, rüzgârın kuru yaprakları dökmesi gibi günahları döker.”

Muhammed b. Ali b. el-Huseyn şöyle söylüyor: “Bir göz, gözyaşlarıyla dolduğunda o gözlere sahip olan kişinin yüzü ateşe haram kılınır. Gözyaşı yanaklarından akmaya başladığında ise onunyüzüne ne kara leke ne de bir horluk bulaşır. Gözyaşı damlası dışında her şeyin bir karşılığı vardır. Şüphesiz bir gözyaşı damlası sayesinde Allah günah denizlerini silip süpürür.”

Avn b. Abdullah ağladığı zaman yüzünü gözyaşlarıyla silerdi. Bunu neden yaptığı sorulduğunda şöyle derdi: “Duyduğuma göre insanın gözyaşlarının bedeninde değdiği her yeri Allah cehennem ateşine haram kılmıştır.”

KORKUNUN GALİP GELMESİ, ÜMİDİN GALİP GELMESİ VEYA BUNLARIN İTİDALİ HÂLLERİNDEN HANGİSİ DAHA FAZİLETLİDİR?

Bil ki “Korku mu, ümit mi daha iyidir?” sorusunu soran kişinin bu ifadesi “Ekmek mi, su mu daha iyidir?” sorusuna benzer. Bunun cevabı şöyledir:

Ekmek aç olan, su ise susuz olan adam için daha iyidir. Adam hem aç hem de susuz kalmışsa hangisinin baskın olduğuna bakılır. Her iki hâl de eşitse ekmekle su birbirine eşit demektir. Çünkü başka bir şeye vasıta olan şeyin üstünlüğü kendisine değil, vasıta olduğu şeye bakılarak ortaya çıkar.

Korku ve ümit, kalpleri tedavi eden iki ilaçtır. Buna göre korku ve ümidin üstünlük ve fazileti mevcut olan hastalığa göre değişir. Kalbe galip olan, Allah’ın mekrinden emin olma hastalığıysa o zaman korku daha faziletli olur. Kalbe hâkim olan hastalık yeis ve ümitsizlikse ümit daha faziletlidir. Aynı şekilde, kula galip olan günahlarsa korku daha faziletlidir. “Ekmek, sekencebînden daha iyidir.” sözünde olduğu gibi, genel olarak korkunun daha faziletli olduğu söylenebilir. Çünkü ekmek açlık hastalığını, sekencebîn ise safra hastalığını tedavi eder. Açlık hastalığı ise daha yaygın ve daha çoktur. Buna göre ekmeğe olan ihtiyaç daha çoktur. Bu açıdan

bakıldığında korku daha faziletlidir. Çünkü halka galip olan günahlar ve aldanmışlıktır.

Fakat korku ve ümidin konumlarına bakılacak olursa o zaman ümit korkudan daha faziletli olur. Çünkü ümit rahmet denizinden, korku ise gazap denizinden kaynaklanır. Yüce Allah'ın lütuf ve rahmet gerektiren sıfatlarını mülahaza eden kişide sevgi daha baskındır. Sevginin ötesinde ise başka bir makam yoktur. Korkunun dayanağı ise şiddet gerektiren sıfatlardır ve bu durumda sevgi ümitle içlidışlı olduğu gibi şiddetle içlidışlı olamaz.

Özetle söylemek gerekirse, başka bir şeye vasıta olan şey hakkında "daha üstün" yerine, "daha uygun" lafzının kullanılması gerekir. Buna göre şöyle denilir: "Halkın çoğu için korku ümitten daha iyidir." Çünkü halkın çoğu günahlara yenik düşmüştür. Takva sahiplerine gelince, onlar için en iyisi korku ve ümidin mutedil olmasıdır. İşte bu yüzden şöyle denilmiştir: "Müminin ümidi ile korkusu tartılsa birbirine denk gelir."

Seleften birisi şöyle demiştir: "Bir kişi dışında herkes cennete girecek, denilmiş olsaydı o kişi olmaktan korkardım. Bir kişi hariç herkes cehenneme girecek, denilmiş olsaydı o kişi olmayı umardım." Bu durumun takva sahibi olan mümine mahsus olması gerekir. Âsiye gelince, cehenneme girmeyecek olan kişi olduğunu zannederse bu onun aldanmış olduğunu gösterir.

"Mümin takva üzerinde olduğu hâlde nasıl olur da korku ve ümit müminin kalbinde birbirine denk olabilir? Ümidinin daha kuvvetli olması gerekmez mi?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Mümin, yaptığı amelin sıhhatinden kesin bir şekilde emin değildir. Bu hâldeki mümin, huyunu suyunu bilmediği bir toprağa daha önce hiç denemediği tohumları eken adama benzer. Ekilen tohum imandır ve sahih olmasının şartları incedir. Tohumların ekildiği toprak ise kalptir. Kalbin pis olmasının, gizli şirkten, nifaktan ve çirkin huylardan arınıp arınmadığının gizli ve kapalı yanları çoktur. Düşen yıldırımlar da ölüm sarhoşluğunun ürkütücü hâlleridir ve itikatlar o anda bir gelip bir gider. Bütün bunlar, kişide korkunun baskın olmasını gerektirir.

Marifet veya Allah'ı tanıma hususunda insanın kalbi sağlamsa korkusu ve ümidi denk olur. Fakat ümidin mümine galip gelmesi düşünülemez. Mümin nasıl olur da korkmaz? İşte Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh, Huzeyfe radıyallâhu anha soruyor: "Ben münafıklardan mıyım?" Ömer radıyallâhu anhın korkusu, hâline aldanıp kendisinden gafil olmaktır.

Övülmüş olan korku, kişiyi amele yönlendiren ve kalbi dünyaya meyletmekten alıkoyan korkudur. Ölüm gelip çattığı zaman en uygun olan ümit hâlidir. Çünkü korku, kişiyi amele yönelten kamçıya benzer. Oysa ölüm anında amel olmaz. Bu durumdayken korkan kişi, aort damarının kesilmesinden başka, korkusundan bir yarar sağlamaz. Fakat ölüm anındaki ümit kişinin kalbini güçlendirir ve ona Rabbini sevdirir. Herkesin dünyadan ayrılırken yüce Allah'ı sever hâlde ayrılması gerekir ki O'na kavuşmayı isteyebilsin. Süleymân et-Teymî ölürken oğluna şöyle söyler: "Bana ruhsatlardan bahset. Umulur ki O'na iyi zanda bulunur hâldeyken yüce Allah'a kavuşurum."

KORKU HÂLİNİ ELDE ETMEYE YARAYAN İLAÇ

Bil ki, sabrın ilacı konusunda daha önce zikrettiğimiz ve Sabır ve Şükür kitabında açıkladığımız hususlar bu amaç için yeterlidir. Çünkü sabır ancak korku ve ümidin meydana gelmesinden sonra mümkün olur. Din makamlarının ilki yüce Allah'a, âhiret gününe, cennete ve cehenneme iman kuvvetinden ibaret olan yakîndir. Bu yakîn zorunlu olarak cehennemden korkmaya ve cenneti ümit etmeye neden olur. Korku ve ümit sabrı güçlendirirler. Çünkü cennet hoşa gitmeyen şeylerle kuşatılmıştır ve bunlara ancak ümidin verdiği güçle sabredilir. Cehennem de hoşa giden arzularla kuşatılmıştır ve bunları kontrol altına almaya sabretmek ancak korkunun gücüyle olur. İşte bundan dolayı Hz. Ali radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Cennete özlem duyan kişi arzuları zihninden çıkartır, cehennemden korkan kişi ise haramlardan kaçar."

Sonra korku ve ümitten elde edilen sabır makamı kişiyi mücahede, kendini Allah'ı anmaya adama ve devamlı olarak O'nu düşünme makamına götürür. Devamlı olarak Allah'ı anmak ünsiyete, devamlı olarak Allah'ı düşünmek mükemmel marifete, mükemmel marifet ve ünsiyet ise Allah'ı sevmeye neden olur. Bunları ise rıza, tevekkül ve sair makamlar takip eder. Din menzillerinin yoluna girerken takip edilecek sıra budur. Yakînin aslından sonra korku ve ümitten başka bir makam yoktur. Bu ikisinden sonra da sabır, mücahede, zahiren ve bâtınen kendini Allah'a adamaktan başka bir makam yoktur. Yolun kendisine açılmış olduğu kişi için mücahededen sonra hidayet ve marifetten başka makam yoktur. Marifetten sonra ise sevgi ve ünsiyetten başka makam bulunmaz. Sevginin gereklerinden biri ise rızadır.

Bil ki, korku iki farklı yolla hâsıl olur ve bunlardan biri diğerinden daha yücedir. Örnek verecek olursak, çocuk bir odada bulunurken oraya yırtıcı bir hayvan veya yılan girmiş olsa bazen çocuk bundan korkmaz, bazen onu tutmak ve onunla oynamak için elini yılana doğru uzatır. Ancak çocuğun yanında babası varsa ve yılandan korkup kaçarsa çocuk da babasına uyarak yılandan korkup kaçar. Babanın korkusu bilgiye dayanır. Çocuğun korkusu ise taklitten ibarettir. Çünkü babasının ancak korkulması gereken şeylerden korktuğunu öğrenmiştir. Bunu öğrendiysen bil ki yüce Allah'tan korkmak iki şekilde olur:

1- Allah'ın azabından korkmak. Bu, halkın genelinin korkusudur. Söz konusu korku cennet ve cehenneme imanın ve onların taat ve masiyetin karşılığı olmasının bir neticesidir. Bu korkunun zayıflığı, imanın zayıflamasından veya gafletin kuvvetlenmesinden dolayı olur. Gaflet, hatırlatmak ve âhiret azabını düşünmekle izale edilir. Bunu daha da pekiştirmek için korku sahibi olanlara bakılması ve onların yanında bulunulması gerekir. Onları görmek mümkün değilse hiç olmazsa haberlerini dinlemek bile tesirlidir.

2- Yüce Allah'ın zatından korkmak. Bu korku, arif olan âlimlerin O'nun heybet, korku ve dikkatli olmayı gerektiren sıfatlarından duydukları korkudur. Onlar, yüce Allah'ın "*Allah, sizi kendi zatından sakındırıyor*." (Âl-i İmrân, 3/28) şeklindeki kavlinin sırrına ermişlerdir. Onlar, yüce Allah'tan uzaklaşıp perdelenmekten korkarlar ve O'na yakın olmayı umarlar. Zünnûn şöyle söylemiştir: "Cehennem korkusu, Allah'tan ayrı kalma korkusunun yanında denizdeki damla gibidir." Bu, âlimlerin korkusuydu.

İnsanların geneli bu korkudan paylarını almışlardır. Ancak bu korku sadece taklitten kaynaklanırsa babasını taklit ederek yılandan korkan çocuğun korkusuna benzer. Bu tür korku bir basirete dayalı değildir ve bu yüzden zayıflayıp kısa zamanda yok olur. Hatta bazen çocuk gözbağcılığı yapan adamın yılanı eline alarak onunla oynadığını görüp buna aldanır ve onu taklit ederek yılanı tutmaya çalışır. Ama babasını taklit eden çocuk yılanı tutmaktan kaçınır. Çocuğun yaptığı bu iki davranış basiretten uzaktır.

Taklide dayalı itikat ve inançlar genelde zayıftır. Ancak devamlı olarak o inançları pekiştiren sebeplerin müşahede edilmesi ve uzun bir süre sürekli olarak taatleri çoğaltıp masiyetlerden uzak durmada gereğinin ara vermeksizin yapılması hâlinde bu zayıflık ortadan kalkar.

O hâlde marifetin zirvesine çıkan ve yüce Allah'ı tanıyan kişi zorunlu olarak O'ndan korkar. Bundan dolayı da korkuyu kalbine indirmek için başka bir ilaca muhtaç olmaz. Hatta ister istemez zorunlu olarak korkar. İşte bu yüzden yüce Allah, Dâvûd aleyhisselâma "Yırtıcı hayvanlardan korktuğun gibi benden kork!" buyurmuştur. Yırtıcı hayvanın korkusuna kapılmak için yırtıcı hayvanı tanımak ve onun pençesine düşmenin ne demek olduğunu bilmekten başka bir çare yoktur. Bundan başka bir şeye de ihtiyaç yoktur. Allah'ı tanıyan kişi O'nun dilediğini yaptığını ve hiçbir şeye aldırış etmediğini, dilediği hükmü verdiğini ve O'nun önceden bir vesile olmaksızın melekleri kendisine yakınlaştırıp yine geçmişte işlediği bir suç olmadığı hâlde İblis'i yanından uzaklaştırdığını bilir. Hatta O'nun sıfatı, yine şu kavlinde ifadesini bulmaktadır: "*Bunların cennette, şunların cehennemde olmasına hiç aldırış etmem!*"

Yüce Allah'ın ancak masiyetleri cezalandırdığı ve taatleri ödüllendirdiği düşüncesi aklına gelirse, O'nun itaat eden kimseyi itaat etmesi amacıyla nasıl itaat sebepleriyle desteklediğini düşünmelisin! Çünkü O gafleti, arzuyu ve arzuyu gerçekleştirme kudretini yarattığı anda fiil meydana gelir. Kulunu isyan ettiği için yanından uzaklaştırmışsa neden onu masiyete yönlendirdi? Bunun sebebi, olayın sonsuza kadar zincirleme olarak devam etmesine neden olan kulun önceden işlemiş olduğu bir masiyet midir? Yoksa kuldan kaynaklanan herhangi bir neden olmayıp Allah'ın ezelde onun hakkında vermiş olduğu hükme mi dayanmaktadır?

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, Âdem aleyhisselâm ile Mûsâ aleyhisselâmın karşılaşmaları hadisinde tam da bu hususu açıklamaktadır: "*Âdem dedi ki, neden beni kınıyorsun? Beni yaratmadan önce yüce Allah'ın takdir etmiş olduğu bir şeyden dolayı mı beni kınıyorsun? Bu sözüyle Âdem Mûsâ'yı susturdu.*"[209]

Hidayet nurundan kaynaklanan bir bilgiyle bu işin sebebini bilen kişi, kudret sırrına vâkıf olan özel ariflerdendir. Bunu işitip de iman eden ve sadece işitmekle tasdik eden kişi de umum müminlerdendir. Bu iki grupta bulunanların her biri korku duyar. Çünkü herkes, zayıf bir çocuğun yırtıcı hayvanın pençesine düşmesi gibi yüce Allah'ın kudret avucuna düşmüştür. Ancak tesadüfe bağlı olarak yırtıcı hayvan bazen avını serbest bırakır, bazen de parçalayıp öldürür. Fakat bu durum yüce Allah'ın ilmine nispet edildiği zaman ona "tesadüf" denilmesi caiz değildir. Ancak yüce Allah cennete ehil olanları yaratmıştır ve ezelî kesin hükmün bir şubesi olan kader, isteseler de

istemeseler de emri altında bulundukları sebepler sayesinde onları cennete sevk eder. Cehennem ehli de böyledir.

Kendisini kader denizinin dalgaları arasında bir oraya bir buraya savrulurken gören kişi zorunlu olarak korkuya düşer. Bunlar, kader sırrı sebebiyle ariflerin yaşadığı korkulardır. Fakat yetersizliği ve gevşekliği yüzünden bunu görme makamına yükselemeyip yerinde sayan kişinin tek çaresi, konu hakkında varit olan hadisleri ve büyük zatların sözlerini dinleyerek nefsini tedavi etmek, korku içinde olanların hâllerini ve sözlerini gözden geçirmek, onların akıllarını ve makamlarını umut ederek aldananların mevkileri ile karşılaştırmak ve böylece onlara uymanın daha uygun olduğu konusunda itiraz etmemektir. Çünkü onlar peygamberler, âlimler ve velilerdir. Kendilerini emniyette görenler ise cahil ve ahmak firavunlardır!

(…) Hârice b. Zeyd el-Ensârî radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Ensâr kadınlarından Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme biat eden Ümmü'l-Alâ adındaki bir kadın bana muhacirlerin hangi Medineliler'in yanında kalacaklarına dair kura çekildiğini haber verip sözlerine şöyle devam etti: Bizim kuramıza Osmân b. Maz'ûn çıktı. Bir süre sonra hastalanınca onun bakımını yaptık. Vefat edince elbisesini ona kefen yaptık. O sırada Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem yanımıza geldi. Ben dedim ki, Allah'ın rahmeti üzerine olsun ey Sâib'in babası* (Osmân b. Maz'ûn), *Allah'ın sana ikramda bulunduğuna şahitlik ederim! Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bana buyurdu ki, Allah'ın ona ikramda bulunduğunu nereden biliyorsun? Dedim ki, anam babam sana feda olsun ki bilmiyorum yâ Resûlallah. Sonra Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: 'Osmân'a gelince, vallahi ona ölüm geldi. Vallahi ben de onun için hayır diliyorum! Vallahi Allah'ın elçisi olduğum hâlde ben bile kendime ne yapılacağını bilmiyorum!'* (Ümmü'l-Alâ devamla) *Dedi ki, vallahi bu olaydan sonra hiç kimseyi temize çıkaramam! Bu üzüntülü hâldeyken uyudum ve rüyamda Osmân'ın akan bir suyu olduğunu gördüm. Hemen Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme gidip gördüğüm rüyayı anlatınca şöyle buyurdu: O gördüğün su onun amelidir.*"[210]

(…) Müminlerin annesi Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle anlatıyor: "*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir gün Ensâr'dan olan bir çocuğun cenazesine çağırılmıştı. Dedim ki ey Allah'ın elçisi, ne mutlu şu çocuğa! Cennet serçelerinden bir serçe, kötülük işleme çağına erişip onu işlememiş! Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Ya*

bundan başka bir şey olursa ey Âişe? Şüphesiz ki Allah, onlar henüz babalarının bellerindeyken cennet için birtakım insanları ve onlar için cenneti yarattı. Onlar henüz babalarının bellerindeyken de cehennem için de birtakım insanları ve onlar için cehennemi yarattı.”[211]

Müslim’in naklettiği hadiste ise şu lafız geçmektedir: “*Cenneti onlar için yarattı…*”[212]

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem “*Hûd suresi ve kardeşleri* (Hâkka, Vâkıa, Nebe, Gâşiye sureleri) *beni ihtiyarlattı.*” buyurduğu hâlde müminler nasıl korkmazlar! Âlimler bu hususta şöyle demişlerdir: “Belki de bunun sebebi, söz konusu surelerde korkutma ve azap vaadinin oluşudur. Tıpkı yüce Allah’ın buyurduğu gibi: “*Bilin ki Hûd’un kavmi Âd, Allah’ın rahmetinden uzak kılındı.*” (Hûd, 11/60); “*Semûd’a gelince, pek zorlu bir sarsıntıyla helâk edildiler. Âd kavmi ise uğultulu, kasıp kavuran bir fırtına ile mahvedildi.*” (Hâkka, 69/5, 6); “*Onun oluşunu yalanlayacak hiç kimse yoktur.*” (Vâkıa, 56/2)

Bunun anlamı şudur: Olacak olan her şeyi kalem yazmış ve kurumuştur. Kader, dünyada yüksek yerlerde olan birtakım insanları alçaltmış, dünyada alçak konumda olan bazılarını da yükseltmiştir. Diğer sureler de bunun gibidir. Kur’an genel olarak her yerde korkutucu şeylerden söz etse de dış görünüşü ümit verdiği hâlde şiddetli bir korkuya neden olan en hayret verici âyeti şudur: “*Muhakkak ki ben tövbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra doğru yolda giden kimseyi bağışlarım.*” (Tâhâ, 20/82) Bu âyette yüce Allah, bağışlamasını tashihi çok zor olan dört şarta bağlamıştır.

Korkutucu âyetlerden bazıları da yüce Allah’ın şu sözleridir: “*Fakat tövbe eden, iman edip iyi işler yapan kimseye gelince, onun kurtuluşa erenler arasında olması umulur.*” (Kasas, 28/67); “*Doğrulara doğruluklarını sormak için…*” (Ahzâb, 33/8); “*Ziyana uğrayanlardan başkası Allah’ın mekrinden emin olmaz.*” (A’râf, 7/99); “*Rabbin, haksızlık eden memleketleri* (onların halkını) *yakaladığında O’nun yakalayışı işte böyle şiddetlidir.*” (Hûd, 11/102); “İçinizden cehenneme uğramayacak hiç kimse yoktur.” (Meryem, 19/71); “*Dilediğinizi yapın.*” (Fussılet, 41/40); “*Onların yaptıkları her ameli ele alır, onu saçılmış zerreler hâline getirip değersiz kılarız.*” (Furkân, 25/23); “*Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.*” (Zilzâl, 99/7, 8); “*Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir.*” (Asr, 103/1, 2)

Asr suresinin bu iki âyetinden sonra yüce Allah, insanı ziyandan kurtaracak dört şartı zikretmektedir. Sahip olduğu bilgiyle işlerin künhünü

ve içyüzünü tam olarak anlamaktan âciz olduğunu bilen kişinin elbette korkusu büyük olur.

En büyük felaket, işinin senin helâk olmana aldırış etmeyen birinin eline kalmasıdır. Senin gibi nicelerini yüce Allah daha önce helâk etti. Dünyada onlara çeşitli acılar ve hastalıklar vermek suretiyle azap etti, kalplerini küfür ve nifakla hasta etti, sonra da onları sürekli kalacakları azaba soktu ve şöyle buyurdu: "*Dileseydik elbette herkese hidayetini verirdik. Fakat 'Cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım.' diye benden kesin söz çıkmıştır.*" (Secde, 32/13)

Bilindiği üzere, yeniden başa dönülmüş olsaydı arzu ve istekler kuruntulara dalıp gidecekti. Fakat ezelde hak edilen şeyin telâfisi mümkün değildir. Bu duruma teslim olmaktan başka bir çare yoktur. Kalpte ve uzuvlarda ortaya çıkan açık sebepler yoluyla ezelde gizli olanın farkına varılabilir. Kötülük yapma sebepleri kendisine kolay gelen ve iyilikten uzak kalan kişi, o kötülük sayesinde ezeldekini görmüş gibidir. Hâli bunun tam zıddı olan kişi de böyledir, o da ezeldekini iyilik sayesinde görmüş gibidir. Ancak hâlin devamına güvenilmez!

Korkunun daha da alevlenmesinin asıl sebebi, hâlin değişmesi endişesidir. Müminlerin kalpleri Rahmân'ın iki parmağı arasındayken değişmekten nasıl emin olunabilir? Kalp, iyice kaynamakta olan tencereden daha değişkendir. Kalpleri değiştiren yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Rablerinin azabından emin olunamaz.*" (Meâric, 70/28) İnsanların en cahili, yüce Allah onu kendisinden emin olmaması için uyarıp dururken O'ndan emin olan kimsedir. Şiblî -rahimehullâh- şöyle söylerdi:

Bir gün senden gelen bir bulut üzerimize gölge yaptı,
Şimşeğiyle bizi aydınlattı ama yağmuru geç kaldı.
Ne sisi açılıyor ki hevesli olanı ümitsizliğe düşürsün,
Ne yağmuru yağıyor ki susuzları suya kandırsın!

Yüce Allah'ın kendisini tanıyan ariflere ihsanı olmayıp onların kalplerini ümit esintisiyle rahatlatmasaydı korku ateşiyle yanıp kavrulurlardı. Ümit aşılayan sebepler onlar için Allah'ın bir rahmetidir. Diğer yandan gaflete düşüren sebepler de avam için bir rahmettir. Çünkü örtü kaldırılmış olsaydı canlar uçup gider ve kalpler parçalanırdı. Ebu'd-Derdâ radıyallâhu anh, ölüm anında imanının talan edilmesinden emin olan bir kimsenin imanının talan edileceğine dair Allah'a yemin ederdi.

(…) Abdurrahmân b. Mehdî şöyle anlatıyor: “Süfyânü’s-Sevrî benim yanımda vefat etmişti. Can çekişmekteyken ağlamaya başladı. Adamın birisi ona işaret ederek dedi ki ey Abdullah’ın babası, günahlarının çok olduğunu görüyorum. Bunun üzerine Süfyân yerden bir şey alıp dedi ki, vallahi işlediğim günahlar benim gözümde bundan daha değersiz! Ben asıl ölmeden önce imanımın talan edilmesinden korkuyorum!”

Sehl hazretleri şöyle derdi: “Mürit günahlarla, arif ise küfürle sınanmaktan korkar.”

Anlatıldığına göre peygamberlerden biri -aleyhisselâm- açlığını ve çıplaklığını yüce Allah’a ifade eder. Bunun üzerine yüce Allah ona şöyle vahyeder: “Ey kulum, kalbini beni inkâr etmekten korumama razı olmadın da benden dünyalık mı istiyorsun?” Bunun üzerine o peygamber hemen yerden toprak alıp başına atarak şöyle der: “Razı oldum, razı oldum ey Rabbim! Beni küfürden koru!” Bilgilerinin köklü ve imanlarının kuvvetli olmasına rağmen arifler kötü sondan bu kadar korktuklarına göre zayıf olanlar nasıl korkmazlar!

Bidat, nifak, kibir ve ileride açıklayacağımız bazı kötü sıfatlar gibi, ölümden önce olan ve insanı kötü sona götüren birtakım sebepler vardır. İşte bu yüzden selef, nifaktan çok korkmuşlardır. İçlerinden biri şöyle demiştir: “Nifaktan uzak olduğumu bilmiş olsaydım buna dünyadaki her şeyden daha çok sevinirdim.” Onlar bununla akide ve inancındaki nifakı kastetmemişlerdir. Onların kastettikleri şey, aşağıdaki hadiste kastedilen amelde nifaktır:

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Münafığın üç alâmeti vardır: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünü tutmaz ve kendisine emanet verildiğinde hainlik eder.*”[213]

Müslim’in naklettiği hadiste ise şu ifade geçmektedir: “*Oruç tutup namaz kılsa ve kendisini Müslüman zannetse bile…*”[214]

(…) Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Nifak tevazusundan Allah’a sığının! Dediler ki, nifak tevazusu nedir? Dedi ki, beden tevazu içindeyken kalbin böyle olmamasıdır.”

(…) Enes b. Mâlik radıyallâhu anh şöyle demiştir: “Sizler öyle işler yapıyorsunuz ki gözünüze kıldan daha önemsiz geliyor. Oysa biz o işleri Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem zamanında kişiyi helâke götüren işlerden sayardık.”[215]

Durum böyle olduğuna göre korku her mümine lazımdır.

KÖTÜ SONA DAİR

Kötü son iki mertebeden oluşur ve bunların biri diğerinden daha kötüdür. Kötü ve korkunç olan mertebe, ölüm sarhoşluğu ve ölümün ürkütücü hâlleri esnasında kalbe şüphe veya inkârın galip gelerek ruhun o hâldeyken kabzedilmesidir. Böylece kalbe galip olan hâl ebedî olarak o kul ile Allah arasında perde olur. Bu ise Allah'tan daima uzak kalmayı ve ebedî azap içinde olmayı gerektirir.

Kötü sonun ikinci mertebesi ise diğerinden daha ehvendir. Bu, kadere kızıp itiraz mahiyetinde sözler söylemekle, vasiyetinde haksızlık etmekle veya günahlardan birine ısrarla devam ettiği hâldeyken ölmekle olur. Can çekişenlerden birisinin şöyle dediğini duymuştum: "Rabbim bana haksızlık ediyor!"

Ebu'l-Yüsr radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle dua ederdi: *"Allah'ım, şeytanın ölüm sırasında beni yere yıkmasından sana sığınırım."*[216]

Ebû Süleymân el-Hattâbî bu durumu şöyle açıklıyor: "Şöyle ki, şeytan ölmek üzere olan kulun üzerine çullanıp onu saptırabilir, tövbe etmesine engel olabilir, yaptığı bir haksızlığı telâfi etmesinin önüne geçebilir, Allah'ın rahmetinden ümit kestirebilir ve ölümü çirkin gösterip Allah'ın hükmüne razı olmamasına sebep olabilir." Rivâyet edildiğine göre şeytana en ağır gelen hâl, insanın ölüm anıdır. O anda yardımcılarına der ki bu adamı bırakmayın, bugün elinizden kaçarsa bir daha bu fırsatı yakalayamazsınız!

Övülen veya yerilen sıfatların ölüm anında kalbe yapışıp kalması kesin olduğuna göre, bunlar bir daha asla değişmezler. Çünkü uzuvların amelleri ve işleri olmadan kalplerde düzenleme yapmak mümkün değildir. Ölümle birlikte uzuvlar hareket edemeyeceğine göre amel de olmaz. Hâlini telâfi edip düzeltmek için dünyaya geri dönme umudu da yoktur. Toprak ölen kişinin bütün uzuvlarını yer, sonra yenilen parçalar bedenlere geri verilir ve en son imanın mahalli olan ruh, bedenden çıkmış olduğu hâl üzere onlara iade edilir. Söz konusu ruhlar ölüm anından tekrar dirilme vaktine kadar ya yeşil kuşların kursaklarında veya buna zıt olan bir hâlde bulunurlar.

(…) Câbir radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"Her kul hangi hâlde öldüyse öyle diriltilir."*[217]

"Kötü sona neden olan şey nedir?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bunun nedenlerini ayrıntısıyla açıklamak mümkün değildir ancak genel yönlerine işaret edilebilir.

Şüphe ve inkâr hâlindeyken kötü sona düşmenin sebebi bidattir. Bidat; yüce Allah, O'nun sıfatları ve fiilleri hakkında ya taklitle veya kendi sakat görüşüyle gerçeğin tam zıddına inanmak anlamına gelir. Ölüm anında perde kaldırıldığında bidat sahibi olan kişi inandığı şeyin geçersiz olduğunu görür ve inanmış olduğu her şeyin bu şekilde asılsız olduğunu zanneder. Bu durumda doğru olan itikat ile yanlış olanı birbirinden ayıramaz. Sahip olduğu itikatların yanlış olduğunun ortaya çıkması, diğer itikatlarını da geçersiz saymasına veya onlardan şüphe duymasına sebep olur. Ruhu da işte tam o anda, kesin bilgiye varıp imanın aslına dönmeden önce çıkarsa kötü sonla ölmüş olur. Böylece ruhu şirk üzere çıkıp yüce Allah'ın şu kavlinde kastedilenlerin arasına girer: "*De ki: Size, yaptıkları işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? İyi işler yaptıklarını sandıkları hâlde dünya hayatında çabaları boşa gidenlerdir.*" (Kehf, 18/103, 104); "*Onlar için Allah tarafından hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır*." (Zümer, 39/47)

Yüce Allah ve sıfatları hakkında, kelâmcıların yaptıkları gibi araştırma ve incelemeye kalkmadan selef gibi icmalî bir itikada sahip olan kişi bu tehlikeden uzaktır.

Masiyet ve günahlar yüzünden kötü sona maruz kalmanın sebebi ise aslen imanın zayıf olmasıdır. İman zayıflığı kişinin günahlara dalmasına yol açar. Bu ise zayıf olan iman nurunu söndürür. İman zayıfladığında Allah'a duyulan sevgi de zayıflar. Ölüm sarhoşluğu geldiğinde ise dünyadan ayrılacağını hisseden ve bunu Allah'tan bilen kişinin sevgisi daha da zayıflar, kendisine takdir edilen ölümden ve bu ölümün Allah'tan gelmesinden duyduğu rahatsızlıktan dolayı içerisine inkâr sızar. Bu durumdaki kişinin gönlünde sevgi yerine Allah'a buğzetme duygusunun harekete geçmesinden korkulur. Tıpkı çocuğunu zayıf bir şekilde seven bir babanın ona duyduğu sevginin, çocuğundan daha çok sevdiği malının onun tarafından alınıp yakılması sonucu nefrete dönüşmesi gibi… Kişinin canı tam bu düşünceler içindeyken çıkarsa kötü sona yakalanmış olur.

Bunun gibi kötü sona yol açan sebep, Allah sevgisinin zayıflamasına neden olan iman zayıflığıyla beraber dünya sevgisinin kişiye galip gelmesi, dünyaya meyletmesi ve dünyalık şeylere sevinip onlarla avunmasıdır. Kalbindeki Allah sevgisinin dünya sevgisinden daha galip olduğunu hisseden kişi bu tehlikeden uzak kalır. Allah sevgisiyle ölen herkes

iyiliksever ve efendisini özleyen bir kölenin getirilmesi gibi O'nun huzuruna getirilir. Hak ettiği onurlandırılma bir tarafa, bu kölenin sadece huzura gelmesiyle duyacağı sevinç ve neşe açıktır. Allah'ın fiili nedeniyle gönlünde inkâr olduğu veya O'na muhalefette ısrar ettiği hâlde canı bedenden ayrılan kişi ise efendisinin huzuruna zorla getirilen kaçkın köle gibi yüce Allah'ın huzuruna getirilir. Böyle bir kölenin veya kulun cezayı hak ettiği açıktır.

Selâmet yolunu bulmak isteyen kişi kendisini helâke götüren sebeplerden uzak durur. Kalplerin evirilip çevrildiğini ve hâllerin değiştiğini bilmek korku içinde olanların kalplerini yerinden oynatır. Bilindiği üzere gemisi denizde durmuşken fırtına esmeye başlayıp her taraftan dalgalara maruz kalan kişinin kurtulması ölmesinden daha uzak bir ihtimaldir. Müminin kalbi gemiden daha çok ileri geri sallanır. Düşünce ve fitne dalgalarının tokadı ise deniz dalgalarından daha güçlüdür.

(…) Sehl b. Sa'd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cennet ehlinden olduğu hâlde kişi elbette cehennem ehlinin amelini işler. Cehennem ehlinden olduğu hâlde kişi elbette cennet ehlinin amelini işler. Ameller ancak son andakilerdir.*"[218]

(…) Abdülaziz b. Rufey' şöyle demiştir: "Müminin ruhu göğe çıkarıldığında melekler der ki, bu kulu şeytanın elinden kurtaran Allah'ı tesbih ederiz! Vay be nasıl kurtulabildi?"

FASIL

Kötü sonun ne demek olduğunu anladıysan ona sebep olacak şeylere karşı uyanık ol ve ölüm anında seni kurtaracak şeyleri hazırla. Sakın ola ki hazırlığını yarına bırakmayasın! Çünkü ömür çok kısadır ve her nefesin senin sonundur. Çünkü ruhunun o nefeslerden birinde kabzedilmesi mümkündür. Sakın zahirî ve bâtınî iki tahareti almadan uyuma! Çünkü insan ancak uyanıkken olduğu hâl üzere uyur. Uyanıklık hâllerini mamur et ki uykun düzgün olsun! Aynı şekilde, insan ancak yaşadığı hâl üzere ölür ve ancak öldüğü hâl üzere haşredilir.

Bil ki, ölüm için uygun bir şekilde hazırlık yapabilmen ancak seni ayakta tutacak kadar dünya nimetiyle yetinip fazlalık talep etmeyi bırakmanla mümkün olur. Aşağıda sana, kalbindeki katılığın hiç olmazsa bir kısmını izale edeceğini umduğumuz korkanlara dair haberlerden bölümler anlatacağız. Şüphesiz ki sen peygamberlerin ve velilerin senden daha akıllı

ve bilgili olduklarını kesin olarak biliyorsun. O hâlde onların ne kadar çok korktuklarını ve ağladıklarını düşün, belki böylece kendi lehine uyanırsın.

MELEKLERİN KORKUSU

Yüce Allah meleklerden söz ederken şöyle buyurmaktadır: "*Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emredilmişse onu yaparlar.*" (Nahl, 16/50)

Bize nakledildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın öyle melekleri vardır ki O'na duydukları korkudan göğüsleri tir tir titrer. Aralarındaki bir meleğin gözünden akan bir damla yaş, ayakta Allah'ı tesbih eden başka bir meleğin üzerine düşer. Allah'ın öyle melekleri vardır ki Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasından bu yana secde hâlindedirler, başlarını hiç kaldırmamışlardır ve kıyamete kadar da kaldırmayacaklardır. Saf tutmuş öyle melekler de vardır ki saflarından hiç ayrılmamışlardır ve kıyamete kadar da ayrılmayacaklardır. Rableri onlara tecelli ettiğinde O'na bakarlar ve şöyle derler: Seni tesbih ederiz. Gerektiği gibi sana kulluk edemedik.*"[219]

Bize anlatıldığına göre arşı taşıyan meleklerden birinin gözünden nehirler gibi yaş akmaktadır. Bu melek başını kaldırdığında şöyle der: "Seni tesbih ederim. Senden korkulması gerektiği gibi korkulmuyor." Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurur: "Fakat benim adımla yemin eden yalancılar, bunu bilmiyorlar!"

(…) Cabir b. Abdullah radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Gece vakti yürütülüp göklere çıkarıldığımda Cebrâil'i eskimiş ve Allah korkusundan yere serilmiş bir eyer örtüsü gibi gördüm.*"[220]

(…) Ebû İmrân el-Cevnî şöyle anlatıyor: "Bize anlatıldığına göre Cebrâil aleyhisselâm ağlamaklı olarak Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına geldiğinde ona neden ağladığını sorar. Cebrâil şöyle der: O'na âsi olup da beni oraya atacağı korkusundan dolayı Allah cehennemi yarattığından bu yana gözümün yaşı hiç dinmedi."

(…) Yezîd er-Rakkâşî şöyle söylemiştir: "Allah'ın arşın çevresinde öyle melekleri vardır ki kıyamete kadar gözlerinden nehirler gibi yaş akıtırlar. Yüce Allah'ın korkusundan dolayı rüzgârın oraya buraya sürüklediği yapraklar gibi salınıp dururlar. Yüce Rab onlara şöyle buyurur: 'Ey meleklerim, yanımda bulunduğunuz hâlde sizi korkutan şey nedir?' Derler ki ey Rabbimiz, yeryüzünde yaşayanlar senin izzet ve azametine dair bizim

bildiklerimizi bilmiş olsalardı boğazlarından ne bir yiyecek ne içecek geçer, ne de yataklarında rahatça uzanıp yatabilirler ve sığırların böğürdükleri gibi böğürerek kırlara çıkarlardı!”

Bize rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Cebrâil aleyhisselâma şöyle sorar: “*Mikâil neden hiç gülmüyor?*” Cebrâil şöyle der: “*Cehennem yaratıldığından bu yana Mikâil hiç gülmedi! Cehennem yaratıldığından beri gözlerimin yaşı dinmedi. Âsi olurum da beni oraya koyar korkusuyla cehennem yaratıldığından beri gözlerimin yaşı dinmedi. Belki ben Allah’ın ilminde, şimdi içinde bulunduğum hâlden başka bir hâlde olabilirim. Belki de ben İblis’in veya Hârût ile Mârût’un imtihan edildiği şeyle imtihan edilebilirim.*”

Muhammed b. Münkedir şöyle söylüyor: “Cehennem yaratıldığı zaman meleklerin kalpleri yerlerinden fırladı ve Âdem yaratılınca eski yerlerine döndü.”

Nakledildiğine göre İblis yaptığını yapınca Cebrâil ve Mikâil ağlamaya başladılar. Bunun üzerine yüce Allah onlara vahyedip neden ağladıklarını sordu. Dediler ki ey Rabbimiz, senin mekrinden emin değiliz. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: İşte böyle olun.”

---

[199]. Ahmed, 6563; Tirmizî, 2141; İbni Ebî Âsım, *Süne*, 348; Nesâî, *Sünenü’l-Kübrâ*, 11473.

[200]. Irâkî, *el-Mugnî An Hamli’l-Esfâr* adlı kitapta şunları kaydetmektedir: “Bu hadisin kaynağını bulamadım. Belki de müellif (İbnü’l-Cevzî) bu hadisi nakletmekle onun İsrâiliyattan olduğunu kastetmiştir.” (Bkz: İthâfü’s-Sâdeti’l-Müttakîn, 11/404)

[201]. Ahmed, 17660; İbni Hibbân, 338; Taberânî, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, 2045; Hâkim, 1/31. Abdurrahmân b. Katâde es-Sülemî radıyallâhu anhın hadisi.

[202]. Bezzâr, 1322; Münzirî, *et-Tergîb ve’t-Terhîb*, 4/163.

[203]. İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 3/163.

[204]. Hakîmü’t-Tirmizî, *Nevâdiru’l-Usûl*, 1/395; Münzirî,*et-Tergîb ve’t-Terhîb*, 4/31.

[205]. Ahmed, 25263, 25705; Tirmizî, 3175; İbni Mâce, 4198; *Taberî Tefsiri*, 17/70; Hâkim, 2/393; Suyûtî, *Dürrü’l-Mensûr*, 10/599.

[206]. Buhârî, 660, 1423, 6479; Müslim, 91, 1031.

[207]. Tirmizî, 1633, 2311; Ahmed, 10560; İbnü’l-Mübârek, *Cihâd*, 30; Hennâd, *Zühd*, 465.

[208]. Tirmizî, 1639; Hâkim, 2/92.
[209]. Buhârî, 6614; Müslim, 13, 2652; Ahmed, 7387.
[210]. Buhârî, 1243, 2687, 3929, 7003, 7018.
[211]. Ahmed, 24132, 25742; Müslim, 2662; Ebû Dâvûd, 4713; İbni Hibbân, 6173; Abdürrezzâk, *Musannef*, 20095.
[212]. Müslim, 31, 2662; İbni Mâce, 82.
[213]. Buhârî, 33; Müslim, 59.
[214]. Müslim, 59, 110.
[215]. Buhârî, 6492; Ahmed, 12604; Ebû Ya'lâ, 4207, 4314.
[216]. Ebû Dâvûd, 1552; Nesâî, 8/282.
[217]. Müslim, 2878; Ahmed, 14543, 14941.
[218]. Buhârî, 6493, 6607; Müslim, 112; Ahmed, 22813, 22835.
[219]. Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 914; Ebu'ş-Şeyh, *el-Azame*, 515; Suyûtî, *el-Habâik*, 24.
[220]. Taberânî, *Evsat*, 4679; İbni Ebî Âsım, *Süne*, 621.

PİŞMANLIK DUYAN PEYGAMBERLERİN KORKUSU

ÂDEM ALEYHİSSELÂMIN KORKUSU VE AĞLAMASI

(…) Vehb şöyle anlatıyor: “Âdem aleyhisselâm cennetten kovulduğu için tam üç yüz yıl ağladı ve o hatayı işledikten sonra başını göğe doğru asla kaldırmadı.”

Ali b. Ebî Talha şöyle anlatıyor: “Âdem aleyhisselâm yeryüzüne inip de hacet giderdiğinde onun kötü kokusunu duyunca tam yetmiş sene ağladı!”

Feth el-Mevsılî şöyle anlatıyor: “Âdem aleyhisselâm oğluna şöyle dedi: Sevgili oğlum, biz göğün neslinden geliyorduk. Düşmanımız İblis bize kötülük edip o hatayı yaptırdı. Çıkarılmış olduğumuz yurda geri dönünceye kadar burada bize sıkıntı ve eziyetten başka bir şey yok!”

İbni Sâbıt şöyle diyor: “Yeryüzündeki herkesin ağlaması ile Âdem aleyhisselâmın cennetten indirildiği sıradaki ağlaması tartılsa Âdem’in ağlaması daha ağır basar.”

NÛH ALEYHİSSELÂMIN KORKUSU VE AĞLAMASI

Vehb b. Verd şöyle anlatıyor: “Yüce Allah, oğluyla ilgili olarak onu azarlayıp ‘*Ben sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim.*’ (Hûd, 11/46) buyurunca Nûh aleyhisselâm üç yüz sene ağladı ve bundan dolayı gözlerinin altında derin izler oluştu.”

İBRÂHİM HALİL ALEYHİSSELÂMIN KORKUSU

Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “Namaz kıldığı zaman Rabbinden duyduğu korkudan dolayı Rahmân’ın halili İbrâhim aleyhisselâmın göğsünden gelen cızlama sesi uzaktan işitilirdi.”

DÂVÛD ALEYHİSSELÂMIN KORKUSU VE AĞLAMASI

(…) Mücâhid hazretleri şöyle anlatıyor: “Dâvûd aleyhisselâm o hatayı işlediği zaman tam kırk gün yüce Allah’a secde eder vaziyette kaldı. Hatta gözyaşlarından başını örtecek kadar ot bitti. Sonra şöyle nida etti: Rabbim! Alnım yara oldu, gözlerim katılaştı ve Dâvûd’un hatasından hiçbir şey kalmadı. Bunun üzerine şöyle bir ses duyuldu: ‘Aç mısın ki doyurulasın, hasta mısın ki şifa bulasın, yoksa mazlum musun ki yardım edilesin?’ Bu

sesi işiten Dâvûd aleyhisselâm öyle feryat ederek ağlamaya başladı ki yerden bitmiş olan ne varsa hepsi dalgalanıp yerinden fırladı. İşte o anda bağışlandı. Dâvûd aleyhisselâma içmesi için bir bardak su getirildiği zaman işlediği hatayı hatırlayıp öyle bir feryatla ağlamaya başlardı ki neredeyse mafsalları birbirinden ayrılacak olurdu. Bu yüzden bardaktaki suyun ancak bir kısmını içebilir, kalanı gözyaşlarıyla dolardı. Şöyle derlerdi: Dâvûd'un bir damla gözyaşı, bütün yaratılmışların gözyaşlarına denktir. Âdem aleyhisselâmın bir damla gözyaşı ise hem Dâvûd aleyhisselâmın, hem de bütün yaratılmışların gözyaşlarına denktir.[221]"

(…) Sâbit şöyle anlatıyor: "Dâvûd aleyhisselâmın kıldan yapılmış yedi yatağı vardı ve içlerini külle doldurmuştu. Ağlamaya başlayınca yatağı gözyaşlarıyla yıkadı. Dâvûd aleyhisselâm ne zaman bir içecek içse gözyaşlarıyla karışmış olarak içerdi."

(…) Yahyâ b. Ebî Kesîr şöyle anlatıyor: "Bize anlatıldığına göre Dâvûd aleyhisselâmın feryat ve figan etme günü gelmeden önce yedi gün boyunca yiyip içmez ve kadınlara yaklaşmazdı. Bir gün kala kendisi için kırsala bir minber çıkarılırdı. Sonra Süleymân aleyhisselâm bir tellâla ülkenin her yerinde; ormanlık alanlarda, tepelerde, dağlarda, çöllerde, ibadet yerlerinde şöyle nida etmesini emrederdi: 'Dikkat edin! Dâvûd aleyhisselâmın feryadını dinlemek isteyenler gelsin!' Bu çağrı üzerine vahşi ve yırtıcı hayvanlar, böcekler, kuşlar, uzlette yaşayanlar ve haremlerdeki bakireler oraya gelir, bütün insanlar o gün için bir yerde toplanırlardı. Dâvûd aleyhisselâm gelip minbere çıkar ve İsrailoğulları onun çevresine kümelenirlerdi. O sırada Süleymân aleyhisselâm babasının yanıbaşında ayakta dururdu. Dâvûd aleyhisselâm Rabbini övmeye ve senada bulunmaya başladığında herkes çığlık atmaya başlardı. Sonra cennet ve cehennemi anlatmaya başlar, bunun üzerine insanların, yırtıcı hayvanların, uzlet hayatı yaşayanların ve bakirelerin bir bölümü ölürdü. Sonra ölümden ve kıyamet gününün ürkütücü hâllerinden bahsetmeye ve feryat etmeye başlar, bunun üzerine orada bulunan her grup yaratıktan bir kısmı daha ölürdü. Süleymân aleyhisselâm her gruptan birçok canlının öldüğünü görünce şöyle nida ederdi: 'Babacığım, dinleyenleri paramparça ettin! İsrailoğullarından, vahşi hayvanlardan, böceklerden, yırtıcılardan ve uzlet hayatı yaşayanlardan bir kısmı öldü!' Bunun üzerine Dâvûd aleyhisselâm feryat etmeyi bırakıp duaya başlardı. Tam bu sırada İsrailoğullarının ibadet ehli olanlarından birisi ona şöyle der: 'Ey Dâvûd, Rabbinden mükâfât istemekte acele ettin!' Bunu işiten Dâvûd aleyhisselâm bayılıp yere yığılır. Hemen Süleymân

aleyhisselâma bir sedye getirilir, o da babasını onun üzerine yatırır. Sonra bir tellâla, Dâvûd aleyhisseelâm ile yakın dost veya arkadaş olanların birer sedye getirip onu taşımaları yönünde çağrıda bulunmasını emreder. Çünkü Dâvûd aleyhisselâmın yanında bulunanlar cennet ve cehennemden söz edilirken ölmüşlerdi. O sırada kadın bir sedye getirip ölmüş olan babası, kardeşi veya akrabasının başında dururdu. Dâvûd aleyhisselâm ayılınca 'Ey Süleymân, İsrailoğullarının ibadet ehline ne oldu? Filana ve filancaya ne oldu?' diyerek İsrailoğullarının ibadet ehlinden olan birtakım insanların isimlerini sayar. Bunun üzerine Süleymân aleyhisselâm şöyle der: 'Sevgili babacığım, saydıklarının hepsi de öldü!' Bunu duyan Dâvûd aleyhisselâm ayağa kalkıp elini başına koyarak ibadet ettiği odaya girer, kapıyı kapatır ve şöyle nida ederdi: 'Dâvûd ailesine kızgın mısın? Dâvûd'un ilâhı! Sana karşı duydukları korkudan, ateşinden ürkmelerinden veya cennetine veya sana kavuşmaya duydukları özlemden dolayı insanların öldüğünü görüyorsun! Dâvûd'un ilâhı, Dâvûd'un ilâhı!' Tam yedi gün boyunca Dâvûd aleyhisselâm o odada bu şekilde Allah'a niyaz eder. Sonunda Süleymân aleyhisselâm elinde bir arpa ekmeğiyle gelerek ona 'Sevgili babacığım, dilediğin kadar ye de gücünü kaybetme!' der. Dâvûd aleyhisselâm da o ekmekten yer ve İsrailoğullarının karşısına çıkardı."

Yezîd Rakkâşî şöyle anlatıyor: "Dâvûd aleyhisselâm insanlara vaaz edip öğüt vermek istediği zaman onlarla birlikte kıra çıkardı. Bir keresinde otuz bin kişiyle birlikte kıra çıkmış ve onlara vaaz ediyordu. O sırada orada bulunanların yirmi bini vaazın etkisiyle öldü. Kalan on bin kişi ise hasta olmuş ve aklı başından gitmiş bir hâlde geriye döndüler. Dâvûd aleyhisselâmın kendisine hizmet eden iki cariyesi vardı. Kendisine korku hâli geldiğinde yere düşüp sarsılmaya ve titremeye başlardı. Bu sırada o hizmetkârlar uzuvları ve mafsalları dağılıp ölecek korkusuyla hemen göğsünün ve ayaklarının üzerine otururlardı."

Saîd b. Ebî Hilâl şöyle anlatıyor: "İnsanlar, hasta olduğunu zannettikleri için Dâvûd aleyhisselâmı ziyarete gelirlerdi. Oysa onda yüce Allah korkusundan başka bir şey yoktu!"

İSÂ ALEYHİSSELÂMIN KORKUSU

İsâ aleyhisselâm ölümü hatırladığı zaman cildinden kan damlardı! Ata b. Sâib, Meysere'den şu rivâyeti nakletmiştir: "*Yüce Allah, İsâ'ya 'Beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı bilin.' diye sen mi dedin?'* (Mâide, 5/116) *buyurduğu zaman İsâ aleyhisselâamın bütün mafsalları titredi ve bu sözü*

demiş olmasından duyduğu korku sebebiyle yere düşecek oldu ve ‘Ben böyle bir şey demedim.’ diyemeyip şöyle söyledi: Ben böyle söyleseydim sen onu elbette bilirdin. (Mâide, 5/116)”

ZEKERİYÂ OĞLU YAHYÂ ALEYHİMESSELÂMIN KORKUSU

(…) Abdullah b. Amr radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: “Zekeriyâ oğlu Yahyâ aleyhimesselâm azı dişleri ortaya çıkacak derecede çok ağlardı. Bir keresinde annesi ona şöyle dedi: Bana izin versen de sevgili oğlum, bakanların azı dişlerinin bu hâlini görmemesi için iki parça keçeyle örtüversem! Bunun üzerine Yahyâ aleyhisselâm şöyle dedi: ‘Dilediğin gibi olsun anneciğim!’ Bu izni alan annesi onun için iki parça keçe edinip onları oğlunun iki yanağına yapıştırdı. Yahyâ aleyhisselâm ağlamaya başladığında bu keçeler gözyaşlarıyla dolunca annesi gelip onların suyunu sıkar ve gözyaşları kollarından aşağıya akardı.”

Vüheyb şöyle anlatıyor: “Bir keresinde babası Zekeriyâ aleyhisselâm ona şöyle dedi: Ben Allah’tan gözümü aydınlatacak, beni sevindirecek bir çocuk istemiştim. Bunun üzerine Yahyâ aleyhisselâm şöyle dedi: Sevgili babacığım, Cebrâil’in bana haber verdiğine göre cennetle cehennem arasında öyle büyük bir çöl varmış ki orayı ancak çok ağlayanlar geçebilirmiş.”

İSRÂİLOĞULLARINDAN İBADET EHLİ OLANLARIN DUYDUKLARI KORKUYA DAİR ANLATILANLAR

Daha önce Dâvûd aleyhisselâmın feryadından dolayı ölenlerden söz etmiştik. Bize nakledildiğine göre Lokmân aleyhisselâm oğluna öğüt vermeye devam ederken ödü (safra kesesi) patlayıp ölmüştür.

Ferkad Sebhî şöyle anlatıyor: “Bana anlatıldığına göre Beytü’l-Makdis’e yün ve çul elbiseler içinde beş yüz bakire girer. Orada dua ederken Allah’ın vereceği sevap ve ceza akıllarına gelince aynı yerde düşüp hep birlikte ölürler.”

Yezîd Rakkâşî şöyle anlatıyor: “Bana anlatıldığına göre, Dâvûd aleyhisselâm devrinde İsrailoğulları arasında kendilerini Allah’a ibadete vermiş dört yüz bakire cariye vardı. Dâvûd aleyhisselâmın feryat ettiği gün hep birlikte oraya geldiler ve çok geçmeden hepsi oracıkta öldüler.”

HZ. PEYGAMBER SALLALLÂHU ALEYHİ VE SELLEMİN KORKUSU

(…) Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle anlatıyor: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi hiçbir zaman küçük dili görünecek şekilde gülerken görmedim, sadece tebessüm ederdi. Bir bulut veya rüzgâr gördüğü zaman bu durum yüzünden anlaşılırdı. Dedim ki ey Allah’ın elçisi, insanlar bulutu gördüklerinde yağmur getireceği ümidiyle sevinirler. Senin bulutu gördüğün zaman yüzünden bundan hoşlanmadığını anlıyorum. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Ey Âişe, o bulutta azap olmadığına dair bana kim güvence verecek? Geçmişte bir kavim rüzgârla azap gördü. Bir kavim de azabı görüp dediler ki bu, bize yağmur getirecek bir buluttur.*”[222]

Hz. Âişe radıyallâhu anhânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Vallahi sizin Allah’tan en çok korkanınız ve O’nun çizdiği sınırlara en çok riayet edeniniz elbette benim.*”[223]

(…) Mutarrif, babasından naklederek şöyle anlatıyor: “*Namaz kılmakta olan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına gelmiştim. O sırada ağlamaktan dolayı içinden tencerenin cızlama sesine benzeyen bir ses geliyordu.*”[224]

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle dua ederdi: “*Allah’ım, gözyaşları kana ve azı dişleri kora dönmeden önce bana iri taneli yaşlar akıtan, gözyaşlarına boğularak ağlayan ve korkundan beni iyileştiren iki göz bahşet.*”

SAHÂBENİN KORKUSU VE AĞLAMASI

Bize Hz. Ebû Bekir radıyallâhu anh hakkında nakledilen rivâyete göre dilini tutup şöyle dermiş: “Beni varılacak hedeflere ulaştıran budur.” Bir keresinde de bir kuşa şöyle demiş: “Ne kadar şanslısın ey kuş! Ne hesap vereceksin ne de azap göreceksin. Keşke ben de senin gibi olsaydım.”

Hz. Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh bir âyet dinleyince hastalanır ve günlerce insanlar kendisine hasta ziyaretine gelirlerdi. Bir gün yerden bir saman çöpü alarak şöyle dedi: “Keşke şu saman çöpünün yerinde olsaydım. Keşke adı anılmayan bir şey olsaydım. Keşke anam beni doğurmasaydı.” Hz. Ömer radıyallâhu anhın yüzünde, ağlamaktan dolayı iki siyah çizgi oluşmuştu.

Hz. Osmân radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Öldükten sonra tekrar diriltilmemeyi çok isterdim.”

Hz. Ali radıyallâhu anh, Cemel vakasında şöyle söylemişti: “Bu olaydan yirmi sene önce ölmüş olmayı çok isterdim.”

Ebû Ubeyde b. Cerrâh radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Bir koç olmayı, sahibimin beni boğazlamasını, etimi yiyip çorbamı içmelerini çok isterdim.”

İbni Mes’ûd radıyallâhu anh şöyle demiştir: “Cennet ile cehennem arasında durdurulup onlardan birine girmem veya toprak olmayı seçmem istenseydi toprak olmayı seçerdim.”

Zeyd b. Vehb, İbni Mes’ûd radıyallâhu anh hakkında şöyle söylüyor: “Bir keresinde onu ağlarken gördüm. Öyle çok ağlıyordu ki avucuyla gözyaşlarını alıp şöyle yaptı.”

İmrân b. Husayn radıyallâhu anh şöyle söylüyor: “Keşke rüzgârların savurduğu küllerin yerinde olsaydım.”

Ebû Huzeyfe radıyallâhu anhın azatlı kölesi Sâlim şöyle demiştir: “Araftakilerin yerinde olmayı çok isterdim.”

Abdullah b. Amr b. el-Âs radıyallâhu anhümâ şöyle söylemiştir: “Keşke şu tuğlalardan biri olsaydım da hiçbir sorumluluk altına girmeseydim!”

Huzeyfe radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Malıma bakacak bir insanımın olmasını, sonra da kapımı kapatıp yüce Allah’a kavuşuncaya kadar kimsenin yanıma girmemesini çok isterdim.”

İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın gözlerinden akan yaşlar, çürümüş bağcıklar gibi yüzünde iz yapmıştı.

Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle demiştir: “Keşke öldüğümde unutulup gitseydim.”

(…) Ebû Erâke şöyle anlatıyor: “Bir keresinde Hz. Ali radıyallâhu anhın arkasında sabah namazını kılıyordum. Selâm verince sağ tarafına döndü. Sonra uzun bir süre öylece kaldı, kederli görünüyordu. Sonra şöyle dedi: ‘Vallahi ben Hz. Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemin ashâbını görmüştüm. Bugün onlara benzeyen hiç kimseyi göremiyorum! Uzun süre secdede ve kıyamda kalıp Allah’ın kitabını okuyarak geceyi geçirir, alınlarıyla ayakları arasında gidip geldiklerinden toza bulanmış ve saçları başları dağılmış bir şekilde sabahlarlardı. Sabah olunca da rüzgârlı günlerde denizin çalkalandığı gibi sallanarak Allah’ı zikrederlerdi. Bu sırada ağlayıp elbiselerini ıslatacak kadar gözyaşı dökerlerdi. Sanki insanlar artık gecelerini gaflet içinde geçiriyorlar.’ Bu sözleri söyledikten sonra kalkıp

gitti. O günden sonra İbni Mülcem tarafından şehit edilinceye kadar onu dişleri görülecek şekilde gülerken gören olmadı.”[225]

TÂBİLERİN VE ONLARDAN SONRA GELENLERİN KORKUSU

Herim b. Hayân şöyle söylemiştir: “Vallahi bir devenin yedikten sonra dışkı olarak dışarı attığı bir ağaç yaprağı olmayı ve kıyamet gününde hesap vermenin zorluğuna katlanmak zorunda kalmamayı çok isterdim. Ben, o en büyük felaketten korkuyorum.”

Hz. Ali radıyallâhu anhın oğlu Hz. Hüseyin abdest aldığı zaman yüzü sapsarı olunca kendisine, neyin var, diye sorulduğunda şöyle derdi: “Kimin huzurunda durmak üzere abdest aldığımı biliyor musunuz?”

Ubeyd Sayrafî şöyle demiştir: “Bir yıl boyunca Hasenü’l-Basrî’nin yanına gidip geldim. Ne zaman yanına girsem gözyaşları sakalının üzerinden dökülüp akardı.”

Mâlik b. Dînâr şöyle anlatıyor: “Hasenü’l-Basrî ile birlikte çarşıya girdik ve kokuculara uğradık. O kokuyu alınca ağlamaya başladı, ağladı, ağladı. Ağlamaktan dolayı bayılmasından endişe ettim. Sonra bana şöyle dedi: ‘Ey Mâlik, vallahi cennet ve cehennem olmak üzere iki yurttan birinde karar kılmaktan başka önümüzde bir üçüncü seçenek yok. Vallahi rahmetten uzak düşersek Allah’ın azabına düşeriz.’ Sonra yeniden ağlamaya başladı ve çok kısa bir süre sonra vefat etti.”

Adamın birisi Hasenü’l-Basrî’ye ne hâlde olduğunu sorunca şöyle dedi: “Bir gemiye binip denizin orta yerine geldiklerinde gemileri parçalanan ve her biri bir tahta parçasına sarılan insanların hangi hâlde olacağını zannedersin?” Adam çok büyük sıkıntı içinde olacaklarını söyleyince Hasenü’l-Basrî ona şöyle dedi: “Ben onlardan daha fazla sıkıntı içindeyim!”

Hasenü’l-Basrî, boynu vurulmak üzere getirilmiş bir esir gibiydi. Çok kederli olması sebebiyle kendisini kınayanlara şöyle derdi: “Allah’ın bazı günahlarıma bakıp da ‘Git, seni bağışlamıyorum!’ demeyeceğine dair bana kim güvence verebilir?”

Bir keresinde Hasenü’l-Basrî arkadaşlarından birisine şöyle der: “Bütün ömrünü ağlamakla geçirmeye gücün yetiyorsa bunu hemen yap! Böylece Allah seni belki o hâlde görüp merhamet eder de cehennemden kurtulmuş olursun.”

Tâvûs hazretleri yatağını yayıp üzerine yattıktan sonra birden sıçrayıp ayağa kalkar ve yatağını toplayıp şöyle derdi: “Cehennemi hatırlamak

âbidlerin uykusunu kaçırdı!”

Muhammed b. Vâsi bütün gece ağlar ve neredeyse buna hiç ara vermezdi.

Mâlik b. Dînâr şöyle demiştir: “Yüce Allah’ın kıyamet gününde bana ‘ey Mâlik’ buyurmasını, sonra benim ‘emret’ dememi, sonra huzurunda secde etmem için bana izin vermesini ve böylece benden razı olduğunu anlamayı sonra da bana ‘Ey Mâlik, bugün toprak ol.’ buyurmasını çok isterdim.”

Saîd b. Cübeyr geceleri o kadar ağlardı ki sonunda gözlerini kaybetti.

Bize anlatıldığına göre Zürâre b. Evfâ arkadaşlarına sabah namazını kıldırırken “*O sura üfürüldüğü zaman var ya, işte o gün zorlu bir gündür.*” (Müddessir, 74/8, 9) âyetine gelince düşüp öldü!

Ömer b. Abdülaziz ölümü hatırladığı zaman kuşların çırpınıp titremesi gibi titremeye başlar ve sakallarını ıslatıncaya kadar ağlardı. Yezîd b. Havşeb şöyle söylüyor: “Hasenü’l-Basrî ve Ömer b. Abdülaziz’den daha çok, Allah’tan korkan kimseyi görmedim. Sanki cehennem o ikisi için yaratılmıştı!”

(…) Yezîd b. Muhammed b. Mesleme b. Abdülmelik’in naklettiğine göre azatlı kölelerinden biri şöyle anlatmış: “Abdülmelik’in kızı Fâtıma öyle ağladı ki gözleri bulanık görmeye başladı. Kardeşleri olan Mesleme ve Hişâm b. Abdülmelik, Fâtıma’nın yanına gelerek dediler ki: ‘Günlerdir neden bu hâldesin? Kocandan korktuğun için mi yoksa dünyalık bir şeyi elde edemediğin için mi ağlıyorsun? İşte, biz yanındayız, mallarımızla ve ailemizle senin yanındayız.’ Fâtıma onlara şöyle dedi: ‘Bunların hiçbiri için ağlamıyorum! Fakat ben bir gece Ömer b. Abdülaziz’i korkunç bir hâlde gördüm ve anladım ki onu bu hâle sokan şey kalbinde yer eden büyük bir korku!’ Mesleme ve Hişâm ona ne gördüğünü sorduklarında Fâtıma şunları anlattı: Bir gece Ömer’i namaz kılarken gördüm. ‘*O gün insanlar ateşin etrafında dönen pervaneler, dağlar da atılmış renkli yün gibi olur.*’ (Kâria, 101/4, 5) âyetlerine geldiği zaman ‘Vay benim kötü sabahıma!’ diye haykırıp sıçradı, sonra yere düşüp hırıltılı bir şekilde inlemeye başlayınca can çekiştiğini zannettim. Sonra sakinleşince öldüğünü sandım. Bir süre sonra kendine gelince ‘Vay benim kötü sabahıma!’ diye bağırıp yerinden sıçradı ve evin içinde dolaşıp ‘İnsanların ateşin etrafında dönen pervaneler ve dağların atılmış renkli yünler gibi olacağı gün vay hâlime!’ demeye başladı. Şafak sökünceye kadar bu hâlde kaldı. Sonra ölü gibi yere yığıldı. Sabah ezanı okununcaya kadar öylece kaldı. Onun yaşadığı o geceyi hatırladıkça gözlerime yenik düşüyor ve gözyaşlarıma engel olamıyorum!”

Ömer b. Abdülaziz bir gün “*Ne zaman bir iş yapsan, ne zaman Kur’an’dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yapsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidizdir*.” (Yûnus, 10/61) âyetini okuyunca şiddetli bir şekilde ağlamaya başladı. Onu gören eşi ve evdeki herkes ağlamaya başladılar. O sırada oğlu Abdülmelik eve gelip onları bu hâlde görünce dedi ki babacığım, neden ağlıyorsun? Ömer şöyle dedi: “Ey oğlum, baban dünyayı tanımamış ve dünya tarafından tanınmamış olmayı çok isterdi! Vallahi ey oğlum, helâk olmaktan korkuyorum, vallahi ey oğlum, cehennemlik olmaktan korkuyorum!”

Bir gece Ömer b. Abdülaziz ağlamaya başlayınca Fâtıma da onunla birlikte ağlamaya başladı. Onları bu hâlde gören ev halkı da onların niye ağladığını bilmeden ağlamaya başladılar. Gözyaşları dinince Fâtıma dedi ki, babam sana feda olsun ey müminlerin emiri, neden ağladın? Ömer şöyle cevap verdi: “İnsanların o dehşetli günde yüce Allah’ın huzurundan ayrılıp bir kısmının cennete, bir kısmının cehenneme gitmek üzere ayrılacaklarını hatırladım!” Sonra bir çığlık atıp bayıldı.

Bir gün Ömer b. Abdülaziz susmuş, arkadaşları konuşuyorlardı. Dediler ki, sen neden konuşmuyorsun ey müminlerin emiri? Halife Ömer “Cennetlikleri ve orada birbirlerini nasıl ziyaret ettiklerini, cehennemlikleri ve orada nasıl feryat edip bağırdıklarını düşünüyordum.” dedikten sonra ağlamaya başladı.

Ömer b. Abdülaziz’in bir azatlı kölesi şöyle anlatıyor: “Bir gece halife çok ağlamıştı. Sabah olunca bana dedi ki, öğlene kadar yanıma hiç kimseyi sokma. Çünkü ben insanların ne söylediklerini anlayamamaktan ve onların benim ne söylediğimi bilememelerinden endişe ediyorum. Dedim ki, dün gece daha önce hiç ağlamadığınız şekilde ağladığınızı gördüm. Bunun üzerine yeniden ağlamaya başladı ve biraz sakinleşince şöyle dedi: ‘Allah’ın huzuruna çıkacağımı hatırladım!’ Bunu söyleyince bayıldı ve öğlene doğru kendine geldi. O günden sonra ölünceye kadar bir daha güldüğünü görmedim.”

Halife Mansûr Beytü’l-Makdis’e gitmek üzere yola çıkınca Ömer b. Abdülaziz’in daha önceleri yanında misafir olduğu bir rahibe misafir olur ve ona der ki, Ömer hakkında gördüğün hayret verici olayları bana anlat. Rahip şöyle anlatır: “Bir gece Ömer, şu odamın mermerden yapılma damında geceyi geçirmişti. Bir baktım oluktan su akmaya başladı. Dama çıkınca Ömer’in secdede olduğunu ve gözyaşlarının oluktan aşağıya döküldüğünü gördüm.”

Bize anlatıldığına göre, bir keresinde Ömer b. Abdülaziz ve Fethu'l-Mevsılî gözlerinden kan gelinceye kadar ağlamışlardı.

(…) Mansûr b. Ammâr şöyle anlatıyor: "Hacdan dönüşümde Kûfe'de konaklamıştım. Kapkaranlık bir gecede dışarı çıktığımda birinin şöyle bağırdığını işittim: İlâhî, izzetine ve celâline yemin ederim ki işlediğim günahla sana karşı gelmek istememiştim. Ben sana âsi olduğumda bana vereceğin cezayı biliyordum. Fakat işlediğim hatada şekavetim bana yardım etti ve üzerime attığın gizleme örtüsü beni aldattı. Kendi çabamla sana âsi oldum ve cahilliğim sebebiyle sana karşı geldim. Şimdi beni azabından kim kurtaracak, ipini kesip aramızı ayırırsan kimin ipine tutunacağım? Vah gençliğime, vah gençliğime! Adam sözünü bitirince ben yüce Allah'ın kitabından '*Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun! Onun başında acımasız, güçlü, Allah'ın buyruğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.*" (Tahrîm, 66/6) âyetini okudum ve şiddetli bir hareket sesi duydum. Sonra hiçbir ses duymadım ve oradan geçip gittim. Ertesi gün bir cenaze gördüm. Cenazenin yanında yaşlı bir kadın vardı. Kadına ölünün kim olduğunu sorunca bana şöyle dedi: Dün gece namaz kılmakta olan oğlumun yanından geçen bir adam yüce Allah'ın kitabından bir âyet okuyunca onu işiten oğlumun ödü patladı ve öldü."

İbnü's-Semmâk şöyle anlatıyor: "Basralı bir adamdan, orada yaşayan âbidlerden birini bana göstermesini istedim. O da beni yaşlı anasının yanında yaşayan bir adamın evine götürdü. Adamın yaşlı anası dedi ki sakın oğluma cennet ve cehenneme dair bir şey söyleyip de onu öldürmeyin! Benim ondan başka evladım yok! Adamın odasına girince başını kaldırıp bize baktı ve dedi ki, insanların durmaları kaçınılmaz olan bir yer vardır. Dedim ki, Allah sana merhamet etsin, kimin huzurunda duracaklar? Bu sözümü işitince derin bir iç çekip öldü."

Bir keresinde Dırgâm b. Vâil hizmetkârına ellerini bağlamasını ve yanaklarına toprak atmasını emreder, hizmetkârı da bunu yapar. Sonra Dırgâm; "Hükümdarım! Sana dönme vakti yaklaştı! Ne günahlardan beraatim var, ne de mazeretim! Kuvvetim de yok ki azabından kurtulabileyim! Bana yalnızca sen, sen yardım edebilirsin, ne olur beni himayene al!" diye dua edip ölür. O sırada gaipten şöyle bir ses duyarlar: "Kul mevlasına sığındı, O da kulunu kabul etti."

İbrâhim b. İsâ Yeşkürî şöyle anlatıyor: "Bir keresinde, Bahreyn'de insanlardan uzaklaşıp nefsiyle meşgul olan bir adamın yanına gitmiştim.

Onunla âhiretle ve ölümle ilgili bazı şeyleri konuşmaya başlayınca vallahi derin derin iç çekmeye başladı ve sonunda canı bedeninden ayrıldı.”

Husayn b. Kâsim şöyle anlatıyor: “Vaaz etmekte olan Abdülvâhid b. Zeyd’in sohbetinde bulunuyorduk. O sırada mescit tarafından bir adam ona nida ederek şöyle dedi: ‘Vaazı bırak artık ey Ebû Ubeyde, kalbimin örtüsünü açtın!’ Abdülvâhid bu söze aldırmadan vaazına devam etti. Fakat adam ‘Vaazı bırak artık ey Ebû Ubeyde, kalbimin örtüsünü açtın!’ demeye devam ediyordu. Abdülvâhid ise vaazını kesmeye niyetli değildi. Sonunda o sözü söyleyen adam derin bir nefes alıp hırıltıyla öldü.”

Misma’ şöyle anlatıyor: “Vaaz etmekte olan Abdülvâhid’in sohbetindeydim. O gün orada bulunanlardan dört kişi vaazın etkisiyle düşüp öldü.”

Yezîd b. Mersed devamlı ağlar ve şöyle derdi: “Yüce Allah bana, kendisine isyan edersem beni cehenneme hapsedeceğini vaat etti. Vallahi eğer beni hamama hapsedeceğini söylemiş olsaydı yine gözyaşlarım dinmezdi.”

Yezîd Rakkâşî şöyle derdi: “Keşke hiç yaratılmamış olsaydım. Yaratıldığım zaman keşke kıyamet gününde hesap vermek üzere durdurulmayacak olsaydım! Durdurulduğum zaman keşke hesaba çekilmeyecek olsaydım. Hesaba çekildiğim zaman keşke hesabım müzakere edilmeyecek olsaydı.”

Atâ es-Sülemî’ye neyi arzuladığını sorduklarında ağlamaya başladı ve şöyle dedi: “Vallahi ne dünyada ne de âhirette zerresi kalmayacak şekilde savrulup giden bir avuç kül olmak isterdim. Sonunda ağlamaya gücüm kalmayacak şekilde ağlamayı arzu ediyorum.” Oysa kendisi gece gündüz ağlardı.

Dâvûd et-Tâî şöyle şöylemiştir: “Cehennemden kurtulmayı ve kül olmayı çok isterdim.”

Ali b. Zeyd şöyle söylemiştir: “Gökteki kuşlar, denizdeki balıklar ve çöllerdeki vahşi hayvanlar kurtuldu, ben ise amelime karşılık rehinim.”

Fudayl b. Iyâz ağlamaya aşina olmuştu. Hatta bazen evdeki herkesin duyacağı şekilde bütün gün ağlardı. Bir gün şöyle dedi:

“Ölüp de kıyameti, onun korkutucu hâllerini, yeniden dirilmeyi ve hesabı gördükten sonra cennete girmek ile bir köpek olup bütün hayatımı köpeklerle birlikte geçirip sonra ölüp toprak olmak arasında tercih yapmam istenseydi elbette köpek olarak yaşayıp sonra da toprak olmayı ve ne cenneti ne de cehennemi görmemeyi tercih ederdim!”

Arafat vakfesinde insanlar dua ederken Fudayl çocuğunu yitirmiş, ciğeri yanan bir anne gibi ağlıyordu. Güneş batmak üzereyken sakalını tutup başını göğe kaldırdı ve şöyle dedi: “Beni affetsen bile vah sana karşı işlediğim ayıplara!”

Bir keresinde Fudayl’a oğlu Ali’nin ölüm sebebinin ne olduğu sorulunca şöyle der: “İbadet ettiği hücrede geceleyin Kur’an okuyordu ve sabahleyin öldü.”

Âbidlerden birisi ibadet konusunda nefsine çok yükleniyordu. Annesi ona dedi ki, uyumak istemiyor musun? Şöyle cevap verdi: “Keşke beni hiç doğurmamış olsaydın! Çünkü sevgili oğlun kabirde uzun süre hapsedilecek!”

Atâ şöyle anlatıyor: “Utbetü’l-Gulâm ile birlikte yolculuğa çıkmıştık. Aramızdaki yaşlılar ve gençler yatsı abdestiyle sabah namazlarını kılacak kadar kendilerini ibadete vermişlerdi. Uzun süre namaz kılmalarından dolayı ayakları şişmiş, gözleri başlarının içine çökmüş, derileri kemiklerine yapışmış ve damarları ince tellere dönmüştü. Sabah olduğunda derileri karpuz kabukları gibi olmuştu, sanki kabirlerinden kalkmış gibiydiler. Birlikte yola devam edip yürürken bir yere geldiğimizde Utbe yere düşüp bayıldı. Arkadaşları onun etrafında oturup ağlamaya başladılar. O gün çok soğuk olmasına rağmen Utbe’nin alnından ter boşanıyordu. Su getirip yüzünü sildiler. O sırada kendine gelen Utbe’ye neden bu hâlde olduğunu sorduklarında şöyle dedi: Yürürken geçmiş olduğumuz yerde yüce Allah’a isyan etmiş olduğumu hatırlayınca böyle oldu.”

İnsanlar, ağlamakta olan bir âbidin başına toplanıp ona neden ağladığını sorarlar. Âbid der ki, korkanların kalplerinde hissettikleri korkudan dolayı ağlıyorum. Derler ki, nedir bu korku? Der ki, yüce Allah’ın huzuruna çıkmak üzere çağrı yapıldığı andaki korkudur.

Âbidin birisi bir demircinin körüğünün başında durur ve ona bakıp ağlamaya başlar. Sonra derin hıçkırıklara boğularak can verir.

Seriyyü’s-Sekatî şöyle söylemiştir: “Ben, her gün yüzümün kararmış olmasından korkup burnuma bakıyorum.”

Buraya kadar meleklerin, peygamberlerin âlimlerin ve velilerin Allah karşısında duydukları korkuyu anlattık. Durum böyle olunca biz Allah’tan, onlardan daha fazla korkmalıyız. Ancak insan çok günah işlediği için değil, kalbi arınmış olduğu ve marifeti kemâle erdiği için korkar. Bizim kendimizi güvende hissetmemizin sebebi, cahilliğimize yenik düşmemiz ve kalplerimizin katılaşmasıdır.

Ne gariptir ki bizler mal sahibi olmak istediğimiz zaman ticaret yapıyor ve seferlere çıkıyoruz; ilim öğrenmek istediğimizde bütün gayretimizi öğrenmeye verip bu uğurda yoruluyoruz; sonra gözümüz daimî mülk tarafına döndüğünde dilimizle "Allah'ım bizi bağışla, bize merhamet eyle." demekle yetiniyoruz. Oysa kendisinden bir şeyler umduğumuz Allah bize şöyle nida ediyor: "İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur." (Necm, 53/39); "*O aldatıcı* (şeytan) *da Allah hakkında sizi kandırmasın.*" (Fâtır, 35/5) Bunları işittiğimiz hâlde uyanıp da aldanmışlığımızdan kurtulamıyoruz. Yüce Allah'tan bizleri ıslah eylemesini dilerim.

Allah'tan korkanlara dair bu kadar sözle yetinelim. Seleften birisi şöyle söylemiştir: "Rahibin birinden bana öğüt vermesini istedim. Dedi ki, yırtıcı hayvanlar ve yılanlar tarafından kuşatılmış, korku içinde ve tetikte olan, gaflete düşüp parçalanmaktan veya bir hata yapıp ısırılmaktan korkan ürkmüş bir adam gibi olabiliyorsan ol. Dedim ki, bir öğüt daha ver! Dedi ki, susuz kalmış kişiye çok az su yeterli gelir. Bil ki, saf kalp en küçük bir korkuyla bile harekete geçer. Donuk kalp ise hiçbir öğütten hoşlanmaz."

Bu rahibin yırtıcı hayvanlar ve yılanlar tarafından kuşatılmış adamla ilgili verdiği örnek mümin hakkında gerçeğin ta kendisini yansıtmaktadır. Çünkü basiret nuruyla kalbine bakan kişi oranın öfke, kin, haset, kibir, kendini beğenme, riya vb. yırtıcı hayvanlarla dolu olduğunu görür. Gaflete düşüldüğünde bunlar kişiyi dişleyip parçalarlar. Fakat kişi bunları gözüyle göremez. Kişi kabre konulup perde kalktığında söz konusu vasıfların kendisini sokup ısıran yılanlar ve akrepler şeklinde zuhur ettiğini görür. Oysa bunlar onun şimdi karşısında duran kendi sıfatlarıdır. Bu çirkin sıfatlarını ölmeden önce yenmek ve öldürmek isteyen bunu hemen yapsın! Aksi hâlde onlar tarafından derisinden sokulmaya ilâve olarak kalbinin içinden sokulmaya kendisini hazırlasın, vesselâm.

---

[221]. *Taberî Tefsiri*, 23/150; İbni Ebî Şeybe, 6/342; Hennâd, *Zühd*, 1/262.

[222]. Buhârî, 4828, 4829, 6092; Müslim, 16, 899; Ahmed, 24369.

[223]. Ahmed, 25893; Abdürrezzâk, 10375; Bezzâr, *Zevâid*,1458; İbni Hibbân, 9; Taberânî, *Kebîr*, 8319.

[224]. Ebû Dâvûd, 904.

[225]. İbni Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/11.

FAKİRLİK VE ZÜHD KİTABI

Arifleri güzel sıfatları kazanma konusunda muvaffak kılan, onlara takvayı ve güzel hasletleri kazanmaları için ilham eden ve basiretlerini açıp dünyanın kusurunu görmelerini ve böylece hâllerini düşünmelerini sağlayan Allah'a hamd olsun. Onlar bu düşünce sayesinde dünyanın hilebaz bir kocakarı olduğunu, hilesine kanıldığında böbürlendiğini, suyunun bir serap ve aldatmasının hayal olduğunu ve ona erkeklerin değil, ancak çocukların aldanacağını anladılar. Bu yüzden dünyadan el etek çekerek mal yönünden fakir oldular. Böylece kalpleri istikamet buldu, hâlleri düzeldi ve bu meşguliyetlerden uzak kalmakla âhireti elde etmeleri mümkün oldu. Çünkü iki zıddın bir arada bulunması muhaldir.

Kum tanelerinden daha fazla sayıda O'na hamd ederim ve dalâlete düşmeksizin O'nun tek olduğunu kabul ederim. Sabahlar ve akşamlar devam ettiği sürece devam edecek şekilde elçisi Hz. Muhammed'e ve onun ailelerin en hayırlısı olan ailesine salât ederim.

Dünya sevgisi bütün günahların başı olunca, dünyayı sevmemek de her taatin esası oldu. Daha önce Dünyanın Kınanması kitabında bu konudan söz etmiştik. Şimdi burada dünyayı sevmemenin ve ondan el etek çekip zühd hayatı yaşamanın faziletini zikredeceğiz ki bu, kişiyi kurtaran amellerin başıdır. Dünya ile bozuşup ondan ayrılmak ya dünyanın kuldan yüz çevirmesiyle olur ki buna fakirlik denilir veya kulun dünyadan yüz çevirmesiyle olur ki buna zühd adı verilir. Bu iki hâlden her birinin saadetlere ulaşmada bir derecesi ve kulun kurtuluşa ermesinde bir payı vardır. Biz burada fakirlik ve zühdün hakikatini, derecelerini, kısımlarını, şartlarını ve hükümlerini zikredeceğiz. Fakirliği birinci ve zühdü ikinci kısımda ele alacağız. Şimdi fakirlik bahsiyle konumuza başlayalım.

FAKİRLİK

Bu kısımda fakirliğin hakikati, fakirliğin genel anlamda fazileti, özel olarak fakirlerin fazileti, fakirliğin zenginlikten üstünlüğü, fakirin fakirlik konusundaki edebi, fakirin bağış kabulündeki edebi, zorunlu olmadıkça dilenmenin haramlığı, dilenmeyi haram kılacak zenginliğin miktarı ve dilencilerin hâllerini anlatmaya çalışacağız.

FAKİRLİĞİN HAKİKATİ

ÇEŞİTLİ FAKİRLİK HÂLLERİ VE BUNLARA VERİLEN İSİMLER

Bir şeye fakir olmak (fakr), ona muhtaç olmak anlamına gelir. Allah dışındaki her varlık fakirdir. Çünkü her varlık her an varlığının devamına muhtaçtır ve onun varlığının devamı yüce Allah'ın fazlı ve cömertliği sayesinde gerçekleşir. Yüce Allah ise zengindir (Ganî). Çünkü O'nun varlığı başkasından kaynaklanmaz. İşte bu, yüce Allah'ın "*Allah zengindir, siz ise fakirsiniz* (muhtaçsınız)." (Muhammed, 47/38) kavlinin anlamıdır. Fakirliğin genel anlamı budur. Ancak biz burada fakirliğin (muhtaçlığın) genel anlamını değil, özel anlamı olan mal yoksunluğunu kastediyoruz. Yoksa ihtiyaçları yönünden bakıldığında kulun muhtaç olduğu şeyler saymakla bitmez. Kulun ihtiyaçlarından bazıları da malla elde edilen cinstendir. Sonra malın bulunmaması durumunda kişinin beş hâlinin olduğu düşünülebilir. Biz bunları birbirinden ayırıp her hâle özel bir isim vererek hükümlerini açıklayacağız.

Birinci hâl: En yüksek hâldir. Şöyle ki, kişiye bir yerden mal gelse bundan hoşlanmaz, sıkıntı duyar, onu sevmediği, şerrinden ve kendisini meşgul etmesinden kaçındığı için o malı almaz. İşte bu zühddür ve bu sıfata sahip olan kişiye "zahid" denilir.

İkinci hâl: Elde edildiğinde sevinecek şekilde mala rağbet etmemek ve ondan sıkıntı duyacak kadar da hoşlanmazlık etmemektir. Bu durumdaki kişi, kendisine bir mal gelmiş olsa ondan el çeker. Bu hâlin sahibine "razı olan" denilir.

Üçüncü hâl: Ona duyulan istekten dolayı malın bulunmasını bulunmamasına yeğlemektir. Fakat söz konusu istek o malı elde etmeye kalkışma derecesine varmamıştır. Tam aksine, mal kendisine tesadüfen (istemeden) ve temiz bir şekilde gelirse onu alır ve sevinir. O malı elde etmek için yorulmaya ihtiyaç duysa onunla meşgul olmaz. Bu hâlin sahibine "kanaatkâr" adını veriyoruz. Çünkü mevcut olanla yetinmiş ve içinde zayıf da olsa bir istek olmakla beraber malı talep edip aramayı bırakmıştır.

Dördüncü hâl: Malı aramayı, bunu yapmaktan âciz olduğu için bırakmaktır. Bu durumdaki kişi, yorulmak pahasına da olsa malı arayıp elde etmeye bir yol bulabilme isteği duymaktadır veya aramakla meşguldür. Bu hâldeki adama "hırslı" adını veririz.

Beşinci hâl: Ekmeği olmayan aç adam ve elbisesi olmayan çıplak kimse örneğindeki gibi, elinde bulunmayan mala zorunlu bir şekilde muhtaç olmaktır. İhtiyaç duyduğu şeyi arayıp elde etme isteği ister zayıf, ister güçlü olsun, bu hâldeki kişiye "zorda kalan/muztarr" adı verilir. Bu hâldeki kişilerden çok azında ihtiyaç duyduğu şeye karşı isteksizlik vardır.

Bütün bu beş hâlin de ötesinde zühdden daha yüce bir hâl vardır. Bu, malın varlığı ile yokluğunun kişinin gözünde birbirine eşit olmasıdır. Malı bulduğunda sevinmediği gibi, sıkıntı da hissetmez. Malı bulamazsa hâli yine aynıdır. Hz. Âişe radıyallâhu anhâdan rivâyet ettiğimiz gibi, kendisine iki torba dolusu gümüş para gelince o gün içinde hepsini dağıtır. Bunun üzerine hizmetkârı ona "Dağıttığınız paralardan bir dirhemini ayırıp iftar etmek üzere bizim için et alsaydınız keşke!" der. Bunun üzerine Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle der: "Bunu bana hatırlatmış olsaydın öyle yapardım."

Dünya her şeyiyle birlikte bu hâlde olan kimsenin elinde olsa ondan zarar görmez. Çünkü o bütün malların kendi nefsinde değil, yüce Allah'ın hazinesinde olduğunu bilir. Bu hâlin sahibine "müstağni" denilmesi gerekir. Çünkü o hem malın bulunmaması hem de bulunmasından müstağnidir.

Zahid, dünyanın varlığı ve yokluğuna rağbet etmediği zaman en mükemmel hâlde demektir. Eğer dünyanın yokluğuna rağbet ediyorsa razı olanın, kanaatkârın ve hırslının derecelerine göre bu da bir mükemmelliktir ancak müstağninin derecesine göre bir eksikliktir. Mükemmellik; malın varlığı ile yokluğunun kişinin gözünde aynı seviyede olmasıdır. Tıpkı suyun sana göre az ve çok olmasının eşit olması gibi… Çünkü sen "İhtiyacım kadar su içerim ve Allah'ın kullarına su veririm." diyorsun. Malın da böyle olması gerekir.

Ahmed b. Ebî Havârî şöyle anlatıyor: "Ebû Süleymân ed-Dârânî'ye dedim ki, Mâlik b. Dînâr bir keresinde Mugîre'ye 'Eve git ve bana hediye etmiş olduğun küçük su kırbasını al. Çünkü şeytan bana vesvese verip hırsızın onu çalacağını söyleyip duruyor.' demiş. Bunun üzerine Ebû Süleymân şöyle dedi: Bu durum zayıflıktan kaynaklanıyor. O, dünyadan el etek çekmişken su kırbasının çalınıp çalınmamasıyla ilgilenmez."

Bil ki, zayıfların maldan kaçması ve ondan el çekmesi bir kemâldir. Fakat peygamberlere ve kuvvetlilere göre malın varlığıyla yokluğu birdir. Bazen zayıf kimselerin terk etme konusunda kendisini örnek almaları için, kuvvetli olan adam maldan kaçıyormuş gibi yapar, tıpkı gözbağcısının onu tutma hususunda zayıf olduğundan değil, çocuklarını ondan uzak tutmak için yılandan kaçması gibi…

GENEL OLARAK FAKİRLİĞİN FAZİLETİ

Bu hususta ki âyetlere gelince, yüce Allah onları övme sadedinde şöyle buyurmaktadır: "*Yeryüzünde dolaşmaya gücü yetmeyen fakirler için…*" (Bakara, 2/273); "(Allah'ın verdiği bu ganimet malları) *yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir.*" (Haşr, 59/8)

Konu hakkında varit olan hadisler çok fazladır. Onlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

(…) Üsâme b. Zeyd radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cennetin kapısında dikildiğimde bir de baktım ki oraya girenlerin çoğu fakirlerdi. Ancak zenginlik sahipleri* (mallarının hesabını vermeleri için bir kenara çekilip) *cennete girmekten men edilmişlerdi. Fakat içlerinden cehennemlik olanların cehenneme gönderilmesi emredildi. Sonra cehennemin kapısında dikildiğimde bir de baktım ki oraya girenlerin çoğu kadınlardı.*"[226]

Yine Buhârî ve Müslim'in İbni Abbâs radıyallâhu anhümâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cennete göz attım ve oradakilerin çoğunun fakirler olduğunu gördüm.*"[227]

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Allah'ım, Muhammed ailesinin rızkını yetecek kadar eyle.*"[228]

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle anlatıyor: "*Medine'ye gelmelerinden itibaren onun vefatına kadar Muhammed ailesi arka arkaya üç gece buğday yemeğiyle karnını doyurmadı.*"[229]

Müslim'in, Ömer b. Hattâb radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde şu ifade geçmektedir: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve*

sellemin gün boyunca karnını doyuracak adi hurma bile bulamadığından eğilip büküldüğünü gördüm.”[230]

Müslim’in, Abdullah b. Amr radıyallâhu anhümâdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Muhacirlerin fakirleri, kıyamet gününde zenginlerden kırk yıl önce cennete gireceklerdir.*”[231]

Müslim’in, Sevbân radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde şu ifade geçmektedir: “*Yahudi hahamlarından birisi Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme gelip dedi ki, yeryüzünün başka bir yeryüzüyle değiştirileceği günde insanlar nerede olacaklar? Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Onlar köprünün berisindeki karanlığın içinde bulunacaklar. Haham dedi ki, ilk önce köprüden kim geçecek? Şöyle buyurdu: Muhacirlerin fakirleri. Haham dedi ki, doğru söyledin.*”[232]

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Fakir müminler cennete zenginlerden beş yüz sene önce girecekler.*”[233]

Bir başka hadisinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: “*Fakirlik mümin için atın iki yanağından aşağı sarkan güzel gemden daha hoş ve güzeldir.*”

Bir keresinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, Hz. Âişe radıyallâhu anhâya şöyle buyurur: “*Sakın zenginlerle oturma.*”[234]

Bir başka hadisinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Hiçbir zenginlik sahibi yoktur ki kıyamet gününde kendisine dünyadayken sadece yetecek kadar rızık verilmiş olmasını dilemesin.*”

Bir başka hadiste Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: “*Kıyamet gününde kul Allah’ın huzuruna getirildiğinde yüce Allah tıpkı dünyada bir adamın diğerine mazeret beyan ettiği gibi ona mazeret beyan ederek şöyle buyurur: İzzetime ve celâlime yemin ederim ki gözümde değersiz olduğun için dünyalığı senden saklamış değilim. Ancak bunu sana hazırladığım onurlandırma için yaptım. Ey kulum, şu safların önüne çık ve onların arasında sadece benim rızamı dileyerek dünyada seni yedirmiş veya giydirmiş olanları elinden tutup götür. Onları sana bağışladım.*”

Mûsâ aleyhisselâma şöyle denilmiştir: “*Fakirliğin sana doğru geldiğini görürsen de ki, merhaba ey salihlerin şiarı!*”

Fakirlik hakkındaki sahâbe sözlerine gelince, Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “İki dirhemi olanın hesabı bir dirhemi olanın hesabından daha çetin olacaktır.”

Süfyânü’s-Sevrî’nin sohbet meclisinde fakirler zenginlerin önünde otururdu. Bir keresinde İbrâhim b. Edhem’in yanına bir adam gelir ve ona on bin dirhem verir. Ancak o bunu kabul etmeyip şöyle der: “Bu parayla benim fakirler defterindeki adımı silmemi mi istiyorsun? Bunu yapmayacağım.”

FAKİRLERİN ÖZEL KISMINDAN RAZI OLANLAR, KANAATKÂRLAR VE SADIKLARIN FAZİLETİ

(…) Fudâle b. Ubeyd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Müslüman olup kendisine yetecek kadar rızıkla yetinen ve yüce Allah’ın ona verdiğine kanaat eden kimselere müjdeler olsun.*”

İbni Ömer radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Ey Âdemoğlu, elinde sana yetecek kadarı varken seni azdıracak kadarını istiyorsun! Ey Âdemoğlu, ne aza kanaat ediyorsun ne de çokla doyuyorsun! Ey Âdemoğlu, kovuğunda emniyet ve sağlık içerisinde, günlük azığın mevcut olarak sabahladığın zaman dünya yıkılsa ne olur!*”

Enes radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle dua ederdi: “*Allah’ım, şüphesiz ki ben itaat etmeyen kalpten ve doymayan nefisten sana sığınırım.*”

Bil ki, kanaatin zıddı tamahkârlıktır. Bir keresinde Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle der: “Tamahkârlık fakirlik ve başkalarından ümidi kesmek zenginliktir.”

Burada tekrar etmeye yer bırakmayacak şekilde, kanaate ve hırs ile tamahkârlığın kınanmasına dair hususları Malın Kınanması kitabında zikretmiştik. Akıllı olan kişinin kanaati tercih etmesi gerekir. Bunu ise ancak sabrını güçlendirdikten sonra yapabilir.

FAKİRLİĞİN ZENGİNLİKTEN ÜSTÜNLÜĞÜ

İnsanlar bu konuda farklı görüşlere sahiplerdir. Cüneyd, Havvâs ve çoğunluğun görüşüne göre fakirlik zenginlikten daha üstündür. Bir başka grup ise zenginliğin daha üstün olduğunu söylemişlerdir. Sabır kitabında,

sabır ile şükür arasındaki derece farklılığının nereden kaynaklandığına değinmiş, ameller ve hâllerdeki üstünlük talebinin yolunu açmış ve bunun ancak tafsilata inildiğinde mümkün olabileceğini ifade etmiştik.

Fakirlik ve zenginliğe gelince, kayıtsız ve şartsız olarak zikredildiklerinde naklin zahirine göre fakirlik daha üstündür. Ancak bu konuda tafsilata inmek gereklidir. Buna bağlı olarak diyoruz ki, konu hakkında şüphenin varlığı ancak şu iki yerde düşünülebilir:

1- Sabırlı ve mal talebinde hırsı olmayıp aksine kanaatkâr veya hâline razı olan fakir ile malını hayır işlerinde harcayıp elinde mal bulundurma hırsı olmayan zengindir.

2- Hırslı fakir ile hırslı zengindir. Hiç kuşkusuz kanaatkâr olan fakir, hırslı ve malını harcamayan zenginden daha üstündür. Malını hayır işlerine harcayan zengin ise hırslı olan fakirden daha üstündür. Eğer zengin, malını müreffeh hayat koşullarını sağlayan mübah şeyleri elde temek için de harcıyorsa o zaman kanaatkâr fakir ondan daha üstündür.

Sabır kitabında zikrettiğimiz şeyler bu konunun gizli yönlerini aydınlatmaktadır. Şöyle ki, bizatihi kendisi amaç olmayıp başka bir şeye vesile olması istenen şeyin amacına bakılması gerekir. Çünkü onun üstünlüğü, amacıyla ortaya çıkar. Dünyanın bizatihi kendisi sakıncalı değildir. Aksine, yüce Allah'a ulaşmaya engel olması yönüyle sakıncalıdır. Yine, fakirlik de bizatihi istenen bir şey olmayıp onda kişiyle Allah arasına engel koyacak bir şey bulunmadığı için yeğlenmiştir.

Süleymân aleyhisselâm, Hz. Osmân ve Abdurrahmân b. Avf gibi nice zenginler vardır ki zenginlikleri onları Allah'tan uzaklaştırmaz. Nice fakir de vardır ki fakirliği onu meşgul edip asıl maksat olan Allah sevgisinden ve O'na ünsiyetten alıkoymuştur. Çünkü söz konusu maksada ancak marifet sahibi olduktan sonra ulaşılır. Meşgul edici şeylerin varlığında marifet yoluna girmek ise mümkün değildir. Fakirlik de bazen bu meşgul edici şeylerden biri olabilir. Gerçek anlamdaki meşguliyet dünya sevgisidir. Çünkü dünya sevgisi, kalpte Allah sevgisiyle birlikte bulunmaz. İster ondan ayrılmasında, ister ona kavuşmasında olsun bir şeyi seven kişi onunla meşgul demektir. Hatta bazen ayrılığın verdiği meşguliyet daha büyük, kavuşmanınki daha çok olabilir. Dünya gafillerin sevgilisidir. Dünyadan mahrum olan gafil onu elde etmeye uğraşmakla meşgul olur. Elde etmiş olanlar ise onu korumak ve yararlanmakla meşguldürler.

O hâlde, haklarında malın su mesabesinde olduğu mal sevgisinden arınmış iki kişinin varlığını kabul edersen malı olmayan ile malı olan

birbirine eşit olur. Çünkü her biri ancak kendisine yetecek kadar malla yetinir. Yetecek kadar malın varlığı hiç olmamasından daha iyidir. Çünkü aç kalan kişi marifet yoluna değil, ölüm yoluna girer. İşe çok mala sahip olma yönünden bakacak olursan fakirin tehlikeden daha uzak olduğunu görürsün. Çünkü bolluğun fitnesi darlığın fitnesinden daha çetindir. O hâlde kişinin fakir olması bir çeşit korumadır. İşte bundan dolayı sahâbe radıyallâhu anhüm şöyle demişlerdir: "Darlık fitnesiyle imtihan olduk sabrettik, bolluk fitnesiyle imtihan olduk sabredemedik!" Pek azı hariç bütün insanların mizacı budur. Şeriatın hitabı herkese yönelik ve darlık pek azları hariç herkes için en uygunu olduğu için şeriat zenginliği kınayıp fakirliği üstün saymıştır.

Bir keresinde dünya Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin önünde temessül edince şöyle buyurdu: "*Benden uzak dur!*"

Hz. Ali radıyallâhu anh şöyle derdi: "Ey altın ve gümüş paralar, benden başkasını aldatın!" Hz. Ali radıyallâhu anhın böyle söylemesinin sebebi, Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı nefsinde hissetmeye başladığı aldanma belirtileriydi. İşte, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözünden dolayı genel anlamdaki zenginlik budur: "*Zenginlik mal çokluğuyla değildir. Gerçek zenginlik gönül zenginliğidir.*"

Dünyalığın olmaması avam için en uygun hâldir. Çünkü dünyalık elde etmeyle ilgili sebepler ortadan kalkınca dünyaya aşinalık da ortadan kalkar ve kalp dünyadan uzaklaşır. Dünyadan uzaklaşan kişi müminse elbette yüce Allah'a yönelir. Çünkü kalp asla boş kalmaz. O hâlde zengin ile fakirin üstünlükleri sadece kalplerinin mala duyduğu ilgiyle belli olur. Her ikisinin kalbi de mala aynı derecede ilgi gösteriyorsa dereceleri eşittir. Ancak burada ayakları kaydıran ve insanı aldatan bir durum söz konusudur. O da şudur: Zengin bazen kalbinin mala ilgi göstermediğini zanneder, oysa mala olan sevgisi hissedemeyeceği şekilde içinde gizlidir. Söz konusu sevgisini ise ancak malını kaybettiği zaman hisseder. O hâlde bu durumdaki zengin, malını dağıtmak suretiyle nefsini denesin! Malı çalındığında kalbinde ona karşı bir meyil hissederse bilsin ki aldanmıştır.

Nice kimseler vardır ki kalbinin ona karşı ilgi duymadığını zannederek cariyesini satmış ama alışveriş akdi tamamlanınca endişeye düşmüştür. Çünkü cariyesine duyduğu aşk, ateşin küllerin altında gizlendiği gibi gönlünde gizlidir. Bu gibi durumlardan kurtulmak çok nadirdir. Bundan dolayı deriz ki, fakirlik avam için daha uygundur. Çünkü fakirin dünyaya duyduğu ilgi ve aşinalık daha zayıftır ve ilgisi miktarınca ibadetinin sevabı

artar. Hiç şüphesiz bizatihi istenen şey dilin konuşurken yaptığı hareketler değil, zikredilen Allah'a duyulan aşinalığın pekişmesidir. Buna göre dilin yaptığı hareketlerin, zikredilenden başkasının bulunmadığı bir kalpte aşinalığı canlandırmaya yönelik tesiri ile başka şeylerle meşgul olan bir kalpte meydana getirdiği tesir bir olmaz.

Bişru'l-Hâfî şöyle derdi: "Ömrünü ibadetle geçiren zengin, bir çöplük üzerindeki bahçeye benzer. Ömrünü ibadetle geçiren fakir ise güzel bir kadının boynundaki gerdanlığa benzer."

Bir keresinde adamın biri Bişru'l-Hâfî'ye der ki bana dua et, çoluk çocuğum beni sıkıntıya sokuyor. Bunun üzerine Bişr, adama şöyle söyler: "Eşin sana evde un ve ekmek bulunmadığını söyleyip yakınırsa o anda Allah'a dua et. Çünkü senin yapacağın dua benim duamdan daha iyidir."

Sonra fakir çetin bir hesaba maruz kalmayacağı için de kârdadır. Yukarıda naklettiğimiz gibi, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cennetin kapısında dikildiğimde bir de baktım ki oraya girenlerin çoğu fakirlerdi. Ancak zenginlik sahipleri* (mallarının hesabını vermeleri için bir kenara çekilip) *cennete girmekten menedilmişlerdi. Fakat içlerinden cehennemlik olanların cehenneme gönderilmesi emredildi.*"

(…) İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Dünyada birlikte olan biri zengin, diğeri fakir iki mümin cennetin kapısında karşılaştılar. Fakir olanı cennete sokuldu, zengin ise yüce Allah'ın menedilmesini dilediği ana kadar bundan menedildi, sonra cennete sokuldu. Fakir olanı cennette onunla karşılaşınca dedi ki ey kardeşim, cennete girmene engel olan şey neydi? Bu durum o kadar uzun sürdü ki senin hakkında korkuya kapıldım! Zengin dedi ki ey kardeşim, senden sonra çok korkunç ve kötü bir yerde alıkonuldum! Bu sırada benden o kadar çok ter boşandı ki hepsi de tuzlu bitkiler yiyen bin deve bu ter denizinin başına gelseydi oradan susuzluklarını gidermiş olarak dönerlerdi.*"[235]

Bize nakledildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Muhacirlerin fakirleri kıyamet gününde üzerinde hicret etmiş oldukları deve semerlerine binmiş olarak gelirler ve kendilerine gidip cennete girmeleri emredilir. Cennete girmek üzere oraya gittiklerinde melekler onlara derler ki, hesaba çekilmek üzere biraz bekleyin. Onlar da derler ki, bize dünyada bir şey verdiniz mi ki şimdi onun hesabını soracaksınız? Bunun üzerine zenginlerden beş yüz yıl önce cennete girerler.*"

Zikrettiğimiz bu hususlarla kanaatkâr fakirin, şükreden zengine nispetle hangi konumda olduğu ortaya çıkmış oldu.

HIRSLI FAKİRİN HIRSLI ZENGİNE GÖRE KONUMU

Bu durumu mal talep eden, bu uğurda çalışan, önceleri malı yokken sonradan mal sahibi olan bir şahıs hakkında düşünelim. Böyle bir şahıs fakirken sonradan zengin olmuştur. Bu iki hâlden hangisi daha iyidir? Bakarız, geçimi için gerekli olan malı talep ediyorsa ve amacı da din yolunda yürüyüp o maldan bu hususta yardım almaksa mal sahibi olması daha iyidir. Çünkü fakirlik, ihtiyaç duyduğu malı arayıp tedarik etmede onu meşgul eder. Günlük yiyeceğini tedarik etmeye çalışan kişi ise ancak meşguliyetle karışık bir şekilde zikir ve fikirle uğraşabilir. Yetecek kadar yiyeceği ve giyeceği olan ise bunları hakkıyla yapabilir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Allah'ım, Muhammed ailesinin rızkını yetecek kadar eyle.*"

Talep edilen mal, ihtiyaç duyulan miktardan fazlaysa veya ihtiyaç miktarı olmakla birlikte amaç onun yardımıyla din yolunda yürümek değilse fakirlik daha uygundur. Çünkü hırs ve mal sevgisi hususunda her ikisi de eşit konumdadır. Yine, her ikisi de malı din yolunda yürümeye yardımcı olması amacıyla istemede birbirlerine eşittirler. Yine, her ikisi de fakirlik veya zenginlik sebebiyle bir günaha bulaşmama konusunda da eşittirler. Ancak ayrıldıkları nokta şudur: Mal sahibi olan, elde ettiği mala ısınıp aşinası olur, ona duyduğu sevgi kalbinde pekişir ve böylece dünyaya dayanıp kanar. Zor durumda olan fakirin kalbi ise dünyadan uzaklaşır ve dünya onun gözünde bir gün kurtulmayı istediği bir zindan gibi olur.

Bütün bu saydığımız hususlar birbirine eşit olduğunda ve biri dünyaya diğerinden daha fazla meyleden iki adam bu dünyadan ayrıldığında elbette dünyaya daha fazla meyledenin hâli daha sıkıntılıdır. Çünkü kalbi dünyaya dönük olur ve dünyaya duyduğu aşinalık oranında âhiretten ürker. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki Kutsal Ruh, kalbime şöyle ilham etti: Dilediğini sev, çünkü yakında ondan ayrılacaksın.*" Bu söz, sevilen şeyden ayrılmanın çok ağır olduğuna dikkat çekmektedir. O hâlde senden hiç ayrılmayacak olan yüce Allah'ı sevmen ve senden ayrılacak olan dünyayı sevmemen gerekir. Çünkü sen dünyayı sevdiğinde yüce Allah'a kavuşmayı istemezsin. Böylece ölümle sevmediğin bir yere gidip sevdiğinden ayrılmış olursun. Sevdiğinden ayrılan herkesin duyacağı acı, ona duymuş olduğu sevgi ve aşinalık kadar olur. Mal sahibi

olanın dünyaya duyduğu aşinalık dünya malına haris olan fakirinkinden daha fazladır. Böylece fakirliğin, aşağıda açıklayacağımız iki yer dışında herkes için daha şerefli, daha iyi ve uygun olduğu ortaya çıkmış oldu.

İki yerden birincisi Hz. Âişe radıyallâhu anhânın kendisine gelen paraları hemen dağıtması örneğindeki zenginliktir. Böyle bir zenginin gözünde malın varlığıyla yokluğu birdir. Bu durumda malın varlığı onun için bir kâr olur. Çünkü o malı dağıtarak fakirlerin duasını alır ve onların işlerini yoluna koyar.

İkincisi ise zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamayacak derecede fakir olmaktır. Bu türden bir fakirlik neredeyse insanı küfre düşürür ve hiçbir yönden hayır getirmez. Ancak yaşadığı takdirde küfür ve masiyete destek verecek olan kimsenin hayatta kalmasını sağlayacak kadar malın bulunması bunun dışındadır. Böyle bir kişi açlıktan ölse onun hakkında daha iyi olur.

Zenginlik ve fakirlik hakkındaki görüşlerin ayrıntısı budur. Geriye iki kişinin tartışmalı durumu kalmaktadır. Birincisi hırslı, mal elde etmek için kudurmuşçasına çırpınan ve bundan başka bir şey düşünmeyen fakirdir. İkincisi ise malını koruma konusunda söz konusu fakirden daha az hırslı olan ve malının elinden gitmesine fakirin fakirliğinden dolayı kederlendiği kadar kederlenmeyen zengindir. Bu iki kişinin hâli tartışmalıdır. En doğrusu, bunların malın elden gitmesine kederlenmelerinin kuvveti oranında yüce Allah’tan uzak, kederlerinin zayıflığı oranında O’na yakın olduklarını söylemektir.

FAKİRİN FAKİRLİĞİNDE GÖZETMESİ GEREKEN EDEPLER

Fakirin içinde ve dışında gözetmesi gereken birtakım edepler vardır.

İçinde gözetmesi gereken edeplere gelince, yüce Allah’ın kendisini fakirlikle imtihan etmesinden dolayı içinde bir hoşnutsuzluk olmamalıdır. Bu, en düşük derecesidir ve vaciptir. Bunun tam tersini yapmak ise haram olup fakirliğin getireceği sevabı ortadan kaldırır. Bu dereceden daha yüksek olanı fakirliği çirkin görmeyip aksine buna razı olmasıdır. Bundan daha yüksek derecesi ise fakirliği istemesi ve zenginliğin gailelerini bildiğinden dolayı fakir olmaya sevinmesidir. İçinden yüce Allah’a tevekkül ederek kendisine yetecek kadar malı kazanmak için çalışmalı ve onun kesin olarak gelip kendisini bulacağını bilmelidir. İhtiyaç miktarından fazla malı hoş görmemelidir. Fakirin fakirliği konusundaki ahlâkı güzel olur, halka şikâyette bulunmaz ve yüce Allah’a şükrederse fakirlik onun hakkında bir

sevap kapısı olur. Fakat aksi olursa fakirlik onun hakkında bir cezalandırma vesilesi olur.

Dıştaki edeplere gelince, iffetli olup başkalarından bir şey istememeli ve güzel görünmeye çalışmalıdır. Hâlinden şikâyet etmemeli ve fakirliğini göstermemelidir. Aksine, fakirliğini gizlemeli, hatta gizlediğini bile gizlemelidir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*İstemeye utandıklarından dolayı, bilmeyen onları zengin zanneder.*" (Bakara, 2/273)

Fakirin amelleri bakımından edeplerine gelince, zenginliğinden dolayı hiçbir zengine boyun bükmemelidir. Feth b. Şuhruf şöyle anlatıyor: "Müminlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib'i rüyamda gördüm ve ona dedim ki ey müminlerin emiri, bana bir öğüt ver. Dedi ki: 'Zenginlerin fakirler karşısında mütevazı olmaları ne güzel bir şeydir! Bundan daha güzeli ise fakirlerin zenginler karşısında mağrur olmasıdır.' Bunun üzerine bana bir öğüt daha vermesini isteyince avucunu gösterdi. Bir de baktım avucunun içinde şu beyitler yazılıydı:

Önceden ölüyken şimdi hayat sahibi oldun
Pek yakında yine bir ölü hâline geleceksin
Fenâ yurdundaki bir ev çaresiz yıkılır
Sen beka yurdunda bir ev bina eyle."

Bu bir mertebedir. Bunun bir alt mertebesi fakirin zenginlerle birlikte olmaması ve onların yanında bulunmayı istememesidir. Çünkü böyle yapmak kişiyi tamahkârlığa sürükler. Süfyânü's-Sevrî bu hususta şöyle söylemiştir: "Fakir, zenginlerle birlikte olursa bil ki o riyakârdır. Sultanlarla birlikte olursa bil ki hırsızdır."

Fakirin fiilleri bakımından edeplerine gelince, fakirliği sebebiyle ibadetinde ihmalkârlık yapmamalı ve kendisinde fazla olan bir şeyi başkalarına vermelidir. Çünkü böyle yapmak malı olmayan fakirin çabasıdır. Ebû Zerr radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Dedim ki ey Allah'ın elçisi, hangi sadaka daha üstündür? Şöyle buyurdu: Zorlukla mal kazanan fakirin verdiği sadakadır.*"[236]

İSTEMEKSİZİN GELEN BİR BAĞIŞI KABUL ETMEDE FAKİRİN GÖSTERMESİ GEREKEN EDEPLER

Fakirin kendisine gelen malda şu üç şeyi gözetmesi gerekir: Malın kendisi, verenin amacı ve kendisinin onu alma amacı.

Malın kendisine gelince, malın helâl ve bütün şüphelerden arınmış olması gereklidir. Malda bir şüphe varsa onu almasın! Helâl ve Haramlar kitabında şüphenin derecelerini, kaçınılması vacip ve müstehap olan şüphe türlerini zikretmiştik.

Malı verenin amacına gelince, bu amaç ya fakirin gönlünü alıp sevgisini kazanmak olur ki bu hediyedir veya sevap kazanmak olur ki bu zekât ve sadakadır veya gösteriş ve nam yapmak olur. Söz konusu amaç tek başına olabileceği gibi başka amaçlarla karışmış da olabilir.

Birinci sırada zikrettiğimiz hediyeyi almada bir beis yoktur. Çünkü hediye kabul etmek sünnettir. Ancak verilen hediyede başa kakma ve yerine getirmekten kaçındığı bir işi yaptırmak için rüşvet olarak verilme şüphesi olmamalıdır.

Bir keresinde Ömer b. Abdülaziz'e, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hediye kabul ettiği hâlde kendisinin neden etmediği sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Verilen şeyler Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem için birer hediye idi ancak bizim için rüşvet sayılır." Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Kureyşli, Sekîfli veya Devsliler'den başkasından hediye almamaya niyetlendim.*"

Seleften birisi şöyle söylemiştir: "Seriyyü's-Sekatî'ten başka hiç kimseden bir şey istemem! Çünkü onun dünyadan el çekmesi benim gözümde tamdır. O, elinden bir şeyin çıkmasına sevinir, yanında kalmasından sıkılır. Ben de sevdiği şeyde ona yardımcı oluyorum."

Horasanlı bir adam Cüneyd-i Bağdâdî'ye bir miktar para getirir. Cüneyd ona der ki, ne kadar yaşayacağım ki bu parayı yiyebileyim? Adam der ki, bu parayı sirke ve yeşillik almak için harcamanı istemiyorum. Aksine, hoş şeylere (tayyibât) harcamanı istiyorum. Cüneyd parayı kabul edince Horasanlı şöyle der: "Bağdat'ta bana senden daha cömert davranan bir kimse yok." Bunun üzerine Cüneyd şöyle der: "Senin gibiler dışında hiç kimseden bu tür hediyelerin kabul edilmemesi gerekir." İlim kitabında zikrettiğimiz üzere âlimler, kendilerine ilim öğrettikleri kimselerden hediye ve benzeri şeyler almazlardı.

İkinci olarak zikrettiğimiz sevap kazanmaya gelince, fakirin nefsinin sıfatlarına bakıp verilen şeye müstahak olup olmadığını kontrol etmelidir. Eğer bu konuda karar veremiyorsa şüphe mahallinde kalmış olur. Zekâtın Sırları kitabında bu durum ayrıntısıyla açıklanmıştır. Verilen şey bir sadakaysa ve veren kişi bunu onun dindarlığı için veriyorsa kalbini gözden geçirmelidir. Gizliden bir günah işlemişse ve sadakayı veren kişinin onun

işlemiş olduğu günahı öğrenmesi hâlinde mizacının bundan hoşlanmayıp ona sadaka vermekle Allah'a yaklaşmak istemeyeceğini biliyorsa o sadakayı alması haramdır. Sadakayı veren kişi, onun bir âlim veya Hz. Ali'nin soyundan gelen birisi olduğunu zannederek vermişse ve o da bu sıfatları taşımıyorsa alması yine haram olur.

Üçüncü sırada zikrettiğimiz şöhret, gösteriş ve nam amacıyla verilen paraya gelince, fakirin karşısındaki kişinin fasit amacını geri çevirip parayı kabul etmemesi gerekir. Çünkü parayı kabul etmesi hâlinde, fasit amacını gerçekleştirmede ona yardımcı olmuş olur. Büyüklerden birisi kendisine gelen parayı reddettiği için kınanınca şöyle söylemiştir: "Ben böyle yapmakla onlara şefkat göstermiş oluyorum. Çünkü onlar verdikleri parayı orada burada anlatmak suretiyle sevaplarını boşa çıkaracaklar."

Fakirin parayı alma amacına gelince, zarurî ihtiyaçları konusunda verilen paraya muhtaç olup olmadığını düşünmelidir. Paraya muhtaç değilse onu almaz, muhtaçsa ve verilen para da daha önce zikrettiğimiz şüphelerden ve âfetlerden uzaksa en iyisi onu almaktır.

(…) Hz. Ömer radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Beklemediğin ve istemediğin hâlde sana gelen malı al. Bunun dışında onun peşine düşme.*"[237]

Hâlid b. Adiyy el-Cühenî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Beklemeden ve istemeden din kardeşinden kendisine bir hediye gelen kişi onu kabul etsin, geri çevirmesin. O verilen şey sadece yüce Allah'ın kendisine yönlendirdiği bir rızıktır.*"[238]

ZARURET OLMADAN DİLENMENİN HARAMLIĞI VE ÇOK ZOR DURUMDA OLAN FAKİRİN İSTERKEN GÖZETMESİ GEREKEN EDEPLER

Bil ki, dilenmek hakkında birçok yasak ve ağır ifade varit olmuş ancak bir kez buna ruhsat verilmiştir. Ebû Dâvûd'un, Huseyn b. Ali radıyallâhu anhümâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*At üzerinde gelse bile dilencinin bir hakkı vardır.*"[239]

Ümmü Büceyd radıyallâhu anhâ şöyle anlatıyor: "*Dedim ki ey Allah'ın elçisi, dilenci gelip kapımda bekliyor ve ona verecek hiçbir şey bulamıyorum. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:*

Bir koyunun yanmış tırnağından başka bir şey bulamasan bile onu dilenciye ver.”[240]

İstemek ve dilenmek mutlak olarak haram olsaydı saldırganlığına rağmen zalime yardım etmek caiz olmazdı. İsteyene vermek de bir çeşit yardımdır. Bu hususu aydınlatmak için şöyle deriz: Aslen dilenmek haramdır. Bir zaruret veya zarurete yakın önemli bir ihtiyaçtan dolayı dilenmek mübah kılınmıştır. Eğer söz konusu ihtiyaç kaçınılmaz bir şey değilse dilenmek haram olur. Dilenmede asıl olanın haramlık olduğunu söylememizin sebebi, dilenmenin hepsi de haram olan şu üç hâli ihtiva etmesidir:

1- Yüce Allah’tan şikâyetçi olduğunu göstermek. Çünkü dilenmek fakirliğini ortaya koymak ve yüce Allah’ın kendisine yetersiz nimet verdiğini dillendirmektir. Bu ise şikâyetin ta kendisidir. Bir köle dilenecek olsa yaptığı bu fiil efendisine kara çalıp iftira etmek sayılır. Kulların dilenmesi de yüce Allah’a iftiradır. Bunun ise haram kılınması ve ölü etini yemenin helâl olması gibi ancak zaruret hâlinde helâl olması gerekir.

2- Dilenmek, dilenen kişinin Allah’tan başkasının önünde zelil olması demektir. Müminin ise nefsini Allah’tan başkasının önünde zelil kılmaması gerekir. Kişi nefsini mevlası karşısında zelil kılmalıdır. Çünkü onun izzeti böyle yapmadadır. Halkın tamamı kendisi gibi yüce Allah’ın kullarıdır. Bu durumda zaruret olmadıkça halkın önünde boyun bükmemelidir. Dilenmek, dilenciyi dilendiği kişinin karşısında zelil eder.

3- Dilenmek çoğunlukla para istenen kişiye eziyet ve sıkıntı verir. Çünkü bazen kişi gönül rızasıyla para vermeye hazır olmayabilir. Dilenciden utandığından dolayı veya gösteriş için para vermiş olsa bu, alan açısından haram olur. Para vermese utanabilir ve vermemekten dolayı gönlü sıkılır. Çünkü böyle yapınca kendisini cimri gibi görür. Parayı verse malı, vermese namı eksilecektir. Bunların ikisi de kişiye sıkıntı verir ve bunun sebebi dilenci olur. Başkasına sıkıntı ve eziyet vermek ise zaruret dışında haramdır.

Bu üç haramı anladıysan dilenmeyi kınayan hadislerin ne demek istediğini de anlamış olursun. (…) Abdullah b. Ömer radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Sizden birisi sürekli olarak insanlara el açarsa yüce Allah’ın huzuruna yüzünde bir tek et parçası olmadığı hâlde gelir.*”[241]

Buhârî ve Müslim’in Abdullah b. Ömer radıyallâhu anhümâdan naklettiklerine göre, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem dilenmekten uzak durmayı zikredip şöyle buyurmuştur: “*Üstteki el alttaki elden daha hayırlıdır. Üstteki el veren, alttaki ise dilenendir.*”[242]

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sizden birinin sırtında bir bağ odun taşıması kendisine bir şey verip vermeyeceği belli olmayan birinden dilenmesinden daha hayırlıdır*."[243]

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Hakîm b. Hızâm radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden istedim, bana verdi. Sonra yine istedim, yine bana verdi. Sonra yine istedim, yine verdi ve şöyle buyurdu: 'Ey Hakîm, şüphesiz ki bu mal taze ve tatlıdır. Kim onu kanaatle alırsa kendisi için bereketli olur. Kim de açgözlülükle alırsa kendisi için bereketli olmaz ve yediği hâlde doymayan gibi olur. Veren el alan elden daha hayırlıdır.' Dedim ki ey Allah'ın elçisi, seni hakla gönderene yemin ederim ki dünyadan ayrılıncaya kadar senden sonra bir daha hiç kimseden bir şey almayacağım. Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallâhu anh bağış vermek için Hakîm'i çağırır, o da ondan bir şey kabul etmezdi. Sonra Ömer radıyallâhu anh ona bir şey vermek için çağırdı, yine kabul etmedi. Bunun üzerine Ömer radıyallâhu anh dedi ki ey Müslümanlar, ben ona yüce Allah'ın bu ganimetten kendisine ayırdığı hakkını vermeyi arz ediyorum, o ise payını almayı kabul etmiyor. Hakîm, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin bu sözünden sonra ölünceye kadar hiç kimseden bir şey almadı*."[244]

Müslim'in, Kabîsa b. Muhârık radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde şöyle gelmiştir: "*Bir kefillikten dolayı zor duruma düşünce Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme gidip ondan para istedim. Buyurdu ki, sadaka* (zekât malları) *bize gelinceye kadar bekle. Mallar gelince ya kefaletini biz üstleniriz veya onu ödemede sana yardımcı oluruz. Dilenmek ancak şu üç kişi için helâl olur: Kefil olup borç altına giren kişinin borcunu ödeyinceye kadar dilenmesi helâldir. Bütün mal varlığını yok edecek şekilde felâkete uğramış kişinin geçimini sağlayıncaya* (veya ihtiyacını giderinceye) *kadar dilenmesi helâldir. Fakir düşen kişinin geçimini sağlayıncaya* (veya ihtiyacını giderinceye) *kadar dilenmesi helâldir. Ey Kabîsa, bunlar dışında dilenmek haramdır ve dilenen kişi haram yemiş olur.*"[245]

Semüre b. Cündeb radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki dilenmek, kişinin sultandan* (kamu otoritesinden) *istemesi veya zarurî bir ihtiyacını görmek üzere dilenmesi dışında insanın yüzünü tırmalayan bir durumdur.*"[246] Hattâbî şöyle diyor: "Sultandan istemek, ondan devlet

hazinesindeki hakkını talep etmek demektir. Yoksa bu, sultanın elinde bulunan gaspedilmiş malları istemek anlamına gelmez.

Hubşiyy b. Cünâde radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Muhtaç olmadığı hâlde dilenen kişi karnına ancak ateş koru doldurmuş olur.*"[247]

İbni Mes'ûd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kendisini başkalarına muhtaç bırakmayacak kadar malı olduğu hâlde dilenen kişi kıyamet günü yüzü tırmalanmış olarak gelir. Dediler ki ey Allah'ın elçisi, kişinin onu başkalarına muhtaç etmeyecek malı ne kadardır? Şöyle buyurdu: Elli dirhem veya buna denk miktarda altındır.*"[248]

Sevbân radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kim bana bir şeyi yapma hususunda söz verirse ben de onun cennete gireceğine dair söz veririm. Dedim ki, ben* (Sevbân) *söz veriyorum. Buyurdu ki, insanlardan hiçbir şey isteme. O günden sonra Sevbân, deve üzerindeyken kamçısı düştüğü hâlde hiç kimseden onu kendisine uzatmasını istemez, devesinden inip onu kendisi alırdı.*"[249]

İbni Ebî Müleyke şöyle anlatıyor: "Bazen devenin yuları Ebû Bekir radıyallâhu anhın elinden kayar, o da hayvanın yan tarafına vurup onu çöktürür ve yuları alırdı. Bir keresinde ona dediler ki, bize emretmiş olsaydın onu sana uzatırdık! O da dedi ki, sevgili dostum Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bana insanlardan hiçbir şey istememeyi emretti."

Hasenü'l-Basrî şöyle söylemiştir: "İnsanların ellerindeki mallarla ilgilenip onları almadığın sürece onların gözünde saygın biri olursun ve sana hürmet ederler. Fakat mallarını alırsan seni küçümserler, seninle konuşmaktan hoşlanmazlar ve sana kin duyarlar."

Bir keresinde Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh akşam namazından sonra dilenen bir adamın sesini işitince arkadaşlarından birine adamı doyurmasını emreder, o da dilenciye akşam yemeği yedirir. Sonra ikinci kez aynı adamın dilendiğini duyunca der ki, size bu adama yemek verin demedim miydim? Derler ki, biz onu doyurmuştuk! Hz. Ömer bir bakar ki adamın elinin altında içi ekmek dolu bir torba var. Bunun üzerine der ki; sen dilenci değil, tüccarsın! Sonra torbayı alıp ekmekleri zekât olarak verilen develerin önüne saçar ve adama kırbaç cezası verir.

Anlayamamış kişinin aklına şu soru gelebilir: "Adama uslanması için kırbaç vurulması güzel bir şey! Fakat malını elinden alıp müsadere etmek

nasıl caiz olur?” Buna cevap olarak şöyle deriz:

Hz. Ömer radıyallâhu anh, adamın dilenmeye muhtaç olmadığını görmüş ve ona bir şeyler veren kimselerin muhtaç olduğunu düşündükleri için bunu yaptıklarını anlamıştır. Adam muhtaç olduğunu söylerken yalancıdır. Yalan söyleyerek almış olmasından dolayı almış olduğu şeyler mülkiyetine girmemiştir. Almaya müstahak olduğu zaman diliminde aldığı şeyler ile daha sonra aldıklarını birbirinden ayırmak zor olduğu ve şahıs olarak kimlerden aldığı bilinmediğinden dolayı da malları sahiplerine geri vermek mümkün olmadığı için dilencinin aldığı şeyler sahibi olmayan mal olarak kalır. Bu yüzden Müslümanlar’ın maslahatı için kullanılması gereklidir. Zekât olarak verilen develerin yemlenmesi de söz konusu maslahatlardan biridir. Böylece dilencinin muhtaç olduğu izlenimini vererek almış olduğu mal, Hz. Ali radıyallâhu anhın soyundan gelmediği hâlde onun neslinden geldiğini söyleyip aldığı mala benzer. Bu durumda olan kişi aldığı malın sahibi olamaz. Yine, salih olduğu için kendisine mal verilen ancak gerçekte gizliden günah işleyen kimsenin aldığı malın hükmü de böyledir. Çünkü malı veren kimse, onun bu hâlini öğrenmiş olsa ona hiçbir şey vermeyecektir.

Dilenmenin zaruretten dolayı mübah olduğunu öğrendikten sonra bil ki, bir şey ya zorunlu bir şekilde gereklidir veya mühim bir şekilde önemlidir veya hafif şekilde önemlidir veya ona ihtiyaç duyulmaz. Bunlar dört hâli meydana getirirler.

Zorunlu bir şekilde gerekli olan şeye gelince, açlıktan ölmekten veya hastalanmaktan korkan veya bedenini örtecek hiçbir elbisesi bulunmayan çıplak adamın dilenmesi, istekte bulunulan kimsede kalan şartlar mevcut olduğu sürece mübahtır. İstekte bulunulan kimsenin malı verirken gönlünden razı olması gereklidir. Dilenenin ise çalışıp para kazanmaktan âciz olması şarttır. Fakat yazı yazmayı bilen kişi, kitap çoğaltma (yazarak kopyalama) işini yaparak para kazanmaya kâdirdir.

Mala ihtiyaç duymayan ise yanında benzeri varken aynısını isteyen kişidir. Bu ise caiz değildir.

Mühim bir şekilde ihtiyacı olana gelince, kışın cübbesi olduğu hâlde altında gömleği bulunmayan adama benzer. Böyle bir kimse zaruret haddine ulaşmayacak şekilde soğuktan zarar görebilir. Zor da olsa gideceği yere yürüyerek gitmeye kâdir olduğu hâlde bir hayvan kiralamak için para talep eden kişi de böyledir. Bu gibi istekler mübah olmakla beraber terk edilmesi daha iyidir.

Hafif bir şekilde ihtiyacı olana gelince, ekmeği varken yanına katık isteyen veya devesinin semeri olduğu hâlde hevdeç isteyen adama benzer. Bu gibi şeyleri istemek mekruh olmakla beraber mübahtır.

Bu türden isteklerde yüce Allah'a açıktan şükredilmesi ve muhtaç birinin istemesi gibi değil, şöyle denilmesi gerekir: "Sahip olduğum şey bana yetiyor. Fakat nefsimin münasebetsiz istekleri benden katık talep ediyor!" Dilenen kişi böyle söylerse şikâyet haddinden çıkmış olur. Kişi babasından, akrabasından veya istemekle gözünden düşmeyeceği arkadaşından veya malını hayır yapmak için ayırmış olan cömert birinden istekte bulunabilir. Böyle yaparsa zillete düşmemiş olur. Belirli bir şahıstan istemek yerine, topluluk arasında isteğini ifade eder ve böylece eziyet görmekten kurtulur. Ancak topluluk içinde mala düşkün biri varsa ve orada bulunanların kendisini kınamasından korkarak bir şeyler verecekse bu yönteme başvurulmaz. Kendisinden veya orada bulunan insanlardan utandığı için bir şey vereceğini bildiği kişinin verdiğini almak caiz olmaz. Bunun hükmü, malı müsadere ederek almanın hükmüne girer. Çünkü müsadere cilde vurmak, bu ise utanma ve kınanma korkusu kamçısıyla kalbin içine vurmaktır.

"Veren adam zahirde buna razıdır." denilmesi doğru olmaz. Çünkü bu, kul ile Allah arasında olan bir şeydir ve onun kalbine hâkim olan yüce Allah'tır. Oysa yöneticiler zahire bakarak hüküm verirler. Çünkü onlar insanların gönüllerindekini bilemezler. İşte buna benzer bir konuda Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kalbine danış.*"[250]

DİLENMEYİ HARAM HÂLİNE GETİREN ZENGİNLİĞİN ÖLÇÜSÜ

Yukarıda zikrettiğimiz bir hadiste Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin, muhtaç olmadığı hâlde dilenen kişiyi kınadığını nakletmiştik. Burada problem olan husus zenginliğin veya muhtaç olmamanın ölçüsünün ne olduğudur. Zekât kitabında fakiri tarif edip zorunlu ihtiyaçlarının neler olduğuna işaret etmiştik. Ancak burada şunu söylüyoruz: Fakirin, ihtiyaç duyduğu kadar barınacağı bir oda, vücudunu örtecek bir elbise ve onu ayakta tutacak bir yemekten başka şeyi istemesi caiz değildir. Bu üç şeyden hiçbirine özlem duymaksızın zamanın gerektirdiği ölçüde olanına riayet edilmelidir. Kişi her gün isteyebileceği birini bulacağını biliyorsa bir günlük yiyeceğinden fazlasını istemesi caiz olmaz. Her gün kendisine bir şeyler verecek birini bulamamaktan veya dilenemez hâle gelmekten korkarsa o

zaman dilenebilir. Bu iki korkudan biri zayıfsa o zaman dilenmesi mekruh olur.

Genel olarak kişinin kendisine bir sene yetecek miktardan fazlasını dilenmesi caiz değildir. Daha önce zikrettiğimiz hadis bu anlama gelir. Orada kişinin elli dirheme sahip olması zenginlik veya muhtaç olmamanın ölçüsü sayılmıştır. Çünkü bu miktarda para, tutumlu harcama yapan kişiye bir sene boyunca yeter. Fakat aile sahibi olan kişiye yetmez.

DİLENENLERİN HÂLLERİ

Bişru'l-Hâfî şöyle derdi: "Fakirler üçe ayrılır. Birincisi; dilenmeyen ve kendisine bir şey verildiğinde onu almayan fakirdir ki bu ruhanîlerdendir. İkincisi; dilenmeyen ve kendisine bir şey verildiğinde onu alan fakirdir ki bu kutsal bahçenin ehlindendir. Üçüncüsü ise ihtiyaç duyduğunda dilenen fakirdir ve onun dilenmesinin kefareti, dilenmesi karşılığında vereceği sadakadır."

Ben derim ki, bu konuda söylenecek son söz şudur: Fakir, dilenmeden zamanını savabiliyorsa dilenmesi caiz olmaz. Eğer acı ve eziyet çekerek savabiliyorsa o zaman bakarsın; dayanılabilecek ve telef olma korkusu bulunmayan bir durum söz konusu ise dilenmek mübahtır, dilenmemek daha iyidir. Dayanılması mümkün değilse dilenmek vacip olur. Süfyânü's-Sevrî şöyle söylemiştir: "Aç olduğu hâlde dilenmeyip ölen kişi cehenneme girer."

---

[226]. Buhârî, 5196, 6547; Müslim, 2736; Ahmed, 21782, 21825.
[227]. Buhârî, 6449; Müslim, 2737; Ahmed, 2086, 3386.
[228]. Buhârî, 6095; Müslim, 155; Ahmed, 9760, 10237.
[229]. Buhârî, 5100, 6089; Müslim, 2970.
[230]. Müslim, 2978.
[231]. Müslim, 2979.
[232]. Müslim, 315.
[233]. Tirmizî, 2354; İbni Mâce, 4122.
[234]. Tirmizî, 1781.
[235]. Ahmed, 2770; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, 556.
[236]. İbni Huzeyme, 4/99; Hâkim, 1/574.
[237]. Buhârî, 7163; Müslim, 111, 1045; Ahmed, 100.
[238]. Ahmed, 17936, 24009.
[239]. Ahmed, 1730; İbni Huzeyme, 468; Ebû Ya'lâ, 6784.

[240]. Ahmed, 27150; Ebû Dâvûd, 1667; Tirmizî, 665; İbni Hibbân, 3373.

[241]. Buhârî, 1474; Müslim, 1040; Ahmed, 4638. Dilenen kişi kıyamet gününde Allah'ın huzuruna namsız ve değersiz olarak çıkar veya yüzündeki etler eriyip düşünceye kadar azap görür. Çünkü böyle yapan kişi insanlardan dilenmek suretiyle yüzsuyunu döküp tüketmiştir.

[242]. Buhârî, 1361, 1403; Müslim, 1035.

[243]. Buhârî, 1470, 2074, 2374; Müslim, 107, 1042.

[244]. Buhârî, 1472, 2750, 3143, 6441; Müslim, 96, 1035; Ahmed, 15574.

[245]. Müslim, 1044; Ahmed, 15916, 20601; Ebû Dâvûd, 1640.

[246]. Tirmizî, 681; Ebû Dâvûd, 1639; İbni Hibbân, 842.

[247]. Ahmed, 17508.

[248]. Ahmed, 3675; Ebû Dâvûd, 1626; Tirmizî, 651.

[249]. Ahmed, 22385; Tayâlisî, 994.

[250]. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bu sözü Vâbisa b. Ma'bed'e söylemiştir. (Bkz: Ahmed, 18001, 18005)

ZÜHD

Bu kısımda zühdün hakikati, fazileti, dereceleri ve kısımları, yiyecek, mesken, ev eşyaları ve geçinme vasıtaları konusundaki zühdün tafsilatı ve zühdün alâmeti anlatılacaktır.

ZÜHDÜN HAKİKATİ

Bil ki, dünyadan el etek çekmek (zühd) saliklerin şerefli makamlarından biridir ve diğer makamlar gibi bilgi, hâl ve amelden meydana gelir. Şimdi zühdün bilgi ve amelden oluşan iki ucuyla birlikte ortadaki hâlini zikredelim.

Hâlden kastımız zühd adını alan durumdur ki isteğin bir şeyden ayrılıp ondan daha hayırlı olana yönelmesidir. Bu durumda kişinin vaçgeçmiş olduğu şeye göre içinde bulunduğu hâle zühd ve yönelmiş olduğu şeye göre içinde bulunduğu duruma ise rağbet ve sevgi denilir.

Öyleyse zühd hâli, biri vazgeçilen ve diğeri herhangi bir şekilde rağbet edilen olmak üzere iki şeyin varlığını gerektirir. Bizatihi talep edilmeyen bir şeyden vazgeçen kişinin hâline zühd denilmez, tıpkı toprağı terk eden kimseye zahit denilmeyeceği gibi…

Rağbet edilen şeyin şartı ise kişinin gözünde vazgeçtiği şeyden daha hayırlı olmasıdır ki bu rağbeti galip olabilsin. Örfen özellikle dünyadan el etek çeken kişiye zahid denilir. Yüce Allah'tan başka her şeyden el çeken kimse tam anlamıyla zahiddir. Cennete ve onun nimetlerine rağbet ettiği hâlde dünyadan el çeken kişi de zahiddir ancak birinciden daha alt mertebededir. Fakat dünya zevklerinden bir kısmını terk edip diğerlerini terk etmeyen kişi, yemeğin fazlasını terk etmekle birlikte güzel elbiseler giymeyi terk etmeyen adama benzer ve mutlak anlamda kendisine zahid denilmesini hak etmez. Bunun zahidler arasındaki derecesi, bazı günahlarından tövbe eden adamın derecesi gibidir ki bunun tövbesi geçerli olduğu gibi, ötekinin de zühdü geçerlidir.

Rağbet edilen şeyin, kişinin gözünde vazgeçtiği şeyden daha hayırlı olması şart olduğu gibi, vazgeçilen şeyin de kişinin kudreti dâhilinde olması gerekir. İşte bundan dolayı Mâlik b. Dînâr şöyle söylemiştir: "Gerçek zahid Ömer b. Abdülaziz'dir. O, dünyalık her şeyi elde etmeye kâdir olduğu hâlde onları terk etti."

Zühd hâlini doğuran bilgiye gelince, terk edilen şeyin elde edilen şeye nispetle hakir ve değersiz olduğunu bilmektir. Tıpkı tüccarın, alacağı paranın sattığı maldan daha hayırlı olduğunu bilmesi gibi… Tüccarın bu bilgisi olmadığı sürece satacağı maldan vazgeçmesi düşünülemez. Dünyanın kar gibi eriyip giden ve âhiretin inci tanesi gibi kalıcı olduğunu bilen kişinin âhirete karşılık dünyayı satma rağbeti güçlenir. Bilgisinin veya yakîninin zayıflığı, o andaki arzusunun kendisine galip gelmesi, şeytanın elinde oyuncak olması veya yarın yaparım diyerek aldanması sebebiyle dünyayı terk etmeyi başaramayan kişi de bunları bazen bilir.

Yüce Allah'ın "*De ki, dünya menfaati pek azdır.*" (Nisâ, 4/77) şeklindeki kavli dünyanın değersizliğini ve "*Allah'ın vereceği mükâfat daha üstündür.*" (Kasas, 28/80) kavli âhiretin değerini göstermektedir.

Bil ki, maldan el çekip onu terk etmek zühd değildir. Malı cömertçe ve yiğitçe, kalpleri döndürmek için dağıtmak güzel ibadetlerden biridir. Âhiretin değeri yanında dünyanın ne kadar değersiz olduğunu bildiğin için dünyayı terk etmek de zühddür.

ZÜHDÜN FAZİLETİ

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın vereceği mükâfat daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.*" (Kasas, 28/80) Yüce Allah burada zühdü âlimlere nispet ederek zahidlerin ilim sahibi olduklarını belirtmiştir ki bu övgünün zirvesidir.

Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Biz, insanların hangisinin daha güzel amel işleyeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi onun bir ziyneti yaptık.*" (Kehf, 18/7) Bu âyetin anlamına ilişkin olarak şöyle denilmiştir: "İnsanların hangisinin dünyadan daha çok el çekeceğini deneyelim diye…"

Yüce Allah bir başka ayette şöyle buyurmaktadır: "*Sakın kendilerini denemek için onlardan bir kesimini faydalandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine gözlerini dikme!*" (Tâhâ, 20/131)

Zühdün fazileti hakkındaki hadislere gelince, Dünyanın Kınanması kitabında dünyanın kınanması hakkında varit olan hadisleri zikretmiştik. Şimdi ise dünyayı sevmemenin ve ondan el çekmenin fazileti hakkındaki hadisleri zikretmekle yetineceğiz.

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kim dünya tasasıyla sabahlarsa Allah onun işini bölük pörçük ve kârını darmadağın eder. Fakirliğini gözünün önüne koyar ve dünyalık olarak ona ancak kendisine takdir edileni verir. Kim de âhiret kaygısıyla sabahlarsa Allah onun işini derleyip toparlar, kârını muhafaza eder, zenginliğini gönlüne koyar ve istemediği hâlde dünyalık ona gelir.*”

Bir başka yerde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Dünyayı terk et ki Allah seni sevsin.*” Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu ifadesiyle zühdü, derecelerin en yükseği olan sevginin sebebi olarak zikretmiştir.

Bir keresinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme kalbin açılmasının (şerh-i sadr) alâmetinin ne olduğu sorulunca şöyle buyurmuştur: “*Aldanma yurdu olan dünyadan uzak durmak, ebedîlik yurduna yönelmek ve gelip çatmadan önce ölüme hazırlık yapmaktır.*”

Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem, Hz. Âişe radıyallâhu anhâya şöyle buyurmuştur: “*Bana katılmak istiyorsan dünyalık olarak binekli kimsenin azığı kadarı sana yeter. Yamamadan önce hiçbir elbiseyi eski görme. Sakın zenginlerle birlikte oturma.*”

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir keresinde Hârise radıyallâhu anha şöyle söylemiştir: “*Senin imanının hakikati nedir? Hârise dedi ki, nefsim dünyadan kaçıyor ve gözümde dünyanın değerli taşıyla çamuru bir.*”

Meryem oğlu İsâ aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: “Dünyayı isteyip de kendinizi helâk etmeyin. Oradaki şeyleri terk etmek suretiyle dünyayı isteyin. Dünyaya çıplak olarak geldiniz ve çıplak olarak oradan ayrılacaksınız. Bugünün tasası yeter, yarın ise kendi dertlerini getirir.”

Bir keresinde İsâ aleyhisselâma barınacak bir ev edinmesi gerektiğini söylerler. Der ki, bizden öncekilerin eskileri bize yeter.

Bir keresinde de kendisine ihtiyacını görmesi için bir eşek edinmesi tavsiye edilince şöyle buyurmuştur: “Ben Allah katında, beni meşgul edecek bir şeyi bana vermesinden daha değerliyim!”

Daha önce zikrettiklerimizden Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin dünya hakkındaki zühdünü, açlığa nasıl sabrettiğini ve fakirliği tercih ettiğini öğrenmiştin. Zühd konusunda onun ashâbı da aynı hâldeydi. İbni Mes’ûd radıyallâhu anh şöyle söylüyor: “Sizler daha uzun süre ibadet

ediyor ve daha çok namaz kılıyorsunuz. Ama onlar sizden daha hayırlıydılar. Denildi ki, bunu nasıl elde ettiler? Şöyle cevap verdi: Onlar dünya konusunda sizden daha zahiddiler ve âhirete sizden daha çok rağbet ediyorlardı.”

Ebû Zerr radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Elbette ben kıyamet gününde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme sizden daha yakın olacağım. Çünkü onun şöyle buyurduğunu işittim: *Kıyamet gününde bana en yakın olanınız, onu bırakmış olduğum hâl üzere dünyadan ayrılan kimsedir. Vallahi içinizden dünyaya bir şekilde bulaşmayan hiç kimse yok!*”

Bir keresinde Habîb b. Mesleme, Ebû Zerr radıyallâhu anha üç yüz dinar getirmiş, o da bu parayı geri vererek şöyle demişti: “Allah’a yemin olsun ki bizden daha zengin kimse yok. Bizim kesintisiz bir gölgeden, büyük bir koyun sürüsünden ve hizmetini bize sunan bir azatlı köleden başka şeyimiz yok. Sonra ben fazladan bir şeylerimin olmasından korkarım.”

Hasenü’l-Basrî şöyle anlatıyor: “Öyle insanlar gördüm ki kendilerine gelen dünyalığa sevinmezler, ellerinden gidene de üzülmezlerdi. Dünya onların gözünde topraktan daha değersizdi. İçlerinden bazıları elbisesi katlanmadan ve eşinden kendisine yemek yapmasını istemeden elli altmış sene yaşardı.”

Hasenü’l-Basrî yine şöyle söylemiştir: “Zühd ehli dışında bütün insanlar çıplak olarak haşrolacaktır.”

Yine şöyle demiştir: “Birtakım insanlar dünyaya değer verdiler, dünya da onları darağaçlarına astı. O hâlde sizler dünyaya değer vermeyin! Dünyaya değer vermediğinizde dünya sizin için en sıkıntısız şey olur.”

Ebû Vâkıd el-Leysî şöyle söylüyor: “Amelleri yapmaya devam ettik ve âhireti talep hususunda dünyayı terk etmek kadar etkilisini görmedik.”

Abdullah b. Utbe; “Sizin için bütün iyilikleri şu tırnağıma yazmamı ister misiniz?” diye sorunca dediler ki, evet. Bunun üzerine şöyle dedi: “Dünyayı terk etmek.”

Adamın biri Süfyânü’s-Sevrî’ye zahid bir âlim görmek istediğini söyleyince Süfyân ona şöyle der: “Bu istediğin, hiç bulunmayan bir yitiktir.”

Fudayl şöyle söylemiştir: “Bütün kötülükler bir eve yerleştirildi ve o evin anahtarı dünya sevgisi oldu. Bütün iyilikler de bir eve yerleştirildi ve o evin anahtarı zühd oldu.”

Yûsuf b. Esbât şöyle söylemiştir: “Şu üç şeyi arzuluyorum: Mülkiyetimde bir dirhem bile bulunmadığı, hiç borcum olmadığı ve kemiklerim üzerinde

et bulunmadığı hâlde ölmek.” Bütün bunlar kendisine bahşedildi.

Seleften birisi şöyle derdi: “Dünyayı terk etmek kalbi ve bedeni rahatlatır. Dünyaya rağbet etmek sıkıntıyı ve hüznü artırır.”

ZÜHDÜN DERECELERİ

ZÜHDÜN KENDİSİNE, VAZGEÇİLEN VE RAĞBET EDİLEN ŞEYE NİSPETLE KISIMLARI

Bil ki kendi içinde zühd, kuvvetine göre üç dereceye ayrılır.

Birinci derece: Bu, zühdün en alt derecesi olup dünyayı canı çektiği ve kalbi ona meyilli olduğu hâlde terk etmektir. Ancak kişi bu hususta nefsiyle mücahede edip ona engel olur. İşte bundan dolayı bu durumdaki kimseye "mütezehhid" denilir. Bu hâl zühdün başlangıcıdır. Çünkü mütezehhid önce nefsini, sonra kesesini eritir. Zahid ise önce kesesini eritir, sonra da kalbinden çıkarmış olduğu şeye sabretmede değil, taatte nefsini eritir.

İkinci derece: Gözünde hakir gördüğü için dünyayı isteyerek terk etmekle beraber kişinin bundan umduğu bir şey vardır. Tıpkı iki dirhem almak için bir dirhemi terk eden adam gibi ki bunu yapmak ona hiç zor gelmez. Ancak bu kişi zühdüne bakıp ona yönelir. Tıpkı satıcının sattığı mala bakıp ona yönelmesi gibi… Bu hâldeki kişi kendisini ve zühdünü beğenir ve daha değerli olan bir şeyin yanında, değeri olan bir başka şeyi terk ettiğini zanneder. Bu da bir eksikliktir.

Üçüncü derece: Bu, zühdün en yüksek derecesi olup isteyerek dünyayı terk etmekle beraber bu terk edişini de terk etmek suretiyle zühdüne asla itibar etmemektir. Çünkü bu hâlde olan zahid, bir şeyi terk ettiğini görmez. Çünkü o dünyanın hiçbir şey olmadığını çok iyi bilmektedir. Bu durumda bir çömleği bırakıp mücevheri alan kişi gibi olur. O, bunu bir takas olarak görmez ve kendisinin bir şeyi bıraktığını zannetmez. Âhiret nimetlerine nispetle dünya, bir mücevherin yanındaki çömlekten daha değersizdir. İşte zühdün en mükemmeli budur ve sebebi tam ve mükemmel marifettir. Böyle bir adam, mücevher karşılığında çömlek satanın satışın iptal edilmeyeceğinden emin olduğu gibi dünyaya yönelmekten emin olur.

Ebû Yezîd Bistâmî arkadaşlarından birine ne hakkında konuştuğunu sorunca dünyayı terk etmek hakkında konuştuğunu söyler. Bunun üzerine Ebû Yezîd ona şöyle der: "Ben de senin bir şey hakkında konuştuğunu zannettim. Dünya bir şey değil ki!"

FASIL

Bil ki dünyayı terk eden kişi, hükümdarın kapısı önündeki köpeğin içeriye girmesine engel olduğunu görünce ona bir lokma ekmek atıp bununla oyalanmasını sağlayarak içeriye giren ve hükümdarın yanına varan kişiye benzer. Bu durumdaki kişi, elde etmiş olduğu derece karşılığında köpeğine atmış olduğu bir lokma ekmek sebebiyle hükümdar katında nüfuzu olduğunu düşünebilir mi?

Şeytan da yüce Allah'ın kapısındaki köpektir ve kapı açık, perde kalkmış olduğu hâlde insanların içeriye girmesine engel olur. Dünya bir lokma gibidir; onu yersen çiğneme esnasında lezzetini alırsın, yuttuğun zaman artık lezzet alamazsın. Sonra yediğin şeyin ağırlığı midende kalır ve daha sonra kokuşmuş bir pisliğe dönüşür. En sonunda ise posasını çıkarmaya ihtiyaç duyarsın. Hükümdarın onurlandırmasına mazhar olmak için dünya lokmasını yemeyen kişi nasıl olur da dünyaya yönelir? Sonra dünyanın sağladığı yarar, yani bin yıl yaşamış olsa bile her şahsa verdiği nimet âhiret nimetlerinin yanında dünya mülkü içinde bir lokmadan bile azdır. Çünkü bakî olanın yanında faninin hiçbir anlamı yoktur. Ömür bu kadar kısa olduğu hâlde ne anlamı olabilir ki? Dünya zevkleri bulanıktır, saf değildir. O halde zahid, terk etmiş olduğu şeye dönüp bakmadıkça zühdüne de dönüp bakmaz. Terk etmiş olduğu şeye ise ancak onun kayda değer bir şey olduğunu düşündüğünde dönüp bakar. O şeyin kayda değer olduğunu ise ancak marifeti eksik olduğunda düşünür. Buna göre zahidin eksik kalmasının sebebi, marifetinin eksik olmasıdır.

Buraya kadar zühdün farklı derecelerini anlatmaya çalıştık. Söz konusu derecelerden her biri de kendi içinde derecelere ayrılır. Çünkü mütezehhid olanın sabrı ve tahammülü, sabırdaki meşakkatin miktarının değişmesine bağlı olarak farklılık gösterir. Zühdünü beğenen kişinin derecesi de zühdüne dönüp bakması oranında değişir.

FASIL

Zühd, rağbet edilen şeylere göre üç dereceye ayrılır:

Birinci derece: Azaptan, hesaptan ve insanın ileride başına gelecek korkunç hâllerden kurtulmak için zühd hayatı yaşamaktır. Bu, korkanların zühdüdür. Acılardan kurtulmak için yok edilmiş olsalar buna razı olurlar.

İkinci derece: Vaat edilmiş olan sevaba ve nimetlere rağbet ettiği için zühd hayatı yaşamaktır. Bu, umanların zühdüdür. Çünkü onlar âhiret nimetine kavuşmak için dünya nimetini terk etmişlerdir.

Üçüncü derece: En yüksek derece olup ne acılardan kurtulmak ne de âhiret zevklerine kavuşmak için dünyayı terk etmektir. Aksine, yüce Allah'a kavuşmayı istediği için dünyayı terk etmektir. Bu, sevenlerin ve ariflerin zühdüdür. Çünkü cennetteki zevklerin yanında yüce Allah'ın cemâline bakmanın zevki, bir serçe ele geçirip onunla oynamanın vereceği zevkin yanında dünya mülkünü ele geçirmenin vereceği zevke benzer.

FASIL

Zühdün terk edilen veya vazgeçilen şeylere göre çeşitleri ise pek çoktur. Özetleyecek olursak; zühd nefsin bütün hazlarından vazgeçmektir. İnsanlar (âlimler) bu konuda pek çok şey söylemiş ve her biri zühdün bazı kısmlarına değinmişlerdir. Kimisi şöyle demiştir: "Dünyayı terk etmek, insanları bırakmak demektir." Bu tarif, özellikle nam ve şöhret konusundaki zühde işaret etmektedir.

Kimisi şöyle söylemiştir: "Zühd tevazudur." Bu tarif de nam ve kendini beğenmeyi dışlamaktadır. Kimisi de şöyle demiştir: "Zühd kanaattir." Bu tarif de malı terk etmeye işaret etmektedir.

Süfyânü's-Sevrî şöyle söyler: "Zühd emeldir." Bu tarif bütün arzuları içine almaktadır. Çünkü arzulara meyleden kişi bunların kalıcı olacağını zanneder ve böylece emeli uzun olur. Fakat emeli kısa olan kişi bütün arzulardan vazgeçmiş gibidir.

Bil ki zühd, nefsin ayakta kalması için zarurî olmayan şeyleri terk etmektir. Dünyadan kendisini menzile ulaştıracak kadarını alan kişi, devesine yem veren adama benzer. Ulaştığı menzilin nimetlerinden bir kısmı en yüce ve en zevkli olmada diğerinin yerine geçebilecek hâlde olmadığı sürece bu gibi şeylerde zühd caiz olmaz.

HAYATIN GEREKLERİNDEN OLAN ŞEYLERDE ZÜHD

Hayatın gerekleri yedidir: Yiyecek, giyecek, mesken, ev eşyası, evlenmek, mal ve nam.

Yiyeceğe gelince, bil ki zahidin yemekten maksadı, zevk alma kastı olmaksızın bedeni için uygun olan yiyeceklerden açlığını giderecek kadarını yemektir. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle

buyurmuştur: *“Şüphesiz ki Allah’ın kulları bolluk içinde yaşayan kimseler değildir.”*

(…) Urve radıyallâhu anh, Hz. Âişe radıyallâhu anhâdan şöyle rivâyet etmiştir: *“Aylar geçerdi de Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin hanelerinden hiçbirinde ocak yanmazdı. Dedim ki ey teyze, ne yiyerek yaşıyordunuz? Dedi ki, hurma ve su.”*[251]

Urve radıyallâhu anh, Hz. Âişe radıyallâhu anhâdan naklederek şöyle anlatıyor: *“Hz. Muhammed’i hakla gönderene yemin olsun ki yüce Allah’ın onu peygamber olarak gönderdiği günden vefat ettiği güne kadar ne bir elek gördü, ne elenmiş undan yapılmış ekmek yedi. Dedim ki, arpayı nasıl yiyordunuz? Dedi ki, üfleyerek kepeğini bir miktar giderdikten sonra yiyorduk.”*

(…) Ebû Hâzim şöyle anlatıyor: *“Bir keresinde Sehl b. Sa’d radıyallâhu anha Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin özlü* (beyaz undan yapılmış) *ekmek yiyip yemediğini sorunca dedi ki, yüce Allah’ın onu peygamber olarak gönderdiği günden canını kabzettiği güne kadar Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem özlü ekmek yemedi. Dedim ki, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem zamanında elekleriniz var mıydı? Dedi ki, yüce Allah’ın onu peygamber olarak gönderdiği günden canını kabzettiği güne kadar Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem elek görmedi. Dedim ki, peki elenmemiş arpayı nasıl yiyordunuz? Dedi ki, arpayı öğütüp üflüyorduk. Uçan kepekler uçuyor, kalan unu suyla ıslatıp daha sonra yiyorduk.”*[252]

Bize nakledildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *“Ümmetimin en şerlileri nimetler içinde doğup nimetler içinde beslenenlerdir. Onların bütün gayretleri çeşitli yiyecekler yemek, türlü türlü elbiseler giymek ve yapmacık tavırlarla konuşarak şişinmektir.”*

Zahidlerin çoğu ya âdetlerinden veya bedenlerinin buna katlanabilmesinden dolayı kaba yiyecekler yerlerdi. Aralarında bunu yapamayanlar da vardır. Süfyânü’s-Sevrî güzel yiyecekler yerdi. Bazen yolculuğa çıktığında sofrasında kızarmış tavuk ve fâlûzec (un ve baldan yapılan bir çeşit tatlı) bulunurdu. Özetle söylemek gerekirse, zahidin maksadı bedeni için faydalı olan şeyleri yemektir. O her istediğini yiyebileceği müreffeh bir yaşam istemez. Fakat bedenler birbirinden farklıdır ve bazıları kaba ve kalitesiz yiyecekleri yemeyi kaldıramaz.

FASIL

Bazen zahid helâl olan yiyeceği biriktirir ve onu azık edinir. Böyle yapması onu zühdden uzaklaştırmaz. Sibtî hazretleri cumartesiden cumartesiye çalışır ve kazandığını bir hafta boyunca azık yapardı. Dâvûd et-Tâî'ye yirmi dinar miras kalınca onları yirmi yılda harcadı.

İkinci sıradaki giyeceğe gelince, zahid giyecek konusunda kendisini sıcaktan ve soğuktan koruyup avretini örtecek olan giysilerle yetinir. Dünya zevklerinden uzak durmanın kendisini şöhrete kavuşturmaması için bir miktar güzel elbise giymesinde beis yoktur. Seleften çoğunun giydiği elbiseler sert ve kaba şeylerdi. Oysa şimdilerde kaba giysiler giymek şöhret vesilesi oldu.

(…) Ebû Bürde şöyle anlatıyor: "*Hz. Âişe bize keçe kaplanmış bir elbise ile kaba bir peştamal çıkarıp gösterdi ve dedi ki, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bunları giymiş olduğu hâlde vefat etti.*"[253]

(…) Hasenü'l-Basrî şöyle anlatıyor: "Bir keresinde halife Hz. Ömer, üzerinde tam on üç yama bulunan bir elbise giymiş olduğu hâlde insanlara hitap etti."

Hz. Ali radıyallâhu anh bir keresinde Hz. Ömer radıyallâhu anha şöyle söyler: "İki arkadaşına (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ve Hz. Ebû Bekir radıyallâhu anhı kastediyor) katılmak istiyorsan emelini kısa tut, doymayacak kadar yemek ye, entarine yama yap, peştamalı kısa tut ve sandaletlerini tamir et."

Ali b. Ebî Tâlib radıyallâhu anh üç dirheme satın aldığı bir elbiseyi giyerdi. Bir keresinde iki kaba elbise satın aldı ve azatlı kölesi olan Kanber'e onlardan birini seçip almasını söyledi. Böyle kaba bir elbise giydiği için kınandığı zaman şöyle derdi: "Böyle giyinmek tevazuya daha yakın ve Müslümanlar'ın beni örnek alması için daha uygundur."

Bir keresinde Selmân el-Fârisî radıyallâhu anha neden kaliteli elbise giymediği sorulunca şöyle cevap vermişti: "Kölenin (kulun) güzel elbiseyle ne işi olur! Azat edildiği zaman vallahi onun asla eskimeyen bir elbisesi olacak."

Recâ b. Hayve şöyle anlatıyor: "Ömer b. Abdülaziz insanların en güzel kokanı, en güzel giyineni ve en çalımlı yürüyeniydi. Halife olduğu zaman giydiği şeylere on iki dirhem paha biçtiler; iki yeni, bir sarığı, bir gömleği, gömleğin üzerine giydiği kabası, yine kabaya benzeyen bir Acem elbisesi, iki sandaleti ve ridâsı."

Hasenü'l-Basrî bir keresinde Ferkad es-Sebhî'ye şöyle der: "Giydiğin elbise sayesinde insanlardan üstün olduğunu mu sanıyorsun? Bana

anlatıldığına göre cehennemliklerin çoğu güzel elbise giyenlermiş!”

Ali b. Sâbit şöyle anlatıyor: “Mekke yolunda Süfyânü’s-Sevrî’yi gördüm. Sandaletlerine kadar üzerindeki her şeye paha biçtim, hepsi bir dirhem dört dânik etti.”

Mervân b. Muâviye şöyle anlatıyor: “Süfyân’ın üzerinde bir dirhem iki dânik eden bir peştamal gördüm.”

Yahyâ b. Maîn şöyle anlatıyor: “Ebû Muâviye el-Esved’in çöplüklerden paçavraları toplayıp yıkadığını, sonra da onları birleştirip giydiğini görünce dedim ki, sen bundan daha iyisini giyebilirsin! Bana dedi ki, dünyada başlarına gelen musibetler onlara zarar vermez. Allah, başlarına gelen her musibeti cennetle telâfi eder.”

Üçüncü sıradaki meskene gelince, zahidin mesken konusunda üç derecesi vardır. Bu derecelerin en yükseği kendine mahsus bir yer talep etmemesi, aksine suffe ashâbı gibi mescitlerin köşeleriyle yetinmesidir. Ortanca derecesi, hurma yapraklarından ve benzeri şeylerden yapılmış bir kulübe gibi kendine has bir yer talep etmesidir. En düşük derecesi ise satın alma veya kiralama yoluyla kendine mahsus bir oda talep etmesidir. Kişi evini yükseltmeyi, genişletmeyi ve çatısını yükseltmeyi isterse mesken konusunda zühd haddini aşmış olur.

Özetle söylemek gerekirse zaruret gereği olması istenen her şeyin, zaruret haddini aşmaması gereklidir. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem tuğla üzerine tuğla koymamış olduğu hâlde vefat etmiştir.

Hasenü’l-Basrî şöyle söylüyor: “Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin odalarına girdiğim zaman tavana erişirdim.”

Nûh aleyhisselâm kamıştan bir oda edindiğinde ona taştan bir ev yapması söylenince şöyle cevap verir: “Bu, ölecek olan biri için fazladır.”

Habbâb b. Eret radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kişi, bina dışında yapmış olduğu bütün harcamalarında ecir alır.*”

İbrâhim en-Nehaî şöyle söylemiştir: “Yapılan bina kişiye yetecek kadarsa ne ecri ne de günahı vardır.”

Dördüncü sırada yer alan ev eşyasına gelince, zahidin kaba ve düşük kaliteli eşya ile yetinmesi, bir aleti birçok işte kullanması ve aynı tastan yiyip içmesi gerekir. Fazla sayıda alet kullanan veya değerli ve kaliteli ev eşyası bulunan kimse zahid olmaz. Bu konuda Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin hayat tarzına bakılsın.

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin geceleyin üzerinde uyumuş olduğu yatak, içi hurma lifiyle doldurulmuş deriden yapılmıştı.*"

Buhârî ve Müslim'in naklettiklerine göre Hz. Ömer radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına girmiştim. Vallahi odasında üç hayvan derisinden başka göze çarpan hiçbir şey yoktu. Bunun üzerine dedim ki: 'Ey Allah'ın elçisi, ümmetine genişlik vermesi için Allah'a dua et. Kendisine ibadet etmedikleri halde Allah İranlılar'a ve Romalılar'a genişlik vermiş.' Bu sözlerimi dinleyen Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem yattığı yerden doğrulup oturdu, sonra şöyle buyurdu: Ey Hattâb'ın oğlu, sen bir şüphe içinde misin? Onlar, güzellikleri dünya hayatında kendilerine peşin olarak verilmiş olanlardır.*"

Müslim'in rivâyet ettiği aynı hadiste şu ifadeler geçmektedir: "*Bir keresinde hasır üzerine uzanmış yatmakta olan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına girmiştim. Bir de baktım ki üzerinde uyumuş olduğu hasır vücudunun iki yanında iz yapmış. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin dolabına göz attığımda orada bir avuç kadar arpa ve odanın diğer tarafında bir o kadar karaz*[254] *vardı. Odanın bir kenarında tavana asılmış bir deri vardı. Bunları görünce ağlamaya başladım. Buyurdu ki ey Hattâb'ın oğlu, neden ağlıyorsun? Dedim ki ey Allah'ın peygamberi, bu hasır iki yanında iz yapmışken ve şu dolabında ancak gördüğüm şeyler varken neden ağlamayayım! Şu Kayser ve Kisrâ, meyve bahçeleri ve nehirler içinde yaşıyorlar. Sen ise Allah'ın elçisi ve O'nun seçkin kulusun! Bunun üzerine şöyle buyurdu: Ey Hattâb'ın oğlu, âhiretin bizim, dünyanın onların olmasına razı olmaz mısın? Dedim ki, evet.*"

Bize nakledildiğine göre, bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Hz. Âişe radıyallâhu anhânın odasının kapısını örten bir perde görünce onu alır ve şöyle buyurur: "*Ne zaman bu örtüyü görsem dünyayı hatırlıyorum. Onu filancaya gönder.*"

Hz. Ali radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "Fâtıma ile evlendiğimde bir koç derisinden başka yatağımız yoktu ve geceleyin onun üzerinde uyuyorduk. Bir hizmetkârımız da yoktu. Fâtıma hamur yoğururken yaptığı işin meşakkatinden dolayı burun kemiği hamur teknesinin kenarına değerdi."

Bir keresinde adamın birisi Ebû Zerr radıyallâhu anhın yanına girip odasını göz ucuyla kontrol etmeye başlayarak der ki ey Ebû Zerr, evinde ne mutfak kabı ne de ev eşyası göremiyorum. Ebû Zerr der ki, bizim öyle bir evimiz var ki en iyi eşyamızı oraya gönderiyoruz. Adam der ki, bu dünyada

yaşadığın sürece sana eşya gerekli. Ebû Zerr der ki, ev sahibi bizi orada bırakmıyor!

Umeyr b. Sa'd, Hz. Ömer radıyallâhu anhın yanına gelince ona der ki, yanında dünyalık namına hiçbir şey göremiyorum! Hz. Ömer der ki, yanımda asâm var; ona dayanırım ve karşıma bir düşman çıktığında asâmla onu öldürürüm. Sonra yanımda torbam var; yiyeceğimi onun içinde taşırım. İçinde yemek yediğim, başımı ve elbisemi yıkadığım bir çanağım da var. İçinde içecek ve abdest alacak suyumu taşıdığım bir su kırbam var. Dünya benim eşyamdan başka nedir ki?"

Hasenü'l-Basrî şöyle söylemiştir: "Öyle insanlar gördüm ki giydikleri elbiseden başka hiçbir şeyleri yoktu ve yerle aralarına hiçbir eşya koymazlardı."

Beşinci sıradaki evlenmeye gelince, bir grup insan şöyle derdi: "Aslen evlenmeyi veya çok kadınla evlenmeyi terk etmenin bir anlamı yoktur." Sehl b. Abdullah bu görüşü kabul etmiş ve şöyle demiştir: "Kadınlar, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme sevdirilmişti. Ali b. Ebî Tâlib radıyallâhu anh sahâbenin en zahidlerinden olduğu hâlde dört karısı ve on küsur cariyesi vardı."

Ebû Süleymân Dârânî şöyle derdi: "Eş, mal ve çocuk namına seni Allah'tan uzaklaştıran ne varsa senin için felakettir."

Bu konuyu aydınlatma sadedinde şöyle deriz: Şehvetine yenik düşen ve zinaya düşme endişesi taşıyan kişinin evlenmesi şarttır. Fakat böyle bir endişesi olmayanın evlenmesinin mi yoksa kendini ibadete vermesinin mi daha faziletli olacağı konusunda âlimlerin çoğu evlenmesinin daha faziletli olacağını söylemişlerdir. İmam Şâfiî ise ibadetle meşgul olmasının daha faziletli olacağını belirtmiştir.

Gerçeği söylemek gerekirse insanlar farklı yapıya sahiptirler. Kimisi neslini sürdürmek ve tevhid ehli çocuklar yetiştirmek için evlenmek ister ve ailesi için helâl para kazanabilir. Böyle bir adamın evlenmesi dinine zarar vermediği gibi, aklını da dağıtmaz. Aksine, evlenmek böylesinin aklını başına toplar, gözünü korur ve düşüncesini kötü şeylerden arındırır. Bu ise faziletin zirvesidir. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin, Hz. Ali radıyallâhu anhın ve onlar gibi hareket edenlerin hâli buna hamledilir.

Zühdün evlenmeyi terk etmekle olacağını söyleyenin sözüne iltifat edilmez. Çünkü bu dolaylı ve başka bir şeye bağlı olan bir husustur. Maksat ise bu değildir. Bundan dolayı evlenmeyi terk etmenin bir anlamı yoktur. Seleften bazıları güzel kadınlarla değil, daha vasat olanlarıyla evlenmeyi

tercih ederlerdi. Böyle yapmalarının sebebi, bunun dine meyletmeleri açısından daha iyi olması, onun için daha az harcama yapması ve işine ihtimam göstermenin daha kolay olmasıdır. Oysa güzel kadın böyle değildir. Çünkü güzel kadın kişinin aklını dağıtır, onu meşgul eder ve daha fazla para harcamak ister ve bu mümkün olmayabilir.

Mâlik b. Dînâr şöyle söylemiştir: "İçlerinden birisi mahallenin en güzel kızıyla evlenince kadın der ki, ipekten elbise istiyorum! Böylece adamın dinini yolmaya başlar! Oysa yetim bir kızla evlenip onu giydirmiş olsaydı ecir kazanırdı."

Bir keresinde İmam Ahmed rahimehullah, kör bir kızkardeşi olan bir kadına talip olur, o da evlenmeyi kabul eder. İmam Ahmed onu istemek için gönderdiği kadına kızkardeşinin bunu duyup duymadığını sorunca kadın duyduğunu söyler. Bunun üzerine İmam Ahmed ona geriye dönüp kör olan kadını kendisine istemesini emreder.

Evlenmek bazı insanları farz ibadetleri eda etmekten alıkoyar ve onu, geçimini sağlamak için hakkı olmayan şeyleri almaya zorlar. Böyleleri hakkında takvaya en uygun olanı ya bir kadınla evlenmek veya hiç evlenmemektir.

Altıncı sırada bulunan mala gelince, yaşamak için mal zarurîdir. Zahid, vaktini defedecek kadar malla yetinmelidir. Hammâd b. Seleme dükkânını açıp da iki habbe[255] para kazandığında kalkıp giderdi. Salihlerden bazıları ticaretle meşgul olur ve bununla dilenmekten korunmayı amaçlarlardı. Bu yüzden de ticaretle az veya çok meşgul olmaya hiç aldırmazlardı.

Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Kendime yetecek kadar bir dünyalık kazanma yolunda devemin semeri üzerindeyken ölmeyi Allah yolunda savaşırken ölmekten daha çok isterim."

Saîd b. Müseyyeb zeytinyağı ticaretiyle uğraşırdı. Ölürken geriye dört yüz dinar para bıraktı ve şöyle dedi: "Bu parayı sadece şerefimi ve dinimi korumak için bıraktım."

Süfyânü's-Sevrî ticaretle meşgul olur ve dirhemleri elinde evirip çevirerek şöyle derdi: "Siz olmasaydınız insanlar elbette beni överlerdi."

Yedinci sıradaki nam; kişinin dilediği şeye ulaşmasında ve zarar göreceği şeyden kurtulmasında ona yardımcı olan kalplere sahip olması anlamına gelir. Hizmetkârının kalbinde bile olsa kişinin bir nam sahibi olması gereklidir. Zahidin zühdle meşgul olması ona kalplerde yer hazırlar. Fakat zahidin bunun kötü taraflarından kaçınması lazımdır.

Özetle söylemek gerekirse, zarurî ihtiyaçlar dünyalık değildir. Dünyaya hırsla bağlanan nice kimse vardır ki dünya tarafından zincirler ve boyunduruklarla bağlanmıştır. Bundan kurtulmak istese bile gücü yetmez. Bu durumdaki kimse yüce Allah'ın şu kavlinde sözü edilenlere benzer: "*Huzurumuza çıkacaklarını ummayanlar, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar…*" (Yûnus, 10/7); "*Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız kimseye itaat etme!*" (Kehf, 18/28) Bir şair de hırslı kimseyi şöyle nitelemektedir:

Çalışkandır, ipekböceği gibi daima dokur,
Dokuduğu kozanın ortasında gamdan ölür.

Selefin çoğuna helâl mal arz edildiğinde şöyle derlerdi: "Bunu alamayız, dinimizi bozmasından korkarız!"

ZÜHDÜN ALÂMETLERİ

Bazen malı terk eden kimsenin zahid olduğu zannedilir, oysa hiç de böyle değildir. Çünkü malı terk etmek ve kaba ve zorlu bir hayat yaşıyor görünmek, zahidlikle övülmeyi seven kişi için çok kolaydır. Manastıra kapanıp az yemekle yetinen nice rahipler vardır ki övülme isteği, böyle bir hayat sürmek için onlara güç vermiştir.

O hâlde malın ve namın fazlasını terk etmek lazımdır ki nefsin hazlarından tam olarak kurtulmak mümkün olabilsin. Bu yüzden zühdü tanımak müşkildir. İbnü'l-Mübârek bu hususta şöyle söyler: "Zühdün en faziletlisi zühdü gizlemektir." Bu konuda şu üç alâmete bakılması gerekir:

1- Varlığa sevinmemek ve yokluğa üzülmemek, tıpkı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye…*" (Hadîd, 57/23) Bu, zühdün mal konusundaki alâmetidir.

2- Kendisini kınayan ile öven kişileri bir görmek. Bu, zühdün nam konusundaki alâmetidir.

3- Sadece Allah'a aşina olmak ve kalpte taatin tadının galip olması. Hem dünya hem de Allah sevgisinin kalpte birlikte bulunması ise bardaktaki su ile havaya benzer. Su bardağa girdiğinde hava dışarıya çıkar ve asla bir arada bulunmazlar. Allah'a aşina olan herkes başkasıyla değil, sadece O'nunla meşgul olur. Hem Allah'a hem dünyaya aşina olmak ise birlikte bulunamaz.

Büyüklerden birisine zühdün onları nereye götürdüğü sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Allah'a aşina olmaya!" O hâlde zühdün alâmeti, kişinin

zenginlik ile fakirliği, izzet ile zilleti, övgü ile yergiyi bir görmesidir. Bunu sağlayan şey ise Allah'a aşinalığın kişiye galip gelmesidir. Bu alâmetlerden, başka tali alâmetler ortaya çıkar. Örneğin, kişinin dünyalığa sahip olanlara aldırmaması gibi… Seriyyü's-Sekatî şöyle söyler: "Nefsiyle ilgilenmeyen zahidin yaşamı makbul olmadığı gibi, nefsiyle ilgilenen arifin de yaşamı makbul olmaz."

Nasrâbâzî[256] şöyle demiştir: "Zahid dünyada, arif ise âhirette yabancıdır."

Yahyâ b. Muâz şöyle söyler: "Zahid senin burnuna sirke ve hardal koyarken arif sana misk ve anber koklatır."

Bir başka sözünde şöyle der: "Dünya geline benzer ve ona yardımcı olan, hizmetçisidir. Zahid o gelinin yüzünü karartır, saçlarını yolar ve elbisesini yakar. Arif ise onunla değil, yüce Allah ile meşguldür."

Buraya kadar anlattıklarımız, zahidin hakikati ve zühdün hükümlerinden ibaretti. Zühd ancak tevekkülle tamam olduğuna göre, şimdi Allah izin verirse tevekkülü açıklamaya başlayalım.

---

[251]. Ahmed, 24420, 24561; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, 969; Tayâlisî, 1472; İbni Sa'd, 1/406; Buhârî, 2567, 6459; Müslim, 28, 2972.

[252]. Buhârî, 5410, 5413; Ahmed, 4/228; Tirmizî, 2364.

[253]. Buhârî, 5818; Müslim, 35, 2080; Ahmed, 24037.

[254]. Bir çeşit akasya ağacının elbise boyamada kullanılan yaprakları.

[255]. Bir habbe, dirhemin kırk sekizde biridir.

[256]. Tam adı Ebu'l-Kâsim İbrâhim b. Muhammed olup devrinde Horasan şeyhidir ve hadisçidir. Hicrî 367'de Mekke'de vefat etmiştir.

TEVHİD VE TEVEKKÜL KİTABI

Eşi ve cinsi olmaktan münezzeh, benzeri ve dengi bulunmaktan mukaddes olan Allah'a hamd ederim. Arifleri seçti, arifler ise azdır. Ariflere kendisini tanıttı ve onlar da delile tutundular. Nefisleri, kefile güvenerek bütün isteklerinden vaçgeçti. Onlar sebebe değil, sebepleri yaratana dayanırlar. Nice sebep onları yanına çekmeye çalışsa da ona meyletmeyip şöyle derler: Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!

Verdiği ve bağışladığı her şeyden dolayı O'na hamd eder ve susuz kalmışın susuzluğunu giderecek delillerle O'nun birliğine kesin olarak inanırım. Kelîm (olan Hz. Mûsâ) ve Halîl (olan Hz. İbrâhim)'den önde olan elçisi Hz. Muhammed'e, ashâbına ve dosdoğru yolda onlara uyanlara çokça salât ve selâm ederim.

Şüphesiz ki tevekkül, din mertebelerinden ve yakîn sahiplerinin makamlarından biridir. Hatta tevekkül, mukarreblerin en yüce derecelerinden biridir. Aynı zamanda tevekkül anlaşılması bakımından kapalıdır. Sonra amel bakımından da oldukça zordur. Anlaşılması bakımından kapalı olmasının sebebine gelince, sebeplere itimat etmek tevhidde şirktir. Tam olarak sebeplerden uzak durmak ise şeriatı zedelemek ve itibarını düşürmektir. Onları birer sebep olarak görmeksizin sebeplere itimat etmek ise aklın yüzünü değiştirmektir.

O hâlde tevhidin, aklın ve şeriatın gereklerine uygun düşecek şekilde tevekkülün mânâsını belirlemek son derece zordur. Bunu ancak hakikatleri müşahede edip sonra onlardan söz eden güçlü âlimler anlatabilirler. Şimdi biz tevekkülün faziletini zikrederek konumuza başlayacağız. Ardından bu bölümün birinci kısmında tevhidden söz edip ikinci kısmında ise Allah izin verirse tevekkülün hâlini ve amelini anlatacağız.

TEVEKKÜLÜN FAZİLETİ

Tevekkülün fazileti hakkındaki âyetlere gelince, yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenip tevekkül edin.*" (Mâide, 5/23); "*Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.*" (İbrâhim, 14/12); "*Kim Allah'a güvenirse O ona yeter.*" (Talâk, 65/3); "*Allah, kendisine dayanıp tevekkül edenleri sever.*" (Âl-i İmrân, 3/159)

Sahibinin yüce Allah tarafından sevildiği bir makama saygı göster. Allah'ın kendisine yettiği, onu sevdiği ve gözettiği kimse büyük kurtuluşu

elde etmiş demektir. Çünkü sevilen kimse ne azap görür ne huzurdan uzaklaştırılır, ne de perdelenir.

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: "*Allah kuluna yetmez mi?*" (Zümer, 39/36) Allah'tan başkasından kendisine yetmesini isteyen kişi tevekkülü terk etmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Kim Allah'a dayanırsa bilsin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.*" (Enfâl, 8/49) Yani, Allah mutlak galiptir ve O'ndan yardım dileyen zelil olmaz, O'na sığınan zâyi olmaz. Allah hikmet sahibidir, kendi tedbirine güvenenlerin işini görmede ihmalkârlık göstermez.

Yüce Allah bir başka âyette şöyle buyurmaktadır: "*Allah'tan başka taptıklarınız da sizin gibi kullardır.*" (A'râf, 7/194) Yüce Allah burada, kendisinden başka herkesin emir altında birer kul olup senin gibi muhtaç durumda bulunduğunu açıklamaktadır. Bu durumda onlara nasıl güvenirsin?

Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık veremezler. O hâlde rızkı Allah katında arayın. O'na kulluk edin.*" (Ankebût, 29/17); "*Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar bunu anlamazlar.*" (Münâfikûn, 63/7); "İşleri idare eden O'dur. O'nun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz." (Yûnus, 10/3) Kur'an'da tevhide ilişkin olarak zikredilen her şey başka varlıkları hesaba katıp göz önüne almamaya ve sadece tek ve kahredici olan yüce Allah'a tevekkül etmeye dikkat çekmektedir.

Tevekkül konusunda varit olan hadislere gelince, (…) İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Bütün ümmetler bana gösterildi. Kimi peygamberlerin yanında bir grup insan, kimisinin yanında bir veya iki adam vardı ve kimisinin yanında hiç kimse yoktu. O sırada bana büyük bir topluluk gösterildi. Dedim ki, bu benim ümmetim. Denildi ki, bu Mûsâ ve onun kavmidir. Fakat ben ufka bakıyordum. Bir de baktım ki çok büyük bir topluluk daha var. Bana denildi ki, diğer tarafa bak! O tarafa bakınca çok büyük bir topluluk gördüm. Denildi ki, bu senin ümmetindir ve içlerinden yetmiş bin kişi hesap vermeden ve azap görmeden cennete girecektir. Sonra Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem kalkıp evine girdi. Bu sırada orada oturanlar bu konuyu müzakere etmeye daldılar. Dediler ki, cennete hesap vermeden ve azap görmeden girecek olanlar kimlerdir? Bir kısmı dedi ki, herhâlde onlar Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme arkadaşlık edenlerdir. Bir kısmı dedi ki, herhâlde onlar Müslüman olarak doğup sonra da yüce Allah'a asla bir şeyi ortak koşmayanlardır. Buna*

benzer şeyler konuşurlarken Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem yanlarına geldi ve şöyle buyurdu: 'Aranızda ne konuşuyordunuz?' Onlar da ne konuştuklarını söylediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Onlar yaralarını dağlamayanlar, rukye (muska) *yapmayanlar, hiçbir şeyi uğursuz saymayanlar ve sadece Rablerine tevekkül edenlerdir."*[257]

(…) Ömer b. Hattâb radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Eğer sizler tam anlamıyla Allah'a tevekkül etmiş olsaydınız kuşları beslediği gibi sizi de beslerdi. Kuşlar aç karnına yuvalarından çıkıp tok dönerler.*"[258]

(…) İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İnsanların en güçlüsü olmak isteyen, Allah'a tevekkül etsin.*"[259]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem evinden çıkarken şöyle dua ederdi: Allah'ın adıyla! Kuvvet ancak Allah iledir. Yalnızca Allah'a tevekkül edilir.*"[260]

Enes b. Mâlik radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle dua ederdi: "*Allah'ım, beni sana tevekkül edip kendisine yettiğin, senden hidayet dileyip kendisine hidayet verdiğin ve senden yardım dileyip yardım ettiğin kişilerden eyle.*"[261]

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle dua ederdi: "*Allah'ım, sevdiğin amelleri yapmada senden muvaffakiyet, sana samimiyetle tevekkül etmek ve sana iyi zanda bulunmak dilerim.*"[262]

Hz. İbrâhim Halil aleyhisselâm ateşe atıldığında şöyle der: "Allah bana yeter, O ne güzel vekildir!" O sırada karşısına Cebrâil aleyhisselâm çıkarak bir ihtiyacı olup olmadığını sorar. Hz. İbrâhim ona ihtiyacı olmadığını söyler. Bunun üzerine Cebrâil aleyhisselâm Rabbinden istemesini söyleyince Hz. İbrâhim şöyle der: "Benim hâlimi bilmesi istememe gerek bırakmaz!" Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurur: "*Ey ateş! İbrâhim'e serin ve esenlik ol!*" (Enbiyâ, 21/69)

Hasenü'l-Basrî şöyle söylemiştir: "İzzet ve zenginlik tevekkül talebinde gizlidir. Kişi tevekkülde başarılı olursa kesin biçimde aziz ve zengin olur."

Adamın birisi Vehb b. Münebbih'e gelerek şöyle der: "Bana bir şey öğret ki Allah onun sayesinde bana fayda versin!" Bunun üzerine Vehb adama şu tavsiyede bulunur: "Ölümü çok hatırla, emelini kısa tut. Üçüncü bir haslet var ki onu elde edersen en yüce gayeye erdin ve gerçek ibadeti yaptın

demektir.” Adam üçüncü hasletin ne olduğunu sorunca Vehb şöyle der: “Tevekkül etmek.”

Saîd b. Cübeyr şöyle söylemiştir: “Tevekkül imanın tamamlayıcısıdır.”

Lokmân aleyhisselâm oğluna şöyle demiştir: “Sevgili oğlum, dünya derin bir denizdir ve o denizde çok insan boğulmuştur. O denizde bindiğin geminin Allah’a iman gemisi, direklerinin Allah’a taat amelleri ve yelkenlerinin Allah’a tevekkül olmasını sağlayabilirsen umulur ki kurtulursun.”

Ebû Süleymân ed-Dârânî şöyle söylemiştir: “Kişi zühdün zirvesine ulaştığında, bu onu tevekküle götürür.”

TEVEKKÜLÜN ASLI OLAN TEVHİDİN HAKİKATİ

Bil ki tevekkül, imanın bâplarından biridir. Bütün iman bâpları ise ancak bilgi, hâl ve amel sayesinde düzen içinde olur. Tevekkül de aynı şekilde esası teşkil eden bilgi, meyve olan amel ve tevekkül ismiyle kastedilen hâlden oluşur.

Şimdi konuya esası teşkil eden bilgiyi açıklamakla başlayalım. Bilgi, lisanın aslında “iman” adı verilen şeydir. Çünkü iman tasdikten ibarettir ve kalple meydana gelen her tasdik bilgidir. Söz konusu bilgi güçlendiği zaman “yakîn” adını alır. Ancak yakîn bâpları pek çoktur. Bizim burada ihtiyaç duyduğumuz yakîn bâbı, tevekkülün dayanağını oluşturan bâptır. Söz konusu bâp ise “Tek ve ortağı olmayan Allah’tan başka ilâh yoktur.” sözünün ifade ettiği tevhiddir. “Mülk O’nundur.” sözünle anlatmaya çalıştığın kudretine iman tevhiddir. “Bütün övgüler O’nundur.” sözünle ifade ettiğin cömertliğine ve hikmetine iman da tevhiddir. Tevhid ehli dört tabakaya ayrılır:

1- “Allah’tan başka ilâh yoktur.” demekle beraber kalben Allah’ı inkâr etmek veya O’ndan gafil olmaktır. Bu, münafıkların tevhididir.

2- Avamın itikadında olduğu gibi, herhangi bir delili bilmeksizin kalben bu sözün mânâsını tasdik etmektir.

3- Çeşitli şeyleri müşahede edip hepsinin Vâhid olandan sadır olduğunu görmektir. Bu, mukarreblerin makamıdır.

4- Varlık içinde Vâhid olandan başkasını görmemektir. Bu, sıddîkların müşahedesidir ve tevhidde fenaya işaret ettikleri hâldir. Çünkü bu hâlin sahibi sadece Vâhid olanı görür, kendisini dahi görmez.

Bu hâlleri bir örnekle açıklayacak olursak cevize benzetebiliriz. Cevizin iki kabuğu ve bir içi veya özü vardır. Ceviz içinin bir de yağı olur. Birinci

hâl cevizin en dıştaki kabuğu gibidir, bir faydası yoktur. Sadece altındaki meyveyi uzun bir süre korur. Aynı şekilde kelime-i tevhid de ölüm anına kadar sahibini korur. İkinci hâlin faydası olmakla beraber ceviz içinin faydası gibi olmaz. Esas fayda ceviz içindedir velâkin ona yağ karışmıştır.

"İnsanın tek ve kahredici olan Allah'tan başkasını görmemesi nasıl tasavvur edilebilir?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Basiret gözünün önündeki perde kalkıp da Allah'tan başka gerçek anlamda bir failin bulunmadığını anladığında insan O'ndan başkasına bakmaz. Aksine O'ndan korkar, O'ndan umar, O'na güvenir ve O'na tevekkül eder. Çünkü tek başına fail O'dur ve diğer herkes O'nun emrindedir. Şeytan seni bu tür tevhidden iki makamda uzaklaştırır. Birincisi cansız varlıklara, ikincisi ise canlıların kendi fiillerini tercihine dönüp bakmaktır.

Cansız varlıklara dönüp bakmaya gelince, bu durum ekinin topraktan çıkmasında yağmura, yağmurun yağmasında bulutlara ve geminin yol almasında rüzgâra güvenmene benzer. Bütün bunlar tevhide ortak koşmaktır (şirk) ve işlerin hakikatlerini bilmemektir. Hakikatleri gören kişi, hareket ettirilmediği sürece rüzgârın kendi başına hareket etmediğini bilir. Bu durum, onu hareket ettiren hiçbir şeyin bulunmadığı ve kendisi de hareket etmeyen ilk hareket ettiriciye kadar gider ve onda son bulur. Kulun kurtulmak için rüzgâra iltifat etmesi, boynu vurulmak üzere tutuklandıktan sonra hükümdarın af beratını imzaladığı kişinin iltifatına benzer. Söz konusu kişi hükümdara iltifat edeceği yerde beratın yazıldığı mürekkepten, kâğıttan ve imzanın atıldığı kalemden bahsedip "O kalem olmasaydı kurtulamazdım." der. Böylece kendisini kurtaranın kalemi hareket ettirip imzayı atan değil de kalem olduğunu zanneder. Bu ise cehaletin son noktasıdır. Kalemin kendi başına hiçbir hükmünün olmadığını bilen kişi beratı yazan hükümdara teşekkür eder.

Bütün varlıklar, kâtibin elindeki kalem gibi yaratıcının teshir (kullanma) gücünün kahrı altındadır. Bu benzetme anlamanı kolaylaştırmak içindir. Bununla kastettiğimiz şey "Beratı yazan hükümdardır." sözümüzdür. Yoksa gerçekte yazıyı yazan Hak'tır. Tıpkı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı*." (Enfâl, 8/17) Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıkların bu şekilde müsahhar (emre âmâde) olduğunu gördüğün zaman şeytan hüsrana uğramış olarak senden ayrılır ve bu yolla tevhidini bozmaktan ümit keser. Fakat bu kez sana tehlikeli yerden yaklaşmaya çalışır.

İkinci makam olan canlıların kendi fiillerini tercihine gelince, “Nasıl olur da her şeyi Allah’tan bilirsin? Şu insan kendi tercihiyle rızkını sana veriyor. Dilerse sana verir, dilerse vermez. Diğer adam kılıcıyla boynunu vuruyor ve bunu yapmaya gücü yetiyor, dilerse boynunu vurur.” denilirse buna şöyle cevap veririz:

Sözünü ettiğin fail de müsahhardır (emir altındadır). İdrakler bu konuda yetersiz olmuş ve sebeplere takılıp kalmıştır. Varlık alanında görülen her zerre, hükümdarın sırlarını gizliden gizliye anlatmaktadır.

Bu durumu şu örnekle açıklayabiliriz: Bir kişi kâğıdın mürekkeple karalanmış olduğunu görünce ona “O bembeyaz ve parlak yüzüne ne oldu da karardı?” der. Kâğıt der ki, bunu ben kendi başıma yapmadım. Fakat mürekkep akıp üzerime düştü. O başka bir vatandayken oradan ayrılıp benim yüzüme geldi. Aynı şeyi mürekkebe sorunca mürekkep şöyle der: “Ben hokkanın içindeyken kalem bana saldırıp kaptığı gibi şu bembeyaz sahanın üzerine saçtı.” Kaleme, yaptığı işin sebebini sorunca şöyle der: “Ele ve parmaklara sor. Çünkü ben nehir kenarlarında biten bir kamışken bir bıçakla gelen el beni kökümden söküp kabuklarımı soydu, elbisemi parçaladı ve borularımı birbirinden ayırdı. Sonra beni budayıp sildi, başımı yardı, sonra da siyah mürekkebe daldırdı. Beni o el kullanıyor ve başımın üzerinden tutup beni yürütüyor. Beni kimin bunu yapmaya mecbur ettiğini ona sor.” Bunun üzerine o kişi kaleme neden saldırıp onu kullandığını ele sorar. El ona şöyle der: “Ben sadece et, kemik ve kandan oluşan bir organım. Kendi başına zulmeden bir et veya hareket eden bir cisim gördün mü sen? Ben sadece emre âmâde bir binitim. Adına kudret ve kuvvet denilen bir binici var üzerimde. Beni kullanıp yerde dolaştıran o. Bu güçlü binici gibi birisi üzerine binmediği zaman çamur ve taşların yerinden ayrılmadığını görmüyor musun? Durumumu kudrete sor.”

Bu kez kudrete, eli neden kullandığını sorar. Kudret şöyle der: “Ben sakin bir şekilde duruyorken irade gelip beni harekete geçirdi.” Bunun üzerine iradeye sorar: “Sakince duran şu kudretin üzerine gidip onu harekete geçirmenin sebebi ne?” İrade şöyle der: “Ben kendiliğimden bu işe kalkışmadım, aksine kaldırıldım! Kendiliğimden harekete geçmedim, aksine mecbur edicinin hükmü ve kesin bir emirle harekete geçirildim. Bundan önce ben de sakindim. Ancak kalp tarafından bana akıl diliyle ilim elçisi geldi ve kudreti yollamamı emretti, ben de zorunlu olarak onu yolladım. Ben ilim ve aklın kahrı altında onların emrine âmâdeyim ve hangi günahtan dolayı onların emrine âmâde olduğumu bilmiyorum.” Bunun

üzerine kişi, kudreti yollamak üzere iradeden harekete geçmesini istedikleri için akla, ilme ve kalbe yönelip onları kınar. Bunun üzerine akıl şöyle der: “Ben bir kandilim ve kendiliğimden yanmadım, yakıldım.” Kalp şöyle der: “Ben bir levhayım ve kendiliğimden açılmadım, başkası tarafından açıldım.” İlim ise şöyle der: “Ben bembeyaz kalp levhası üzerinde bir nakışım ve oraya kendiliğimden yazılmadım. Benden önce bu levha uzun süre boş kaldı. Beni kaleme sor! Çünkü yazı ancak kalemle yazılır.”

Soru soran kişi duyduğu sözlere şaşırır ve şöyle der: “Bu yolda iyice yoruldum ve birçok konakta konakladım. Bu işin sırrını öğrenmek istediğim herkes beni başkasına gönderip duruyor! Ancak ben, kalp hakkında kabul edilebilir bir söz ve sorumu savuşturmada açık bir mazeret işittiğimden dolayı bu gidiş gelişlerimden memnunum. Ben bir yazı ve nakışım, beni yazan ise kalemdir, sözünden bir şey anlamıyorum! Çünkü ben kamıştan yapılmış olandan başka bir kalem, kemikten veya tahtadan olandan başka bir levha, mürekkeple yazılandan başka bir yazı ve ateşten olandan başka bir kandil bilmiyorum! Ben bu konakta levhanın, kandilin, yazının ve kalemin konuşmasını duyuyorum ama bir şey göremiyorum. Sanki değirmen taşının çıkardığı sesi duyuyor ama unu göremiyor gibiyim!”

Bunun üzerine ilim ona şöyle der: “Söylediğin şeyde samimiysen sermayen ve azığın az, binitin zayıf demektir. Bil ki, girmiş olduğun yolda birçok ölümcül tehlikeler var. Senin için en doğrusu buradan ayrılman ve öğrenmek istediğin şeyin peşini bırakmandır. Burası senin yuvan değil, buradan uzaklaş. Yolun sonuna kadar gidip maksada ermek istiyorsan hazır bulunduğun hâlde kulağını ver.

Bil ki, bu yolda karşına üç âlem çıkacaktır. Birincisi mülk ve şehadet âlemidir. Kâğıt, mürekkep, kalem ve el bu âlemdeydiler. Sen bu konakları geçtin. Âlemlerin ikincisi melekût âlemidir ki benim arkamdadır. Beni geçince onun konaklarına ulaşırsın. Orada uçsuz bucaksız çöller, çok yüksek dağlar ve korkutucu denizler vardır. Oradan nasıl sağ salim geçeceğini bilmiyorum. Üçüncüsü ceberût âlemidir ki mülk âlemi ile melekût âleminin arasında bulunur. Bu âlemden üç konak katettin. Çünkü ceberût âleminin başlangıcında kudret, irade ve ilim konakları vardır. Ceberût âlemi, mülk ve melekût âlemi arasında bir vasıtadır. Çünkü mülk âlemi yol bakımından ondan daha kolaydır. Melekût âlemi ise ondan daha engebelidir. Mülk ve melekût âlemi arasındaki ceberût âlemi yer ile su arasında hareket eden gemiye benzer; ne suyun çalkantısı ne de yerin hareketsizliği ve sebatı sınırındadır. Yer üzerinde yürüyen herkes mülk ve

şehadet âleminde yürür. Kuvveti gemiye binmesini sağlayacak şekilde artarsa ceberût âleminde yürüyen gibi olur. Haydi git! Yeri geçtin ve gemiyi arkanda bıraktın. Artık önünde saf sudan başkası kalmadı."

Melekût âleminin başlangıcı, ilmin yazıldığı kalemi müşahede etmek ve su üzerinde yürümeyi sağlayan yakîni elde etmektir. İsâ aleyhisselâmın su üzerinde yürüdüğü kendisine söylenince Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işitmedin mi: "*Daha çok yakîn sahibi olsaydı elbette havada yürürdü.*"

Bu sözleri işiten yoldaki salik şöyle der: "Ne yapacağım konusunda şaşkınlığa düştüm ve yoldaki tehlikelere dair söylediklerinden dolayı kalbim korkuya kapıldı. Tarif ettiğin uçsuz bucaksız çölleri geçmeye gücüm yeter mi yetmez mi bilmiyorum. Buna dair bir alâmet var mı?"

İlim şöyle der: "Evet, var. Gözünü aç, gözlerinin ışığını topla ve bana doğru yoğunlaştır. Kalp levhasına yazı yazdığım kalemi görebiliyorsan bu yola girmeye ehil olabilirsin." Ötekisi şöyle der: "Gözümü açtım ve sana doğru yoğunlaştırdım ama ne bir kamış ne de tahta görmüyorum. Ben bunlardan başka bir kalem bilmiyorum!" Bunun üzerine ilim şöyle der: "İstediğin şeyden uzaklaştın! İlâhın zatının başka zatlara benzemediğini bilmiyor musun? O'nun eli, kalemi ve levhası da başkalarına benzemez."

Salik, nefsinin eksikliğini ve yetersizliğini hissedip ona eksik gözüyle bakınca ilim şöyle der: "Şimdi bu fırsatı ganimet bil ve gözlerini aç, belki ateş üzerinde doğru yolu gösteren bir işaret bulabilirsin." Salik gözünü açınca bu sefer ilâhî kalemi görür. Bir de ne görsün, kalem ne tahtadan ne de kamıştan yapılmış! Devamlı olarak insanların kalplerine çeşit çeşit ilimleri yazıp duruyor. Buna çok şaşırır ve şöyle der: "İlim ne güzel bir yoldaş! Allah ona iyilik versin."

Tam o sırada ilme veda edip teşekkür eder ve şöyle der: "Senin yanında çok uzun süre kaldım ve sana çok şey sordum. Şimdi kalemin huzuruna gitmeye ve ona ne iş yaptığını sormaya niyetliyim."

Salik, kalemin yanına gidince ona şöyle der: "Ey kalem, devamlı olarak kalplere iradeleri harekete geçirip onların kudretleri salıvermelerini ve böylece kâdir oldukları şeyleri yapmalarını sağlayacak ilimleri neden yazıp duruyorsun?" Kalem şöyle der: "Mülk ve şehadet âleminde gördüklerini ve orada kalemin sana verdiği cevabı unutmuş gibisin! Hani orada kaleme bu soruyu sormuştun, o da seni ele göndermişti!"

Salik bunları unutmadığını söyleyince kalem ona kendi cevabının oradaki gibi olduğunu söyler. Salik sorar: "Bu nasıl olur, sen oradaki kaleme

benzemiyorsun?” Kalem şöyle der: “Yüce Allah’ın Âdem’i kendi suretinde yarattığını duymadın mı?” Salik duyduğunu söyleyine kalem şöyle der: “O hâlde beni diğer ellere benzemeyen ele sor!” Salik o ele gidip bunu sorunca el şöyle der: “Benim cevabım da şehadet âlemindeki elden duyduğun cevabın aynısıdır. O da işi kudrete havale etmişti. Çünkü hareket ettiren kudrettir.”

Bunun üzerine salik kudrete gidip ona sorar. Kudret şöyle der: “Ben sadece O’nun bir sıfatıyım. Kâdir olan O’dur.” O sırada yüce dergâhın çadırlarından şöyle bir nida gelir: “*O, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorumlu olacaklardır.*” (Enbiyâ, 21/23) Bu sesi işiten salik bayılıp yere yığılır ve uzun bir süre baygın kalır. Ayılınca şöyle der: “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim! Sana döndüm, sana tevekkül ettim, senden başkasından korkmam, senden başkasını ummam, sadece sana boyun bükerek yalvarır ve şöyle derim: Kalbimi aç ki seni tanıyabileyim, dilimdeki düğümü çöz ki seni övebileyim.”

Bu sırada perde arkasından şöyle bir ses gelir: “Beni övmek isteyip de peygamberlerin efendisinden -sallallâhu aleyhi ve sellem- daha fazla övmeye kalkma. Ona dön ve o sana ne öğretirse onu al, neyi yasaklarsa onu bırak, sana neyi söylerse sen de onu söyle. Çünkü o bu dergâhta şu sözden daha fazlasını söylememiştir: *Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Seni gerektiği gibi övemem, sen kendini övdüğün gibisin.*”

Bunun üzerine salik şöyle der: “İlâhî, dilin seni övmeye cüreti yoksa acaba kalbin seni tanıma imkânı var mı?” Şöyle bir nida gelir: “Sıddîkların önüne geçmekten sakın. En büyük sıddîka dön ve ona uy. Çünkü o şöyle söylemişti: ‘Kendisini tanımaktan âciz olmaktan başka tanınmasının mümkün olmadığı yüce Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih ederim!’ Cemâlimizi ve celâlimizi mülahazadan âciz olduğunu bilmen dergâhımızdan alacağın nasip olarak sana yeter.”

Bu durumda salik, sormuş olduğu bütün sorularından dolayı özür dileyip geri dönerek ele, kaleme, ilme, iradeye ve kudrete şöyle der: “Özrümü kabul edin. Ben bir yabancıydım ve bu ülkeye yeni girmiştim. Buraya her giren dehşete kapılır. Sizi inkâr etmem bir eksiklik ve bilgisizlik değildir. Şimdi sizin bahanelerinizin doğru olduğunu anladım ve tek başına mülke, melekûta, izzete ve ceberûta sahip olanın tek ve kahredici Allah olduğunu gördüm. Sizlerin O’nun kahrı ve kudreti altında, kabzası içinde emrine âmâde olduğunuzu anladım. Evvel, Âhir, Zahir ve Bâtın olan O!”

Salik, şehadet âleminde bunları dile getirdiği zaman bunun imkânsız olduğu düşünülür ve ona şöyle sorulur: “Birbirine zıt sıfatlar olduğu hâlde nasıl olur da Evvel ve Âhir olabilir?”

Salik onlara şöyle der: “Varlığa nispetle ve her şeyin sırayla ve teker teker O’ndan sadır olması açısından O Evvel’dir. Kendisine doğru yolculuk yapanların seyrine göre ise O Âhir’dir. Çünkü yola çıkmış olanlar bir konaktan diğerine geçip giderken o dergâha varıncaya kadar sürekli olarak terakki edip yükselirler. Dergâha ulaştıklarında yolculuk sona erer. Bu ise müşahedenin sonu ve varlığın başıdır. O, şehadet âleminde oturup beş duyuyla O’nu idrak etmek isteyenlere nispetle bâtın, kalbinde yakılmış olan kandilde melekût âlemine açılan bâtın gözleriyle O’nu görmek isteyenler açısından ise zahirdir. Bu, failin tek olduğunu görenlerin yoludur.

Bu açıklamaları anlamayanlar hakkında ne dersin?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

İnkârında inat edene şunları söylemekten başka çare yoktur:

“Senin melekût âlemini inkâr etmen, ceberût âlemini inkâr edenin hâline benziyor. Birtakım insanlar bütün ilimleri beş duyuyla sınırladılar ve iradeyi, kudreti ve ilmi inkâr ettiler. Çünkü bunlar beş duyuyla idrak edilemiyordu. Böylece şehadet âlemi ovasında kaldılar. Sofistler beş duyuyu inkâr ederek şöyle dediler: ‘Gördüklerimize güvenemeyiz. Belki de onları rüyada görüyoruzdur!’ Bunlar hasta ve mizaçları bozuk adamlardır. Mizacı sağlıklı olan kişi ise gerçeği kavrar. Biz de duyularla ilgili olarak ona birtakım örnekler verir ve yola (tarîk) girmese bile buna inanıp da inancının kendisine yarar sağlaması için şu âyeti okuruz: “*Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök kesinlikle bozulup gitmişti.*” (Enbiyâ, 21/22) Fakat kişi yola girerse güven içinde olur. Yola girmemiş inanç sahibi ile yola girmiş inanç sahibi, Firavun’un sihirbazları ile Sâmirî’nin arkadaşlarına benzer. Çünkü Firavun’un sihirbazları, uzun müşahedeleri ve tecrübeleri sayesinde sihrin etkisinin ne kadar olacağını biliyorlardı. Hz. Mûsâ’nın sihrin sınırlarını aşan şeyler yaptığını gördükleri zaman gerçeği anladılar ve Firavun’un “*Ellerinizle ayaklarınızı tereddüt etmeden keseceğim.*” (Tâhâ, 20/71) şeklindeki tehdidine aldırmayıp şöyle dediler: “*Seni, bize gelen apaçık mucizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyleyse yapacağını yap!*” (Tâhâ, 20/72) Çünkü apaçık görmek ve keşfetmek değişmeye ve başka yöne meyletmeye engel olur.

Sâmirî’nin yandaşlarına gelince, onların imanı yılanın[263] dış görünüşüne bakmaktan doğduğu için Sâmirî’nin yapmış olduğu buzağıyı gördüklerinde

hemen değiştiler ve onun “*Bu, sizin de Mûsâ’nın da tanrısıdır.*” (Tâhâ, 20/88) şeklindeki sözünü dinleyip o buzağının kendileriyle konuşamadığını, onlara hiçbir yarar ve zarar veremeyeceğini unuttular. Yılana bakarak iman eden herkes buzağıya baktığında küfre düşer. Çünkü her ikisi de şehadet âlemindendir. Şehadet âleminde farklılıklar ve tezatlar çoktur. Melekût âlemindeyse aslen hiçbir farklılık görmezsin.

“Zikrettiğiniz açıklamayla vasıtaların ve sebeplerin müsahhar, emre âmâde şeyler olduğu ortaya çıkmış oldu. İnsan hareketleri dışında bütün bunlar anlaşılabilir. Oysa insan dilediği zaman hareket eder ve dilediği zaman durur. Bu durumda nasıl müsahhar olur?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Eğer insan dilediği zaman dilemiş olsaydı, istemediği zaman dilemezdi ve bu ayak kayması olurdu. Fakat o ister istemez dilemektedir. Dilemek onun elinde değildir. Eğer dilemek insanın elinde olsaydı söz konusu dileme başka bir dilemeye ihtiyaç duyardı ve bu durum sonsuza kadar sürüp giderdi. Dilemek insanın elinde olmadığına göre, ne zaman kudreti nesnesine (makdûr) yönelten bir dileme ortaya çıksa kudret kaçınılmaz bir şekilde nesnesine yönelir ve buna karşı çıkması mümkün olmaz. Hareket zorunlu olarak kudretin bir sonucu olur. Kudret de zorunlu olarak dilemenin kesinleşmesiyle harekete sebep olur. Dileme ise zorunlu olarak kalpte meydana çıkar. Bu zorunluluklar birbirine bağlıdır. Kulun, dilemenin ortaya çıkmasına engel olması söz konusu olmadığı gibi, sonrasında kudretin nesnesine yönelmesine, dilemenin kudreti yollamasından sonra ortaya çıkan harekete engel olması da mümkün değildir. Kul bütün bunları yapmak zorundadır.

“Bu katıksız bir cebirdir. Cebir ise tercihe aykırıdır. Oysa sen tercihi inkâr etmiyorsun. Bu durumda nasıl oluyor da hem tercih eden hem de mecbur olabiliyorsun?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Gözünün önündeki perde kalkmış olsaydı insanın tercihinin bizatihi kendisinde mecbur olduğunu anlardın. Çünkü daha önce açıkladığımız gibi, dilediği zaman insan harekete geçirilir ve fiil işler.

“Peki, bu bizim mi yoksa Allah’ın fiili mi?” diye sorulursa şöyle deriz:

Bu bir yönden bizim, bir başka yönden Allah’ın fiilidir, tıpkı şu sözde olduğu gibi: “Vali filancayı öldürdü.” Oysa vali o adamı bizatihi kendisi öldürmemiştir. Yüce Allah’ın fail olması, O’nun fiili yaratıp var eden olması anlamındadır. Kulun fail olması ise Allah’ın onda ilmi ve iradeyi yarattıktan sonra kudretin yaratılmış olduğu mahal olması anlamındadır.

Böylece şartın meşrût ile irtibatı gibi irade kudretle, hareket de kudretle irtibatlanıp hepsi birden ma'lûlün illetle irtibatı gibi Allah'ın kudretiyle irtibat kurdu.

Yüce Allah bazen fiilleri meleklere bazen kullara, bazen de kendisine nispet ederek şöyle buyurmuştur: "*De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak.*" (Secde, 32/11); "*Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır.*" (Zümer, 39/42); "*Biz de ona ruhumuzdan üfledik.*" (Enbiyâ, 21/91); "*Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın.*" (Tevbe, 9/14); "*Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü.*" (Enfâl, 8/17); "*Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.*" (Enfâl, 8/17)

Buna göre her şeyi yüce Allah'a nispet eden herkes Hakk'ı ehline tanıtan muhakkiktir. Her şeyi Allah'tan başkasına nispet eden ise caiz olanı yapıp sözünde mecaz kullanmıştır.

"Her şey O'ndan ise mükâfatın, cezanın, gazabın ve rızanın anlamı nedir? Yüce Allah kendi fiiline nasıl gazap eder?" şeklinde sorulursa bunun cevabını biz Şükür kitabında vermiş olduğumuzdan burada tekrar etmeyeceğiz.

Tevekkül hâlini kazanmaya sebep olan tevhid hakkında bu kadar bilgiye işaret etmeyi uygun gördük. Bu hâl ise ancak rahmete ve hikmete iman etmekle tamamlanır. Çünkü tevhid, sebepleri yaratana bakmaya neden olur. Rahmete ve onun enginliğine inanmak ise sebepleri yaratana güven duymaya yol açar. İleride geleceği gibi, tevekkül hâli ancak tevekküle güvenmek ve kalbin, kefilin güzel bakışına itimat etmesiyle tamamlanır. Bu inanç, iman bâplarından önemli bir bâptır. Söz konusu inancın özeti, müminin kuşku duymayacak şekilde kesin olarak aşağıda söyleyecek olduğumuz şeyleri tasdik etmesidir:

Yüce Allah bütün yaratıkları, içlerinden en akıllı olanının aklını ve en bilgili olanının bilgisini taşıyacak şekilde yaratmış, onlara nefislerinin kaldırabileceği bilgileri vermiş, tarifsiz hikmetler yağdırmış, sonra hepsinin sayısı kadar ilim, hikmet ve akıl yaratıp buna ilave olarak onlara vermiş, sonra onlara işlerin akıbetlerini gösterip melekûtun sırlarını göstermiş, onlara lütfun inceliklerini ve cezaların gizli taraflarını öğretmiş ve onlar da bu sayede iyilik, kötülük, yarar ve zararın ne olduğunu öğrenmiş olsalar, sonra da insanlara, kendilerine verilmiş olan ilimleri ve hikmetleri kullanarak mülk ve melekûtu idare etmelerini emretmiş olsaydı, birbirlerine yardım edip destek olsalar bile hepsinin mülk ve melekûtu idare etmek için

yapacakları planlama, yüce Allah'ın dünya ve âhirette mahlûkatı idare ettiği plana ne bir sivrisinek kanadı kadar ilâve etmeyi ne de bir sivrisinek kanadı kadar eksiltmeyi gerektirirdi.

Yine, onların yapacak oldukları plan ne bir zerreyi yukarı kaldırmayı ne aşağıya indirmeyi, ne bir hastalığı hastadan savmayı ne başına bela gelmiş birinden onu kaldırmayı, ne kemâl sahibi birinin kemâlinin elinden alınmasını gerektirirdi. Aksine, yüce Allah'ın takdir ettiği her şey, olması gerektiği gibi vacip olan tertibe göre katışıksız adalet ve sırf haktır. Bu tertibin dışındaki bir şeyi yapmak uygun olsaydı da yüce Allah onu yapmasaydı o zaman bu, cömertliğe zıt bir cimrilik ve adalete aykırı bir haksızlık olurdu. Yüce Allah bütün bunlardan yüce ve beridir.

Tam aksine, dünyada başa gelen her fakirlik ve zarar dünyada eksiklik, âhirette ise fazlalıktır. Bir şahıs açısından âhiretteki her noksanlık, başkası açısından bir nimettir. Cehennem olmasaydı cennetlikler nimetin kıymetini bilemezlerdi. Tıpkı insan canları karşılığında hayvan canlarının feda edilmesi ve onların kurban edilmesi sayesinde canların rahatlamasının haksızlık olmadığı gibi… Hatta kâmilin nakıs olana takdim edilmesi adaletin ta kendisidir.

Aynı şekilde, cehennem ehlinin gördüğü cezayı büyütmek suretiyle cennetliklerin nimetinin saygınlığını artırmak da adalettir. Yine, kâfirlerin müminler için feda edilmesi de bizatihi adalettir. Nakıs yaratılmamış olsaydı kâmil bilinemezdi. Hayvanlar yaratılmamış olsaydı insanların değeri ve şerefi ortaya çıkmazdı. Çünkü mükemmellik ve eksiklik izafetle (başkasıyla karşılaştırmak suretiyle) ortaya çıkar. Cömertliğin ve hikmetin gereği kâmilin ve nakısın yaratılmasıdır. Tıpkı kangren olan elin, canı kurtarmak için kesilmesinin adalet olduğu gibi… Çünkü bu örnekte nakıs el, kâmil canı kurtarmak için feda edilmiştir. Dünya ve âhirette insanların sahip oldukları rızkın farklı oluşu da böyledir. Bütün bunlar adil olup asla bir haksızlık söz konusu değildir, hepsi haktır, oyun değildir.

Bu anlattığımız şey de büyük, engin, dalgalı ve enginlikte tevhid denizine yakın bir başka denizdir. Yetersiz olan pek çok insan bu denizde boğulmuş ve bunun gizemli bir şey olup ancak âlimler tarafından bilinebileceğini anlayamamıştır. Bu denizin ötesinde ise hakkında pek çoklarının hayrete düştüğü ve onu keşfedenlerin sırrını ifşa etmekten menedildikleri kader makamı bulunur.

Özetle söylemek gerekirse hayır ve şer, hükme bağlanmıştır. Hükme bağlanmış olan şeyin ise dilemeden (meşiet) sonra meydana gelmesi

kaçınılmazdır. O’nun verdiği hükmü ve kararı takip edip bozacak kimse yoktur.

---

[257]. Buhârî, 6541; Müslim, 220, 374; Ahmed, 2448.

[258]. İbni Ebi’d-Dünyâ, *Kitâbü’t-Tevekkül*, 2; Tirmizî, 2344; İbni Mâce, 4164.

[259]. İbni Ebi’d-Dünyâ, *Kitâbü’t-Tevekkül*, 10.

[260]. İbni Ebi’d-Dünyâ, *Kitâbü’t-Tevekkül*, 24.

[261]. İbni Ebi’d-Dünyâ, *Kitâbü’t-Tevekkül*, 5.

[262]. İbni Ebi’d-Dünyâ, *Kitâbü’t-Tevekkül*, 4.

[263]. Mûsâ aleyhisselâmın asâsının dönüştüğü büyük yılan.

TEVEKKÜLÜN HÂLLERİ VE AMELLERİ

Bu kısımda tevekkül hâli, tevekkülün tarifi, tek başına ve ailesiyle birlikte yaşayan kişinin geçimini sağlamadaki tevekkülü, mal biriktirmeyi terk etmek suretiyle yapılan tevekkül, zararlı şeyleri defetmede tevekkül, tedavi vb. şeylerle zararı izale etmede tevekkül konuları açıklanacaktır.

TEVEKKÜL HÂLİ

Daha önce zikrettiğimiz gibi, tevekkül makamı bilgi, hâl ve amelden meydana gelir. Bunlardan bilgi maddesini önceden açıkladık.

Hâle gelince, gerçek tevekkül hâlden ibarettir. Bilgi tevekkülün kökü, amel ise meyvesidir. Tevekkülü tarif etme işine dalanlar birçok şey söylemiş ve her biri kendi bulunduğu yerden ve hâlinden söz etmiştir. Bunları çok fazla anlatmanın bir yararı yoktur. Bu konu üzerindeki perdeyi kaldırıp şunları söyleyelim:

Tevekkül “vekâlet” mastarından türemiştir. “Filanca, işini yapması için filancayı vekil etti.” denilir. Filanca adam, işini ötekine havale etti ve ona itimat etti, demektir. İşin kendisine havale edildiği şahsa “vekil” denilir. İşini başkasına havale edene ise ona güvendiği, taksirle suçlamadığı, âciz ve kusurlu olduğunu düşünmediği sürece “müttekil ve mütevekkil” adı verilir.

Tevekkül, kalbin sadece vekile itimat etmesinden ibarettir. Şimdi dava konusunda vekil hakkında bir örnek verelim. Bir karışıklıktan dolayı hakkında bâtıl bir dava açılmış olan kimse, söz konusu karışıklığı izale edecek birini mahkemede kendisini temsil etmek üzere vekil tayin etmiş olsa dört şeyin onda bulunmadığını bildiği sürece ona tevekkül edip kalpten güven duymaz: Doğruyu son derece iyi görmek, son derece güçlü olmak, son derece iyi konuşmak ve son derece şefkatli olmak.

Doğruyu görmeye gelince, mahkemede işe yarayacak hilelerin gizli taraflarından hiçbirini gözden kaçırmaması için karışıklığın meydana geldiği yerleri bilmek amacıyla gereklidir.

Güçlü ve kudretli olmaya gelince, gerçeği olduğu gibi açıklamaya cesaret edip hiç kimseye yağcılık yapmamak, hiç kimseden korkmamak ve utanmamak için gereklidir. Çünkü kişi bazen hasmının hilesini anlamakla beraber ondan korktuğu, çekindiği veya utandığı için gerçeği söyleyemez.

İyi konuşmaya gelince, bu da kudretle ilgili olmakla beraber kalbin anlatmak istediği her şeyi açıklamak üzere dilde var olan kuvveti ifade eder.

Karışıklık ve hilenin nerede olduğunu bilen herkes karışıklık düğümünü diliyle çözmeye kâdir değildir.

Son derece şefkatli olmaya gelince, vekili hakkında gücünün yettiği her türlü gayreti göstermesi için gereklidir. Vekilinin davası kendisini ilgilendirmiyor, hasmına galip gelip gelmemense aldırış etmiyor ve hakkının yenip yenmemesine önem vermiyorsa sahip olduğu kudret ona tam anlamıyla özen göstermesini sağlamaya yetmez.

Vekil tayin eden kişi bu dört maddededen veya birinden şüphe duyarsa veya hasmının bu dört hususta vekilinden daha mükemmel olduğunu anlarsa kalbi vekiline itimat etmez. Tam aksine, vekilinin eksikliğinden ve hasmının gücünden duyduğu endişeyi defetmek üzere kalbi sıkılır, çare ve tedbir düşünmeye dalar. Böylece, söz konusu dört hasletin vekilinde bulunup bulunmadığına dair inancının kuvvetine göre, ona duyduğu güven ve itimadın kuvveti de değişir. Çünkü inançlar ve zanlar kuvvet ve zayıflık yönünden sayılamayacak kadar farklılık gösterir.

Buna göre, tevekkül edenin güven ve itimada dair hâllerinin de içinde zayıflık belirtisi taşımayan yakîne ulaşıncaya kadar sayılamayacak şekilde değişmesi normaldir. Tıpkı vekilin, müvekkilin babası olması örneğinde olduğu gibi… Böyle bir durumda müvekkil, onun kendisine son derece şefkat ve özen göstereceğini kesin bir şekilde bilir ve böylece dört hasletten biri olan şefkat kesinlik kazanmış olur. Bu durumda diğer üç hasletin de kesinlik kazandığı düşünülebilir. Bu ise uzun bir deneyim ve tecrübe ile başkalarından alınan bilgiler sayesinde onun insanların en güzel konuşanı, en güçlüsü ve hakkı ortaya çıkarmada en kudretlisi olduğunun öğrenilmesiyle kesinleşmiş olur.

Bu örnek sayesinde tevekkülün ne demek olduğunu anladıysan yüce Allah’a tevekkül etmeyi de ona kıyas et. Nefsinde yüce Allah’tan başka fail olmadığı bilgisi kesin bir şekilde yer ederse ve daha önce O’nun tam bir ilim, kudret ve rahmet sahibi olduğuna, kudretinin ötesinde bir kudret, ilminin ötesinde ilim ve rahmetinin ötesinde rahmet olmadığına inanırsan hiç şüphesiz kalbin O’na tevekkül eder. Bundan sonra hiçbir şekilde ne O’ndan başkasına ne nefsine ne kuvvetine güvenirsin.

Nefsinde bu hâli göremiyorsan bunun iki sebebi vardır. Birincisi, bu dört hususta birine duyulan yakînin zayıf olmasıdır. İkincisi ise korkaklık istilâsı altında olması ve baskın gelen vehimler sebebiyle endişeye düşmesinden dolayı kalbin zayıf ve hasta olmasıdır. Çünkü kalp bazen yakîninde noksanlık olmadığı hâlde vehme uyarak endişeye kapılır.

Şüphesiz ki bal yemekte olan birinin gözünün önüne dışkı görüntüsü gelirse mizacı bundan hoşlanmayabilir ve balı yiyemeyebilir. Akıllı bir adamdan bir mezarda, yatakta veya evde bir ölüyle geceyi geçirmesi istenmiş olsa, onun ölü ve cansız olduğunu ve yüce Allah'ın buna kâdir olmakla birlikte sünnetine uygun olarak onu diriltmeyeceğini kesin olarak bilse bundan hoşlanmaz. Ölüyle aynı yatakta veya evde geceyi geçirmekten ürker ama diğer cansız varlıklardan ürkmez. Bu, kalpte meydana gelen bir korkudur ve bir çeşit zaaftır. Az da olsa bu zaaftan kurtulabilen insan pek azdır. Bazen bu zaaf kuvvetlenip hastalık hâline dönüşür. Öyle ki kişi, kapı kilitli olmasına rağmen evde tek başına yatmaktan korkar hâle gelir.

O hâlde tevekkül ancak hem kalp hem de yakîn kuvvetiyle tamam olur. Çünkü kalp bu ikisi sayesinde sükûn ve güven bulur. Kalpteki sükûn bir şey, yakîn ise başka bir şeydir. Nice yakîn vardır ki yanında güven ve yatışma bulunmaz. Tıpkı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*İnanmadın mı? Dedi ki evet, fakat kalbimin yatışması için…*" (Bakara, 2/260)

Hz. İbrâhim aleyhisselâm hayalinde sabit olması için ölünün nasıl diriltildiğini görmek istedi. Çünkü nefis hayale tâbi olur ve ona güvenir. Nefis işin başında yakîne güvenmez. Güven içinde olan nicelerinin yakînleri yoktur. Bir Yahudi kuşkusuz, Yahudi olmasına güvenir ama yakîni yoktur, sadece zannına tâbi olur. O hâlde korkaklık ve cesaret birer mizaç ve içgüdü olup onlarla birlikte yakîn meydana gelmez. Bu, tevekkül hâline zıt olan sebeplerden biridir. Yukarıda sözü edilen dört haslete duyulan yakînin zayıf olması da bu sebeplerden bir diğeridir. Bu sebepler bir araya geldiğinde Allah'a güven hâsıl olur. Tevrat'ta şöyle yazılıdır: "Kendisi gibi bir insana güvenen kimse lânetlenmiştir."

Tevekkülün ne anlama geldiği ortaya çıkıp "tevekkül" denilen hâlin ne olduğunu öğrendiysen bil ki, bu hâlin kuvvet ve zayıflığına göre üç derecesi vardır:

Birinci derece: Bunu yukarıda zikrettik. O da kişinin Allah'a, O'nun kefilliğine ve inayetine güvenme hakkındaki hâlinin, vekile güvenmesi hâli gibi olmasıdır.

İkinci derece: Bu derece diğerinden daha kuvvetlidir. O da kişinin Allah ile olan hâlinin çocuğun annesiyle olan hâli gibi olmasıdır. Çünkü çocuk annesinden başkasını tanımaz, ondan başkasına sığınmaz ve ondan başkasına güvenmez. Çocuk annesini gördüğü zaman hemen ona sarılır.

Başına bir şey gelse aklına hemen annesi gelir ve her şeyden önce “anneciğim” der. Çocuk annesinin kefilliğine, tüm ihtiyaçlarını karşılayacağına ve şefkatine, sahip olduğu temyiz kabiliyetiyle bir çeşit idrakten farklı olmayan güvenle güvenir. Ancak ondan bu hâlin ayrıntılarını anlatması istenmiş olsa zihninde bunun ayrıntılı olarak nasıl ifade edileceğini bilip düşünemez. Fakat bütün bunlar idrakin ötesindeki şeylerdir. Aklı Allah’ta olan, O’na bakan ve O’na itimat eden kişi, çocuğun annesine tutkun olduğu gibi Allah’a tutkun olur ve gerçekten mütevekkil hâline gelir. Çünkü çocuk annesine tam olarak tevekkül eder.

Bu derece ile birinci derece arasındaki fark şudur: Buradaki kişi tevekkülü içinde tevekkülünden fena bulmuş bir mütevekkildir. Çünkü kalbi, tevekküle ve onun hakikatine değil, sadece tevekkül ettiği zata dönmüştür. Kalbinde tevekkül ettiği zattan başkasına asla yer yoktur. Birinci derecedeki kimse ise kendisini zorlayarak ve çaba harcayarak tevekkül etmektedir ve tevekkülünden fena bulmamıştır. Aksine, tevekkülüne iltifat eder ve onu hisseder. Bu ise sadece tevekkül edilen zatı görmeye engel olan bir meşguliyettir.

Üçüncü derece: Bu en yüksek derecedir. O da kişinin Allah huzurunda, ölü yıkayanın önündeki ölü gibi olmasıdır. Aralarında tek fark vardır, o da kendini ölü olarak görmemesidir. Bu, çocuğun annesiyle olan hâlinden farklıdır. Çünkü çocuk annesine sığınır, seslenerek onun eteğine yapışır ve arkasından koşar. Fakat bu derecede bulunan kişi, kendisi seslenmese de annesinin onu arayıp bulacağını, eteğine yapışmasa bile onu taşıyacağını ve emzirmesini istemese bile onu emzireceğini bilen çocuğa benzer.

Bu makamın meyvesi, istediği şeyden daha iyisini yüce Allah’ın kendisine vereceğine güvenerek duayı bırakmaktır. İkinci derece duayı terk etmeyi gerektirmez, sadece Allah’tan başkasından istekte bulunmamayı gerektirir. Bunlar insanlarda bulunmakla birlikte devamlı olması mümkün değildir. Üçüncü derecedeki hâlin devamlı olması korkudan dolayı yüzün sararması gibidir. Çünkü kalbin gücü, kuvveti ve sebepleri hesaba katarak rahat ve mutlu olması onun doğasında vardır, keyifsizliği ise arızîdir. Tıpkı kanın bedenin her tarafına yayılmasının onun mizacı ve çekilmesinin ise arızî olması gibi… Korku, kanın derinin yüzeyinden içeriye doğru çekilmesinden ibarettir. Bu durumda derinin dış tarafında görünen kırmızılık ortadan kaybolur. Çünkü deri ince bir örtü olup altında akan kanın kırmızılığını gösterir. Kanın çekilmesi ise derinin sarı görünmesine

sebep olur ve bu durum sürekli değildir. Kalbin de güç, kuvvet ve diğer sebepleri hesaba katmaktan tamamen çekilmesi sürekli olmaz.

İkinci derecedeki hâl sıtmaya tutulmuş adamın yüzünün sararmasına benzer ve bazen bir iki gün sürebilir. Birinci derecedeki hâl ise hastalığı iyice yerleşmiş olan hastanın yüzündeki sarılığa benzer. Bu sarılığın sürmesi imkânsız olmadığı gibi, ortadan kalkması da imkânsız değildir.

TEVEKKÜL HAKKINDA SÖYLENENLER

Ebû Mûsâ Deybulî şöyle anlatıyor: “Ebû Yezîd Bistâmî’ye tevekkülün ne olduğunu sorunca benim ne düşündüğümü sordu. Ben de dedim ki, arkadaşlarımızın dediklerine göre sağında ve solunda yırtıcı hayvanlar ve yılanlar olsa sırrın bundan hiç etkilenmemesidir. Bunun üzerinde Ebû Yezîd dedi ki buna yakın, ancak cennetlikler cennette nimet içinde ve cehennemlikler cehennemde azap içinde yaşarken sen bunların arasında bir fark görsen tevekkül ehli arasından çıkmış olursun.”

Ebû Mûsâ’nın zikretmiş olduğu şey, tevekkül hâllerinin en yücesidir ki üçüncü derecede bulunan kişinin hâlidir. Ebû Yezîd’in zikrettiği ise tevekkülün esaslarından biri olan ilim çeşitlerinin en değerlisi ve en az bulunanıdır ki hikmeti bilmektir. Bu, yüce Allah’ın yapmış olduğu her şeyi hikmetle yaptığını görmektir. Buna göre, hikmet ve adalet açısından cennetlikler ile cehennemlikler arasında hiçbir fark yoktur. Bu, ilim çeşitlerinin en gizemlisi olup ardında kader sırrı gizlidir. Şeyhler bu hususta çok şey söylemişlerdir. Bizim zikrettiğimiz, o sözlerin en üst derecede olanıdır. Bununla yetinmiş olalım.

TEVEKKÜL EDENLERİN AMELLERİ

Bil ki ilim hâli, hâl ise amelleri doğurur. Bazen tevekkülün bedenle çalışmayı, kalple plan yapmayı terk edip yere atılan bir paçavra veya kasap tezgâhı üzerindeki et gibi yere devrilmek olduğu zannedilir. Bu cahillerin zannıdır. Çünkü böyle yapmak şeriatta haramdır. Şeriat tevekkül edenleri övmüştür. O hâlde dinin haram saydığı bir şeyi yapmakla din makamlarından birisi nasıl elde edilebilir?

Biz burada gerçeği ortaya koyarak şöyle deriz: Kulun hareketlerinde ve gayretinde tevekkülün tesiri ancak niyetlerine göre yaptığı amellerle ortaya çıkar. Kulun kendi tercihiyle çalışıp çabalaması ya kazanmak gibi elinde bulunmayan faydalı bir şeyi elde etmek veya biriktirmek gibi yanında bulunan faydalı bir şeyi muhafaza etmek veya saldırganı, hırsızı ve yırtıcı

hayvanı defetmek gibi henüz başına gelmemiş bir zararı defetmek veya hastalığını tedavi etmek gibi başına gelmiş bir zararı ortadan kaldırmak içindir. Buna göre kulun yaptığı hareketlerin amacı bu dört çeşidi aşmaz: Ya faydalı bir şeyi elde etmek veya onu muhafaza etmek veya zararlı bir şeyi defetmek veya onu ortadan kaldırmak.

Şimdi şeriatın delillerini zikrederek bu dört çeşitten her birinde tevekkülün şartını ve derecelerini açıklayalım.

FAYDALI ŞEYİ ELDE ETMEK

Faydalı şeyleri elde etmeye yarayan sebep ve vasıtalar üç derecede bulunur: Kesin olanlar, güvenilecek bir zanla kesin olduğu zannedilenler ve nefsin tam olarak güvenip itimat etmeyeceği şekilde vehim olanlar.

Birinci derece: Kesin olanlar. Bunlar, sonuçların yüce Allah'ın takdiri ve dilemesiyle sürekli ve şaşmaz şekilde bağlı olduğu sebepler gibidir. Örneğin, önüne yemek konulmuş ve sen hem aç hem de yemeğe muhtaçsın ancak elini yemeğe uzatmayıp "Ben tevekkül ediyorum. Tevekkülün şartı çabalamayı terk etmektir. Eli yemeğe uzatmak ise bir çaba ve harekettir. Yemeği çiğneyip yutmak da böyledir." diyorsun.

Bu sözler tam bir deliliktir ve tevekkülle hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü sen, ekmek yemeden yüce Allah'ın sende doyma hissi yaratmasını, ekmeği sana doğru hareket ettirmesini veya yemeği çiğneyip midene ulaştırmak üzere bir melek görevlendirmesini beklersen yüce Allah'ın sünnetini görmezlikten gelmiş olursun!

Aynı şekilde, yüce Allah'ın tohum olmadan bitki bitirmesini veya kadının, kendisiyle ilişkiye girmeden çocuk doğurmasını istemen de böyledir. Bütün bunları beklemek deliliktir. Bu makamda tevekkül amelle olmaz. Tam aksine, hâlle ve bilgiyle olur. Bilgiye gelince; yemeği, eli, sebepleri ve hareket kuvvetini yüce Allah'ın yarattığını, seni yedirenin ve içirenin O olduğunu bilmendir.

Hâle gelince; kalbinin ele ve yemeğe değil, yüce Allah'ın fazlına güvenip itimat etmesidir. Nasıl olur da elinin sağlıklı olmasına itimat edebilirsin? Belki bir anda elin kuruyuverir ve felç olursun! Kudretine nasıl dayanırsın? Belki de bir anda aklına halel getirip hareket gücünü ortadan kaldıran bir şey oluverir! Yemeğin önünde bulunmasına nasıl güvenebilirsin? Belki bir anda onu senden alacak birini başına musallat ediverir! O hâlde eli yemeğe uzatmak tevekküle aykırı değildir.

İkinci derece: Kesin olmamakla birlikte, sonuçların onlar olmadan meydana gelmediği sebeplerdir. Sanki o sebepler olmadan sonuçların doğması imkânsız gibidir. Buna örnek olarak şehirlerden ve yolculardan uzak durup yanına hiç yiyecek almadan insanların çok ender olarak bulunduğu ıssız çöllere çıkan kimseyi gösterebiliriz. Bu adam yüce Allah'ı deneyen kimseye benzer. Yaptığı şey yasaklanmış olup böyle bir yolculukta yanına yiyecek alması emredilmiştir. Burada; "Onlar bunu ancak nefislerini riyazetle eğittikten ve bir hafta yemek yemeyip otla idare etmeye alıştırdıktan sonra yaptılar." diyenlere itibar edilmez. Çünkü bir hafta sonra yiyecek bulamayabilir veya yolunu kaybedebilir veya hastalanabilir.

Sonra, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem kişinin tek başına yolculuk yapmasını yasaklamış ve Mekke'ye hicret ederken bir rehber kiralayıp yanına yiyecek almıştır. Bu, bilgiden habersiz olanların ve tevekkülün ne olduğunu bilmeyenlerin işidir. Böyle yapan kişi hikmeti geçersiz saymak istemiş gibidir. Tevekkül ancak kalbin fiilidir.

Üçüncü derece: Zahirî bir güven olmaksızın, sonuçlarını doğuracağı vehmedilen sebeplere tevessül etmektir. Para kazanma yolları hakkındaki ince tedbirleri araştıran kişiyi buna örnek verebiliriz. Bu adamın kastı sahih ve Allah için olur ve fiili meşru çerçevenin dışına çıkmazsa tevekkülden çıkmamış olur. Ancak kendisini geçindirecek miktardan fazlasını talep ederse hırs ehline dâhil olabilir.

Yemeyi terk etmek hiçbir şekilde tevekkül değildir. Bu ancak rahatı tercih edip tevekkülü buna kılıf yapan işsizlerin ve tembellerin fiilidir. Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Gerçek tevekkül sahibi, tohumunu toprağa ekip sonra yüce Allah'a tevekkül edendir."

"Kalbin bilinmeyen sebeplere meyletmesine engel olacak faydalı bir ilaç var mıdır?" sorusuna şöyle cevap veririz:

Evet, kötü zannı şeytanın telkini ve iyi zannı yüce Allah'ın telkini olarak bilmektir ki yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve çirkin şeyleri yapmanızı emreder.*" (Bakara, 2/268)

AİLE SAHİBİNİN TEVEKKÜLÜ

Aile sahibi kendisi için sabredebilir ve gücü yettiği kadar sebeplerden imtina etmesi caizdir. Fakat ailesini onlara zarar verecek şeylere zorlaması caiz değildir. Daha önce açıkladığımız üzere tevekkül sebeplere sarılmaya aykırı değildir.

FAYDALI OLAN ŞEYLERİ BİRİKTİRMEK SURETİYLE SEBEPLERE SARILMAK

Çok az bulunan veya benzerini elde etmek için uğraşmanın kişinin aklını dağıttığı helâl bir gıda maddesi bulan kişinin, özellikle de ailesi varsa bu gıda maddesini biriktirmesi tevekkülüne halel getirmez.

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, Nadîroğulları'nın hurma ağaçlarından elde ettiği hurmaları satıp ailesinin yemesi için bir yıllık gıda stoklardı.*"[264]

Bize nakledildiğine göre Selmânü'l-Fârisî radıyallâhu anh bir vesk (200 kg. civarında) yiyecek maddesi satın alır. Zeyd b. Sûân ona der ki, sen Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ashâbından biri olduğun hâlde bunu nasıl yapıyorsun? Bunun üzerine Selmân radıyallâhu anh ona şöyle der: "Nefis, günlük gıdasını elde ettiği zaman kendisini ibadete verir ve şeytan ondan ümidini keser."

Zübeyr, Abdurrahmân b. Avf, İbni Mes'ûd ve sahâbenin büyükleri -radıyallâhu anhüm- geriye çok mal bırakmışlardır. İbnü'l-Müseyyeb, Süfyânü's-Sevrî ve diğerleri gibi tâbiînin büyükleri ve onlardan sonra gelenler de böyle yapmışlardır. Bize rivâyet edildiğine göre Dâvûd et-Tâî kendisine kalan bir mirası stoklamış ve tam yirmi yılda harcamıştır.

"Tevekkül eden adam biriktirmez." diyen kişinin sözüne itibar edilmez. Çünkü tevekkül sadece kalbin hâlidir. İnsan, geliri kendisine yetecek bir araziyi elinde tutmuş olsa kafası daha rahat olur ve tevekkülden ayrılmış olmaz.

"Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Bilâl'e gıda maddesi biriktirmeyi yasaklamıştı." denilirse şöyle cevap veririz:

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin yanındaki fakirler misafir gibiydiler. Bu durumda onun gıda maddesi biriktirip diğerlerinin aç kalması doğru olmazdı. Bundan dolayı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem suffe ehlinden olup ölmüş ve geriye iki dinar bırakmış olan bir adam hakkında şöyle demişti: "İki yanık!"[265] Çünkü adam suffe ehli olan fakirlerle rekabet edip onların yiyeceğine ortak olmuştur. Suffeden ayrıldıktan sonra suffe ehlinden bazıları zengin olmuşlar ve geriye mal bırakmışlardır. Onlar asla kınanmazlar.

Bize nakledildiğine göre Fethu'l-Mevsılî bir keresinde Bişr b. Hâris'i ziyaret edip evinde yemek yer, sonra da onunla birlikte kalan yemeği

yanında götürür. Bişr arkadaşına der ki, kalan yemeği neden götürdüğünü biliyor musun? Arkadaşı hayır, deyince ona şöyle der: “Onlara göre tevekkül sağlam olduğu zaman kalanı götürmek tevekküle zarar vermez.”

ZARARI DEFEDEN SEBEPLERE SARILMAK

Zararı defedecek sebeplere sarılmamak aslen tevekkülün şartı değildir. Yırtıcı hayvanın çok olduğu yerlerde, sel yatağında veya yıkılmak üzere olan duvarın altında uyumak caiz değildir. Bütün bunlar yasaklanmıştır. Savaşta zırh giymek, kapıyı kilitlemek ve köstek vurup deveyi bağlamak tevekküle bir eksiklik getirmez. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: “*Silahlarını yanlarına alsınlar.*” (Nisâ, 4/102); “*Tedbirinizi alın.*” (Nisâ, 4/71); “*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın.*” (Enfâl, 8/60); “(Hz. Mûsâ’ya hitaben) *Kullarımı geceleyin yola çıkar.*” (Duhân, 44/23)

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem de hicret sırasında mağarada gizlenmiştir. (…) Enes b. Mâlik radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Adamın biri Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme gelerek dedi ki ey Allah’ın elçisi, devemi bağlayıp da mı tevekkül edeyim yoksa serbest bırakıp da mı tevekkül edeyim? Şöyle buyurdu: Bağlayıp da tevekkül et.*”[266]

“Fakat bazı adamlar yırtıcı hayvanların üzerine bindiler.” denilirse şöyle deriz:

Bunlar, itibar edilmemesi gereken şeylerdir. Çünkü birer keramet olup tevekküle ve öğretime dâhil değillerdir. Ancak “öfke” adı verilen içindeki köpek senin emrine uyar ve ancak senin işaretinle aslanlaşırsa belki o zaman derecen aslanın senin emrine girmesine yetecek kadar yükselebilir. Kendi köpeğin emrine girmemişse aslanın senin emrine girmesini isteme!

“Tevekkül eden adam silahını eline alır ve kapısını kilitlerse neye göre tevekkül ehli olacak?” diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bilgi ve hâl ile tevekkül ehli olur. Bilgisiyle tevekkül ehli olması, düşmanın silahı alması sayesinde değil, yüce Allah’ın defetmesiyle düşmanların savuşup gittiğini bilmesidir. Hırsızdan emniyette olduğunda ise kapıyı kapatmakla değil, yüce Allah’ın engellemesi sayesinde böyle olduğunu bilmesi ve sebebe değil, sebebi yaratana tevekkül etmesidir.

Hâle gelince, kendisi ve evi hakkında yüce Allah’ın vermiş olduğu hükme razı olmasıdır. Onun hazırlık yapmasının sebebi, onların bizatihi kendisini koruduğuna inanması değil, yüce Allah’ın yerine getirilmesini istediği sünnetine uymak içindir. Bir eşyası çalındığında onu korunaklı bir yere

koymadığı için çalındığını düşünür veya başına gelen beladan şikâyet etmeye başlarsa tevekkülden uzak olduğunu göstermiş olur.

Kişi, hayrın yüce Allah'ın takdir ettiği şeyde olduğunu bildiğinde başına gelene üzülmez. Bilsin ki, kader onun için bir tabip gibidir. Ona yemek verirse sevinir ve der ki, gıdanın bana faydası olduğunu bilmeseydi bana yemek vermezdi. Ona yemek vermezse bu sefer der ki, gıdanın bana zararlı olacağını bilmeseydi bana yemek verirdi.

(…) Feyz b. İshâk şöyle anlatıyor: "Fudayl'a dedim ki, bana tevekkülü tarif eder misin? Dedi ki ah, kendin için tercihte bulunup O'nun verdiği hükme kızdığın hâlde O'na nasıl tevekkül edeceksin? Evine girip eşinin kör, kızının kötürüm olduğunu görsen ve sen de felç olsan O'nun hükmüne nasıl rıza gösterirdin? Dedim ki, buna sabır gösterememekten korkardım! Dedi ki hayır, böyle olmaz! Sağlıkta ve belada hakkında vermiş olduğu her hükme razı olmadıkça tevekkül etmiş olmazsın."[267]

Bil ki, hastanın uzman ve müşfik doktor hakkında inanmış olduğu şeye, yüce Allah'ın lütfu hakkında inanmayan kişinin tevekkülü sahih değildir. Eşyası çalınmış olsa kaderine razı olur ve Müslümanlar'a duyduğu şefkatten ötürü alan kişiye hakkını helâl eder.

İnsanlardan biri âlimlerden birine yolunun kesilip malının elinden alındığından şikâyet edince âlim şöyle der: "Müslümanlar'ın içinde böyle çirkin bir fiili yapan kimsenin nasıl bulunduğuna dair duyduğun üzüntü, eğer malının elinden alınmasına duyduğun üzüntüden daha fazla değilse Müslümanlar'a nasihat etmiş ve onlara karşı samimî olmuş olmazsın."

(…) Sâlih b. Abdülkerîm şöyle anlatıyor: "Fudayl'ın Horasanlı ihvanından birisi Mescid-i Harâm'da onun yanına gelmiş, konuşuyorlardı. Sonra adam kalkıp tavaf etmeye başladı ve tavafta altmış veya yetmiş dinarı çalındı. Horasanlı gelip ağlamaya başladı. Fudayl ona dedi ki, neyin var? Adam dinarlarının çalındığını söyledi. Fudayl dinarlar için mi ağladığını sorunca adam dedi ki, hayır onlar için ağlamıyorum. Paramı çalan adamla kendimi Allah'ın huzurunda dururken düşündüm ve aklım onun hüccetinin geçersiz olduğuna hükmetti de ona duyduğum merhametten dolayı ağladım."

HASTAYI TEDAVİ ETMEK VE BENZERLERİ GİBİ ZARARI ORTADAN KALDIRMAK İÇİN ÇABA

SARFETMEK

Bil ki zararı ortadan kaldıran sebepler üçtür. Birincisi; susuzluğun zararını ortadan kaldıran su ve açlığın zararını yok eden ekmek gibi yararı kesin olan sebeplerdir. İkincisi; damardan kan aldırmak, hacamat yaptırmak, müshil içmek ve tıbbın diğer vasıtalarından olan bürudeti hararetle ve harareti bürudetle tedavi etmekte olduğu gibi, yararı olacağı zannedilen sebeplerdir. Üçüncüsü ise dağlamak ve muska veya efsun yapmak gibi yararı vehimden ibaret olan sebeplerdir.

Yararı kesin olan sebeplere gelince, bunları terk etmek tevekkül değildir. Tam aksine, ölüm korkusu olduğunda terk edilmeleri haramdır.

Dağlamak gibi, yararı vehimden ibaret olan sebeplere gelince, bunlar tevekkülün dışındadır. Çünkü Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem tevekkül edenleri ‘dağlama yapmayanlar’ diye nitelemiştir.[268] Bir keresinde meleklerin kendisine selâm verdiği İmrân b. Husayn’ın karnı su toplayıp iltihaplanınca dağlama yaptırır. Bunun üzerine melekler ona selâm vermeyi keserler.

Bazı âlimler Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin sözünde geçen dağlamayı cahiliye devrindeki dağlamaya hamletmişlerdir. Çünkü cahiliye Arapları sağlıklı olduklarında hastalanmamak için vücutlarını dağlatıp rukye (muska veya efsun) yaptırıyorlardı. Yasaklanmış olan budur. Çünkü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Es’ad b. Zürâre’yi dağlamış ve hastalığa yakalandıktan sonra rukye yapmış ve rukye yapmayı öğretmiştir.

Tabiplerin kullandığı zahirî sebeplerle tedavi olmak gibi, yararı olacağı zannedilen orta dereceye gelince bunu yapmak da tevekküle aykırı değildir. Çünkü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem tedavi olmuş ve tedavi olunmasını emrederek şöyle buyurmuştur: “*Ey Allah’ın kulları, tedavi olunuz.*”[269]

Seleften de birçok insan tedavi olmutur. Tevekkül zannedip birtakım insanlar bu türden zannî sebeplerle tedavi olmaktan kaçınmışlardır. Bir keresinde Ebû Bekir radıyallâhu anha, senin için tabip çağıralım mı, diye sorulunca tabibin kendisini gördüğünü söyler. Tabibin ne dediğini sorduklarında ise şöyle der: “Dedi ki, ben dilediğimi yaparım!”

Hasta olan Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anha ne derdin var, diye sorarlar. Günahlarından dolayı dertli olduğunu söyler. Ne arzuluyorsun, diye sorarlar. Rabbimin rahmetini arzu ediyorum, der. Sana bir tabip çağıralım mı, diye sorarlar. Tabip beni hasta etti, diye cevap verir.”

Derim ki, bizim görüşümüze göre tedavi daha iyidir. Hz. Ebû Bekir'in tedavi olduktan sonra bundan yarar göremediği veya bazı işaretler sebebiyle ecelinin yaklaştığını bildiği veya bir keresinde Hz. Âişe'ye "onlar senin iki erkek ve iki kız kardeşin"[270] demesinde olduğu gibi, ecelinin geldiğini keşfettiği için böyle yaptığını düşünüyoruz.

Veya hasta akıbetini düşündüğü için o andaki hâliyle ilgilenemez. Tıpkı Ebu'd-Derdâ radıyallâhu anhın dediği gibi: "Günahlarımdan dolayı dertliyim." Veya hastalık müzmin ve buna karşılık verilen ilacın faydası vehmî olabilir. İşte tam da bu yüzden Rebî b. Haysem felç olduğunda tedaviden kaçınmıştır. Çünkü ilacın bir işe yaramayacağını anlamıştır.

Veya Kubâlılar'ın dedikleri gibi, ecir kazanmak veya günahlara kefaret olması amacıyla hastalığın devam etmesini istemiş olabilir. Kubâlılar Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme gelerek hummadan şikâyet ederler. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem onlara şöyle sorar: "*Dilerseniz sizin için dua edeyim humma gitsin veya kalıp sizi temizlesin.*" Bunun üzerine Kubâlılar hummanın kalıp günahlarını temizlemesini istemişlerdir.

Sonra, bazen kul gurura kapıldığını hissederek nefsini hastalıkla zelil kılmak için tedavi olmaz. Selef, başlarına hastalık ve bela gelmemesine üzülürlerdi. Buhârî'nin Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: "*Allah kim için hayır dilerse ona bela verir.*"[271]

Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir kadına talip olur. Ona kadının hiç başağrısı çekmediği söylenince şöyle buyurur: "*Benim onunla işim olmaz.*"[272]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Bedevinin biri yanına girince Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ona; hiç ümmü mildeme*[273] *yakalandın mı, diye sorar. Bedevi; ümmü mildem de nedir, diye sorunca Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ona ümmü mildemin deri ile kasların arasında meydana gelen bir sıcaklık ve ateş olduğunu söyler. Bedevi hayatında böyle bir hastalığa yakalanmadığını söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ona hiç başağrısı çekip çekmediğini sorar. Bedevi başağrısının ne olduğunu sorunca Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: 'İnsanın başına vuran bir ağrıdır.' Bedevi hayatında böyle bir hastalık çekmediğini söyler. Adam dönüp gidince Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: Cehennemlik biri görmek isteyen bu adama baksın!*"[274]

Laktu'l-Menâfi' adlı kitabımda tıpla ilgili hadisleri zikrettim ve hastalık konusunda en iyi şeyin tedavi olduğunu açıkladım.

Bilinmelidir ki ilaçlar, yüce Allah'ın izniyle şifaya araç olan sebeplerdir. Tıpkı ekmeğin açlığın, suyun susuzluğun, sekencebînin safranın, sakamoniyanın ishalin ilacı olduğu gibi… Bunun açık, diğerinin ise ancak bazı insanların idrak edeceği kapalı bir husus olması dışında aralarında bir fark yoktur.

"Tedavi olan kişi nasıl mütevekkil olabilir?" diye sorulursa şöyle cavap veririz:

Zararı defeden ve faydayı temin eden ameller kısmında zikrettiğimiz gibi, tedavi olan kişi bilgi ve hâl ile mütevekkil olur. Hastanın hâlinden şikâyet etmesi onu tevekkülden çıkarır. Eskiler hastanın inlemesinden hoşlanmazlardı. Çünkü bu, hâlinden şikâyet ettiği anlamına gelir. Fudayl şöyle derdi: "Hiçbir ziyaretçinin gelmediği bir hastalık arzu ederim."

Adamın biri İmam Ahmed hazretlerine nasıl olduğunu sorunca o da iyi olduğunu söyler. Bunun üzerine adam, önceki gece sıtmalandın mı, diye sorunca İmam Ahmed ona şöyle der: "Sana iyi olduğumu söylediğim zaman beni hoşlanmadığım bir şeyi söylemeye zorlama!"

Fakat hastanın hissettiği acıyı doktora anlatmasında bir beis yoktur. Seleften biri bunu yapar ve şöyle derdi: "Ben sadece yüce Allah'ın üzerimdeki kudretini anlatıyorum." Sabırda kendisini takviye etmek amacıyla bir öğrenciye anlatılabilir. Veya söz konusu bela bir nimet olarak görülüp başkalarına anlatılabilir, tıpkı onları verdiği için Allah'a şükretmek amacıyla nimetleri anlatmak gibi… Böyle yapmak şikâyet sayılmaz. Bize nakledildiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Ben, sizden iki adamın ateşlendiği gibi ateşlenirim.*"[275]

---

[264]. Buhârî, 5041, 5043; Müslim, 1757.

[265]. Ahmed, 3843, 3943. Belki de bunun sebebi, gizlediği iki dinarı olduğu hâlde adamın kendini fakir, zahid ve tevekkül ehli gibi göstermesidir.

[266]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *Kitâbü't-Tevekkül*, 12.

[267]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *Kitâbü't-Tevekkül*, 16.

[268]. Buhârî, 6175; Müslim, 218.

[269]. Buhârî, 5354; Müslim, 2204.

[270]. Ebû Bekir radıyallâhu anh bu sözü Hz. Âişe'ye miras konusunda söylemiştir. Oysa Hz. Âişe'nin tek kızkardeşi vardı. Ancak Ebû Bekir

radıyallâhu anhın karısı hamileydi ve bir kız çocuğu doğurdu. Buradan anlaşıldığı üzere karısının kız çocuğuna hamile olduğunu keşfedip kızına bu sözü söylemişti.

[271]. Buhârî, 5645.

[272]. Ahmed, 12580; Ebû Ya'lâ, 4234.

[273]. Ümmü mildem hummadır.

[274]. Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 495; Ahmed, 8395; Nesâî, *Kübrâ*, 7491; İbni Hibbân, 2916.

[275]. Buhârî, 5324; Müslim, 2571.

MUHABBET, ŞEVK, ÜNSİYET VE RIZA KİTABI

Velilerini meftun nefislerin vartalarından esen kılan, marifetinin kapısını onlara açan ve böylece O'nun sevdiği şeyleri yapmalarını sağlayan, muhabbetinin perdesini kendilerine açan ve böylece O'ndan başkasını istememelerini ve O'nun sevgisi karşılığında canlarını vermelerini sağlayan Allah'a hamd olsun. Onlar Allah'ı severler ve O'nu arzularlar. Onlar, mevlalarının "*O onları, onlar da O'nu severler.*" (Mâide, 5/54) sözüne yapışmışlardır.

Görünen ve gizli olan bütün nimetlerinden dolayı O'na hamd eder, sağlam ve güvenilir delillerle O'nun tek olduğunu kabul ederim. Ahlâkı cömertlikle yoğrulmuş olan elçisi Hz. Muhammed'e, onun ashâbına ve bağlılarına, defnedilmiş cesetlerin ayağa kalkacağı güne kadar salât ederim.

Şüphesiz ki yüce Allah'ı sevmek makamların en yücesi ve derecelerin zirvesidir. Muhabbeti elde ettikten sonraki şevk, ünsiyet, rıza vb. makamlar ancak onun birer semeresi ve takipçisidir. Muhabbetten önceki sabır, zühd vb. makamlar ise ancak onun birer öncülüdür.

Her ne kadar nadir bulunsalar da bütün makamları elde etmenin mümkün olduğu konusunda kalplerde inanç eksik olmaz. Fakat yüce Allah'ı sevmeye gelince, buna inananlar pek azdır, hatta âlimlerden birisi bunun mümkünlüğünü inkâr ederek şöyle demiştir: "Yüce Allah'a itaat üzere yaşamak dışında bunun bir anlamı yoktur. Muhabbetin hakikatine gelince, bu ancak aynı cinsten ve benzer olan varlıklar arasında olabilir." Muhabbeti inkâr edenler ünsiyeti, şevki, münacaatın lezzetini ve sevgiye bağlı diğer duyguları da inkâr etmişlerdir.

O hâlde bu işin üzerindeki perdeyi kaldırmak ve gerçeği ortaya koymak gereklidir. Biz bu bölümde şeriatta muhabbet konusunda varit olan delilleri, muhabbetin hakikatini ve sebeplerini, yüce Allah'tan başka sevilmeye müstehak bir varlık bulunmadığını, zevklerin en büyüğünün yüce Allah'a bakmak olduğunu, âhirette Allah'a bakmanın zevkinin dünyada O'nu tanımanın verdiği zevkten daha fazla olmasının sebebini, Allah sevgisini güçlendiren sebepleri, insanların bu sevgi konusunda birbirlerinden farklı olmalarının sebebini, idraklerin yüce Allah'ı tanımada yetersiz kalmasının sebebini, şevkin mânâsını, Allah'ın kulu sevmesini, kulun Allah'ı sevmesinin alâmetlerini, Allah'a ünsiyet beslemenin mânâsını, ünsiyette

huzur bulmanın mânâsını, rızanın mânâsını ve faziletini, rızanın hakikatini, duanın, günahlardan hoşlanmamanın ve günahlardan kaçmanın rızaya aykırı olmadığını açıklayıp en sonunda muhabbet ehline dair bazı hikâyeler ve sözlere yer verip konuyu bitireceğiz.

KULUN ALLAH'I SEVMESİ HAKKINDA ŞERİATTA VARİT OLAN DELİLLER

Bil ki, bütün ümmet yüce Allah'ı ve elçisi Hz. Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemi sevmenin farz olduğu konusunda söz birliği etmiştir. Varlığı olmayan bir şey nasıl farz olur? İtaat sevginin ardından geldiği ve onun semeresi olduğu hâlde sevgi nasıl olur da itaat olarak yorumlanabilir? Sevginin itaatten önce gelmesi kaçınılmazdır. Sonrasında ise sevilene itaat gelir. Yüce Allah'ı sevmenin gerekli olduğunu gösteren âyetler şunlardır:

"*O onları, onlar da O'nu severler.*" (Mâide, 5/54); "*İman edenlerin Allah'a olan sevgileri çok daha fazladır.*" (Bakara, 2/165) Bu âyet sevginin varlığını ve farklı derecelerde olduğunu göstermektedir. Yine, şu âyet de aynı şeye işaret etmektedir:

"*De ki: Eğer babalarınızı, oğullarınızı, kardeşlerinizi, eşlerinizi, hısım akrabanızı, kazandığınız malları, kesada uğramasından korktuğunuz ticareti, hoşlandığınız meskenleri Allah'tan, resûlünden ve Allah yolunda cihat etmekten daha çok seviyorsanız artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin.*" (Tevbe, 9/24).

Buhârî ve Müslim'in, İbni Mes'ûd ve Ebû Mûsâ radıyallâhu anhümâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kişi sevdiğiyle beraberdir.*"

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Enes radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Adamın biri Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme kıyametin ne zaman kopacağını sordu. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem de ona kıyamet için ne hazırlık yaptığını sordu. Adam dedi ki ey Allah'ın elçisi, kıyamet için ne çok namaz ne de oruç hazırladım. Ancak ben Allah'ı ve elçisini seviyorum. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Sen sevdiğinle berabersin.*"[276]

Yine, Buhârî ve Müslim'in Enes radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

"*Şu üç şey kimde bulunursa onlar sayesinde imanın tadını alır: Allah'ı ve elçisini başkalarından daha çok sevmek, sevdiğini ancak Allah için sevmek ve kendisi için bir ateş yakılıp da onun içine atılmaktan nasıl hoşlanmıyorsa*

yüce Allah kendisini ondan kurtarmışken tekrar küfre dönmekten o şekilde hoşlanmamak.”

(…) Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir keresinde üzerindeki koç derisini kuşak gibi beline bağlamış olan Mus’ab b. Umeyr’e dönüp bakarak şöyle der: Allah’ın kalbini nurlandırdığı şu adama bakın. Anne ve babasının onu en güzel yiyecek ve içeceklerle beslediğini görmüştüm. Ama şimdi Allah ve Resûlüne duyduğu sevgi onu şu gördüğünüz hâle getirdi.*”

Rivâyet edildiğine göre, ruhunu kabzetmek üzere ölüm meleği Hz. Halil İbrâhim aleyhisselâma gelince Hz. İbrâhim ona şöyle der: “Bir halilin (dostun) halilini öldürdüğünü gördün mü sen?” Bunun üzerine yüce Allah ona şöyle vahyeder: “Sevdiğine kavuşmaktan hoşlanmayan bir sevgili gördün mü sen?” Bunun üzerine Hz. İbrâhim şöyle der: “Ey ölüm meleği, haydi canımı al!”

Bir keresinde Meryem oğlu İsâ aleyhisselâm vücutları iyice zayıflamış ve benizleri sararmış üç kişiyle karşılaşınca onlara sorar: “Sizi bu hâle getiren şey nedir?” Derler ki, cehennem korkusundan bu hâle geldik! Hz. İsâ onlara şöyle der: “Korkanı emniyete kavuşturmak yüce Allah’ın işidir.” Sonra Hz. İsâ başka üç kişiyle daha karşılaşır ki bunlar öncekilerden daha zayıf ve daha çok sararmışlardır. Onlara neden bu hâlde olduklarını sorunca derler ki, cennete duyduğumuz şevk ve özlem bizi bu hâle getirdi. Bunun üzerine onlara der ki, umduğunuzu vermek yüce Allah’ın işidir. Sonra Hz. İsâ başka üç kişiye daha rastlar ki bunlar bir öncekilerden daha zayıf ve daha çok sararmışlardır. Onlara da neden bu hâlde olduklarını sorar. Derler ki, yüce Allah’a duyduğumuz sevgi bizi böyle yaptı! Bunun üzerine Hz. İsâ onlara şöyle der: “Sizler mukarreblersiniz, sizler mukarreblersiniz.”

Hasenü’l-Basrî şöyle söylemiştir: “Rabbini tanıyan O’nu sever.”

Yahyâ b. Maîn şöyle demiştir: “O’nun affı bütün günahları örttüğü hâlde bir de razılığını düşün! O’nun razılığı bütün umulanları gerçekleştirdiği hâlde bir de sevgisini düşün! O’nun sevgisi akılları şaşkınlığa düşürdüğü hâlde bir de dostluğunu düşün!”

MUHABBETİN HAKİKATİ, SEBEPLERİ VE KULUN YÜCE ALLAH’I SEVMESİNİN ANLAMI

Bil ki, bu fasılda anlatılmak istenen şey ancak bizatihi muhabbetin hakikatini, sonra şartlarını, sebeplerini bilmek, sonra da muhabbetin yüce

Allah hakkında gerçekleşmesinin ne anlama geldiğine bakmakla ortaya çıkar.

Bu yolda ilk olarak bilinmesi gereken şey, muhabbetin ancak marifet ve idrakten sonra elde edileceğidir. Çünkü insan tanımadığı şeyi sevmez. Bundan dolayı cansız bir varlığın sevmesi düşünülemez. Tam aksine, sevmek canlı ve idrak sahibi varlıkların özelliğidir.

İdrak edilen varlıklar kendi içlerinde üçe ayrılır. Birincisi; idrak edenin mizacına uygun, onunla uyum içinde olan ve ona zevk veren varlıklardır. İkincisi; idrak edenin mizacına aykırı, ona ters düşen ve acı veren varlıklardır. Üçüncüsü ise idrak edene ne acı ne de zevk veren varlıklardır. İdrak edilmesinde zevk ve rahat bulunan her şey idrak eden tarafından sevilir. İdrakinde acı olan şeyden ise hoşlanılmaz. Ne acı ne de zevk vermeyen şey ise sevilen ve hoşlanılmayan şey olarak nitelendirilmez.

O hâlde zevk veren her şey ondan zevk alan tarafından sevilir. Söz konusu şeyin sevilmesi, mizacın ona meyletmesi demektir. Bir şeyin sevilmemesi (buğz) ise mizacın ondan kaçması demektir. Buna göre sevgi, mizacın zevk veren şeye meyletmesinden ibarettir. Söz konusu meyil pekişip kuvvetlendiğinde "aşk" adını alır. Sevmeme (buğz) ise mizacın acı ve yorgunluk veren şeyden kaçmasından ibarettir. Bu duygu kuvvetlendiği zaman "nefret" (makt) adını alır. Bu söylediklerimiz, sevginin hakikatine dair esaslar olup bilinmesi gerekli olan şeylerdir.

Sevgi, idrak ve tanımaya bağlı olunca idrak edilen ve beş duyuyla algılanan şeylerin kısımlarına göre sevgi de kısımlara ayrılır. Her bir duyu, idrake konu olan şeylerin bir türünü idrak eder ve her bir duyu idrak edilen şeylerden tat ve zevk alır. Bu zevk almadan dolayı mizaç da o şeye meyleder. Böylece bunlar, sağlıklı olan mizacın sevdiği şeyler hâline gelirler.

Göz, görmekten ve güzel suretleri seyretmekten zevk alır. Kulak, hoş ve ölçülü sesleri duymaktan zevk alır. Burun, güzel kokuları koklamaktan, dil hoş yemekleri tatmaktan ve dokunma duyusu yumuşaklık ve pürüzsüzlükten zevk alır. Beş duyuyla algılanan şeyler kişiye zevk verdiği için sevilmişlerdir. Yani, sağlıklı olan mizaç bunlara meyletmiştir. Hatta bununla ilgili olarak Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadınlar ve gözaydınlığım namaz kılındı.*"[277]

Bu hadiste güzel koku sevilen bir şey olarak ifade edildi. Bilindiği gibi gözün ve kulağın kokudan alacağı bir pay yoktur. Aksine, kokudan sadece

burun pay alabilir. Kadınlar da sevilen şeyler olarak nitelendirildi. Oysa koklama ve tat alma duyularının da kadınlardan alacağı bir pay yoktur. Namaz ise gözaydınlığı şeklinde ifade edilerek sevilen şeylerin en üstünü olarak zikredildi. Bilindiği gibi namazdan beş duyudan hiçbirinin alacağı bir pay yoktur. Namazdan sadece kalpte bulunduğu zannedilen altıncı bir his payını alır. Bunu ise ancak kalbi olanlar idrak ederler.

Beş duyu tarafından algılanan zevkler ve tatlarda hayvanlar da insanlara ortaktır. Sevmek, "Yüce Allah beş duyuyla idrak edilemez, hayalde canlandırılamaz ve bundan dolayı sevilemez." denilmesine sebep olacak şekilde sadece beş duyuyla sınırlı olsaydı insanı diğer canlılardan ayıran ve akıl, nur, kalp denilen veya dilediğin adı verebileceğin altıncı duyunun bir anlamı kalmazdı. Bu şüphe götürmez bir gerçektir.

Basiret gözü baş gözünden daha kuvvetlidir. Kalp, gözden daha iyi idrak eder. Akılla idrak edilen şeylerin güzelliği, gözle görülen suretlerin güzelliğinden daha büyüktür. Buna göre kuşkusuz beş duyunun idrak edemediği şerefli ilâhî şeyleri idrak eden kalplerin bundan alacağı zevk daha mükemmel ve etkilidir. Bu durumda sağlıklı mizacın ve sahih aklın bunlara meyli daha güçlüdür. Açıklaması ileride geleceği gibi sevginin, idrakinde zevk bulunan şeye meyletmekten başka bir anlamı yoktur. O hâlde yetersizliğin kendisini hayvanların derecesine indirdiği ve aslen beş duyunun idrak sınırını aşamamış kimseler dışında yüce Allah'ın sevilebileceğini inkâr eden olamaz.

İnsanın kendi nefsini sevdiği aşikârdır. Yine, onun kendi nefsi için başkasını sevdiği de açıktır. Peki, insanın kendi nefsi için değil de bizatihi başkasını sevmesi düşünülebilir mi? Bu sorunun cevabını aklı zayıf olanlar anlayamayıp zatını idrak etmek dışında seven bir haz almadıkça insanın bir başkasını sadece zatı için sevmesinin mümkün olmadığını zannederler. Gerçekte ise bu durum mümkün ve mevcuttur.

Şimdi muhabbetin kısımlarını ve sebeplerini açıklamaya başlayalım:

Birinci kısım her canlının ilk önce kendini ve zatını sevmesidir. Canlının kendini sevmesi, mizacının onun varlığına meyledip yok olmasından ve ölmesinden kaçınması anlamına gelir. Çünkü mizaç tarafından sevilen şey, sevene en uygun olan şeydir. Hangi şey canlının kendisinden ve varlığının devamından daha mükemmel bir uygunluk sağlayabilir? Hangi şey canlının yok olmasından ve ölmesinden daha kötüdür? İşte bundan dolayı insan, canlılığının devam etmesini ister ve sever, ölümden ve öldürülmekten hoşlanmaz. Bunun sebebi sadece ölümden sonra başına gelecek şeylerden

korkması ve ölüm sarhoşluğundan endişe etmesi değildir. Aksine, acısız bir şekilde yakalanıp sevap ve azap görmeksizin öldürülmüş olsa yine ölmekten hoşlanmaz. Ölümü ve yok olmayı istemiş olsa bile ancak hayatta başına gelen bir acıya katlanmak için ister ve belanın ortadan kalkmasını ister.

Ölüm ve yokluk nefret edilen, varlığın devamı ise sevilen bir şeydir. Nasıl ki varlığın devamı sevilen bir şeyse varlığın mükemmel ve eksiksiz olması da sevilen ve istenen bir şeydir. Çünkü eksiklik, eksik olan miktar açısından bir yokluktur ve ona nispetle bir çeşit ölümdür. Ölüm ve yokluk, sıfatlar ve varlığın mükemmelliği konusunda nefret edilen şeyler olduğu gibi, zatın kendisi hakkında da nefret edilen bir şeydir. Mükemmellik sıfatlarının varlığı ise varlığın devamlılığının sevilmesi gibi sevilen bir şeydir. Bu, yüce Allah'ın sünnetinin hükmü uyarınca mizaçlara yerleşmiş olan bir temayüldür: "*Allah'ın sünnetinde asla bir değişiklik bulamazsın.*" (Fetih, 48/23)

O hâlde insanın en başta sevdiği şey kendi zatıdır. Sonra uzuv ve organları, sonra malı ve çocukları, aşireti ve arkadaşları gelir. Uzuv ve organlar sevilir ve onların sağlıklı olması istenir. Çünkü varlığın kemâli ve devamı bu organlara bağlıdır. Mal da sevilir, çünkü varlığın devamı ve kemâlinde bir araçtır. Diğer sebepler de böyledir. İnsan bunları zatlarından dolayı sevmez. Aksine, varlığının devamını ve kemâlini sağladıkları için sever. Hatta insan, kendisinden herhangi bir yarar görmemesine, aksine onu yetiştirmek için birçok sıkıntıya katlanmasına rağmen çocuğunu sever. Çünkü kendisi öldükten sonra kendi yerine geçip var olmaya devam edecektir. Böylece neslinin devamı bir bakıma onun devamı olacaktır. İnsan kendisinin bekasını çok istediği için, sanki kendisinin bir parçasıymış gibi kendisinin yerine geçen kişinin de bekasını ister. Ancak kendisi ve çocuğunun öldürülmesi arasında tercih yapması istenmiş olsa kendisinin hayatta kalmasını tercih eder. Çünkü çocuğunun hayatta kalması bir yönden kendisinin hayatta kalmasına benzemekle birlikte tam olarak kendisinin bekası değildir. İnsanın akrabalarını ve aşiretini sevmesi de kendi mükemmelliğini istemesine dayanır. Çünkü onlar sayesinde kendisini kalabalık, güçlü ve güzel yerde görür. Çünkü aşiret, mal ve diğer harici sebepler insanı tamamlayan kanat gibidir. Varlığın kemâli ve devamı mizaç tarafından kesin bir şekilde sevilir. O hâlde her canlının en çok sevdiği şey kendisi, kemâli ve bunların devamıdır. Hoşlanmadığı şey ise bunların zıddıdır.

Sevmenin ikinci kısmına gelince, o da iyiliktir. Çünkü insan iyiliğin kölesidir. Kalpler, onlara iyilik yapanları sevecek ve kötülük yapanlardan hoşlanmayacak şekilde yaratılmıştır. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Allah'ım, facirin bana bir iyilik yapmasına fırsat verme ki kalbim onu sevmesin.*"

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu ifadesiyle, kalbin ona iyilik yapanı sevmesinin zorunlu ve defetmesi mümkün olmayan bir şey olduğuna işaret etmektedir. Bu fıtratı ve mizacı değiştirmek mümkün değildir. Bundan dolayı insan, kendisiyle arasında hiçbir akrabalık ve alâka olmayan yabancı birisini sever. Bu durum derinlemesine incelendiğinde birinci sebebe dayandığı görülür. Çünkü iyilik yapan kimse mal, yardım vb. vasıtalarla varlığın devamına, kemâline ve varlığın şekillenmesine yardımcı olan hazların elde edilmesine yardımcı olur. Ancak buradaki fark şudur:

İnsanın uzuv ve organları varlığının kemâlini sağladıkları için sevilirler ve bunlar istenen kemâlin aynıdır. Oysa iyilik yapan kişi istenen kemâlin aynı değildir. Ancak organların sağlıklı kalmasına sebep olan doktor gibi söz konusu kemâle sebep olabilir.

Sağlıklı olmayı sevmek ile sağlıklı olmayı sağlayan doktoru sevmek arasında da fark vardır. Çünkü sağlık bizatihi istenen bir şeydir. Oysa doktor bizatihi değil, sağlıklı olmayı sağladığı için sevilir. Aynı şekilde ilim ve hoca da sevilir. Ancak ilim bizatihi ve hoca sevilen ilmi öğrenmeye sebep olduğu için sevilir. Aynı şekilde, yiyecek ve içecekler de sevilir. Para da sevilir. Fakat yiyecekler bizatihi sevildiği hâlde para yiyecek elde etmeye vesile olduğu için sevilir. O hâlde söz konusu fark mertebe farkına bağlıdır. Yoksa bunların her biri insanın kendisine duyduğu sevgiye bağlıdır. Kendisine iyilik yapanı bu iyiliğinden dolayı seven kimse gerçekte kendisini sevmemiş, aksine onun yaptığı iyiliği sevmiş olur. Bu iyilik onun fiillerinden biri olup zâil olsa sevgi de zâil olur, eksik olsa sevgi de eksik olur, fazla olsa sevgi de fazla olur.

Sevmenin üçüncü kısmına gelince, bir şeyi onun sayesinde elde edilecek bir hazdan dolayı değil de bizatihi sevmektir. Hatta o sevilen şeyin zatı, elde etmek istediği hazzın ta kendisidir. İşte bu, mükemmel ve devamlı olmasına güvenilen gerçek sevgidir. Bu ise güzeli ve hoş olanı sevmek gibidir. Çünkü her güzellik, güzelliği idrak eden tarafından sevilir. Bu durum güzelliğin kendisinden kaynaklanır. Çünkü güzelliği idrak etmekte zevkin ta kendisi vardır. Zevk ise bizatihi sevilir. Güzelliğin kendisini seyretmek de zevklidir ve bizatihi sevilmesi mümkündür. Bu durum nasıl inkâr edilebilir ki yeşillik

ve akan su bizatihi sevilen şeylerdir. Sevilmelerinin sebebi suyu içmek ve yeşilliği yemek veya bizzat onları görme hazzını elde etmek değildir. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem de yeşilliği ve akan suyu severdi. Sağlıklı mizaçlar ışıklara, çiçeklere ve hoş renkli ve güzel şekilli kuşlara bakmaktan zevk alırlar. Hatta insan bakmanın ötesinde bir şey aramak için değil, sadece bu güzelliklere bakmakla üzüntülerinden kurtulur.

Söz konusu sebepler zevk veren şeylerdir ve her zevk veren şey sevilir. Her hoşluk ve güzelliğin algılanması insana zevk verir. Hiç kimse güzelliğin doğal olarak sevilen bir şey olduğunu inkâr edemez. Yüce Allah'ın güzel olduğu sabit olduğuna göre, O'nun cemâlini ve celâlini keşfedenler tarafından elbette sevilecektir. Tıpkı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin buyurduğu gibi: "*Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever.*"

Bil ki, hayallerin ve duyularla algılanan şeylerin zindanında hapsolmuş olan kişi hoşluk ve güzelliğin; yaratılışın ve şeklin mütenasip olmasından, rengin güzelliğinden, beyaz rengin kırmızıya çalmasından, boyun uzun olmasından ve insan güzelliğini niteleyen sıfatlardan başka bir anlamı olmadığını zanneder. Çünkü halkta galip olan duyu görme duyusudur ve çoğu zaman insanlar şahısların suretlerine bakarlar. Bundan dolayı gözle görülmeyen, hayal edilemeyen, şekle girmeyen ve rengi olmayan bir şeyin varlığının imkânsız olduğunu ve güzel olmasının tasavvur edilemeyeceğini zannederler. Böyle bir şeyin güzel olması tasavvur edilemeyeceğine göre de onu idrak etmenin bir zevki olmaz ve bu yüzden sevilmez. Bu düşünce açık bir hatadır. Çünkü güzellik sadece gözle algılanan şeylere mahsus olmadığı gibi, yaratılışın mütenasip olmasıyla, yüz renginin kırmızıya çalan beyaz olmasıyla da sınırlı değildir.

Biz, örneğin "bu güzel bir yazı, bu güzel bir ses ve bu güzel bir döşek" deriz. Hatta "bu güzel bir elbise, bu güzel bir kap" deriz. Güzellik sadece surete mahsus ise sesin, yazının ve diğerlerinin güzel olmasının anlamı nedir?

Bilindiği gibi göz güzel yazıya bakmaktan zevk alır, kulak güzel ve hoş nağmeleri dinlemekten zevk alır. İdrak edilen her şey -istisnasız- güzel ve çirkin olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu sayılan şeylerde ortak olan güzelliğin anlamı nedir? Bu sorunun cevabını araştırıp ortaya koymak gerekir.

Deriz ki, her şeyin güzelliği ve hoşluğu ona uygun ve mümkün olan kemâlinin hazır olmasındadır. Bir şeyin mümkün olan bütün kemâlleri

hazırsa o son derece güzeldir (cemâl). Eğer söz konusu kemâllerden bir kısmı hazırsa o zaman hazır olanlar oranında hoşlukla (hüsn) güzellik (cemâl) arasında gidip gelir.

Hoş bir at; atlara lâyık olan görünüş, şekil, renk, güzel koşma, rahatça ileri atılıp geri çekilme özelliklerini kendisinde toplamış olan attır. Güzel bir yazı da yazıya lâyık olan harflerin mütenasipliği, ölçülü olması, düzgün sıralı oluşu ve güzel dizimi gibi özellikleri bünyesinde barındıran yazıdır. Her şeyin kendisine lâyık ve uygun bir kemâli vardır ve bazen başka bir şeye onun zıddı uygun düşer. Her şeyin hoşluğu ve güzelliği de ona lâyık ve uygun olan kemâline bağlıdır. Atı güzel yapan özellikler insanı güzel yapmaz. Sesi güzel yapan özellikler de yazıyı güzel yapmaz. Yemek kapları da elbiseleri güzel yapan özelliklerle güzel olmazlar. Diğer her şey de böyledir.

“Hepsi görme duyusuyla idrak edilmeseler bile sesler ve tatlar gibi şeyler başka duyularla idrak edilebilir. Bunlar duyularla algılanan şeylerdir. Duyularla algılanan şeylerde ise hoşluk ve güzellik inkâr edilemez ve onların güzelliğini idrak etmenin zevki de inkâr edilemez. Bu ancak duyularla algılanamayan şeyler hakkında inkâr edilebilir.” denilirse şöyle cevap veririz:

Şüphesiz ki hoşluk ve güzellik duyularla algılanamayan şeylerde de mevcuttur. Çünkü “bu güzel bir huy, bu güzel bir ilim, bu güzel bir hayat tarzı, bunlar güzel huylar” denilir. Güzel huylardan kasıt ilim, akıl, iffet, cesaret, takva, cömertlik ve diğer hayırlı hasletlerdir. Bu sıfatlardan hiçbiri beş duyuyla algılanamaz. Tam aksine, içteki basiretin nuruyla algılanır. Bütün bu güzel hasletler sevilen şeylerdir ve bunları taşıyan kimse de onun sıfatlarını bilen kişi tarafından sevilir.

İşin böyle olduğunun alâmeti şudur: Mizaçlar, onları görmemiş olmalarına rağmen peygamberleri -salavâtullahi aleyhim- ve onların arkadaşlarını sevecek şekilde yaratılmış olup bu sevgi insanların fıtratlarına kazınmıştır. Yine mizaçlar, İmam Ahmed ve İmam Şafi gibi mezhep imamlarını sevmek üzere yaratılmıştır. Hatta kişi bazen bağlı olduğu mezhep imamını aşk derecesinde sever. Bu durum ise onu, bütün malını mezhebine yardımcı olma ve onu savunma yolunda harcamaya sevkeder. Böylece kişi mezhep imamını ve ona bağlı olanları kınayıp eleştirenlerle girdiği kavgada canını bile tehlikeye atar. Mezhep imamlarına yardım uğrunda nice kanlar dökülmüştür.

Ne kadar garip! Ahmed b. Hanbel'i seven kişi onu niçin sever ki, onun suretini asla görmemiştir. Onu görmüş olsaydı belki de suretini beğenmeyecekti. Onu ifrat derecesinde sevmesine sebep olan beğenme duygusu onun zahirî değil, bâtınî suretinden doğmuştur. Çünkü onun zahirî suretinin tümü bugün belki de toprak olmuştur. Adamın onu sevmesinin sebebi dindarlık, takva ve derin ilminden oluşan bâtınî sıfatlarıdır. Bunlar ise güzellikleri ancak basiret nuruyla algılanabilecek olan güzel şeylerdir. Duyular ise bu güzellikleri algılama konusunda yetersizdir.

Aynı şekilde, Hz. Ebû Bekir radıyallâhu anhı seven kişi de onun etini ve kemiğini sevmiş değildir. Çünkü bütün bunlar çürüyüp gitmiş olsa bile sıddîklığı ondan ayrılmaz. Bunlar, güzel bir yaşama kaynaklık eden övülmüş sıfatlardır. İşte asıl bunlar sevilir. Bütün bu sıfatlar ilim ve kudretten doğar. İlim, işlerin hakikatlerini idrak etmektir. Kudret ise düşmanı ve hevâyı kahredip sindiren bir mânâdır. Bu iki vasıf duyularla algılanmaz ve bedende bulundukları yer bedenin parçalanmayan kısmıdır (ruhtur). Gerçekte sevilen ise odur. Bedenin parçalanmayan kısmının (ruhun) gözün görebileceği bir sureti, şekli ve rengi yoktur ki bunlardan dolayı sevilebilsin. Onların güzel ve çirkin yönlerinin uzun uzadıya anlatılmasından başka kalplerde sahâbeyi sevmenin ve İblis ile Ebû Cehil'den nefret etmenin baskın olmasını sağlayan şey nedir?

Aynı şekilde, insanlar Hâtemü't-Tâî'yi cömert ve Hâlid b. Velîd'i cesur olmakla nitelendirdiğinde kalpler zorunlu olarak onları sevmiştir. Bu sevgi duyularla algılanan bir surete bakmaktan doğmadığı gibi, sevenin onlardan elde ettiği bir hazdan da doğmamıştır. Bazı ülkelerde bazı hükümdarların âdil ve iyiliksever oldukları anlatıldığı zaman, ülkelerin uzak olması sebebiyle onu ziyaret etmenin mümkün olmayışından dolayı hükümdarın iyiliklerinin onu sevenlere ulaşması umudu olmasa bile kalplerde sevgisi baskın olur. Hatta ölmüş veya uzakta bulunan birisini bir çocuğa sevdirmek istesek onu uzun uzadıya anlatmaktan başka bir çaremiz yoktur.

O hâlde insanın sevmesi, sadece kendisine iyilik yapanlarla sınırlı değildir. Tam aksine, iyilik yapan kişi bizatihi sevilir. Çünkü iyilik yapmak bir güzellik ve hoşluktur. Zahirî suretlerin gözle görülmesi gibi, bâtınî suretler de basiret gözüyle görülür. Basiret gözü bulunmayan kişi bunları algılayamaz, sevemez ve zevk alamaz. Basiret gözü zahirî duyularından daha kuvvetli olan kişi, batınî mânâları zahirî mânâlardan daha çok sever. Zahirî sureti güzel olduğu için duvara nakşedilmiş olan bir sureti seven bir

kişi ile bâtınî suretinin güzelliğinden dolayı bir peygamberi seven kişi arasında çok fark vardır.

Seven ile sevilen arasında gizli bir ilişki vardır. Çünkü nice iki şahıs vardır ki aralarındaki sevgi bir güzellik veya haz sebebiyle değil, ruhlarının uyumlu olmasıyla pekişir. Tıpkı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin buyurduğu gibi: "… *Tanışık olan ruhlar birbirine ülfet edip kaynaşırlar.*"[278]

Biz bu hususu yüce Allah için sevmekten söz ederken Arkadaşlığın Edepleri bölümünde inceledik. Oraya bakılsın. Çünkü bu, sevgi sebeplerinin hayret uyandıranlarından biridir.

Buna göre sevginin kısımları beşe ulaşmış olmaktadır:

İnsanın kendi varlığını, kemâlini ve bekasını sevmesi; varlığının devamını sağlayan, bekasına yardımcı olan ve ölümcül şeyleri ondan savan hususlarda kendisine iyilik yapanları sevmesi; kendisine bir iyiliği dokunmamış olsa bile genelde insanlara iyiliği dokunanları sevmek; zahirî veya bâtınî suretlerden olsun bizatihi güzel olan her şeyi sevmek; içsel olarak aralarında gizli bir uygunluk ve benzerlik bulunanların birbirini sevmesi.

Bütün bu saydığımız sebepler bir şahısta toplanırsa elbette sevgisi katlanır. Tıpkı bir insanın güzel görünüşlü, güzel ahlâklı, mükemmel ilme sahip, tedbiri güzel, insanlara ve ana babasına iyilik eden bir çocuğu olması hâlinde onu son derece fazla sevmesi gibi... Bu hasletlerin bir araya gelmesiyle oluşan sevginin kuvveti, bizatihi bu sebeplerin kendi içindeki kuvvete göre değişir. Söz konusu sıfatlar son derece mükemmel olursa kuşkusuz sevgi en yüksek derecede olur.

Şimdi de bütün bu saydığımız sevgi sebeplerinin ancak yüce Allah hakkında eksiksiz ve bir arada olmalarının tasavvur edilebileceğini açıklayalım. Çünkü gerçek sevgiyi yüce Allah'tan başka hak eden kimse yoktur.

SEVGİYİ HAK EDEN SADECE YÜCE ALLAH'TIR

Bil ki, Allah'a nispeti yönünden değil de sadece o olduğu için Allah'tan başkasını seven kişi bunu cahilliğinden ve yüce Allah'ı eksik tanımış olmasından dolayı yapmıştır. Fakat Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi seven kişi yüce Allah'ı sevdiği için onu sevmiştir. Âlimleri ve takva sahiplerini seven de böyledir. Çünkü sevilenin sevdiği de sevilir. Sevilenin elçisi de sevilir. Bütün bu sevgiler, aslı sevgiye dayalı olarak gelişir. Basiret

sahiplerine göre gerçekte yüce Allah'tan başka sevilen yoktur ve O'ndan başka kimse sevilmeyi hak etmez.

Bunu açıklamak için yukarıda sözünü ettiğimiz beş sevgi sebebine geri dönerek onların tümüyle yüce Allah hakkında bir arada bulunduğunu söyleyebiliriz. Allah'tan başkasında ise sadece bir veya ikisi bulunabilir. Bir de bu sebepler Allah hakkında gerçek bir anlam ifade ederler. Bu hakikat sabit olduğu zaman aklı zayıf olanların Allah sevgisinin başka bir sevgiye dönüşmesine dair hayal ettikleri şeyin tam zıddı ortaya çıkar ve kesin bir biçimde yüce Allah'tan başka hiç kimsenin sevilmemesi gerektiği gerçeği belirir.

Birinci sebebe gelince bu, insanın kendisini, bekasını, kemâlini, varlığının devamını sevmesi ve ölmekten, yok olmaktan, eksiklikten ve kemâline engel olan şeylerden hoşlanmamasıdır. Bu her canlının fıtratında vardır ve canlının bunlardan ayrı olması düşünülemez. Bu ise yüce Allah'ı son derece fazla sevmeyi gerektirir. Çünkü kendini ve Rabbini tanıyan kişi kesin olarak bilir ki varlığı kendisinden değildir. Onun varlığı, varlığının devamı, varlığının kemâli yüce Allah'tan, yüce Allah sayesinde ve yüce Allah'adır. Onu yoktan var eden, bekasını sağlayan, kemâl sıfatlarını ve ona ulaştıran sebepleri yaratmak suretiyle varlığını mükemmel hâle getiren ve sebepleri nasıl kullanacağını gösteren O'dur. Kul, zatı itibariyle varlığa sahip bir şey değildir. Tam aksine kul, yüce Allah'ın ona varlık vermesi olmasa katışıksız bir silinmişlik ve sırf yokluk içindedir. Yine kul, yüce Allah'ın ona beka vermemesi hâlinde varlığının hemen akabinde yok olur. Yine kul, yüce Allah'ın onu mükemmel şekilde yaratması olmasa eksik kalır.

Özetle söylemek gerekirse, varlıklar içinde zatı ile kaim olan Hay ve Kayyûm olan Hak'tan başka kendi başına kaim olan hiçbir şey yoktur. Allah'tan başka her şey O'nun sayesinde vardır. Zatının varlığı başkasından kaynaklanan arif kendi zatını sevse zorunlu olarak varlığını sağlayıp onu devam ettireni sever, O'nun yaratan, var eden, icat eden, beka veren, kendi başına kaim ve başkalarını kaim kılan olduğunu bilir. Eğer O'nu sevmezse kendisini ve Rabbini tanımadığı içindir.

Sevgi, tanımanın ve marifetin semeresidir. Buna bağlı olarak marifetin yokluğu sevginin yokluğuna, marifetin çokluğu sevginin çokluğuna ve kuvveti sevginin kuvvetine yol açar. İşte bundan dolayı Hasenü'l-Basrî

şöyle söylemiştir: “Rabbini tanıyan O’nu sever. Dünyayı tanıyan onu terk eder.”

İnsanın kendisini sevip de onu ayakta tutan Rabbini sevmemesi nasıl düşünülebilir? Bilindiği gibi güneşin sıcağına maruz kalan kişi gölgeyi sevdiğine göre, zorunlu olarak ağaç gibi gölgesi olan şeyleri de sever. Yüce Allah’ın kudretine göre varlıktaki her şey, ağaca göre gölge, güneşe göre ışık gibidir. Çünkü her şey O’nun kudretinin eserleridir ve her şeyin varlığı O’nun varlığına bağlıdır. Tıpkı ışığın varlığının güneşe ve gölgenin ağaca bağlı olması gibi…

İnsanın kendisini sevmesi zorunlu olduğuna göre önce varlığını, ikinci olarak da zatında, sıfatlarında, zahirinde, bâtınında, cevherlerinde ve arazlarında bekasını sağlayanı sevmesi, eğer bütün bunları biliyorsa zorunludur. Bu sevgiye sahip olmayan kişi nefsiyle ve arzularıyla meşgul oluyor, Rabbini ve yaratıcısını unutuyor ve O’nu hakkıyla tanımıyor demektir. Böyle bir kişi sadece arzularına ve duyularıyla algıladığı şeylere bakıyor demektir ki bunlar nimetlenme ve içinde dolaşıp durmada hayvanlarla ortak olduğu şehadet âleminden ibarettir. Oysa bunun ötesinde, meleklere benzeyenlerin ayak basabileceği melekût âlemi vardır. Sıfatlarında meleklere yakınlığı oranında kişi bu âlemi görebilir ve hayvanlar âlemi düzlemine düştüğü oranda bu âlemden uzaklaşır.

İkinci sebebe gelince ki bu kişinin kendisine iyilik yapan, malıyla onu teselli edip kemâliyle ona yumuşak davranan, yardımıyla onu destekleyip yardımına koşan, düşmanlarını sindiren ve bütün isteklerini yerine getirmesine vesile olan kimseleri sevmesidir. Bu durum bizatihi Allah’tan başkasını sevmemeyi gerekir. Çünkü Allah’ı tam anlamıyla tanımış olsa kendisine iyilikte bulunanın sadece Allah olduğunu anlardı. Yüce Allah’ın her kula yaptığı iyiliğin çeşitleri sayılamayacak kadar çoktur. Tıpkı yüce Allah’ın buyurduğu gibi: “*Allah’ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız.*” (Nahl, 16/18)

Şükür kitabında bu konunun bir kısmına işaret etmiştik. Ancak burada insanların yaptıkları iyiliğin ancak mecaz olarak tasavvur edilebileceğini ve gerçek iyilikte bulunanın Allah olduğunu açıklamakla yetineceğiz.

Bunu örneklendirmek için bütün hazinelerini sana hediye etmiş ve dilediğin gibi kullanmak üzere yetki vermiş birini düşünelim. Sen bu iyiliğin ondan geldiğini zannedersin. Oysa bu yanlış bir düşüncedir. Çünkü

onun yaptığı iyilik onunla, malıyla, malı üzerindeki kudretiyle ve malını sana vermesini sağlayan isteğiyle ancak tam olarak gerçekleşmiştir. Peki onu, malını, kudretini, iradesini ve malını sana verme isteğini yaratan kimdir? Ona seni sevdiren, yüzünü sana çevirten, dininin ve dünyasının salahının sana iyilik etmekle olacağını gönlüne getiren kimdir? Bunların hiçbirisi olmasaydı sana bir şey vermezdi. Sanki o, malını sana teslim etmek zorunda kalmış ve buna aykırı davranmaya gücü yetmiyor gibidir! Gerçek iyilik sahibi olan (el-Muhsin) onu böyle davranmak zorunda bırakmış, senin hizmetine vermiştir ve böyle yapmasını sağlayan sebepleri ona musallat etmiştir. Sana iyilik edenin eli ise yüce Allah'ın ihsanını sana ulaştıran bir vasıtadır. Buradaki elin sahibi, su yatağının suyun içerisinde akmasına mecbur olduğu gibi sana iyilik yapmaya mecburdur. Sana iyilik yapanın o olduğunu düşünüp bir vasıta olmadığına inanırsan veya bu inançla ona teşekkür edersen işin hakikatini bilmemiş olursun. Çünkü insanın ancak kendisine iyilik yapması tasavvur edilebilir. Başkasına iyilik yapmak ise yaratılmışların yapması mümkün olmayan bir şeydir. Çünkü kişi malını ancak belirli bir amaçla verir. Bu amaç ise ya daha sonra elde edeceği bir sevaptır veya dünyada elde etmek istediği minnet etme, karşısındakini kendisine hizmet ettirme, övülme, nam kazanma veya cömertlik ve keremle tanınıp bilinme veya halkın kalplerini kendisine itaat etmeye ve sevmeye yöneltmektir.

Nasıl ki insan, ona hiçbir faydası olmayacak şekilde malını denize atmazsa başka birinin eline de ancak belirli bir amaçla verir. Söz konusu amaç onun istediği ve kastettiği şeydir. Fakat sen burada kastedilen değilsin. Tam aksine, senin elin onun güttüğü amaç olan anılmak, övülmek veya sevap kazanmayı gerçekleştirmek için onun malını almada kullanılan bir alettir. O hâlde sana mal veren kişi, gerçekte kendisine iyilik yapmış, vermiş olduğu malın karşılığında ona göre malından daha iyi bir bedel almıştır. Almış olduğu pay, onun gönlünde sana verdiği maldan ağır basmamış olsaydı sana asla malını vermezdi. O hâlde söz konusu kişi iki yönden teşekküre ve sevilmeye müstahak değildir:

1- O, yüce Allah'ın sebepleri ona musallat etmesi sebebiyle malını sana vermeye mecburdur ve buna aykırı davranamaz. O, bu konuda sultanın hazinedarı gibidir. Çünkü hazinedar, sultanın hilâtini giydirilecek olduğu kişiye vermekle iyilik yapmış birisi olarak görülemez. Çünkü o, sultana itaat etmek ve emirlerine uymak zorundadır. Sultan onu serbest bırakmış olsaydı hazinedar böyle bir şeyi yapmazdı. Her iyilik yapan kişi de böyle

olup yüce Allah onu kendi hâline bırakmış olsaydı, sebepleri ona musallat edip malını vermesinin daha iyi olacağını gönlüne getirmediği sürece başkasına bir habbe bile vermezdi.

2- Vermiş olduğu malın yerine, kendisine göre ondan daha güzel ve daha çok istediği bir pay almıştır. Nasıl ki satıcı, malını vermek suretiyle iyilik yapmış sayılmıyorsa -çünkü kendisine göre daha değerli olan bir şey karşılığında malını vermiştir- malını veren kişi de aynı şekilde sevap, övgü veya başka bir şeyle istediği karşılığı almıştır. Malı verme karşılığında alınan bedelin aynî bir mal olması şart değildir. Aksine, bütün hazlar birer bedel olup onların yanında mallar ve gayrimenkuller hakir görülür. O hâlde iyilik cömertliktedir. Cömertlik ise malını kendisine dönen bir bedel ve haz olmaksızın vermektir. Bu ise yüce Allah'tan başkası için muhaldir. Kendisine dönük bir amaç ve haz olmaksızın sadece onların iyiliği için âlemlere nimetler veren ve onlara iyilikte bulunan sadece Allah'tır. Çünkü O, amaç gütmekten münezzehtir. O'ndan başkası hakkında cömertlik ve iyilik lafızlarını kullanmak yalan veya mecazdır. O'ndan başkası hakkında bunların vukuu muhaldir, imkânsızdır. Yegâne cömert, iyilik sahibi, güç sahibi ve nimet veren O'dur.

Mizaçta, iyilik yapan kimseyi sevme duygusu olduğuna göre arifin yüce Allah'tan başkasını sevmemesi gerekir. Çünkü O'ndan başkasının iyilik yapması muhaldir. Tek başına bu sevgiye müstehak olan O'dur. Başkaları ise iyiliğin anlamını ve hakikatini görmezden gelmek şartıyla kendisine iyilik edeni sevebilirler.

Üçüncü sebebe gelince ki bu sana iyilik etmemiş olsa bile bizatihi iyilik yapanları sevmendir. Bu sevgi de mizaçlarda mevcuttur. Çünkü âlim, ibadetle meşgul olan, âdil, insanlara şefkatli ve onlara iyi davranan uzak bir ülkedeki bir hükümdar ile zalim, günahkâr ve kötülük yapan uzak bir ülkedeki başka bir hükümdarın varlığından haberdar olsan birinciye karşı kalbinde bir meyil, ikinciye karşı ise nefret hissedersin. Oysa onların ülkelerine gitme ihtimalin olmadığı için birinci hükümdarın sana iyilik yapması umudunu taşımadığın gibi, ikincinin kötülüğünden de eminsindir.

Bu, sana iyiliği dokunduğundan değil de sadece iyilik yaptığından dolayı iyilik yapan birini sevmenin örneğidir. Bu tür sevgi de aynı şekilde yüce Allah'ı sevmeyi gerektirir. Hatta başkası tarafından bir sebebe bağlı olmadıkça aslen Allah'tan başkasını sevmemeyi gerektirir. Çünkü ilk olarak onları var etmekle, ikinci olarak ihtiyaç duydukları zarurî organlar ve

vasıtaları (zaruriyât) tamamlamakla, üçüncü olarak zorunlu ihtiyaç duymadıkları vasıtaları (hâciyât) yaratmakla onlara müreffeh ve rahat bir hayat sağlamakla ve dördüncü olarak onlara zarûrî ve hâcî olmamakla birlikte süs kapsamına giren fazladan meziyetleri bahşetmekle herkese iyilikte bulunan sadece Allah'tır.

Organlardan zarurî olanlara örnek baş, kalp ve karaciğerdir. İhtiyaç duyulan organlara örnek göz, eller ve ayaklardır. Süse örnek ise kaşların kavisli olması, dudakların kırmızlığı, gözlerin renkli olması vb. şeylerdir ki bunlar olmasa bile ne bir hâciyâta ne de zaruriyâta halel gelmez. İnsan bedeni dışındaki zarurî nimetlere örnek su ve gıdadır. Hâcî nimetlere örnek ilaç, et ve meyvelerdir. Meziyet ve süs mesabesinde olan nimetlere örnek ise onlar olmadığı zaman ne hâcî ne de zarurî nimetlere bir halel gelmeyen yeşil ağaçlar, güzel şekillerde yaratılmış ışık kaynakları, çiçekler, yemek ve meyvelerin çeşitli tatlarda olmasıdır.

Bu üç kısım her hayvan, hatta her bitki için mevcuttur. Hatta ve hatta her çeşit yaratılmış için söz konusudur. O hâlde iyilik yapan sadece O'dur. İnsana iyilik yapan kişi, O'nun kudretinin iyiliklerinden biri olduğu hâlde O'ndan başkası nasıl iyilik eden olabilir? Çünkü iyiyi, iyilik yapanı, iyiliği ve iyiliğin sebeplerini yaratan O'dur. Bu nedenden dolayı O'ndan başkasını sevmek katışıksız cahilliktir. Bunu bilen kişi sırf bu nedenle yüce Allah'tan başkasını sevmez.

Dördüncü sebebe gelince ki güzelliği algılamanın ötesinde bir haz elde etmek için değil de sadece güzelliği için güzel olanı sevmektir. Daha önce açıkladığımız gibi bu sevgi de fıtrat gereğidir. Güzellik, baş gözüyle algılanan zahirî güzellik ve kalp gözüyle ve basiret nuruyla algılanan bâtınî güzellik olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci türden güzelliği çocuklar ve hayvanlar da algılar. İkinci türden güzelliği ise ancak kalp erbabı algılayabilir. Dünya hayatının sadece dış görüntüsünü bilenler bu güzelliği algılamada onlara ortak olamazlar. Her güzellik, onu algılayan tarafından sevilir. İyiliği sebat etmiş olanlardan başkasının bu güzelliği görmesine karşı kıskançlık duyulur.

Beşinci sebebe gelince ki aralarında uygunluk ve benzerlik bulunanların birbirini sevmesidir. Çünkü bir şeyin benzerliği diğerini ona doğru çeker. Bundan dolayı çocuk çocuğa, büyük büyüğe, kuş kendi türünden olana ve âlim âlime meyleder. Uygunluk ve benzerlik, sevmenin sebebi olduğuna

göre, yaratılmışlarla yaratıcı arasında kulun Hakk'ın ilim, iyilik, ihsan, merhamet, nasihat ve doğruyu göstermek gibi sıfatlarını içselleştirmesinden başka bir uyum yoktur. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözü buna işaret etmektedir: "Âdem'i kendi suretinde yarattı."[279]

Bu sebeplerden biriyle herhangi bir yaratılmışı seven herkesin sevmeyi gerekli kılan hususta onunla aynı vasfı taşımasından dolayı bir başkasını sevmesi tasavvur edilebilir. Başkasında olması tasavvur edilemeyecek ve başkasının kendisine ortak olmadığı bir kemâl ile nitelenen ise yüce Allah'tan başkası değildir. Böylece yüce Allah'ın kendisine asla ortak olunamayacak bir istihkakla en mükemmel sevgiye müstehak olduğu ortaya çıkmış oldu.

ZEVKLERİN EN YÜCESİ ALLAH'I TANIMAK VE O'NUN KEREMLİ VECHİNE BAKMAKTIR

Bil ki, zevkler algı ve idraklere tâbidir. İnsanda birçok kuvvet ve garize vardır. Her bir kuvvetin ve garizenin aldığı bir zevk vardır. Bunların almış olduğu zevk ise uğruna yaratılmış olduğu mizacın gereğini elde etmesiyle sağlanır. Şüphesiz ki söz konusu garizeler insana boş yere konulmamıştır. Aksine, her kuvvet ve garize belirli bir işlev için insana yerleştirilmiştir. O işlev de mizacının gereğini yapmaktır. Öfke garizesi öç ve intikam almak için yaratılmıştır. Bundan dolayı da onun aldığı zevk, mizacının gereği olan başkasına galip gelmek ve intikam almaktır. Yeme arzusu garizesi insanı ayakta tutan gıdayı almak için yaratılmıştır. Bundan dolayı da aldığı zevk mizacının gereği olan gıdaya ulaşmaktır. Aynı şekilde, gözün ve kulağın aldığı zevk de görme ve işitmededir. Bu garizelerin her biri algıladıklara şeylere nispetle acı ve zevk duyarlar.

Aynı şekilde, kalpte de "ilâhî nur" adı verilen bir garize vardır. Bazen bu nura akıl, bazen bâtınî göz, bazen de iman ve yakîn nuru denilir. İsimlerle meşgul olmanın bir anlamı yoktur. Bu hususta kullanılan ıstılahlar muhtelif olduğu için, zayıf olan kişi mânâlarda da aynı şekilde ihtilaf ve farklılık bulunduğunu zannedebilir. Çünkü zayıf olanlar mânâları lafızlardan öğrenirler. Bu ise gerekli olanın tam tersidir. Kalp, hayalle ve duyularla algılanamayan mânâları algılayan bir nitelik sayesinde bedenin diğer organlarından ayrılır. Tıpkı âlemin yaratılışını veya kudret sahibi, idare eden, hikmetli ve ilâhlık sıfatlarını taşıyan bir yaratıcıya muhtaç olduğunu algılaması gibi… Biz bu garizeye "akıl" adını verelim. Bu konularda "akıl" kelimesinin kullanılması yaygındır.

Bu garize, bütün işlerin hakikatlerini bilmek için yaratılmıştır. Aklın mizacının gereği marifet ve ilimdir ve akıl bunlardan zevk alır. İlim ve marifetin de bir zevki olduğu açıktır. Hatta pek az bir miktarda bile olsa bir şey bilmekle nitelenen kişi buna sevinir. Az ve önemsiz bir şeyi bilmemekle suçlanan kişi ise buna üzülür. Bütün bunların sebebi ilmin verdiği büyük zevk ve kişinin ilim sayesinde hissettiği mükemmellik duygusudur. Çünkü ilim en özel rububiyet sıfatlarından biridir ve mükemmelliğin zirvesidir. İşte bundan dolayı kişi zekilikle ve çok bilgiye sahip olmakla övüldüğünde çok memnun olur. Çünkü bu övgüyü duyduğunda zatının ve ilminin mükemmel olduğunu hisseder, bunu çok beğenir ve zevk alır.

Sonra çiftçilik ve terzilik gibi şeyleri bilmenin verdiği zevk siyasete ve halkın işlerini yönetmeye dair bilginin verdiği zevk gibi değildir. Gramer ve şiire dair bilginin zevki de yüce Allah'a, sıfatlarına, meleklerine, göklerin ve yerin melekûtuna dair bilginin verdiği zevke benzemez. Aksine, ilmin zevki ona konu olan şeyin değeri kadardır. İlmin değeri ise ilme konu olan şeyin değeri kadardır. Hatta insanların gizli hâllerini bilen ve bunlardan haber veren kişi bundan zevk duyar. Bunlardan haberi olmazsa mizacı ona araştırma yapmasını söyler. Belde reisinin gizli hâllerini, sırlarını ve belde yönetiminde alacağı tedbirleri bilen kişi ise bundan bir çiftçinin veya dokumacının gizli hâlini bilmekten daha fazla zevk alır ve hoşlanır. Eğer vezirin sırlarını ve siyasette alacağı tedbirleri biliyorsa bundan belde reisinin sırlarını bilmiş olmaktan daha fazla zevk alır ve daha çok arzular. Vezire hâkim olan hükümdarın ve sultanın gizli hâllerini biliyorsa bundan vezirin gizli işlerini bilmekten daha çok hoşlanır ve zevk alır. Bunları bildiği için övünür, bu bilgileri araştırmaya daha fazla hırs duyar ve sever. Çünkü bundan aldığı zevk daha büyüktür.

Bu açıklamayla anlaşılmış oldu ki bilgilerin en zevklisi, en değerli olanıdır. Bilgilerin değeri ise konusunun değeriyle doğru orantılıdır. Bilgiye konu olan şeyler arasında en yüce, en mükemmel, en değerli ve en büyüğü varsa onu bilmek kuşkusuz bilgilerin en zevklisi, en değerlisi ve en hoşudur.

Varlık içerisinde her şeyi yaratan, onları mükemmel kılan, süsleyen, ilk kez ortaya çıkaran, eski hâline getiren, idare eden ve tertip eden bir yaratıcıdan daha ulu, yüce, değerli, mükemmel ve büyük bir şey var mı? Mülk, mükemmellik, güzellik, parlaklık ve celâl bakımından vasfedenlerin celâlinin kaynaklarını ve hâllerinin hayret uyandıran yanlarını vasfetmekten âciz olduğu rabbânî huzurdan daha ulu bir huzur olması düşünülebilir mi? Bunda hiçbir şüphen yoksa rububiyet sırlarına muttali ve her varlığı ihata

eden ilâhî işlerin tertibine dair bilgi sahibi olmanın bilgilerin en yücesi, en zevklisi, en hoşu, en tatlısı ve sevinmeye en lâyık olanı olduğu konusunda da şüphe duymaman gerekir.

Buradan da ilmin zevkli olduğu ve ilimlerin en zevklisinin yüce Allah'ı, sıfatlarını, fiillerini ve mülkünü nasıl idare ettiğini bilmek olduğu anlaşılmış oldu. Bundan dolayı marifetin verdiği zevkin bütün zevklerden daha büyük olduğunun bilinmesi gerekir. Bütün zevklerden kastım; arzu, öfke ve duyularla algılanan diğer zevklerdir. Çünkü zevkler ilk önce, cinsel birleşme zevkinin cinsel birleşmeyle ilgili sözleri dinleme zevkinden ve marifet zevkinin riyaset zevkinden farklı olması örneğinde olduğu gibi tür bakımından; ikinci olarak da cinsel arzusu zirveye ulaşmış birinin birleşmeden aldığı zevkin, böyle bir arzusu olmayanın aldığı zevkten ve son derece güzel birine bakmanın verdiği zevkin, onun kadar güzel olmayan birine bakmanın zevkinden farklı olması gibi, zayıflık ve kuvvet bakımından farklı farklıdır.

Zevklerin en kuvvetlisinin ne olduğu ancak başka zevklere tesiri olmasıyla anlaşılır. Güzel bir surete bakmak ve onu müşahede etmekten nasiplenmek ile güzel kokuları koklamak arasında tercih yapması istenen bir kimse güzel suretlere bakmayı tercih ederse bu suretlere bakmanın ona göre güzel kokulardan daha zevkli olduğu anlaşılır. Aynı şekilde, yemek vakti gelip de yemek sofraya getirildiğinde satranç oynayan kişi oyununa devam edip yemek yemezse onun satranç oyununda galip gelme zevkinin, yemek yeme zevkine galip geldiği anlaşılır. Bu, hangi zevkin ağır bastığını belirleme konusunda doğruyu gösteren bir ölçüdür.

Tekrar konuya dönüp deriz ki zevkler, beş duyunun zevkleri gibi açık ve liderlik, üstün olma, onur, ilim ve benzeri zevkler gibi gizli zevkler olmak üzere ikiye ayrılır. Gizli olan zevklerde gözün, burunun, kulağın, dokunma ve tatma duyularının aldıkları bir haz yoktur. Mükemmel kişilerin gözünde gizli ve bâtınî mânâlar, açık ve zahirî zevklerden daha üstündür. Kişinin semiz bir tavukla birlikte badem helvası yeme zevki ile lider olma ve düşmanlarına üstün gelip onları sindirme zevki arasında tercih yapması istenmiş olsa, tercihi yapacak olan adam bayağı emellere, ölü bir kalbe ve kuvvetli hayvanî güdülere sahip olduğu takdirde tavuğu ve tatlıyı yemeyi tercih eder. Söz konusu kişi eğer yüce gönüllü ve tam akıl sahibiyse lider olmayı tercih eder, açlık ve günlerce temel gıda maddelerinden yoksun kalmaya sabretmek kendisine kolay gelir. Onun liderliği tercih etmiş

olması, liderliğin ona göre güzel yiyeceklerden daha zevkli olduğunu gösterir.

Nasıl ki bayağı emelleri olan adamın eksik yönlerini aşmış olan kişinin gözünde zevklerin en üstünü liderlikse yüce Allah'ı tanımak, rububiyet hazretinin cemâlini mütalaa etmek ve ilâhî sırlara bakmak halkın genel olarak en büyük zevki olan liderlikten daha zevklidir. Bunu ise ancak iki zevki birden tadanlar bilebilir. Bu durum kişinin kendisini Allah'a ibadete vermesine, insanlardan uzaklaşıp yalnız kalmasına, fikir ve zikirle meşgul olmasına yol açar. Söz konusu zevki alan kimse marifet denizlerine dalar, liderliği terk eder ve hem kendisinin hem de önderlik ettiği halkın fani oldukları, önderliğin kederden uzak olmadığı ve ölümle sona ereceği için ilminden dolayı onu önder sayanları önemsemez.

Fakat yüce Allah'ı tanımaya, sıfatlarını, fiillerini ve memleketinin nizamını bilmeye çok önem verir. Çünkü marifet rekabetlerden ve keder verici şeylerden uzaktır, onu elde etmeye çalışanlara geniş bir alan sunar, rekabete yol açacak bir darlığı yoktur. Genişliği gökler ve yer kadar olan cenneti mütalaa etmesi sebebiyle arif kendi riyazetine devam eder, oranın meyvelerini koparıp yer, havuzlarından yudum yudum su içer. Arif, bu nimetlerin sona ermeyeceğinden emindir. Çünkü bu cennet ebedî olup ölüm onun zevklerine son vermez. Çünkü ölüm, yüce Allah'ı tanımanın (marifetin) mahallini yıkamaz. Çünkü onun mahalli rabbânî bir varlık olan ruhtur. Ölüm sadece ruhun hâllerini değiştirir. Fakat ruhu yok etmesi asla söz konusu değildir. Göklerin ve yerin melekûtunun her yanı arifin meydanı olup bedeniyle oralara doğru hareket etmeye ihtiyaç duymadan dilediği yere gider. O engin bir cennetin içindedir ve her arif diğerini sıkıştırmaksızın aynı büyüklükte bir cennete sahiptir. Ancak arifler, bakış açılarının enginliği ve marifetlerinin genişliği oranında birbirlerinden farklı yerleri ve enginlikleri görürler ve oralarda gezerler. Onların Allah katında birçok dereceleri vardır ve dereceleri saymakla bitmez.

Buradan ortaya çıkmış oldu ki bâtınî ve gizli bir zevk olan liderlik zevki, mükemmellik sahibi insanlara göre bütün duyuların aldığı zevklerden daha güçlüdür. Bu zevk bir hayvan, bir çocuk veya bunak tarafından algılanamaz. Kalbi olmayan kimseye bu zevki ispat etmek de mümkün değildir. Çünkü bu kuvvetin madeni kalptir. Nasıl ki çocuklara cinsel birleşmenin top oynamaktan daha zevkli bir şey olduğunu ve bir hastalıktan dolayı iktidarsız olan birisine cinsel birleşmenin menekşe koklamaktan daha zevkli olduğunu ispat etmek mümkün değilse bu da öyledir. Fakat iktidarsızlık

illeti olmayan ve koklama duyusu sağlam olan bir kişi iki zevk arasındaki farkı çok iyi idrak eder. İşte tam da burada şunu söylemekten başka bir şey kalmaz: Tadan bilir.

Hayatıma yemin olsun ki çeşitli bilim dallarını öğrenmekle meşgul olan talebeler ilâhî konuları öğrenmekle meşgul olmasalar bile bazı problemleri çözdüklerinde ve öğrenmeyi çok fazla istedikleri şeyler hakkındaki şüpheleri yok olduğunda bu zevkin kokusunu alırlar. Çünkü öğrenmeye çalıştıkları bilgilerin nesneleri, ilâhî bilgiler kadar değerli olmasa bile onlar da birer marifet ve ilimdir. Fakat yüce Allah'ı tanıma konusunda uzun uzadıya fikreden ve az da olsa yüce Allah'ın mülkünün sırlarına dair bilgiyi keşfeden kimse bu keşfi elde ettiği anda kalbi sevinçten uçar ve sebat eden nefsine hayret eder. Bu husus ancak tadarak elde edilen bir şeydir ve hakkında konuşup hikâye anlatmanın pek fazla bir faydası yoktur.

Bu kadarlık açıklama, yüce Allah'ı tanımanın (marifet) en zevkli şey olduğu ve ondan üstün bir zevkin bulunmadığı konusunda seni uyandırır. Bundan dolayı Ebû Süleymân ed-Dârânî şöyle söylemiştir: "Yüce Allah'ın öyle kulları vardır ki onları ne cehennem ne de cennet Allah'tan alıkoyar. Bu durumda nasıl olur da dünya onları Allah'tan alıkoyabilir?"

Ma'rûfü'l-Kerhî'nin dostlarından birisi şöyle söylemiştir: "Ma'rûf'a dedim ki, seni ibadete tahrik eden şey nedir? Sustu. Dedim ki, ölümü hatırlamak mı? Bunun üzerine dedi ki, ölüm dediğin nedir? Dedim ki, mezarı hatırlamak mı? Dedi ki, mezar dediğin nedir? Dedim ki, cehennemden korkmak ve cenneti ummak mı? Dedi ki, bunlar nedir? Bütün bunlara sahip olan bir hükümdar var ki O'nu seversen sana bunların hepsini unutturur. Aranızda bir tanışıklık varsa bütün bunları sana verir zaten!"

(…) Ahmed b. Feth şöyle anlatıyor: "Bişr b. Hâris'i rüyamda gördüm ve ona dedim ki, Ma'rûfü'l-Kerhî ne yaptı? Başını sallayıp şöyle dedi: Heyhat, aramıza perdeler girdi! Ma'rûf, ne cennetini özlediği ne de cehenneminden korktuğu için Allah'a ibadet etti. O sadece yüce Allah'ı özlediği için O'na ibadet etti. Bu yüzden Allah onu en yüce dosta yükseltti ve aralarındaki perdeyi kaldırdı."

Râbiatü'l-Adeviyye[280] şöyle der: "Kötü bir ücretli işçi olacak şekilde ne cehenneminden korktuğum için ne de cennetini istediğim için O'na ibadet ettim. Fakat ben O'nu isteyerek ve O'na özlem duyarak ibadet ettim."

İbadet ehlinden olan bir kadın şöyle derdi:

Seni iki sevgiyle seviyorum ki biri hevâ sevgisi

Öteki sevgi ise senin buna lâyık olmandır.
Hevâ sevgisine gelince o, seni anmakla
Başkalarını anmaktan beni alıkoymak içindir.
Senin lâyık olduğun sevgiye gelince o,
Seni görecek şekilde perdeleri kaldırman içindir.
Ne bu sevgide ne de diğerinde övgü bana değil,
Lâkin hem bunda hem ötekinde övgü sanadır.[281]

Bu şiirde "hevâ sevgisi" ifadesiyle kastedilen şey, yüce Allah'ı yaptığı iyiliklerden ve dünyada verdiği nimetlerden dolayı sevmektir. O'na lâyık olan sevgiden kasıt ise cemâli ve celâlinden dolayı O'nu sevmektir.

Bir kişi yüce Allah'ı sevdiği zaman kalbi tamamen bu sevgiyle dolar, hatta öyle bir hâle gelir ki ateşe atılsa bile bunu hissetmez! İçinde bulunduğu nimetin mükemmel oluşu ve ötesinde bir başka gayenin olmadığı son noktaya ulaşması sebebiyle kendisine cennet nimetleri sunulsa onlara dönüp bakmaz! Sadece duyularla algılanan şeyleri seven kişi, sureti ve şekli olmayan yüce Allah'a bakmaktan zevk almaya nasıl inanabilir? Ona göre yüce Allah'ın kullarına vaat ve nimetlerin en büyüğü olarak söz ettiği nimetin ne anlamı olabilir? Oysa çeşitli arzulara ve güdülere dağılmış olan bütün zevkler bu zevkin kapsamındadır. Tıpkı birinin dediği gibi:

Önceden kalbimde darmadağınık arzular vardı,
Seni gördüğümden beri arzularım derlenip toparlandı.
Eskiden haset ettiğim kişi şimdi bana haset eder oldu,
Sen efendim olduğun andan beri halkın efendisi oldum.
Dünyalarını ve dinlerini terkedip insanlara bıraktım,
Seni anmakla meşgul olduğum için ey dinim ve dünyam!

Bir başkası da şöyle söylemiştir:

O'nun terk etmesi ateşinden daha ağır bir durumdur,
O'na vasıl olmak ise cennetinden çok daha önemlidir.

Bu sözleri söyleyenler, yüce Allah'ı tanıyan kalbin duyduğu zevkten ve bu zevkin yeme, içme ve cinsel birleşme zevkinden daha üstün olduğundan başka bir şeyi kastetmemişlerdir. Çünkü cennet beş duyunun aldığı zevklerin kaynağıdır. Fakat kalp sadece yüce Allah'a kavuşmaktan zevk alır.

Halkın tatmış oldukları zevklerde geçirdikleri evreleri şöyle örneklendirebiliriz: Çocuk hareket etmeye ve etrafındaki şeylerin farkına varmaya başladığı zaman onda oyun oynamaktan ve eğlenmekten zevk almasını sağlayan bir garize ortaya çıkar. Öyle ki bu garize sayesinde çocuk diğer her şeyden daha çok bunlardan zevk alır. Daha sonra çocuk büyüdükçe süslenmekten, güzel giysiler giymekten ve bineğe binmekten zevk alır hâle gelir, artık oyun oynamayı küçümser. Ergenliğe erişen insanda cinsel birleşme zevki ve kadınlara ilgi duyma hissi belirir. Bu zevk ve ilgi sebebiyle önceki her şeyi bırakıp kadına sahip olmaya çalışır. Sonra insanda liderlik, iktidar ve çok şeye sahip olma zevki ortaya çıkar. Bunlar dünyaya dair en son, en ağır basan ve en güçlü zevklerdir. Tıpkı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, süs, aranızda övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir.*" (Hadîd, 57/20)

Bundan sonra insanda yüce Allah'ı tanımanın ve O'nun fiillerini bilmenin zevkini algıladığı başka bir garize daha ortaya çıkar ve onun sayesinde önceki zevklerini küçümser hâle gelir. Sonradan ortaya çıkan her şey öncekinden daha güçlüdür ve bu garize en son ortaya çıkandır. Çünkü oyun oynama isteği temyiz çağında, kadınlara ilgi duyma ve süslenme isteği ergenlik çağında, liderlik isteği yirmili yaşlardan sonra, bilgi sahibi olma isteği kırklı yaşlara yaklaşıldığında ortaya çıkar çıkar ki bu sonuncusu en yüce gayedir. Nasıl ki çocuk oyunu bırakıp kadınlarla oynaşan ve liderlik sevdasına düşenlere gülerse liderler de liderliği bırakıp yüce Allah'ı tanımakla meşgul olanlara gülerler. Arifler ise şöyle derler: "*Eğer bizimle alay ediyorsanız, iyi bilin ki siz nasıl alay ediyorsanız biz de sizinle alay edeceğiz! Yakında bileceksiniz!*" (Hûd, 11/38, 39)

ÂHİRETTE YÜCE ALLAH'IN CEMÂLİNE BAKMANIN ZEVKİNİN DÜNYADAKİ MARİFETE BAĞLI OLARAK ARTMASININ SEBEBİ

Bil ki algılanan her şey, hayvanların ve bitkilerin farklı görünüşlerinden oluşan suretler ve cisimler gibi hayale girenler ve yüce Allah'ın zatı ve ilim, irade vb. gibi cisim olmayan her şey gibi hayale girmeyenler olmak üzere ikiye ayrılır. Bir insanı gördükten sonra gözünü yuman kişi, ona bakıyormuşçasına gördüğü kişinin suretini hayalinde hazır bulur. Ancak gözünü açıp da onu gördüğünde şahsın gerçek görüntüsü ile hayalindeki arasında fark olduğunu görür. Fakat insan söz konusu farklılığı iki suret

arasındaki bir farklılığa dayandırmaz. Çünkü gözle görülen suret hayal edilen surete uygun olur. Gerçek farklılık ancak daha fazla netlik ve aydınlatmayla ortaya çıkar. Çünkü gözle görülen şeyin sureti görme sayesinde daha mükemmel ve net hâle gelir. Bu durum, henüz gün ışığının ortalığı tam olarak aydınlatmaya başlamadığı alacakaranlık vaktinde bir adamı görmeye benzer. Sonra aynı adam bir de gün ortasında görülür. Her iki durum arasında daha net görmekten başka bir fark yoktur.

O hâlde hayal algılamanın başlangıcı, görmek ise tamamlanmış hâli ki keşfin zirvesidir. Tahayyül edilebilen şeyler hakkında bunu anladıysan bil ki, ilmin konusu olan şeyler aynı şekilde hayalde teşekkül etmez. Tam aksine, onları bilmek ve algılamak için iki derece vardır ki birincisi ilk aşama, ikincisi ise onu tamamlayıcı olan aşamadır. Birinci aşama ile ikinci aşama arasında netliğin ve açıklığın daha fazla olması bakımından ortaya çıkan farklılık, hayal edilen şey ile görülen şey arasındaki farklılık gibidir. Birinci aşamaya nispetle ikinci aşamaya müşahede, buluşma (likâ) ve görme (ru'yet) adı verilir. Bu adlandırma doğrudur. Çünkü görmeye (ru'yet) bu adın verilmesinin sebebi, keşfin zirvesi olmasıdır. Nasıl ki yüce Allah'ın, gözkapaklarının kapatılmasının görerek yapılan keşfe engel olmasına ve göz ile görülen şeyi birbirinden perdelemesine dair koymuş olduğu kanun geçerli olup görmenin gerçekleşmesi için perdenin kaldırılması gerekiyorsa ve perde kaldırılmadıkça meydana gelen algılama sadece bir hayalden ibaret oluyorsa nefsin bedenden kaynaklanan engeller, arzuları ve baskın gelen beşerî sıfatlar sebebiyle perdeli kaldığı sürece hayal dışındaki ilme konu olan şeyleri (malûmât) müşahede edemeyeceğine dair yüce Allah'ın koymuş olduğu kanunun gereği de budur. Tam aksine, bu hayat zorunlu olarak onları müşahede etmeye perdedir, tıpkı gözkapaklarının gözlerin görmesine perde olduğu gibi… Bunun perde olmasına ilişkin sözleri anlatmak uzun sürer. Ölüm sebebiyle bu perde kalkınca nefis, kendisinde bir çeşit dünya kiri olduğu hâlde varlığını sürdürür. Kirlerden arınmış olarak Cennete girdiklerinde ise Hak Teâlâ onlara öyle bir şekilde tecelli eder ki O'nun tecellisinin görünmesi, dünyadayken yapmış oldukları amellere nispetle kişinin hayal etmiş olduğu şeye nispetle gözle görülen şeylerin tecellisinin görünmesi gibidir.

Bu müşahede ve tecelliye "görme/ru'yet" adı verilir. Dünyadayken Allah'ı tanıyamayan hiç kimse âhirette O'nu göremeyecektir. Dünyada yanına almadığı hiçbir şey âhirette kişiye yoldaş olmaz. Hiç kimse dünyadayken ektiğinden başkasını hasat edemez. Kişi ancak yaşadığı

şekilde ölür ve ancak öldüğü şekilde yeniden dirilir. Kişinin bizatihi faydalanacağı tek şey sadece dünyadayken edinmiş olduğu bilgiler ve marifetlerdir. Ancak perdenin açılmasıyla bu marifetler müşahedeye dönüşür ve kişinin aldığı zevk katlanarak artar, tıpkı hayalindeki sevgilisini bizzat gören âşığın bundan aldığı zevkin katlanması gibi… Şüphesiz ki âşığın zevkinin zirvesi, sevgilisini görmektir.

Sözünü ettiğimiz şeyi bir örnekle açıklamaya çalışalım. Dünyada sevgilinin yüzüne bakmanın zevki birkaç sebeple farklılık gösterir:

1- Sevgilinin mükemmel veya noksan bir güzelliğe sahip olmasıdır. Şüphesiz ki daha güzel olana bakmanın vereceği zevk daha mükemmeldir.

2- Sevginin, arzunun ve aşkın kuvvetli olmasıdır. Kara sevdaya tutulmuş bir adamın sevdiğini gördüğü zaman alacağı zevki, arzu ve sevgisi zayıf olan kişinin alacağı zevk gibi olmaz.

3- Sevgilinin tam olarak algılanmasıdır. Sevdiğini karanlıkta, perde arkasından veya uzaktan gören adamın alacağı zevk, onu arada perde olmaksızın yakından ve aydınlık bir ortamda gören kimsenin alacağı zevke benzemez. Yine, arada tenlerin birbirine değmesine engel olan bir giysi olduğu hâlde sevgiliyle yatağa girmenin vereceği zevk ile soyunmuş olarak yatağa girmenin vereceği zevk de bir olmaz.

4- Kalbi rahatsız eden engellerin ve onu meşgul eden acıların bulunmamasıdır. Sağlıklı, boş vakti olan ve kendisini sevdiğini görmeye adamış birisinin alacağı zevk ile korkmuş ve ürkmüş birisinin, acılar içindeki bir hastanın veya kalbi önemli bir işle meşgul olanın alacağı zevk aynı değildir.

Aşkı zayıf bir âşığın, kim olduğunu anlamasına engel olacak bir uzaklıktan ve ince bir perdenin arkasından ve çevresinde ona sıkıntı verip sokmaya çalışan, kalbini meşgul eden akreplerin ve eşekarılarının bulunduğu bir hâldeyken sevgilisinin yüzüne baktığını düşün! Kişi bu hâlde bile sevdiğini görmekten dolayı bir miktar zevk alır. Aniden o ince perde kalkıp sevdiğini parlak bir ışık altında görse, ona sıkıntı veren zararlı haşereler ortadan kalkıp da kendisini meşgul eden hiçbir şey kalmasa ve her yanını güçlü bir arzu ve ifrat derecesinde bir aşk kaplasa bundan alacağı zevk o derece fazla olur ki ilk hâlini hatırlamaz bile!

İşte, yüce Allah’a bakmanın O’nu bilmeye göre hangi derecede olduğunu anla! Yukarıdaki örnekte zikrettiğimiz ince perde bedendir. Akrepler ve eşekarılarıyla meşgul olmak ise açlık, susuzluk, öfke, gam ve hüzün türünden insana musallat edilmiş olan güdülerdir. Arzu ve sevgi azlığı da

nefsin dünyadaki yetersizliği, yüce topluluğa (mele-i a'lâ) özlem duymaktan uzak olup aşağıların en aşağısına yönelmesidir. Bu durum, çocuğun liderliğin verdiği zevki mülahaza edemeyip serçeyle oynamaya yönelmesine benzer.

Dünyadaki marifeti güçlü olsa bile arif, kalbini karıştırıp bulandıran bu tür şeylerden kurtulamaz ve bunlardan kurtulması da kesinlikle düşünülemez. Bu engeller bazı durumlarda zayıflasa da bu hâl devamlı olmaz. Engellerin zayıfladığı hâllerde, marifetin aklı şaşkına çeviren güzelliği görünmeye başlar ve bunun verdiği zevk o kadar büyük olur ki kalp neredeyse ortadan ikiye ayrılacakmış gibi heyecanlanır. Ancak bu hâl, göz kamaştıran bir anlık şimşek gibi geçicidir. Çünkü bir anda insanı meşgul eden fikirler ve düşünceler geri gelerek kalp aynasını bulandırıp kirletir. Bu, dünya hayatında devamlı olan bir zorunluluktur. Bu zevk, ölünceye kadar birtakım can sıkıntıları eşliğinde tadına varılamadan böylece devam edip gider. Gerçek hayat ise âhiret hayatıdır: "*Âhiret yurduna gelince, işte asıl yaşam odur.*" (Ankebût, 29/64)

Fakat âhiret hayatı da dünyada elde edilen marifet miktarına göre şekillenir. Söz konusu marifet, dünya yurdunda kalp toprağına ekildikten sonra âhirette hasat edilen tohumlardır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Hiç şüphesiz kulun ömrünün uzun olup da yüce Allah'ın ona günahından tövbe etmeyi nasip etmesi onun saadet ehli olduğunu gösterir.*"

Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme insanların hangisinin daha hayırlı olduğu sorulunca şöyle buyurmuştur: "*Ömrü uzun ve ameli güzel olan kimse*." Çünkü marifet ancak sürekli tefekkür etmek, mücahedeye devam etmek, dünya ilgilerinden ayrılmak ve zamanını marifet elde etmeye adamak yoluyla uzun bir ömür sayesinde mükemmel hâle gelir, çoğalır ve enginleşir. Bütün bunlar elbette uzun bir zaman gerektirir.

Yukarıda zikrettiğimiz açıklamadan muhabbetin, marifetin verdiği zevkin, ru'yetin, ru'yetin verdiği zevkin ve ru'yetin kemâl ehline göre diğer her şeyden daha zevkli olmasının ne anlama geldiğini anlamış oldun.

YÜCE ALLAH'A DUYULAN SEVGİYİ KUVVETLENDİREN SEBEPLER

Bil ki, âhirette insanların en mutluları yüce Allah'ı en çok sevenler olacaktır. Çünkü âhiret, yüce Allah'ın huzuruna çıkmak ve O'nunla buluşma saadetine ermektir. Uzun bir özlem döneminden sonra sevdiğinin

yanına giden ve hiçbir can sıkıntısı, bulandırıcı unsur ve kesintiye uğrama korkusu olmaksızın ebedî olarak onu seyretmeye muvaffak olan âşık ne büyük bir nimete ermiştir! Fakat bu nimet onun sevgisinin kuvvetine göre değişir. Sevgisi ne kadar çoksa alacağı zevk o kadar artar. Sevginin aslı her müminde mevcuttur. Çünkü her mümin marifetin aslına sahiptir.

Müminin sahip olduğu Allah sevgisinin kuvvetlenerek tutkuya dönüşecek şekilde onu esir almasına gelince, bu durum çoğu müminde bulunmaz. Sevginin tutku hâline gelmesi iki sebepten kaynaklanır:

1- Dünya ilgilerini bir kenara bırakıp yüce Allah'tan başka her şeyin sevgisini kalpten çıkarmaktır. Çünkü kalp bir kaba benzer ve örneğin içindeki su çıkmayınca ona sirke doldurulmaz: "*Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmamıştır.*" (Ahzâb, 33/4) Sevginin mükemmel olması için yüce Allah'ı bütün kalbiyle sevmek gerekir. Kalp başkalarına iltifat ettiği sürece bir köşesi Allah'tan başkasıyla meşgul demektir. Kalp Allah'tan başkasıyla ne kadar meşgul olursa Allah'a duyduğu sevgi o kadar eksilir. Kapta ne kadar su kalırsa ona dökülen sirke miktarı o kadar eksilir.

Kalplerde yüce Allah'a duyulan sevginin zayıf kalmasının sebeplerinden biri de dünya sevgisinin kuvvetli olmasıdır. Kişinin Allah'a aşinalığı, dünyaya duyduğu aşinalık miktarında eksilir, tıpkı doğuya giden insanın zorunlu olarak batıdan o oranda uzaklaşması gibi… Eşlerinden birisinin kalbini hoş eden kişinin diğer eşi bundan rahatsızlık duyar. O hâlde dünya ve âhiret iki kuma gibidir. Dünyayı kalpten söküp atmanın yolu, zühd yoluna girip devamlı sabır hâlinde olmak, korku ve ümit dizginlerini kullanarak onlara uymaktır. Daha önceden zikrettiğimiz tövbe, sabır, zühd, korku vb. makamlar muhabbetin iki rüknünden birini elde etmek için birer basamaktır. Söz konusu rükün Allah'tan başka her şeyi kalpten çıkarmaktır. Bu rüknün ilk basamağı yüce Allah'a ve âhiret gününe inanmaktır. Bu imandan sonra korku ve ümit, bunlardan sonra da tövbe ve sabır ortaya çıkar ve bunlar da kişiyi zühde sevk eder. Bütün bunlar sayesinde ise kalp yüce Allah'tan başka her şeyden temizlenerek O'nun marifetine ve muhabbetine yer açılmış olur. O hâlde bütün bunlar kalbi temizlemenin birer öncülüdür. Kalbi temizlemek ise muhabbetin iki rüknünden biridir.

2- Kuvvetli bir şekilde yüce Allah'ı tanımak (marifet) ve bunun genişleyerek kalbi tamamen kaplamasıdır. Bu hâl, kalbin bütün dünyevî meşgalelerden ve ilgilerinden arındırılmasından sonra meydana gelir ki zararlı bitkilerden temizlendikten sonra toprağa tohum ekilmesine benzer. Bu, işin ikinci yarısıdır. Sonra bu tohumlardan muhabbet ağacı doğar.

Marifet elde edilince muhabbet onu takip eder. Tıpkı sağlıklı bir kişinin güzel bir şeyi görüp zahirî gözüyle algıladığında onu sevmesi gibi… Kalbi dünyevî meşgalelerden temizledikten sonra bu marifete ancak safî tefekkür, daimî zikir, canla başla talep etmek ve fiillerini O'nu gösteren deliller olarak görmekle ulaşılır. Melekler ve göklerin melekûtunun yanında yüce Allah'ın fiillerinin en azı yeryüzü ve onun üzerinde bulunan şeylerdir.

Küçük görünmesine rağmen Güneş Dünya'dan yüz altmış küsur kat daha büyüktür. Dünya'nın ona göre ne kadar küçük olduğuna bir bak! Sonra ortasında bulunmuş olduğu feleğinin yanında Güneş'in ne kadar küçük olduğuna bak! Feleğinin yanında Güneş'in esamesi bile okunmaz! Güneş dördüncü gökte olup bu gök üzerinde bulunan göklere nispetle çok küçüktür. Sonra yedi gök, Kürsi'nin yanında çöldeki bir yüzük kadardır. Arşa göre Kürsi de bir yüzük kadar küçüktür. Sonra topraktan yaratılmış ve onun bir parçası insana ve diğer canlılara, bunların yeryüzüne nispetle ne kadar küçük olduklarına bak! Tanıdığın en küçük hayvan sivrisinektir. Aklını toplayıp arınmış bir düşünceyle sivrisineğe bir bak ki yüce Allah onu hayvanların en büyüğü olan fil şeklinde yaratıp nasıl da iki kanat vermiş! O küçücük hayvana yüce Allah'ın nasıl olup da kulak ve göz verip diğer hayvanlara bahşettiği çeken, iten, tutan ve eriten kuvvetler gibi karnında beslenmesini sağlayan organları yarattığına bir bak! Bak ki yüce Allah sivrisineğe, besinlerinin nerede olduğunu görecek iki gözü nasıl vermiş, derinin gözenekleri üzerine koyup oradan kan emmesini sağlayan incecik hortumunu nasıl yaratmış! Bak ki yüce Allah ona istediği zaman uçabilmesi için nasıl kanatlar vermiş! Her küçük hayvanın gözbebeğine bir bak, küçük oluşundan dolayı gözbebeği gözkapaklarını taşıyamayacağı ve gözkapaklarının görevi de gözbebeği aynasını yabancı cisimlerden ve tozlardan temizlemek olduğu için yüce Allah, sivrisinek ve karasinek için iki el yaratmıştır. Karasineğe baktığında, sürekli olarak iki eliyle gözbebeğini sildiğini görürsün. Ancak sivrisineğin gözü zayıf olduğundan ateşi gördüğünde karanlık bir odada olduğunu zannedip ışık yayan ateşe doğru gider ve yanar. Onun bu hâli hiç de garip değildir! Çünkü o ne olacağını bilmez. Asıl garip olan şey, insanın günah işleyip kendisini bile bile cehennem ateşine atmasıdır. İnsanlar ve büyük hayvanlar için gözbebeklerini korumak üzere birbiri üzerine kapanan gözkapakları yaratılmıştır. Gözkapaklarının uçları dik olup gözbebeğine gelen tozları toplayıp kirpiklere doğru iter. Siyah renkli kirpikleri ise yüce Allah, gözün ışığını toplayıp görmeye yardımcı olması ve gözü daha güzel göstermesi

için yaratmıştır. Kirpiklerin birbirine girmesi sayesinde tozlar göze girmez ve bununla birlikte görmeye de engel olmaz.

Bal arısına ve onun çiçeklerden nasıl nektar topladığına, pisliklerden nasıl uzak durduğuna ve içlerindeki en büyük arıya nasıl itaat ettiğine bir bak! Öyle ki arı beyi pis bir şeyi yemiş olduğu hâlde yanına gelen arıları öldürür. Sonra bal arısının bütün şekillerin içinden nasıl olup da altıgeni seçtiğine bak! Bal arısı ne yuvarlak, ne dörtgen, ne de beşgen bir petek yapar, tam aksine altıgen petek yapar. Çünkü altıgende mühendislerin zekâsının kavramakta zorlandığı bir özellik vardır. O da altıgenin şekillerin en genişi ve daireyi en iyi kapatanıdır. Çünkü dörtgenden kayıp köşeler çıkar. Oysa arının peteği uzun dairesel bir yapıdadır. Bal arısı, peteklerin köşeleri zâyi olup boş kalmaması için dörtgen şeklini bırakmıştır. Eğer bal arısı petekleri dairesel şekilde inşa etmiş olsaydı peteklerden her birinin dışında boşluk kalırdı. Çünkü dairesel şekiller bir araya getirildiğinde aralarında boşluk kalmayacak şekilde bir araya gelemezler. Köşeli şekiller arasında daireyi ihtiva etmeye en yakın olan ve bir araya geldiklerinde aralarında hiç boşluk kalmayan tek şekil altıgendir. Bu, altıgenin ayırt edici özelliğidir. Bak ki yüce Allah, o küçücük bedenine rağmen hayatını en güzel biçimde yaşaması için bal arısına böyle bir şey yapmasını nasıl ilham etmiş!

Hakir ve değersiz görülen hayvanlar hakkındaki bu kısa ve özlü açıklamalardan ibret al. Çünkü sınırlı zekâmızın ulaşmış olduğu bu miktarın ötesini açıklamak için ömürler yetmez. Bizim anlattıklarımız, âlimlerin ve peygamberlerin bildiklerinin yanında pek azdır. Sonra bütün yaratılmışların bilgileri, Hak Teâlâ'nın ilminin yanında bir hiçtir. İşte, bu ve benzeri şeylere bakmakla marifet artar ve marifetin artmasıyla da muhabbet artar.

SEVGİ KONUSUNDA İNSANLARIN BİRBİRİNDEN FARKLI OLMALARININ SEBEBİ

Bil ki, müminler sevginin aslı konusunda müşterektirler. Ancak onlar, marifet konusunda birbirlerinden farklı olduklarından sevgide de birbirlerinden farklı derecelere ayrılırlar. İnsanların çoğu Allah hakkında kulaklarına çalınmış olan sıfatlarından ve isimlerinden başka bir şey bilmezler.

Sevginin herkeste farklı olduğunu gösteren bir örnek vermeye çalışalım: Mesela Ahmed b. Hanbel'in veya Şâfiî'nin takipçileri, ister fakih ister avam olsunlar onları sevme konusunda ortaktırlar. Çünkü hepsi de onların üstünlüklerini, dindarlıklarını ve güzel ahlâklarını bilirler. Ancak avamdan

olan kişi onların ilmini genel olarak bildiği hâlde fakih, ayrıntısıyla bilir. Buna göre fakih onları daha mükemmel bir şekilde tanımış olur ve bu yüzden onları daha çok beğenir ve sever. Çünkü bir müellifin telif ettiği eseri görüp güzel bulan ve o eser sayesinde üstünlüğünü öğrenen kişi elbette o müellifi sever ve kalbi ona meyleder. Ondan daha güzel bir eserini görür ve beğenirse o şahsa duyduğu sevgi kat be kat artar. Çünkü onun ilmine dair bilgisi artmıştır. Avam ise filanca kişinin bir müellf olduğunu ve güzel eserler yazdığını duyar velâkin o eserlerde neler yazılı olduğunu bilmez. Bundan dolayı o müellife duyduğu sevgi genel olur. Âlim olan kişi söz konusu müellifin eserlerine baktığı zaman ona duyduğu sevgi artar. Çünkü güzel eser yazmak ve telif etmek bunu yapanın mükemmel niteliklere sahip olduğunun göstergesidir.

Bütün âlem yüce Allah'ın eseri ve tasnifidir. Avamdan olan adam bunu bilir ve buna inanır. Basiretli âlim ise yüce Allah'ın eserlerinin ayrıntılarını inceler ve mesela sivrisinekte O'nun yaratışının aklını çelen ve kalbini hayretler içinde bırakan eşsiz özelliklerini görür. Bunun sonucunda ise O'na duyduğu sevgi daha da artar. Kişi yüce Allah'ın akılları hayrette bırakan eşsiz eserlerini ne kadar çok görür ve incelerse onları meydana getirenin ululuğunu ve yüceliğini anlar ve böylece O'nu daha çok tanımış ve sevmiş olur.

Bu marifet denizinin, yani yüce Allah'ın hayret uyandıran eserlerinin sonu yoktur. Bundan dolayı da marifet ehlinin O'na duydukları sevgide birbirlerinden farklı olmalarının sonu gelmez. Sevginin farklı derecede olmasına neden olan şeylerden biri de sevgi için bahsetmiş olduğumuz beş sebebin farklı farklı olmasıdır. Mesela yüce Allah'ı zatı için değil de kendisine iyilik ettiği ve nimet verdiği için seven kişinin sevgisi zayıf olur. Çünkü onun sevgisi, yapılan iyiliğin (nitelik ve nicelik olarak) değişmesiyle değişir. Buna göre bela anındaki sevgisiyle nimetlere garkolduğu sıradaki sevgisi bir olmaz. Fakat yüce Allah'ı zatı için, kemâli ve cemâlinden dolayı sevilmeye lâyık olduğu için seven kişinin sevgisi kendisine yapılan iyiliğin değişmesiyle değişmez. Bu sevgideki farklılık âhiret saadetinde de farklılığa sebep olur.

YÜCE ALLAH'I TANIMADA HALKIN İDRAKLERİNİN YETERSİZ KALMASININ SEBEBİ

Bil ki, varlıkların en zahiri ve en açığı yüce Allah'tır, şu sözü söyleyenin dediği gibi:

Zahir oldun, ayı göremeyen körden
Başka hiç kimseye gizli değilsin sen.

Durum böyle olunca yüce Allah'ı tanımanın marifetlerin ilki, idraklere ilk önce yerleşeni ve akıllara en kolay geleni olması gerekirdi. Oysa işin, bunun tam aksine olduğunu görüyorsun! Bunun sebebini açıklamak gerekli oldu.

Yüce Allah'ın, varlıkların en zahiri ve en açığı olduğunu söylememizin sebebi, ancak bir örnekle anlaşılabilecek olan bir mânâdır ki o da şudur: Biz mesela yazı yazan veya dikiş diken bir insanı gördüğümüz zaman onun bize göre canlı oluşu varlıkların en zahiri olduğunu gösterir. Onun hayatı, ilmi, kudreti ve dikiş dikme iradesi bize göre diğer zahirî ve bâtınî sıfatlarından daha önemlidir. Çünkü biz onun arzuları, öfkesi, huyları, sağlığı ve hastalığı gibi bâtınî vasıflarından hiçbirini bilmeyiz. Zahirî sıfatlarından bazısını da bilmeyiz ve boyunun miktarı, yüz renginin farklılığı ve buna benzer bazısı hakkında ise şüphemiz vardır. Fakat onun hayatı, kudreti, iradesi, ilmi ve canlı oluşu hayatı, kudreti ve iradesi göz tarafından algılanmasına gerek olmaksızın bize göre gayet açıktır. Çünkü bu sıfatlar ve niteliklerin hiçbiri beş duyuyla algılanmaz. Sonra bizim, dikiş dikmesi ve hareket etmesi olmaksızın onun hayat, kudret ve irade sahibi biri olduğunu bilmemiz mümkün değildir.

O'ndan başka âlemdeki herhangi bir şeye baktığımızda onun vasfını bilemeyiz. Onu gösteren tek bir delil olduğu hâlde o açık ve nettir. Yüce Allah'ın varlığı, kudreti, ilmi ve diğer sıfatlarına zahirî ve bâtınî bütün duyularımızla görüp idrak ettiğimiz her şey; taşlar, tepeler, bitkiler, ağaçlar, hayvanlar, gök, yer, yıldızlar, karalar, denizler, ateş, hava, cevherler ve arazlar şahitlik etmektedir. Hatta yüce Allah'ın varlığını gösteren en başta gelen delil bizim canlarımız, bedenlerimiz, vasıflarımızdır, hâllerimizin ve kalplerimizin sürekli olarak değişip durmasıdır. Bizim eylem ve eylemsizliklerimizde geçirdiğimiz bütün evreler O'nu gösteren birer şahittir. Bizim ilmimize göre en zahir ve açık olan şey kendi nefislerimizdir, sonra sırasıyla beş duyuyla algıladığımız şeyler, sonra da akıl ve basiret gözüyle idrak ettiklerimiz gelir.

Âlemdeki her şey onu yaratanın, idare edenin ve hareket ettirenin varlığının konuşan şahitleri ve apaçık delilleridir. Her şey O'nun ilmini, kudretini, lütfunu ve hikmetini gösteren birer delildir. Algıladığımız varlıklar sayılamayacak kadar çoktur. Örneğin kâtibin hayat sahibi olduğu

bize göre aşikâr ise onun hayatının tek bir şahidi vardır o da algılamış olduğumuz el hareketidir. Kendi içimizde ve dışımızda olan her şey yüce Allah'ı, O'nun azamet ve yüceliğini göstermektedir. Çünkü her zerre hâl diliyle kendi varlığının kendisinden kaynaklanmadığını, kendi başına hareket etmediğini ve kendisini var edip hareket ettirecek bir varlığa ihtiyacı olduğunu haykırıp durmaktadır. Bu durumu gösteren ilk şahit uzuvlarımızın terkibi, kemiklerimizin, kaslarımızın, sinirlerimizin ve kıl köklerimizin uyum içinde olmaları, kol ve bacaklarımızın ve diğer zahirî ve bâtınî parçalarımızın çeşitli şekillerde olmasıdır. Biz onların kendi başlarına bir araya gelip uyum içinde bulunmadıklarını biliyoruz, tıpkı kâtibin elinin kendi başına hareket etmediğini bildiğimiz gibi… Varlık içinde O'nun ne kadar açık bir şekilde zahir olduğunu göstermeyen hiçbir şey kalmadığından dolayı akıllar hayrete düşerek O'nu idrakten âciz kalmışlardır. Çünkü akıllarımızın bir şeyi anlayıp kavramakta yetersiz kalmasının iki sebebi vardır:

1- O şeyin bizatihi gizli ve anlaşılmaz nitelikte olması.

2- Sonsuz derecede açık ve aşikâr olması. Bu durum yarasaların geceleyin görüp gündüz görememelerine benzer. Yarasaların gündüz görememelerinin sebebi gündüzün gizli ve örtülü olması değil, aksine çok fazla zahir ve aşikâr olmasıdır. Güneş doğduğunda ışığı parlamaya başlar ve gündüzün kuvvetle zuhur etmesi yarasaların zayıf gözlerinin görememesine sebep olur. Yarasalar ancak ışık karanlıkla karışıp zuhuru zayıfladığında görmeye başlarlar. Akıllarımız da böyle zayıf olup ilâhî hazretin cemâli son derece parlak ve aydınlıktır, son derece derin ve kapsamlıdır. İşte bu yüzden o cemâlin zuhuru, gizli kalıp görünmemesine sebep olmuştur. Nurunun parlaması sebebiyle örtüye bürünen ve zuhuru sebebiyle gözlerden ve basiretlerden gizlenen Hak, bütün noksan sıfatlardan münezzehtir.

Zuhuru sebebiyle gizlenmesine şaşılmamalıdır. Çünkü her şey zıddıyla açığa çıkar. Zıddı bulunmayacak şekilde varlığı her yana yayılmış olan şeyi idrak etmek çok zordur. Eşya birbirinden farklı olup bir kısmı diğerine delâlet etseydi aralarındaki farklılık yakından algılanırdı. Fakat her şey tek bir tarza delâlet etmede birlik olunca iş içinden çıkılmaz hâle gelmiştir. Bu duruma şu örneği verelim: Yeryüzünü aydınlatan güneş ışığının bir araz olduğunu, yeryüzünde meydana çıkıp güneş batınca ortadan kaybolduğunu biliyoruz. Eğer güneş sürekli olarak dünyayı aydınlatıp hiç batmasaydı cisimlerin siyah, beyaz vb. renklerinden başka bir biçimlerinin olmadığını zannederdik. Çünkü bizler siyahta ancak siyahlığı ve beyazda ancak

beyazlığı görürüz. Fakat ışığı tek başına göremeyiz. Ancak güneş batıp her yer karanlık olunca iki hâl arasındaki farkı algılar ve böylece daha önceden cisimlerin güneşin ışığıyla aydınlandığını ve güneşin batışıyla kendisinden ayrılan bir vasfa sahip olduklarını biliriz. Bu sayede o vasıf olmadığında ışığın varlığını anlarız. O vasfın bulunmayışı olmasaydı ışığın varlığını çok zor anlayabilirdik. Çünkü karanlıkta da aydınlıkta da cisimleri birbirine benzer şekiller olarak görürdük. Bununla birlikte ışık, duyularla algılanan nesneleri ortaya çıkarmıştır. Çünkü duyularla algılanan her şey ışık sayesinde idrak edilir.

Kendi başına zahir olup başka şeyleri zuhur ettiren ve görünür hâle getirene bir bak, nasıl da zuhuru sebebiyle durumunun anlaşılmaz olduğu tasavvur edildi! Yüce Allah en açık ve zahir olan varlıktır, her şey O'nun sayesinde zahir olmuştur. Yok olsaydı veya gaip bulunsaydı mülk ve melekût âlemi yok olur ve bu yüzden iki hâl arasında fark bulunurdu. Eşyanın bazısı O'nunla var olup diğer bazısı başkasıyla var olsaydı delâlet açısından iki şey arasındaki farkı anlardın. Fakat O'nun delâleti tek bir tarz üzere bütün eşyada geneldir. Varlığı da bütün hâllerde daim olup aksinin olması mümkün değildir. O hâlde çok zahir olmak gizli kalmayı doğurmuştur. İşte, idraklerin yetersiz olmasının sebebi budur.

Fakat basiret gözü kuvvetli olup gücü yerinde olan kişi normal hâlde yüce Allah'tan ve fiillerinden başka bir şey görmez. O'nun fiilleri ise kudretinin eserlerindendir ve ona bağlıdır. Gerçekte kudret olmadan fiillerin varlığından söz edilemez. Gerçek varlık, bütün fiilleri varlık sahnesine çıkartan tek olan Hakk'a aittir. Bu hâlde bulunan kişi bir fiile baktığı zaman onda faili görür ve gök, yer, hayvan ve ağaç olması bakımından fiile dikkat etmez, aksine bunlara Hakk'ın sanatı olmasını göz önünde bulundurarak bakar. Bu durumda onun bakışı asla başka bir şeye yönelmez, tıpkı bir insanın şiirine, yazısına veya telifine bakıp da onda şairi ve müellifi gören ve beyaz bir kâğıt üzerine mürekkeple yazılmış birtakım cümleler olarak değil de eseri olması bakımından onun telifini gören kimse gibi… Bu hâldeki kimse müellifin bizatihi kendisine bakmış olmaz.

Bütün âlem yüce Allah'ın eseridir. Yüce Allah'ın fiili olması bakımından âleme bakan kişi, Allah'ın fiili olması bakımından âlemi tanır ve Allah'ın fiili olması bakımından sever. Bu durumda Allah'tan başkasına bakmamış, Allah'tan başkasını tanımamış ve Allah'tan başkasını sevmemiş olur. Böylece Allah'tan başkasını görmeyen gerçek muvahhit olur. Hatta kendisine bile kendisi olması bakımından değil, Allah'ın bir kulu olması

bakımından bakar. Böyle bir kimse hakkında “tevhide fani olmuş, kendinden geçmiş” denilir.

Bunlar basiret sahipleri tarafından bilinen şeyler olmasına rağmen idraklerin onları algılamada yetersiz kalmasından ve âlimlerin amaca ulaştıracak şekilde onları idraklere sunacak açıklama gücünden yoksun olmasından veya kendileriyle meşgul olmaları ve bunları başkalarına açıklamanın kendilerini ilgilendirmediğine inanmalarından dolayı anlaşılmaz kalmıştır.

İşte, idraklerin yüce Allah’ı tanımada yetersiz kalmasının sebebi budur. Buna bir de idrak edilen ve yüce Allah’a şahitlik eden bütün nesnelerin insanın ancak çocukken, henüz aklı devreye girmeden önce idrak edildiğini ilave edelim. Sonra insanda yavaş yavaş akıl emareleri ortaya çıkmaya başlar; kendi arzu ve isteklerine garkolmuş, idrak ettiği ve duyularıyla algıladığı şeylere aşina olup onlara alışmıştır. Uzun süre onlara aşina olduğundan dolayı algılamış olduğu şeylerin etkisi kalbinden çıkmış olur. İşte bu yüzden, garip bir hayvan veya zarif bir bitki veya Allah’ın olağanüstü ve hayret uyandıran bir fiilini gördüğü zaman dili hayret ifade eden sözler söyler ve “sübhanallah!” der. Oysa bütün gün kendisini, uzuvlarını ve bütün evcil hayvanları görmektedir. Bütün bu gördükleri ise kesin deliller ve şahitler olmasına rağmen uzun süre onlara aşina olup alıştığı için onların şahit olduklarını hissetmez.

Bir insanın ergen oluncaya kadar kör yaşayıp sonradan gözlerinin açıldığını ve bir anda gözünü göğe, yere, ağaçlara, bitkilere ve hayvanlara çevirdiğini farz edelim, böyle bir durumda söz konusu nesnelerin onları yaratana şahitlik etmelerinden duyduğu büyük şaşkınlık sonucu aklının gitmesinden endişe edilir.

Bu ve benzeri sebepler, bir de arzu ve isteklere dalmak halkın marifet nurlarıyla aydınlanmasına ve marifetin engin denizlerinde yüzmelerine engel olmuştur. Bu hâlde olup Allah’ı tanımak isteyen insanlar, istediği şey elinde olduğu hâlde onu başka yerde arayan kişiye benzerler. Daha önce açıkladığımız gibi, apaçık olan şeyler elde edilmek istendiğinde yerlerine başkası konulur.

YÜCE ALLAH’A ŞEVK DUYMANIN MÂNÂSI

Bil ki, yüce Allah’ı sevmenin hakikatini inkâr eden kişinin şevkin hakikatini de inkâr etmesi kaçınılmazdır. Çünkü ancak sevilene şevk duyulması tasavvur edilebilir. Biz yüce Allah’a şevk duyulabileceğini,

arifin ibret almak, basiret nurlarıyla bakmak ve birtakım hadisler vasıtasıyla bunu yapmak zorunda olduğunu kabul ediyoruz.

İbret almaya gelince, bunu ispat etme konusunda sevginin ispatında söylediğimiz hususlar yeterlidir. Sevilen bir şey gaip olduğu zaman hiç kuşkusuz ona şevk ve özlem duyulur. Fakat elde bulunan ve karşıda duran şeye şevk duyulmaz. Çünkü şevk; bir şeyi elde etme isteği ve özlemidir. Mevcut olan bir şey ise talep edilmez. Bunu açıklama sadedinde deriz ki, şevkin ancak bir yönden idrak edilip diğer bir yönden idrak edilmemiş olan şeye karşı hissedileceği tasavvur edilebilir. Aslen idrak edilmeyen şeye ise şevk duyulmaz. Çünkü bir şahsı görmemiş ve onun herhangi bir vasfını işitmemiş olan kişinin o şahsa şevk duyması düşünülemez. İdrakin en mükemmeli ise görmektir. Sevdiğini gören ve ona bakmaya devam eden kimsenin şevki olması düşünülemez. Ancak şevk sadece bir yönden idrak edilip diğer yönden idrak edilmemiş olan şeyle ilgili bir konudur.

Bu durumu ancak gözlemlediğimiz bir şeyle örnek vererek açıklayabiliriz. Örneğin; sevgilisi gaip olan ve onun hayalini kalbinde yaşatan kişi, onu görmek suretiyle hayalindeki sureti tamamlamaya şevk duyar. Fakat sevgilisinin anıları ve hayali kalbinden silinip onu unuttuğu zaman ona şevk ve özlem duyması düşünülemez. Sevgilisini görmüş olsa görme vaktinde ona şevk duyması düşünülemez. Onun şevki, nefsinin sevdiğinin hayalini tamamlamayı özlediği anlamına gelir. Aynı şekilde, bazen sevdiğini karanlıkta yarım yamalak görse onu tam olarak görmeye özlem duyar. Onun tam olarak görülmesi ise ışığın onu tam olarak aydınlatmasıyla gerçekleşir. Bazen de kişi sevdiğinin yüzünü görüp mesela saçları gibi bazı güzelliklerini göremez, bundan dolayı onları görmek için şevk duyar. Bazen de sevdiğinin bu güzelliklerini gördüğü hâlde onun henüz gözüyle görmediği bazı güzel taraflarının da olduğunu bildiğinden onları da görmeyi özler.

Bunlar yüce Allah hakkında da tasavvur edilebilir şeylerdir. Bunu şöyle açıklayabiliriz:

Ariflerin öğrenmiş oldukları ilâhî işler her ne kadar son derece açık olsa da ince bir perdenin ardından idrak edilmiş gibidir. Bu yüzden de son derece açık olamaz. Aksine, birtakım tahayyüllere bulanmıştır. Çünkü tahayyüller bu âlemde, bütün bilinenleri örneklendirme ve anlatma yoluyla açıklamanın yerine geçemez. Tahayyüller marifetleri bulandırıp bozarlar. Sonra da bu hayallere dünya meşgaleleri eklenir. Açıklığın ne mükemmel şekli görmekle ve tecelli nurunun tam olarak doğmasıyla sağlanır. Bu ancak

âhirette olur. Bu durum ise zorunlu olarak şevki gerekli kılar. Çünkü şevk, ariflerin istedikleri en son şeydir. Bu anlattıklarımız şevkin iki çeşidinden biridir ki o da bir miktar aşikâr olmuş şeyin tam olarak aşikâr olmasını istemektir.

Şevkin ikinci çeşidine gelince, ilâhî işlerin sonu yoktur ve her kula bir kısmı aşikâr olur, sonsuz sayıdaki diğerleri ise kapalı olarak kalır. Arif olan kimse bunların var olduğunu ve yüce Allah tarafından bilindiğini bilir. Yine bilir ki bilmediği şeyler bildiklerinden çok daha fazladır. Bundan dolayı bilmediği diğer şeylerin bilgisini elde etmek için şevk duymaya devam eder. Bu durumda onun için ne açık ne de kapalı bir marifet söz konusu değildir.

Birinci çeşit şevk ru'yet, likâ ve müşahede adını alan anlamda âhiret yurdunda gerçekleşir. Bu şevkin dünya hayatında sükûn bulması düşünülemez. İbrâhim b. Edhem de şevk sahiplerinden birisiydi. Bir gün şöyle dua etti: "Ey Rabbim, seni sevenlerden birine sana kavuşmadan önce kalbini sükûna kavuşturacak bir şey verdiysen bana da ver. Huzursuzluğum bana zarar veriyor!" İbrâhim b. Edhem rüyasında Rabbini gördüğünü ve kendisine şöyle buyurduğunu anlatıyor: "Ey İbrâhim, bana kavuşmadan önce sana kalbini sükûna kavuşturacak şeyi vermemi istemeye utanmadın mı? Şevk içinde olan kalp sevdiğine kavuşmadan önce sükûn bulabilir mi?" Bunun üzerine şöyle dediğini söylüyor: "Ey Rabbim, senin sevginde kaybolduğum için ne dediğimi bilmiyorum!" İşte bu türden bir şevk ancak âhirette sükûn bulur.

İkinci çeşit şevke gelince, onun ne dünyada ne de âhirette bir sonu vardır. Çünkü bu tür şevkin sonu, kulun yüce Allah'ın celâline, sıfatlarına, hikmetine ve fiillerine dair bilgilerden Allah'ın bildiklerinin tümünü bilmesidir ki bu imkânsızdır. Çünkü bu türden bilgilerin sonu yoktur. Kul hangi dereceye ulaşırsa ulaşsın, yüce Allah'ın celâl ve cemâl sıfatlarına dair bilmediği birçok şeyin daha kaldığını bilmeye devam eder. Bu durumda, duyduğu şevk asla sükûn bulmaz. Özellikle de kendisinin üzerinde birçok derecelerin var olduğunu gören kulun şevki hiç bitmez ve vuslatın aslını elde etmiş olmakla birlikte vuslatını kemâle erdirmeye özlem duyar. Bundan dolayı kul, içinde acı olmayan zevkli bir şevk hisseder. Keşif ve nazar lütuflarının sonsuza kadar sürmesi de mümkündür. Böylece kulun içinde bulunduğu nimet ve aldığı zevk ebediyete kadar sürüp gider. Yeni elde ettiği nimetlerin verdiği zevk, elde etmemiş olduğu şeylere şevk duymasına engel olur. Basiret nurlarından aldığımız bu kadar bilgi şevkin hakikatlerini ve mânâlarını aydınlatmaya yeter.

Bu hususta ki hadislere ve eserlere gelince, (…) Zeyd b. Sâbit radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ona bir dua öğretmiş ve her gün ailesiyle birlikte okumalarını emretmiştir. O duada şu ifade geçmekteydi: "*Allah'ım, senden kazadan sonra rıza, ölümden sonra güzel hayat, yüzüne bakmanın zevkini ve sana kavuşma şevki dilerim…*"[282]

Yüce Allah Tevrat'ta şöyle buyurmuştur: "*Ebrâr uzun süredir bana kavuşma şevki içindeler. Benim onlara kavuşma şevkim ise daha çoktur.*"

Dâvûd aleyhisselâmın haberlerinde yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Ben, şevk erbabının kalplerini kendi nurumdan yarattım ve onları celâlimle nimetlendirdim.*"

Yüce Allah, ilham etmiş olduğu kişilerden birisine şöyle buyurmuştur: "*Benim kullarım arasında öyleleri vardır ki onlar beni severler ve ben de onları severim, onlar bana şevk duyarlar ve ben de onlara şevk duyarım, onlar beni anarlar ve ben de onları anarım. Sen de onlar gibi olursan ben de seni severim, onlardan ayrılırsan seni sevmem.*" O kişi dedi ki ey Rabbim, sevmiş olduğun kulların alâmeti nedir? Şöyle buyurdu: "*Şefkatli çobanın koyunlarını gözettiği gibi güzdüzleri gölgeleri gözetirler ve kuşların günbatımında yuvalarını özledikleri gibi güneşin batmasını özlerler. Gece olup her yeri karanlık kapladığında, döşekler serilip her seven sevdiğiyle baş başa kaldığında ayakları üzerinde bana yönelirler, yüzlerini benim için yere sererler, benim kelâmımla bana münacaat ederler ve kendilerine vermiş olduğum nimetler sebebiyle bana yaltaklanırlar. İçlerinden kimisi sayha atıp ağlar, kimisi ah edip sızlanır, kimisi ayakta durur, kimisi oturur, kimisi rükû ve kimisi de secde eder. Benim uğruma katlandıkları şeyi görmekte ve bana duydukları sevgiden dolayı ettikleri şikâyeti duymaktayım.*"

YÜCE ALLAH'IN KULU SEVMESİ VE BUNUN ANLAMI

Bil ki, Kur'an'daki deliller yüce Allah'ın kulunu sevdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu sevginin ne anlama geldiğinin açıklanması gerekir. Şimdi yüce Allah'ın kulunu sevdiğini gösteren âyetleri zikredelim: "Şüphesiz ki Allah çokça tövbe edenleri ve çok temizlenenleri sever." (Bakara, 2/222); "*Allah onları sever, onlar da O'nu severler.*" (Mâide, 5/54); "*Allah, kenetlenmiş bir bina gibi kendi yolunda saf tutarak savaşanları sever.*" (Saff, 61/4) Yine yüce Allah, sevmiş olduğu kişiye azap etmeyeceğine dikkat çekerek O'nun sevdiği bir kul olduğunu iddia edenlere şöyle cevap vermiştir: "*De ki: Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin*

azap ediyor?” (Mâide, 5/18) Yüce Allah, sevdiği kulunun günahını bağışlayacağını söylemektedir: “*De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.*” (Âl-i İmrân, 3/31)

Buhârî’nin Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah şöyle buyurdu: Kulum nafile ibadetlerle bana yakınlaşmaya devam eder, sonunda onu severim. Onu sevdiğim zaman işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse elbette ona veririm, benden korunma isterse elbette onu korurum.*”[283]

Daha önce zikrettiğimiz gibi kulun Allah’ı sevmesi hakikat olup mecaz değildir. Çünkü sevgi lügatte; nefsin kendisine uygun olan şeye meyletmesinden, aşk ise baskın ve aşırı meyilden ibarettir. Daha önce açıkladığımız üzere, bir kişiye iyilik yapmak onun nefsine uygun bir şey olduğu gibi, güzellik de nefse uygundur ve iyilik ile güzellik bazen gözle, bazen de basiretle algılanır. Sevgi ise bunlardan her ikisine de uyar ve sadece göze mahsus bir hâl değildir.

Yüce Allah’ın kulu sevmesinin ise aslen bu anlamda olması mümkün değildir. Tam aksine, bütün isimler yüce Allah ve O’ndan başkası için kullanıldığında aslen her ikisi için aynı anlama gelmezler. Hatta müşterek olması bakımından isimlerin en geneli olan “mevcut/var olan” ismi bile yaratanı ve yaratılanı aynı oranda ifade etmez. Yüce Allah dışındaki her şeyin varlığı yüce Allah’ın varlığından kaynaklanır. Varlığını başkasına borçlu olan şey borçlu olduğu varlığa denk olamaz. Denklik sadece ismin kullanılmasındadır. İlim, irade, kudret gibi diğer isimlerde bu farklılık daha belirgindir. Bütün bu isimlerde yaratan yaratılana benzemez. Lügati vaz eden, bu isimleri ilk önce sadece yaratılanlar için vaz etmiştir. Çünkü yaratılanlar, akıllara ve idraklere yaratandan daha önce gelir. Bu yüzden söz konusu isimlerin yaratan hakkında kullanılması istiare, mecaz ve nakil yoluyla olur.

Sevgi lügatte; nefsin kendisine uygun olan şeye meylinden ibarettir. Bu ise ancak nakıs olan nefis için geçerlidir. Çünkü nakıs nefis kendisine uygun olan şeyi elde etmekten zevk duyar ve onu elde etmekle eksiğini tamamlayıp mükemmele doğru evrilir. Bu husus ise yüce Allah hakkında imkânsızdır. Şüphesiz ki her çeşit mükemmellik, güzellik, parlaklık ve yücelik Allah için mümkündür. Bunlar ebedî ve ezelî olarak vardır, hâsıldır ve hâsıl olması vaciptir. Bunların ne teceddüdü ne de zeval bulması düşünülemez. Yüce Allah’ın bir başkasına, başkası olması bakımından

bakması mümkün değildir. Aksine, yüce Allah sadece kendi zatına ve fiillerine bakar.

İşte bundan dolayı şeyhlerden birisi "*Allah onları sever.*" âyetini yorumlarken yüce Allah'ın kendi zatını sevdiğini söylemiştir. Çünkü O, sadece kendi fiillerini sevmiştir ve O'nun sevgisi zatını ve zatının fiillerini asla aşmaz. O hâlde yüce Allah ancak kendisini sever. O'nun kullarını sevdiğine dair varit olan ifadeler yoruma tâbidir ve anlamları da Rabbine yaklaşabilmesi için kulun kalbinden perdenin kaldırılmasını gerektiren kadim iradesine bağlıdır. Buna göre yüce Allah'ın kudsî hadiste geçen "*Kulum nafile ibadetlerle bana yakınlaşmaya devam eder, sonunda onu severim.*" şeklindeki kavli de şu anlama gelir: Sonunda nafilelerle yakınlık sağlamaya çalışması, bâtınının arındırılmasına ve kalbinden perdenin kalkmasına, Rabbine yakınlık derecesini elde etmesine sebep olur. Bütün bunlar ise yüce Allah'ın fiili ve kuluna olan lütfudur. İşte, O'nun kulunu sevmesinin anlamı budur.

Bu durum ancak bir örnekle anlaşılabilir. Şöyle ki, hükümdar bazen kölesini kendisine yaklaştırır ve ona olan meylinden dolayı ya gücüyle ona yardım etmek, ya onu görmekle dinlenmek veya görüşüne başvurmak veya kendisine yiyecek ve içecek hazırlaması için her vakitte huzuruna gelmesine izin verir. Bu durumda hükümdarın onu sevdiği söylenir. Bu söz, hükümdarın kendisine uygun düşen bir şeyden dolayı ona meylettiği anlamına gelir. Bazen de hükümdar bir köleyi kendisine yakınlaştırır ve huzuruna girmesine engel olmaz. Bunu ondan faydalanmak ve yardım almak için değil, kölenin bizatihi hoşa giden huylara sahip olmasından ve hükümdarın meclisinde bulunmaya yaraşan övgüye lâyık hasletlere sahip olduğundan dolayı yapar. Oysa hükümdarın aslen bunu yapmakta herhangi bir amacı yoktur. hükümdar kölesiyle aralarındaki perdeyi kaldırınca "Huzura vardı ve kendisini hükümdara sevdirdi." denilir.

Yüce Allah'ın kulunu sevmesi yukarıdaki örnekte geçen birinci anlamda değil, ikinci anlamdadır. Bu sevginin ikinci anlam ile örneklendirilmesi de ancak yakınlaşmanın yinelenmesi hâlinde aklına onun değişmesine dair bir şey gelmemesi şartıyla doğru olur. Çünkü sevilenin kendisi yüce Allah'a yakındır. Yüce Allah'a yakınlık ise güzel ahlâka sahip olmakla gerçekleşir. Bu, mekânla değil de sıfatla gerçekleşen bir yakınlıktır. Önceden yakın olmayıp sonradan yakınlık kuran değişmiş olur. Bazen de bundan dolayı yakınlık yinelendiği anda kulun ve Rabbin vasıflarının değişmiş olacağı zannedilir. Çünkü kul daha önce böyle değilken yakınlık kazanmıştır. Bu ise

(değişim) yüce Allah hakkında düşünülmesi imkânsız bir şeydir. Tam aksine yüce Allah, daha önceden nasılsa yine cemâl ve kemâl sıfatlarını taşımaya devam etmektedir.

Bu durum ancak şahıslara yakın olmaya dair bir örnekle açıklanabilir. Çünkü iki şahıs, bazen her ikisi birden hareket etmek suretiyle birbirine yaklaşabildiği gibi, bazen de birisi sabit dururken diğeri hareket etmek suretiyle birbirine yaklaşır. İkinci durumda yakınlaşma birinin hâlinin değişmesi, diğerinin ise sabit kalmasıyla olur. Hatta yakınlık sıfatlarda da olur.

Aynı şekilde, öğrenci de mükemmel ve güzel bir ilim sahibi olan öğretmenin derecesine yakın olmayı ister. Öğretmen ilminin kemâlinde durmakta ve öğrencisinin derecesine inmeyip hareketsiz durmaktadır. Öğrenci ise bilgisizlik çukurundan ilmin yüksek zirvesine terakki etmek üzere hareket hâlindedir. Böylece öğrenci, öğretmenine yaklaşıncaya kadar terakkiye ve değişime devam etmektedir. Öğretmeni ise sabit olup hiçbir şekilde değişmemektedir.

İşte, kulun yakınlık derecelerindeki terakkisinin de bu şekilde anlaşılması gerekir. Kul ne zaman mükemmel bir sıfata sahip, işlerin hakikatine dair bilgisi ne kadar eksiksiz, şeytanı yenilgiye uğratmada ve arzularını bastırmada ne kadar güçlü ve çirkin niteliklerden ne kadar uzak olursa kemâl derecesine en yakın duruma gelmiş demektir.

Kemâlin zirvesi sadece yüce Allah'a aittir. Herkesin yüce Allah'a yakınlaşması onun kendi kemâli kadardır. Fakat bazen öğrenci öğretmeninin derecesine yaklaşabilir, ona denk olabilir ve hatta onu geçebilir. Fakat böyle bir şey yüce Allah hakkında imkânsızdır. Çünkü O'nun kemâli sonsuzdur. Kulun yakınlık derecelerindeki terakkisi ise sınırlıdır ve kemâlin son noktasına ulaşma diye bir beklentisi olamayacağı gibi denkliği de söz konusu değildir. Sonra yakınlık dereceleri sonsuz bir şekilde birbirinden farklıdır. Çünkü ulaşılmak istenen kemâlin bir sonu yoktur.

O hâlde yüce Allah'ın kulunu sevmesi, meşgalelerden ve günahlardan uzak tutup içini dünya kirlerinden arındırmak ve kendisini kalbiyle görür hâle gelinceye kadar kalbinden perdeyi kaldırmak suretiyle onu kendisine yaklaştırması anlamına gelir. "Kul, Allah tarafından sevildiğini nasıl bilir?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Kul bazı alâmetler vasıtasıyla bunu bilebilir. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu konuda şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki Allah bir kulu*

sevdiği zaman ona bela verip sınar.”[284]

Söz konusu alâmetlerin en güçlüsü, yüce Allah’ın bir kulun işlerini güzel bir şekilde düzene koymasıdır. O’nun, çocukluk çağından beri kulunu en güzel şekilde büyüttüğünü, kalbine iman yazdığını, aklını aydınlattığını ve bu sayede kulun kendisini Allah’a yaklaştıran şeylere uyup O’ndan uzaklaştıran her şeyden kaçındığını görürsün. Sonra yüce Allah, halka boyun eğmeden onun işlerini kolaylaştırmak suretiyle kulunun velisi olur, onun zahirinde ve bâtınındaki eksiklikleri kapatır ve tasasını tek bir şeye indirger. Eğer kulunu daha fazla severse onu her şeyden uzaklaştırıp kendisiyle meşgul eder.

Şimdi de kulun yüce Allah’ı sevmesinin alâmetlerini zikredelim. Çünkü bunlar aynı zamanda yüce Allah’ın da kulunu sevmesinin alâmetlerdir.

KULUN YÜCE ALLAH’I SEVMESİNİN ALÂMETLERİ

Bil ki, herkes Allah’ı sevdiğini iddia eder. İddia çok kolaydır ama iddianın içini dolduranlar pek azdır. İnsanın, nefsini birtakım alâmetlerle sınayıp ondan bazı deliller istemedikçe şeytanın aldatmasına ve yüce Allah’ı sevdiğini iddia eden nefsin hilesine aldanmaması gerekir. Allah sevgisi, kökü sabit ve meyveleri kalp, dil ve uzuvlarda ortaya çıkan bir ağaçtır. Kalbe ve uzuvlara taşan bu ağacın meyveleri ise dumanın ateşe delâlet etmesi gibi Allah sevgisinin varlığına delâlet eder. Ağaçların üzerindeki meyveler ise pek çoktur.

O meyvelerden biri cennette yüce Allah’a kavuşma isteğidir. Hiç kuşkusuz kalbin bir sevgiliyi sevip de onu görmeyi ve ona kavuşmayı istememesi düşünülemez. Bu durum ölümden hoşlanmamayla çelişmez. Çünkü mümin ölümden hoşlanmaz. Yüce Allah’a kavuşma ise öldükten sonradır. Seleften bazıları ölümü severdi. Çünkü yüce Allah’a kavuşma öldükten sonra olur. İçlerinden bazısı da Allah sevgisinin zayıf olmasından veya dünyaya ait bir şeyin sevgisiyle karışık olmasından veya çocuklarını ve eşini sevmesinden dolayı ölümden hoşlanmazdı. Kimisi de Allah sevgisi kuvvetli olmasına rağmen ölümden hoşlanmazdı. Çünkü günahlarını görüp tövbe edebilmek için hayatta kalmayı isterdi. Tıpkı Ebû Süleymân Dârânî’nin söylediği gibi: “Ben ölümden hoşlanmıyorum ve kendi kendime diyorum ki, hayatta kalırsam belki tövbe ederim!”

Kimisi de kendisini sevgi/muhabbet makamının başlangıcında görüp yüce Allah’a kavuşmaya hazırlanmadan önce ölümün aniden gelmesinden hoşlanmaz. Bu gruptan olanlar, sevdiğinin pek yakında kendisini ziyarete

geleceği haberini alan âşığa benzerler. Âşık evini hazırlamak, sevdiğinin hoşlandığı şeyleri sağlamak ve onunla arzuladığı gibi kalbinde başka bir meşguliyet olmadan, sırtında yük bulunmadan buluşabilmek için bir süre daha gecikmeli gelmesini ister. Bu sebeple ölümden hoşlanmamak da aynı şekilde mükemmel bir sevgiye sahip olmakla çelişmez. Bunun alâmeti ise bıkıp usanmadan amelde sebat etmek ve kavuşmaya hazırlık yapma azmine garkolmaktır.

Söz konusu meyvelerden bir başkası, yüce Allah'ın istediği bir şeyi içinde ve dışında kendi istediği şeye tercih etmek, arzulara ve içgüdülere uymaktan kaçınmak, tembellik çağrısına yüz vermemek, yüce Allah'a ibadete devam etmek ve âşığın, sevdiğinin kalbinde daha çok yakınlık kazanmayı istediği gibi, katında eşsiz dereceleri isteyerek nafile ibadetlerle yüce Allah'a yaklaşmaktır. Fakat arzusuna ve içgüdülerine uymaya devam edilirse o zaman sevdiği şey arzusu olur. Oysa seven kişi, sevdiğinin isteği uğruna kendi arzusunu bırakır. Tıpkı şöyle denildiği gibi:

Ben ona kavuşmak istiyorum, o benden ayrı kalmak istiyor,
Ben de isteği bırakıp onun istediğini yapıyorum.

Hatta sevgi, baskın olduğunda arzu ve içgüdüyü bastırır ve sevgiliden başka hiçbir şeyden tat alınmaz olur. Sehl bu hususta şöyle söylemiştir: "Sevginin alâmeti, sevdiğini kendine tercih etmektir."

Sonra yüce Allah'ı seven kişi O'na karşı gelmez. İbnü'l-Mübârek bu konuda şu beyitleri söylemiştir:

O'nu sevdiğini söylediğin hâlde Allah'a karşı geliyorsun,
Hayatıma yemin olsun ki bu görülmemiş bir iştir.
Sevgin samimî olsaydı O'na itaat ederdin,
Çünkü seven sevdiğine itaat eder.

Fakat sevdiğine karşı gelmek sevginin aslına zıt değildir. Ancak bu, sevginin mükemmel olmasına aykırı düşer. Nice insan vardır ki sağlıklı olmayı sevdiği hâlde sağlığına zarar verdiğini bilmesine rağmen zararlı yiyecekleri yer. Bunun sebebi, bazen bilginin/marifetin zayıflayıp arzu ve içgüdünün kuvvetlenmesidir. Bu durumda kişi sevgisinin hakkını vermekte acziyete düşer. Nuaymân[285] hadisi bu durumu açık bir şekilde göstermektedir. Nuaymân radıyallâhu anh, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme getirilir, o da ona had cezası uygulardı.[286] Yine bir gün had cezası infaz edildi ve o sırada adamın birisi Nuaymân'a lânet ederek dedi ki, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme ne kadar çok getiriliyor bu adam!

Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “*Ona lânet etme. Çünkü o Allah’ı ve Resûlünü seviyor.*”[287]

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, Allah’ın emrine karşı geldiği için onun Allah’a sevgisinin olmadığını söylememiştir. Sevdiğine karşı gelmek, kişinin mükemmel sevgiye sahip olmasına engeldir.

O meyvelerden bir diğeri ise kendini yüce Allah’ı anmaya vermek, dilinden O’nu hiç düşürmemek ve kalbinden hiç çıkarmamaktır. Kalbinde Allah sevgisi baskın olan kişi yüce Allah’ın bütün yaratıklarını sever. Çünkü onlar O’nun mahlûkatıdır. Böyle bir insan Kur’an’ı, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi ve salihleri nasıl sevmez! Bu hususu Kardeşlik ve Arkadaşlık bölümünde incelemiştik. İşte bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.*” (Âl-i İmrân, 3/31)

Bir şeyi seven kimse zorunlu olarak onu ve onunla ilgili şeyleri dilinden düşürmez. Yüce Allah’ı sevmenin alâmeti de O’nu anmayı sevmek, kelâmı olan Kur’an’ı, elçisi Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi ve O’na ait her şeyi sevmektir. Çünkü bir insanı seven kişi, sevdiğinin mahallesindeki köpekleri de sever. Sevgi kuvvetlendiğinde sevgiliyi aşıp onun etrafında ve onunla ilgili olan her şeye sirayet eder. Bu, onların sevgiye ortak olması anlamına gelmez. Çünkü O’nun elçisi olduğu için sevgilinin elçisini ve O’nun kelâmı olduğu için kelâmını seven kişinin bu sevgisi sevdiğinden başkasına yönelmemiştir. Tam aksine, bu onun sevgisinin mükemmele ulaştığını gösterir.

Seleften birisi şöyle söylemiştir: “Allah ile gizliden söyleşmenin tadını almıştım. Sürekli olarak Kur’an okuyordum. Sonra bu hâlim kesintiye uğradı ve o tadı alamaz oldum. Rüyamda bana şöyle söyleyen birini gördüm:

Beni sevdiğini zannediyor idiysen
Kitabıma neden yabancılaştın?
Hiç düşünmedin mi ondaki
İnce ve zarif itabımı?”

İbni Mes’ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Kur’an’ı seven kimse yüce Allah’ı seviyor demektir.”

Söz konusu meyvelerden bir diğeri yalnız kalmaktan, yüce Allah ile gizlice söyleşmekten ve kitabını okumaktan zevk almak, teheccüde devam etmek ve kişiyi meşgul eden şeylerin bulunmadığı gecenin sessizliğini ve vaktin sefasını ganimet bilmektir. Sevgi ve muhabbet derecelerinin en düşüğü sevgiliyle baş başa kalmak ve onunla gizlice konuşmaktan hoşlanmaktır.

Bir keresinde dağdan henüz inmiş olan İbrâhim b. Edhem'e nereden geldiği sorulunca şöyle cevap vermişti: "Yüce Allah ile sohbetten geliyorum."

Kişi yüce Allah'a aşina olduğu oranda halktan uzaklaşır. Halka aşina olduğu oranda ise yüce Allah'ı sevme derecesi eksilir. Mûsâ aleyhisselâmın yağmur duasında vesile eylediği âbid Burh kıssasında yüce Allah, Mûsâ aleyhisselâma şöyle buyurur: "Burh ne güzel bir kul, ancak bir kusuru var!" Mûsâ aleyhisselâm kusurunun ne olduğunu sorunca yüce Allah şöyle buyurur: "Seher rüzgârından hoşlanıyor ve onunla huzur buluyor. Oysa beni seven başka hiçbir şeyle huzur bulmaz!"

Anlatıldığına göre birbirine girmiş ağaçların bulunduğu kuytu bir ormanda âbidin birisi uzun süreden beri yüce Allah'a ibadet etmektedir. Bir gün ağaçlardan birinin üzerine yuva yapmış, yuvasına sığınıp orada öten bir kuş görünce "ibadet ettiğim yeri şu ağacın yanına taşısam da bu kuşun sesiyle avunsam" der ve dediğini yapar. Bunun üzerine yüce Allah onların peygamberine şöyle vahyeder: "Filanca âbide söyle, o bir mahlûkla avundu! Seni öyle bir seviyeye indireceğim ki yapmış olduğun hiçbir amelle bir daha asla eski dereceni elde edemeyeceksin!"

O hâlde sevginin alâmeti, sevgiliyle gizlice söyleşmekle tam olarak avunmak, onunla baş başa kalmaktan hoşlanmak, onunla baş başa kalmasına ve söyleşmesine engel olan her şeyden tam anlamda uzak durmaktır.

Sevgiliye aşina olmanın (ünsiyet) ve onunla avunmanın alâmeti, aklın ve idrakin sevgilisiyle konuşup onunla gizlice söyleşen âşık gibi bütünüyle münacaatın zevkine garkolmasıdır. Bu zevk bazılarını o hâle getirmiştir ki namazdayken evinde yangın çıkmasına rağmen bunu hiç hissetmemiştir. [288]

Allah sevgisi ve ünsiyet kişiye galip geldiğinde yalnız kalmak ve Rabbiyle münacaat etmek onun bütün üzüntülerini gideren bir şenlik olur. Hatta ünsiyet ve Allah sevgisi kalbini o derece kaplar ki kara sevdaya tutulmuş âşık misali defalarca kulağına söylenip tekrar edilmediği sürece

dünya işlerinden bir şey anlamaz olur. Çünkü kara sevdaya tutulmuş olan âşık diliyle insanlara bir şeyler söylerken bile kalbi sevgilisini anmakla avunmaktadır.

Söz konusu meyvelerden bir başkası, Allah'tan gayrısıyla geçirilip kaybedilen anlara üzülmek ve yüce Allah'ı anmaktan ve O'na ibadet etmekten yana zâyi edilen her an için son derece kederlenmektir. Bundan dolayı Allah'tan gafil olduğu anlarını hatırladığında kişi çokça yalvarmaya ve tövbe etmeye döner.

Adı geçen meyvelerden bir diğeri ibadetten zevk almak, onu ağır görmemek ve hiç yorgunluk hissetmemektir, tıpkı Sâbit el-Bünânî'nin dediği gibi: "Yirmi sene namaza tahammül ettim ve yirmi sene de ondan zevk aldım."

Cüneydü'l-Bağdâdî şöyle söylemiştir: "Muhabbetin alâmeti; şevk ve canlılığın devamlı olması ve sürekli olarak bedeni durgunlaştığı hâlde kalbinin durulmadığı bir arzu içinde olmaktır."

Bir başkası da şöyle demiştir: "Sevgiyle yapılan işten usanılmaz. Allah'ı seven âşık O'na ibadet etmekten asla bıkmaz."

Bütün bu anlattıklarımızın hayatta örnekleri vardır. Mesela âşık, sevgilisinin arzusunu yerine getirmeye çalışmayı asla ağır görmez ve bedenine zor gelse bile ona hizmet etmekten zevk alır. Bedeni istediği şeyi yapmaktan âciz düşerse en çok istediği şey yeniden eski gücüne kavuşup bu acziyetinden kurtulmak olur. Şüphesiz ki hiçbir sevgiye karşı konulmaz ve önünde durulmaz. Sevdiğini tembellikten daha çok seven kişi ona hizmet etmek için tembelliği bırakır. Sevdiğini maldan daha çok seven kişi onun uğruna malını terk eder.

Yüce Allah'ı sevenlerden birisi canını ve malını bu uğurda kullanmış ve hiçbir şeyi kalmamıştı. Kendisine neden böyle yaptığı sorulunca şöyle demişti: "Bir gün sevdiğiyle başbaşa kalan ve ona şunları söyleyen bir âşığı işittim: 'Vallahi ben seni bütün kalbimle seviyorum. Sen ise yüzünü benden çeviriyorsun.' Bunun üzerine sevgilisi ona demiş ki, beni seviyorsan eğer bana ne vereceksin? Âşık demiş ki ey efendim, neyim varsa sana veririm ve sonra canımı ölünceye kadar senin uğrunda harcarım! Bunları duyunca kendi kendime dedim ki, bir insanın başka bir insana duyduğu sevgi onu bu hâle getiriyorsa kulun mabuduna karşı duyduğu sevgi onu ne hâle getirmeli! İşte bu sebepten dolayı böyle yaptım."

Söz konusu meyvelerden bir başkası ise yüce Allah'ın bütün yarattıklarına müşfik olmak, onlara merhamet göstermek, O'nun

düşmanlarına ve hoşlanmadığı işleri yapanlara karşı ise çetin ve tavizsiz olmaktır, tıpkı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "*Kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.*" (Fetih, 48/29) Allah yolunda, kınayanların kınamasına aldırmamalı, Allah için kızmaktan onu hiçbir şey caydırmamalıdır. Yüce Allah, velisi olan kimseleri kitaplarından birinde şöyle tarif etmiştir: "Çocuğun bir şeye çok düşkün olması gibi benim sevgime düşkündürler, kartalların yuvalarına sığındığı gibi benim zikrime sığınırlar ve kızdırılan kaplanın öfkelenmesi gibi, yasaklarım çiğnendiğinde öfkelenirler."

Şu örneğe bir bak! Çocuk bir şeye düşkün olduğu zaman onu asla bırakmaz ve o şey elinden alındığı zaman kendisine geri verilinceye kadar ağlayıp bağırmaktan başka bir şey yapmaz. Uyurken o şeyi elbisesinin içine sokarak uyur, uyandığında ona sımsıkı yapışır. Onu bulduğunda güler ve ayrı kaldığında ağlar. Düşkün olduğu şeyi ona veren kişiyi sever, onu elinden alandan nefret eder. Kaplan ise öfkelendiği zaman kendisine hâkim olamaz, hatta öfkesi kendisini öldürecek dereceye varır.

Bunlar Allah sevgisinin alâmetleridir. Kimde bu alâmetlerin hepsi varsa sevgisi tamam olmuş, âhiretteki içeceği sefa bulmuş ve tatlı olmuş demektir. Kimin de sevgisine Allah'tan başkasının sevgisi karışmışsa âhirette sevgisi miktarınca nimet bulur ve içeceğine mukarreblerin içeceğinden az bir miktar karıştırılır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurur: "İyiler elbette nimetler içindedir. Onlar koltuklar üzerinde oturup etrafa bakarlar." (Mutaffifîn, 83/22, 23); "*Kendilerine mühürlü, halis bir içki sunulur. Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır. İşte yarışanlar ancak onda yarışsınlar! Karışımı Tesnim'dendir.* (O Tesnim Allah'a) *Yakın olanların içecekleri bir kaynaktır.*" (Mutaffifîn, 83/25-28)

İyilerin (ebrâr) içtikleri şarabın (içeceğin) hoş olmasının sebebi, ona Allah'a yakın olanlara (mukarreblere) ait olan katışıksız şaraptan bir miktar katılmış olmasıdır. Böylece halis olan saf olanla ve karışmış olan karışmış olanla eşleştirilmiştir. Her içeceğin karışma miktarı, dünyadaki sevgisinin ve amellerinin karışık olma miktarıncadır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.*" (Zilzâl, 99/7,8)

Dünyada sevdiği ve istediği şey cennet nimetleri, iri gözlü huriler ve saraylar olan kişi cennette yerleşir ve orada dilediği yere gidip dilediği gibi yaşar. Fakat sarayın sahibini isteyen ve O'nu samimiyet ve ihlâsla seven kişi kudret sahibi olan hükümdarın yanındaki doğruluk tahtında konuk

edilir. Ebrâr cennet bahçelerinde diledikleri gibi nimetlenirler ve cennetlerde iri gözlü huriler ve çocuklarla müreffeh bir yaşam sürerler. Mukarrebler ise Allah'ın huzurundan asla ayrılmazlar, orada otururlar ve içinde bulundukları nimetin bir zerresini bile cennetlerdeki nimetlerin tümüne değişmezler. Cennettekiler mide ve cinsellik arzularıyla meşgulken, Allah ile birlikte olan başkalarıdır.

Söz konusu meyvelerden bir diğeri de haşyet ve saygının etkisiyle sevgisinde korku içinde olmaktır. Korkunun sevgiyle çeliştiği zannedilebilir. Oysa bu doğru değildir. Tam aksine, güzelliği idrak etmek nasıl ki sevmeyi gerektiriyorsa yüce Allah'ın azametini idrak etmek de O'ndan korkmayı ve haşyet duymayı gerektirir.

Özellikle sevenler için, sevgi ve muhabbet makamında başkaları için geçerli olmayan korkular vardır ve bu korkuların bir kısmı diğerlerinden daha şiddetlidir. Söz konusu korkuların ilki yüce Allah'ın kuldan yüz çevirmesi, ona dönüp bakmamasıdır. Bundan daha ağırı ise araya perde konulmasıdır. Bundan daha ağırı uzaklaştırılma korkusudur. İşte, Hûd suresindeki bu mânâ "*Uzak olsun…*" (Hûd, 11/68) kavlini duyduğunda sevenlerin efendisi olan Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemi ihtiyarlatmıştır. Sevgiliden uzak kalmanın haşyeti ve korkusu ancak onun yanında bulunmanın tadını almış ve zevkine varmış olanlarda çok ve büyük olur. Sevgiliden uzaklaştırılanlar hakkında anlatılanları duymak yakınında bulunanları ihtiyarlatır. Sevgiliden uzak kalmaya alışkın olanlar ise yakınlaşmaya özlem duymazlar. Yakınlık makamına mazhar olmayanlar uzak kalma korkusundan dolayı ağlamazlar. Daha önce belirttiğimiz gibi Allah'a yakınlık derecelerinin sonu yoktur. Kulun, daha çok yakınlaşmak için her nefesinde çok çalışması gerekmez. Hasenü'l-Basrî'nin anlattığı olay bu bâptandır. Şöyle diyor: "Rüyamda Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemi gördüm. Bana dedi ki, iki günü birbirine denk olan aldanmıştır. Günü dününden daha kötü olan aldanmıştır."

Müslim'in Egarr el-Müzenî radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Elbette benim kalbim de perdelenir.*[289] *Bundan dolayı günde yüz kere istiğfar ederim.*"[290] Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin istiğfarı birinci derecedendir. Çünkü bu durum ikinci dereceden olana göre bir uzaklaşma sayılır.

Bazen de daha fazlasının verilmemesi bir ceza olur. Rivâyet edildiğine göre yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Dünya arzularını bana ibadet etmeye*

tercih eden âlime yapacağım en hafif şey benimle söyleşme zevkinden onu makhrum etmemdir.” Arzuları tercih etmekten dolayı daha fazlasından mahrum olmak umumun cezasıdır. Husûsa (seçkin olanlara) gelince, sadece hak iddiasında bulunmak ve ortaya çıkan lütuf belirtilerine meyletmekle bile fazlasından perdelenirler. Bunlar ancak ayağı yere sağlam basanların kaçınabileceği üstü kapalı durumlardır.

Kaçırdıktan sonra bir daha ele geçmeyecek olan şeyleri kaçırmaktan korkmak gelir. İbrâhim b. Edhem şöyle söyleyen bir adamı işitir:

Senin yaptığın her şey bağışlanır,
Ancak bizden yüz çevirmen asla bağışlanmaz.
Elden kaçmış olan her şeyi sana verdik,
Şimdi sen de bize dair kaçırmış olduklarını ver.

Sonra sevgiliyi unutma korkusu gelir. Çünkü seven sürekli olarak şevk ve hasis bir talep içindedir. Daha fazlasını istemekten asla geri durmaz. Nasıl hiç farkına varmadan sevgiye kapıldıysa bazen hiç farkında olmadan sevgiliyi unutabilir. Kuşkusuz bu değişimlerin, insanın bilemeyeceği birtakım gizli sebepleri vardır. Yüce Allah ona bir mekir ve istidraç murat ettiği zaman başına gelen unutkanlığı kuldan gizler ve bunun sonucunda kul ümide kapılarak hüsnüzanna aldanır ve gaflete düşer.

Nasıl ki yüce Allah, lütuf ve rahmet vasıflarından olan ve sevginin uyanmasını sağlayan vasıfları varsa aynı şekilde zorlama ve kuvvet kullanma vasıfları gibi unutmayı sağlayan vasıfları da vardır.

Sonra onu sevmekten, başkasını sevmeye intikal etmek suretiyle sevgilinin yerine başkasının geçmesi korkusu gelir. Unutmak, bu makamın ilk aşamasıdır. Yüz çevirmek ve perdelenmek de unutmanın ilk aşamasıdır. Zikre devam etmekten dolayı göğsün daralması ve virdlerinden usanmak bu mânâların sebepleri ve öncülleridir. Bu sebeplerin ortaya çıkması, sevgi makamından nefret makamına düşmüş olmanın göstergesidir. Korkmaya ve şiddetle kaygılanmaya devam etmek ise sevginin samimî olduğunu gösterir. Çünkü bir şeyi seven kişi onu kaybetmekten korkar.

Söz konusu meyvelerden bir diğeri de sevgisini gizlemek, sevgi iddiasından kaçınmak ve sevgiliye hürmet ederek, O’ndan çekinerek ve sırrını kıskanarak vecd ve muhabbet gösterisi yapmaktan uzak durmaktır. Çünkü sevgi, sevgilinin sırlarından biridir ve bir de bazen mânâ haddini

aşan birtakım şeyler sevgi iddiasına dâhil olabilir. Bu ise bir çeşit iftira olur ve dünyada belaya, âhirette ise cezaya sebep olur.

Bazen seven sarhoşluğa ve şaşkınlığa düşerek kastı olmaksızın sevgisini ortaya koyacak şeyler yapabilir. Seven bunu yapmada mazeret sahibidir. Tıpkı bir sevenin söylediği gibi:

Kalbi O'ndan başkasıyla birlikte olanın hâli nice olur?

Sırrı gözkapağında olan nasıl gizler onu?

Ariflerden birisi şöyle söylemiştir: "İnsanların O'nu en çok göstereni O'ndan en uzak olanıdır." Bu sözle şunu kastetmiştir: Her şeyde çokça üstü kapalı olarak O'nu ima eden ve herkesin yanında O'nu anmak suretiyle yapmacık davranan kişidir.

"Sevgisini ortaya koyması neden sevenin yapmaması gereken bir şeydir?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Sevgisini ortaya koymak birkaç sebepten dolayı kınanmış bir davranıştır. Birincisi; böyle bir şey halk karşısında kendini allayıp pullamaktır. Öte yandan sevgisini ortaya koymak, başkasına karşı kibirlenme ihtimalinden uzak değildir. Sonra böyle bir şey yapmak hâlinin değişmesi endişesini beraberinde getirir. Bunların en önemlisi ise sevgilinin, sevgisinin gizlenmesini istemesidir.

Ünsiyet ve rızanın alâmetleri ise ileride gelecektir.

Özetle söylemek gerekirse dinin bütün güzellikleri ve tüm güzel huylar, Allah sevgisinin semeresidir. Sevgiden kaynaklanmayan her şey arzulara uymaktan ibarettir ve çirkin huylardandır. Ancak sevenlerden bazıları kendisine iyilik ettiği için, bazıları da cemâli ve celâli için yüce Allah'ı sever.

Cüneydü'l-Bağdâdî şöyle söylemiştir: "İnsanlar, Allah'ı sevmede avam ve havâs olmak üzere ikiye ayrılırlar. Avam bu sevgiyi yüce Allah'ın kendilerine yaptığı iyiliğin devamlı ve nimetlerinin çok olduğunu bilmekle elde etmişlerdir. Bunların sevgisi nimetlerin ve iyiliklerin miktarına göre azalır ve çoğalır. Havâs söz konusu sevgiyi yüce Allah'ın büyük kadrini, ilmini, hikmetini ve tek başına mülke sahip olduğunu bilmekle elde etmişlerdir. O'nun mükemmel sıfatlarını ve güzel isimlerini tanıdıklarında O'nu sevmeden edememişlerdir. Çünkü yüce Allah, onların elindeki bütün nimetleri almış olsa bile sadece bu vasıfları sebebiyle sevilmeyi hak eder.

ALLAH'A AŞİNA OLMANIN (ÜNSİYET) ANLAMI

Daha önce zikrettiğimiz gibi aşinalık, korku ve şevk, Allah sevgisinin sonuçlarıdır. Ancak bunlar birbirinden farklı sonuçlar olup bakış açısına göre ve o anda kendisine galip olan hâle göre değişirler. Gayp perdelerinin ardından cemâlin sonsuzluğunu görme gayreti galip gelip celâlin künhünü anlamada yetersiz kaldığını hisseden kişinin kalbi onu talep yönünde harekete geçer, bu yolda rahatı bozulur ve heyecanlanır. Huzurunun bozulmasındaki hâle "şevk" denilir ve bu durum gaibe göredir. Yakınlaşması ve keşfi sayesinde huzurda olanı müşahedesi sebebiyle sevinme hissi kendisine galip gelip bütün bakışları huzurunda olan apaçık cemâli seyretmeye odaklanmış ve henüz algılamadığı şeylere yönelmemiş ise gördüğü şeyden dolayı kalbi sevinç içinde olur. Bu duruma "üns" adı verilir.

Eğer izzet, istiğna ve aldırmazlık sıfatlarına bakıp elindeki nimetin zeval bulma ve huzurdan uzaklaştırılma tehlikesinin var olduğunu görürse kalbi acı hissetmeye başlar. Bu acıya "korku" adı verilir. Bütün bu hâller söz konusu bakış açılarına bağlıdır. Bakış açıları ise onları gerektiren sayısız sebebe bağlıdır.

Üns; cemâli mütalaa eden kalbin sevinip ferahlaması anlamına gelir. Hatta kişiye ünsiyet galip olduğunda, kendisinden gaip olanı mülahazadan ve aklına gelen zeval tehlikesinden kurtulduğunda aldığı zevk çok büyük olur. İşte, kendisine "Sen şevk ehli misin?" diye sorulan bir arif, sözünü ettiğimiz bu durumu göz önüne alarak şöyle cevap vermiştir: "Hayır, değilim. Çünkü gaip olana şevk duyulur. Sevdiğim benim yanımdayken kime şevk duyacağım?"

Bu, elde etmiş olduğu şey sebebiyle sevince garkolmuş ve lütfun geriye kalan diğer meziyetlerine dönüp bakmayan birinin sözüdür. Ünsiyet hâline yenik düşen kişinin tek arzusu yalnız ve sevdiğiyle baş başa kalmaktır. Çünkü Allah ile ünsiyet kurmanın gereği Allah'tan başkasına yabancılaşmak ve onlardan uzak kalmaktır. Bu durumda kalbe en ağır gelen şey, sevilenle baş başa kalmaya engel olan her şeydir.

Abdülvâhid b. Zeyd şöyle anlatıyor: "Bir rahibe dedim ki, yalnız kalmak çok hoşuna gidiyor olmalı? Dedi ki, yalnız kalmanın tadını akmış olsaydın kendi nefsinden bile uzak kalmak isterdin. Dedim ki, kul ne zaman yüce Allah ile ünsiyetin tadına varır? Dedi ki, sevgi her türlü yabancı maddeden arınıf saf hâle geldiğinde muamele de samimî olur. Dedim ki, sevgi de saf hâle gelir mi? Dedi ki, bütün ilgiler derlenip taatte tek bir ilgi hâline geldiğinde bu gerçekleşir."

Ariflerden birisi şöyle söylemiştir: “Halkın nasıl olup da senden başkasına aşina olduğuna şaşıyorum!”

“Ünsiyetin alâmeti nedir?” diye sorulursa bil ki, ünsiyetin özel alâmeti halkın içindeyken göğsün daralması, onların yanında sıkılmak ve zikre aşina olanları önemsememektir. Zikir halkasına katılmış olsa içinde var suretinde yok gibidir, bedeniyle onların arasında olmakla birlikte kalben tek başınadır.

Kavrayışları terakki etmemiş olan birtakım insanlar, teşbih anlamına geldiğini zannettiklerinden ve basiretle görülen şeylerin güzelliğinin gözle görülenlerinkinden daha mükemmel olduğunu bilmediklerinden dolayı şevkin, ünsün ve muhabbetin varlığını inkâr etmiştir. Bu düşüncede olanlar ibadet şekillerine takılıp kalarak terakki edememişlerdir. Böyleleri, cevizin kabuğunu görüp de bütün cevizin kabuktan ibaret ve ondan yağ çıkmasının imkânsız olduğunu zanneden kişiye benzerler.

ÜNSİYETİN NETİCESİ OLARAK ORTAYA ÇIKAN RAHATLIK VE NAZLANMANIN ANLAMI

Bil ki, ünsiyet devamlı olup kişiye galip geldiği ve sağlamlaştığında, şevkin verdiği huzursuzluk tarafından kışkırtılmayıp değişme ve perdelenme korkusu olmadığında söz ve fiillerde bir çeşit rahatlamaya ve yüce Allah ile münacaat etmeye sebep olur. Bazen de kendisindeki cüretten ve korkusunun az olmasından dolayı sureti inkâr eder. Ancak böyle bir şeyin ünsiyet makamına getirilmiş birinden sadır olması mümkündür. Fakat söz konusu makamda olmayan birisinden bu fiil sadır olmuşsa sahibini küfre götürebilir. Birinci hâl, âbid Burh’un sahraya çıkıp yağmur duası ederken söylediği nakledilen şu sözlere benzer: “Ey Rabbim, sen cimri olmakla suçlanamazsın! Katında olanı gönder, bize şimdi yağmur ver.”bu sözleri söyler söylemez gök cömertçe yağmur indirmeye başlar.

Bize nakledildiğine göre Hasenü’l-Basrî şöyle söylemiştir: “Basra’da kamıştan yapılmış kulübeler yanmış ve tam ortada bir kamış kulübe yanmadan kalmıştı. O sırada Basra valisi Ebû Mûsâ el-Eş’arî radıyallâhu anhdı. Bu olay kendisine intikal edince o kamış kulübenin sahibine adam gönderip onu getirtir ve der ki ey ihtiyar, senin kulüben neden yanmadı? İhtiyar şöyle cevap verir: Ben, kulübemi yakmayacağına dair Rabbime yemin etmiştim!”

Ebû Hafs[291] bir gün yolda yürürken şaşkın şekilde dolaşan bir adamla karşılaşır ve ona ne olduğunu sorar. Adam der ki, eşeğim kayboldu ve

ondan başka bir şeyim de yok. Ebû Hafs duraksayıp şöyle der: ‘İzzetine yemin ederim ki bu adamın eşeğini geri vermedikçe bir adım atmadan olduğum yerde duracağım!’ Onun bu sözü üzerine eşek az sonra ortaya çıkar.

Bir şahıs tarafından yapıldığında katlanılması mümkün olan şeyin bir başkası tarafından yapıldığında katlanılmaz olması imkânsız değildir. Çünkü Mûsâ aleyhisselâmın “*Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir*” (A’râf, 7/155) sözüne katlanıldığı hâlde Yûnus aleyhisselâmın yaptığına katlanılmamıştır.[292] Yûsuf aleyhisselâmın kardeşleri affedildiği hâlde Uzeyr aleyhisselâm kader hakkında sorduğu bir sorudan dolayı cezalandırılıp öldürülmüştür.[293] Bel’âm[294] âlimlerden biri olduğu hâlde dünyayı isteyince hakkında şöyle buyurulmuştur: “*Onun durumu köpeğin durumuna benzer*.” (A’râf, 7/176)

YÜCE ALLAH’IN HÜKMÜNE RIZA GÖSTERMENİN ANLAMI VE BUNUN FAZİLETİ HAKKINDA VARİT OLAN SÖZLER

Bil ki, rıza Allah sevgisinin semerelerinden ve mukarreblerin en yüce makamlarından biridir. Rızanın hakikati muğlâk olup ancak yüce Allah’ın din konusunda kendisine anlayış bahşettiği kişiler tarafından tam mânâsıyla anlaşılabilir. Birtakım inkârcılar, kişinin arzusuna aykırı olan bir şeye rıza göstermesinin düşünülemeyeceğini iddia ederek şöyle demişlerdir: “Yüce Allah’ın fiili olmasından dolayı her şeye rıza göstermek mümkün olsaydı küfre ve günahlara da rıza gösterilmesi gerekirdi.”

Birtakım insanlar bu sözlere aldanıp fücura, fıska ve inkârı bırakmaya rıza göstermenin yüce Allah’ın hükmüne teslim olmak bâbından olduğunu düşünmüşlerdir. Şeriatın zahirdeki hükümlerini duymakla yetinen kişilere bu sırlar açılmış olsaydı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem, İbni Abbâs radıyallâhu anhümâya şöyle dua etmezdi: “*Allah’ım, onu dinde anlayış sahibi eyle ve tevili ona öğret.*”[295]

Önce rızanın faziletini açıklamakla konuya başlayalım. Sonra Allah’tan razı olanların hâllerine dair hikâyeleri, rızanın hakikatini, arzulara aykırı olan durumlara rızanın nasıl tasavvur edilebileceğini ve dua etmeyi bırakmak ve günahları reddetmemek gibi mükemmel rıza olduğu düşünüldüğü hâlde öyle olmayan durumları anlatarak konuyu bitireceğiz.

RIZANIN FAZİLETİ

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Allah’ın rızası hepsinden büyüktür.*” (Tevbe, 9/72); “*Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır.*” (Mâide, 5/119)

(…) Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki yüce Allah cennet ehline şöyle buyurur: ‘Ey cennetlikler!’ Onlar da derler ki buyur Rabbimiz, emrine uyduk. Yüce Allah buyurur: ‘Razı mısınız?’ Derler ki, yarattıklarından hiçbirine vermediğin şeyleri bize verdiğin hâlde neden razı olmayalım! Yüce Allah buyurur: ‘Ben size bunlardan daha üstün bir şey vereceğim.’ Derler ki, bunlardan daha üstün olan şey nedir? Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurur: Sizden razı olacağım ve bir daha size ebediyen kızmayacağım.*”

Bil ki, nazardan sonra yüce Allah’ın onlara razı olup olmadıklarını sorması rızanın son derece üstün olduğunu gösterir. Onlar da nazarın devamına sebep olacağı için rızayı istediler. Sanki onlar nazar nimetini elde ettikten sonra gayelerin gayesi olan rızayı gözlediler. Kulun rızasına gelince, onun hakikatini ileride zikredeceğiz.

Yüce Allah’ın kulundan razı olmasına gelince, o da daha önce yüce Allah’ın kulunu sevmesi bahsinde zikrettiğimiz şeylerin bir başka anlamıdır.

(…) Ebu’l-Alâ b. Şihhîr’in naklettiği merfû bir hadiste Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Allah bir kulun iyiliğini istediği zaman kendisine vermiş olduğu rızıktan razı olmasını sağlar ve ona bereket verir. Bir kulun iyiliğini istemediği zaman ise kendisine vermiş olduğı rızıktan razı olmamasını sağlar ve onda ona bereket vermez.*”[296]

Yüce Allah Dâvûd aleyhisselâma şöyle vahyetmiştir: “*Ey Dâvûd, hükmüme rıza göstermekten başka senden daha çok razı olduğum ve günahını daha çok silen hiçbir amelle bana asla kavuşamazsın.*”

Hz. Ali b. Ebî Tâlib radıyallâhu anh bir keresinde kederli görünen Adiyy b. Hâtem’e bakıp sorar: “Neden seni böyle üzgün ve kederli görüyorum?” Der ki, oğullarım öldürülmüş ve gözümün biri çıkarılmışken neden kederli olmayayım! Bunun üzerine Hz. Ali radıyallâhu anh ona şöyle der: “Ey Adiyy, şüphesiz ki Allah’ın hükmüne razı olan kişi ona göre davranır ve bundan ecir kazanır. Allah’ın hükmüne razı olmayan kişi de ona göre davranır ve ameli boşa gider.”

Bir keresinde Ebu'd-Derdâ radıyallâhu anh, ölmek üzere olan ve Allah'a hamd eden bir adamın yanına girince şöyle der: "Doğru bir şey yapıyorsun. Şüphesiz ki Allah bir hüküm verdiği zaman ondan razı olunmasını sever."

İbni Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle demiştir: "Şüphesiz ki yüce Allah adaleti ve ilmiyle rahatlığı ve sevinci yakîne ve rızaya, üzüntü ve kederi ise şüphe ve öfkeye koydu."

Ümmü'd-Derdâ radıyallâhu anhâ şöyle söylemiştir: "Yüce Allah'ın kendileri hakkında vermiş olduğu hükme razı olanlar O'ndan razı olmuşlardır. Kıyamet gününde onlara şehitlerin bile gıpta edeceği cennet dereceleri verilecektir."

Alkame, "*Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür.*" (Tegâbün, 64/11) âyetini tefsir ederken şöyle demiştir: "Burada kastedilen şey, kişinin başına gelen musibettir. Bu, onun Allah tarafından geldiğini bilip teslim olması içindir."

Ebû Muâviye el-Esved, yüce Allah'ın "*Onu mutlaka güzel bir hayatla yaşatırız.*" (Nahl, 16/97) şeklindeki kavli hakkında şöyle söylemiştir: "Onu rıza ve kanaatle yaşatırız, demektir."

Bir hadiste şöyle gelmiştir: "*Peygamberlerden birisi on yıldır çektiği açlığı ve fakirliği Rabbine dillendirir. Fakat istediği şey kendisine verilmez. Sonra ona şu vahiy gelir: Nicedir şikâyet ediyorsun? Gökleri ve yeri yaratmazdan önce benim katımda bulunan kitabın anasındaki başlangıcın böyleydi, hakkında benden çıkan hüküm buydu. Dünyayı yaratmadan önce senin hakkındaki hükmüm buydu. Senin için dünyayı yeniden yaratmamı mı istiyorsun? Yoksa senin için takdir ettiğim kaderi değiştirmemi ve böylece sevdiğin şeyin benim sevdiğimin üstünde ve istediğin şeyin benim istediğimin üstünde olmasını mı istiyorsun? İzzetime ve celâlime yemin ederim ki eğer kalbinden bir daha böyle bir şeyi geçirirsen seni peygamberler defterinden elbette silerim.*"

Dâvûd aleyhisselâmın Zebûr'unda şu ifade geçmektedir: "*Sırat üzerinden en hızlı geçecek olan insanların kimler olduğunu biliyor musun? Onlar, vermiş olduğum hükme razı olanlar ve sürekli olarak beni ananlardır.*"

Dâvûd aleyhisselâm "Ey Rabbim, en sevmediğin kulların kimlerdir?" diye sorunca yüce Allah şöyle buyurur: "Bir iş konusunda benden hayırlısını isteyen ve benim de onun için hayırlısını dilediğim hâlde buna razı olmayan kimsedir."

İbni Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Ailemin yanına geldiğimde onları hangi hâlde bulacağıma, rahat veya sıkıntıda olmalarına

aldırmam! Bir hâlde sabahladığımda başka bir hâlde sabahlamayı asla temenni etmem.”

Ömer b. Abdülaziz şöyle söylemiştir: “Benim için kaderin hakkımda belirlemiş olduğu şeylerden başka sevinecek bir şey kalmadı.” Kendisine neyi arzuladığı sorulunca şöyle der: “Yüce Allah’ın vereceği hükmü arzuluyorum.”

Hasenü’l-Basrî şöyle der: “Kim yüce Allah’ın kendisi için taksim ettiğine razı olursa ona genişlik ve bereket verir. O’nun taksimine razı olmayan kimseye ise genişlik ve bereket vermez.”

Abdülvâhid b. Zeyd şöyle demiştir: “Rıza, yüce Allah’ın en büyük kapısı, dünyanın cenneti ve âbidlerin dinlenme makamıdır.”

Bir keresinde hasta yatağında yatmakta olan Zebîd el-Yâmî’nin yanına girerler ve derler ki, Allah sana şifa versin. Bunun üzerine Zebîd der ki, Allah’tan hayırlısını diliyorum.

Fudayl şöyle söylemiştir: “Allah’tan razı olan kişi, derecesinden daha yükseğini temenni etmez. Allah’ın vermesi ve vermemesi onun gözünde birbirine denk olunca yüce Allah’tan razı olmuş demektir.”

Fudayl’in arkadaşlarından birisi şöyle anlatıyor: “Tam otuz sene onunla arkadaşlık yaptım, oğlunun öldüğü günden başka hiçbir günde güldüğünü görmedim. O gün gülerek şöyle demişti: Yüce Allah bir kişiyi istedi ve ben de O’nun istediğini istedim.”

Râbia’nın yanında İsrailoğulları’ndan bir âbidin durumunu anlatırlar. O âbid ibadet ettiği yerden çıkarak hükümdarın kapısının önündeki çöplüğe gelerek onun sofra artıklarını ayıklayıp azık yaparmış. Orada bulunan adamlardan biri der ki, bu mertebede olan bir adamın yüce Allah’tan rızkını bundan başka bir şeyle vermesini istemesine engel olan şey nedir? Bunun üzerine Râbia şöyle der: “Be adam! Şüphesiz ki Allah’ın veli kulları, haklarında verilen hükümden dolayı asla O’na kızmazlar.”

Bir keresinde Râbia’ya insanın ne zaman yüce Allah’tan razı olmuş sayılacağı sorulunca şöyle cevap verir: “Başına gelen musibete de nimete sevindiği gibi sevindiği zaman.”

İbnü’l-Mübârek şöyle söylemiştir: “Razı olan kişi, içinde bulunduğu hâlden başkasını temenni etmez.”

Ebû Süleymân Dârânî şöyle demiştir: “Rızanın bir ucundan tutmuş olmayı umuyorum. Beni cehenneme atsa buna razı olurum!”

Ebû Abdillâh el-Berâsî şöyle söylemiştir: “Her hâlükârda âhiret derecelerinin en yükseği yüce Allah’tan razı olanlara verilecektir. Kime rıza

hâli bahşedilmişse derecelerin en üstününe ulaşmış demektir.”

Sehl (Tüsterî) şöyle demiştir: “Kulların yakînden alacakları pay, rızadan aldıkları pay kadardır.”

Birçok devesi ölmüş olan bir bedevi şöyle söylemeye başlar:

Hayır, ibadetinde kul olduğum Allah’a yemin ederim ki
Bana kin besleyen düşmanların alayları olmasaydı
Develerimin gübreliklerinde olmaları ve Allah’ın
Hükme bağladığı bir şeyin hiç olmaması beni sevindirmezdi.

RIZANIN HAKİKATİ VE ARZULARA AYKIRI OLAN DURUMLARDA RIZANIN TASAVVURU

“Arzulara aykırı olan durumlarda sabırdan başka bir şey olamaz ve buna razı olmak tasavvur edilemez.” diyen kişi, konuya Allah’ı sevmeyi inkâr etme açısında yaklaşmıştır. Fakat yüce Allah’ı sevmenin ve bütün düşüncelerin O’na odaklanmanın mümkün olduğu düşünüldüğünde söz konusu sevginin, sevgilinin yaptıklarına razı olmayı doğuracağı açıktır. Bu, iki yolla olur:

1- Acı hissinin tamamen kaybolması, hatta üzerinde acı verici bir işlem yapıldığı veya yaralandığı hâlde bunun acısını hissetmemek. Buna, savaşan askeri örnek verebiliriz. Savaşçı öfkelendiği veya korktuğu sırada yaralansa acı hissetmez ve ancak üzerinden akan kanı gördüğünde yaralandığını anlar. Hatta önemli bir iş için koşuşturan adamın ayağına bir diken batsa kalbinin işiyle meşgul olmasından dolayı bir acı hissetmez. Çünkü kalp bir işe garkolduğu zaman başka bir şeyi algılamaz.

Sevgilisini görmeye veya onun sevgisine kendisini vermiş olan bir âşık da böyledir ve kendisine acı verecek bir şey dokunsa bile aşkı onun acı hissetmesine engel olur. Sevgilisi dışındaki biri tarafından acı verici bir fiile maruz kaldığında hâl böyle olursa, sevgilisi tarafından böyle bir şeye maruz kaldığında durumunu nice olur?

Hafif bir sevgi sebebiyle duyulan küçük bir acıda durumun böyle olduğu düşünülürse büyük bir sevgi sebebiyle duyulan büyük bir acıda da düşünülebilir. Aynı şekilde, acının katlanması tasavvur edilebileceği gibi, sevginin de kuvvet bakımından katlanması tasavvur edilebilir. Nasıl ki görme duyusuyla algılanan güzel suretlere duyulan sevgi kuvvetleniyorsa aynı şekilde basiret nuruyla algılanan güzel içsel suretlere duyulan sevgi de kuvvetlenir. Rububiyet hazretinin cemâli ve celâli başka hiçbir cemâl ve

celâl ile kıyaslanamaz. Bu yönde bir keşfe sahip olan kişi, başına gelen şeyi hissetmeyecek şekilde hayrete düşüp kendinden geçer. Bize nakledildiğine göre Fethu'l-Mevsılî'nin karısı bir keresinde sendeleyip yere düşünce başparmağının tırnağı kırılır, o ise buna güler. Ona derler ki, tırnağının acısını hissetmedin mi? Der ki, bundan alacağım sevabı düşünmek acısını bana unutturdu.

2- Onu hissedip acısını duymakla beraber buna razı olur ve mizacı gereği hoşlanmasa bile acısının daha da artmasını ister. Tıpkı hacamat olan veya damarından kan aldıran kişi gibi… Söz konusu kişi bu işlemin verdiği acıyı hisseder ancak buna razıdır, isteklidir ve yapmış olduğu işin karşılığını cömertçe verir.

Bu, hâline razı olanın acı karşısındaki durumudur. Kâr elde etmek için uzun ticaret yolculuklarına çıkan herkesin hâli de böyledir. Yolculuğun sıkıntısını hissetmesine rağmen yolculuğunun vereceği neticeden hoşlandığı için yolculuk sıkıntısı ona acı vermez ve buna razı olur. Yüce Allah tarafından başına bir bela gelip de kendisi için saklanan sevabın başına gelen sıkıntıdan fazla olduğunu bilen kişi belaya razı olur, onu ister, sever ve onu verdiğinden dolayı yüce Allah'a şükreder. Bu durum, bela karşılığında alacağı sevabı ve mazhar olacağı ihsanı göz önüne alan kişi için böyledir.

Sevginin galip gelip de sevenin hazzının sevdiğinin isteği ve rızası olup başka bir şey olmaması da mümkündür. Bazen sevdiğinin isteği ve rızası âşık tarafından da sevilir ve istenir. Bütün bunların örnekleri, yaratılıştan güzel olanı sevmekle ilgili müşahedelerimizde vardır. Şiirlerinde ve düzyazılarında birçokları bu sevgiyi tarif etmişlerdir. Söz konusu sevginin gözle görülen suretin güzelliğini algılamaktan başka bir anlamı yoktur. Bir güzelliğe bakıldığında içi pisliklerle dolu, başlangıcı kokmuş bir dölsuyu, sonu pis bir leş olan ve içinde dışkı barındıran et ve kan üzerine çekilmiş bir ciltten başka bir şey olmadığı görülür. Söz konusu güzelliği algılayan ve gördüğü şeylerde çoğu kez hata eden göze gelince, bazen küçüğü büyük, büyüğü küçük, çirkini güzel görür. Böyle bir şeyden kaynaklanan sevginin insanı istilâ etmesi düşünülebilirken, mükemmelliğinin sonu olmayan ve hatalı görmekten berî olan, asla ölmeyen, yüce Allah'ın katında diri olup O'nun rızkıyla sevinen ve ölüm sayesinde daha keskin bir görüş ve idrake kavuşan basiret gözüyle algılanan ezelî ve ebedî güzelliğin sevgisinin insanı istilâ etmesi nasıl imkânsız olabilir?

İbret gözüyle bakıldığında durumun böyle olduğu açıktır. Bunun varlığını gösteren sevenlerin hâllerine ve sözlerine dair hikâyeler pek çoktur. Cüneyd şöyle demiştir: “Seriyy es-Sekatî’ye sevenin belanın acısını hissedip hissetmediğini sordum. Dedi ki, hissetmez.”

Bela ehli olan birçok insan hakkında bize nakledilen haberlere göre şöyle derlerdi: “Bizi lime lime parçalamış olsa bile O’na duyduğumuz sevgiden başka artan bir şey olmaz.”

Bize nakledildiğine göre Yûnus aleyhisselâm der ki ey Rabbim, bana yeryüzündeki en çok ibadet eden adamı göster. Yüce Allah da ona cüzzamdan dolayı elleri ve ayakları kesilmiş ve gözleri kör olmuş bir adam gösterir. Adamın şöyle dediğini işitir: “Dilediğin kadar bu uzuvlarımdan beni faydalandırdın, dilediğin kadar onları benden aldın ve bende sana karşı geriye bir ümit bıraktın ey nezaket sahibi, can yoldaşı!”

Felç olan Rebî b. Haysem şöyle derdi: “O’na olan sevgim beni yüce Allah’a yaklaştırıyor.”

Süveyd b. Mes’abe öyle hastalanır ki bir deri bir kemiğe döner. Buna rağmen şöyle der: “Vallahi yüce Allah’ın bana verecek olduğu kesilmiş tırnak kadar bir şeyi vermeyecek olması beni sevindirmez.”

Seleften birisi şöyle söylemiştir: “Tam bin kamçı yemiş ve buna sabretmiş olan bir adam gördüm. Sonra adamı zindana attılar. Peşinden gidip neden kamçılandığını sordum. Dedi ki, âşık olduğum için beni kamçıladılar. Dedim ki, neden sustun? Çünkü sevdiğim tam karşımda bana bakıyordu!” Yûsuf aleyhisselâmı gören kadınların onun güzelliğine hayran kalıp ellerini kesmeleri ve hiç acı hissetmemeleri bu olayı desteklemektedir.

Sümnûn şöyle anlatıyor: “Komşularımızdan birinin âşık olduğu bir cariyesi vardı. Bir gün cariye hastalandı. Komşum hemen ona çorba hazırlamaya başladı. Tencereyi karıştırıken cariye bir ah çekince o anda dehşete kapıldı ve elindeki kaşık düştü, çorbayı eliyle karıştırmaya başladı. Sonunda hiç hissetmediği hâlde parmakları eriyip düştü.

Anlattıklarımızdan ortaya çıkmış oldu ki arzulara aykırı olan şeylere rıza göstermek imkânsız değildir. Tam aksine, bu din ehlinin sahip olduğu en büyük makamlardan biridir. Halkın sevmesinde ve hazlarında bu durum mümkün olduğuna göre, yüce Allah ve âhiret hazları hakkında da mümkün olur. Rabbanî hazretin güzelliği her türlü güzellikten daha üstün ve mükemmel olduğuna göre bu nasıl mümkün olmasın! Bunun mümkün olması üç sebepten kaynaklanır:

1- Müminin, yüce Allah'ın tedbirinin kendi tedbirinden daha hayırlı olduğunu bilmesi. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah'ın mümin hakkında vermiş olduğu her hüküm onun için hayırlıdır."*[297]

(…) İbni Ömer radıyallâhu anhümâ şöyle söylemiştir: "Şüphesiz ki kişi yüce Allah'tan hayır diler, O da onun için tercihte bulunur. Bunun üzerine Rabbine gücenir. Bekleyip de işin sonuna baktığında onun kendisi için hayırlı olduğunu görür."

(…) Mesrûk şöyle anlatıyor: "Kırsalda yaşayan ve bir köpeği, eşeği ve horozu olan bir adam vardı. Horoz sabah namazı için onları uyandırır, eşeği su ve eşya taşımakta kullanırlar ve köpek de onları korurdu. Bir gece tilki gelip horozu kaçırdı, buna üzüldüler. Adam dedi ki, umulur ki bunda bir hayır vardır! Sonra bir gece kurt geldi ve eşeğin karnını deşip onu öldürdü, buna da üzüldüler. Adam dedi ki, umulur ki bunda bir hayır vardır. Sonra köpeğin başına bir bela geldi. Adam dedi ki, umulur ki bunda bir hayır vardır. Sonra bir sabah baktılar ki etraflarındaki herkes esir edilmiş ve sadece onlar kalmış. Etraflarındaki kimselerin esir alınmasının sebebi, evlerindeki ses ve bağırtılardı ve bunlarda ses çıkaracak bir şey kalmamıştı. Köpekleri, eşekleri ve horozları gitmişti."

(…) Saîd b. Müseyyeb şöyle anlatıyor: "Lokmân aleyhisselâm oğluna şöyle der: Sevgili oğlum, başına hoşlandığın veya hoşlanmadığın bir şey geldiğinde muhakkak içinden bunun senin hakkında hayırlı olduğunu geçir. Sevgili oğlum, yüce Allah bir peygamber gönderdi. Gel onun yanına gidelim. Çünkü sana söylediklerimin açıklaması onda var. Oğlu, haydi gidelim, dedi. Lokmân aleyhisselâm bir eşeğe, oğlu başka bir eşeğe binerek ve yanlarına yetecek kadar yiyecek alarak yola koyuldular. Günler ve geceler boyunca yol aldıktan sonra karşılarına bir çöl çıktı. Çöl için hazırlık yapıp oraya girdiler. Yüce Allah'ın gitmelerini dilediği kadar gittikten sonra iyice yoruldular. Güneş iyice yükselmiş, sıcaklık şiddetlenmiş, suları ve azıkları tükenmişti. Eşeklerini yavaşlattılar ve her ikisi de eşeklerinden indiler ve yayan olarak ilerlemeye başladılar. Tam bu hâldeyken Lokmân aleyhisselâm ileriye baktı ve büyük bir karaltı ile duman gördü. Kendi kendine dedi ki karaltı ağaçlar, duman da evler ve insanlar demektir. Onlar bu hâlde yayan yürürken Lokmân aleyhisselâmın oğlu yoldaki ölmüş bir hayvanın köpekdişinin üzerine bastı. Köpekdişi ayak tabanından girip üst taraftan çıktı ve Lokmân aleyhisselâmın oğlu bayılarak yere düştü. Lokmân aleyhisselâm arkasına dönüp bakınca oğlunun yere yığılmış olduğunu

gördü. Hemen ona doğru koşup yanına gitti ve oğlunu göğsüne bastırdı. Hemen oğlunun ayağına saplanmış olan köpekdişini dişleriyle çekip çıkardı ve başındaki sarığı yırtıp ayağını sardı. Sonra oğlunun yüzüne baktı ve gözlerinden yaşlar boşandı. Akan gözyaşlarının bir damlası oğlunun yanağına düştü ve kendine gelerek babasına baktı. Onun ağladığını görünce dedi ki: ‘Sevgili babacığım, hem ağlıyorsun hem de bunun benim için hayırlı olduğunu söylüyorsun! Sen ağladığın hâlde başıma gelen bu hâl benim için nasıl hayırlı olabilir? Yiyeceğimiz ve suyumuz bitti ve ikimiz de bu yerde kalakaldık. Beni burada bırakıp yardım aramaya gitsen endişe ve sıkıntı duyarak gideceksin. Benimle birlikte kalsan ikimiz de öleceğiz. Nasıl olur da bu hâl benim için hayırlı olur?’ Lokmân aleyhisselâm dedi ki: ‘Ağlamama gelince sevgili oğlum, dünyadaki her şeyim karşılığında seni bu durumdan kurtarmayı istedim! Çünkü ben bir babayım ve bende bir babanın duygusallığı var. Bu hâlin senin hakkında nasıl hayır olacağına dair soruna gelince, belki de başına gelmeyip savuşturulan şey, içinde bulunduğun beladan daha ağırdır. Belki de başına gelen bela, senden savuşturulandan daha hafiftir. Oğluyla konuşurken Lokmân aleyhisselâm ileriye bakınca önceden görmüş olduğu dumanı ve karaltıyı göremedi. Kendi kendine dedi ki, herhâlde öyle bir şey görmedim. Sonra dedi ki, gördüm ancak belki de Rabbim gördüğüm şeye bir şey yapmış olabilir. Lokmân aleyhisselâm bunları düşünürken önüne bakınca alaca bir at üzerinde kendilerine doğru gelen beyaz giysili, beyaz sarıklı bir şahıs gördü. Gözünü ondan ayırmadan bakarken adam iyice yaklaştı ve gözden kayboldu. Sonra yüksek sesle bağırarak; sen Lokmân mısın, diye sordu. Lokmân aleyhisselâm, evet, deyince adam; bu beyinsiz oğlun az önce sana ne demişti, diye sordu. Lokmân aleyhisselâm dedi ki: ‘Ey Allah’ın kulu kimsin sen? Sesini işitiyor ama yüzünü göremiyorum!’ Adam dedi ki: ‘Ben Cebrâilim, beni mukarreb meleklerden ve peygamberlerden başkası göremez! Böyle olmasaydı beni görürdün. Bu beyinsiz oğlun az önce sana ne demişti?’ Lokmân aleyhisselâm dedi ki, eğer sen Cebrâilsen oğlumun ne söylediğini benden daha iyi bilirsin! Bunun üzerine Cebrâil dedi ki: ‘Sizin hakkınızda hiçbir bilgiye sahip değilim. Ancak Rabbimin bana şu şehri, içinde bulunan herkesi ve çevresini yere batırmamı emrettiği sırada hafaza melekleriniz bana gelerek sizin o şehre gitmek istediğinizi haber verdiler. Ben de Rabbime dua edip dilediği süre kadar sizi geciktirmesini istedim. O da oğlunun başına gelen olay sayesinde o şehre varışınızı geciktirdi. Oğlunun başına gelen şey olmasaydı şehirde bulunanlarla birlikte sizi de yerin dibine

geçirecektim!’ Bunları söyleyen Cebrâil eliyle ayağı yaralı olan çocuğun ayağını sıvazlayınca sapasağlam ayağa kalkar. Sonra içinde yiyecek bulunan heybelerini eliyle sıvazlayınca içi eskisi gibi yiyecekle dolar. Sonra suyu tükenmiş olan su tulumunu sıvazlayınca suyla dolar. Sonra da onları ve eşeklerini alıp kuşların uçuşu gibi uçurarak yola koyulur. Bir de bakarlar ki günler önce yola çıkmış oldukları evlerine gelmişler!”

2- Elde edilecek karşılığın beklentisinden dolayı acıya razı olmak. Tıpkı şifa beklentisi ile kan aldırmanın, hacamat yaptırmanın ve acı ilacı içmenin acısına razı olmak gibi…

3- Ardındaki başka bir hazzı elde etmek için değil, aksine sevgilinin isteği olduğu için ve onun rızası uğruna başına gelene razı olmaktır. Bazen sevgi öyle galip hâle gelir ki sevenin isteği sevgilinin isteğinde erir. Bu durumda sevenin en çok zevk aldığı şey, sevdiğinin kalbinin sürüru, rızası ve kendisinin helâk olması pahasına onun iradesinin yerine gelmesi olur. Tıpkı şu beyitteki gibi:[298]

Sizi razı edecekse hiçbir yaranın acısını duymayız,
Acıyı hissetmekle birlikte bunu yapmak mümkündür.

Bazen sevgi insanı öyle istilâ eder ki daha önce açıkladığımız üzere acıyı algılayamaz. Kendisinde bu hâl bulunmayan kişinin onu inkâr etmemesi gerekir. Çünkü bu hâle, kendisinde eksik olan bir sebepten; sevgisinin aşırı olmamasından dolayı sahip olamamıştır. Sevginin tadını almamış olanlar onun hayret uyandıran özelliklerini bilemezler. Ömrüme yemin ederim ki işitme duyusunu kaybeden kişi ezgi ve nağmelerin verdiği zevki inkâr eder. Kalbi olmayan kişinin ise kalpten başka yerde bulunması mümkün olmayan bütün bu zevkleri inkâr etmesi kaçınılmazdır.

DUANIN RIZA İLE ÇELİŞMEDİĞİ GİBİ GÜNAHLARDAN HOŞLANMAMANIN, GÜNAHKÂRLARI SEVMEMENİN, GÜNAHLARI VE SEBEPLERİNİ İZALE ETMEYE ÇALIŞMANIN DA RIZA İLE ÇELİŞMEDİĞİ GERÇEĞİ

Aldanmış tembel adamlardan birisi bu konuda hataya düşmüş, küfür ve günahların yüce Allah’ın hükmü ve kaderi olduğunu, bunlara da rıza göstermenin gerekli olduğunu zannetmiştir. Bu, tevili bilmemek ve şeriatın sırlarından gafil olmaktır. Duaya gelince, bizim ibadetimiz dua iledir. Dualar bölümünde zikrettiğimiz üzere Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve

sellemin ve başkalarının duası malumdur. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ise rıza makamlarının zirvesindedir. Yüce Allah bazı kullarını överek şöyle buyurmaktadır: "*Umarak ve korkarak bize yalvarırlardı.*" (Enbiyâ, 21/90)

Günahları ve onlardan hoşlanmamayı inkâra ve onlara razı olmamaya gelince, yüce Allah'a bu şekilde nice kulları ibadet etmiş, yüce Allah onları buna rıza gösterdikleri için kınamış ve şöyle buyurmuştur: "*Dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar…*" (Yûnus, 10/7); "*Geri kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi…*" (Tevbe, 9/93)

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ise bu hususta şöyle buyurmuştur: "*İyiliğe yol gösteren onu yapan gibidir.*"[299] Yine, birisi malını infak eden, diğeri ise "Benim elimde de onunki gibi mal olsaydı onun yaptığını yapardım." diyen iki kişi hakkında şöyle buyurmuştur: "*O ikisinin alacağı ecir aynıdır.*"

Kâfirlere ve facirlere buğzetmek, yaptıklarını reddetmek ve onları sevmemek hakkında sayılamayacak kadar çok âyet ve hadis varit olmuştur. Yüce Allah'ın şu kavlinde olduğu gibi: "*Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin.*" (Âl-i İmrân, 3/28); "*Yahudiler'i ve Hıristiyanlar'ı dost edinmeyin!*" (Mâide, 5/51)

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ise şöyle buyurmaktadır: "*Kişi sevdiğiyle beraberdir.*"; "*İman bağlarının en sağlamı Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir.*"[300]

Arkadaşlık ve İyiliği Emretmek bölümlerinde bu konuya dair birçok delili zikretmiştik. Burada onları tekrar etmeyeceğiz.

"Yüce Allah'ın hükmüne razı olmakla ilgili birçok hadis varit olmuştur. Günahların Allah'ın hükmü dışında gerçekleşmesi muhaldir. Günahlar Allah'ın hükmüyle gerçekleşiyorsa onlardan hoşlanmamak ve nefret etmek yüce Allah'ın hükmünden hoşlanmamak demektir. O hâlde bu iki durumu nasıl uzlaştıracağız?" diye sorulursa şöyle cevap veririz:

Bil ki bu husus, ilmin sırlarına vukufları az olanların anlayamadığı ve karıştırdıkları bir şeydir. Hatta bazıları bunu anlayamayıp inkârı ve reddi terk etmeyi rıza makamlarından biri olarak görmüşler ve buna güzel ahlâk adını vermişlerdir. Bu katışıksız bir cehalettir. Tam aksine biz deriz ki rıza ve hoşlanmama hâlleri aynı yönden, aynı şekilde ve aynı şey üzerinde birleştiklerinde ancak birbirine zıt olurlar. Bir şeyin bir yönden hoş görülmeyip bir başka yönden razı olunması tezat değildir. Çünkü bazen

düşmanlarından birinin düşmanı olan ve onu öldürmeye çalışan bir düşmanın ölür ve sen bir düşmanının düşmanı ölmesi yönünden onun ölümünden hoşlanmazsın ama bir düşmanının ölmüş olması yönünden buna razı olursun.

Günahlar da aynıdır ve iki yönleri vardır. Birincisi; O'nun fiili, tercihi ve iradesi olması bakımından yüce Allah'a bakan yöndür ki sen bu yönden o günahlara razı olur ve mülkü mülkün sahibine teslim edip mülkünde yaptığı fiile razı olursun. İkincisi ise kesbi ve vasfı bakımından kula bakan yöndür ki yüce Allah katında sevilmeyen bir kişi olduğunun alâmetidir. Çünkü yüce Allah kendisinden uzaklaşma ve gazabına maruz kalma sebeplerini ona musallat etmiştir. Bu yönden günahlar hoşgörülmez ve kınanır.

Bu durumu sana ancak bir örnekle açıklayabiliriz. Halk tarafından sevilen ve sevenlerinin karşısına çıkıp "Ben, beni sevenler ile sevmeyenleri ayırt etmek istiyorum. Bunun için doğru bir ölçü ve konuşan bir tartı kullanacağım. Şöyle ki, filancanın yanına gidip ona eziyet edeceğim ve bana sövmek zorunda kalacak şekilde onu döveceğim. Bana söverse onu sevmeyeceğim ve düşmanım sayacağım. Onu seven herkesin aynı şekilde düşmanım olduğunu bileceğim. Onu sevmeyen herkesin de dostum ve sevenim olduğunu bileceğim." diyen bir adamı düşünelim. Bu adam dediğini yapınca, sevmemenin sebebi ve istediği şey olan sövme ve düşmanlığın sebebi olan sevmeme hâsıl olur. Böylece sevgisinde samimî olan ve sevmenin şartlarını bilen herkesin şöyle deme hakkı olur:

Bu şahsa eziyet etme, onu dövme ve yanından uzaklaştırma yönündeki tedbirin ve onu buğz ve düşmanlığa maruz bırakmandan razıyım. Çünkü bu yaptığın senin görüşün, tedbirin ve fiilindir. O şahsın sana sövmesi, sana karşı yapılmış bir düşmanlıktır. Çünkü sabredip sövmemesi gerekirdi. Ancak senin ondan istediğin de bunu yapmasıydı. Çünkü onu dövmekle gazaplanmayı gerektiren sövme fiilini işlemesini amaçladın. Olayın senin muradına ve planladığın tedbire uygun olarak gerçekleşmesi yönünden ben ona razıyım. Eğer muradın meydana gelmemiş olsaydı tedbirinde bir eksiklik ve muradında gedik meydana gelecekti. Ben ise muradının gerçekleşmemesini istemem. Ancak olayın bu şahsın bir vasfı ve eylemi olması, cemâlinin gerektirdiği davranış şeklinin tam aksine onun tarafından sana karşı yapılmış bir düşmanlık ve saldırı olması yönünden eylemin ona nispeti ve onun vasfı olması yönünden ondan hoşlanmam. Yoksa bu hoşlanmayışım eylemin senin muradın ve tedbirinin gerektirdiği şey olması yönünden değildir. Çünkü senin cemâlinin gereği olarak o şahsın senin onu

dövmene katlanıp sövmekle sana karşılık vermemesi gerekirdi. Sana sövmesinden dolayı ona buğzetmene gelince, ben buna razıyım. Çünkü bu senin muradındır ve ben de sana uyarak ona buğzederim. Çünkü sevmenin şartı sevgilinin sevdiğinin sevilmesi, düşmanının düşman edinilmesidir. O şahsın seni sevmemesine gelince, onun sana buğzetmesini istemiş olman yönünden bu yaptığına razıyım. Çünkü onu uzaklaştırıp buğzetmesine sebep olacak şeyleri ona musallat eden sensin. Ancak eylemin o buğzedilen şahsın bir vasfı, kazanımı ve fiili olması bakımından yaptığı şeyden hoşlanmam ve buna kızarım. Sana kızması ve buğzetmesi sebebiyle ben de ona kızarım. Onun bir vasfı olması bakımından sana kızmasından da hoşlanmam. Bütün bunlar, meydana gelen fiilin senin muradın olması bakımından doğrudur ve razı olunmuştur. Çelişki "Senin muradın olması yönünden razı olunur ve senin muradın olması yönünden sevilmez." denilmesidir.

Onun fiili ve muradı olması bakımından değil de başkasının vasfı ve kazanımı olması bakımından sevilmezse burada bir çelişki olmaz. Bir yönden razı olunup bir başka yönden sevilmeyen her şey bu duruma şahittir. Buna benzer pek çok örnek vardır.

O hâlde yüce Allah'ın, günah işlemeyi istemesine ve günah işleme isteğinin de günahı işlemesine neden olacak şekilde şehvet ve günah işleme güdülerini kişiye musallat etmesi sevilen kişinin, dövülmesi kızmasına ve kızması da sövmesine neden olsun diye örnekte zikrettiğimiz şahsı dövmesine benzer.

Her ne kadar kendisine karşı günah işlenmesi O'nun bir tedbiri olsa da yüce Allah'ın kendisine karşı gelenleri sevmemesi, sövme fiili kendi tedbiri ve sebeplerini kendisinin tercih etmesiyle meydana gelmiş olsa bile sövülen kişinin sövene buğzetmesine benzer. Yüce Allah her kuluna böyle yapar. Yani, her kuluna kendisine karşı gelme sebeplerini musallat etmesi, O'nun söz konusu kulu uzaklaştırmasına ve ona gazap etmesine dair meşietinin varlığını gösterir.

Buna göre, yüce Allah'ı seven her kulun O'nun buğzettiği kimselere buğzetmesi, sevmediği kimseleri sevmemesi, her ne kadar kahrı ve kudretiyle onları kendisine düşman olmaya ve karşı çıkmaya zorlamış olsa bile yüce Allah'ın huzurundan uzaklaştırdığı kimselere düşman olması gerekir. Çünkü böyle kimseler, her ne kadar yüce Allah'ın zor kullanarak

uzaklaştırmasıyla uzaklaşmış ve O’nun kovmasıyla zorunlu olarak kovulmuş olsalar bile huzurdan uzaklaştırılmış ve kovulmuşlardır.

Allah’a yakınlık derecelerinden uzaklaştırılmış olan kişinin, sevgiliye uyarak sevenler tarafından sevilmemesi ve buğzedilmesi, sevgilinin yanından uzaklaştırıp gazap ettiği kişilere gazap edilmesi gerekir.

Böylece hadislerde varit olan; yüce Allah için buğzetmeye, O’nun için sevmeye, kâfirlere katı ve sert davranmaya ve Allah’ın hükmü olması bakımından yüce Allah’ın hükmüne razı olmakla beraber onları sevmemede mübalağa etmeye dair her şey yerli yerine oturmuş oldu. Bütün bunlar, açıklanmasına izin verilmemiş olan kader sırrından ortaya çıkan şeylerdir. Söz konusu kader sırrı, hayrın ve şerrin ikisinin de yüce Allah’ın dilemesine ve iradesine dâhil olmakla birlikte şerrin hoşa gitmeyen murat ve hayrın hoşa giden murat olmasıdır.

“Şer de Allah’tan değil mi?” diyen adam cahildir. Aynı şekilde, “Hoşlanma ve hoşlanma ayrımı olmaksızın hayır da şer de Allah’tandır.” diyen kişi de kusurludur.

Kader sırrını açıklamaya izin verilmemiştir. En iyisi bu konuda konuşmamak, şeriatın koyduğu kurallara uymak ve halkın yüce Allah’ın hükmüne razı olmak ile O’nun hükmü olsa bile günahlardan hoşlanmamayı birlikte telakki etmesi yönündeki noktada durup sınırı aşmamaktır. Yaptığımız açıklamalarla amaçlanan şey ortaya çıkmış oldu. Yine buradan anlamış oldun ki bağışlanmayı, günahlardan korunmayı ve dini yaşamaya yardımcı olacak vasıtalara sahip olmayı dilemek ve bu yönde dua etmek yüce Allah’ın hükmüne razı olmakla çelişmez.

Çünkü yüce Allah; onların zikrine sefa versin, kalplerine huşû salsın, hislenerek niyazda bulunsunlar, kalpleri cilalansın, keşfe anahtar olsun ve birçok lütfa ulaşmalarını sağlasın diye duayı bir ibadet saymıştır. Tıpkı bardak taşımanın ve su içmenin yüce Allah’ın susuzluk konusundaki hükmüne razı olmaya aykırı bir şey olmadığı gibi… Doğrudan susuzluğu gidermek için su içmek sebepleri yaratanın tertip etmiş olduğu bir sebeptir. Aynı şekilde dua da yüce Allah’ın tertip ve emrettiği bir sebeptir.

Daha önce zikrettiğimiz gibi, yüce Allah’ın koymuş olduğu kurallara uyarak sebeplere sarılmak tevekküle aykırı değildir. Bu konuyu Tevekkül bölümünde ayrıntısıyla açıkladık. Bu durum rızaya da aykırı değildir. Çünkü rıza, tevekküle bağlı ve onunla yakından ilgili bir makamdır. Rızaya aykırı olan şey hâlinden şikâyet etmektir. Birisi kalkıp; “Fakirlik bela ve

mihnet, aile ise üzüntü ve yorgunluktur.” demiş olsa bu sözü rızayı zedeler. Tam aksine, tedbirin sahibine teslim ve havale edilmesi gerekir.

GÜNAH İŞLENEN YERLERDEN KAÇMAK RIZAYI ZEDELEMEZ

Birisi çıkıp Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin, tâûn olan bir beldeden dışarıya çıkmayı yasaklamış olmasının günah işlenen bir beldeden çıkmayı yasaklamaya delâlet ettiğini zannedebilir. Çünkü bunlardan her ikisi de yüce Allah’ın hükmünden kaçmak anlamına gelmektedir. Oysa bu muhaldir. Tam aksine, tâûn çıktıktan sonra o beldeden ayrılmanın yasaklanmasının sebebi, böyle bir kapı açılacak olsa sağlıklı olan herkesin oradan göçüp geride sadece hastaların kalması, onlara bakıp yardım edecek kimsenin kalmayacak olması ve böylece iyice zayıflayıp ölecek olmalarıdır.

Günah işlenen yerlerden kaçmak ise emredilmiştir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Allah’ın yeri geniş değil miydi, hicret etseydiniz?*” (Nisâ, 4/97) Kaçmaya gücü yetmeyen kişi hiç olmazsa olan biteni kalbi ile inkâr etsin, ona razı olmasın ve umumun başına gelecek bir cezadan korksun!

Allah sevgisine dair anlatılanlara göre yüce Allah, Dâvûd aleyhisselâma şu vahyi göndermiştir: “*Bana sırt çevirenler onları nasıl beklediğimi, kendilerine nasıl dostça davranacağımı, günah işlemeyi bırakmalarını nasıl özlemle beklediğimi bilmiş olsalardı bana duyacakları şevkten ve özlemden dolayı ölürler ve sevgilerinden dolayı mafsalları paramparça olurdu. Ey Dâvûd, bu benim, bana sırt çevirenler hakkımdaki iradem olunca bir de bana yönelmiş olanlar hakkındaki irademi düşün! Ey Dâvûd, kulun bana en çok muhtaç olduğu an, bensiz yapabileceğini zannettiği andır. Bir kula en çok merhamet ettiğim an bana sırtını çevirdiği an ve bir kulu en çok bağrıma bastığım an bana döndüğü andır.*”

Zamanını ibadetle geçiren bir kadın şöyle derdi: “Vallahi hayattan o kadar usandım ki ölümün satıldığını görsem yüce Allah’a duyduğum özlemden ve O’na kavuşma isteğimden dolayı onu satın alırdım.” Bu sözleri söyleyen kadına derler ki, ameline mi güveniyorsun? Kadın şöyle cevap verir: “Hayır, ama O’na duyduğum sevgiye ve hüsnüzannıma güveniyorum! Ben O’nu sevdiğim hâlde onun bana azap edeciğini düşünebilir misin?”

---

[276]. Buhârî, 3484, 5815; Müslim, 3639.

[277]. Ahmed, 12293, 12294. Enes radıyallâhu anhın hadisi.

[278]. Hadisin tamamı şöyledir: “*Ruhlar bölüklere ayrılmış askerlerdir. Tanışık olanlar birbirlerine ülfet edip kaynaşırlar. Tanışık olmayanlar ise birbirleriyle anlaşamazlar.*” (Bkz: Müslim, 159, 2638; Ahmed, 7935, 10824, 10956; İbni Hibbân, 6168; Buhârî, *Edebü’l-Müfred*, 901)

[279]. Müslim, 112, 2612; Ahmed, 7323, 8171; Humeydî, 1121; Ebû Ya’lâ, 6274; İbni Hibbân, 5605; Beyhakî, *Sünen*, 8/327, *el-Esmâü ve’s-Sıfât*, 290. İbni Hibbân (14/33) şöyle diyor: “Bu hadisin bize göre anlamı, Âdem’in diğer yaratılmışlardan üstün olduğunu açıklamaktır. Hadiste geçen hû zamiri Âdem’e aittir. Bu zamirin yüce Allah’a değil de Âdem’e ait olmasının faydası şudur: Yüce Allah, bizatihi hareketli ve büyüyen mahlûkun yaratılma sebebini erkek ile dişinin bir araya gelmesine, sonra dölsuyunun erkeğin organından kadının rahmine akmasına, sonra bunların birleşip önce alakaya, sonra mudgaya dönüşüp suret bulmasına, sonra bulunduğu yerden çıkıp emzirilmesine, sonra sütten kesilmesine, sonra da ölümüne kadar geçireceği mertebelere bağladı. Bu, yüce Allah’ın hareketli ve büyüyen mahlûkunun vasfıdır. Yüce Allah, Âdem’i onu yaratmış olduğu kendi suretinde ve erkekle kadın bir araya gelmeksizin veya dölsuları olmaksızın veya dölsularının alaka ve mudgaya dönüşmesi olmaksızın boyu altmış zirâ olacak şekilde yaratmıştır. Böylece yüce Allah, onun diğer yaratılmışlardan üstün olduğunu, diğer insanlar gibi nutfe, alaka, mudga, süt çocuğu, sütten kesilmiş çocuk, genç gibi evrelerden geçmediğini açıklamış olmaktadır.

[280]. Tam adı Râbia binti İsmâil el-Basriyye el-Adeviyye olup Uteyk ailesinin azatlısıdır. Kendisini ibadete adamış zahit kadınlardandı. Hicrî 135 senesinde (bir görüşe göre 180’de) vefat etmiş ve Beytü’l-Makdis’te toprağa verilmiştir. (Bkz: *Siyeru A’lâmi’n-Nübela*, 8/215; İbnü’l-Cevzî, *Sıfetü’s-Safve*, 4/27)

[281]. Birçok kaynakta bu beyitlerin Râbiatü’l-Adeviyye’ye ait olduğu belirtilmiştir. (Bkz: *Dürrü’l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti’l-Hudûr*, 331)

[282]. Ahmed, 21666; Taberânî, *Kebîr*, 4803; Hâkim, 1/516.

[283]. Buhârî, 6502.

[284]. Tirmizî, 2398.

[285]. Tam adı Nuaymân b. Amr b. Rifâa el-Ensârî olup Muâviye radıyallâhu anhın hilafeti sırasında vefat etmiştir. (Bkz: İsâbe, 9137)

[286]. Şarap içtiği için değnek vurdururdu.

[287]. Buhârî, 316, 6774, 6775 (burada sadece had cezası zikredilmiş olup rivâyet Ukbe b. Hâris’e aittir), 6780 (Hz. Ömer radıyallâhu anhın hadisi

olup had cezası uygulanan adamın ismi Abdullah olarak geçmektedir)

[288]. Bu kişinin Urve b. Zübeyr olduğu söylenmiştir. Anlatıldığına göre Urve ayağından rahatsız olunca doktorlar ayağının kesilmesi gerektiğini söylerler ve ayağı kesilirken acı duymaması için ona aklını giderecek bir ilaç içmesini tavsiye ederler. Urve bunu reddeder ve onlara namaza garkolduğu anda ayağını kesmelerini söyler. (Bkz: *el-Bidâyetü ve'n-Nihâye*, 12/477, 478).

[289]. Burada kastedilen şey, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin sürekli olarak devam ettiği zikirden gafil olduğu anlardır. Böyle bir gaflet vuku bulduğunda onu günah olarak kabul ederdi. (Bkz: Nevevî, Şerhu Müslim, 17/23, 24)

[290]. Müslim, 41, 2702; Ahmed, 17848; Ebû Dâvûd, 1515.

[291]. Cüneyd'in şeyhi olan Ömer b. Selem el-Haddâd en-Neysâbûrî.

[292]. Burada kastedilen şey, Yûnus aleyhisselâmın halkına kızıp kendisine Allah tarafından emir gelmeden oradan ayrılmasıdır.

[293]. Yüce Allah'ın şu kavlinde geçtiği gibi: "*Veya o kimse gibisini görmedin mi ki duvarları çatıları üzerine yıkılmış olan bir kasabanın yanından geçerken 'Allah bunu ölümünden sonra nasıl diriltecek?' demişti. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene öylece bıraktıktan sonra diriltti…*" (Bakara, 2/259)

[294]. Bel'âm b. Bâûrâ İsrâiloğulları'nın âlimlerinden biridir.

[295]. Ahmed, 2397, 2879, 3032, 3102; Taberânî, *Kebîr*, 10614.

[296]. Deylemî, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hıtâb*, 946.

[297]. Ahmed, 1260, 1290; Hennâd, *Zühd*, 399; Ebû Ya'lâ, 4217, 4218; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 9951; Kuzâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 596, *ez-Zıyâü fi'l-Muhtâra*, 1818. Enes b. Mâlik radıyallâhu anhın hadisi.

[298]. Mütenebbî'ye ait olan beytin başı şöyledir: *Bize haset edenin sözleri sizi sevindirdiyse.*

[299]. Müslim, 1893; Ahmed, 22339, 22360; İbni Hibbân, 16568. Ebû Mes'ûd el-Ensârî radıyallâhu anhın hadisi.

[300]. Ahmed, 18524; Tayâlisî, 747; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 14. Berâ b. Âzib radıyallâhu anhın hadisi.

NİYET, İHLÂS VE SIDK KİTABI

Arifleri kurtaran, korkanlara ümit veren Allah'a hamd olsun. O, âlemlerin içinden âlimleri, sonra âlimlerin içinden amel edenleri seçti ve din amellerinin geçerli olmasını, niyet edenlerin güzel niyetine bağladı: "*Onlara ancak dini O'na has kılarak Allah'a kulluk etmeleri emredilmişti.*" (Beyyine, 98/5)

Şükredenlerin ettiği gibi O'na hamd ederim, yakîn sahiplerinin iman ettiği gibi O'na iman ederim, sadıkların ikrar ettikleri gibi vahdaniyetini ikrar ederim. Hz. Muhammed'in O'nun kulu, elçisi ve peygamberlerin efendisi olduğuna şahitlik ederim. Allah ona ve bütün ashâbına salât eylesin.

İman basireti ve Kur'an nurları sayesinde kalp erbabı keşif yoluyla gördüler ki saadete ancak ilim ve ibadetle ulaşmak mümkündür. Âlimler dışında bütün insanlar helâk oldular. İlmiyle amel edenler dışında bütün âlimler helâk oldular. İhlâslı olanlar dışında bütün amel edenler helâk oldular. İhlâslı olanlar da büyük bir tehlikenin içerisindeler.

Niyetsiz olarak amel etmek, boşa çekilmiş sıkıntıdan başka bir şey değildir. İhlâssız niyet riyadan ibarettir. Tahkiksiz ihlâs ise bir toz zerresinden başka bir şey değildir. Yüce Allah, kendi rızası talep edilmeden yapılan ameller hakkında şöyle buyurmaktadır: "*Onların yaptıkları her bir* (iyi) *ameli ele alır, onu saçılmış toz zerreleri hâline getiririz* (değersiz kılarız)." (Furkân, 25/23)

Keşke niyetin hakikatini bilmeyen kişinin niyetini nasıl düzeltebileceğini, niyetini düzeltmiş olanın ihlâsın hakikatini bilmeden nasıl ihlâslı olacağını veya anlamını tam olarak bilmeyen kişinin nefsinden nasıl sadık olmasını isteyeceğini bilmiş olsaydım! Yüce Allah'a ibadet etmek isteyen her kulun ilk görevi, marifet elde etmek için öncelikle niyet etmesini öğrenmek, kulun kurtuluşuna vesile olan sıdkın ve ihlâsın hakikatini anladıktan sonra amelle niyetini gerçekleştirmektir.

Biz bu bölümde sıdkın ve ihlâsın ne anlama geldiğini üç bâpta inceleyeceğiz:

Birinci bâp: Niyetin hakikati ve anlamı,

İkinci bâp: İhlâs ve ihlâsın hakikatleri,

Üçüncü bâp: Sıdk ve hakikatidir.

NİYET

Bu kısımda niyetin fazileti, hakikati, amelden hayırlı olması, nefse ilişkin amellerin açıklanması ve niyetin kişinin tercihi dışında olması konularını ele alacağız.

NİYETİN FAZİLETİ

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma.*" (En'âm, 6/52) Âyette geçen "isteyerek" kelimesi niyet anlamına gelmektedir.

(…) Ömer b. Hattâb radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Ameller ancak niyetlere göredir. Herkes niyet ettiği şeyi alır. Kim Allah ve resûlüne hicret ederse onun hicreti Allah ve resûlünedir. Kim de dünya malı elde etmek veya bir kadınla evlenmek için hicret ederse onun hicreti hicret ettiği şeyedir.*"[301]

(…) Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına bir adam geldi ve dedi ki ey Allah'ın elçisi, yiğitlik, hamiyet ve gösteriş için savaşan adamdan hangisi Allah yolundadır? Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Yüce Allah'ın kelimesinin en yukarıda olması için savaşan kişi Allah yolundadır.*"[302]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah elbette sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz. O ancak sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.*"[303] Yüce Allah'ın kalplere bakmasının sebebi, kalbin niyetin mahalli oluşudur.

(…) Câbir radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Medine'de öyle kimseleri geride bıraktınız ki hangi vadiyi geçseniz ve hangi yola girseniz kazandığınız ecre onlar da ortak olurlar. Onların sizinle birlikte sefere çıkmasına hastalıkları engel olmuştur.*"[304]

Buhârî ve Müslim'in İbni Abbâs radıyallâhu anhümâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kim bir iyilik yapmaya niyet edip de onu yapamazsa ona bir iyilik sevabı yazılır.*"[305]

(…) Ebû Kebşe el-Enmârî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Bu ümmet şu dört kişiye benzer: Birincisi; yüce Allah’ın kendisine mal ve ilim verdiği, o ilmiyle malını yönetip hak sahiplerine infak eden kimsedir. İkincisi; yüce Allah’ın kendisine ilim verip mal vermediği hâlde şöyle diyen kimsedir: Bu adamın malı gibi malım olsaydı onun yaptıklarını yapardım. Bu iki kişi aynı ecri alırlar. Üçüncüsü; yüce Allah’ın kendisine mal verip ilim vermediği, malını oraya buraya saçıp hakkı olmayan yerde harcayandır. Dördüncüsü; yüce Allah’ın kendisine ne ilim ne de mal vermediği hâlde şöyle diyen adamdır: Bunun gibi malım olsaydı onun yaptıklarını yapardım. Bu ikisi aynı günahı paylaşırlar.*”[306]

Ebû Dâvûd’un Ebû Ümâme radıyallâhu anh yoluyla naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kim Allah için sever, Allah için buğzeder, Allah için verir ve Allah için vermezse imanı mükemmel olmuştur.*”

(…) Ebû İmrân el-Cevnî şöyle söylemiştir: “Melekler amelleri alıp çıkarırken birisi der ki o sayfayı at, şu sayfayı at! Bunun üzerine diğer melekler der ki Rabbimiz, kişi hayır söyledi ve biz de onu kaydettik. Yüce Allah buyurur ki, o benim rızamı kastetmemişti. Sonra bir melek nida edip iki kez der ki, filanca için şöyle şöyle yaz! Diğer melek der ki ey Rabbim, o kişi böyle bir amel yapmadı! Yüce Allah buyurur ki yapmadı ama yapmaya niyet etti, yapmaya niyet etti!”

İsmâil b. Ebû Habîbe şöyle anlatıyor: “İsrailoğulları’nın başına açlık gelmişti. Adamın birisi bir kum tepesinin yanından geçerken dedi ki, keşke bu kumlar un olsaydı da İsrailoğulları’na yedirseydim. Adam bu niyetinden dolayı sevap kazandı.”

Niyetin faziletiyle ilgili sahâbe -radıyallahu anhüm- ve tâbiînin sözlerine gelince, Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallâhu anh şöyle dua ederdi: “Allah’ım, bana iman, yakîn, esenlik ve niyet bahşet.”

Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle demiştir: “Amellerin en faziletlisi yüce Allah’ın farz kıldıklarını yerine getirmek, yüce Allah’ın haram kıldıklarından sakınmak ve yüce Allah katındaki şeyler konusunda samimî niyet taşımaktır.”

Sâlim b. Abdullah şöyle söylemiştir: “Niyeti tam olan kişinin Allah’tan göreceği yardım da tam olur.”

Dâvûd et-Tâî şöyle söylemiştir: “Bütün iyiliklerin güzel niyette toplandığını gördüm. Yapamasan bile güzel niyet taşımak sana hayır olarak

yeter.”

Süfyânü’s-Sevrî şöyle demiştir: “Sizin amel etmeyi öğrendiğiniz gibi sahâbe niyet etmeyi öğrenirlerdi.”

Seleften birisi dedi ki: “Onu yaptığımda yüce Allah için amel etmeye devam edeceğim bir amel gösterin bana.” Dediler ki, hayır yapmaya niyet eyle! Böyle yaparsan niyet ettiğin şeyi yapamasan bile yapmış gibi olursun. Amel olmasa bile niyet onun işini görür. Çünkü gece namazı kılmaya niyet ettiği hâlde uyuyup kalan kişi yapmaya niyet ettiği şeyin sevabını alır.

(…) Hz. Âişe radıyallâhu anhânın rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Her gece belirli bir vakitte kalkan bir adam uyuyup kaldığında kalkıp kılmış gibi sevap kazanır ve uyuması ise ona verilmiş bir sadaka olur.*”[307]

İşte bundan dolayı kişi günah işlemeye azimli olarak niyet ederse ısrarından dolayı günahkâr olur. Bir keresinde İbnü’l-Mübârek’e kime şarap düşkünü denileceği sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Bugün şarap içtiği hâlde sonra otuz sene şarap içmemiş ama bulduğunda içme niyeti olan kişidir.”

NİYETİN HAKİKATİ

Bil ki niyet, irade ve kasıt, aynı anlama gelen kelimelerdir ki kalbin ilim ve amel tarafından kuşatılmış olan bir hâli ve sıfatı demektir. İlim veya bilgi, amel veya uygulamadan önce gelir. Çünkü amelin aslı ilimdir. Amel ilmi takip eder. Çünkü amel ilmin semeresi ve dalıdır. Şüphesiz ki her amel, yani bilinçli olarak meydana getirilen her hareket ve hareketsizlik ancak üç şeyle tamamlanır: İlim, irade ve kudret. Çünkü insan ancak bildiği şeyi irade eder. Bundan dolayı insanın bilmesi şarttır ancak irade etmedikçe amel gerçekleşmez. Bu yüzden irade gereklidir. İrade; kalbin o anda veya ileride amacına uygun gördüğü şeye yönelmesi, ona doğru harekete geçmesidir. İnsan, bazı şeyler kendisine uygun ve amacıyla uyuşan ve bazı şeylerin de amacıyla uyuşmadığı şekilde yaratılmıştır. Bundan dolayı kendisine uygun olan şeyleri elde etmeye, zararlı ve uygun olmayanları da uzaklaştırmaya ihtiyaç duyan insan zorunlu olarak kendisine zararlı ve yararlı olan şeyleri bilip idrak etmeye gereksinim duymuştur. Böylece kendisine yararı olan şeyleri elde edecek ve zararlı olandan kaçınabilecektir. Çünkü besini gözüyle görmeyen ve onun besin olduğunu bilmeyen kimsenin onu yemesi mümkün değildir. Aynı şekilde, ateşi görmeyen kişinin ondan kaçması mümkün değildir. İşte bu yüzden yüce Allah

doğruyu bulmayı ve bilgiyi yaratmış ve bunlara birtakım sebep ve vasıtalar tayin etmiştir. Söz konusu vasıtalar zahirî ve bâtınî duyulardır. Fakat bizim anlatmak istediğimiz şey bu değil.

Sonra insan besini görmüş olsa ve kendisine uygun bir şey olduğunu bilse bile ona bir meyli, rağbeti, iştahı yoksa onu yemesi için bu da yeterli değildir. Çünkü hasta olan adam yiyeceği gördüğü ve kendisine uygun bir besin olduğunu bildiği hâlde ona rağbeti ve meyli olmadığı, kendisini harekete geçirecek güdüden yoksun bulunduğu için yemesi mümkün olmaz. İşte yüce Allah insan için meyil, rağbet ve irade yaratmıştır. Bundan kastım, yüce Allah'ın insanın nefsinde besine karşı bir meyil ve kalbinde ona doğru bir yöneliş yaratmış olmasıdır. Sonra bunlar da insana yetmez. Bir yiyeceği gördüğü, ona rağbeti olduğu, onu yemek istediği hâlde müzmin hasta olduğu için bunu yapmaktan âciz olan nice insanlar vardır. İşte, yeme işinin tamamlanabilmesi için insana kudret ve hareket eden uzuvlar bahşedilmiştir. Uzuvlar ancak kudretle hareket edebilir. Kudret ise kendisini harekete geçirecek dürtüyü bekler. Dürtü ise ilmi, bilgiyi, zannı ve inancı bekler. Bunlar da insanın nefsinde bir şeyin kendisine uygun olduğu kanısının kuvvet bulması anlamına gelir.

Bir şeyin kendisi için uygun olduğu bilgisi kesinleştiğinde o şeyin yapılması kaçınılmazdır. Bu durumda söz konusu isteği değiştirecek başka bir dürtü olmaz. Böylece irade harekete geçerek o şeye meyil oluşur. İrade harekete geçtiğinde kudret de uzuvları harekete geçirmek üzere çalışmaya başlar. Kudret iradeye hizmet eder. İrade ise inanç ve bilginin takipçisidir ve sadece onlara uyar.

O hâlde niyet, ortadaki sıfat olan iradeden ve nefsin rağbetin hükmüne göre harekete geçmesi ve o anda veya gelecekte kendisine uygun olan şeye meyletmesinden ibarettir. İlk muharrik unsur gerçekleştirilmesi istenen amaçtır ki yönlendirici sebeptir. Yönlendirici sebep ise niyetten kaynaklanan kasıttır. Nefsin amaca yönelmesi ise kasıt ve niyettir. Kudretin, iradenin hizmetine girerek uzuvları harekete geçirmek üzere işe koyulması ise ameldir.

Ancak kudretin amel için harekete geçmesi bazen tek bir dürtüyle, bazen de bir fiilde bir araya gelmiş iki dürtüyle gerçekleşir. Eğer kudret iki dürtüyle harekete geçmişse iki dürtüden her biri ya tek başına olsa kudreti harekete geçirecek güçtedir ya her ikisi birlikte olmadıkları sürece tek başlarına bunu yapacak güçte değildirler veya diğeri olmasa da birisi bunu

yapabilir ve diğeri bu konuda ona destek verir. Bu sınıflamaya göre ortaya dört kısım çıkmaktadır ve her bir kısmın birer örneği ve ismi vardır.

1- Tek bir dürtünün kudreti harekete geçirmesi hâlidir. Örneğin, insana yırtıcı bir hayvan saldırdığı zaman onu gördüğü anda yerinden kalkar. Onu rahatsız eden şey yırtıcı hayvandan kaçma amacından başka bir şey değildir. Çünkü yırtıcı hayvanı görmüş ve onun zararlı olduğunu bilmiştir. Bu yüzden nefsi kaçmaya doğru hareketlenmiş ve kaçmaya rağbet etmiştir. Buna bağlı olarak kudret de nefsin bu meyline uyarak eylemi gerçekleştirmek üzere harekete geçmiştir. Bu durumda "Bunun niyeti yırtıcıdan kaçmaktır, ayağa kalkmasında bundan başka bir niyeti yoktur." denilir. Bu niyet "hâlis niyet" ve harekete geçiren dürtüye nispetle bu niyetin gereği olarak yapılan amel de "ihlâs" olarak isimlendirilir. Bu, söz konusu niyetin başka bir niyetle ortak olmadığı anlamına gelir.

2- Tek başına olsalar bile kudreti harekete geçirecek olan iki dürtünün birleşmesi hâlidir. Buna iki adamın bir şeyi taşımada yardımlaşmasını örnek verebiliriz. Eğer tek başına olsalardı her birinin o şeyi taşımaya gücü yeterdi. Bizim amacımıza uygun olan örneği verecek olursak; adamın fakir bir akrabası kendisinden bir ihtiyacını görmesini istemiş, o da hem fakir hem de akrabası olduğu için onun ihtiyacını gidermiştir ve fakir olmasa bile sadece akrabası olduğu için ihtiyacını gidereceğini bilmiştir. Kişi bunu kendinden de bilir. Şöyle ki, zengin bir akrabası gelip ondan bir ihtiyacını gidermesini istese onun bu isteğini yerine getirmek isteyeceği gibi, yabancı bir fakir gelse onun da aynı şekilde ihtiyacını gidermeyi isteyecektir.

Aynı şekilde, tabibin yemek yemeyi yasakladığı adamın hâli de böyledir. Şöyle ki, o gün arefe günü olmasaydı hastalığının gereği olarak zaten yemek yemeyeceğini bildiği hâlde arefe günü oruç tutmuştur. Hastalığının gereği olmasaydı bile arefe günü olduğu için yemek yemeyip oruç tutacaktı. Bu iki dürtü bir araya gelmiş ve o da oruç tutmuştur. Burada ikinci dürtü, birincinin yoldaşıdır. Bunu dürtülerin muvafakatı olarak adlandırabiliriz.

3- Tek başlarına oldukları takdirde hiçbir dürtünün kudreti harekete geçiremeyeceği ancak birlikte olduklarında bunu yapabilecekleri hâldir. Buna iki zayıf adamın, tek başına olduklarında kaldıramayacakları bir yükü taşımak üzere yardımlaşmasını örnek gösterebiliriz. Bizim amacımıza uygun olan örneği verecek olursak; adamın zengin akrabası kendisinden bir dirhem istediği hâlde ona vermeyip yabancı bir fakir gelip bir dirhem istese ona da vermese, sonra fakir olan bir akrabası gelip istese ve ona verse onun bu fiili akrabalık ve fakirlik dürtülerinin birleşmesiyle meydana gelmiş olur.

Aynı şekilde, kişi insanlar arasında hem sevap kazanmak hem de övülmek amacıyla sadaka verir. Bu durumda eğer tek başına olsaydı sadece sevap kazanma kastıyla sadaka verecekti. Para talebinde bulunan kişi, kendisine sadaka verilmesinde bir sevap olmayan fasık biri olsaydı o zaman sadece gösteriş dürtüsü onu sadaka vermeye ikna edemezdi. Her iki dürtü bir araya gelince ikisi birlikte kalbi harekete geçirdiler. Bu cinse de birliktelik veya ortaklık adını verelim.

4- İki dürtüden birinin, tek başına olsa bile kudreti harekete geçireceği hâlde diğerinin bunu tek başına yapamayacağı hâldir. Ancak ikinci dürtü birinciye eklenince ona yardım etme ve işini kolaylaştırma etkisi olmuştur. Örneğin, zayıf bir adamın yük taşımada güçlü olana yardım etmesidir. Güçlü olan adam tek başına kalmış olsaydı bile yükü taşıyabilirdi. Ama zayıf olan, o yükü tek başına taşıyamazdı. Özet olarak söyleyecek olursak böyle bir şey yapılması istenen işi kolaylaştırır ve gerçekleşmesinde etkili olur. Bizim amacımıza uygun olan örneği verecek olursak; insanın namazlar konusunda bir virdi ve sadakalar konusunda bir âdeti olsa ve tam da o virdi veya âdeti tapacağı sırada tesadüfen bir grup insan ziyarete gelmiş olsa yapacağı fiil onların kendisini görmelerinden dolayı ona daha kolay gelir. Bu durumda yapmış olduğu fiilin bir ibadet olmamış olsaydı tek başına riya dürtüsünün onu yapmasına sebep olmayacağını bilir. Bu, niyete arız olan bir lekedir. Bu cinse de yardımlaşma diyelim. İkinci dürtü ya yoldaş ya ortak veya yardımcı durumundadır. Bunun hükmünü ihlâs bâbında zikredeceğiz. Bizim buradaki amacımız niyetlerin kısımlarını açıklamaktır. Çünkü amel, onu yapmaya sebep olan dürtüye tâbi olur ve hükmünü ondan alır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem "*Ameller ancak niyetlere göredir.*" buyurmuştur.

HZ. PEYGAMBER SALLALLÂHU ALEYHİ VE SELLEMİN "MÜMİNİN NİYETİ AMELİNDEN HAYIRLIDIR"[308] SÖZÜNÜN BEYANI

Bu hadis birkaç yoldan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme nispet edilip merfû olarak rivâyet edilmiştir ve yolların hiçbiri sabit değildir. Buna göre hadisin herhangi bir şekilde merfû olarak nakledilmesi doğru değildir. Ancak âlimler hadisin ne anlama geldiği hakkında beş görüş beyan etmişleridir:

1- “Niyet gizli ve amel açıktır. Gizli olan daha faziletlidir.” Ömrüme yemin olsun ki genel olarak gizli olan daha faziletlidir ancak bu söyledikleri şey, kişinin Allah’ı zikretmeye veya tefekkür etmeye niyet etmesi hâlinde hadisin umumluğunun tefekkür niyetinin tefekkürden daha hayırlı olmasını gerektirmesine sebep olur ki bu doğru olmaz.

2- “Niyet amelin sonuna kadar devam ettiği hâlde amel devam etmez.” Bu zayıf bir görüştür. Çünkü çok amelin az amelden daha hayırlı olması anlamına gelir. Oysa nice az amel çok olandan daha hayırlıdır. Sonra namazdaki amellerin niyeti bazen ancak birkaç dakikalığına sürer ancak ameller berdevamdır. Hadis umum ifade eder.

3- “Tek başına niyet, tek başına niyetsiz amelden daha hayırlıdır.” Bu görüş isabetli değildir. Çünkü amelde niyet olmayınca aslen onda hiçbir hayır bulunmaz.

4- Mümin çok amel etmeye niyet eder ancak ne vakit ne de gücü ona yardımcı olmaz. Bu durumda niyetinde olandan amel eder ve niyetinde olan, amelinden daha büyüktür. Hasenü’l-Basrî şöyle söylemiştir: “Şüphesiz ki müminin niyetinin ulaştığı yere kuvveti ulaşamaz.”

5- Her ibadet ve taat niyet ve amelden meydana gelir. Niyet de amel de hayırlıdır. Ancak niyet iki yönden daha hayırlıdır:

a) Niyet kalbin amelidir. Kalbin ameli ise uzuvların amelinden daha hayırlıdır. Çünkü kalp uzuvların lideridir ve aralarında bir ilişki vardır. Uzuvlar bir yaradan etkilendiklerinde kalp acı hisseder. Kalp acı hissettiğinde uzuvlar bundan etkilenir; yüz rengi değişir, vücut titremeye başlar. Çünkü kalp lider ve bedenin yöneticisi, uzuvlar ise onun hizmetkârları ve halkıdır. İşte bu yüzden Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Bedende öyle bir et parçası vardır ki o sağlıklı olduğunda bedenin geri kalanı da sağlıklı olur, o bozulduğunda bedenin geri kalanı da bozulur. Dikkat edin, o et parçası kalptir.*”[309]

b) Uzuvların amelinden maksat kalbe iyilik ve hayır yapma iradesini kazandırmak, zikir ve fikirle meşgul olması için ondaki bu meyli pekiştirmektir. O hâlde kalbin hayır yönündeki hareketi daha değerli olur. Çünkü bu, maksadın bizzat kendisidir. Örneğin, bazen mide hastalanır ve hastanın göğsüne yağ sürülür. Oysa içirilmek suretiyle hastanın midesine gidecek olan ilaç göğsü yağlamaktan daha hayırlıdır. Çünkü yağ sürmekle amaçlanan şey tesirinin mideye sirayet etmesidir. Ancak ilacın bizzat mideye ulaşması maksada en uygun olanıdır.

Buradan anlaşılmış oldu ki bütün ibadet ve taatlerin amacı kalpleri düzeltmek ve uzuvların değil kalplerin sıfatlarını değiştirmektir. Secde etmenin amacının sadece alnı yere koymak olduğu zannedilmesin sakın! Tam aksine, secdenin amacı tevazu ve boyun eğme sıfatını kalpte pekiştirmektir. İşte bu yüzden niyetsiz amel asla faydalı değildir. Çünkü kişi gafilce secde etmiş olsa kalbi bu secdeden etkilenmez, secdenin varlığı da yokluğu gibi olur ve hatta kalp daha da kötüleşir. Çünkü bu durum, ortadan kaldırılması gereken sıfat olan riyayı daha da pekiştirir. Bu madde, yukarıdaki hadisi tefsir eden açıklamaların en güzelidir ve Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözünün ne anlama geldiği onunla açığa çıkmış olur: "*Kim bir iyiliğe niyet eder de onu yapamazsa ona bir iyilik yazılır.*" Çünkü kalbin niyet etmesi iyiliğe meyletmesi demektir. Yine, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin "*…hangi vadiyi geçseniz ve hangi yola girseniz kazandığınız ecre onlar da ortak olurlar*" şeklindeki sözü de böyledir. Çünkü onlar mazeretlerinden dolayı sefere çıkamamış olsalar bile çıkmaya niyet etmişlerdir.

NİYETLE İLGİLİ AMELLERİN TAKSİMİ

Bil ki ameller her ne kadar fiil, söz, hareket, hareketsizlik, elde etme, defetme, fikir, zikir vb. birçok kısma ayrılıyor olsa da temelde üç kısımdır:

Birinci kısım: Günah ve isyanlardır ki niyetin güzel olmasıyla günah olmaktan çıkmazlar. Örneğin, hayır işlemek niyetiyle haram malla cami yaptırmak böyledir. Çünkü niyet böyle bir amelin zulüm ve günah olmasına etki etmez. Aksine, kişinin şeriatın hilafına şerle hayır yapmaya niyet etmesi başka bir şerdir. Bunu bilerek yapıyorsa şeriata karşı inatçılık edip karşı gelmiş, bilmeden yapmışsa bilgisizliği sebebiyle isyankâr olmuş olur. Çünkü ilim öğrenmek her Müslüman'a farzdır. Hayırlı işlerin hayırlı oldukları ise ancak şeriatın beyanıyla belli olur. Nasıl olup da şey hayır olabilir? Heyhat! Tam aksine, şerrin hayır olduğu konusunda kalbi ikna eden şey gizli arzu ve hevâdır. Çünkü kalp nam ve makam elde etmeye, insanların kalplerini çelmeye ve nefse ait diğer hazları sağlamaya meyilli olduğu zaman şeytan bunu kullanarak cahili aldatır. İşte bundan dolayı Sehl b. Abdullah şöyle söylemiştir: "Yüce Allah'a cehaletten daha büyük bir günahla isyan edilmemiştir." Kendisine cehaletten daha ağır bir şey bilip bilmediği sorulunca şöyle demiştir: "Evet, cahil olduğunu bilmemek cehaletten daha ağır bir günahtır."

Kuşkusuz cahil olduğunu bilmemek, bilmediğini öğrenme kapısını tamamen kapatır. Çünkü kendisinin bilgi sahibi olduğunu zanneden adam nasıl başkasından ilim öğrenebilir? Aynı şekilde, yüce Allah'a ilimden daha üstün bir şeyle itaat edilmemiştir. İlmin başı ise ilmin ne olduğunu bilmektir, tıpkı cahilliğin başının cahil olduğunu bilmemek olduğu gibi… Çünkü hangi ilmin faydalı, hangisinin zararlı olduğunu bilmeyen kişi insanların dünyalık kazanmak için hevesle ilgilendikleri süslü ilimlerle uğraşır. Bu ise cahilliğin anası ve âlemin fesada uğramasının sebebidir.

Maksat; bilmeden günah olan bir şeyle hayır yapmaya niyet eden kişinin yeni Müslüman olup henüz dinin gereklerini öğrenme fırsatı bulmadıysa mazur sayılmayacağını göstermektir.

Bil ki, haram malla birtakım camiler ve okullar yaptıran devlet adamlarının bunlarla Allah'a yaklaşmak istemeleri, kötü âlimlerin fıskla meşgul olan beyinsizlere ve şerlilere ilim öğretmekle görevlerini yaptıklarını zannetmelerine benzer. Oysa söz konusu beyinsizler ve fasıklar takımı ilim öğrendiklerinde Allah'a giden yolu kesen yol kesiciler olacaklar ve her biri deccalın naibi olarak hareket edip dünyaya saldırarak arzularına uyacaklardır. Bütün bunların vebali ise niyet ve maksatlarının bozuk olduğunu bildiği hâlde onlara ilim öğreten hocalarının olur. Böylece onlara ilim öğreten âlim, yol kesici adamın eline kılıç veren gibi olur. Nasıl olur da ilmi kendi arzularına ulaşmak için merdiven olarak kullanacak olan kişiye ilim öğretilir? Çağımızda kıssa anlatma mesleğiyle uğraşanların bu işi başkalarına öğretmesi de bu kabildendir. Çünkü bu işi öğrenmek isteyenlerin çoğunun maksatları malumdur. Onların tek istedikleri dünyalık elde etmek, nasıl ve nereden gelirse gelsin mal toplamaktır. Onlara bu işi öğretmek ise fesatlarına yardımcı olmak demektir. Kıssacılar ve Vaizler bölümünde onlarla ilgili âfetleri zikretmiştim.

O hâlde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin "*Ameller ancak niyetlere göredir.*" ifadesi her üç kısımdan masiyet ve günahlar hariç, ibadet ve taatler ile mübahlara mahsustur. Çünkü ibadet ve taat, kasıt ve niyete göre günaha dönüşebilir. Mübahlar da niyete göre ibadete veya günaha dönüşebilir. Fakat günah ve masiyet aslen niyete göre ibadete dönüşmez. Evet, niyetin günahta rolü vardır. Şöyle ki, niyete habis kasıtlar eklenince Tövbe bölümünde zikrettiğimiz gibi günahın ağırlığı katlanır ve vebali büyük olur.

İkinci kısım: İbadet ve taatlerdir. İbadetler sahih olmaları ve faziletlerinin daha çok olması bakımından niyetlere bağlıdır. Esasa bakacak olursak ibadetlerde başkasına değil, sadece yüce Allah'a ibadete niyet edilmelidir. İbadette riyaya niyet edilirse ibadet, günaha dönüşür. İbadetin faziletinin artması ise güzel niyetlerin çokluğuyla gerçekleşir. Şüphesiz ki tek bir ibadetle birçok hayra niyet etmek mümkündür. Bu durumda kişi her bir niyeti için sevap alır. Çünkü niyetlerinden her biri bir iyiliktir. Sonra her bir iyilik (niyet) on misliyle karşılık görür. Buna camide oturmayı örnek verebiliriz. Camide oturmak bir ibadettir. Bu oturmaya birçok niyet eklemekle takva sahiplerinin faziletli amelleri işlenmiş gibi olur. Söz konusu niyetleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Camiye girerken yüce Allah'ı evinde ziyaret etmeye niyet etmelidir. Bu durumda ziyaret edilenin ziyaretçiyi onurlandırıp ona ikramda bulunması haktır.

2- Kıldığı namazdan sonraki namazı beklemelidir.

3- Uzuvları kontrol altına almakla bir çeşit uzlete çekilmelidir. Çünkü camide itikâf etmek bir çeşit kontrol ve uzlettir.

4- Bütün ilgisini yüce Allah'a vermeli, içinden âhireti düşünmeye devam etmeli ve camiye yönelmekle kendisini oradan uzaklaştıracak meşguliyetleri kafasından uzaklaştırmaya çalışmalıdır.

5- Kendini yüce Allah'ı zikretmeye, zikrini dinlemeye veya O'nu başkalarına zikrettirmeye vermelidir.

6- Camide birilerine bir şeyler öğretmeye niyet etmelidir. Örneğin camide iyiliği emretmeye ve kötülüğe engel olmaya çalışmalıdır. Çünkü camide namazını düzgün kılmayanlar veya helâl olmayan şeyleri yapanlar bulunabilir. O da bu kişilere doğru olanı gösterip onlara dinin gereklerini öğretti ve böylece kendisine öğretmiş olduğu hayırda o kişiye ortak olarak iyilikleri katlanarak artar.

7- Camide Allah için bir kardeş edinmelidir. Çünkü böyle bir din kardeşi âhiret yurduna hazırlanmak üzere kişi için bir ganimet ve azıktır. Camiler din ehlinin yuvasıdır.

8- Yüce Allah'tan hayâ ederek ve O'nun evinde saygınlığını zedeleyecek bir şey yapmaktan korkarak camide günah işlememelidir. Hasen b. Ali radıyallâhu anhümâ şöyle buyurmuştur: "Kim camiye gitmeyi alışkanlık hâline getirirse yüce Allah onu şu yedi hasleten biriyle rızıklandırır: Yüce Allah uğrunda kendisine faydası olacak bir din kardeşi, gökten inen bir

rahmet, yeni bilgiler, kendisine doğruyu gösterecek veya kötülükten alıkoyacak bir söz, korku veya hayâ sebebiyle günahları terk etmek.”

Bu saydıklarımız niyetleri çoğaltma yollarıydı. Diğer ibadetleri ve mübah işleri buna kıyasla! Çünkü her ibadet ve taat birçok niyete müsaittir.

Üçüncü kısım: Mübahlardır. Her mübah, onu en güzel ibadet hâline getirecek ve kişiyi yüce derecelere çıkartacak bir niyeti veya niyetleri taşımaya müsaittir. Bundan gafil olanların ve mübahları unutarak veya gaflet içerisinde hayvanlar gibi yapmaya devam edenlerin kaybı ne büyüktür.

Kulun düşünceleri, adımları ve anları küçümsememesi gerekir. Kıyamet gününde kula bütün bu hususlarda ne yaptığı ve neye niyet ettiği sorulacaktır. Kişi bazen güzel koku sürünür ve bunu yapmakla sünnete uymaya, camiye hürmet etmeye, yanında bulunanlara eziyet vermesine sebep olabilecek kötü kokuları gidermeye, kavrayış ve zekâsının artmasına ve böylece dininin önemli konularını daha kolay anlamaya niyet eder. İmam Şâfiî şöyle söylemiştir: “Kokusu güzel olanın aklı çoğalır.”

Bazen de kişi güzel koku sürünmekle malının çokluğuyla övünmeyi, insanlara gösteriş yapmayı, yabancı kadınların kalplerine girmeyi vb. şeyleri amaçlar ve bu yüzden günahkâr olur.

Seleften birisi şöyle söylemiştir: “Ben yememde, içmemde, uyumamda ve helâya gitmemde bir niyetimin olmasını isterim.” Bütün bunlar, yüce Allah’a yakınlaşma niyeti taşıması mümkün olan işlerdir. Çünkü bedenin hayatına devam etmesini ve kalbin kendisini dinin önemli saydığı amellere vermesini sağlayan her şey dine yardımcıdır. Yemek yemekle ibadet için kuvvet bulmaya ve cinsel ilişkiye girmekle dinini muhafaza ve eşinin gönlünü hoş etmeye ve kendisinden sonra Allah’a ibadet edecek bir çocuk sahibi olmaya niyet eden kişi sevap kazanır.

Hareketlerinden ve sözlerinden hiçbirini asla küçümseme! Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında onu gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın.*” (Kâf, 50/18)

Bize nakledildiğine göre adamın birisi Süfyânü’s-Sevrî’ye elbisesinin ters olduğunu söyleyince onu düzeltmek üzere elini uzatır, sonra geri çeker. Kendisine elbisesini neden düzeltmediği sorulunca şöyle cevap verir: “Onu yüce Allah için giydim. Şimdi başkası için onu düzeltemem!”

Adamın birisi yemek yemekte olan Süfyânü’s-Sevrî’nin yanına girer. Süfyân yemeğini bitirinceye kadar onunla konuşmaz, sonra şöyle der: “Bu

yemeği borçla almış olmasaydım ondan yemesini isterdim.”

O hâlde hesaba çekilmeden önce nefsini hesaba çek ve yapacağını yapmadan önce niyetini düzelt! Yapmayı bıraktığın şeydeki niyetini de kontrol et! Çünkü bir şeyi yapmamak da bir eylemdir.

NİYETİN TERCİHE BAĞLI OLMAMASI

Bizim güzel niyet taşımaya dair yaptığımız tavsiyeyi bir cahil duyup yemek yerken “Yüce Allah için yemek yemeye niyet ettim veya Allah için ticaret yapmaya veya Allah için Kur’an okumaya niyet ettim.” diyerek bunları söylemenin niyet olduğunu zannedebilir. Heyhat! Bunlar sadece birer kuruntu ve gevezeliktir. Niyetin bunlarla hiçbir ilgisi yoktur. Gerçek niyet nefsin harekete geçip o anda veya gelecekte amacına uygun gördüğü şeye yönelmesi ve meyletmesidir. Meyil olmayınca sadece iradeyle onu yoktan var etmek ve ortaya çıkarmak mümkün değildir. Örneğin, tok olan birisinin “Yemeğe iştah duymaya ve ona meyletmeye niyet ettim.” veya kalbi boş olan bir adamın “Filancaya âşık olmaya ve kalbimde onu yüceltmeye niyet ettim.” demesi bir şeye yaramaz. Çünkü sebeplerini ve vasıtalarını elde etmekten başka kalbi bir şeye yöneltmenin ve ona meyletmesini sağlamanın yolu yoktur. Bazen bu yapılabilir, bazen de yapılamaz. Nefis ancak kendisine uygun olan dürtüye cevap vererek harekete geçer.

İnsan, amacının bir fiili işlemeye bağlı olduğuna inanmadıkça ona yönelmez ve onu yapmaya niyetlenmez. Bu ise kişinin her zaman inanabileceği bir şey değildir. İnanmış olduğunu düşünsek bile kalp ancak niyet edilen şeyden daha güçlü bir dürtüyle meşgul olmadığında o işe yönelebilir. Bunun ise her vakit gerçekleşmesi mümkün değildir.

Bir eylemi yapmayı veya yapmamayı tetikleyen şeylerin birçok sebebi vardır ve bu sebepler sayesinde eylem gerçekleşir veya gerçekleşmez. Bu ise şahıslara, hâllere ve amellere göre değişir. Örneğin cinsel birleşme arzusu kişiye baskın gelse ve din veya dünya yönünden geçerli bir amacının olduğuna inanmasa çocuk sahibi olma niyetiyle eşiyle birleşmesi mümkün değildir. Tam aksine, bu durumda sadece şehvetini tatmin etmek niyeti taşıması mümkündür. Çünkü niyet, dürtüye cevap vermektir. Burada şehvetten başka bir dürtü söz konusu değildir. Bu durumda nasıl olup da kişi girdiği cinsel ilişkiden çocuk sahibi olmaya niyet edebilir? Kişinin kalbine, evlenme sünnetinin Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme uymak olduğu düşüncesi galip gelmediği sürece bunu yapmakla sünnete uymaya

niyet edemez. Bunu sadece diliyle söyleyebilir o kadar! Bu ise sadece bir kuruntu olup niyet değildir. Böyle bir niyeti kazanmanın yolu örneğin önce şeriata uymak suretiyle imanını kuvvetlendirmek ve ümmet-i Muhammed'in sayısını çoğaltmak suretiyle büyük sevaba nail olacağını düşünerek imanını güçlendirmek, geçinmenin ağırlığı ve uzun süre çocuklara bakmanın vereceği yorgunluk gibi ilişkiye girmeye engel olan bütün düşünceleri aklından çıkarmaktır. Bunları yapan kişinin kalbinde sevap kazanmak için çocuk sahibi olma isteği doğabilir. Bu istek de kişiyi harekete geçirerek evlenme akdini yapmak üzere uzuvlarını hareketlendirir. Kalbe galip olan bu dürtüye itaat ederek kişinin evlenme akdini diliyle kabul etmesini sağlayan kudret faaliyete geçtiğinde kişi gerçekten niyet etmiş olur. Durum böyle olmazsa, fazladan çocuk sahibi olmaya dair kendi içinde ölçüp biçtiği ve kalbinde tekrar edip durduğu şey bir vesvese ve hezeyandan ibaret olur. İşte bundan dolayı seleften bir grup insan, birtakım ibadet ve taatlerden kaçınmışlardır. Çünkü onları yapma konusunda niyetleri henüz yoktur. Onlar şöyle derlerdi: "Bunu yapma konusunda henüz niyet sahibi olmadık."

Bir keresinde Tâvûs'tan dua isterler. Der ki, bu hususta niyetim olunca dua ederim. Tâvûs ancak niyeti olduğunda konuşurdu.

İsâ b. Kesîr şöyle anlatıyor: "Meymûn b. Mihrân ile birlikte yürüyordum. Evinin kapısına gelince çekilip gitti. Oğlu dedi ki ona akşam yemeği vermeyecek misin? Dedi ki, niyetim yok!"

Adamın biri saçlarını taramak üzere karısına seslenerek ondan tarağı getirmesini ister. Karısı, aynayı mı istiyorsun, diye sorar. Adam bir süre sustuktan sonra, evet, diye cevap verir. Ona neden böyle yaptığı sorulduğunda şöyle cevap verir: "Benim tarak konusunda niyetim vardı ve henüz aynayla ilgili niyetim yoktu. Ben de yüce Allah bana ayna konusunda niyet hazırlayıncaya kadar bekledim."

Hammâd b. Ebî Süleymân vefat edince Süfyânü's-Sevrî'ye onun cenazesine gidip gitmeyeceğini sorarlar. Şöyle der: "Niyetim olsaydı bunu yapardım."

Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im'e cenazeye katılıp katılmayacağı sorulunca "Niyet edene kadar yerinde dur." diye cevap verir ve bir süre düşündükten sonra "haydi gidelim" der.

Süfyânü's-Sevrî şöyle söylüyor: "Niyetimden daha ağır ve sıkıntılı bir şeyle uğraşmadım. Çünkü sürekli değişiyor."

Yûsuf b. Esbât şöyle söylemiştir. “Niyeti fesattan arındırmak muamele ehli için uzun müddet mücahededen daha ağır bir şeydir.”

Selef niyetsiz hiçbir iş yapmazdı. Çünkü onlar niyetin amelin ruhu olduğunu ve samimî bir niyet olmaksızın gerçekleşen amelin gösteriş ve zorlamadan ibaret olduğunu bilirlerdi. Gösteriş ise Allah’a yakınlaşmaya değil O’nun gazabına marız kalmaya sebep olur. Onlar niyetin, kişinin “niyet ettim” demesi olmadığını, gerçek niyetin yüce Allah tarafından gelen fetihler gibi kalpte meydana gelen bir hareket ve meyil olduğunu, bazı vakitlerde kolay bazı vakitlerde zor meydana geldiğini bilirlerdi. Güzel niyet genel olarak kalbinde din duygusu galip olanlarda kolay ortaya çıkar. Fakat kalbi dünyaya meyleden kişilerde böyle bir niyetin meydana çıkması mümkün değildir.

İtaat edilmeye ve tapılmaya müstehak olduğundan dolayı yüce Allah’ı ululamak niyetiyle O’na ibadet etmek, dünyaya rağbet eden kişiye müyesser olmaz. Bu, niyetlerin en değerlisi ve en yücesidir. Bu niyete sahip olmayı bırakın, onu anlayanlar dahi pek azdır.

İnsanların ibadetler konusundaki niyetleri kısım kısımdır. Çünkü insanlardan kimi cehennemden korktuğu için korku dürtüsüne göre amel eder. Kimisi cennete rağbet ettiği için ümit dürtüsüne bağlı olarak amel eder. Bu durum her ne kadar başka bir şeyden dolayı değil de sadece zatı ve celâlinden dolayı yüce Allah’a ibadet etmeye ve O’na saygı göstermeye nispetle daha aşağı bir derece olsa bile sahih niyetler cümlesindendir. Çünkü böyle bir niyet, her ne kadar dünyada aşina olunan şeylerin cinsinden olsa da âhirette vaat edilmiş olan bir şeye meyletmek demektir.

Dürtülerin en baskın olanları cinsel organ ve midedir. Bu iki dürtünün isteklerinin yerine geleceği yer ise cennettir.

Cennet için amel eden kişi midesi ve cinsel organı için amel etmiş demektir. Akıl sahiplerinin ibadeti ise O’nun cemâlini ve celâlini sevdiklerinden dolayı yüce Allah’ı anmak ve O’nu düşünmek sınırını aşmaz. Onların yaptıkları bütün ameller bu amacı pekiştiren birer ardıldır. Onlar, cennetteki yiyeceklere ve hurilere dönüp bakmaktan daha yüce bir derecededirler. Onlar hurilerle meşgul olup Allah’ı görmeyenleri, akıllı kimselerin çamurdan heykellerle oynayan çocukları gördüğü gibi görürler.

Nakledildiğine göre Ahmed b. Hadraveyh rüyasında Rabbini görür ve Allah ona şöyle buyurur: “Bütün insanlar benden bir şeyler istiyorlar. Ama Ebû Yezîd beni istiyor.”

Ebû Yezîd’in anlattığına göre bir keresinde rüyasında Rabbini görür ve O’na der ki ey Rabbim, sana nasıl varacağım? Şöyle buyurur: “Nefsini bırak ve gel.”

Bizim buradaki amacımız söz konusu niyetlerin farklı derecelerde olduğunu açıklamaktır. Kalbine bu niyetlerden biri galip gelen kişinin bazen başka bir niyete dönmesi kolay olmaz. Bir mübah konusunda niyeti olan kişinin ondan daha üstün bir amel konusunda niyeti olmayabilir. Bu durumda üstün olan amel yerine mübah olanı yapması doğru olur. Burada üstünlük yer değiştirmiş ve üstün olan ameldeki üstünlük ona niyeti olmadığı için bir eksiklik hâline dönüşmüştür. Örneğin, ibadet etmeye gücü olsun ve bedeni dinlensin diye yemek yiyip uyumak niyetinde olan kişinin o anda namaz kılma ve oruç tutma niyeti olmayabilir. Bu durumda yemek yiyip uyumak onun için daha iyidir. Hatta çok fazla ibadet ettiği için ibadetten usansa ve mübah bir eğlence ve sözle bir miktar dinlenmiş olsa eski canlılığına kavuşacağını bilse eğlenmesi ibadet etmesinden daha iyi olur.

Ali b. Ebî Tâlib radıyallâhu anh şöyle buyurmuştur: “Kalpleri rahatlatın ve onlar için hikmete dair ilgi çekici şeyler arayıp bulun. Çünkü kalpler de bedenler gibi usanır.”

Bir başka sözünde Hz. Ali radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Şüphesiz ki bu kalpler bedenlerin usandığı gibi usanır. Onlar için hikmete dair ilgi çekici şeyler arayıp bulun.”

Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anh şöyle demiştir: “Ben, nefsime hakka dair usanacağı şeyleri yüklemekten korktuğum için bir miktar bâtılla onu rahatlatırım.”

İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ arkadaşlarına şöyle derdi: “Bize biraz havadan sudan söz edin.”

Kasâme b. Züheyr şöyle söylemiştir: “Kapleri rahatlatın ki kendinlerini zikre versinler.”

Bunlar ancak uzman âlimlerin idrak edebileceği inceliklerdir. Çünkü tıp konusunda uzman kişi bazen harareti olan hastayı yine hararetli olan etle tedavi der. Oysa yeterli tıp bilgisi olmayan adam bunun mümkün olmadığını düşünür. Söz konusu hastanın tedaviye cevap verebilmesi için öncelikle eski kuvvetine kavuşması gerkir. Savaş konusunda uzman olan

kimse de böyledir, bazen onu dar bir geçide çekmek amacıyla dengi olan düşmanın önünden kaçar. Yüce Allah'ın yoluna girmek tamamen şeytanla savaşmaktan ve kalbi tedavi etmekten ibarettir. Tevfike mazhar olan basiretli kişi bu yolda, zayıfların imkânsız gördükleri bazı ince hilelere vâkıf olur. Oysa zayıfların, bilemedikleri şeyleri imkânsız görmemeleri gerekir. Tam aksine, yolun sırlarını öğreninceye veya o makama varıncaya kadar hâllerini basiret sahiplerine teslim etmeleri gerekir.

---

[301]. Buhârî, 1, 54, 2529, 5070, 6689, 6953; Müslim, 1907.
[302]. Buhârî, 123, 281; Müslim, 1904; Ahmed, 19493, 19543.
[303]. Müslim, 34, 2564; Ahmed, 7828, 10960.
[304]. Müslim, 1911; Ahmed, 14208; Buhârî, 2684 (Enes b. Mâlik'ten).
[305]. Buhârî, 6491; Müslim, 131.
[306]. Ahmed, 18024; Hennâd, *Zühd*, 586; Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr, 263; Tirmizî, 2326; İbni Mâce, 4228.
[307]. Ahmed, 24341; Nesâî, *Kübrâ*, 1458; *Müctebâ*, 3/258; İbni Abdilberr, *Temhîd*, 12/261.
[308]. Taberânî, *Kebîr*, 6/185.
[309]. Buhârî, 52; Müslim, 1599. Nu'mân b. Beşîr radıyallâhu anhın hadisi.

İHLÂS, İHLÂSIN FAZİLETİ, HAKİKATİ VE DERECELERİ

İHLÂSIN FAZİLETİ

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Onlara ancak dini yalnız O’na has kılarak Allah’a kulluk etmeleri emredilmişti.*” (Beyyine, 98/5); “*Dikkat et, halis din yalnız Allah’ındır.*” (Zümer, 39/3); “*Ancak tövbe edip hâllerini düzeltenler, Allah’a sımsıkı sarılıp dinlerini* (ibadetlerini) *yalnız O’nun için yapanlar başkadır.*” (Nisâ, 4/146); “*Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.*” (Kehf, 18/110) Saîd b. Cübeyr bu son âyette geçen “Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.” ifadesini yorumlarken ibadet eden kişinin riyakârlık etmemesi gerektiğini söylemiştir.

Havariler, İsâ aleyhisselâma Allah için ihlâsın en anlama geldiğini sorduklarında o, şöyle buyurmuştur: “Amel eden kişinin, yaptığı amelden dolayı kimsenin kendisini övmesini istememesidir.”

Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle buyurmuştur: “*İhlâslı olanlara ne mutlu! Onlar her karanlık fitnenin açılıp dağılmasını sağlayan hidayet kandilleridir.*”

Bir kesrinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel radıyallâhu anha şöyle buyurmuştur: “*Dinini ihlâsla yaşa ki az amel sana yetsin.*”

Enes b. Mâlik radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet günü olduğunda melekler bazı mühürlü sayfalar getirirler. Yüce Allah buyurur ki bunu atın, şunu kabul edin. Melekler derler ki, izzetine yemin ederiz ki biz olandan başka bir şeyi yazmadık. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurur: Bu, benden başkası için yapılmış bir ameldir. Ben bugün ancak benim için yapılmış olan ameli kabul ederim.*”

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir başka hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki melekler kulun amelini yücelere çıkarırken onu çok ve temiz görürler. Yüce Allah onlara şöyle vahyeder: ‘Sizler kulumun amelini yazanlarsınız, ben ise onun içinde gizli olanı kontrol ediyorum. Bu kulum bana ihlâsla amel etmedi. Onu siccîne koyun!’ Bir başkasının amelini çıkarırken onu da az bulurlar. Bunun üzerine yüce Allah onlara*

şöyle vahyeder: Sizler kulumun amelini yazanlarsınız, ben ise onun içinde gizli olanı kontrol ediyorum. O ameli kat kat artırın ve illiyyîne koyun!”[310]

Daha önce Riya bölümünde cehennemin ilk yaratıldığında riyâlarından dolayı mücahid, âlim ve sadaka veren kişiler için nasıl kızıştırıldığına dair hadisi zikretmiştik. Hz. Ömer radıyallâhu anh, valisi Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye gönderdiği mektupta şunu yazmıştır: “Yüce Allah, niyeti halis olan kişinin insanlarla arasındaki meselelerde ona yeter.”

(…) Hasenü’l-Basrî şöyle anlatıyor: “Allah yerine tapılan bir ağaç vardı. Adamın birisi o ağacın yanına gidip Allah için gazaba gelerek dedi ki, bu ağacı kesinlikle keseceğim! Şeytan bir insan suretine girerek karşısına çıktı ve ne yapmak istediğini sordu. O da dedi ki, yüce Allah’ın yerine tapılan şu ağacı kesmek istiyorum. Şeytan dedi ki, sen ona tapmadığın sürece başkalarının tapmasının sana ne zararı var? Adam dedi ki, onu kesinlikle keseceğim! Şeytan dedi ki, onu kesmezsen sana hergün yastığının yanında bulacağın iki dinar var! Adam dedi ki, bunu bana kim verecek? Şeytan dedi ki ben vereceğim. Bunun üzerine adam dönüp evine gitti ve yastığının yanında iki dinar buldu. Ertesi gün sabah olduğunda bir şey bulamayınca kızgın bir şekilde kalkıp o ağacı kesmeye gitti. Şeytan bu kez ona kendi suretinde göründü ve dedi ki, ne yapmak istiyorsun? Adam dedi ki, yüce Allah’ın yerine tapılan şu ağacı kesmek istiyorum. Şeytan dedi ki yalan söylüyorsun, sen bunu yapamazsın! Bunun üzerine adam ağacı kesmek üzere yanına gitti. Bunu gören şeytan adamı alıp yere vurdu ve boğazını sıkmaya başladı. Neredeyse adamı öldüreceği sırada dedi ki, benim kim olduğumu biliyor musun? Ben şeytanım! İlk gelişinde yüce Allah için gazaplanarak buraya gelmiştin, bundan dolayı sana bir şey yapamamıştım. Hâl böyle olunca seni iki dinarla aldattım ve bıraktım. Paraları kaybedince onlar için kızarak geldin ve ben de sana musallat oldum!”

İsrâiloğulları içinde kırk yıl gizlice yüce Allah’a ibadet eden bir âbid vardı. Melekler onun amelini yüce huzura çıkarırlar ama kabul görmezdi. Bunun üzerine melekler dediler ki, izzetine yemin ederiz ki senin huzuruna ancak gerçek olanı getirdik! Bunun üzerine yüce Allah onlara şöyle buyurdu: “Doğru söylüyorsunuz. Ancak o kul, yerinin bilinmesini istiyor!”

Fudayl b. Iyâz, yüce Allah’ın “*Hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için…*” (Mülk, 67/2) kavlini tefsir ederken şöyle söylemiştir: “Hanginizin daha halis ve doğru davranacağını sınamak için…” Dedim ki, amelin en hâlisi ve doğrusu hangisidir? Dedi ki, amel halis olup doğru olmazsa kabul görmez. Doğru olur da halis olmazsa yine kabul görmez.

Halis amel sadece Allah için yapılan ameldir. Doğru olan ise sünnete uygun olarak yapılandır.

Muhammed b. Vâsi' şöyle söylemiştir: "Kul Allah'a yöneldiği zaman Allah da kulların kalplerini ona yöneltir."

Ma'rûfü'l-Kerhî nefsini döver ve ona "Ey nefis, beni bırak ve yakamdan düş!" derdi.

Ebû Süleymân ed-Dârânî şöyle söylemiştir: "Sadece yüce Allah için attığı bir tek adımı sahih olup kabul görene ne mutlu!"

Seleften birisi şöyle anlatıyor: "Arefe günü ikindi namazından sonra tarlasını sürmekte olan Ebû Ubeyd el-Büsrî'nin yanında bulunuyordum. O sırada ebdâlden olan kardeşlerinden birisi yanına gelerek gizlice ona bir şeyler söyledi. Bunun üzerine Ebû Ubeyd ona, hayır, dedi. Sonra o kişi bulutlar gibi yer üzerinde hızla akıp gözden kayboldu. Ebû Ubeyd'e dedim ki, adam sana ne söyledi? 'Benden kendisiyle birlikte hacca gitmemi istedi, ben de hayır dedim.' Dedim ki, gitseydin ya? Dedi ki, benim haccetmeye dair bir niyetim yok. Bu toprağı bu akşam sürüp bitirmeye niyetliyim. Onunla birlikte hacca gidersem yüce Allah'ın gazabına maruz kalmaktan korkarım. Çünkü yüce Allah için yapılacak bir amele başka bir şeyi sokmuş olurum."

Anlatıldığına göre adamın birisi kadın elbisesi giyerek dışarıya çıkıp kadınların bulunduğu düğün ve matem yerlerine gidermiş. Bir gün kadınların toplandığı bir yere gitmiş. O sırada bir inci çalınmış. Hemen kapıları kapatın ki herkesi kontrol edelim, diye seslenmişler. Teker teker kadınları kontrol ederken sonunda sıra o adama ve yanındaki kadına gelmiş. Tam bu sırada ihlâsla yüce Allah'a dua edip demiş ki bu rezillikten kurtulursam bir daha böyle bir şey yapmayacağım! Az sonra söz konusu inci yanıbaşındaki kadında bulunmuş. O zaman kadınlar demişler ki hür kadını serbest bırakın, inciyi bulduk.

İHLÂSIN HAKİKATİ

Bil ki, kendisine başka bir şeyin karışması tasavvur edilebilen bir şey karışan şeyden arındığı ve ondan kurtulduğu zaman "hâlis" adını alır. Arınmış şeye ise "ihlâs" denilir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Size, onların karınlarındaki dışkı ile kan arasından çıkan, içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz.*" (Nahl, 16/66) Sütün hâlisliği onda kan, dışkı ve karışması mümkün olan başka bir pislikten eser bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

İhlâsın zıddı ortak tutmaktır (işrâk). Buna göre muhlis olmayan kimse müşriktir. Ancak şirkin dereceleri vardır. Tevhitteki ihlâsın zıddı ilâhlıkta ortak koşmaktır. Şirkin bir kısmı gizli, bir kısmı açıktır. İhlâs da aynen böyledir.

İhlâs ve onun zıddı, her ikisi birden kalbe gelirler. Onların bulunduğu yer kalptir. Bu durum niyetler ve kasıtlarda olur. Daha önce niyetin hakikatini ve onun dürtülerin gereğini yerine getirmekte olduğunu söylemiştik. Söz konusu dürtü tek başına olduğunda kişiden sadır olan fiile, niyete bağlı olana nispetle "ihlâs" denilir. Sırf riya amacıyla sadaka veren kişi muhlistir. [311] Sırf yüce Allah'a yakınlaşmak amacıyla sadaka veren kişi de muhlistir.

Ancak âdete göre ihlâs tanımlaması sadece yüce Allah'a yakınlaşma kastı taşıyan, bütün kirlerden arınmış olan fiil hakkında kullanılır. İlhâd da yoldan sapmak anlamına gelmiş olmasına rağmen âdet onu hak yoldan sapmak anlamında kullanmıştır. Dürtüsü sadece riya olan kişi helâke maruz kalır. Riya bölümünde buna dair hususları zikretmiştik. Biz burada Allah'a yakınlaşmak amacıyla harekete geçmiş olmasına rağmen bu niyetine riya veya nefsin bir başka isteği karışmış olan kişiden söz ediyoruz.

Kişinin Allah'a yakınlaşma kastıyla birlikte orucun hastalıklardan koruma özelliğini de göz önünde bulundurarak oruç tutmasını veya geçimini sağlamaktan ve kötü huylarından kurtulmak için kölesini azat etmesini veya yolculukta yapacağı hareketler sayesinde sağlığına kavuşmak, yaşadığı şehirde başına gelecek bir kötülükten kurtulmak, evindeki bir düşmandan kaçmak, eşinden ve çocuklarından uzak kalmak veya içinde bulunduğu yorucu işten kurtulup bir süreliğine dinlenmek amacıyla hacca gitmesini veya savaşı öğrenmek için savaşmasını veya yükünü veya eşini gözlemek amacıyla uykusunu savuşturmasını sağlamak için namaz kılmasını veya kendisine yetecek kadar malı kolayca elde etmesini sağlamak, aşireti arasında değer verilen birisi olmak veya akarları ve malı ilmin izzeti sayesinde tamahkârlardan korunsun diye ilim öğrenmesini veya konuşmanın tadını almak için ders vermesini veya onların gözünde saygınlık kazanmak veya dünyada dost kazanmak amacıyla dostlarına hizmet etmesini veya hattını güzelleştirmek amacıyla mushaf yazmasını veya binek hayvanına kira vermemek için yayan olarak hacca gitmesini veya serinlemek veya temizlenmek amacıyla abdest almasını veya çok iyi isnatta bulunan birisi olarak tanınmak için hadis rivâyet etmesini veya mesken kirasını hafifletmek için camide itikâf etmesini veya yemek pişirmekle uğraşmamak için oruç tutmasını veya sürekli olarak kendisinden

para istemesine engel olmak amacıyla dilenciye sadaka vermesini veya hastalandığında kendisini ziyaret etmesi için bir hastayı ziyaret etmesini veya ailesinin cenazelerine halkın katılması amacıyla bir cenazeye katılması veya hayır yapan birisi olarak bilinmek ve kendisine salih ve vakar sahibi biri gözüyle bakılması için bütün bunlardan birini yapmasını buna örnek gösterebiliriz.

Kişinin bir ibadeti yaptığı andaki kastı yüce Allah'a yakınlaşmak olmakla birlikte bu düşüncelerden birisi aklına gelir ve bu yüzden o ibadeti veya ameli yapması ona kolay gelirse yapılan amel ihlâs ve sadece yüce Allah için yapılmış olmaktan çıkar. Bu durumda amele şirk girmiş olur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Ben, ortakların ortaklıktan en uzak olanıyım.*"

Özetle söylemek gerekirse, nefsin razı olduğu ve kalbin meylettiği bütün dünya hazları -ister az ister çok olsun- amele katıldığında amelin saflığı bulanır ve ihlâsı gider.

İnsan, hazlarına bağlı ve arzularına dalmıştır. Pek az ameli ve ibadeti onun bu cinslerden olan hazlarından ve amaçlarından arınmıştır. İşte bundan dolayı şöyle denilmiştir: "Ömründe yüce Allah'ın rızası için tek bir halis an geçirmiş olan kişi kurtulur." Bunun sebebi, ihlâsın çok az bulunması ve kalbi bu kirlerden arındırmanın zorluğudur. Çünkü halis olan ibadet, yüce Allah'a yakınlaşma talebinden başka bir amacı olmayan ibadettir.

İbadette veya amelde sadece bu hazlar varsa sahibinin ne kadar büyük bir sıkıntıda olacağı açıktır. Bizim buradaki konumuz, asıl niyetin yüce Allah'a yakınlaşma olup bunun yanına söz konusu hazların eklendiği amellerdir. Sonra söz konusu hazlar ve kirler ya muvafakat ya ortaklık veya yardım mertebesinde olur.

Özetle söylemek gerekirse, ya nefisten gelen dürtü dinî dürtü gibi olur veya ondan daha kuvvetli veya daha zayıf olur. Bu durumlardan her birinin ileride zikredeceğimiz gibi ayrı hükümleri vardır. Gerçek ihlâs, geriye sadece Allah'a yakınlaşma kastı kalıncaya ve başka bir dürtü kalmayıncaya kadar ameli bütün bu kirlerden arındırmaktır. Bu ise ancak Allah'ı seven, O'na sevdalı olan, yeme içmeyi sevmeyecek kadar kalbinde dünya sevgisi namına bir şey kalmayacak şekilde âhireti düşünmeye dalmış olanların yapabileceği bir iştir. Böyle kişilerin dünyaya rağbetleri doğuştan gelen bir zorunluluk olduğu için def-i hacete rağbet etmelerine benzer. Bir yiyeceği yiyecek olduğu için değil, tam aksine yüce Allah'a ibadet etmek üzere onlara kuvvet verdiği için arzularlar. Hatta açlığın şerrinden emin olup da

yiyeceğe ihtiyaç duymamayı temenni ederler ki böylece kalplerinde zaruret miktarından fazla bir şey bulunmasın. Onlar sadece zaruret miktarında olanı talep ederler. Çünkü bu, dininin zorunlu kıldığı miktardır. Yüce Allah'tan başka ilgilendikleri bir şey yoktur. Böyle bir şahıs yiyip içse veya def-i hacette bulunsa bütün hareketlerinde ve sekenâtında ameli halis ve niyeti sahih birisi olur. Örneğin, dinlenmek ve ibadet etmek için kuvvet toplamak amacıyla uyumuş olsa uykusu ibadet olur ve muhlislerin derecesini kazanır. Bu hâlde olmayan kişiye ihlâs kapısı pek azları hariç olmak üzere kapalıdır.

Nasıl ki kendisine yüce Allah ve âhiret sevgisi galip olan kişinin sıradan hareketleri ilgilendiği şeyin sıfatına bürünüyor ve ihlâs hâline geliyorsa dünya, yücelik ve liderlik sevgisi kendisine galip gelen kişinin bütün hareketleri de söz konusu sıfata bürünür ve ibadetleri pek azı hariç kusurlu ve hasarlı olur.

O hâlde ihlâsın ilacı nefsin hazlarını kırmak, dünyaya tamah etmeyi kesmek ve kalbe galip gelip ihlâsı kolaylaştıracak şekilde kendini âhirete vermektir. İnsanın yaparken yorulduğu ve halis zannettiği nice amel vardır ki onlar hakkında aldanmıştır. Çünkü insan o amellerdeki âfetleri bilmez. Bize nakledildiğine göre seleften birisi birinci safta namaz kılarmış. Bir gün camiye geldiğinde kendinden önce oraya birinin geçtiğini görmüş ve arka safta namaz kılıp bundan utanmış. Bu yüzden yıllarca o kıldığı namazı yeniden kılıp durmuş. Bu adam, geride namaz kılmanın verdiği utanma duygusuna kapılınca ilk safta namaz kılarken insanların kendisini görmesine sevindiğini ve kalbinin hiç farkına varmadan bundan dolayı rahatladığını anlamıştır.

Bu husus çok ince ve girift olup pek az amel bu tür âfetlerden kurtulabilir. Yüce Allah'ın kendisine tevfik ihsan ettiği kişiler dışında pek az insan bunu fark edebilir. Bu âfetten gafil olanlar âhirette bütün iyiliklerinin kötülük olduğunu göreceklerdir. İşte, yüce Allah'ın şu kavlinde onlar kastedilmiştir: "*Onlar için Allah tarafından hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır.*" (Zümer, 39/47)

Bu fitneye en şiddetli maruz kalanlar âlimlerdir. Çünkü âlimlerden çoğunun ilmi neşretmedeki dürtüsü başkalarına hâkim olma, takip edilen birisi olma, övülmek ve yüceltilmektir. Şeytan onlara bunu yapmayı süslü gösterip der ki, sizin amacınız Allah'ın dinini yaymak ve şeriatını korumaktır. Bakarsın ki vaiz halka nasihat etmesi ve sultanlara öğüt vermesi sebebiyle yüce Allah'a minnet eder, insanların onun sözünü kabul etmelerine ve kendisine yönelmelerine sevinir. Hâl böyleyken dine yardımcı

olmaya sevindiğini iddia eder. Akranları arasından vaaz yönünden kendisinden daha iyi birisi ortaya çıkmış olsa ve insanlar bunun etrafından ayrılsalar bozulur ve kederlenir. Eğer ilmi neşretmesindeki dürtüsü din olsaydı bu işi onun yerine başkasına yaptırdığı için yüce Allah'a şükrederdi. Sonra bununla birlikte şeytan onu bırakmaz. Tam aksine, ona der ki senin kederlenmenin sebebi, insanların o vaize yönelmeleri değil, sevap kazanamayacak olmandır. Çünkü onlar senin sözünle öğüt almış olsalardı sen sevap kazanacaktın. O hâlde sevabı kaçırdığın için kederlenmen övülen bir şeydir! Miskin vaiz bilmez ki Hakk'a boyun eğmesi ve işi en iyi olana teslim etmesinin sevabı daha çoktur.

Hz. Ömer radıyallâhu anh, Hz. Ebû Bekir radıyallâhu anhın halife olmasına kederlenmiş olsaydı bu kederi övülür müydü? Asla! Tam aksine, dindar olan bir kişi bu kederin kınanmış bir şey olacağından kuşku duymaz. Çünkü onun Hakk'a boyun eğmesi ve işi en ehil olan kişiye teslim etmesi, o işe kendisinden daha ehil olanlara yönetici olmasından din yönünden daha doğrudur. O hâlde kul bu inceliklere karşı uyanık olsun! Çünkü ihlâs derin bir denizdir.

ŞEYHLERİN İHLÂS HAKKINDAKİ BAZI SÖZLERİ

Sûsî şöyle söylemiştir: "İhlâs, ihlâsı görmemektir. Çünkü ihlâsında ihlâsı müşahede eden kişinin ihlâsı ihlâsa muhtaç olur." Şeyhin zikrettiği husus, yapılan fiilin o fiili beğenme vasfından arındırılmasına işaret etmektedir. Çünkü fiildeki ihlâsa iltifat etmek ve onu görmek kendini beğenmektir. Bu ise âfetlerden biridir. Halis olan amel ise bütün âfetlerden arınmış olandır. Buradaki amel ise tek bir âfete maruz kalmıştır.

Sehl şöyle demiştir: "İhlâs; kulun sükûn ve hareketlerinin sadece yüce Allah için olmasıdır." Bu toparlayıcı bir tarif olup amacı ihata eder.

Sehl'e bir keresinde nefse en ağır gelen şeyin ne olduğu sorulunca şöyle cevap verir: "İhlâs!" Çünkü nefsin ihlâstan aldığı hiçbir pay yoktur.

Ruveym[312] şöyle söylemiştir: "Amelde ihlâs; kişinin amelde bulunduğu Allah'tan her iki dünyada da bir karşılık beklememesidir." Bu tarif nefsin hazlarının birer âfet olduğuna işaret etmektedir. Âbid, nefsinin cennette arzularını gerçekleştirecek olması sebebiyle malüldür. Sıddîklar ise yaptıkları amelde sadece yüce Allah'ın rızasını dilerler. Cennet ümidi ve cehennem korkusuyla amel edenler dünya hazlarına nispetle muhlis sayılırlar. Aksi hâlde mide ve cinsel organın hazzıyla meşguller demektir.

“Herkes ancak bir haz elde etmek için çalışır. Çünkü hazlardan kurtulmak ilâhî bir sıfattır.” denilirse buna şöyle cevap veririz:

Muhlisin hazları terk etmesiyle işaret edilen şey, insanların “haz” adını verdikleridir ki bunlar cennette vasfedilen arzulardır. Fakat sadece marifet, münacaat ve yüce Allah’a bakmaktan zevk almak diğerlerinin hazzıdır. İnsanlar bunu hazdan saymazlar, tam aksine buna hayret ederler.

İHLÂSI BULANDIRAN ŞAİBE VE ÂFETLERİN DERECELERİ

Bil ki, ihlâsı bulandıran şaibeler ve âfetlerin bir kısmı açık, bir kısmı gizlidir. Bazısı açık olmakla birlikte zayıf, bazısı da gizli olmakla birlikte güçlüdür. Bu âfetlerin gizli ve açık olma hâlindeki derece farklılıkları ancak birer örnekle anlaşılabilir. İhlâsı bulandıran şeylerin en açığı riyadır. Buna dair bir örnek verelim:

Şeytan, namazında ihlâslı olan bir mümine namazdayken bu riya âfetini sokar, sonra bir grup insan adamı namazdayken seyreder veya namaz kılarken yanına birisi gelir. Bu sırada şeytan ona der ki, namazını güzel kıl ki gelen adam senin vakar sahibi ve salih biri olduğunu görsün, seni küçümsemesin ve gıybetini yapmasın. Böylece namaz kılan adamın uzuvları huşû içine girer, elleri ayakları sükûnet bulur ve namazı güzel olur. İşte, açık olan riya budur. İşin başında olanlarda bu durum gayet açık olarak görülür.

İkinci derece: Müridin bu âfeti anlamış ve ona karşı tedbirini almış olması hâlidir. Böylece mürit bu hususta şeytana itaat ve iltifat etmez. Namazını önceden olduğu gibi ciddiyetle kılar. Bu sefer şeytan ona hayır suretinde gelerek der ki: ‘Sen kendisine uyulan, örnek alınan ve izlenen bir adamsın. Yapmış olduğun şeyler örnek alınıyor. Başkaları senin sayende tedavi oluyorlar. Güzel amelde bulunursan onların amellerinin sevapları da senin olur. Kötü amel edersen günahları senin olur. O hâlde seni gören şu adamın önünde amelini düzgün yap! Umulur ki huşûda ve ibadeti güzel yapmada seni örnek alır!’ Bu vesvese ilkinden daha örtülüdür ve bazen ilk vesvesede tuzağa düşmeyen kişi bunda tuzağa düşer. Oysa bu ikincisi de riyanın ta kendisidir. Çünkü kişi güzel ibadet etmeyi bir hayır olarak görüyorsa başkasının güzel ibadet etmemesine razı olmaz. O hâlde yalnızken kendisinin güzel ibadet etmemesine niçin razı oldu? Başkasının nefsinin kendi nefsinden daha değerli olması mükün değildir. Bu durum

katışıksız bir nifak ve hiledir. Güzel ibadet etmede bu kişiye uyan adam sevap kazanır. Ama ona gelince, bu hilesinin hesabını verir ve kendi vasfı olmayan bir şeyi gösteriş amacıyla yaptığı için ceza görür.

Üçüncü derece: Bu derece bir öncekinden daha incedir. Şöyle ki insan, toplum içindeyken yalnızken olduğundan daha fazla huşû içinde bulunmanın çirkin bir davranış olduğunu bilir ve toplum içinde ibadetini güzel yapma alışkanlığını kazanmak için yalnızken namazını güzel kılmaya kendini zorlar. Bu davranış da örtülü riyadır. Gerçek ihlâs, kılınan namazı hayvanların görmesi ile insanların görmesi arasında hiçbir farkın olmamasıdır. Sanki bu adamın nefsi insanların arasındayken kötü namaz kılmaya izin vermiyor, sonra kendisinin riyakâr suretinde olmasından utanıyor ve bu durumun yalnızken ve toplum arasında aynı şekilde namaz kılmasıyla ortadan kalkacağını zannediyor. Heyhat! Tam aksine, bu durumun ancak yalnızken ve toplum içindeyken cansız varlıklara iltifat etmediği gibi halka iltifat etmemekle ortadan kalkar. Bu şahsın yalnızken de toplum içindeyken de aklı halkla meşguldür. Bu durum, şeytanın gizli hilelerinden biridir.

Dördüncü derece: Bu, diğerlerinden daha ince ve gizli bir mertebedir. Şöyle ki, namaz kılarken insanların ona bakmasıyla ve şeytan, onun bu hileyi fark edeceğini bildiğinden “Onlar için daha huşûlu namaz kıl.” demekten vazgeçip “Allah’ın azameti ve celâlini düşün! O’nun huzurunda duran sen kimsin? O’ndan gafil olan kalbine bakmaktan utan.” der. Böylece namaz kılan kişinin kalbi huzur bulup uzuvları huşû duyar ve bunun ihlâsın ta kendisi olduğunu zanneder. Oysa bu, tuzak ve hilenin ta kendisidir. Çünkü kişinin huşûsu yüce Allah’ın celâlini görmesinden kaynaklanmış olsaydı bu düşünce yalnız namaz kılarken de onda olur ve sadece başkalarının bulunduğu ortamda aklına gelmezdi.

Bu âfetten emniyette olmanın alâmeti, bu düşüncenin toplum içinde olduğu gibi yalnızken de aşina olduğu bir düşünce olması ve başkaları arasında bulunmanın o düşüncenin aklına gelmesine sebep olmamasıdır, tıpkı hayvanların arasında bulunmanın buna sebep olmaması gibi… Bir insanın görmesiyle bir hayvanın görmesi arasında insanın hâlinde bir fark oluyorsa henüz ihlâsı saf olmamıştır ve içi riyadan meydana gelen gizli şirkle kirlidir.

Bu şirk, insanın kalbinde karıncanın yürümesinden daha gizli ve sessizdir. Bu durumda şeytandan ancak dakik bir bakışa sahip olup yüce Allah'ın koruması, tevfiki ve hidayetiyle saadete ermiş olanlar kurtulabilir. Yoksa şeytan, paçalarını sıvayıp gayretle yüce Allah'a ibadet edenlerin yanından ayrılmaz ve her harekette, hatta gözlerini sürmelemekte, bıyıklarını kesmekte ve güzel koku sürünmekte bile onu riyaya sevk edinceye kadar bir an olsun bırakmaz. Bu saydığımız şeyler (sürme kullanmak, bıyıkları kısaltmak ve güzel koku sürmek) birer sünnettir ve halkın bakışlarının bunlara yönelmesi ve mizacın bunlara aşina olması sebebiyle nefsin de onlarda gizli bir hazzı vardır. Şeytan bu sünnetleri yapmaya çağırarak şöyle der: "Bu bir sünnettir." İçeriden kalbin o sünneti yapmaya yönelmesi bu gizli arzudan kaynaklanır veya yapılan ameli ihlâslı olmaktan çıkaracak başka bir kusur sebebiyle gerçekleşir. Bu âfetlerin hepsinden salim olmayan amel halis değildir. Hatta mamur, temiz ve güzel yapılmış bir camide itikâf eden kişinin mizacı o mekâna aşina olur. Şeytan da onu bu camiye rağbet ettirir ve itikâfın faziletlerinden dem vurmaya başlar. Bu durumda bazen kişinin içindeki gizli dürtü o caminin güzelliği ve mizacın ondan hoşlanması olur. Bu hâl, kişinin biri diğerinden daha güzel olan iki camiden güzel olanına meyletmesinden belli olur. Bütün bunlar mizaç şaibelerinin ve nefsin kusurlarının niyete karışması olup ihlâsın hakikatini ortadan kaldırırlar.

Ömrüme yemin olsun ki hâlis altına karıştırılan adi madenlerin de farklı dereceleri vardır. Bazen bu madenler çok olur, bazen az olmakla birlikte anlaşılması kolaydır. Bazen de ancak uzman bir sarraf tarafından anlaşılabilecek kadar ustaca yapılmış olur. Kalbin saf olmayan niyeti, nefsin kiri ve şeytanın hilesi paranın sahtesinden daha örtülü ve çok daha anlaşılmazdır. İşte bu yüzden şöyle denilmiştir: "Âlimin kıldığı iki rekât namaz, cahilin yetmiş rekât namazından daha üstündür." Buradaki âlimden kasıt, amellerin ince âfetlerini bilerek onlardan kurtulmayı başaran kimsedir. Çünkü cahil, ibadetin dış görünüşüne bakar ve köylünün başka metallerle karıştırılmış olan sahte altın paranın kırmızı ve yuvarlak oluşuna aldanması gibi aldanır. Sarrafın razı olup kabul ettiği bir kırat altın, acemi cahilin razı olduğu bir dinardan daha hayırlıdır.

İşte, ibadetler de bu şekilde ve hatta bundan daha şiddetli ve daha büyük şekilde farklılık gösterir. Çeşitli amellere sızan âfetlerin sızma yolları sayılamayacak kadar çoktur. Bizim örnek olarak verdiklerimizle yetinilsin.

Zeki olan kişiye az örnek yeterlidir. Ahmak olana ise uzun uzadıya anlatsan bile fayda vermez.

KİRLENMİŞ VE KUSURLU AMELİN HÜKMÜ VE ONUNLA SEVABI HAK ETMEK

Amel yüce Allah'ın rızası için halis olmayıp riya ve nefsin hazlarından biriyle kirlenmişse bu amelin sevap kazanmaya veya cezalandırılmaya sebep olup olmayacağı veya hiçbir şeyi gerektirmeyip kişinin ne lehine ne de aleyhine olacağı konusunda görüş ayrılığı vardır.

Yaptığı amelle riyadan başka bir şeye niyet etmemiş olanın ameli kesin bir şekilde onun lehine değil, aleyhinedir ve yüce Allah'ın gazabına ve cezalandırmasına sebeptir. Sadece yüce Allah için yapılan amel ise sevap kazanma sebebidir. Burada tartışmalı olan amel, başka niyetlerle kirlenmiş olandır. Hadislerin zahiri bu türden amele sevap verilmeyeceğini göstermektedir. Hadisler de bazen birbiriyle çelişir. Bize göre -Allah daha iyisini bilir- bu hususta dürtülerin kuvvetine bakılmalıdır. Dinî olan dürtü nefsin dürtüsüne denkse birbirine mukavemet edip ikisi de sakıt olur. Böylece yapılan amel kişinin ne lehine ne de aleyhine olur. Riya dürtüsü daha baskın ve kuvvetliyse amele zarar verir ve cezalandırılmayı gerektirir. Ancak bu amel sahibinin göreceği ceza sadece riya dürtüsüyle yapılan ve Allah'a yakın olma niyeti taşımayan amelden daha hafiftir. Allah'a yakınlaşma kastı diğer dürtüye göre daha baskın olan amel sahibinin alacağı sevap, dinî dürtünün kuvveti oranında olur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük işlemişse onu görür.*" (Zilzâl, 99/7, 8); "*Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez!*" (Nisâ, 4/40) Buna göre amelde iyilik kastının zâyi edilmemesi gerekir. Ameldeki iyilik kastı riya kastından daha baskın ise iyilik kastına denk gelen kısım geçersiz olur ve fazlası geriye kalır. Eğer iyilik kastı baskın değilse fasit olan kasıt sebebiyle alınacak cezadan o oranda indirim yapılır.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Amellerin kalplerdeki etkisi o amellerin sıfatlarının kalpte pekişmesiyle ortaya çıkar. Riya dürtüsü helâke götüren şeylerdendir. Bu helâk edici sıfat, ona uygun olarak amel edildiğinde beslenip kuvvetlenir. İyilik yapma dürtüsü ise kurtaran şeylerdendir. Bu sıfat ise ona uygun amel edildiği zaman kuvvetlenir. Birbirine zıt olan bu iki sıfat kalpte bir araya geldiğinde riyanın gereğine göre amel edilirse bu sıfat güçlenir. Yüce Allah'a yakınlaşmanın gereğine göre amel edilirse o zaman

da bu sıfat güçlenir. Bu iki sıfattan biri helâk edici, diğeri kurtarıcıdır. Eğer birinin güçlenmesi diğerinin güçlenmesi oranında olursa sıfatlar birbirlerine mukavemet ederler. Bu durumda olan kişi, kendisine zararlı olan gıdayı yediğinde hararetten zarar gördükten sonra dengeleyecek miktarda hararet giderici gıda yiyen kimseye benzer. Bu iki farklı gıdayı yiyen kişi aslında onları yememiş gibidir. Bu sıfatlardan biri diğerine galipse etkisi ortaya çıkar.

Nasıl ki yüce Allah'ın sünnetinin hükmü gereğince yiyecek, içecek ve ilaçların zerresi zâyi olmuyor ve bedende etkisi görülüyorsa aynı şekilde hayır ve şerrin zerre miktarda olanı da zâyi olmaz ve kalbi aydınlatma veya karartmada, onu Allah'a yaklaştırma veya uzaklaştırmada etkisi görülür. Kişi kendisini Allah'a bir karış yaklaştıracak amelle birlikte bir karış uzaklaştıracak bir amel işlerse olduğu yerde sayar ve bu ameli ne lehine ne de aleyhine bir sonuç doğurmaz. Fakat kişinin ameli onu yüce Allah'a iki karış yaklaştırıp diğer ameli bir karış uzaklaştırmışsa elbette buradan bir kazanç elde eder. Hadiste şöyle gelmiştir: "*Kötülükten sonra iyilik yap ki onu silsin.*"

Katışıksız riyayı, onun hemen akabindeki katışıksız ihlâs silip imha ettiğine göre, ikisi bir arada bulunduklarında zorunlu olarak birbirini itmeleri kaçınılmazdır. Ümmetin, yanında ticaret malıyla hac yolculuğuna çıkıp hem haccını hem de ticaretini yapan kişinin yaptığı haccın sahih olacağına dair görüş birliği bu durumun şahididir. Burada nefsin hazlarından biri olan ticaret yaparak para kazanma dürtüsü hac ibadetine karışmıştır. Ancak aslî muharrik hac yapmak olup ticaret yapma maksadı ikincil konumda kalınca çıkılan hac yolculuğu sevap kazanmaya sebep olmuştur. Savaşa çıkanlar da hem gaza için hem de ganimet elde etmek amacıyla savaşa giderlerse aynı şekildedir. Buradaki ganimet elde etme kastı ikincil konumda olduğunda gaza sevabı alınır. Ancak bu durumdaki kişinin alacağı sevap, kalbi aslen ganimete iltifat etmeyen kişinin alacağı sevaba denk olamaz.

---

[310]. İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, 153.

[311]. Yani, bu bakış açısına göre riya konusunda muhlistir.

[312]. Ruveym b. Ahmed el-Bağdâdî. Fıkıh ve tasavvuf alanında şeyh idi. Hicrî 303 senesinde vefat etmiştir.

SIDK, SIDKIN FAZİLETİ VE HAKİKATİ

SIDKIN FAZİLETİ

Yüce Allah sıdkın faziletine dair şöyle buyurmaktadır: "*Müminler içinde Allah'a verdikleri söze sadık kalan nice erler var*." (Ahzâb, 33/23)

Buhârî ve Müslim'in İbni Mes'ûd radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki sadakat ve doğruluk kişiyi iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi sadık ola ola sonunda Allah katında sıddîk olarak yazılır.*"[313]

Bişru'l-Hâfî şöyle söylemiştir: "Kim yüce Allah'a sadakatle muamele ederse insanlara yabancılaşır."

Muhammed b. Saîd el-Mirvezî şöyle söylemiştir: "Sadakatle yüce Allah'ı talep edersen eline bir ayna verir ve sen onunla dünya ve âhiretin acayip hâllerini görmeye başlarsın."

SIDKIN HAKİKATİ VE MERTEBELERİ

Bil ki "sıdk/doğruluk" kelimesi altı anlamda kullanılır: Sözde doğruluk, niyette doğruluk, iradede doğruluk, azimde doğruluk, azmedilen şeyi yerine getirmede doğruluk, amelde doğruluk ve bütün din makamlarını gerçekleştirmede doğruluk. Bütün bunlarda doğruluk vasfını taşıyan kişi sıddîk olur. Çünkü sıddîk, sıdkın mübalağasıdır. Sıddîklar da derecelere ayrılır. Bu sayılanlardan birinde doğruluk vasfına sahip olan kişi doğruluk gösterdiği şeye göre sadık/doğru sayılır.

DİLİN DOĞRULUĞU

Dilin doğruluğu ancak bir şey hakkında konuşmada veya bir şey hakkında konuşmayı veya dikkat çekmeyi ihtiva eden durumlarda olur. Konuşmada söylenen sözler ya geçmişe veya geleceğe ilişkindir. Sözünde durmak ve durmamak bu konuya dâhildir. Her kulun sözlerine dikkat etmesi ve ancak doğru şeyleri konuşması gerekir. Doğruluk çeşitlerinin en meşhuru ve açığı budur. Bir şey hakkında onun gerçek durumunun aksini dile getirerek konuşmaktan dilini muhafaza eden kişi sadıktır.

Fakat bu doğruluğun iki kemâl yönü vardır. Birincisi; ima ve kinayeden kaçınmaktır. Çünkü bu yalana benzer. Şüphesiz ki yalanın haram olanı, bir şeyi gerçekte olduğunun aksine anlatmaktır. Fakat bazı zorunlu hâllerde ve çocukların, kadınların ve onlara benzeyenlerin eğitiminde böyle konuşmak

gerekli olabilir. Bu türden bir şeyi yapmak zorunda kalan kişinin yaptığı şeydeki doğruluğu, o şey hakkında Allah için konuşmak, Hakk'ın emrettiği ve dinin gerekli gördüğü sözleri söylemektir. Bunları söylerse sözü her ne kadar başka bir şeyi anlatsa bile sadıktır. Çünkü doğruluk bizatihi doğruluk için değil, hakkı göstermek ve ona çağırmak için istenen bir vasıftır. Bu durumda sözün suretine değil, anlamına bakılır. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem de bir yere sefere çıkacağı zaman ima yoluyla başka bir söz söyleyip niyetini gizlerdi. Bunun sebebi, haberin düşmanlara ulaşıp da hazırlık yapmalarına engel olmaktır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İki kişinin arasını bulmak için hayır söyleyen veya hayra niyet eden kişi yalancı değildir.*"[314] Bunu Dilin Âfetleri bölümünde açıklamıştık.

Doğruluk burada niyete bağlanır ve sadece niyetin doğru olması ve hayır isteği gözetilir. Kasıt sahih, niyet doğru ve irade hayra yönelik olduğu zaman kullanılan ifade nasıl olursa olsun kişi sadık olur. İfadedeki ilk kemâl zaruret olmadıkça açık ve imalı lafızları kullanmaktan kaçınmaktır. İkinci kemâl ise Rabbine münacaat ettiği ifadelerde doğruluk mânâsını gözetmektir, tıpkı "yüzümü döndürdüm" demek gibi… Böyle söyleyen kişinin kalbi yüce Allah'tan başka bir şeye dönmüş ve dünya ile meşgulse yalancıdır.

NİYET VE İRADEDE DOĞRULUK

Bu doğruluk ihlâsa bağlıdır. Şöyle ki, kişinin bütün hareketleri ve sükûnlarında yüce Allah'tan başka bir saik bulunmamalıdır. İnsanın fiillerine nefsin hazlarından bir şey karışırsa niyetindeki doğruluk geçersiz olur ve fiili yapanın yalancı olması caiz olur. Üç kişiden bahseden hadiste rivâyet edildiği gibi, Kur'an okuyan adama niçin Kur'an okuduğu sorulunca "*Senin için okudum.*" der. Yüce Allah "*Yalan söyledin!*" buyurur. Yüce Allah bu ifadede o kişiyi Kur'an okuma fiili yönünden yalanlamamış, aksine iradesinde ve niyetinde yalancı olduğuna işaret etmiştir. Yüce Allah'ın şu kavli de bunun gibidir: "*Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.*" (Münâfikûn, 63/1)

AZİMDE DOĞRULUK

Şüphesiz ki insan bazen amel etmeye azmeder ve kendi kendine der ki, Allah bana mal verirse hepsini veya yarısını sadaka olarak dağıtacağım, yüce Allah'ın yolunda bir düşmanla karşılaşırsam hiç aldırış etmeden

onunla savaşacağım ve Allah bana bir kamu görevi verirse âdil davranacağım! Bu azim bazen doğru olur, bazen de tereddüt ihtiva eder.

AZMEDİLEN ŞEYİ YERİNE GETİRMEDE DOĞRULUK

Nefis bazen bir anda azim konusunda cömertlik eder. Çünkü vaat etmede ve azimde bir zorluk yoktur ve yükü hafiftir. Hakikatler gerçekleşip de azmedilen şeyi yapma gücü ve imkânı ortaya çıkınca arzular ve içgüdüler hemen harekete geçer, azim çözülüverir ve arzular galip gelir. Böylece azmedilen şey yerine getirilemez. Bu ise ondaki doğruluğa terstir. İşte bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Müminler içinde Allah'a verdikleri söze sadık kalan nice erler var.*" (Ahzâb, 33/23)

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Enes b. Nadr radıyallâhu anh bir defasında şöyle söyler: "Allah beni bir gazada bulundurursa elbette ne yapacağımı görecektir!" Bu sözleri sarfeden Enes b. Nadr radıyallâhu anh Uhud savaşına katılır ve şehit edilinceye kadar savaşır. Savaş sonunda cesedinde seksen küsur ok ve mızrak yarası olduğunu görürler.

Sa'lebe bir topluluk ortasında kalkıp şöyle der: "Allah bana fazlından bir şeyler verirse her hak sahibine hakkını vereceğim ve şunları şunları yapacağım!" Yüce Allah ona fazlından nimetler verince verdiği sözü tutmaz. Bunun üzerine şu âyet nazil olur: "*Onlardan kimi de; 'Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette salihlerden olacağız.' diye Allah'a and içti. Fakat Allah lütfundan onlara* (zenginlik) *verince, onda cimrilik edip* (Allah'ın emrinden) *yüz çevirerek sözlerinden döndüler. Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak soktu.*" (Tevbe, 9/75-77) Yüce Allah burada azmi and içme olarak ifade etti ve içilen andı bozmayı sözünden dönmek olarak nitelendirdi.

Doğruluğun bu çeşidi, bir önceki çeşidinden daha zordur. Çünkü nefis bazen azimde cömertlik eder, sonra da yerine getirmesi zor olduğu için ondan vazgeçer. İşte bu yüzden Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Öldürülürken nefsimin bana kalbimde olmayan bir şeyi güzel göstermesi hariç boynumun vurulmasını, aralarında Ebû Bekir'in bulunduğu bir topluma yönetici olmaktan daha çok yeğlerim." Hz. Ömer radıyallâhu anh bu sözüyle bu işin kendisine zor gelip azmettiği şeyin değişmesinden endişe ettiğine işaret etmiştir. Bu da azmedilen şeyi yerine getirmenin zor olduğunu göstermektedir.

AMELLERDE DOĞRULUK

Amelde doğruluk; kişinin zahirî amellerinin, kalbinde olmayan bir vasfı göstermemesi için gayret etmesidir. Bu, ameli terk etmekle olmaz. Aksine kalbini, zahirdeki amelini doğrulamaya yönlendirmelidir. Namazda huşûlu gibi görünen nice kişi vardır ki bununla halkın onu bu şekilde görmesini kastetmediği hâlde kalbi namazdan gafildir. Ona bakan kişi, yüce Allah'ın huzurunda durduğunu görür. Oysa o kalbiyle arzularından birinin huzurunda çarşı pazardadır.

Bunlar, hâl lisanıyla kişinin kalbindekini yalancı bir şekilde açığa çıkaran amellerdir. Oysa kişiden istenen şey amelde doğruluktur. Aynı şekilde, bazen kişi sükûnet ve vakar içinde yürür ama kalbi o vakardan yoksundur. Bu kişi, halka iltifat etmese ve onlara gösteriş yapmasa bile amelinde sadık değildir.

Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Nifak huşûsundan uzak durun! Nifak huşûsu; bedenin huşû içinde görünüp kalbin huşû içinde olmamasıdır." Bundan kurtulmanın tek çaresi, kişinin içinin dışı gibi veya dışından daha hayırlı olacak şekilde içi ve dışının bir olmasıdır. Bunun korkusundan dolayı Eyyûb Sahtiyânî, kendisini ibadete vermişken ona zahit gözüyle bakılmasın diye elbisesinin eteğini bir miktar uzatırdı.

O hâlde dış görünüşün içtekine aykırı olması eğer kasıtlıysa riya adını alır ve ihlâs ortadan kalkar. Eğer kasıtlı değilse doğruluk elden kaçar.

Mutarrif b. Abdullah şöyle demiştir: "Bir kulun içi dışı bir olursa bu denge hâlidir. İçi dışından daha iyi olursa bu fazlalıktır. Dışı içinden daha iyi olursa bu da zulümdür."

Abdülvâhid b. Zeyd şöyle söylemiştir: "Hasenü'l-Basrî bir şey emrettiği zaman insanların o şeyi en çok yapanı olurdu. Bir şeyi de yasakladığı zaman insanların o şeyden en çok uzak duranı olurdu. İçi dışına ondan daha çok benzeyen birini asla görmedim!"

DOĞRULUK DERECELERİNİN EN ÜSTÜNÜ VE EN DEĞERLİSİ OLAN DİN MAKAMLARINDA DOĞRULUK

Korku ve ümitte, zühd ve rızada, muhabbet ve tevekkülde doğruluk gibi din makamlarında doğruluktur. Çünkü bu makamların, ortaya çıkmalarıyla o isimleri aldıkları birer başlangıçları, sonra da gayeleri ve hakikatleri vardır. Muhakkik olan sadık, onların hakikatini elde edendir. Bir şey kişiye galip gelip de hakikati tamam olduğu zaman sahibine "o şeyde sadık"

denilir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Gerçek iyilik Allah’a, âhiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman edenin, sevdiği mallardan akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalana, dilencilere ve köle azat etmeye verenin, namaz kılanın, zekât verenin, verdikleri sözü yerine getirenlerin, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanında sabredenlerin yaptıklarıdır. İşte onlar doğru olanlardır.*” (Bakara, 2/177)

Burada korkuyu örnek verelim: Allah’a iman eden her kul, korku kelimesini doğrulayacak şekilde Allah’tan korkar. Ancak bu korku hakikat derecesine ulaşmaz. Görmüyor musun ki kul, bir sultandan korktuğunda nasıl da yüzü sararıp titremeye başlıyor, hatta bazen kaçıp yalnız kalmayı insanların arasında bulunmaya, yorulmayı rahata tercih ediyor. Bütün bunları çekindiği şeyin başına gelmesinden korktuğu için yapıyor. Sonra kul cehennemden korkar. Ancak günah işlerken bu korkusundan üzerinde bir iz görülmez. İşte bu yüzden Âmir b. Abdi Kays şöyle söylemiştir: “Cennete şaşıyorum, onu isteyenler uyuyorlar! Cehenneme de şaşıyorum, ondan kaçanlar uyuyorlar!”

Bu konuları gerçekleştirmek çok değerli bir şeydir. Söz konusu makamların bir sonu olmadığı için tamamının elde edilmesi düşünülemez. Ancak her kulun, hâlinin zayıf veya kuvvetli oluşuna göre bu makamlardan alacağı bir pay vardır. Güçlü olduğunda “o makamda sadık” adını alır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Gece vakti yürütülüp göklere çıkarıldığımda Cebrâil’i eskimiş ve Allah korkusundan yere serilmiş bir eyer örtüsü gibi gördüm.*”

Sahâbe radıyallâhu anhüm de Allah’tan korkarlardı ancak Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin korkusuna ulaşamamışlardı.

Mutarrif şöyle söylemiştir: “İnsanlardan her biri Rabbi ile arasında olan şeylerde ahmaktır. Ancak ahmaklığın bir kısmı diğerinden daha hafiftir.”

Yûsuf b. Esbât şöyle söylemiştir: “Yüce Allah’a doğrulukla ibadet edeceğim bir gece geçirmeyi kılıcımla Allah yolunda savaşmaya yeğlerim.”

Yüce Allah bir kulunun doğru olduğunu görünce onu bundan faydalandırır. Doğruluğun ancak yüceltildiğini sanıyorum.

O hâlde bu makamların tümünde sadık olan kişi pek az bulunur ve çok değerlidir. Doğruluk derecelerinin sonu yoktur ve bu makamlardan bazısında kulun arkadaşı olur, bazısında olmaz. Doğruluğun alâmetlerinden biri de bütün musibetleri ve felâketleri gizleyip kimseye söylememek ve halkın bunları bilmesinden hoşlanmamaktır.

[313]. Buhârî, 5743; Müslim, 2606, 2607.
[314]. Buhârî, 2546; Müslim, 2605.

MUHASEBE VE MURAKABE KİTABI

İradesiyle niyetlerin saf ve bulanık hâle geldiği, dilemesiyle azmedilen şeylerin yerine getirildiği ve değiştirildiği, hükmüyle ayağın yere sağlam bastığı ve tökezlediği, verdiği bela ile nimetlerin azaldığı ve bollaştığı, sevgisinin umumî hâle gelip herkesi örtüp sevindirdiği, yüklediği sorumlulukların emredip uyardığı ve geçirdiği, gözlerin sevap ve azap vaadinden dolayı ağlayıp sabahlara kadar uyumadığı Allah'a hamd olsun. Sevilenler huzura alınıp geride kalan yüzlere kapılar kapatıldığı zaman her nefis ne yapıp yapmadığını anlayacaktır.

Hâllerin nasıl çekip çevrildiğini düşünen kişinin hamd ettiği gibi O'na hamd eder ve kabul edilmiş delillere dayanarak vahdaniyetini ikrar ederim. Kolaylık getiren şeriatın sahibi olan elçisi Hz. Muhammed'e, onun ashâbına, tâbilerine, eşlerine ve taraftarlarına amel defterlerinin uçuşup açılacağı güne kadar salât ederim.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Herkesin iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulacağı günde insan, kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunmasını dileyecek!*" (Âl-i İmrân, 3/30);

"*Sonra herkese kazandığının karşılığı eksiksiz olarak verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmeyecek.*" (Bakara, 2/281);

"*Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan iş bir hardal tanesi kadar dahi olsa onu getiririz. Hesap gören olarak biz herkese yeteriz.*" (Enbiyâ, 21/47);

"*Kitap ortaya konmuştur. Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. Vay hâlimize, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş, derler. BöyIece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.*" (Kehf, 18/49);

"*O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şahittir.*" (Mücâdele, 58/6);

"*O gün insanlar amellerini görmeleri için darmadağınık olarak geri dönüp gelirler. Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.*" (Zilzâl, 99/6/8)

Böylece basiret sahipleri hesaba çekileceklerini ve zerre kadar düşüncelerinin ve anlarının hesabını vereceklerini öğrenip onları bu tehlikelerden ancak nefisleriyle sürekli bir hesaplaşmanın ve samimî bir şekilde nefislerini murakabe etmenin kurtarabileceğini kesin biçimde anlamış oldular. Dünyadayken kendisini hesaba çekenin âhiretteki hesabı hafifler, dönüp gideceği yer güzel olur. Kendisini hesaba çekmeyen kişinin üzüntüsü devamlı olur, yaptığı kötülükler onu horlanmışlığa götürür. Onları taatten başka bir şeyin kurtaramayacağını ve yüce Allah'ın "*Ey iman edenler, sabredin, düşmanlarınızdan daha sabırlı olun ve cihada hazırlık yapın.*" (Âl-i İmrân, 3/200) kavliyle onlara sabretmeyi ve nefisleriyle cihada hazırlıklı olmayı emretmiş olduğunu öğrendiklerinde nefislerine karşı önce anlaşma, sonra kontrol etme, sonra hesaba çekme, sonra cezalandırma, sonra mücahede, sonra da azarlama yoluyla cihat ettiler. Böylece nefisle cihadın altı makamı ortaya çıkmış oldu. Bunların her birini açıklamak, hakikatini beyan etmek ve bu makamlardaki amelleri ortaya koymak gereklidir. Bütün bunların aslı hesaba çekme olmakla birlikte her hesaba çekmeden önce bir anlaşma ve kontrol vardır. Hüsrana uğranıldığında kontrolün ardından azarlama ve cezalandırma gelir. Şimdi bu makamları sırasıyla açıklayalım.

NEFİSLE CİHADIN İLK MAKAMI: ANLAŞMA

Bil ki, ticaret işiyle uğraşanların ve ticaret mallarında ortaklık yapanların muhasebe sırasında tek istekleri kâr elde etmektir. Nasıl ki tüccar ortağından yardım alıyor ve ticaret yapması için ona mal teslim edip sonra da onu hesaba çekiyorsa aynı şekilde akıl da âhiret yolundaki tüccardır. Onun isteği ve kârı ise nefsin tezkiye olup arınmasıdır. Çünkü nefsin kurtulması bununla gerçekleşir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir.*" (Şems, 91/9, 10) Nefsin kurtuluşa ermesi ancak salih ameller sayesinde mümkündür. Akıl, bu ticarette nefisten yardım alır. Çünkü onun arınmasını sağlayacak yönde nefsi kullanır ve ona emirler verir, tıpkı tüccarın ortağına ve kölesine malını kullandırıp ticaret yaptırarak onlardan yardım aldığı gibi…

Nasıl ki ortak kâr konusunda tüccarın hasmı ve rakibi olup tüccar önce onunla anlaşır, ikinci olarak kontrol eder, üçüncü olarak hesaba çeker ve dördüncü olarak duruma göre azarlayıp cezalandırırsa akıl da aynı şekilde öncelikle nefisle anlaşmaya ihtiyaç duyar, ona birtakım görevler verir, bazı

şartlar ileri sürer, ona kurtuluş yolunu gösterir ve bu yollarda gitmesi için kesin emir verir. Sonra onu kontrol etmekten bir an olsun gaflete düşmez. Çünkü akıl bunu ihmal edecek olsa nefsin ancak ona ihanet edip sermayeyi zâyi ettiğini görür, tıpkı uygun bir vakit bulup malla baş başa kalan hain köle gibi…

Anlaşma yaptıktan sonra nefsin hesaba çekilmesi ve ondan şartları yerine getirmesi istenir. Çünkü bu, kârı Firdevs-i a'lâ olan bir ticarettir. Bu hususta nefisle inceden inceye hesaplaşmak, âhiret nimetlerinin yanında pek önemsiz ve eninde sonunda yok olup gidecek olan dünya kârlarını incelemekten çok daha önemlidir. Devamlı olmayan hayırda hayır yoktur. Tam aksine, devamlı olmayan şer, devamlı olmayan hayırdan daha hayırlıdır. Çünkü devamlı olmayan şer sona erdiği zaman, sona ermesinin sevinci devamlı olur. Çünkü şer sona ermiştir. Devamlı olmayan hayır ise sona ermekle sürekli üzüntüye sebep olur. Çünkü hayır sona ermiştir. İşte bu yüzden şair şöyle söylemiştir:

Bana göre en şiddetli keder, sahibinin
Eninde sonunda sona ereceğini bildiği sevinçtedir!

Yüce Allah'a ve âhiret gününe iman eden her basiret sahibinin nefsini hesaba çekmekten ve bütün eylemlerinde, eylemsizliklerinde, düşüncelerinde ve attığı adımlarda onu sıkıştırıp baskı yapmaktan gafil olmaması lazımdır. Çünkü ömrün her bir nefesi çok değerli bir mücevher olup karşılığında nimetleri sonsuza dek sürecek olan hazinelerden birinin satın alınabileceği bir bedeli yoktur. Bu nefeslerin zâyi edilerek veya helâke sebep olacak şekilde harcanarak tüketilmesi hiçbir akıl sahibinin kabul etmeyeceği büyük ve korkunç bir hüsrandır.

Sabah olup da kul sabah namazını kıldığında kalbini nefsiyle anlaşma yapmak üzere bir süre boşaltır, tıpkı tüccarın ticaret malını ortağına teslim ederken onunla anlaşmak üzere vaktini ayırdığı gibi… Kul nefse der ki, benim ömürden başka bir sermayem yok! Ömrüm sona erdiğinde sermayem de bitmiş olacak ve bir daha ticaret yapıp kâr elde etme ümidim kalmayacak. Bu yeni günde yüce Allah bana mühlet verdi ve ecelimi erteleyerek bana ihsanda bulundu. Canımı almış olsaydı salih amel işleyebilmek için bir gün bile olsa beni dünyaya geri göndermesini temenni edecektim. Öldüğünü, sonra tekrar dünyaya döndüğünü farz et! Bu ömrü zâyi etmekten son derece sakın! Çünkü nefeslerinden her biri çok kıymetli birer mücevherdir. Ey nefsim, bil ki gece ve gündüz yirmi dört saatten ibarettir. Her gün ve gecede kula yirmi dört tane sıra sıra dizilmiş kasa

dağıtılır. Bir kasa açıldığında kul onun içinde o saatte yapmış olduğu iyiliklerinden oluşan bir nurla dolu olduğunu görür ve o sırada yüce Allah'a vesile olan bu nurları görmekten dolayı yaşadığı sevinç ve sürur o kadar büyük olur ki cehennem ehline taksim edilmiş olsa her birinin ateşin acısını hissetmesine engel olur! Sonra başka bir kasa daha açılır ve bu kez kasanın içi kapkaranlıktır, iğrenç bir kokusu vardır ve her yanı karanlıktır. Bu, kulun Allah'a isyan ettiği saattir. O sırada o kadar korkar ve üzülür ki üzüntüsü cennet ehline taksim edilmiş olsa her birinin içinde bulunduğu nimeti zehir etmeye yeter! Sonra başka bir kasa daha açılır, içi bomboştur, onu sevindirecek veya üzecek bir şey yoktur. Bu, uyumuş olduğu, gafil bulunduğu veya mübah bir şeyle meşgul olduğu bir saattir. Kasanın boş olmasına üzülür ve çok fazla kâr ve büyük bir mülk elde edebilecekken ihmal edip onu elinden kaçıran kişinin hissettiğini hisseder. İşte bu şekilde, kula bütün ömrünce vakitlerinin kasaları teker teker arz edilir. Kul nefsine der ki, kasalarını doldurmaya gayret et ve mülkünün vasıtası olan hazinelerinden onları boş bırakma! Sakın tembelliğe, boş durmaya ve dinlenmeye meyletme! Yoksa başkalarının elde ettiği illiyyîn derecelerini elinden kaçırırsın! Sonunda bunun hasreti ve üzüntüsü peşini bırakmaz! Cennete girsen bile içinde bulunduğun zarar ve ziyanın acısı ve kederi dayanılmaz olur.

Seleften birisi şöyle söylemiştir: "Farz et ki kötülük yapan affedildi. Peki, iyilik yapanların aldıkları sevabı elinden kaçırmadı mı?" Burada onun aldanmış ve ziyana uğramış olduğuna işaret edilmektedir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Toplanma günü için sizi bir araya getireceği gün var ya, işte o zarar ve aldanma günüdür.*" (Tegâbün, 64/9)

Bu, kulun vakitleri konusunda nefsine verdiği öğüttür. Sonra nefsine göz, kulak, dil, mide, cinsel organ, el ve ayaklardan oluşan yedi uzvu konusunda bir öğüt vermeye başlasın. Çünkü bu organlar söz konusu ticarette nefse hizmet edenler konumundadır ve bu ticaretin işleri onlar sayesinde yapılır. Kuşkusuz cehennemin yedi kapısı vardır ve bu kapılar söz konusu uzuvlarla yüce Allah'a isyan edenlere açılır. Bu yüzden nefsine o uzuvlarını günahlardan korumasını öğütlemelidir.

Göze gelince, bakılması helâl olmayanlara bakmaktan veya bir Müslüman'a küçümseyerek bakmaktan gözünü korumalıdır. Hatta gerekli olmayan hiçbir şeye bakmamaya çalışmalıdır. Çünkü yüce Allah, fuzulî söylenmiş sözleri soracağı gibi fuzulî bakışları da soracaktır. Gözü bu bakışlardan koruduktan sonra bununla yetinmeyip ticaretine ve kârına

yarayacak şeylerle onu meşgul etmelidir. Söz konusu meşguliyet, göz için yaratılmış olan yüce Allah'ın hayret uyandıran sanatına ibret gözüyle bakmak, onları örnek almak için hayırlı amellere bakmak, öğüt alıp istifade etmek için yüce Allah'ın kitabına ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin sünnetine bakıp hikmetle ilgili kitapları incelemektir. Bu şekilde her uzuv, özellikle de dil ve mide hakkındaki konuları ayrıntılı bir şekilde nefsine anlatmalıdır.

Dile gelince, doğal olarak serbest olduğu ve hareket etmesinde fazladan bir çabaya gerek duymadığı için korunması gereklidir. Dilin gıybet, yalan, söz taşıma, nefsini tezkiye etme, halkı kınama vb. fiilleri büyük suçlardır. Dil zikretmek, öğüt vermek, ilmi tekrar etmek, öğretmek, Allah'ın kullarına O'nun yolunu göstermek, insanların aralarını bulmak ve buna benzer şeyleri yapmak için yaratılmış olmasına rağmen söz konusu suçları işleme sadedinde olur. Nefsiyle dilini gün boyunca zikir ve hayır dışında hareket ettirmemesi konusunda anlaşmalıdır.

Müminin konuşması zikir, bakışı ibret ve susması fikirdir: "İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında onu gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın." *(Kâf, 50/18)*

Mideye gelince, oburluğu bırakma, şüpheli şeylerden ve iştah duyduğu yiyeceklerden kaçınma ve ihtiyacı kadarıyla yetinme konusunda midesini yükümlü tutmalıdır. Bunlardan biri konusunda aykırı davrandığında nefsine bir şart koşmaz ve arzusuyla elde ettiğinden daha fazlasını elden kaçırması için midesinin istediği yiyecekleri ona vermemekle nefsini cezalandırır. Bütün uzuvlarında nefsiyle bu şekilde anlaşır. Bunları sayıp dökmek uzun sürer. Uzuvların günahları ve ibadetleri bilinmeyen şeyler değildir.

Sonra gün içinde takrarlanan ibadet görevlerini öğütlemekle nefsine tavsiyede bulunmaya devam eder. Sonra gücünün yettiği ve daha fazlasını yapabileceği nafile ibadetleri yapmasını tavsiye eder. Sırasıyla bu ibadetleri ona açıklar, nasıl yapılacağını ve onlar için ne şekilde hazırlık yapması gerektiğini anlatır.

Bunlar, kişinin her gün yapmaya ihtiyaç duyduğu şeylerdir. Ancak insan bunları nefsine şart koşmaya günler boyu alıştığında ve nefsi de hepsinde onun dediğini yaptığında artık nefsiyle bu hususlarda anlaşmasına gerek kalmaz. Eğer nefsi bunların bir kısmında onun dediğini yaparsa kalanlar hakkında onunla anlaşmayı yenilemek gerekir. Fakat her gün yeni bir iş

çıkar ve yeni bir hükmü olan olay meydana gelir ve yüce Allah'ın bunlar konusunda kulun üzerinde hakkı vardır. Kamu görevi, ticaret veya ders vermek gibi dünya işleriyle uğraşanlarda bu durum daha çok görülür. Çünkü yüce Allah'ın hakkını vermesi gereken yeni bir olayın olmadığı gün pek azdır. Bu durumda nefsine söz konusu olaylarda istikametini koruması ve olayın gidişatında hakka uymasını, ihmalci olmamasını şart koşmalı ve kaçkın asi köleye öğüt verir gibi nefsine öğüt vermelidir. Çünkü mizaç olarak nefis ibadetler konusunda asidir ve kulluk yapmaya yanaşmaz. Ancak öğüt ve disiplin onda etkili olur. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir.*" (Zâriyât, 51/55)

Bu ve bunun yerine geçen şeyler nefisle cihadın (murâbata) ilk makamıdır. Aynı zamanda böyle yapmak, amelden önceki bir hesaplaşmadır. Hesaba çekme bazen amelden sonra, bazen de uyarmak ve korkutmak için amelden önce gerçekleşir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Allah içinizden geçenleri bilir, O'ndan korkun!*" (Bakara, 2/235) Bu korkutma gelecek içindir, bir de kulun gün içinde eksiğini ve fazlasını bilmesi için elindekileri gözden geçirmesini sağlar. Akıllı olan kişi, bir iş yapacağı zaman onu yapmadan önce doğuracağı sonucu düşünendir. Yapacağı işin sonunun iyi olduğunu anlarsa onu yapar, aksi halde yapmaz. Kul, pişmanlığın kalpte kalış süresiyle, arzuladığı şeyin verdiği zevkin kalış süresini birbirinden ayırsın.

(…) Şeddâd b. Evs radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Zeki olan kişi nefsini hesaba çekip ölümden sonrası için çalışandır. Âciz olan kişi ise nefsinin arzusuna uyar ve Allah'tan birtakım temennilerde bulunur.*"

Hz. Ömer radıyallâhu anh şöyle demiştir: "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, tartılmadan önce kendinizi tartın ve büyük arz olunma günü için hazırlık yapın."

Hz. Ömer radıyallâhu anh, valisi Ebû Mûsâ radıyallâhu anha şu mektubu göndermiştir: "Sıkıntılı zamanda hesaba çekilmeden önve kendini rahat zamanda hesaba çek!"

NEFİSLE CİHADIN İKİNCİ MAKAMI: KONTROL

İnsan nefsine öğüt verip zikrettiğimiz şeyleri yapma konusunda onunla anlaşma yaptığı zaman geriye amelleri yapmaya giriştiğinde onu kontrol etmek ve koruyucu gözle gözlemek kalır. Çünkü nefis kendi hâline

bırakılırsa azgınlaşır ve bozulur. Önce kontrolün (murakabe) faziletini, sonra da derecelerini zikredelim:

Nefsi kontrol etmenin fazileti hakkında yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Herkesin yaptığını gözetleyip muhafaza eden, hiç böyle yapamayan gibi olur mu?*" (Ra'd, 13/33); "*Allah'ın, yaptıklarını gördüğünü bilmiyor mu?*" (Alak, 96/14); "*Şüphesiz ki Allah sizi kontrol etmektedir.*" (Nisâ, 4/1)

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle anlatmıştır: "*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir gün insanların karşısına çıkmıştı. Adamın biri gelip dedi ki, iman nedir? Buyurdu ki iman; Allah'a, meleklerine, kitabına, O'nunla karşılaşmaya ve elçilerine inanman ve öldükten sonra dirilmeye iman etmendir. Adam dedi ki, İslâm nedir? Buyurdu ki İslâm; hiçbir şeyi O'na ortak koşmadan Allah'a ibadet etmen, namazı dosdoğru kılman, farz olan zekâtı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır. Adam dedi ki, ihsan nedir? Buyurdu ki ihsan; O'nu görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyorsan da O elbette seni görür.*"[315]

Ebû Osmân[316] şöyle söylemiştir: "Bu tarikatta insanın nefsini sorumlu tuttuğu en faziletli şey muhasebe, murakabe ve amelini ilimle yönetmektir."

İbni Atâ[317] şöyle demiştir: "Taatlerin en faziletlisi sürekli olarak Hakk'ı murakabe etmektir.

Cüreyrî[318] şöyle söylemiştir: "Bizim bu yolumuz iki esasa dayanır. Birincisi; nefsini Allah için kendini murakabeye zorlamak ve ikincisi, zahirinde ilimden ayrılmamaktır."

Ebû Osmân şöyle demiştir: "Bir keresinde Ebû Hafs bana dedi ki, insanlara öğüt vermek için kürsüye geçtiğinde önce kendi nefsine ve kalbine öğüt ver. İnsanların etrafında toplanmaları seni aldatmasın. Çünkü onlar senin dışını gözlüyorlar, Allah ise içini kontrol ediyor."

Adamın biri Cüneyd-i Bağdâdî'ye der ki, gözümü haramdan korumak için ne yapayım? Cüneyd adama şöyle der: "Sana bakan Allah'ın bakışının, baktığın şeye bakışından daha önce olduğunu bil."

Mâlik b. Dînâr şöyle söylemişitir: "Yüce Allah buyurur ki, Adn cennetine ancak günah işlemeye niyet ettiklerinde benim azametimi hatırlayıp beni murakabe edenler ve belleri benim haşyetimden dolayı iki büklüm olanlar gireceklerdir. İzzetime ve celâlime yemin ederim ki yeryüzündekilere azap etmeye niyetleniyorum da benim korkumdan aç ve susuz kalanları gördüğüm zaman azaptan vazgeçiyorum!"

Bir keresinde Muhâsibî'ye[319] murakabenin ne olduğunu sorduklarında şöyle söyler: "Murakabenin başı, kalbin yüce Allah'ın yakında olduğunu bilmesidir."

Muhammed b. Ali et-Tirmizî şöyle söylemiştir: "Sürekli olarak seni gözlemekte olan Allah'ı murakabe eyle. Hiçbir zaman nimetlerini üzerinden eksik etmeyen Allah'a şükret. Onsuz edemeyeceğin Allah'a itaat et. Mülkünden ve egemenliği altından asla çıkamayacağın Allah'a boyun eğ."

Bir keresinde Zünnûn'a kulun cenneti neyle elde edeceğini sorduklarında şöyle cevap verir: "Beş şeyle cenneti elde eder: İçinde hile bulunmayan bir istikametle, yanılgısı olmayan bir mücahedeyle, yalnız başına ve toplum içindeyken yüce Allah için murakabeyle, ona hazırlık yaparak ölümü beklemekle ve hesaba çekilmeden önce nefsini hesaba çekmekle."

Bir keresinde İbni Ömer radıyallâhu anh çobanın birisinden, koyunlarını kendisine satmasını ister. Çoban koyunların kendisine değil, efendisine ait olduğunu söyleyince İbni Ömer şöyle der: "Onları kurt yedi, desen efendin sana ne diyebilir ki?" Bu sözleri işiten çoban dönüp giderken şöyle mırıldanır: "Allah nerede kaldı!"

Adamın birisi bir kadınla baş başa kalınca ona der ki, bizi yıldızlardan başkası görmüyor! Bunun üzerine kadın ona şöyle der: "O yıldızları yaratan nerede kaldı?"

MURAKABENİN HAKİKATİ VE DERECELERİ

Bil ki murakabenin hakikati, kontrol edip gözetleyeni görerek ilgiyi O'na yöneltmektir. Başkasından dolayı bir işi yapmaktan kaçınan adam hakkında şöyle denilir: "O, filancayı murakabe ediyor ve onu gözetiyor."

Bu murakabeden kastımız, kalbin bir çeşit marifetten kaynaklanan hâlidir. Bu hâl de uzuvlarda ve kalpte bazı amelleri doğurur.

Bu hâl, kalbin murakabe edeni göz önüne alıp O'nunla meşgul olması, O'na yönelmesi ve sadece O'nu görmesidir.

Bu hâli ortaya çıkaran marifete gelince, o da yüce Allah'ın kalplerden geçenleri bildiğini, kulların amellerini gözetlediğini, her nefsi yaptığına karşılık sorumlu tuttuğunu ve kişinin yüzünü herkesin gördüğü gibi, hatta bundan daha kuvvetli şekilde Allah'ın kalbin içini gördüğünü bilmektir. Bu marifet ve bilgi yakîn hâline geldiğinde, yani şüpheden uzak olduğunda ve sonra kalbi istilâ edip ona baskın geldiğinde söz konusu murakabe meydana gelir. Öleceğini bilmek gibi nice şüpheden uzak bilgi vardır ki kalbe baskın gelmez. Bu marifet kalbi istilâ ettiğinde, onu kendisini murakabe edene

dikkat etmeye yöneltir ve ilgisini O'na döndürür. Bu bilgiyle yakîn sahibi olanlar mukarreblerdir. Onlar ise sıddîklar ve ashâb-ı yemin olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Onların murakabeleri iki derecede olur:

Birinci derece: Mukarreblerden olan sıddîkların murakabesidir. Bu, hürmet etme ve yüceltme murakabesidir. Bu murakabede kalp, celâl ve azameti mülahaza etmeye garkolur, heybetin altında ezilir ve başka bir şeye yönelecek hiçbir yeri kalmaz. Bu öyle bir murakabedir ki onun amellerini açıklamaya yeltenmeyeceğiz. Çünkü bu sadece kalbe mahsustur ve gözeten kalptir. Kalp, kendisini ibadet edilene verip buna garkolursa bütün uzuvlar hiç zorlanmaksızın doğru şeyleri yapıp istikamet üzere olurlar, haramlara iltifat etmek bir yana mübahlara bile iltifat etmezler ve yönlendirilmeye ihtiyaç duymazlar. Bu hâle ulaşan kişi halkı görmez olur, hatta yanında olan kişiyi bile tanımaz! Onlardan birisi adamın birine şöyle demiştir: "Yanıma geldiğinde beni salla!" Bu durum imkânsız görülmemelidir. Çünkü sen hükümdarın hizmetkârları arasından bazılarının, kalplerini istila eden tazim (hükümdarı büyük görme) duygusu sebebiyle onun meclisinde neler olup bittiğini hissetmeyecek şekilde hükümdarı gözlerinde büyüttüklerini görürsün. Hatta bazen kalp dünya ile ilgili çok değersiz bir işle meşgul olur ve adam yürürken o işi düşünür de farkında olmadan gitmek istediği yeri geçer ve hangi iş için oraya gittiğini unutur.

Bize nakledildiğine göre Yahyâ b. Zekeriyyâ aleyhimesselâm yolda giderken bir kadına çarpar ve kadın yüzüstü yere düşer. Ona neden böyle bir şey yaptığı sorulunca şöyle der: "Onu duvar zannettim!"

Abdülvâhid b. Zeyd'e derler ki, bu zamanda hâlinin kendisini halkı görmekten uzak tuttuğu bir adam tanıyor musun? Der ki; sadece bir adam tanıyorum, o da şimdi yanınıza gelecek. O sırada Utbetü'l-Gulâm[320] içeriye girer. Abdülvâhid ona der ki, ey Utbe nereden geliyorsun? Der ki, şuradan geliyorum. Geldiği yerin yolu pazardan geçmektedir. Abdülvâhid der ki, yolda kiminle karşılaştın? Der ki, hiç kimseyi görmedim.

Seleften birisi şöyle anlatıyor: "Ok atma talimi yapan bir grup insana rastlamıştım. Onlardan uzakta oturan bir adam gördüm. Ona doğru gidip kendisiyle konuşmak istedim. Bana dedi ki, yüce Allah'ı zikretmek istiyorum. Dedim ki, tek başına mı? Dedi ki, yanımda Rabbim ve iki meleğim var! Dedim ki, şu ok talimi yapanlardan hangisi öne geçti? Dedi ki, yüce Allah'ın bağışladığı. Dedim ki bana yolu gösterir misin? Göğe

doğru işaret etti, sonra da kalkıp yürümeye başladı. Giderken şöyle diyordu: Yarattıklarının çoğu kişiyi senden meşgul ediyor!”

Bu, yüce Allah’ı müşahedeye dalmış olan bir insanın sözüdür; ancak O’nun hakkında konuşur ve ancak O’nun hakkında söylenenleri dinler. Bu kimsenin dilini ve diğer uzuvlarını murakabe etmeye ihtiyacı yoktur. Çünkü onun uzuvları ancak içinde bulunduğu hâle göre hareket ederler.

Şiblî bir keresinde sakin bir şekilde oturmakta olan ve hiçbir yeri kımıldamayan Ebu’l-Huseyn en-Nevrî’nin yanına girer ve ona der ki, bu murâkebeyi ve sükûneti nereden aldın? Ebu’l-Huseyn şöyle cevap verir: “Sahip olduğumuz bir kediden. Kedi av yakalamak istediği zaman deliğin başına gözlerini dikip hiçbir kılı kıpırdamadan öylece dakikalarca dururdu.”

İkinci derece: Ashâb-ı yeminden olan takva sahiplerinin murakabesidir. Onlar öyle bir topluluktur ki yüce Allah’ın kendilerinin zahirlerini ve bâtınlarını gördüğüne dair yakînleri kalplerine galip gelmiş olmakla birlikte celâli mülâhaza etmeleri onları kendilerinden geçirmemiştir. Tam aksine, kalpleri diğer hâllere ve amellere yer kalacak şekilde itidal üzere kalmıştır. Fakat böyle olmakla birlikte, hâllerle meşgul olurken kalpleri murakabeden yoksun değildir. Hatta yüce Allah’a karşı hissettikleri hayâ onlara o kadar galip gelmiştir ki tahkik etmeden hiçbir ameli yapmaya veya terk etmeye yeltenmezler ve kıyamet gününde kendilerini mahçup edecek her şeyden uzak dururlar. Çünkü onlar dünyada yüce Allah’ın kendilerini gördüğünü bilirler ve kıyameti beklemeye ihtiyaç duymazlar.

Bu iki derecenin farkını bazı müşahedelerle anlayabilirsin. Sen yalnız başına olduğunda birtakım işler yaparsın ve bir çocuk veya kadın yanına gelince onun seni gördüğünü bilerek ondan utanır, oturma şeklini düzeltir ve hareketlerine dikkat edersin. Fakat bunu o kişileri yücelttiğinden veya onlara saygı duyduğundan dolayı değil, utandığından dolayı yaparsın. O kişinin seni görmesi, seni kendinden geçirmemiş ve şaşkına çevirmemiş olsa bile utanma duygunu harekete geçirmiştir. Bazen de yanına bir hükümdar veya büyük bir adam gelir ve onu gözünde o kadar büyütürsün ki ondan utandığından dolayı değil, sadece onunla ilgilenmek üzere yaptığın her şeyi bırakırsın.

İşte, kulların yüce Allah’ın murakabesi hakkındaki mertebeleri de bu şekilde farklılık arz eder. Bu derecede bulunan kişi bütün eylemlerini, eylemsizliklerini, düşüncelerini ve anlarını, genel olarak bütün tercihlerini

kontrol etmeye ihtiyaç duyar. Onun bu hususta iki bakışı vardır: Amelden önceki bakış ve amele bakış.

Amelden önceki bakışa gelince, kişi yapmak istediği fiilin sadece Allah için mi yoksa nefin arzusuna ve şeytana uymak için mi olduğuna baksın. Ameli yapmadan önce durup tahkik etsin ve işin hakikati Hakk'ın nuruyla ortaya çıkıncaya kadar beklesin. İşin başındaki ve hakikati ortaya çıkıncaya kadar olan bu duraksama ve bekleme kaçınılmaz bir görevdir ve hiç kimsenin bundan kaçışı yoktur. Şöyle bir şey anlatılmıştır:

Küçük bile olsa kulun her bir hareketi için üç sicil açılır. Birincisi "neden yaptın", ikincisi "nasıl yaptın" ve üçüncüsü "kim için yaptın" sicilleridir. "Neden yaptın" ifadesi şu anlama gelir: Bunu neden yaptın? Mevlân için mi, yoksa arzuna uyarak mı yaptın? Bu sınavdan geçerse ikinci sicilden sorguya çekilir ve denilir ki "Bunu nasıl yaptın?" Çünkü yüce Allah'ın her amelde ölçüsü, vakti ve sıfatı ancak ilimle bilinebilen bir şartı ve hükmü vardır. Burada kula işlediği ameli nasıl yaptığı, kesin bir bilgiye dayanarak mı, yoksa bilgisizce ve zanna dayanarak mı yaptığı sorulur. Bu sınavdan da geçerse bu kez üçüncü sicil açılır ki bu ihlâs sorgulamasıdır. Kula denilir ki: Bu ameli kim için yaptın? Allah'tan başka ilâh yoktur sözüne vefa gösterip sadece Allah rızası için mi yaptın, yoksa dünyalık bir menfaati çabucak elde etmek için mi? Eğer Allah için yaptıysan ecrini Allah verecektir. Eğer senin gibi birisine gösteriş için yaptıysan ecrini ondan al! Eğer amelini dünyalık bir menfaati çabucak elde etmek için yaptıysan sana dünyadan alacağın nasibi bol bol veririz. Eğer arzuna uyarak gafletle yaptıysan ecrin sakıt olur, amelin boşa gider ve gayretin zâyi olur. Amelini benden başkası için yaptıysan gazabımı ve azabımı hak ettin demektir. Çünkü benim verdiğim rızıkları yiyip, benim nimetlerim içinde rahatça yaşayan bir kul olduğun hâlde başkası için iş yaptın! Şu sözlerimi duymadın mı hiç: "*Allah'tan başka taptıklarınız sizin gibi kullardır.*" (A'râf, 7/194); "*Bilmelisiniz ki Allah'ı bırakıp da taptıklarınız size rızık veremezler. O hâlde rızkı Allah katında arayın.*" (Ankebût, 29/17); "*Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır.*" (Zümer, 39/3)

Kul, bu sorgulamalardan geçeceğini ve bu azarlamalara maruz kalacağını öğrenince, sorguya çekilmeden önce nefsini sorguya çeker ve sorular için cevap hazırlar. Tahkik etmeden ne bir şey yapar ne de yapmayı bırakır. İyice düşünmeden parmağını bile kımıldatmaz.

Hasenü'l-Basrî şöyle söylemiştir: "Niyet ettiği şeyi yapmadan durup kontrol eden ve Allah içinse yapıp başkası içinse yapmayan kula Allah

merhamet etsin.”

Bu, söz konusu murakabedeki birinci bakıştı. Kişiyi bu sorgulamadan ancak sağlam bir ilim ve amellerin sırlarına dair hakikati, nefsin derinliklerini ve şeytanın hilelerini bilmek kurtarabilir. Kul nefsini, Rabbini ve düşmanı olan İblisi tanımadığı sürece arzu ve hevâsına uygun düşen şeyin neler olduğunu bilmez ve bunlar ile niyetinde, ilgisinde, fikrinde, durmasında ve hareketinde yüce Allah’ın sevdiği ve razı olduğu şeyleri birbirinden ayıramaz. Bundan dolayı da bu murakabede başarılı olamaz. Hatta insanların çoğu cahil olduklarından, güzel işler yaptıklarını zannederler.

Sonra cahil olmak asla mazeret değildir. Çünkü ilim öğrenmek her Müslüman’a farzdır. İşte bundan dolayı âlimin kıldığı iki rekât namaz, âlim olmayanın kıldığı bin rekât namazdan daha üstündür. Çünkü âlim; nefislerin âfetlerini, şeytanın hilelerini ve aldanma noktalarını bilir ve bunlardan sakınır. Bunları bilmeyen cahil nasıl sakınsın? Cahil yorgunluk çekerek ibadet etmeye devam ederken şeytan onunla alay edip sevinir. Cehaletten ve gafletten Allah’a sığınırız. Cehalet her türlü bahtsızlığın ve şekavetin başı, her türlü hüsran ve perişanlığın esasıdır.

Yüce Allah, bir iş yapmaya niyet edip harekete geçen her kulun nefsini kontrol etmesine, bir süre duraksayıp yapacağı işin Allah rızası için olduğu ilim nuruyla kesin bir şekilde ortaya çıkıncaya kadar beklemesine hükmetmiştir. Bunun sonucunda yapacağı işin Allah rızası için olduğunu görürse onu yapar, nefsin arzusuna uygun olduğunu görürse onu yapmaktan kaçınarak kalbini onu düşünmekten ve onu yapmaya niyet etmekten meneder. Çünkü bâtıl konusunda akla gelen ilk düşünce defedilmezse ona rağbet etmeye yol açar. Rağbet niyetlenmeye, niyetlenme kastın kesinleşmesine, kasıt fiilin işlenmesine ve fiilin işlenmesi de helâk olup ilâhî gazaba maruz kalmaya neden olur. O hâlde kötülük unsurunun daha ilk kaynağı olan düşünce aşamasındayken kurutulması gerekir. Çünkü ilk aşamadan sonra gelen bütün aşamalar onu takip eder.

Kul durumu anlayamazsa ve olay kapalı kalıp tam netliğe kavuşmamışsa o konuda düşünmeye başlasın, şeytanın hilesinden sonuç çıkarsın. Kendi başına gayret etmekten ve düşünmekten âciz kalırsa kötü âlimlerden değil, din âlimlerinden kendisini aydınlatmalarını ister. Çünkü kötü âlimlerin kalpleri Allah’tan perdelenmiştir. O hâlde müridin bütün niyet ve gayreti ilmini mükemmel hâle getirmek veya dünyadan yüz çeviren veya ona rağbeti zayıf olan bir âlimi arayıp bulmak olmaldır.

Bilindiği üzere amellerin âfetlerini öğrenme işi bu devirde iyice ortadan kalkıp silinmiştir. Çünkü insanlar bu ilimleri bırakıp kendilerine dünyalık sağlayacak ilim dallarıyla meşgul olmaya başlamışlardır. Yüce Allah'ın kullarına vermiş olduğu nimetlerin en büyüğü hakkı ve doğruyu görmektir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın sana olan lütfu gerçekten büyük olmuştur.*" (Nisâ, 4/113)

Hz. Ali radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Tereddüt ettiğinde durup yapacağın işten kaçınmak tevfiktendir." O hâlde murakabe edenin ilk bakışı niyet ve hareketinin Allah için mi yoksa hevâ ve arzusu için mi olduğuna bakmaktır.

Murakabedeki ikinci bakış amele başlarken olur. Şöyle ki, yüce Allah'ın hakkını yerine getirebilmek ve mümkün olan en mükemmel şekilde tamamlamak için amelin nasıl yapacağı gözden geçirilir. Eğer oturur hâldeyse Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin "*Oturuşların en hayırlısı kıbleye dönük olan oturuştur.*" sözünden dolayı kıbleye dönmelidir. Uyursa kıbleye dönük olarak uyumalıdır. Bunlara dair edepleri yerleri geldiğinde zikretmiştik. O hâlde kul ya bir taati ya masiyeti veya mübahı yapma durumundadır. Kulun taatteki murakabesi onların ihlâslı, mükemmel, edeplerine dikkat edilmiş ve âfetlerden korunmuş olup olmadığı yönünde olmalıdır. Masiyetteki murakabesi ise tövbe etmek, pişmanlık duymak, bir daha yapmamak, yaptığından utanmak ve onu telâfi edecek şeylerle meşgul olmaktır. Kul mübah olan bir şey yapıyorsa o zaman nimeti kendisine vereni görmekle ve nimetten dolayı O'na şükretmekle edebe riayet ederek murakabe yapmaktır.

Kul, bütün hâlleri içerisinde hiçbir zaman sabretmesi gereken bir beladan ve şükrünü yerine getirmesi gereken bir nimetten ayrı değildir. Bu sabır ve şükür de birer murakabedir. Hatta kul her hâlinde ya yapması gereken bir fiilden, terk etmesi gereken bir yasaktan, yüce Allah'ın mağfiretine koşması ve O'nun kullarıyla yarışması için teşvik edildiği bir menduptan veya bedenine ve kalbine fayda verip taatine yardımcı olacak bir mübahtan oluşan Allah'ın kendisine yüklemiş olduğu bir görevi yerine getirmeye devam eder. Bu sayılanlardan her birinin devamlı murakabeyle gözetilmesi gereken sınırları vardır. "*Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur.*" (Talâk, 65/1)

Kulun bütün vakitlerinde bu üç kısım hususunda nefsini teftiş etmesi gerekir. Farzları yerine getirdiği ve faziletli amelleri yapmaya gücü olduğu

zaman onunla meşgul olabilmek için amellerin en üstününü arayıp bulması gerekir. Çünkü elde etmeye gücü yettiği hâlde daha fazla kârı elinden kaçıran kişi aldanmıştır. Kârlar ise faziletli ve üstün ameller sayesinde elde edilir. Böylece kul âhireti için dünyasından alıp kâr elde etmiş olur. Bütün bunlar ise ancak bir anlık sabırla mümkün olur. Çünkü anlar üçe ayrılır. Birincisi geçmiş andır ki kulun, meşakkatle veya rahat bir şekilde geçip geçmediği konusunda kendisini yormaması gereken andır. İkincisi gelecek andır ki henüz yaşanmamıştır, kul o ana kadar yaşayıp yaşamayacağını ve yüce Allah'ın o andaki hükmünün ne olacağını bilemez. Üçüncüsü ise içinde bulunulan andır ki kulun bu anda nefsiyle mücahede ve Rabbini murakabe etmesi gerekir. Kul, ikinci ana kavuşamasa onu elden kaçırdığından dolayı üzülmez. İkinci ana kavuşursa ilkinden aldığı gibi ondan da hakkını alır. Böylece vaktinin çocuğu (ibnü'l-vakt) olmuş olur. O anı nefeslerinin sonuncusu olarak görür. Belki de gerçekten son nefesidir ama o bunu bilmiyordur. O anın son nefesi olması mümkün olduğuna göre, kulun o anda içinde bulunduğu hâlde ölüme yakalanmaktan hoşlanacağı bir durumda olması ve bütün hâllerinin Muhammed b. Nâsır (…) yoluyla bize nakledilen Dâvûd aleyhhisselâma ait şu hikmetli sözle sınırlı olması gerekir:

"Akıllı kişinin şu dört andan uzak kalmaması gerekir: Rabbine münacaat ettiği an; nefsini hesaba çektiği an; kendisine kusurlarını söyleyen ve onu nefsinden uzak tutan din kardeşleriyle geçirdiği an; nefsi ile onun hoşlandığı şeyleri baş başa bırakıp ona izin verir." Çünkü bu sonuncu an diğer anlara destekçi olur ve onlar kuvvet toplamasını sağlar. Akıllı olanın zamanını iyi bilmesi, dilini tutması, kendi işine bakması gerekir. Akıllı kişinin şu üç şeyden başkasını yapmaması gerekir: Gideceği âhiret yurdu için azık toplamak, geçimini temin etmek ve haram olmayan şeylerden nasiplenmek.

FASIL

Kişinin uzuvlarının yemek ve içmekle meşgul olduğu anda bile amellerin en faziletlisi ve üstünü olan zikir ve fikirden uzak durmaması gerekir. Örneğin, eğer düşünecek olsa yemekte olduğu besin maddesinde nice hayret uyandıran özellikler vardır. Bu şekilde düşünmek uzuvlarla yapılan pek çok amelden daha faziletlidir. Gıda maddeleri konusunda insanlar üç kısma ayrılır:

Bir kısım insan vardır ki yiyeceklere basiretle ve ibret gözüyle bakarlar, Şükür bölümünde zikrettiğimiz üzere yüce Allah'ın hayret uyandıran sanatına, O'nun yiyeceklerin yenilecek hâle gelmesini nasıl sağladığına, yemek yemeye neden olan içgüdüyü ve yeme içgüdüsünün emrine verilmiş olan organları nasıl yarattığına bakar. Bu, akıl sahiplerinin makamıdır.

Bir kısım insan da vardır ki yiyeceklere isteksizce ve onlardan hoşlanmayarak bakarlar. Yiyeceklere zorunlu olarak muhtaç olduklarını göz önüne alırlar ve onlara hiç ihtiyaçları olmamış olmasını dilerler. Ancak kendilerini onları yemek zorunda hissederler. Bu, zahidlerin makamıdır.

Bir kısım insan ise yiyeceklerde onları yaratanı görürler ve onlar yoluyla yaratıcının sıfatlarına yönelirler. Böylece bir yiyeceği görmeleri birçok düşünceye dalmalarına tefekkür etmelerine sebep olur. Bu, makamların en yücesidir, ariflerin makamı ve sevenlerin alâmetlerinden biridir. Çünkü seven, sevdiğinin yaptığı bir şeyi, bir kitabını ve telifini gördüğü zaman yapılan şeyi unutup kalbi onu yapanla meşgul olmaya başlar. Kulun etrafındaki her şey yüce Allah'ın sanatıdır ve melekût kapıları kendisine açılmışsa kulun o şeye bakarak onu yaratana intikal etmesi için geniş bir alanı vardır. Bu ise pek nadir görülen bir hâldir.

Bu anlattığımız, sürekli ve kesintisiz bir şekilde amelleri murakabe etmek suretiyle meydana gelen ikinci murakabeydi. Bunun açıklaması oldukça uzun zaman ister. Esasları mükemmel bir şekilde benimsemiş olanlar için bizim yaptığımız açıklama izlenmesi gereken yöntemi ortaya koymaktdadır.

NEFİSLE CİHADIN ÜÇÜNCÜ MAKAMI: AMELDEN SONRA NEFSİ HESABA ÇEKMEK

NEFSİ HESABA ÇEKMENİN FAZİLETİ

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve herkes yarına ne hazırladığına baksın.*" (Haşr, 59/18) Bu âyet, önceden yapılmış olan amellerin muhasebesini yapmaya işaret etmektedir. İşte bundan dolayı Hz. Ömer radıyallâhu anh "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin." demiştir.

Akıllı olan kişinin nefsini hesaba çekeceği bir zaman dilimine sahip olması gerekir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Ey müminler, hep birden Allah'a tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.*" (Nûr, 24/31) Tövbe; ameli işledikten sonra pişmanlık gözüyle ona bakmaktır. Hz. Peygamber

sallallâhu aleyhi ve sellem bu konuda şöyle buyurmuştur: “*Muhakkak ki ben her gün yüce Allah’a yüz kere istiğfar ve tövbe ediyorum.*”

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Takva sahipleri şeytan tarafından bir vesveseye kapılınca* (Allah’ı) *hatırlar ve hemen gerçeği görürler.*” (A’râf, 7/201)

Hasenü’l-Basrî şöyle söylemiştir: “Mümin nefsini kotrol eder ve Allah için onu hesaba çeker. Kıyamet gününde birtakım insanların hesabının hafif olmasının sebebi dünyadayken nefislerini hesaba çekmeleridir. Birtakım insanların hesabının ağır olmasının sebebi ise nefislerini hiç hesaba çekmemiş olmalarıdır. Bazen mümin bir şeyle karşılaşır ve onu beğenip der ki vallahi canım seni istiyor, sen benim ihtiyaç duyduğum şeylerden birisin ancak vallahi sana ulaşamıyorum! Aramıza set çekildi! O şey elinden kaçınca bu kez nefsine şöyle der: Sen bu şeyi istemedin! Onunla bir işim olmaz! Vallahi inşallah bir daha böyle bir şey yapmayacağım! Müminler nefislerini elbette kontrol ederler ve Kur’an’ı anlamaları onlar ile onları helâke götürecek şeylerin arasına set çeker. Mümin dünyada, özgürlüğüne kavuşmak için çabalayan bir esirdir ve yüce Allah’a kavuşuncaya kadar hiçbir şeyden emin olmaz. Bilir ki işittiği, gördüğü, söylediği her şeyden ve uzuvlarından, bütün bunlardan hesaba çekilecektir.”

Yine, Hasenü’l-Basrî şöyle söylemiştir: “Nefsi kendisine öğüt vermeye devam eden ve kendisiyle hesaplaşan kişi hayır içindedir.”

Meymûn b. Mihrân şöyle söylemiştir: “Ortağın diğer ortağını hesaba çekmesinden daha fazla nefsini hesaba çekmediği sürece kişi takva sahibi olamaz.”

Mâlik b. Dînâr şöyle söylemiştir: “Nefsine ‘Sen şuna sahip değil misin, buna sahip değil misin?’ diyerek onu dizginleyen, sonra da ona gem vurup yüce Allah’ın kitabına bağlayarak onun doğrultusunda güden kula Allah merhamet etsin.”

İbrâhim et-Teymî şöyle demiştir: “Kendimi cennette hayal edip oradaki meyvelerden yerken, nehirlerinden içerken ve bakireleriyle kucaklaşırken görüm. Sonra kendimi cehennemde hayal edip zakkumundan yerken, irinlerinden içerken, zincirlerine ve bukağılarına vurulmuşken gördüm. Sonra nefsime dedim ki ey nefis, bunlardan hangisini istersin? Dedi ki, dünyaya döndürülüp salih amel işlemeyi isterim. Dedim ki sen kuruntu içindesin, bunu bırakıp istediğin şeyi sağlayacak amelleri yap!”

AMELDEN SONRA NEFSİ HESABA ÇEKMENİN HAKİKATİ

Bil ki, kulun güne başlarken ona öğüt vermek suretiyle nefsiyle anlaşma yaptığı bir vakti olduğu gibi, günün sonunda da bütün yaptıklarından ve yapmadıklarından nefsini hesaba çektiği bir vakti olmalıdır. Tıpkı tüccarların dünyaya olan hırsları ve elden kaçırmaktan korktukları kârları sebebiyle her senenin veya ayın sonunda ortaklarını hesaba çekmeleri gibi… Oysa belki de onların elden kaçırdıkları dünyalık kendileri için daha hayırlı olacak ve bir zillete düşecek olsalar birkaç gün sürecektir. Bu durumda akıllı olan kişi nasıl olur da sonsuza kadar sürecek olan bir şekavet tehlikesine ve saadete ilişkin konularda nefsini hesaba çekmez! Bu gevşekliğin tek sebebi gaflet, terk edilmişlik ve tevfik azlığıdır. Bütün bunlardan Allah'a sığınırız.

Ortakla yapılan hesaplaşma; ne kadar fazlalık ve eksilme olduğunu anlamak üzere tüccarın sermayeyi, kârı ve zararı incelemesi anlamına gelir. Kulun dini konusundaki sermayesi farzlardır. Kârı nafileler ve faziletli amellerdir. Zararı ise günahlardır.

Bu ticaretin mevsimi günün tamamı ve iş ortağı, kötülüğü emreden nefistir. O hâlde kişi önce nefsini farzlar konusunda hesaba çeksin. Nefsi farzları gerektiği şekilde yerine getirirse bundan dolayı yüce Allah'a şükretsin ve benzerlerini yapması için nefsini teşvik etsin. Farzları kaçırmışsa nefsinden onları kaza etmesini istesin. Farzları eksik olarak eda etmişse telâfi etmekle görevlendirsin. Bir günah işlemişse nefsini cezalandırmakla ve azarlamakla meşgul olsun ki elinden kaçırdığı güzelliklere sahip olabilsin, tıpkı tüccarın iş ortağına yaptığı gibi…

Nasıl ki tüccar dünyadaki hesaplaşmada bir habbeyi ve kıratı bile kontrol ediyor ve aldanmamak için gelir giderlerin hepsini inceliyorsa kulun da nefsin aldatmasından ve hilesinden korunması gerekir. Çünkü nefis çok hilekâr, aldatıcı ve tuzakçıdır. O hâlde kul, nefsinden öncelikle gün boyunca konuştuğu şeylerin cevabını vermesini istemelidir. Kıyamet gününde başkalarının alacağı hesabı bugün nefsinden kendisi almalıdır. Bu şekilde gün boyunca baktığı şeyler ve hatta aklına gelen düşünceler, kalkması, oturması, yemesi, içmesi, uyuması, hatta ve hatta susması ve niçin sustuğu, neden hareketsiz kaldığı gibi hususların da cevabını vermesini nefsinden istemelidir.

Nefsin yerine getirmesi gereken bütün görevleri bilip bu görevlerin eda edildiği kadarını belirlerse söz konusu miktar kendisi adına mahsup edilir

ve nefsinin yapması gereken geri kalan görevler açığa çıkmış olur. Bu durumda o görevleri yerine getirmesini nefsinden istemeli ve onları kalp sayfasına yazmalıdır, tıpkı tüccarın kalan miktarı ortağına, kalbine ve hesap defterine yazdığı gibi…

Sonra nefis, borçların kendisinden tamamen alınacağı bir borçludur. Borçların bir kısmı tazminatla birlikte, bir kısmı aynen ve bir kısmı da cezayla geri alınır. Bunların her biri ise ancak hesabın incelenmesinden ve kulun yerine getirmesi gereken hakkın diğerlerinden ayrılmasıyla mümkün olur. Bu yapıldığında borcu istemekle ve geri almakla meşgul olur.

Sonra nefsin gün gün, saat saat bütün ömürden, zahirî ve bâtınî bütün uzuvlardan hesaba çekilmesi gerekir. (…) Kureyşli ve Talha b. Ubeydullâh radıyallâhu anhın torunlarından olduğunu söyleyen bir adam şöyle anlatmıştır: "İbni Sımme Rakka'da tövbe etmişti. İbni Sımme nefsini hesaba çeken biriydi. Bir keresinde nefsini hesaba çekti bir de baktı ki altmış yaşına gelmiş! O zamana kadar yaşadığı günleri hesapladı ve tam yirmi bir bin beşyüz gün olduğunu gördü. Çığlık atarak dedi ki, yazıklar olsun bana! Yirmi bir bin günahla hükümdarın karşısına çıkacağım! Bir günde on bin günah işlemişken O'nun huzuruna nasıl çıkarım! Sonra bayılıp yere düştü. Bir de baktılar ki ölmüş! O sırada gaipten bir sesin şöyle dediğini duyudular: En yüce Firdevse koşarak gittin!"[321]

Kulun bu şekilde nefsinin her nefesini, her an kalbi ve uzuvlarıyla işlediği günahları hesaba çekmesi gerekir. Çünkü insan işlemiş olduğu her günah karşılığında evine bir taş koysa kısa zamanda evi taşla dolup taşar. Fakat kişi günahlarının yazılmakta olduğunu görmezden gelip önemsemez. Oysa günahları, aleyhine yazılmaktadır: "*Allah onları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır.*" (Mücâdele, 58/6)

NEFİSLE CİHADIN DÖRDÜNCÜ MAKAMI: İHMALKÂRLIĞINDAN DOLAYI NEFSİ CEZALANDIRMAK

Mürit nefsini hesaba çekip de bazı günah ve taksirleri olduğunu görürse onları ihmal etmemesi gerekir. Eğer ihmal ederse başka günahları işlemesi kolay hâle gelir, nefsi günahlara alışır ve alışan nefsi onlardan uzaklaştırmak iyice zorlaşır. Müridin bu durumda nefsini cezalandırması gerekir. Ancak bu ceza mübah bir ceza olmalıdır. Çocuğu veya eşi bir hata

yaptığında buna katlanamayıp onları şiddetle cezalandırdığı hâlde kişi nefsini nasıl cezalandırmaz!

Fakat müridin kendisine kamçı vurmaya, temel gıdasından mahrum bırakmaya hakkı olmadığı gibi, bu konuda duymuş olduğu bazı hikâyelere de aldanmamalıdır. O hikâyelerden birine göre İsrailoğulları'ndan bir adam elini bir kadının uyluğuna değdirdiği için eli kuruyuncaya kadar onu ateşte tutarak kendisini cezalandırmıştır. Yine bir başkası bir kadının yanına gitmek üzere ayaklarını o yöne çevirince düşünmüş, "Ne yapmak istedim?" demiş, ayağını eski yönüne çevirmek isteyince "Heyhat! Yüce Allah'a âsi olmaya yeltenen bir ayak benim yanımda duramaz!" diyerek yağmur ve rüzgârlarla dağılıp yok olsun diye ayağını orada bırakıp gitmiştir. Başka biri ise bir kadına baktığı için gözlerini çıkarmak suretiyle kendisini cezalandırmıştır.

Bütün bu anlatılanları yapmak belki onların şeriatlarında caizdi. Fakat bizim şeriatımızda bunların yapılması haramdır. Bizim dinimizden olan bazı insanlar da böyle fiiller yapmışlardır. Çoğu hayır ehli insanlar olmasına rağmen onları böyle davranmaya sürükleyen şey bilgisizliktir. Tabiî ki hayır ehli olmak başka, ilim sahibi olmak başka şeydir. Buna dair bir örnek anlatacak olursak deriz ki, bize nakledildiğine göre zahidlerden olan Gazvân bir kadına bakınca, gözünü yerinden çıkaracak şekilde suratına tokat atmış ve sonra şöyle demiştir: "Sen habire kendine zarar verecek şeylere bakıp duruyorsun!"

Bize nakledildiğine göre bir keresinde İbni Kernebî[322] cünüp olur. Hava çok soğuktur ve bu yüzden gusletmekte duraksayınca yamalı elbisesi üzerindeyken yıkanmaya, onu üzerinden çıkarmamaya ve suyunu sıkmamaya yemin eder. Elbisesi çok sık dokunmuş olduğundan yirmi rıtıl ağırlığındaydı (yani kuruması için uzun bir süre geçmesi gerekiyordu)![323]

Bu davranış bilgisizlikten kaynaklanmıştır. Çünkü insanın kendisine böyle şeyler yapmaya hakkı yoktur. *Telbîsü İblîs* adlı kitabımda âbidlerin cahillikle yapmış oldukları bu türden birçok fiili anlattım.

Nefsi cezalandırmak Hz. Ömer radıyallâhu anh hakkında nakledilen şu hadisteki gibi olmalıdır: (…) İbni Ömer radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: "Hz. Ömer bir keresinde tarlasına gider. Geri döndüğünde insanların ikindi namazını kılmış olduklarını görünce der ki, sadece tarlama gidip geldiğim hâlde insanlar namazı kılmışlar! Tarlamı miskinlere sadaka olarak veriyorum!" Leys'in belirttiğine göre Hz. Ömer radıyallâhu anh, namazı cemaatle kılamadığı için böyle yapmıştır.

Yine, bize nakledildiğine göre Hz. Ömer radıyallâhu anh bir işiyle meşgul olurken iki yıldız görünecek şekilde karanlık olunca akşam namazını kıldıktan sonra namazı geciktirdiği için iki köle azat etmiştir.

(…) Münkedir b. Muhammed'in babasından naklettiğine göre Temîmü'd-Dârî radıyallâhu anh bir gece uyuyakaldığı için teheccüdünü kılamamış ve sabah olmuştu. Bundan dolayı tam bir yıl boyunca geceleri hiç uyumamak suretiyle nefsini cezalandırdı.

Ahnef b. Kays'ın arkadaşı olan bir adam şöyle anlatıyor: "Ahnef b. Kays'ın yanından hiç ayrılmazdım. Gece boyunca hep dua ile meşgul olurdu. Kandilin yanına gelir ve parmağını aleve tutarak şöyle derdi: Tat bakalım! Ey Hanifçik, şu gün yaptığın şeyi neden yaptın, filanca gün yaptığın şeyi neden yaptın?"

Derim ki, bu adam elini ateşe yaklaştırınca fazla bir zarar görmeden onun sıcaklığını hissetmiş ve bundan dolayı acıyı değil, yarın göreceği cezayı hatırlamıştır.

(…) Abdülcebbâr b. Nadr es-Sülemî şöyle anlatıyor: "Bir keresinde Hassân b. Ebî Sinân bir evin yanından geçerken der ki, bu ev ne zaman yapıldı? Sonra kendi nefsine dönerek der ki seni ilgilendirmeyen şeyler hakkında soru soruyorsun. Bir sene boyunca oruç tutmakla seni cezalandıracağım!"

NEFİSLE CİHADIN BEŞİNCİ MAKAMI: MÜCAHEDE

Kişi nefsini hesaba çekip de onun bir günah işlediğini gördüğünde, daha önce açıkladığımız üzere onu cezalandırması gerekir. Nefsinin faziletli ameller veya virdlerden biri hakkında tembellik yaptığını görürse virdleri ağırlaştırmak suretiyle onu terbiye etmesi gerekir ki böylece elden kaçırmış olduğunu telâfi edebilsin.

Daha önce zikrettiğimiz gibi, Hz. Ömer radıyallâhu anh bir vakit namazını cemaatle kılamadığı için o gecenin tümünü ibadetle geçirmiştir.

Birisi çıkıp da "Virdleri yapma konusunda nefsim bana uymazsa onu nasıl tedavi edebilirim?" derse şöyle cevap veririz:

Gücün yettiği kadar onu zorlarsın! (…) İbnü'l-Mübârek şöyle söylemiştir: "Salihlerin nefisleri iyilik yapma konusunda gönüllü olarak onlara boyun eğerdi. Oysa bizim nefislerimiz neredeyse zorlamadan bize hiç boyun eğmez hâle geldi. Bundan dolayı bizim nefislerimizi zorlamamız gerekiyor."

Nefse karşı yardım alınabilecek şeylerden biri de mücahede edenlerin faziletlerine dair anlatılanları ona duyurmak ve mümkün mertebe onlardan birisiyle arkadaş olup onun yaptıklarını yapmaktır. Onlardan birisi şöyle diyor: “İbadet konusunda bir bıkkınlık ve gevşeklik arız olunca Muhammed b. Vâsi’in yüzüne ve mücahedesine bakardım. Bunu bir hafta boyunca sürdürürdüm.” Fakat bu tedavi yöntemi, mücahede ehlinin bulunamaması sebebiyle bazen mümkün olmaz. Bu durumda mücahede ehli olanlara dair anlatılanları dinlemek gerekir, tıpkı şairin dediği gibi:

Diyarı gözlerimle görme fırsatını kaçırdım,
Belki diyarı kulaklarımla görme imkânım olur!

Âmir b. Abdi Kays her gün bin rekât namaz kılardı. Esved b. Yezîd sararıp soluncaya kadar oruç tutardı. Hacca giden Mesrûk orada hep secde hâlinde uyumuştur. Bir adama Ahnef’i tarif etmesi söylenince şöyle demiştir: “Nefsine ondan daha hâkim hiç kimse görmedim.”

Mücâhid şöyle demiştir: “Sizin aranızdaki mücahedeciler ancak sizden öncekilerin oyuncu olanlarına benziyor.”

Dâvûd et-Tâî ekmeği çiğnemek yerine ekmek parçalarını çorbanın içine doğrayıp öyle yer ve şöyle derdi: “Ekmeği çiğneyene kadar elli âyet okurum!”

Kürz b. Vebra her gün üç hatim yapardı. Ömer b. Abdülaziz ve Fethu’l-Mevsılî gözlerinden kan gelinceye kadar ağlarlardı. Eskilerden kırk adam, yatsı namazının abdestiyle sabah namazını kılmışlardır.

Ebû Muhammed Cüreyrî Mekke’de mücavir olduğu bir yıl boyunca hiç uyumamış, konuşmamış, bir duvara yaslanmamış ve ayaklarını uzatmamıştır. Bir gün Ebû Bekr el-Kinânî yanına gelip der ki, bunu nasıl yapabiliyorsun? Ebû Muhammed şöyle der: “İçimdeki samimiyeti bilince (Allah), dışımın da içime uyabilmesi için bana yardım etti.”

Beytü’l-Makdis’te yaşayan bir adamın ağlamaktan gözleri çapak bağlamıştı. Ona dediler ki, bu ağlamaya gözlerin daha ne kadar dayanabilir? Dedi ki: ‘Rabbimin dilediği kadar dayansın. Dilerse de kör olsun! Ben ancak âhirette sevinmek için ağlıyorum. Eğer başıma başka bir şey gelirse vallahi ebedî bir bahtsızlık ve hüzün olur.’ Bunları söyledikten sonra adam bayıldı!

Bir keresinde kadın âbidlerden biri olan Zücle’nin[324] yanına girip nefsine daha yumuşak davranmasını söylerler. Zücle der ki, bu günler

çalışma günleridir. Bir anını kaçırıp değerlendiremeyen kişi, yarın o kaçırdığını elde edemez. Vallahi ey kardeşlerim, uzuvlarım beni taşıdıkları sürece yüce Allah için namaz kılacağım, hayatta olduğum sürece her gün O'nun için oruç tutacağım ve gözlerimde yaş olduğu sürece ağlayacağım!

Sözünü ettiğimiz mücahede ehlinin yaşantılarını gözden geçirmek isteyen ve onların mücahede bahçelerinde dolaşmak dileyenler *Sıfetü's-Safve* adlı kitabıma baksınlar! Orada, kendisini onların yanında ölü saymasına yetecek kadar mücahede ehline dair bilgi vardır. Hatta o kitapta kadın âbidlere dair öyle haberler var ki onları okuyan kişi kendisini hakir görür. Azim ve gayret sahibi birisine dair kendisine bir şeyler okunan nice akıl sahibi, önceki gururundan vazgeçip ihmalini telâfi etmeye çalışır.

Nefis sana; "Öncekilerin kolayca mücahede yapmalarının sebebi, sayılarının çokluğu ve birbirlerini teselli etmeleriydi. Oysa bu zamanda halka aykırı hareket edersen sana deli gözüyle bakıp alay ederler." derse ona şöyle de:

Düşün bir kere, her şeyi sürükleyip götüren büyük bir sel gelmiş olsa da halk yerinde durup bir şey yapmasa ve senin de bir sandala binme imkânın olsa hiç durup bekler misin? Asla beklemezsin! Aksine, hemen tedbirini alır ve oturanlarla alay edersin! Bu durumda nasıl olur da yapmış olduğun kötü fiillerin sebebiyle maruz kalacağın cehennem ateşinden kaçınmazsın!

NEFİSLE CİHADIN ALTINCI MAKAMI: NEFSİ AZARLAMAK VE KINAMAK

(…) Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Kim Allah'ın zatı konusunda nefsini kınarsa yüce Allah onu kendi kınamasından emin eyler."

(…) Mâlik b. Dînâr şöyle söylemiştir: "Salihler zikredildiği zaman öf bana, tüh bana!"

(…) Enes b. Mâlik radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "Bir keresinde Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh bir tarlaya girdi. Aramızda bir duvar vardı, şöyle dediğini duydum: Ömer b. Hattâb müminlerin emiri oldu ha! Vallahi ey Hattâb'ın küçük oğlu, ya Allah'tan sakınırsın ya da seni cezalandırırım!"

(…) Kurra'nın naklettiğine göre, Hasenü'l-Basrî "*Kendisini kınayıp duran nefse yemin olsun ki…*" (Kıyâme, 75/2) âyetini şöyle tefsir etmiştir: "Ne zaman bir müminle karşılaşsan nefsini kınayıp bu sözümle neyi kastettim, şu lokmamla neyi amaçladım, şunu içmekten maksadım neydi, dediğini görürsün. Facir adam ise yaptığına devam edip nefsini kınamaz."

(…) Abdullah b. Kays el-Gıfârî şöyle anlatıyor: “Bir savaş sırasında düşman karşımızda yerini almış ve emir verilerek herkesin safına geçmesi istenmişti. Bir de baktım ki önümdeki bir adam nefsini kınayarak şöyle diyor: ‘Ey nefis, şu şu savaşlara katılmadım mı? Sen bana dedin ki karını ve çocuklarını düşün! Ben de sana uyup geriye, onların yanına döndüm. Allah’a yemin olsun ki seni yanına alsa da bıraksa da bugün seni dinlemeyeceğim!’ Kendi kendime dedim ki bu adamı bugün muhakkak takip edip izleyeceğim! Az sonra askerler düşmana saldırdılar. O da askerlerin en ön safındaydı. Sonra düşmanlar bize saldırdıklarında askerler açıldılar ve o onları koruyan birlikte yer aldı. Sonra askerler yeniden düşmana saldırdığında o yine en öndeydi. Bu kez düşmanlar saldırdı ve ordu iki yana açıldı. O yine askerleri koruyan birlikteydi. Allah’a yemin ederim ki adam bu şekilde savaşırken sonunda yere yığıldı. Hemen yanına gittim. Oraya vardığımda ölmüştü, kendisinin ve atının üzerinde altmıştan fazla mızrak yarası vardı.”

Bahterî b. Hârise şöyle anlatıyor: “Bir âbidin yanına girmiştim. Bir de baktım önünde iyice alevlendirmiş olduğu bir ateş yanıyor, o ise ateşin karşısında nefsini kınayıp duruyor! Bu şekilde nefsini kınaya kınaya öldü.”

Bil ki, senin en yaman düşmanın içindeki nefsindir. Nefis, kötülüğü emredici ve şerre meyledici olarak yaratılmıştır. Sana; nefsini temizlemen, düzeltmen, isteklerinden uzak tutman ve kahır zincirlerini kullanarak onu Rabbine ibadet etmeye yöneltmen emredildi. Onu ihmal edersen başkaldırır ve kaçıp gider. Bundan sonra onu asla ele geçiremezsin. Onu sürekli olarak kınayıp azarlarsan mutmain hâle gelmesini umarız. Sakın ona hatırlatma yapmayı bir an olsun bırakma! Bunu yaparken ona dönerek cahilliğini ve ahmaklığını anlatmalı ve şöyle demelisin:

Ey nefis, ne kadar cahilsin! Zeki ve kavrayış sahibi olduğunu iddia ediyorsun ama insanların en akılsızı ve ahmağısın! İşin sonunda cennete veya cehenneme gideceğini bilmiyor musun? Bunlardan hangisine gireceğini bilmeyen kişi nasıl olur da oyun ve eğlenceye dalar? Her geleceğin yakın olduğunu, ölümün randevu vermeden ve yaşının kaç olduğuna bakmadan aniden geleceğini bilmiyor musun? Alıp verilen nefeslerden her birinde ölümün aniden gelmesi mümkündür. Ölüm aniden gelmezse hastalık aniden gelir ve seni ölüme sürükleyiverir. Sana çok yakın olduğu hâlde neden ölüm için hazırlık yapmıyorsun?

Ey nefis, Allah’a karşı gelmendeki cüret O’nun seni görmediğine inanman ise küfrün ne kadar büyük olur! Yüce Allah’ın seni gördüğünü

bildiğin hâlde bunu yapıyorsan ne kadar küstah ve hayâsızsın! O'nun azabına dayanabilir misin? Buna dayanıp dayanamayacağını denemek üzere hamamda bir süre otur veya parmağını ateşe yaklaştır! Yüce Allah'ın keremine mi aldanıyorsun! Dünya ile ilgili önemli işlerinde O'nun keremine dayanmıyorsun da bir düşman sana saldırmak isteyince onu savuşturmak üzere neden birtakım hileler bulmaya çalışıyorsun? Bu hâlde neden Allah'ın keremine güvenmiyorsun!

Yazıklar olsun sana ey nefis, sanki hesap gününe inanmıyor gibisin! Ölünce kurtulacağını mı zannediyorsun? Heyhat! Bir çocuk sana elbisenin içinde bir akrep olduğunu haber vermiş olsa hiçbir delil ve bürhan istemeden hemen o elbiseyi atardın! Sana göre peygamberlerin, âlimlerin ve hikmet sahiplerinin sözleri akılsız bir çocuğun sözünden daha mı değersiz? Yoksa cehennem ve oradaki zincirler, sokmasının verdiği acıyı sadece birkaç saatliğine hissedeceğin bir akrepten daha mı önemsiz! Bunlar akıllı kimselerin yapacağı şeyler değil! Hatta hayvanlar senin hâlini anlamış olsalar sana güler ve alay ederlerdi.

Ey nefis, bunları bilip inandığın hâlde ölüm kapıda beklerken neden ameli yarına bırakıyorsun? Aniden ölümün seni yakalamayacağından emin misin? Diyelim ki ömrün sonundaki bir mücahede kişiyi her maksada ulaştırır, belki de bu senin son günündür! Bu ne duraksamadır! Arzularına karşı gelmenin sana zor gelmeyeceği bir günün gelmesini mi bekliyorsun? Cennetin hoşa gitmeyen şeylerle kuşatılmış olduğunu bilmiyor musun? Heyhat! Bugün yapamadığın şeyi, yarın hiç yapamayacaksın!

Arzular, kulun kökünden sökmeye çalıştığı derinlere kök salmış bir ağaca benzer. Zayıflığından dolayı kul o ağacı kökünden çıkaramayıp tehir ederse genç ve güçlü bir adamken bir ağacı kesemeyip başka bir seneye tehir eden kişiye benzemiş olur. Oysa sürenin uzaması ağacın daha da kökleşmesine ve güçlenmesine yararken onu kesecek olan kişi bu süre zarfında zayıflar ve yaşlanır. Gençken yapılamayan bir şey ihtiyarken nasıl yapılabilir? Yeşil ve taze olan kamış eğilip bükülebilir. Kuruduğu ve uzun bir süre öylece kaldığı zaman onu eğip bükmek mümkün olmaz.

Hâlini düzeltmene engel olan şey istek ve arzularını sevmekse o zaman ebedî ve kirden arınmış olan arzuları talep eyle! Arzularını gözeteceksen onların sana neye malolacağına bak! Nice bir lokma, birçok lokmayı yemeye engel olur!

Tabibin, sağlığına kavuşup bütün ömrü boyunca rahatça su içebilmesi için üç gün boyunca soğuk su içmemesini tavsiye ettiği bir hasta hakkında ne dersin? İstediğini yapma konusunda aklın gereği nedir? Ömür boyunca rahat etmek üzere üç gün boyunca sabır mı edecek, yoksa hemen arzusunu yerine getirip bunun acısını ebedî olarak çekecek mi? Cennet ehlinin içinde yaşayacakları nimet ve cehennem ehlinin azap müddetinin yanında senin ömrün, üç günden daha kısadır. Hatta ve hatta dünyanın ömrüne nispetle bir andan daha kısadır. Arzu ve isteklere sabretmenin acısı mı daha şiddetli ve uzundur, yoksa ateşin acısı mı? Mücahedeye sabredemeyen kişi nasıl olur da âhiretteki azabın acısına dayanabilir!

Gizli bir küfür veya apaçık bir ahmaklıkla kendine bakmaktan kaçındığını görüyorum! Gizli olan küfür, yaptıklarının karşılığını alacağına dair imanının zayıf olmasıdır. Apaçık olan ahmaklık ise mekir ve istidrâca bakmadan yüce Allah'ın affına ve keremine iltifat etmektir.

Ardında ölüm olmasına rağmen dünya zevklerine dalan ve onlara alışan herkesin onlardan ayrılacağı zaman daha çok hasret çekeceğini bilmiyor musun?

Mezarı yeraltında olduğu hâlde gökyüzüne doğru yüksek bir saray inşa eden kişiye şaşılır! Kesin olarak ayrılacağını bildiği hâlde dünyayı imar edip kesin olarak gideceği âhireti harap eden adama hayret edilir!

Nam sahibi olma isteğine mi yenik düştün? Altmış sene sonra ne sen, ne de gözünde nam sahibi olduğun kimseler dünyada olmayacak! Ortaklarının değersiz, sıkıntısının çok ve yok oluşunun hızlı olması sebebiyle dünyayı terk etmiş olsaydın keşke! Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın civarında bulunmayı, ahmakların sohbetinde ayakkabıların bulunduğu safta olmaya mı tercih ediyorsun? Sermayenin çoğu tükendi, ömürden geriye pek az kaldı. Tedbir alıp durumunu düzeltmiş olsan tükenip zâyi olan sermayen için pişmanlık duyacaksın. Ölüm kapıda bekliyor, mezar evin, toprak yatağın ve haşereler yoldaşın olacak! En büyük korku hemen önünde ve ölülerin bekçisi seni bekliyor olacak! Ölenlerin, dünya hayatında yapmış oldukları ihmalkârlıkları telâfi edebilmek için bir günlüğüne bile olsa oraya geri dönmeyi temenni edeceklerini bilmiyor musun? İşte sen de onların kapıldıkları kuruntulara kapılmış gidiyorsun, amelini beğeniyorsun! Oysa o amellerde öyle âfetler var ki baştan başa onlardan kurtulmuş olsan o zaman kârın elinde kalır. Hataların çokken kendini beğenmen neden? Baban (Hz. Âdem) o hatalardan sadece birisiyle cennetten çıkarılmıştı. Malının çok olmasına seviniyorsun da ömrünün azaldığına üzülmüyorsun! Sana doğru

gelmekte olan âhiretten yüz çeviriyorsun da senden yüz çevirmiş olan dünyaya yöneliyorsun!

Güzel bir güne başlayan nice insan vardır ki gün bitmeden ölmüştür. Yarın hakkında umutları olan niceleri yarına ulaşamadan can vermişlerdir. Kısa ve uzun günlerde amele devam et! Sorulara cevap hazırla! Zorunlu olarak dünyadan ayrılmadan, sen kendi isteğinle ondan ayrıl! Biniti gece ve gündüz olan kişi, kendisi yürümese bile yürütülür ve menziline varır. Bu öğütlerimi iyi düşün! Bunların sende bir etkisi olmadıysa başına gelen şeye ağla! Çünkü gözyaşları rahmet denizinden çıkar!

---

[315]. Buhârî, 50, 4777; Müslim, 9.

[316]. Saîd b. Selâm el-Mağribî.

[317]. Ebû Abdillâh Ahmed b. Atâ er-Rûzbârî. Devrinde Şam'ın şeyhi olup hicrî 369 senesinde vefat etmiştir.

[318]. Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed b. Huseyn el-Cüreyrî. Hicrî 311'de vefat etmiştir.

[319]. Hârîs el-Muhâsibî'yi kastediyor.

[320]. Utbe b. Ebbân b. Tağlib.

[321]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *Muhâsebetü'n-Nefs*, 76; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 944.

[322]. Tam adı Ebû Cafer İbnü'l-Kernebî el-Bağdâdî es-Sûfî olup Cüneyd'in şeyhidir. Bağdat'ta yaşayan saliklerin çoğu onun terbiyesinden geçmiştir. (Bkz: Hatîbü'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/413-415)

[323]. *Târîhu Bağdâd*, 14/414.

[324]. Muâviye radıyallâhu anhın azatlı cariyesidir. Saliha bir hadisçiydi. (Bkz: *A'lâmü'n-Nisâ*, 2/30)

TEFEKKÜR KİTABI

Samediyetinin meydanına ne bir vehim ne de düşüncenin giremediği, ahadiyetinin arenasına duyuların yol ve mecra bulamadığı Allah'a hamd olsun. Düşünce, O'nun izzetine doğru ne zaman yola çıksa elleri bağlanıp esir edilerek geri döndürülür. Vehim, O'nun azamet deryasında ne zaman dolaşsa hiçbir kâr elde edemeden geriye döner. Akıl, O'nun hikmetini ne zaman anlamaya çalışsa ona denilir ki çok kötü bir iş yaptın! Nefisler ne zaman O'nun marifetine dair bir bilgi elde etseler hayretler içinde şaşırıp kalırlar. Nefisler ne zaman susuz kalsalar şaşkınlık kadehinden içirilip sarhoş olurlar. Kendilerine geldiklerinde kader denizlerinin halk üzerine taşıp kimine hayır kimine şer, kimine yarar kimine zarar, kimine iman kimine küfür, kimine kabul kimine red saçtığını görürler. O dilemeden bir şey dileyemezler, onlara kahır yoluyla malik olmuştur. Nefisler âcizliklerini anlayıp hiçbir şey yapmaya malik olmadıklarını bildikleri zaman umutları tükenmiş olarak huzurdan ayrılmaya niyetlendiklerinde celâl çadırlarından şöyle nida edilir: Sabredin, sabredin! Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır, elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır!

Arka arkaya kesintisiz olarak gelen çok sayıda nimetinden dolayı O'na hamd, dünya ve âhiret yurdunu görenlerin ikrarıyla O'nun vahdaniyetini ikrar ederim. Miraca çıktığında O'na iki yay arası kadar yaklaşan elçisi Hz. Muhammed'e, onun her biri din semasında birer dolunay ve Müslüman taifeleri için birer örnek olan ashâbına ve güzellikle onları takip edenlere, onları zikredenlerin ecirlerini tazeleyecek bir salât ile salât ve selâm ederim.

Şüphesiz ki yüce Allah insanları düşünmeye, ibret almaya, araştırmaya ve tefekküre teşvik etmiştir. Hadiste şöyle gelmiştir: "*Bir anlık tefekkür bir yıllık ibadetten daha hayırlıdır.*"

Düşünmenin; nurların anahtarı, kavrayışın esası, bilgileri avlayan ağ ve idrakleri yakalayan bir tuzak olduğu açıktır. İnsanların çoğu düşünmenin üstünlüğünü ve mertebesini bildikleri hâlde hakikatinden, semeresinden, kaynağından, aktığı ve dolaştığı yerden, yolundan ve keyfiyetinden habersizdirler. Hiç kimse nasıl tefekkür edeceğini, neden tefekkür edeceğini, neyi tefekkür edeceğini, tefekkürle ne elde etmek istediğini, tefekkürün bizatihi yapılması istenen bir şey mi olduğunu, yoksa tefekkürle bir semerenin mi elde edilmesinin amaçlandığını, söz konusu semerenin ne

olduğunu, bilgilerden mi, hâllerden mi, yoksa her ikisinden mi oluştuğunu bilmez.

Bütün bunları ortaya çıkarmak çok önemlidir. Şimdi biz tefekkürün faziletini, sonra tefekkürün hakikatini ve semeresini, sonra da tefekkürün nerelerde yapılması gerektiğini zikredeceğiz.

TEFEKKÜRÜN FAZİLETİ

Yüce Allah aziz kitabında birçok yerde düşünmeyi ve tefekkür etmeyi emretmiş, tefekkür edenleri överek şöyle buyurmuştur:

"*Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler ve şöyle derler: Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın.*" (Âl-i İmrân, 3/191);

"*Kendi kendilerine, Allah'ın gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak ve muayyen bir süre için yarattığını hiç düşünmediler mi?*" (Rûm, 30/8);

"*De ki, size bir tek öğüt vereceğim: Allah için ikişer ikişer ve teker teker ayağa kalkın, sonra da düşünün.*" (Sebe, 34/46);

"İşte bunlarda düşünen bir toplum için büyük bir ibret vardır." (Nahl, 16/11)

(…) Atâ şöyle anlatıyor: "*Ben, İbni Ömer ve Ubeyd b. Umeyr hep birlikte Hz. Âişe'nin yanına gittik. İbni Ömer dedi ki, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden gördüğün en hayret verici şeyi bize anlatır mısın? Hz. Âişe ağlamaya başladı ve sonra şöyle dedi: Onun yaptığı her şey hayret vericiydi. Benim sıramın olduğu gece yanıma geldi, cildi cildime değecek şekilde bana yaklaştı ve sonra buyurdu ki, bana izin verirsen Rabbime ibadet edeceğim. Dedim ki, vallahi senin Allah'a yakın olmanı ve Rabbine ibadet etmeni isterim. Bunun üzerine kalkıp su kırbasından abdest aldı ama suyu çok fazla dökmedi. Sonra kalkıp namaz kılmaya başladı. Namaz kılarken sakalları ıslanıncaya kadar ağladı. Sonra secde ettiğinde yeri ıslatıncaya kadar ağladı. Sonra ağlar vaziyette birazcık dinlenmek üzere yattı. Sonunda Bilâl onu sabah namazına uyandırmak için gelince dedi ki ey Allah'ın elçisi, Allah gelmiş geçmiş günahlarını bağışladığı hâlde seni ağlatan şey nedir? Bunun üzerine şöyle buyurdu: Vay sana Bilâl! Bu gece bana şu âyet indirilmişken ağlamama ne engel olabilir:* ***Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde akıl sahipleri için gerçekten ibretler vardır.*** (Âl-i İmrân, 3/190) *Bu âyeti okuyup da tefekkür etmeyene yazıklar olsun!*"

(…) İbni Ömer radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah’ın yarattığı şeyler hakkında tefekkür ediniz, Allah hakkında tefekkür etmeyiniz.*”[325]

(…) Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Nefislerinize ibadetten payını veriniz. Dediler ki ey Allah’ın elçisi, nefsin ibadetten payı nedir? Şöyle buyurdu: Mushafa bakmak, ondaki âyetleri tefekkür etmek ve hayret uyandıran yerlerinden ibret almaktır.*”

Osmân b. Ebî Dehres şöyle anlatıyor: “*Bana anlatıldığına göre bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem suskun bir şekilde oturan ashâbının yanına vardığında onlara neden konuşmadıklarını sordu. Dediler ki, Allah’ın yarattığı şeyler hakkında tefekkür ediyoruz. Bunun üzerine şöyle buyurdu: İşte böyle yapınız. O’nun yarattıkları hakkında tefekkür ediniz, O’nun hakkında tefekkür etmeyiniz. Şüphesiz ki bu bâtının ötesinde, nurunun beyazı ve beyazının nuru olduğu bembeyaz bir yer vardır. Güneşe uzaklığı kırk günlük mesafedir. Orada Allah’ın yarattığı öyle varlıklar vardır ki bir göz açıp kapama vakti kadar bile Allah’a asla isyan etmemişlerdir! Dediler ki, orada şeytan yok mu? Buyurdu ki, onlar şeytanın yaratılıp yaratılmadığını bile bilmezler! Dediler ki, onlar Âdem’in soyundan mı? Buyurdu ki, onlar Âdem’in yaratılıp yaratılmadığını bile bilmezler!*”

(…) Rişdeyn b. Sa’d şöyle söylemiştir: “Bir melek Rabbi hakkında tefekkür edince bir sayha atıp kendinden geçti ve ona müfekkir adı verildi.”

(…) Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Bir anlık tefekkür, bir geceyi ihya etmekten daha hayırlıdır.”

İmam Ahmed’in Vekî-Mâlik b. Miğvel yoluyla Avn’dan naklettiğine göre Ümmü Derdâ’ya Ebu’d-Derdâ’nın en üstün amelinin ne olduğu sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Tefekkür etmek ve ibret almak.”

İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ şöyle söylemiştir: “Tefekkürle kılınan iki rekât orta yollu namaz, kalbin gafil olduğu bir gecelik namazdan daha hayırlıdır. Bir gecede Bakara suresini okuyup onun hakkında tefekkür etmeyi, bütün Kur’an’ı hızla okuyup bitirmeye yeğlerim.”

Üseyd b. Hudayr şöyle söylemiştir: “Ne zaman bir cenazeye katılsam nefsime gidecek olduğu yeri anlatır dururum.”

Havariler derler ki ey Allah’ın ruhu, yeryüzünde senin gibisi var mı? İsâ aleyhisselâm der ki, evet var. Konuşması zikir, susması fikir, bakışı ibret olan kişi benim gibidir.

Lokmân aleyhisselâm yalnız başına otururdu. Bunun sebebini sorduklarında şöyle dedi: “Uzun süre yalnız kalmak tefekkür için daha iyidir. Uzun süre tefekkür etmek de cennetin yolunu gösterir.”

Hasenü’l-Basrî şöyle söylemiştir: “Tefekkür sana iyiliklerini ve kötülüklerini gösteren bir aynadır. İbadetlerin en üstünü tefekkür ve veradır. Hikmetten bahsetmeyen adamın konuşması boş sözdür. Susması tefekkür olmayan kişi gaflettedir. Bakışı ibret almak için olmayan kişi oyundadır. Âlimler tefekkür yoluyla tezekküre ve tezekkür yoluyla tefekküre dönerler, onları konuşturuncaya kadar kalpleriyle konuşurlardı. Sonra bir de bakarlar ki kalplerinin kulakları ve gözleri var! Sonunda kalpleri hikmetten bahsetmeye başlar, örnekler verir ve ilim öğretirdi.”

Saîd b. Müseyyeb şöyle söylemiştir: “İbadet; Allah’ın emirlerini tefekkür etmek ve haramlarından kaçınmaktır.”

Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: “Bir kişi uzun süre tefekkür ederse anlar, anladığında bilgi sahibi olur ve bilgi sahibi olduğunda amel eder.”

Âmir b. Abdi Kays bir adama şöyle söylemiştir: “Konuşma, hüzünlü ol ve tefekkür et. Çünkü sen bunları yapabilirsen âbidlere hiçbir makam bırakmamış olursun.”

Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: “Tefekkür kalbine soktuğun bir nurdur.” Süfyân şu beyti hep okurdu:

Kişinin tefekkürü olduğu zaman,
Her şeyden onun için alınacak bir ibret olur.

İbrâhim b. Edhem’e bir keresinde çok fazla tefekkür ettiği söylenince şöyle der: “Tefekkür etmek amelin özüdür.”

Bişru’l-Hâfî şöyle demiştir: “İnsanlar yüce Allah’ın azametini düşünmüş olsalardı O’na asla isyan etmezlerdi.”

Firyâbî, yüce Allah’ın; “*Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım.*” (A’râf, 7/146) kavlini yorumlarken şöyle söylemiştir: “Emrim hakkında tefekkür etmelerine mâni olacağım.”

Ebû Ubeyde el-Havvâs şöyle söylemiştir: “Hüzün kalplerin cilasıdır ve onun sayesinde tefekkür konusu olan şeyler aydınlanır.”

Bir başkası şöyle demiştir: “Kalpleri hüzünlerden daha iyi cilalayan ve tefekkürden daha iyi aydınlatan bir başka şey yoktur.”

Sâlih el-Mürrî şöyle demiştir: “Ağlamanın bazı sebepleri vardır. Onlardan bir tanesi de işlenen günahları düşünmektir. Eğer kalpler buna boyun eğip

düzelirse ne güzel, düzelmezse o zaman kıyamet gününün sıkıntılarını ve korkunç hâllerini düşünürsün. Kalpler buna boyun eğip düzelirse ne güzel, düzelmezse o zaman cehennem ateşinin tabakaları arasında evrilip çevrildiğini düşünürsün!”

Bir keresinde Herim b. Hayyân, Humeme adındaki arkadaşının evinde geceyi geçirir. Humeme sabaha kadar ağlar. Herim ona der ki, neden ağlıyorsun? Humeme der ki, sabahında gökteki yıldızların dağılıp saçılacağı geceyi düşündüm!

Rebî b. Haysem bir keresinde İbni Mes’ûd radıyallâhu anh ile birlikte yürürken bir demircinin yanından geçerler. O sırada Rebî durup ateşin içindeki demire bakmaya başlar ve sallanıp titrer. Sonra büyük bir ateşin yanından geçerler. İbni Mes’ûd radıyallâhu anh alevlenmiş ateşi görünce “*Cehennem ateşi uzak bir mesafeden kendilerini görünce onun öfkelenişini ve uğultusunu işitirler.*” (Furkân, 25/12) âyetini okur. Bunu işiten Rebî b. Haysem bayılır, evine götürülür ve ancak geceleyin kendine gelir.

Amr b. Utbe geceleri atına binip mezarlara gider ve “Ey mezarları mesken tutanlar, amel defterleri dürüldü ve ameller kaldırıldı.” dedikten sonra ağlamaya başlardı. Sonra da sabaha kadar orada namaz kılardı.

Ebû Âsım el-Habatî şöyle anlatıyor: “Muhammed b. Vâsi ile birlikte yürürken mezarlığa geldik. Dedi ki, buranın böyle sessiz ve sakin olmasına aldanma sakın. Kiminin sevinçli, kiminin gamlı bir şekilde mezarlarından sıçrayıp çıktıklarını düşün.”

Tâvûs çarşıda satılan kızarmış koyun kellelerinin yanından geçerse o gün akşam yemeği yiyemezdi.

Bir keresinde Zebîd teheccüt namazını kılmak için kalkmıştı. Elini abdest alacağı kaba sokunca suyun soğukluğunu hissetti ve sabaha kadar o hâlde kaldı. Sabah olunca cariyesi dedi ki, bu gece namaz kılmadınız? Zebîd dedi ki, suyun soğukluğundan dolayı zemherir aklıma geldi de soğukluğu hiç hissetmedim!

Mâlik b. Dînâr bir gece evinin sofasında şafak vaktine kadar öylece durur ve der ki, cehennem ehli zincirleri ve bukağılarıyla sabaha kadar bana gösterildi!

Seleften birisi şöyle derdi: “Her gün mezarları düşüncenizle ziyaret edin, kalplerinizle her gün kıyamet gününü müşahede edin, hayal gücünüzle kıyamet günü iki grubun nereye gideceğine bakın, cehennem azabını ve demir kamçıları hissedin! Kendisini cehenneme girmekten kurtaran kişi nefsi için seçim yapmıştır.”

Ömer b. Abdülaziz bir gün yanında arkadaşları olduğu hâlde suskun bir şekilde oturuyordu. Ona neden konuşmadığını sorduklarında şöyle cevap verdi: “Cennet ehlinin orada birbirlerini nasıl ziyaret edeceklerini ve cehennem ehlinin orada birbirleriyle nasıl kavga edeceklerini düşünüyordum.”

Ömer b. Abdülaziz bir keresinde insanları toplayıp onlara şöyle hitap etti: “Sizlerin eninde sonunda varacağınız yeri düşündüm! Kiminiz dürüst ve kurtulmuş, kiminiz de yalancı ve helâk olmuş olacaksınız.”

Dâvûd et-Tâî dolunaylı bir gecede evinin damında uzanmış, göklerin ve yerin melekûtu hakkında tefekkür ediyorken komşusunun evine yuvarlanıp düşer. Komşusu çıplak bir şekilde ve elinde kılıçla sıçrayıp karşısına çıkar. Onu görünce der ki ey Dâvûd, neden evime yuvarlandın? Dâvûd der ki, senin evine yuvarlandığımın farkında değilim!

Yûsuf b. Esbât şöyle söylemiştir: “Dünya, kendisine bakılmak için yaratılmadı! Tam aksine, ona bakıp âhireti anlamak için yaratıldı.”

Yine onun dediğine göre Süfyânü’s-Sevrî tefekkürünün şiddetinden kan işerdi.

İbnü’l-Mübârek bir gün tefekkür hâlinde gördüğü Sehl b. Ali’ye neyi düşündüğünü sorunca Sehl, Sırat’ı düşündüğünü söyler. Yine bir keresinde Sehl, İbnü’l-Mübârek’e Kur’an okur ve okumasını iyice uzatır. İbnü’l-Mübârek orada bulunanlara der ki, neden böyle yaptığını biliyor musunuz? Derler ki, Kur’an okumayı sevdiği için. Der ki; bana göre onun, karşısında birilerinin bulunduğundan haberi yok.

Çölde oturan bir kadın şöyle derdi: “Takva sahiplerinin kalpleri, tefekkür gücü sayesinde kendileri için gayp hazinelerinde saklanmış olan âhiret hayırlarını görmüş olsaydı dünyadan hiçbir zevk almazlar, hiçbir şeye sevinmezlerdi.”

Ebû Şureyh[326] yürümekteyken birden çömelerek abasını yüzüne çekip ağlamaya başlar. Ona neden ağladığını sorduklarında şöyle der: “Ömrümün tükendiğini ve ecelimin yaklaştığını düşündüm.”

(…) Yahyâ b. Muallâ er-Râzî şöyle söylemiştir: “Yaratılmışlar, fena dillerinin gaybda dünya için ağladığını işitmiş olsalardı kalpleri hüzünle dolardı. Akıllar, iman gözleriyle cennetteki eğlenceyi görmüş olsalardı canlar şevkten erirdi. Kalpler, onları yaratanın sevgisinin künhünü bilmiş olsalardı çılgına dönüp mafsalları parçalanır, ruhlar hayretlerinden bedenlerinden uçarlardı! Yarattıklarını bu şeylerin künhünden habersiz bırakıp hakikatleri yerine tarifleriyle onları oyalayan Allah’ı tesbih ederim.”

Ebû Bekr el-Kinânî şöyle söylemiştir: “Bir gafletten uyanış ve nefsin hazzından ayrılma sırasında duyulan korku ve Allah ile ilişkinin kopmasından duyulan korku sırasındaki bir titreme insanların ve cinlerin ibadetlerinden daha üstündür.”

(…) Muhammed b. Nadr el-Hârisî şöyle anlatıyor: “İsrailoğulları’nda bir adam otuz yıl boyunca kendisini ibadete verdiğinde bir bulut başının üzerinde durup ona gölge yaparmış. Adamın birisi otuz yıl boyunca ibadet ettiği hâlde kendisini gölgelendiren bir şey göremeyince durumu annesine anlatarak demiş ki anneciğim, otuz yıldır ibadet ediyorum ama beni gölgelendiren bir şey göremedim! Annesi demiş ki sevgili oğlum, düşün bakalım ibadetine başladığın günden bu yana bir günah işledin mi? Demiş ki, böyle bir şey yaptığımı hatırlamıyorum. Annesi demiş ki, düşün bakalım böyle bir günah işlemeye niyet ettin mi? Düşündükten sonra demiş ki hayır, niyet de etmedim. Annesi demiş ki sevgili oğlum, geriye bir şey kaldı. Ondan kurtulduysan bulutun seni gölgelendirmesini ümit edebilirsin. Adam demiş ki, nedir o? Annesi demiş ki, gözünü göğe kaldırıp baktıktan sonra onu hiç tefekkür etmeden yere indirdiğin oldu mu? Adam demiş ki, hem de çok oldu! Annesi demiş ki işte, bulutun seni gölgelendirmemiş olmasının sebebi bu.”

Cündüb b. Süfyân şöyle anlatıyor: “İçerisinde ruhbanların bulunduğu bir manastıra girdim ve dedim ki, buradaki en gayretli kişi kim? Manastırın bir köşesini işaret ettiler. Oraya girince birtakım kimselerin oturmuş olduklarını gördüm ve dedim ki, ne yapıyorsunuz? Dediler ki, arıtıyoruz. Dedim ki, neyi arıtıyorsunuz? Dediler ki, tefekkür ediyoruz.”

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle söylemiştir: “Dünyaya ibret nazarıyla bakmayan kişinin kalbinden, gafleti oranında nur eksilir.” (…)

TEFEKKÜRÜN HAKİKATİ VE SEMERESİ

Bil ki fikretmek veya tefekkür; onları kullanarak üçüncü bir bilgi elde etmek için iki bilgiyi akla getirmektir. Örnek verecek olursak; acil olana meyledip dünya hayatını yeğleyen ve âhireti yeğlemenin dünyayı yeğlemekten daha iyi olacağını bilmek ve öğrenmek isteyen kişi için iki yol vardır:

1- Başka birisinden âhireti yeğlemenin dünyayı yeğlemekten daha iyi olacağını duyarak işin hakikatini tahkik etmeksizin onu taklit ve tasdik etmektir. Buna marifet veya bilgi denilmez.

2- Daha devamlı olanın yeğlenmeye daha lâyık olduğunu bilmek, sonra da âhiretin daha devamlı olduğunu öğrenip bu iki bilgiden üçüncü bir bilgiye, yani âhiretin yeğlenmeye lâyık olduğu bilgisine ulaşmaktır. Âhiretin yeğlenmeye daha lâyık olduğuna dair bilgi ancak önceki iki bilgi sayesinde elde edilebilir. Üçüncü bilgiye ulaşmak için önceki iki bilgiyi kalbe getirmeye “tefekkür, itibar, tezekkür, nazar, teemmül ve tedebbür” adı verilir.

Tedebbür, teemmül ve tefekkür aynı anlama gelen ve farklı anlam taşımayan eş anlamlı kelimelerdir. Tezekkür, itibar ve nazar kelimelerinin delâlet ettikleri şeyin aslı her ne kadar aynı olsa da farklı anlamları vardır. Bu durum sârim, mühenned ve seyf kelimelerinin aynı şeyi değişik bakış açılarına göre ifade etmesine benzer. Sârim kelimesi kesici olma özelliği yönüyle, mühenned kelimesi yapıldığı yeri göstermesi bakımından ve seyf ise bu fazlalıklara işaret etmeksizin mutlak anlamda kılıcı ifade eder. İtibar kelimesi de aynı şekilde üçüncü bir bilgiye köprü olup geçiş sağlaması yönüyle önceki iki bilgiyi kalbe (akla) getirmektir. Fakat söz konusu iki bilgiyle üçüncü bilgiye geçiş meydana gelmez ve o ikisinde kalınırsa buna itibar değil, tezekkür adı verilir.

Nazar ve tefekkür kelimelerine gelince, bunlarda üçüncü bilgiyi elde etme talebi olması bakımından bir geçiş meydana gelir. Üçüncü bilgiyi talep etmeyen kişiye “nâzır” denilmez. Her tefekkür eden aynı zamanda tezekkür ehlidir. Fakat her tezekkür eden tefekkür ehli olmaz. Tezekkürün faydası, iyice kökleşip oraya yerleşmesi ve böylece silinmemesi için bilgileri sürekli olarak kalbe getirmektir. Tefekkürün faydası ise ilmi çoğaltmak ve elde edilmemiş olan bilgileri kazanmaktır. Tezekkür ile tefekkür arasındaki fark bundan ibarettir.

Bilgiler kalpte bir araya gelip bir başka bilgiyle eşleştiğinde bu birleşmeden başka bir ürün doğar. Ürünler bu şekilde devam edip gider. Buna bağlı olarak da bilgiler ve fikir sonsuza kadar sürüp gider. Daha fazla bilgi elde etme yolu ancak ölümle veya bazı engeller sebebiyle kapanır. Elbette bu durum, elindeki bilgilerden başka bilgiler üretmeyi becerebilen ve tefekkür yolunu bulmuş olanlar için geçerlidir. Fakat insanların çoğu sermayeleri olmadığı için daha fazla bilgi sahibi olamamışlardır. Söz konusu sermaye ise ilimleri elde etmeye yarayan bilgilerdir. Bu durum sermayesi olmadığı için kâr elde edemeyen adamın hâline benzer. Bazen de kişinin sermayesi olduğu hâlde ticareti iyi bilmediği için kâr elde edemez. Aynı şekilde, bazen kişinin ilimlerin sermayesi olabilecek birtakım bilgileri

vardır ancak onları iyi kullanmayı, birleştirmeyi ve ürün verecek şekilde eşleştirmeyi bilmediğinden dolayı bunu başaramaz.

Söz konusu bilgileri kullanmanın ve onlardan ürün elde etmenin yolunu yöntemini bilmek, peygamberlerde -Allah onlara salât eylesin- olduğu gibi bazen fıtraten kalpte hâsıl olan bir ilâhî nur sayesinde gerçekleşir. Bu ise çok nadirdir. Bazen de öğrenim görmekle ve deneyimle gerçekleşir ki bu daha çok görülür.

Bazen tefekkür eden kişi onları nasıl elde ettiğini fark etmeden bu bilgiler onun aklına gelir ve semeresi hâsıl olur. Bu durumda kendini ifade etme sanatındaki deneyiminin azlığı sebebiyle söz konusu semereyi ifade edemez. Âhiretin tercih edilmeye daha lâyık olduğunu gerçek anlamda bilen nice insan vardır ki bunu nereden bildiği kendisine sorulmuş olsa cevap veremez. Oysa onun bu bilgisi de ancak daha önceki iki bilgiden doğmuştur. Bu iki bilgi; daha devamlı olanın yeğlenmeye daha lâyık olduğu ve âhiretin dünyadan daha devamlı olduğu bilgileridir. Bu ikisinden bir üçüncü bilgi meydana gelmiştir ki o da âhiretin yeğlenmeye daha lâyık olduğu bilgisidir. Böylece tefekkürün ürünü, onlar sayesinde üçüncü bir bilgiye ulaşmak için kalbe önceki iki bilgiyi getirmeye dayanmış olmaktadır.

Tefekkürün semeresi; ilimler, hâller ve amellerdir. Ancak tefekkürün özel semeresi sadece ilimdir, başka bir şey değildir. Evet, kalpte ilim hâsıl olduğu zaman kalbin hâli değişir. Kalbin hâli değiştiğinde ise uzuvların amelleri değişir. Amel hâle, hâl ilme ve ilim tefekküre tâbi olur. Buna göre tefekkür bütün hayırların kaynağı veya anahtarıdır. İşte, tefekkürün üstünlüğünü, zikirden ve tezekkürden daha hayırlı olduğunu sana gösteren şey budur. Tefekkür bütün ameller içerisinde en üstün olanıdır. Tefekkürün bu üstünlüğünün sebebi, kişiyi hoşa gitmeyen şeylerden hoşa giden ve sevilen şeylere nakletmesidir.

Hâlin tefekkürle nasıl değiştiğini anlamak istersen, âhirete ilişkin olarak zikrettiğimiz örneğe bakmalısın. Âhiret konusunda tefekkür etmek, bize onun yeğlenmeye daha lâyık olduğunu gösterir. Bu bilgi kalplerimizde kesin bilgi şeklinde iyice yer ettiği zaman kalpler âhirete rağbet etme ve dünyadan el çekme yönünde değişir. Bizim hâllerin değişmesinden kastettiğimiz şey budur. Bu bilgiyi elde etmeden önce kalbin hâli dünyayı sevmek, ona meyletmek ve âhirete çok az rağbet etmek yönündeydi. Bu bilgi sayesinde kalbin hâli değişti, iradesi ve rağbeti dönüştü, sonra iradenin

dönüşmesi sonucunda uzuvların amelleri dünyayı terk edip âhiret amellerini yapmaya yöneldi.

İşte bu bağlamda beş derece vardır:

1- Tezekkürdür ki kalbe iki bilgiyi getirmektir.

2- Tefekkürdür ki o iki bilgiden elde edilmesi amaçlanan bilgiyi talep etmektir.

3- Amaçlanan bilginin elde edilmesiyle kalbin aydınlanmasıdır.

4- Bu bilginin hâsıl olmasıyla kalbin daha önceki hâlinin değişmesidir.

5- Hâlin değişmesiyle uzuvların kalbe hizmet etmeye başlamasıdır.

Nasıl ki taş, demire vurulduğunda ateş çıkıyor, etrafını aydınlatıyor, göz daha önceki karanlıkta görmediği hâlde görmeye başlıyor ve uzuvlar hareketleniyorsa aynı şekilde marifet nurunu ortaya çıkaran çakmaktaşı da tefekkürdür. Söz konusu tefekkür taş ile demirin bir araya getirildiği gibi o iki bilgiyi bir araya getirir, taşın demire özel bir şekilde vurulması gibi o iki bilgiyi özel bir şekilde telif edip birleştirir, demirden ateşin ortaya çıkması gibi marifet nurunu ortaya çıkarır, gözün çıkan ateşin ışığı sayesinde değişip daha önce görmediğini görmesi gibi kalp bu nur sebebiyle değişime uğrayıp daha önce meyletmediği şeye meyleder ve karanlık sebebiyle bir iş yapamayan kişinin gözünün daha önce görmediği şeyleri görmeye başlamasıyla harekete geçmesi gibi uzuvlar kalbin hâlinin gereğine uyarak o doğrultuda amel etmeye başlarlar.

O hâlde tefekkürün semeresi ilimler ve hâllerdir. İlimlerin bir sonu yoktur. Kalbe arız olduğu düşünülen hâllerin ise sınırlanması mümkün değildir. İşte bundan dolayı bir mürit tefekkürün çeşitlerini, alanlarını ve hangi konularda tefekkür edeceğini belirlemek istediğinde bunu yapamaz. Çünkü tefekkürün cari olduğu alanlar sınırsız ve semereleri sonsuzdur. Ancak biz tefekkürün cari olduğu alanları, önemli dinî ilimlere ve saliklerin makamlarını oluşturan hâllere göre belirlemeye gayret edeceğiz. Bu ise genel bir belirleme olacaktır. Çünkü konunun ayrıntısına girmek bütün ilimleri açıklamayı gerektirir. Biz burada o ilimlerin aralarındaki ortak noktaları belirlemekle yetinelim. Böylece tefekkürün cari olduğu alanları öğrenmiş oluruz.

TEFEKKÜRÜN CARİ OLDUĞU ALANLAR

Bil ki, tefekkür bazen dinle ilgili bir hususta bazen de din dışındaki bir konuda olur. Bizim buradaki amacımız dinle ilgili olan tefekkür olduğu için diğer kısmı bir tarafa bırakalım.

Dinden kastımız, kul ile Rab Teâlâ arasındaki muameledir. Kulun bütün fikirleri ya kulla, onun sıfatları ve hâlleriyle ilgilidir veya mabudla, O'nun sıfatları ve fiilleriyle ilgilidir. Söz konusu fikirlerin bu iki kısmın dışına çıkması mümkün değildir. Kulla ilişkili olan şeyler ya Rab Teâlâ katında sevilen veya sevilmeyen bir şey hakkında düşünmektir. Bu iki kısım dışında düşünmeye ihtiyaç yoktur. Rab Teâlâ'ya ilişkin olanlar ise ya O'nun zatı, sıfatları ve güzel isimleri veya fiilleri, mülkü ve melekûtu hakkında düşünmektir.

Tefekkürün bu kısımlarla sınırlı olduğunu vereceğimiz şu örnekle anlayabilirsin: Yüce Allah'a varmak üzere yola çıkmış olanların (sâir) ve O'na kavuşma özlemi duyanların hâli, âşıkların hâline benzer. Kara sevdaya tutulmuş olan bir âşığı örnek alalım. Bütün ilgisi aşkına garkolmuş ve fikri ya sevgilisinde veya kendisinde olan âşığı düşünelim. Sevgilisi hakkında düşünceye daldığında ya onun güzelliğini ve zatındaki güzel sureti düşünür ve böylece onu düşünmekten ve hayalinde canlandırmaktan haz alır veya sahip olduğu huyları ve sıfatları gösteren lâtif ve güzel fiillerini düşünür ve böylece aldığı zevk katlanıp sevgisi güçlenir.

Kendisi hakkında düşündüğünde; ya onlardan uzak durmak amacıyla onu sevgilisinin gözünden düşürecek özelliklerini düşünür veya onları taşır hâle gelmek amacıyla onu sevgilisine yaklaştıracak ve sevdirecek özellikleri. Bu kısımlardan başka bir şey hakkında düşünürse aşkın çerçevesinden çıkmış olur ki bu onun hakkında bir eksikliktir. Çünkü eksiksiz ve mükemmel aşk, âşığı tamamen meşgul eden ve sevgiliden başkasına yer kalmayacak şekilde kalbini kaplayan duygudur. O hâlde yüce Allah'ı sevenlerin de böyle olması, bakışının ve düşüncesinin sevdiğinden başkasına yönelmemesi gerekir.

Kişinin tefekkürü ve düşüncesi bu kısımlarla sınırlı olursa aslen muhabbetin gerektirdiği hâlden çıkmış olmaz.

Konuyu açıklamaya birinci kısımdan başlayalım. Bu da kişinin, sevilen ve sevilmeyen taraflarını belirlemek üzere kendi sıfatlarını ve fiillerini düşünüp tefekkür etmesi hâlidir. Şüphesiz ki bunu tefekkür etmek, bu bölümün amacını teşkil eden muamele ilmine ilişkin bir husustur. Diğer kısım ise mükâşefe ilmiyle ilgilidir.

Yüce Allah katında sevilen veya sevilmeyen her şey, taatler ve masiyetler gibi zahir, mahalli kalp olan kurtaran ve helâk eden sıfatlar gibi bâtın olmak üzere ikiye ayrılır. Biz kurtaran ve helâk eden sıfatları daha önceki bölümlerde zikretmiştik. Taatler ve masiyetler yedi uzuvla ilgili olanlar ve

savaştan kaçmak, ana babaya karşı gelmek ve haram olan bir meskende oturmak gibi bütün bedene nispet edilenler olmak üzere ikiye ayrılır. Yüce Allah'ın hoşlanmadığı şeylerin her biri hakkında şu üç hususu gözeterek düşünmek gereklidir:

1- Gerçekten söz konusu şey Allah katında hoşa gitmeyen bir şey midir, yoksa değil midir? Çünkü nice şeyin hoşa gidip gitmediği hemen belli olmaz, aksine inceden inceye düşünmekle anlaşılabilir.

2- Hoşa gitmeyen bir şey olması hâlinde ondan kaçınmanın yollarını düşünmektir.

3- Hâlen o hoşa gitmeyen şeyle muttasıf olup olmadığını düşünüp eğer muttasıf ise onu terk etmek, ileride başına gelecek bir şeyse ondan sakınmak, geçmişte işlemiş olduğu bir günah ise telâfi etmeye çalışmaktır.

Sevilen ve istenen her şey aynı şekilde bu kısımlara ayrılır. Bütün bu kısımlar bir araya geldiği zaman söz konusu kısımlardaki tefekkürün cari olduğu alanlar yüzü geçer. Kul ya bu kısımların hepsinde veya çoğunda tefekkür etmek zorundadır. Bu kısımları teker teker açıklamak uzun sürer. Ancak söz konusu kısımları dört çeşitle sınırlandırabiliriz: Taatler, masiyetler, helâk eden sıfatlar ve kurtaran sıfatlar. Şimdi, müridin diğerlerini kıyas edebilmesi, tefekkür kapısının kendisine açılabilmesi ve yolunun genişleyebilmesi için her çeşide dair birer örnek verelim.

MASİYETLER

Kulun her sabah, önce yedi uzvunun hepsini ayrıntılı olarak, sonra da genel olarak bedenini gözden geçirip kontrol etmesi gerekir. Hâlen bir masiyet ve günah işlemekteyse onu terk etmeli, önceki gün böyle bir günah işlemişse bir daha işlememek ve pişman olmak suretiyle onu telâfi etmeli veya günün geri kalan kısmında böyle bir günaha maruz kalma ihtimaline karşı ondan kaçınmaya ve uzak kalmaya çalışmalıdır.

Dil gıybete, yalan söylemeye, kendisini ilgilendirmeyen konularda konuşmaya vb. hoşa gitmeyen günahlara maruz kalabilir. Kişi öncelikle kendi kendine bunların yüce Allah katında hoşa gitmeyen şeyler olduğunu kabul etmelidir. Sonra da Kur'an ve Sünnet'te söz konusu günahlar hakkında varit olan azap tehditlerine bakıp onları gözden geçirmelidir. Sonra içinde bulunduğu durumlara bakar ve hiç farkında olmadan söz konusu günahlara nasıl maruz kaldığını düşünür. Sonra da onlardan nasıl sakınabileceğini tefekkür eder ve bilir ki bütün bunların tam olarak gerçekleşmesi için ya uzlete çekilmesi veya yüce Allah'ın hoşuna gitmeyen

bir şey söylediğinde kendisini uyaracak olan salih ve takva sahibi birisiyle arkadaşlık etmesi gereklidir. Aksi takdirde başkalarıyla birlikte olduğunda, kötü bir söz söylemesine engel olması için ağzına bir taş koyar. Dilin günahlarından kaçınma yolları konusunda tefekkür bu şekilde yapılır.

Sonra kulağı hakkında tefekkür edip onunla gıybet, yalan ve boş sözler dinlediğini ve bunları da ancak insanlarla birlikte olduğunda yaptığını düşünür. Bu durumda uzlete çekilmek suretiyle insanların bulunduğu yerlerden kaçınmalı veya toplum içindeyken kulağına böyle bir şey geldiğinde engel olmaya çalışmalıdır.

Sonra midesi hakkında tefekkür edip yeme içmeyle Allah'a isyan ettiğini, bunu da ya helâlinden olmakla birlikte çok yemekle -ki böyle yapmak şeytanın silahı olan şehveti güçlendirdiği için mekruhtur- veya haram/ şüpheli şeyleri yemekle yaptığını düşünerek nereden yiyip içtiğine, nereden giyindiğine, nerede oturduğuna ve nereden para kazandığına bakar. Sonra da bunların helâlinden elde edilme yolları ve yöntemlerini, haramdan kaçınmanın çarelerini tefekkür eder. Haram yenildiği sürece bütün ibadetlerin zâyi olacağı ve helâl yemenin bütün ibadetlerin esası olduğu hususunu nefsine kabul ettirir.

Bütün uzuvları hakkında bu şekilde tefekkür eder. Bu kadar açıklama, ayrıntıya girmeye gerek bırakmayacaktır. Tefekkür sayesinde söz konusu hâllere ilişkin bilgi elde edildiği zaman uzuvlarını onlardan korumak amacıyla kişi gün boyunca murakabeyle meşgul olur.

TAATLER

Taatler hakkında öncelikle kendisine farz olan ibadetleri nasıl eda ettiğine, onları eksiklikten ve taksirden nasıl koruduğuna ve çokça nafileyle onların eksik taraflarını nasıl onarıp telâfi edeceğine bakar. Sonra her bir uzva teker teker dönüp onlara ilişkin yüce Allah'ın seveceği amelleri tefekkür eder ve örneğin der ki göz, göklerin ve yerin melekûtuna ibret nazarıyla bakmak, Allah'a taatte kullanılmak ve ilim öğrenmek üzere yaratılmıştır. Ben, gözümü Kur'an ve Sünnet'i mütalaayla meşgul edebilirim. Bunu neden yapmıyorum? Ben, Allah'a itaat eden filanca kimseye saygıyla bakıp onu sevindirebilir, filanca günahkâra onu hor gören gözlerle bakıp günahından caydırabilirim. Bunu neden yapmıyorum? Aynı şekilde, kulağı hakkında der ki; ben ilgili olduğum sözleri, ilim, hikmet, Kur'an ve zikir sözlerini dinleyebilirim. Kulağımı neden kullanmayayım? Yüce Allah onu bana

kendisine şükretmem için emanet olarak verdi. Kulağımı zâyi edip gereksiz yerlerde kullanmakla neden yüce Allah'ın nimetine nankörlük edeyim?

Dili hakkında da aynı şekilde tefekkür edip der ki; ben ilim öğretme, öğüt verme, fakirlerin hâllerini sormakla, salih kimselerin kalplerine girmek ve hoş bir söz söylemek suretiyle, salih olan Zeyd'i ve âlim olan Amr'ı sevindirmek suretiyle yüce Allah'a yaklaşabilirim. Söyleyeceğin her hoş söz bir sadakadır.

Aynı şekilde, malı hakkında da tefekkür ederek der ki; ben falan malımı tasadduk edebilirim, ona ihtiyacım yok. Ona ihtiyaç duyduğum zaman yüce Allah aynısını bana verir. Ona şimdi muhtaç olsam bile başkasını kendime yeğleme sevabına ondan daha çok ihtiyacım var.

Bu şekilde bütün uzuvlarını, bedenini ve mallarını kontrol eder. Hatta hayvanlarını, hizmetkârlarını ve çocuklarını dahi kontrol eder. Çünkü bunların hepsi kişinin kullandığı ve sorumlu olduğu insanlardır ve onlar sayesinde yüce Allah'a itaat edebilir. Kişi inceden inceye tefekkür etmek suretiyle onlar sayesinde yapması mümkün olan taat çeşitlerini ortaya çıkarabilir ve kendisini söz konusu taatleri acilen yapmak konusunda harekete geçirecek şeyleri düşünebilir. Sonra o taatler konusunda halis niyete sahip olmayı tefekkür eder ve onun sayesinde amelini temizleyebilmesi için niyetini halis kılmanın yolarını arar. Diğer taatleri de buna kıyas eyle.

MAHALLİ KALP OLAN HELÂK EDİCİ SIFATLAR

Helâk Eden Ameller bölümünde zikrettiğimiz şeyler sayesinde bunlar öğrenilir ki şunlardır: İçgüdülerin, öfkenin, cimriliğin, kibrin, kendini beğenmenin, riyanın, hasedin, kötü zannın, gafletin, aldanmanın vb. şeylerin kalbi istilâ etmesidir.

Kişi kalbinde bu sıfatların olup olmadığını kontrol eder. Kalbinde böyle sıfatların olmadığını zannederse bu konuda kendisini nasıl imtihan edeceğini ve hangi alâmetleri delil kabul edeceğini tefekkür eder. Çünkü nefis her zaman iyilik yapmaya söz verir ama her seferinde sözünü tutmaz. Nefis, mütevazı olduğunu ve kibirden uzak bulunduğunu iddia ederse çarşı pazarda bir demet odun taşımakla imtihan edilmelidir. Hilim sahibi olduğunu iddia ediyorsa öfkesini yutma konusunda imtihan edilir. Diğer çirkin sıfatlarda da aynı şey yapılır.

Bu, kişinin hoşa gitmeyen vasfı taşıyıp taşımadığı konusunda yapılan bir tefekkürdür. Helâk Eden Ameller bölümünde bu sıfatlara dair alâmetleri

zikretmiştik. Bir alâmet böyle bir sıfatın varlığını gösteriyorsa kendisine o sıfatı çirkin gösterecek, cahillikten ve gafletten kaynaklandığını ortaya koyacak vasıtalar hakkında tefekkür eder. Örneğin, nefsinin yaptığı amel sebebiyle kendisini beğendiğini görürse tefekkür edip der ki; ben bu ameli bedenim, uzuvlarım ve irademle yaptım. Bütün bunlar ise benim değil ve bana bağlı değil. Bu ameli yüce Allah yarattı ve fazlıyla bana nasip etti. Beni, uzuvlarımı ve kudretimi yaratan O. Kudretiyle uzuvlarımı harekete geçiren o. Benim kudretim ve iradem de böyle. Nefsim kendi başına ayakta duramadığına göre, nasıl olur da yaptığım ameli beğenirim?

Nefsinin kibirlendiğini hissederse der ki; gerçekten büyük olan, Allah katında büyük olandır. Nice Müslüman kâfir ve şakî, nice kâfir de Müslüman olarak ölmektedir. Ölüm sırasındaki kötü son sebebiyle nicesinin hâlleri değişmektedir. Bunları nefsine hatırlattıktan sonra mütevazı kişilerin fiillerini yapmaya çalışır.

Nefsinin yemeye ve oburluğa yöneldiğini görürse bunun hayvanların vasfı olduğunu, eğer yeme ve cinsel ilişkiye girme arzusunda bir mükemmellik olsaydı hayvanların bunlardan fazla nasip alamayacak olduğunu düşünür. Oburluğa yenik düşen herkes daha çok hayvanlara benzer ve meleklerden uzaklaşır. Öfke konusunda da nefsine aynı şeyleri kabul ettirir, sonra da tedavinin yolu hakkında tefekkür eder. Daha önce bu hususları anlatmıştık, oraya bakılsın.

KURTARICI SIFATLAR

Söz konusu kurtarıcı sıfatlar tövbe etmek, günahlara pişmanlık duymak, belaya sabretmek, nimetlere şükretmek, korku, ümit, zühd, ihlâs, sıdk vb. sıfatlardır. Daha önce bunları, sebeplerini ve alâmetlerini zikretmiştik. Kul, her gün kendisini yüce Allah'a yaklaştıran bu sıfatlardan hangisine muhtaç olduğunu tefekkür etsin. Bunlardan birisine muhtaç olursa bilsin ki bunlar ancak ilimlerin ortaya çıkardığı hâllerdir. İlimleri ise ancak tefekkür ortaya çıkarır. Kişi kendisi için tövbe ve pişmanlık hâli elde etmek istediğinde öncelikle günahlarını kontrol etsin, onları düşünsün ve kalbinde onları iyice büyütsün. Sonra da o günahlar hakkında varit olan azap tehdidine baksın ve pişmanlık hâline kavuşuncaya kadar yüce Allah'ın gazabına maruz kalacağından kesin olarak emin olsun!

Kalbinde şükür hâlini uyandırmak istediği zaman yüce Allah'ın ona yaptığı iyiliklere, yardımlara ve bir kısmını Şükür kitabında açıkladığımız

üzere, yaptığı kötülükleri güzel bir şekilde örtmüş olmasına baksın ve bunları düşünsün.

Muhabbet ve şevk hâlini elde etmek isterse yüce Allah'ın celâlini, cemâlini, azametini ve kibriyasını düşünsün! Bu ise O'nun hayret uyandıran hikmetine ve eşsiz yaratmasına ibret nazarıyla bakmakla olur. Tefekkür bölümünün ikinci kısmında bunlara bir miktar değineceğiz.

Korku hâlini elde etmek isterse öncelikle dıştaki ve içteki günahlarına, sonra ölüme ve ölüm sarhoşluğuna, sonra ölümden sonraki Münker ve Nekir'in sorgusuna, kabir azabına ve korkunç hâllerine, sonra Sur'a üfürüldüğü andaki nidanın korkunçluğuna, sonra bütün yaratılmışların tek bir alanda toplandığı mahşerin korku veren durumlarına, sonra hesap vermeye ve en değersiz, önemsiz şeyin hesabını verme konusunda sıkıştırılmaya, sonra Sırat'a ve sonsuza kadar kalacağı yere yerleşinceye kadar başına gelecek olanlara baksın! Cehennemi ve oradaki azabı gözünün önüne getirsin!

Ümit hâlini elde etmek isterse cennete, onun nimetlerine ve sürekli olan mülküne baksın. İşte, istenen hâlleri elde etmeyi ve çirkin sıfatlardan uzak durmayı sağlayan ilimleri veya bilgileri ortaya çıkarması istenen tefekkürün yolu, yöntemi budur. Biz, söz konusu hâllerin her biri hakkında, tefekkürün daha da derinleşmesine yardım edecek birer özel bölüm zikrettik. Bunların toplamı hakkında ise Kur'an'ı tefekkür ederek okumaktan daha faydalısı yoktur. Kur'an'da, kişiyi övgüye değer her şeye yöneltecek ve her çeşit çirkin işten sakındıracak âyetler vardır. Kur'an'ı dikkatli bir şekilde ve tedebbür ederek okuyup tefekkür etmeye ihtiyaç duyulan âyeti tekrar ederek okumak gerekir. Çünkü tefekkürle okunan bir âyet, tedebbürsüz olarak Kur'an'ı hatmetmekten daha iyidir.

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin hadislerini mütalaa etmek de böyledir. Çünkü Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme özlü söz söyleme yeteneği verilmiştir. Onun şu sözüne bir bak: "Şüphesiz ki Kutsal Ruh kalbime şöyle ilham etti: Dilediğini sev, sonunda ondan ayrılacaksın. *Dilediğin gibi yaşa, sonunda öleceksin. Dilediğini yap, sonunda yaptığının karşılığını alacaksın.*" Kuşkusuz bu sözler öncekilerin ve sonrakilerin hikmetlerini bir araya getirmiştir ve bunu gerektiği gibi tedebbür edenlerin başka bir öğüde ihtiyacı olmaz.

Muamele ilimlerinde ve kulun yüce Allah katında hoşa giden veya gitmeyen sıfatları hakkında tefekkür etmenin yolu budur. İşin başında olan kişinin, kalbini övgüye lâyık huylarla ve değerli makamlarla imar edip içini

ve dışını Allah’ın sevmediği sıfatlardan temizleyinceye kadar bütün vaktini bu tefekküre ayırması gerekir. Bununla birlikte bilsin ki böyle yapmak her ne kadar bütün ibadetlerden üstün olsa da ulaşılmak istenen gaye değildir. Aksine, tefekkürle meşgul olan kişi sıddîkların isteği olan yüce Allah’ın celâli ve cemâli hakkında tefekkür etmekle yetinmekten ve kendisinden geçecek şekilde; yani kendisini, hâllerini, makamlarını ve sıfatlarını unutacak, bütün ilgisini sevdiğine yöneltecek biçimde kalbini buna vermekten perdelenmiştir. Tıpkı sevdiğiyle karşılaşan kara sevdaya tutulmuş âşık gibi ki o, bu durumda içinde bulunduğu hâle bakmaz. Aksine, kendinden gafil ve şaşkın bir şekilde kalır. Bu durum âşıkların aldıkları zevkin doruk noktasıdır.

Kişinin iç dünyasının imarı hakkında tefekkür etmesine dair zikrettiklerimiz, onun yakınlığa ve vuslata lâyık hâle gelmesini sağlamak içindir. Bütün ömrünü nefsini ıslah etmek için tüketen kişi ne zaman yakınlık nimetine kavuşacaktır? Taliplerin maksadı ve sıddîkların nimetlerinin son noktası, tek olan Hak’ta fani olmaktır.

Kişiyi helâk eden sıfatlardan temizlenmek, nikâhtaki iddet müddetinden çıkmak yerine geçer. Kişiyi kurtaran sıfatlara bezenmek ise kocasıyla bir araya gelmeye hazırlanması için kadının çeyizini hazırlaması, yüzünü temizlemesi ve saçlarını taraması yerine geçer. Bütün ömrünü rahmini temizlemek ve yüzünü süslemekte tüketirse bunlar sevdiğine kavuşmasına engel olurlar.

Mücalese (Allah’ın huzurunda bulunma) ehlinden isen din yolunu bu şekilde anlaman gerekir. Kötü köle isen ancak dövülmekten korktuğun veya alacağın ücrete tamah ettiğin için harekete geçersin. Eğer böyleysen boşuna bedeni yorma! Çünkü kalple aranda yoğun bir perde vardır. Amellerin hakkını verdiysen cennetlik oldun demektir. Fakat mücalese için başkaları vardır.

Kul ile Rabbi arasında olan muamele ilimleri konusundaki tefekkürün sahasını anladıysan sabah akşam bunu âdet edinmen ve nefsinden, seni yüce Allah’tan uzaklaştıran sıfatlarından ve O’na yaklaştıran hâllerinden gafil olmaman gerekir. Hatta her müridin, içerisinde bütün helâk eden sıfatların, kurtaran sıfatların, bütün günahların ve taatlerin yazılı olduğu bir defteri olması ve her gün kendisini ona bakarak kontrol etmesi gereklidir.

Helâk edici sıfatlardan on tanesine bakmak kişiye yeter. Çünkü bunlardan kurtulmuşsa diğerlerinden de kurtulmuş demektir. Söz konusu on sıfat

şunlardır: Cimrilik, kibir, kendini beğenmek, riya, haset, şiddetli öfke, yemeğe doymamak, cinsel ilişkiye doymamak, mal sevgisi ve nam sevgisi.

Kurtaran sıfatlardan da on tanesine bakılmalıdır: Günahlara pişmanlık, belaya sabır, kazaya rıza, nimetlere şükür, korku ve ümitte itidal, dünya konusunda zühd, amellerde ihlâs, halka güzel davranmak, yüce Allah'ı sevmek ve O'na boyun eğmek.

Bunlar, on'u kınanmış ve on'u övülmüş olmak üzere toplam yirmi sıfattır. Kim kınanmış sıfatlardan birinden korunursa defterinde üzerine bir çizgi çeker, onun hakkında tefekkür etmeyi bırakır ve kendisini ondan koruduğu, kalbini ondan arındırdığı için yüce Allah'a şükreder. Bilir ki bu durum ancak yüce Allah'ın tevfiki ve yardımıyla gerçekleşmiştir. Yüce Allah onu kendi başına bırakmış olsaydı nefsinin çirkinliklerini temizleyemezdi. Sonra geriye kalan dokuz sıfata döner ve hepsinin üzerine çizgi çekinceye kadar böyle yapar.

Aynı şekilde, nefsinden kişiyi kurtaran sıfatlara bürünmesini de talep eder. Söz konusu sıfatlardan örneğin tövbe ve pişmanlığa sahip olursa üzerlerine çizgi çekip diğerleriyle meşgul olur. Bunlar, gayretli müridin ihtiyacı olan şeylerdir. Salihler zümresinden sayılan insanların çoğunun ise şüpheli bir şeyi yemek, gıybet etmek, lâf taşımak, böbürlenmek, kendini övmek, düşmanlara düşmanlıkta ve dostlara dostlukta aşırıya kaçmak, iyiliği emretme ve kötülüğe engel olmayı terk etmede yağcılık yapmak gibi birtakım zahirî günahları defterlerine yazmaları gerekir. Çünkü kendisini salihlerden sayanların çoğunda bu günahlardan bir kısmı mevcuttur. Uzuvlar günahlardan temizlenmediği sürece kalbi imar edip temizlemekle uğraşmak mümkün değildir. Hatta her grup insanda günahların bir çeşidi baskındır. Bu durumda ilgilenmedikleri günahlar yerine, o baskın olan günahı kontrol etmeleri ve onun hakkında tefekkürde bulunmaları gerekir.

Buna vera sahibi bir âlimi örnek verebiliriz. Böyle bir âlim genelde kendisini ilmiyle öne çıkarmaktan, ders vermek veya vaaz etmek suretiyle şöhret olmayı ve namının yayılmasını talep etmekten kurtulamaz. Bunları yapan âlim ise ancak sıddîkların kurtulabileceği büyük bir fitneye maruz kalır. Âlimin sözü kabul ediliyorsa ve kalplerde güzel bir etki bırakıyorsa kendini beğenmekten, böbürlenmekten, süslü görünmekten ve yapmacık tavırlar takınmaktan kurtulamaz. Söylediği sözler reddedilirse bu kez de sözünü kabul etmeyene karşı gururdan, öfke ve kin duymaktan kurtulamaz. Bazen de şeytan onu ayartarak der ki, senin öfkelenmenin sebebi onun doğru olanı reddetmesiydi. Kendi sözü ile başka bir âlimin sözünün

reddedilmesi arasında bir fark görüyorsa aldanmıştır ve şeytanın alay konusu olmuştur.

Sonra, sözünün kabul edilmesine ve övülmesine seviniyor, reddedilmekten hoşlanmıyorsa övülebilmek için kendini zorlamaktan ve yapmacık tavırlar takınmaktan uzak duramaz. Bazen de şeytan onu ayartarak der ki, senin güzel ifadeler kullanma yönündeki hırsının sebebi, doğruların yaygınlık kazanması ve Allah'ın dinini yüceltmek amacıyla kalplerde güzel bir yer edinmendir.

Eğer âlim, kullandığı güzel ifadelere ve insanların onu övmesine, akranlarının birinin övülmesinden daha çok seviniyorsa tuzağa düşmüş ve yegâne isteğinin din olduğunu zannetmesine rağmen nam peşinde koşuyor demektir. Vicdanına bu sıfatlar karıştığında, dışında da bunların izi görünür. Öyle ki kendisine saygı gösterip üstünlüğünü kabul edenlere daha çok hürmet eder ve başkası dostluğa lâyık olsa bile başkasına dostluk gösterenlerden çok, onlarla karşılaştığına sevinir.

Bazen ilim, kadınların birbirlerini kıskanmaları gibi âlimlerin de birbirlerini kıskanmalarına sebep olur ve bundan dolayı ona faydalı olacağını bilse bile öğrencilerinden birinin başka bir âlime gitmesi kendisine ağır gelir. Bütün bunlar, âlimin bazen onlardan kurtulduğunu zannettiği ama kalbinin içinde gizlenmiş olan helâk edici sıfatların dışarıya sızmasından ortaya çıkmıştır ve o, bu hususta aldanmıştır.

Söz konusu durum ancak bu alâmetlerle anlaşılır. O hâlde âlimin fitnesi ve imtihanı daha büyüktür. Âlim ya malik veya helâk olmuştur ve kendisi bizzat kınanmış sıfatlardan kurtulmadıkça avamın selâmette olması konusunda bir beklentisi olamaz.

Kendisinde bu sıfatların bulunduğunu hisseden kişinin üzerine düşen görev yalnız kalıp uzlete çekilmek, namsız kalmaya çalışmak ve fetvalardan kaçınmaktır. Sahâbe -radıyallâhu anhüm- fetvadan kaçınırlar ve onlardan her biri din kardeşinin kendisine yetmesini temenni ederdi. Böyle bir durumda âlimin insan şeytanlarından sakınması gerekir. Çünkü onlar derler ki bu, ilimlerin ortadan kalkmasına sebep olur! Sen böyle söyleyenlere de ki İslam dini bana muhtaç değildir, ben ölsem din yıkılmaz! Ben ise kalbimi ıslah etmeye muhtacım! Bu durumun, ilmin ortadan kalkmasına sebep olması tam bir hayalden ibarettir. Çünkü insanlar zindanlara hapsedilseler, zincirlere vurulsalar ve ilim öğrendikleri takdirde ateşe atılmakla tehdit

edilseler bile lider olma ve hâkimiyet kurma istekleri onları zincirlerini kırmaya, zindanların duvarlarını yıkmaya ve oradan çıkıp ilim öğrenmekle meşgul olmaya sevk ederdi. Şeytan halka liderliği hoş gösterdiği sürece ilim asla ortadan kalkmaz. Bazen âhiretten hiçbir nasipleri olmayan birtakım insanlar ilmi yaymaya çalışırlar. Tıpkı Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin buyurduğu gibi: "*Elbette Allah bu dini facir olan kişiyle de destekler.*"[327]

O hâlde âlimin, şeytanın bu ayartmalarına aldanmaması ve halkın arasına karışmaması gerekir ki kalbinde nam sahibi olma, övülme ve hürmet görme sevgisi büyüyüp gelişmesin. Çünkü bu sayılanlar nifak tohumlarıdır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Bir koyun ağılının içerisine bırakılan iki aç kurt onlara, mal ve şeref sevgisinin Müslüman kişinin dinine verdiği zarardan daha fazla zarar veremez.*"[328]

Nam ve makam sahibi olma sevgisi kalpten ancak uzlete çekilmekle ve insanlar arasında namını artıracak olan her şeyi terk etmekle sökülüp çıkartılabilir. O hâlde âlim, söz konusu çirkin sıfatların gizli yanlarını anlamak ve onlardan kurtulmanın yolunu bulmak için tefekkür etmelidir. Bu, takva sahibi olan âlimin görevidir. Fakat bizim gibi âlimlerin hesap gününe olan imanımızı güçlendirecek şeyler konusunda tefekkür etmemiz gerekir. Çünkü selef-i salih bizleri görmüş olsalardı kesinlikle şöyle derlerdi: "Bunlar hesap gününe inanmıyorlar!" Böyle söylerlerdi, çünkü bir şeyi tasdik eden kişi onun gereğini yapar. Elde etmiş olduğumuz ilmin semeresinin, dünyaya hırsla bağlanma konusunda insanların bize uymuş olmasından başka bir şey olmadığını görmekteyiz. Halk der ki, bu kınanmış bir şey olsaydı âlimler ondan kaçınmaya bizden daha lâyık olurlardı! Keşke haşereler gibi olsaydık da öldüğümüz zaman bizimle birlikte günahlarımız da ölseydi. Fazlı ve ihsanıyla yüce Allah'tan salah dileriz.

Buraya kadar zikrettiklerimiz, salih âlimlerin muamele ilmindeki tefekkürlerinin cari olduğu alanlardı. Onlar bu işi bitirdiklerinde nefislerine olan iltifatları kesilir ve bu makamdan yukarıya çıkarak yüce Allah'ın celâli, azameti ve kalp gözüyle O'nu görme nimetine ermeyi tefekkür etme derecesine yükselirler. Bu ise ancak bütün helâk edici sıfatlardan sıyrılıp bütün kurtarıcı sıfatlara bürünmekle gerçekleşir. Bunlar olmadan önce söz konusu tefekkür mertebesine dair bir şey zuhur ederse dışarıdan girmiş, saf olmayan, zayıf ve göz kamaştıran şimşek gibi geçici olur. Bu durumda tıpkı sevdiğiyle baş başa kalmış olmasına rağmen elbisesinin içinde onu sokmaya çalışan akrepler bulunan bir âşık gibi olur. Bu kınanmış sıfatlar birer akrep

ve yılandır. Mezara girince onların sokmasının verdiği acı, dünyadaki akrep ve yılanların sokmasının verdiği acıdan daha büyüktür.

YÜCE ALLAH'IN CELÂLİNİ, AZAMETİNİ VE KİBRİYÂSINI TEFEKKÜR ETMEK

Burada iki makam vardır. Bunların en yücesi yüce Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında tefekkür etmektir. Bu tefekkür çeşidi ise men edilmiştir. Daha önce zikrettiğimiz gibi Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Allah hakkında tefekkür etmeyin!*" Bunun sebebi, akılların şaşkın bir şekilde ortada kalmasıdır. Halkın gözünde, suret yönünden onlara benzeyen kişi azametli ve yücedir. Avamdan olan adamın en yüce hâli, kendisini güzel bir surette, bir koltuğa oturmuş şekilde huzurunda emrini yerine getirmek üzere bekleyen hizmetkârların bulunduğunu hayal etmesidir. Böyle bir şeyi, azametin ne demek olduğunu anlamak için elbette yüce Allah hakkında da düşünür. Avamdan olan kişiye "O hiçbir yere sığmaz." denilmiş olsaydı aklı dehşete düşüp hayrette kalırdı.

Bundan dolayı şeriatın hikmeti gereği yüce Allah hakkında tefekkür etmek men edildi ve bunun yerine insanlara O'nun fiilleri ve sanatının eşsiz yönleri hakkında tefekkür etmeleri emredildi. Çünkü bunlar O'nun celâl ve azametine delâlet eder. Bütün varlıklar O'nun kudretinin birer eseridir. Âdet olduğu üzere içinde güneşi görebilmek için su dolu bir kap ortaya konulur. Çünkü gözler güneşin bizzat kendisine bakamazlar. O hâlde bizler de yüce Allah'ın fiillerini müşahede edelim, çünkü onlar birer vasıtadır.

YÜCE ALLAH'IN YARATTIĞI ŞEYLERİ TEFEKKÜR ETMENİN KEYFİYETİ

Bil ki, yüce Allah dışında varlık adına ne varsa O'nun fiili ve mahlûkudur. Her bir zerrede hayret uyandıran taraflar vardır. Göremediğimiz melekleri ve cinleri tefekkür etmenin bir anlamı yoktur. O hâlde onların yerine görebildiğimiz gökleri, yeri ve bunların arasındaki her şeyi tefekkür etmeliyiz. Gökler; yıldızları, güneşi, ayı ve bunların hareketleriyle görme sınırımızda bulunur. Yeryüzü de dağları, madenleri, nehirleri, denizleri, hayvanları ve bitkileriyle gözlerimizin önündedir. Gök ile yer arasındaki atmosfer ise bulutları, yağmurları, karları, gök gürültüsü, şimşeği, yıldırımları ve rüzgârlarıyla algılayabildiğimiz bir şeydir.

Bu saydıklarımız, gözle görebildiğimiz cinslerdir ve her bir cins kendi arasında türlere ayrılır. Her tür kendi arasında kısımlara ve her kısım ise sınıflara ayrılır. Niteliklerinin, görünüşlerinin, dış ve iç mânâlarının farklı farklı olması itibariyle bunların kısımlara ayrılmasının sonu gelmez. İşte bunları bir araya getirmek tefekkürün alanına girer. Bu sayılanlardan hiçbir zerre Allah'ın hareket ettirmesi olmadan hareket edemez. Onların hareketlerindeki hikmetler ise yüce Allah'ın birliğine şahitlik eder, O'nun celâlini ve kibriyâsını gösterir.

Kur'an'da bu alâmetler hakkında tefekkür edip düşünmeye teşvik edici birçok âyet vardır: "Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün arka arkaya gelişinde akıl sahipleri için elbette işaretler vardır." (Âl-i İmrân, 3/190); "*De ki: Göklerde ve yerde neler var, bir bakın.*" (Yûnus, 10/101)

Şimdi bazı işaretler ve âyetler konusunda nasıl tefekkür edeceğimizi zikredelim. Yüce Allah'ın âyetlerinden biri de dölsuyundan yaratılmış olan insandır. Senin en iyi tanıdığın ve en yakın olan şey kendi nefsindir. Sende yüce Allah'ın azametini gösteren öyle hayret uyandıran şeyler var ki onların binde birini öğrenmek için ömürler yetmez. Oysa sen bundan gafilsin! Ey kendinden gafil olan, onu tanımayan adam! Hâl böyleyken başkasını tanımaya nasıl kalkışabiliyorsun? Yüce Allah sana kendin hakkında düşünmeni emrediyor: "*Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır, kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?*" (Zâriyât, 51/20, 21)

Dölsuyuna bir bak! Dölsuyu pis sayılan bir sudur. Bir süre kendi hâline bırakılıp havayla temas etmiş olsa bozulur ve kokuşur. Yüce Allah nasıl da sevgi ve şehvet vasıtasıyla ana babayı bir araya getirdi, böylece sperma örtülü olarak havayla temas etmeden yerinden ayrılıp yumurtaya ulaştı. Sonra yüce Allah, döllenmiş yumurtayı kırmızı bir kan pıhtısına, sonra da bir çiğnem et parçasına döndürdü. Sonra o et parçasını, bütün kısımlarının dengesini koruyarak kemiklere, sinirlere, damarlara, kirişlere ve kaslara dönüştürdü. Sonra yuvarlak bir baş yapıp kulak, göz, burun, ağız deliklerini açıp diğer menfezleri yarattı. Sonra elleri ve ayakları uzattı, parmak uçlarını ölçülü bir şekilde yerleştirdi. Kalp, mide, karaciğer, dalak, akciğer ve bağırsaklar gibi iç organları, her birinin özel görevine uygun özel şekil vererek terkip etti. Gözü, yedi tabakadan oluşacak ve her tabakanın özel bir niteliği olacak şekilde yaptı.

Güçlü kemiklere bak bakalım, onları nasıl da değersiz ve incecik bir dölsuyundan yarattı, sonra da bedeni ayakta tutan birer direk yaptı. Sonra o kemikleri çeşitli ölçülerde ve şekillerde takdir etti. Kemiklerin kimisi uzun ve enli, kimisi yuvarlak, kimisi küçük, kimisi büyük, kimisi düz, kimisi oyuk, kimisi de incedir. İnsan, ihtiyaçlarını görmek için bütün bedeniyle ve bazı organlarıyla hareket etmeye muhtaç olduğundan dolayı yüce Allah onu tek bir kemikten yaratmadı. Aksine, onu hareketi kolaylaştırmak üzere aralarında eklemlerin bulunduğu birçok kemikten yarattı. Her bir kemiğin şeklini de ondan istenen hareketi gerçekleştirecek biçimde yaptı. Sonra kemiklerin eklemlerini birleştirdi ve onları kemiklerin bir tarafından çıkarıp diğer tarafına bir bağ gibi yapıştırdığı kirişlerle (tendon) birbirine bağladı. Sonra kemiğin bir ucunda çıkıntı, diğer ucunda ise o çıkıntının yerleşeceği bir girinti yaptı. Böylece insan, vücudunun bir kısmını hareket ettirmek istediği zaman bunu yapmak ona zor gelmedi. Eklemler olmasaydı bu şekilde hareket etmesi mümkün değildi.

Yüce Allah’ın baş kemiğini nasıl yarattığına, onu nasıl bir bütün şeklinde kılıp ortası boş ve yuvarlak şekilli yedi eğimli parçadan terkip ettiğine bir bak! Sonra belkemiğini ve kuyruksokumu kemiğini terkip etti. Sonra sırt kemiklerini göğüs kemikleriyle birleştirdi. Bedendeki kemiklerin sayısı, eklemlerin arasında bulunan küçük kemikler hariç iki yüz kırk sekizdir.

Yüce Allah’ın bütün bunları değersiz ve incecik bir dölsuyundan nasıl yarattığına bir bak! Maksat kemiklerin sayısını bilmek değil, asıl amaç onları yaratıp düzenleyenin kudretine bakmak ve onları nasıl yaratıp düzenlediğine, şekillerini nasıl takdir edip belirli bir sayıda yaptığını düşünmektir. Fazladan bir kemik yaratmış olsaydı insana yük olurdu, bir kemik eksik olsaydı onarılmaya ihtiyaç duyardı. Tabip, tedaviyi öğrenmek için kemikleri inceler. Basiret sahipleri ise onları yaratanın celâline delil göstermek için onları inceler. Her iki bakış ve inceleme arasında büyük fark vardır.

Sonra yüce Allah’ın, kemikleri hareket ettirmek için kasları nasıl yarattığına bak! Allah insan bedeninde beş yüz yirmi dokuz kas yaratmıştır. Bir kas etten, sinirlerden, bağlardan ve zarlardan mürekkeptir. Kaslar yerlerine ve görevlerine göre değişik hacim ve şekillerde yaratılmıştır. Bu kaslardan yirmi dört tanesi gözbebeğini ve gözkapaklarını hareket ettirmek içindir. Onlardan bir tanesi eksik olsa gözün işlevi sekteye uğrar. Bu göz bir merceğe benzer ve göklerin sureti onda ortaya çıkar. Bu şekilde her organın belirli sayıda ve hacimde kasları vardır. Bedende olan şeyleri açıklamak

uzun sürer. Bedenin duyularla algılanmayan mânâlarının ve sıfatlarının hayret uyandıran tarafları ise daha acayip ve çoktur.

Bir damla suda (dölsuyu) bu sanatı icra eden yüce Allah'ın göklerin ve yerin melekûtundaki sanatı nicedir bir düşün! İnsanlar dölsuyundan kulak, göz veya deri yapmak üzere bir araya gelmiş olsalar bunu yapmaya güçleri yeter mi? Bu bir yana, yaratıldıktan sonra onun hakikatinin künhünü ve nasıl yaratıldığını anlamak isteseler bu mümkün olur mu? Hatta nakkaşın bir insan suretine çok benzesin diye özene bezene tasvir ettiği bir duvar üzerindeki insan suretine bakmış olsan nakkaşın yaptığı işe, maharetine ve zekâsına hayran olursun, onu gözünde büyütürsün! Oysa sen o suretin boya, kalem, duvar, el, kudret, ilim ve irade ile ortaya çıktığını ve bunlardan hiçbirinin nakkaşın fiili ve yaratması olmayıp başkasının yaratması olduğunu çok iyi biliyorsun. Nakkaşın yaptığı tek şey boya ile duvarı özel bir tertiple bir araya getirmekten ibarettir. Hâl böyleyken sen ona hayret edip gözünde büyütüyorsun!

Hâlbuki sen dölsuyu önceden yokken yaratıcısının onu bellerde ve göğüs kemiklerinde yarattığını, sonra onu çıkarıp çok güzel bir şekilde şekle sokup ölçüyle yarattığını görüyorsun. Sonra onun hayatını sürdürebilmesi için damarlarını, organlarını ve beslenme yollarını tertip etti. Yarattığı canlıyı işiten, gören, bilen ve konuşan bir canlı kıldı. Bedenini ayakta tutması için sırtını, beslenme organlarını içeren karnını ve duyularını bir araya toplayan başını yarattı. Onları örtmesi ve koruması için gözleri gözkapaklarıyla himaye altına aldı. Kulak deliğini açıp işitmesini korumak ve zararlı haşereleri uzaklaştırmak için oraya acı bir sıvı koydu. Kokuları koklayarak tatları anlayabilmesi için buruna koklama duyusunu bahşetti. İnsan böylece iki burun deliği sayesinde kalbini beslemek ve içindeki hararetı gidermek için havayı içine çeker. Ağza da konuşan ve kalpte olanı ifade eden bir dil yerleştirdi. Hem ağzın kapağı olarak hem de sözü oluşturan harfleri tamamlamak üzere dudakları yarattı. Sonra dar, geniş, kaba, pürüzsüz, sert ve zayıf olmak üzere muhtelif gırtlaklar yarattı ve böylece sesler birbirinden farklı oldu, iki ses birbirine benzemedi. Başları saçlarla, gözleri kirpikler ve kaşlarla süsledi. İç organları yaratıp her birini özel bir işlevi yerine getirmekle görevlendirdi. Mideye besini pişirme, karaciğere onu kana dönüştürme görevini verdi. Dalak, safra kesesi ve böbrekleri karaciğerin hizmetine verdi. Dalak sevdâyı, safra kesesi safrayı ve böbrekler de kanın usaresini süzme konusunda karaciğere hizmet verirler. Mesane ise ondan gelen suyu kabul etmek suretiyle böbreklere

hizmet eder, sonra da onu idrar yoluyla dışarıya atar. Damarlar ise kanı bedenin her yanına ulaştırma işinde karaciğere hizmet ederler.

Sonra elleri yarattı ve istediği şeylere uzanabilmeleri için onları uzattı. Elin dört parmağını bir tarafa, başparmağı ise diğer tarafa yerleştirdi ki başparmak diğer parmaklara ulaşabilsin. Bütün yaratılmışlar parmakların konumlarıyla ilgili olarak, başparmağın diğer dördünden uzakta ve ayrı konumlanıp dört parmağın farklı uzunlukta ve tek sıra hâlinde yan yana bulunması haricinde başka bir konumlandırma yapmak üzere bir araya gelip inceden inceye düşünmüş olsalar bunu başaramazlar. Çünkü el ancak bu şekilde olduğunda tutmaya ve vermeye yarar. İnsan, avucunu açıp parmaklarını uzattığında üzerine dilediği şeyi koyabileceği bir tabak hâline gelir. Parmaklarını yumduğunda vurma aletine dönüşür. Yarım olarak açtığında bir kepçe görevi görür. Elini açıp parmaklarını yumduğunda bir kürek yerine geçer. Sonra parmakların uçlarında, onların süsü ve arkadan destekçisi olmak, parmak uçlarının tutamayacağı ince şeyleri tutmak ve ihtiyaç olduğunda vücudu kaşımak için tırnakları yarattı. Uzuvların en değersizi gibi görünen tırnaktan yoksun olan bir insanda kaşıntı ortaya çıkmış olsa yaratılmışların en âcizi ve zayıfı olur ve vücudunu kaşımada hiç kimse onun yerini tutamaz.

Bütün bu sayılanlar dölsuyundan yaratılmıştır. Dölsuyu rahimde üst üste üç karanlık içinde bulunur. Perde açılıp da göz bu karanlıkların ötesine bakabilseydi dölsuyunun aşama aşama tasarımlanıp şekle sokulduğunu görür ama şekle sokanı göremezdi. Sen hiç sanatını icra ettiği malzemeye dokunmadan onun üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunan bir ressam gördün mü? O’nu tesbih ederim, şanı ne büyük!

Rahim cenine dar gelmeye başladığında Allah ona başı aşağıya gelecek şekilde tersyüz olmasını ve dışarıya çıkmak istemesini ilham eder. Besine muhtaç bir şekilde dünyaya gelince çocuğu memelere yöneltir ve onun için oradan süt akıtır. Çünkü henüz yeni doğanın bedeni posalı gıdaları almaya elverişli değildir. Her memede çocuğun ağzına sığacak kadar memebaşı yaratmış, sonra bu memebaşlarında delikler açmıştır. Süt bu deliklerden ancak çekme ve emme hareketi sayesinde çıkmaya başlar. Dişleri yaratmayı ise çocuğun katı besinleri çiğneyebileceği vakte kadar erteler. Sonra çocuk kendi işini yapacak kadar büyüyünceye kadar anne babanın kalbini ona karşı şefkatle doldurur. Sonra da onu çocukluktan gençliğe, orta yaşlılığa (kühulet) ve yaşlılığa nakleder.

Bunlar vücudunun hayret uyandıran taraflarıdır ve sen bunlar yerine miden ve cinsel isteklerinle meşgul oluyorsun! Kendin hakkında bildiğin tek şey acıktığında yemek, doyup uyumaktır. Bütün hayvanlar bunları yapma konusunda seninle ortaktır. İnsanı hayvanlardan ayıran şey, göklerin ve yerin melekûtuna bakarak yüce Allah'ı tanımaktır. Bu mertebe ne hayvanlara ne de dünyada sadece hayvanların içgüdülerine razı olan bir insana ait olamaz. Böyle bir insan hayvandan çok daha kötüdür. Çünkü hayvanın yukarıda zikrettiğimiz şeyi yapmaya kudreti yoktur. Fakat insan için bu kudret yaratıldığı hâlde onu kullanmayıp yüce Allah'ın nimetine nankörlük etmiştir: "*Onlar hayvanlar gibidir, hatta yol bakımından daha da sapıktırlar!*" (Furkân, 25/44)

Kendin hakkında tefekkür etmenin yolunu anladıysan üzerinde yaşadığın yeryüzü hakkında düşün. Şüphesiz ki Allah yeryüzünü dağlar vasıtasıyla tutup yalpalamasına engel olmuş, kenarlarını genişletmiştir. Sonra yer titreyip sarsılarak hayret verici bitkiler bitirir. Yeryüzünde nehirler akıtmış ve pınarlar fışkırtmıştır. Sonra bu suyla her çeşitten bitki bitirmiştir. Yoksa bir çekirdek içinde, taze hurma salkımlarıyla çevrelenmiş bir hurma ağacı ve tek bir buğday tanesinde her birinde yüz tane bulunan yedi başak nasıl meydana gelirdi?

Sonra bitkilerden yapılan ilaçlara ilginç faydalar bahşetti. Bu bitki besliyor, şu kuvvet veriyor, ötekisi serinletiyor, diğeri ısıtıyor, bir başkası damarların derinliklerinden safrayı atıyor, öteki balgamı ve sevdâyı söküyor, diğeri balgama ve sevdâya dönüşüyor, başka biri ferahlık verirken diğeri uyutuyor, biri diriltirken öteki öldürüyor. Yeryüzünde biten her yaprakta, insanoğlunun künhüne vâkıf olamayacağı nice faydalar vardır. Bitkilerden her birini yetiştirmede çiftçi özel bir işlem yapmaya ihtiyaç duyar. Hurma ağaçları, erkek hurma ağacının salkımları dişinin salkımları üzerine konmak suretiyle aşılanarak, asma ağacı kesilip dal aşısı yapılarak yetiştirilir. Ekinler yabancı otlardan temizlenir. Bu bitkilerden bazıları toprağa tohum atmak, bazısı dal dikmek, bazısı da ağaca aşılamak suretiyle yetiştirilir. Bütün bunları açıklamak uzun süreceğinden amacımıza varamayız. Bu kadarıyla yetinelim.

Yüce Allah'ın âyetlerinden biri de dağların içine yerleştirilmiş olan cevherlerdir. Bunlar altın, gümüş, firuze vb. madenlerdir. Altın ve kurşun gibi bazı madenler çekiç altında istenilen şekle girerken, firuze gibi bazı madenler şekle girmez. Yüce Allah nasıl olup da bu madenleri çıkarmanın, arıtmanın ve onlardan kaplar, aletler, paralar ve süs eşyaları elde etmenin

yolunu insanlara gösterdi? Sonra neft (ham petrol), kükürt, zift ve diğer madenlere bak! Onların en değersizi tuz olup ona ancak yemeklere lezzet vermek için ihtiyaç duyulur. Bir beldede tuz olmasa orası helâk olur. Yüce Allah'ın rahmetine bak ki bazı toprakları tuzlu yapmıştır. Şöyle ki, yağmur suyu üzerinde biriktiğinde tuza dönüşür. Yeryüzünde bulunan her şeyde nice hikmetler vardır. Hiçbir şey boşuna yaratılmamıştır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: "*Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık.*" (Duhân, 44/38, 39)

Yüce Allah'ın âyetlerinden biri de çeşit çeşit hayvanlar ve onları da uçan ve yürüyen olmak üzere kısımlara ayrılmasıdır. Yürüyenler de kendi arasında iki ayağı üzerinde, dört ayağı üzerinde, on ayağı üzerinde, yüz ayağı üzerinde yürüyenler olmak üzere kısımlara ayrılır. Sonra hayvanlar yararları, şekilleri, huyları ve tabiatları itibariyle de kısımlara ayrılır. Havadaki kuşlara, karadaki vahşi hayvanlara ve evcil hayvanlara bir bak! Onlarda göreceğin hayret verici özellikler onları yaratanın büyüklüğü, takdir edenin kudreti ve suret verenin hikmeti hakkında sende kuşkuya asla yer bırakmaz. Bir sivrisineğin, karıncanın veya bal arısının -ki bunlar yuvalarını yapmada, besinlerini toplamada, eşine alışkın olmada, kendisi için yiyecek biriktirmede, yuvasını düzenlemedeki maharetinde ve ihtiyaçlarını görmede hayvanların en küçükleridir- hayret verici özelliklerini zikretmek istesek bunu yapamayız.

Örümceğin kendi evini yaptığını görürsün. Örümcek bunu yapmaya başlarken öncelikle aralarında bir arşın veya daha az mesafe bulunan birbirine yakın iki nokta arar ki ipliğini bunların arasına gerebilsin. Sonra ipliğini oluşturan salgısını, ona yapışması için bir noktaya atar. Sonra diğer noktaya koşup ipliğin diğer ucunu berkitir. Sonra ikinci üçüncü kez gidip gelir ve iki nokta arasındaki mesafeyi geometrik bir dengeye oturtur. İplik düğümlerini iyice sağlamlaştırıp uzunlamasına iplikleri düzene koyduktan sonra enlemesine olanları işlemekle uğraşır. Enlemesine olan iplikleri uzunlamasına olanların üzerine çekip birbirine yapıştırır. Sonunda uzunlamasına olan ipliklerle enlemesine olanların birleştikleri yer üzerinde düğümü berkitir. Bütün bunları yaparken geometrik uygunluğu gözetir. Böylece ördüğü şeyi, içerisine sivrisinek ve karasineklerin düştüğü bir ağ hâline getirir. Sonra da bir köşeye sinip avın ağına düşmesini gözetler. Av ağa düştüğünde hemen onu yakalayıp yemeye koşar. Bu şekilde avlanmaktan âciz kalırsa bir duvar köşesinde kendisine yer arar ve köşenin

iki tarafı arasını bir iplikle birleştirip kendisini başka bir iplikle o ipliğe asılı tutarak havada baş aşağı durup uçan bir sinek bekler. Bir sinek uçarsa hemen kendisini ona doğru fırlatır, onu yakalayıp ipliğiyle bacaklarını sarıp iyice sağlamlaştırır, sonra da yer.

Küçük veya büyük her hayvanda bu türden sayılamayacak kadar hayret verici özellikler vardır. Acaba örümcek bu sanatı kendi kendine mi öğrendi, bir insandan mı öğrendi yoksa ona yol gösteren ve öğreten birisi yok mu? Basiret sahibi bir insan örümceğin zavallı, zayıf ve âciz bir yaratık olduğundan şüphe eder mi? Hatta kocaman ve açıkça göz önünde bulunan fil bile kendi işini yapmaktan âcizken bu zayıf hayvancık nasıl böyle olmasın? Onun şekli, sureti, hareketi, doğru şeyler yapması ve sanatının hayret uyandıran özellikleri onu yaratan hikmet sahibini ve her şeyi bilen yaratıcısını göstermez mi? Basiret sahibi insan, bu küçücük hayvanda her şeyi çekip çeviren yaratıcnın büyüklüğüne, yüceliğine, mükemmel kudretine ve hikmetine dair akıllara durgunluk veren şeyleri görür.

Bu konuda anlatılacak sayısız örnek vardır. Çünkü hayvanlar, onların şekilleri, huyları ve tabiatları sınırsızdır. Kalplerin onları ilginç bulmamasının sebebi, çok görüldükleri için onlara alışık olmalarıdır. Hatta insan garip bir hayvan gördüğü zaman hayreti depreşir. Oysa insan, hayvanların en garibi olduğu hâlde kendisine hayret etmez. Hatta insan alışık olduğu evcil hayvanlara, onların şekillerine, suretlerine, sonra yüce Allah'ın insanlar için elbise, konup göçerken barınak, içeceklerini ve yiyeceklerini saklamak için kap, ayaklarını korumak için ayakkabı kıldığı derilerinin, yünlerinin, kıllarının yararlarına baksa, onların sütlerini ve etlerini insanlar için besin kılmasını, bazı hayvanları sadece binmek, bazılarını da ağır yükleri taşıyıp çölleri aşmak üzere yaratmış olduğunu düşünse onları yaratıp suret verenin hikmeti karşısındaki hayreti daha da artar. Çünkü yüce Allah o hayvanları ancak onları yaratmazdan önce bütün yararlarını kuşatmış olan bir ilimle yaratmıştır.

Bütün işlerin tefekkürsüz, teemmülsüz, tedebbürsüz ve bir vezirden veya işaret edenden destek almayacak biçimde ilminde açık seçik mevcut olduğu Allah'ı tesbih ederim. O her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan, hikmet sahibi ve her şeye gücü yetendir. Yaratmış olduklarının içinden en azın azıyla, ariflerin kalplerinden kendisinin bir olduğuna dair dosdoğru şahitliği çıkarmıştır. Halka düşen görev ancak O'nun üstünlüğüne ve kudretine boyun eğmek, Rab olduğunu kabul etmek, yücelik ve azametini bilmekten âciz olduğunu kabul etmektir.

Yüce Allah’ın âyetlerinden biri de yeryüzünün kıtalarını çepeçevre kuşatmış olan denizlerdir ki bu denizler bütün dünyayı kuşatan en büyük denizin birer parçasıdır. Hatta suyun örtmediği karaların hepsi suyun yanında, büyük bir denizdeki adaya benzer. Yeryüzünün kalanı ise suyla örtülüdür. Deniz içindeki şeylerin hayret uyandıran özellikleri ise karada gördüklerinden kat kat fazladır. Bazen denizdeki büyük bir balina bir ada zannedilerek gemi yolcuları onun üzerine inerler. Yolcular onun üzerinde ateş yaktıklarında hareket etmeye başlar ve yolcular ancak bu sayede onun bir hayvan olduğunu anlarlar. Karada yaşayan at, kuş, inek ve insan gibi canlıların hepsinin bir benzeri, hatta kat kat fazlası denizde de yaşar. Denizde, karada bir benzeri görülmeyen hayvanlar da vardır. Denizlerde seyahat edip hayret uyandıran taraflarını kaydeden bir grup insan, denizlerin garip özelliklerini anlatan kitaplar yazmışlardır.

Sonra yüce Allah’ın inciyi nasıl yaratıp su altındaki bir sedefin içinde yuvarlak şekle soktuğuna bir bak! Mercanları su altındaki sert kayalardan nasıl bitirdiğine bak! Mercanlar, ağaç şeklinde bitkiler olup taştan biterler. Sonra bunların dışındaki amberi ve denizin dışarıya çıkarıp attığı çeşitli harikaları düşün!

Sonra gemilerin hayret uyandıran yanlarına bak! Nasıl da yüce Allah onları su yüzünde tutup içlerinde tüccarları, mal edinmek isteyenleri ve başka amaçlarla yolculuk edenleri gezdiriyor. Yüce Allah, yüklerini taşıması için gemiyi insanların emrine vermiş, sonra onları yürütmek için rüzgârları göndermiş, sonra da denizcilere rüzgârların çıktığı yerleri, esiş yönlerini ve vakitlerini öğretmiştir.

Bütün bu saydıklarımızdan daha da hayret uyandıranı su damlasıdır. Su damlası ince, şeffaf ve akıcı bir cisim olup terkibi çok lâtiftir ve emre âmâdedir. Yeryüzünde yaşayan bütün hayvanların ve bitkilerin canlı kalması ona bağlıdır. Kul su içmeye ihtiyaç duysa ve bunu yapmasına engel olunsaydı yeryüzünün bütün hazinelerini ve dünya mülkünü onu içmek uğruna verirdi. Sonra suyu içtiğinde onu dışarıya çıkarmasına engel olunsaydı onu çıkarmak için yeryüzünün bütün hazinelerini ve dünya mülkünü verirdi.

İnsanoğlunun nasıl olup da dinar, dirhem ve değerli madenleri gözünde büyütüp de yüce Allah’ın bir damla sudaki nimetini görmediğine şaşılır! Oysa o bir damla suyu içmeye ve içtiğini çıkarmaya muhtaç olduğunda bu uğurda bütün dünya onun olsa vermeye hazırdır.

Bütün bu zikrettiğimiz şeyler hâl lisanıyla konuşan, onları yaratanın yüceliğini ortaya koyan, onları yaratmadaki mükemmel hikmetini anlatan, kalp ve akıl sahiplerine o güzel nağmeleriyle şöyle seslenen apaçık deliller ve birbirini destekleyen işaretlerdir:

Beni, suretimi, terkibimi ve faydalarımı görmüyor musun? Benim kendi kendime oluştuğumu veya kendi cinsimden birinin beni yarattığını mı zannediyorsun? Üç harfle yazılmış bir kelimeye bakıp onun kesin bir şekilde bilgi sahibi, kudretli ve iradeli bir insan tarafından yazıldığını anlıyorsun da gözlerin kendisini ve hareketini algılayamadığı ilâhî bir kalemle benim yüzümün sayfalarına yazılmış olan ilâhî yazıların hayret uyandıran özelliklerini görmüyorsun! Bundan utanmıyor musun? Sonra kalbin bütün bunları yaratanın yüceliğinden gaflete düşüyor!

Şu dölsuyu kulak verip şahit olan kişiye şöyle söylüyor:

Karnın içerisinde hayız kanına batmış, tasarımın ve şekillendirmenin ortaya çıkmaya başladığı anda nakkaşın gözbebeğimi, gözkapaklarımı, alnımı, yanaklarımı ve dudaklarımı nakşettiğini hayal et! Nakışların aşama aşama teker teker ortaya çıkmakta olduğunu görürsün. Fakat ne dölsuyunun içinde ne de dışında herhangi bir nakkaş göremezsin. Rahmin içinde ve dışında da göremezsin. Ne annenin ne babanın, ne dölsuyunun ne de rahmin bundan haberi vardır. Bu, kalemle ilginç bir suret çizerken gördüğün nakkaştan çok daha hayret verici! Çünkü sen kalemle çizilen o surete bir veya iki kez bakmakla yapmasını öğrenebilirsin. Acaba dölsuyuna dokunmadan ve ne içerden ne de dışardan onunla temas etmeden içini, dışını ve bütün parçalarını kapsayan bu türden bir nakşı ve şekil vermeyi öğrenmeye gücün yeter mi? Eğer bu hayret uyandıran şeylere şaşmıyorsan ve onlar vasıtasıyla şekil verenin, nakşedenin, takdir edenin hiçbir dengi olmadığını ve hiçbir nakkaş ve ressamın ona denk olmadığını, nakşına ve sanatına denk bir nakış ve sanat olmadığını, iki fail arasındaki farklılık ve uzaklığın iki fiil arasındaki kadar büyük olduğunu anlamıyorsan, bütün bunlara şaşmıyorsan o zaman şaşmadığına şaşmalısın! Çünkü bu hâl her türlü şaşılacak şeyden daha gariptir. Bu kadar açık olmasına rağmen senin basiretini kör edip bu açıklamayı anlamana engel olan şeye şaşmalısın asıl! Yol gösteren, saptıran, bahtsız ve bahtlı eden Allah’ı tesbih ederim. O Allah ki sevenlerinin basiret gözlerini açıp âlemin bütün zerrelerinde ve parçalarında kendisini müşahede etmelerini sağlamış, düşmanlarının

kalplerini kör edip izzeti ve yüceliği ile onlardan perdelenmiştir. Bütün yaratma işi ve emir O'na aittir. O'nun hükmünü geri çevirecek yoktur, kazasını takip edecek de yoktur.

Yüce Allah'ın âyetlerinden biri de gökle yer arasında sıkışmış olan şeffaf havadır. Rüzgâr estiğinde dokunma duyusuyla cismi algılanmaz, şahsı gözle görülmez. Rüzgâr denize benzer. Kuşlar kanatları vasıtasıyla havada yüzerler, tıpkı deniz hayvanlarının suda yüzmesi gibi… Rüzgârların esmesiyle hava tıpkı deniz dalgalarının harekete geçmesi gibi hareketlenir. Yüce Allah havayı hareketlendirip onu hızla esmeye başlayan bir rüzgâra dönüştürdüğünde dilerse "*Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik.*" (Hicr, 15/22) kavlinde olduğu gibi onu rahmetinin önünde bir canlanma vesilesi yapar, rüzgârın hareketiyle havanın ruhu hayvanlara ve bitkilere, büyüyüp gelişmelerine hazırlık yapmaları için ulaşır. Dilerse rüzgârı "*Biz onların üstüne, uğursuzluğu devamlı bir günde dondurucu bir rüzgâr gönderdik.*" (Kamer, 54/19) kavlinde buyurduğu gibi isyankâr mahlûkların üzerine bir azap olarak gönderir.

Sonra havanın letafetine bak! Sonra suda hapsedilmiş olan havanın şiddetine ve kuvvetine bir bak! Havayla şişirilmiş olan bir tulumu güçlü bir adam suya batırmaya çalıştığı zaman bunu başaramaz. Suyun üzerine bırakılan sert bir demir parçası hemen batar. Havanın lâtif olmasına rağmen o kuvvetiyle nasıl da suya mukavemet ettiğine bak! Bu hikmetten dolayı yüce Allah, gemileri suyun üzerinde tutmaktadır. İçinde hava bulunan her nesne suya batmaz. Çünkü hava suya batmaz, böylelikle gemiyle su arasında kalır ve onca ağırlığına ve sertliğine rağmen gemi lâtif havada asılı olarak yoluna devam eder, tıpkı bir kuyuya düşerken oraya düşmesi imkânsız olan kuvvetli bir adamın eteğine yapışan kimse gibi… Gemi, gövdesiyle güçlü havanın eteklerine yapışarak suya batmaktan kurtulur. Onca ağırlığına rağmen gemiyi gözle görülen bir bağ ve atılan bir düğüm olmaksızın lâtif havada asılı tutan Allah'ı tesbih ederim.

Sonra havanın hayret uyandıran yanlarına, orada ortaya çıkan bulutlara, gök gürültüsüne, şimşeğe, yağmura, kara, ateş toplarına, yıldırımlara ve gökle yer arasında görülen diğer ilginç olaylara bak! Gözünle yağmuru görmen ve kulağınla gök gürültüsünü işitmen dışında bunlardan bir nasibin yoksa hayvanlar da bu bilgide sana ortaktırlar. Hayvanlar âlemi çukurundan çıkıp yüce topluluğun âlemine yüksel! Gözünü açtığında o âlemin zahirini algıladın. Şimdi gözünü kapat ve içteki basiret gözünle onun içindeki hayret verici ve garip sırlarını görmeye çalış. Yoğun ve karanlık bulutun nasıl olup

da hiçbir bulutun bulunmadığı gökyüzünde birden toplandığını düşün. Yüce Allah'ın dilediği zaman ve yerde onu nasıl yarattığını tefekkür et. Onca yumuşaklığına rağmen o bulut ağır su damlalarını taşımakta ve yüce Allah'ın suyu göndermeye izin vermesine kadar havada tutmaktadır. Sonra yüce Allah her damlayı belirli bir büyüklükte ve dilediği şekilde göndermektedir. Bazen bulutların toprağa suyu serptiğini ve su damlalarını birbirine değmeyecek şekilde indirdiğini görürsün. Hatta her bir damla kendisi için çizilmiş olan yoldan giderek yere iner, o yoldan sapmaz ve ne sonradan gelen damla öne geçer, ne de öndeki geride kalır. Bütün yaratılmışlar bir su damlasını yaratmak, bir beldeye veya bahçeye düşen yağmur damlalarının sayısını belirlemek üzere bir araya gelmiş olsalar bunu başaramazlar. O damlaların sayısını ancak onları var eden bilir. Sonra her bir yağmur damlası belirli bir toprak parçası ve belirli bir hayvan için tayin edilmiş olup gözle görülmeyen ilâhî bir yazıyla üzerinde şöyle yazar: "Bu damlalar şunun, şunun rızkıdır."

Sonra lâtif ve yumuşak olan sudan sert olan dolunun meydana gelmesine, karların atılmış pamuklar gibi havada uçuşmasına bak! Bazen cahilin biri der ki, suyun yere inmesinin sebebi doğası itibariyle ağır olmasıdır. Ona denilir ki, doğa nedir ve doğası ağır olmak olan suyu kim yarattı? Bu suyu ağacın kalbine yükseltip bütün meyvelere ve yapraklara yayılmasını sağlayan nedir? Suyun küçük damarlar içinde aktığını ve bunların da yaprağın ana damarına bağlandığını görürsün. Sonra yaprak boyunca uzanan bu büyük ana damardan küçük damarlar çıkar. Sanki ana damar bir nehir ve ondan ayrılan küçük damarlar birer dere gibidir. Sonra bu derelere benzeyen damarlardan çok daha küçük olanlar çıkar. Sonra da bunlardan gözün göremeyeceği ağ gibi ince iplikler çıkarak yaprağın yüzeyine yayılır. Su, bu damarların içinde akarak yaprağın her zerresine ulaşıp onu besler ve büyütür. Böylece yapraklar taze ve parlak kalır. Doğası gereği su aşağıya doğru hareket ettiğine göre burada yukarıya doğru nasıl hareket etmektedir? Eğer birisi tarafından yukarıya doğru çekiliyorsa o çekeni ağacın emrine veren kimdir? İş, sonunda mahlûkatı yaratana gelip dayanıyorsa o zaman ne diye işin başında bu husus O'na havale edilmiyor? O hâlde cahilin nihayeti, akıllının başladığı yerdir.

Yüce Allah'ın âyetlerinden biri de göklerin melekûtu ve onlarda bulunan işaretlerdir. Çünkü gökler dışındaki her cisim, göklerin yanında denizdeki bir damladır veya ondan daha küçüktür. İşte bundan dolayı yüce Allah kitabında gökleri tazim edip yücelterek şöyle buyurmuştur: "*Burçlara sahip*

gökyüzüne andolsun!” (Bürûc, 85/1); “*Gökyüzüne ve târıka* (sabah yıldızına) *yemin ederim!*” (Târık, 86/1); “İçinde yörüngeleri olan göğe andolsun!” (Zâriyât, 51/7); “*Gökyüzüne ve onu bina edene yemin ederim!*” (Şems, 91/5) Yüce Allah bir başka yerde gökler hakkında tefekkür etmeyenleri kınayarak şöyle buyurmaktadır: “*Biz gökyüzünü korunmuş bir tavan gibi yaptık. Onlarsa gökyüzünün âyetlerinden yüz çeviriyorlar.*” (Enbiyâ, 21/32)

Göklere bir bak! Göklere bakmak başını kaldırıp göğün maviliğini, yıldızların parlaklığını ve birbirlerinden uzak yerlerde bulunduklarını görmek değildir. Hayvanlar da böyle bakarlar! Göklere bakabilmen için önce kendine, sonra üzerinde yaşadığın yeryüzüne, sonra her yanını kuşatan havaya, sonra bitkilere ve hayvanlara, havanın hayret verici hâllerine bakıp daha sonra göklere, sonra Kürsi’ye, sonra arşa, sonra arşı taşıyanlara bakabilirsin. En sonunda da Arş’ın Rabbine bakabilirsin. Bu hâle gelebilmen için engin çölleri aşman, uçsuz bucaksız mesafeleri geçmen, çok yüksek engelleri atlaman gerekir. Oysa sen henüz en yakında bulunan engeli atlamadın. Bu engel nefsinin zahirini bilmendir. Sonra da yüzsüzlük edip Rabbini tanıdığını söylüyor ve “O’nu tanıdım, yarattıklarını tanıdım, başka ne hakkında düşüneceğim?” diyorsun!

Göğe, gökteki yıldızlara, dönüp durmalarına, Güneş’e, Ay’a ve bıkıp usanmadan hareket etmelerine bak! Hatta onlardan her biri yüce Allah’ın evreni kitap sicilini dürer gibi düreceği vakte kadar ne fazla ne eksik, belirli bir hesaba göre yörüngelerinde akıp gitmektedir. Gökteki yıldızları düşün, bazıları kırmızıya, bazısı beyaza, bazıları da kurşunî renge çalar. Sonra yıldızların şekillerine bak! Her yıldızın renginde, şeklinde ve konumunda yüce Allah’ın birçok hikmeti gizlidir. Güneş’in yörüngesini ve aydınlık vakti ile karanlık vaktini birbirinden ayırmak için doğup batmasını düşün. Böylece çalışma zamanı ile uyuma zamanı birbirinden ayrılır. Yüce Allah’ın geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmasına ve özel bir tertip üzere günleri ve geceleri uzatıp kısaltmasına bak. Yüce Allah’ın Güneş’in yörüngesini göğün ortasından yana doğru kaydırıp yazı, kışı, ilkbaharı ve sonbaharı meydana getirmesine bir bak! Güneş yörüngesinde giderken göğün ortasından aşağıya doğru indiğinde hava soğur ve kış gelir. Göğün tam ortasına geldiğinde sıcaklık artar. Bu iki nokta arasında bulunduğunda ise hava mutedil olur.

Denildiğine göre Güneş dünyadan yüz altmış küsur kat daha büyüktür. Yıldızların en küçüğü bile dünyadan sekiz kat büyüktür. Bir yıldızın

büyüklüğü bu olunca yıldızların çokluğuna ve onların yoğun bir şekilde toplandığı göğe bak! Sonra yıldızların ne kadar hızlı hareket ettiklerine bak! Hızlarını algılamak bir yana, sen onların hareket ettiklerini bile hissetmezsin! Ancak onların, bir yıldızın genişliği kadar mesafeyi bir anda katettiklerinden şüphe etmezsin.

Gözünün küçüklüğüne ve göğün büyüklüğüne rağmen gözünün göğü nasıl ihata ettiğine bak! Göğü yaratana bak ki onu direksiz ve üstten bağlayıp tutan bir şey olmadan nasıl da tutuyor!

Şaşarım sana! Zengin birinin evine girip boyayla tezyin edilmiş ve altınla kaplanmış olduğunu görünce ona duyduğun hayranlığın hiç bitmiyor ve kalan ömründe onu anlatıp duruyorsun! Oysa sen sürekli olarak bu görkemli eve (evrene), onun arzına, çatısına, hayret verici eşyalarına, garip hayvanlarına ve eşsiz nakışlarına bakıp durduğun hâlde kalbinle ona iltifat etmiyor, onu yaratanın yaptığı bina hakkında düşünmüyorsun! Kendini ve Rabbini unutup midenle ve cinsellikle meşgul oldun! Ganimet bildiğin tek şey bir grup insanın sana yönelip dilleriyle hoşuna giden şeyler söyleyip kalplerinde senin hakkında çirkin inançlar taşımalarıdır. Sana duydukları sevgide samimî olsalar bile sana ne bir zarar ne de fayda vermeye güçleri yetmez.

Sen bu gafletinle, hükümdarın sarayı içinde kazmış olduğu yuvasından çıkıp başka bir karıncayla karşılaşan ve ona yuvasından, onu nasıl yaptığından, içerisine neler koyduğundan söz edip ne hükümdarın sarayından ne de o sarayda oturan hükümdardan bahsetmeyen karıncaya benziyorsun. Yüce Allah’ın kurduğu evden böyle gafilsin! Gökler hakkında ancak karıncanın evinin çatısı hakkında bildiği şeyleri biliyorsun. Fakat karıncanın bu hususta mazereti vardır. Çünkü onun bunları bilmesinin bir yolu yoktur. Oysa senin böyle bir yolun olduğu hâlde onu kullanmıyorsun!

Buraya kadar anlattıklarımız tefekkür edenlerin düşüncelerinin gezip dolaştığı karmaşık konuların bir kısmıydı. Yoksa yaratılmışların bazı özelliklerini ihata etmeye ne ömürler yeter ne de bilgiler kâfi gelir. Fakat sen yaratılmışların hayret verici hâllerine ne kadar çok vâkıf olursan, onları yaratanın yüceliğine dair bilgin o kadar mükemmel olur. Sahip olduğu bilgilerden dolayı büyük gördüğün bir âlimin yazdığı kitapları görüp incelediğinde kalbindeki değeri nasıl daha da artıyorsa bizim burada işaret ettiğimiz noktalar ile birlikte Şükür kitabında değindiğimiz hususları bir düşün. Biz bu bölüme ilişkin konulara sadece yüce Allah’ın fiili olmaları yönünden baktık. Şükür kitabında ise yüce Allah’ın fiiline bize verilmiş

nimetler olmaları yönünden baktık. Bu sayılan şeylere yüce Allah'ın fiili ve sanatı olmaları yönünden bakan kişi, yüce Allah'ın yüceliğine ve azametine dair bilgiyi elde eder. Söz konusu fiillere ve sanata, sebepleri yaratanla irtibatları yönünden değil de birbirlerine olan etkileri yönünden bakan kişi şekavet ehli ve bedbaht olur.

Cahillerin ayaklarının kaydıkları yerden ve dalâlete düşüren şeylere meyletmekten Allah'a sığınırız.

---

[325]. Lâlkâî, İ'tikâdü Ehli's-Sünne, 3/525; Ebu'ş-Şeyh, *el-Azame*, 1/210.

[326]. Ebû Şureyh Abdurrahmân b. Şureyh el-Meâfirî. Hicrî 167 senesinde vefat etmiştir.

[327]. Buhârî, 3062; Müslim, 111, 178; Ahmed, 8090; İbni Hibbân, 519; Abdürrezzâk, 9573. Ebû Hureyre radıyallâhu anhın hadisi.

[328]. Ahmed, 5784, 15794; İbni Hibbân, 3228; Taberânî, *Kebîr*, 19/189. Ka'b b. Mâlik radıyallâhu anhın hadisi.

ÖLÜMÜ VE SONRASINI HATIRLAMA KİTABI

Dünyayı bir geçiş köprüsü yapıp orada bulunan herkesin helâk olup ölmesine hükmeden, tasvir edenin tanınması için suretleri inşa edip sonra onları mezarlara gönderen, sonra onları Sur'a üfürülünceye kadar sıkıntı ve meşakkat darboğazlarında hapseden Allah'a hamd olsun. Bineğinin dışkıladığı yeri mesken edinen veya zincire vurulu olduğu hâlde neşeli olan kimseye şaşarım! "*Her nefis ölümü tadacaktır. Mükâfatlarınız kıyamet gününde eksiksiz olarak size verilecektir. Kim cehennem ateşinden uzaklaştırılıp cennete konulursa şüphesiz ki kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı aldatıcı bir menfaatten başka bir şey değildir.*" (Âl-i İmrân, 3/185)

O'na hamd ederim ki övülen de şükredilen de O'dur. Kesin bilgiye dayalı olan delillerle birliğini ikrar ederim. En açık nurla O'nun doğruluğunu gösterenlerin en şereflisi olan elçisi Hz. Muhammed'e, onun ashâbına, takipçilerine, eşlerine ve taraftarlarına haşir ve huzura çıkma gününe kadar salât ederim.

Ölümün yere yıkılma anı, toprağın yatağı, haşerelerin ve kurtçukların yoldaşı, Münker ve Nekir'in arkadaşı, toprak altının makarrı, mezarın karargâhı, kıyametin randevu vakti, cennet veya cehennemin ebedî yurdu olacağı kişinin ölümden başka bir şey düşünmemesi, ondan başka bir şeyi anmaması, ondan başkası için hazırlık yapmaması, ondan başka bir şeyi irdelememesi, ondan başkasına bakmaması, ondan başka bir şeyin üzerinde durmaması, ondan başka bir şeyle ilgilenmemesi ve ondan başka bir şeyi beklememesi gerekir. Kişinin kendisini ölülerden biri olarak görmesi ve mezardakilerden biri sayması lazımdır. Çünkü her gelecek çok yakındır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Akıllı olan kişi nefsini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır.*"

Bir şey için hazırlık yapmak ancak onu sürekli olarak hatırlamakla olur. Bir şeyi sürekli olarak hatırlamak ise ancak onu hatırlatan şeylere kulak verip ona karşı uyaran şeylere ibret nazarıyla bakarak öğüt almakla gerçekleşir.

Biz burada ölümle ilgili olarak ölümden önce ve sonra olacak şeyleri, âhiret, kıyamet, cennet ve cehennemin hâllerine dair hatırlanması gereken şeyleri zikredeceğiz ki bu anlattıklarımız kişiyi ölüme hazırlık yapmaya teşvik etsin. Ömür çok kısa ve ölüm pek yakındır: "*İnsanların hesaba*

çekilecekleri gün yaklaştı. Hâl böyle iken onlar gaflet içinde yüz çeviriyorlar.” (Enbiyâ, 21/1)

Burada ölümle ilgili konuları ele alacağız:

Birinci bâp: Ölümü hatırlamanın fazileti ve ölümü hatırlamaya teşvik.

İkinci bâp: Emelin uzun ve kısa olması.

Üçüncü bâp: Ölüm sarhoşluğu, ölümün şiddeti ve ölüm sırasında müstehap hâller.

Dördüncü bâp: Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ve ondan sonraki raşit halifelerin vefatları.

Beşinci bâp: Halifelerin, devlet yöneticilerinin ve salihlerin ölüm sırasındaki sözleri.

Altıncı bâp: Ariflerin cenazeler ve mezarlar hakkındaki sözleri ve mezar ziyaretinin hükmü.

Yedinci bâp: Ölümün hakikati ve ölünün Sur’a üfürülmesine dek başına gelecek şeyler.

Sekizinci bâp: Uykuda mükâşefe yoluyla öğrenilen ölülerin hâlleri.

ÖLÜMÜ HATIRLAMAK VE ÖLÜMÜ ÇOKÇA ANMANIN TEŞVİK EDİLMESİ

Bil ki dünyaya dalmış, ona aldanmış ve onun zevklerini seven kişinin kalbi kuşkusuz ölümü hatırlamaz, onu anmaz ve ona ölüm hatırlatıldığında hoşlanmaz ve ürker.

Sonra insanlar dünyaya dalanlar, tövbe edip işin başında olanlar ve arif olup işin sonuna varmış olanlar olmak üzere üç kısımdır.

Dünyaya dalan kişi ölümü hatırlamaz, hatırlasa bile dünyasına tasalanmak için hatırlar ve ölümü kınamakla uğraşır. Bunlar ölümü hatırladıklarında Allah’tan daha da uzaklaşırlar.

Tövbe eden kişi kalbinde korku ve haşyet hâlinin ortaya çıkması ve böylelikle tövbesini tam olarak yerine getirebilmesi için ölümü hatırlar. Bazen de tövbesini tam olarak yerine getiremeden ve azığını tedarik edemeden ölümün onu aniden yakalamasından korktuğu için ondan hoşlanmayabilir. Bu adam ölümden hoşlanmamakta mazurdur. Böyleleri, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözünün kapsamına girmezler: “*Kim Allah’a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz.*”[329]

Çünkü bu adam ölümden ve Allah’a kavuşmaktan hoşlanmıyor değildir. Aksine, kusuru ve yanlış davranışlarından dolayı Allah’a kavuşamamaktan

korkmaktadır. Bu durumda bulunan kişi, sevgilisini hoşnut edecek şekilde hazırlık yapmakla uğraştığı için onunla buluşmasını geciktiren âşığa benzer. Böylesi O'na kavuşmaktan hoşlanmayanlar sınıfına girmez. Bunun alâmeti ise daima O'na kavuşmanın hazırlığını yapması ve başka bir işle uğraşmamasıdır. Aksi hâlde dünyaya dalanlar grubuna katılmış olur.

Arife gelince, o daima ölümü hatırlar. Çünkü ölüm onun sevdiğiyle buluşma randevusudur. Seven, sevdiğiyle buluşacağı randevu saatini asla unutmaz. Arif genelde ölüm vaktinin gelmesini bekler ve isyankârların yurdundan kurtulup âlemlerin Rabbinin yanına gitmek için ölümün gelmesini ister. Tıpkı Huzeyfe radıyallâhu anhın dediği gibi: "Tam da ihtiyaç anında gelen sevgili!"

O hâlde tövbe etmiş olan kişi ölümden hoşlanmamakta, arif ise ölümü istemek ve temenni etmekte mazurdur. İçlerinde mertebe bakımından en üstünü, işini yüce Allah'a havale edip kendisi için ne ölümü, ne de yaşamayı tercih etmeyen kimsedir. Onun en sevdiği şey mevlâsının en sevdiği şeydir. Bu hâlde bulunan kişi aşırı sevgisi ve dostluğu sebebiyle teslimiyet ve rıza makamına ulaşmıştır ki bu en son nokta ve en üstün makamdır.

Her hâlükârda ölümü hatırlamakta sevap ve fazilet vardır. Kuşkusuz dünyaya dalmış olan kişi ölümü hatırlaması sayesinde dünyadan uzaklaşır. Çünkü ölümü hatırlamak, dünya nimetini ona zehir eder ve aldığı zevkin saflığını bulandırır.

HANGİ ŞEKİLDE OLURSA OLSUN ÖLÜMÜ HATIRLAMANIN FAZİLETİ

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem çokça şöyle buyururdu: "*Zevklere engel olanı çokça hatırlayınız.*"[330] Burada ölümü kastetmiştir.

(…) İbni Ömer radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir keresinde mescide çıktı. Orada bir grup insanın konuşup gülüştüklerini görünce şöyle buyurdu: Ölümü hatırlayın. Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız elbette az güler çok ağlardınız.*"

(…) Enes radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin yanında bir adamdan söz ettiler ve onu iyice övdüler. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem sordu: 'Arkadaşınız ölümü nasıl anardı?' Dediler ki, onun ölümü andığını*

neredeyse hiç duymadık. Buyurdu ki, o hâlde arkadaşınız dediğiniz gibi değildir.”[331]

İbni Ömer radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: “*Bir keresinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme hangi müminin daha zeki olduğu sorulunca şöyle cevap verdi: Ölümü en çok hatırlayanı ve başına gelmeden önce ona en güzel şekilde hazırlık yapandır. İşte zeki adamlar onlardır.*”[332]

Enes radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Ölümü çok anın. Çünkü ölümü çok anmak günahları düzeltmeye ve dünyadan el çekmeye vesile olur.*”[333]

Meryem oğlu İsâ aleyhisselâm ölümü hatırladığında cildinden kan damlar ve havarilere şöyle derdi: “Ölüm sarhoşluğunu bana hafifletmesi için yüce Allah’a dua edin. Ölümden o kadar korktum ki bu korku beni ölüme odakladı.”

Dâvûd aleyhisselâm ölümü, kıyameti ve cehennemi andığında eklemleri yerinden oynardı. Allah’ın rahmetini andığında canı kendisine geri dönerdi.

Hasenü’l-Basrî şöyle söylemiştir: “Ölüm, dünyayı gölgede bıraktı da akıl sahibi hiç kimsede sevinç bırakmadı! Bir kul daima ölümü hatırlarsa dünyayı gözünde küçük görür ve dünyadaki her şeyi değersiz bulur.”

İbni Sîrîn’ın yanında ölümden söz edilince teker teker her uzvu hareketsiz kalırdı.

Ömer b. Abdülaziz bir adama şöyle der: “Ölümü çok hatırla. Çünkü sen rahat bir işte ölümü anarsan o işi sana kısıtlar. Sıkıntılı bir işte anarsan onu sana genişletir.”

Ömer b. Abdülaziz eşine şu mektubu gönderir: “Gece gündüz ölümü hatırlarsan her faniyi sana sevimsiz ve her bakiyi sevimli gösterir. Vesselâm.”

Ömer b. Abdülaziz ölümü andığında kuşun sarsılıp titremesi gibi titrerdi. Her gece fakihleri bir araya toplayıp ölümü ve kıyameti müzakere ederler, sonra da önlerinde bir cenaze varmışçasına ağlarlardı.

Huleyd el-Asarî şöyle derdi: “Hepimiz kesin olarak öleceğimizi bildiğimiz hâlde buna hazırlık yapan kimseyi göremiyoruz! Hepimiz cenneti kesin olarak bildiğimiz hâlde onun için amel eden kimseyi göremiyoruz! Hepimiz cehennemi kesin olarak bildiğimiz hâlde ondan korkanı göremiyoruz! O hâlde neye dayanıp neyi bekliyorsunuz? Ölüm, o size Allah’tan iyilik veya kötülüğü getirecek ilk misafirdir. Ey kardeşlerim, Rabbinizin huzuruna güzel bir şekilde gidiniz.”

Şümayt b. Aclân şöyle söylemiştir: “Ölümü gözlerinin önünden ayırmayan kişi dünyanın darlığına veya genişliğine aldırmaz.”

Yezîd b. Temîm şöyle demiştir: “Kur’an ve ölümün kendisine engel olmadığı kişinin önünde dağlar birbirine vursa yine yapacağını yapar!”

ÖLÜMÜ HATIRLAMAYI KALBE ÖZÜMSETMENİN YOLU

Bil ki, ölümün tehlikesi pek büyüktür. İnsanların ölümden gafil olmalarının sebebi, onun hakkında çok az kafa yormaları ve onu çok az anmalarıdır. Ölümü hatırlayanlar da boş bir kalple değil, gafil ve dünya arzularıyla meşgul bir kalple hatırlarlar. Bundan dolayı ölümü bu şekilde hatırlamanın onlara bir faydası dokunmaz.

Bunu en güzel şekilde yapmanın yolu, kulun hemen önünde olan ölümden başka her şeyi kalbinden çıkartmasıdır. Tıpkı tehlikeli bir mağaraya girmek veya denize açılmak isteyen kişinin yaptığı gibi… Bunu yapmak isteyen kişi sadece yapmak istediği şeyi düşünür, ona odaklanır. Ölümü hatırlamak kulun kalbine girdiği zaman, ona tesir etmesi pek yakındır. Tesir ettiğinde ise dünyadan dolayı sevinmesi azalır ve kalbi kırılır.

Ölümü hatırlamayı kalbe indirmenin en etkili yolu, kendisinden önce gelip geçmiş olan dostlarını ve akranlarını çokça hatırlamak, onların ölümlerini, toprak altında yatmalarını, görüntülerini ve hâllerini düşünmek, toprağın onların güzel suretlerini nasıl silip yok ettiğini, beden parçalarının mezarlarda nasıl dağılıp izlerinin yok olduğunu gözünün önüne getirmektir. Akranlarını teker teker hatırlamalıdır. Emelini, gücüne ve gençliğine nasıl aldandığını, gülüp eğlenmeye meyletmesini, başına gelecek olan harap edici ölümü, vücudunun toprak altında parçalara ayrılacağını, dilinin kurtlar tarafından yenileceğini tefekkür etmelidir. Ölümle arasında bir ay bile yokken on sene içinde ihtiyaç duymayacağı bir şeyi elde etmek için nasıl planlar yaptığını aklına getirmelidir. O bütün bunlarla gaflet içerisinde oyalanırken hiç ummadığı bir anda ölüm gelip kapısını çalar ve ölüm meleğini görür. Cennet veya cehenneme gireceğine dair haber kulağına çalınır. Bu durumda bilsin ki akıbeti, kulağına çalınan şeydir.

İbni Mes’ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Sait ve bahtlı olan, başkasının başına gelenden öğüt alan kimsedir.”

Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anh şöyle demiştir: “Ölümü andığın zaman kendini ölülerden biri say.”

Ömer b. Abdülaziz şöyle söylemiştir: “Her gün yüce Allah’a doğru yola çıkan birinin cenazesini yolcu ediyorsunuz. Yolcu ettiğiniz kişinin eceli

gelmiş ve ölmüş, sizler de onu bir çukurun içine koymuşsunuz. Oraya koyduğunuz kişi bütün sebepleri geride bırakmış, dostlarından ayrılmış ve hesapla karşı karşıya gelmiştir.”

Mezarlara gitmek ve hastaları müşahede etmekle birlikte, bu ve benzeri şeyleri sürekli olarak tefekkür etmek, kalbin ölümü hatırlamasına ve gözlerinin önünden gitmeyecek şekilde onu aklında tutmasına sebep olur. İşte o zaman kişinin ölüme hazırlık yapması ve aldanma yurdu olan dünyadan uzak durması mümkün olur. Yoksa sadece dille ölümü anmanın pek az faydası vardır. Kişinin kalbi ne zaman bir dünyalığa meyletse hemen o şeyden ayrılmasının kaçınılmaz olduğunu aklına getirmesi gerekir.

---

[329]. Buhârî, 6507; Müslim, 2683. Ubâde b. Sâmit radıyallâhu anhın hadisi.

[330]. Ahmed, 7925; Nesâî, 4/4; İbni Mâce, 4258; Tirmizî, 2307; İbni Hibbân, 2992, 2994, 2995.

[331]. Irâkî bu hadisi *Tahrîcü Ehâdîsi’l-İhyâ* adlı kitabında (4/451) İbni Ebi’d-Dünyâ’ya nispet etmiştir.

[332]. İbni Mâce, 4259.

[333]. Irâkî bu hadisi *Tahrîcü Ehâdîsi’l-İhyâ* adlı kitabında (4/451) İbni Ebi’d-Dünyâ’ya nispet etmiştir.

UZUN EMEL, KISA EMELLİ OLMANIN FAZİLETİ, UZUN EMELİN SEBEBİ VE TEDAVİSİNİN YOLU

UZUN EMEL

(…) Enes radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"İnsanoğlu ihtiyarladığı hâlde ondaki iki şey olduğu gibi kalır: Hırs ve emel."*[334]

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"İhtiyarın kalbi şu iki şeyi istemek konusunda gençtir: Uzun hayat ve çok mal."*[335]

(…) Abdullah b. Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: *"Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir keresinde yere bir kare çizdi. Karenin ortasına bir çizgi çizdi ve onun etrafına birden fazla çizgiler çizdi. Sonra da karenin dışına bir çizgi çizdi ve buyurdu ki, bunun ne olduğunu biliyor musunuz? Dedik ki, Allah ve resûlü daha iyi bilir! Bunun üzerine şöyle buyurdu: Bu ortadaki çizgi insandır. Onun etrafındaki çizgiler ise her yandan insanı ısırıp duran geçici arzulardır. Birisi insana denk gelmese ötekisi gelir! Kare, insanı ihata eden eceldir. Karenin dışındaki çizgi ise emeldir."*[336]

(…) Enes b. Mâlik radıyallâhu anh şöyle anlatyor: *"Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir keresinde parmaklarını birleştirip yere koyarak 'bu insanoğludur' buyurdu. Sonra onları öncekinden biraz arkaya koydu ve dedi ki, bu onun ecelidir. Sonra da elini onun az ilerisine atarak şöyle buyurdu: Bu da emelidir."*[337]

Hasenü'l-Basrî şöyle derdi: "Ey insanoğlu, ateş alevlendiriliyor, tandır tutuşturuluyor ve koç yemleniyor!"

Avn b. Abdullah şöyle derdi: "Ölüme gereken önem verilmiyor! Güne başlayan nice insan onu tamamlayamıyor! Yarına umut bağlayan niceleri yarına kavuşamıyor! Sizler eceli ve onun gelişini görmüş olsaydınız emelden ve onun aldatmasından hoşlanmazdınız!"

EMELİ KISA TUTMANIN FAZİLETİ

(…) Abdullah b. Ömer radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: *"Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem omzumu tutarak şöyle*

buyurdu: Dünyada bir yabancı veya yolcu gibi ol.”

İbni Ömer radıyallâhu anhümâ şöyle derdi: “Akşama vardığında sabahı bekleme, sabaha çıktığında akşamı bekleme, hasta olacağın günler için sağlıklı günlerini ve ölümün için hayatını değerlendir.”[338]

(…) Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Adamın birisi Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme gelerek dedi ki, bana özlü bir öğüt ver. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Namaza kalktığında vedalaşan kimsenin namazı gibi namaz kıl, yarın özür dileyeceğin bir söz söyleme ve insanların elindeki şeylerden tamamen ümidini kes.*”[339]

(…) Câbir b. Abdullah radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Ümmetim için korktuğum şeylerin en korkuncu hevâ ve uzun emeldir. Hevâ kişiyi doğrudan saptırır, uzun emel ise âhireti unutturur.*”[340]

(…) Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “Üsâme b. Zeyd bir ay sonra parasını vermek üzere Zeyd b. Sâbit’ten bir cariye satın alınca *Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim: Bir ay sonra parasını ödemek üzere alışveriş eden Üsâme’ye şaşmıyor musunuz? Elbette Üsâme’nin emeli uzun! Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki gözlerimi kırptığım zaman gözkapaklarımın bir daha birleşmeyip yüce Allah’ın ruhumu kabzedeceğini zannediyorum. Gözümü kaldırdığım zaman onu indirinceye kadar ruhumun kabzedileceğini zannediyorum. Bir lokmayı çiğnediğim zaman ölümden dolayı onu yutamayıp boğazımda kalacağını zannediyorum. Ey insanoğlu, aklediyorsanız eğer kendinizi ölmüş sayın! Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki size vaat edilen kesin biçimde gelecektir ve siz ondan kaçamayacaksınız.*”

(…) İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem suyu döküp toprakla mesh ederdi. Ona derdim ki ey Allah’ın elçisi, su sana çok yakın! Bunun üzerine şöyle buyururdu: Ne biliyorsun, belki suya ulaşamayacağım?*”

(…) Amr b. Şuayb’ın babası ve dedesi yoluyla naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Bu ümmetin öncekileri yakînleri ve zühdleriyle kurtuldular. Bu ümmetin sonradan gelenleri ise cimrilik ve emel sebebiyle helâk olacaklar.*”

(…) Hasen radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Bir gün Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ashâbına şöyle sordu: Hepiniz cennete girmek istiyor musunuz? Dediler ki evet, istiyoruz ey Allah’ın elçisi! Bunun üzerine*

şöyle buyurdu: O hâlde emeli kısaltın, ecellerinizi gözlerinizin önünden ayırmayın ve hakkını vererek yüce Allah'tan hayâ edin."

(…) İbni Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Bu kişidir. Etrafındaki şu helâk edici şeyler ona doğru uzanan yollardır. Yaşlılık o helâk edici şeylerin ardındadır. Emel ise yaşlılığın ardındadır. İnsan beklenti ve emel içinde yaşayıp durur. Bu helâk edici şeyler ona doğru uzanan yollardır. Onlardan hangisine emir gelse insanı alıp götürür. Bunlar insanı vurmazsa bu kez emeline bakarken yaşlılık gelip onu öldürür."

(…) Dâvûd b. Ebû Hind ve Humeyd şöyle anlatıyorlar: "Meryem oğlu İsâ aleyhisselâm bir kenarda oturmuş, yaşlı bir adamsa sabanla tarlasını sürmektedir. Ona bakan İsâ aleyhisselâm şöyle dua eder: "Allah'ım, emelini kalbinden çekip al." Az sonra yaşlı adam sabanı bir kenara koyup dinlenmek üzere yere uzanır. Bir müddet öylece kaldıktan sonra İsâ aleyhisselâm şöyle dua eder: "Allah'ım, emelini ona geri ver." Bunun üzerine adam kalkıp işine devam eder. İsâ aleyhisselâm ona şöyle der: "Tarlayı sürmekteyken sabanını bir kenara bırakıp bir müddet yattıktan sonra kalkıp yeniden neden işe koyuldun?" Yaşlı adam der ki; ben çalışmaktayken nefsim bana bu yaşlı hâlimle daha ne zamana kadar çalışacaksın, diye sordu. Ben de sabanı bir kenara bırakıp dinlenmeye koyuldum. Sonra nefsim bana dedi ki; vallahi hayatta olduğun sürece geçinmen gerekiyor! Bunun üzerine ben de kalkıp sabanımın başına geçtim."

(…) Selmânü'l-Fârisî radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Şu üç şey beni güldürecek kadar şaşırttı: Ölüm onu almak isterken dünyayı ümit eden, ondan gafil olunmadığı hâlde kendisi gafil olan ve âlemlerin Rabbinin kendisine kızgın mı yoksa kendisinden razı mı olduğunu bilmediği hâlde kahkahayla gülen."

(…) Ebû Zekeriyyâ Temîmî şöyle anlatıyor: "Süleymân b. Abdülmelik Mescid-i Harâm'da iken kendisine üzerinde yazılar bulunan bir taş kitabe getirildi. Halife, yazıyı okuyacak birinin bulunmasını isteyince Vehb b. Münebbih getirildi ve yazıyı okudu. Yazı şöyle diyordu: Ey insanoğlu, kalan ömrünün ne kadar az olduğunu görmüş olsaydın uzun emel beslemez, daha fazla amel etmeye çalışır, hırsını ve dünyalık elde etmek için çareler aramayı bırakırdın. Eğer ayakların kaymışsa karşına çıkacak olan pişmanlıktır. Eşin ve ailen seni toprağa verecek, sana yakın olan çocuğun senden uzaklaşacak, baban ve akrabaların seni terk edip gidecekler. Ne dünyaya geri dönecek, ne de yapmış olduğun iyiliklere yenilerini

ekleyebileceksin. O hâlde hasret ve pişmanlık gelmeden önce kıyamet günü için çalış.”

(…) Süfyânü’s-Sevrî şöyle söylemiştir: “Dünyayı terk etmek (zühd) demek emeli kısa tutmaktır. Yoksa kalitesiz gıdalar yiyip aba giymek değildir.”

Ömer b. Abdülaziz şöyle derdi: “Vallahi akşam olunca sabaha çıkıp çıkmayacağını, sabah olunca da akşama varıp varamayacağını bilmeyen kişinin emeli uzun olmaz. Olsa olsa belki bir anda gidip gelen ecel şimşekleri olur.”

Şümayt şöyle derdi: “Ey uzun süredir sağlıklı olmasına aldanan, hastalanmadan ölen hiç kimse görmedin mi? Ey mühletin uzunluğuna aldanan, hazırlıksız şekilde yakalanıp ölen hiç kimse görmedin mi?”

UZUN EMEL BESLEMENİN SEBEBİ VE TEDAVİSİ

Bil ki, uzun emelli olmanın iki sebebi vardır. Birincisi cahillik, ikincisi ise dünya sevgisidir.

Dünya sevgisine gelince; kişinin dünyaya, onun zevklerine, şehvetlerine ve alâkalarına aşina olup dünyadan ayrılmanın kalbine ağır gelmeye başlamasıdır. Bundan dolayı kişinin kalbi, onu dünyadan ayıracak olan ölümü düşünmekten kaçınır. Bir şeyden hoşlanmayan herkes o şeyi kendisinden uzaklaştırır. İnsan boş temennilere tutkundur ve arzusuna uygun düşecek şeyleri ortaya atıp sürekli olarak kendisini oyalayıp durur. Onun arzusuna uygun olan şey dünyada kalmaktır. Kendi kendine dünyada kalmayı vehmedip bunun vesilelerini ölçüp biçer. Dünyada kalmanın sonuçlarını ve ihtiyacı olan mal, aile, ev, arkadaş, binek ve diğer dünyalıkları ölçüp değerlendirir. Kalbi hep bu düşünceyle meşgul hâle gelir ve böylece ölümü hatırlayamaz, yakın olduğunu takdir edemez. Bazı hâllerde ölüm ve ona hazırlık yapılmasının gereği aklına gelse de bu işi sonraya bırakıp nefsine vaatte bulunur: “Önünde günler var. Yaşın ilerlesin, sonra tövbe edersin.” Yaşı iyice ilerleyince der ki, ihtiyar olunca yaparsın!

İhtiyarlayınca der ki, bu evin inşasını veya şu arazinin ıslahını bitirinceye, şu yolculuktan dönünceye, şu oğlumun işini görüp evlenmesi için gerekli olanları ve evini temin edinceye veya bu düşmanı yeninceye kadar bekle! Bu şekilde hep işini yarına bırakıp erteler durur. Bir işe giriştiğinde o işin tamamlanması için ondan başka on iş daha çıkar. Bu şekilde aşama aşama günbegün yapması gereken şeyi erteler. Bir iş onu başka bir işe, hatta birçoklarına sürükler ve sonunda hiç ummadığı bir anda ölüme yakalanır.

İşte o anda hasreti çok olur. Cehennem ehlinin çoğunun çığlığında “sonra yaparım” kelimesi vardır. Derler ki, vah “sonra yaparım” demekten başıma gelen üzüntüye!

İşini yarına bırakıp “sonra yaparım” diyen zavallı adam, bugün kendisini “sonra yaparım” demeye davet eden şeyin yarın da kendisiyle birlikte olacağını bilmez. Sürenin uzamasıyla bu erteleme işi daha da kuvvetlenir ve kökleşir. Dünyaya dalıp giden ve onu muhafaza etmeye çalışan kişinin boş vakti olmasının düşünülebileceğini zanneder. Heyhat! Dünyada ancak onu bir kenara atıp kurtulanların buna vakitleri olur.

Hiç kimse dünyada istediği şeye kavuşamamış,
Bir ihtiyaç bittiğinde diğerinin yolu görünmüştür!

Bütün bu temenni ve kuruntuların esası dünya sevgisi, ona aşina olmak ve Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözünün ne anlama geldiğinden gafil olmaktır: “*Dilediğini sev, elbette ondan ayrılacaksın.*”[341]

Cahilliğe gelince, insan bazen gençliğine güvenir ve gençken ölümün gelmesini uzak görür. Oysa zavallı, yaşadığı beldede oturan yaşlıların sayılmış olsalar belde halkının onda birinden daha az sayıda olduklarını düşünmez. Yaşlıların az sayıda olmalarının sebebi, ölümün gençlikte daha çok olmasıdır. Bir yaşlı ölene kadar belki bin çocuk ve genç ölür.

Bazen de kişi sağlıklı olduğundan dolayı ölümü ve aniden ölmeyi uzak görür. Bunun uzak bir ihtimal olmadığını bilmez. Oysa her hastalık aniden ortaya çıkar. Hastalandığı zaman ise ölüm hiç de uzak olmaz. Akıllı kişi bunu düşünüp de ölümün gençlik, ihtiyarlık, kühulet, yaz, kış, sonbahar, ilkbahar, gece ve gündüz gibi belirli bir vakti olmadığını bilmiş olsa ölümü kuvvetle hisseder ve ona hazırlık yapardı. Fakat bunları bilmemek ve dünya sevgisi kişiyi uzun emele, yakın olan ölümden gafil olmaya sevk eder. Kişi sürekli olarak cenazeleri yolcu edeceğini zanneder ama kendi cenazesinin bir gün uğurlanacağını kestiremez. Çünkü cenazeleri neredeyse her gün görmekte ve onlara alışmaktadır. Bu, onun başkasının öldüğünü görmesidir. Fakat kendi ölümüne alışık değildir. Bir kere ölünce bir daha ölmeyecektir. İlk ve son kez ölecektir. O hâlde yapacağı tek şey kendi ölümünü başkalarına bakarak anlamak ve bir gün kendi cenazesinin taşınıp kabre gömüleceğini bilmektir. Belki de kabirdeki lahdini örtecek olan kerpiç çoktan dökülüp kurutulmuş olduğu hâlde o bunu bilmez. Onun, işini yarına bırakması tam bir cahilliktir.

Uzun emele sebep olan şeyin cahillik ve dünya sevgisi olduğunu öğrendiğine göre, tedavisi de sebebin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşir.

Cahilliğe gelince, ne yaptığını bilen uyanık bir kalple yapılacak safî bir tefekkürle ve temiz kalplerden gelen hikmetli sözleri dinlemekle ortadan kalkar.

Dünya sevgisini kalpten çıkarmanın tedavisi ise çok ağırdır. Dünya sevgisi amansız bir hastalıktır, öncekiler ve sonrakiler onu tedavi etmede başarısız olmuşlardır. Onun tek ilacı âhiret gününe ve oradaki cezanın büyüklüğüne ve sevabın bolluğuna iman etmektir. Kişi bu hususta kesin bir bilgiye ve yakîne ulaşırsa dünya sevgisi kalbini terk eder. Çünkü değerli olan sevgi kalpteki değersiz sevgiyi silip yok eder. Kişi dünyanın hakirliğini ve âhiretin değerini gördüğü zaman, doğudan batıya dünya mülkü ona verilmiş olsa bile dünyaya hiçbir şekilde iltifat etmez. Her kulun dünyadan alacağı az, kederli ve can sıkıcı bir şeyken ona nasıl değer verebilir? Kişi bu şeye nasıl sevinebilir veya âhirete imanla birlikte kalbinde bu sevgi nasıl kök salabilir? Yüce Allah'tan, bizlere de dünyayı salih kullarına gösterdiği gibi göstermesini niyaz ederiz.

Ölümü kalbe yerleştirmenin, kişinin ölen akranlarına bakması gibi etkili bir ilacı daha yoktur. Nasıl da hiç ummadıkları bir anda ölüm onlara geldi? Bir düşünsün bakalım akranları içinden ölüme hazırlık yapmış hâlde ölenler ne kadar büyük bir kazanç elde ettiler, uzun emellerine aldananlar nasıl apaçık bir şekilde kaybettiler!

İnsan her an uzuvlarına baksın, haşerelerin ve kurtçukların o uzuvları nasıl yiyeceklerini, kabir azabını, Münker ve Nekir'in sorgusunu, haşri, neşri ve kıyametin korkunç hâllerini düşünsün! Bu saydığımız şeyleri düşünmek, sürekli olarak kalbin ölümü hatırlamasını sağlar ve onu ölüme hazırlık yapmaya davet eder.

EMELLERİNİN UZUN VEYA KISA OLMASINDA İNSANLARIN MERTEBELERİ

Bil ki, insanlar arasında bu hususta farklar vardır. Kimisi yaşlılık vaktine kadar yaşamayı ümit eder, kimisinin emeli ise hiçbir şekilde bitmez.

(…) Ebû Osmân Nehdî şöyle söylüyor: "Yüz otuz yaşına geldim ve emelim dışında bendeki her şeyin eksildiğini gördüm. Emelim olduğu gibi duruyor."

Bazı insanların emeli ise bir sene yaşayacakmışçasına kısa olur. Bazılarının emeli de akşama çıkmayacakmışçasına kısadır. Kimisinin emeli

ise bir saat yaşayacakmışçasına kısa olur. Bazısının emeli o kadar kısadır ki ölümün kendisini bir anda kapıp götüreceğini hayal eder.

Yukarıda naklettiğimiz üzere Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem suyu döküp toprakla mesh ediyorken kendisine su hatırlatıldığı zaman şöyle buyurmuştur: “*Belki suya ulaşamayacağım!*”

Bize nakledildiğine göre İbni Ömer radıyallâhu anhümâ bir keresinde Mücâhid’e şöyle söylemiştir: “Sabaha kavuştuğunda kendine akşama varmaktan söz etme. Akşama kavuştuğunda ise sabaha çıkmaktan söz etme.”

(…) Ebû Zekeriyyâ şöyle anlatıyor: “Habîb Ebû Muhammed’in karısı dedi ki, kocam Habîb bana hep şöyle derdi: Bugün ölürsem filancaya adam gönder beni o yıkasın! Şunu yap, bunu yap! Karısına onun bir rüya gördüğü için mi böyle yaptığını sorduklarında kadın dedi ki, her gün böyle konuşuyordu!”

(…) İbrâhim b. Neşît’ın naklettiğine göre Ebû Zür’a kendisine şöyle söylemiştir: “Sana daha önce hiç kimseye söylemediğim bir şey söyleyeceğim: Yirmi yıldır camiden çıkarken oraya yeniden döneceğimi düşünmedim.”

Tinnîsî (…) şöyle naklediyor: “Uyuduktan sonra uyanacağımı asla düşünmedim.”

(…) Hasenü’l-Basrî şöyle anlatıyor: “Üç genç bir araya gelirler ve içlerinden birisine sorarlar: Emelin nedir? Der ki, yeni bir ay geldiğinde o ayda öleceğimi zannediyorum! Diğer ikisi derler ki, işte emel bu! Diğerine derler ki, emelin nedir? Der ki, yeni bir hafta geldiğinde o hafta içinde öleceğimi zannediyorum! Diğer ikisi derler ki, işte emel bu! Bu kez sonuncusuna aynı soruyu sorduklarında der ki, canı başkasının elinde olan kişinin ne emeli olabilir?”

(…) Hasenü’l-Basrî’ye şöyle derler: “Ey Saîd’in babası, entarini yıkamıyor musun?” Şöyle cevap verir: “İş bundan daha acil!”

(…) Miskîn b. Dînâr şöyle anlatıyor: “Teymullâh mahallesinde ibadetle meşgul olan yaşlı bir adam vardı. Mahallenin gençleri ve dindarları onun yanına giderler, o da onlara öğüt verirdi. Dağılmak istedikleri zaman onlara şöyle derdi: ‘Ey kardeşlerim, canları almakla görevli melekten korkarak yeniden sohbet meclisine dönmekten umudunu kesmiş kişinin kalktığı gibi kalkıp gidin!’ Bu sözleri söyledikten sonra o da, yanındakiler de ağlardı.”

(…) Süfyânü’s-Sevrî şöyle anlatıyor: “Kûfe mescidinde şöyle söyleyen bir ihtiyar gördüm: Ben otuz yıldır bu mescitteyim ve ölümün bana bir

iyiliği emrederken, bir kötülüğe engel olurken, kimseden bir alacağım ve vereceğim yokken gelmesini bekliyorum.”

(…) Utbe b. Abdullah şöyle anlatıyor: “Avn b. Abdullah’a derler ki müminin ona en faydalı günü hangisidir? Şöyle cevap verir: Sonuna kavuşamayacağını zannettiği günüdür.”

(…) Muhammed b. Ebî Tevbe şöyle anlatıyor: “Ma’rûf (el-Kerhî) namaz için kamet getirdi, sonra da benim namazı kıldırmamı istedi. Dedim ki, ben size bu namazı kıldırırsam başka bir namaz kıldırmam! Bunun üzerine Ma’rûf dedi ki, sen başka bir namaz kılacağını mı düşünüyorsun? Uzun emelden Allah’a sığınırız. Çünkü uzun emel hayırlı iş yapmaya engeldir.”

Dahhâk şöyle söylemiştir: “Sizden öncekilerin ölümden en çok korktukları vakit, en sağlıklı oldukları vakitti.”

Bize nakledildiğine göre İbrâhim b. Edhem şöyle anlatıyor: “Şam şehirlerinden birinde bulunan sahil kalelerinden birisine gittim. Geceleyin yağmura yakalanınca bir fırına girdim. Kendi kendime dedim ki, yağmur dininceye kadar burada kalayım. Bir de baktım bir zenci ateşe odun atıyor. Ona selâm verip dedim ki, yağmur dininceye kadar burada kalmama izin ver. Bana içeriye girmemi işaret etti, ben de girip oturdum. Zenci ateşe odun atıyor, benimle konuşmuyordu. Dudaklarını kıpırdatıyor, sağa sola koşup ara vermeden çalışıyordu. Sabah olunca dedi ki, seni güzelce konuk edemediğim için beni kınama. Ben bu işi yapmakla görevlendirilmiş bir köleyim. Seninle meşgul olup da işimi aksatmak istemedim. Dedim ki, ara vermeden sağa sola koşmanın sebebi neydi? ‘Ölümden korktuğum için böyle yapıyordum. Ölümün başıma geleceğini biliyorum ama nerede gelip çatacağını bilmiyorum!’ Dedim ki, dudaklarını kıpırdatarak söylediğin şey neydi? Dedi ki; Allah’a hamd ediyor, lâ ilâhe illallah ve sübhânallah diyordum.”

Bu anlattıklarımız zahidlerin kısa emel konusundaki hâlleriydi. Emel ne kadar kısa olursa amel o kadar iyi ve mükemmel olur. Çünkü kişi o gün öleceğini düşünerek hazırlık yapar. Akşam olunca hayatta olduğu için Allah’a şükreder ve o gece ölebileceğini düşünerek hemen harekete geçip gayrete gelir. Bu hâl ancak yarını düşünmeyenler için mümkündür.

Yalnız bazen âlimler gibi birtakım insanlar uzun emelden fayda görürler. Çünkü âlimin emeli kısa olursa ilim öğretemez ve kitap yazmakla meşgul olamaz. Ölümün onu endişeye sürüklediği muhakkik âbid de böyledir. Çünkü o, bir çeşit emele sahip olmazsa helâk olup gider. Bu iki grup insan emeli kısa olanın amelini yapmakla birlikte bir çeşit emele sahiptirler. Fakat

bunların dışındaki gaflet ehli kimselerin kısa emel sahibi olmaları en iyisidir. Çünkü kısa emel onları amel etmeye teşvik eder. Tıpkı cahilin aksine korkunun onu yakmaması için ümitten fayda gören âlim gibi…

(…) Hasenü'l-Basrî şöyle söylemiştir: "Hata ve emel insanoğlu için iki büyük nimettir."

(…) Mutarrif b. Abdullah şöyle demiştir: "Ecelimin ne zaman geleceğini bilmiş olsaydım aklımı kaçırmaktan korkardım. Fakat Allah onları ölümden gafil etmekle kullarına iyilik etmiştir. Ölümü unutmamış olsalardı hiçbir şeyden zevk alamazlar, çarşı pazar kuramazlardı."

(…) Muhammed b. Ma'mer şöyle anlatıyor: "Mufaddal b. Fudâle, Rabbinden emeli kalbinden çıkarmasını isteyince yeme içme isteği kendisinden alınır. Sonra Rabbine dua eder, O da emelini ona geri verir. Böylece tekrar yiyip içmeye başlar."

AMELDE ACELE ETMEK VE ERTELEMENİN ÂFETİNDEN SAKINMAK

Bil ki, uzakta iki kardeşi olup onlardan birinin ertesi gün, diğerinin ise bir ay sonra gelmesini bekleyen kişi bir ay veya bir yıl sonra gelecek olan için hazırlık yapmaz. Tam aksine, ertesi gün gelmesini beklediği kardeşi için hazırlık yapar.

Hazırlık yapmak, beklentinin yakın olmasının bir neticesidir. Ölümün bir yıl sonra gelmesini bekleyen kişinin kalbi bu süreyle meşgul olur, sürenin ardındakini unutur. Sonra her sabah bütün yılın tamamlanmasını bekler ve geçen her günü o yıldan düşmez. Bu durum ise onun amel için harekete geçmesine hep engel olur. Çünkü o yıl içinde daha vaktinin var olduğunu zannedip ameli erteler. Felaket ve âfetlerden endişe ederek şeriat, amelde acele edilmesini teşvik etmiştir.

(…) İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sağlık ve boş vakit yüce Allah'ın nimetlerinden olup insanların çoğu onları değerlendirme konusunda aldanmıştır.*"[342]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yedi şey gelmeden amel etmekte acele ediniz. Sizi bekleyen şey ya her şeyi unutturan fakirlik, ya azdıran zenginlik, ya ifsat eden hastalık, ya çürüten yaşlılık, ya yok eden*

ölüm, ya gelmesi beklenen en kötü şey olan Deccal veya kıyamettir ki hepsinden daha belalı ve daha acıdır.”[343]

(…) İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Bugün bahis günü, yarın ise yarışma var. Hedef cennettir ve helâk olan cehenneme girendir.*”

(…) İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir adama şöyle öğüt vermiştir: “*Beş şey gelmeden önce beş şeyi ganimet bil: Yaşlanmadan önce gençliğinin, hastalanmadan önce sağlığının, fakir düşmeden önce zenginliğinin, meşguliyet gelmeden önce boş vaktinin ve ölmeden önce hayatının.*”[344]

Ömer radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Âhirete ilişkin olanlar dışında her şeyde teenni ile hareket etmek hayırlıdır.”

İbni Mes’ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Sizden sabaha kavuşan herkes misafirdir ve malı emanettir. Misafir gider ve emanet mal sahibine verilir.”

Hasenü’l-Basrî şöyle söylemiştir: “Gelen her gün şöyle söyler: Ey insanlar, ben yeni bir günüm ve bende yapılan işlere şahidim. Güneşim battıktan sonra kıyamete kadar bir daha geriye dönmem.”

Hasenü’l-Basrî şöyle derdi: “Azık toplamaları emredilmiş, yakında göç edecekleri söylenmiş ve her taraftan kuşatılmış oldukları hâlde oturup oyun oynayanlara şaşılır! Dayanın, sıkı durun, bütün bunlar birkaç günden ibaret!”

Râbia bir keresinde Süfyân’a şöyle söyler: “Sen sayılı günlerden ibaretsin. Bir günün gittiğinde bir parçan gitmiş olur. Bir parçan gittiğinde ise bütünün gitmesi pek yakındır! Bunu biliyorsun, o hâlde amel etmeye bak.”

Şümayt şöyle demiştir: “Dünya bir sabah ve akşam yemeğinden ibarettir. Sabah yemeğini akşam yemeğine tehir edersen defterin oruç tutanların defteri arasına girer.”

Temimoğulları’nın azatlısı Sühaym şöyle anlatıyor: “Namaz kılmakta olan Âmir b. Abdullah’ın yanına oturmuştum. Namazını kısa kesip bana dönerek dedi ki, ne istediğini söyle de beni rahat bırak, çünkü ben düşünüyorum. Dedim ki, neyi düşünüyorsun? Dedi ki, ölüm meleğini! Âmir her gün bin rekât namaz kılardı.”

Dâvûd et-Tâî bir keresinde bir adamın yanından geçerken adam ona hadis hakkında soru sordu. Dâvûd ona dedi ki beni bırak, ruhumun nasıl çıkacağını düşünüyorum!

Onlar mümkün olan en hızlı şekilde amellerde acele ederlerdi. İbni Ömer radıyallâhu anhümâ geceleyin kalkıp abdest alarak namaz kılar, sonra kuşlar gibi hafifçe kestirir, sonra tekrar kalkardı. Bir gece içinde bunu defalarca yapardı.

Esved b. Yezîd bedeni sapsarı oluncaya kadar oruç tutar, Ramazan ayında her gece, Ramazan dışında altı gecede bir hatim yapardı ve seksen kere haccetmişti.

Ebû Müslim yolculukta da oruç tutar ve şöyle derdi: "Yarış atları hedeflerine şişman oldukları hâlde varamazlar. Onlar hedeflerine ancak ince ve zayıf olduklarında varabilirler. Biz, önümüzdeki günler için amel ediyoruz."

Saîd b. Cübeyr iki gecede bir Kur'an'ı hatmederdi.

Umeyr b. Hânî her gün yüz bin kere sübhânallah çekerdi.

Mansûr b. Mu'temir kırk yıl oruç tutup gecelerini namazla geçirdi. Süleymân Teymî yirmi yılbaşını yastığa koymadı.

Ebû Bekr b. Ayyâş şöyle demiştir: "Bu köşede Kur'an'ı on sekiz bin kere hatmettim."

Süfyânü's-Sevrî şöyle demiştir: "Haccâc b. Ferâfisa'nın yanında on iki gece kaldım ve bu süre zarfında ne bir şey yiyip içtiğini ne de uyuduğunu gördüm."

Kürz b. Vebre her gün üç hatim yapardı.

İmam Şâfiî her ay otuz, Ramazan ayında ise altmış hatim yapardı.

Râbiatü'l-Adeviyye gün doğduğunda "Bugün öleceğim gündür." der ve akşama kadar uyumazdı. Akşam olunca "Bu gece öleceğim gecedir." der ve sabaha kadar uyumazdı.

Ölmek üzere olan Ebû Bekr Nehşelî'nin yanına girdiklerinde onun rükû ve secde etmekte olduğunu görürler ve derler ki, bu hâlde mi? Bunun üzerine der ki, defterimin kapanacağı aklıma geliyor, ondan acele ediyorum!

(…) Velîd b. Müslim'in naklettiğine göre, halifelerden birisi minber üzerinde şöyle söylemiştir:[345]

"Ey Allah'ın kulları, gücünüz yettiğince Allah'tan sakının. Kendilerine çağrı yapıldığında uyanan ve dünyanın onların yurdu olmadığını anlayıp ondan vazgeçenlerden olun. Ölüme hazırlanın, çünkü gölgesi üzerinize düştü. Göçmen gibi olun, çünkü ölüm size göründü. Bir anın eksilttiği ve saatin yıkıp yok ettiği bir gaye, müddetin kısa olmasına lâyıktır. Tekrarlanan iki şey olan gece ve gündüzün önlerine katıp sürdükleri gaibin (ölümün)

hızla dönmesi yakındır. Kazanmak veya kaybedip bahtsız olmak arasında kalan kişinin en güzel hazırlığı yapması gerekir. Rabbi katında takva sahibi olan, nefsine nasihat edip önceden tövbe eden ve arzularına baskın gelen kişidir. Çünkü ecelinin ne zaman geleceğini bilmez ve emeli onu aldatır. Şeytan onunla uğraşır ve tövbeyi yarına bırakması için birtakım kuruntulara bel bağlatır, işlemesi için günahı ona süslü gösterir ki ölüme en gafil olduğu anda yakalansın! Şüphesiz ki sizinle cennet veya cehennem arasında sadece ölüm var. Her gaflet sahibi ne çok üzülecek! Ömrünün kendisi aleyhine hüccet olmasına ve dünyada geçirdiği günlerin onu bahtsızlığa sürüklemesine ne kadar kederlenecek! Yüce Allah bizi ve sizleri nimetlerin gururlandırmadığı, masiyetlerin Allah'a itaatten alıkoymadığı ve ölümden sonra üzülmeyen kimselerden eylesin! Şüphesiz ki O, duaları en iyi işitendir."

Âlimlerden birisi şöyle derdi: "Sen iki şeye sahipsin: Kalbin ve vaktin. Kalbini ihmal edip vaktini boşa geçirirsen bütün faydalı şeyleri kaçırırsın!"

ÖLÜM SARHOŞLUĞU, SIKINTISI VE ÖLÜM ANINDA GÜZEL BULUNAN HÂLLER

Bil ki, zavallı kulun önünde ölüm sarhoşluğundan başka sıkıntı ve korku olmasaydı hayatını zehir etmeye, sevincini kursağında bırakmaya yeterdi. Bu yüzden kulun ölümü uzun uzun düşünmesi ve ona çok hazırlık yapması uygun olur.

Şaşılacak şey! İnsan en büyük zevklerin ve en hoş eğlence meclislerinin içindeyken yanına bir askerin gelip kendisine beş sopa vurmasını bekliyor olsa oradaki bütün zevki kursağında kalır ve hayatı zehir olur. Oysa insan her nefeste, can çekişmenin sarhoşluklarıyla ölüm meleğinin yanına gelmesiyle karşı karşıyadır. Durum böyle olduğu hâlde o bundan gafildir. Bunun ise cahillik ve aldanmışlıktan başka sebebi yoktur.

Bil ki, ölüm sarhoşluğu veya can çekişme esnasındaki acının şiddetini gerçek anlamda ancak onu tadan bilir. Onu tatmayan ise ya algılamış olduğu şeylere kıyas ederek veya insanların can çekişme esnasındaki hâllerini çektikleri acının şiddetinin göstergesi sayarak söz konusu acıyı anlayabilir.

Ölüm sırasındaki acının şiddetini gösteren kıyas şudur: İçinde ruh olmayan hiçbir uzuv acı hissetmez. İçinde ruh olduğunda, acıyı algılayan ruhtur. Uzuv yaralanmış veya yanmış olsa bunun etkisi ruha sirayet eder ve ruha sirayet ettiği oranda acı duyar. Acı veren şeyin etkisi kaslara, kana ve

vücudun diğer parçalarına dağılır ve ruha ancak bir kısmı ulaşır. Acıların içinde ruhun bizzat kendisini hedef alan ve başka hiçbir şeye dokunmayan bir acı olsaydı o acı ne kadar büyük ve şiddetli olurdu!

Can çekişme; ruhun bizzat kendisine etki eden ve onun bütün zerrelerine ulaşan bir acıdan ibarettir. Hatta bu acı, bedenin en ücra köşesine kadar yayılmış olan ruhun dokunmadık hiçbir zerresini bırakmaz. Kişiye bir diken batmış olsa duyacağı acı, dikenin batmış olduğu yerdeki ruhun bir parçası için geçerlidir. Yanmanın etkisinin çok daha büyük olmasının sebebi, ateşin vücudun bütün parçalarına dalması ve zahirde yanmış olan uzvun bütün parçalarına ateşin değmesiyle kasların her yerinde dağılmış olan ruhanî parçaların onu hissetmesidir. Yaralanmada ise sadece demirin değdiği yer acır. Bundan dolayı yaralanmanın acısı yanmanın acısından daha azdır. Can çekişmenin acısı bizzat ruha hücum eder ve bütün zerrelerine dağılır. Her damardan, sinirden, eklemden, beden parçasından, her kıl kökünden ve deriden, baştan ayağa kadar çekilip çıkartılan ruhtur. Bu durumda kişinin duyacağı sıkıntıyı ve acıyı sorma! Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle söylemiştir: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ölümünün şiddetini gördükten sonra artık kolayca ölen hiç kimseye gıpta etmiyorum.*”

(…) Hasen radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ölümden, onun gamından ve tasasından söz edip şöyle buyurdu: Ölümün acısı, üç yüz kılıç darbesi kadardır.*”

(…) İbni Ebî Müleyke şöyle söylemiştir: “İbrâhim Halilürrahmân aleyhisselâmın ruhu kabzedilince yüce Allah ona buyurdu ki, ölümü nasıl buldun? Dedi ki ey Rabbim, sanki canım hurma ağacı dikeniyle çekilip çıkarıldı! Yüce Allah buyurdu ki, ölümü sana hafiflettiğimiz hâlde böyle oldu!”

(…) Ebû İshâk şöyle anlatıyor: “Mûsâ aleyhisselâma ölümün tadını nasıl bulduğu sorulur. Der ki ölümü, bir yün yığınına sokulup sonra çekilip çıkarılan bir şiş gibi buldum. Yüce Allah der ki ey Mûsâ, biz onu sana hafiflettik.”

Hz. Ali b. Ebî Tâlib radıyallâhu anh şöyle demiştir: “Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki bin kılıç darbesinin acısı yatakta ölmenin acısından daha hafiftir!”

Hz. Ömer radıyallâhu anh bir keresinde Ka’b radıyallâhu anhdan ölümden bahsetmesini ister. Ka’b şöyle der: “Ey müminlerin emiri, ölüm insanoğlunun içindeki her tarafı dikenli bir ağaca benzer. O ağacın her

damarında ve budağında bir diken vardır. Kolları çok kuvvetli olan bir adam onu çekip çıkartır.” Bu sözleri dinleyen Hz. Ömer ağlar.

Amr b. el-Âs radıyallâhu anh ölürken şöyle söylemiştir: “Vallahi sanki bedenim bir sandık, sanki bir iğne deliğinden nefes alır gibiyim, sanki dikenli bir ağaç dalı ayaklarımdan başıma doğru çekiliyor! Keşke hayız kanı olsaydım da cariyeler beni izhır tozuyla çitileseydi!”

Enes b. Mâlik radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Yüce Allah onu yarattığından bu yana insanoğlu kendisine ölümden daha ağır gelen bir şeyle karşılaşmamıştır. Ölüm, ondan sonra başa geleceklerden daha hafiftir.”

Vehb b. Münebbih şöyle söylemiştir: “Ölüm kılıç darbelerinden, testerelerle biçilmekten, tencerelerde kaynatılmaktan daha şiddetlidir! Ölenin damarlarından birinin acısı dünyadakilere taksim edilmiş olsaydı acı olarak hepsine yeterdi.”

Bil ki, ölüm acısının kılıç darbesinin verdiği acıdan daha büyük olmasının sebebi, bedenin kılıçla kesilmesinin verdiği acının vücudun ruhla bağlantılı olmasıdır. Bir de doğrudan ruhun hedef alındığında acının nasıl olacağını düşünün! Kılıç darbesi yiyen kişi, kalbinde ve dilinde kuvvet kaldığı için bağırıp yardım diler. Acı çekmekte olmasına rağmen ölmekte olanın sesinin ve bağırmasının kesilmesinin sebebi, ızdırabının çok fazla olup kalbine nüfuz etmesi, her yerine hâkim olması, bütün kuvvetini kesip her uzvunu zayıf bırakmasıdır. Bundan dolayı ölmekte olan adamın yardım istemeye mecali olmaz. Akla gelince, ölüm onu huzursuz edip endişeye sokmuş, dilini susturmuş, kollarını ve bacaklarını mecalsiz bırakmıştır. Bu durumdaki kişi inleme, bağırma ve yardım dileme suretiyle bir nebzecik olsun rahatlayabilmeyi çok temenni eder ancak bunu yapamaz. Bir miktar kuvveti kalmışsa canı çıkarken boğazından ve göğsünden gelen bir hırıltı ve böğürtü sesi duyarsın. O durumdayken rengi değişmiş ve yüzü siyaha çalan bir kırmızıya boyanmıştır, sanki fıtratının aslı olan topraktan çıkmış gibidir. Bedenindeki bütün damarlar çekilmiştir. Acı, içine ve dışına yayılmıştır. Hatta gözbebekleri gözkapaklarının üst tarafına doğru yükselmiştir. Dudaklar ve dil giderek küçülüp aslına çekilmiş, testisler iyice yukarıya çıkmış, parmakuçları yeşilimsi bir renk almıştır. Bütün damarları çekilen bir bedenin hissedeceği acıyı hiç sorma! Çekilen sadece bir tek damar olsaydı bile acısı çok büyük olurdu. Bir de çekilenin acıyı hisseden ruhun kendisi ve bir damarı değil, bütün damarları olunca ne büyük acı duyacağını düşün!

Ölmekte olan kişinin her bir uzvu tedricen ölmeye başlar. Önce ayakları soğur, sonra baldırları, sonra da uylukları. Can boğaza gelinceye kadar her bir uzvun art arda gelen sarhoşluğu ve ızdırabı olur. Can boğaza geldiğinde, ölmekte olan kişinin bakışları artık dünyaya ve ailesine dönük olmaz, tövbe kapısı ona kapanır. O sırada kişiyi her yandan üzüntü ve pişmanlık kuşatır. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah, gargara* (canın boğaza dayanması) *hâline gelinceye kadar kulun tövbesini kabul eder.*"[346]

İşte ölümün bu şiddetini bilen peygamberler ondan korkmuşlardır. Hatta İsâ aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Ey havariler, bu ölüm sarhoşluğunu bana hafifletmesi için Allah'a dua edin. Ölümden o kadar koktum ki bu korku beni ölüme odakladı."

Ömer b. Abdülaziz şöyle derdi: "Ölüm sarhoşluğumun hafifletilmesi beni sevindirmez. Çünkü o, Müslüman'ın ecir alacağı son şeydir."

Nehaî şöyle söylemiştir: "Eskiler can çekişmelerinin şiddetli olmasını isterlerdi. Biz ise yüce Allah'tan hafif geçmesini diliyoruz. Çünkü peygamberler ölüm sarhoşluğundan korktuklarına göre bizim hâlimiz nasıl olur! Bizler günahlara batmışız!"

Ölümün üç âfeti vardır:

1- Yukarıda zikrettiğimiz gibi can çıkarken çekilen ızdıraptır.

2- Ölüm meleğini görmek ve ondan dolayı kalbe korku ve endişenin hâkim olmasıdır. En kuvvetli adamlar, ölüm meleğinin günahkârın ruhunu aldığı sıradaki suretini görmüş olsalar buna dayanamazlar.

Daha önce naklettiğimiz gibi, ölüm meleği bir keresinde İbrâhim Halil aleyhisselâmı ziyaret eder. İbrâhim aleyhisselâm ona der ki, bana kâfirlerin ruhlarını nasıl kabzettiğini göster. Ölüm meleği bunu görmeye dayanamayacağını söyleyince İbrâhim aleyhisselâm dayanabileceğini söyleyerek kendisine bunu göstermesini ister. O sırada ölüm meleği başı göğe eren, ağzından ateş saçan ve bedenindeki her kılın, ağzından ve kulaklarından ateş çıkan bir adam suretinde olduğu siyah bir adam şekline girince bunu gören İbrâhim aleyhisselâm bayılır. Ayıldığında der ki, ölmekte olan kâfir senin bu suretini görmekten başka bir belaya uğramasa bile bu ona yeter! Bir de bana müminlerin ruhlarını nasıl kabzettiğini göster. O sırada ölüm meleği yüzü çok güzel, hoş kokan ve beyaz elbiseler içindeki genç bir adam suretine bürünür. Bunu gören İbrâhim aleyhisselâm der ki, ölmekte olan mümin senin bu suretinden başka bir şey görmese bile bu ona yeterdi!"

Ölüm meleği birçok insana görünmüş, onlar da ondan biraz beklemesini istemişlerdir. Heyhat! Yaptıklarını telâfi etmekten artık ümitleri kalmayınca ve ölümün yakın olduğunu öğrendiklerinde üzüntüleri ve hayretleri iyice artmıştır. Nakledildiğine göre kişi ölüm sırasında sağ ve sol omuzlarında bulunan iki hafaza meleğini görür.

(…) Vüheyb şöyle anlatıyor: "Bize nakledildiğine göre ölmekte olan herkes, dünyadayken yaptığı işleri kayıt altına alan iki meleği görür. Kişi, Allah'a itaat etmek suretiyle meleklerle arkadaşlık etmişse derler ki Allah seni hayırla mükâfatlandırsın. Çünkü sen bizi nice doğruluk meclislerinde oturttun, nice salih amele tanık ettin, nice güzel söz dinlettin. Bundan dolayı yüce Allah bizim namımıza sana hayırlar versin. Kişi bundan başka bir şekilde, Allah'ın razı olmadığı şeyleri yaparak melekleriyle arkadaşlık etmişse derler ki, Allah seni hayırla mükâfatlandırmasın! Bizi nice kötü mecliste oturttun. İşte bu, ölmekte olan kişinin gözlerinin o meleklere doğru dikilmesidir. Bir daha asla dünyaya dönmez."

(…) Enes b. Mâlik radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki yüce Allah mümin kulu için onun amellerini yazmak üzere iki melek görevlendirmiştir. Kul ölünce onunla görevli olan melekler derler ki kul öldü, göğe çıkmamıza izin verir misin? Yüce Allah buyurur: 'Göğüm meleklerimle dolu, beni tesbih ediyorlar.' Melekler derler ki, yeryüzünde ikamet etmemize izin verir misin? Yüce Allah buyurur: 'Yerim yarattıklarımla dolu, beni tesbih ediyorlar.' Bunun üzerine melekler derler ki, o hâlde nereye gideceğiz? Yüce Allah buyurur: Kulumun mezarının başında durun ve orada sübhânallah, elhamdülillah, Allahu ekber ve lâ ilâhe illallah deyin. Bu söylediğiniz zikirlerin ecrini de kıyamete kadar kulumun defterine yazın.*"[347]

3- Cehenneme girecek olan kula, ölmek üzereyken bunun bildirilmesidir.

(…) Ubâde b. Sâmit radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Mümin ölmek üzereyken yüce Allah'ın ondan razı olduğu ve ona ikramda bulunacağı kendisine söylenir. Bu durumdaki müminin ileride karşılaşacağı şeyden daha çok istediği bir şey olmaz. Ölmek üzere olan kâfire de Allah'ın ona azap edip cezalandıracağı bildirilir. Bu durumdaki kâfirin ileride başına gelecek şeyden daha çok istemediği bir şey olmaz.*"[348]

Seleften bazıları, kalplerindeki aort damarının kesilmesinden korktukları gibi kötü sondan (sûi hâtime) korkarlardı. Korku kitabında kötü sonun ne

anlama geldiğini zikretmiştik. Orada zikrettiklerimiz buraya lâyık olmakla birlikte burada yeniden zikretmeyeceğiz.

ÖLMEKTE OLAN KİŞİNİN GÜZEL BULUNAN HÂLLERİ

Ölmekte olan kişinin ölüm anında sakin olması, dilinde şehadet kelimesinin olması ve kalbinde yüce Allah'a güzel zan beslemesi hoşa giden iyi hâllerdir.

Ölmekte olan kişinin sakin olması lütuf alâmeti gibidir ve onun hayırlı şeyi gördüğünün emaresidir. Büreyde radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki mümin, alnının terlemesiyle ölür.*"[349]

İbni Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: "Kim ölmekte olan birinin yanında bulunursa alnına dokunsun. Eğer alnının terlediğini görürse onun için umutlu olsun. Çünkü müminin ruhu terleme şeklinde çıkar. Kâfirin ruhu ise eşeğin canının çıkması gibi avurtlarından çıkar. Ölmekte olan kişiye lâ ilâhe illallah demeyi telkin etsin. Hiç kuşkusuz son sözü lâ ilâhe illallah olan kul cennete girer."

Ölmekte olan kişinin şehadet kelimesini söylemesine gelince, Müslim'in Ebû Saîd ve Ebû Hureyre radıyallâhu anhümâdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Ölmekte olanlarınıza lâ ilâhe illallah sözünü söylemeyi telkin edin.*"[350]

Telkin eden kişinin bunda ısrarcı olmaması gerekir. Ölmekte olan kişi kelime-i şehadeti söyledikten sonra konuşursa son sözü olması için ona yeniden telkin yapar.

(…) Ebû Huseyn Bürcümî'den merfû olarak şu hadis nakledilmiştir: "*Ölmekte olanlarınızın yanında bulunun, onlara lâ ilâhe illallah kelimesini telkin edin ve kendilerine cenneti müjdeleyin. Çünkü erkek ve kadınlardan hikmet sahibi ve bilgili olanlar bile o hâldeyken şaşkınlık ve tereddüt geçirirler. Allah'ın düşmanı İblis, kulun dünyadan ayrılacağı ve sevdiklerini terk edeceği o anda kula çok yakındır. Sakın onları ümitsizliğe sürükleyecek sözler söylemeyin! Çünkü ızdırapları çok ağırdır ve başlarına gelen çok zor bir durumdur. Muhammed'in canını elinde tutana yemin ederim ki ölüm meleğinin can alması bin kılıç darbesinden daha şiddetlidir. Ölmekte olan herkesin her damarı sırayla acı çeker.*"[351]

Yüce Allah'a güzel zan beslemeye gelince, Müslim'in Câbir radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi

ve sellem şöyle buyurmaktadır: “*Sizden biri ancak yüce Allah’a güzel zan besler hâldeyken ölmeye baksın.*”[352]

Nakledildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir keresinde ölmek üzere olan bir adamın yanına girer ve ona kendisini nasıl hissettiğini sorar. Adam Allah’tan ümitli olduğunu ve günahlarından korktuğunu söyleyince Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: “*Bu iki şey bu hâlde bir araya gelirse yüce Allah ona ümit ettiği şeyi verir ve korktuğu şeyden onu emin eyler.*”[353]

Ölüm anında ümitli olmanın faziletli bulunmasının sebebi, korkunun sadece kişiyi doğru yola sokmak için kullanılan bir kamçı olmasıdır. Ölüm anında ise basiretli olanlar bile tereddüt geçirir. Bu yüzden onu sakinleştirmek gerekir. Aynı zamanda şeytan o anda gelir ve başına gelen kötü durumdan dolayı kulu Allah’a kızması için harekete geçirmeye çalışır, ileride olacaklardan dolayı onu korkutur. Güzel zan beslemek, şeytanı savuşturacak en güçlü silahtır. Süleymân Teymî ölmek üzereyken oğluna şöyle söylemiştir: “Sevgili oğlum, bana ruhsatlardan söz et de böylece belki O’na güzel zan besler vaziyette yüce Allah’ın huzuruna çıkarım.”

RESÛLULLÂH SALLALLÂHU ALEYHİ VE SELLEMİN VE ONDAN SONRAKİ RAŞİT HALİFELERİN VEFATLARI

Bil ki, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin her hâli bizim için örnektir. Bilindiği gibi yaratılmışlar arasında yüce Allah’ın ondan daha çok sevdiği biri yoktur. Böyle olmasına rağmen eceli geldiğinde yüce Allah ona mühlet vermemiş ve ölümün ızdırabını yaşamıştır. Buhârî’nin naklettiğine göre Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle anlatıyor: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin önünde bir su kabı vardı, ellerini ona daldırıp yüzünü ıslatıyor ve şöyle diyordu: Lâ ilâhe illallah, elbette ölümün sarhoşluğu var!*”[354]

Buhârî’nin naklettiğine göre Enes radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin durumu ağırlaştığında ızdırabı artmaya başladı. Fâtıma dedi ki, vah babacığımın ızdırabına! Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Bugünden sonra baban ızdırap çekmeyecek.*”[355]

(…) Tu’me b. Gaylân radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Allah’ım, kuşkusuz sen*

ruhu sinir, damar ve parmak uçlarından alırsın. Allah'ım, ölüme karşı bana yardım eyle ve onu bana hafiflet."

Hasta olduğu günlerden birinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem mescide çıkarak şöyle buyurmuştur: "*Ben de bir insanım! Şerefini zedelediğim bir kişi varsa işte şerefim, cildine dokunduğum biri varsa işte cildim, malını aldığım biri varsa işte malım! Bilin ki sizin bana en yakın olanınız, bu saydığım haklarından biri bende olup da onu alan ve benimle helâlleşen kişidir. Böylece ben de Rabbimin karşısına hiç kimsenin bende bir hakkı olmaksızın çıkarım. Sakın içinizden biri ben Resûlullâh'ın düşmanlığından ve kin beslemesinden korkarım, demesin! Çünkü bunlar benim mizacımda yoktur*!"

İbni Mes'ûd radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Annemiz Âişe'nin odasında toplanmıştık. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bizlere bakınca gözleri yaşardı ve bize öleceğini haber vererek şöyle buyurdu: 'Merhaba! Allah size selâmetle uzun ömür versin, Allah sizi korusun, Allah sizi gözetsin, Allah sizi bir arada tutsun, Allah size yardım etsin, Allah sizi başarılı eylesin, Allah sizi arındırsın, Allah sizi yüceltsin, Allah sizi zarardan korusun! Sizlere Allah'tan sakınmanızı tavsiye ederim. Sizi Allah'ın gözetimine bırakıyorum, O'nu size vekil bırakıyorum.' Biz dedik ki ey Allah'ın elçisi, ecelin ne zaman? Şöyle buyurdu: 'Ecel yaklaştı, dönüş Allah'a, sidretü'l-müntehâya, Me'vâ cennetine, en yüce Firdevs'e!' Biz dedik ki ey Allah'ın elçisi, seni kim gasledecek? Şöyle buyurdu: 'Ehli beytimden en yakın olan kişiler.' Biz dedik ki ey Allah'ın elçisi, seni neyle kefenleyeceğiz? Şöyle buyurdu: 'Dilerseniz bu elbisemle veya yemen işi elbisemle veya Mısır işi beyaz elbisemle kefenleyin.' Biz; ey Allah'ın elçisi, namazını kim kıldıracak, diye sorup ağlamaya başladık. Şöyle buyurdu: Yavaş olun, Allah sizlere merhamet etsin ve hayırla mükâfatlandırsın. Beni yıkayıp kefenlediğiniz zaman bu yatağımın üzerine, mezarımın kenarına koyun. Sonra bir süreliğine odadan çıkın. Çünkü benim namazımı ilk kılacak olan dostum ve habibim Cebrâil, sonra Mikâil, sonra İsrâfil, sonra da birçok melekle birlikte ölüm meleğidir. Sonra bölük bölük yanıma girin, namazımı kılın ve bana selâm verin. Tezkiye etmek, çığlık atıp bağırmak suretiyle bana eziyet etmeyin. Namazımı ilk önce ehli beytimden olan erkekler kılsın, sonra onların kadınları, sonra da sizler kılın. Ashâbımdan burada olmayanlara ve kıyamete kadar dinim hususunda bana tâbi olanlara benden selâm söyleyin. Dikkat edin, sizleri şahit tutarak diyorum ki ben İslâm'a giren herkese selâm ettim.*"[356]

Vefat etmeden üç gün önce Cebrâil aleyhisselâm Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme gelip şöyle sorar: “Ey Ahmed, yüce Allah beni sana gönderdi ve senden daha iyi bildiği şeyi sana sormamı istedi, kendini nasıl hissediyorsun?” Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: “*Ey Cibrîl, kendimi kederli hissediyorum, ey Cibrîl kendimi ızdırap içinde hissediyorum.*” Ertesi gün Cebrâil aleyhisselâm yine gelip aynı soruyu sorar ve aynı cevabı alır. Sonraki gün yine gelip aynı soruyu sorar ve aynı cevabı alır. Cebrâil o sırada ölüm meleğinin izin istediğini duyar ve der ki ey Ahmed, bu ölüm meleğidir yanına girmek üzere izin istiyor. Senden önce hiçbir insanın yanına girmek için izin istemediği gibi, senden sonra da istemeyecek. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ona izin verdiğini söyler. İçeriye giren ölüm meleği onun önünde durup der ki, yüce Allah beni sana gönderdi ve bana sana itaat etmemi emretti. Canını almamı emredersen alırım, bırakmamı istersen bırakırım. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: “*Bunu yapar mısın ey ölüm meleği?*” Ölüm meleği der ki, sana itaat etmem emredildi! O sırada Cibrîl der ki ey Ahmed, yüce Allah seni çok özledi! Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: “*Ey ölüm meleği, sana emredilen şeyi yapmaya başla.*” O sırada Cibrîl der ki ey Allah’ın elçisi, sana selâm olsun. Bu, yeryüzüne son gelişim. Benim dünyadaki tek işim sendin.[357]

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem o gün Hz. Âişe’nin göğsüne yaslanmış ve üzerinde yamalı bir gömlek ve kaba bir peştamal olduğu hâlde vefat etti. Bunun üzerine Hz. Fâtıma radıyallâhu anhâ kalkıp matem tutarak şöyle dedi: “Ey kendisini yanına çağıran Rabbe icabet eden babacığım! Ey gireceği yer Firdevs cenneti olan babacığım! Ey kendisine öleceğini haber veren Cibrîl’e uyan babacığım! Ey Rabbine çok yakın olan babacığım!”

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem defnedilince Hz. Fâtıma radıyallâhu anhâ şöyle der: “Ey Enes, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin üzerine toprak atmaya gönlünüz nasıl razı oldu!”

Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallâhu anh şu şiiri söyler:

Peygamberimizi üzeri toprakla örtülmüş görünce,
Onca genişliğine rağmen mahalleler bana dar geldi.
Sevdalı, çılgına dönmüş kişi gibi ürktüm,
Üzüntüden kemiklerim zayıfladı, kırıldı.
Ey Atîk,[358] *vah sana sevdiğin toprağa gömüldü,*
Tek başına kederli bir şekilde kaldın!

Keşke dostum ölmeden önce ben,
Mezara gömülüp üzerime taşlar konulsaydı!

EBÛ BEKİR ES-SIDDÎK RADIYALLÂHU ANHIN VEFATI

(…) Abdullah b. Yesâr şöyle anlatıyor: “Hz. Ebû Bekir ölüm döşeğine yatınca Hz. Âişe gelip şu beyti söyledi:

Hayatına yemin ederim ki zenginlik yiğide fayda vermez,
Hırıltı çıkarmaya başlayıp göğsü daraldığı günde.

Bu şiiri işiten Hz. Ebû Bekir radıyallâhu anh yüzünü açıp dedi ki öyle değil ama şöyle de: Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir ve denilir ki işte bu senin öteden beri kaçtığın şeydir! (Kâf, 50/19) Şu iki elbiseme bakın. Onları yıkayıp beni onlarla kefenleyin. Çünkü diri olanlar yeni elbiseye ölüden daha çok ihtiyaç duyarlar.”

ÖMER B. HATTÂB RADIYALLÂHU ANHIN VEFATI

(…) İbni Ömer radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: “Vefat ettiği hastalığında Ömer’in başı kucağımdaydı. Bana dedi ki, yanağımı yere koy. Dedim ki, yanağının benim kucağımda veya yerde olması arasında ne fark var? Dedi ki, yanağımı yere koy ey anasız kalasıca! Ben de hemen dediğini yaptım. Bunun üzerine dedi ki, Rabbim bana merhamet etmezse vay başıma gelenlere, vay anamın başına gelenlere!”

Buhârî’nin Amr b. Meymûn’dan naklettiği efrâd hadislerden birinde geçtiğine göre Hz. Ömer tekbir getirip der ki, köpek beni öldürdü (veya köpek beni yedi)! Hz. Ömer bu sözü, Mecusi olan Ebû Lü’lüe adındaki köle onu hançerle yaraladığında söylemiştir. Hz. Ömer radıyallâhu anh yaralandıktan sonra evine götürülür. Kendisine süt getirilir, o da sütü içer. Fakat içtiği süt karnından dışarıya çıkar. Bunu gördüklerinde onun öleceğini anlarlar. İnsanlar onu övmek üzere yanına gelirler. Genç bir adam gelerek der ki ey müminlerin emiri, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin arkadaşı ve İslâm’a ilk girenlerden olmandan, sonra halife olup adaleti gözetmenden, sonra da şehit olmandan dolayı Allah’ın sana vereceği müjdeyle sevin!

Bunun üzerine Hz. Ömer der ki, bunların ne aleyhime ne de lehime olacak şekilde bana yeterli olmasını dilerdim. Ey Abdullah b. Ömer, hemen müminlerin annesi Âişe’ye git ve ona de ki, Ömer sana selâm söylüyor. Sakın ona müminlerin emiri sana selâm söylüyor deme! Çünkü bugün ben artık müminlerin emiri değilim. Ona de ki, Ömer b. Hattâb diğer iki

arkadaşının yanına gömülmek için senden izin istiyor. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah babasının bu isteğini iletmek üzere Hz. Âişe'nin yanına gidip selâm verir ve içeriye girmek üzere izin ister. İçeriye girince Hz. Âişe'nin oturup ağladığını görür. Ona der ki, Ömer sana selâm ediyor ve iki arkadaşının yanına gömülmek için izin istiyor. Hz. Âişe der ki, burayı kendime ayırmak istiyordum. Fakat bugün Ömer'i kendime yeğliyorum! Abdullah babasının yanına geldiğinde dediler ki, bu gelen Abdullah b. Ömer'dir. Bunun üzerine Hz. Ömer kendisini kaldırmalarını ister. Adamın birisi onu kendisine yaslar ve o şekilde doğrultur. Hz. Ömer oğluna ne haber getirdiğini sorunca der ki, istediğin haberi getirdim ey müminlerin emiri, izin verdi! Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle der: Elhamdülillah! Bundan daha çok önemsediğim bir şey yoktu! Öldüğümde beni oraya taşıyın, sonra selâm verip deyin ki, Ömer b. Hattâb izin istiyor. Eğer izin verirse beni içeriye sokun! Eğer reddederse beni Müslümanlar'ın mezarlığına götürün.[359]

Buhârî'nin Misver b. Mahrame'den naklettiği efrâd hadislerden birinde geçtiğine göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Vallahi dünya dolusu altınım olsaydı Allah'ın azabını görmeden önce ondan kurtulmak için hepsini feda ederdim."[360]

OSMÂN B. AFFÂN RADIYALLÂHU ANHIN VEFATI

(…) Hz. Osmân radıyallâhu anhın eşi Nâile bintü'l-Ferâfisa şöyle anlatıyor: "Osmân, öldürülmeden bir gün önce oruçluydu. Oruç açacağı zaman evini kuşatmış olan isyancılardan içmek için tatlı su istedi. Dediler ki şu kuyudan al! Bahsettikleri kuyu, evin avlusunda içine pis şeylerin atıldığı bir kuyuydu. Bunun üzerine Osmân iftar etmeden geceyi geçirdi. Seher vakti olunca bitişik damlardan geçerek komşularıma gittim ve onlardan tatlı su istedim. Onlar da bana bir testi su verdiler. Suyu getirince onu dürttüm, o da uyandı. Dedim ki bak, sana tatlı su getirdim. Başını kaldırıp sökmekte olan şafağa baktı ve dedi ki, bugün oruç tutacağım. Çünkü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem elinde tatlı su dolu bir bardakla şu çatıdan bana göründü ve bana o sudan içmemi söyledi, ben de içtim. Sonra bana daha fazla içmemi söyledi. Bu kez kana kana içtim. Sonra bana şöyle buyurdu: '*O isyancılar sabah erkenden sana saldıracaklar. Onlarla savaşırsan galip gelirsin, kendi hâllerine bırakırsan bizim yanımızda iftar edersin.*' O sabah isyancılar odasına girdiler ve onu şehit ettiler."[361]

ALİ RADIYALLÂHU ANHIN VEFATI

(…) Esbağ el-Hanzalî şöyle anlatıyor: “Ali radıyallâhu anhın yaralandığı gece İbnü’n-Nebbâh şafak vakti ona gelerek namaz vaktinin geldiğini hatırlattı. Yatmakta ve derin bir şekilde uyumakta olan Hz. Ali uyanmayınca ikinci kez seslendi, yine uyanmayınca üçüncü kez seslendi. Bunun üzerine uyanıp kalkan Hz. Ali radıyallâhu anh şu beyitleri okumaya başladı:

Ölmek üzere göğüs kafesin bağlandı,

Elbette ölümle karşılaşacaksın!
Ölümden endişe etme sakın,
Çöllerine gelip konduğu zaman!

Küçük kapıya varınca Abdurrahmân b. Mülcem yolunu kesti ve ona darbeyi indirdi.”[362]

---

[334]. Buhârî, 6421; Müslim, 1047; Ahmed, 12412, 12202, 12721, 12998, 13694, 13917.

[335]. Buhârî, 6420; Müslim, 113, 1046; Ahmed, 8211, 8699, 9123, 9720, 9776.

[336]. Buhârî, 6417; Ahmed, 3652; Tirmizî, 2454; İbni Mâce, 4231; Dârimî, 2/304; Ebû Ya’lâ, 5243.

[337]. Ahmed, 12238; İbnü’l-Mübârek, *Zühd*, 252; Tirmizî, 2334; İbni Mâce, 4232; İbni Hibbân, 2998; Taberânî, *Evsat*, 739.

[338]. Buhârî, 6416; Tirmizî, 2435.

[339]. Ahmed, 23498; Ebu’ş-Şeyh, *Emsâl*, 226; Ebû Nuaym, *Hılye*, 1/362.

[340]. Beyhakî, Şüabü’l-Îmân, 7/369; Ebû Nuaym, *Hılye*, 1/76.

[341]. Müellif bu hadisi İlelü’l-Mütenâhiye adlı kitabında zikrederek (2/886) sahih olmadığını belirtmiştir.

[342]. Buhârî, 6412.

[343]. Tirmizî, 2307.

[344]. Hâkim, 4/341; Kuzâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, 1/425; İbnü’l-Mübârek, *Zühd*, 2. İbni Hacer *Fethu’l-Bârî*’de (11/513) hadisin isnadının sahih olduğunu zikretmiş, Elbânî de İktizâü’l-İlm el-*Amel*’de (sa: 170) hadisi hasen saymıştır.

[345]. Bu sözler müminlerin emiri Hz. Ali radıyallâhu anha nispet edilmiştir.

[346]. Tirmizî, 3531; İbni Mâce, 4253; Hâkim, 4/257. İbni Ömer radıyallâhu anhümânın hadisi.

[347]. Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 7/184; Ebu'ş-Şeyh, *Azame*, 3/979; Deylemî, *Firdevs*, 4/383.

[348]. Buhârî, 6507; Müslim, 2683.

[349]. Ahmed, 22964; İbni Mâce, 1452; Tirmizî, 982; Nesâî, 4/65; İbni Hibbân, 3011; Ebû Nuaym, *Hılye*, 9/223; Hâkim, 1/361.

[350]. Müslim, 916.

[351]. Ebû Nuaym, *Hılye*, 5/186.

[352]. Müslim, 2877.

[353]. Tirmizî, 983; İbni Mâce, 4261.

[354]. Buhârî, 890, 4449.

[355]. Buhârî, 4462.

[356]. Hâkim, 3/62; Taberânî, *ed-Duâ*.

[357]. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 9/35. Heysemî bu hadisi Taberânî'nin de rivâyet ettiğini ve hadisin isnadında adı geçen Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh'ın zâhibü'l-hadis olduğunu söylemiştir.

[358]. Atîk kelimesi Hz. Ebû Bekir radıyallâhu anhın lâkabıdır. Bir görüşe göre güzelliğinden, bir görüşe göre de Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şu sözünden dolayı ona bu lâkap verilmiştir: "*Kim cehennemden azat edilmiş birini görmek isterse Ebû Bekir'e baksın.*"

[359]. Buhârî, 3700.

[360]. Buhârî, 3692.

[361]. İbni Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/301, 302.

[362]. İbni Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/5.

ÖLÜM DÖŞEĞİNDEKİ HALİFELERİN, DEVLET YÖNETİCİLERİNİN VE SALİHLERİN SÖYLEDİKLERİ SÖZLER

BAZI HALİFELERİN ÖLÜM DÖŞEĞİNDE SÖYLEDİKLERİ SÖZLER

Yukarıda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Ali -radıyallâhu anhüm- hakkında bazı nakiller yaptık. Bize nakledildiğine göre Hz. Ali radıyallâhu anhın oğlu Hz. Hasan ölüm döşeğindeyken "Yatağımı evin avlusuna çıkartın." der. Yatağı evin avlusuna çıkarılınca şöyle söyler: "Allah'ım, şüphesiz ki ben nefsimi sana adıyorum. Çünkü başıma bunun gibisi gelmedi."

(…) Ebu's-Sâib el-Mahzûmî şöyle anlatıyor: "Muâviye, ruhunu teslim etmek üzereyken şu beyitleri okudu:

Hesaba çekersen azap olur bu hesabın
Ey Rabbim, azaba hiç takatim yok benim.
Bağışlarsan, günahları toprak kadar çok olan
Bir günahkârı çok affeden bir Rabsin sen!

Halife Abdülmelik b. Mervân ölmek üzereyken şöyle söylemiştir: "Tihâme'nin dağlarında koyunlarını otlatan bir köle olmayı ve bu makamda bulunmamayı çok isterdim!"

Ömer b. Abdülaziz ölüm döşeğinde şunları söylemiştir: "Bana emir verdin tutmadım, beni uyardın uyarına kulak asmadım. Ancak şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur."

Halife Hârûn Reşîd ölürken şöyle demiştir: "Vah Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme karşı işlediğim ayıba!"

Halife Mu'tasım şöyle söylemiştir: "Bütün çareler tükendi, artık çare yok!"

Halife Muntasır ölürken şöyle demiştir: "Dünya gitti, âhiret yüzünü gösterdi!"

BİR GRUP SAHÂBEDEN NAKLEDİLEN SÖZLER

(…) Amr b. Kays şöyle anlatıyor: “Muâz b. Cebel radıyallâhu anh ölüm döşeğindeyken etrafındakilere sabah olup olmadığını sorar. Onlar da henüz sabah olmadığını söylerler. Bir süre sonra tekrar sorunca sabah olduğunu söylerler. Bunun üzerine der ki, sabahında ateş olan geceden Allah’a sığınırım. Ölüme merhaba, uzun aradan sonra gelen ziyaretçiye merhaba, tam da ihtiyaç anında gelen sevgiliye merhaba! Allah’ım, ben senden korkardım, bugün ise senden ümit ediyorum. Allah’ım, elbette sen dünyayı sevmediğimi ve su kanalları açmak, ağaç dikmek için dünyada uzun süre kalmak istemediğimi biliyorsun. Bunları yapmamın sebebi, sıcakta susuz kalanların susuzluğunu gidermek, geçen zamana katlanmak ve zikir halkalarında âlimlerle dizdize olmak için yaptım.”[363]

(…) Ebû Müslim şöyle anlatıyor: “Ruhunu teslim etmek üzere olan Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anhın yanına girmiştim. Dedi ki, benim şu an yaşadıklarımın benzeri yaşanacaklar için çalışan yok mu? Benim bu günümün benzeri bir gün için çalışan yok mu? Benim şu anımın benzeri bir an için çalışan yok mu? Sonra ruhu kabzedildi.”

(…) İbnü’l-Müseyyeb şöyle anlatıyor: “Ebû Hureyre ölmek üzereyken ağlamaya başladı. Dediler ki ey Ebû Hureyre, neden ağlıyorsun? Şunları söyledi: Çöl engin, azık az, aşılması gereken engel zorlu ve çetin, o engelden sonra da ya cennete veya cehenneme gideceğiz!”

Huzeyfe radıyallâhu anha ölüm döşeğindeyken neyi arzuladığını sorduklarında cenneti arzuladığını söyler. Bu kez ona neden şikâyeti olduğunu sorarlar, günahlarından dem vurur. Derler ki, senin için tabip çağıralım mı? Der ki, beni tabip hasta etti! Sonra sabah olup olmadığını sorar. Sabah olduğunu söylediklerinde şöyle dua eder: “Allah’ım, cehenneme götüren sabahtan sana sığınırım.”

Selmân radıyallâhu anh ölüm döşeğindeyken ağlamaya başlar. Ona neden ağladığını sorduklarında şöyle der: “Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bizden bu dünyadaki azığımızın binekli birinin azığı kadar olmasını istemişti. Etrafımda şu gördüğünüz şeyler var! Baktıklarında yanında içinde elbise yıkanan bir leğen, yemek konan bir tencere ve bir ibrik görürler.”

Amr b. el-Âs radıyallâhu anh ölüm döşeğinde şu beyti okumuştur:

Bu hâl başıma gelmeden önce keşke
Dağ başlarında keçi otlatan biri olsaydım!

BİR GRUP SALİH İNSANDAN NAKLEDİLEN SÖZLER

Âmir b. Abdi Kays ölüm döşeğindeyken ağlamaya başlar ve şöyle der: “Ölümden korktuğum veya dünyayı arzuladığım için ağlıyor değilim! Fakat yılın sıcak günlerinde oruç tutamayacağım ve kış gecelerinde namaz kılamayacağım için ağlıyorum!”

Ölmek üzere olan Muhammed b. Vâsi’in yanına girdiklerinde gelenlere şöyle der: “Sevgili kardeşlerim, beni nereye götüreceklerini biliyor musunuz? Kendisinden başka ilâh olmayan Allah’a yemin ederim ki beni ya cehenneme götürecekler veya Allah beni affedecek!”

Ölmek üzere olan Yûsuf b. Esbât tedirgin olunca derler ki, bu durumda tedirgin olmana gerek yok! Yûsuf der ki, yaptığım amellerin herhangi birinde Allah’a karşı samimî olup olmadığımı bilmediğim hâlde nasıl tedirgin olmam!

Müzenî’nin naklettiğine göre, kendisi ölmek üzere olan İmam Şâfiî’nin -rahimehullah- yanına girer ve ona nasıl sabahladığını sorar. İmam şöyle der: Dünyadan göç etmekte, kardeşlerimden ayrılmakta, kötü amelimle karşılaşmakta, ölüm kadehini içmekte Rabbimin huzuruna çıkmaktayım ve ruhumun cennete mi cehenneme mi gittiğini bilmediğimden onu kutlamam mı yoksa taziyede bulunmam mı gerektiğini bilmiyorum! Sonra şu beyitleri söyler:

Kalbim katılaştığı ve gitme vakti geldiğinde,
Ümidimi senin affına doğru merdiven yaptım.
Günahımı büyük görüp onu karşılaştırdım
Senin affınla Rabbim, senin affın daha büyüktü!
Hâlen günahları affedensin ve hâlen
Minnet ve ikrâmla cömertlik edip affetmektesin!

ARİFLERİN CENAZELERDE VE MEZARLIKLARDA SÖYLEDİĞİ SÖZLER VE KABİR ZİYARETİNİN HÜKMÜ

Bil ki cenazeler gafiller için değil, basiret sahipleri için ibrettir. Çünkü basiret sahibi kendisini cenazenin yerine koyup ağlamaya başlar. Gafil ise onu başkasının cenazesi olarak görür. Gafilin en iyi hâli, ölen kimse için ağlamasıdır.

Üseyd b. Hudayr şöyle söylemiştir: “Ne zaman bir cenaze görsem kendi kendime ona ne yapılacağını ve nereye gideceğini düşünür dururum.”

Ebû Hureyre radıyallâhu anh bir cenaze gördüğü zaman şöyle derdi: “Haydi git, biz de senin peşinden geleceğiz.”

Cenazeyi uğurlarken tefekkür etmek, uyanmak, önünde tevazu içinde yürümek ve Müslüman ölü için ümitli olmak âdâptandır.

Bize nakledildiğine göre Ömer b. Zerr, haddi aşıp kendisine yazık etmiş bir adamın cenaze namazını kılmış, birçok insan onun namazına gelmemişti. Ölü defnedilince mezarının başında durup şöyle dedi: "Ey filancanın babası, Allah sana rahmet eylesin. Ömrünü tevhid içinde geçirdin ve yüzünü secdelerle toza buladın. Senin günahkâr birisi olduğunu söyleseler de hangimiz günahkâr değil ki!"

KABİR HÂLİ VE KABİRLER HAKKINDA SÖYLENENLER

(…) Hz. Osmân radıyallâhu anhın azatlı kölesi Hânî şöyle anlatıyor: "Hz. Osmân bir kabrin başına geldiği zaman sakalı ıslanıncaya kadar ağlardı. Ona dediler ki, cenneti ve cehennemi andığın zaman ağlamıyorsun da burada mı ağlıyorsun? Şöyle dedi: Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir keresinde şöyle buyurmuştu: *Kabir âhiret menzillerinin ilkidir. Kul orada kurtulursa ondan sonrakiler daha kolay geçer. Orada kurtulamazsa sonrakiler daha zor geçer.* Bir başka sefer şöyle buyurmuştu: *Kabirden daha korkunç bir manzara asla görmedim!*"[364]

Amr b. el-Âs radıyallâhu anh bir mezarlığın yanından geçerken atından inip iki rekât namaz kılarak şöyle der: "Mezarda yatanları ve artık yapamayacakları şeyleri düşünüp bu iki şey vasıtasıyla yüce Allah'a yakınlaşmak istedim."

Ebu'd-Derdâ radıyallâhu anh mezarların yanında otururdu. Kendisine neden böyle yaptığı sorulunca şöyle derdi: "Bana dönüp gideceğim yeri hatırlatan ve yanlarından kalkıp gittiğimde gıybetimi yapmayan kimselerin yanında oturuyorum."

Atâ es-Sülemî karanlık bastığında mezarlığa gider ve şöyle derdi: "Ey mezarda yatanlar, sizler öldünüz, vah benim ölümüme! Amellerinizi açıkça gördünüz, vah benim amellerime! Yarın Atâ da mezara girecek, yarın Atâ da mezara girecek!" Sabaha kadar böyle der dururdu.

Meymûn b. Mihrân şöyle anlatıyor: "Bir keresinde Ömer b. Abdülaziz ile birlikte mezarlığa gittik. Ömer mezarlara bakınca ağlamaya başladı. Sonra bana dönerek dedi ki ey Meymûn, bunlar atalarım Ümeyyeoğulları'nın mezarları ve sanki hiç dünyada yaşayanlarla birlikte onların zevklerini tatmamışlar ve onlar gibi hayat sürmemişler… Onların cansız bir şekilde yattıklarını görmüyor musun? Başlarına nice azaplar geldi, kemikleri çürüdü, haşereler bedenlerini yiyip bitirdi! Sonra ağlamaya başladı ve dedi

ki, bu mezara girip de yüce Allah'ın azabından emniyette olan kişiden daha rahat birini bilmiyorum."

Bir mezar taşında şunların yazılı olduğu görülmüştür:

Mezarları yarış atları gibi saf tutmuş
Dostların başında durup kaldım.
Ağlamaya başlayıp da gözyaşlarım taşınca
Gözlerim onların arasındaki yerimi gördü!

Basiret sahibi olan kişi mezarlara baktığı zaman onların arasındaki yerini görür ve dünyadan alınacağı an gelmeden önce hazırlık yapar. Mezar ziyaretindeyken bir düşünsün bakalım, orada yatanlara zâyi etmiş olduğu günlerinden birisi verilmiş olsaydı buna dünyadaki her şeyden daha çok sevinirler mi sevinmezler miydi? Çünkü onlar orada, amellerin kadrini ve kıymetini öğrenmişler ve işlerin hakikatlerini kesin bir şekilde görmüşlerdir.

Seleften birisi şöyle söylemiştir: "Rüyamda bir ölüyü gördüm ve ona dedim ki ey filanca, elhamdülillah ömür sürüp yaşadın. Bana dedi ki, elhamdülillah diyebilmeyi dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha çok isterdim."

FASIL

Bir çocuğu ölen kişi onunla birlikte bir yolculukta olduğunu ve çocuğun varacakları yere daha önce gittiğini farz etsin ve alacağı sevabı düşünüp teselli bulsun. Müslim'in Ebû Hassân'dan naklettiği efrâd hadislerden birinde şöyle geçmektedir: "İki oğlum ölmüştü. Ebû Hureyre'ye dedim ki, *Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden ölenlerimiz hakkında gönlümüzü rahatlatacak bir hadis işittin mi? Dedi ki, evet: Küçük yaşta ölen çocuklar cennet çocuklarıdır. Onlardan biri babasıyla* -veya ana babasıyla- *karşılaşınca, senin şu elbisenin ucunu tuttuğum gibi babasının elbisesinin bir ucundan* -veya elinden- *tutar ve yüce Allah onu ve babasını cennete sokuncaya kadar onu bırakmaz.*"[365]

Buhârî ve Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sizden üç çocuğu ölen her kadına o çocuklar cehenneme karşı siper olurlar. Kadının birisi dedi ki, benim iki çocuğum öldü? Buyurdu ki, iki çocuğu ölen de böyledir.*"[366]

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Ergenliğe ulaşmamış üç çocuğu ölen her Müslüman'a cehennem ancak yemini yerine gelecek kadar kısa bir süreliğine dokunur.*"[367]

FASIL

Kabir ziyareti yapmak müstehaptır. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü kabirler size âhireti hatırlatır.*"[368]

Kadınların kabir ziyaretine gitmeleri mekruhtur. Çünkü kadınların sabırları azdır ve dışarıya çıkmaları fitneye sebep olabilir.

Bir kabri ziyaret eden kişi ölünün yüzüne karşı dursun, ona selâm versin, kabre dokunmasın, sevabını ona hediye etme niyetiyle bir miktar Kur'an okusun ve ziyaretini cuma günü yapsın.

(…) Âsım el-Cahderî'nin ailesinden bir adam şöyle anlatıyor: "Ölümünden iki yıl sonra Âsım'ı rüyamda gördüm ve dedim ki, sen ölmedin mi? Dedi ki evet, öldüm. Dedim ki, şimdi neredesin? Dedi ki, vallahi ben şimdi cennet bahçelerinden birindeyim. Ben ve birkaç arkadaşım her cuma gecesi ve sabahında Ebû Bekr b. Abdullah el-Müzenî'nin yanında toplanıp haberlerinizi alıyoruz. Dedim ki, bedenleriniz mi yoksa ruhlarınız mı toplanıyor? Dedi ki heyhat! Bedenler çürüyüp gitti, ruhlar olarak bir araya geliyoruz! Dedim ki, sizi ziyaret ettiğimizi biliyor musunuz? Dedi ki, cuma günü ve gecesi boyunca ziyaretinizi biliyoruz. Dedim ki, neden diğer günler böyle olmuyor? Dedi ki, cuma gününün fazileti ve büyüklüğü sebebiyle böyle oluyor."

(…) Annesi rahibe denilecek kadar çok ibadet ehli olan Osmân b. Sevâd et-Tufâvî şöyle anlatıyor: "Annemin ölümü yaklaşınca başını göğe doğru kaldırdı ve dedi ki ey hazinem, ey zahirem, hayatımda ve öldükten sonra itimat ettiğim zat! Ölüm anında beni bırakma! Kabrimde beni yalnız koma! Sonra annem vefat etti. Her cuma günü kabrine gidiyor, onun için dua ediyor, onun ve mezarlıkta yatanların bağışlanmasını diliyordum. Bir gece onu rüyamda gördüm ve dedim ki anneciğim, nasılsın? Dedi ki sevgili oğlum, ölümün ızdırabı çok ağır! Allah'a şükür ben şimdi övgüye lâyık bir berzahtayım, burada reyhanların bulunduğu bahçelerde yatıp uzanıyor ve neşir gününe kadar burada ipek ve atlastan yastıklara yaslanıyoruz. Dedim ki, bir ihtiyacın var mı? Dedi ki, evet. Dedim ki, nedir o? Dedi ki, sakın bizi ziyarete gelmeyi ve bizim için dua etmeyi bırakma. Çünkü ben, cuma günü

ailenin yanından ayrılıp gelmene seviniyorum. Bana diyorlar ki ey rahibe, bak oğlun geliyor. Ben sevindiğim gibi yanımdaki diğer ölüler de seviniyorlar.”

(…) Bişr b. Mansûr şöyle anlatıyor: “Veba salgını olduğu günlerde adamın birisi mezarlığa gidip geliyor, cenaze namazlarına katılıyor ve akşam olunca mezarlığın kapısına gelip şöyle diyordu: “Allah yalnızlığınızı gidersin, garipliğinize merhamet etsin, günahlarınızı bağışlasın ve yapmış olduğunuz iyilikleri kabul eylesin. Bu sözlerden başka bir şey söylemiyordu. O adam bana şöyle anlattı: Bir keresinde akşam olmuş, ben de ailemin yanına gitmiş ve daha önce yaptığım gibi mezarlığa gidip orada dua etmemiştim. Uykudayken bir de baktım kalabalık bir grup yanıma geldiler. Dedim ki siz kimsiniz, ne istiyorsunuz? Dediler ki, biz mezardaki ölüleriz. Dedim ki, neden buraya geldiniz? Dediler ki, sen ailenin yanına dönmeden hediye vermeye alıştırdın bizi! Dedim ki, nedir o hediye? Dediler ki, yapmış olduğun dualar! O zaman sizin için dua etmeye devam edeceğim, dedim ve bir daha bunu yapmayı hiç bırakmadım.”

(…) Beşşâr b. Gâlib el-Bahrânî şöyle anlatıyor: “Rüyamda Râbiatü’l-Adeviyye’yi gördüm -onun için çok dua ederdim-. Bana dedi ki ey Beşşâr, gönderdiğin hediyeler nurdan tabaklar üzerinde ve ipek mendillerle örtülmüş olarak bize geliyor. Dedim ki, bu nasıl oluyor? Dedi ki, hayatta olan müminlerin duaları bu şekilde bize ulaşır. Onlar ölüler için dua ettikleri zaman duaları kabul edilir. Sonra o dua nurdan tabaklara konulur ve üzerleri ipek mendillerle örtülür. Sonra da kendisi için dua edilen ölüye getirilir ve denilir ki bu, filancanın sana gönderdiği hediyedir.”

(…) Ebû Kılâbe şöyle anlatıyor: “Şam’dan Basra’ya doğru yola çıkmıştım. Yolda su hendeğine inip abdest aldım ve iki rekât gece namazı kıldım. Sonra başımı bir mezarın üzerine koyup uyudum. Bir de baktım mezardaki ölü benden şikâyet edip geceden beri bana eziyet ettin, dedi! Sonra da dedi ki, sizler bilmiyorsunuz, biz biliyoruz ama yapamıyoruz! Sonra dedi ki, kılmış olduğun o iki rekât namaz dünyadan ve onun içindeki her şeyden daha hayırlı! Sonra dedi ki, Allah dünyadakilere iyilikler versin. Onlara bizden selâm söyle. Çünkü onların duaları sayesinde bize dağlar misali nur veriliyor.”

Kabir ziyaretinden maksat, ziyaretçinin ibret alması ve ziyaret edilen ölünün kendisi için yapılan duadan faydalanmasıdır. İbret almak ise ancak ölünün içinde bulunduğu hâli düşünmekle, nasıl çürüyüp gittiğini, nasıl

yeniden diriltileceğini ve kendisinin yakın bir zamanda onun gibi mezara gireceğini tefekkür etmekle gerçekleşir.

Abdülkays kabilesinden ibadet ehli bir kadın kabirleri ziyaret eder ve şöyle derdi: "Katı kalp iyice sertleştiğinde onu ancak bedenleri çürümüş ölülerin izleri yumuşatabilir. Bundan dolayı ben kabirlere gidiyorum ve onların kabirlerinden çıktıklarını görür gibi oluyorum! Bu bakışı bütün kullar kalplerine iyice sindirmiş olsalar acılığı canlara ne kadar ağır gelir ve bedenleri ne çok telef ederdi!"

İleride açıklayacağımız gibi ölüye telkin verilmesi müstehaptır. Ölünün övülmesi ve ancak güzel taraflarının anlatılması da müstehaptır.

(…) Hz. Âişe radıyallâhu anhânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Ölülere sövmeyin! Çünkü onlar önceden gönderdiklerine ulaşmışlar, ettiklerini bulmuşlardır!*"[369]

---

[363]. Ahmed, *Zühd*, 180.

[364]. Ahmed, 454; İbni Mâce, 4267; Tirmizî, 2308; Hâkim, 4/330, 331; Bezzâr, 444; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 397.

[365]. Müslim, 2635.

[366]. Buhârî, 101, 1249, 7310; Müslim, 2633.

[367]. Buhârî, 1251, 6656; Müslim, 2632.

[368]. Müslim, 976; Ebû Dâvûd, 3234; İbni Mâce, 1569, 1572; Beyhakî, *Sünen*, 4/76; Begavî, 1554. Ebû Hureyre radıyallâhu anhın hadisi.

[369]. Buhârî, 1393, 6516.

ÖLÜMÜN HAKİKATİ, ÖLÜNÜN SÛR'A ÜFÜRÜLÜNCEYE KADAR KARŞILAŞACAĞI HÂLLER

ÖLÜMÜN HAKİKATİ

Bil ki, insanların ölümün hakikati hakkında birtakım yanlış zanları vardır. Bazıları ölümün yok olmak anlamına geldiğini, haşrin, neşrin olmayacağını, iyilik ve kötülüklerin karşılığının verilmeyeceğini ve insanın ölümünün de tıpkı hayvanların ölümü ve bitkilerin kuruyup gitmesi gibi olduğunu zannetmişlerdir. Bu, dinsizlerin ve Allah'a, âhiret gününe inanmayanların görüşüdür.

Bazıları da ölümle birlikte insanın yok olduğunu ve kabirde olduğu sürece haşir vaktinde tekrar bedene kavuşuncaya kadar ne azaptan acı duyacağını ne de sevaptan zevk alacağını söylemişlerdir.

Bir başka grup da ruhun yaşamaya devam ettiğini ve ölümle birlikte yok olmadığını, sevap veya ceza görenin beden değil, ruh olduğunu ve aslen bedenlerin tekrar diriltilip haşredilmeyeceğini zannetmişlerdir.

Bütün bunlar bozuk zanlar olup gerçek değildir. Tam aksine, ibret alma yollarının gösterdiğine, âyet ve hadislerin söylediğine göre ölüm sadece bir hâlden başka bir hâle geçmekten ibarettir ve ruh bedenden ayrıldıktan sonra hayatına devam ederek ya azap görür veya nimet içinde bulunur. Ruhun bedenden ayrılması, bedenin ona itaat etmekten çıkmasından dolayı onun üzerindeki hâkimiyetinin sona ermesi anlamına gelir. Uzuv ve organlar ruhun kullandığı birer alettir. Ruh elle tutar, kulakla işitir, gözle görür ve kalple eşyanın hakikatini bilir. Kalp burada ruhtan ibarettir. Ruh herhangi bir alet olmaksızın eşyayı bizzat kendisi bilir. Aynı şekilde bazen çeşitli hüzün, gam ve kederlerle kendisi acı duyduğu gibi, her çeşit sevinç ve sürurla neşelenir. Bütün bunların uzuvlarla bir ilgisi yoktur. Bizatihi ruhun vasfı ve niteliği olan her şey bedenden ayrıldıktan sonra da onun yanında kalır. Ruhun uzuvlar vasıtasıyla kazandığı vasıflar ise bedenin ölümüyle birlikte ruhun bedene yeniden iade edilmesine kadar işlevsiz kalır ve bir hükümleri kalmaz. Ruhun kabirde bedene iade edilmesi imkânsız olmadığı gibi, bunun tekrar dirilme gününe kadar ertelenmesi de mümkündür. Kullarından her biri hakkında ne hüküm verdiğini en iyi Allah bilir.

Bedenin öldükten sonra işlevsiz kalması, tıpkı mizacındaki bir bozukluktan veya sinirleri tıkayıp ruhun uzuvlara nüfuz etmesine engel olan bir rahatsızlıktan dolayı felç olan şahsın bazı uzuvlarının işlevsiz kalmasına benzer. Böyle bir durumda bilen, akleden ve algılayan ruh o şahısta mevcut olup bazı uzuvlarını kullanmakta ve diğer bazılarını kullanamamaktadır. Bütün uzuvlar birer alet olup onları kullanan ruhtur. Burada ruhtan kastımız insanın bilgileri, gamların acılarını ve sevinçlerin zevklerini algılayan şeydir. Ruhun uzuvlar üzerindeki hâkimiyeti ortadan kalksa da bilgileri ve algılaması ortadan kalkmaz. Sevinmeye ve gamlanmaya devam eder. Acıları ve sevinçleri hissetmesi ortadan kalkmaz.

Gerçekte insan; bilgileri, acıları ve zevkleri algılayan mânâdır ve bu mânâ ölmez, yani yok olmaz. Hakikatte ölüm, söz konusu mânânın beden üzerindeki hâkimiyetinin sona ermesi ve bedenin artık onun aleti olmaktan çıkması anlamına gelir. Tıpkı felç olmanın, elin artık kullanılan bir alet olmaktan çıkması anlamına geldiği gibi…

O hâlde ölüm de bütün uzuvları kuşatan bir felçtir. İnsanın hakikati, nefsi ve ruhu ise bakidir. Ancak ölümle birlikte iki yönden hâlinde değişiklik olmuştur:

a) Uzuvları, malları ve ailesi kendisinden alınmıştır. Bu şeylerin insandan alınması ile insanın o şeylerden alınması arasında bir fark yoktur. Çünkü acı veren şey ayrılığın kendisidir. Ayrılık bazen kişinin malının gaspedilmesiyle, bazen de kişinin esir edilip malından uzak kalmasıyla gerçekleşir. Her iki olayda da duyulan acı aynıdır.

Ölüm, bu âleme benzemeyen başka bir âleme götürülmek suretiyle insanın sahip olduğu şeylerin elinden alınması anlamına gelir. İnsanın dünyadayken kendisini sevindiren, rahatlatan ve varlığına güvendiği bir şey varsa ölümden sonra ona duyacağı hasret büyük olur. Sadece yüce Allah'ı zikretmekten zevk alıyorsa ve O'ndan başkasına aşina değilse ölüp de sevdiği şeyle başbaşa bırakıldığında duyacağı zevk büyük ve mutluluğu tam olur. Ölmekle bütün engeller ve meşgaleler ortadan kalkmış olur. Çünkü dünyadaki her şey yüce Allah'ı anmaya engeldir. Bu, ölüm ve hayat hâlleri arasındaki iki farktan biriydi.

b) Ölümle birlikte kişinin hayatta göremediği şeyleri görmesidir, tıpkı kişinin uyku hâlinde göremediği şeyleri uyanıkken görmesi gibi… İnsanlar uykudadırlar ve öldükleri zaman uyanırlar. Kişinin öldükten sonra ilk

göreceği şey kendisine zarar veya yarar verecek olan kötülükleri ve iyilikleridir. Bunlar, kişinin kalbinin sırrında dürülü olan bir kitapta yazılıydı. Dünya meşgaleleri kişinin onları görmesine engel oluyordu. Meşgaleler ortadan kalkınca bütün amellerini görür hâle gelir. Yapmış olduğu bir kötülüğe bakınca o kadar çok üzülür ki bu üzüntüden kurtulabilmek için ateş tufanına dalmayı göze alır. Bütün bunlar ölümle birlikte görülür ve kalpte fani dünyadan ayrılmanın ateşini alevlendirir.

Fakat dünyadan kendisine yetecek kadar azık almış olan kişi onunla işini bitirdiği zaman azığın kalan kısmından ayrıldığına sevinir. Çünkü o, azığın bizatihi kendisini istememiştir. Bu, dünyadan sadece zaruret miktarınca faydalanan ve zaruret hâlinin sona erip artık ona ihtiyacı kalmamasını dileyen kişinin hâlidir. Ölümle birlikte dilediği şey olmuş ve dünyaya ihtiyacı kalmamıştır. Bu söylediklerimiz, ölen kişiye gömülmeden önce hücum eden çeşitli büyük azaplar ve acılardır.

Sonra ölü, gömüldüğü sırada azabın başka bir çeşidini tatması için ruhu bedenine geri gönderilir, bazen de bundan muaf tutulur. İsyankârın mezara girdiğindeki hâli, hükümdar yokken onun sarayına girip onun kendisine hoşgörülü olacağını veya yaptığı çirkin işleri bilmediğini zannederek onun mülkünde ve hareminde dilediğini yapan kimseye benzer. Hükümdar onu aniden yakalayıverir, yaptığı bütün çirkin işleri ve işlediği suçları ona gösterir. Hükümdar üstündür, hâkimiyet sahibidir, haremi konusunda kıskançtır, mülküne karşı suç işleyenlerden intikam alır ve âsilerin affedilmesi hakkında aracılık etmek isteyenlere dönüp bakmaz!

Şimdi yakalanmış olan adamın hâline bir bak, hükümdarın kendisini cezalandırmasından önce nasıl da korkacağını, utanacağını ve pişmanlık duyacağını gör! Bunlar, bedenin azap görmesinden daha büyük acılardır. Bu, facir olan ölünün hâlidir. Söz konusu hâl, basiret sahiplerinin gözle görmekten daha kuvvetli olan kalp gözleriyle gördükleri bir hâldir. Kitap ve Sünnet’ten birçok delil de buna şahitlik etmektedir.

Fakat ölümün hakikatinin künhü üzerindeki perdeyi kaldırmak mümkün değildir. Çünkü hayatı bilmeyen ölümü de bilemez. Hayatın bilinmesi ise ruhun hakikatinin bizatihi bilinmesi ve zatının mahiyetinin idrak edilmesiyle olur. Oysa Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin bile bu hususta “*Ruh, Rabbimin emrindendir.*” (İsrâ, 17/85) sözünden fazlasını söylemesine izin verilmemiştir. İzin verilen şey ise ruhun ölümden sonraki hâlini öğrenmektir.

Ölümün, ruhun ve algısının yok olması anlamına gelmediğini gösteren birçok âyet ve hadis vardır. Âyetlerden biri yüce Allah'ın şu kavlidir: "*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın! Bilakis onlar diridirler, Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar.*" (Âl-i İmrân, 3/169)

Müslim'in Mesrûk'tan naklettiği efrâd hadislerden birinde geldiğine göre Mesrûk der ki, Abdullah'a "*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın!*" âyetini sorduk. Dedi ki, biz de bunu Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve selleme sorunca şöyle buyurmuştu: "*Şehitlerin ruhları yeşil kuşların içlerine girerler. Bu kuşların arşa asılı kandilleri vardır. Cennette diledikleri yere gidip dolaşırlar, sonra bu kandillere dönerler. Rableri onlara görünüp şöyle buyurur: Bir şey arzu ediyor musunuz? Derler ki, neyi arzu edelim? Cennette dildiğimiz yere gidip dolaşıyoruz. Yüce Allah onlara bu şekilde üç kez görünüp aynı soruyu sorar. Onlar kendilerine soru sorulmasının devam edeceğini anlayınca derler ki ey Rabbimiz, senin yolunda tekrar şehit olmamız için ruhlarımızı bedenlerimize geri göndermeni istiyoruz! Yüce Allah onların başka bir istekleri olmadığını görünce artık hâllerine bırakılırlar.*"[370]

(…) Câbir radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemle karşılaştığımda bana neden üzgün olduğumu sordu. Dedim ki ey Allah'ın elçisi, babam şehit oldu, geriye ailesini ve ödenmesi gereken bir borç bıraktı. Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bana buyurdu ki, yüce Allah'ın babanı nasıl karşıladığını sana müjdeleyeyim mi? Dedim ki evet, müjdele ey Allah'ın elçisi! Şöyle buyurdu: Yüce Allah herkesle ancak perde arkasından konuşur. Babanı diriltti ve onunla yüzyüze konuşarak buyurdu ki ey kulum, dile benden sana vereyim! Baban dedi ki ey Rabbim, beni dirilt de senin uğrunda bir kere daha şehit olayım! Bunun üzerine Rab Teâlâ şöyle buyurdu: Ölenlerin bir daha dünyaya dönmeyeceklerine dair daha önce kesin hüküm verdim. Sonra bu âyet indirildi:* ***Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın!***"[371]

Bu konudaki bir başka âyet ise yüce Allah'ın şu kavlidir: "*Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı gün de; Firavun ailesini azabın en çetinine sokun, denilir.*" (Mümin, 40/46) Bu âyette onların ölümden sonra azap görecekleri haber verilmektedir.

(…) İbni Ömer radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sizden birisi öldüğünde kalacağı yer ona sabah akşam gösterilir. Orada cennet ehlindense cennet ehlindendir, cehennem ehlindense cehennem ehlindendir. Orada ona denilir*

ki, kıyamet günü Allah seni yeniden diriltinceye kadar kalacağın yer burasıdır.”[372]

Buhârî ve Müslim’in naklettiğine göre Ebû Talha radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Bedir savaşından sonra Kureyş’in elebaşlarından yirmi dört kişinin Bedir kuyularından birisine atılmasını emretti. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir topluluğa galip geldiği zaman o bölgede üç gün kalırdı. Bedir’deki üçüncü gününde devesinin getirilmesini emretti. Devesi getirildi ve semeri üzerine konulduktan sonra Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ona binip yola çıktı, ashâbı da onu takip ettiler. Kureyş elebaşlarının atıldığı kuyunun başına geldiğinde onlara teker teker isimleriyle ve babalarının isimleriyle seslenerek şöyle buyurdu: ‘Ey filan oğlu filan, ey filan oğlu filan, Allah ve resûlüne itaat etmiş olmayı diliyor musunuz? Bizler Rabbimizin bize vaat ettiğinin gerçek olduğunu gördük, siz de Rabbinizin size vaat ettiğinin gerçek olduğunu gördünüz mü?’ Ömer dedi ki ey Allah’ın elçisi, ruhları olmayan cesetlerle mi konuşuyorsun? Bunun üzerine şöyle buyurdu: Muhammed’in canını elinde tutana yemin ederim ki sizler benim onlara söylediklerimi onlardan daha iyi işitiyor değilsiniz!*”[373]

Bu da ruhun öldükten sonra da yaşamaya devam edip her şeyi algıladığını ve bildiğini gösterir.

(…) Ka’b b. Mâlik radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Müslümanın canı, Allah onu bedenine geri gönderinceye kadar cennet ağaçlarında tüneyen bir kuş olarak kalır.*”[374]

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kötü amellerinizle ölülerinizi rezil etmeyin! Çünkü amelleriniz mezardaki yakınlarınıza arz edilir.*”[375]

Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anh şöyle dua ederdi: “Allah’ım, ben Abdullah b. Revâha’nın yanında karşılığını göreceğim bir ameli işlemekten sana sığınırım.”[376]

Abdullah b. Ömer radıyallâhu anhümâ şöyle söylemiştir: “Canı çıkmak üzere olan mümin, hapiste olup da oradan çıkmakta olan adama benzer. O mümin yeryüzünde yürüyüşe çıkmış ve oradan oraya taşınarak yaşar.”

Bu doğrudur. Çünkü mümin öldükten hemen sonra Allah’ın öyle ihsanlarını ve ikramlarını görür ki dünyanın kendisi için bir zindan olduğunu anlar. Karanlık bir evde hapsolup kendisine içinde her çeşit

ağacın bulunduğu engin bir bahçeye bakan bir pencerenin açıldığı kişiye benzer. Bu yüzden dünyaya dönmek istemez, tıpkı dünyadayken ana karnına dönmek istemediği gibi…

Mücâhid şöyle söylemiştir: “Elbette mümine öldükten sonra sevinsin diye çocuğunun salahı müjdelenir.”

Ubeyd b. Umeyr şöyle söylemiştir: “Mezardakiler haber beklerler. Onların yanına yeni bir ölü gelince derler ki, filanca ne yapıyor? O da der ki, salihtir. Derler ki, filanca ne yapıyor? O da der ki, sizin yanınıza gelmedi mi? Derler ki hayır, innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn! Ona bize yapılandan başka bir şey yapılmış! O, anası olacak cehenneme götürülmüş!”

Buna benzer bir hadis Ebu’r-Ruhm es-Sem’î yoluyla Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallâhu anhdan merfû olarak nakledildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Müminin canı kabzedildiği zaman dünyadaki müjdecinin karşılanması gibi rahmete mazhar olmuşlar tarafından karşılanır. Derler ki, dinlenmesi için kardeşinize müsaade edin! Çünkü o şiddetli bir sıkıntı içindeydi. Ona sorarlar: Filanca ne yapıyor, filanca kadın ne yapıyor, filanca kadın evlendi mi? Kendisinden önce ölmüş bir adam hakkında ona soru sorduklarında der ki, o benden önce ölmüştü! Bunun üzerine derler ki, innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn! Anası olan cehenneme götürülmüş! Ne kötü anadır o! Ne kötü bir terbiyecidir o!*”[377]

ÖLÜYE TELKİN VERİLMESİ

Ebû Ümâme el-Bâhilî’yi ölmek üzereyken gören Saîd b. Abdullah el-Evdî onun şunları söylediğini rivâyet etmiştir: “Ey Saîd, öldüğüm zaman bana Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin emrettiği şeyi yapın. O şöyle buyurmuştu: *Sizden birisi ölüp de onu defnettiğiniz zaman aranızdan biri mezarının başında durup ‘ey filan kadının oğlu filan’ desin! Şüphesiz ki ölü onu duyar ama cevap veremez. Sonra ikinci kez ‘ey filan kadının oğlu filan’ desin! O sırada ölü oturur vaziyete gelir. Sonra ‘ey filan kadının oğlu filan’ desin! O anda ölü der ki Allah sana merhamet etsin, bize yol göster! Fakat siz onun bu sözünü işitmezsiniz. Sonra desin ki dünyadan onları taşıyarak çıktığın sıfatları hatırla; Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed’in O’nun elçisi olduğuna şahitlik ettiğini, Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, peygamber olarak Hz. Muhammed’den, önder olarak Kur’an’dan razı olduğunu hatırla! O sırada Münker ve Nekir geriye çekilirler ve her biri der ki haydi gidelim, hücceti kendisine telkin edilmişken bizim bu adamın yanında kalmamızı gerektirecek ne var?*

Böylece o adamın davasına Münker ve Nekir değil, Allah bakar. O sırada adamın birisi dedi ki ey Allah'ın elçisi, telkin yapan ölenin annesinin adını bilmiyorsa? Şöyle buyurdu: Onu Havva'ya nispet eder."

Alâ b. Leclâc, defnedildikten sonra başında Bakara suresinin ilk âyeti ile son âyetinin okunmasını vasiyet ederek der ki, İbni Ömer'in böyle vasiyet ettiğini duymuştum.

KABRİN VE ÖLÜLERİN ÖLEN KİMSEYLE KONUŞMALARI

(…) Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem namaz kılmak üzere mescide girdiğinde insanların, dişleri görünecek şekilde gülüştüklerini görünce şöyle buyurdu: Eğer sizler zevkleri yarıda kesen ölümü çok hatırlamış olsaydınız bu gördüğüm şeyi yapmanıza engel olurdu. O hâlde zevkleri yarıda kesen ölümü çokça hatırlayıp anın! Çünkü bir kişi kabre geldiği zaman kabir ona der ki ben gurbet eviyim, ben yalnızlık eviyim, ben toprak eviyim, ben kurtların eviyim! Mümin kul kabre gömüldüğü zaman kabir ona der ki merhaba, hoş geldin! Benim üzerimde yürüyenler arasında en sevdiğim kimselerdendin. Bugün senden sorumlu kılındığımda ve sen bana geldiğinde sana ne yapacağımı göreceksin! Sonra kabir onun için gözünün alabildiğine genişler ve kendisine cennetten bir kapı açılır. Facir veya kâfir bir kul kabre gömüldüğünde kabir ona der ki merhaba yok sana, hoş gelmedin! Üzerimde yürüyenler arasında en sevmediğim kimselerdendin. Bugün senden sorumlu kılındığımda sana ne yapacağımı göreceksin! Sonra kabir onu öyle bir sıkar ki kaburgaları birbirine geçer. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bunu söylerken parmaklarını birbirine geçirdi ve şöyle devam etti: Ona yetmiş büyük yılan musallat edilir. O yılanlardan birisi toprağa tükürmüş olsaydı dünya yerinde durduğu sürece hiçbir bitki bitirmezdi! Hesap gününe kadar yılanlar onu dişleyip parça parça ederler. Sonra Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur.*"[378]

Belki yılanların sayısının yetmişle sınırlanmış olduğunu duyanlar buna şaşırabilirler. İsyankârlara musallat edilen azap verici şeylerin sayıları onun çirkin hasletlerinin sayısı kadar olur. Bazen bir hasletten kibir, haset, aldatma, riya vb. başka hasletler türeyebilir. Bunların içindeki güçlü olan

haslet büyük yılanın, zayıf olan ise akrebin sokması gibi sokar. Kuvvetli ile zayıf arasındaki hasletler ise normal yılanın verdiği eziyeti verirler.

Bize nakledildiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kabir, ölü içine konulduğunda şöyle der: Yazık sana ey insanoğlu, benim hakkımda seni aldatan nedir? Benim karanlığın, yalnızlığın, kurtların evi olduğumu bilmiyor muydun? Yanımdan çalımlı çalımlı yürüyerek geçerken bana karşı seni aldatan neydi? Eğer ölü iyi biriyse onun yerine kabrin sual cevaplayıcısı cevap vererek der ki, ya bu ölü iyiliği emredip kötülüğe engel olan biriyse! Bunun üzerine kabir der ki, o zaman ben onun için yemyeşil bir bahçeye dönüşürüm, cesedi nur olur ve ruhu yüce Allah'a yükselir.*"[379]

Ubeyd b. Umeyr el-Leysî şöyle söylemiştir: "Ölen herkese içinde defnedilmiş olduğu çukuru şöyle seslenir: Ben karanlığın ve yalnızlığın eviyim! Hayatında Allah'a itaatkâr olduysan bugün sana rahmet olurum. Eğer hayatında isyankâr olduysan bugün sana gazap olurum! Ben, içime itaatkâr olarak girenin sevinçli olarak çıktığı, isyankâr olarak girenin feryat ederek çıktığı yerim!"

Ka'b şöyle demiştir: "Salih kul kabrine konulduğunda namaz, oruç, hac, cihad ve sadaka gibi salih amelleri onun etrafını sararlar. Sonra ayakları tarafından azap melekleri gelir. O sırada kılmış olduğu namaz der ki ondan uzaklaşın, ona dokunamazsınız! Namaz kılarken bu ayaklarıyla Allah'ın huzurunda uzun uzun dururdu. Bu kez azap melekleri ölüye başı tarafından gelirler. O sırada tutmuş olduğu oruç der ki, ona dokunamazsınız! Dünya yurdunda uzun süre Allah için susuz kalırdı. Bu kez azap melekleri gövdesi tarafından ona yaklaşırlar. O sırada yapmış olduğu hac ve cihat der ki, ondan uzak durun! Yüce Allah için canını yordu, bedenini bitkin düşürdü, haccetti, cihat etti, ona dokunamazsınız! Bu kez elleri tarafından ona yaklaşırlar. O sırada vermiş olduğu sadaka der ki, arkadaşımdan el çekin! O'nun rızasını gözeterek bu ellerden nice sadaka çıkıp yüce Allah'ın eline geldi, ona dokunamazsınız! Sonra ölüye şöyle denilir: Rahat bir şekilde uyu! Hayattayken de ölüyken de makbul oldun! Bundan sonra ölünün yanına rahmet melekleri gelerek onun için cennetten bir döşek ve yorgan sererler. Kabri gözünün alabildiği noktaya kadar genişletilir. Kendisine cennetten bir kandil getirilir ve yüce Allah onu kabrinden kaldırıncaya kadar onun ışığıyla aydınlanır."

Muhammed b. Sabîh şöyle anlatıyor: "Bize nakledildiğine göre kişi kabrine konulup azap gördüğü ve hoşlanmadığı şeylerle karşılaştığı zaman

yakınındaki ölüler ona seslenerek derler ki ey bazı dostlarını dünyada bırakan adam, bizim hâlimizden hiç ibret almadın mı? Bizim senden önce buraya gelmemiz hakkında düşünmedin mi? Sana mühlet verildiği hâlde bizim amellerimizin kesildiğini görmedin mi? Kardeşlerinin yapamadığı amelleri yapsaydın ya! Sonra toprak ölüye seslenerek der ki ey dünyanın dış görünüşüne aldanan adam, senden önce dünyanın aldatmış olduğu, sonra da ecelinin kabre götürdüğü yakınlarından birinin toprağın içinde kaybolmasından ibret alsaydın ya! O yakınının omuzlar üzerinde taşınıp sevenleri tarafından kaçınılmaz olarak yerleşmesi gereken eve tevdi edildiğini gördüğün hâlde ibret almadın!"

Hasenü'l-Basrî şöyle derdi: "İki gün ve gece vardır ki yaratılmışlar onlar gibisini asla işitmemişlerdir: Birinci gece kabirdekilerin yanında geçirdiğin gece olup ondan önce öyle bir gece geçirmedin. İkinci gece ise kıyamet sabahının gecesidir. Birinci gün, yüce Allah tarafından cennete veya cehenneme gideceğine dair habercinin sana geldiği gündür. İkinci gün ise kitabının sağından veya solundan verildiği gündür."

KABİR AZABI, MÜNKER VE NEKİR'İN SORGUSU

Kabir azabına gelince; (…) Hz. Âişe radıyallâhu anhâ şöyle anlatıyor: "*Medine Yahudileri'nden iki yaşlı kadın yanıma geldiler ve dediler ki, kabirdekiler orada azap görürler. Ben onların bu sözlerini doğru bulmadım ve onları tasdik ederek hoşnut etmek istemedim. Onlar da dışarıya çıktılar. Sonra Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem içeriye girince dedim ki ey Allah'ın elçisi, Medine Yahudileri'nden iki yaşlı kadın yanıma gelip kabirdekilerin orada azap gördüklerini iddia ettiler! Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Doğru söylemişler! Onlar, hayvanların işiteceği şekilde azap görürler. Ben Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin daha sonraları her namazda kabir azabından Allah'a sığındığını gördüm.*"[380]

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Bir keresinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem güneş battıktan sonra dışarıya çıktı. Bir ses işitince şöyle buyurdu: Kabirlerinde azap gören Yahudiler!*"[381]

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem iki kabre uğradı ve şöyle buyurdu: Bu ikisi azap görüyorlar. Büyük bir günahtan dolayı azap*

görmüyorlar! Birisi idrarından sakınmıyordu, diğeri ise insanlar arasında lâf taşıyordu.”[382]

Buhârî’nin Ümmü Hâlid radıyallâhu anhâdan naklettiği efrâd hadislerden birinde şöyle gelmiştir: “*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin kabir azabından Allah’a sığındığını işittim.*”[383]

Müslim’in Enes b. Mâlik radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kimseye söylemeyecek olsaydınız kabir azabını size işittirmesi için Allah’a dua ederdim.*”[384]

“Kabir azabına nasıl inanacağız? Kabri açmış olsak böyle bir azaba dair bir iz göremeyiz.” denilirse buna üç açıdan cevap veririz:

1- Bu gözler görmese de doğru sözlü olanın haber vermiş olmasından dolayı kabir azabının varlığına inanmak vaciptir. Çünkü sahâbe -radıyallâhu anhüm- onu görmeseler bile Cebrâil aleyhisselâmın indiğine inanıyorlar ve Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin başkasının göremediği şeyleri gördüğünü biliyorlardı. Ölü de bu şekilde olup dünyadaki hâlinden tamamen farklı bir boyuttadır ve başkasının algılayamayacağı şeyler algılar.

2- Uyuyan kişinin hâlini hatırlamak gerekir. Uyuyan kişi rüyasında bir yılanın kendisini soktuğunu görür, uykusunda bağırır ve korkar. Oysa sen onun sakince yattığını görürsün.

3- Yılanın kendisi değil, zehri zarar verir. Zehrin de bizatihi kendisi zarar vermeyip zehirden hâsıl olan etkiyle azap meydana gelir. Söz konusu etki zehir olmadan hâsıl olsa azap yine meydana gelir. İnsanı helâk eden sıfatlar kabirde ruhlara eziyet veren şeylere dönüşürler. Böylece onların verdiği acı, yılanların verdiği acı gibi olur. Bazen de sevilen bir şey, sevgilinin ölümünde aşkın kişiye acı veren bir şeye dönüşmesi örneğinde olduğu gibi acı veren bir şeye dönüşür. Ondan ayrılmış olmak, dünyayı seven kişiyi yılanların soktuğu gibi sokar! Daha önce açıkladığımız üzere acıları algılayan şey ölmez, hatta ölümden sonra azabı daha şiddetli hisseder. Bu üç hâlin hepsi de tasavvur edilebilir ve inkâr edilemez. Bazen üçü bir şahısta toplanabilir.

KABİR SORGUSU

(…) Enes b. Mâlik radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kul kabrine konulup da dostları arkalarını dönüp oradan ayrıldıkları zaman onların ayakkabılarının tıkırtılarını duyar. Sonra iki melek gelip onu oturur vaziyete*

getirirler ve derler ki, bu adam (Hz. Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem) *hakkında ne diyordun? Bu soruya mümin kul şöyle cevap verir: Onun Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim. O sırada denilir ki, cehennemde senin için hazırlanmış olan yere bak! Yüce Allah onun yerine sana cennetten bir yer verdi. Kişi iki yeri de birlikte görür. Kâfir ve münafığa gelince onlara denilir ki, bu adam hakkında ne diyordun? Der ki bilmiyorum, insanların dediği şeyi diyordum. Ona denilir ki bilmez olaydın, söylemez olaydın! Sonra iki kulağının arasına demirden bir tokmakla vurulur. Öyle bir bağırır ki insanlar ve cinler hariç civarında bulunan her şey çığlığını duyar.*"[385]

Buhârî ve Müslim'in Esmâ binti Ebî Bekr radıyallâhu anhümâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sizin kabirlerinizde sorguya çekileceğiniz bana vahiyle bildirildi. Denilir ki, bu adam hakkında ne biliyorsun? Mümin ve yakîn sahibi olan kişi der ki o Muhammed'dir, Allah'ın elçisidir. Bize apaçık delilleri ve hidayeti getirdi, biz de onu kabul edip kendisine tâbi olduk. Bunun üzerine denilir ki rahatça uyu, senin onun hakkında yakîn sahibi olduğunu anladık! Münafık ve şüphe içinde olan kişi ise der ki bilmiyorum, insanların bir şeyler söylediğini işittim, ben de onu söyledim.*"[386]

Buhârî ve Müslim'in Berâ b. Âzib radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Müslümana kabirde soru sorulunca Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik eder. İşte bu yüce Allah'ın şu kavlinin gereğidir:* ***Allah, sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sabit kılar***. (İbrâhim, 14/27)"[387]

(…) Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ile beraber bir cenazeye katılmıştık. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem orada şöyle buyurdu: Ey insanlar, bu ümmet kabirlerinde sorguya çekilecektir. İnsan defnedilip dostları oradan ayrıldıkları zaman elinde tokmak olan bir melek gelip onu oturur vaziyete getirir ve der ki, bu adam hakkında ne diyorsun? Kişi mümin ise der ki, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim. Melek bunun üzerine der ki, doğru söyledin! Sonra ona cehennemden bir kapı açılır ve melek der ki Rabbini inkâr etmiş olsaydın kalacağın yer burasıydı. Fakat iman ettiğin için yerin burası! O sırada ona cennete bakan bir kapı açılır. Oraya doğru gitmek ister ama melek ona der ki, yerinde dur! Sonra kabri genişletilir. Kişi kâfir veya*

münafık ise melek ona der ki, bu adam hakkında ne dersin? O da der ki bilmiyorum, insanların onun hakkında bir şeyler söylediğini işittim o kadar! Melek der ki bilmez olaydın, söylemez olaydın, buraya gelmez olaydın! Sonra ona cennete bakan bir kapı açılır ve melek der ki, Rabbine iman etmiş olsaydın yerin burasıydı. Fakat inkâr ettiğin için onun yerine sana burasını verdi. O sırada ona cehenneme bakan bir kapı açılır. Sonra melek elindeki tokmakla ona öyle bir vurur ki insanlar ve cinler hariç yüce Allah'ın yaratmış olduğu her şey onu işitir. Orada bulunanlardan birisi dedi ki ey Allah'ın elçisi, elinde tokmak bulunan bir meleğin yanında durduğunu gören kişi korkup paniğe düşer! Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: ***Allah, sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sabit kılar****.* (İbrâhim, 14/27)"

KABRİN ÖLÜYÜ SIKMASI

(…) Enes b. Mâlik radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin çok fazla hastalığı olan kızı Zeyneb vefat edince kabre kadar cenazeyi takip etti. Onun hâli bizi kötü etti. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem kabre inince yüzü birden sarardı, sonra yüzü parlamaya başladı. Dedik ki ey Allah'ın elçisi, önce senin hâlin bizi kötü etmişti, kabre indiğin zaman yüzün sarardı, sonra parlamaya başladı, bunun sebebi neydi? Şöyle buyurdu: Kızımın zayıflığı ve kabir azabının şiddeti aklıma gelince yüzüm sarardı. Sonra bana onun durumunun hafifletildiği haber verilince sevincimden yüzüm parladı. Kabir onu öyle bir sıktı ki sesini doğu ile batı arasındaki her şey işitti.*"[388]

(…) İbni Abbâs radıyallâhu anhümâ şöyle anlatıyor: "*Sa'd b. Muâz'ın cenazesi çıkarılıp üzerini toprakla düzlediğimizde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bize dönerek şöyle buyurdu: İnsanların hepsi kabrinde sıkıştırılacaktır. Bu sıkıştırmadan kaçacak birisi olsaydı Sa'd b. Muâz olurdu. Canımı elinde tutana yemin ederim ki onun inlemesini duydum ve kabrinde kaburga kemiklerinin birbirine geçtiğini gördüm!*"

UYKUDA MÜKÂŞEFE YOLUYLA ÖĞRENİLEN ÖLÜLERİN HÂLLERİ

Bil ki yüce Allah'ın kitabından, elçisi sallallâhu aleyhi ve sellemin sünnetinden ve ibret alma yollarından elde edilen basiret nurları, bize genel

olarak ölülerin hâllerini ve onların saitler ve şakiler olmak üzere ikiye ayrılacaklarını göstermektedir. Ancak Zeyd'in ve Amr'ın özel hâllerinin ne olduğunu göremeyiz. Çünkü bizler Zeyd'in imanına güvenmiş olsak onun hangi şekilde öldüğünü ve akıbetinin ne olduğunu bilemeyiz. Onun dışarıdan gördüğümüz salahına güvenmiş olsak bile takvanın mahalli kalptir. Bunu takva sahibinin kendisi bile bilemezken başkası nasıl bilecek? İçteki takva olmadan da dıştaki salahın bir hükmü yoktur! Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder.*" (Mâide, 5/27)

Zeyd ve Amr hakkında verilen hükmü bilmek ancak onları ve başlarına gelenleri görmekle mümkün olur. Kişi öldüğü zaman mülk ve şehadet âleminden gayp ve melekût âlemine geçer ve baş gözüyle görülemez. Fakat başka bir gözle görülebilir. Söz konusu göz, her insanın kalbinde yaratılmış hâldedir. Ancak o gözün üzerinde dünyevî arzulardan oluşan bir perde vardır. Bu yüzden kalp gözündeki perde kalkmadığı sürece insanın onunla melekût âlemine dair bir şeyi görmesi düşünülemez.

Peygamberlerin gözlerindeki perde kalkmış olduğu için melekût âlemine bakarak onun acayip hâllerini görürler. Ölüler melekût âlemindedir. Peygamberler onları görüp bize haber vermişlerdir. İşte bundan dolayı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem kızı ve Sa'd b. Muâz ile ilgili olarak kabrin onları sıkmasını görmüştür. Peygamberlerden başkasının böyle bir şeyi görmesi mümkün değildir. Olabilecek tek şey, peygamberliğin kırk altı parçasından biri olan rüya mertebesine ulaşmaktır. Rüyadaki hâl de aynı şekilde kalbin üzerindeki perdenin kalkmasıyla hâsıl olan bir keşiftir. Bu yüzden de ancak salih kişinin rüyasına itimat edilir. Yalanı çok olan kişinin rüyası tasdik edilmez. Masiyetleri çok olan kişinin kalbi kararır ve rüyada karmakarışık hayaller görür. İşte bundan dolayı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem uyumadan önce abdest almayı emretmiştir. Burada ayrıca iç temizliğin de yapılması gerektiğine işaret vardır. Çünkü asıl olan iç temizliğidir. Dış temizlik, iç temizliği tamamlayan ve eksiksiz kılan bir hususdur. Kişinin içi arınıp temizlendiğinde kalp gözü geleceğe dair olacakları görür. Böylece bu gördüğü sadık rüya olur.

Rüyada gayba dair şeyleri bilip öğrenmek yüce Allah'ın sanatının hayret uyandıran ve insanoğlunun taşıdığı fıtratın eşi olmayan özelliklerinden biridir. Bu durum, melekût âleminin varlığına dair en açık delillerdendir. Halk, kalbin ve âlemin hayret uyandıran bütün özelliklerinden gafil oldukları için bundan da gafillerdir.

Rüyanın hakikatine dair söz mükâşefe ilimlerinin inceliklerindendir ve muamele ilmine ek olarak onu zikretmek mümkün değildir. Fakat burada zikredilmesi mümkün olan şey, maksadı sana anlatacak olan bir misal vermektir. Bilmelisin ki kalp, içinde suretlerin ve işlerin hakikatlerinin göründüğü bir aynaya benzer. Yüce Allah'ın âlemi yaratmasından, sona erdireceği ana kadar takdir etmiş olduğu her şey Levh-i Mahfûz'da yazılıdır. Misaldeki Levh, üzerinde suretlerin göründüğü bir aynaya benzer. Bu aynanın tam karşısına başka bir ayna konulmuş olsa aralarında bir perde yoksa o aynanın sureti diğerinde görünür. Kalp de ilimlerin şekillerini kabul eden bir aynadır. Levh de ilimlerin şekillerinin bulunduğu aynadır. Kalbin arzu ve istekleriyle meşgul olması ve beş duyusu onunla melekût âlemine ait olan Levh'i görmesi arasına gerilmiş bir perdedir. Bir rüzgâr estiğinde bu perdeyi sallayıp kaldırır, böylece kalp aynasında melekût âlemine ait bir şey parlamaya başlar. Bu, göz alan bir şimşeğe benzer ve bazen kalıcı olup devam eder, bazen de devam etmez ki genelde böyledir.

Kişi uyanık olduğu sürece beş duyunun mülk ve şehadet âleminden kendisine ulaştırdığı verilerle meşgul olur. Bu durum melekût âlemini perdeler. Uyku, beş duyunun durulup kalbe veri iletmemesi anlamına gelir. Kişi beş duyunun verilerinden ve hayalden kurtulduğunda ve cevheri saf olduğunda Levh-i Mahfûz ile aralarındaki perde kalkar. Böylece tıpkı aralarındaki perde kaldırıldığında bir aynadaki suretin diğerinde görünmesi gibi kalbine Levh'deki bilgiler yansır. Ancak uyku beş duyunun işlevine engel olsa da hayalin işlemesine ve hareket etmesine mâni olmaz. Levh'den kalbe yansıyan bir şey olduğunda hayal hemen ondan önce davranıp onu andıran bir imajla taklit eder. Böylece hayalin ürettiği imajlar hafızada diğerlerinden daha kalıcı olur ve bu sebeple hayal hafızada kalır. Kişi uyandığında hayalden başkasını hatırlamaz. Bu yüzden gördüğü hayalin hangi mânânın taklidi olduğuna bakması için rüya tabircisine ihtiyaç duyar. Bu durumda rüya tabircisi hayalin verdiği imaj ile mânâlar arasındaki ilişkiyi kullanarak mânâlara müracaat eder. Rüya tabiri ilmini inceleyenler kişilerde bunun örnekleri gayet açıktır. Sana bu hususta bir örnek yeter:

Adamın birisi İbni Sîrîn'e der ki, rüyamda elimde bir mühür olduğunu ve onunla erkeklerin ağızlarını ve kadınların cinsel organlarını mühürlediğimi gördüm! Bunun üzerine İbni Sîrîn ona der ki, sen Ramazan ayında sabah namazından önceki ezanı okuyan müezzinsin! Adam doğru söylediğini belirtir. Bak, mühür engel olmak anlamına gelir ve bir şeye engel olmak için mühür kullanılır. Rüyayı gören şahsın hâli, Levh-i Mahfûz'dan olduğu

gibi kalbe yansır. Bu ise o şahsın insanların yemesine ve içmesine engel olan biri olduğudur. Ancak hayal, mühürle mühürlemek suretiyle engel olmaya aşinadır ve bundan dolayı mânânın ruhunu içeren hayale ait bir imajla söz konusu engel olma işini örneklendirmiştir. Hafızada ise ancak hayale ait olan imaj kalmıştır.

Bu söylediklerimiz, hayret uyandıran yanları bitmek tükenmek bilmeyen rüya ilmi denizinden küçük bir nebzeydi. Rüyanın acayiplikleri bitmez çünkü rüya ölümün kardeşidir. Zayıf bir yönden ölüme benzemesi bile rüyanın gayp âleminin perdesini kaldırmasına ve böylece rüya görenin gelecekte neler olacağına dair bilgiyi öğrenmesine yetmiştir. Rüya böyleyken, perdeyi yırtıp örtüyü tamamen kaldıran ölüm hakkında ne düşünürsün? Hatta insan, nefesinin kesilmesi anında nefsinin ya zincirler, utanç verici ve rezil edici şeylerle veya sonu gelmeyen devamlı nimetlerle sarılmış olduğunu görür. Akıllı olan kişinin bu hâlin tehlikesi, perdenin arkasında ne olduğu ve perde kalktığında kaçınılmaz bir şekavetle mi yoksa daimî bir saadetle mi karşılaşacağını düşünmekten başka bir üzüntüsü ve derdi olmasaydı bu bile bütün ömrünü doldurmaya yeterdi. Bu büyük tehlikeler önümüzdeyken gaflette olmamız ne kadar şaşırtıcı! Bundan daha şaşırtıcı olanıysa bizden ayrılacak ve bizim de ondan ayrılacak olduğumuz şeylerle sevinmemizdir!

Bütün hakikatleri açık bir şekilde gördüğü için Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem dünyada bir yolcu gibiydi; ne tuğla üstüne tuğla koymuş, ne kamış üzerine kamış çatmış, ne geriye bir dinar ve dirhem bırakmış, ne de bir dost edinmiştir. Onun açıkladığına göre Rahmân'ın dostluğu kalbini öylesine doldurmuştur ki orada ne başka bir dosta ne de sevgiliye yer bırakmamıştır. Ümmetine şöyle buyurmuştur: *"Allah'ı seviyorsanız bana uyun."* (Âl-i İmrân, 3/31) Ona ise ancak dünyadan yüz çevirip âhirete yönelenler uymuştur. Heyhat! Sen neredesin, ona uyanlar nerede! Sen ancak neredeyse sadece dünyanın anlık zevkleri için harekete geçiyorsun!

ÖLÜLERİN HÂLLERİNİ VE ÂHİRETTE KİŞİYE FAYDALI OLACAK AMELLERİ ORTAYA KOYAN RÜYALAR

Bu hususta Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin bir rüyasını nakledebiliriz. Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *"Rüyasında beni gören beni gerçekten görmüştür. Çünkü şeytan benim suretime giremez."*[389]

Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “Rüyamda Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi gördüm. Bana dedi ki, oruçluyken eşini öpen sen değil misin? Canımı elinde tutana yemin ederim ki oruçluyken bir daha asla bir kadını öpmem!”

Abbâs radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “Ben Ömer b. Hattâb’ın komşusuydum. Ömer’den daha faziletli insan görmedim. Bütün gece namaz kılar, gün boyu oruç tutar ve insanların ihtiyaçlarıyla ilgilenirdi. Ömer vefat edince yüce Allah’tan rüyada onu bana göstermesini niyaz ettim. Rüyamda onu, üzerine bir cübbe kuşanmış olarak Medine pazarından dönerken gördüm. Ona selâm verdim, o da bana selâm verdi. Sonra ona dedim ki, nasılsın? Dedi ki, iyiyim. Ona dedim ki, orada neyle karşılaştın? Dedi ki, şimdi hesap vermeyi yeni bitirdim. Merhametli bir Rab ile karşılaşmamış olsaydım yönetici koltuğum beni yıkıp devirecekti!”

Rüyada İbni Sîrîn’i gören birisi ona Hasenü’l-Basrî’nin ne hâlde olduğunu sorar. İbni Sîrîn onun kendisinden yetmiş derece yukarıya yükseltildiğini söyleyince bunun sebebini sorar. Der ki, uzun süreli hüznüyle bu dereceleri elde etti.

(…) Abdurrahmân b. Mehdî şöyle anlatıyor: “Rüyamda Süfyânü’s-Sevrî’yi gördüm ve dedim ki, Allah sana ne yaptı? Dedi ki, lahde konulur konulmaz Allah’ın huzuruna çıkarıldım ve beni hafif bir şekilde hesaba çekti. Sonra da cennete götürülmemi emretti. Cennetin ağaçları ve nehirleri arasında dolaşırken ve ne bir gürültü ne de hareket işitmezken birden birinin ‘Süfyân b. Saîd’ diye seslendiğini duydum. Dedim ki, Süfyân b. Saîd benim! Dedi ki, bir gün Allah’ı kendi arzuna tercih ettiğini hatırlıyor musun? Dedim ki evet, hatırlıyorum! Tam o sırada cennetin her yerinden müjde sesleri duymaya başladım!”

Kabîsa şöyle anlatıyor: “Rüyamda Süfyân’ı gördüm ve ona dedim ki, Allah sana ne yaptı? Şöyle cevap verdi:

Yüz yüze Rabbime baktım ve bana dedi
Ey İbni Saîd rızalığım sana kutlu olsun!
Karanlık çöktüğünde hep namaz kılardın
Özlem dolu gözyaşları ve uyanık bir kalple
İşte önünde, istediğin sarayı tercih et
Ve beni ziyaret et, elbette senden uzak değilim!”

(…) Havsere b. Muhammed el-Makarrî şöyle anlatıyor: “Ölümünden dört gece sonra rüyamda Yezîd b. Hârûn’u gördüm ve dedim ki, Allah sana ne yaptı? Dedi ki, yaptığım iyilikleri kabul buyurdu ve bütün günahlarımı bağışladı. Dedim ki, ondan sonra ne oldu? Dedi ki, cömertten cömertlikten başka ne beklenir! Bütün günahlarımı bağışlayıp beni cennete koydu. Dedim ki, elde ettiğin bu şeyi neyle kazandın? Dedi ki zikir meclisleri, hakkı söylemem, konuşurken doğruluktan ayrılmamam, namazda uzun süre kıyamda durmam ve fakirliğe sabretmem sayesinde kazandım. Dedim ki, Münker ve Nekir gerçek mi? Dedi ki evet, kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah’a yemin ederim ki beni kabirde oturtup sordular; Rabbin kim, dinin ne, peygamberin kim? Ben de bembeyaz sakalımdaki toprağı silkerek dedim ki, benim gibi birisine mi bu soruları soruyorsunuz? Ben Yezîd b. Hârûn el-Vâsıtî’yim! Ben dünya yurdunda tam altmış sene insanlara ilim öğrettim. Meleklerden biri dedi ki doğru söylüyor, o Yezîd b. Hârûn’dur. Bir gelin gibi uyu! Bugünden sonra sana hiçbir korku yok! Diğer melek dedi ki, Cerîr b. Osmân’dan hadis yazdın mı? Dedim ki evet, o hadiste sika bir adamdı. Dedi ki, sikaydı ancak Ali’yi sevmezdi. Allah da onu sevmiyor!”

(…) Râbia’ya hizmet eden ve Allah’ın en hayırlı kadınlarından biri olan Abde binti Ebî Şevvâl şöyle anlatıyor: “Râbia bütün gece namaz kılardı. Şafak söktüğünde namaz kıldığı yerde sabah aydınlığı oluncaya kadar hafifçe uyurdu. O uykusundan korkarak uyanıp sıçradığında şöyle dediğini duyardım: ‘Ey nefis, ne zamandır uyuyorsun? Ne zaman kalkacaksın? Çok yakında öyle bir uyuyacaksın ki ancak neşir gününün sayhasıyla uykundan uyanacaksın!’ Râbia ölünceye kadar böyle yaşadı. Ölüm döşeğindeyken beni çağırdı ve dedi ki ey Abde, öldüğümü söyleyip de kimseyi incitme. Beni bu cübbemle kefenle. Bu cübbe, gözler uykuya daldığında kalkıp onu giyerek namaz kıldığı kıldan yapılma bir cübbeydi. Onu söylemiş olduğu cübbesiyle ve hayattayken giydiği yün örtüsüyle kefenledik. Ölümünden bir yıl veya biraz fazla bir süre sonra onu rüyamda gördüm. Üzerinde ipekten yemyeşil bir cübbe ve yeşil atlastan bir örtü vardı. Öyle ki ondan daha yeşil bir şey görmemiştim! Dedim ki ey Râbia, seni kefenlediğimiz cübbeye ve yün örtüye ne oldu? Dedi ki vallahi onları üzerimden çıkardılar ve şu gördüklerini verdiler. Kefenlerim dürülüp katlandı, üzerlerine mühür vuruldu ve kıyamet gününde sevapları tamam olsun diye illiyyîne çıkarıldı. Ona dedim ki, dünyada yaşadığın günlerde bunun için mi amel ediyordun? Dedi ki yüce Allah’ın dostlarına bahşedeceği ikramı gördüğümde bunların

ne anlamı kalır! Dedim ki, Abde binti Ebî Kilâb'a ne oldu? Dedi ki heyhat, heyhat! Bizden çok daha üst derecelere çıktı! Dedim ki o mu seni geçti, oysa insanların gözünde sen ondan daha uluydun! Dedi ki, o dünyadayken hangi hâlde sabahlayıp akşamladığına hiç aldırış etmezdi. Dedim ki, Ebû Mâlik ne yaptı? Dedi ki, dilediği zaman yüce Allah'ı ziyaret ediyor! Dedim ki, Bişr b. Seriyy ne yaptı? Dedi ki vay vay, vallahi umduğunun ötesinde şeyler verildi ona! Dedim ki, o hâlde bana Allah'a yakınlık kazanacağım bir şeyi yapmamı emredin! Dedi ki, Allah'ı çokça anmaya bak! Yakında kabrinde sana bundan dolayı gıpta edecekler!"

Yezîd b. Mez'ûr şöyle anlatıyor: "Rüyamda Evzâî'yi gördüm ve dedim ki ey Ebû Amr, bana Allah'a yakınlık kazanacağım bir amel söyle. Dedi ki orada âlimlerin derecesinden daha yüksek bir derece görmedim, sonra hüzünlü olanların derecesi geliyordu."

Ahmed b. Ebu'l-Havârî şöyle anlatıyor: "Rüyamda öyle bir kadın gördüm ki ondan güzelini hiç görmemiştim, yüzü ışık saçıyordu. Ona dedim ki, yüzünün ışığı nereden geliyor? Dedi ki, ağlamış olduğun geceği hatırlıyor musun? Dedim ki evet, hatırlıyorum! Dedi ki, senin gözyaşlarını alıp yüzümü onunla sildim, işte yüzümün ışığı gördüğün gibi oradan geliyor."

Ali et-Talhî şöyle anlatıyor: "Rüyamda dünya kadınlarına hiç benzemeyen bir kadın gördüm ve dedim ki sen kimsin? Dedi ki, ben huriyim! Dedim ki, benimle evlen! Dedi ki, efendimden beni iste ve mehrimi ver! Dedim ki, mehrin nedir? Dedi ki, nefsinin alışkın olduğu şeyleri ona vermemendir."

Rebî b. Süleymân şöyle söylüyor: "Rüyamda Şâfiî'yi gördüm ve dedim ki, Allah sana ne yaptı? Dedi ki, beni altından bir tahta oturttu ve üzerime yaş inciler saçtı!"

Merrûzî şöyle anlatıyor: "Rüyamda İmam Ahmed b. Hanbel'i gördüm. Bir bahçe içindeydi, üzerinde yeşil renkli iki ipek elbise ve başında nurdan bir taç vardı. Bir de baktım daha önce görmediğim şekilde yürüyor! Dedim ki ey Ahmed, daha önce hiç görmediğim bu yürüyüş şeklin de neyin nesi? Dedi ki bu, selâm yurdundaki hizmetkârların yürüyüş şeklidir. Ona dedim ki, başında gördüğüm şu taç nedir? Dedi ki; Rabbim beni durdurdu, hafifçe hesaba çekti, beni giydirdi, bana bağışlar verdi, kendisine yakın eyledi, kendisine bakmama müsaade etti ve bu tacı giydirerek şöyle buyurdu: Ey Ahmed, bu vakar tacıdır. Kelâmım olan Kur'an'ın gayri mahlûk olduğunu söylediğin için onu sana giydirdim!"

---

[370]. Müslim, 1887.

[371]. İbni Mâce, 190, 2800; Tirmizî, 3010; İbni Ebî Âsım, *Sünne*, 602; İbni Huzeyme, *Tevhîd*, 2/890; İbni Hibbân, 7022; Hâkim, 3/203; Beyhakî, *Delâil*, 3/298; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 86.

[372]. Buhârî, 1379; Müslim, 2866.

[373]. Buhârî, 3976; Müslim, 2875.

[374]. Ahmed, 15776, 15780, 15787, 15792; İbni Mâce, 1449; Taberânî, *Kebîr*, 19/122; Beyhakî, *el-Ba'sü ve'n-Nüşûr*, 226.

[375]. Irâkî bu hadisi İbni Ebi'd-Dünyâ'nın *Mevt* kitabına nispet etmiştir. Bu bâpta Ahmed'de (12683) Enes radıyallâhu anhdan ve Taberânî'nin *Evsat*'ında (148) Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallâhu anhdan birer hadis nakledilmiştir.

[376]. Çünkü Abdullah b. Revâha radıyallâhu anh onun dayısıydı.

[377]. İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, 443, 444.

[378]. Tirmizî, 4462.

[379]. İbni Ebi'd-Dünyâ, *et-Tevâzu' ve'l-Humûl*, 235.

[380]. Buhârî, 6366; Müslim, 586.

[381]. Buhârî, 1375; Müslim, 2869.

[382]. Buhârî, 6052; Müslim, 292.

[383]. Buhârî, 6364.

[384]. Müslim, 2868.

[385]. Buhârî, 1338, 1374; Müslim, 71, 2870.

[386]. Buhârî, 86, 184, 922; Müslim, 905.

[387]. Buhârî, 1369; Müslim, 2871.

[388]. Irâkî bu hadisi *el-Mugnî an Hamli'l-Esfâr*'da İbni Ebi'd-Dünyâ'nın *Mevt* kitabına nispet etmiştir.

[389]. Buhârî, 6993; Müslim, 11, 2266.

ÖLÜMÜ HATIRLAMA KİTABININ İKİNCİ KISMI

Bu kısımda Sûr'un üflenmesinden itibaren cennet veya cehenneme yerleşinceye kadar ölünün başına gelecek hâlleri zikredeceğiz. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Sûr'un üflenmesi, haşir, kıyametin ve âfetlerinin uzunluğu, Havz ve şefaat, Sırat, cehennem, cennet, yüce Allah'a bakmak, yüce Allah'ın rahmetinin enginliği.

SÛR'UN ÜFLENMESİ

Yukarıda ölümün ve kabrin korkunç taraflarına işaret ettik ve Sûr'un üflenmesinin, yeniden dirilmenin, hesabın, amellerin miktarının belirlenmesi için terazinin kurulmasının, çok ince ve keskin olan Sırat'tan geçmenin ve son olarak kimin saadete veya şekavete erdiğinin söylenmesinin bundan daha çetin şeyler olduğunu söyledik. Bunlar iman edilmesi gereken hâller olup kalpte onlara hazırlık yapma dürtüsünün harekete geçebilmesi için haklarında uzun uzun düşünmek lazımdır.

İnsanların çoğunun kalplerinde, âhirete iman konusu gerektiği gibi yer etmemiştir. Buna delil olarak insanların bütün çabalarını dünyaya yöneltmelerini ve âhiret için çalışmakta gevşek olmalarını gösterebiliriz. Onlar gereğini yapmadıkları hâlde iman ettiklerini söylüyorlar. İnsanlar bu hususta, kendisine "Bu yemekten yeme, çünkü zehirli!" diyen adama "Doğru söylüyorsun." dedikten sonra onu yemek için elini uzatan kişiye benziyorlar. Bu adam diliyle tasdik ettiği hâlde fiiliyle yalanlıyor. Kalplerinin durgun olmasının ve ağırdan almasının sebebi yakîn azlığıdır. Yeniden dirilişi tasdik etmek, böyle bir şeyi anlamanın yetersiz olması sebebiyle zordur. İnsan, hayvanların ürediğini görmemiş olsaydı ve kendisine "Bir sanatkâr şu pis dölsuyundan bu akıllı, konuşan ve dilediği gibi tasarrufta bulunan insanı ortaya çıkarıyor." denilseydi kalbi bu sözü tasdik etmekten şiddetle kaçınırdı.

İnsanın hayret uyandıran özelliklere sahip bir şekilde yaratılmış olması, onun diriltilmesi ve eski hâline döndürülmesinden daha önemli ve zor bir iştir. Yaratılışın başlangıcını gören kişi nasıl olur da yüce Allah'ın kudretine ve hikmetine dayalı olan bu olayı inkâr edebilir?

İmanında bir zayıflık varsa ilk yaratılışa bakıp imanını güçlendir! Çünkü ikinci yaratılış da onun gibidir ve ondan daha kolaydır. Buna imanın kuvvetliyse oradaki korkuları ve tehlikeleri kalbine hissettir ve seni gayrete ve kolları sıvamaya sevketmesi için onlar hakkında çokça tefekkür et ve ibret al.

Ölülerin kulaklarını çınlatacak olan ve bir defada harekete geçecekleri sesi düşün. Bu, Sûr'un üflenmesinin sesidir. Kendini şaşkın, afallamış, sese doğru bakışlarını dikmiş olarak hayal et! Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Nihayet Sûr'a üfürülecek. Bir de bakmışın kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine gidiyorlar.*" (Yâsîn, 36/51)

(…) Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Boynuzun sahibi* (İsrâfil aleyhisselâm) *boynuzu ağzına almış, alnını eğmiş, kulağını verip üfürmesinin emredilip üfürmeyi beklerken ben nasıl rahat olabilirim! Müslümanlar dediler ki, ne diyelim ey Allah'ın elçisi? Şöyle buyurdu: Deyin ki Allah bize yeter, O ne güzel vekildir. Allah'a tevekkül ettik.*"[390]

O zaman insanların nasıl kalkacaklarını düşün. Dünyada kibirli olanlar o gün insanların ayakları altında çiğnenen toz zerreleri gibi olacaklar. Bütün cinler, insanlar, kuşlar, haşereler ve vahşi hayvanlar kirlenmiş oldukları hiçbir günah olmaksızın zelil ve boyun eğmiş şekilde haşredilecekler.

MAHŞER ALANI VE ORADAKİLERİN HÂLİ

Sonra insanların diriltildikten sonra yalınayak ve çıplak hâlde nasıl mahşer alanına sürüldüğüne bak! Mahşer, içinde insanın ardına saklanabileceği hiçbir tümseğin bulunmadığı düz bir alandır. Buhârî ve Müslim'in Sehl b. Sa'd radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İnsanlar kıyamet gününde, kepeksiz beyaz ekmek gibi hafifçe kırmızıya çalan beyaz renkli bir yerde haşrolacaklar.*"[391]

Buhârî ve Müslim'in Hz. Âişe radıyallâhu anhâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sizler kıyamet gününde yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolacaksınız. Dedim ki ey Allah'ın elçisi, erkekler ve kadınlar birbirlerine bakarlar! Şöyle buyurdu: Ey Âişe, durum onların bununla ilgilenemeyecekleri kadar vahimdir!*"[392]

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Enes radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Adamın birisi dedi ki ey Allah'ın elçisi, kâfir nasıl yüzüstü*

haşrolacak? Şöyle buyurdu: Dünyada onu iki ayağı üzerinde yürüten, kıyamet gününde yüzüstü yürütmeye kâdir değil mi?”[393]

(…) Yahyâ b. Behz b. Hakîm’in, babası ve dedesi yoluyla naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Sizler yayan ve binitli olarak haşrolacaksınız ve yüzüstü sürükleneceksiniz!*”[394]

Sonra yaratılmışların mahşer alanındaki izdihamını, güneşin insanların başlarına doğru iyice yakınlaştığını ve kalplerindeki endişenin yanında bir de şiddetle terlemelerini düşün. O izdihamda insanların ayakları sadakta birbirine girmiş şekilde duran oklara benzer.

Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*İnsanlar kıyamet günü o kadar çok terleyecekler ki terleri yerin yetmiş arşın altına kadar gidecek. Ter kulaklarına kadar ulaşacak.*”[395]

Buhârî ve Müslim’in İbni Ömer radıyallâhu anhümâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ‘İnsanlar o günde âlemlerin* ***Rabbinin huzurunda divan duracaklardır.’*** *âyetini okuyup şöyle buyurdu: Her biri kulaklarının ortasına kadar ter içinde duracak.*”[396]

(…) Mikdâd radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet günü olduğu zaman güneş kullara bir veya iki mil kadar yakınlaşacak. Güneş onları eritecek ve amelleri miktarınca ter içinde kalacaklar. Kimisi topuklarına kadar, kimisi dizlerine kadar, kimisi beline kadar ter içinde kalacak, kimisi de ağzına kadar tere gömülecek.*”[397]

Bil ki, yüce Allah’a itaat yolunda yorulup terlemeyen kişi, uzunluğu elli bin yıl olan bir günde pişmanlık ve utanç makamında terleyecek!

Hasenü’l-Basrî şöyle söylemiştir: “Ayakları üzerinde elli bin yıl durup hiçbir şey yiyip içmeyen, bu yüzden boğazları susuzluktan kuruyup açlıktan içleri yanan, sonra da cehenneme sürülüp oradaki kaynar su pınarından içirilenler hakkında ne düşünürsün!”

O günün uzunluğunu düşün ki şu kısa dünya günlerinde günahlara karşı sabretmen kolay olsun! O uzun gün mümine çok hafif gelecek, bir farz namazı kılar gibi olacak. İnsanların çoğu susuz kaldığı hâlde o Havz’dan su içecek. O çok büyük bir havuzdur ve gökteki yıldızlar kadar içme kabı vardır. Onun yanına ilk gelecek olanlar muhacirlerin fakirleridir. Çünkü onlar hevalarının isteklerine uymayıp susuz kalmışlar, buna sabretmişler ve burada suya kavuşmuşlardır. O ne dehşetli bir gündür! O gün göğün

yarıldığını, gezegenlerin saçılıp dağıldığını, parlayan yıldızların söndüğünü, güneşin katlanıp dürüldüğünü, dağların yürütüldüğünü, denizlerin kaynatıldığını, cehennemin tutuşturulduğunu, rezaletlerin ortaya çıktığını, uzuvların şahitlik ettiğini görürsün! Âhirete iman edip çok yakın olduğunu bildiği hâlde dünyaya bel bağlayıp hevasına uymayı tercih edenlere şaşılır!

SORGULAMA

Sonra ey zavallı, Rabbinin arada hiçbir vasıta olmaksızın seni amellerin hakkında sorguladığını düşün! Ebû Mûsâ radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İnsanlar kıyamet gününde üç kez teftiş edilirler. Teftişin ikisi tartışma ve mazeretlerdir. Üçüncüsüne gelince, o anda amel defterleri ellerin üzerine uçar gelir; kimisi sağından, kimisi solundan defterini alır.*"[398]

Buhârî ve Müslim'in Hz. Âişe radıyallâhu anhâdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kıyamet günü kimin hesabı münakaşa edilmeye başlanırsa ona azap edilir.*"[399]

(…) Ebû Berze el-Eslemî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Ömrünü nerede tükettiği, ilmiyle ne yaptığı ve malını nereden kazanıp nereye harcadığı sorulmadan kul olduğu yerden ayrılamaz.*"[400]

(…) Adiyy b. Hâtim radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Sizden her birinizle Rabbi, arada tercüman olmaksızın konuşacaktır. Kişi sağına baktığında önceden yapıp ettiğinden başka bir şeyi görmeyecek, soluna baktığında önceden yapıp ettiğinden başkasını görmeyecek, önüne baktığında karşısına cehennem çıkacak! Sizden kim yarım hurmayla* (sadaka vererek) *bile olsa cehennemden sakınabilirse bunu hemen yapsın!*"[401]

(…) Safvân b. Muhriz şöyle anlatıyor: "İbni Ömer'in elini tuttuğum sırada adamın birisi çıkıp geldi ve dedi ki, kıyamet gününde kul ile Rabbi arasındaki konuşma hakkında Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden ne işittin? İbni Ömer dedi ki, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin bu hususta şöyle buyurduğunu işittim: Şüphesiz ki yüce Allah mümin kulunu kendine yaklaştırır, üzerine örtüsünü çeker, onu cehennemden gizler ve onu günahlarını ikrar etmeye zorlar. Ona buyurur: Şu günahını biliyor musun, bu günahını biliyor musun, filanca günahını biliyor musun? Ona bütün günahlarını itiraf ettirince kul helâk olduğunu düşünür. O sırada yüce Allah buyurur: *Ben dünyada o günahlarını örtmüştüm, bugün de onları*

bağışlıyorum! Sonra mümin kula iyiliklerinin defteri verilir. Kâfirlere ve münafıklara gelince; Şahitler diyecekler ki işte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir! Bilin ki Allah'ın lâneti zalimlerin üzerinedir! (Hûd, 11/18)"[402]

FASIL

Melekler kişiye "Ey filanca, kalk ve hesap ver!" dedikleri zaman omzu ile göğsü arasındaki kasları titremeye ve uzuvlar ileri geri sallanmaya başlar. O anda bazıları ateşe atılma pahasına kabahatlerinin Rablerine arz edilmemesini temenni ederler. Sonra cehennem getirilir ve iç çekip solumaya başlar. Bunu gören insanlar dizüstü yere çökerler. Her peygamber "nefsim, nefsim" der. Kalpler boğazlara çıkar, akıllar afallar! Ey zavallı, meleklerin elinden tutup seni Rabbinin huzuruna çıkardıklarını ve Rabbinin sana; "Sana nimet vermedim mi, sana yardım etmedim mi?" dediğini hayal et! Bunları inkâr edersen uzuvların aleyhine şahitlik edecekler.

İnsanlardan bazıları da der ki, ancak kendimden bir şahidin şahitlik etmesini kabul ederim. Bunun üzerine dili mühürlenir ve uzuvları konuşmaya başlar. Sonra konuşmasına izin verilince uzuvlarına şöyle der: "Uzak olun benden, cehenneme gidin! Hep sizi korumaya çalıştım!"

Rabbinin huzurunda hangi ayakla duracaksın? Ona hangi dille hitap edeceksin? Sana; "Benden utanmadın mı, seni görmediğimi mi zannettin?" diye sorduğunda ne diyeceksin?

TERAZİNİN KURULMASI

Sonra terazinin kurulacağını düşün! Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız.*" (Enbiyâ, 21/47)

Bize nakledildiğine göre Hz. Âişe radıyallâhu anhâ Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanında ağlamaya başlayınca Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ona neden ağladığını sorar. Hz. Âişe radıyallâhu anhâ der ki kıyamet gününde eşinizi hatırlayacak mısınız? Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: "*Üç yerde hiç kimse kimseyi hatırlamaz. Terazi kurulup da kişi tartılarının ağır mı hafif mi geldiğini öğreninceye, '**Alın, kitabımı okuyun.**'* (Hâkka, 69/19) *denildiğinde amel defterleri çıkarılıp defterinin sağından mı, solundan mı, yoksa arkasından mı verileceğini bilinceye ve cehennemin üzerine Sırat kurulup oradan*

kurtulup kurtulamayacağını anlayıncaya kadar hiç kimse kimseyi hatırlamaz.”

Bil ki, sorgudan sonra insanlar üç gruba ayrılırlar. Bir grup insanın iyiliği yoktur, onları cehennem alır. Bir grup insanın da kötülüğü yoktur, onlar cennete girer. Üçüncü grupta olanlar ise salih amellerin yanında kötülük de yapmışlardır. Bunların akıbeti de terazide belli olur.

HASIMLAR VE YAPILAN HAKSIZLIKLARIN SAHİPLERİNE ÖDENMESİ

Dünyadayken yaptığı haksızlığı telâfi edip sahibine ödeyen ve ondan kurtulan kişi kıyamette esenliğe erer. Fakat haksızlığı telâfi etmeden ölen kişinin hasımları kıyamette onun yakasına yapışırlar. Biri “bana zulmetti”, ötekisi “benimle alay etti”, diğeri “bana kötü komşuluk yaptı”, bir başkası “beni aldattı” der. Onların ellerinden kurtulamazsın! Onlardan kurtulmayı hayal edersen sana şöyle denilir: “*Bugün haksızlık yok!*” (Mü’minûn, 23/17)

(…) Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet günü müminler ateşten kurtulurlar ve cennet ile cehennem arasındaki bir köprü üzerinde durdurulurlar. Orada, dünyada aralarında meydana gelen haksızlıklar birbirlerine ödetilir. İyice arınıp temizlendiklerinde cennete girmelerine izin verilir.*”[403]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Müflisin kim olduğunu biliyor musunuz? Dediler ki; bize göre müflis ne dirhemi, ne de malı olmayandır. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Ümmetimden müflis olanlar kıyamet günü namazla, oruçla ve zekâtla gelip buna sövmüş, şuna iftira etmiş, ötekinin malını yemiş, diğerinin kanını dökmüş, bir başkasını dövmüştür. Bu yaptıklarının hepsi iyiliklerinden düşülür. Borçlarını ödeyemeden iyilikleri biterse bu sefer haksızlık ettiği kişilerin kötülükleri alınıp ona yüklenir. Sonra da cehenneme atılır.*”[404]

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet gününde muhakkak hakları sahiplerine vereceksiniz! Hatta boynuzsuz koyunun hakkı boynuzlu koyundan alınacak!*”[405]

İyiliklerinin onlara arız olan riyanın âfetlerinden selâmette olmasından sonra Allah sana muvaffakiyet versin. Bir iyilik âfetten selâmette olduğunda hasımlar onu alırlar. Oruç tuttuğun gün gıybet etmişsen gıybet orucun sevabını alır. O gün işlediğin küçük günahları saymıyoruz.

SIRAT

Sırat'ın inceliğini ve altındaki cehennemi gördüğünde kalbine düşecek korkuyu düşün! Onun üzerinde yürümen emredilecek. Önündeki insanların tökezlediklerini ve çengellerle kapılıp götürüldüklerini göreceksin!

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cehennem üzerine bir köprü kurulur. Oradan ilk geçen ben olurum.*"[406]

Buhârî ve Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Köprü getirilir ve cehennemin üzerine konulur. Derler ki ey Allah'ın elçisi, köprü nedir? Şöyle buyurur: Düşme ve ayakların kayma yeridir. Köprünün üzerinde demir çengeller, kancalar ve dikenler vardır. Onun üzerindeki mümin hızlı bir bakış, şimşek, rüzgâr, en iyi yarış ve binek atı gibidir. Kimisi bir zarar görmeden oradan kurtulur, kimisi yara ve sıyrıklarla kurtulur. En sonuncuları ise sürüklenerek oradan geçer.*"[407]

Müslim'in Huzeyfe radıyallâhu anh ve Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Emanet ve rahim gönderilir ve Sırat'ın sağ ve sol yanında dururlar. İlk grubunuz şimşek gibi geçer. Sonrakiler rüzgâr gibi, sonrakiler kuşlar gibi ve adamların koşması gibi geçerler. Onları amelleri geçirir. Peygamberiniz Sırat'ın üzerinde durarak der ki Rabbim selâmet ver, selâmet ver! Sonunda kulların amelleri onları karşıya geçirmekten âciz kalır. Sonra adam geçmeye kalkar ama ancak sürünerek yol alabilir. Sırat'ın iki yanında yakalaması emredilen kişiyi yakalamakla görevli asılmış demir çengeller vardır. Kimisi yara ve sıyrıklarla kurtulur, kimisi de cehennemde istiflenir.*"[408]

Bunlara inanmıyor idiysen kâfirlerle birlikte çok beklersin! İhmalkâr ve gevşek bir mümin isen hüsranın pek büyük olur. Kendin için uyanık ol ve ileride başına geleceklerden kork! Şüphesiz ki Allah kuluna iki korku tattırmaz. Biz burada korku demekle kadınların yaptığı gibi bir süre ağlayıp sonra da o dehşetli gün için amel etmeyi terk ettikleri gibisini kastetmiyoruz. Bizim kastettiğimiz şey, kişiyi günahlardan alıkoyan ve

taatlere teşvik eden bir korkudur. Ahmakların korkusuna gelince, onlar korkunç şeylerden bahseden sözleri işittikleri zaman sadece "Allah'tan yardım dileriz, Allah'a sığınırız, ey Rabbim selâmet ver!" demekle yetinirler. Böyle demekle birlikte çirkin amelleri işlemekte ısrar ederler. Şeytan onlarla alay eder, tıpkı bir kalenin hemen yanında olduğu hâlde karşısına yırtıcı bir hayvan çıktığında "Bu korunaklı kaleye sığınırım ve onun sağlam binasına girerim." deyip de olduğu yerde kalan kişiyle alay edildiği gibi…

FASIL

Dünyada Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi sevenlerden ve onun sünnetine hürmet edenlerden ol ki âhirette belki sana şefaat eder. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem, bütün peygamberlerden önce şefaat edecektir. Büyük günah işleyenleri sorup onları kurtaracaktır. Salih din kardeşlerini çoğaltmaya bak! Her müminin şefaat hakkı vardır. Sakın ola ki şeref ve gururun seni ahmaklığa sevk etmesin! Buna umut denir ve bir şeyi uman kişi onu arar.

CEHENNEM

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*İçinizden cehenneme uğramayacak hiç kimse yoktur!*" (Meryem, 19/71) Her hâlükârda cehenneme uğrayacağını öğrendin! Oraya uğradıktan sonra kurtulmak ise ancak takva sahiplerine mahsustur. Onlardan birisi olduğunu ne biliyorsun? Senin onlardan olman çok zor!

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Bir gün Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin yanındayken bir gürültü duyduk. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem sordu: Bunun ne olduğunu biliyor musunuz? Dedik ki, Allah ve Resûlü daha iyi bilir! Şöyle buyurdu: Bu, yetmiş sene önce cehenneme atılan bir taşın sesiydi. Onun dibine şimdi ulaştı.*"[409]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İnsanoğlunun yaktığı şu ateşiniz cehennem ateşinin yetmişte biridir. Dediler ki, vallahi bizim ateşimiz kadar olsaydı bile yeterdi! Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Cehennem ateşi, her biri bu*

ateşinizin sıcaklığı gibi altmış dokuz ateşle dünya ateşine üstün kılınmıştır.”[410]

Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Cehennem, Rabbine şikâyette bulunarak şöyle der: ‘Rabbim, bir kısmım bir kısmımı yedi, beni nefeslendir!’ Bunun üzerine yüce Allah her yıl iki kez nefeslenmesine izin verir. En şiddetli bulduğunuz soğuk cehennemin soğuğu, en şiddetli bulduğunuz sıcak da cehennemim sıcağıdır.”*[411]

Buhârî ve Müslim’in Nu’mân b. Beşîr radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet gününde en hafif azap görecek olan cehennem ehli, ayaklarının altına iki ateş koru konulup onların sıcaklığından dolayı beyni kaynayacak olan kişidir.”*[412]

Müslim’in İbni Mes’ûd radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*O gün cehennem, her dizginini yetmiş bin melek tutmuş olduğu hâlde yetmiş bin dizginle çekilip getirilir.”*[413]

Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kıpkırmızı oluncaya kadar cehennem üzerinde bin yıl ateş yakıldı, sonra bembeyaz oluncaya kadar bin sene daha ateş yakıldı, sonra kapkara oluncaya kadar bin sene ateş yakıldı. Şimdi cehennem simsiyah ve karanlıktır.”*[414]

İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Zakkumun bir damlası yeryüzüne düşmüş olsa dünyadaki herkese hayatı zehir ederdi. Yegâne yiyeceği zakkum olan ve ondan başkasını bulamayan kişinin hâli nice olur?”*[415]

Ebû Mûsâ radıyallâhu anh şöyle söylemiştir: “Ey insanlar, ağlayın! Ağlayamıyorsanız ağlar gibi yapın! Çünkü cehennemlikler gözyaşları bitinceye kadar ağlayacaklar! Sonra öyle kan ağlayacaklar ki içine gemi gönderilse yüzecek!”

Ka’b radıyallâhu anh şöyle söylüyor: “Doğunun en uzak köşesinde cehennemden bir öküzün burun deliği kadar bir delik açılacak olsa onun verdiği sıcaklıktan batının en uzak köşesinde bulunan adamın beyni eriyip akar!”

(…) Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “Cehennemliklere açlık musallat edilir ve içinde bulundukları azaba denk olur. Bu yüzden

yalvararak yiyecek isterler. Bunun üzerine onlara ne besleyen ne de açlığı gideren kuru diken verilir. Yine yalvarıp yiyecek isterler. Bu kez de onlara boğazdan geçmeyen bir yiyecek verilir. Hemen dünyadayken boğazdan geçmeyen lokmaları suyla yuttuklarını hatırlayıp su isterler. Bunun üzerine onlara demirden çengellerle uzatılan kaynar su verilir. Kaynar su onlara yaklaştığında yüzlerini kızartır, karınlarına girince oradaki her şeyi parçalar. Bunun üzerine cehennemin bekçilerine başvurup derler ki; '*Rabbinize dua edin, bizden bir gün olsun azabı hafifletsin!*' (Mü'min, 40/49) Cehennem bekçileri onlara şöyle cevap verirler: '*Size peygamberleriniz apaçık deliller getirmediler mi? Onlar da getirdiler, cevabını verirler.* (Bekçiler) *O hâlde kendiniz yalvarın, derler. Hâlbuki kâfirlerin yalvarması boşunadır.*' (Mü'min, 40/50) Bunun üzerine derler ki, Mâlik'ten isteyin! Ona derler ki; '*Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin!*' (Zuhruf, 43/77) Mâlik onlara şöyle der: '*Siz böyle kalacaksınız!*' (Zuhruf, 43/77) Bunun üzerine derler ki sizin için Rabbinizden daha hayırlısı yok. Rablerine şöyle derler: '*Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer bir daha dönersek, artık belli ki biz zalim insanlarız.*' (Mü'minûn, 23/107) Yüce Allah onlara şöyle buyurur: '*Alçaldıkça alçalın orada! Benimle konuşmayın artık!*' (Mü'minûn, 23/108) İşte o zaman bütün hayırlardan ümit keserler ve başlarlar derin derin nefes alıp anırmaya, vay başıma diyerek dövünmeye!"[416]

Cehennemdeki yılanları ve akrepleri düşün! Hadiste şöyle gelmiştir: "*Cehennemdeki yılanlar, Horasan develerinin boyunları, akrepler ise semer vurulmuş katırlar gibidir.*"[417]

Hasenü'l-Basrî şöyle söylemiştir: "Cehennem oradakileri her gün yetmiş bin kere yer bitirir. Onları her yediğinde kendilerine eski hâllerine dönmeleri emredilir, onlar da dönerler!"

Bil ki, cehennemle ilgili vasıfları anlatmak uzun sürer. Bunların içinde en hafif olanın bile kişiyi korkutmaya yetmesi gerekir. Zavallı olan kişi, yarın bitecek olan zevki tercih edip onun karşılığında daimî ve şiddetli azabı satın alandır.

CENNET

(…) Abdullah b. Kays radıyallâhu anhın anlattığına göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Firdevs bahçeleri dörttür: İkisinin süsleri, kapları ve içlerindeki her şey altındandır. Diğer ikisinin kapları, süsleri ve içlerindeki her şey gümüştendir. Orada bulunanların*

Rablerini görmeleri arasındaki tek engel, Adn cennetinde onun yüzünü örten kibriyâ ridâsıdır.”[418]

Buhârî ve Müslim’in Ebû Mûsâ radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Cennette ortası boş inciden yapılmış öyle bir çadır vardır ki genişliği altmış mildir. Onun her köşesinde bir eş vardır ve diğer köşelerdeki oturan eşleri görmez. Mümin onları teker teker dolaşır.*”[419]

Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah şöyle buyurdu: Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın kalbine düşmeyen nimetler hazırladım.*”[420]

Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Cennete girecek ilk zümrede olanlar, dolunaylı gecedeki aya benzeyecekler. Cennette tükürmeyecekler, sümkürmeyecekler, dışkılamayacaklar. Cennetteki kapları altından, tarakları altından ve gümüşten, tütsüleri ûddan, terleri misk olacak. Her birinin iki eşi olacak ve güzelliklerinden dolayı onların baldırlarının iliği kasların ardından görünecek. Aralarında hiçbir ihtilaf ve nefret olmayacak. Kalpleri tek bir kalp gibi olup sabah akşam yüce Allah’ı tesbih edecekler.*”[421]

Buhârî ve Müslim’in Ebû Zerr radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Mirâc hadisinde şöyle buyurmuştur: “*… Sonra cennete sokuldum. Bir de baktım orada inciden kubbeler vardı ve toprağı misktendi.*”[422]

Buhârî ve Müslim’in Ebû Saîd radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Cennet ehli, aralarındaki üstünlük farkından dolayı, güneş doğarken ve batarken sizin ufukta çoban yıldızını görmeniz gibi gurfe ehlini görürler. Dediler ki ey Allah’ın elçisi, gurfeler başkasının ulaşamayacağı peygamberlere ait yerler mi? Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Hayır, öyle değil! Canımı elinde tutana yemin ederim ki Allah’a iman edip gönderdiği elçileri tasdik eden kişiler de orayı elde ederler.*”[423]

Buhârî ve Müslim’in Sehl b. Sa’d, Ebû Saîd, Ebû Hureyre ve Enes radıyallâhu anhümden naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Cennette öyle bir ağaç var ki binekli kişi onun gölgesinde yüz yıl gittiği hâlde gölgeden çıkamaz.*”

Müslim’in Enes radıyallâhu anhdan naklettiği efrâd hadislerden birinde Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Cennette, oradakilerin her cuma gittikleri bir çarşı vardır. Kuzey rüzgârı esip de onların yüzlerini ve elbiselerini yalayıp geçince daha çok güzellik ve hoşluk sahibi olurlar. Daha güzel ve hoş bir şekilde ailelerinin yanına döndükleri zaman aileleri onlara derler ki, vallahi bizden ayrıldıktan sonra daha çok güzelleşmiş ve hoş olmuşsunuz! Onlar da derler ki, vallahi siz de bizden sonra daha çok güzelleşmiş ve hoş olmuşsunuz!*”[424]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: “*Dedik ki ey Allah’ın elçisi, bize cennetten ve onun binalarından bahset. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Altından bir tuğla, gümüşten bir tuğla ve onların birbirine yapıştıran harç misk-i ezfer. Cennetin taşları inci ve yakuttan, toprağı zaferandandır. Oraya giren memnun olur dertlenmez, ebedî kalır ölmez, elbiseleri eskimez ve gençliği sona ermez.*”[425]

Üsâme b. Zeyd radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir gün cenneti anarak şöyle buyurmuştur: “*Cennet için kolları sıvayıp çalışan var mı? Kâbe’nin Rabbine yemin ederim ki cennet salınıp duran bir reyhan, parlayan bir nur, kesintisiz bir nehir ve sonsuza kadar devam edecek bir neşe ve nimet içinde, ölmeyen bir eştir. Dediler ki, bizler onu elde etmek için kolları sıvayıp çalışacağız ey Allah’ın elçisi! Bunun üzerine şöyle buyurdu: İnşallah deyin.*”[426]

Bize nakledildiğine göre Selmânü’l-Fârisî radıyallâhu anh küçük bir çöp parçası alıp Cerîr b. Abdullah’a şöyle der: “Sen cennette bunun gibi bir şey arıyorsan bulamazsın. Cerîr ona der ki ey Abdullah’ın babası, oradaki hurma ağaçlarına ve diğerlerine ne diyeceksin? Selmân radıyallâhu anh şöyle cevap verir: “Onların kökleri inci ve altından olacak, üzerlerinde de meyveleri bulunacak!”

Bil ki, yüce Allah cennet nimetlerini Kur’an’ın birçok yerinde genişçe zikretmiş, sonra da hepsini birkaç âyette bir araya getirerek şöyle buyurmuştur: “*Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır.*” (Zuhruf, 43/71); “*Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler.*” (Kehf, 18/108); “*İşte emniyet onlarındır.*” (En’âm, 6/82) Bu üç âyet bütün nimetleri bir arada zikretmiş, sonra da hepsine ilâve olarak şöyle buyurulmuştur: “*Onlar için ne mutluluk verici nimetler saklandığını hiç kimse bilemez.*” (Secde, 32/17) Cennet ve cehennemin özellikleri pek çok olup bu kadarıyla yetinelim.

Cennette elde edilecek nimetlerin en üstünü yüce Allah'ı görmektir. Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Denildi ki ey Allah'ın elçisi, Rabbimizi görecek miyiz? Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bunun üzerine sordu: 'Önünde bir bulut olmadığında güneşi görmekte zorlanıyor musunuz?' Dediler ki hayır, zorlanmıyoruz. Yine sordu: 'Dolunaylı gecede önünde bir engel olmadığı zaman ayı görmekte zorlanıyor musunuz?' Dediler ki hayır, zorlanmıyoruz. Bu cevap üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Elbette sizler O'nu kıyamet gününde bu şekilde göreceksiniz.*"[427]

Buhârî ve Müslim, Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anhdan bu hadisin bir benzerini rivâyet etmişlerdir.[428]

Yine Buhârî ve Müslim'in Ebû Mûsâ radıyallâhu anhdan naklettiklerine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Cennetlikler ile Rablerini görmeleri arasındaki tek engel, Adn cennetinde O'nun yüzünü örten kibriyâ ridasıdır.*"[429]

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Cerîr b. Abdullah radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Dolunaylı bir gecede Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ile beraberdik. Bize şöyle dedi: Sizler Rabbinizi, onu görmekte zorlanmadan dolunayı gördüğünüz gibi göreceksiniz.*"[430]

---

[390]. Tirmizî, 3243.
[391]. Buhârî, 6521; Müslim, 2790.
[392]. Buhârî, 6527; Müslim, 56, 2859; Ahmed, 24265.
[393]. Buhârî, 4760, 6523; Müslim, 2806.
[394]. Ahmed, 20031, 20050; Tirmizî, 2192, 2424, 3143; Taberânî, *Kebîr*, 19/976; Hâkim, 4/564.
[395]. Buhârî, 6542; Müslim, 2863.
[396]. Buhârî, 4938, 6531; Müslim, 2862.
[397]. Müslim, 2864; Ahmed, 23813; Tirmizî, 2421; İbni Hibbân, 8330.
[398]. Tirmizî, 2425; İbni Mâce, 4277.
[399]. Buhârî, 6536; Müslim, 2876.
[400]. Tirmizî, 2419.
[401]. Buhârî, 6539; Müslim, 67, 1016; Ahmed, 18246; Tirmizî, 2415; İbni Mâce, 185, 1843.
[402]. Buhârî, 2441, 6070, 7514; Müslim, 2768.
[403]. Buhârî, 6535; Ahmed, 11095, 11098, 11548, 11603, 11706.
[404]. Müslim, 258; Ahmed, 8842; Beyhakî, *Sünen*, 6/93.

[405]. Müslim, 2582.
[406]. Buhârî, 6573; Müslim, 182, 299; Ahmed, 7717.
[407]. Buhârî, 7439; Müslim, 183, 302.
[408]. Müslim, 195.
[409]. Müslim, 2844.
[410]. Buhârî, 3265; Müslim, 2843.
[411]. Buhârî, 537, 3260; Müslim, 187, 617.
[412]. Buhârî, 3561; Müslim, 213.
[413]. Müslim, 2842.
[414]. Tirmizî, 2591; İbni Mâce, 4320.
[415]. Ahmed, 2735; İbni Mâce, 4325; Tirmizî, 5285; İbni Hibbân, 7470; Taberânî, *Kebîr*, 11068; Hâkim, 1/294, 451.
[416]. Tirmizî, 2589.
[417]. Ahmed, 17712; İbni Hibbân, 7471; H3akim, 4/593. Abdullah b. Hâris b. Cezz ez-Zebîdî'nin hadisi.
[418]. Buhârî, 4878, 4880, 7444; Müslim, 180; Ahmed, 189682, 19731; Tirmizî, 2528; Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 7765, 11441; İbni Mâce, 186; İbni Hibbân, 7386.
[419]. Buhârî, 4879; Müslim, 2838.
[420]. Buhârî, 3244, 4779; Müslim, 2, 3, 2824.
[421]. Buhârî, 3245, 3246, 3254, 3327; Müslim, 2834.
[422]. Buhârî, 349, 1636, 3342; Müslim, 163.
[423]. Buhârî, 3256, 6556; Müslim, 2831.
[424]. Müslim, 2833.
[425]. Tirmizî, 2526; Ahmed, 8043; Abd b. Humeyd, 1420; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, 1075; İbni Hibbân, 7387.
[426]. İbni Mâce, 4332.
[427]. Buhârî, 6573; Müslim, 182.
[428]. Buhârî, 7439; Müslim, 183.
[429]. Cennetten söz ederken geçti.
[430]. Buhârî, 4851, 7434, 7435; Müslim, 211, 212, 633.

HATİME

YÜCE ALLAH'IN RAHMETİNİN ENGİNLİĞİ

Kitabı bu konuyla bitirmemizin sebebi, yüce Allah'ın fazlını ummamızdır. Çünkü bizim affedilmesini ummadığımız amelimiz yoktur.

Yüce Allah rahmetinin enginliği konusunda şöyle buyurmaktadır: "*De ki ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*" (Zümer, 39/53); "*Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulacaktır.*" (Nisâ, 4/110)

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah mahlûkatı yarattığında kendisinin yanında arşın üzerinde bulunan kitabına şöyle yazdı: Elbette rahmetim gazabıma üstün gelmiştir.*"[431] *Sahih*'de geçen bir başka lafızda ise "… *gazabımı geçmiştir*"[432] ifadesi mevcuttur.

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah rahmeti yarattığında onu yüz parça olarak yarattı ve doksan dokuzunu yanında tutup bütün yarattıklarına sadece bir tanesini gönderdi. Eğer kâfir yüce Allah'ın katındaki rahmetin tamamını bilmiş olsaydı cennetten ümidini kesmezdi! Mümin de yüce Allah katındaki azabın tamamını bilmiş olsaydı cehenneme girmeyeceğinden emin olmazdı.*"[433]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah'ın yüz rahmeti vardır. Onlardan bir tanesini insanların, cinlerin ve haşeratın arasına indirdi. Onlar bu rahmet sayesinde birbirlerine sevgi besliyorlar, onun sayesinde birbirlerine acıyorlar, onun sayesinde vahşi hayvanlar yavrularına sevgi gösterip yumuşak davranıyor. Doksan dokuz rahmeti ise kullarına rahmet etmek için kıyamet gününe erteledi.*"[434]

(…) İbni Abbâs radıyallâhu anhümânın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki Rabbiniz Tebâreke ve Teâlâ çok merhametlidir. Kim bir iyilik yapmaya niyetlenir de onu yapamazsa ona bir iyilik sevabı yazılır. Eğer niyetlendiği iyiliği yaparsa on sevaptan yedi yüz misline kadar, hatta kat kat fazlası sevap yazılır. Kim de bir kötülük yapmaya niyetlenir ve onu yapmazsa ona da bir*

iyilik sevabı yazılır. Eğer niyetlendiği kötülüğü yaparsa bir kötülük yazılır veya Allah onu siler. Helâk olmuş adamdan başkası yüce Allah'ın elinde helâk olmaz!"[435]

(…) Ebû Zerr radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah şöyle buyurur: Kim bir iyilik yaparsa onun on misli veya daha fazlası sevap alır. Kim bir kötülük yaparsa misliyle karşılık görür veya onu bağışlarım. Dünya dolusu günah işleyip de bana hiçbir şeyi ortak koşmayarak kavuşursa onu o kadar bağışlamayla karşılarım. Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. Kim bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim.*"[436]

(…) Ebû Hureyre radıyallâhu anhın naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Adamın birisi bir günah işler ve der ki Rabbim, ben bir günah işledim, onu bağışla. Bunun üzerine yüce Allah der ki, kulum bir günah işledi ve günahı bağışlayan ve cezalandıran bir Rabbi olduğunu bildi. Kulumu bağışladım! Sonra adam başka bir günah işler ve der ki Rabbim, ben bir günah işledim, onu bağışla. Bunun üzerine yüce Allah der ki, kulum bir günah işledi ve günahı bağışlayan ve cezalandıran bir Rabbi olduğunu bildi. Sizi şahit tutarak diyorum ki kulumu bağışladım, dilediğini yapsın!*"[437]

Bütün bunlar sahih hadislerdir.

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh şöyle anlatıyor: "*Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme bazı esirler getirilmişti. İçlerinden bir kadının koştuğunu gördük. Bir de baktık ki kadın esirler arasında bir çocuk buldu, onu alıp bağrına bastı ve emzirmeye başladı. Bunu gören Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: 'Bu kadının çocuğunu ateşe atacağını düşünebilir misiniz'? Dedik ki hayır, vallahi düşünemeyiz! Şöyle buyurdu: Allah kullarına karşı, bu kadının çocuğuna olan merhametinden daha merhametlidir.*"[438]

Buhârî ve Müslim'in Ebû Zerre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Lâ ilâhe illallah dedikten sonra bu şekilde ölen hiçbir kul yoktur ki cennete girmesin! Dedim ki zina etse, hırsızlık yapsa da mı? Buyurdu ki zina etse, hırsızlık yapsa da!* (bu soruyu üç kez tekrarladım) *dördüncü kez sorduğumda şöyle buyurdu: Ebû Zerr'in kabullenmemesine rağmen böyle!*"[439]

Buhârî ve Müslim'in İtbân b. Mâlik radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki*

yüce Allah kendi rızasını dileyerek lâ ilâhe illallah diyen kimseye cehennemi haram kılmıştır.”[440]

Buhârî ve Müslim’in Enes b. Mâlik radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Lâ ilâhe illallah diyen ve kalbinde bir arpa tanesi kadar iyilik bulunan herkes cehennemden çıkarılır. Sonra lâ ilâhe illallah diyen ve kalbinde bir buğday tanesi kadar iyilik bulunan herkes cehennemden çıkarılır. Sonra lâ ilâhe illallah diyen ve kalbinde zerre kadar iyilik bulunan herkes cehennemden çıkarılır.*”[441]

Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre radıyallâhu anhdan naklettiğine göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah kullar arasında hüküm verme işini tamamlayıp da lâ ilâhe illallah diyenlerden rahmet etmek istediği kimseleri cehennemden çıkarmayı dilediği zaman meleklere onları çıkarmalarını emreder. Melekler onları secde izlerinden tanırlar. Yüce Allah cehenneme insanoğlunun secde yerlerini yemesini haram kılmıştır. Melekler onları iyice yanıp kapkara olmuş hâlde oradan çıkarırlar, sonra üzerlerine hayat suyu denilen bir sudan dökülür. Bunun üzerine hemen selin taşımış olduğu tohumlar ve çamur içindeki çöl çiçeklerinin tohumlarının birden bitip yeşermeleri gibi yeşerirler. Yüzü cehenneme dönük olan bir adam geride kalır. Adam der ki ey Rabbim, ateşin yalazı beni helâk etti, alevleri beni yaktı, yüzümü ateşten başka bir yere döndür! Adam bu şekilde Allah’a dua edip dururken sonunda Allah şöyle buyurur: ‘Sana istediğin şeyi verirsem benden başka bir şey daha istersin!’ Adam der ki hayır, izzetine yemin olsun ki başka bir şey istemeyeceğim! Bunun üzerine yüce Allah onun yüzünü cehennemden başka bir yere döndürür. Bir süre sonra adam der ki ey Rabbim, beni cennetin kapısına yaklaştır! Allah ona şöyle buyurur: ‘Benden başka bir şey istemeyeceğini söylememiş miydin? Yazıklar olsun sana ey insanoğlu, ne kadar sadakatsiz ve vefasızsın!’ Adam bu şekilde dua edip durmaya devam ederken sonunda yüce Allah şöyle buyurur: Bu istediğini sana verirsem benden başka bir şey istemezsin umarım! Adam der ki hayır, izzetine yemin olsun ki başka bir şey istemeyeceğim! Adam böyle dedikten sonra O’ndan başka bir şey istemeyeceğine dair yüce Allah’a söz verir ve kendisini bağlayıcı taahhütte bulunur. Bunun üzerine yüce Allah onu cennetin kapısına yaklaştırır. Adam cennete yaklaşınca cennet onun için açılıp genişler. Adam oradaki neşeyi ve sevinci görünce Allah’ın dilediği bir süre kadar sustuktan sonra der ki ey Rabbim, beni cennete koy! Yüce Allah ona*

şöyle buyurur: ‘Benden başka bir şey istemeyeceğini söylememiş miydin? Benden başka bir şey istemeyeceğine dair bana söz verip taahhütte bulunmuştun!’ Adam der ki, beni yaratmış olduğun canlıların en bahtsızı eyleme! Adam bu şekilde dua etmeye devam ederken sonunda yüce Allah güler. Allah adamın hâline gülünce cennete girmesine izin verir. Adam cennete girince ona denilir ki şundan iste! Adam ondan ister. Sonra denilir ki bundan iste! Adam ondan da ister ve sonunda istekleri biter. Ona denilir ki bunlar ve bir o kadarı daha senindir!”

Bu hadisi naklederken Ebû Saîd el-Hudrî radıyallâhu anh, Ebû Hureyre radıyallâhu anhın yanında oturmaktaydı ve “*bunlar ve bir o kadarı daha senindir*” ifadesini söyleyinceye kadar Ebû Hureyre’nin naklettiği hadise bir şey demedi. Bu ifadeyi nakledince Ebû Saîd radıyallâhu anh dedi ki, ben Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim: “*Bunlar ve on misli daha senindir.*” Bunun üzerine Ebû Hureyre radıyallâhu anh şöyle dedi: “Ben bu şekilde ezberledim.” Sonra sözlerini şöyle tamamladı: “*O adam, cennetliklerin içinde oraya en son giren kişidir.*”

(…) Ebû Mûsâ el-Eş’arî radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet günü olduğunda her mümine bir Yahudi ve Hıristiyan verilir ve ona denilir ki, bu senin cehennemden kurtuluş fidyendir.*”[442]

(…) Amr b. el-Âs radıyallâhu anhın naklettiğine göre Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki yüce Allah kıyamet günü bütün yaratıkların önünde ümmetimden bir adamı alıp çıkarır ve ona her birinin göz alabildiğine uzandığı doksan dokuz kayıt defteri göstererek şöyle buyurur: *‘Bunlardan inkâr ettiğin bir şey var mı? Kayıtları tutan kâtiplerim sana haksızlık yapmışlar mı?’ Adam der ki hayır ey Rabbim! Yüce Allah ona şöyle buyurur: ‘Peki bir mazeretin veya bir iyiliğin var mı?’ Bunun üzerine adam şaşırır ve der ki, hayır ey Rabbim yok! Yüce Allah ona şöyle buyurur: ‘Tam aksine, senin bizim katımızda bir iyiliğin var! Bu gün sana hiç haksızlık yapılmayacak!’ Yüce Allah’ın bu sözünden sonra içerisinde ‘Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim.’ cümlesinin yazılı olduğu bir kart çıkartılıp ona gösterilir. Adam der ki ey Rabbim, bu devasa kayıt defterlerinin yanında bu kartın ne anlamı olur? Ona denilir ki, elbette sana haksızlık edilmeyecek! Sonra o kayıt defterleri terazinin bir kefesine, kart da diğer kefesine konulur. Bunun üzerine kayıt defterleri hafif kalır, kart ağır basar! Hiçbir şey Allah’ın isminden ağır gelemez!*”[443]

Fudayl b. Iyâz şöyle derdi: “Her karanlık gecede Celîl olan Allah şöyle seslenir: Benden daha cömert kim var? Kullarım bana isyan ediyorlar, ben ise bana isyan etmemişler gibi onları yataklarında koruyup gözetiyorum ve hiç günah işlememişler gibi onları himaye ediyorum! İsyankâra fazlımdan cömertlik edip veriyor, kötülük yapana ihsanda bulunuyorum! Bana dua edip de kendisine icabet etmediğim kimse var mı? Benden bir şey isteyip de kendisine onu vermediğim kimse var mı? Ben Cevâd (çok cömert) olanım, cömertlik benim ihsanımdır. Ben Kerîm olanım, kerem benim ihsanımdır. Halk beni bırakıp nereye kaçıyor? İsyankârlar benim kapımdan başka nereye gidiyorlar?”

Arefe günü Arafat’ta Fudayl b. Iyâz insanların Allah’ı tesbih edip ağlamalarına bakıp şöyle sorar: “Şu insanlar bir adama gidip ondan bir dânik[444] istemiş olsalardı onlara bu parayı verir miydi?” Derler ki hayır, vermezdi. Bunun üzerine Fudayl şöyle der: “Vallahi elbette Allah’a göre bu insanları bağışlamak, adamın onlara istedikleri bir dâniki vermesinden daha kolaydır.”

(…) İbrâhim b. Edhem şöyle anlatıyor: “Bir keresinde şiddetli yağmurun yağdığı karanlık bir gecede tavafta yapayalnız kalmıştım. Seher vaktine kadar tavaf ettikten sonra ellerimi semaya kaldırıp şöyle dua ettim: Allah’ım, beni hoşlanmadığın her şeyden korumanı istiyorum senden. Bir de baktım gaipten bir ses şöyle dedi: Benden seni korumamı mı istiyorsun? Bütün yarattıklarım benden kendilerini korumamı istiyorlar! Sizi hoşlanmadığım şeylerden korursam kime ihsanda bulunacağım?”

Ümit bölümünde zikretmiş olduklarımızla birlikte bu hadisler, bizlere yüce Allah’ın engin rahmetini ve cömertliğini müjdelemektedir. Biz yüce Allah’tan, bize hak ettiğimiz şekilde muamele etmemesini ve kendisine lâyık olan şekilde bizlere ihsanda bulunmasını diliyoruz. Biz, yaptıklarımızla uyuşmayan sözlerimizden, telif etmiş olduğumuz bütün kitaplarda ve öğretmiş olduğumuz her ilimde insanlara güzel görünebilmek için gösterdiğimiz sahte tavırlardan, önce rızasını talep ettiğimiz hâlde sonradan içine onları bulandıran kirlerin karıştığı bütün ilim ve amellerimizden dolayı yüce Allah’tan bağışlanma dileriz. O’nun keremini O’nun keremine vesile eyler, O’nun cömertliğiyle cömertliğinden isteriz. Şüphesiz ki O, kullarına çok yakın olan ve dualarını kabul edendir!

---

[431]. Buhârî, 3194; Müslim, 14, 2751; Ahmed, 7500.

[432]. Buhârî, 7422; Müslim, 15, 2751.

[433]. Buhârî, 6469.
[434]. Müslim, 19, 2752; Ahmed, 9609; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, 893; İbni Mâce, 2493.
[435]. Müslim, 131, 208; Ahmed, 2519; Taberânî, *Kebîr*, 12760; Beyhakî, Şüabü'l-Îmân, 334, 335.
[436]. Müslim, 2687; Ahmed, 21360; İbni Mâce, 3821.
[437]. Buhârî, 7507; Müslim, 2758; Ahmed, 7948, 9256, 10379.
[438]. Buhârî, 5999; Müslim, 2754.
[439]. Buhârî, 5827; Müslim, 94.
[440]. Buhârî, 425, 4009, 4010; Müslim, 33; Ahmed, 16482.
[441]. Buhârî, 44; Müslim, 193, 325.
[442]. Ahmed, 19600. Müslim de aynı hadisi benzer bir lafızla nakletmiştir, 50, 2767.
[443]. Ahmed, 6994; Tirmizî, 2639; İbni Mâce, 4300; İbni Hibbân, 225.
[444]. Bir dirhemin altıda biridir.

Kitap tamamlandı.
Hamd ve minnettarlık Allah'adır.
Bizler yüce Allah'tan bu kitabı bize ve bütün Müslümanlar'a faydalı kılmasını dileriz.
Bu kitabı okuyan veya ondan fayda gören kimse müellifinin affedilmesi için dua etsin!
Reddedilmeyen nice dualar vardır.

Yüce Allah; efendimiz Muhammed Mustafa'ya,
onun âline ve ashâbına salât ve selâm eylesin.[445]

---

[445]. Kitabın asıl nüshasının sonunda şu ifade geçmektedir: "Bu şerefli nüsha fakir, hakir Allah'ın kadim kelâmının hafızı diye şöhret bulmuş Ahmed b. Ömer'in elinde, izzet ve şeref sahibinin (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin) hicretinin bin seksen dördüncü senesinin Rebiülevvel ayında tamamlandı. Yüce Allah'tan gizli ve açık lütuflarını ümit ederiz."